

ISSN 1303-5290
E-ISSN 2667-7768

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Ankara University Institute of Turkish Revolution History

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Güz / Autumn 2023

Sayı / Issue **73**

100. Yılında Cumhuriyet ve Atatürk Sayısı

ATATÜRK YOLU DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Ankara University
Institute of Turkish Revolution History

E-ISSN: 2667-7768
ISSN: 1303-5290

Güz / Autumn 2023

Sayı / Issue: 73

100. Yılında Cumhuriyet ve Atatürk Sayısı

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayımlanan uluslararası, hakemli, bilimsel bir dergidir. Yaygın süreli bir yayındır. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergi, TR-Dizin (ULAKBİM), EBSCO Historical Abstracts with Full Text, ERIH PLUS ve SOBIAD Sosyal Bilimler Atıf Dizini tarafından dizinlenmektedir. Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar yazara iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki bilimsel içerik ve fikirler yazarlara aittir. Dergiye gönderilen yazılar, iThenticate İntihal Programı ile denetlenir.

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

The Journal of Atatürk Yolu is an international, peer-reviewed and scholarly journal, published biannually (Spring/May and Autumn/November) by the Institute of Turkish Revolution History, Ankara University. The publication language of the journal is Turkish and English.

The journal is indexed by TR-Index (ULAKBIM), EBSCO Historical Abstracts with Full Text, ERIH PLUS and SOBIAD. The manuscripts and pictures sent to the journal can not be given back. The scientific content and ideas within an article belong to its author. Manuscripts sent to the journal are checked by iThenticate programme against plagiarism.

Teknik Sekreter/Technical Secretary: Sevinç AKTAŞ
Mizanpaj/Layout: Ankara Üniversitesi Basımevi
Yönetim Yeri/ Place of Administration: Ankara Üniversitesi
Yazışma Adresi/ Correspondence Address: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Gümüşdere Yerleşkesi, Gümüşdere Mah. Yavuz Sultan Selim Bulvarı No: 8/6 Keçiören-Ankara

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ/ OWNER AND EXECUTIVE EDITOR

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Mesut ÇAPA

EDİTÖR/EDITOR

AHMET ŞAMİL GÜRER (Ankara Üniversitesi)

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ/TURKISH LANGUAGE EDITOR

Meryem ORAKÇI (Ankara Üniversitesi)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Bahar İZMİR (Ankara Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Tülay ALİM BARAN (Yeditepe Üniversitesi)

Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)

Recep BOZTEMUR (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi)

Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)

Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)

Ahmet Şamil GÜRER (Ankara Üniversitesi)

Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR (Ankara Üniversitesi)

Zafer KOYLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)

Çağla Derya TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)

Esmâ TORUN ÇELİK (Kocaeli Üniversitesi)

Kadri UNAT (Ankara Üniversitesi)

Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Roza ABDYKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)

Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Sevinç ALİYEVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan)

Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Nihada DELIBEGOVIC DZANIC (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)

Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)

Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)

Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi)

Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi)

Barış METİN (Uşak Üniversitesi)

Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)

Olçay ÖZKAYA (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Musa QASIMLI (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan)

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)

Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)

Recep ŞKRIYEL (Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan)

Taşansu TÜRKER (Ankara Üniversitesi)

Rafal WITKOWSKI (Adam Mickiewicz Üniversitesi, Polonya)

Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

YAYIN POLİTİKASI

Amaç ve Kapsamı

1988'den bu yana, yılda iki sayı olarak yayımlanan Atatürk Yolu Dergisi (AYOD), Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün tarih araştırmalarını, başta akademik çevreler olmak üzere topluma ulaştırmayı amaçlar. Dergide, arşiv çalışmalarına, Cumhuriyet tarihi yazımına yeni yorumlar kazandırabilecek incelemelere, alana teorik ve metodolojik katkı sunabilecek eleştirel analizlere, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk modernleşmesine dair araştırmalara, alanla ilgili kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine yer verilir.

Etik İlkeler

- 1- Atatürk Yolu Dergisi, etik ilke ve değerlere ilişkin COPE (Committee of Publication Ethics) tarafından belirlenen ölçütleri ve YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirlenen esasları dikkate alır.
- 2- Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
- 3- Dergiye gönderilen, ancak değerlendirme sürecinde araştırma ve yayın etiği kurallarına aykırı oldukları tespit edilen yazılar reddedilir. Söz konusu aykırılık, yayın süreci tamamlandıktan sonra tespit edilirse yazı yayından kaldırılır.
- 4- Tezden üretilen makaleler, çift yazarlı (danışman-öğrenci) değilse, tez danışmanından feragat yazısı alınmış olmalıdır.
- 5- **Yazarların Sorumluluğu:** Yazar, dergiye gönderdiği yazının, derginin benimsediği etik kurallara, yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol ve taahhüt eder.
- 6- **Hakemlerin Sorumluluğu:** Hakem, kendisine gönderilen yazıyı COPE tarafından belirlenen esasları dikkate alarak değerlendirir ve yazıyla ilgili görüşlerini içeren raporu, tanınan süre içerisinde editör kuruluna iletir.
- 7- **Editörlerin Sorumluluğu:** Editör;
  - din, dil, ırk, cinsiyet, milliyet, kıdem veya kurumsal ilişki gözetmeksizin dergiye gönderilen yazıların değerlendirme sürecini tarafsız bir şekilde yürütür,
  - hakem değerlendirme sürecini gizli tutarak üçüncü kişilerle paylaşmaz,
  - değerlendirme sürecinin etik standartlara uygunluğu açısından COPE rehberini dikkate alır,
  - değerlendirme sürecinin öngörülen sürede tamamlanması için gerekli işbirliği ve eşgüdümü sağlar,
  - Yayın Kurulu ile değerlendirme ve yayın süreçleriyle ilgili bilgi paylaşımını COPE standartları çerçevesinde uygular,
  - dergiye yayımlanmak üzere gönderilen veya önceki sayılarda yayımlanmış olan bir yazıya ilişkin mükerrer yayın, dilimleme, intihal, uydurma veri, çıkar çatışması ve haksız yazarlık şüphesi oluştuğunda, COPE tarafından belirlenen standartlara riayet eder.

Yayın İlkeleri

- 1- Atatürk Yolu Dergisi (AYOD), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından elektronik ortamda yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanır.
- 2- AYOD, açık erişim politikasını benimser.
- 3- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Diğer dillerde yazılan ve dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu'nun onayı ile değerlendirmeye alınır.
- 4- Dergiye yazı gönderen yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmez ve yazarlara telif ücreti ödenmez.
- 5- Yazarların dergiye yazı göndermeleri, AYOD'un yayın ilkelerini kabul ettikleri anlamına gelir.
- 6- Dergiye gönderilen yazılar, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar bilimsel araştırma kriterlerine ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmalıdır. Yazılar kabul edildiği andan itibaren, tüm yayın haklarına AYOD sahiptir.
- 7- Dergiye gönderilen yazılar, yazım kurallarına uygun olmaları koşuluyla değerlendirmeye alınır. Yazıların değerlendirilme süresi ortalama üç aydır. Yazılar, iThenticate İntihal Programı ile denetlendikten sonra Yayın Kurulu tarafından değerlendirilerek hakemlere gönderilir ve hakemlerden gelecek raporlar doğrultusunda yazıların basılmasına/düzeltilme istenmesine/geri çevrilmesine karar verilir.
- 8- Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan Türkçe makaleler için genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) talep edilir.
- 9- Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan yazılar, Yayın Kurulu'nun en az sekiz üyesinin kabulüyle yayımlanır.

PUBLICATION POLICY

Aim and Scope

Being published biannually since 1988, the Journal of Atatürk Yolu aims to convey original historical researches on social, cultural, political and economic fields of Turkey during the National War of Independence and the Republic Period, to the society, especially to the academic circles. The journal includes archival studies, researches which can bring new interpretations to the Modern Turkish historiography, critical analyzes that can contribute theoretically and methodologically to the field, studies on Turkish modernization process from the Ottoman Empire to the Republic Period, book reviews and article translations on the field.

Ethical Principles

1- Regarding ethical principles values, the Journal of Atatürk Yolu takes into account the criteria determined by the COPE (Committee of Publication Ethics) and the principles determined in the YÖK (Council of Higher Education) Scientific Research and Publication Ethics Directive.

2- For researches requiring ethics committee permit, approval of ethics committee is obligatory. This approval should be stated and documented in the article.

3- Manuscripts sent to the journal, yet detected as against the rules of research and publication ethics during the evaluation process will be rejected. If any contradiction is found out after the publication process, the article will be removed from the publication.

4- If the manuscript derived from a thesis is not two-authored (supervisor-student), a statement of renounce must be received from the thesis supervisor.

5- Authors' Responsibility: The author ensures that the manuscript submitted to the journal is in accordance with the ethical rules, publication principles and writing rules adopted by the journal.

6- Referees' Responsibility: The referee evaluates the manuscript by taking into account the principles determined by COPE and submits the report containing his/her opinions about the manuscript to the editorial board within the given time.

7- Editors' Responsibility: Editor;

- conducts the evaluation process of manuscripts submitted to the journal in a fair manner without any regard to religion, language, race, gender, nationality, seniority or institutional relationship,
- does not share the referee evaluation process with third parties by keeping it confidential,
- takes into account the COPE guidelines in terms of compliance of the evaluation process with ethical standards,
- provides the necessary cooperation and coordination to complete the evaluation process within the given time,
- applies the sharing of information with the Editorial Board regarding the evaluation and publication processes within the framework of COPE guidelines,
- complies with the standards set by COPE when duplicate publication, slicing, plagiarism, fictitious data, conflict of interest and suspicion of unfair authorship arise regarding a manuscript submitted to the journal for publication or published in previous issues.

Publication Principles

1- The Journal of Atatürk Yolu (JOAY) is published biannually in Spring (May) and Autumn (November) by Ankara University, Institute of Turkish Revolution History.

2- The JOAY adopts the open access policy.

3- The language of the journal is Turkish and English. Manuscripts written in other languages and sent to the journal are evaluated with the approval of the Editorial Board.

4- No payment is requested from the authors who submit manuscripts to the journal and no royalties are paid to the authors.

5- If the authors submit their manuscripts to the journal, it means that they accept the JOAY's publication principles.

6- Manuscripts submitted to the journal must not have been published elsewhere or sent elsewhere for publication. Manuscripts should be prepared in accordance with scientific research criteria and publication ethics. The JOAY owns all publication rights from the moment the manuscripts are accepted.

7- Manuscripts sent to the journal are evaluated on condition that they comply with the spelling rules. The evaluation period of the manuscripts is three months on average. After the manuscripts are checked with the iThenticate Plagiarism Program, they are evaluated by the Editorial Board and sent to the referees, and in line with the reports from the referees, it is decided to print / request / reject the manuscripts.

8- An extended abstract in English is requested for articles in Turkish after evaluation process is approved.

9- After approval process, the manuscripts are published with the acceptance of at least eight members of the Editorial Board.

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. NECDET AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. TANER BİLGİN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. MERYEM BULUT (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. FEVZİ ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. MESUT ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. DİLŞEN İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. MUSTAFA ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. GÜLSÜM POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. ESRA SARIKOYUNCU DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. HAKAN UZUN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. ÜMÜT AKAGÜNDÜZ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. SEDA BAYINDIR ULUSKAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. BENGÜL BOLAT (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. MAHMUT BOLAT (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. NESLİHAN BOLAT BOZASLAN (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. SEDEF BULUT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. EROL EVCİN (Kültür ve Turizm Bakanlığı)
Doç. Dr. YALÇIN KAYALI (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. HASAN TANER KERİMOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. GÜLŞAH KURT GÜVELOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. CENGİZ ŞAVKILI (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. KADRI UNAT (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi MEHMET ALİ BOZKUŞ (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi MEHTAP KAYA (Türk-Alman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi ÇİĞDEM KILIÇOĞLU CİHANGİR (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi YAŞAR ÖZKANDAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. YAŞAR ALDIRMAZ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. LEMİ ATALAY (Ankara Üniversitesi)
Dr. HASAN DİNÇER (Ankara Üniversitesi)
Dr. MEHMET ALİ DURAN (Milli Eğitim Bakanlığı)
Dr. BAHAR İZMİR (Ankara Üniversitesi)
Dr. NURULLAH KIRKPINAR
Dr. MERYEM ORAKÇI (Ankara Üniversitesi)
Dr. MURAT SOYSAL (Uşak Üniversitesi)
Arş. Gör. CELALEDDİN ERDOĞAN (Ankara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÜMÜT AKAGÜNDÜZ

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SIHHAT VE İÇTİMAİ MUAVENET VEKÂLETİNİN SAĞLIK BİLGİSİNİ
HALKA ULAŞTIRMA ÇABASI

*THE EFFORT OF THE MINISTRY OF HEALTH AND WELFARE TO REACH HEALTH INFORMATION TO THE PUBLIC
IN THE INITIAL YEARS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE*

1-24

EROL AKCAN

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NA BAKIŞI

MUSTAFA KEMAL PASHA'S VIEW OF THE PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY

25-40

SAADET ALTAY

CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE RESİM SANATI: İLK ON YILA DAİR BİR DEĞERLENDİRME (1923-1933)

ART OF PAINTING IN REPUBLICAN TURKEY: AN ASSESSMENT OF THE FIRST DECADE (1923-1933)

41-66

YAŞAR BAYTAL

OSMANLI DEVLETİ'NDE BOLŞEVİZM ALGISI ve BOLŞEVİK TESİRLER (1917-1922)

PERCEPTION OF BOLSHEVISM AND BOLSHEVIK INFLUENCES IN THE OTTOMAN STATE (1917-1922)

67-84

NURETTİN ÇAKICI

SOVYET RUSYA'NIN MİLLİ MÜCADELE HAREKETİNE MALİ VE ASKERİ YARDIMLARI (1919-1922)

SOVIET RUSSIA'S FINANCIAL AND MILITARY AIDS TO THE NATIONAL STRUGGLE MOVEMENT (1919-1922)

85-109

ŞAKİRE ÇİMENLİ

MİZAH DERGİLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI CUMHURİYET TARİHİNİN İLK SEÇİM BOYKOTU

FIRST ELECTION BOYCOOT IN COMPARATIVE REPUBLIC HISTORY THROUGH HUMOR MAGAZINES

110-135

ASLI EMİNE ÇOMU

ADANA BASININDA TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ İLK SEÇİM DÖNEMİ

THE FIRST TURKISH MULTI-PARTY ELECTIONS IN THE ADANA PRESS

136-152

ENES DEMİR

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN TBMM VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESÂSİYE KANUNU
GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY AND 1921 CONSTITUTION FROM ATATÜRK'S PERSPECTIVE
153-173

FATMA EMEK – DOĞAN DUMAN

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ÇOCUKLARA YÖNELİK HAYVANCILIK EĞİTİMİ
*ANIMAL HUSBANDRY EDUCATION DIRECTED TO CHILDREN IN TURKEY FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE
REPUBLIC*
174-189

SONGÜL GÜNEŞ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK BELEDİYELER KONGRESİ (24-28 EKİM 1935)
THE FIRST MUNICIPAL CONGRESS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE (24-28 OCTOBER 1935)
190-203

BAHAR İZMİR

ASYA'NIN UYANIŞI VE DOĞU'NUN ÖNCÜLERİNDEN İKİ ÜLKE:
TÜRKİYE VE HİNDİSTAN ULUSAL HAREKETLERİ TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME
*AWAKENING OF ASIA AND THE PIONEERS OF THE EAST:
AN ANALYSIS IN THE LIGHT OF NATIONAL MOVEMENTS OF TURKEY AND INDIA*
204-218

UMUT C. KARADOĞAN

CUMHURİYETÇİ GÜVEN PARTİSİ'NİN YAYIN ORGANI OLAN ATAYOLU DERGİSİ ÜZERİNDEN TURHAN
FEYZİOĞLU'NUN ATATÜRKÇÜLÜĞÜNÜN ANALİZİ
*ANALYSIS OF TURHAN FEYZİOĞLU'S ATATURKISM THROUGH ATAYOLU MAGAZINE, THE PUBLISHING ORGANIZ OF
THE REPUBLIC GÜVEN PARTY*
219-240

NURULLAH KIRKPINAR

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE BAHÇE KÜLTÜRLERİ ARAŞTIRMALARI:
"BÜYÜKDERE MEYVE İSLÂH İSTASYONU ÖRNEĞİ" (1928-1978)
*HORTICULTURAL CROPS RESEARCH IN REPUBLIC PERIOD TURKEY:
"THE EXAMPLE OF FRUIT BREEDING STATION IN BÜYÜKDERE" (1928-1978)*
241-267

ÖMER FARUK KIRMIT

II. DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA ÇIKAN KISA ÖMÜRLÜ İSLAMCI BİR DERGİ: DOĞAN GÜNEŞ (1947-1948)

A SHORT-LIFE ISLAMIC MAGAZINE AFTER WORLD WAR II: DOĞAN GÜNEŞ (1947-1948)

268-286

MERYEM ORAKÇI

ATATÜRK DÖNEMİNDE MİLLİ BAYRAM KUTLAMALARINDA SİNEMA: ANKARA ÖRNEĞİ

CINEMA IN NATIONAL DAY CELEBRATIONS IN THE PERIOD OF ATATURK: THE CASE OF ANKARA

287-304

ORHAN ÖZCAN

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET'İN İLÂNI VE AVUSTRALYA BASININA YANSIMALARI

THE DECLARATION OF THE REPUBLIC IN TURKEY AND ITS REFLECTIONS ON THE AUSTRALIAN PRESS

305-320

MUSTAFA SAMUR – ADNAN SOFUOĞLU

KARİKATÜRLERDE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

FREE REPUBLICAN PARTY IN THE CARICATURES

321-347

TEMUÇİN F. ERTAN - ÇAĞLA D. TAĞMAT

UNDERSTANDING THE LAUSANNE CONFERENCE ON ITS 100th ANNIVERSARY: A CONCEPTUAL ANALYSIS

100. YILDÖNÜMÜNDE LOZAN KONFERANSI'NI ANLAMAK: KAVRAMSAL BİR ANALİZ

348-357

KADRİ UNAT

ATATÜRK TARAFINDAN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NE MİRAS BIRAKILAN ÇANKAYA ARAZİSİNİN
HAZİNEYE SATILMASI OLAYI

*THE EVENT OF THE SALE OF ÇANKAYA LAND TO THE PUBLIC PURSE WHICH LEGATED BY ATATÜRK TO
REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY*

358-385

HAKAN YAŞAR

MUHALİF BASININ PENCERESİNDEN ÖNCESİ VE SONRASIYLA BÜYÜK TAARRUZ

THE GREAT OFFENSIVE BEFORE AND AFTER FROM THE PERSPECTIVE OF THE OPPOSITION PRESS

386-404

TUNCAY YILDIRIM

ATATÜRK DÖNEMİ KILIK KIYAFET DÜZENLEMELERİ VE TOPLUMÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ATATURK ERA DRESS CODE REGULATIONS AND THEIR EFFECTS ON SOCIETY

405-419

YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

PRINCIPLES ON THE WRITING RULES

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SIHHAT VE İÇTİMAİ MUAVENET VEKÂLETİNİN SAĞLIK BİLGİSİNİ HALKA ULAŞTIRMA ÇABASI

THE EFFORT OF THE MINISTRY OF HEALTH AND WELFARE TO REACH HEALTH INFORMATION TO THE PUBLIC IN THE INITIAL YEARS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE

ÜMÜT AKAGÜNDÜZ*

ÖZ

Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen sağlık politikaları bağlamında sağlık bilgisini basılı eserler aracılığıyla halka ulaştırabilme çabası değerlendirilmiştir. Osmanlı birikiminin nitel ve nicel eksikliği ile uzun soluklu savaşların yarattığı sosyo-ekonomik problemler salgın hastalıkların etkilerini güçlendirirken yeni nüfus politikalarını da zorunlu kılmıştır. 1920-1938 yılları arasında yeni devletin izlediği sağlık politikaları sağlık çalışanları ile hastane sayılarının artırılmasına odaklanmanın yanında koruyucu sağlık önlemleri ekseninde bireysel ve kolektif sağlık bilincinin uyandırılmasını da arzulamıştır. Anadolu'daki nüfusun pozitif yönde organizasyonunun aciliyeti her türlü sosyal problemin çözülmesini zorunlu kıldığından bilginin sadeleştirilmiş boyutunun çok yönlü yöntemlerle kitlelere aktarılması gerekiyordu. Bu çerçevede "Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin" 1922-1939 yılları arasında kitaplar, afişler, broşürler, filmler ve farklı etkinliklerle halkı salgın hastalıklar, çocuk bakımı ve zararlı böcekler konusunda aydınlatmaya çalıştığı görülmektedir. Bu makale 1922-1939 yılları arasında yayımlanan "Annelere Nasihat, Trahom Hakkında Halka Nesayih, Kızamık, Sineklerle Mücadele, Kuşpalazı, Difteri" gibi pek çok kitap ve broşürden yararlanarak halk sağlığı bilgisinin nedenler-önlemler boyutunu, nüfus politikaları boyutunu, bilginin tarihi ve istatistikî aktarım boyutunu ve doğru bilgiye güvenme boyutunu belirginleştirmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anne, Doğru Bilgi, Halk Eğitimi, Nüfus, Sağlık, Salgın Hastalıklar.

ABSTRACT

This study assessed the effort to disseminate health information to the public through printed publications in the context of health policies implemented in the initial years of the Republic of Türkiye. The qualitative and quantitative inefficiency of the Ottoman Empire's knowledge capacity and the socio-economic issues that originated from the long-term wars amplified the impacts of pandemics and necessitated new population policies. The health policies implemented by the new state between 1920-1938 focused on increasing the number of hospitals and their healthcare professionals, aspiring to raise individual and collective health awareness within the context of preventive health measures. Since the urgency of the positive organization of the Anatolian population obliged the resolution of all kinds of social problems, disseminating the simplified version of the information was vital to the masses with versatile strategies. In this context, the Ministry of Health and Welfare explicitly strived to educate the public about pandemic diseases, childcare, and pests by releasing books, posters, brochures, and making films and various activities between 1922 and 1939. This article, therefore, aimed to concretize the reasons-measures dimensions of public health actions, population policy, historical and statistical information dissemination, and the extent of reliance on the exact information by referring to numerous books, including "Advice to Mothers, Public Advice about Trachoma, Measles, Fighting Against Flies, Diphtheria..." and brochures released between 1922-1939 period.

Keywords: Exact Information, Health, Mother, Pandemics, Population, Public Education.

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, umutakagunduz1@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1785-1122.

Extended Abstract

The socioeconomic structure inherited from the Ottoman Empire directed the debates and policies of the Republic's first years due to the crises created by the continuous wars. The most important of the precedencies of the New Republic was to raise healthy generations physically and mentally by preventing population losses. To reveal the desired fit and educated generation, it was obvious that the health problems in the country had to be solved. The quantitative and qualitative lack of health accumulation inherited from the Ottoman State made it clear that the Republic's task took time and effort. However, it was impossible to hold only epidemics and institutional inadequacies responsible for population losses for various reasons. The most serious challenge is that preventive health measures, i.e., basic public health knowledge, are needed to achieve adequate levels of awareness in individual and collective contexts. Although the late Ottoman health policies raised expertise about epidemics in the major cities of Anatolia, most villages remained outside this process. In other words, to combat epidemics or infant death rates, it was as essential to deliver simplified health information to the public as it was to increase the number of health workers.

This study discussed the books and brochures the Ministry of Health published to transmit health information to the public in the Republic's first years. Focusing on the period between 1923 and 1939, this study aims to determine the inferences of health policies for public education. The deficiencies of the health policies inherited from the Ottoman State reflected in quality and quantity and the socioeconomic and psychological crises caused by lasting wars. In the fight against disease, the need to merge the public with essential health information has been demonstrated. This study, which analyses how the abbreviated form of communication is conveyed to the public through multi-faceted works, is qualitative research. Document analyses are used in qualitative research in which observations and interviews are used. After the classification and translation of the works obtained for this study, which analyses how public health information is delivered to the public through books and brochures, they were evaluated based on different sub-purposes. To ensure a healthy connection with the works published in the following years, transcriptions from 1923-1928 were made for the first time. After the data was acquired, the transcription process was classified together with the works of 1928 and 1939, and they were analyzed under different titles. While investigating the efforts of the Ministry of Health to provide health information to the public through printed works, answers to the questions determined after the classification of the related works were sought. At this point, in the study, "How are the causes of diseases expounded to the public? What kind of warnings have been given to the public regarding diseases? How is the mother-child relationship with population policy constructed in the related works? In the works, how is the knowledge based on science reflected to the public in the face of wrong knowledge? What kind of methods are used in the expression of knowledge in the works? What is said about the connection between education and health in the works?"

The works and brochures published by the Ministry of Health between 1924 and 1939 show that the Ministry of Health acted under the country's health problems and policies. The books and pamphlets published at this point concretize the positivist character of the Republic. At every moment of the brochures and books that place the cause-effect relationship in a central position, the information is organized following reason and logic. All the works used intelligible cause-and-effect patterns to examine diseases, child deaths, or harmful creatures. The primary purpose here was both to raise the vigilance of those who faced epidemics and child deaths and to expand the scale of correct information in a way that could comprehend the cause-effect relationship. In this way, individuals who became aware of the causes of diseases could take the necessary precautions to avoid contracting these diseases. The main concern here is that rational data from the center to the environment can enhance the power of the masses against misinformation and prejudices. While reading or listening, it is clarified here how the person can be protected from dangers with simple practices. In the works of the Ministry of Health, the relationship between population policies and the mother is also mentioned. The individual who is expected to play an active role in brochures, pamphlets, and books is the mother. The mother expects the information to bring up the new generations in body and mind, end the death of children, and be careful and selfless. Even though there are narratives that care about the mother's health, the woman is remembered not because she is a woman but because she is a mother, that is, because she guarantees the child's health.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar Millî Mücadele ve Cumhuriyet yılları sağlık politikalarını yönlendirmiştir. 1911-1923 yılları arasında yoğun askeri çatışmalarla iç içe kalan Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e kapsayıcı sıkıntılar miras kalmıştır. Bir liman şehri olan İstanbul, Karadeniz-Akdeniz arasında yayılan tifo, kolera, veba, tifüs gibi her türlü salgın hastalığa açıktı. Ancak temel sorun hastalıkların ticari faaliyetler nedeniyle yayılmasından ziyade temizlik ve bilinçlendirme gibi koruyucu sağlık önlemlerinin yetersizliğiydi.¹ Sağlıklı su temininde yaşanan sıkıntılar, kanalizasyon eksikliği, başıboş hayvanlar, sığınmacılar ve bilinçsiz kitleler nedeniyle salgınlar rahatlıkla yayılabilmekteydi.² Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından hemen sonra başlayan kurumsallaşma çalışmaları sağlık politikalarını da merkezileştirmiştir. Sağlığı kurumsallaştırma yolunda atılan ilk adım 3 Mayıs 1920'de "Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti" kurulması olmuştur. Sonradan "Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti" adını alan kurumun sağlık sorunları ile toplumsal sorunlara odaklanması hedeflenmişti.³ Millî Mücadele yıllarında salgın hastalıklar, yetimler, muhacirler ve dullardan kaynaklanan problemler sağlık sorunlarıyla toplumsal sıkıntılar aynı çeperde toplanmasını zorunlu kılmıştır. Öyle ki yeni bakanlık doktor, hastane, sağlık memuru gibi kurumsal işleyişi sağlayan temel yapıların bile mevcudiyetine hakim değildi.⁴ Özellikle terhisler sonrasında artan tifo, frengi, trahom, verem gibi salgın hastalıklar Milli Mücadele'nin tek bir cephede kazanılamayacağını belirginleştirmişti.⁵ Salgınların baş döndüren hızında 1908'de kurulan "Aşıhaneden" düzenli aşı temin edilememesi üzerine "Cebeci Hastanesi'nin" laboratuvarlarında aşı ve serum⁶ üretimi yapılmaya başlamıştır.⁷ Bu çerçevede aşı üretimi yapılan Sivas, Milli mücadele döneminde salgın hastalıklarla mücadelenin kalelerinden birisi olmuştur.⁸ 1922'de sağlık sorunlarını çözümlenmeye yönelik çabalar hızlanmıştır. Mevcut ihtiyaçlarla karşılaştırıldığında yetersiz olmakla beraber doktor ve sağlık memuru sayılarında artışlar yaşanmıştır. 337 doktor ile 434 sağlık memuru ülke genelinde çalışmalarına devam ederken Sivas'ta 5 milyon kişilik çiçek, 537 kg kolera ve 477 kg tifo aşısı üretilmiştir. Ayrıca 250 kg kinin de halka ücretsiz dağıtılmıştır.⁹ Belirginleşen toparlanma 1922'de tıp eğitimi ile sağlık uygulamalarına da yansımıştır.¹⁰

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra sağlık sorunları siyasetin merkezine yerleşmiştir. 1923'te çıkartılan zorunlu hizmet kanunu ile bölgeler arasındaki hekim dengesizlikleri hekimsiz yerlere gidecek olanlara %75, %100 maaş farkları ödenerek giderilmeye çalışılmıştır.¹¹ Elbette ki sağlık sorunlarının çözümü sadece sağlık çalışanlarının sayısının artırılmasıyla bağlantılı değildi. Örneğin Ankara'daki içme suları koli basili ile doluydu. Ayrıca kente su taşıyan borular adi ve dayanıksızdı.¹² 1923 yılında ilan edilen verilere göre kazaların hiçbirinde doktor yokken Anadolu'yu en fazla tahrip eden hastalık sıtmaydı. Tekir'e göre tahmini 5 milyon sıtmalı

¹ Elbette ki koruyucu sağlık önlemlerinin kültürel boyutları unutulmamalıdır. Yanlış uygulamalar nedeniyle yaşanan insan kayıpları modern bilginin ışığında geleneksel uygulamaların tamamını tek tipleştirir. Ancak Bulut'un da belirttiği gibi modern tıp alanındaki gelişmelerden yararlanılsa da lohusalık döneminde anneyi ve bebeği koruyacak geleneksel yöntemler devreye girmiştir. Meryem Bulut, "Geçiş Ritüellerinde Doğum: Sağaltım Yolları", *Turkish Studies*, 12/21, (2019), 130.

² Ahmet Özgiray, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık-Sosyal İşleri ve Düzenlemesi (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15/1, (2000), 2.

³ Nurhan Meydan Acımiş ve Bilge Betül Kılıç, "Cumhuriyet (1928-1973) Döneminde Sürdürülen Sağlığın Geliştirilmesi Mücadelesinde Halk Sağlığı Temaları", *Lokman Hekim Dergisi*, 11/1 (2021), 31; Gamze Nesipoğlu, "Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21/1 (2018), 168.

⁴ Tekir, ilk incelemeler sonucunda azami 290 hekim ihtiyacının 180 tanesinin karşılanabildiğini belirtmekte. Süleyman Tekir, "Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", *Belgi Dergisi*, 18 (2019): 1302-1304.

⁵ Örneğin 1919'da Mısır'dan dönen askerler arasında yaygın olan trahom hızla Anadolu'yu etkiler. Tespitlere göre Süveyş Cephesinden dönen 138 subay ile 8.392 erde trahom bulunmaktaydı. Özellikle Adıyaman, Malatya ve Urfa'da yaygın olan bu hastalık nedeniyle bu kentler için "körler ülkesi" tabiri kullanılıyordu. Bkz. Süleyman Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65 (2019), 413.

⁶ Gecay Gürsoy, "Sağlık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1716. (Cilt 6, 1716-1735), 1720.

⁷ Millî Mücadele yıllarında kuduz ile mücadele edebilmek için kuduz aşısı enjekte edilmiş bir tavşan gizlice İstanbul'dan Ankara'ya kaçırılmıştır. Tekir, "Sihhiye ve Muavenet", 1304.

⁸ 1921'de Sivas Aşıhanesinde 3 milyonu geçkin çiçek aşısı ile 1600 litreye yakın kolera, tifo, dizanteri ve veba aşısı üretilmiştir. Bkz. Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler*, Cilt 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 421.

⁹ Tekir, "Sihhiye ve Muavenet", 1306.

¹⁰ 1922'de kadınlar ilk defa tıp fakültesine öğrenci olarak girerken, 20.000 hasta laboratuvarlarda yapılan 30.000 tetkikle tedavi edilmiştir. Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde", 421.

¹¹ Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde", 423-424.

¹² Osman Gümüüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/55, (2003), 138.

bulunmaktaydı.¹³ Açıkçası öncelikle sıtma, frengi, verem, trahom, tifo gibi salgın hastalıkların ülke genelinde yarattıkları tahribatın boyutları belirlenebilmeliydi.

1923'te ülkede bulunan toplam hekim sayısı 554, eczacı sayısı 60, ebe sayısı 136, hemşire sayısı ise 42'dir. Ayrıca 3 devlet hastanesi, 6 belediye hastanesi, 45 özel idare hastanesi, 32 özel yabancı ve ekalliyet hastanesi mevcuttu.¹⁴ Diğer yandan kırsaldaki sağlık sorunlarının ciddiyetinin farkında olan Atatürk, "Etimesgut Çiftliğinde" 19 köyün bağlandığı bir bucak merkezi oluşturmuştur.¹⁵ 1924 yılı ise sağlık politikaları ile sağlık kurumlarının şekillendirilmesinde dönüm noktasıydı. Kâğıt üzerinde kalan teşkilatlar faalleştirilirken kazalarda açılan dispanserlerle merkezin taşrayla olan bağı arttırıldı.¹⁶ Bu arada tam teşekküllü aşı ve ilaç üretim tesislerinin İstanbul'da olması bir diğer zorluktu. Millî Mücadele yıllarında bu sorunun etkilerinin azaltılmasını sağlayan Ankara ve Sivas kimyahaneleri 1924'te "Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü" adı altında birleştirildi.¹⁷ Diğer yandan 1924 tarihli 1219 sayılı "Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun" adlı düzenlemeyle hekimlerin statüleri belirlenerek özel muayenehane açabilecekleri kabul edildi. 1920'lerin koşullarında özel muayene sürecine müdahale edemeyen devlet, 1930'larda daha farklı politikalar takip etmiştir.¹⁸ Sıtma, 1924 yılının da en çok tartışılan konularındandı. Örneğin Iğdır Ovası'nda sıtma nedeniyle tarımsal faaliyetlerini gerçekleştiremeyen halk yazın Ağrı Dağı'na çekiliyordu.¹⁹ Sıtmaya karşı girişilen mücadele sivrisineklerle mücadeleyi de yanında getirdi. Devlet, sivrisineklerin çoğalmasına neden olan bataklıkları kuruturken bu hayvanların yayılmalarını sağlayan ağaç ve bitki türlerini kontrol altına almaya çalıştı.²⁰ 1924'te hazırlanan haritalar bir diğer baş ağrıtıcı sorunun frengi olduğunu kanıtladı. Terhislerle birlikte ülke geneline yayılan hastalık özellikle Zonguldak, Sinop, Tokat, Kastamonu, Samsun, Ordu ve Giresun gibi illerde yoğunluk kazanmıştı.²¹ Bütün bunlarla birlikte 1924'te Ankara, Erzurum, Sivas ve Diyarbakır'da yeni numune hastaneleri açıldı.²²

1925'te 1928 yılına kadar hedeflenen sağlık politikaları belirlendi. Başkent'te 1925'te "Numune Hastanesi" ile "Cebeci Askeri Hastanesi" haricinde başka hastane olmadığı düşünüldüğünde sağlığın acilen nitelik ve nicelik bağlamında teşkilatlandırılması gerektiği açığa çıkmıştı.²³ Bu düzlemde sağlık teşkilatlanmasını güçlendirerek köylere kadar yaymak, hekim sayısını arttırmak, çocuk ölümlerini azaltmak, bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, yeni hastaneler, sanatoryumlar açmak belirlenen²⁴ temel hedeflerdi.²⁵ Sıtma, 1925 yılında gerçekleştirilen "I. Milli Türk Tıp Kongresi" de en çok tartışılan salgın hastalıktı. 71 vilayete 2.274 kg kinin dağıtılmış olsa da dağıtım ağı ve oranı hâlâ yetersizdi.²⁶ Frengi hastalığıyla mücadele edebilmek için 1925'te oluşturulan "Frengi Komisyonunun kararları bağlamında "Frengi Tedavi Talimatnamesi" hazırlandı. Komisyon ayrıca hastalığın etkilerini azaltabilmek için bizmojenol adlı ilacın Almanya'dan getirilmesini de kararlaştırdı. Hâlihazırda bulunan kimyahanesi sayesinde Sivas frengiyle mücadelenin kapsamlı şekilde başladığı ilk kent

¹³ Açıkçası bütçe yetersizliği de salgınlar kadar etkiliydi. Bu 5 milyon sıtmalının tedavi edilebilmesi için gereken kinin miktarı 50 ton iken 192 bütçesinden ayrılan miktar sadece 1400 kg kinini karşılayabilecek durumdaydı. Tekir, "Erken Cumhuriyet", 426.

¹⁴ Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde", 423-424.

¹⁵ Bir yatılı okul, dispanser ve çağdaş bir hamama sahip olan bu örnekte hasta muayenesi, aşılama, sağlık eğitimi, bulaşıcı hastalıklarla mücadele gibi uygulamalar yapılmıştır. Bu örnekten elde edilen deneyimler sonraki yıllarda taşra sağlık hizmetlerinde kullanılmıştır. Bkz. Muhittin Gül, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", *Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 5/1 (1988), 255.

¹⁶ Tekir, "Sihhiye ve Muavenet", 1307.

¹⁷ Gürsoy, "Sağlık", 1720.

¹⁸ Gürsoy, "Sağlık", 1721.

¹⁹ Samsun, Çarşamba, Bafra ovalarında ise köyler bu hastalık nedeniyle haritadan siliniyordu. Ayrıca farklı çalışmalara göre nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu sahil bölgelerinde halkın yüzde 90'nın sıtmalı olduğu düşünülmekteydi. Tekir, "Sihhiye ve Muavenet", 1308.

²⁰ 1924'te Refik Saydam başkanlığında toplanan komisyon, yaklaşık 135 saatlik bir çalışma sonrasında sıtmanın nedenlerini, etkilerini ve bu hastalığa karşı neler yapılabileceğini karara bağladı. Yavuz Erdem, "Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin 1924 Yılı Sıtma ile Mücadele Raporu-Sıtma ve Bataklık Haritası", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5/19 (2018), 642, 652.

²¹ Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 143.

²² Nesipoğlu, "Olgusal Bir Yapı Olarak", 171.

²³ Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 134.

²⁴ Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde", 425.

²⁵ 1925'te hazırlanan "Sağlık Çalışma Programında" sağlık örgütünün geliştirilmesi, sağlık çalışması ve hekimî sayısının arttırılması, hastanelerin açılması, salgın hastalıklarla mücadele edilmesi, kanuni mevzuatların hazırlanması, köylere kadar sağlık ve sosyal yardım örgütlerinin ulaştırılması ile bir "Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün" kurulması hedeflenmiştir. İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut, Ömer Rıfka Önder, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 48 (2011), 741.

²⁶ Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 141.

oldu.²⁷ "I. Milli Türk Tıp Kongresi'nde" tartışılan bir diğer önemli hastalık ise trahomdu. Hastalığın özellikle Güneydoğu Anadolu'daki sürekliliği 1925'te Adıyaman ve Malatya merkezli yeni trahom hastaneleri ile polikliniklerinin açılmasını sağladı. Temmuz-Aralık 1925 aralığında "Adıyaman Trahom Hastanesine" başvuran 5.658 kişiden 850 tanesinin trahomlu olduğu tespit edildi.²⁸ 13 Mayıs 1926'da ise "Sıtma Mücadelesi Kanunu" yürürlüğe konularak hastalığın yoğunlaştığı yerlerde Sıtma Mücadele Heyetlerinin kurulması kararlaştırıldı.²⁹

1927-1930 yılları arasında ilk yıllarda gerçekleştirilen yatırımlar ile politikaların meyveleri alınmaya başladı. 1927'de vereme karşı ilk BCG aşısı uygulanırken 1928'de trahoma karşı mücadele hız kazandı. Örneğin 1928'de Adıyaman'da 5.687 kişinin, Malatya'da ise 7.853 kişinin trahomlu olduğu tespit edildi.³⁰ 1927'de "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi" adı altında açılan 1942'de "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü" adını alan kurumda kuduz, verem, tifüs, çiçek aşuları üretilirken serolojik, parazitolojik ve toksikolojik analizler yapıldı.³¹ 1923'te İzmir'de kurulan "Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyyesini" 1927'de "İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti" izledi. 1948'de bu iki kurum "Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği" adı altında birleştirildi.³² Sıtma mücadelesinde belirgin başarılar elde edildi. Anadolu'nun bazı yerleşim yerlerinde 1923-1925 yılları arasında %70'lere ulaşan sıtma oranları 1940'larda %10'lara kadar düşürüldü.³³ Bu arada frengiyle mücadelede de ilerlemeler kaydedildi. 1927'de ülke genelinde belirlenen 96.092 frengili hastanın 804 tanesi tedavi edilirken 625 tanesi vefat etti.³⁴ 1928'de çıkartılan "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun" ise sağlık politikalarının hedeflerini yeniledi. Bu noktada halk sağlığının korunmasına yönelik incelemelerin yapılması, bulaşıcı hastalıkları önlemeye yönelik daha kapsayıcı adımların atılması, halk sağlığı konusunda sağlık personelinin bilgilendirilmesi, aşı ve serum üretilmesi gibi hususlara odaklanıldı.³⁵ Ancak alınan önlemlere rağmen bilgisizlikten, güvensizlikten ve cehaletten kaynaklanan faktörler 1930'lu yıllarda salgın hastalıkların seyrini belirlemeye devam etti.³⁶ Bu arada halkın sağlık çalışanlarına güvenmeye başlaması farklı yerlerde daha hızlı sonuçlar alınmasını da sağladı.³⁷ Eczanelerin gelişimi de unutulmamalıdır. 1928 yılında 14 milyon nüfuslu Türkiye'de sadece 673 adet eczane vardı.³⁸

1925-1930 yılları arasında bütçeden Vekâlete ayrılan pay düştü. 1925'te bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan pay %2,64 iken 1930'da bu oran %2,02'dir.³⁹ 1929-1933 yılları arasındaki sağlık politikaları da nüfus artışına odaklandı. Buna göre doğum öncesi ve sonrası çocuk ölümlerini azaltabilmek, doğumu teşvik etmek, salgın hastalıklara yönelik örgütlenmeyi güçlendirmek, doktor ve sağlık çalışanı sayısını arttırmak, üniversiteleri modernleştirmek, sağlık kuruluşlarındaki devlet kontrolünü arttırmak temel hedeflerdi.⁴⁰ 1930'da kabul edilen "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ile sağlıkta sosyal devlet olgusu yasallaştı. "Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâletini" tüm sağlık işlerinden sorumlu hale getiren bu kanun salgın hastalıkların tamamında ihbarı mecburi kıldı.⁴¹ Ayrıca devletin sağlık üzerindeki etkilerini arttırması bağlamında 1930'da bütün eczacılara etibba odalarına kaydolma şartı, 1932'de ise kendi imkanlarıyla okuyan tıp öğrencilerine zorunlu hizmet şartı getirildi. 1936'da çıkartılan

²⁷ Hafik, Şarkışla, Ulaş, Kayadibi, Kangal ve Yenihan'da kurulan frengi mücadele merkezleri 1926 yılında 1.533 kişide frengi olduğunu tespit etti. Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 410-411.

²⁸ Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 414.

²⁹ Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 426.

³⁰ Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 143. Bütün bunlarla beraber trahomla mücadelenin 1924-1938 yılları arasında arzu edilen başarıyı yakalayamadığı söylenebilir. Geniş çaplı farklı salgın hastalıklar, taramaların yetersizliği, toplumsal bilinçsizlik ile refah seviyesinin arttırılmaması nedeniyle hastalık belirgin etkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Bkz. Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/23 (2016), 204.

³¹ Nesipoğlu, "Olgusal Bir Yapı Olarak", 171.

³² Gürsoy, "Sağlık", 1721.

³³ Ancak bu değer 1942-1943 yılları arasında yeniden %32'ye ulaşır. Gürsoy, "Sağlık", 1721.

³⁴ Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 412.

³⁵ Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde", 427-428.

³⁶ Örneğin 1929'da Güneydoğu illerinde çiçek hastalığı salgına dönüşmüştür. Peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Şeyh Ahmet'i Türkiye-Suriye sınırında görmeye gelen kabileler, çiçek hastalığının tedavisinde geleneksel yöntemleri tercih eden çevreler ile halkın sağlık memurları ile güvenlik güçlerini aynı kefiye koyması güçlü bir çiçek salgınıyla sonuçlanmıştır. Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 423-424.

³⁷ Adana'da sıtmaya karşı gerçekleştirilen mücadelenin meyvelerinin alınmaya başlaması çocuk ölümlerinden mustarip olan halkın uygulanan sağlık politikalarına güvenmelerini sağlamıştır. Çikolatalı kinin gibi pratik yenilikler ile geniş bataklık arazilerinin kurutulması mücadelenin kazanılmasında belirleyici olmuştur. Tekir, "Sihhiye ve Muavenet", 1310.

³⁸ Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 135.

³⁹ Umut Karabulut, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış, Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 6/15 (2007), 156.

⁴⁰ Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde", 427-428.

⁴¹ Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 427.

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu” ile sağlık bakanlığı halkın toplumsal sağlık hizmetlerini ve iskân işlerini görmekle sorumlu kılındı.⁴² Sağlık alanındaki kadroların gelişimi 1930’lu yıllarda da sürmüştür. 1933’te doktor sayısı 1.211, sağlık memuru sayısı 1.306, hemşire sayısı 257, ebe sayısı 402’dir.⁴³ 1940’a gelindiğinde ise hekim sayısı 155, ebe sayısı 600, hemşire sayısı ise 400’dür.⁴⁴ Örnek hastaneler açma süreci 1930’lu yıllarda da devam etmişti.⁴⁵ 1930’da açılan “Etimesgut Numune Dispanseri” hem koruyucu hem de tedavi edici hizmetleri birlikte yürütecek şekilde organize edildi. 1937’de kurumun adı “Sağlık Merkezi” olarak değiştirildi.⁴⁶ Hastalıklara karşı girişilen mücadele tarımsal üretime de yön verdi. 1936’da sıtmaya karşı kabul edilen “Çeltik Ekim Kanunu” ile çeltik tarlalarının yerleşim yerlerine uzaklığı belirlendi.⁴⁷ Elbette ki Cumhuriyet’in ilk yıllarında sağlık alanında yaşanan dönüşümün itici güçlerinden olan Refik Saydam’da hatırlanmalıdır. 1925-1937 yılları arasında Sağlık Bakanlığı yapan Saydam, tıp eğitiminin çağdaşlaştırılması, sağlık teşkilatlanmasının tamamlanması ve sağlık hizmetlerinin bütün ülke sathına yayılabilmesi için çok yönlü çalışmalar gerçekleştirmiştir.⁴⁸

Bu araştırmada dönemin Sağlık Bakanlığının Cumhuriyet’in ilk yıllarında sağlık bilgisini halka ulaştırabilmek için yayımladığı kitap ve broşürler ele alınmıştır. Ancak kitap ve broşürlerin yoğunluğu 1930’lu yıllarda olduğundan makalenin başlığında “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti” yerine “Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti” adı kullanılmıştır. 1923-1939 yılları arasına odaklanan bu çalışmayla izlenen sağlık politikalarının halk eğitimine yönelik çıkarımlarının belirlenebilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti’nden miras kalan sağlık politikalarının niteliğe ve niceliğe yansıyan eksiklikleri ile uzun soluklu savaşların yarattığı sosyo-ekonomik ve psikolojik buhranlar, hastalıklara karşı girişilen mücadelede halkın temel sağlık bilgisiyse bütünleştirilebilmesinin zorunluğunu ortaya çıkartmıştır. Bilginin sadeleştirilmiş halinin halka nasıl ulaştırıldığını çok yönlü eserler aracılığıyla analiz eden bu çalışma nitel bir araştırmadır. Gözlem ve görüşmelerden yararlanılan nitel araştırmalarda doküman incelenmesi kullanılmaktadır. Doküman incelemesi sistemli şekilde belirlenmiş kayıt ve belgelere dayalı bir veri toplama işlemidir.⁴⁹ Bu tür incelemelerde kullanılacak veriler araştırmanın muhteviyatına uygun değerlendirmelerle içe içe geçirilir.⁵⁰ Bu araştırmada ilgili kaynaklar kütüphaneler ile dijital ortamlardan elde edilmiştir. Halk sağlığı bilgisinin kitaplar ve broşürler aracılığıyla halka nasıl ulaştırıldığını analiz eden bu çalışma için elde edilen eserlerin tasnif ve çeviri işlemleri gerçekleştirildikten sonra farklı alt amaçlardan hareketle değerlendirmeleri yapılmıştır. Sonraki yıllarda yayımlanan eserlerle kurulacak olan bağın kuvvetlendirilebilmesi için ilk olarak 1923-1928 yılları arasına ait eserlerin transkripsiyonları yapılmıştır. Transkripsiyon işlemi sonrasında elde edilen veriler 1928-1939 yıllarına ait eserlerle birlikte tasnif edildikten sonra farklı başlıklar halinde analiz edilmiştir. Bu analizler çerçevesinde sağlık politikalarının Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki uygulanış şeklinin “Giriş” bölümünde değerlendirilmesinden sonra 1923-1939 yılları arasında Vekâletin yayımladığı eserler belirginleştirilmiştir. Vekâletin basılı eserlerle halka sağlık bilgisini ulaştırma çabası analiz edilirken ise ilgili eserlerin tasnifi sonrasında belirlenen sorulara yanıtlar aranmıştır. Bu noktada çalışmada “Halka hastalıkların nedenleri nasıl anlatılmıştır? Halka hastalıklar bağlamında ne tür uyarılar yapılarak öneriler getirilmiştir? İlgili eserlerde nüfus politikası ile anne-çocuk ilişkisi nasıl kurgulanmıştır? Eserlerde yanlış bilgi karşısında halka akla, bilime dayalı bilgi nasıl yansıtılmıştır? Eserlerde bilginin anlatımında ne tür yöntemler kullanılmıştır? Eserlerde eğitim-sağlık ilişkisi hakkında neler söylenmiştir?” gibi sorulara yanıtlar aranmıştır.

⁴² Karabulut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında”, 157.

⁴³ Ak, “Türkiye Cumhuriyeti’nde”, 428-429.

⁴⁴ Mustafa Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi’nde Sağlık Hizmetleri”, *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 6/1 (1999), 35.

⁴⁵ Örneğin Ankara’da 1931’de Avrupa hastaneleri ile karşılaştırılabilecek düzeyde donanımlı 270 yataklı bir Numune Hastanesi açılmıştır. Ayrıca 1926’da 56 adet olan hastane sayısı 1936’da 60 tanesi özel hastane olmak üzere 170 hastaneye ulaşmıştır. Özgiray, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında”, 5.

⁴⁶ Aydın, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş”, 190.

⁴⁷ Zekeriyâ Işık, “Osmanlı’nın Son Zamanları Cumhuriyet’in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti”, *Selçuk Türkiyat*, 51 (2021), 68.

⁴⁸ Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi’nde”, 38.

⁴⁹ Gürbüz Ocak, “Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Yolları”, *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2020, 25-30.

⁵⁰ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2013, 187.

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin Yayımladığı Eser ve Broşürler

“Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti” Cumhuriyet’in ilk yıllarında halka sağlık bilgisini basitleştirilmiş, açıklayıcı basım-yayım ve iletişim yöntemleriyle yaymaya çalışmıştır.⁵¹ Gümüşçü’nün aktardığına göre 1923-1948 yılları arasında halkın sağlık bilgisini iyileştirebilmek ve cehaletle mücadele edebilmek için 730.000 afiş, 5.150.000 broşür, 146.000 kitap ve dergi basılmıştır.⁵² Acımuş ile Kılıç’ın hazırladıkları çalışma ise Cumhuriyet yıllarında halk sağlığı bilgisiyle koruyucu sağlık önlemlerinin nasıl yaygınlaştırıldığını açığa çıkartmaktadır. Bu noktada genel eğitim ile sağlık eğitimi eksiliği, kanalizasyonların yetersizliği, içme suyu sorunları, bataklıkların yoğunluğu, kent ve kır evlerinin sağlıksız tasarımı ile kulaktan dolma yanlış bilgilerin yoğunluğu nüfus potansiyelinin gelişimini engellemekteydi.⁵³ Diğer yandan Refik Saydam sağlık propagandası ile vatandaşlık eğitiminin kaynaştırılmasını çok önemsemiştir. 1923’ten itibaren halkın anlayabileceği basit dille yazılan afişler, broşürler, kitaplar ve dergiler halk odaları, okullar, güvenlik kurumları ve sanayi kurumları aracılığıyla halka ulaştırılmıştır.⁵⁴ 1925-1930 yılları arasında halkı bilinçlendirebilmek için “Sıtma Öğütleri” adlı eserden 30.000 adet, “Kuşpalazı Hastalığı Nedir?” Adlı eserden 10.000, “Trahom Hakkında Halka Nesayih” adlı eserden 10.000, “Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri” adlı eserden 10.000, “Sihhi Müze Rehberi” adlı eserden 30.000, “Sihhi Müze Atlası” adlı eserden 1.000, “Annelere Nasihat” adlı eserden ise 100.000 adet basılmıştır.⁵⁵ Ayrıca satın alınan 12 adet film nüfus yoğunluğu dikkate alınarak gönderildikleri mahallerde 7 ile 15 gün gösterilmiştir.⁵⁶ Cumhuriyet’in ilk yıllarında halkı bilgilendirebilmek için afişlerden de yararlanılmıştır. Özellikle 1930’lu yıllarda afiş ve broşürlerin renklendirilmesi bilginin göze seslenmesini sağlamıştır.⁵⁷

Bütün bunlarla beraber Vekâletin 1922-1939 yılları arasında yayımladığı kitap, talimatname ve broşürler hakkında da bilgi verilmelidir.⁵⁸ “Trahom Hakkında Halka Nesayih” adlı eser 14 sayfa olup 1922’de Hilal Matbaasında basılmıştır. Kader Matbaasında 1923’te basılan “1912 Beynelmilel Paris Mukaleve-i Sıhhiyesi” adlı eder 55 sayfadır. 1924 tarihli “Hastaneler Talimatnamesi” ise 34 sayfa olup Ankara Yeni Gün Matbaasında basılmıştır. Necmeddin Arif’in çevirdiği “Ameli Cerrahi-i Sagir” adlı eserin yazarı Theodore-Marin Tuffier (1857-1929)’dir. 1925’te İstanbul Kader Matbaasında basılan çalışma 890 sayfadır. İstanbul Hilal Matbaasında basılan “Frengi Tedavi Talimatnamesi” 1925’te yayımlanmıştır. Aynı yıl yayımlanan bir diğer önemli eser ise “Kolera Talimatnamesidir”. İstanbul Hilal Matbaasında basılan çalışma 21 sayfadır. Vekâletin yayımladığı bir diğer önemli eser ise “Süt Çocuğu’dur”. 1925’te 158 sayfa yayımlanan eser İstanbul Vatan Matbaasında basılmıştır. 1925 yılında salgın hastalıklar üzerine yayımlanan bir başka önemli çalışma ise “Vebe Talimatnamesi ve İtlaf-ı Fare Rehberi” adlı eserdir. 13 sayfadan oluşan talimatname İstanbul Yeni Matbaada basılmıştır.

⁵¹ Sağlık bilgisini yayma çabası kuşkusuz ki yalnızca Vekâletin yayınlarıyla sınırlı değildir. Dönem ders kitapları ile dergilerinde de sağlık teması işlenmiştir. Bunun haricinde “Sihhi Konuşuk” adlı eser de olduğu üzere farklı matbaalarda da sağlık bilgisini anlaşılır dillerle ulaştırmayı amaçlayan kitaplar kaleme alınmıştır. Bkz. Ramazan Alabaş, “Çocuk Haftası Dergisi ve Çocuk Eğitimi Açısından İncelenmesi”, *Kastamonu Education Journal*, 26/5 (2018), 1778. Seval Yinilmez Akagündüz, *Ahlaklı Yurttaş*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2017, 123-129. Ümüt Akagündüz, “Cumhuriyet Yılları Eğitim Tarihinde Halka Sağlık Bilgisini Sadeleştirerek Anlatmaya Çalışan Bir Eser: Sihhi Konuşuk (1927)”, *4. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (01-03 Eylül 2016)*, Ankara: Pegem Akademi (2016), 761-769.

⁵² Gümüşçü, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e”, 145.

⁵³ Hastalıkların tedavisinde hurafe ve ampirik yöntemlerin yaygın olduğunu aktaran Tekir, Karaman’da hastaların ibrala, letere ve tevhid adlı ocaklara başvurduğunu, İstanbul dışında neredeyse bütün ülkede doktorlardan önce üfürükçülerin tercih edildiğini aktarmıştır. Tekir, “Sihhiye ve Muavenet”, 1307.

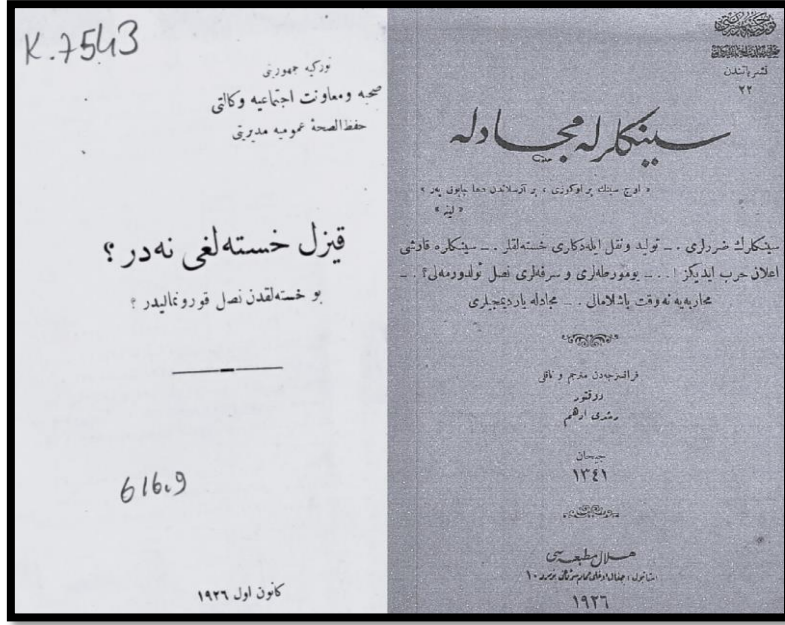
⁵⁴ Acımuş ve Kılıç, “Cumhuriyet (1928-1973)”, 32.

⁵⁵ Tekir, “Sihhiye ve Muavenet”, 1322.

⁵⁶ Bu filmlerin adları şu şekildedir: “Sıtma, Çocuk Bakımı, Vaktiyle Üç Dost İdiler (Frengi), Erken Teşhis-Erken Tedavi (Verem), Teminin Dişi, Senin Ağzın, Sinek Tehlikesi, İhmalin Cezası, Uzun ve Afiyette Yaşamın Çaresi, Sihhi Su, Nezlenin ehemmiyeti, Sıtma Mücadelesinde Yeni Usuller. Tekir, “Sihhiye ve Muavenet”, 1323.

⁵⁷ Tekir’e göre afişler şunlardır: “Çocuk ve Fiyatı Termometresi, Ben Hastalanmak İstemem, Beni Öpmeyiniz, Sağlık Yolu, Sağlık Katarı, Mütetabbiblerin-Cahil Ebelerin Saf Halkı Götürdükleri Hastalık ve Ölüm Kuyusu, Bir Mektep Çocuğunun 24 Saatlik Programı, Karahummanın Bulaşma Yolları, Çocukları Süte Teşvik, Karasineğin Her Günkü Gezintisi, Vitaminler ve Korudukları Hastalıklar, Kızıl Aşısı İçin Halkı Teşvik, Yüzde Yüz Afiyet Esasları, Çocukların Dişleri Hangi Ayda Çıkar, Sihhat Kitabı, Bahar ve Güneşin Sihhat ve Afiyete Tesiri, Bir Yaşına Kadar Çocuk ve Fiyatı, Türkiye’de Frengi, Güneşin Hayat Veren Şuadı.” Tekir, “Sihhiye ve Muavenet”, 1324. Tekir’in belirttiklerinden farklı olarak Aydoğan’ın belirlediği afişler ise şunlardır: “Verem Nasıl Bulaşır, Veremin Dostları ve Düşmanları, Sıtma, Frengiye Yakalanmaktan Kork, İçkiye Alışmayınız, Süt: Gıdaların En sağlıklı ve Değerlisidir, Köpek Hastalıkları İnsana Geçer, Karasinek Sağlık Düşmanıdır, Trahomdan Korunma, Çiçek Hastalığı ve Çiçek Aşısı, Kuduzdan Kendimizi Nasıl Koruyacağız, Kuşpalazı, Lekeli Humma, Şarbon, Bulaşık Beyin Humması, Tahta Kuruğu, Sivrisinek, Bağırsak Kurtları ve Sağlığa Zararları, Bir Mektep Çocuğunun 24 Saatlik Programı, Bir Çürük Diş Neler Yapıyor, Çocuk Ölümü ve Anne Sütünün Kıymeti.” Rafet Aydoğan, “1924-1945 Yılları Arası Halk Sağlığı Hizmetleri”, *Marmara Üniversitesi (YL)*, 2002, 34-35.

⁵⁸ İlgili eserlerin sayfa numaraları ve künye bilgileri Milli Kütüphane üzerinde gerçekleştirilen incelemeler sonucunda belirlenmiştir.

Resim 1: Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Osmanlıca yayımladığı eserlerin kapaklarından örnekler

Vekâlet'in 1926'da yayımladığı "Sıhhi Müze Atlası" adlı eser ise 68 sayfadır. Glein Schimidt'in "Çocuk Hastalıkları Tedavisi" adlı eseri ise 199 sayfa olacak şekilde İhsan Hilmi Alantar (1888-1959) tarafından çevrilmiştir. Hilal Matbaasında basılan eser 1926'da yayımlanmıştır. Naki Cevat Akerman'ın (1892-?) 1926'da çevirerek yayımladığı "Anofeller" adlı kitap ise Karl Grunberg'e (1878-1921) aittir. 197 sayfadan oluşan çalışma Hilal Matbaasında basılmıştır. Ali Vahid'in kaleme aldığı 15 sayfalık "Annelere Nasihat" adlı eser de 1926'da yayınlanmıştır. Vekâlet, 1926'da da salgın hastalıklar üzerine çalışmalar yayınlamaya devam etmiştir. 7 sayfadan oluşan "Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?" adlı broşür bunlardan birisidir. Necati Kemal Kıp'ın İzmir Marifet Matbaasında basılan 64 sayfalık "Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi" adlı eseri de 1926'da basılmıştır. Vekâlet külliyyatına 1926'da İstanbul Hilal Matbaasında basılan 26 sayfalık "Sineklerle Mücadele" adlı çalışmayı da eklemiştir. Hikmet Hamdi'nin "Sıhhi Müze Rehberi" adlı eseri 32 sayfa olup 1928'de Vilayet Matbaasında basılmıştır. Harold Farnsworth Grey'in (1885-1963) "Sıhhat-i Umumiye İdaresi Esasatı" adlı eseri İstanbul Yeni Matbaada 1923'te basılmıştır. Eser 443 sayfadır.

1927'de basılan "Kuşpalazı Hastalığı Nedir ve Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?" adlı eser ise 5 sayfadır. İhsan Arif Derman'ın kaleme aldığı "Emrâz-ı Bevlıyede Usûl-i Muayene ve Teşhis" adlı eser 570 sayfadır. Victor Pauchet'nin (1869-1936) Ahmet Rifat Bilge (1874-1953) tarafından çevrilen 239 sayfalık "Genç Kalınız" adlı eseri 1929'da İstanbul Hamit Matbaasında basılmıştır. Vekâlet'in aynı yıl, aynı matbaada bastırıldığı bir diğer eser ise 16 sayfalık "Annelere Nasihat'tır". Reşit Galib'in "Dört Azgın Canavar" adlı 51 sayfalık eseri 1929'da Ankara'da basılmıştır. 1930'da Türk Ocakları Merkez Hayatı Matbaasında bastırılan "Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri" adlı eser 4 sayfadır. Sinekler üzerine bastırılan bir başka eser ise 1930 tarihli 6 sayfalık "Karasinek Sağlık Düşmanıdır" adlı broşürdür. 1931'de Yeni Gün Matbaasında "Zührevi Hastalıklar Müptelâlarına Nasihatler ve Tavsiyeler" adlı 4 sayfalık eser basılmıştır. Aynı tarihte yayımlanan bir diğer eser ise Hakimiyet-i Milliye Matbaasında basılan 462 sayfalık "Ebe Kitabı'dır".

1933'te 11 sayfalık "Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi" çıkartılmıştır. 26 sayfalık "Seyyar Tabiblerin Vazifeleri Hakkında Talimatname", 19 sayfalık "Verem Mücadele Dispanserleri Talimatnamesi", 116 sayfalık "Sıhhi Teşkilat ve Müesseseler" 1934'te yayımlanan eserlerdir. "Hava Harbinden Korunmada Yurt Sıhhat İşleri Talimatı" adlı 30 sayfalık eser ise 1935'te Başvekâlet Matbaasında basılmıştır. 1936'da ise 17 sayfalık "Vilayetlerde Açılacak Hava ve Zehirli Gazdan Korunma Kursları Hakkında Talimatname" yayımlanmıştır. Vekâlet'in yayıncılık anlamında 1923-1940 yılları arasında en yoğun olduğu dönem ise 1937-1940 arasındır. 1937'de 10 sayfalık "Kızamık Hastalığı", 7 sayfalık "Karamhumma-Tifo", 11 sayfalık "Dış Sağlığı, Dış Temizliği" adlı eserle 4 sayfalık "Köy Sağlık Korucuları Talimatı" çıkartılmıştır. 1938'de basım faaliyetleri daha da yoğunlaştı. Sever Kâmil Tokgöz'ün (1881-1943) 216 sayfalık "Okul Sağlık Bilgisi" adlı eseri Hapishane Matbaasında basıldı. Kudsi Halkacı'nın 65 sayfalık "Çocuk Bakımı ve Halk Sağlığı Bilgileri" adlı çalışması da aynı

matbaada çıkartıldı. 51 sayfalık 1938 tarihli “Annelere Öğüt” adlı çalışma ise Selen Matbaasında basıldı. İzmir İtimat Matbaasında basılan “Sağır Dilsiz ve Körler Müessesesi” adlı 62 sayfalık eser de 1938’de yayımlandı. Bu yılda Vekâlet talimatnameler yayımlamaya devam etti. 29 sayfalık “Hava Harbinden Korunmada Yurt Sıhhat İşleri Talimatnamesi” ile 7 sayfalık “Köy Ebelerinin Vazifeleri ve Sureti İstihdamları Hakkında Talimatname” bu yıl yayımlanan talimatnamelerdir. 1938 yılı broşürler açısından da yoğun bir yıl oldu. 5 sayfalık “Bit”, 13 sayfalık “Verem-Tüberküloz”, 5 sayfalık “Lekeli Humma”, 6 sayfalık “Çocuk İshali” bu yılın broşürleridir. Vekâletin artan yayın hızı 1939’da da sürmüştür. 1939’da Recep Ulusoy Matbaasında 107 sayfalık 1926 “Beynelmilel Paris Sıhhi Mukavelenamesi” adlı eser basılmıştır. Ulusal Matbaada bu yıl basılan “Spor Hıfzıssıhhası” adlı eserin yazarı Friedrich H. Lorentz (1803-1861), çevirmeni ise Niyazi Erzîndir. Eser 248 sayfadır. 1939’da da talimatnameler yayımlanmıştır. Bu çerçevede 8 sayfalık “Sütler Hakkında Talimatname” ile 22 sayfalık “Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Talimatname” bu yılın talimatnameleridir. 6 Sayfalık “Grip”, 10 sayfalık “Sıtma”, 11 Sayfalık “Barsak Kurtları”, 20 Sayfalık “Karakabarcık (Şarbon)”, 5 sayfalık “Çiçek Hastalığı ve Çiçek Aşısı” Vekâletin bu yıl yayımladığı broşürlerdendir.

Resim 2: Sıhhi Müze Atlası adlı eserden görseller (15,19,46)

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin Yayımladığı Eserlerde Sağlık Bilgisi ve Halk

Vekâletin Eserlerinde Hastalıkların Nedenleri

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Vekâletin yayımladığı kitaplar ve broşürler koruyucu sağlık bilgisinin anlaşılır bir dille halka ulaştırabilme çabasını somutlaştırmaktadır. Eserlerin analizinden elde edilen veriler bilginin çok yönlü örnekler ve yöntemlerle aktarılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu çerçevede sağlık bilgisi algısının kurgulanış şekillerini ortaya çıkartmaya çalışan bu makalede kullanılan kitap ve broşürler tematik bağlamlarda ele alınmıştır. “Annelere Öğüt” adlı eserde hastalıklar üç kategori de toplanmıştır. Bunlardan ilki deriden geçen frengi, sıtma, şarbon gibi hastalıklarken ikincisi kızıl, kızamık, beyin zarı humması, satlıcan, kabakulak, çiçek, kuşpalazı gibi havadan geçenlerdir. Üçüncü kategori ise tifo ve kanlı ishal gibi sindirim sistemi hastalıklarıdır. Özellikle bebekleri ve çocukları etkileyen hastalıklar ciddi nüfus kayıplarına neden olduklarından bu hastalıklar hakkında temel bilgilere sahip olunmalıydı.⁵⁹ Vekâletin yayımladığı kitap ve broşürler incelendiğinde nedenlere, uyarılara ve önlemlere odaklanıldığı görülmekte. 1920’li yılların en çok baş ağrıtan hastalıklarından olan kızıl özellikle 2-10 yaş arası çocuklarda etkilidir. Kızıl mikrobu ya doğrudan doğruya hastanın aksırmasında, öksürmesinden ya da hastalığa bağışıklık kazanıp mikropları üzerlerinde taşıyanlardan alınmaktadır. Kızıl

⁵⁹ *Annelere Öğüt*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938, 37-42.

mikrobu alındıktan 2-6 gün içinde boğaz ağrısı, ateş, nezle ve kusma şeklinde ortaya çıkar. Hastalığın başlangıcından 24 saat sonra burun, çene ve dudakların etrafı haricinde kırmızı lekeler vücuda yayılırken vücut kırmızı bir boya sürülmüş görünümüne kavuşur. 6 ya da 7. gün ter ile ateş düştükten sonra 1-5 haftalık derinin soyulma süreci başlar. Hastaların bazılarında kızıl lekeler çıkmadığından basit boğaz ağrısı, ateş durumlarında kızıl riski mutlaka dikkate alınmalıdır.⁶⁰

Hazırlanan eserlerden bir diğeri de bitler üzerinedir. Baş biti ve ten biti olmak üzere iki tür bit vardır. Sıcak, yünlü, pamuklu yerleri seven bitler sirkeleyerek ürediklerinden kuluçka devrelerinde koltuk altı ve saçlara yerleşirler. "Kitin" denilen oldukça güçlü bir tabakaya sahip olan sirkelerin yok edilmesi zaman ve emek istemektedir. Eserde bu tabaka şu şekilde anlatılmış: "Bit yumurtalarının etrafında (Kitin) denilen bir tabaka vardır. Bu tabaka gayet dayanıklı olup su, sabun ve soğuktan müteessir olmaz. Bit sirkeleri işte bu tabaka vasıtasıyla kıllara ve çamaşırlara ve iç çamaşırlara yapışırlar. Bit sirkeleri olur olmaz şeylerden müteessir olmazlar."⁶¹ Bit adlı broşüre göre bitle mücadelede turşu sirkesine ya da gaz yağına eklenen "aksülümen" kullanılabilir. ⁶² Kuluçka devri 8-10 gün olan çiçek hastalığında nezle, titreme ve kusma belirtilerinden üç gün sonra kırmızı lekeler görülmeye başlar. Ağır bir çiçek hastasının vücudunda 40.000'e yakın leke çıkabilir. Ölüm tehlikesi çok yüksek olan bu hastalıkta sağ kalanlar zatürre, körlük, kulak iltihabı, sağrılık ve kalp-böbrek hastalıklarına yakalanabilirler.⁶³ Çocuk ölümlerinin en yaygın nedeni olan ishalde dışkıının rengi değişir, kıvamı sulanır. Özellikle yeşilimtırak sümük ve kan ile karışan ishal hastalığın ciddi boyutlara ulaştığının habercisidir. "Çocuk İshali" adlı esere göre yazın çocuklara hazmedemeyecekleri miktarda süt ve mama verilmesi mide ve bağırsaklarda ekşiyen mikropların bağırsak zarını tahriş etmesine neden olur. Bunun yanında üşüten, nezle olan çocuk iyi bakılmazsa sümüğünü yutarken mikropları mide ve bağırsaklarına taşıyabilir. Ayrıca sürekli elleri yerde olan, emekleyen bebekler pek çok zararlı bakteri ve mikrobu vücutlarına taşırlar. Bu nedenlerle mikrop ve bakterilere yakalanan bebeğin cildinin rutubeti ile idrara çıkışı azalırken ishalin artan şiddetiyle birlikte vücudu buruşuk, kuru bir hal alır.⁶⁴

Kara Kabarcık hastalığına şarbon ya da dalak hastalığı da denmiştir. Hayvanlardan özellikle de koyun ve keçilerden insanlara geçen bu hastalık genellikle hayvanların et, deri, bağırsak, kıl, yün, kemik ve boynuzlarıyla iç içe olanlarda görülür. Sıcak ve soğuktan etkilenmeyen şarbon mikrobu senelerce ahırlarda, meralarda ve toprakta yaşayabildiğinden her an insanı etkileyebilir. Ayrıca şarbondan ölmüş hayvanlara konan karasineklerden ya da tozlu mekanlardan da hastalık geçebilir. Hasta hayvanlarla temastan 2-7 gün sonra hastalık iştahsızlık, kırıklık ve ateş şeklinde görülürken mikrobu giriş yaptığı yerde gittikçe şişen, ağrılı bir karakabarcık oluşur.⁶⁵ Vekâletin yayımladığı bir diğer eser ise kızamık hakkındadır. Özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde salgına dönüşen kızamık ilk aşamalarda bulaşıcıdır. Hastalık öksürme ve hapsirme sonrasında etrafa yayılan mikroplar ya da hastanın mendil, yatak takımı, oyuncak ve kitaplarının kullanılmasıyla bulaşabilir. Broşürde bakteriyel karakteri hâlâ tanımlanmamış olan kızamığın mikrobu dışarıda uzun süre yaşayamadığının tespit edildiği de eklenmiştir. "Başlangıç evresi", "leke evresi" ve "kavlama evresi" olmak üzere üç aşamaya sahip olan kızamığın başlangıç evresi 3-4 gün sürer. 4 ya da 5. gün leke evresi başlar ve 24 saat içinde mercimek boyutunda lekeler vücuda yayılır. Lekelerin çıkmasından 1-2 gün sonra ateş düşer ve kavlama evresine geçilir. Bu evrede lekeler solarken deri pul pul dökülür. Kızamığın bu evrelerine zamanında müdahaleler yapılmaması zatürre benzeri hastalıklar nedeniyle çocuğun kaybına yol açabilir.⁶⁶

Karasineklerle anılan Karahumma (Tifo) pis yiyecekler ve kirli içme suları aracılığıyla bulaşan bakteriyel bir hastalıktır. Tifolu hastaların idrarları ile gaitaları bakterinin temel kaynakları olduğundan karasinekler hastalığın yayılımını kolaylaştırır. Çiğ yenilen sebze, meyveler, kaynatılmadan içilen sütler ile lağım suyu dökülen yerler hastalığın bulaşıklığını artırır.⁶⁷ 9-12 günlük kuluçka evresinden sonra ortaya çıkan iştahsızlık, uykusuzluk ve ağrıları sürekli yükselen ateş takip eder. Hastalığın en tehlikeli aşaması olan üçüncü haftada bağırsak kanamaları, iltihapları görülür. Üçüncü haftayı atlatan hastalar aşama aşama düzelmeye başlar. Konu hakkında şunlar aktarılmıştır: "Üçüncü hafta hastalığın en tehlikeli zamanıdır. Bir yandan ateş, zayıflık, dermansızlık devam

⁶⁰ *Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1930, 1-3.

⁶¹ *Bit*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938, 2-3.

⁶² *Bit*, 3.

⁶³ *Çiçek Hastalığı*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938, 2-3.

⁶⁴ *Çocuk İshali*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938, 3-4.

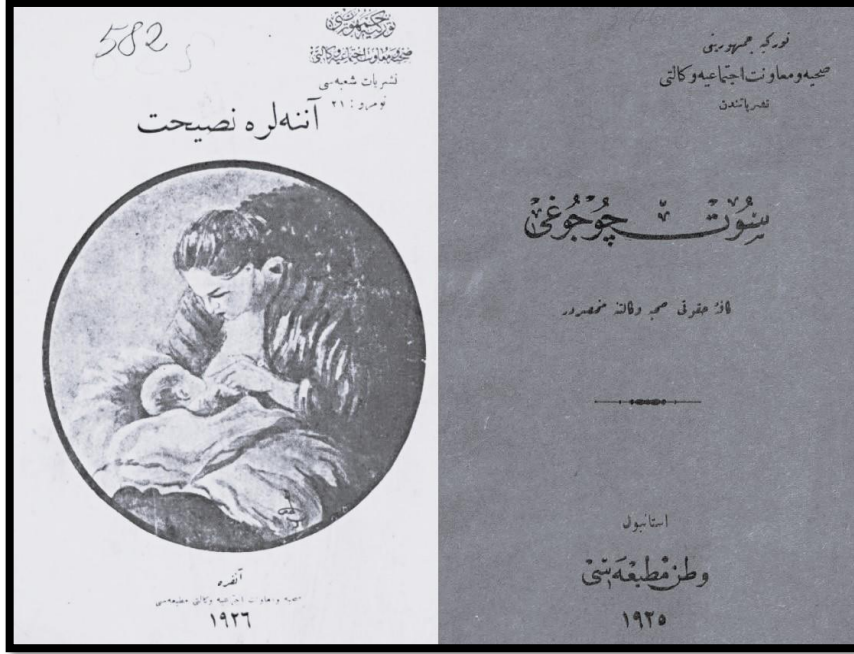
⁶⁵ *Kara Kabarcık (Şarbon)*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1939, 2-3.

⁶⁶ *Kızamık*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1937, 2-5.

⁶⁷ *Karahumma-Tifo*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1937, 2-3.

ederken bir yandan da barsak kanaması, barsak delinmesi gibi birtakım ihtilatlar meydana gelebilir. Üçüncü haftayı ihtilatsız atlatan hastalar dördüncü haftada nekahet devrine girer. Ateş yavaş yavaş düşer, iştah gelmeğe başlar, gün geçtikçe kuvvet kazanarak eski halini bulur.”⁶⁸ Vekâletin bilgilendirmesini yaptığı bir başka önemli hastalık ise kuşpalazı yani difteridir. 2-5 gün içinde belirtileri görülen difteri mikrobu boğaza yerleştikten sonra toksinlerini kana karıştırmaya başlar. Bademciklere yerleşen difteri ilerleyen sürede yutkunma güçlükleri, kuruluk ve fena ağız kokusu halinde belirginleşir. Bu noktada difteriye yakalanan zayıf bünyeler ya toksinin kana karışmasından ya da nefes güçlüğünden ölebilirler.⁶⁹

Resim 3: Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin Osmanlıca yayımladığı eserlerin kapaklarından örnekler.

Lekeli humma bitler aracılığıyla diğer insanlara geçen 12-14 günlük kuluçka evresine sahip bir hastalıktır. Hastalığın %25-30 arası öldürücülüğü vardır. Kuluçka evresi bittikten hemen sonra bel, baş ağrıları, ağız kuruluğu ile hastalık kendisini gösterir. Bir hafta sonra mercimek şeklinde lekeler vücudu kaplarken zayıf bünyeler yerle bir olur. Lekeli humma kalp, böbrek hastalıkları ile damar hastalıklarına yol açabilir, hatta damar tıkanıklığı nedeniyle kol ve bacakların kesilmesi gerekebilir.⁷⁰ Göz kapaklarının içini döşeyen zarın koyu kırmızı bir hal almasıyla başlayan trahom göz kayıplarına neden olan bulaşıcı bir hastalıktır. Başlangıçta herhangi bir ağrı ya da sızı yapmayan hastalık sinsi ilerler. Bir süre sonra şişen, sulanan, çapaklanan göz kapaklarında batmalar, yanmalar başlar. Erken zamanda müdahale edilmezse bu yaralar büyüyerek gözü delip körlüğe neden olur. Trahomlu hastaların mendillerini, yataklarını, yastıklarını, havlularını kullanmak, uygun olmayan ortamlarda göze sürmeler çekmek ve karasinekler hastalığın başlıca yayılma nedenleridir.⁷¹ Vekâlet diş sağlığını da önemsemiştir. Eserde dişlerin hangi yaşlar arasında hangi sırayla çıkacakları anlatılmıştır. Bu noktada dişte bulunan mikrop ve bakteriler diş kayıplarının temel nedenidir. Dişlerin arasına girmiş gıda parçalarıyla beslenerek dişetleri ve dişleri tahrip eden bakteriler yumuşak tabakaların açığa çıkmasına neden olur. Zamanla köke ilerleyen bu çürükler apse denilen diş iltihabına neden olur ki bu apselerin tedavi edilmemesi beyni, kalbi, böbreği etkileyen hastalıklara yol açabilir.⁷² Diş ağrısı hususunda şunlara değinilmiştir: “Bir dişin lekelenmesi ve çürümeğe başlaması onun hastalığı ve belki de ölümü demektir. Böyle bir diş hemen tedavi edilmezse zamanla parçalanıp, kırılıp dökülecektir. Köküne kadar çürüyen ve iltihaplanan bir dişin ağrısına dayanılmaz. Bir çoklarımız diş tabibinin muayenesine gitmeğe mecbur eden işte bu şiddetli ağrıdır.”⁷³ Bu noktada gebelik sürecindeki yanlış beslenme, süt çocuğunun beslenmesindeki hatalar, diş muayenesinden korkulması, diş

⁶⁸ Karahumma-Tifo, 4.

⁶⁹ Kuşpalazı (Difteri), Ankara: Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1938, 1-3.

⁷⁰ Lekeli Humma, Ankara: Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1938, 1-4.

⁷¹ Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1933, 1-5.

⁷² Diş Sağlığı Diş Temizliği, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938, 6-8.

⁷³ Diş Sağlığı Diş Temizliği, 6.

temizleyen ekipmanların yetersizliği ile küçük yaşlardan itibaren çocuğun dış temizliğine alıştırılmaması ileriki yıllardaki dış kayıplarının temel nedenleridir.⁷⁴

Resim 4: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin yayımladığı broşürlerin kapaklarından örnekler.

Vekâletin Eserlerinde Uyarılar, Önlemler

Eserlerde belirtilen nedenler bu düzlemlerde anlatılırken uyarılar ve öneriler de tedaviler bağlamında anlaşılır bir dille aktarılmıştır. Elbette ki koruyucu sağlık bilgisi hakkında verilen öneri ve uyarıların hepsini makalenin içeriğine aktarabilmek olası değildir. Ancak kitap ve broşürlerin işleyişini anlamlandırabilmek için belirgin örnekler vermek yararlı olacaktır. “Annelere Öğüt” adlı eserde yapılan uyarılardan birisi kundak üzerinedir. Bebeği tam kundaklayanların olduğunu belirten eser, kan akışı ile nefes alışverişini bozan tam kundaklama yerine yarım, gevşek kundaklamayı önermiştir.⁷⁵ Bir başka eserde ise kan dolaşımına verdiği zararlar nedeniyle yüksek ökçe konusunda anneler uyarılmıştır: “Moda bize yüksek ökçeler getirdi fakat güzellik için kullandığımız bu yaka kaplarının sıhhatimize ne kadar zarar verdiğini bilseler bayanlar bunları kullanmazlar. Yüksek ökçe kullananlarda kan dolaşması düzgün olmaz, karında bulunan siyah kan damarlarında kan toplanır ve karaciğer hastalığı gibi birtakım hastalıklar baş gösterir.”⁷⁶ “Annelere Öğüt” adlı eserde ise dişleri geç çıkan çocuklarda kemik hastalıkları olma ihtimali yüksek olduğundan bu çocukların takip edilmesi istenmiştir. Bebeklerin dişlerini yanlış zamanda temizleyen anneler de uyarılmıştır. Eserin aktardığına göre memeden sonra çocukların ağzının sabunlu ya da karbonatlı suya batırılmış bezle temizlenmesi tehlikelidir.⁷⁷ Çocuk ishali üzerine de önemli uyarı ve öneriler vardır. İnek sütünün çok yağlı olmamasına dikkat edilmeli, mama her zaman temiz şişe ile verilmeli, yazın haddinden fazla elbise giydirilmemeli, ishal olan çocuğa kaynamış az şekerli sudan kaşık kaşık içirilmeliydi.⁷⁸ Tifo anlatılırken ise midyeler üzerinde durulmuştur. Lağım suyu dökülen yerlerde tifo mikrobi olma ihtimali bulunduğundan midye yerken dikkatli olunmalıdır.⁷⁹ Kızamık için de uyarılar verilmiştir. Kızamıklı

⁷⁴ *Diş Sağlığı Dış Temizliği*, 8.

⁷⁵ *Annelere Öğüt*, 23.

⁷⁶ Kudsî Halkacı, *Çocuk Bakımı ve Halk Sağlığı Bilgileri*, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938, 58-89.

⁷⁷ *Annelere Öğüt*, 25-26.

⁷⁸ *Çocuk İshali*, 6-5.

⁷⁹ *Karahumma-Tifo*, 3.

çocuklarına bilgisizlik nedeniyle baharatlı, yağlı yemekler, turşular ve meyveler yediren anneler bağırsakları bozulan çocuklarının ishalden ölmelerine neden olabilirlerdi. Diğer yandan kızamık ile kızılın birbirlerine karıştırılmamaları da hatırlatılmıştır. Buna göre kızamıkta lekeler kızıldaki kadar yaygın değilken kızılta ise lekeler birbirleriyle birleşerek deriye kırmızı bir renk verir.⁸⁰ Lekeli humma noktasında verilen temel uyarılar ise bitler hakkındadır: “Bitten korununuz, bitten kaçınınız, bitten temizleniniz, bitlileri temizleyiniz. Bu tehlikeli hastalık insanlara yalnız bitten geçer. Topal bir bit yedi mahalleyi dolaşabilir. Bit olmazsa lekeli hummada olmaz.”⁸¹ Vekâletin bit üzerine yayımladığı broşürde ise lekeli humma hakkında uyarılar yapılmıştır. “Lekeli humma ve Hummayi racia hastalıklarını insanlara geçiren ve sağlık düşmanı olan bitten sakınınız ve temizleniniz.”⁸² “Annelere Öğüt” adlı eserde ise göbek iyice kuruyana kadar çocukların yıkanmaması istenmiştir. Hastalıklardan kurtulamayan “lapacı çocukların” yetişmesi istenmiyorsa bebek altı aylık olana kadar her gün altı aylık olduktan sonra ise 2-3 günde bir mutlaka yıkanmalıydı.⁸³ Eserde köpek, kedi ve 3-4 yaş çocukların bebekler üzerindeki riskleri de anlatılmıştır. Köpek ve kediler bebeklere saldırılabildikleri gibi daha akılları ermeyen 3-4 yaşındaki kardeşler bebeklerin ağzına para, boncuk, fasulye tanesi verebilirlerdi. Bu nedenle bebekler her an gözetlenmeliydiler.⁸⁴ Güneşin bebekler üzerindeki etkileri de irdelenmiştir. Güneş görmeyen çocukların kolları ve bacaklarında çarpıklık olur, bingıldakları geç kapanır, başları büyük, renkleri soluk hâl alır. Bu nedenler yaz, kış çocuklar güneşin etkilerinden yararlandırılmalıdır. Diğer yandan kışın camdan alınan güneş ışığı işe yaramadığından çocuklara balık yağı verilmeliydi.⁸⁵

Trahom üzerine de önemli uyarı ve öneriler vardır. Gözleri hasta olan anne ve babalar yeni doğan yavrularının gözlerini kendi mendilleriyle silmemeli, trahom tehlikesinin olduğu mekanlardan çıktıktan sonra eller sabunlu su ile yıkanmalı, evlere alınan hizmetçiler ve süt nineler mutlaka trahoma karşı kontrol ettirilmeliydi.⁸⁶ 1926 tarihli “Trahom Hakkında Halka Nesayih” adlı kitapta ise öneriler ve uyarılar genel ve bireysel olmak üzere iki başlıkta toplanmıştır. Örneğin trahomlu olmayıp trahomlu memleketlerden dönenler trahoma yakalanma ya da trahomu başkalarına bulaşma ve bulaştırma olasılığına karşı göz kadehiyle gözlerini sık sık temizlemeliydiler. Genel tedbirler bağlamında ise şehirleri tozdan kurtarmak için asfalt yollar, taş kaldırımlar yapmak sokakları sık sık yıkamak, dükkanlara tenteler yaptırmak gibi öneriler getirilmiştir.⁸⁷ “Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri” adlı eserde de yer yer uyarılar ve öneriler verilmiştir. Buna göre kızıl hastalığına yakalanan çocukların evlerine kimse misafir olarak gitmemeli. Anne, baba ya da hastaya bakan kişiler ise hastanın yanında çıktıktan sonra çıkartabilecekleri gömlek ya da benzeri giysiler giymeliydiler.⁸⁸ Diş sağlığı ve temizliği hakkında da uyarılar ve öneriler verilmiştir. Örneğin Vekâletin eserinde diş temizliğinde diş macunu ya da diş tozunun değil 2-3 ayda bir değiştirilmesi gereken diş fırçasının belirleyici olduğu aktarılmıştır. Ayrıca üzerine akşamdan konulan tuzlarla diş fırçasına tuz banyosu yaptırılması da önerilmiştir. Eserin son sayfasında şu toparlayıcı hatırlatmalar da yapılmıştır: “Çocuklarınıza diş yapan gıdalar veriniz, dişi koruyan gıdalar veriniz, dili temizleyen, diş ve çene etlerini çalıştıran gıdalar veriniz, dişlerin nasıl temizleneceğini öğretiniz, vücudun genel sağlığına bakınız, ara sıra dişlerini muayene ederek herhangi bir diş rahatsızlığında diş tabibine götürünüz. Her altı ayda bir çocukların dişleri, diş tabibi tarafından görülmelidir.”⁸⁹ 1926 tarihli “Annelere Nasihat” adlı eserde ise çocuk hastalıkları söz konusu olduğunda ailelerin ilk olarak diş çıkmasını akıllarına getirmeleri eleştirilmiştir. Şöyle ki çocuk ishali gibi kritik ateşli hastalıkların diş çıkartmaya bağlanarak önemsenmemesi çocuğun ölümüyle sonuçlanabilirdi.⁹⁰ Karakabarcık hastalığında ise şarbon mikronun bulaşma şekilleri hakkında uyarılar verilmiştir. Hayvancılıkla uğraşanlar ellerinde sıyrık, yara varsa mutlaka lastik eldiven takmalıydılar. Diğer yandan elde sıyrık ya da yara olmasa da mikroplar toz, toprakla nefes borusuna giriş yapabileceklerinden bu tür işlerle uğraşanlar maske taksalar da ellerini sabunlayana kadar yüzlerine götürmemeliydiler.⁹¹ Yoğun öneriler ve uyarılar verilen eserlerden bir tanesi de “Sineklerle Mücadele” adlı çalışmadır. İlgili çalışmada sineklerle mücadele de

⁸⁰ *Kızamık*, 6-9.

⁸¹ *Lekeli Humma*, 1-6.

⁸² *Bit*, 5.

⁸³ *Annelere Öğüt*, 29-30.

⁸⁴ *Annelere Öğüt*, 32-33.

⁸⁵ *Annelere Öğüt*, 37.

⁸⁶ *Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler*, 5-6.

⁸⁷ *Trahom Hakkında Halka Nesayih*, Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1924, 12-13.

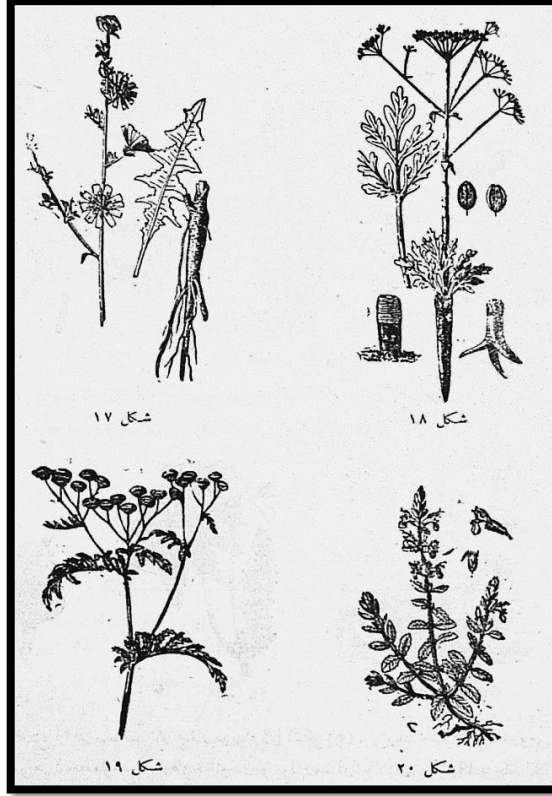
⁸⁸ *Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri*, 3.

⁸⁹ *Diş Sağlığı, Diş Temizliği*, 11-13.

⁹⁰ *Annelere Nasihat*, Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926, 15.

⁹¹ *Karakabarcık*, 4.

kullanılabilecek bitkiler önerilmiştir. Kokulu sarı yonca, ardıç tohumu, ceviz yağı, tütün yaprağı, sarı sabır, lavanta, soğan, kabak yaprakları, kireç, balık yağı, naftalin, biber, sirke, katran gibi maddeler sineklerin ortamdan uzaklaştırılmasını sağlarlar. Örneğin bazı hayvan sahipleri defne yapraklarından hazırladıkları yağlara müracaat ederler. Uçucu kokusuyla sinekleri uzaklaştıran bu yağ hayvanların derilerine sürülerek küçük cam kaplarda evin her tarafına dağıtılabildi.⁹²

Resim5: Sineklerle Mücadele adlı eserden sinekleri uzaklaştıran bitkiler (15)

Aşılama ve Mektepler

Eserlerde yer yer değinilen hususlardan birisi de aşılama değildir. Yazılan kitap ve broşürlerde aşılamanın gerekliliği ile ücretsiz gerçekleştirildiği yer yer hatırlanmıştır. “Çiçek Hastalığı ve Çiçek Aşısı” adlı broşürde kanunlar gereği başta yeni doğan çocuklar olmak üzere herkesin çiçek aşısı yaptırması gerektiği aktarılmıştır. Ayrıca çiçek hastalığı salgın boyutlarına ulaştığında yeniden aşılamanın yararları da irdelenmiştir. İlk defada tutmayan aşı bir ay sonra tekrar yaptırılmıyordu. Aşının tutup tutmadığı üç gün içinde aşının etrafında kırmızılık, 10 gün sonra ise bir çıban oluşmasıyla anlaşılırdı.⁹³ Şarbon adlı çalışmada ise bu hastalıktan korunmanın öncelikle hayvanları aşılatmaktan geçtiği belirtilmiştir. Hastalığa yakalananlar ise serum tedavisi için derhal ilgili yerlere başvurmalarıydılar.⁹⁴ Tifo salgınında aşılamanın önemi ise şu şekilde yansıtılmıştır: “Tifonun en iyi sağlam korunma çaresi Aşıdır. Tifo salgını olan bir yerde bulunuyorsanız yahut konu komşunuzda tifo varsa hemen kendisini aşılatınız. Bilhassa hasta evinde olanlar aşığı katiyen ihmal etmemelidir. Tifo aşısı için para alınmaz. Hükümet doktoruna kim giderse kendini bedava aşılayabilir. Sakın aşılandık diye yukarıda saydığımız korunma çarelerini bir yana atmayınız.”⁹⁵ “Kızamık” broşüründe ise ne tür bir aşılama yapılabileceği örneklenmiştir. Kızamık geçirenlerin kanlarında bulunan antikorlar çocuklara şırınga edildiğinde hastalıktan korunma sağlanır. 3-4 hafta kızamığa karşı koruyan bu yöntemde dikkat edilmesi gereken nokta kanı alınan kişide verem, frengi, sıtma gibi hastalıkların bulunmamasıdır.⁹⁶ “Kızıl” adlı broşürde ise vatandaşlardan kızıl aşısından korkmamaları

⁹² *Sineklerle Mücadele*, Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926, 12.

⁹³ *Çiçek Hastalığı Çiçek Aşısı*, 4-5.

⁹⁴ *Karakabarcık*, 4.

⁹⁵ *Karahumma*, 7.

⁹⁶ *Kızamık*, 10.

istenmiştir. Hiçbir tehlike ve zararı olmayan bu aşı kızıl tehlikesi durumunda yaptırılmalıdır.⁹⁷ Kuşpalazından korunmak istenen çocuklar da aşılmalıydı. 6 aylık-5 yaş arası çocuklarda %60 oranında 5-10 yaş arası çocuklarda ise %35 oranında difteriye yakalanma olasılığı bulunduğundan ebeveynler ilk yaşlarından itibaren çocuklarına bu aşuyu yaptırmalıydılar.⁹⁸ "Lekeli Humma" adlı eserde ise hastalığa karşı bir aşı bulunmadığından hastaların ancak hastanede tedavi edilebilecekleri ifade edilmiştir.⁹⁹

Broşür ve kitaplarda özellikle salgın hastalıklar bağlamında okullar da yer yer konu edilmiştir. Örneğin okullara kayıta kanunlar gereğince çiçek aşısı vesikasının gösterilmesi mecburiydi.¹⁰⁰ Yine broşürlerden devletin trahomlu çocukların okullarıyla sağlam çocukların okullarını birbirlerinden ayırmaya çalıştığı da anlaşılmakta. "Buna çocuk babaları da yardım etmeli ve hem çocuklarını sağlam ise trahomlu mektebe göndermemeğe trahomlu ise başka günahsız yavruları bulaştırmamak için trahomlu mektebinde okumasına dikkat etmelidir".¹⁰¹ 1926 tarihinde trahom üzerine yazılan eserde ise istatistiki ve tarihi bilgilerle mektep uygulamaları anlatılmıştır. Eserde çocuklar arasında trahom hızla yayılabileceğinden İtalya ve Fransa'da trahom okullarının açıldığının bilgisi verilmekte. Örneğin Floransa'da açılan trahom mektepleri sayesinde 1907-1924 arasında trahom vaka oranı %3,19'dan %0,64'e düşmüştür.¹⁰² 1926'da kızıl hastalığı üzerine yayımlanan kitapta da okulların durumu konu edilmiştir. Buna göre devamsızlık yapan çocukları izleyen öğretmen ve idareciler, kızıla yakalanan çocukların kardeşlerinin de 6 gün tecrit altında kalmalarını sağlamalıydılar.¹⁰³ Mahallelerde, köylerde kızamık hastalığı görüldüğünde de yatılı okullar başta olmak üzere bütün okullarda hızla önlemler alınmalıydı. Ateşlenen öğrenci ateş düştükten sonra 15 gün okula gönderilmemeli, kızamık durumunda ise hastalık tamamen geçene kadar okuldan uzak tutulmalıydı. Diğer yandan kızamıklı öğrencinin kardeşlerinin de 15 gün boyunca okulla gönderilmemeleri şu eklemelerle hatırlatılmıştır: "Kızamık zamanında mekteplerde çok dikkat edilmelidir. Mektebe devam etmeyen talebenin hasta olup olmadığı, hasta ise kızamık olup olmadığı araştırılmalıdır. Kızamık zamanlarından yatılı mekteplerinin tatili faydeli bir netice vermez. Büyük salgın zamanlarında yatılı mektepleri hariç olmak üzere diğer mekteplerin bir müddet tatil olunması faydeli olur."¹⁰⁴ Kuşpalazı hastası olan çocukların da nekahet devresinde okul ve mahalle arkadaşlarına karıştırılmamaları önerilmiştir.¹⁰⁵

Nüfus Politikası, Anne ve Çocuk

1911-1923 yılları arasına yayılan uzun soluklu savaşların yarattığı sosyo-ekonomik ve psikolojik travmalar sağlıklı bireylerin yetiştirilmesini destekleyen kapsayıcı nüfus politikalarını zaruri kılmıştır. Fiziki ve psikolojik sınırlara odaklanan bu politikalar doğru, bilimsel bilgiyle salgın hastalıklar ve çocuk kayıplarının önlenmesini amaçlamıştır. Bu nedenle kitap ve broşürlerde nüfus artışı sağlıklı bireylerle bütünleştirilmiştir. 1926 tarihli "Annelere Nasihat" adlı eserdeki istatistiki veriler bu noktada ilgi çekicidir. 1924 istatistiklerine göre bu yıl ölen 101.871 kişinin dörtte biri yani 25.809 tanesi 5 ya da 6 yaşına varamadan ölen çocuklardır. Çocuk ölümlerinin yarısından fazlası çocuk ishalinden kaynaklanırken geri kalanları ise kızamık, çiçek, kızıl gibi bulaşıcı hastalıklara dayanmıştır.¹⁰⁶ 1938 tarihli "Annelere Öğüt" adlı eserde de nüfus artışı ve ölümlerin azaltılmasına odaklanılmıştır. Daha fazla bakım ve doğum evlerinin açılması ya da doktorların bitmeyen çabalarıyla kayıplarının sonlandırılmayacağını belirten eser, başta anneler olmak üzere herkesteki cehaletin giderilmesine değinmiştir.¹⁰⁷ Açıkçası nüfus politikalarının başarısının merkezinde anne ve çocuk vardır. Halkacı "Ben Bir Bebeğim" başlığı altında bir bebeğin ağzından sağlıklı birey hedefini şu şekilde anlatmıştır:

"Ben bebeğim, yurdumun en küçük insanıyım ve en ihtiyar olacağım. Doğduğum zaman yurduna bir insan daha ilave olundu ve giderken de yerimi benden sağlam olan, gülbüz bebelere bırakacağım. Ödevim milyonlarca kardeşlerimle beraber yurdumu bulduğumdan daha iyi mevkiye çıkarmak olacaktır. Fakat şimdi saf süte, taze havaya, güneşe ve oyuna muhtacım. Biraz büyüyünce iyi bir okula gidersem hayata lazım olan dersleri öğreneceğim. Yaşamak, gülmek, oynamak, sevmek, çalışmak isterim. İyi müzik dinlemek, iyi kitaplar okumak,

⁹⁷ *Kızıl Hastalığı*, 4.

⁹⁸ *Kuşpalazı*, 4.

⁹⁹ *Lekeli Humma*, 5.

¹⁰⁰ *Çiçek Hastalığı*, 4.

¹⁰¹ *Gözleri Kör Eden Trahom*, 6.

¹⁰² *Trahom Hakkında Halka Nesayih*, 12-13.

¹⁰³ *Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunulmalıdır*, Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 1926, 7.

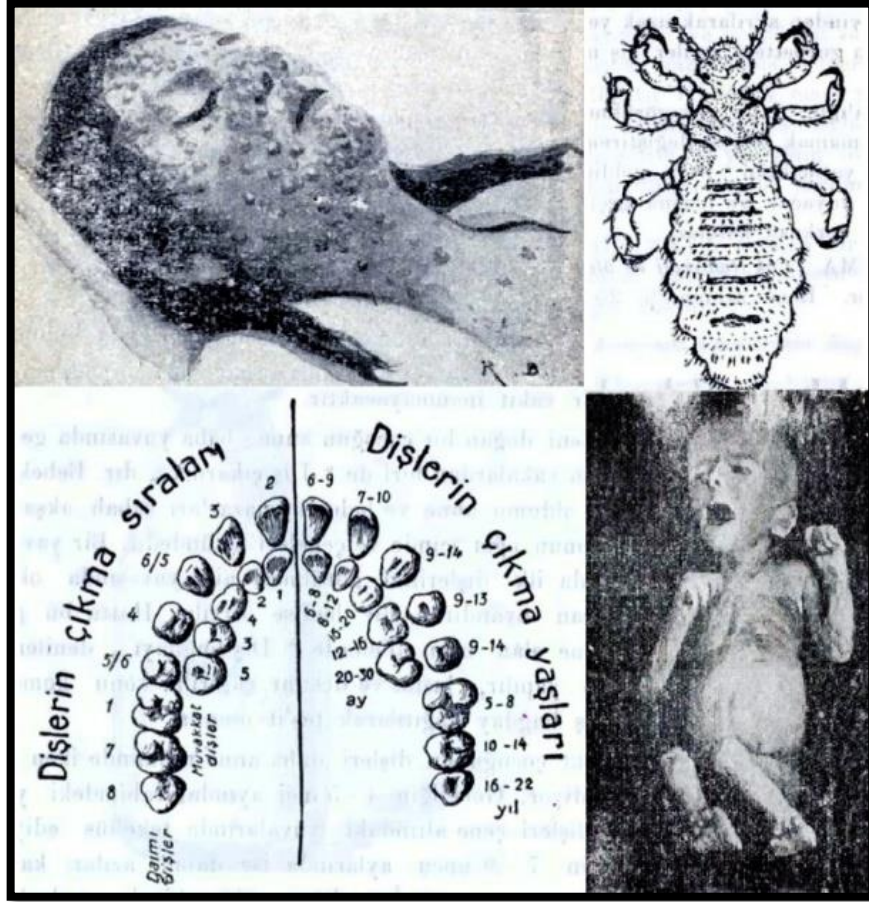
¹⁰⁴ *Kızamık*, 9.

¹⁰⁵ *Kuşpalazı*, 5.

¹⁰⁶ *Annelere Nasihat*, 4.

¹⁰⁷ *Annelere Öğüt*, 1.

güzel resimler görmek isterim. İyi evlere, caddeler, sömendöferler, şehirler yapmak isterim. Ormanlarda gezmek, sularda yıkanmak, karda oynamak isterim. Dünün bebeği, bugünün çocuğu, yarının iyi adamıyım. Şimdi beni büyütürseniz ilerde yurduma faydalı adam olur ve size yardım ederim. Ben bebeğim ve sizin ümidinizim.”¹⁰⁸

Resim 6: Vekâletin Eserlerinden Çeşitli Görseller

Kitap ve broşürlerdeki baba merkezli anlatımların sınırlılığı anne imgesinin nüfus politikaları üzerindeki etkisini de belirginleştirmekte.¹⁰⁹ Ana karnına düştüğü andan itibaren çocuğun sağlığından sorumlu olan annenin temel sağlık bilgisine sahip olmasının gerekliliği Vekâletin kitap, afiş ve broşürlerinde izlenebilmekte. Ancak sorun yalnızca akla ve mantığa dayalı bilginin yaygınlaştırılması ile değil geleneklerden, cehaletten ve batıl itikatlardan kaynaklanan yanlış bilgilerin sonlandırılabilmesiyle çözümlenebilir durumdadır. Bu nedenle kitap ve broşürlerle anne başta olmak üzere okuyucuların sadece akla-mantığa dayalı bilgiye ulaşmaları hedeflenmemiş bunların yanında akıldışı bilginin ortadan kaldırılması da arzulanmıştır. “Annelere Öğüt” adlı eserde ise eğitimsiz, cahil ebelerin elinde heder olan annelere doğumhanelere, eğitilmiş ebelere güvenmeleri önerilmiştir. Güç doğum yapacak kadınlarla kolay doğum yapacak kadınlar arasında ayırım yapan çalışma basit ama kritik bilgilerle anneyi aydınlatmakta.¹¹⁰ En basitinden anne ile annenin etrafındakiler lohusalık hummasının yaratabileceği tehlikeleri bilmelidirler. Örneğin doğum sonrasında 5-6 hafta akıntısı olan annenin iş yapması olabildiğince engellenmelidir. Çünkü iyi bakılmayan ve yardım edilmeyen anne bu akıntılarda bulunan mikropları iş yapacağı derken yavrularına bulaştırabilirdi.¹¹¹

Öte yandan çocuk ishali inek ve keçi sütünden kaynaklandığını bilmeyen anne yaz sıcaklarında bebeğinin ölmesine neden olabildi.¹¹² Kirli ellerle sağılan sütler ile açıkta bekletilen sütlerin mikrop oluşturma olasılığı

¹⁰⁸ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 3-4.

¹⁰⁹ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 5.

¹¹⁰ *Annelere Öğüt*, 8.

¹¹¹ *Annelere Öğüt*, 9.

¹¹² *Çocuk İshali*, 1.

bulduğundan anne, bebeği için en güvenilir sütün anne sütü olduğunu unutmamalıydı.¹¹³ Yani, annenin sağlıklı nüfus temini sırasındaki öncelikli görevi bebeğine doğumundan itibaren sütünü vermektir. Sağlıklı annenin bebeğini emzirmemesi kendi düşüncesizliğine haksız yere çocuğunu da dahil etmesi anlamına gelmektedir. Anne sütü ile beslenmeyen çocuklar anne sütü ile beslenenlere oranla 3-4 kat daha fazla hastalandıklarından anne sütünü düzenli şekilde bebeğine vermeliydi. Eğer annenin süt verme ile ilgili sıkıntıları varsa anne çocuğunu bir süt anneye teslim etmemeli, çocuğunu kendi gözetimi altında kurallarına uygun şekilde inek ya da keçi sütü ile beslenmeliydi.¹¹⁴ İşte tam bu noktada usulüne uygunluk çocuğu çocuk ishaline yani çocuk kolerasına yakalanmayacak şekilde besleyebilmektir. Halkacı çalışmasının 16-27 sayfa aralığında bebek ve çocukların hangi besinlerle beslenmeleri gerektiğini tarifleri ve uygulama sıralarıyla birlikte vermekte. Sebze suları, yumurtasız tapyoka, muhallebi, yumurtalı peksimet muhallebisi, ispanak ezmesi, bebek çorbası, çocuk peyniri... gibi pek çok yemeğin tarifi eserde geçmektedir.¹¹⁵ “Çocuk ishali” adlı broşürde de bu görevin sorumluluğu nüfus artışının gerekliliği hatırlatılarak anneye verilmiştir. “Yarının büyüğü ve bugünün küçüklerini öldüren çok tehlikeli bir hastalık da çocuk ishalidir. Her ananın bu hastalıktan korunma çarelerini bilmesi ve yavrularımızın korunması ve ishal başlangıcında hemen iyi etmek için tedbirler alınması lazımdır. Bu suretle yavrularımızı korumuş ve nüfusumuz da artmış olur.”¹¹⁶ Bu noktada hem 1926 tarihli “Annelere Nasihat” adlı eserde hem de 1938 tarihli “Annelere Öğüt” adlı eserde anne sütünün nasıl verileceği, anne sütünün yokluğunda inek sütü ve mamaların verilmesinde hangi usullerin kullanılacağı uzunca anlatılmıştır.¹¹⁷ Öyle ki anne sütünün önemi farklı hastalık risklerinin bile önüne geçmiştir. “Annelere Öğüt” adlı eserde süt anneye başvurmakta doktor önerisi ve uyarıları dikkate alındıktan sonra frengili annelerin yavrularını emzirebilecekleri belirtilmiştir.¹¹⁸ Trahomlu anne ise çocuğuna kolaylıkla hastalık bulaştıracağından sütünü vermemeliydi.¹¹⁹

Doğru Bilgiye Güvenmek

Çocuğunun sağlam dişlere ve kemiklere sahip olmasını isteyen anneler hamilelik döneminde bol bol süt içmeli ve yeşil yapraklı sebzeler yemeliydi. Ancak dişler noktasında ilginç olan aktarımlardan bir tanesi halk arasında bütün dişleri dökülen ihtiyarların peynir dişleri denen üçüncü bir dişlenme sürecine gireceğinin inanılmasıdır. Vekâlet, 1938’de yayımladığı “Diş Sağlığı ve Diş Temizliği” adlı eserinde Cumhuriyet nesillerinin akla-mantığa uymayan bu kanaatlere geçit vermeyecekleri hatırlatmıştır.¹²⁰ Yanlış bilgi ve uygulamaların düzeltildiği çalışmalardan birisi de “Karakabarcık (şarbon)” adlı eserdir. Eserde bilgisiz kişilerin karakabarcığı kızdırılmış demirle dağlamalarının riskleri anlatılmıştır. Buna göre dağlama sürecinde mikroplar kana karışıp ölüme yol açabilirdi. Yapılması gereken vakit geçirmeden bir hastanede serum tedavisine başlamaktı.¹²¹ Kudsi Halkacı ise aşılardan yanlıştır. Aşının mevsiminin olmadığını aktaran yazar anne ve babalardan bu yanlış bilgiye riayet etmemelerini istemiştir.¹²² Hatta Halkacı, yanlış bilginin ısrar edenleri şu şekilde eleştirmiştir: “Vakitsiz ölümlere, daha ziyade çocuk ölümlerine, her türlü felaketlere sebep olan şarlatanların kökünü kazımak lazımdır. Şarlatanlar ve şarlatanlık varken birçok saf annelerin bunların tuzağına düşmeleri ve fikirlerinin çelimesi tehlikesi her zaman vardır, saflıkla şarlatanlık ve saflarla şarlatanlar baş başa kaldıkları vakit daima şarlatanlık ve şarlatanlar üstün gelir. Anneler! Sıhhatinizi seviyor, çocuğunuzun yaşamasını ve yurdunuzun refah ve saadetini istiyorsanız şarlatanların sözlerine kulak tıkayınız. Şarlatanların değil hekim ve ziyaretçi hemşirelerin, diplomalı ebelerin sözlerine inanınız.”¹²³

¹¹³ *Annelere Nasihat*, 6.

¹¹⁴ *Annelere Öğüt*, 50.

¹¹⁵ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 19-27.

¹¹⁶ *Çocuk İshali*, 6.

¹¹⁷ *Annelere Öğüt*, 17.

¹¹⁸ *Annelere Öğüt*, 14.

¹¹⁹ *Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı*, 4.

¹²⁰ *Diş Sağlığı Diş Temizliği*, 4.

¹²¹ *Karakabarcık (Şarbon)*, 3.

¹²² Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 13.

¹²³ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 40.

Resim 7: Annelere Öğüt adlı eserden görseller (21,24,33)

Öte yandan kızamık hastalığından kaynaklanan bir yanlış uygulama da giderilemeye çalışılmıştır. Bazı ailelerin çocuklarını bağışıklık kazanmaları için kızamıklı evlere götürmelerini eleştiren eser, bu yanlış uygulamanın çocukları ölüme terk etmekle eşdeğer olduğunu hatırlatmıştır. Hatta bazı büyüklerin ben kızamık geçirdim bana bir şey olmaz diyerek kızamıklı evlere gitmeleri de sakıncalıdır. Çünkü bu büyüklerin kızamıklı evlerden aldıkları mikropları eşyaları aracılığıyla hiç kızamık geçirmemiş çocuklara bulaştırabilme olasılığı vardı.¹²⁴ Düzeltilmeye çalışılan bir diğer yanlış bilgi ise bitler hakkındadır. “Bit” adlı eserde bu durum şu şekilde aktarılmış: “Bit yiğitte bulunur, Bit tanrı misafiridir gibi mantıksız ata sözleri boş ve tamamen yanlıştır. Bunlar miskin, pis ve temizliği sevmiyen, ayıbını kapamak isteyenlerce uydurulmuş sözlerdir. Yoksa bitlenmek her vakit ayıp ve bir kusurdur.”¹²⁵ Diğer yandan “Sineklerle Mücadele” adlı eserde de okuyuculara profesörlerin, öğretmenlerin söylediklerine inanmaları istenmiştir.¹²⁶ Halkacı ise yayımladığı eserde ahlaki kaidelere dikkat çekmiştir. Halkacı ailelere cin masalları, peri masalları anlatarak çocuklarını korkuya, yalana alıştırmak yerine çocuklara kahramanlık, dürüstlük, yurtseverlik, yurttaşlık aşıl原因 hikayeler anlatmalarını önermiştir.¹²⁷ Yani Cumhuriyet’in yeni aileleri Cumhuriyet’in yeni çocuklarını sağlıklı büyütebilmek için batıl itikatlara, hurafelere inanmayarak bilimin aydınlattığı yola güvenmeliydiler. Anne, sağlık çalışanlarının verdiği öğütlere inanmalı ayda bir defa çocuklarının sağlığını kontrol ettirmeliydi.¹²⁸ Doğru bilgiye ulaşırken yardım alınabilecek bir diğer kişi ise ziyaretçi hemşiredir. Bir sağlık işçisi olan ziyaretçi hemşire çocuk ölümlerine, salgın hastalıklara, alkolizme karşı yürütülen mücadelenin neferidir. Kalbinde ve ruhunda şefkat barındıran ziyaretçi hemşire her zaman güler yüzlüdür. Karda, yağmurda ıslanmış elbisesi ile fakirin kapısını çalan ev halkına tevazu, terbiye, sabır, cesaret, hisleri aşıl原因 kara gün dostu ziyaretçi hemşirenin öğütleri dinlenmeliydi.¹²⁹

¹²⁴ *Kızamık*, 8-9.

¹²⁵ *Bit*, 3.

¹²⁶ *Sineklerle Mücadele*, 26.

¹²⁷ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 35.

¹²⁸ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 6-8.

¹²⁹ Halkacı, *Çocuk Bakımı*, 61-65.

Resim 8: Çocuk ve Halk Sağlığı Bilgisi adlı eserdeki ziyaretçi hemşire (62)

Bilgiyi Tarih ve İstatistiklerle Destekleme Çabası

Vekâletin Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımladığı kitap ve broşürlerde tarihsel anlatım yer yer yoğun olacak şekilde kullanılmıştır. 1924'te yayımlanan "Trahom Hakkında Halka Nesayih" adlı çalışmada diğer kitaplardakine göre görece daha fazla tarihsel bilgi verilmiştir. Buna göre trahom, Avrupa'da ilk kez 1798'de Napolyon 32.000 kişilik ordusuyla Mısır'ı işgal ettikten sonra salgına dönüşmüştür. Mısır'ın işgaliyle başlayan uzun soluklu çatışmaya farklı devletlerin dahil olması hastalığın yayılım ölçeğini genişletmiştir. Esere göre 1818'de Mısır'a gönderilen İngiliz ordusu İngiltere'ye döndüğünde kayıtlara 5.000'e yakın trahomlu asker geçmiştir.¹³⁰ Hastalığın Anadolu'daki seyri Arap topraklarıyla kurulan bağlar nedeniyle erken tarihlerden itibaren belirginleşmiştir. Özellikle Alanya, İskenderun, Mersin, Antalya iskelelerinin sağladığı ticari olanaklar trahomun güney vilayetlerindeki yayılımını kolaylaştırmıştır. Hastalığın Anadolu'daki yayılımı hakkında şunlar aktarılmıştır: "Hastalık Anadolu'ya Mısır'a giden Sultan Selim ordusu efradı, Anadolu'ya giren Mısırlı İbrahim Paşa'nın Mısırlı efradından mürekkep ordusu, Antalya, Alanya, Mersin, İskenderun, Antakya iskeleleri ile ticaret eden Mısırlı ahali ve taife vasıtasıyla, Harb-i Umumi'den sonra mütarekede Mısır'dan avdet eden efrad içinde trahom hastalığına yakalanan efradın köylerine avdetlerinde Anadolu ahalesine dahi hastalığı bulaştırmışlardır."¹³¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu hastalığın en çok tartışılan konulardan birisi haline gelmesinin temel nedeni ise Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrasında Mısır'dan gelerek köylerine dönen askerler trahomu özellikle Adıyaman, Malatya gibi güney illerinde belirginleştirmişlerdir.¹³² "Trahom Hakkında Halka Nesayih" adlı eserde verilen 1919 tarihli tablo kısmen de olsa hastalığın savaş sonrasındaki etkilerini detaylandırmaktadır. Buna göre Mısır'da iki gözü çıkartılan hasta sayısı 64, Limni'de iki gözü çıkartılan hasta sayısı 1, Mısır'da tek gözü çıkartılan hasta sayısı 27, Limni'de sol gözü çıkartılan hasta sayısı 1, Irak'ta sol gözü çıkartılan hasta sayısı 1, Mısır'da bir gözü çıkartılırken diğer gözü sağlam olan hasta sayısı 80, Limni'de bir gözü çıkartılırken diğer gözü sağlam olan hasta sayısı 1, Mısır'da iki gözü kör kalan hasta sayısı 448, Mısır'da bir gözü kör diğeri az gören hasta sayısı 333, Mısır'dan trahomlu dönen hasta sayısı ise 1.653'tür. Trahomdan etkilenen toplam asker sayısı ise 2609'dur.¹³³ Bir başka tablo da terhisler sonrasında Mısır'dan dönen zabıt ve erler arasındaki yaygınlığı göstermekte. Mısır'dan dönen 4.245 zabıt ile 54.734 er arasında 1.326 trahomlu hasta vardır. Bu hastaların 741 tanesi

¹³⁰ *Trahom Hakkında Halka Nesayih*, 3.

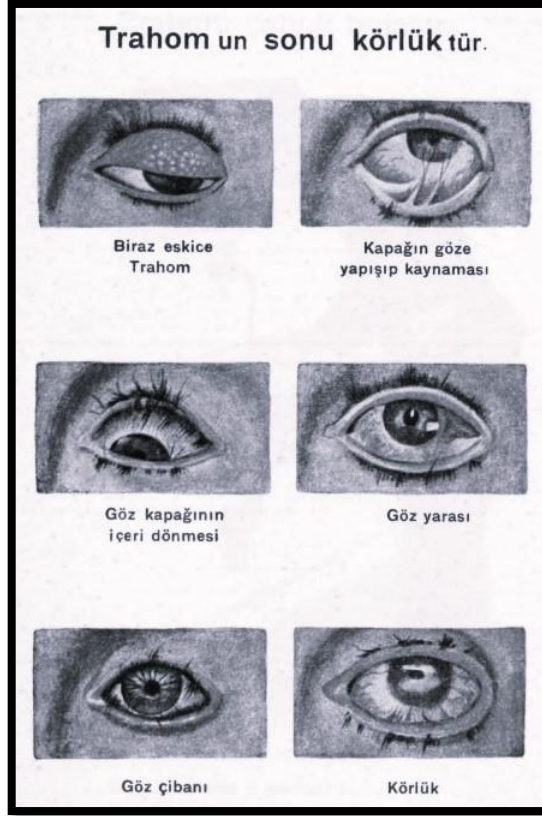
¹³¹ *Trahom Hakkında Halka Nesayih*, 3.

¹³² *Trahom Hakkında Halka Nesayih*, 3-4.

¹³³ *Trahom Hakkında Halka Nesayih*, 4.

Haydarpaşa Hastanesinde, 344 tanesi Yıldız Hastanesinde, 176 tanesi Selimiye Hastanesinde, 65 tanesi ise Maçka Hastanesinde yatmaktadır.¹³⁴

Resim 9: Trahom Hastalığında Halka Nasihatler adlı eserden görseller (11)

Tarihi ve istatistiki örneklerden yararlanılan eserlerden bir diğeri ise ““Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?” adlı çalışmadır. Kızıl vakalarının sürekli artışını ele alan eser, hastalığın 1926 yılına ait aylık istatistiğini vermiştir. Buna göre 1926 yılının ocak ayında hastalığa yakalanan kişi sayısı 100, vefat eden kişi sayısı ise 16’dır. Şubat’ta bu oran 83’e 19, Mart’ta 40’a 2, Nisan’da 30’a 3, Mayıs’ta 24’e 4, Haziran’da 25’e 3, Temmuz’da 23’e 3, Ağustos’ta 76’ya 20, Eylül’de 146’ya 24, Ekim’de 155’e 25, Kasım’da 166’ya 15, Aralık’ta 122’ye 12’dir.¹³⁵ Açıkçası 1926 boyunca bu hastalık belirdin ölüm oranlarına sebep olmuştur. Hastalığın seyrindeki bu gelişim sadece 1926 yılına ait değildir. Bu çerçevede daha çok Afyon, Isparta, İstanbul, Sivas ve Erzurum’da görülen hastalığa 1924’te yakalanan kişi sayısı 945, ölen kişi sayısı ise 131’dir. 1925’te ise 977 vakanın 131’i vefat etmiştir. 1926’da ise hem vaka sayıları hem de ölüm sayıları artış göstererek 1.136 vakaya 146 ölüme ulaşmıştır.¹³⁶ 1924 yılına ait verilen bir diğer tablo ise hastalığın Batı’daki seyrini somutlaştırmıştır. Buna göre 1924’te Almanya’da 32.798 kişi, İngiltere’de 84.652 kişi, Avusturya’da 3.827 kişi, Bulgaristan’da 7.466 kişi, İskoçya’da 8.984 kişi, Kanada’da 17.370 kişi, Birleşik Amerika’da 183.253 kişi kızıl hastalığına yakalanmıştır.¹³⁷ Hastalığın artan yoğunluğu nedeniyle “Beynelmilel Hıfzıssıhha Komitesi” kızılı öncelikli gündem maddesi olarak kabul etmiştir.¹³⁸ 1926 tarihli “Sineklerle Mücadele” adlı eserde de istatistiki ve tarihi verilere yer verilmiştir. Bir adet karasineğin 6.600.000 kolera, şarbon, tifo, verem mikrobunu taşıyabileceğine değinen eser, 1853 İngiltere Kolera Salgını sırasında yaşanan vaka artışlarının sinek sayısındaki artışlara paralel olduğunu ifade etmiştir. Yine 1898 tarihli İspanya-Amerika Savaşında tifo nedeniyle ölen 20.000 askerde sineklerin varlığına bağlanmıştır.¹³⁹ Sineklerin bu etkileri nedeniyle “Fransa Tıp Akademisi” şu uyarıyı yapmıştır: “Fransa Tıp Akademisi 1 Mart 1910 tarihinde akd ettiği bir celsede bilhassa şu kararı vermiştir: Hekimler, makamat-ı sıhhiye, humma-yi tifoiiyenin

¹³⁴ Trahom Hakkında Halka Nesayih, 9.

¹³⁵ Kızıl Hastalığı Nedir?, 2

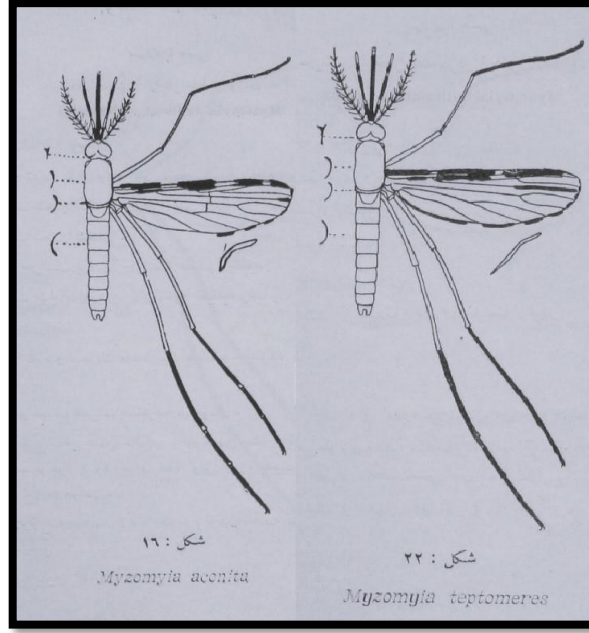
¹³⁶ Kızıl Hastalığı Nedir?, 3

¹³⁷ Kızıl Hastalığı Nedir?, 3-4.

¹³⁸ Kızıl Hastalığı Nedir?, 4.

¹³⁹ Sineklerle Mücadele, 4.

hükm verdiği yerlerde hastalığın adi sinekler ile intişar etmesi ihtimalini nazar-ı dikkate celp etmelidir.”¹⁴⁰ Açıkçası basit bir dişi sivrisinek dışarıdan herhangi bir müdahale olmazsa rahatlıkla 8 milyonluk bir koloniye ulaşabilirdi.¹⁴¹ Zararlı canlılarla alakalı bir başka tarihi bilgi ise bitler hakkındadır. “Lekeli Humma” başlıklı broşürde Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı ordusunda görülen ordu hummasının bitten kaynaklandığı aktarılırken Sırbistan ordusunda ise lekeli humma nedeniyle 150.000 askerin öldüğü belirtilmiştir.¹⁴² “Sineklerle Mücadele” adlı eserde ise sinek yumurta ve yavrularının nasıl yok edilebileceğine dair istatistiki tarifler verilmiştir. Örneğin Paris Belediye Doktoru Burde, 1 kilo kibrit-i hadid, 1 kilo göztaş, 5 kilo klortutya, 50 gram hamiz-i fenniye, 60 kilo sudan oluşan güçlü bir karışım önermiştir.¹⁴³ Diğer yandan eserde sinek kâğıdı tarifi de verilmiştir. Buna göre bir toprak kap içine 100 gram zift 25 gram zeytinyağı konulup kaynatılır. Soğumaya bırakılan ürün 50 gram bal ilave edildikten sonra istenilen biçimde kâğıtlara sürülür.¹⁴⁴

Resim 10: Anofeller adlı eserden Latince karşılıklarıyla sivrisinek örnekleri (39, 51)

Vekâletin kitap ve broşürlerinde yer yer Batı menşeli kelimeler de kullanılmıştır. “Anneler Öğüt” adlı eserde “kolostrum” yani bizdeki tabiriyle “ağız sütünden” bahsedilmekte. Doğumun 3. gününden 5. gününe kadar gelen bu süt bağırsakları temizlediğinden mutlaka bebeklere içirilmeliydi.¹⁴⁵ “Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?” Adlı eserde ise İtalyan bir doktorun bu hastalığı “steretokat” türlerinden birisine bağladığı anlatılmakta.¹⁴⁶ Karahumma kitapçığında ise “portör” denilen hastalık yayan sağlam insanlar hakkında şunlar aktarılmakta: “Portör denilen bu adamlar sapasağlam oldukları halde barsaklarında Tifo mikrobu taşıyan insanlardır. Bu mikroplar herhangi bir surette ellerine bulaşır ve bu ellerle dokundukları eşya vasıtası ile hastalığı başkalarına verirler.”¹⁴⁷ Kızamık anlatılırken ise “tripaflavin” adı verilen bir ilaçtan bahsedilmiştir. Bu ilaç 250 gram suya 1 gram damlatıldıktan sonra sabah akşam burun deliklerine ikişer damla damlatılmalıydı.¹⁴⁸ Difteri anlatılırken ise “asfeksi” kelimesi kullanılmıştır. Difteri yüzünden boğazı kapananlar vakanın şiddetli olması durumunda asfeksi yani nefes tıkanmasından ölebilirlerdi.¹⁴⁹ 1926 tarihli “Sineklerle Mücadele” adlı eser de ise sinekler latince karşılıklarıyla tanıtılmışlardır. 6-8 mm uzunluğundaki “musca domestica” adi karasinek olup her yerde görülebilir. Tercihen etleri arayan bu yüzden kokuları takip eden “musca carnian” et sineği anlamına

¹⁴⁰ *Sineklerle Mücadele*, 4.

¹⁴¹ *Sineklerle Mücadele*, 5.

¹⁴² *Bit*, 5.

¹⁴³ *Sineklerle Mücadele*, 23.

¹⁴⁴ *Sineklerle Mücadele*, 19.

¹⁴⁵ *Anneler Öğüt*, 10.

¹⁴⁶ *Kızıl Hastalığı Nedir*, 5.

¹⁴⁷ *Karahumma*, 3.

¹⁴⁸ *Kızamık*, 7.

¹⁴⁹ *Kuşpalazı*, 4.

gelmektedir. Bir seferde 200 yumurta bırakan 13 mm boylu “musca vomitarianın” karşılığı ise mavi sinektir. Bu sinek kasapların en büyük derdidir. Daha çok ahırlarda yaşayan “musca bavianın” yerel adı ise öküz sineğidir. Hayvanların göz kanallarına, burun deliklerine, kulaklarına giren bu sinekler ineklerin sütlerini azaltırlar. Boyu 8 mm olan “lucilia caesar” ise parlak, yaldızlı, yeşil rengiyle dikkat çeker. Bu sinek lağımının en pis yerlerinde dolaşmayı sever. At sineği yani “hippobosque” ise tutunduğu yerden atılamayan zorlu bir sinektir. İlgili eserde bu zararlı şu şekilde anlatılmakta: “Cilde o kadar iyi yapışır ve o kadar serttir ki ne kovulur ne de ezilebilir. Hayvanatı çılgin bir hale getirebilecek kadar müthiş bir müzıc-ı tahribat yapar. Bunları ancak zeytinyağı parmaklarla tutmalı ve hemen başlarını koparmalıdır.”¹⁵⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti’nden miras kalan sosyo-ekonomik yapı uzun soluklu savaşların yarattığı buhranlar nedeniyle Cumhuriyet’in ilk yıllarının tartışma ve politikalarını yönlendirmiştir. Yeni Cumhuriyet’in önceliklerinden belki de en önemlisi nüfus kayıplarını önleyerek bedenen ve zihnen sağlıklı nesiller yetiştirebilmektir. Arzulanan zinde ve eğitilmiş neslin ortaya çıkartılabilmesi için ise ülke genelindeki sağlık sorunlarının çözülmesi gerektiği aşikârdır. Osmanlı Devleti’nden miras kalan sağlık birikiminin nicel ve nitel yönlerdeki eksiklikleri Cumhuriyet’in işinin hiç de kolay olmadığını belirginleştirmiştir. Ancak farklı nedenler dolayısıyla yaşanan nüfus kayıplarından sadece salgın hastalıklar ile kurumsal yetersizlikleri sorumlu tutmak mümkün değildir. Belki de en ciddi sıkıntı, koruyucu sağlık önlemlerinin yani temel halk sağlığı bilgisinin bireysel ve kolektif bağlamlarda yeterli farkındalık sağlayamamış olmasıdır. Son dönem Osmanlı sağlık politikaları Anadolu’nun önemli şehirlerinde salgınlara yönelik bilgi seviyesini yükseltmiş olsa da köylerin çoğunluğu bu sürecin dışında kalmıştır. Yani salgın hastalıklarla ya da çocuk ölümleriyle mücadele edebilmek için sağlık çalışanı sayısını arttırmak kadar halka sadeleştirilmiş sağlık bilgisini ulaştırabilmek de önemliydi. 1920’de kurulan “Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin” 1920-1940 yılları arasında izlediği politikalarda, kurumsal altyapının yanında temel sağlık bilgisinin yaygınlaştırılmasına odaklanması şaşırtıcı değildir. Eğitici afişler, kitaplar, broşürler, filimler hazırlatan Vekâlet halkın anlayabileceği dilde basit, temel sağlık bilgisi propagandası gerçekleştirmiştir. Aslında formel eğitimi destekleyebilmek için, yaygın eğitim yöntemlerinden yararlanılarak tek bir merkezden kurgulanmış kamusal-merkezi bilginin halkla kaynaştırılabilmesi arzulanmıştır. Bu çerçevede yeni akılcı kurum ve uygulamalar vasıtasıyla soyut olandan ziyade somut dünyanın pratik faydalarının gündelik hayatla bütünleştirilmesi istenmiştir. Yani Vekâlet, sadece temel sağlık bilgisini değil akılcı veriler ile yeni vatandaşlık kurgulamalarını da kitlelere ulaştırmaya çalışmıştır.

Vekâletin, 1924-1939 yılları arasında yayımladığı eser ve broşürler ülkedeki sağlık sorunları ile sağlık politikalarına uygun bir dizgeden hareket edildiğini göstermektedir. Bu noktada basılan kitap ve broşürler Cumhuriyet’in pozitivist karakterini somutlaştırmaktadır. Neden-Sonuç ilişkisini merkezi konuma oturtan broşür ve kitapların her noktasında bilgi akla-mantığa uygun şekilde organize edilmiştir. Eserlerin tamamında hastalıklar, çocuk ölümleri ya da zararlı canlılar irdelenirken anlaşılır neden-sonuç kalıpları kullanılmıştır. Buradaki temel amaç hem salgın hastalıklarla, çocuk ölümleriyle karşı karşıya kalanları bilinçlendirmek hem de doğru bilginin ölçeğini neden-sonuç ilişkisini kavrayabilecek şekilde genişletmektir. Böylece hastalıkların nedenleri konusunda bilinçlenen bireyler bu hastalıklara yakalanmamak için gereken önlemleri önceden alabileceklerdi. Bu noktada istenen hastalığa yakalanılmasına neden olabilecek ortamı sonlandırabilmek ya da hastalık sırasında ve sonrasında yayılım ölçeğini daraltabilmektir. Uyarı ve öneriler verilirken daha karamsar anlatımların neden-sonuç ilişkileriyle bağlantılandırıldığı da görülmekte. Burada okurken ya da dinlerken kişinin basit uygulamalarla nasıl tehlikelerden korunabileceği belirginleştirilmiştir. Vekâletin eserlerinde nüfus politikaları ile anne arasındaki ilişkiye de değinilmiştir. Broşür ve kitaplarda aktif rol oynaması beklenen birey annedir. Yeni nesillerin bedenen ve zihnen yetişebilmesi, çocuk ölümlerinin sonlandırılabilmesi için anneden beklenen bilgili, dikkatli ve özverili olmaktır. Yer yer annenin sağlığını önemseyen anlatımlar olsa da kadın yine kadın olduğu için değil anne olduğu için yani çocuğun sağlığının teminatı olduğu için hatırlanmıştır. Anne akıldışı bilgiye inanmamalı, cahil ebelerle değil sağlık çalışanlarına güvenmeli, çocuğunu doğru yöntemlerle besleyebilmeliydi. Vekâletin eserlerinde anneye yüklenen en önemli görev sütünü bebeğine vererek onu ishalden korumaktır. Yani anneden, yavrusunu emzirirken ince noktalara hâkim olması beklenmiştir. Aslında broşür ve kitaplarda nüfus politikasının yükü hane halkında bulunan bütün bireylere dağıtılmak yerine anneye verilmiştir. Babalarda, merhamet duygusunu uyandıracak basit anlatım ve hatırlatmalar yapılması yararlı olabilirdi.

¹⁵⁰ *Sineklerle Mücadele*, 5-7.

Doğru bilgiye güvenmek, batıl itikatlara inanmamak, yanlış bilgiyi tanıyabilmek Vekâlet’in kitap ve broşürlerinde akla, neden-sonuç ilişkisine dayalı bilginin güçlendirilebilmesi için sıklıkla işlenmiştir. Buradaki temel kaygı merkezden çevreye uzanan rasyonel veri yığınlarının yanlış bilgi ve önyargılar karşısındaki gücünü arttırabilmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren doğru, bilimsel bilginin geniş kitlelere ulaştırılması düşünürleri, eğitimcileri ve bilim adamlarını zorlayan hususlardan birisi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu’nun tamamını kapsayıcı eğitim politikalarına yönelmesi basın-yayın hayatının sınırlılığı da düşünüldüğünde taşranın çoğunluğundaki geleneksel bilgi ağlarının neden hâlâ güçlü olduğunu belirginleştirmektedir. “Peynir dişleri denilen üçüncü bir dişlenme dönemine inanılması”, “karakabarcık dağlanırken mikropların kana karıştırılması”, aşının mevsiminin olduğunun düşünülmesi”, “bitin yiğide yakıştırılması”, “bağışıklık kazansınlar diye sağlıklı çocukların kızamıklı evlere götürülmesi” gibi yanlış kanaat ve uygulamalar geleneksel bilgi ağlarının gücünü örneklemektedir. İşte Vekâlet iletişim kanalları, öğretmenler, doktorlar ve ziyaretçi hemşireler aracılığıyla halkın doğru bilgiyle kaynaştırılmasını istemiştir. Bu çerçevede Vekâlet yayımladığı kitap ve broşürlerinde bilgiyi tarihi ve istatistiki verilerle de güçlendirmiştir. Ancak buradaki ilginç nokta 1920’li yıllarda yayımlanan eserlerde 1930’lu yıllardakine göre daha yoğun tarihi ve istatistiki anlatımların tercih edilmesidir. Örneğin “Trahom Hakkında Halka Nesayih” adlı çalışmada hastalığın tarihi gelişimi ile Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki istatistiki yayılımı detaylandırılmıştır. Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?” adlı eser de ise kızılın 1920’li yıllarda artan gücü diğer ülkelerden verilen istatistiklerle desteklenmiştir. “Sineklerle Mücadele” adlı çalışmada ise tifo hastalığının yarattığı tahribat tarihi ve istatistiki verilerle anlatılırken sineklere karşı kullanılacak ilaçların uzun uzadıya tarifleri verilmiştir. Yine “Sineklerle Mücadele” adlı eserde sinek adları ve türleri Latince karşılıklarıyla detaylandırılmıştır.

Aslında tarihi, fenni ve istatistiki anlatımlar noktasındaki dönemsel farklılıklar Cumhuriyet kadrolarının olaya pratik yaklaşabilmeyi öğrenmiş olmalarıyla da alakalıdır. 1920’li yıllarda yazılan eserlere ulaşabilenler ya da okuyabilenler dönemin daha eğitilmiş çevrelerinden geldiklerinden eserlerin içerikleri yoğun bilimsel, tarihi ve istatistiki verilerle zenginleştirilmiştir. Bu noktada 1930’lu yıllarda basılan kitap ve broşürlerde tarihi, istatistiki ve bilimsel anlatımların yoğunluğunun azalmasının iki temel nedeni vardı. Bunlarda ilki parasal sıkıntılardır. Vekâlet sayfa sayısını düşürüp basım miktarını arttırarak temel sağlık bilgisini başta köyler olmak üzere her noktaya ulaştırabilmek istemiştir. İkincisi ise bağ kurulmak istenen hedef kitlenin ülke gerçekliklerine uygun kapsayıcı politikalarla bütünleştirilmesidir. Bilgiyi sadeleştiren, pratikleştiren kitap ve broşürlerle okumayı bilen her türlü insanın her türlü mekânda her türlü bireye aktarımını yapabilmesi arzulanmıştır. Bu nedenle bir köylünün zihnini yoğun fenni, tarihi, istatistiki verilerle boğmak yerine hastalıkların nedenlerine, belirtilerine, tedavi yöntemlerine odaklanmak daha doğrudur. Vekâlet’in eserlerinin 1930’lu yıllarda geçirdiği dönüşüm Cumhuriyet’in köylere ve geniş halk yığınlarına odaklanan Köy Enstitüleri gibi kapsayıcı eğitim politika ve uygulamalarının da göstergesidir. Velhasıl bilginin 1923-1940 yılları arasında gösterdiği gelişme köyleriyle, halkıyla kurduğu iletişimi yoğunlaştırmak isteyen merkezi kaygıları somutlaştırmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken husus bu somutlaştırmada modernleşmenin lojistik karakterinin hâlâ yoğun olduğudur.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Acımuş, Nurhan Meydan ve Bilge Betül Kılıç. “Cumhuriyet (1928-1973) Döneminde Sürdürülen Sağlık Geliştirilmesi Mücadelesinde Halk Sağlığı Temaları”, *Lokman Hekim Dergisi*. 11/1 (2021), 30-39

Ağırbaş, İsmail ve Yasemin Akbulut, Ömer Rıfka Önder. “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, *Atatürk Yolu Dergisi*. 48 (2011), 733-748.

Ak, Bilal. “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler*, Cilt 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2002, 419-435.

Akagündüz Yınılmez, Seval. *Ahlaklı Yurttaş*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2017.

Akagündüz, Ümüt. “Cumhuriyet Yılları Eğitim Tarihinde Halka Sağlık Bilgisini Sadeleştirerek Anlatmaya Çalışan Bir Eser: Sıhhi Konuşuk (1927)”, *4. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (01-03 Eylül 2016)*, Ankara: Pegem Akademi (2016), 761-769.

- Alabaş, Ramazan. "Çocuk Haftası Dergisi ve Çocuk Eğitimi Açısından İncelenmesi", *Kastamonu Education Journal*. 26/5 (2018), 1765-1784.
- Altay, Sadet. "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12/23 (2016), 167-211.
- Bulut, Meryem. "Geçiş Ritüellerinde Doğum: Sağaltım Yolları", *Turkish Studies*. 12/21, (2019), 121-132.
- Annelere Nasihat*. Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926.
- Annelere Öğüt*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938.
- Bit*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938.
- Çiçek Hastalığı*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938.
- Çocuk İshali*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938.
- Diş Sağlığı Dış Temizliği*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938.
- Erdem, Yavuz. "Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin 1924 Yılı Sıtma İle Mücadele Raporu- Sıtma ve Bataklık Haritası", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*. 5/19 (2018), 639-653.
- Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1933.
- Gül, Muhittin. "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", *Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*. 5/1 (1988), 249-258.
- Gümüşçü, Osman. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 19/55, (2003), 125-146.
- Gürsoy, Gencay. "Sağlık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1716-1735
- Halkacı*, Kudsi. Çocuk Bakımı ve Halk Sağlığı Bilgileri, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1938.
- Işık, Zekeriya. "Osmanlı'nın Son Zamanları Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti", *Selçuk Türkiyat*. 51 (2021), 51-82.
- Kara Kabarcık (Şarbon)*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1939.
- Karabulut, Umut. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış, Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 6/15 (2007), 151-160.
- Karahumma-Tifo*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1937.
- Kızamık*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1937.
- Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunulmalıdır*. Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926.
- Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri*. Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1930.
- Kuşpalazı (Difteri)*. Ankara: Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1938.
- Lekeli Humma*. Ankara: Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1938.
- Naki Cevat. *Anofeller*. Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926.
- Nesipoğlu, Gamze. "Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21/1 (2018): 165-177.
- Ocak, Gürbüz. "Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Yolları", *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- Özgiray, Ahmet. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık-Sosyal İşleri ve Düzenlemesi (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 15/1, (2000), 1-8.
- Öztürk, Mustafa. "Cumhuriyet Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri", *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*. 6/1 (1999), 37-41.
- Sihhi Müze Atlası*. Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926.
- Sineklerle Mücadele*. Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1926.
- Tekir, Süleyman. "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 65 (2019), 407-430.
- Tekir, Süleyman. "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", *Belgi Dergisi*. 18 (2019), 1301-1326.
- Trahom Hakkında Halka Nesayih*. Ankara: Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1924.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NA BAKIŞI

MUSTAFA KEMAL PASHA'S VIEW OF THE PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY

EROL AKCAN*

ÖZ

Türkiye'de siyasî fırkaların ortaya çıkışı ve fırkalar arasındaki mücadeleler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanmıştır. Birinci Dünya Harbi yıllarında kesintiye uğrayan fırkalar arası mücadele, Mütareke'yle birlikte yeniden canlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Cumhuriyet'in asker-sivil kurucu elitlerinin büyük çoğunluğu, bahsi edilen mücadelelerin yaşandığı bir gelenekten gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nın başlangıcında kamuoyuna duyurduğu gibi, Cumhuriyet'in ilanından hemen önce Halk Fırkası adıyla bir fırka kurmuştur. Bu fırkayı, toplumun bütün fertlerini ve sınıflarını kapsayacak şekilde tasavvur etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, barış sürecinde ve sonrasında bir muhalefet fırkasının varlığına olumlu yaklaşmamıştır. II. Meclis'i oluşturacak olan milletvekillerini belirleyen 1923 seçimleri sürecinde bu şekilde bir tutum sergilemiştir. Cumhuriyet'in ilk muhalefet fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nin doğuşu, Mustafa Kemal Paşa açısından beklenen, arzu edilen bir gelişme olmamıştır. TCF'nin ortaya çıkmasından aylar önce, basında bir muhalefet fırkasına olan ihtiyaç dile getirilmiştir. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın fırkalara karşı alması gereken vaziyeti sorgulayan yazılar çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'ye olan bakışı, kamuoyuna yansıtılan görüşleri istisna tutulacak olursa, en başından itibaren fazla bir değişim geçirmemiştir. Bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın, TCF'ye olan bakışını ortaya koymak, bu konudaki var olan boşluğu doldurmak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Cumhuriyet Halk Fırkası, Macartney, Mustafa Kemal Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.

ABSTRACT

The emergence of the political factions in Turkey and the struggles between the factions coincided with after the declaration of the Second Constitutional Monarchy. The struggle between the political parties, which was interrupted during World War I, was revived with the Armistice. The vast majority of the military-civilian founding elites of the Republic, led by Mustafa Kemal Pasha, came from a tradition of the aforementioned struggles. As Mustafa Kemal Pasha publicly announced at the beginning of the Lausanne Peace Treaty, just before the proclamation of the Republic, he founded a political party called the People's Party. He envisioned this party to encompass all individuals and classes of society. Mustafa Kemal Pasha did not favor the existence of an opposition party during and after the peace process. This was his attitude during the 1923 elections that determined the deputies who would constitute the Second Assembly. The birth of the Progressive Republican Party (PRP), the first opposition party of the Republic, was not an expected or desired development for Mustafa Kemal Pasha. Months before the emergence of the PRP, the need for an opposition party was expressed in the press. There were also articles questioning the position Mustafa Kemal Pasha should take against the parties. Mustafa Kemal Pasha's view of the PRP, with the exception of his publicized views, did not change much from the very beginning. This study aims to reveal Mustafa Kemal Pasha's view of the PRP and to fill the existing gap on this subject.

Keywords: Macartney, Mustafa Kemal Pasha, Press, Progressive Republican Party, Republican People's Party.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, erolakcan@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3580-4466.

Extended Abstract

Political parties in Turkey emerged after the 1908 Revolution. The Committee of Union and Progress, which completely seized power after the Balkan War, did not approach the different factions and the struggle between the factions positively in terms of the interests of the country during the First World War. After the Armistice, although factions with different names were established, these factions did not have much presence in political life. During the years of the National Struggle, political life was dominated by the Defense of Rights Organization for Anatolia and Rumelia, led by Mustafa Kemal Pasha. After the victory of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha announced to the public that he would establish a party called the People's Party in the future.

Contrary to Mustafa Kemal Pasha's expectations and desire, after the adoption of the 1924 Constitution, the need for an opposition party was expressed in the press. In the event of the emergence of such a party, ideas were put forward on the position that Mustafa Kemal Pasha should take among the parties. While some of the writers of the period argued that Mustafa Kemal Pasha should adopt a supra-partisan position, others took the opposite stance. In his response to these discussions in the press, Mustafa Kemal Pasha stated that he would remain as the president and the chairman of the People's Party, that he wanted to see all the members of the nation under the umbrella of the People's Party, and that the conditions were not ready for the existence of an opposition party.

Contrary to Mustafa Kemal Pasha's expectations, an opposition party called the Progressive Republican Party was established shortly after the opening of Parliament. Mustafa Kemal Pasha made some political moves in the face of this development. He appointed Fethi Bey, who was known for his more moderate attitude, to the prime minister's office, vacated by İsmet Pasha's resignation. In the interview he gave to The Times correspondent Macartney after the official establishment of the opposition party, he revealed his point of view on the opposition party. In the version of this interview that was given to the press, his view of the Progressive Republican Party was moderate, but in the unpublished version of the interview, which was not given to the press, his view was more detailed and harsh. After this interview, his harsh attitude towards the opposition party continued in his words and actions during his tour of the country.

Mustafa Kemal Pasha doubted the sincerity of the founders of the opposition party. He did not believe that they were really supporters of the republic and had advanced ideas. He tried to prevent the opposition party from spreading its ideas freely.

After the emergence of the Sheikh Sait Uprising, relations between the government and the opposition became increasingly tense. Mustafa Kemal Pasha explicitly asked the founders of the opposition party to cease their activities. This request was not accepted by the opposition party. In the following days, İsmet Pasha was appointed Prime Minister. İsmet Pasha took harsh measures against the Sheikh Sait Uprising. Although the opposition party made statements siding with the government against the uprising, they could not prevent the closure of these parties by government decree. In line with the opinions of the Independence Court, the Progressive Republican Party was associated with the Sheikh Sait Uprising and shut down.

This study shows that Mustafa Kemal Pasha's attitude towards the Progressive Republican Party and its founders did not change much from the very beginning. When we look at his words and actions that were not publicized, we see a situation that is similar to the one in the Speech. The existence of the opposition party was seen as a threat to both Mustafa Kemal Pasha's power and the unfinished process of revolution. The Sheikh Sait Uprising was instrumental in the elimination of the unwanted opposition. Mustafa Kemal Pasha and the opposition founders had different points of departure. Mustafa Kemal Pasha, leaving aside the theoretical aspects of the parliamentary system and the position of the president in this system, was of the opinion that the realities and needs of the country should be taken into account. It can be inferred that, the country did not need an opposition party and the conditions were not yet suitable for it. The founders of the opposition party, on the other hand, based on the theoretical aspects and experiences of the parliamentary system, envisioned a democratic political order with different political parties under the supervision of an impartial president within the constitutional order.

Giriş

Türkiye’de siyasî partilerin ortaya çıkışı ve bu partiler arasında siyasî çekişmelerin yaşanması II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gerçekleşmiştir. Özellikle Mahmut Şevket Paşa’nın suikasta uğrayacağı tarihe kadarki yaklaşık beş yıllık süreçte İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası başta olmak üzere diğer fırka ve hizipler arasında siyasî rekabet ve mücadele yaşanmıştır. Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinden sonra iktidarın dizginlerini bütünüyle eline alan İttihat ve Terakki Fırkası, bu tarihten sonra dahil olunan harbin de etkisiyle ülke içerisinde fırkalar arası mücadeleye izin vermemiştir. Mütareke’den sonraki süreçte değişik adlarla yeni fırkalar kurulduysa da bu fırkalar, siyasî hayatta çok fazla varlık gösterememiştir.

Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Anadolu’da başlayan direniş hareketinin içerisinde yer alan isimler, yukarıda işaret etmeye çalıştığımız, siyasî fırkaların ve bu fırkalar arasında yaşanan mücadelelerin tanıklarıydı. Millî Mücadele yılları boyunca Mustafa Kemal Paşa, başında bulunduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)’nin dışında başka bir örgüt ya da cemiyetin siyasî faaliyetine olumlu yaklaşmamıştır. Bu tür girişimleri ya doğrudan doğruya ortadan kaldırmayı ya da kontrolü altında tutmayı tercih etmiştir.¹

Mustafa Kemal Paşa, barıştan sonra Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını 7 Aralık 1922 tarihinde kamuoyuna duyurmuştur.² Lozan’da barış müzakerelerinin devam ettiği aylarda çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarında kuracağı partinin programı ve nitelikleri konusunda halkı bilgilendirmiştir.³ Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşmalarına bakıldığında, Halk Fırkası’nın belli bir sınıfın ve zümrenin değil; milletin bütün fertlerini kucaklayan bir fırka olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Ona göre daha önce kurulan fırkalar, milletin menfaatlerine öncelik vermediği için bu tecrübelerden toplum zarar görmüştür.⁴ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, daha önceki partilerin siyasî hayata atılmalarına, seçim sürecinde tekrar faaliyet göstermelerine olumlu yaklaşmamıştır.⁵

1923 seçimlerinde Halk Fırkası’nın toplum tabanındaki örgütü olan ARMHC dışında herhangi bir siyasî kuruluş seçimlerde aktif rol alamamış ve bu seçimlerde Mustafa Kemal Paşa’nın işaret ettiği isimler milletvekili seçilmiştir. Lozan Antlaşması’nın II. Meclis’te onaylanmasından sonra, önceden ilan edildiği gibi Halk Fırkası, 9 Eylül 1923 tarihinde resmen kurulmuştur.⁶ Bu tarihten bir yıl sonra yeni bir partinin kurulacağına dair haberler basına yansiyacak ve bu haberleri tasdik edecek şekilde 17 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet’in ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulacaktır.

Bu çalışma, yukarıda verilen bilgilerden hareketle, Mustafa Kemal Paşa’nın, Cumhuriyet’in ilk muhalefet fırkası olan TCF’ye olan yaklaşımına odaklanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta TCF’ye ve kurucularına karşı sert bir dil kullandığı, bu partinin kurucularına ve programına eleştiriler yönelttiği bilinmektedir.⁷ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’taki TCF’ye olan yaklaşımı ve düşünceleri, en başından itibaren aynı mıydı? Yoksa bahsi edilen düşünceler ve yaklaşım, sonraki olayların etkisiyle mi oluştu? Mustafa Kemal Paşa, TCF’nin kurulduğu tarihlerde bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasını arzu ediyor muydu? TCF’nin kurulmasından sonra muhalefet partisini, partinin programını nasıl değerlendirdi? Bu çalışma, yukarıda sıralanan sorulara ve benzerlerine bir nebze olsun cevap bulabilmek, bu konuda var olan boşluğu doldurabilmek amacıyla yapıldı.

¹ Mustafa Kemal Paşa’nın ARMHC’nin dışındaki partilere yaklaşımı için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2005, 19-52.

² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, 51-52.

³ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, 86-87, 101-102, 128.

⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın Halk Fırkası’na dair düşünceleri için bkz. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, 118-122.

⁵ *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 83.

⁶ Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 49.

⁷ Mustafa Kemal Paşa, TCF’nin kurucularından Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa’nın ordu müfettişliği görevlerini bırakmalarıyla birlikte bir “komplo” ile karşı karşıya olduğunu anladığını, bundan sonra ordu komutanlarıyla temasa geçerek onlardan milletvekilliği veya askerlik görevinden birini tercih etmelerini istediğini, TCF’nin programının “en hain kafaların eseri” olduğunu, programının “gizli eller” tarafından hazırlandığını, Parti’nin ismindeki “Terakki” ve “Cumhuriyet” kavramlarıyla ilgisi olmadığını, Şeyh Sait Ayaklanması’nın çıkışında etkili olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara: ATAM, 2002, 600-604.

TCF'nin Kuruluşu Öncesinde Siyasetin ve Basının Gündeminde "Muhalefet Partisi"

Halk Fırkası'nın resmen kurulduğu 9 Eylül 1923 tarihinden TCF'nin kurulacağı 17 Kasım 1924 tarihi arasında bir muhalefet fırkası talebi kamuoyunda dile getirildi mi? Başka bir ifadeyle basın dünyasında iktidarın karşısında bir muhalefet fırkasının varlığına duyulan ihtiyaçtan söz edildi mi? Mustafa Kemal Paşa ve hükûmet, muhalefet fırkasıyla ilgili tartışmalara nasıl yaklaştı? Bu sorulara yanıt verilmeden Mustafa Kemal Paşa açısından TCF'nin kuruluşunun beklenen, öngörülen bir gelişme olup olmadığı açıklık kazanamayacaktır. Bu nedenle bu başlık altında bu sorulara yanıt aramaya çalışacağız.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 seçimlerinde, başında bulunduğu siyasî teşkilatın dışındaki diğer muhalefet gruplarının ya da siyasî fırkaların varlığına müsaade etmediği, bu tür girişimlerin önünü aldığı bilinmektedir. Bu tarihlerde muhalif duruşuyla bilinen II. Grup üyeleri seçimlerde aktif rol alamamıştır.⁸ İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimlerinin seçimlerden önce yaptığı toplantılar ve seçimlere bir fırka olarak girme düşünceleri, Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasıyla sonlanmıştır.⁹ Ayrıca seçimlerde Halk Fırkası'ndan aday gösterilen ve sadakatlerinden şüphe duyulan bazı milletvekillerine partiden ayrılmayacaklarına dair "taahhütname" imzalatılmıştır.¹⁰ Bu bilgilerden hareketle II. Meclis'in bir muhalefet fırkası çıkmayacak şekilde tasarlandığını, milletvekili listelerinin buna uygun şekilde hazırlandığını söyleyebiliriz. Bu saptamadan sonra II. Meclis'in çalışmalarına başlamasından bir muhalefet fırkasının ortaya çıktığı tarihe kadarki yaşanan gelişmelere odaklanabiliriz.

Bahsedilen zaman dilimindeki TBMM açık ve gizli oturum tutanaklarına bakıldığında, muhtemel bir muhalefet fırkası üzerine yapılmış bir tartışmayla karşılaşmamıştır. Cumhuriyet'in ilanı sırasında yapılan anayasa değişikliği sırasında bir milletvekili cumhurbaşkanı seçilecek kişinin partiler üstü konuma sahip olmasını dile getirmiştir.¹¹ 1924 Anayasasının Meclis'teki görüşmeleri sırasında aynı istek tekrar zikredilmiştir.¹² Ancak, devlet teşkilatının işleyişini belirleyen anayasada, cumhurbaşkanı seçilen kişinin partiler ile olan münasebetini belirleyen açık bir hüküm yer almamıştır.

Meclis anayasa çalışmalarını tamamladıktan sonra 23 Nisan 1924 tarihinden itibaren altı ay sürecek tatile girmiştir. Meclis'in tekrar çalışmalarına başlaması 18 Ekim 1924 tarihinde olacak ve kısa süre sonra TCF'nin kuruluşu gerçekleşecektir.

Meclis'in tatilde olduğu altı aylık süre zarfında konumuz açısından dönemin basınına bakıldığında "muhalefet fırkası" ile ilgili tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Celal ve Suphi Nuri (İleri) kaleme aldıkları yazılarla, muhalefet partisine olan ihtiyacı dile getirmiştir. Bahsi edilen yazarlar, Türkiye'nin tarihsel tecrübesine ve başka memleketlerdeki uygulamalara işaret etmek suretiyle parlamenter sistemin tek partiyle olamayacağını, devletin bir şahsa ve fırkaya ait olmaması gerektiğini, bunun demokrasiye aykırı olduğunu belirtmişlerdir.¹³ Bu yazılardan sonra Celal Nuri, Hakimiyet-i Milliye'de çıkan isimsiz ve üslubu sert bir yazıyla uyarılmıştır.¹⁴ Celal Nuri, bu yazıya

⁸ Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2017, 36.

⁹ İttihatçıların 1923 seçim sürecindeki faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkileri için bkz. Erol Akcan, "1923 Seçim Sürecinde "İttihatçılar" ve "İttihat ve Terakki", *History Studies*, 11/6, (Aralık 2019) 2039-2066.

¹⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1923 genel seçimlerinde bazı mebus adaylarına taahhütname imzalatıldığı iddiasını ilk olarak Hüseyin Cahit ortaya atmıştır. Bkz. Hüseyin Cahit, "Bazı İzahat" *Tanin*, 27 Temmuz 1924, No: 641; Hüseyin Cahit'in bu iddiasını, TCF'nin kurulmasından sonra Halk Fırkası Mebusu Yunus Nadi, partiden istifa ederek TCF'ye geçen ve muhalefet fırkasının İstanbul, İzmir ve Trabzon teşkilatını kurmakla görevlendirilen İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Bey'e karşı bir itham olarak yöneltti. Ahmet Şükrü Bey, Yunus Nadi'ye verdiği yanıtta taahhütname imzaladığı iddialarını reddetti. Kendisinin buna ihtiyacı olmadığını, seçime İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olarak girdiğini belirtti. Yunus Nadi, buna verdiği yanıtta, Ahmet Şükrü Bey'in kendisi imzalamamış olsa bile imzalayanlarla aynı partide olduğunu, bu isimlerin taahhütnamelelerinin partilerinin seçim bürosunda olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Yunus Nadi, "Şükrü Bey'in Beyanatı" *Cumhuriyet*, 25 Kanun-ı Evvel 1924, No: 228; İzmit Mebusu Şükrü, "Yunus Nadi Bey'e Yanıt" *İstiklal*, 27 Kanun-ı Evvel 1924, No: 27; Yunus Nadi, "Ahmet Şükrü Beyefendinin Cevabına Cevabımız" *Cumhuriyet*, 28 Kanun-ı Evvel 1924, No: 231.

¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, İçtima: 43, 29.10.1339, 97.

¹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, İçtima: 24, 30.3.1340, 103 vd.

¹³ Bu yazılar için bkz. Celal Nuri, "Program", *İleri*, 28 Mayıs 1924, No: 2253; Suphi Nuri, "Nereye, Niçin", *İleri*, 2 Haziran 1924, No: 2258; Celal Nuri, "Üç Çarh", *İleri*, 30 Haziran 1924, No: 2286; Celal Nuri, "Yakın Bir Tarihten", *İleri*, 2 Temmuz 1924, No: 2288; Suphi Nuri, "Fırkacılık", *Son Telgraf*, 23 Haziran 1924, No: 10.

¹⁴ Yazıda, Celal Nuri'nin bir muhalefet fırkasına duyulan ihtiyaca vurgu yapan yazısından alıntılar verilerek Fransa'dakine benzer ikinci ve üçüncü cumhuriyetlere izin verilmeyeceği, inkılabın ilkelerini ve ruhunu benimsemeyen bazı dar fikirli, "adi politikacıların" başlatacakları "kıyam ve fesat" ateşinin "kan deryası"nda sönmeye mahkûm olduğuna işaret edilmektedir. Bkz. "Yine Politikacılık", *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1924, No: 1165.

atıf yaparak Cumhuriyet rejiminde bir yazarın farklı partilerin varlığına duyulan ihtiyacı dile getirdiği için böyle bir muameleye tabi tutulamayacağı konusunda Dahiliye Vekili Recep (Peker)'in dikkatini çekmiştir.¹⁵

Muhalefet partisine duyulan ihtiyacı, bunun parlamenter sistemin ve demokrasinin gereği olduğunu dile getiren yazılar, sadece Celal ve Suphi Nuri tarafından kaleme alınmamıştır. Bu iki yazarın dışında, dönemin basın alanında bir muhalefet fırkasının gerekliliğine işaret eden başka yazılar da vardır.¹⁶ Basında muhalefet fırkasıyla ilgili çıkan bu yazılara, Dahiliye Vekili Recep Bey, İstanbul Matbuat Cemiyeti'nde yaptığı bir konuşma sırasında cevap vermiştir. Ona göre, demokrasilerde birden fazla fırkaların varlığı zaruridir. Muhalefetin vatan hainliği olarak görülmesi doğru değildir.¹⁷ Dahiliye Vekili Recep Bey'in bu sözleri, Tanin yazarları Hüseyin Cahit (Yalçın) ve İsmail Müştak (Mayakon) tarafından takdirle karşılanmıştır.¹⁸

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, basındaki bu tartışmalara 1924 yılı Eylül ayı ortalarında başladığı Doğu Karadeniz gezisi sırasında yanıt vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Trabzon Halk Fırkası şubesinde yaptığı konuşmasında, kendisinin cumhuriyet, fikrî ve içtimaî inkılapta tarafa olduğunu, bunun aynı zamanda Halk Fırkası'nın ilke ve prensipleri demek olduğunu, bu açıdan Türk toplumunun hiçbir ferdi bunun dışında görmek istemediğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanı olduğu sürece aynı zamanda parti başkanı olmaya devam edeceğini vurgulamıştır.¹⁹ Samsun'da yaptığı konuşmasında ise Halk Fırkasının ilke ve prensiplerinin memleketin bütün bireylerini kapsadığını, bundan ayrılmanın tefrika çıkarmak, sıradan fırkacılık yapmak anlamına geleceğini; böyle bir tefrikaya yol açmak için memleket ve milletin huzur ve güvenlik şartlarının müsait olmadığını belirtmiştir.²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı olarak partisile olan münasebetine ve bir muhalefet partisine olan bakış açısını ortaya koyan bu sözler, basın dünyasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. Her ikisi de Halk Fırkası milletvekili olan Yunus Nadi ve Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini ve yaklaşımını desteklemiştir.²¹ Suphi Nuri (İleri), Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman) ve Fevzi Lütfü (Karaosmanoğlu) gibi basın mensupları, Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerine itirazlarını dile getirmiştir. Bahsi edilen isimler, Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü konumda kalmasını isteyerek milletin fertlerinin farklı partilere girebilme haklarının korunmasını savunmuştur.²² Sonraki günlerde, basın dünyasında muhtemel bir muhalefet partisi ve bu parti ile iktidarın ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair yazılar çıkmaya devam etmiştir.²³

Bu bilgilerden hareketle TCF'nin resmen kurulmasından önce, uzun süre basın dünyasında bir muhalefet partisine duyulan ihtiyaçtan ve böyle bir durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın partiler karşısındaki konumunun ne olacağını tartışıldığını söyleyebiliriz. Mustafa Kemal Paşa'nın kamuoyunda yapılan tartışmalara yanıt niteliğindeki sözlerinden, partiler üstü bir konum almak istemediği; devlet ve parti başkanı olarak kalmak istediği, farklı partilerin kurulmasına olumlu yaklaşmadığı söylenebilir.

TCF'nin Kuruluşu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Muhalefet Fırkasına Bakışı

Meclis'in tatil döneminin bitmesi ve açılmasıyla birlikte yaşanan gelişmeler, 17 Kasım 1924 tarihinde resmileşen bir partinin doğuşuyla sonuçlanmıştır.²⁴ TCF'nin kurucu isimleri arasında Kazım Karabekir, Hüseyin Rauf

¹⁵ Celal Nuri, "Dahiliye Vekili Recep Bey'e", *İleri*, 11 Temmuz 1924, No: 2297.

¹⁶ Ahmet Cevdet, "Fırkacılık", *İkdam*, 10 Temmuz 1924, No: 9796; Sadri Edhem, "Fırka ve Fırkacılık", *Son Telgraf*, 22 Ağustos 1924, No: 67.

¹⁷ "Recep Bey'in Nutku", *İkdam*, 18 Ağustos 1924, No: 9832.

¹⁸ Hüseyin Cahit, "Dahiliye Vekilinin Nutku", *Tanin*, 19 Ağustos 1924, No: 664; İsmail Müştak, "Komitecilik, Fırkacılık", *Tanin*, 22 Ağustos 1924, No: 667.

¹⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, 195.

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, 199.

²¹ Ağaoğlu Ahmet, "Bitaraflık ve Bir Taraflık" *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1924, No: 1229; Yunus Nadi, "Bir Taraflık, Bitaraflık" *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1924, No: 134.

²² Hüseyin Cahit, "Bitaraf ve Bir Taraf" *Tanin*, 19 Eylül 1924, No: 695; Ahmet Emin, "Bitaraflık ve Bir Taraflık" *Vatan*, 19 Eylül 1924, No: 517; Fevzi Lütfü, "Bir Taraf, Bitaraf" *Son Telgraf*, 18 Eylül 1924, No: 94; Suphi Nuri, "Bir Tefsir" *Son Telgraf*, 21 Eylül 1924, No: 97.

²³ Hüseyin Cahit, "Fırkalardan Ne İsteriz", *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1924, No: 715; Hüseyin Cahit, "Fırkalardan Tevahhuş", *Tanin*, 10 Teşrin-i Evvel 1924, No: 716; Hüseyin Cahit, "Mebuslar Hükümeti Sıkıştırılmış", *Tanin*, 19 Teşrin-i Evvel 1924, No: 725; İsmail Müştak, "Fırka, Fırkalar", *Tanin*, 21 Teşrin-i Evvel 1924, No: 727; Hüseyin Cahit, "Muhalefet Bahisleri", *Tanin*, 22 Teşrin-i Evvel 1924, No: 728; Sadri Edhem, "Yine Fırkacılık Bahsi", *Son Telgraf*, 10 Teşrin-i Evvel 1924, No: 116.

²⁴ Meclis'in açılışından TCF'nin kuruluşuna kadar geçen sürede yaşanan gelişmeler ile ilgili şu kaynaklara bakılabilir. Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2021, 79 vd; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002, 145-180; Hakan Özoglu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çeviri: Zuhâl Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2016, 117-124; Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1994, 105 vd.

(Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi Milli Mücadele'nin öncü isimlerinin yanı sıra İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında bakanlık yapmış olan Ahmet Şükrü Bey, İsmail Canbolat gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir²⁵. TCF'nin kurucularını, Halk Fırkası'ndan ayrılarak Meclis'te bir muhalefet fırkası kurmaya iten nedenlere bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa'yla zaman içerisinde oluşan kişisel kırgınlıkların, inkılapların uygulanma şekliyle alakalı görüş ayrılıklarının yanı sıra muhalefet fırkasının idare tarzı itibarıyla Halk Fırkası'ndan ayrı düşüncelere sahip olması gibi etkenler sıralanmıştır. TCF'nin resmi yayınlarına (beyanname, program, nizamname) bakıldığında iktidarın, tekçi ve otoriter eğilimlerine karşı çıktığı, Mustafa Kemal Paşa'nın istibdata giden bir idare tarzı benimsediğine dair imalı göndermeler yapıldığı gözlemlenmektedir²⁶. TCF, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü bir konum almasını, partiler arasında rekabetin olduğu, liberal demokrasiye geçilmesini savunmuştur. Fırka'nın resmi yayınlarında geçen "dar fırkacılık", "keyfilik", ve "oligarşi" tabirleri, iktidar partisinin idare tarzına dönük yapılan eleştirel bakışın ifadesidir. Tek dereceli seçim sistemi teklifi bu doğrultuda muhalefetin programında yer almıştır. TCF, katı merkezîyetçi bir idare tarzını değil, yerel yönetimlere daha fazla inisiyatif tanıyan bir yönetim tarzını benimsemiştir. Bu doğrultuda İstanbul ve Ankara başta olmak üzere belediye başkanlarının Dahiliye Vekaleti'nce atanmasını değil; seçimle göreve gelmesini savunmuşlardır²⁷. TCF'nin programının altıncı maddesinde yer alan "fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır" ibaresi, Mustafa Kemal Paşa'nın ve iktidar cephesinin üzerinde en fazla durduğu nokta olmuştur²⁸.

Mustafa Kemal Paşa, beklemediği, arzu etmediği muhalefet partisi karşısında, cumhurbaşkanı ve iktidar partisi başkanı sıfatıyla bazı adımlar atmıştır. Nutuk'ta da ifade ettiği üzere ilk yaptığı hamle, ordu mensuplarıyla temasa geçerek onlardan milletvekilliği ve askerlik görevlerinden birini tercih etmelerini istemiştir.²⁹ Böylelikle ordunun kendisine olan bağlılığından ve sadakatinden emin olmuştur. Sonrasında sağlık nedenleriyle başbakanlıktan ayrıldığı belirtilen İsmet Paşa'nın yerine ılımlı olarak bilinen Fethi (Okyar)'ı getirmiştir.³⁰ Bu değişiklik partiden kopuşların önünü aldığı gibi muhalefet mensubu milletvekilleri ve kamuoyunun nazarında olumlu karşılanmıştır.

TCF'nin beyanname ve programının kamuoyuyla paylaşılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Times gazetesi muhabiri Macartney'e verdiği bir mülakatta yeni fırkaya ve programına dair düşüncelerini dile getirmiştir.³¹ Mülakat, 21 Kasım 1924 tarihinde yapılmış olmasına rağmen Türk basını aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılması 11 Aralık 1924 tarihinde gerçekleşmiştir.³² Öncelikle basına verilen nüsha, sonrasında ise kamuoyuyla paylaşılmayan nüshayı esas alarak Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'ye olan bakışını ortaya koyacağız.

Basına verilen nüshaya göre Macartney'in ilk sorusu, İngiltere'deki ve Türkiye'deki yürürlükte olan siyasî fırkalar karşısında Gazi'nin konumunun ne olduğuydu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre hakimiyet-i milliye prensibine dayanan ve cumhuriyetle yönetilen bir memlekette farklı partilerin ortaya çıkması, bir diğerini murakabe etmeye başlaması doğaldır. Bu doğal durum karşısında kendisinin vaziyeti de bunu doğal karşılamaktır. Muhabirin ikinci sorusu, Mustafa Kemal Paşa'nın parti genel başkanlığını devam ettirip ettirmeyeceği ile ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa, bu görevi resmi olarak devam ettireceğini, cumhurbaşkanı olarak kaldığı süre zarfında bu görevi, fiilen bir başka arkadaşına devredeceğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanlığının süresi ile milletvekilliğinin aynı zamanda sonlandığını hatırlatarak seçimlerden sonra partisinin başına fiilen geçeceğini ifade etmiştir. Muhabirin üçüncü

²⁵ Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 113-114.

²⁶ Özoğlu, *İktidar Kavgası*, 119; Zürcher, *Terakkiperver*, 135-153.

²⁷ Zürcher, *Terakkiperver*, 135-153.

²⁸ TCF'nin programı için bkz. Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 446.

²⁹ Atatürk, *Nutuk*, 578.

³⁰ Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 110-112.

³¹ 21 Kasım 1924 tarihinde gerçekleşen bu mülakatın basına verilen nüshası ile Macartney'e verilen ve İngiliz Büyükelçiliği aracılığıyla İngiltere'ye giden nüshası arasında ciddi farklar mevcuttur. Mülakatı gerçekleştiren muhabir Macartney, mülakatını gerçekleştirdikten sonra İngiliz büyükelçisine bilgi vermiştir. İngiliz büyükelçiliğine iletilen nüsha, ilk defa Erik Jan Zürcher tarafından ortaya çıkarılarak basında çıkan nüshayla karşılaştırmalı şekilde kullanılmıştır. İki nüsha arasındaki farklılığa ilk işaret eden Zürcher'dir. Bkz. Erik Jan Zürcher, "Atatürk ve Multi-party Democracy in 1924", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)* (Eylül 1987) Ankara: ATAM, 1994, 729-735; Ayrıca Bkz. Zürcher, *Terakkiperver*, 197-200, Ek-9; Macartney'in mülakatının İngilizce nüshası için bkz. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2005, 505-508; Bu çalışmada, burada zikredilen çalışmalarda kullanılan nüshalarla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Macartney ile yaptığı mülakatın Türkçe nüshaları kullanılmıştır. Arşiv kayıtlarında bu mülakatın basına verilmek üzere hazırlanan Türkçe, İngilizce ve Fransızca nüshaları ile İstanbul'da Pera'da ikamet eden Macartney'e gönderilmek üzere hazırlanmış Türkçe nüshası bulunmaktadır. Bkz. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01011917, 1-2; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01011918, 1-6; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01011917/2; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01011917/3.

³² *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Kanun-ı Evvel 1924, No: 1295; *Cumhuriyet*, 12 Kanun-ı Evvel 1924, No: 215; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, 109; Zürcher, *Terakkiperver*, 199.

sorusu, TCF'nin yeni bir parti olarak kabul edilip edilmediği ile ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de partilerin kurulması için gerekli yasal süreci hatırlatarak yeni partinin bu süreci tamamladığını ifade etmiştir.³³

Macartney'in bir sonraki sorusu, TCF'nin programında yer alan veto ve fesih hakkı, din serbestliği, millet hakimiyeti ve istibdadın varlığı ile ilgili göndermeler konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın ne düşündüğüne yöneliktir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre yeni fırkanın programında iktidar partisinden farklı temel bir prensip ve fikir yoktur. Ayrıntılar, işin uzmanları tarafından incelenebilir. Veto ve fesih hakkı meselesine, 1924 Anayasası'nda açıklık getirilmiştir. "Efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olmak" öteden beri bilinen genel bir kuraldır. Aksini düşünmek için sebep yoktur.³⁴ Mustafa Kemal Paşa, hakimiyet-i milliyenin tehlikede olduğu, bir istibdadın var olduğu yönündeki imaları kabul etmeyerek halkın bu konudaki uyanıklığını, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) mensuplarının bu yolda verdiği mücadeleyi hatırlatmıştır. Son olarak muhabir, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul basınının büyük ölçüde muhalefet partisini destekleyerek hükümeti tenkit etmesiyle ilgili düşüncelerini sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu durumun, Ankara'nın ve İstanbul'un vaziyetine vakıf olanlarca kolayca anlaşılacağını, bir gazetenin halkın çoğunluğunun aleyhine neşriyatta bulunmasının her memlekette bu gibi gazetelerin lehine olmayacağını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Macartney ile yaptığı mülakatın basına yansıyan yüzü bu şekildedir. Buradan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, TCF'nin kurulmasından yaklaşık iki ay önce Samsun ve Trabzon'da yaptığı konuşmaların aksine TCF'nin doğuşunu normal karşılamakta ve ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir.

Basınla paylaşılmayan Macartney'in İngiliz büyükelçiliği aracılığıyla Londra'ya ulaştırdığı mülakat izlenimlerinde ise vaziyet daha farklıdır.³⁵ Mülakatın başlangıcında Macartney, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadelerinden yola çıkarak muhalefet üyelerinin erken bir iyimserliğe kapıldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Trabzon'daki düşüncesinde değişiklik olmadığını ifade etmektedir. Macartney, mülakat sonrasında edindiği bu kanısını belirttikten sonra Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı mülakatın içeriğine girmektedir. Mustafa Kemal Paşa, TCF'nin beyanname ve programında yer alan hususlarla ilgili olarak parti kurucularının samimiyetine inanmamaktadır. Muhalefet partisinin kurucuları arasında yer alan Rauf (Orbay), Kazım Karabekir ve Sabit (Sağiroğlu)'nun isimlerini zikrederek bu kişilerin Cumhuriyet'in ilanına verdikleri tepkileri hatırlatmaktadır. Muhalefet fırkasının ancak muhafazakâr bir programla halkın önüne çıkması durumunda iktidardan farklı bir parti hüviyetine sahip olabileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu çekincelerini ifade ettikten sonra fırkanın programında yeterince açık görmediği, mantıksız bulduğu noktalara işaret etmektedir. Bu noktalardan biri, tek dereceli seçimdir. Bu ilke zaten iktidar partisi tarafından müzakere edilip ilke olarak benimsenmiştir. Programda zikredilen "veto ve fesih" hakkıyla ilgili olarak bu konuların 1924 Anayasası yapılırken tartışıldığını, anayasaya alınmadığını hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, şahsî istibdattan söz eden muhalefetin, varlığından söz ettikleri bu istibdadı nasıl ortadan kaldıracaklarına dair bir hükmü programlarına koymadıklarını belirtmektedir. Ona göre böyle bir şahsî istibdat var sayılsa bile bunun sebebi, hakimiyet-i milliyeyi ve Halk Fırkası'nın ilkelerini korumak ve savunmak adınadır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, bu konuda gürültü koparan muhalefet partisi üyelerinden bazılarının, Cumhuriyet'e karşı olmaları, Osmanlı hanedanının devamını istemeleri bir çelişkidir.

Mustafa Kemal Paşa, Times muhabiri Macartney'e Cumhuriyet'in henüz kuruluş aşamasında olduğunu, İngiltere'nin tarihi tecrübesiyle mukayese edilemeyeceğini, Misak-ı Millînin hazırlanması sırasında ilerde cumhuriyetin ilanından söz etmesi durumunda Rauf ve arkadaşlarının kendisini terk edeceğini, bu durumun dışarda ve içerde elini zayıflatacağını ifade etmiştir. Ona göre halkın büyük çoğunluğu kendi tarafındadır. İstanbul matbuatı halkın duygu ve düşüncelerini temsil etmemektedir.

³³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01011917/1-2

³⁴ Bu cümleden sonra Türkçe nüshada "Türkiye devletinin dininin, din-i islam olduğu ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da sarıhtır" ifadesi üstü çizili olarak yer almaktadır. Bu ifade Türk basınında çıkan nüshada ve İngilizce çeviride yer almamıştır. Taslak metinde yer alan bu ifadenin üzerinin çizilmesi ve basına verilen nüshadan çıkarılmış olması önemli bir ayrıntıdır. Şöyle ki TCF'nin programının altıncı maddesini oluşturan bu hüküm, dönemin anayasasına aykırılık içermemektedir. 1924 Anayasası'nın devletin dinini İslam olarak belirlediği, anayasanın 75. maddesinde yer alan "Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadı dolaylı muaheze edilemez. Asayiş, adap, muâşeret-i umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir" hükmü bunu teminat altına aldığı için TCF'nin programında mevcut anayasa ve kanunlara aykırı bir ibare sözkonusu değildir. Bu ibarenin basındaki nüshadan çıkarılması bu açıdan önemlidir.

³⁵ İngiliz büyükelçiliğinin Londra'ya gönderdiği bu mülakat kaydı, önemli görülerek İngiliz kabine üyelerine ve Kral'ın kalemine sunulmuştur. Belgenin altına Foreign Office'de düşülen notta, bu mülakatı Mustafa Kemal Paşa'nın TCF ile uzlaşma amacıyla, bir jest olarak verdiği fakat muhaliflerin bu jesti kuşkuyla karşıladığı notu düşülmüştür. Bkz. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, 508; Mülakat metninin Türkçe nüshası için bkz. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01011918, 1-6.

Macartney, muhalefet liderlerinin mürteci ve cumhuriyet düşmanı olmadıkları konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı ikna edebilmelerini, İsmet Paşa'nın istifasından sonra kurulan yeni kabine ile muhalefetin uyum içerisinde çalışabilmelerinin Genç Cumhuriyet'in menfaatine olduğunu vurgulayarak mülakatını iktidar-muhalefet ilişkilerine dair temenni cümleleriyle tamamlamıştır.³⁶

Macartney'in o tarihlerde İngiliz elçiliğine ulaştırdığı ancak kamuoyuyla paylaşılmayan bu mülakatından sonra 1924 yılı Aralık ayı içerisinde münhal mebusluklar için ara seçim yapılmıştır. Yeni kurulan ve teşkilatlanma aşamasında olan muhalefet partisi, bu seçimlerde varlık gösterememiştir.³⁷

Mustafa Kemal Paşa, 1925 yılı Ocak ayında Konya'dan Adana'ya kadar uzanan bir seyahat gerçekleştirmiştir.³⁸ Konya'da tuttuğu ve sonrasında kamuoyuyla paylaşılan notlarında, muhalefetin kendisine yönelttiği keyfi davrandığı, müstebit olduğu iddialarını reddetmiştir. Bu tarihlerde muhalefetin cumhurbaşkanı olarak tarafsız, partiler üstü konum alması yönündeki taleplerine şu sözlerle karşılık vermiştir: "*Milleti hakiki salah yolunda yürümekten mene çalışmak isteyenlere şedit ve bi-aman olmak istidadındayız. Nizam-ı içtimaimizi, bilerek veya bilmeyerek ihlal edici kimselere müsaadekâr olamayız! Bunlar doğrudur. Bizden bu hususlarda sükûnet ve bitaraflik talep edenleri tatmin edemiyorsak, bunun sebebi, memleket ve millet menfaatini her şeyin fevkında gördüğümüzüzdendir.*"³⁹

Mustafa Kemal Paşa, muhalefet üyelerinden bazılarının dile getirdiği başkentin İstanbul olması gerektiği yönündeki talebi, başkentin Ankara olduğu ve ebediyen öyle kalacağı şeklinde yanıtlamıştır. Yine Konya'da yaptığı ve aynı günlerde basına yansıyan bir konuşmasında TCF ile ilgili olarak şu sözleri sarf etmiştir: "*Yeni fırkanın muhafazakâr olmasını isterdim. Ta ki nazım olsun. O vakit onlara muavenet borçtu. Halbuki onlar bizden daha terakkiperver olduklarını söylüyorlar. Bu yüzden nazımlık vazifesi kalmıyor. Onun için kendilerine karşı muarız vaziyeti almak mecburiyetindeyiz.*"⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, Konya'dan gönderdiği 12 Ocak 1925 tarihli bir telgrafla Dahiliye Vekili Cemil (Ubaydın) ve CHF Katib-i Umumisi Recep Bey'e, TCF'nin Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa'nın Konya'daki vilayet ve kaza belediye başkanlarına gönderdiği fırka program ve beyannamelerini, belediye başkanlarının münasip cevaplarla geri gönderdiğini bildirmiştir. Benzer tutumu, diğer belediye başkanlarının alması için gerekli tedbirlerin alınmasını, muhalefet partisinin memleketin diğer kısımlarında nasıl algılandığının incelenmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, Konya'daki parti teşkilatından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Aynı teşkilatın işlek bir merkez olan Eskişehir'de yapılması için "muktedir bir mutemet" in oraya gönderilmesi talimatını vermiştir.⁴¹ CHF Katib-i Umumisi Recep Bey, iki gün sonra Dörtöyl'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında verilen talimat doğrultusunda kendisinin parti teşkilatına, Dahiliye Vekaleti'nin ise vilayetlere tebligat gönderdiğini, Eskişehir'e itina gösterileceğini bildirmiştir.⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın bu talimatından sonra Dörtöyl Belediye Başkanı ve Halk Fırkası üyesi olan Hüseyin Naci, TCF'nin program ve beyannamesinin ulaştığını, Gazi Paşa'ya ve Halk Fırkasına olan sarsılmaz bağlılığını

³⁶ Macartney'in bu tarihlerde kaleme aldığı cümleleri şu şekildedir: "*Ortada yapılacak bu kadar çok iş bulunduğu şu esnada Türkiye'nin nazar-ı dikkat ve itinası imaret ve islahat-ı dahiliye işinden inhiraf ederse vatanın en muzlim saatlerinde yekdiğerlerine bu kadar yakın bulunmuş olan rüfekanın hatt-ı revabit-ı şahsiyeleri muhtel olursa arada daimi bir uçurum vücuda gelirse bu Genç Türkiye Cumhuriyeti için bir felakettir. Fakat ahval her nasılsa böyle felaketengiz bir neticeye vardığı halde şimdiden anlaşılabilir ki: Gazi Paşa ne kimseye emân verecek ve ne kimseden emân isteyecektir. İnsan o çetin çıkar gözlerle baktıkça ve her sözündeki her hareketindeki azim ve amiriyeti gördükçe Türkiye'nin Paşa'nın şahsında bir hakim ve amire malik olduğunu anlar, öyle bir amir ki mani ve müşkilata müsadif olunca ya mefkûresini tahlis ve tatbik edecek yahut onu müdafaa uğrunda feda olacaktır!*"

³⁷ Ara seçimler için bkz. Zürcher, *Terakkiperver*, 94-102; Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 275-278.

³⁸ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, 248.

³⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Tamim ve Telgrafları*, Yayına Hazırlayanlar: Sadi Borak- Dr. Utkan Kocatürk, C. V, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1972, 210-212.

⁴⁰ *Son Telgraf*, 25 Kanun-ı Sani 1925, No: 222; Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 293; İsmail Müştak, "Nazımlık Vazifesi" *İstiklal*, 27 Kanun-ı Sani 1925, No: 58; İsmail Müştak, Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerini bulunduğu makam ve partilerin kuruluş mantığı açısından irdeleyerek eleştirmektedir. Ona göre iktidar partisinin herhangi bir muhalefet partisine yardımcı olmak, muarız olmak gibi görevleri yoktur. Cumhurbaşkanının partilerden herhangi birine yakın durarak diğerine muarız olması konumuna uygun değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tarihte basına yansıyan bu sözleri ile Nutuk'taki TCF'ye dair yaklaşımı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. "Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları bu parti "Muhafazakar" adı altında ortaya çıkmış olsaydı, belki bir anlamı olurdu. Fakat bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi." Bkz. Atatürk, *Nutuk*, 601.

⁴¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009149/2.

⁴² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009149/1.

iletmiştir.⁴³ TCF'ye Maçka halkının ilgi göstermediği, ölünceye dek Halk Fırkasına bağlı kalacaklarını bildiren başka bir telgraf, Eyüpzade Kadri imzasıyla Maçka'dan gönderilmiştir.⁴⁴

Sivas Müftüsü Rauf Efendi ve kardeşinin, TCF'nin lehinde çalıştığı, bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir. Bunun üzerine Sivas valiliği, telgrafı çeken Sığircızade Hayri⁴⁵ ile Müftü Rauf Efendi arasında kişisel bir husumet olduğunu, kardeşi TCF'nin üyesi olan Müftü Rauf Efendi'nin muhalefet fırkası üyeleriyle temasta olduğunu bildirmiştir.⁴⁶ Altında belediye meclisi üyelerinden bazılarının imzası bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben gönderilen bir başka telgrafta, Müftü Rauf Efendi'nin aleyhinde gönderilen telgrafın bir husumet ürünü olduğu belirtilerek Müftü Rauf Efendi'ye sahip çıkmıştır.⁴⁷

Bu yazışmalardan sonra Müftü Rauf Efendi ile ilgili bir işlem yapıp yapılmadığını bilemiyoruz. Bu tarihlerde Urfa ve Edirne belediye başkanlarının Dahiliye Vekaleti'nce görevden alınmaları ile belediye başkanlarına gönderilen yukarıdaki talimat arasında bir ilişki kurulabilir.⁴⁸ Aynı günlerde CHF'nin İstanbul şubelerinin TCF'nin broşürlerinin yayılmasını engellediği basına yansımıştır.⁴⁹

TCF'nin İstanbul şubesinin açılışına CHF il başkanlığı da davet edilmiştir. CHF'nin Katib-i Umumisi Recep Bey, partilerinin programında dini itikatlardan söz eden bir siyasî firkanın kendilerinin nazarında medeni bir kıymeti olamayacağını ifade ederek söz konusu açılışa kesinlikle katılmama talimatı vermiştir. Bunu genel bir talimat olarak neşretmek istediğini bildiren ve basında çıkan partiden istifa haberlerini değerlendiren bir telgrafını, o sırada Silifke'de olan Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir.⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, vermiş olduğu yanıtta açılışa katılmama kararını uygun bulduğunu belirtmiştir.⁵¹

Mustafa Kemal Paşa, seyahatini tamamlayarak Ankara'ya dönüşünden sonra 3. Ordu Müfettişi Kazım (İnanç) Paşa'dan 4/5 Şubat 1925 tarihli bir telgraf almıştır. Kazım Paşa telgrafında, TCF'nin Siverek teşkilatına mensup kişilerle ve bölgedeki insanlarla yaptığı konuşmalardan edindiği izlenimlerini aktarmıştır. TCF'nin bölgede "şeriatçı" ve "padişahçı" olarak tanındığını, bu şekilde taraftar topladığını belirten Kazım Paşa, bu durumun parti kurucularınca bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵² Mustafa Kemal Paşa, söz konusu telgrafta verdiği şifreli yanıtta, TCF'nin şeriatçı mahiyeti ve faaliyetleri konusunda bilgi veren şahıslara önem verilmesini, ayrıntılı incelemeler yapılmasını isteyerek benzer anlayış ve faaliyetlerin başka yerlerde de olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Bu telgraf görüşmesinden sonra dışarda ve içerde yaşanan birtakım gelişmelerin etkisiyle iktidar-muhalefet ilişkileri giderek gerilmiştir.⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa, 25 Şubat 1925 tarihli şifreli telgrafıyla 8. Kolordu Kumandanı Salih Paşa'yı bilgilendirmiştir.⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafında, TCF'nin beyannamesine "efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkar" ibaresini koyarak "dindarlık" ve "dinsizlik" cereyanına kapı araladığını, Meclis'te mutaassıp hocaların "teceddüt demek ahlaksızlıktır" şeklindeki konuşmaları karşısında tepkisiz kaldıklarını bildirmiştir.⁵⁶ TCF'nin taşrada halkı dinsizlere karşı tahrik ettiğini, şeriat ve hilafet propagandası yaptığını belirten Mustafa Kemal Paşa, irticaya karşı kuvvetli olmak adına, bir heyet göndererek Kazım Karabekir, Rauf (Orbay) ve Adnan

⁴³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01017093-5/1

⁴⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01016951-16/1

⁴⁵ TBMM'de birinci dönem Sivas mebusudur. Bkz. Ahmet Demirel, İlk Meclis'in Vekilleri. Millî Mücadele Döneminde Seçimler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 263.

⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01005804/2.

⁴⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01005804/3.

⁴⁸ Tanin, 30 Kanun-ı Sani 1925, No: 827; Tanin, 31 Kanun-ı Sani 1925, No: 828; Hüseyin Cahit'in belediyelerin parti işlerine karıştırılmamasını tavsiye eden yazısı için bkz. Hüseyin Cahit, "Fırkalar Arasında", Tanin, 30 Kanun-ı Sani 1925, No: 827.

⁴⁹ İstiklal, 27 Kanun-ı Sani 1925, No: 58.

⁵⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009150/2.

⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009150/1.

⁵² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009151/2

⁵³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009151/1

⁵⁴ 1925 yılı Şubat ayının ilk günlerinde Yunanistan ile Türkiye ilişkileri, Patrik'in mübadele şartları gereği ihracı nedeniyle gerildi. 9 Şubat'ta Deli Halit Paşa, Meclis'te yaşanan bir arbede sırasında önce yaralandı birkaç gün sonra vefat etti. Sonrasında Şeyh Sait Olayı ile ilgili haberler basına yansıdı. 21 Şubat'ta İsmet Paşa, İstanbul'dan Ankara'ya çağrıldı. Fethi Bey, 23 Şubat'ta, Doğu vilayetlerinin bazılarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilanı için Meclis'e başvurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yeşil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 278-300.

⁵⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01010665/2.

⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın mutaassıp hocaların teceddüt karşıtı konuşmalarından kastettiği, Meclis'in 14 Şubat 1925 tarihli oturumunda Erzurum Mebusu Ziyaeddin Efendi'nin yaptığı konuşma ve bu konuşma sonrasında Meclis'teki tartışmalar olmalıdır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 55, 14 Şubat 1925, s. 413 vd; Meclis'teki bu tartışmalar basına yansımıştır. Ziyaeddin Bey'e yanıt Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından verilmiştir. Cumhuriyet, 17 Şubat 1925, No: 282.

(Adivar)'dan parti faaliyetlerini durdurmalarını talep ettiklerini fakat kabul görmediğini vurgulamıştır.⁵⁷ Bir sonraki telgrafında, Salih Paşa'ya Şeyh Sait Ayaklanması'nın seyri hakkında bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, TCF'nin Trabzon'da din propagandasıyla cahilleri kazanmaya çalıştığı, bunlar arasında silahlı köylülerin olduğu malumatını vermiştir.⁵⁸ Salih Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yanıtta, yaveri Yüzbaşı Sadık Bey'i incelemelerde bulunmak üzere Trabzon'a göndereceğini, muhalefet partisi mensuplarının Cumhuriyet'e bağlılıklarının temin edileceğini belirtmiştir.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün, 25 Şubat'ta Balıkesir'de bulunan 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'dan bölge hakkında bilgi istemiştir. Ali Hikmet Paşa, Balıkesir halkının saltanata ve hilafete ilk başkaldıran ahali olmakla iftihar duyduğunu, TCF'nin taraftar bulamayacağını, orduda irtica taraftarı er ve zabıt olmadığını bildirmiştir. Ali Hikmet Paşa'ya göre Balıkesir ve Bursa'da halk arasında dans ve eğlenceden, medreselerin kapanmasından kaynaklı rahatsızlık varsa da büyütülecek boyutta değildir. Bursa'daki fırka kumandanı ve subayların uyarılacağını, her zaman uyanık olunacağını belirten Ali Hikmet Paşa, Midilli'den gelebilecek çetelere dair malumat vermiştir.⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin doğu ve batısındaki üst düzey komutanlarla bu şekilde telgraf görüşmeleri gerçekleştirmesinden yaklaşık bir hafta sonra Fethi Bey kabinesi istifa etmiştir. Yeni kabinenin başına getirilen İsmet Paşa'nın Meclis'e sunduğu Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna dayanılarak İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Muhalefet gazeteler kapatılarak yazarları İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. İstiklal Mahkemesi'nin TCF ile Şeyh Sait Ayaklanması arasında irtibat kurmasından sonra, muhalefet partisi 3 Haziran 1925 tarihli hükümet kararıyla kapatılmıştır.⁶¹

Sonuç

Bu çalışmanın bulguları ortaya koymaktadır ki TCF'nin doğduğu II. Meclis, daha seçim sürecinde bir muhalefet fırkası çıkmayacak şekilde tasarlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını duyurduğu günden itibaren bütün hamlelerini bu doğrultuda atmıştır. Halk Fırkası'nı, kendisinin başında bulunacağı ve milletin bütün fertlerini, sınıflarını kucaklayan bir parti olarak tasavvur etmiştir. Ancak, siyasal inkıpların tamamlanması ve 1924 Anayasası'nın kabul edilmesiyle birlikte basın dünyasında, bir muhalefet fırkasına duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Muhalefet fırkasının kurulması durumunda, Mustafa Kemal Paşa'nın konumu ve hükümetin alacağı tavır merak edilmiştir. Kamuoyunda yapılan bu tartışmalara ilk olarak hükümet adına Recep (Peker), 1924 yılı Ağustos ayı içerisinde Matbuat Cemiyeti'nde yaptığı konuşmayla yanıt vermiştir. Dahiliye Vekili Recep Bey, birden fazla fırkanın olmasını doğal karşılamış; bunu desteklediğini belirtmiştir. Ancak, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Karadeniz gezisi sırasında yaptığı konuşmalarıyla Dahiliye Vekili'nin sözlerinin tam aksi yönde tavır almış; kamuoyundan gelen ikinci fırka ve fırkalar karşısında cumhurbaşkanının tarafsızlığı taleplerine müspet bir cevap vermemiştir.

Mustafa Kemal Paşa açısından TCF'nin kurulması beklenen, arzu edilen bir gelişme olmamıştır. Dahiliye Vekili Recep Bey'in muhtemel bir muhalefet fırkasını destekleyici tarzındaki sözlerini, şahsi fikirlerinin tezahürü olarak okumak gereklidir. Dahiliye Vekili Recep Bey'in, TCF'nin kurulmasından sonra Fethi Bey kabinesindeki Dahiliye Vekilliği görevinden istifa ettiği, muhalefet fırkasına karşı sertlik yanlısı kanatta (müfrit) yer aldığı hatırlanacak olursa, sözleriyle eylemleri arasındaki tutarsızlık bariz bir şekilde görülecektir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılmasından sonra bir muhalefet fırkasının ortaya çıkacağını anlamış ve bu tarihten sonra attığı adımlarla orduyla bağını güçlendirmeye, Halk Fırkası'ndan kopuşları en aza indirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Macartney ile yaptığı mülakatın basına yansıyan nüshasındaki TCF yaklaşımını, Zürcher'in ifadesiyle, "gerilimi azaltmaya dönük bir taktik" olarak okumak doğru olacaktır. Gecikmeli olarak Türk basınıyla paylaşılan bu mülakat istisna tutulacak olursa Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'nin kurucularına ve programına dönük bakışı başından itibaren hiç değişmemiştir. Dolayısıyla Nutuk'taki TCF'ye

⁵⁷ TCF üzerine yapılan çalışmalarda Ali Fuat (Cebesoy) ve Rauf (Orbay)'ın anılarına dayanılarak verilen Fethi (Okyar) aracılığıyla TCF'nin önde gelenlerine partilerini kapatma teklifi yapıldığı bilgisi (Bkz. Yeşil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 298; Zürcher, Terakkiperver, 118) bu şekilde bir arşiv belgesiyle de teyit ve takviye edilmiştir.

⁵⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi 01010665/5-1

⁵⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01010665-6/1

⁶⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01010658/1-3; Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01010658/4-1-2.

⁶¹ Ömür Sezgin-Gencay Şaylan, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 2049; Saim Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkler, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 541; Zürcher, Terakkiperver, 119-130.

olan yaklaşım tarzının ortaya çıkmasında, Şeyh Sait Ayaklanması ve sonrasında yaşanan olayların etkisi abartılmamalıdır.

Ahmet Yeşil'in ifadesiyle TCF, "erken doğan bir çocuk" (premature) gibiydi.⁶² Yaşamaları için iktidarın korumasına ve itinasına ihtiyacı vardı. Ancak, bize göre sorun sadece TCF'nin zamansız doğumu değil; bizatihi doğumudur. İktidar, doğmasından hoşnut olmadığı bu çocuğu, koruma ve itina göstermeyi değil; önce büyüyüp gelişmesini engellemeyi denemiş, sonrasında çocuğun intiharını istemiş, nihayetinde şiddet yöntemini kullanarak çocuğu ortadan kaldırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu makamı ve yetkileri kullanmak suretiyle TCF'nin ülke içerisinde yayılmasını, teşkilatlanmasını engellemeye çalıştığı, Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra ise kurucularından partilerinin faaliyetlerini durdurmalarını istediği kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açıktır. Halk Fırkası teşkilatı, askerî ve mülkî makamlarla yapılan yazışmalar, bu tutumun göstergeleridir. TCF'nin isyanla ilişkilendirilerek kapatılması ise bu tarihten sonra yapılması gereken idarî bir işleminden ibaret kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın nazarında TCF'nin kurucuları ile savundukları ilke ve prensipler arasında çelişki vardır. Çok yakından tanıdığı isimlerin, kendisinden daha ilerici ve cumhuriyetçi oldukları iddiasıyla ortaya çıkmalarını samimi bulmamıştır. Kendilerinden farklı bir muhalefet partisinin ancak "muhafazakâr" bir kimlikle ortaya çıkabileceğini savunmuştur. Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa için inkılap süreci tamamlanmadan ortaya çıkan TCF, hem yapılan inkılapların yerleşmesinin hem de gerçekleştirilecek inkılapların önünde bir engel olarak görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın açısından TCF, parti programına "dini itikatlara saygılıdır" ibaresini koymak suretiyle -bilerek veya bilmeyerek- rejim ve inkılap karşıtlarına cesaret vermiştir.

TCF'nin kurucuları ve basın mensupları, parlamenter sistemin teorik yönünden, 1924 Anayasası'ndan hareketle partiler üstü bir cumhurbaşkanı, demokratik bir cumhuriyet hayal ederken, Mustafa Kemal Paşa, teoriyi değil; memleketin içinde bulunduğu şartları önceleyerek planladığı inkılapları tamamlayıncaya kadar partisinin ve yürütmenin başında kalmayı, Cumhuriyet'in demokratik niteliğini ötelemeyi tercih etmiştir. Meselenin sadece rejimin kazanacağı nitelikten ibaret olmayıp Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'yi iktidarına yönelmiş erken bir tehdit olarak algıladığı söylenebilir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Ağaoğlu Ahmet, "Bitarafılık ve Bir Tarafılık" *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1924, No. 1229.

Ahmet Cevdet, "Fırkacılık", *İkdam*, 10 Temmuz 1924, No: 9796.

Ahmet Emin, "Bitarafılık ve Bir Tarafılık" *Vatan*, 19 Eylül 1924, No. 517.

Akcan, Erol. "1923 Seçim Sürecinde "İttihatçılar" ve "İttihat ve Terakki"', *History Studies*, 11/6, (Aralık 2019) 2039-2066.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara: ATAM, 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, 51-52.

⁶² Ahmet Yeşil, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği", *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 548.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Tamim ve Telgrafları*, Yayına Hazırlayanlar: Sadi Borak- Dr. Utkan Kocatürk, C. V, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1972.
- Ateş, Nevin Yurtsever. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1994.
- Celal Nuri, "Dahiliye Vekili Recep Bey'e", *İleri*, 11 Temmuz 1924, No: 2297.
- Celal Nuri, "Program", *İleri*, 28 Mayıs 1924, No: 2253.
- Celal Nuri, "Üç Çarh", *İleri*, 30 Haziran 1924, No: 2286.
- Celal Nuri, "Yakın Bir Tarihten", *İleri*, 2 Temmuz 1924, No: 2288.
- Demirel, Ahmet. *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Demirel, Ahmet. *İlk Meclis'in Vekilleri. Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Fevzi Lütfi, "Bir Taraf, Bitaraf" *Son Telgraf*, 18 Eylül 1924, No. 94.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.
- Hüseyin Cahit, "Bazı İzahat" *Tanin*, 27 Temmuz 1924, No: 641.
- Hüseyin Cahit, "Bitaraf ve Bir Taraf" *Tanin*, 19 Eylül 1924, No. 695.
- Hüseyin Cahit, "Dahiliye Vekilinin Nutku", *Tanin*, 19 Ağustos 1924, No: 664.
- Hüseyin Cahit, "Fırkalar Arasında", *Tanin*, 30 Kanun-ı Sani 1925, No: 827.
- Hüseyin Cahit, "Fırkalardan Ne İsteriz", *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1924, No: 715.
- Hüseyin Cahit, "Fırkalardan Tevahhuş", *Tanin*, 10 Teşrin-i Evvel 1924, No: 716.
- Hüseyin Cahit, "Mebuslar Hükümeti Sıkıştırıcakmış", *Tanin*, 19 Teşrin-i Evvel 1924, No: 725.
- Hüseyin Cahit, "Muhalefet Bahisleri", *Tanin*, 22 Teşrin-i Evvel 1924, No: 728.
- İsmail Müştak, "Fırka, Fırkalar", *Tanin*, 21 Teşrin-i Evvel 1924, No: 727.
- İsmail Müştak, "Komitecilik, Fırkacılık", *Tanin*, 22 Ağustos 1924, No: 667.
- İsmail Müştak, "Nazımlık Vazifesi" *İstiklal*, 27 Kanun-ı Sani 1925, No: 58.
- İzmit Mebusu Şükrü, "Yunus Nadi Bey'e Yanıt" *İstiklal*, 27 Kanun-ı Evvel 1924, No: 27.
- Önder, Mehmet. *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, 248.
- Özoğlu, Hakan. *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çeviri: Zuhâl Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2016.
- Sadri Edhem, "Fırka ve Fırkacılık", *Son Telgraf*, 22 Ağustos 1924, No: 67.
- Sadri Edhem, "Yine Fırkacılık Bahsi", *Son Telgraf*, 10 Teşrin-i Evvel 1924, No:116.
- Sezgin, Ömür, Gencay Şaylan, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 2043-2051.
- Suphi Nuri, "Bir Tefsir" *Son Telgraf*, 21 Eylül 1924, No. 97.
- Suphi Nuri, "Fırkacılık", *Son Telgraf*, 23 Haziran 1924, No: 10.
- Suphi Nuri, "Nereye, Niçin", *İleri*, 2 Haziran 1924, No: 2258.
- Şimşir, Bilal N. *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2005.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2005.
- Yeşil, Ahmet. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği", *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 546-551.
- Yeşil, Ahmet. *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002.
- Yunus Nadi, "Ahmet Şükrü Beyefendinin Cevabına Cevabımız" *Cumhuriyet*, 28 Kanun-ı Evvel 1924, No: 231.
- Yunus Nadi, "Bir Taraflık, Bitaraflık" *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1924, No. 134.
- Yunus Nadi, "Şükrü Bey'in Beyanatı" *Cumhuriyet*, 25 Kanun-ı Evvel 1924, No: 228.

Yüceer, Saime. "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 534- 543.

Zürcher, Erik Jan. "Atatürk ve Multi-party Democracy in 1924", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)* (Eylül 1987) Ankara: ATAM, 1994, 729-735.

Zürcher, Erik Jan. *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2021.

Sürelİ Yayınlar

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

İstiklal

Son Telgraf

Tanin

Vatan

CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE RESİM SANATI: İLK ON YILA DAİR BİR DEĞERLENDİRME (1923-1933)

ART OF PAINTING IN REPUBLICAN TURKEY: AN ASSESSMENT OF THE FIRST DECADE (1923-1933)

SAADET ALTAY*

ÖZ

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurucu kadro tarafından kültürel alanda büyük bir dönüşüm başlatılmış, bu süreçte resim sanatı da ele alınmıştır. Bir taraftan Sanâyi-i Nefîse Mektebinde öğretimin niteliği iyileştirilmeye çalışılırken diğer taraftan da yetenekli talebeler, 1924'ten itibaren yurt dışına sanat eğitimi almak üzere gönderilmiştir. 1926'da Sanâyi-i Nefîse Encümeni adıyla bir kurul teşkil edilmiş, güzel sanatlarla ilgili tüm çalışmalar bir plan çerçevesinde yürütülmeye ve denetlenmeye başlanmıştır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm hükümetler sanatı ve sanatçıyı himaye etmeye önem vermiştir. Kamu kurumlarına açılan sergilere iştirak etmeleri, beğendikleri eserleri satın almaları ve ressamları desteklemeleri emredilmiştir. 1928 senesinde kurulan Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, 1933 senesinde kurulan D Grubu, özgün ve millî bir sanat anlayışı oluşturamadıkları, inkılabı konu edinen yeteri kadar eser üretmedikleri gibi konularda eleştirilseler de, Türk resmine canlılık getirerek yeni bir dönemin açılmasına öncülük etmişlerdir. 1933'te Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Namık İsmail Bey tarafından bir rapor hazırlanarak, resim sanatının millî bir hüviyet kazanması ve gelişmesi için bazı öneriler getirilmiştir. Resim alanındaki faaliyetlere yön verilirken bu rapordaki görüşlerden faydalanılmıştır. Tüm gayretlere rağmen Cumhuriyet'in ilanını izleyen ilk on yılda, halk arasında resim sanatına ilgi ve sevgi istenilen düzeyde arttırılamamış, ulusal bir sanat anlayışı oluşturulamamıştır. Ancak bu süreçte atılan adımlar ve gerçekleştirilen yenilikler, Türk resim sanatının güçlü temeller üzerine inşa edilmesinde, günümüz sanatçı varlığının ortaya çıkmasında mühim rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: D Grubu, Güzel Sanatlar Akademisi, İnkılap Sergileri, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, Türk resim sanatı.

ABSTRACT

After the proclamation of the Republic, a considerable transformation was initiated in the cultural field by the founding staff, and the art of painting was also handled in this process. On the one hand, while trying to improve the quality of education in the School of Fine Arts (Sanâyi-i Nefîse Mektebi), on the other hand, talented students were sent abroad to receive art education as of 1924. In 1926, a committee, named the Council of Fine Arts, was established, and all works related to fine arts were carried out and supervised within the framework of a plan. All governments and state authorities, especially Mustafa Kemal Atatürk, gave importance to protecting art and artists. Public institutions were ordered to participate in exhibitions, buy works they liked, and support painters. Although the Independent Painters and Sculptors Union, which was founded in 1928, and Group D, which was founded in 1933, were criticized for not creating an original and national understanding of art and not producing enough works on revolution, they pioneered the birth of a new era by bringing vitality to Turkish painting. In 1933, Namık İsmail Bey, the Director of the Academy of Fine Arts, prepared a report and made some suggestions for the art of painting to gain a national identity and to develop it. The views in this report were utilized while the activities in the field of painting were guided. Despite all efforts, the interest in and love for the art of painting could not be increased among people at the desired level in the first ten years following the proclamation of the Republic, and a national understanding of art of painting could not be established. However, the steps taken and the innovations made in this process played an important role in the construction of Turkish art of painting on strong foundations and the emergence of today's artists.

Keywords: Fine Arts Academy, Group D, Independent Painters and Sculptors Union, Revolution Exhibitions, Turkish art of painting.

* Öğr. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, sadet.altay@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1772-5422.

Extended Abstract

After the proclamation of the Republic, the work of the revolutionary staff was guided by the ideal of building a modern society that adhered to national values and prioritized full independence. Accordingly, the institutions that had caused the Turkish nation to fall behind the age began to be obliterated and new ones that were appropriate for the requirements of the age were established. While the Republican administration was putting reforms into effect, they also gave great importance to the transformation in the cultural field, since the language, history, and art of a society are the most basic elements that make up the cultural structure of that society.

Mustafa Kemal Pasha, the founding leader of the Republic of Türkiye, stated that improvement would not be possible without following scientific and technical developments and giving products in the field of fine arts. He predicted that reforms could be adopted by society and mental change could be achieved through fine arts. For this reason, he wanted fine arts to be handled with a new understanding based on the principles of nationalism and modernity and to be improved with modern tools.

The ideal of the revolutionary staff was that the art of painting, similar to music, drama, and sculpture, gained a place on a world scale. However, the number of artists was low by 1923, and conditions were inadequate for existing artists to be productive. The Government, which gave priority to this issue, started to send students who were talented but had unfavorable financial conditions abroad to study painting from 1924 onwards. These young people, who worked as teachers in Sanâyi-i Nefîse Mektebi (School of Fine Arts) and various schools on their return, played an important role in both promoting the art of painting and raising new generation artists.

The Republican administration, who did not neglect the issues of institutionalization and backing of art and artists, helped establish a committee called "Sanâyi-i Nefîse Encümeni" (Council of Fine Arts) in 1926. In this way, all operations related to fine arts started to be carried out and supervised within the framework of a plan. In addition, the quality of education was improved by reviewing the curriculum of the Sanâyi-i Nefîse Mektebi, which was the only art education institution in the country that was inherited from the Ottoman Empire to the new Turkish State, and by opening new branches. The appointment of Painter Namık İsmail Bey as the principal of the school in 1927 paved the way for the institution to be developed with a reformist spirit and for the students to be raised in a more qualified manner. The name of the school was changed to "Sanâyi-i Nefîse Academy" in 1927 and to "Fine Arts Academy" in 1928.

A special importance was attached to the continuation of artistic activities and painting exhibitions as of the first years of the Republic. Apart from the traditional Galatasaray Exhibitions, a painting exhibition was organized in Ankara every year as of 1926. Especially as the tenth year of the foundation of the Republic approached, there was a remarkable increase in the number of activities. Apart from the regular exhibitions, individual exhibitions were also opened. Mustafa Kemal Pasha visited these exhibitions in person and set an example for the public as a lover of art. In addition, all ministries, public institutions, and banks were instructed to attend the exhibitions and buy the works they liked. This initiative was an important indicator that the state backed and supported art and artists.

Although a decade had passed since the foundation of the Young Republic, many of the problems that hindered the development of the art of painting were still unresolved. Being aware of this situation, Namık İsmail Bey, the Director of the Fine Arts Academy, prepared a report in 1933 and made suggestions for the creation of a national understanding of art and the representation of Turkish painting in the international arena. The Republican administration, who accepted the aforementioned report as a road map, made plans and carried out some actions, considering the opinions here.

The intellectuals in the country and the founding staff of the Republic of Turkey agreed that the Turkish Revolution created a new artistic reality and that artists had significant responsibilities in the nation-state building. The painters were also asked to produce by taking this reality into account and to choose the revolution itself as the main subject. However, neither artist groups nor freelance painters could not succeed in realizing this desire until the Revolution Exhibition held in 1933. In the "First Revolution Painting Exhibition", which was opened with the suggestion of Doctor Reşit Galip Bey to gather Turkish painters and sculptors under one idea and ideal, remarkable works of art on the National Struggle and revolutions were exhibited. This exhibition was a milestone in terms of Turkish painting. The last of the Revolution Exhibitions, which was criticized in the press, sometimes positively and sometimes negatively, was held in 1936.

Artist associations established since 1923 played an important role in the development of Turkish painting and the revival of the art life in the country, despite differences in their founding purposes. Although the Independent Painters and Sculptors Union, founded in 1928, and Group D, founded in 1933, were criticized for failing to create an original and national understanding of art and producing works away from the theme of revolution, it is obvious that they added dynamism to Turkish painting and started a new era.

In the decade following the establishment of the Republic of Turkey, despite a fight against all kinds of prejudice and the support of governments to art and artists, the interest of society in painting could not be increased to the desired level. Reasons such as the inability to create works that appealed to the tastes of both citizens and intellectuals and to create a national understanding of art were effective in the emergence of this result. However, it should not be forgotten that it is an undeniable reality that the innovative steps and institutionalization efforts taken in the first decade of the Republic played a role in the rise of Turkish painting on solid foundations and the education of successful artists who represent our country today.

Giriş

Bir şeyin eser ve nişanı, simgesi anlamına gelen resim sözcüğü Arapçadır ve zamanla şekil, taslak karşılığında kullanılmaya başlanmıştır.¹ Türk Dil Kurumuna göre resim, “*Varlıkların, doğadaki görünüşlerinin kalem, fırça gibi araçlarla kâğıt, bez vb. üzerinde yapılan biçimleri*”, “*bunu yapmak için gerekli yöntemleri öğreten sanat*” olarak tanımlanmaktadır.²

Resim sanatı Uygurlar döneminde “*bezeklik*”, İslamiyet’in kabulünden sonra “*tasvir*” olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte Osmanlılar zamanında daha çok “*nakş*” ve “*nakkaş*” sözcükleri tercih edilmiştir. Boya ile yapılan resimlere nakş (nakış), bunu yapana da nakkaş denilmiştir. İnsan resimleri yapan nakkaşlar için “*musavvir*” (tasvir eden) kelimesi kullanılmıştır.³

Türk resim sanatının kökeni Orta Asya’ya dayanmakla birlikte, İslamiyet’in kabulünden sonra parlaklığını ve etkinliğini yitirmiştir. Bu durumun sebebinin İslam’ın resmi yasaklamasından kaynaklandığı ileri sürülse de Kuran’da tasviri kesin olarak meneden bir ayet yoktur. Lakin tarihsel gerçekler söz konusu olduğunda Müslüman toplumlarda resim sanatıyla uğraşmanın hoş karşılanmadığı, kimi zaman kısıtlamalara ya da yasaklamalara gidildiği görülmektedir.⁴ İslamiyet’te şekillerin yasak edildiği fikrinin tamamen yanlış olduğunu belirten Ressam Malik Aksel;

“...Müslümanlıkta... yasak olan şekil değil insan ve hayvan suretleridir. Manzara, ağaç ve çiçeklerin hiçbir zaman bu yasakla ilgili bir tarafı yoktur. Hadislere ve İslam geleneklerine göre suret yapanlar Allah’a şirk koşanlar demektir. Bunlar kıyamet gününde yaptıklarına can vermeye mecbur olacaklar fakat bunu da yapamayacakları için ağır cezalara çarptılacaklardır. Hâlbuki Kuran’da suret yasağına dair bir işaret yoktur. Suretlerin resmedilmesini yasak eden hükmün kökü nelere dayanabilir? Bunun sebeplerinden belki de en kuvvetlisi, Müslüman halkın putperestliğe karşı olan temayülünün önüne geçmek endişesidir...”⁵

demektedir.

XVIII. yüzyıla kadar Türk resim sanatının tek egemen türü olan “*minyatür*”, kitap süslemeciliği ile birlikte gelişmiştir.⁶ 1795’te Mühendishâne-i Berrî-i Hümayunun açılması ve müfredatında resim dersine yer verilmesi, Batılı resim anlayışına geçişi hızlandırmıştır. Kurumun öğretim kadrosunu oluşturmak amacıyla Avrupa’ya öğrenci gönderilmiştir. Bahsi geçen gelişmelerin neticesinde bir elinde fırça diğer elinde silah bulunan bir “*asker ressamı kuşağı*” yetişmiştir.⁷ Dönemin öne çıkan isimleri Süleyman Seyyit, İbrahim Paşa, Servili Ahmet Emin Şeker Ahmet Paşa, Tefvik Paşa, Hüseyin Zekai Paşa ve Osman Hamdi Bey’dir. Batı resim sanatının geçtiği aşamaları deneyimleme imkânı olmayan bu isimler kendilerini XX. yüzyıl akımları içinde bulmuşlardır. Lakin ne

¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi-Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, Mart 2014, 267-268.

² *Türkçe Sözlük*, Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011, 1975.

³ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 267-268.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), Ankara: Bilgi Yayınevi, Temmuz 1996, 127-128; Osman Keskiöglü, “İslam’da Tasvir ve Minyatürler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, (1961), 11.

⁵ Malik Aksel, “Eski Çerçeveler: Eski Kitaplarda Resim”, *Ülkü*, 11/122, (16 Ekim 1946), 7.

⁶ Günsel Renda, Turan Erol, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, Cilt 1, İstanbul: Tıglat Basımevi, 1980, 24.

⁷ Ayla Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı (1950’den 2000’e)*, İstanbul: Creative Yayıncılık, 1998, 13; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 127-128.

geleneklerden faydalanarak Doğu-Batı sentezini yaratabilmişler ne de çağın eğilimlerine uyum sağlayabilmişlerdir.⁸

Türk resim sanatını yönlendiren en etkili kurumlardan biri Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'dir. 1883'te kurulan okulun müdürlüğüne Osman Hamdi Bey getirilmiştir.⁹ Okulda heykel, resim ve mimarî alanlarında eğitim vermeye başlanmıştır. Polonya asıllı Warnia Zerzecki desen, İtalyan asıllı Salvatore Valeri resim dersinin öğretiminden sorumlu tutulmuştur. Okula Türk öğrencilerden ziyade azınlık öğrenciler ilgi göstermiş ve yirmi öğrenci mevcuduyla faaliyetlere başlanmıştır. 1914'te önemli gelişme yaşanmış, resim ve heykel şubelerinden oluşan "*İnas (Kızlar) Sanâyi-i Nefise Mektebi*" de açılmıştır.¹⁰

Sanâyi-i Nefise Mektebinde XIX. yüzyılın sonundan itibaren alandaki yenilikler takip edilmeye başlanmıştır. Türk resim sanatının akademik bakımdan gelişiminde kurumun önemli rolü vardır.¹¹ Buradan yetişen az sayıdaki sanatçı, mevcut imkânlar çerçevesinde, ülkedeki sanat hayatını diri tutmaya çabalamıştır.¹²

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Türk resminin ilerlemesini etkileyen iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1909 yılında, "*Osmanlı Ressamlar Cemiyeti*" adıyla bir meslek birliğinin kurulması, ikincisi ise Sanâyi-i Nefise'de düzenlenen sınavda başarılı olan gençlerin 1910'da Avrupa'ya gönderilmesidir. Namık İsmail, Feyhaman (Duran), İbrahim (Çallı), Nazmi Ziya (Güran), Hikmet (Onat), Avni (Lifij) gibi isimlerden oluşan grup, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmıştır.¹³ "*1914 Kuşağı*" ya da "*Çallı Kuşağı*" olarak adlandırılan bu sanatçılar, Sanâyi-i Nefise ile 1914'te açılan İnâs (Kızlar) Sanâyi-i Nefise Mektebinde görev almışlar ve Batılı anlamda Türk resminin ilk evresini inşa etmişlerdir.¹⁴ Avrupa'da edindikleri tecrübeleri ve yeni sanat anlayışlarını önce 1917'de, Harbiye Nezareti tarafından açılan "*Şişli Atölyesi*"nde, daha sonra da 1918'de düzenlenen Viyana Sergisi'nde gösterme imkânı bulmuşlardır.¹⁵ Ülkedeki pek çok kişi gibi Çanakkale Savaşı'ndan etkilenen grup üyeleri, eserlerinde ana tema olarak bu muharebeleri seçmiştir.¹⁶

Savaş yıllarında da etkinliklerini sürdüren Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 1916'dan itibaren Galatasaray Lisesinde sergiler düzenlemeye başlamıştır.¹⁷ Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Millî Mücadele'nin devam ettiği döneme denk gelen 1921 senesinde "*Türk Ressamlar Cemiyeti*",¹⁸ ismini almıştır. 1926'da aralarına heykeltıraşları, tiyatrocuları ve musikişinasları da alarak genişleyen Cemiyet, önce "*Türk Sanâyi-i Nefise Birliği*"¹⁹, daha sonra "*Güzel Sanatlar Birliği*" olarak adını değiştirmiştir.²⁰

Tüm bu sanat hareketleri içinde 1914 Kuşağı üyeleri etkin bir şekilde çalışmalarını devam ettirmişler ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ressamlarının yetişmesinde önemli rol oynamışlardır.²¹

⁸ Nurullah Berk, Hüseyin Gezer, *50 Yıllık Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 50. Yıl Dizisi: 2, 1973, 13-16; Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Mas Matbaacılık, 2006, 300-301.

⁹ Osman Hamdi Bey'in sanat tarihimizdeki yeri çok mühimdir. Plastik sanatlar alanındaki başarısının yanında arkeoloji âleminde de önemli bir şahsiyet olarak ismini duyurmuştur. Üstlendiği görevler ve yaptığı çalışmalarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Cemal Bingöl, "Ölümünün 34. Yıldönümünde Osman Hamdi", *Ülkü*, 6/62, (16 Nisan 1944), 6-7.

¹⁰ "Akademinin Ellinci Senesi", *Mimar*, 2, (Şubat 1932), 55; Kemal İskender, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Resim", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1680.

¹¹ Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, 431.

¹² Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 22.

¹³ Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Baskı, 2005, 118; Seyfi Başkan, *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 384, Hangar Marka İletişim Reklam Hizm. Yay. Ltd. Şti., 2014, 244-245; Hıfzı Topuz, *Dünyada ve Türkiye'de Kültür Politikaları*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, 62.

¹⁴ Mustafa Cezar, "Güzel Sanatlar Akademisinden 100. Yılda Mimar Sinan Üniversitesine", *Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Basımevi, Mart 1983, 13-14; Gülşen Sevinç Kaya, "Türk Resim Sanatının Gelişiminde Asker Ressamların Etkisi", *Millî Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 7, (2011), 129.; Başkan, *Türklerde Resim*, 244.

¹⁵ Ahmet Kâmil Gören, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Türk Resim Sanatı", *Türkler*, Cilt 18, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 466-467.

¹⁶ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Korza Basım, 2010, 513.

¹⁷ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1680; Kaya, "Türk Resim Sanatının Gelişiminde", 129.

¹⁸ Berk, Gezer, *50 Yıllık Türk Resim ve Heykeli*, 41.

¹⁹ "Dördüncü Resim Sergisi Muvaffakiyet Kazandı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Haziran 1927, 1-2; Arif Kaptan, "Cumhuriyet Devrinde Resim", *Ülkü*, 11/123, (Kasım 1946), 26; Berk, Gezer, *50 Yıllık Türk Resim ve Heykeli*, 40.

²⁰ "Dördüncü Resim Sergisi", 1-2; Kaptan, "Cumhuriyet Devrinde Resim", 26; Berk, Gezer, *50 Yıllık Türk Resim ve Heykeli*, 40; İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1681.

²¹ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1680; Kaya, "Türk Resim Sanatının", 129; Gören, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan", 466-467.

Bu araştırmanın amacı Cumhuriyet'in ilk on yılında Türk resim sanatının gelişimini, kurumsallaşma faaliyetlerini incelemek, bu süreçte teşkil edilen meslek birliklerinin Türk inkılabına yaklaşımlarını ve katkılarını ortaya koymaktır. Çalışmada “doküman analizi” yöntemi kullanılmış, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Resmî Gazete gibi resmî yayınlardan, Hâkimiyet-i Milliye, Akşam, Cumhuriyet, Vakit, Arkitekt, Ülkü, İkdâm, Yeni Türk Mecmuası gibi süreli yayınlardan ve telif eserlerden faydalanılmıştır.

1. Millî Sanat Anlayışının İnşası

Cumhuriyet'in ilanından sonra inkılapçı kadronun çalışmalarına, ulusal değerlere bağlı, tam bağımsızlığı önceleyen çağdaş bir toplum inşa etme ideali yön verdi. Bu doğrultuda Türk milletini dönemin gerisinde bırakan kurumlar yıkılmaya ve yerlerine çağın gereklerine uygun kurumlar tesis edilmeye başlandı.²²

Cumhuriyet idaresi inkılapları hayata geçirirken, bir toplumun dili, tarihi ve sanatı, o toplumun kültürel yapısını oluşturan en temel unsurlardır²³ gerçeğini daima göz önünde bulundurdu. Bu nedenle en uygar ve en müreffeh millet olma davasında kültürel alandaki dönüşüme büyük önem atfetti.²⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın millî kültür anlayışı, millî ruhun araştırılmasına ve millî bilincin yükseltilmesine dayanmaktaydı.²⁵ O'na göre güzel sanatlar çağdaşlık ve milliyetçilik prensipleri temelinde, yeni bir anlayışla ele alınmalı, modern araçlarla geliştirilmeli,²⁶ toplumun bu alana ilgi ve sevgisi arttırılmalıydı. “Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki tekniğin gerektirdiği şeyleri yapmaz, itiraf etmelidir ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur.”²⁷ şiarını benimseyen Gazi, bilimsel ve teknik gelişmeleri takip etmeden, güzel sanatlar alanında üretim yapmadan kalkınmanın mümkün olamayacağını ifade etmekteydi. Ayrıca inkılapların anlatılmasında, benimsetilmesinde ve dolayısıyla zihnî dönüşümün sağlanmasında güzel sanatların etkin şekilde rol oynayabileceğini de düşünmekteydi.²⁸

Türk milletinin tarihî vasfının güzel sanatları sevmek ve onda yükselmek²⁹ olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal, yeri geldikçe atılması gereken adımlarla ilgili hem halkı hem de milletvekillerini aydınlatmayı ihmal etmedi. Örneğin 1 Mart 1923 tarihli konuşmasında, uygulamalı ve kapsamlı bir eğitim için vatan sınırları içindeki mühim merkezlerde asrî kütüphaneler, bitki ve hayvanat bahçeleri, müzeler açmak ve güzel sanatlarla ilgili sergiler düzenlemek gerektiğini söylüyordu.³⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere Cumhuriyet idaresinin amacı, güzel sanatlar alanında yeni bir bakış açısı ve sanatsal anlayış oluşturmaktı. Nitekim aydınların çoğu da inkılabın yeni bir sanat biçimine gereksinimi olduğu görüşündeydi. Mesela Ahmet Muhip Dıranas, “Türk inkılabının yeni bir sanat realitesi yarattığını” ileri sürerek, “bugünkü millî inşa davasında sanatkârlarımıza büyük bir pay düşmüştür” demektedir. Sanatçılardan millî mevzuları, İstiklal Savaşı'nın gururunu ve inkılapların ortaya koymaya çalıştığı yeni ruhu, coşkulu biçimde işlemeleri istenmekteydi.³¹ Türk Ressamlar Cemiyetinin Üçüncü Sergisi'nde bir konuşma yapan Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, kültürel ilerleme davasında sanatçıların vazifelerinin büyük ve ağır olduğunu fakat kabiliyetleriyle benzeri olmayan eserler yaratabileceklerini, Vekâletinin her türlü desteği sağlayacağını belirtmekte ve onlardan bütün varlıklarıyla sanatı yükseltmeye çalışmalarını dilemekteydi.³²

²² Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2014, 367.

²³ Şemseddin Ziya Dağlı, “Atatürk'ün Kültürel Bağlamda Sanata Bakışı ve Modern Türkiye'de Sanatın Olgunlaşması”, *Ulakbilge*, 3/6, (2015), 182.

²⁴ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 367.

²⁵ Kemal İskender, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Sanat ve Estetik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1748.

²⁶ Melahat Özgü, “Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı”, *Belleken*, 27/108, (Ekim 1963), 584.

²⁷ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Beşinci Baskı, 2017, 309.

²⁸ Gültekin Akengin, Asuman Aypek Arslan, “Türk Resim Sanatı ve Gelenek”, *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi (Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art)*, 3/3, (Kasım-Aralık 2017), 3.

²⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*, Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, 318.

³⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre I, Cilt 28, (01.03.1339), 11.

³¹ İskender, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Sanat”, 1748.

³² “Maarif Vekâletinde Resim Sergisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Mart 1926, 1; “Türk Ressamlar Cemiyetinin Üçüncü Sergisi Dün Açıldı-Maarif Vekâletinde Resim Sergisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1926, 1, 3; *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 180-9.85-413-1, (08.07.1925); Sergide eserleri yer alan ressamlardan bir grubun fotoğrafı için bkz. Ek.1.

İnkılap davasında güzel sanatların konumunu ve önemini hatırlatan isimlerden biri de 1914 Kuşağı ressamlarından Ali Sami Bey'di. Ülkü dergisinde yayımlanan makalesinde sanatçıların görevlerini şöyle özetliyordu:

"Vazifemizin mahiyeti nedir? Benim aklımın kavrayışına göre inkılap ülküsü bir küldür (bütün), bir âlemdir. Her âlem gibi o da etrafındaki belli başlı peykleriyle (uydu) yaşar. 'Güzel sanatlar' da inkılap dünyasının ayrılmaz peyklerinden biridir. Büyük inkılabımızın tekâmülü bu peyklerin de ayrı ayrı inkılaplarını geçirmesiyle olacaktır. Aldığımız büyük emir, vaktin eriştiğini bize hatırlatmaktadır. Şeflerimiz bize: Sanat ordusu iş başına! diyorlar... İnkılap sanatı, inkılap ruhiyatı, inkılap ülküsünü hazmetmiş bir sanat muhitinde doğabilir. En mühim işlerimizden biri de böyle bir sanat muhiti kurmaya çalışmaktır..."³³

Kurucu kadronun ideali, müzik, tiyatro, heykel gibi resim sanatının da dünya ölçeğinde bir yer edinmesi olsa da Batı'yı kenarından köşesinden tanıma imkânı bulan Türk ressamları, sadece sınırlı bir kitleye hitap eden azınlıklar içindeydi.³⁴ 1923 senesi itibarıyla sanatçı sayısı azdı ve mevcut sanatçıların üretken olabilmesi için koşullar yetersizdi.³⁵ Üstelik eserlerin sergilenebileceği mekân yokluğu da en önemli sorunlardan birini teşkil etmekteydi.³⁶

Tüm bu olumsuz şartlar altında yeni dönemin ilk etkinliği 14 Ekim 1923'te yapıldı. Ülkenin tek sanatçı birliği olan Türk Ressamlar Cemiyeti, Türk Ocağında bir sergi düzenledi. Mustafa Kemal Paşa da sergiyi bizzat ziyaret ederek hem sanata hem de sanatçılara verdiği değeri ve desteği açıkça gösterdi.³⁷ Ayrıca serginin kapanışından sonra ressamlardan Namık İsmail, Sami, Halil Paşa, Çallı İbrahim, Avni Lifij, Ruhi Beylere Afyonkarahisar, Dumlupınar ve Sakarya gibi Millî Mücadele'nin cereyan ettiği sahalarda bir tetkik gezisi yaptırılmasına karar verildi.³⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ressamlar, bireysel çabalarla sonuç elde edilemeyeceğini öngördüklerinden, bir cemiyet ya da birlik çatısı altında faaliyet göstermeyi tercih etmekteydi.³⁹ Böyle bir topluluk oluşturmak üzere 1923 senesinde harekete geçen sanatçılar, "*Yeni Resim Cemiyeti*" adıyla bir dernek kurdular. Fakat bu dernek meslek birliği olmanın ötesinde bir değişim yaratamadı.⁴⁰

Evvelce de bahsedildiği üzere ülkede sanatın hak ettiği değeri görmesinin yegâne yolu, "*halkı medenî ve yüksek duygulara alıştıranak*", resim sevgisini yaymaktı.⁴¹ Ressam Ali Sami Bey'in ifadesiyle, "*Bir millette güzel sanatlar zevki ve sevgisi uyandırılmazsa o millet asrın yeniliklerinde ne kadar ileri giderse gitsin medeniyet terazisini denk getirmiş olamazdı.*"⁴² Ancak bu görevi üstlenecek, toplumun resim ve heykel sanatıyla ilgili olumsuz tavrını değiştirecek yeni sanatçılara ihtiyaç vardı. 14 Ağustos 1923 tarihinde oluşturulan Fethi Bey Hükümeti⁴³ tarafından bu mevzu ele alındı. Hazırlanan programda, eğitim teşkilatının vazifelerinden birinin millî seçkinlerin yetiştirilmesi olduğu, bu nedenle kabiliyetli ama malî gücü sınırlı gençlerin ihtisas yapmaları için Avrupa'ya yollanacağı belirtiliyordu.⁴⁴ Nitekim hedeflendiği gibi 1924 senesinde Avrupa'ya 22 yetenekli genç gönderildi. Bunlar içerisinde "*Cevad (Dereli), Refik (Epikman), Şeref (Akdik), Mahmut (Cuda), Muhittin Sebati*" Beyler resim alanında öğrenim

³³ Ali Sami, "Güzel Sanatları İnkılabına Nasıl Mal Edebiliriz", *Ülkü*, 3/17, (Temmuz 1934), 359, 361.

³⁴ Mustafa Aşler, "Türkiye Cumhuriyeti İle Gelişen Bir Sanat Dalı", *Yetmiş Beşinci Yıla Armağan / Türk Plastik Sanatları*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi, Asır Matbaacılık LTD ŞTİ, 1998, 16.

³⁵ Mehmet Üstünipek, "1923-1950 Yılları Arasında Açılan Sergiler", *Türkiye'de Sanat*, 40, (Eylül-Ekim 1999), 40; Ressam Elif Naci, yaşanan yokluklar ve zorlukların neler olduğunu şöyle özetliyordu: "... Talebenin kısmı azamı (büyük çoğunluğu) müthiş bir maişet (geçim) darlığı içindedir. Bunlardan hiçbirinin ne boya, ne tuval, ne fırça, ne palet alacak parası vardır. Fakat sanata duydukları aşk o kadar samimi ki, kimi geceleri bir fırında işlemeye, kimi bir dükkânda çıraklık etmeye razı oluyor. Tek beş on para kazanıp ekmekten ziyade muhtaç oldukları resim malzemesi satın alabilmek için. Evet! Ben onların arasında idim. Bütün fecianın (felaket) tüyler ürpertici hakikati ile yakından temas etmiş bulunuyorum. Dünün bu fedakâr çocukları bugün Türk resminde bugünkü varlığını yaratan nesildir..." Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", *Yeni Türk Mecmuası*, 27, (Teşrinisani 1934), 1728.

³⁶ Üstünipek, "1923-1950 Yılları", 40.

³⁷ "Resim Sergisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşrinievvel 1339, 3; Halil Özçığıt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Basında Resim Eleştirisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, (2017), 187.

³⁸ "Resim Sergisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrinievvel 1339, 4.

³⁹ Üstünipek, "1923-1950 Yılları", 40.

⁴⁰ Başkan, *Türklerde Resim*, 268; Yeni Resim Cemiyeti 15 Mayıs 1924'te bir sergi düzenledi. Rağbet gören bu etkinlikte 105 eser teşhir edildi. Maarif Vekâleti de pek çok tablo satın aldı. Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1731.

⁴¹ Ali Sami, "Kaldırım Ressamları", *Ülkü*, 2/7, (Ağustos 1933), 35.

⁴² Ali Sami, "Propaganda ve Resim", *Ülkü*, 4/19, (Eylül 1934), 48.

⁴³ *TBMMZC*, Devre II, Cilt 1, (14.08.1339), 62.

⁴⁴ *TBMMZC*, Devre II, Cilt 1, (05.09.1339), 423.

görecekti.⁴⁵ Ayrıca Avrupa'da kendi olanaklarıyla resim eğitimini sürdüren, Ali Avni (Çelebi), Fikret Mualla, Kadri Bahaeddin Beyler ile Muklile Reşat Hanım'ın masraflarının da Hükümet tarafından karşılanmasına karar verildi.⁴⁶

Başarılı gençlerin her yıl ekim ayında Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderilmesi uygulamasına devam edildi ve resim eğitimi almaları sağlandı.⁴⁷ Sanatçılar da hükümetin bu icraatından memnundu. Örneğin Ressam Zeki Faik Bey, "Memleketin ilim ve sanat hayatında resime büyük bir mevki veren hükümetimiz, ... Avrupa'ya şimdiye kadar misli görülmemiş miktarda sanatkâr talebe göndermeye başladı. Tetkik sahalarının serbest bırakılışı bu genç nesle Avrupa'nın her köşesindeki muhtelif üstatların telâkkilerini dinlemeye ve tatbiki yol açtı."⁴⁸ sözleriyle, verilen kararın ne kadar isabetli olduğunu vurguluyordu.

Bir taraftan yeni nesil ressamların yetiştirilmesine yönelik adımlar atılırken öte taraftan da ülkedeki sanatsal faaliyetler sürdürülüyordu. Ressam Çallı İbrahim Bey'in, "sulh döneminin ilk sergisi", Hamdullah Suphi Bey'in ise "ilk millî sergi" olarak nitelediği etkinlik, 1923 yılında, Galatasaray Lisesinde yapıldı. "Galatasaray Sergileri" adıyla düzenlenen ve gelenekselleşen bu etkinliklere, ilerleyen yıllarda da kesintisiz devam edildi.⁴⁹

2. Türkiye'de Sanat Eğitimi ve Kurumsallaşma Çabaları (1923-1933)

2.1. Sanâyi-i Nefise Mektebinden Güzel Sanatlar Akademisine

Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkenin sanatçı yetiştiren tek müessesesi "Sanâyi-i Nefise Mektebi" idi. Okulun öğretim faaliyetlerini daha verimli hale getirmek isteyen Maarif Vekâleti, 1923'ten itibaren ders programlarında önemli değişiklikler yapmaya başladı ve 1924'te bir talimatname yayımladı. Bu talimatname hükmüncü Hak (Gravür) Şubesi kaldırıldı. Resim, Heykel ve Mimarlık kısımlarının yanına, Dârümuallimin, yani Resim Öğretmenliği Şubesi eklendi. Ayrıca Tezyin-i Sanatlar (Süsleme Sanatları) kısmı müstakil bir şube haline getirildi. Her iki şubenin eğitim müddeti dört yıl olarak belirlendi.⁵⁰

Sanâyi-i Nefise Mektebinin fiziksel koşulları çok yetersizdi. Kurulduğu günden itibaren bina konusunda sürekli sorun yaşandığından, farklı binalarda öğretim faaliyetlerine devam edilmek zorunda kalındı. Nihayet 1926 senesinde Fındıklı'da bulunan Osmanlı Mebusan Meclisi binasının kuruma tahsisi sağlandı. Birçok tadilat yapılarak modern ve sistematik öğretime uygun hale getirilen bu bina, diğerlerine göre hem geniş hem de konforlydu. 1948 senesinde çıkan yangına kadar eğitim çalışmaları burada sürdürüldü.⁵¹

1927 senesinde okulun idarî kadrosunda önemli bir değişiklik yapıldı ve Namık İsmail Bey müdür olarak görevlendirildi. Elif Naci'nin dediği gibi "Namık İsmail'in bu memlekete en büyük hizmeti, Güzel Sanatlar Akademisi'ni asrî bir sanat müessesesi haline getirmeye muvaffak olmasıydı."⁵² Kesintisiz sekiz yıl bu vazifeyi sürdüren Namık İsmail, reformist bir ruhla çalışmalarına başladı ve öncelikle okulda bir resim öğretmenleri kursu açılmasını sağladı. Bunun yanı sıra okulun talebelerinden resim öğretmenleri olmayı arzulayanlara eğitimbilim (pedagoji) dersleri verilmeye başlandı.⁵³ Sene sonunda düzenlenen sergiler aracılığıyla, talebelere eserlerini teşhir etme imkânı tanındı.⁵⁴ Atandıktan iki yıl sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesine beyanatta bulunan Namık İsmail, okulun bina, atölye ve

⁴⁵ Kıymet Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim ve Heykel Sanatımızın Gelişim Çizgisi", *Yetmiş Beşinci Yıla Armağan / Türk Plastik Sanatları*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi, Asır Matbaacılık LTD ŞTİ, 1998, 100.

⁴⁶ Aysen İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Diyanet Vakfı Matbaası, 2018, 48-49.; 16 Nisan 1929'da yeni bir yasal düzenleme yapılarak, "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" kabul edildi. Bu kanun hükmüncü yurt dışına gitmek isteyen öğrencilere, Maarif Vekâleti tarafından açılan müsabaka sınavına katılma zorunluluğu getirildi. Gerek öğrenim esnasında gerekse öğrenim sonrasında öğrencilerin yükümlü olduğu hususlar, bu yasa ile ayrıntılı şekilde belirlendi. *Resmî Gazete*, 16 Nisan 1929, Sayı: 1169, 6941-6942.

⁴⁷ Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim", 100.

⁴⁸ Zeki Faik, "On Senelik Resim Hayatımız", *Arkitekt*, 9-10, (1933), 320.

⁴⁹ Galatasaray Sergilerinin ilki 1916 senesinde Osmanlı Ressamlar Cemiyeti tarafından tertip edildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu etkinlik her yıl tekrarlandı. 1924 yılının temmuzunda Altıncı Galatasaray Sergisi açıldı. 72 sanatçının katıldığı ve 321 eserin sergilendiği bu etkinlikte, ressamların çoğunlukla millî konulara rağbet etmeye başladığı görülmekteydi. 1952 senesinde Galatasaray Lisesi salonlarında değişiklik yapılacağı gerekçesiyle sergi düzenlenmesine izin verilmedi. Bu gelişmenin ardından bir daha sergi gerçekleştirilmedi. "Türk Ressamları", *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Temmuz 1339 (1923), 3; Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1729-1731; Seza Sinanlar Uslu, "1916-56 Yılları Arasında İstanbul'un Gözde Kültür Mekanı: Galatasaray Lisesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2018), 1762-1763.

⁵⁰ Cezar, "Güzel Sanatlar Akademisi'nden", 20; Asher, "Türkiye Cumhuriyeti", 18; Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerinin etüt esnasında çekilen bir fotoğrafı için bk. Ek.2.; Güzel Sanatlar Akademisi Resim ve Tezyini Sanatlar Atölyelerinin bir fotoğrafı için bkz. Ek.3.

⁵¹ "Akademinin Ellinci Senesi", *Mimar*, 2, (Şubat 1932), 55; Cezar, "Güzel Sanatlar Akademisi'nden", 14-15; Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim", 100.

⁵² Elif Naci, "Namık İsmail", *Yeni Türk Mecmuası*, 5, (Şubat 1933), 418.

⁵³ İnci San, "Sanatlar Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 34/1, (2001), 26.

⁵⁴ "Güzel Sanatlar Akademisi Talebe Sergisi", *Mimar*, 7, (Temmuz 1931), 241.

tesisat bakımından hem Avrupa hem de Balkanlardaki akademilerden üstün olduğunu, yaklaşık 300 talebesi bulunduğunu belirtmekteydi.⁵⁵

Sanâyi-i Nefise Mektebinin ismi 1927 senesinde “*Sanâyi-i Nefise Akademisi*”,⁵⁶ 1928 senesinde ise “*Güzel Sanatlar Akademisi*” olarak değiştirildi.⁵⁷ Okuldan 1927’den 1933’e kadar 827’si erkek, 251’i kız olmak üzere toplam 1.078 öğrenci mezun edildi.⁵⁸ Akademi ilerleyen yıllarda hem fiziksel hem de örgütsel bakımdan sürekli bir gelişim gösterdi. Nitekim Namık İsmail Bey’in Kurumu tanıtmak amacıyla İstanbul Vilayeti Âliyesine gönderdiği resmî yazıda, “...*Akademi, neharî (yatılı) ve meccanî (ücretsiz) olup resim, heykel, tezyinat (süsleme sanatları) ve mimarî şubelerinden müteşekkildir. Tezyinat şubesinin çini, afiş, grafik, batık, dâhili mimarî, tekstil gibi atölyeleri havidir (ihtiva etmek). Yirmi iki atölyesi, bir büyük konferans ve sinema salonu, muhtelif muallim atölyeleri ve heyeti idare ve talimiye odaları, lokanta ve bahçesi vardır...*”⁵⁹ şeklindeki açıklaması, bu gelişmeyi doğrular nitelikteydi.

2.2. Resim Sanatının Himayesi ve Sanâyi-i Nefise Encümeni’nin Teşkili

Cumhuriyet idaresi, resim sanatının devlet himayesi altına alınarak geliştirilmesini bir zorunluluk olarak görmekteydi.⁶⁰ Zira toplumun sanata bakış açısı ve ilgisi ortadaydı. Bu sebeple bütün vekâletlere, kamu kurumlarına ve bankalara bir talimat verildi. Düzenlenen bütün resim sergilerine iştirak etmeleri ve beğendikleri eserleri satın almaları istendi.⁶¹ İlk adım niteliğindeki bu teşebbüsün ardından İcra Vekilleri Heyeti 12 Eylül 1926’da bir kararname yayımladı. Buna göre Sanâyi-i Nefise Sergileri her sene evvela Ankara’da açılacak, eserler önce Etnoğrafya Müzesinde, sonra da Türk Ocağı binasında teşhir edilecekti. Ankara’daki sergilere gerek halk gerekse hükümet çok rağbet gösterdi ve pek çok resim satın alındı. Satılmayan yapıtlar da Galatasaray Sergilerinde halkın beğenisine sunuldu.⁶²

Bilhassa 1927’de açılan Ankara Sergisi hayli ilgi topladı. Bu sergiyi bilet satın alarak 1.500 kişi ziyaret etti ve öğrencilerle beraber toplam ziyaretçi sayısı 2.500’ü buldu. Sergide Maarif ve Dâhiliye Vekâletleri ile Ankara Belediyesi tarafından 34 tablo satın alındı. Maarif Vekâletinin satın aldığı eserlerin tutarı 2.300, TBMM’nin ise 500 liraydı.⁶³ Devlet kurumlarının imkânlar dâhilinde verdiği bu destek, resamlara ve resim sanatına gösterilen teveccühün ve teşvikin bir işaretiydi.

Hükümet bir taraftan ressamaları himaye etmeye ve başkentin sanat ortamını canlandırmaya gayret ederken, öte taraftan da kurumsallaşma çalışmalarını da sürdürdü. İcra Vekilleri Heyeti’nin 6 Nisan 1926 tarihli toplantısında kabul edilen “*Sanâyi-i Nefise Talimatnamesi*” hükmünce, güzel sanatlarla ilgili işlerle meşgul olmak ve Maarif Vekâletine danışmanlık yapmak üzere “*Sanâyi-i Nefise Encümeni*” adıyla bir kurul teşkil edildi. 12 kişiden meydana gelen Encümen, iki şubeye ayrıldı. Birinci şube Resim, Tezyini Sanatlar, Mimarlık, Heykeltıraşlık ve Hakâklık (Gravür/Oymacılık) kısımlarından, ikinci şube ise Musiki ve Temaşa kısımlarından oluşmaktaydı. Encümenin görevleri aşağıdaki gibiydi:

⁵⁵ “Güzel Sanatlar Akademisi Nasıl Çalışıyor”, *Milliyet*, 22 Şubat 1929, 3; Maarif Vekâleti, 1929-1930 ders yılında on beş yatılı öğrenci alınmasına karar verdi. “Güzel Sanatlar Akademisi”, *Vakit*, 29 Mayıs 1929, 1.

⁵⁶ *BCA*, 180-9-0-0.84-409-1, (29.08.1927); Sanâyi-i Nefise Mektebine, Sanâyi-i Nefise Akademisi adının verildiğine dair arşiv belgesi için bkz. Ek.4.

⁵⁷ *BCA*, 180-9-0-0.85-412-1, (03.10.1928); Sanâyi-i Nefise Akademisine, Güzel Sanatlar Akademisi adının verildiğine dair arşiv belgesi için bkz. Ek.5; Akademi binasının ve talebelerinin bir fotoğrafı için bkz. Ek.6.

⁵⁸ *Millî Eğitim Hareketleri 1927-1966*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1967, 62.

⁵⁹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin Arşivi Dijital Koleksiyonu’nda yer alan resmî yazının görüntüsü için bkz. <https://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=>. Erişim 03.06.2023.

⁶⁰ Nilüfer Öndin, “*Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Kültür Politikalarının Türk Resim Sanatı Üzerindeki Yansımaları*”, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, 56.

⁶¹ *BCA*, 30-10-0-0.146-43-9, (10.03.1926); *BCA*, 30-10-0-0.146-43-12, (21.05.1927); *BCA*, 30-10-0-0.172-193-17, (15.05.1933); *BCA*, 30-10-0-0.172-193-19, (13.06.1934).

⁶² Elif Naci, “Resim: On Yıl Zarfında Türkiye Resim Âleminde Neler Oldu? 1923-1933”, *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1933, 19; “Resim Sergisinde Tablolar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1928, 1; Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 22; Gültekin Elibal, *Atatürk ve Resim Heykel*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, Kural Matbaası, 1973, 61.; Ressam Elif Naci, bu etkinliklerin Ankara muhiti için yeni olduğunu ve bu yüzden başlangıçta büyük ilgiyle karşılandığını ancak zamanla popülerliğini yitirdiğini belirtmekteydi. Elif Naci, “Türkiye’de Resim Hareketleri”, 1732.

⁶³ Elif Naci, “Resim: On Yıl Zarfında”, 19; 24 Mayıs 1928 senesinde düzenlenen Beşinci Ankara Resim Sergisi, nitelik bakımından bir öncekinden daha zengin bulundu. O sırada Türkiye’yi ziyaret eden Afgan Kralı da sergiyi gezerek beğendiği eserleri satın aldı. Ayrıca TBMM, Başvekâlet, Maarif, Adliye, Dâhiliye, Müdafaa-i Milliye, Nafia Vekâletleri ile Evkaf Müdüriyeti, Maarif Müzesi, Ziraat Bankası, Türk Ocağı ve mebuslar birçok tablo satın aldı. “Resim Sergisinde Tablolar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1928, 1; “Beşinci Ankara Resim Sergisinde Bir Saat...”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mayıs 1928, 1, 3; “Afgan Kralı Hazretleri Dün Sanâyi-i Nefise Sergisini Ziyaret Ettiler, Eserleri Takdir Buyurdular ve Bazılarını Satın Aldılar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mayıs 1928, 1; “Resim Sergisinde Tablolar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1928, 1.

- 1- Memlekette güzel sanatlar öğretiminin ıslahı ve gelişmesini sağlamak
- 2- Şehirlerin güzelleştirilmesi ve imarına, abidelerin ve resmî binaların inşasına, genel olarak sanatla ilgili hususlarda görüş bildirmek
- 3- Pul, para, arma gibi halkın zevki üzerine tesir edecek olan eserlerin müsabaka programlarını düzenlemek ve hakemlerini seçmek ve gerektiğinde hakemlik yapmak
- 4- Güzel sanatlara ilişkin Vekâletçe neşredilecek eserleri tetkik ederek, eser sahiplerine verilecek ödülleri belirlemek
- 5- Güzel sanatlar erbabıyla, kişiler, kurumlar ve hükümet arasında anlaşmazlık ortaya çıktığında, olayla ilgili müracaat yapıldığında meselenin sanatsal yönü hakkında oy vermek
- 6- Güzel sanatlar için verilecek mükâfatların, madalyaların ödemesi hakkında teklifte bulunmak ve oy vermek
- 7- Her sene açılan resmî güzel sanatlar sergisinde verilecek madalya ve ödülleri belirlemek ve hükümet adına satın alınacak eserleri uzman heyet aracılığıyla ayırmak
- 8- Resim müzesine kabul edilecek olan eserleri seçmek üzere bir jüri heyeti oluşturmak
- 9- Tiyatro, müzik ve mimarî cereyanlarda bilimsel usullerin tatbik edilme sebeplerini tespit etmek
- 10- Okullarda müzik eğitimini düzenlemek ve alınan kararları kabul etmek
- 11- Ülke'deki tiyatro ve müzik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi konusunda mesai sarf etmek
- 12- Musiki, tiyatro eserlerinin ve bestelerinin meydana getirilmesi için nakdi ödülle teşvik konusunda yol göstermek.⁶⁴

Maarif Vekâleti Encümeninin vazifelerini tanımladıktan sonra azaları da tayin etmeye başladı. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 15 Mayıs 1926 tarihli nüshasında görevlendirilen isimlerle ilgili şu bilgi veriliyordu:

“... Encümenin Mimarî kısmına Kemaleddin, Tiyatro kısmına Ertuğrul Muhsin, Musiki kısmına Cemal Reşit, Musa Süreyya, Sanâyi-i Nefise kısmına Reşad Nuri, Terbiye kısmına İsmail Hakkı, Resim kısmına Çallı İbrahim ve Namık İsmail Beyler tayin edilmiştir. Opera kısmı henüz münhaldir. Encümen İstanbul'da toplanacak ve orada ifayı vazife edecektir. Ressam Namık İsmail Bey vazifesine başlamak üzere Salı günü İstanbul'a gidecektir. Encümen azaları, reis ve kâtibi umumilerini aralarında intihap edeceklerdir. Hakkı huzur olarak reise on, azalara sekiz lira verilecektir.”⁶⁵

Encümen azaları 23 Ağustos 1926'da Maarif Vekâleti tarafından Ankara'ya davet edildi ve yapılacak toplantıda aşağıdaki konuların görüşüleceği bildirildi.

- 1- Arma müsabakası için bir jüri heyetinin seçilmesi
- 2- Reis-i Cumhur Hazretlerinin heykel ve resimlerini yapacak olan sanatkârın seçilmesi ve şartların tespiti
- 3- Sanâyi-i Nefise Mektebi Mimarî Şubesinin programlarının tanzimi için Avrupa'dan getirilmiş olan program ve talimatnamelerin tetkiki, bu husus için bir komisyonun teşkili
- 4- Sinema ve film için Avrupa'dan gelen kanun, nizamname, program katalogların tetkiki ile bir film kanunu tasarısının hazırlanması
- 5- Musiki ve temaşa hakkında Avrupa'dan getirilmiş olan bazı nizamname ve programların tetkik ile Darülelhan, Darülbedayi müesseselerinin ıslahı için bir kanun tasarısı hazırlanması
- 6- Memleket dâhilinde Sanâyi-i Nefise Encümeni'ni alakadar edecek sorunları takip etmek ve neticelendirmek için vasıtaların tespit edilmesi
- 7- Sanâyi-i Nefise Encümeni tesisat ve teşkilatının hazırlanması ve tamamlanması
- 8- Sanâyi-i Nefise Mecmuası'nın yayımlanması
- 9- Eski eserlerin korunması hakkında kararların alınması⁶⁶

Sanâyi-i Nefise Encümeni Ankara'daki ilk toplantısını 5 Eylül 1926'da yaptı ve ilerleyen günlerde bu toplantılara ara verilmeden devam edildi. Ele alınan ve müzakere edilen konuların başında Gazi Mustafa Kemal'in heykel ile resimlerinin yapılması için davet edilecek olan uzmanların belirlenmesi ve millî armanın tespiti meseleleri geliyordu.⁶⁷ 12 Eylül 1926'da Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in başkanlığında toplanan Encümen, Baltalimanı Sarayı'nın Darülelhan'a tahsis edilmesini, Ankara'da bir Sanâyi-i Nefise Mektebi açılmasını, okulun inşası için derhal planların hazırlanmasını kararlaştırdı.⁶⁸

⁶⁴ “Sanâyi-i Nefise Talimatnamesi”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, 7, İstanbul: Millî Matbaa, (1 Mayıs 1926), 22-23; *BCA*, 180-9-0-0.84-410-1, (06.04.1926).

⁶⁵ “Maarif Vekâleti Sanâyi-i Nefise Encümeninin Bazı Azalarını Tayin Etti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Mayıs 1926, 1.

⁶⁶ “Sanâyi-i Nefise Encümeni İçtima Edecektir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1926, 4.

⁶⁷ “Sanâyi-i Nefise Encümeni”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1926, 1; “Gazimizin Heykel ve Resmini Yapacak Sanatkârlar Getiriliyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1926, 1; “Sanâyi-i Nefise Encümeni”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1926, 2. “Millî Armamızı Tespit İçin Jüri Heyeti Toplandı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Eylül 1926, 1, 3.

⁶⁸ “Ankara'da Yeni Bir Mektep”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1926, 1.

13 Eylül 1926'da millî armayı tespit etmek üzere toplanan Encümen azaları üç numune seçerek sanatkârlardan yirmi gün içinde tadilat yapmalarını ve yeniden jüriye göndermelerini istedi. Neticede Namık İsmail Bey'in hazırladığı arma birinciliğe layık görüldü.⁶⁹

3. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Çağdaş Türk resim sanatının gelişmesinde sanatçı gruplarının önemli rolü vardı. Köklü bir resim geleneğinin olmayışı, toplumun üretilen sanat eserlerini değerlendirememişi, sergi salonları ve sanat galerilerinin bulunmayışı, bu tür grupların oluşmasının başlıca sebepleri arasındaydı.⁷⁰

Cumhuriyet döneminde böyle bir topluluğun kurulmasını hazırlayan gelişme 1927'de cereyan etti. Avrupa'ya gönderilen genç sanatçılar yurda dönmeye ve ihtisasları dairesinde tayin edilmeye başlandı.⁷¹ 1928 senesinde Güzel Sanatlar Akademisinde boş bulunan üç muallim muavinliği kadrosuna Ressam Refik (Epikman), Ressam Cevat (Dereli) ve Ressam Mahmut (Cûda) Beyler atandı.⁷² Lakin bu durum bir kuşak çatışmasına, Elif Naci Bey'in deyimıyla "eski ve yeni" kavgasına sebebiyet verdi. Zira yeni nesil ressammlar ile 1914 ya da Çallı Kuşağı olarak adlandırılan ve o dönemde Akademinin öğretim kadrosunda bulunan ressammların sanatsal anlayışları farklılık göstermekteydi.⁷³ Genç kuşağın isteği, sanatlarını geliştirebilecek ve mesleklerini icra edebilecek ortamın sağlanmasıydı. Fakat bireysel çabalarla taleplerinin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını öngördüklerinden, bir birlik kurmaya karar verdiler.⁷⁴ 1928'de, "Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği" adıyla bir meslek örgütü teşkil ettiler.⁷⁵

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, Cumhuriyet döneminde kurulan ilk sanatçı topluluğuydu.⁷⁶ Üyeleri arasında sekiz ressam (Şeref Kâmil, Nurullah Cemal, Refik Fazıl, Cevat Hamit, Ali Avni, Ahmet Zeki, Hale Asaf, Mahmut Fehmi), iki heykeltıraş (Ratıp Aşır, Muhittin Sebati) ve bir dekoratör (Fahrettin) bulunmaktaydı. Müstakiller, sanatsal yenilik arayışına yönelen ilk gruptu⁷⁷ ve halkın Batı'daki farklı sanat akımlarıyla ilk temasını onlar sağladı.⁷⁸

Grup, birinci etkinliğini 1929 senesinin nisan ayında, Ankara Etnografya Müzesi'nde, "1. Genç Ressamlar Sergisi" adıyla düzenledi. 77 eserin teşhir edildiği sergiye Mustafa Kemal Paşa ve devlet büyükleri de iştirak ettiler. O güne kadar hiç çalışılmamış konuları ele alan, yeni metot ve anlayışlar sergileyen Müstakillerin eserleri şaşkınlık yarattı.⁷⁹

Bu etkinliği müteakip 15 Temmuz 1929'da Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar da Birliği'nin yasal kuruluşu tamamlandı.⁸⁰ Grup üyeleri amaçlarını, 1- Toplumun sanata karşı ilgisizliği ile mücadele etmek, 2- Türklerin güzel sanatlardaki yeteneğini tüm dünyaya göstermek, 3- Ülkede samimiyet ve çalışma üzerine kurulmuş esaslı bir sanat çıkışı açmak⁸¹ şeklinde üç maddede özetliyorlardı.

Çalışmalarına aralıksız devam eden sanatçılar, bu kez aynı yılın eylül ayında Ankara Türk Ocağında bir sonbahar sergisi tertip ettiler.⁸² Sergiye basın tarafından da ilgi gösterildi. Akşam gazetesinde bu etkinlikle ilgili uzun bir yazı kaleme alan Vâ-Nû (Vâlâ Nurettin) Bey, ressammların inançlarını, emeklerini ve samimiyetlerini takdir

⁶⁹ "Millî Arma Jüri Heyetinin İctimar", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1926, 1; "Armamızın Tespiti İçin Teşkil Eden Jüri Heyeti Gelen Numunelerde Bazı Tadilat Yapılmasını Kabul Etmiştir", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Eylül 1926, 1; "Armamızın Katî Bir Surette Tespiti Yakındır" *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Eylül 1926, 1; "Millî Arma Numuneleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Eylül 1926, 1; "Millî Arma Numunesi Kabul Edildi", *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Teşrinisani 1926, 1.

⁷⁰ Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 24.

⁷¹ BCA, 180-9-0-0.84-409-1, (09.07.1927).

⁷² BCA, 180-9-0-0.84-411-1, (30.08.1928).

⁷³ Özge Gençel, "Sanayi-i Nefise Mektebi (1822-1928)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 265.

⁷⁴ Kıymet Giray, "Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, 27.

⁷⁵ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1681.

⁷⁶ Giray, *Müstakil Ressamlar*, 30.

⁷⁷ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1683; Giray, *Müstakil Ressamlar*, 36-38, 55.

⁷⁸ Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1732.

⁷⁹ "Genç Ressamlar Sergisi", *İkdam*, 14 Eylül 1929, 2; "Resim Sergisi Dün Açıldı: Sergide 73 Tablo ile 4 Heykel Teşhir Edildi", *İkdam*, 16 Eylül 1929, 1; Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim", 100; Giray, *Müstakil Ressamlar*, 55; İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1683.

⁸⁰ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1683; Giray, *Müstakil Ressamlar*, 36-38, 55.

⁸¹ İpek Duben, *Türk Resmi ve Eleştirisi (1880-1950)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mas Matbaacılık A.Ş., 2007, 209.

⁸² "Müstakil Ressamlar Sergisi", *Akşam*, 16 Eylül 1929, 1.

etmekte, bu serginin Galatasaray'da açılan Türk Ressamlar Cemiyeti (Güzel Sanatlar Birliği) Sergisi'nden üstün olduğunu vurgulamaktaydı.⁸³

Etkinlikle ilgili değerlendirme yapan isimlerden biri de Ressam Nurullah Cemal Bey'di. Resimli Uyanış dergisi için kaleme aldığı makalede, Müstakillerin Türk resmine taklidi değil gerçek sanatı getirdiğini savunuyordu. Aynı yazıda Güzel Sanatlar Birliği'ni eleştiren ve Galatasaray'da açtıkları on üçüncü sergiye de değinen Nurullah Bey, etkinliği düzenleyenlerin "mecalsiz" ve "iktidarsız" kaldıklarını belirtiyordu. Biçim değiştirmeyen ve dolayısıyla aralıksız ileri doğru gitmeyen sanatın ya da sanatçının özünden uzaklaşmaya ve yok olmaya mahkûm olduğunu vurguluyordu. Sanatçının hayatı boyunca fikrî ve hissî arayışını sürdürmesi, güçlü bir ideal doğrultusunda aralıksız çalışması gerektiğini kaydeden Nurullah Bey, Galatasaray Sergisi'nde böyle bir ilerlemenin görülmediğini, aksine bir çöküşün yaşandığını ifade ediyordu.⁸⁴

1930'da senelik kongresini yaparak idare heyetini oluşturan Müstakiller, Başkanlığa Muhittin Sebati'yi, Genel Sekreterliğe Nurullah Cemal'i, Saymanlığa Refik Fazıl'ı, üyeliklere de Hadi ve Cevat Beyleri seçti. ⁸⁵ Aynı yıl İstanbul'da bir şehir resim galerisi inşa ettirmek üzere teşebbüste bulundular.⁸⁶ Ekim ayında belediyeye müracaat ederek şehir tiyatrosu binasının yanında bir resim galerisi yapılmasını rica ettiler. Belediye de bu müracaatı tetkik etmeye başladı.⁸⁷

Müstakillerin 1931'de, Beyoğlu Türkuaz Salonu'nda açtığı dördüncü sergi, Türk ve Fransız gazetelerinde yankı uyandırdı.⁸⁸ Bu etkinliği hem eleştirenler hem de takdir edenler oldu. Kurulduğu dönemde Birliği destekleyen Ressam Elif Naci Bey, 27 Şubat 1931 tarihli Milliyet gazetesindeki yazısında, özgün ve millî bir sanat anlayışı yaratamadıkları konusunda Müstakilleri şöyle tenkit ediyordu:

"Türk resmi, güneşten rengi solmuş bir entari gibi. Dünküler de bugünküler de Avrupalı hocaların derslerini iyi ezberlemiş çocuklar gibi onları tekrarlayıp duruyorlar. Garbın rüzgârı ile insan sergilerimizde üşüyor... Resmin eskisi, yenisi, klasiği modern olmaz. San'at, daima ve her devirde birdir. Elverir ki mahallî olsun, elverir ki samimi olsun. Bizim müstakil arkadaşların bu sergide teşhir ettikleri resimler Fransızca, Almanca, İtalyanca konuşuyorlar. Vatandaş Türkçe konuşalım."⁸⁹

Elif Naci'nin aksine grubu destekleyen Yunus Nadi, Müstakillerin dördüncü sergisini gezdiğini, teşhir edilen eserleri beğendiğini ve bütün zorluklara rağmen bu gençlerin halka güzel sanatları sevdirmek azminde olduklarını ifade etmekteydi. Sergideki eser sayısını az bulan Yunus Nadi Bey, bunun sebebinin, "... Müstakiller Birliği şimdilik yalnız on beş, on altı kadar azadan müteşekkildir. Onlar da şurada burada hayatlarını kazanmak mecburiyetinde olan çocuklardır..."⁹⁰ şeklinde açıklamaktaydı.

Milliyet gazetesinin 16 Şubat 1931 tarihli sayısında yer verilen bir diğer yazıda yine Müstakiller'in dördüncü sergisine dair şöyle bir değerlendirme yapıyordu: "... Genç ressamalarda son senelerde bazı eserlerde görülen aşırı aykırılıklar çok azdır. Bu sergiyi gezenler üzerinde ümit verici bir tesir bırakmıştır. Ancak gençlerden sanatın hududunu tenkis

⁸³ Vâ-Nû, "Akşamdan Akşama- Müstakil Ressamlar Sergisi", *Akşam*, 18 Eylül 1929, 3.

⁸⁴ Nurullah Cemal, "Hakiki San'ata Doğru", *Resimli Uyanış*, 66-2/38, 22. Ağustos 1929, 616-617.; Gülşah Altınkaya Özcan, "Cumhuriyet Döneminden 1950'lere Türkiye'de Sanat Yazınının Eleştirisi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 60-61; Güzel Sanatlar Birliği'nin 13. Galatasaray Sergisi 1 Ağustos 1929'da açıldı. Yaklaşık 250 eserin teşhir edildiği bu sergiyi sadece Nurullah Cemal Bey eleştirmiyordu. Akşam gazetesinde yer verilen bir haberde de etkinliğin başarısızlığından, ilk göze çarpan şeyin fikir yoksunluğu olduğundan bahsediliyordu. "13'üncü Resim Sergisi", *Akşam*, 6 Ağustos 1929, 1-2; "13'üncü Resim Sergisi", *Vakit*, 31 Temmuz 1929, 1; "Güzel San'atlar Birliğinin 13'üncü Resim Sergisi Dün Galatasaray'da Açıldı", *İkdam*, 2 Ağustos 1929, 1.

⁸⁵ "Genç Ressamlar İdare Heyetlerini İntihap Ettiler", *Vakit*, 28 Temmuz 1930, 5.

⁸⁶ "Genç Ressamlar", 5.

⁸⁷ "Müstakil Ressamlar", *Vakit*, 12 Teşrinisani 1930, 3; "Daimî Bir Resim Sergisi", *İkdam*, 4 Teşrinisani 1929, 2.; 5 Şubat 1932'de Milliyet gazetesinde bir makale yayımlayan Elif Naci, ülkede bir resim galerisi açılması lüzumu üzerinde duruyor, bu işin çok zahmetli ve masraflı olmadığından bahsediyordu. "... Millî bir resim galerisi vücuda getirebilmek için lazım gelen malzemeye sahip bulunuyoruz. Türk ressamlarının eserlerini ihtiva eden bir koleksiyonumuz mevcuttur. Yalnız şurası var ki bu koleksiyon dağınık bir vaziyettedir..." dedikten sonra bunların bir an evvel toplanmasını ve resim galerisi olabilecek uygun bir binada sergilenmesini istiyordu. Lakin Elif Naci'nin bu dileği ancak 1937 senesinde gerçekleşti. 20 Eylül'de açılan İkinci Türk Tarih Kurultayı esnasında "Daimî Resim ve Heykel Müzesi"nin açılışı da yapıldı. "Basın İcmali: Resim Galerisi", *Ulus*, 5 Birinciteşrin 1937, 3.

⁸⁸ Meriç Hızal, "Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 888; İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1683.

⁸⁹ Elif Naci, "San'at Âleminde: Müstakiller", *Milliyet*, 27 Şubat 1931, 4.

⁹⁰ Yunus Nadi, "Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliğinin 4'üncü Sergisi", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1931, 1.

(azaltma) ederek veya öyle görerek söylemiyoruz- fakat inkılabımıza ait bir eser göremediğimizi teessürle kaydetmek isteriz. Bundan başka –gençlerin duygularını kırmak istemeyiz- eserleri daha canlı görmek isterdik...”⁹¹

Türk resim sanatının tanıtılmasını, yaygınlaştırılmasını, düşünsel ve teknik bakımdan güçlü yapıtlarla geliştirilip özgünleştirilmesini hedefleyen Müstakiller, sadece yurt içinde değil yurt dışında da sergiler düzenlediler.⁹² Grup, bir müddet sonra devlet tarafından da desteklenmeye başlandı ve eserleri satın alınarak teşvik edildi.⁹³

Eski ustaların kurdukları Türk Ressamları Cemiyeti’nden sonra teşkil edilen genç birliğin kesin bir iddiası yoktu, belirli bir sanat çizgisi üstünde de değillerdi.⁹⁴ Lakin yeni sanat anlayışlarını ülkeye getirme yolunda devrimci bir çaba içinde oldukları inkâr edilemezdi. Farklı tarzları özgürce kullanma cesaretleri, Mustafa Kemal’in başlattığı devrimci hareketlerle bağlantılıydı.⁹⁵ Sanat değeri, getirdiği yeni akımın ağırlığı ne olursa olsun Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği artık açılmak üzere bulunan yeni bir dönemin habercisiydi.⁹⁶ O güne dek tek sergi ve sayıları onu geçmeyen isimler çevresinde dolanan Türk resmine yeni, daha canlı ve dinamik bir yapı kazandırdılar.⁹⁷

4. Cumhuriyet’in Onuncu Yılına Doğru Sanatsal Gelişmeler ve Sergiler

Genç Cumhuriyet’in kuruluşunun onuncu yılı yaklaşırken ülkede bazı önemli sanatsal gelişmeler yaşandı. 1930 senesinde alınan kararlar, resim ve heykel sanatçılarına, her yıl 29 Ekim’de, Ankara’da bir sergi düzenlemeleri talimatı verildi. Sonradan “Devlet Resim ve Heykel Sergileri” olarak adlandırılacak olan bu etkinlikler gelenekselleşti ve başkentin sanat ortamına yeni bir soluk getirdi. Sergilerde teşhir edilen resim ve heykeller üzerine geniş tartışmalar yapıldı ve toplum yeni eğilimleri yakından tanıma fırsatı buldu.⁹⁸

Sanatsal etkinlikler bakımdan 1932 senesi hayli verimli geçti ve bu dönemde pek çok kişisel sergi düzenlendi. Güzel sanatlara gündün güne ilginin arttığını belirten Ressam Eşref (Üren) Bey, sergilerin ehemmiyetini şu cümlelerle açıklıyordu:

“... Sanat adına koca bir yılı tek bir Galatasaray Sergisi ile kapadığımız çok oldu. Ne mutlu bize ki şimdi onları sayarken iki elimizin parmakları yetmiyor. Güzel sanatlara karşı iştahımız gündün güne artmaktadır. Bu iştahımızı bol sergilerle gidermekteyiz. Şimdi o eski ve miskin kanaatkârlığımızdan büyük bir ürküntü duyuyoruz. Sergiler yurdun havasında dolaşan cereyanları gösteren barometrelerdir. Hepimizin hele devletin gözleri büyük bir dikkatle onların ibresine dikilir. Sanatın açık, kapalı, güneşli ve fırtınalı havasını onlardan öğreniyoruz. Görünüşe bakılırsa her geçen yıl bir öncekini aratmayacaktır. Sergi bolluğu bu yönden sanat kıpırdanışlarının artık bir ek olmaktan çıkararak cemiyetin yapısına girdiğine güzel bir belgedir. Bunu Cumhurluğumuza borçluyuz...”⁹⁹

1932 yılında İstanbul’daki Galatasaray Sergisi dışında Ahmet Bey Darülbedayide, Ali Avni Bey Glorya Sinemasının girişinde, Ömer Bey bir apartmanın birinci katında, Saip Muallâ Aero Klüp’te, Heykeltıraş Zühtü Bey Alay Köşkü’nde, Cevat Bey Taksim’de bir mobilyacı dükkânında, Cevdet Bey Sebah Fotoğrafhanesinde birer hususî sergi açtılar. Bunların dışında Fransa’da düzenlenen Genç Avrupa Sergisi’nde Ressam Hale Asaf Hanım’ın bazı eserleri teşhir edildi. Paris basını da bu eserlere ilgi gösterdi.¹⁰⁰ Bütün bu sanat hareketlerinin umut verici olduğunu belirten Elif Naci, Türkiye’de seneden seneye yüzünü gösteren Galatasaray sergilerinin tekeli mevcudiyetinin dışında bir gençlik ordusunun ilerlediğini vurguluyordu.¹⁰¹

1932 senesinin önemli gelişmelerinden biri de Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsünde “Resim ve El İşleri Şubesi”nin açılmasıydı.¹⁰² Ressam Ali Sami Bey, yeni bölümden büyük hizmetler beklediğini, burada yetişen

⁹¹ “San’at Hadiseleri Müstakil Ressamlar”, *Milliyet*, 16 Şubat 1931, 3.

⁹² Başkan, *Türklerde Resim*, 256; Giray, “Müstakil Ressamlar”, 283.

⁹³ Turgay Gönenç, “Günümüz Türk Resmi, Çağdaşlık Sorunu”, *Yetmiş Beşinci Yıla Armağan / Türk Plastik Sanatları*, Bilim Sanat Galerisi, Asır Matbaacılık LTD ŞTİ, İstanbul 1998, 54; Hızal, “Cumhuriyet Döneminde Heykeltçilik”, 888.

⁹⁴ Nurullah Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, Ocak 1972, 24.

⁹⁵ Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, 167.

⁹⁶ Berk, *İstanbul Resim*, 24.

⁹⁷ Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 24.

⁹⁸ Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 24.

⁹⁹ Eşref Üren, “Bir Sanat Hesaplaşması”, *Ülkü*, 2/28, (16 İnkıteşin 1942), 24.

¹⁰⁰ Elif Naci, “Türkiye’de Resim Hareketleri”, 1734; “Ressam Ali Avni Bey’in Sergisi”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1932, 5.

¹⁰¹ Elif Naci, “Resim: On Yıl Zarfında”, 19.

¹⁰² Nusret Safa Coşkun, “Büyük Bir Kültür Müessesemiz: Gazi Enstitüsü”, *Haber*, 2 Şubat 1937, 7; “Gazi Enstitüsünde Beden Terbiyesi Faaliyetleri”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1932, 3.

öğretmenlerin sanat kabiliyetleri yüksek öğrencileri bulup çıkaracağını, memleketin şerefini yükseltecek millî sanatkarların böyle bir kurumda yetişmesi neticesinde Güzel Sanatlar Akademisinin de nitelikli talebeye kavuşabileceğini ifade etmekteydi.¹⁰³ Açılışından kısa süre sonra bölüm öğrencileri tarafından sergiler düzenlenmeye başladı. Basın tarafından da yakından takip edilen bu etkinlerin takdir topladığı görülüyordu.¹⁰⁴

Bu süreçte ressamlar Batı'nın modern sanat akımlarını öğrenip uygulama çabasında, yazarlar da sanatın felsefi boyutunu geliştirmeye ve Cumhuriyet idaresinin bakış açısına uygun bir düşünce yapısını ortaya koymaya gayret ettiler.¹⁰⁵ Elif Naci, Refik, Nurullah Beyler gibi meslekten isimler, gazete ile dergilerde yazdıkları makalelerle halkı bilgilendirmeye ve resim sanatını sevdirmeye çabaladılar. Ayrıca kaleme aldıkları kitaplarla Türk resim sanatı tarihinin yazılmasına öncülük ettiler.¹⁰⁶

5. İnkılap Sergileri ve 1933 Raporu

Cumhuriyet'in ilanından itibaren geçen on sene zarfında çağdaş ve laik bir ulus devlet olma yolunda önemli adımlar atıldı. Ancak bu süreçte ressamlar "inkılabın sanatı"nı yaratma konusunda başarılı olamadılar ve beklentileri karşılayamamaları nedeniyle sık sık eleştirilere maruz kaldılar. Örneğin 1933 yılının mayıs ayında Kadro dergisinde hayli sert bir üslupla son Ankara Sergisi'ni tenkit eden gazeteci Burhan Asaf, ele alınan konuların kötü bir ferdiyetçilik bakımından bile ayakta durmadığını, gelişigüzel olduğunu savunuyordu. "...Neden gelecek sefer ki sergide, yepyeni mevzularla, tarih, inkılap ve memleket mevzuları ile karşılaşmamız imkânsız olsun? Öyle ummak isteriz ki, yeni sergilerimiz mevzularını, yukarıda saydığımız ölü nesnelere değil, Türk cemiyetinin diri davaları ve diri manzaralarını teşkil edecektir. Ressamlarımız anlamalıdır ki, Türk sanatına 'içtimâî sipariş'i veren en büyük kuvvet, Türk inkılabıdır..."¹⁰⁷ diyerek, sanatçıların ele alması gereken asıl konulara işaret ediyordu.

1933 senesi, Cumhuriyet idaresi için anlamlı ve çok mühim bir yıldır. Zira yeni rejim, on yıl gibi kısa zamanda elde ettiği başarıları hem yurda hem de dünyaya duyurmak, genç devletin güçlü bir şekilde ayakta durduğu mesajını vermek ve halkın inkılabı bağlılığını sağlamlaştırmak istiyordu. Bu sebeple Cumhuriyet Bayramı hazırlıkları ve kutlamaları ekim ayından önce başladı. 22 Nisan 1933'te Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan bir yazı ile kutlamaların nasıl yapılacağı konusunda detaylar belirlendi. 11 Haziran 1933 tarihinde "Cumhuriyet'in İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu" çıkarıldı.¹⁰⁸ Elbette bu süreçte çeşitli sanatsal etkinlikler de düzenlendi. Faaliyetlerden ilki Ressam Ali Rıza Bey'in anısına açılan bir sergi idi. Sanatçının iki yüze yakın desen ve eskiz çalışmalarını içeren bu sergiyi, Hamit (Görel) Bey'in Galatasaray Lisesinde açtığı bir başka sergi izledi.¹⁰⁹

Cumhuriyet'in onuncu yılının en önemli sanatsal faaliyetlerinden biri de "Birinci İnkılap Resim Sergisi"ydi. Doktor Reşit Galip Bey'in önerisiyle düzenlenen, basın tarafından ilgiyle takip edilen ve üzerinde çok konuşulan bu etkinliğin amacı, Türk ressamları ile heykeltıraşlarını, bir fikir ve ideal birliği altında toplamaktı. 2 Kasım 1933'te Ankara Halkevinde açılan bu sergiye Maarif Vekili Hikmet Bey, sefirler, vekâletlerin ileri gelenleri katıldı.¹¹⁰ Gazeteci Server Rifat Bey, bu sergiyle ilgili duygularını ve serzenişini "Çoktan beri harekete gelmesini ve millî, vatanî

¹⁰³ Ali Sami, "Sanat Varlığımızda Resmin Yeri", *Ülkü*, 1/5, (Haziran 1933), 398-399.

¹⁰⁴ Örneğin Akşam gazetesinde yer verilen haberde, bir öğrenci sergisinden şöyle bahsediliyordu: "...Resim salonuna girdik. Burada resimleri gösterilen talebeler mektebin resim yapmaya meraklı çocukları değildiler. Her talebe iyi resim yapmasını bilir. En usta bir ressamın yaptığını zannettirecek kadar mükemmel olan ihtiyar köylü tablosunun ressamı öteki salonda tıkır tıkır işlediğini gördüğümüz saati yapan talebedir... mektebin talebesi her sergide teşhir edilebilecek kadar muvaffakiyetli tablolar yapmaktadır. Ankara'da bu kadar sergi açıldı. Türkiye'nin tanınmış, ünlü ressamları eserlerini teşhir ettiler. Fakat hiçbir sergide hakiki Anadolu, hakiki köylü bu mütevazı mektep sergisindeki kadar güzel ve canlı değildi. Çünkü talebelerin yaptıkları köylü çocukları tabloları Anadolu'nun öz toprağından fıskıran yavrulardır... Gazi Enstitüsü talebelerini bu şekilde yetiştirmeye muvaffak olan ressam Bay Malik tebrik edilmeye değer..." "Okul ve Talebe Mefhumları Tamamıyla Değişti", *Akşam*, 11 Temmuz 1935, 11.

¹⁰⁵ Örneğin İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey tarafından 1931'de kaleme alınan "Sanat ve Demokrasi" adlı eserde, Mustafa Kemal'in düşüncelerine paralel olarak, muasır cemiyetin ne anlama geldiği şöyle tanımlanmaktaydı: "...Muasır cemiyet demokratik teşkilata malik (sahip) olan zümrelerdir. Muasır cemiyetlerin en kuvvetli temayüllerinden (eğilim) biri müsavatsızlıktır (eşitlikçilik). Bu cemiyetler her şeyden evvel ilmin mahsulüdür..." Çağın yakalamasının, demokratik ve çağdaş bir toplum yapısıyla, ilmin rehberliğinde mümkün olabileceğini belirten bu görüş, ülkedeki ressamlar, yazarlar, mimarlar ve bilim insanları tarafından da benimsendi. Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim", 108.

¹⁰⁶ Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim", 104.

¹⁰⁷ Burhan Asaf, "Sanat'ın Salamurası Karşısında (Ankara Resim Sergisi Münasebetiyle)", *Kadro*, 17, (Mayıs 1933), 49.

¹⁰⁸ Bengül Salman Bolat, *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, 2012, 94-95; Cahide Sımmaz Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34, (Mayıs-Kasım 2004) 89-90.

¹⁰⁹ Dilara Gürler, "Cumhuriyet'in İlk Yılları Türk Resim Sanatı Etkinlikleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4, (2010), 96-97.

¹¹⁰ "Ankara'da İnkılap Resim Sergisi Açıldı", *Cumhuriyet*, 5 Teşrinisani 1933, 6; Çiğdem Doğan, *Ankara Halkevi Sergileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 65.

mevzular etrafında çalışmasını beklediğimiz ressamlarımız da nihayet Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü münasebetiyle altmış kadar resim ile bu sevinçli günlerin faaliyetine katıldılar." cümlesiyle ifade ediyordu. Sergiyi nitelik ve nicelik bakımında zayıf bulan gazeteci, Türk ressamların fırçalarını sonunda inkılap konuları için kullandıklarını, vazoların, çiçeklerin önünden, Göksu deresinden ve Boğaziçi kıyılarından uzaklaşabildiklerini belirtiyordu.¹¹¹

İnkılap Sergisi'ne dair değerlendirme yapanlardan biri de Burhan Asaf Bey'di. Türk ressamlarının İnkılap Sergisi'ne kadar sosyal konulardan uzak durduğunu, çiçek, manzara vb. etütlerle ilgilendiğini ifade eden gazeteci, bu durumun sebeplerini şöyle sıralıyordu:

"... Evvela, resim sanatının bizdeki göreneği, ikincisi de sürümü temin eden 'talep' Türk ressamını, o mevzulara sevk etmiştir. Pek tabii bir şey ki, tenkit de o tarzda kalınmasında büyük bir amil olmuştur... Memleketimizde edebî tenkit bile eserlerin ancak ardı sıra koşarken sanat tenkidinden daha fazla bir şey beklemek haksızlık olur... Halkına henüz bir tek resim galerisinin kapılarını açamayan bir memlekette resim terbiyesinden, yüksek resim tenkidinden ve nihayet tenkit ile boğuşa boğuşa her defasında gene kendi yeni görüşlerinin ve yeni başarmalarının zaferlerini ilan eden bir resim sanatından bahsedilemez..."¹¹²

Sözlerinin devamında ressamlarımızın henüz acemi olduklarını, sanatlarını inkılabın emirine vereceklerse bu tarza ait tekniğin bütün şartlarını yerine getirmeleri gerektiğini vurgulayan Burhan Asaf, "...Mevzu değişmiştir. Sanatın telakkisi (anlayış) değişmiştir. İhtilal safhası anlatılacak ve inkılap safhası yaşatılacaktır..."¹¹³ diyerek Türk İnkılabı'nın sanata yansıtılmasının lüzumuna işaret ediyordu.

Birinci İnkılap Sergisi'nde, teşhir edilen ve dikkat çeken yapıtlar arasında, Şeref (Akdik) Bey'in, "Okuma Yazma Kursu/Millet Mektebi", Zeki Faik (İzer) Bey'in, "İnkılap Yolunda", Arif (Kaptan) Bey'in "Cumhuriyetin Gençliğe Tevdii", Turgut Zaim'in "Doğu ve Batı Halklarının Gazi Mustafa Kemal'e Arz-ı Şükranı" gibi, Millî Mücadele ve Cumhuriyet devrimleri temalarının işlendiği eserler yer almaktaydı. Bu eserler içinde başarılı bulunanlar ödüllendirildi ve birincilik Zeki (Kocamemi) Bey'e, ikincilik Turgut Zaim Bey'e verildi. Üçüncülük ise Arif (Kaptan) ve Bedri Rahmi Beyler arasında paylaştırıldı. İnkılap Sergileri ödülleri kısa zamanda bir prestij konusu haline geldi. Zira sanatçılar manevî doyum sağlamanın yanında, maddî imkânlardan da faydalanabiliyorlardı. Ressamların ve heykeltıraşların ilk sergiye gösterdiği büyük ilgi, devlet eliyle düzenlenen resmî sergilerin süreklilik kazanmasına neden oldu.¹¹⁴

Türk resim sanatını bir süre yönlendiren İnkılap Sergileri, Cumhuriyet kazanımlarının halka tanıtılmasında önemli rol oynadı. Vekâletler ve resmî kurumlar tarafından birçok eser satın alınarak, sanatçılara destek verildi.¹¹⁵ Örneğin Maarif Vekâletinin 1933 sergisinde aldığı yapıtların listesi ve tutarı Tablo 1'deki gibiydi.¹¹⁶

Katalog No	Eser Sahibi	Eserin Adı	Tutarı (Lira)
17	Halil İbrahim Bey	Cephane Taşıyan Köylüler	800
3	Arif Bedii Bey	Kuvayı Millîye	200
8	Eşref Bey	Gazi'nin Anadolu'su	150
9	Fahrettin Bey	Karagünler	200
39	Turgut Bey	10. Yılı Kutlama	600
42	Ziya Bey	Atilla	250
00	Refik Bey	Ankara	275
00	Mahmut Bey	Mezalim	250
23	Çallı İbrahim Bey	Yasak	250
12	Hamit Necdet Bey	Büyük Taarruz	250
TOPLAM			3.175

Birinci İnkılap Sergisi'nde Maarif Vekâletinin Satın Aldığı Eserler

İnkılap Resim Sergileri, Galatasaray ve Ankara Resim Sergilerine paralel olarak 1936 yılına kadar düzenlenmeye devam edildi. İkinci İnkılap Resim Sergisi 30 Ekim 1934'te İsmet Paşa Kız Enstitüsünde, Üçüncüsü İnkılap Resim Sergisi Ankara Halkevinde 30 Ekim 1935'te açıldı. Dördüncü ve son İnkılap Resim Sergisi ise 31 Ekim 1936'da tarihinde Ankara Halkevinde düzenlendi. İnkılap Sergileri birbirinden farklı düşüncelere sahip aydınlar

¹¹¹ Server Rifat, "Ankara Mektubu: Ankara'da Resim Sergisi", *Milliyet*, 6 Teşrinisani 1933, 7.

¹¹² Burhan Asaf, "Tenkit: Ankara'da Açılan İnkılap Resim Sergisi", *Vakit*, 9 İnkinciteşrin 1933, 7.

¹¹³ Burhan Asaf, "Tenkit: Ankara'da", 7.

¹¹⁴ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1686.

¹¹⁵ Giray, "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim", 102; İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1686.

¹¹⁶ Elibal, *Atatürk ve Resim Heykel*, 64-65.

tarafından hem olumlu hem de olumsuz şekilde eleştirildi. Ancak bu etkinlikler tüm sanatçı gruplarını bir araya toplaması bakımından önemliydi.¹¹⁷

Cumhuriyet'in kuruluş yıldönümü münasebetiyle düzenlenen etkinliklerden bir diğeri de Galatasaray Lisesinde açılan İnkılap Sergisi'ydi. Sanatkâr talebelerin eserlerinin teşhir edildiği bu sergi başarılı bulundu. Bilhassa talebelerden Talat Bey'in Gazi tablosu ve yine bir talebe tarafından yapılan okulun modeli çok beğenildi.¹¹⁸

Cumhuriyet'in onuncu yılında ressamlar, ürettikleri eserleri sergilemenin dışında, çeşitli gazete ve dergilerde kaleme aldıkları yazılarla Türk resim sanatının muhasebesini de yaptılar. Ressam Ali Sami Bey tarafından hazırlanan ve Ülkü dergisinde yayımlanan makalede, kat edilen mesafeyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapıyordu:

"... Cumhuriyet devri her türlü taassup kayıtlarını ortadan kaldırmıştır. Bu maniler kalktıktan sonra memlekette resim zevki daha ziyade yükselmeliydi. Bugün münevver tabaka arasındaki resim sevgisi belki her vakitten fazladır fakat anlayışlı ve bilgili olan bu sınıf, zevklerini okşayacak eser görememekten müstekidir. Gençlere gelince, içlerinde gizli kalan bu tabii meyli ne ile tatmin edeceklerini bilemediklerinden Holivut kartpostallarına, sinema resimlerine sarılıyorlar. Avam takımı ise hala kaldırım resimcilerinin elinden çıkma taş basması zırlı resimlerini, sevgili kumandanlarımızın yanlış yapılmış, fena basılmış resimlerini, Anadolu harbine ait yanlış ve zevksiz karalamaları alıyor, evlerine ve kahvelerine asıyorlar. Onlar da sanat zevkini ve resim sevgisini bunlarla oyalıyorlar..."¹¹⁹

Makalenin devamında millî konuları işleyen ressamalara her zamankinden daha çok muhtaç olduğunu, buna da bir engel bulunmadığını belirten Ali Sami, ressamların henüz ulusal görevlerini yerine getirmediklerini, bu durgunluğun sebeplerinin tetkike muhtaç olduğunu vurguluyordu. "... Bize... millî destanımızı okuyacak... inkılabı tarihe nakledecek resimler ve tablolar lazımdır. Müzelerimizi, galerilerimizi bunlarla süslemeliyiz. Haftalık mecmualarda onların kopyaları çıkmalıdır. Mektep duvarlarında talebe onları görmelidir. Resimci dükkânlarında onların büyük miyasta renklerini görmeliyiz. Hatta Avrupa sergilerine onlar gitmeli, Avrupa gazetelerine onların örnekleri basılmalıdır..." diyerek atılması gereken adımlarla ilgili tavsiyelerde bulunuyordu. Ali Sami'ye göre resmin lisanı evrenseldi. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı sonrasında devletler, tayyare bombaları ve deniz torpilleri kadar, sanat propagandalarına ehemmiyet veriyordu. Bizim de yapmamız gereken, ulusal sanat yapıtlarını bir propaganda aracı olarak kullanmaktı.¹²⁰

1933 senesinde yazdığı başka bir makalede sanatımızın saf ve bakir olduğunu, Avrupa'da çürümüş olan bir sanatın inkılap Türkiye'sinde yeri bulunmadığını, yeni ve millî sanatın kendi duygularımızdan, kendi ruhumuzdan çıkması gerektiğini vurgulayan Ressam Ali Sami, "*Şimdi inkılap bizden vazife bekliyor. Hem bu bir sanatkârın memleketi için yapacağı en mukaddes vazifedir... milletin parası ile Avrupa'da tahsil edenler bu vazifeye bir vatan hizmeti, bir askerlik servisi gibi maddî menfaati hatıra bile getirmeden sarılmalıdır... Millî sanat, bir memlekette umumî sanat zevkini inkişaf ettirmek için en emin ve en amelî bir vasıtaadır...*" diyordu.¹²¹

Türk resminin on yılını değerlendiren isimlerden biri de Ressam Elif Naci'ydi ve Milliyet gazetesinde yayımladığı makalede, pek çok meselenin çözüme kavuşturulamadığını, halen bir resim galerisi açılmadığını, ressamların kazançlarının yetersizliğinden dolayı malzeme satın almakta bile zorlandığını ifade ediyordu.¹²²

Tüm bu olumsuz koşullara tanıklık eden Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Namık İsmail Bey 1933 senesinde detaylı bir rapor hazırladı. Bahsi geçen raporda öncelikle üzerinde durduğu konu millî sanatın yaratılması meselesiydi. Namık İsmail'e göre sanatın evrensel boyutta tanıtılabilmesinin ön koşulu, ulusal bir nitelik taşıması ve bu doğrultuda gelişmesiydi. Çağdaşlık davasında güzel sanatların belirleyici olduğunu, millî tarihin öğretilmesinde resim ve heykelden faydalanılması gerektiğini ifade ettikten sonra şu önerileri getiriyordu:

- Sanatçılara iş bulunmalıdır.
- Devlet sanatla ilgili işleri yabancılara değil Türk sanatçılara yaptırmalıdır.
- Yeni inşa edilen yapılar şehrin estetik değerlerine uygun olmalıdır.

¹¹⁷ Basında yer alan eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "İkinci İnkılap Resim Sergisi", *Akşam*, 8 Teşrinisani 1934, 6.; Yaşar Nabi, "Devrim Resim Sergisi", *Ulus*, 31 İkteşrin 1935, 3.; B.K. Çağlar, "Resim Sergisi", *Ulus*, 1 İkciteşrin 1936, 1,5; Münir Hayri Egeci, Ankara'da Açılan 4'üncü İnkılab Resim Sergisi", *Cumhuriyet*, 12 İkciteşrin 1936, 6.; Doğan, *Ankara Halkevi Sergileri*", 83.

¹¹⁸ "Galatasaray'daki İnkılap Sergisi", *Cumhuriyet*, 8 Teşrinievvel 1933, 5.

¹¹⁹ Ali Sami, "Sanat Varlığımızda", 399.

¹²⁰ Ali Sami, "Sanat Varlığımızda", 399.

¹²¹ Ali Sami, "Türk İnkılabının Beklediği Sanat", *Ülkü*, 2/10, (İkciteşrin 1933), 305-306.

¹²² Elif Naci, "Resim: On Yıl Zarfında", 19.

- Türk devrimlerinin halk arasında yayılması için sanatçılardan yararlanılmalıdır.
- Resim ve heykel zevkinin topluma aşılması için, büyük kentlerde yapılan sanat çalışmalarının ürünleri, ülkenin her köşesine götürülerek sergilenmelidir.
- Sanatçılar sosyal güvenlik haklarına kavuşturulmalıdır, gemi ve binalarda sanat eserlerinin sergilenmesi için yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Millî Mücadele'ye ait resimlerin asıllarının sergilendiği bir Devrim Müzesi kurulmalıdır.
- Resimlerin çoğaltılan nüshaları, köy, okul, kışla gibi yerlere dağıtılmak üzere sanatçılara yaptırılmalıdır.¹²³

Bu rapordan da anlaşıldığı üzere Namık İsmail Bey, esasen tüm sanatçıların isteklerini dile getiriyor ve bu dönemde devlet desteği olmaksızın güzel sanatların gelişmesinin mümkün olamayacağını belirtiyordu.

Namık İsmail, mevcut sorunları iletme üzere yine 1933 senesinde Maarif Vekâleti ile de görüştü. Bu temasta, Akademideki öğretim metotlarının ıslahı, sanatkârların himayesi, halkın güzel sanatlara bakış açısının geliştirilmesi gibi konular üzerinde duruldu ve birlikte bir karara varıldı:¹²⁴ *"Sanatı devlet himayesine almak lazımdı. Fakat bunun için de sanatın cemiyet ihtiyaçlarına uyması, bir memleket sanatı olması, bir inkılap sanatı olması şarttı..."*¹²⁵

1933 yılının mühim gelişmelerinden biri de yeni bir sanatçı topluluğunun oluşturulmasıydı. Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği, Galatasaray Sergileri geleneğine yeni bir hava katmakla beraber, aydın çevrelerin beklediği köklü değişimi başarma gücünü gösteremedi. Mevcut durumdan ve sanatsal faaliyetlerin kısırlığından şikâyet eden altı ressam ve bir heykeltıraş, Türk resmine ve heykeltıraşlığına yeni bir soluk getirme idealiyle, 1933 senesinde *"D Grubu"*nu kurdu.¹²⁶

6. Yeni Bir Ruh, Yeni Bir Hamle: "D Grubu"nun Kuruluşu (1933)

"D Grubu", Cemal (Tollu), Nurullah (Berk), Zeki Faik (İzer), Elif Naci, Abidin (Dino) ve heykeltıraş Zühtü (Müritoğlu) Beyler tarafından 1933 senesinde kuruldu.¹²⁷ Topluluğun üyelerinden Ressam Elif Naci, grubun nasıl teşekkül ettiğini şöyle aktarmaktaydı:

"1933 senesi ağustosunun bir cuma günü idi. Ressam Nurullah Cemal, Cemal Sait, Heykeltıraş Zühtü, Abidin Dino ve ben, Zeki Faik'in Cihangir'deki evinde toplanmış öteden beriden konuşuyorduk. Bizim memlekette cemiyetlerin neden bir faaliyet kısırlığına tutulduklarından, neden iş yapmadıklarından bahsediyorduk. Bilmem nasıl oldu da bir grup yapsak fena olmayacağını konuşmaya başladık. İşte o gün Cihangir'deki Yavuz apartmanının 6 numaralı dairesinde D Grubu kendi kendine kuruldu..."¹²⁸

D Grubu'nun bir cemiyet olmadığını, nizamnamesinin, idare heyetinin, encümenlerinin bulunmadığını söyleyen Elif Naci, topluluğun özelliklerinden ve ne amaçla kurulduğundan şu cümlelerle bahsediyordu: *"... Falan veya filan cemiyetle mücadele etmek ihtirasları yoktur. Kavgaları yoktur. Bin türlü kuyut (kayıt) ve dağdağadan (telaş, sıkıntı) uzak, sadeliğin asaletini taşıyan güzel bir birleşmedir. Gayeleri şu üç kelime ile hülâsa edilebilir. Çalışmak ve teşhir etmek... D Gurubu Türkiye'deki resim teşekküllerinin dördüncüsü olduğu için kendilerine alfabenin dördüncü harfi olan "D"yi isim olarak seçtiler..."*¹²⁹

Topluluğun üyelerinden Heykeltıraş Zühtü Bey, Akşam gazetesi yazarı Hikmet Feridun Bey'le yaptığı bir görüşmede, gurubun iki ayda bir sergi açacağını, bu sergilerde konferanslar düzenleyeceğini ve halkı yeni sanat anlayışı konusunda bilgilendireceğini ifade ediyordu.¹³⁰

¹²³ Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, 159; Elibal, *Atatürk ve Resim Heykel*, 78, 106-107; Bahsi geçen raporun tam metni için bk. "Güzel San'atların Memleketimizde İnkişafına Dair Proje ve Kanun Lâyihaları Esbabı Mucibe Raporu", *Mimar*, 8, (1933), 252-257; "Güzel San'atların Memleketimizde İnkişafına Dair Proje ve Kanun Lâyihaları Esbabı Mucibe Raporu", *Mimar*, 9-10, (1933), 322-329; "Proje Müsabakaları Layihası", *Mimar*, 11, (1933), 359.

¹²⁴ "San'atı Himaye", *Vakit*, 3 Mart 1933, 8.

¹²⁵ Burhan Asaf, "Sanat'ın Salamurası", 49.

¹²⁶ Berk, *İstanbul Resim*, 24, 30.

¹²⁷ İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1684.

¹²⁸ Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1736; D Grubu, Türkiye'de teşkil edilen dördüncü sanatçı topluluğudur. Bu nedenle Nurullah Berk'in önerisiyle kendilerine alfabenin dördüncü (ç harfini atlayarak) harfini isim olarak seçmişlerdir. Zeynep Yasa Yaman, *d Grubu 1933-1951 (Sergi Kataloğu)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, 16-17.

¹²⁹ Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1736.

¹³⁰ Hikmet Feridun, "Her Gün Bir Anket: Genç Sanatkârlar Eskilere Meydan Okuyorlar", *Akşam*, 10 Teşrinievvel 1933, 4.

D Grubu'nun iddiaları Müstakiller'den çok daha kesindi¹³¹ ve Güzel Sanatlar Akademisinde hocalık yapan 1914 Kuşağı'nın izlenimciliğine (empresyonizm) karşı çıkmaktaydılar.¹³² Onlara göre duygudan, romantik eğilimlerden sıyrılarak sanatın entelektüel ve düşünsel yönü ele alınmalıydı.¹³³

Grup üyeleri ilk sergilerini kurulduktan yaklaşık iki ay sonra (08-18 Ekim 1933), Beyoğlu'nda bir şapka mağazasında açtılar.¹³⁴ Bu etkinlik bazı çevreler tarafından beğeniyle karşılandı ve ilgi topladı.¹³⁵ Bununla birlikte serginin mizah dergilerine eğlence konusu olduğu ve türlü dedikodular yapıldığı da görülüyordu. Hatta D Grubu'na "*deliler, divaneler, dâhiler grubu*" diyenler bile çıktı.¹³⁶ Ancak çalışmalarına yılmadan devam eden topluluk, ikinci sergilerini birinciden üç ay sonra (19 Ocak-9 Şubat 1934), Beyoğlu Halkevinde açtılar. Bu sergide yağlı ve sulu boya levhalarla, heykeller (toplam 48 parça eser) teşhir edildi.¹³⁷

Hiçbir siyasî ve resmî niteliği olmayan D Grubu'nun eserleri başlangıçta halk tarafından anlaşılamadı, garip bulundu ve beğenilmedi. Ancak topluluk üyeleri pes etmedi. Gazetelerde ya da dergilerde yayımladıkları makaleler ve konferanslar aracılığıyla çalışmalarının düşünsel boyutunu topluma anlatmaya çalıştılar. Grubun eserleri öncelikle aydın kesim ve üniversite gençliği tarafından benimsendi. Arka arkaya açtıkları sergilerde birçok soruya maruz kalmalarına rağmen zaman geçtikçe hem halkın hem de eleştirmenlerin dikkatini çekmeyi başardılar. Grup üyelerinden Elif Naci, "... *Bu sergilerde artık anlayanların sorup öğrenmek iştiahiyle (arzusuyla) harekete geldiklerini, halkın da tenkidin de artık asil bir dava karşısında hürmetle eğildiklerini ve halis bir sanatı hecelemeğe başladıklarına şahit oluyoruz...*" cümlesiyle, elde edilen olumlu sonucu özetliyordu.¹³⁸

Gruba 1934 senesinde Turgut Zaim ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun katılması, sanatçıların yerel motiflere ve temalara ilgi duymalarına neden oldu. Topluluk üyeleri, kübist¹³⁹ tarzı kullanarak, geometrik soyut nakışlarla, Anadolu kırsal yaşamı arasında bağ kurmaya çalıştılar.¹⁴⁰

Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliğiyle beraber Cumhuriyet'in genç sanatçılar kuşağını temsil eden D Grubu, Türk resim sanatında modern dönemin başlamasında, emekleme döneminin sona erdirilmesinde ve resim kültürünün yaygınlaşmasında etkin bir rol oynadılar. Resimde sınırları zorlayan, imkânları araştıran grup, soyut hacim ve renk denemeleriyle, ileri bir tekniğe, icra mükemmelliğine nasıl gidileceğini de gösterdi. 1947 senesine kadar toplam 15 sergi düzenleyen topluluk, basın dışında ünlü edebiyatçıların ve düşünürlerin de ilgisi çekti. Akademide görev alanlar pek çok öğrenci yetiştirdiler ve bu öğrenciler 1950'den itibaren ülke sanatı üzerinde söz sahibi oldular.¹⁴¹

Türk ressamlarının oluşturdukları topluluk ya da grupların etkinlikleri dışında yabancı ressamın Ankara ve İstanbul gibi kentlerde açtıkları sergiler, ülkedeki sanat hayatının şekillenmesinde, canlandırılmasında ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde mühim rol oynadı. İtalyan, Alman ve bilhassa Sovyet ressamlar tarafından tertip edilen sergiler sanatseverlerin ve halkın ilgisiyle karşılandı.¹⁴²

¹³¹ Berk, *İstanbul Resim*, 24, 30.

¹³² Yaman, *d Grubu*, 8.

¹³³ Berk, *İstanbul Resim*, 24, 30.

¹³⁴ Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1736; "D Grubu San'atkarlarının Sergisi", *Cumhuriyet*, 9 Teşrinievvel 1933, 5; "D' Grubu", *Milliyet*, 9 Teşrinievvel 1933, 3.

¹³⁵ Örneğin Milliyet gazetesi bu ilk sergiyi cümlelerle övüyordu: "...*İlk sergilerinde sade 'desen'lerini teşhir eden D grubu azaları bu sergide san'at mesailerininin ne kadar hummalı bir aşkla çalışılmış olduğunu ispat etmişlerdir. D grubu azaları bu sergi ile modern san'atın kolay ve zahmetsiz, hatta bilgi ve emeksiz olduğu hakkında hemen hemen umumî bir kanaate cevap vermiş oldular. Zira teşhir ettikleri eserler klasik ve sağlam bir teknik mahsulüdür...*" "D' Grubu", *Milliyet*, 9 Teşrinievvel 1933, 3; D Grubu'nun ilk sergisine ait bir fotoğraf için bkz. Ek.7.

¹³⁶ Ahmet Köksal, "D Grubu Sergisi", *Ülkü*, 8/95, (1 Eylül 1946), 17.

¹³⁷ Elif Naci, "Türkiye'de Resim Hareketleri", 1736; "D' Grubunun 2'inci Plastik Sanatlar Sergisi", *Milliyet*, 12 Kânunusani 1934, 3; "D' Grubunun Sergisi", *Milliyet*, 20 Kânunusani 1934, 6.

¹³⁸ Elif Naci, "1923'ten 1928'e Kadar Türkiye'de Plastik Sanat", *Ülkü*, 12/69, (İkinciteşrin 1938), 247.

¹³⁹ Kübizm: Nesnelere geometrik biçimlerde gösteren bir sanat akımı. *Türkçe Sözlük*, 1552.

¹⁴⁰ Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 27; Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, 179, 181.

¹⁴¹ Köksal, "D Grubu Sergisi", 17; İskender, "Cumhuriyet Dönemi", 1684; Ersoy, *Günümüz Türk Resim Sanatı*, 28; Nurullah Berk, "San'at ve Hayat: Güzel San'atlar Meselesi", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1939, 5.

¹⁴² Yabancı sanatçılar tarafından düzenlenen sergiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "Ankara'da Bir Sovyet Resim Sergisi", *Ulus*, 11 İlkânun 1934, 5; "Sergi Evinde İtalya Gravür Sergisi Açıldı", *Ulus*, 22 Şubat 1938, 8; "Ankara'da İtalyan Gravür Sergisi Açıldı", *Kurun*, 23 Şubat 1938, 6; Modern Alman San'atı Sergisi", *Kurun*, 30 Mayıs 1936, 5; Çağatay Behhür, "Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 585-621.

Sonuç

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu 1923 yılından itibaren kültürel alandaki dönüşüme büyük önem vermiştir. Güzel sanatlar alanı da bu dönüşümden nasibini almış, Türk resim sanatının çağdaş temeller üzerine inşa edilmesinde Cumhuriyet'in ilk on yılı belirleyici olmuştur. 1923-1933 yılları arasındaki milliyetçilik ve çağdaşlık prensipleri göz önünde bulundurularak ulusal estetik bir dil arayışına girilmiştir. Diğer sanat dalları gibi resim sanatının da gelişmesi için yenilikçi adımlar atılmaya başlanmıştır. Zira Türk İnkılabı'nın lideri Mustafa Kemal Atatürk'e göre güzel sanatlar alanında ilerleyemeyen bir milletin kalkınması ve çağa ayak uydurması mümkün değildir.

Devrimleri sanat yoluyla topluma anlatacak, çağın ruhunu kavrayabilen, bilinçli ve donanımlı sanatçılara ihtiyaç duyulduğundan öncelikle sanat eğitimi meselesi ele alınmıştır. 1924'ten itibaren yetenekli fakat malî durumu elverişsiz öğrenciler, resim eğitimi almak üzere yurt dışına gönderilmiştir. Dönüşlerinde Sanâyi-i Neffise Mektebi ile çeşitli okullarda öğretmen olarak görev alan bu gençler hem resim sanatının tanıtılması hem de yeni nesil sanatçıların yetiştirilmesi hususunda mühim rol oynamışlardır. Ayrıca Sanâyi-i Neffise Mektebinin ders programlarında değişiklik yapılarak ve yeni şubeler açılarak öğretimin niteliği iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ressam Namık İsmail Bey'in Mektebin müdürlüğüne getirilmesi, kurumun daha reformist bir ruhla ele alınmasının ve öğrencilerin daha vasıflı şekilde yetiştirilmesinin yolunu açmıştır.

Bu süreçte kurumsallaşma ve sanatı himaye konularına da mesai harcanarak 1926'da Sanâyi-i Neffise Encümeni adı verilen bir kurul teşkil edilmiş, güzel sanatlarla ilgili tüm işler bir plan çerçevesinde yürütülmeye ve denetlenmeye başlamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşunun onuncu yılına yaklaşırken sanatsal etkinliklerde eskisiyle kıyaslanamayacak düzeyde bir canlılık yaşanmıştır. Artık gelenekselleşen Ankara ve Galatasaray Sergileri dışında bireysel sergiler de açılmıştır. Bu etkinlikler toplumun resim sanatını tanıması ve ilgilenmesi yönünde etkili olmuş, Mustafa Kemal Paşa da sergileri bizzat ziyaret ederek sanatseverlik konusunda halka örnek teşkil etmiştir. Ayrıca tüm vekâlet, kamu kurumu ve bankalara sergilere katılmaları, beğendikleri eserleri satın almaları yönünde talimat verilmiştir. Bu girişim devletin sanatı ve sanatçıyı himaye ettiğine ve desteklediğine dair önemli bir göstergedir.

Türk İnkılabı'nın yeni bir sanat realitesi yarattığı, ulus devlet inşasında sanatçılara büyük görev düştüğü görüşünü benimseyen Cumhuriyet idaresi ve aydınlar, ressamların bu düşünceyi dikkate alarak üretim yapmalarını ve tema olarak inkılabın kendisini seçmelerini istemişlerdir. Lakin ne sanatçı birlikleri ne de mesleklerini serbest olarak icra eden sanatçılar 1933'te düzenlenen Birinci İnkılap Sergisi'ne kadar bu arzuyu gerçekleştirmede başarılı olamamışlardır. Onuncu yıl münasebetiyle açılan İnkılap Sergisi'nde Millî Mücadele'yi ve devrimleri konu edinen dikkat çekici eserler teşhir edilmiş, Türk resim sanatı bakımından bu etkinlik bir kilometre taşı olmuştur.

1933 senesinde Namık İsmail Bey tarafından bir rapor hazırlanarak millî sanat anlayışının oluşturulmasına ve Türk resminin uluslararası mecrada yer alabilmesine dair öneriler getirilmiştir. Bahsi geçen raporu bir yol haritası olarak kabul eden idarî kadro, buradaki görüşleri dikkate alarak planlamalarını yapmış ve icraatlarını gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet'in ilanını izleyen on yıllık süreçte teşkil edilen sanatçı toplulukları, kuruluş amaçlarındaki farklılıklara rağmen Türk resminin gelişiminde ve sanat hayatının zenginleşmesinde mühim rol oynamışlardır. 1928 senesinde kurulan Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, 1933 senesinde kurulan D Grubu, özgün ve millî bir sanat anlayışı oluşturamadıkları, inkılabı konu edinen yeteri kadar eser üretmedikleri konusunda tenkit edilseler de, Türk resmine dinamizm kattıkları ve yeni bir dönemi açtıkları yadsınamaz.

Türk ressamlarının oluşturdukları topluluk ya da grupların etkinlikleri dışında yabancı ressamın Ankara ve İstanbul gibi kentlerde açtıkları sergiler, ülkedeki sanat hayatının şekillenmesine, canlandırılmasına ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. İtalyan, Alman ve bilhassa Sovyet ressamlar tarafından tertip edilen sergiler sanatseverlerin ve halkın ilgisiyle karşılanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk on yılında her türlü bağınazlığa karşı çıkılmasına, sanata ve sanatçıya destek verilmesine rağmen, halk arasında resme duyulan ilgi ve sevgi istenilen düzeyde arttırılamamıştır. Hem yurttaşların hem de aydınların zevklerine hitap eden eserlerin üretilmemesi ve ulusal bir sanat anlayışının oluşturulamaması, bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli sebepler arasındadır. Lakin şu da unutulmamalıdır ki, Türk resim sanatının sağlam esaslar üzerine inşa edilmesinde ve bugün ülkemizi temsil eden başarılı sanatçıların yetişmesinde, ilk on yılda atılan adımlar ve gerçekleştirilen yenilikler mühim rol oynamıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Telif Eserler

Aksel, Malik. "Eski Çerçevesel: Eski Kitaplarda Resim", *Ülkü*, 11/122, (16 Ekim 1946): 7-9.

Ali Sami, "Sanat Varlığımızda Resmin Yeri", *Ülkü*, 1/5, (Haziran 1933), 396-399.

Ali Sami. "Kaldırım Ressamları", *Ülkü*. 2/7, (Ağustos 1933): 34-36.

Ali Sami. "Türk İnkılabının Beklediği Sanat", *Ülkü*. 2/10, (İkinciteşrin 1933): 302-306.

Ali Sami. "Güzel Sanatları İnkılabına Nasıl Mal Edebiliriz", *Ülkü*. 3/17, (Temmuz 1934): 359-361.

Ali Sami. "Propaganda ve Resim", *Ülkü*. 4/19, (Eylül 1934): 46-50.

Aşler, Mustafa. "Türkiye Cumhuriyeti ile Gelişen Bir Sanat Dalı", *Yetmiş Beşinci Yıla Armağan / Türk Plastik Sanatları*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi, Asır Matbaacılık LTD ŞTİ, 1998: 16-24.

Akengin, Gültekin, Asuman Aypek Arslan. "Türk Resim Sanatı ve Gelenek", *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi (Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art)*. 3/3, (Kasım-Aralık 2017): 1-8.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938). Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Bağcı, Serpil, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı. *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Mas Matbaacılık, 2006.

Başkan, Seyfi. *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 384, Hangar Marka İletişim Reklam Hizm. Yay. Ltd. Şti., 2014.

Benhür, Çağatay. "Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Berk, Nurullah. "San'at ve Hayat: Güzel San'atlar Meselesi", *Cumhuriyet*. 9 Şubat 1939.

Berk, Nurullah. *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*. İstanbul: Apa Ofset Basımevi, Ocak 1972.

Berk, Nurullah, Hüseyin Gezer. *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 50. Yıl Dizisi: 2, 1973.

Bingöl, Cemal. "Ölümünün 34. Yıldönümünde Osman Hamdi", *Ülkü*. 6/62, (16 Nisan 1944): 6-11.

Bolat, Bengül Salman. *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, 2012.

Burhan Asaf. "Sanat'ın Salamurası Karşısında (Ankara Resim Sergisi Münasebetiyle)", *Kadro*. 17, (Mayıs 1933): 46-49.

Burhan Asaf. "Tenkit: Ankara'da Açılan İnkılap Resim Sergisi", *Vakit*. 9 İkinciteşrin 1933.

Cezar, Mustafa. "Güzel Sanatlar Akademisinden 100. Yılda Mimar Sinan Üniversitesine", *Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Basımevi, Mart 1983: 6-84.

Çağlar, B.K. "Resim Sergisi", *Ulus*. 1 İkinciteşrin 1936.

- Dağlı, Şemseddin Ziya. "Atatürk'ün Kültürel Bağlamda Sanata Bakışı ve Modern Türkiye'de Sanatın Olgunlaşması", *Ulakbilge*. 3/6, (2015): 179-201. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulakbilge/issue/40667/489656>. Erişim 14.05.2023.
- Doğan, Çiğdem. *Ankara Halkevi Sergileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Duben, İpek. *Türk Resmi ve Eleştirisi (1880-1950)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mas Matbaacılık A.Ş., 2007.
- Egeli, Münir Hayri. "Ankara'da Açılan 4'üncü İnkılab Resim Sergisi", *Cumhuriyet*. 12 İkinciteşrin 1936.
- Elibal, Gültekin. *Atatürk ve Resim Heykel*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, Kıral Matbaası, 1973.
- Elif Naci. "San'at Âleminde: Müstakiller", *Milliyet*. 27 Şubat 1931.
- Elif Naci, "Namık İsmail", *Yeni Türk Mecmuası*, 5, (Şubat 1933), 415-419.
- Elif Naci. "Resim: On Yıl Zarfında Türkiye Resim Âleminde Neler Oldu? 1923-1933", *Milliyet*. 29 Teşrinievvel 1933.
- Elif Naci. "Türkiye'de Resim Hareketleri", *Yeni Türk Mecmuası*. 27, (Teşrinisani 1934): 1726-1736.
- Elif Naci. "1923'ten 1928'e Kadar Türkiye'de Plastik Sanat", *Ülkü*. 12/69, (İkinciteşrin 1938): 245-248.
- Ersoy, Ayla. *Günümüz Türk Resim Sanatı (1950'den 2000'e)*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1998.
- Gençel, Özge. *Sanayi-i Nefise Mektebi (1822-1928)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Giray, Kıymet. *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Giray, Kıymet. "Cumhuriyet'in 75 Yılında Resim ve Heykel Sanatımızın Gelişim Çizgisi", *Yetmiş Beşinci Yıla Armağan / Türk Plastik Sanatları*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi, Asır Matbaacılık LTD ŞTİ, 1998: 100-123.
- Gönenç, Turgay. "Günümüz Türk Resmi, Çağdaşlık Sorunu", *Yetmiş Beşinci Yıla Armağan / Türk Plastik Sanatları*. Bilim Sanat Galerisi, Asır Matbaacılık LTD ŞTİ, İstanbul 1998: 54-79.
- Gören, Ahmet Kamil. "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Türk Resim Sanatı", *Türkler*, Cilt 18, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 466-502.
- Gürler, Dilara. "Cumhuriyet'in İlk Yılları Türk Resim Sanatı Etkinlikleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. 4, (2010): 91-98.
- Hikmet Feridun. "Her Gün Bir Anket: Genç Sanatkârlar Eskilere Meydan Okuyorlar", *Akşam*. 10 Teşrinievvel 1933.
- Hızal, Meriç. "Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 886-895.
- İçke, Ayşen. *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Diyanet Vakfı Matbaası, 2018.
- İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2014.
- İskender, Kemal. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Resim", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 1679-1710.
- İskender, Kemal. "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sanat ve Estetik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 1746-1758.
- Kaptan, Arif. "Cumhuriyet Devrinde Resim", *Ülkü*. 11/123, (Kasım 1946): 26-27.
- Kaya, Gülsen Sevinç. "Türk Resim Sanatının Gelişiminde Asker Ressamların Etkisi", *Millî Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*. 7, (2011): 121-129.
- Keskioğlu, Osman. "İslam'da Tasvir ve Minyatürler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (1961): 11-24.
- Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Beşinci Baskı, 2017.
- Köksal, Ahmet. "D Grubu Sergisi", *Ülkü*. 8/95, (1 Eylül 1946): 17.
- Millî Eğitim Hareketleri 1927-1966*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1967.
- Nurullah Cemal. "Hakiki San'ata Doğru", *Resimli Uyanış*. 66-2/38, 22 Ağustos 1929.
- Ödekan, Ayla. *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- Öndin, Nilüfer. *Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Kültür Politikalarının Türk Resim Sanatı Üzerindeki Yansımaları*. Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

- Özcan, Gülşah Altınkaya. "Cumhuriyet Döneminden 1950'lere Türkiye'de Sanat Yazınının Eleştirisi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Özgü, Melahat. "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı", *Bellekten*. 27/108, (Ekim 1963): 565-600.
- Özyiğit, Halil. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Basında Resim Eleştirisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 27, (2017): 174-196.
- Renda, Günsel, Turan Erol. *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*. Cilt 1, İstanbul: Tıglat Basımevi, 1980.
- San, İnci. "Sanatlar Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 34/1, (2001): 23-34.
- Server Rifat. "Ankara Mektubu: Ankara'da Resim Sergisi", *Milliyet*. 6 Teşrinisani 1933.
- Sönmez, Cahide Sınmaz. "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 33-34, (Mayıs-Kasım 2004): 89-101.
- Tansuğ, Sezer. *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Baskı, 2005.
- Topuz, Hıfzı. *Dünyada ve Türkiye'de Kültür Politikaları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1998.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap (İkinci Bölüm). Ankara: Bilgi Yayınevi, Temmuz 1996.
- Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi-Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, Mart 2014.
- Türkçe Sözlük*. Haz. Şükrü Halûk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011, 1975.
- Uluskan, Seda Bayındır. *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Korza Basım, 2010.
- Uslu, Seza Sinanlar. "1916-56 Yılları Arasında İstanbul'un Gözde Kültür Mekânı: Galatasaray Lisesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 7/3 (2018): 1759-1778.
- Üren, Eşref. "Bir Sanat Hesaplaşması", *Ülkü*. 2/28, (16 İkciteşrin 1942): 24.
- Üstünipek, Mehmet. "1923-1950 Yılları Arasında Açılan Sergiler", *Türkiye'de Sanat*. 40, (Eylül-Ekim 1999): 40-49.
- Vâ-Nû. "Akşamdan Akşama- Müstakil Ressamlar Sergisi", *Akşam*. 18 Eylül 1929.
- Yasa, Zeynep. *d Grubu 1933-1951 (Sergi Kataloğu)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Yaşar Nabi, "Devrim Resim Sergisi", *Ulus*. 31 İlkteşrin 1935.
- Yunus Nadi. "Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliğinin 4'üncü Sergisi", *Cumhuriyet*. 28 Şubat 1931.
- Zeki Faik. "On Senelik Resim Hayatımız", *Arkitekt*. 9-10, (1933): 319- 320.

Sürelî Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Haber
Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Kadro
Maarif Vekâleti Mecmuası
Milliyet
Millî Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi
Mimar
Resimli Uyanış
Ulakbilge
Ulus
Ülkü
Vakit
Yeni Türk Mecmuası

İnternet Kaynakları

<https://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu> . Erişim 03.06.2023.

EKLER

Ek. 1

Maarif Vekaletinde düzenlenen resim sergisinde eserleri teşhir edilen ressamlardan bir grup
Kaynak: Hâkimiyet-i Milliye, 2 Mart 1926.

Ek.2

Sanâyi-i Nefise Mektebi talebesi dersshanedede etütle meşgul
Kaynak: Resimli Ay, C. 5, S. 53, Temmuz 1928.

Ek.3

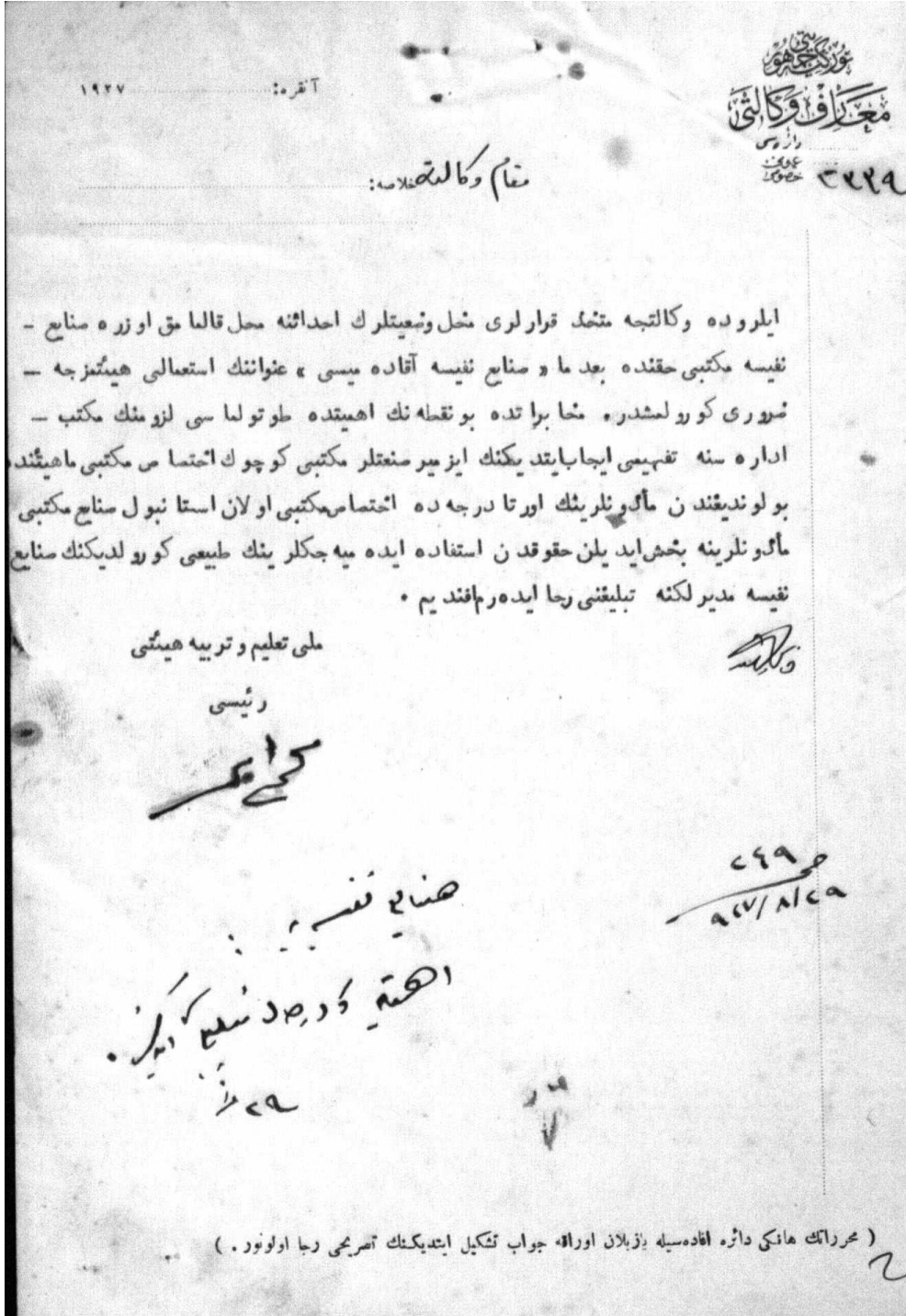

Güzel Sanatlar Akademisi Resim ve Tezyini Sanatlar Atölyeleri

Kaynak: *Mimar*, S 2, Şubat 1932.

Ek.4

Sanâyi-i Nefîse Mektebine, Sanâyi-i Nefîse Akademisi adının verildiğine dair arşiv belgesi

Kaynak: BCA, 180-9-0-0.84-409-1, (29.08.1927).

Ek.5

ساده نومردی 3012

معارف و کالتی (مسوده لکی)

دوسیه اولیات نومردی :

کلن نحر راتک			
اساس نومردی	نومردی	تاریخی	نوعی
مسوده بی یازان		مسوده تاریخی	بیاض ایدن
		3.10.1928	
بیاض تاریخی		بیاض تاریخی	

منومده : س

تاریخ سوئی : 10.28.28

مختره : س

افزود

~~کتابخانه قاره ای~~

~~کتابخانه قاره ای~~

پرستک تدریس مدیر غمگین

صاحب نفیسه آقارو سنک بوننده بریله

اگوزره ل صنفله آقارو سنک

مواجهه گوریلد - اضع

F. Q.

1

3

160	09	10	1928
-----	----	----	------

Sanâyi-i Nefîse Akademisine, Güzel Sanatlar Akademisi adının verildiğine dair arşiv belgesi

Kaynak: BCA, 180-9-0-0.85-412-1(03.10.1928).

Ek.6

Güzel Sanatlar Akademisi (1928)

Kaynak: *Mimar*, S. 2, Şubat 1932.

Ek.7

D Grubu'nun İlk Sergisine Katılanlara Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: *Vakit*, 9 Birinciteşrin 1933.

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 67-84.

Geliş/Received: 11.03.2023

Kabul/Accepted: 06.08.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1263791

(Araştırma Makalesi/Research Article)

OSMANLI DEVLETİ'NDE BOLŞEVİZM ALGISI ve BOLŞEVİK TESİRLER (1917-1922)

PERCEPTION OF BOLSHEVISM AND BOLSHEVIK INFLUENCES IN THE OTTOMAN STATE (1917-1922)

YAŞAR BAYTAL*

ÖZ

1917 Bolşevik Devrimi, Rusya'nın bir iç meselesi olarak doğmuş ve zamanla birçok devleti derinden etkilemiştir. Savaşın başından itibaren Rusya'daki genel durum hakkındaki bilgilere yer veren Osmanlı basını, Devrimin çıkışıyla birlikte Rusya'daki iç durumla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Ancak basın, olayları bütüncül bir yaklaşımla ele almaktan ziyade sulh ve Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesindeki değerlendirmelere daha çok yer vermiştir. Bu durum, Rusya'daki Devrimin temel ideolojisinin anlaşılmasını güçleştirmiştir. İşgale karşı ulusal direnişin başlamasıyla birlikte Bolşeviklerin Anadolu'ya ilgisi giderek artmıştır. İşgalcilere karşı direnen Türk ulusalcıları için Bolşevik yardımlar, kritik öneme sahiptir. Bu yüzden Bolşevik yönetimle iyi ilişkiler kurulmak istenmiştir. Bu süreçte Anadolu'da sola yatkın davranışlar, Bolşeviklerin de etkisiyle yayılma imkânı bulmuştur. Ancak Bolşevik düşünceyi gayri milli bulan Mustafa Kemal Paşa, bu tür davranışların Anadolu'da vücut bulmasına izin vermemiştir. Bolşeviklerle olan ilişkiler, iki müstakil devletin ittifak esasları çerçevesinde yürütülmesine özen gösterilmiştir. Bu çalışmada Bolşevik Devrimin Osmanlı Devleti üzerinde bıraktığı tesirler üzerinde durulmuştur. Bu tesirlerin, işgal dönemi İstanbul ve Anadolu'daki yansımaları ayrı ayrı ele alınmış; Bolşevik düşüncesinin etkisi ve kapsamı değerlendirilmeye çalışılmıştır. İşgale karşısında Anadolu'da ulusal direnişin başlamasıyla birlikte Bolşeviklerin Anadolu'ya yönelmesinin temel nedenleri yine bu çalışmada ele alınmıştır. Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin yankıları sürerken Bolşeviklerin Anadolu'daki faaliyetleri ve sonuçları üzerinde durularak Sakarya Savaşına kadar Türk-Bolşevik ilişkilerinin genel seyri hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Basını, Bolşevik Devrimi, Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Basını, Sakarya Savaşı.

ABSTRACT

Emerging as an internal issue in Russia, the 1917 Bolshevik Revolution deeply affected many states over time. The Ottoman press, which covered information about the general situation in Russia from the beginning of the war, began to be more involved in the internal situation in Russia with the outbreak of the Revolution. However, the press gave more space to evaluations within the framework of peace and Ottoman-Russian relations rather than dealing with the events with a holistic approach, making it difficult to perceive the underlying ideology of the Revolution in Russia. With the intensification of the national resistance, Bolshevik interest in the Anatolia increased day by day. The aids provided by the Bolsheviks were critically important for Turkish Nationalists who resisted to the invaders. Therefore, they aimed to establish good relations with the Bolshevik government. In this process, left-leaning behaviors in Anatolia found the opportunity to spread under the influence of the Bolsheviks. However, Mustafa Kemal Pasha, who found Bolshevik thought to be non-national, did not allow such behaviors to be embodied in Anatolia. Care was taken to conduct the relations with the Bolsheviks within the framework of the alliance of the two independent states.

This study focuses on the effects the Bolshevik Revolution on the Ottoman State. The reflections of these influences in Istanbul and Anatolia during the occupation period are evaluated separately, with a special emphasis on the impact and scope of Bolshevik thought. The study also dwells on the causes of the Bolshevik involvement in the Anatolia with the onset of the Turkish national resistance to the invasion. Activities of the Bolsheviks in Anatolia as well as their effects are analyzed with emphasis on the general course of Turkish-Bolshevik relations until the Battle of Sakarya.

Keywords: Anatolian Press, Bolshevik Revolution, Mustafa Kemal Pasha, Ottoman Press, Sakarya Battle.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ybaytal@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2214-3013.

Extended Abstract

The Bolshevik Revolution is one of the significant events taking place in the middle of the First World War and affecting the world in several ways. To date, many studies have been carried out to examine the emergence and course of the revolution in academia and popular history. Various scientific activities have been organized in universities to understand the Bolshevik thought and analyze the Marxist philosophy. In spite of all these studies and investigations, some unknown facts about the revolution have come to the light as new information about the revolution has been obtained. Although the outbreak of the revolution was at the top of the world agenda, it was at first seen and interpreted as an internal matter of Russia. Therefore, rather than what the Revolution would bring to the world, the question of what kind of change would occur in Russia and how the course of the war would be affected was the subject of interest in the beginning. Yet, with the Bolsheviks strengthening their power in Russia and then publishing some principles, the perspective towards Russia changed. There was an interest in what exactly the Bolsheviks wanted to do and efforts were spent to take precautions against the Bolshevik Russia. Especially with the emergence of the economic principles of the Bolsheviks, the liberal and capitalist world led by England was frightened of this and they were prompted to take precautions against the Bolsheviks. Meanwhile, the two enemy states of the war, England and Germany started to make statements blaming each other. Anti-Bolshevik and later anti-communism thought began to gain ground in this process and Bolshevik hostility began to be fueled.

Pressurized by the hardships of the war, the Ottoman State that at first perceived the Bolshevik Revolution positively thought that this could be a great opportunity to get rid of its arch-enemy, Russia. A deep admiration for the Bolsheviks aroused in the Ottoman public, especially with the disclosure of secret treaties by the Bolsheviks. However, the question of whether their claims over Ottoman lands would continue or not was always kept in mind, forcing the Ottoman government to act cautiously. Consequently, the Ottoman press tried to be careful and cautious while describing the situation in Russia when basing it on foreign agencies. However, its political attitude towards the Bolsheviks changed after getting defeated in the First World War with its allies and signing the Armistice of Mudros.

After the occupation of Anatolia by the Entente forces and, therefore, the start of National Struggle for the liberation of Anatolia, the Ottoman administration displayed a hostile attitude towards the Bolsheviks while using an anti-Bolshevik and anti-communist propaganda as a weapon against the struggle in Anatolia. The first relations between the nationalists resisting the invasion of Anatolia and the Bolsheviks in Russia started in this critical period, just before the Battle of Sakarya, and initiatives were launched by the Turkish Grand National Assembly to fight together against anti-imperialism. Changing its attitude with the occupation of Anatolia and the following nationalist struggle there, the Ottoman press, which tried to explain the situation in Russia objectively in the first year of the revolution, started to make statements based on the view of the Entente Powers. In the meantime, the Anatolian press highlighted the anti-imperialism aspect in the relations with the Bolsheviks, covering struggles of the Bolsheviks against the imperialist Western.

Bolsheviks, who wanted to ensure their own administration in Russia and open up to the world, supported the struggle against the imperialists under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and wanted to spread the idea of Revolution in Anatolia. Therefore, the relations have shown a balancing nature for both sides rather than acting cautiously and together, even though they started with anti-imperialist rhetoric. Mustafa Kemal Pasha and his friends, who were on the verge of a critical war, thought that relations with the Bolsheviks should be started as soon as possible, as they urgently needed help from Russia. Meanwhile, the Anatolian press took a position praising the Bolsheviks and describing the struggle against imperialism rather than discussing the principles of the revolution objectively. The Revolutionary administration in Russia, on the other hand, took advantage of this situation and wanted to use Anatolia as a springboard for Bolshevik expansionism. That's why, while evaluating the Turkish-Russian relations before the Sakarya War, unlike other periods, a multi-dimensional perspective on political, social, ideological and cultural issues should be adopted. In this study, all these have been discussed by making use of first-hand sources and serious academic studies. Accordingly, this subject has been examined and evaluated through the Ottoman press, the Anatolian press, the Parliamentary Minutes and the academic studies. In addition, this study aims to reveal the political maneuvers and moves of Mustafa Kemal Pasha as well as their results in a period when Anatolia witnessed a lively leftist action. Also, the moves of the Bolsheviks against Mustafa Kemal Pasha and their results were focused on through the available sources. Finally, this study also seeks to examine the role of Turkish-Russian relations starting before the Battle of Sakarya in the victory of the War of Independence and later in the achievement of national independence.

Giriş

Günümüze kadar Bolşevik Devrimi hakkında birçok makale ve kitap yayınlamıştır. Devrimin beklenmedik bir şekilde ve zamansız ortaya çıkmış olması çeşitli şüpheleri ve tereddütleri beraberinde getirmiştir. Devrimin ilk yılında farklı bloklarda yer alan devletler, özellikle İngiltere ile Almanya Devrimin çıkışına dair faileri aramaya ve birbirlerini suçlamaya çaba gösterdiler. Devrimin İngiliz tertibi mi? yoksa Alman tertibi mi? olduğu, çokça tartışılmıştır.¹ Devrimin, Rusya'nın iç meselesinin bir yansıması olabileceğine dair tartışmalar, bu süreçte başlamış ve Rusya'daki olaylar yakından takip edilmeye çalışılmıştır. Rusya'daki iç çatışmalar ve genel durum hakkındaki bilgiler, dünya basınıyla birlikte Osmanlı basınında yer almaya başlamıştır. Bolşeviklerin çarlık rejimini sona erdirmesi ve Rusya'da yeni rejimin tesis edilmesine yönelik çabalar, yine basının yakın takibi altındaydı. Bolşeviklerin, belli bir istikrarı ve düzeni sağladıktan sonra yayılmacı politika gütmeleriyle birlikte Avrupalı devletler, harekete geçmiştir.² Ekonomide, siyasi ve sosyal hayatta Bolşevik hedeflerin tam olarak belirmesiyle birlikte Avrupalı güçlerin özellikle İngilizlerin Devrime kuşkuyla bakmasına neden olmuştur. Bu süreçte, anti-Bolşeviklik veya anti-komünizm silahı, Bolşevik yayılmacılığının önündeki en büyük engellerden biri olarak durmaktaydı.³ Bir süre sonra anti-Bolşeviklik silahı, mazlum milletlerin yanında olduğunu beyan eden Bolşeviklerin anti-emperyalizm propagandasıyla çatışmış ve ideolojik yayılma imkânı bulmuştur.

Rusya'daki devrim hareketlerini yabancı haber ajansları üzerinden takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti, Devrimin dünya barışına giden süreci başlatacağına inanmıştır.⁴ Osmanlı'nın umut beslediği barış gerçekleşmiş fakat aynı yıl içinde Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve fiili olarak yok olmasını amaçlayan Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.⁵ Bu süreçte işgaller başlamış ve İstanbul hükümeti, işgalcilerin yönlendirmesiyle karşı karşıya kalmıştır. İşgallere karşı ulusal direnişin başlamasıyla birlikte Osmanlı topraklarında Bolşeviklerle ilgili iki farklı anlayışın doğmasına ve bununla ilgili siyasi davranışın oluşmasına neden olmuştur. Bu iki başlılık, işgallerin derinleşmesiyle birlikte iyice artmış ve Bolşevik yönetim ile Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin buluşması, bu süreçte gerçekleşmiştir. İlk başlarda Bolşeviklerle ilişkiler, şüphe ve tereddüt içerisinde başlamış, daha sonra belli bir düzene girmiştir. Anadolu'nun Bolşevik tehlikeye maruz kaldığına dair propagandalarına karşın, bağımsızlık düşüncesinin altın anahtarı olarak görülen anti-emperyalist söylemler, bu dönemde Anadolu basınında sıkça kullanılmıştır. Fakat Anadolu'daki sol oluşumlar, gözden kaçmamış bununla ilgili düşüncenin kök salmasının önüne geçecek birtakım tedbirler alınmıştır.

Bütün bu anlatılanlar göz önüne alındığında Bolşevik Devrimi, Devrimin ortaya koyduğu düşünceler ve bu düşüncelerin Türkiye'deki yansımaları üzerine çeşitli araştırmalar yapılmış, pek çok kıymetli eserler yayınlanmıştır. Fakat Bolşevik Devrimiyle ilgili yayınlanmış olan birçok eserde bu konuya dair detaylı bilgiler verilerek incelenmesine rağmen, Osmanlı Devletine olan çok yönlü etkisi fazla sorgulanmamıştır. Osmanlı ve Anadolu basınında yer alan haber ve yazıların değerlendirilerek Osmanlı topraklarındaki Bolşeviklik algısının tahlil edilmiş olması, bu çalışmayı diğerlerinden ayırmaktadır. Devrimin ideolojik amacından arındırılarak anti-emperyalist söylemlerle işgale karşı direnmenin sloganı haline nasıl getirildiği, yine bu çalışmayı özgün kılan nedenlerden bir diğeridir. Çalışmayı özgün kılan bir başka husus ise; Osmanlı basını ile Anadolu basınında çıkan haber, yazı ve değerlendirmelerin yanı sıra arşiv belgeleri, hatırat ve farklı görüşleri temsil eden eserlerin bir arada verilmiş olmasıdır. Bu çalışmada kaynaklar, karşılaştırmalı şekilde ele alınmış ve Bolşevik düşüncenin İstanbul ile Anadolu'daki tesirleri, ayrı ayrı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1- Bolşevik Devrimi ve Osmanlı Devleti

Hiç kuşkusuz dünya tarihini derinden etkileyen önemli olaylardan biri, 20. Yüzyılın hemen başında meydana gelen Bolşevik Devrimidir. Çarlık Rusya'sının bir iç meselesi olarak başlayan Devrim hareketleri, zamanla etkisini siyasi, sosyal ve iktisadi olarak göstermeye başlamıştır. Devrimin çıkış nedeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun en önemli nedeni; birçok ülkenin, Rus Devrimiyle ilgili yeterince bilgiye sahip olmadan kendi siyasi pencerelerinden Rusya'daki olayları, yorumlamış olmalarıydı. Özellikle Avrupa ülkelerinin, Devrimin çıkış nedenini bir yerlere bağlama ve hatta suçlu arama düşüncesi, Devrim hareketlerinin yayılmasıyla birlikte ön plana çıkmıştır. Rusya'daki devrim hareketlerinin başarıya ulaşmasından sonra ise,

¹ "İngiliz Entrikaları", *Tanin*, 21 Mart 1917, 4; "İngiltere ve Rus İhtilali", *Tanin*, 4 Nisan 1917, 1.

² Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 13.

³ Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 176, 277.

⁴ Ahmet Gündüz, "1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/ 1, 2005, 11.

⁵ *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, (BOA) Hariciye Siyasi, HR.SYS, 2563/7, (M. 30.10.1918).

tartışılan ve endişe duyulan konu, Devrimin muhtemel sonuçlarıyla ilgilidir. Devrimin sonuçları karşısında nasıl bir tavır takınılacağı konusunda çoğu devletin herhangi bir öngörüsü mevcut değildi. Aynı bu belirsizlik Rus halkı için de geçerliydi. Bu dönemde Rusya'daki Devrim hareketlerinin bir rastlantı sonucu meydana gelmediği; hatta planlandığına dair görüşler, ileri sürülmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Avrupa ülkeleri arasında Rus Devrimini bir yerlere bağlama düşüncesi ön plana çıkmıştır. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği devletlere göre; savaşın ortasında devrim yapmak düpedüz suçtu ve bunun karşısında sıkı önlem alınması gerekmektedir. Ancak Avrupalıların burada göz ardı ettiği konu; Rusya'da olup bitenleri, çoğunlukla temas halinde oldukları yönetici sınıf üzerinden değerlendirdiklerinden Devrim hareketlerini tam olarak anlayamamış olmalarıydı.⁶

Bolşevik Devrimiyle ilgili Avrupalı devletler tarafından yapılan manipülatif açıklamalara rağmen, Devrimin çıkış nedeni büyük oranda ekonomik sebeplere dayandırılmıştır. Rusya'nın içinde bulunduğu kötü ekonomik durum, Devrim hareketlerini tetiklemiş olabileceğine dair yorumlar, bu dönemde sıkça yapılmıştır. Devrimden önce İngiliz ve Fransız sermayedarları tarafından kuşatılmış olan Rusya ekonomisi, bir belirsizliğin girdabına sürüklenmiştir. Özellikle enerji ve maden yatakları başta olmak üzere ülkenin birçok verimli kaynaklarını elinde tutan bu sermayedarlar, Rusya ekonomisini giderek kontrolleri altına almışlardır. Bunun yanı sıra I. Dünya Savaşının getirmiş olduğu ağır koşullar ve istihdam için gereksinim duyulan sermayenin yabancıların tekelinde olması, büyük oranda Rusya'da bir belirsizliğin ortaya çıkmasına ve ardından Ekim Devriminin patlak vermesine neden olmuştur.⁷

Elbette Fransız İhtilali sonrasında başlayan ve o dönem Rusya'nın da müdahil olduğu Avrupa'daki işçi hareketlerinin, Rus Devriminin ortaya çıkmasında önemli payı olduğunu burada vurgulamak gerekir.⁸ 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Çarlık rejimine karşı bir siyasi güvensizlik ve hoşnutsuzluk ortamı zaten oluşmuş durumdaydı. Bütün bunlarla beslenen fikir hareketleri, ekonomideki kötü gidişat ile birleşince Rusya'daki olayları kamçulamış ve böylece devrim kaçınılmaz olmuştur.⁹ 1905 yılında başarısız ihtilal kalkışmasından sonra Rusya'nın toplumsal yapısı, zaten onarılamaz bir hal almış ve güvensizlik had safhaya ulaşmıştır.¹⁰ Aynı tarihlerde Çar ailesini etkisi altına alan ve yönlendiren papaz Rasputin'in Rus yönetimi üzerindeki etkisinin giderek artmasıyla birlikte, halkın yönetimden uzaklaşmasına ve nefretine yol açmıştır.¹¹ Bu yüzden Çarlık idaresindeki Rusya'da yer yer bölgesel ayaklanmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.¹² Bir süre sonra bu ayaklanmalar, toplumun farklı kesimlerini harekete geçirmiş ve böylece Rusya'da büyük kıyam (kalkışma), yani 1917 Devrimi, gerçekleşmiştir. Devrim sonrası Bolşevikler, ülke yönetimini bu ayaklanma sonucu ele geçirmiştir.

I. Dünya Savaşının ortasında meydana gelen büyük kıyam ya da Bolşevik Devriminin, sıradan bir olay olmadığı anlaşılmış ve Avrupa'daki Devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de geniş yankı uyandırmıştır. Bu süreçte dünya basınıyla birlikte Osmanlı basını, Bolşevikleri yakından takip etmeye ve Rus Devrimi hakkında elde edilen bilgilerden yola çıkarak haberler yapmaya başlamıştır. Ancak bu bilgiler, Berlin ve Viyana haber ajanslarına dayandırılarak aktarılmış olduğundan pek sağlıklı değildir. Yabancı haber ajanslarının savaş sansürü yanında Osmanlı yönetiminin ayrıca uygulamış olduğu sansür nedeniyle Bolşeviklerle ilgili haberlerin tamamına erişilmesini güçleştirmiştir. Dolayısıyla tüm engellerin aşılarak Bolşevik Devrimiyle ilgili tam ve

⁶ Rusya'da Çarlığın yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek siyasal ve dinsel boşlukta anarşi ortamının doğma ihtimali giderek artmıştır. Bu ortamda aşırı uçların peşinden koşma ve mutlak olana ihtiyaç duyma gibi çeşitli eğilimler, baş gösterme ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Bolşevikler, ülkede kendi iktidarlarını bir an önce tesis ederek toplumu bir arada tutma çabasına girmiştir. Pierre Gilliard, *Son Çariçev Aleksey Romanov'un Eğitmeninden Rus Sarayında On Üç Yıl*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2018, 151.

⁷ Bolşeviklere yakınlığıyla bilinen Yeni Dünya gazetesi; Rus Devriminin Avrupa'nın aşırı hırs ve ferdiyetçiliği yüzünden meydana geldiğini, işçilerin evine bir lokma ekmek dahi götüremeyecek kadar düşkün bir vaziyette olduğunu yazmıştır. Bu bağlamda işçi sınıfını ön plana çıkaran gazeteye göre; Rusya'daki amelenin, artık her şeyin kıymetini para yerine işçi ve emek ile ölçülebilir olmasını istediklerini; bu gerçekleşmeyince sabrı tükenen işçilerin harekete geçtiğini ve Bolşevik isyanının meydana geldiğine dair açıklamalara yer vermiştir. "Bolşevik Haberler", *Yeni Dünya*, 32, 11 Ekim 1920, 2.

⁸ 1830'lu yıllarda Avrupa'da meydana gelen siyasi karmaşayı fırsata çevirmek isteyen Rusya, sık sık Avrupa işçilerine müdahale etmeye başlamıştır. Hatta Çar I. Nikola, Avrupa işçilerine müdahaleyi Rusya'nın hakkı olarak görmüş, bu amaçla 1830 İhtilali ile bozulan asayişiyi yeniden sağlamak amacıyla Fransa ve Belçika'ya bir sefer hazırlığı dahi yapmıştır. Ancak dokuz aydan fazla süren Lehistan isyanı nedeniyle bu müdahale gerçekleşmemiştir. Bu nedenle Avrupa ve Rusya arasındaki mücadeleyi ifade etmek üzere İhtilal ve Rusya deyiimi, uzun süre gündemde kalmıştır. Dö Monzi, *Bolşeviklik*, Çev. Haydar Rifat, İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, 1932, 22-24.

⁹ Nil Türker Tekin, "Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı", *Toplumsal Tarih*, 216 (Aralık 2011), 86.

¹⁰ Rex A. Wade, *Rus Devrimi 1917*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, 31.

¹¹ "Rusya'da Mazlum Kuvvetler", *Tanin*, 22 Mart 1917, 2.

¹² Dö Monzi, *Bolşeviklik*, 73; Tekin, "Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı", 86.

doğru bilgilere ulaşmak, devrimin ilk yılında pek mümkün olmamıştır.¹³ I. Dünya Savaşının başından itibaren Rusya’da bir şeylerin ters gittiğini sezmiş olan Osmanlı basını, savaşın başından itibaren Rusya’yla ilgili haberlere sıkça yer vermiştir. 1915 yılından itibaren İkdam, Sabah ve Tanin gibi dönemin önde gelen gazeteleri; Rusya ile ilgili haber yaparken Rusya’nın çok kötü durumda olduğunun altını çizmişlerdir. Rusların bu duruma nasıl düştüğünü haber yapan gazeteler¹⁴, Rus kuvvetlerinin askeri mukavemetlerinin giderek zayıfladığına dair bilgileri, Osmanlı kamuoyuyla paylaşmıştır.¹⁵ Osmanlı basını, Rusya’da olup bitenlerin sıradan bir olay olmadığını anlamış ve Devrime yönelik ilk sezgilerini bu tür bilgiler üzerinden aktarmaya çalışmıştır.¹⁶

5 Haziran 1917 tarihinde İkdam gazetesi, Rusya’daki olayların tehlikeli bir boyuta ulaştığını yazmış ve “Memleket Anarşistlerin Elinde” başlığıyla verdiği haberde şu bilgileri okuyucularıyla paylaşmıştır:

“...bazıları tüfek revolver, kama ve el bombaları ile musallah olan bir anarşist grubu ellerinde “kahrolsun me’murlar!” “kahrolsun sermayedarlar!”, ‘yaşasın sosyalizm, ihtilal, komünizm’ ibareleri muharrer bayraklar olduğu halde güpegündüz Petersburg’un en büyük caddesi olan Nevsky Prospekt’de ve sair caddelerde nümayişler yapmışlardır...”¹⁷

Aynı gazete, İhtilal fikirlerinin Rusya dışına da taşındığını yazarak İtalya’nın Milano şehrini buna örnek olarak göstermiştir. Bu şehirde devrim hareketlerine benzer eylemlerin baş gösterdiğini yazan İkdam gazetesi, Devrimin sadece Rusya ile sınırlı kalan bir olay olmadığı vurgusunu yapmıştır.¹⁸

Tanin gazetesi ise, Rus Çarıçesi’nin tevkif edilmesi sırasında yaşanan olayları şu şekilde aktarmıştır:

“...bidayette saray kuvve-i muhafazası Çarıçe’yi tevkif edecek erbab-ı ihtilale karşı mukavemet göstermek istemiş ise de erbab-ı ihtilalin, sarayı top ile bombardıman edecekleri yolunda tehdidatta bulunmaları üzerine kuvve-i muhafaza teslim olmuştur. Çarıçe sarayın abluka edilmesini anladığı zaman tesirattan ağlamıştır. Ma’haza nezdine çıkan heyet-i mebusayı kemal-i vakar ve sükûn ile karşılamış ve kendisine İmparatoriçe nazarı ile değil hasta çocuğunun bakıcısı nazarıyla bakılmasını rica etmiştir... kendisi bütün dostları tarafından terk edilmiştir. Yanında hasta oğluna bakacak bir tabip bile bulunmuyor. Bu sebeple (Duma) meclisi suret-i mahsusada bir doktor göndermeye mecbur olmuştur...”¹⁹

Bütün bu örnekler gösteriyor ki Osmanlı basını, Rusya’da meydana gelen bu olaylar sonrası, Çalık yönetimindeki Rusya’da, bir çöküş yaşandığı ve eski yönetimin artık onarılamayacak bir hal aldığını yazarak Devrim hareketleri sırasında yaşanan olaylar üzerinden Rusya’nın içinde bulunduğu durumu tahlil etmeye çalışmıştır.²⁰

Osmanlı yönetimi, Nisan 1917 yılı başından Ekim İhtilalinin gerçekleştiği tarihe, yani miladi takvime göre Kasım ayı başlarına kadar Rusya’daki olayları anlamaya ve anlamlandırmaya çaba göstermiş; önlem almaktan ziyade olayları takip etmekle yetinmiştir. Bu süreçte Rusya’daki olaylar, daha çok basın üzerinden takip edilerek değerlendirilmiştir.²¹ Osmanlı basını, Rusya’da savaşın başından itibaren bir şeylerin ters gittiğini sezmiş, fakat bunun ne anlam ifade ettiğini tam olarak kestirememiştir. Dolayısıyla 1917 yılı başından itibaren Rusya’da meydana gelen olaylara ilişkin çıkan gazete haberleri, daha çok sezgilere dayalı olarak aktarılmıştır. İlk başlarda savaşın ortasında sıkışmış bir vaziyette olan Osmanlı Devleti için Rusya’daki olaylar, Osmanlı yönetimi tarafından hayra alamet olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Rusya’da meydana gelen bu karmaşa nedeniyle

¹³ Kocabaşoğlu, Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, 37.

¹⁴ “Ruslar Vahim Halde”, *Sabah*, 8 Haziran 1915, 1; “Ruslar Parasız”, *İkdam*, 11 Şubat 1915, 1.

¹⁵ Rus ordusundaki sahtekârlık olaylarından bahseden basın, özellikle rüşvet olaylarının had safhaya ulaştığını; bu da ordudaki disiplin ve itaati zorlaştırdığını yazmıştır. “Harbi Umumi Haberleri”, *Tanin*, 16 Ağustos 1916, 1.

¹⁶ Sabah gazetesi, 1915 yılından itibaren “En Son Haberler” başlığıyla yayınladığı yazılarda; Rus ordusundaki durumun pek iç açıcı olmadığından bahsetmiştir. Özellikle ordudaki isyan hareketlerinden bahsederken çok detaylı bilgilere yer veren gazete, bu isyanların Rusya’nın dâhili yapısını nasıl etkilediğini sorgulamaya çalışmıştır. “En Son Haberler”, *Sabah*, 9 Şubat 1915, 3.

¹⁷ “Memleket Anarşistlerin Elinde”, *İkdam*, 5 Haziran 1917, 1.

¹⁸ “Çar’ın İstifası”, *İkdam*, 17 Mart 1917, 1.

¹⁹ Rus İhtilali (Çarıçe Tevkif Edilmiştir), *Tanin*, 25 Mart 1917, 1.

²⁰ “Rusya’da Azim İhtilal Kopmuştur”, *İkdam*, 16 Mart 1917, 1.

²¹ Osmanlı basınında Bolşevik Devriminin ortaya çıkışıyla ilgili ilk haberlere 16 Mart 1917 tarihinden itibaren rastlamak mümkündür. Bu tarihte verilen haberlerin çoğu, Rusya’daki eylemler ve eylemlerin özellikleriyle ilgiliydi. Daha sonraki günlerde ise; Rusya’daki yeni hükümetin programı, Batılı Devletlerin Devrime yönelik tavırları ve açıklamalarına yer verilmiştir. “Rusya’da Azim İhtilal Kopmuştur”, *İkdam*, 16 Mart 1917, 1; “Rus Hükümetinin Programı-Yeni Naibin Feragati”, *Tanin*, 19 Mart 1917, 1; “Lloyd George’nin Beyanati”, *Tanin*, 22 Mart 1917, 1.

Osmanlı ordusu, Kafkas cephesinde rahat bir nefes almış; İstanbul ve boğazlar ise, Rus tehdidinden kurtulmuştur.²²

Diğer taraftan Bolşevikler savaştan çekilirken Çarlık dönemine ait gizli antlaşmaları ifşa etmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin Sovyet yönetimine olan ilgisi ve kredisi artmıştır. Taze bir güven ortamı yaratan Bolşevikler, bu bağlamda Osmanlı Devleti'ni etkilemeyi başarmıştır. Osmanlı basını, 27 Kasım 1917 tarihinden itibaren yaptığı haberlerde gizli anlaşmalara geniş yer vermiş; Osmanlı Devleti'nin gizli anlaşmalarla nasıl paylaşıldığı konusunu gündeme taşımıştır.²³ Bu yüzden Bolşeviklere karşı bir hayranlık kendiliğinden oluşmuştur.

Ayrıca Lenin'in; "Milletlere özgürlük" vaatleri, Osmanlı Devleti tarafından çok olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Zira bu vaatler, Rusya Türklüğünün bağımsızlığa kavuşması yönünde umutların yeşermesine neden olmuştur. Bu yüzden İstanbul ve Anadolu basınında Rusya Türklüğünden bahseden yazı ve şiirlere yer verilerek Kafkasya ve Türkistan'ın kurtarılması için kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁴ Bu bağlamda Ziya Gökalp, 1917 yılında Rus Çarlığının çözülmesiyle beraber, Orta Asya ve Kafkaslarda yaşayan halkların özgürlüklerine kavuşacaklarını ve böylelikle Türk birliğine giden yolun açılacağına inanmış, bu doğrultuda bir şiir dahi kaleme almıştır. Gökalp'in 4 Nisan 1918 tarihinde "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı" başlığıyla yayınlamış olduğu makalede ise; Rus Çarlığının yıkılmasıyla birlikte gelecekte Turan Devletinin doğacağına işaret etmiştir.²⁵

Fakat başlarda olumlu karşılanan Rus Devriminin nasıl bir seyir izleyeceği ve olayların nereye varacağına dair birtakım bilinmezlikler, zamanla 1917 Devrimine şüpheyle bakılmasına neden olmuştur. Bu bilinmezlik, Osmanlı yönetimini tedirgin etmiş ve Bolşevik yönetime karşı net bir tavır alınmasını geciktirmiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın Bolşevikler konusundaki tutumunun net olmayışı da Osmanlı yönetiminin böyle bir politika izlemesinde etkili olmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Rus Devrimine karşı uzun süre bekle gör siyaseti izlemiştir. Bütün bunlar yanında Bolşeviklere karşı net bir siyasi tavır gösterilememesinin başka nedenleri de vardır. Her şeyden önce Bolşevik yönetimin içinde bulunduğu siyasi belirsizliktir. Zira Rusya'daki Amele ve Asker Sovyetler'in talepleri yanında Lenin, Troçki ve Zinoviev gibi yeni isimlerin talepleri, Rusya'yı yeni bir çatışmanın içine sürüklemiştir.²⁶ Lenin ve diğer Bolşevik liderlerin barış, eşitlik ve özgürlük gibi talepleri, bir düsturdan ziyade dünya ihtilaline götüren bir sürece neden olacağı düşünülmeye başlamıştır. Bu bağlamda Lenin ve diğer Bolşevik önderler, Rusya'da başlayan ihtilalin, Almanya, Fransa ve hatta İngiltere'ye kayacağını ve böylece sosyalizmin başarıya ulaşacağına inanmışlardır. Lenin tarafından sıkça kullanılan; "Alman İhtilali gerçekleşmezse biz mahvoluruz" sözü, aslında bu durumu açıkça ifade eden bir söz olarak yer almıştır.²⁷

Rusya'nın harp ile sulh arasında yapacağı bir tercih, Osmanlı Devletini doğrudan etkileyeceğinden Osmanlı yönetiminin Rus Devrimine olan ilgisi, oldukça fazla olmuştur.²⁸ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın Rus devrimine yönelik tutumu ve Alman sosyalistlerinin Rus Devrimiyle birlikte sulhun sağlanacağına dair düşünceleri, basında sıkça yer almış ve Osmanlı yönetiminin sulhun sağlanacağına dair umutları artmıştır.²⁹ Ancak bu süreçte İngiltere'nin, Devrimin sulh getirmeyeceği yönündeki açıklamaları, Osmanlı yönetimini hayli tedirgin etmiştir. Konuyla ilgili olarak İngiliz Dışişleri Bakanının Avam Kamarasındaki beyanatına yer veren Tanin gazetesi; "Rus İhtilalinin sulh yapmak için değil, bilakis harbe daha büyük bir şiddetle devam etmek maksadıyla tertip edildiğini" yazmıştır.³⁰ Aynı gazetenin bir başka haberinde; İngilizlerin ilk başlarda Rus İhtilalcilerini desteklediğini; buradaki amaçlarının Devrim yoluyla Rusya'da yeni kuvvetler

²² Zafer Toprak, "Ekim Devrimi Osmanlı-Türk Basınında Lenin", *Toplumsal Tarih*, 287 (Kasım 2017), 72; Gündüz, "1917 Bolşevik İhtilâlinin", 8.

²³ Osmanlı basını, çarpıcı başlıklarla gizli antlaşmaların ifşa edildiğini kamuoyuna duyurmuştur. Troçki'nin bütün askeri komitelere, amale ve köylü meclisine gönderdiği telgrafa yer veren Tanin gazetesi, Bolşevikler sayesinde artık gizli anlaşmaların sona erdiğini, emperyalistlerle mücadele döneminin başladığını yazmıştır. "Lenin Hükümeti Gittikçe Kuvvetleniyor", *Tanin*, 28 Kasım 1917, 1; Bütün Hırslar ve Rezaletler Meydana Çıktı", *İkdam*, 30 Kasım 1917, 1; "Gizli Muahedemelerden Bir Yaprak", *Sabah*, 29 Kasım 1917, 1.

²⁴ Mustafa Gül, "Bolşevik İhtilali Sırasında Kırgız-Kazak Öğrencilerin Osmanlı Hükümeti'ne Sundukları Bir Beyanname", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/ 31, (Mart 1995), 49-50.

²⁵ Nizam Önen, *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 135-136.

²⁶ "Lenin Hükümeti Gittikçe Kuvvetleniyor", *Tanin*, 28 Kasım 1917, 1; "Rus İhtilal-i Kebiri", *Tanin*, 29 Mart 1917, 1.

²⁷ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 13.

²⁸ Meclis-i Mebusanda sulh konusu gündeme geldiğinde bazı vekiller, bunu heyecanla karşılamışlar ve Rus devriminden övgüyle bahsetmişlerdir. Zaten 1917 yılında Osmanlı için Bolşevik Devriminden çok devrimle birlikte oluşan sulh düşüncesi, daha çok önemli hale gelmiştir. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, 1 Aralık 1917, 67.

²⁹ "Alman Sosyalistleri ve Rus İhtilalcileri", *Tanin*, 4 Nisan 1917, 1.

³⁰ "Rus İhtilali ve Harp", *Tanin*, 23 Mart 1917, 1.

tertip ederek Savaşta Rusya'nın mukavemetini arttırmak olduğuna yönelik iddialar, yer almıştır.³¹ İkdâm gazetesinde ise, Amerikalıların da İngiliz çıkarlarına göre hareket ettiğini; bu maksatla Almanlara karşı Rus İhtilalcilerine her türlü desteğin sağlanacağına dair bilgilere yer verilmiştir.³² Fakat aynı tarihlerde yani 1917 Nisan ayında Osmanlı basını; İngilizlerin, Rus ihtilalini dostane bir şekilde telakki etmiş olmasına rağmen, sulh taraftarı Rus ihtilalcilerinin karşısında yer alan muhalifleri desteklediğini; böylece İngilizlerin kendi çıkarları aleyhine oluşabilecek bir duruma engel olmak istediğini yazmıştır.³³ Savaşın tam ortasında böyle bir devrimin ortaya çıkarak hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış olması, Bolşeviklerin nereden destek aldığına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bir süre sonra muhaliflerin ihtilalciler karşısında gücünü koruyamayacağını anlayan İngilizler, Rusya'daki devrim hareketlerinden Almanya'yı sorumlu tutarak Almanya'nın bir tertibi olduğu görüşünü dillendirmiştir. İngiliz bakan Winston Churchill'in, Lenin ve Zinovyev'lerin Almanya üzerinden Rusya'ya giriş yapmasını; "Almanlar bir veba basili gibi mühürlü bir vagonla İsviçre üzerinden Rusya'ya soktular" sözü, aslında Rusya'daki olaylara ilişkin Almanları suçlayan bir söz olarak yer almıştır.³⁴ Zira Lenin ve yanındaki 30 kadar ihtilalcinin Alman topraklarından geçerken herhangi bir pasaport ibraz etmemiş ve yanlarındaki eşyalar dahi muayeneden geçirilmemiştir. Böyle bir durumun yaşanmış olması İngilizlerin, Almanları suçlamasına neden olmuş ve Almanya'nın Bolşeviklerle ilişkisini doğrulayan bir davranış olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Lenin'in Rusya'ya gelişinden birkaç gün sonra Bolşevik siyasetine önemli bir güç katacağı düşüncesinden yola çıkarak İsveç'teki sosyalistler ile görüşmesi, Almanya'nın hasımlarını iyice kuşkulandırmıştır.³⁵ Rusya'daki iç karışıklığın uzun sürmesinden daha çok Almanların faydalandığı, bu yüzden Brest-Litovsk Antlaşmasının gecikmesine ve dolayısıyla sulha engel olduğu gerekçesiyle Almanlar, suçlamaların odağı haline gelmiştir. Ancak bir süre sonra Rusya'daki devrim hareketlerinde Almanların pasif tutumu, Rus sosyalistlerini hayli rahatsız etmiş ve Alman sosyalistleri için besledikleri tüm umutları yok olmuştur. Bununla bağlantılı olarak Almanların Rusya'daki imajının giderek zayıflamasıyla birlikte Almanya'yı suçlamaya yönelik iddialar da etkisini giderek yitirmiştir.³⁶

Osmanlı yönetimi, bahsi geçen bu tür tartışmaların dışında kalarak olanları takip etmekle yetinmiştir. Ancak Rusya'da olup bitenlerin Almanya tarafından mı? Yoksa İngilizler tarafında mı? tertip edildiği hususu, Osmanlı yönetiminin de yakın takibi altındaydı. Zira Almanya'nın Rus Devrimi konusunda alacağı tavır, Osmanlı yönetimini doğrudan ilgilendirmekteydi. Oysa Almanya'nın Rus Devrimi konusundaki tutumu net olarak belirmemiştir. Bu yüzden Osmanlı yönetimi, Bolşevik Devriminin ilk yılında Rusya'daki olayları, hem Almanya hem de İtilaf güçlerinin tavırlarına göre belirlemeye çalışmıştır. Bu süreçte Osmanlı yönetimi, Rusya'da meydana gelen devrim hareketlerini, bir halk hareketi olarak görmekten ziyade Rus ordusunda yaşanan sıkıntıların bir yansıması olarak görmüştür.³⁷ Dolayısıyla Rusya'daki durumun gittikçe kötüleştiğine dair yapılan açıklamalar, daha çok askeri nedenlere bağlanmış; toplumsal bir hareketin sonucu olarak görülmemiştir. Osmanlı basınında Rus Devrimiyle ilgili çıkan haberlerin çoğu, yabancı haber ajanslarına dayalı ve çoğunlukla parçalar halinde verilmiş olduğundan Devrime yönelik bir tutumun belirlenmesini güçleştirmiştir. Bu bağlamda gazetelerdeki gayri nizami bilgiler, devrim hareketlerinin anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır. Rusya'daki durum hakkında çıkan olumsuz haber, yorum ve açıklamalara rağmen hiç kimse böyle bir ihtilalin kısa süre içerisinde patlak vereceğini tahmin edememiştir.³⁸ Bolşeviklerin önde gelen isimlerinden Lenin dahi İsviçre'de bulunduğu sırada Rusya'daki eylemlerin kısa süre zarfında devrim hareketine dönüşebileceğini öngörememiştir.³⁹ Çoğu kimsenin adını dahi bilmediği Lenin, Devrim ile birlikte

³¹ "İhtilalcilere Nazaran Vaziyet", *Tanin*, 19 Mart 1917, 1.

³² "Amerika Kesesini Rusya'ya Açacak", *İkdâm*, 21 Nisan 1917, 1.

³³ "İngiliz Hilekârlığı", *Tanin*, 17 Nisan 1917, 2.

³⁴ Wade, *Rus Devrimi 1917*, 74.

³⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919))*, Ankara: A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970, 322; "Rusya Ahvali", *Tanin*, 17 Nisan 1917, 2.

³⁶ BOA, Hariciye Siyasi, HR. SYS, 2458/2, (12.09.1918); "Rus İhtilali Kebiri", *Tanin*, 4 Nisan 1917, 1.

³⁷ Osmanlı basını, Rus ordusunda rüşvet olayları sıkça yaşanan bir durum olduğunu; bu yüzden orduda itaat ve disiplin duygularının hayli zedelendiğini yazarak Devriminin çıkış nedenini, büyük oranda Rus ordusundaki olaylara bağlanmıştır. "Harbi Umumi Haberleri", *Tanin*, 16 Ağustos 1916, 1; "Rus Ordusundaki Japon Zabıtlar", *Tanin*, 16 Ağustos 1916, 1.

³⁸ *Kendi Belgeleriyle Rus Devriminde Menşevikler*, Haz. Abraham Ascher, Çev. Celal Kanat, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, 33.

³⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 313, 318.

adı sıkça duyulur olmuş ve İtilaf Devletlerinin en nefret ettiği “kara şeytan” haline gelmiştir.⁴⁰ Bir süre sonra Lenin’in, Devrimin yerleşmesi için aldığı kararlar ise Avrupalı devletleri hayli ürkütmüştür.⁴¹

Bütün bunlar, Osmanlı yönetiminde kuşkuya neden olmuş ve Bolşevikler konusundaki siyasi belirsiz, uzun süre devam etmiştir. Ancak Çarlık yönetimindeki Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri nedeniyle Bolşeviklere kuşkuyla bakılmasına neden olmuştur.⁴² Rusya’daki ihtilalin giderek “sol” a kayması ve Bolşevik ilkelerin özellikle ekonomiyle ilgili ilkelerin belirmesinden sonra Osmanlı basınında bununla ilgili yazılar yayımlamaya başlamıştır. Bolşevik İhtilalin nasıl bir ideolojiye sahip olduğu, bu ilkeler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. 1918 yılının başından itibaren Marksizm ve Sosyalizme dair ilk bilgiler, dünya basını ile birlikte Osmanlı basınında yer almaya başlamıştır. Marksizm, Sosyalizm gibi kavramlar, farklı cephelerden ele alınmasına rağmen bu kavramların bütüncül ve kuramsal bir değerlendirmesi, tam olarak yapılamamıştır. Çünkü bunun için ne kuramsal birikim ne de sosyal pratik henüz oluşmamıştır. Bu bağlamda bazı gazeteler, günün politik koşulları ve ideolojik yapılanmasına göre Marksizm ve Sosyalizm hakkında yorumlar yapmışlardır.⁴³ Bu konuda kıta Avrupası’ndaki sosyalistler, Marksizm’in bakış açısıyla olaylara eğilerek işçi ve köylülerin başını çektiği Rusya’daki Devrimin başarıya ulaşacağını ve böylece proleter-sosyalist devriminin gerçekleşeceğine inanmışlardır.⁴⁴

Rusya’da Kasım 1917 tarihindeki devrim hareketinden 1920 yılının sonuna kadar geçen süre zarfında Bolşevik hükümet, iktidarını koruma mücadelesi vermiştir. Yeni yönetimin bu süreçte yaptığı ilk iş, Kasım 1917 tarihinde barış kararını tüm dünyaya ilan etmek olmuştur. Barış kararı, bu dönem için bir kararnameden ziyade ihtilal beyannamesi özelliği taşımaktaydı. Bolşevikler, barışın tesisi için İtilaf Devletlerine bir nota vererek bütün cephelerde ateşkes ilan etmişlerdir. Ardından Aralık 1917 tarihinde İttifak Devletleriyle Brest-Litovsk şehrinde barış görüşmeleri başlamıştır. 22 Aralık 1917 tarihinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Almanya, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan arasında yapılan görüşmeler, 3 Mart 1918 tarihinde sonuçlanmış ve Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁵ Bu antlaşma ile savaş dışı kalan Rusya, kendi iç sorunlarına eğilmiş, Bolşevik düzeni yerleştirmeye gayret etmiştir.⁴⁶ Bolşevikler, bu yeni düzeni tesis ederken bir taraftan da iç savaşla uğraşmak durumunda kalmıştır. Belli bir istikrar sağlandıktan sonra ise, dış ülkelerle ikili ticari ilişkiler kurmaya ve diplomatik tanınmaya özen göstermiştir.⁴⁷ Bu bağlamda Bolşevikler, savaş durumunu tamamen sona erdirecek bir takım antlaşmalara da imza atmıştır.

3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşmasının imzalanmasıyla Türk-Sovyet ilişkileri, barış dönemine girmiştir. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı toprakları üzerindeki Rus işgali son bulmuş; Türk-Rus sınırı, 1877-78 savaşı öncesindeki duruma göre tespit edilmiştir. Rusların Doğu Anadolu’yu 6-8 hafta içerisinde boşaltması ve

⁴⁰ Bu konuda Bolşevizm tehlikesine dikkat çeken Ziya Gökalp, İki Tehlike adlı makalesinde; “Bu mübarek ülkeye daima yabancı milletlerden büyük zararlar gelmiştir” diyerek söze başlamış ve Kara Tehlike ile Kızıl Tehlikenin ne demek olduğunu açıklamıştır. Gökalp, Kara Tehlikenin İngilizler tarafından alttan alta desteklediği muzır propaganda olduğunu; Kızıl Tehlikenin ise, Bolşevik zihniyeti olduğunu yazmıştır. Kocabaşoğlu, Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, 178-179.

⁴¹ Dö Monzi, *Bolşeviklik*, 131-132, 370.

⁴² Sadrazam Talat Paşa, Tanin gazetesine verdiği bir beyanatta; “Şayet Rus milleti de Çarlığın bu miras-ı meş’umunu kendilerine düsturu hareket olmak üzere kabul edecek olur ise sulthan bahs etmek abes olur.” Diyerek, Bolşevikler konusunda temel çekincelerini dile getirmiş; sulhun sağlanabilmesi için Rusların tarihi emellerinden vaz geçmesinin önemli olduğunu altını çizmiştir. “Rusya Ahvali Hakkında”, *Tanin*, 5 Nisan 1917, 1; Mustafa Gül, “Bolşevik İhtilali Sırasında Kırgız-Kazak Öğrencilerin Osmanlı Hükümeti’ne Sundukları Bir Beyanname”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/ 31, (Mart 1995), 49.

⁴³ Atı gazetesi yazarı Celal Nuri, 15 Ocak 1918 tarihli yazısında; Sosyalizmin genel olarak İslam dünyasına ve Türklere yardımcı olduğunu ve benimsenmesi gerektiğini savunmuş ve bunun gerekçelerini sıralamıştır. Celal Nuri’ye göre; Sosyalizmde ehli İslam’da düşman olan Avrupa, emperyalizmi, kolonyalizmi ve emperyalizmi temsil etmektedir. Bu yüzden Avrupa’nın şiddet ve zulmüne karşı her iki kuvvetin kaçınması gerektiğini ve aynı zamanda birlikte hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Celal Nuri, “Hayat-ı Milel (Şimal-i Türk ve Müslümanları-Rusya’nın Siyaset-i İslamiyesi-Bolşevikleri Takdir)”, *Atı*, 15 Ocak 1918, 1.

⁴⁴ Kocabaşoğlu, Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, 49; Rahmi Çiçek, “Bolşevikler ve Bakü Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey’in Beyanatu”, *Toplumsal Tarih*, 11/ 61 (Ocak 1999), 39.

⁴⁵ Bu antlaşma, Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Barış müzakereleri, üç dönem halinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerin birinci döneminde; görüşler ortaya konulmuş; ikinci dönemde, bir takım anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Üçüncü döneminde ise Rusya, Ukrayna ile ayrıca barış yapılması önlenmeye çalışılmıştır. Telli Korkmaz, “Türk-Sovyet İlişkilerinde G.V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi”, *Bellekten*, Cilt LXXX, Sayı 288, Ağustos 2016, 622-623; Zehra Aslan, “Brest Litovsk Müzakerelerinin Türk Kamuoyuna Yansımaları (Aralık 1917-Nisan 1918)” *I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya (Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler)*, Ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017, 301.

⁴⁶ Alaattin Uca, “Atatürk ve Komünizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15 (2000), 323.

⁴⁷ Umut Bekcan, “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 48/ 4, (2013), 75.

Ermeni çetelerinin dağıtılması konusu, hükme bağlanmıştır.⁴⁸ Yine bu Antlaşmayla Elviye-i Selase olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum'daki halkların kendi geleceklerini tayin etme hakkı verilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti, buralara temsilci göndermiştir.⁴⁹

Brest-Litovsk Anlaşmasıyla savaştan çekilen Bolşevikler, siyasi nüfuzlarını artırmaya yönelik olarak propaganda faaliyetlerine yönelmiştir. Bu bağlamda Türk ordusunun Kafkasya'da ilerlemesi sırasında Bolşevikler, Rusya'da esir tutulan Türk asker ve sivillerine yönelik Bolşevik propagandayı etkili bir şekilde kullanmak istemiştir. Bu propaganda için Moskova'da "Yeni Dünya" adındaki Türkçe gazetenin çıkarılması sağlanmıştır. İşgal dönemi Türkiye'sinde Bolşevik propagandalar, karşılık bulmuş ve komünist faaliyetlerin önünü açmıştır.⁵⁰ Bu süreçte Bolşevikler, Türkiye'deki faaliyetlerini iki koldan yürütmüştür. Birincisi, siyasi faaliyetler yoluyla Anadolu'da bir devrimin kapısını aralamak. İkincisi ise, siyasi faaliyetlerle bağlantılı olarak Türkiye'de Bolşevikliğin sosyal tabanda karşılık bulması için kültürel zemin oluşturmak. Zaten Bolşeviklerin temel gayesi; Batılı devletlere karşı politik pazarlıklarında güç elde etmek ve yeni bölgelere, özellikle Anadolu coğrafyasına ulaşarak Batılılara karşı içten içe siyasi çatışma zemini oluşturmaktır.⁵¹ Bu süreçte Osmanlı Hariciyesi, Bolşevikliğin Romanya ve Sırbistan'a sirayet etmesinden endişe duymuş ve konunun hassasiyetine binaen gerekli tedbirlerin alınması için Sadaret makamından icazet istemiştir.⁵² Çarlık Rusya'sının Balkanlarda yürüttüğü Pan politikalarının bir benzerinin Bolşevikler tarafından devam ettirileceği endişesi, Osmanlı Dâhiliye Nezaretini hayli ürkütmüştür. Bu nedenle başta İstanbul olmak üzere büyük vilayetlerdeki Bolşevik teşkilatlanma ve bu teşkilatlanmaya liderlik edenler hakkında istihbarat bilgisi toplanmaya başlamıştır.⁵³

Bolşeviklerin İstanbul ve Balkanlardaki faaliyetleri, İngilizleri de tedirgin etmiş ve bu faaliyetlerin önüne geçmek maksadıyla İstanbul'u işgal ettiği dönemde tevkif ve istihbarat faaliyetleri yürütmüştür. Bu bağlamda İngilizler, İstanbul'daki Ukrayna sefaretini personelinin Bolşeviklik propagandası yapmakla suçlamış ve tevkif etmiştir. Yine İngiliz subayları, İstanbul ve Edirne vilayetlerinde yaşayan Rum ve Ermenileri, Bolşeviklere karşı kışkırtarak Onlarla mücadele etmeleri karşılığında aylık 90 lira maaşla görev yapmaları için ikna çalışmaları yürütmeye başlamıştır.⁵⁴ Bununla yetinmeyen İngilizler, Bolşevizm tehlikesinin çok ileri boyutlara ulaştığını göstermek için Asya'daki Bolşevizm'in Hindistan'dan Balkanlara kadar yayılacağı propagandasıyla tüm Avrupa'nın dikkatlerini bu konu üzerine çekmek istemiştir.⁵⁵ Bundan sonra Balkanlardaki yayılma alanlarının kısıtlandığını gören Bolşevikler, faaliyetlerini daha çok Anadolu'ya; özellikle emperyalist güçlere karşı mücadele vermeye hazırlanan alana doğru kaydırmaya çalışmıştır. Bunun için Bolşeviklerin Anadolu'yu seçmesi bir tesadüf eseri değil, kendileri için bir istihkâm alanı oluşturmaya yönelik bir hamle olduğu anlaşılmaktadır.

2- Bolşeviklerle İlk Temaslar ve Anadolu'da Bolşevizm Algısı

I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti, müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğramış ve İtilaf Devletleri adına İngiltere'yi temsilen murahhaslar arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalamıştır. Bu mütarekeden birkaç gün sonra, yani 8/9 Kasım gecesi, Osmanlı Devleti'nin savaşta yer almasından sorumlu tutulan İttihat ve Terakkinin lider kadrosu; Enver, Talât, Cemal Paşalar ve yakın arkadaşları, U-67 adlı Alman denizaltısıyla İstanbul'dan ayrılmıştır. Ülkeden kaçan İttihatçıların hedefindeki ilk yer, Köstence veya Kırım kıyılarında yer alan Gözleve olmuştur.⁵⁶ İttihatçı kadroların bu kaçıışı, hukuki olarak ülke yönetiminden çekildikleri anlamına gelse de, Anadolu dâhilinde faaliyetlerini aktif olarak sürdürmüşlerdir. Milli Mücadelenin en kritik döneminde dahi İttihatçı kadro, Anadolu'daki mücadeleye yön vermeye veya bu mücadeleyi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İttihatçı önderlerden Enver Paşa, Türkiye'yi işgal eden emperyalistlere karşı

⁴⁸ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 1-2.

⁴⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3; Cilt II, İçtima Senesi 4, 4 Mart 1334/1918, 656-657; Aslan, "Brest Litovsk Müzakerelerinin", 301-302.

⁵⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953, 471; Yavuz Aslan, "1918-1921 Yılları Arasında Samsun ve Çevresinde Bolşevik Faaliyetleri", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2000, 1.

⁵¹ "Acaba Rusya Nereye Gidiyor", *İrade-i Milliye*, 25 (16 Mart 1920), 3; Uca, "Atatürk ve Komünizm", 336.

⁵² *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 4615/346064, (H.17.05.1338).

⁵³ Edinilen istihbarat bilgisine göre; İçlerinden bazı İttihatçıların olduğu tespit edilmiş ve bunların saha itibarıyla İzmir ve Bursa'da faaliyet yürüttüklerine dair birtakım bilgilere ulaşılmıştır. *BOA, Kalem-i Mahsus DH.KMS*, 52/35, (H. 03.01.1338).

⁵⁴ *BOA, DH.KMS*, 52/35, (H. 03.01.1338).

⁵⁵ "Asya Tehlikesi", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1920, 1.

⁵⁶ İttihatçıların kaçış yerleri arasında farklılıklar vardır. Şöyle ki; İngiliz gizli belgelerine göre bu kaçışın Köstence'ye olduğu iddiaları yer alırken; Türk kaynakları kaçışın, Kırım kıyılarında ve Sivastopol yakınlarında bulunan bir sahil kenti Gözleve'ye (Evpatorya) olduğu konusunda hemfikirlerdir. Selâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması", *Belleten*, 54/ 209 (Nisan 1990), 381.

Kurtuluş Savaşını yürüten Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı çeşitli eylemlerde bulunmuş; Onların verdiği mücadeleyi kendisine mal etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Enver Paşa, bir taraftan İngilizlerle anlaşarak Orta Asya'daki Müslümanları Bolşevik hâkimiyetinden kurtarmayı planlarken, diğer taraftan da Bolşeviklerle birleşerek İngiliz ve Fransızların hâkimiyetinde yer alan Asya ve Afrika'daki Müslümanları bağımsızlaştırmaya yönelik tutarsız ve anlaşılmaz bir politika içerisinde olmuştur.⁵⁷

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen iflas etmesinin ardından devletin geleceğinin belirlenmesi konusunda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının öncülüğünde, İtilaf güçlerinin özellikle İngiltere'nin yönlendirdiği Yunan birliklerine karşı büyük bir mücadeleye başlanmıştır. İngiltere, bu mücadelenin kendi sömürgeleri için örnek teşkil etmesinden endişe duymuş, bunun için Anadolu'daki direnişi kaynağından çıkmadan yok etmek istemiştir.⁵⁸ Bu ortamda İngilizler, kurtuluş mücadelesini yürüten kadroya karşı askeri harekât yanında yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Kurtuluş Savaşının başlangıcından itibaren Anadolu'daki mücadeleyi ve Mustafa Kemal Paşayı etkisiz hale getirmek isteyen İngilizler, İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetiyle birlikte yürüttüğü propagandada, anti-Bolşeviklik silahını kullanmıştır. Bu bağlamda Bolşeviklerin Anadolu'ya geldiği ve Anadolu'da Bolşevizm'in hızla yayıldığı ileri sürülmüş; Türk halkının bir belirsizliğin girdabına sürüklenmekte olduğu algısı oluşturularak Milli Mücadele itibarsızlaştırmak istenmiştir.⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa, bu tür propagandaların maksadının milletin bağımsızlığını yok etmeye yönelik bir adım olduğunu, kalp ve vicdanını yabancılara satan kimselerin de bu duruma ayak uydurduğunu söyleyerek bu konuda gereken uyarıları yapmıştır.⁶⁰ İşgale karşı mücadele eden Kurtuluş Savaşının lider kadrosu için bu tür propagandalar, genelde başarıya ulaşmamış olsa da özeldeki yansımaları farklı şekillerde olmuştur.

Bolşeviklerin Anadolu'daki direnişle yakından ilgilendiğini gören Mustafa Kemal Paşa, bu durumu İtilaf güçlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmak istemiştir. Bu konuyla ilgili olarak 23 Haziran 1919 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta Mustafa Kemal Paşa, şu hususlara dikkat çekmiştir:

"...Bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bîtaraf görünmek azm ile İtilaf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın Bolşevik pây-i istilâsında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabât-ı fiiliyesine kalkışmak muvafık olacaktır..."⁶¹

Bu amaç doğrultusunda ilk önerinin Bolşevikler tarafından yapılmasını beklemeden harekete geçilmesini ve birkaç değerli kişinin kılık değiştirerek görüşmelerin biran önce başlatılmasını ve bir anlaşmaya varılmasını istemiştir.⁶² Bu süreçte Anadolu milliyetçileri ile Bolşevik yöneticileri arasında iyi niyet açıklamaları olmuş ve bu durum, 23 Temmuz'daki Erzurum Kongresine de yansımıştır. Sivas Kongresinden iki gün sonra, 13 Eylül 1919'da Sovyet Dışişleri Komiserliğinin Türkiye İşçi ve Köylülerine hitaben verdiği demeçte; İngiliz emperyalizmi ve İstanbul hükümeti yerilmiş, Anadolu'daki mücadele övülerek Rus hükümetinin yardıma hazır olduğu vurgusu yapılmıştır.⁶³ Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar geçen zaman zarfında Türkler ile Sovyetler arasında bir takım hazırlık temasları gerçekleşmiştir. Bu süreçte Türkler, Bolşeviklerle teması üç koldan yürütmüş, daha sonra ise bu temaslar birleştirilmiştir. Erzurum kongresinde bir araya gelen Milli Mücadele yöneticileri, Bolşeviklerle temasın Doğu Cephesi kanalıyla yürütülmesinin daha doğru olacağına karar vermiş ve bunun için Dr. Ömer Lütfi ile Dr. Fuat Sabit'i Kafkasya'ya gönderilmiştir. Yine Sivas Kongresi

⁵⁷ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, Çev. Hasan Âli Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2010, 11-12; Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde", 382.

⁵⁸ Turhan Ada, "Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)", *Bellekten*, 82/ 295 (Aralık 2018), 1079-1080.

⁵⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, Dokuzuncu Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, 179, 393-394; "İrade-i Milliye-Beyanname", *İrade-i Milliye*, 28 Eylül 1919, 3.

⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın konu ile ilgili beyanati şöyledir: "...Kalp ve vicdanını menafi-i ecnebiyeye satan birtakım kesânın asıl ve faslı milletimizce meçhul bir nam ve bahane tasnif ederek mefkure-i istiklâl-i milleti boğmaya ve milletin lehelhamd kendi kuvveti ile şimdikiye kadar hâsıl ettiği tesirat-ı haseneyi ihlale çalıştığı ayanen anlaşılıyor..." "İrade-i Milliye-Beyanname", *İrade-i Milliye*, 28 Eylül 1335/1919, 3; *Milli Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basım*, Haz. Zekâî Güner-Orhan Kabataş, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, 5-6.

⁶¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2008, 61.

⁶² Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Cilt I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 87-88.

⁶³ Mediha Akarslan, "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Arasında Kurulan İletişim, *Atatürk Yolu*, 4/ 16 (1994), 470.

sürecinde Mustafa Kemal Paşa, eski Şark Orduları Grubu komutanı Halil (Kut) Paşayı da Sovyetlerle ilişki kurması için görevlendirmiştir. Son olarak Karakol Cemiyetinin, haber vermeden Sovyetlerle anlaşmaya çalışması, bu dönemde Sovyetlerle yapılan üçüncü görüşme olarak yer almıştır.⁶⁴

Aslında Bolşevikler, yeterli sanayi ve milli burjuvaya sahip olmayan Osmanlı Devleti'ndeki işçilerle bir devrimin gerçekleşmeyeceğinin farkındaydılar. Bu yüzden Bolşevikler, ortak düşmana yani Anadolu'yu işgal eden İtilaf güçlerine karşı mücadele veren Türklerin yanında yer almayı uygun buldular. Böylece ortak düşmana, yani işgalci güçlere karşı ortak mücadele alanı oluşturarak Anadolu ihtilalini gerçekleştirmenin yolunu aralamaya çaba gösterdiler. Bu süreçte Anadolu'da Bolşeviklik, politik ve kültürel düzeyde ele alınmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Artık Anadolu'da Bolşeviklik, şeklen değil kültürel olarak taklit edilmek istenmiş; İslâmî renklerle, Bolşevik ilkeleri kaynaştırmaya yönelik bir takım gayretler ortaya çıkmıştır.⁶⁵ İslâm dininin esasları ile Bolşevik umdelerin uyuşabileceğine dair ilk tartışmalar, yine bu süreçte başlamıştır. Bolşeviklik ile İslam dinini bağdaştırmaya özel gayret gösteren bazı vekiller, Bolşeviklere yakın olmakla şeriata daha fazla yaklaşıldığını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.⁶⁶ Bu tür tartışmaların yaşanmış olması, aslında Bolşeviklerin amacına hizmet etmiştir. Bu yüzden bazı çevreler, bu tür tartışmaları endişeyle karşılamış ve önlem alınması gerektiğini savunmuştur.

Anadolu'daki yapılanmayı yakından takip eden İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'ye büyük miktarda askeri ve mali yardımı müzakere etmek üzere Moskova'ya bir Heyet-i Mahsusa göndereceğini önceden haber almış ve buna karşı bir takım önlemler almıştır. Burada asıl merak edilen konu; Türklere yapılan yardımlar karşısında Bolşeviklerin nasıl bir elverişli ortama kavuşacağı hususu olmuştur.⁶⁷ Zaten İngiliz ve Fransız devlet adamları, Türk-Sovyet yakınlaşması ihtimalini göz önünde bulundurarak Bakü petrollerini ellerinde tutmak, İran ve Irak yolunu kapatarak bir ön tedbir almak maksadıyla Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la bir set oluşturmak istemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda İngilizlerin, Bolşeviklere karşı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını desteklemek için bu devletlerin oluşturduğu Cumhuriyet ile bir ittifak anlaşması yapmaya çalıştıklarına dair bilgiler, Ankara'ya ulaşmıştır.⁶⁸ Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e 26 Nisan 1920 tarihinde çektiği telgrafta; Emperyalist hükümetlerin aleyhinde yer alarak esaret altındaki insanları kurtarmak için Sovyetlerle işbirliği yapmayı, Sovyetler Menşevik Gürcistan'a harekete geçtiği takdirde Türkiye'nin de emperyalist hükümetler aleyhine harekete geçmeyi ve Azerbaycan'ı Bolşevik devletler topluluğunun içerisinde yer almasını üstleneceğini bildirmiştir. Bunun için Sovyetlerden para, silah, cephane ve malzeme talebinde bulunulmuştur.⁶⁹ Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri Çiçerin, 2 Haziran 1920 tarihinde verdiği cevapta; Türkiye'nin istiklalini ve Türk olan yerlerin Türk devletine ilhakını kabul edebileceklerini; ancak Ermenistan, Kürdistan, Lazistan ve Batum arazisinde, Doğu Trakya'da referanduma taraftar olduklarını belirtmiştir. Yine Çiçerin, Ermenistan ve İran'la Türkiye arasındaki sınırların tespiti hususunda Sovyetlerin aracılık yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ittifak teklifi ise görmezden gelinmiştir.⁷⁰ Çiçerin gönderdiği mektupta Ankara hükümetine yardım konusunda önemli bir emare olmamasına rağmen, Milli Mücadeleye yakınlığıyla bilinen Açığsöz gazetesi, bundan övgüyle bahsetmiştir. Söz konusu gazete, bu mektup sonrası yayınladığı bir yazıda; "Bolşeviklerin insani ve faziletkâr

⁶⁴ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul: BDS Yayınları, 1991, 73-74.

⁶⁵ Dönemin bazı gazete ve dergileri, Bolşevik umdeler ile İslâm dininin emirleri arasında birçok benzerliğin olduğunu; zaten İslam dininde bu umdelerin birçoğunun mevcut olduğunu yazmıştır. Konuyla ilgili olarak Açığsöz gazetesi, Bolşeviklerin birçok icraatları vardır ki hep ahkam-ı İslamiye'ye muvafiktir. Ezcümle Bolşevikler müskiratı katiyyen kaldırmışlardır... Onların kendi hükümetlerine (Sovyet Hükümeti) derler. Müslümanlar ise (Şura Hükümeti) derler. Diğer bütün umur ve hususatta Müslümanlar kendi istedikleri gibi hareket ederler..." "İslam-Bolşevik Münasebeti", *Açıksöz*, 66, (29 Temmuz 1920), 1. Ayrıca buna benzer açıklamalar için bkz. Eşref Edip, "Alemdede Saha-i Terakkiye Doğru Atılan Her Hatve İslam'a Tekarrübdür", *Açıksöz*, 75 (2 Eylül 1920), 2; Aynı yazı 13 Aralık 1920 tarihinde Sebilürreşad dergisinde tekrar yayınlanmıştır. Bkz. *Sebilürreşad*, 18/ 466 (13 Aralık 1920), 283; Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Basım, 2012, 21.

⁶⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt I, İçtima: 14, 11.05.1336/1920, 258

⁶⁷ "Ankara-Moskova Münasebeti", *Peyam-ı Sabah*, 1 Ağustos 1337/1921, 1.

⁶⁸ Konuyla ilgili olarak İngilizlerin Kafkasya temsilcisi Oliver Wardrop, Lord Curzon'a 3 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği telgrafta; Kafkasya'da oluşturulmaya çalıştıkları set sayesinde Türkiye'nin Rusya'dan yardım almasının önüne geçileceği bildirmiştir. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 502-503; Ada, "Rus-Batı Rekabetinin", 1086.

⁶⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Bugünkü Dile Hazırlayan. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, 322; Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 74; Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları", *Belleken*, 45/ 179 (Temmuz 1981), 227; Ada, "Rus-Batı Rekabetinin", 1088.

⁷⁰ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 74.

hareketleriyle Dünyanın bütün mazlum ve esir milletlerinin muhabbet ve hürmetlerini kazanıyor” diyerek Bolşeviklerden övgüyle bahsetmiş; Onları kurtarıcı olarak göstermeye çalışmıştır.⁷¹

Anadolu'nun işgaliyle birlikte Türkler ile Bolşevikler arasında ilişkiler, böylece başlamış ve bu ilişkiler, Türkiye ile Rusya arasında yeni bir döneme geçildiğinin ilk işareti olmuştur.⁷² İşgalin başlamasından hemen sonra Anadolu'da milli direnişin uyanmasına büyük çaba gösteren Mustafa Kemal ve arkadaşları, Amasya'da ülkenin içinde bulunduğu durumu gözden geçirmiş ve Türklere dayatılan haksızlık karşısında Rusya'daki yeni yönetimle yakın ilişki kurularak emperyalistlere karşı mücadele edilebileceğini bir seçenek olarak düşünmüştür.⁷³ Kurtuluş Savaşının başlamasıyla birlikte Ankara hükümeti, Bolşeviklerin yardımlarına derin ihtiyaç duyduğundan Rusya'daki Bolşevik yönetimle yakın temas kurmuştur. Ankara hükümeti, bu temasların kurulduğu dönemde son derece kritik bir mücadeleye başlamıştır. Anadolu'daki Türk mukavemetini kırarak Ankara'daki hükümeti yok etmeyi amaçlayan Yunanlılar, Ağustos 1921 tarihine kadar Batı Anadolu'da geniş bir alanı işgal ederek Ankara yakınlarına kadar ilerlemiştir. Bu süreçte Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin temin ettiği mütevazı yardım, açlık çeken Sovyet Rusya'ya gönderilmiştir. Ankara hükümetinin Rusya'daki açlıktan haberdar olması ve ardından yardım ulaştırması, Bolşevikler tarafından büyük fedakârlık olarak karşılanmıştır. Bundan hayli memnun kalan Bolşeviklerle ilk sıcak temaslar, böylece başlamıştır.⁷⁴

Rusya'daki Bolşevik yönetim, Kurtuluş Savaşının başından itibaren Anadolu'daki mücadeleyi yakından takip etmiş ve kendi ideolojisini yaymak için siyasi ve toplumsal zemin oluşturmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşları, her şeye rağmen Bolşeviklerle ittifak kurmak istemiştir. Kuzeyden gelecek yardıma acil ihtiyaç duyulduğundan Bolşevik propagandalara ve faaliyetlere bu süreçte müsamaha gösterilmiştir. Ancak Anadolu'daki Bolşevik faaliyetler, yakın takibe alınmış ve Moskova'nın yayılcı politikasının önüne farklı yol ve yöntemlerle geçilmek istenmiştir.⁷⁵

Ancak bu dönemde Sovyet Rusya'da Çiçerin, Radek ve Orconikidze gibi Rus Devriminin önde gelen isimleri, Ankara hükümetiyle yakınlaşmaktan ziyade Enver Paşa ve ekibinin elde tutulmasının daha iyi olacağını savunmaktaydılar.⁷⁶ Çünkü Onlara göre; Kemalistlerin, Kafkasya'da Sovyetlere karşı zorluk çıkarma ihtimali hayli yüksekti. Bu yüzden yardımlar, Kemalist olmayan, eski Jön Türk milliyetçi grubuna verilmesi ve böylece Orta Avrupa, Mısır, Cezayir ve Fas gibi yerlerde bu grup vasıtasıyla Bolşevikliğin kolay bir şekilde yayılmasına imkân sağlanmalıydı.⁷⁷ Enver Paşa ve arkadaşlarının Türk-İslam coğrafyasında daha etkili olabileceğini savunan Çiçerin ve arkadaşları, hem bu bölgedeki İngiliz nüfuzunu zayıflatmak hem de sosyalizmi gayr-ı milli ideoloji olarak gören Mustafa Kemal Paşa'yı tasfiye ederek Anadolu'daki mücadeleyi Bolşevik Devrimiyle bütünleştirmek için bir planı devreye sokmak hevesindeydiler. Bu durumdan dolayı Sovyetlerle işbirliği yapmak isteyen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını hayli tedirgin etmiş ve Bolşeviklerle ilişkilerde ölçülü hareket etmeye zorlamıştır.⁷⁸

Bu süreçte İngilizler, kendileri için yaşamsal öneme sahip olan Anadolu ile Bolşevikleri ayrı tutmak maksadıyla Sovyet Kızıl Ordusuna karşı Beyaz Ordu'nun yanında yer almıştır. Ancak İngilizlerin Beyaz Ordu'ya verdikleri desteğe rağmen Kızıl Ordu, 1920 Nisan ayı sonunda Bakü'ye girmiştir.⁷⁹ Milli Mücadeleyi yürüten kadronun bu süreçte Kızıl Orduyu desteklemekteki maksatları; Ankara hükümeti ile Bolşevikler arasındaki ilişkilerde bir güven ortamının oluşmasını tam olarak sağlamaktır. Emperyalist işgale karşı Milli Mücadeleyi etkili şekilde yürütmek isteyen Ankara hükümeti, bu dönemde Bolşeviklerle ilişkilerin kurulmasına önem vermiş ve diplomatik ilişkiler, bu ortamda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Ankara hükümetini temsilen Bekir Sami Bey başkanlığındaki kurul, Moskova'ya gönderilmiş ve 29 Temmuz 1920'de karşılıklı kuşku ve kararsızlık havası

⁷¹ “Bolşevikler ve Biz”, *Açıksöz*, 61 (12 Temmuz 1336/1920), 1.

⁷² “Ankara-Moskova Münasebeti”, *Peyam-ı Sabah*, 1 Ağustos 1337/1921, 1.

⁷³ Sina Akşın, “Kurtuluş Savaşında Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler”, *Lozan'ın 50. Yıl Armağanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, 62.

⁷⁴ Hakan Kırımlı, “Kırım'da ve İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye'den Giden Yardım (1921-1922)”, *Belleten*, 75/ 274, (Aralık 2011), 904-905.

⁷⁵ Ada, “Rus-Batı Rekabetinin”, 1094, 1100.

⁷⁶ Bolşeviklerin, Türk-İslam coğrafyasında İngiliz etkisini hedef alan stratejisine karşı Çiçerin aktif olarak görev almıştır. Bu bağlamında Eylül 1919'da ünlü Rus yazar Karl Radek vasıtasıyla Berlin'de bulunan Talat Paşa ile temas kurarak işbirliği teklifini Anadolu'da etkin olmak isteyen Enver ve Cemal Paşalara götürmüşlerdir. Ada, “Rus-Batı Rekabetinin”, 1080-1081.

⁷⁷ Halit S. Kakinç, “Gün Işığında Çıkarılan 12 Yeni Belge Tartışmalarına Soru İşareti Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?”, *Toplumsal Tarih*, 11/ 61 (Ocak 1999), 30.

⁷⁸ Ada, “Rus-Batı Rekabetinin”, 1080-1081.

⁷⁹ Akal, “Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre Bolşevizm Nasıl İlerliyor”, *Tarih ve Toplum*, 38/ 225 (Eylül 2002), 144-145.

içinde Bolşeviklerle görüşmelere başlanmıştır.⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik hükümetiyle dostane ilişkiler kurmak istemesine rağmen Çiçerin, Ermeni konusunu gündeme getirmiş ve Türk ulusalcılarına bir takım güçlükler çıkarmıştır. Bu yüzden görüşmeler, çıkmaza girmiştir.⁸¹ Aynı tarihlerde Enver Paşa'nın da görüşmelere müdahil olmak istemesi nedeniyle Rusların bir düzen çevirme peşinde olduğu anlaşılmıştır.⁸² Nitekim Enver Paşa, 20 Ağustos 1920 tarihinde Cemal Paşaya gönderdiği mektupta; Çiçerin ile görüştüğünü, İslam İhtilal Cemiyeti Teşkilatı meydana getirerek İslam kıtaatı teşkil edeceğini yazmıştır. Enver Paşa'nın 25 Ağustosta gönderdiği mektupta ise; Moskova'ya gittiğini ve burada Mustafa Kemal Paşa'nın sefaret heyetini bulduğunu ve heyetin defalarca yaptığı görüşme sonucunda Rusların 20 milyon (1 milyon altın) para vermeğe razı olduğunu yazmıştır. Ayrıca Enver Paşa, Türk heyetine dâhil olmadan arkadaşlarıyla bir takım çalışmalar yürüttüğünü, bu yüzden Ruslar ile Türk heyeti arasındaki görüşmelerin olumlu neticelendiğini anlatmıştır.⁸³

Fakat Sovyetlerin, Türkiye'nin doğusunda Ermenilere toprak verme konusundaki ısrarı nedeniyle anlaşmanın imzalanması çıkmaza girmiş ve Türk heyeti, Moskova'dan ayrılmıştır. Sovyetlerle temasların yeniden kurulması, 4 Ekim'de ilk Sovyet elçilik heyetinin Ankara'ya ulaşmasıyla gerçekleşmiştir. Milli Mücadele döneminin önemli basın organı olan Hakimiyet-i Milliye; "Dün Bolşevik sefaret heyetinin ilk kafilesi Ankara'ya geldiler. Kendilerini hürmet ve dostlukla selamlamayı ilk vazife biliriz..."⁸⁴ diyerek, Sovyetlerle olan yeni durumu bildirmiştir. 1920 yılı boyunca Sovyetlerle yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmamış ve ilişkilerde de önemli yol kat edilememiştir. Ancak Doğudaki Türk ordusunun Taşnak Ermenistan'ı yenmesinden sonra Rusya'dan Ankara'ya yeni bir delege gelmiş ve anlaşmaya giden süreç böylece başlamıştır. Sovyetlerle anlaşma yolunun açıldığı bu dönemden itibaren Anadolu'da bir takım sol akımlar, giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bu akımlar, çoğunlukla Türkiye'nin içinde bulunduğu umutsuzluk ortamından beslenmiştir. Türk tarafının işgalci güçlerden kurtulmaya azmettiği bu dönemde Sovyetler, Anadolu'da yayılmacı politikalarını gerçekleştirmek istemiştir.⁸⁵

Şark mefkûresinin tartışıldığı bu dönemde Bolşevikler, Anadolu halkını etkilemenin yollarını aramışlar; bunun sonucu olarak anti-emperyalist söylemler ön plana çıkmıştır. Zaten Anadolu'nun işgaline karşı anti-emperyalist söylemler, önemli bir argüman olarak durmaktaydı. Bu bağlamda halkın gözünde İttihatçı söylem veya ideolojisi durumundan henüz kurtulamamış olan milliyetçilikten ziyade Bolşevik söylemler, emperyalist işgaline uğramış ve Bolşevik yardımına en fazla ihtiyaç duyulduğu işgal dönemi Anadolu'sunda itibar görmüş ve heyecan yaratmıştır.⁸⁶ Bununla bağlantılı olarak rejim de dahil, Bolşeviklere ne kadar yakın olursak o kadar yardım alırız anlayışıyla oluşan sola yatkın davranışlar, aslında Anadolu halkının içinde bulunduğu umutsuzluktan beslenmiş ve böylece maksatlı sol akımlar giderek güçlenmiştir.⁸⁷ Ancak bu süreçte sola yatkın davranışlar, komünizm ve bağımsızlık düşüncesiyle çakışmış, iç içe girmiştir. Konuyla ilgili olarak Hakimiyet-i Milliye gazetesi; Millet işlerinde kendi kendine ve bağımsızlığı temin edecek vasıtalarından en iyisinin komünizm olabileceğini yazmıştır. Ancak her ilacın her bünyede aynı tesir gösteremeyeceğinin altını çizen Hakimiyet-i Milliye, bu süreçte komünizmin gelişim evresinin iyi takip edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle ilişkilerin geliştiği bir dönemde olası propagandaların da önüne geçmek amacıyla Meclis kürsüsünde yaptığı açıklamada; Bolşevik olmak ile Bolşeviklerle ittifak kurmanın farklı şeyler olduğunu vurgulayarak şu hususlara dikkat çekmiştir:

"...Biz Heyeti İcraiye bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız

⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1920'de Bekir Sami Bey'e verdiği talimatta; Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin Ermenilere verilmesi konusundaki ısrarı nedeniyle şüpheye düştüğünü ve emperyalizme karşı mücadele eden Ankara'daki milli hükümetinin de buna asla müsaade etmeyeceği hususuna yer vermiştir. Uca, "Atatürk ve Komünizm", 337.

⁸¹ Bu dönem Sovyet hükümetiyle Ankara hükümeti arasındaki anlaşmazlığı iki noktada toplamak mümkündür: Birincisi, Doğu Anadolu'da Ermenilere yer verilmesi konusu, ikincisi ise Batum sorunuydu. Bu yüzden Ankara hükümeti, emperyalizm ve kapitalizme karşı verdiği mücadelede önemli müttefik olarak gördüğü Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nin samimiyetinden şüphelenmiştir. Korkmaz, Türk-Sovyet İlişkilerinde, 632; Uca, "Atatürk ve Komünizm", 337.

⁸² Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde", 384.

⁸³ Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 4454-408 (18 Ekim 1944), 1,6.

⁸⁴ "Bolşevik Sefareti", *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Ekim 1920, 1; Kocabaşoğlu, Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, 206.

⁸⁵ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, 74.

⁸⁶ Erdoğan Teziç, "1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu (14-16 Ocak 1977)*, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 65.

⁸⁷ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, 74.

⁸⁸ "Cereyanlar", *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Ekim 1920, 1.

yoktur... Ancak bu noktanın açık, vazih ve alenî müzakeresini garbe karşı fiilen ilânı harp edeceğimiz güne talik etmek istiyoruz. İşte böyle bir ilânı harp yapıldı mı korkumuz olmasın. Artık garptan korkmuş olmayalım, korkuya lüzum görmeyelim. O günü görünceye kadar ve şarktan gelen kuvvetin, maddeten bize muavenetinin husulüne kadar bittabi garp ile her nevi münasebatı siyasiyeye girişmekten geri durmayacağız...”⁸⁹

1920 Eylül ayının sonundan itibaren Türk basınında, Türkiye’ye özgü sosyalizm ve komünizm konuları dillendirilmeye ve Anadolu’daki Bolşevikliğin Rus Bolşevikliğinden farklı olacağına dair yorumlar yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, 12 Ekim 1920’de iki tür komünizm olduğundan bahsedilerek Anadolu’daki komünizmin Rusya’dakinden farklı olacağına dair açıklamalara yer verilmiştir. Gazeteye göre; Anadolu’daki komünizm, kanlı ve haşin proletarya diktatörlüğüne lüzum kalmadan gerçekleşecek ve böylece etkili sonuçlara ulaşılacaktır. Çünkü Anadolu halkı zalimlerle, hainlerle anlaşamaz denilerek Anadolu’ya özgü sosyalizmin çerçevesi çizilmiştir.⁹⁰

Bundan sonraki süreçte Anadolu’da sosyalizm ile komünizm tartışmaları ve bununla bağlantılı olarak siyasi ve sosyal davranışlar, belirleme ve Büyük Millet Meclisi gündemine gelmeye başlamıştır. Bu dönemdeki Bolşeviklik rüzgârının da etkisiyle sosyalizm ile komünizm terminolojisine uygun bir takım cümleler, Anadolu basınında yer almıştır. Örneğin Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 27 Ekim 1920 tarihinde bu terminolojiye uygun olarak yayınladığı bir yazıda; “Askerlikte paralı, bedelli askerlik yasası çıkarmak, zenginler yaşasın, fakirler gebersin demektir. Herkesin görevi cepheye gitmektir.” Denilmiştir.⁹¹ Aynı gazetenin bir başka tarihli nüshasında ise; “Anadolu ne İstanbul’undur ne de Avrupa’nın, Anadolu kendisindedir, yalnız üzerinde yaşayan insanlarıdır.”⁹² İfadeleri yer almıştır. Bir başka Anadolu gazetesi olan Açığöz’de geçen şu ifadeler ise hayli dikkat çekicidir: “Kızıl bayrak, kızıl bayrak/ Yüksel kanatlarını aç/ Güneş gibi parlayarak/ Yeryüzüne sen ışık saç.”⁹³ Söz konusu Açığöz gazetesi gibi, Erzurum’da Albayrak, Konya’da Öğüt, Adana’da Yeni Adana ve benzerleri hep İttihatçılar tarafından yayınlanmış gazeteler olup 1920’den itibaren İslami Bolşevizm propagandası yapmaya meyletmiştir.⁹⁴

Bolşeviklerle ilgili basında çıkan yazı ve propagandaların Anadolu halkı üzerinde ne ölçüde tesir bıraktığı bilinmemekle birlikte Bolşeviklik konusu, 1920 Aralık ayından itibaren Doğu politikası ve Batı politikası şeklinde Büyük Millet Meclisi gündemine taşınmıştır. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşanın sözlerine dayandırılarak Meclis gündemine taşınan bu tartışmalar, giderek alevlenmiştir. Muhafazakâr gruba mensup Hüseyin Avni Bey, Mecliste yaptığı bir konuşmada; seçim bölgesi Erzurum’da iken bazı subayların komünizm lehinde sözler sarf ettiklerini, bunun üzerine Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa’nın yanına gittiğini ve durumu sorduğunda Paşa’nın da komünistliğe yatkın bir ifade kullandığını iddia etmiştir. Hatta bu konunun araştırılması ve sözlerinin ispatı için bir heyetin Erzurum’a gönderilmesini istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Kazım Paşa’yı destekleyen konuşmasından sonra Erzurum’a bir heyetin gönderilmesine izin çıkmamıştır.⁹⁵

Anadolu’daki Bolşevik tesirlerin çok tehlikeli boyutlara ulaştığını söyleyen Tokat mebusu Mustafa Bey’in konuşması ise hayli ses getirmiştir. Mustafa Bey, Meclis’te yaptığı konuşmada; Bolşevikliğin Anadolu köylüsü üzerinde derin tesirler bırakmaya başladığını söyleyerek bunu, şahit olduğu olaylar üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Bolşevik tesirden dolayı köylüler arasında bol para kazanacaklarına ve zengin olacaklarına dair yanlış bir kanaatin oluştuğunun altını çizen Mustafa Bey, meselenin çözümü için Meclisin inisiyatif alması gerektiğini savunmuştur.⁹⁶

Bu tartışmalardan Anadolu’daki Bolşevik tesirlerin boyutunu ölçmek mümkün olmamakla birlikte bazı davranışlardan bu tesirlerin siyasi yönünün izlerini sürmek mümkündür. Şöyle ki Ankara’da ilk defa 1920 yılında kutlandığı belirtilen komünizm bayramı, ertesi yıl Bolşevik veya 1 Mayıs bayramı olarak kutlanmaya

⁸⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, İçtima 1, 29.05.1920, 48.

⁹⁰ “İki Komünizm”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Ekim 1920, 1; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2012, 121; Kocabaşoğlu, Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, 311.

⁹¹ “Bir Mesele”, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Ekim 1920, 1; Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere*, 121.

⁹² “Anadolu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kasım 1920, 1.

⁹³ Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere*, 130; “Kızıl Bayrak”, *Açıksöz*, 2 Aralık 1920, 3.

⁹⁴ Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında*, 106.

⁹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt VII, İçtima 1, 22 Ocak 1921, 332, 336; Osman Okyar, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2017, 12.

⁹⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt VII, İçtima: 1, 22 Ocak 1921, 326.

başlamıştır.⁹⁷ Sovyet sefaretindeki bu kutlamalara halkın çeşitli hediyeler getirerek katıldıklarına dair bilgiler yanında dönemin Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa ve öteki devlet adamlarının da birer kutlama mesajı gönderdiklerine dair bilgiler, Sovyet diplomat Aralov'un anılarında mevcuttur.⁹⁸

Kurtuluş Savaşında kesin netice alınmadan İngiltere'nin Misak-ı Milli çizgisinde bir sulh yapmayacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, bu tür söylemlere fazla tepki göstermeden yakından takip etmiştir.⁹⁹ Anadolu'da komünist ideolojinin kalıcı olarak yerleşmesinin önüne geçecek bir takım tedbirler almayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda 18 Ekim 1920 tarihinde Türkiye Komünist Fırkasının kurulmasına izin verilmiş, gizli Yeşilordu örgütünün de bu partiye geçmesi sağlanarak gizli komünistlik faaliyetlerine geçit verilmemiştir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta; "Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabili tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Komünist Fırkasının propagandasına mukabil milletin tezahüratı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır."¹⁰¹ Diyerek, Türkiye'de bir komünist fırkanın kurulma gerekçesini açıklamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 6 Şubat 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği bir mülakatta ise; Rusya'daki komünizmin Anadolu'da uygulamanın imkanı olmadığını, bu yüzden Anadolu'da komünizm esasları üzerine kurulan fırkaların bu tecrübeyi idrak ederek faaliyetlerini sona erdirdiğini, Ruslarla olan münasebetlerin ancak iki müstakil devletin ittifak ve ittifak esasları çerçevesinde gerçekleşebileceğini anlatmıştır.¹⁰² Bu bağlamda Türkiye'nin komünist, Bolşevik veyahut aşırı sosyalist prensipleri kabul etmeyeceğinin altını çizen Mustafa Kemal Paşa, komünizm ile Rus dostluğu arasındaki muğlak durumu, bu mülakat ile birlikte tam olarak açıklığa kavuşturmuştur.¹⁰³

Ancak Kurtuluş Savaşının en kritik döneminde Mustafa Kemal Paşa, Sovyet yönetimini yanına çekmek için bir takım adımlar atmayı ihmal etmemiştir. Bu bağlamda Meclisten Başkomutanlık yarası geçtikten hemen sonra Sovyetleri yanına çekecek bir takım dostluk jestleri yapılmıştır. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta; Karadeniz sahillerinde elde edilecek hububatı açlık çeken Rus milletine hediye ettiğini bildirerek bu hususun Çiçerin'e acele tebliğ edilmesini istemiştir.¹⁰⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşının başından itibaren Rusya'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bunda şüphesiz Çarlık Rusya'nın tarihi emellerinin etkisi oldukça fazlaydı. Osmanlı basını, hem Rus ordusundaki genel durumu hem de Rusya'daki iç olayları, günlük olarak yayınlamış, hasmı olan ülkenin vaziyeti umumisini kamuoyuna aktarmak istemiştir. Bolşevik Devrimiyle birlikte Osmanlı basını, gelişmeleri sulh ve Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde ele almış; Rusya'daki olayların nereye varacağına ilişkin yorumlara pek yer vermemiştir. Bolşevik yönetimin ülkede belli bir istikrar sağladıktan ve ideolojik hedeflerine yönelik çeşitli kararlar aldıktan sonra basın ile birlikte Osmanlı yönetimi de, Bolşeviklik veya Bolşevizm konusuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu süreçte Rusya'nın tarihi emellerini sürdürmekte kararlı olduğuna inanan Osmanlı yönetimi, temkinli bir politika gütmek istemiş; kendi durumunu Avrupalı devletlerin tavrına göre belirlemeye çalışmıştır. Mondros Mütarekesinin ardından Osmanlı topraklarının İtilaf güçleri tarafından işgal edilmesi ve İngilizlerin baskısıyla birlikte anti-Bolşeviklik düşüncesi, kabul görmüş ve devletin resmi politikası haline getirilmiştir. Bu süreçte anti-Bolşeviklik düşüncesi ve bununla bağlantılı olarak anti-komünizm silahı, Anadolu'da girilen mücadeleye karşı sıklıkla kullanılmıştır.

Anadolu içlerine askeri güçler ve siyasi propagandalarla sızmaya çabalayan işgalci güçlere karşı Mustafa Kemal Paşa liderliğinde oluşturulan milli ordu, Sovyet yardımına acil ihtiyaç duymuş ve Bolşeviklerle ilişkiler, bu kritik dönemde başlamıştır. Milli Misakı gerçekleştirmek hedefinde olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu dönemde

⁹⁷ "1 Mayıs Bütün Sosyalist Cihanın Bayramı", *Yenigün*, 1 Mayıs 1922, 1; Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere*, 121, 126.

⁹⁸ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, 117.

⁹⁹ Okyar, *Milli Mücadele Dönemi*, 130-131.

¹⁰⁰ Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yay. Nejat Ağbaba, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, ty., 121-122.

¹⁰¹ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyat, 1953, 507-509.

¹⁰² "Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat", *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1921, 1.

¹⁰³ Bülent Daver, "Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Ekonomik Sistemi Hakkında Düşünceleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın*, 9/ 53, (Mart 1972), 6.

¹⁰⁴ Okyar *Milli Mücadele Dönemi*, 130-131; Mesut Çapa, "Anadolu'dan Kırım'a Yardım ve Yusuf Akçura'nın Bir Mektubu", *Türk Yurdu*, Yıl 31, 359 (Mart 1993), 152.

İngilizlere karşı Sovyet kartını ellerinde tutmak istemişler, Bolşevik yönetimle iyi ilişkiler kurmak istemişlerdir. Savaşın sonra Batılı güçlerle karşı karşıya kalmaktan çekinen Sovyetler, güney ve Karadeniz hudutlarını güvenli hale getirmek için bu süreçte Türklere destek vermiştir. Ancak Sakarya Savaşına kadar Sovyetlerin sağladıkları destek oldukça sınırlı kalmıştır. Zira Bolşeviklerin Türk tarafının kabul etmeyeceği Ermenilerle ilgili olan istekleri, ilişkilerin istenen düzeyde ilerlemesini engellemiştir. Sovyetler, Anadolu'daki Mücadelenin başarılı olmasını istemekle birlikte Bolşevikliği, gayri milli bulan Mustafa Kemal Paşa'ya şüpheyle yaklaşmışlar ve Enver Paşa kozunu ellerinde tutmak istemişlerdir. Bu süreçte Anadolu'da Bolşeviklik düşünceleri baş göstermiş ve Sovyetleri kurtarıcı olarak gören bir anlayışla birleşmiştir. Anadolu'daki mücadeleyi her şeyin üstünde tutan Mustafa Kemal Paşa, bu tür düşüncelerin önüne set çekmekten ziyade işgalci güçlere karşı bir denge unsuru olarak kullanmasını iyi bilmıştır. Sakarya Savaşının kazanılmasıyla verilen büyük mücadelenin bir yönüyle hesap ve kitap işi olduğu kurulan bu hassas dengelerle daha iyi anlaşılabilir. Sakarya zaferiyle Türkiye'nin geleceğini belirleyecek gücün Ankara olduğu anlaşılabilir ve Sovyetlerle ilişkiler, bu dönemde güçlenmiştir. Başta Lenin olmak üzere birçok Sovyet lider, Türkiye ile ilişkilerin kendileri için sağlayacağı menfaati sezmışler ve ilişkileri sağlam zemine oturtmaya gayret etmişlerdir. Bolşeviklerin yayımları emellerine bağımsızlık politikasıyla karşı koyan Mustafa Kemal Paşa, ilişkilerin ideolojik zeminde ilerlemesinin önüne geçmiştir. Böylece emperyalist emellere karşı büyük mücadele veren Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda komünizm ideolojisinin Anadolu'da kök salmasına engel olmuştur. Ancak Bolşeviklerle olan bağlantılar koparılmamış; ilişkilerin, resmi çerçevede ele alınması ve yürütülmesine özen gösterilmiştir.

Bütün bunlarla birlikte Bolşeviklerle ilk temaslar ve sürdürülen ilişkiler, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Türkiye'nin dış politikasının temelini oluşturmuştur. Zira Ankara merkezli Anadolu'da verilen bağımsızlık mücadelesinde Bolşeviklerle olan ilişkiler, iki bağımsız devletin ilişkileri çerçevesinde ele alınmış ve yürütülmüştür. Sakarya Savaşına kadar şüphe ve tereddütlerle yürütülen ikili ilişkiler, Sakarya zaferinin ardından imzalanan Moskova Antlaşmasıyla yeni bir döneme girilmiş ve Bolşevikler, Ankara'da kurulan yeni hükümeti ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH.KMS), 52/35, (H. 03.01.1338).

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4615/346064, (H.17.05.1338).

Hariciye Siyasî (HR.SYS) 2458/2, (M. 12.09.1918); 2563/7, (M. 30.10.1918).

Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt I, 1 Aralık 1917.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt II, 4 Mart 1334/1918.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt I, İçtima: 14, 11.05. 1336/1920.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, İçtima: 1, 29.05.1920.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt VII, İçtima: 1, 22 Ocak 1921.

Telif Eserler

Ada, Turhan. "Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)", *Belleken*, 82/ 295 (Aralık 2018): 1077-1152.

Akal, Emel. "Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre Bolşevizm Nasıl İlerliyor", *Tarih ve Toplum*, 38/ 225 (Eylül 2002): 143-153.

- _____. *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012.
- Akarşan, Mediha. "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Arasında Kurulan İletişim, *Atatürk Yolu*, 4/ 16 (1994): 467-490.
- Akşin, Sina. "Kurtuluş Savaşında Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", *Lozan'ın 50. Yıl Armağanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, (1978): 55-67.
- Aralov, Semyon İvanoviç. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*. Çev. Hasan Âli Ediz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2010.
- Aslan, Yavuz. "1918-1921 Yılları Arasında Samsun ve Çevresinde Bolşevik Faaliyetleri", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, (2000): 1-8.
- Aslan, Zehra. "Brest Litovsk Müzakerelerinin Türk Kamuoyuna Yansımaları (Aralık 1917-Nisan 1918) *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya (Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler)*, Ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, (2017): 283-308.
- Atatürk Kemal. *Nutuk* Cilt 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 9. Basılış, 1969.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Bugünkü Dile Hazırlayan: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Bekcan, Umut. "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68/ 4, (2013): 73-102.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyat, 1953.
- Çapa, Mesut. "Anadolu'dan Kırım'a Yardım ve Yusuf Akçura'nın Bir Mektubu", *Türk Yurdu*, Yıl 31, 359 (Mart 1993): 152-157.
- Çiçek, Rahmi. "Bolşevikler ve Bakü Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey'in Beyanâtı", *Toplumsal Tarih*, 11/ 61 (Ocak 1999): 38-40.
- Daver, Bülent. "Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Ekonomik Sistemi Hakkında Düşünceleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın*, 9/ 53 (Mart 1972), 4-7.
- Dö Monzi. *Bolşeviklik*. Çev. Haydar Rifat. İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, 1932.
- Eşref, Edip. "Alemdede Saha-i Terakkiye Doğru Atılan Her Hatve İslam'a Tekarrübdür", *Sebilürreşad*, 18/ 466, (13 Aralık 1920): 282-285.
- Gilliard, Pierre. *Son Çarıçev Aleksey Romanov'un Eğitimcilerinden Rus Sarayında On Üç Yıl*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Gül, Mustafa. "Bolşevik İhtilali Sırasında Kırgız-Kazak Öğrencilerin Osmanlı Hükümeti'ne Sundukları Bir Beyanname", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/ 31 (Mart 1995): 49-54.
- Gündüz, Ahmet. "1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/ 1, (2005): 1-12.
- Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Kakıncı, Halit S. "Gün Işığında Çıkarılan 12 Yeni Belge Tartışmalarına Soru İşareti Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?", *Toplumsal Tarih*, 11/ 61 (Ocak 1999): 30-34.
- Kandemir, Feridun. *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*. Yay. Nejat Ağbaba, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, Sinan Matbaası, ty.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz* Cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Kendi Belgeleriyle Rus Devriminde Menşevikler*. Haz. Abraham Ascher, Çev. Celal Kanat, İstanbul: Metis Yayınları, 1992.
- Kırmlı, Hakan. "Kırım'da ve İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye'den Giden Yardım (1921-1922)", *Belleten*, 75/ 274 (Aralık 2011): 881-952.
- Kocabaşoğlu, Uygur - Metin Berge. *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Korkmaz, Telli. "Türk-Sovyet İlişkilerinde G.V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi", *Belleten*, 80/ 288 (Ağustos 2016): 619-638.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara: A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970.
- Milli Mücadele Dönemi Beyânâmeleri ve Basını*. Haz. Zekâî Güner-Orhan Kabataş, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996.
- Okyar, Osman. *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Onar, Mustafa. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I. Cilt I*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Önen, Nizam. *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Sonyel, Selâhi R. "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması", *Bellekten*, 54/ 209, (Nisan 1990): 381-402.

_____ "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları", *Bellekten*, 45/ 179, (Temmuz 1981): 211-301.

Tekin, Nil Türker. "Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 216 (Aralık 2011): 84-88.

Teziç, Erdoğan. "1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu (14-16 Ocak 1977)*, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, (1977): 63-72.

Toprak, Zafer. "Ekim Devrimi Osmanlı-Türk Basınında Lenin", *Toplumsal Tarih*, 287 (Kasım 2017): 72-78.

Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2012.

Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*. İstanbul: BDS Yayınları, 1991.

Uca, Alaattin "Atatürk ve Komünizm", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, (Erzurum 2000): 323-348.

Wade, Rex A. *Rus Devrimi 1917*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Sürelî Yayınlar

Açıksöz

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İrade-i Milliye

Peyam-ı Sabah

Sabah

Tanin

Yeni Dünya

Yenigün

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 85-109.

Geliş/Received: 15.06.2023

Kabul/Accepted: 16.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1314945

(Araştırma Makalesi/Research Article)

SOVYET RUSYA'NIN MİLLİ MÜCADELE HAREKETİNE MALİ VE ASKERİ YARDIMLARI (1919-1922)*

SOVIET RUSSIA'S FINANCIAL AND MILITARY AIDS TO THE NATIONAL STRUGGLE MOVEMENT (1919-1922)

NURETTİN ÇAKICI**

ÖZ

Milli Mücadele döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti temsilcileri bağımsızlık mücadelelerini sürdürmek için gerek ihtiyaç duydukları silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardımları temin etmek gerekse diplomatik anlamda destek sağlayabilmek amacıyla Sovyet Hükümeti ile yakın ilişki kurmuştur. Sözü edilen dönemde Türk ve Sovyet Hükümetlerini ortak paydada hareket etmeye sevk eden en önemli faktör tarafların İtilaf devletlerine karşı mücadele halinde olmalarıydı. TBMM Hükümeti temsilcileri bağımsızlık mücadelelerinin başarılı olamaması durumunda Sovyet Hükümetinin de İtilaf devletlerinin baskı ve tehdidine maruz kalacaklarını ileri sürerek, onlardan askeri ve mali destek talep etmiştir. Sovyet Hükümeti temsilcileri ise İtilaf devletlerinin Türk Boğazları, Kafkasya ve Karadeniz yoluyla ülkelerine yönelik olası tehdit ve saldırılarını bertaraf etmek için TBMM Hükümeti temsilcilerinin taleplerine olumlu yanıt vermiştir. Taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerden sonra yardımların gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Gönderilmesi planlanan malzemeler için sevkiyat merkezi olarak Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanları belirlenmiştir. Karadeniz İtilaf devletlerinin denetiminde olduğundan sözü edilen limanlardan yüklenen malzemeler gizli bir şekilde Trabzon limanı başta olmak üzere TBMM Hükümetine bağlı limanlara sevk edilmiş ve bu limanlardan da Batı Cephesine ulaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türk, Sovyet Arşiv Belgeleri, Rus, Yardım.

ABSTRACT

During the National Struggle period, the representatives of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) Government established close relations with the Soviet Government in order to provide the weapons, ammunition, military equipment and financial aid they needed to continue their struggle for independence and to provide diplomatic support. The most important factor that prompted the Turkish and Soviet governments to act on a common ground in the mentioned period was the fact that both sides were in a struggle against the Entente States. The representatives of the TGNA Government claimed that if their struggle for independence was not successful, the Soviet Government would also be exposed to the pressure and threats of the Entente States and requested military and financial support from them. The representatives of the Soviet Government, on the other hand, responded positively to the demands of the TGNA Government in order to eliminate the possible threats and attacks of the Entente States against their country through the Turkish Straits, the Caucasus and the Black Sea. After the negotiations between the parties, it was decided to send the aid. The Russian ports of Tuapse and Novorossiysk were designated as the shipping centers for the materials planned to be sent. Since the Black Sea was under the control of the Entente States, the materials loaded from the ports mentioned above were secretly shipped to the ports affiliated with the Government of the TGNA, especially Trabzon port, and from these ports they were delivered to the Western Front.

Keywords: Aid, National Struggle, Russian, Soviet Archive Documents, Turkish.

* Bu makale, yazar tarafından 2021 yılında tamamlanan "Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, nurettincakici@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9193-122X.

Extended Abstract

With the advantage provided by the provisions of the Armistice of Mondros signed between Britain and the Ottoman Empire on behalf of the Entente states after the First World War, the Entente states had established a military and political superiority in the Turkish Straits and the Black Sea. Against the occupation activities of the Entente states, which started to occupy Turkish territories before a peace agreement was signed, the Turks started a resistance movement in order to defend their homeland. These resistance movements, which started locally and were based on the principle of patriotism, became more organised with the departure of Mustafa Kemal Pasha to Samsun and turned into a total war of independence with the opening of the Turkish Grand National Assembly (TGNA).

At the beginning of the National Struggle movement, Britain brought up the "Caucasian Great Wall" project by supporting anti-Soviet Russia groups in the Caucasus in order to prevent a possible Turkish-Russian (Bolshevik) rapprochement or co-operation. Although it remained in theory, the main aims of this project were to prevent the spread of Soviet influence and regime to the Near and Middle East through the Caucasus, as well as to ensure the security of the Indian route. With this strategy, Britain would not only neutralise a possible Turkish-Soviet cooperation, but would also encircle the Soviet Government from the southern borders and the National Struggle movement from the east and west. Because the Turks were fighting against the Greek army on the Western Front, which was materially and morally supported by the Entente states and especially Britain. Supporting the expansion of the Greek army from west to east in Anatolia threatened not only the TGNA Government but also the Soviet Government. The Greek army's defeat of the Turks in the aforementioned region would cause the Soviet Government to be surrounded by a hostile state from its southern borders and at the same time, its opening or passage to the south would be prevented.

The tendency of the Turkish and Soviet sides to get closer to each other or to cooperate has logical reasons for both sides. For the Soviet Government, the Muslim-Turkish population living within the borders of Russia was one of these reasons. During the civil war in Russia, the Entente states supported the supporters of Tsarist Russia against the Bolsheviks. The Soviet representatives were aware that the Muslim-Turks living within their borders and the Muslim-Turks in Turkey had common ethnic, religious and cultural ties. Therefore, they endeavoured to establish close relations with the Government of the TGNA in order to gain allies against the Entente powers and to attract the Muslim-Turks living within their borders to their side. In this context, on 1 May 1919, through the Communist International (III. International), the workers and peasants of Turkey were called for unity against the imperialist states and success was wished to the workers and peasants of Turkey by Chicherin on 13 September 1919. With this policy, they aimed, on the one hand, to gain the support of the Muslim-Turks within their borders during the civil war and, on the other hand, to gain sympathy among other Muslim-Turkish societies or governments by taking advantage of the prestige of the Turks in the Turkish and Islamic world.

After the positive results of the negotiations between the representatives of the Turkish and Soviet Governments, it was decided to give military and financial support to the TGNA Government, and towards the end of September 1920, the first financial and military aid was sent. It is difficult to determine the share of the aids in the military capabilities and financial structure of the TGNA Government. However, it is possible to say that the financial and military aids (weapons, ammunition, military equipment, etc.) sent by the Soviet representatives between the years 1920-1922 played an important role in the victory of the TGNA Government in the National Struggle. It is seen that financial and military aids have been increased and accelerated especially after the Moscow Treaty. The aid sent by the Soviet Government enabled both the Turkish public, the TGNA Government and the Turkish Army to gain diplomatic and psychological advantages against the Entente powers during the war.

Financial and military aids were sent piecemeal in order to prevent both transportation conditions and the possibility of changing the axis of the TGNA Government. For this reason, the aforementioned aids were insufficient in terms of meeting the needs of the TGNA Government in a timely manner. However, the point that should not be overlooked is that in this process, the Soviet Government is also facing financial problems as it is in a civil war. Therefore, they could not send all the help they expressed. Evaluation of aids in terms of quantity or quality should be made considering that the TGNA Government is in a civil war. Therefore, it should be underlined that the materials sent to equip the army are much more important than financial aid. It is possible to understand the importance of these aids by comparing them with the fact that the needed weapons, ammunition and military equipment aids could not be procured from elsewhere at that time.

Although some studies have been carried out on both Turkish-Soviet relations and the aids sent by the Soviet Russian Government to the Government of the TGNA, it is seen that these studies generally utilise local archival sources and the memoirs of personalities who witnessed the period. Although the aforementioned sources are also taken into consideration in this study, some information has been updated and some new information has been revealed thanks to the documents obtained from the archives of the country that provided financial and military support to the National Struggle movement. The aforementioned archive documents, gave originality to the study, and on the other hand, enabled the comparison of the information and data presented.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf devletleri adına İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin sağladığı avantaj ile İtilaf devletleri, Türk Boğazları ve Karadeniz'de askeri ve siyasi bağlamda bir üstünlük kurmuştu. Henüz bir barış anlaşması imzalanmadan Türk topraklarını işgale başlayan İtilaf devletlerinin işgal faaliyetlerine karşı Türkler, vatan topraklarını savunmak amacıyla bir direniş hareketi başlatmıştır. Yerel olarak başlayan ve vatanperverlik esasına dayanan bu direniş hareketleri Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesiyle birlikte daha teşkilatlı bir hal almış ve TBMM'nin açılmasıyla birlikte topyekûn bir bağımsızlık savaşına dönüşmüştür.

İtilaf devletlerinin Türk topraklarının işgaline yönelik girişimleri sadece Türklerin değil Sovyet Hükümeti temsilcilerinin de endişelenmesine neden olmuştur. Zira Bolşevik İhtilali ile Rusya'da yönetimi ele geçirmelerine rağmen ülkelerinin tamamında henüz hâkimiyetlerini sağlayamamış olan Sovyet Hükümeti temsilcileri, güney sahillerinden gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı da açık hale gelmiştir.¹ Sovyet Hükümeti temsilcileri gerek güvenlik endişeleri gerekse ideolojilerinin kabul görmesi ve geleceği açısından İtilaf devletlerine karşı gerçekleştirilen bağımsızlık mücadelelerine destek verme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle Mondros Mütarekesinin ardından şekillenmeye başlayan Millî Mücadele hareketi Sovyet Hükümeti temsilcileri tarafından dikkatle takip edilmiştir.

TBMM Hükümeti temsilcileri Sovyet Hükümeti temsilcilerinin yayımladıkları deklarasyonları, geliştirdikleri söylemleri ve elbette ki dönemin siyasi konjonktürünü de göz önünde bulundurarak Sovyet Hükümeti ile yakın ilişki kurmak istemiştir. Burada özellikle İngiltere'nin TBMM Hükümetinin bağımsızlık şartlarını kabul etmeye yanaşmaması baş etken iken gerek mali gerekse silah, cephane ve askeri malzeme temini hususu Türkler açısından en temel gerekçeler olarak öne çıkmıştır. Millî Mücadele sürecinde "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesi çerçevesinde Türk ve Sovyet Hükümetlerinin genel anlamda İtilaf devletlerine karşı zaruri olarak birlikte hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Gerek Türk-Sovyet ilişkileri gerekse Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen yardımlar² hususunda bazı çalışmalar yapılmasına karşın bu çalışmalarda genellikle yerli arşiv kaynaklarından ve döneme tanıklık eden şahsiyetlerin anılarından yararlanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada sözü edilen kaynaklar da dikkate alınmakla birlikte Millî Mücadele hareketine mali ve askeri anlamda destek veren ülkenin arşivlerinden temin edilen belgeler sayesinde bazı bilgiler güncellenirken bazı yeni bilgiler de ortaya konulmuştur. Sözü edilen arşiv belgeleri bir yandan çalışmaya özgünlük kazandırırken diğer taraftan da ortaya konulan bilgi ve verilerin karşılaştırılmasına olanak sağlamıştır.

1. Stratejik ve Diplomatik Olasılıklar Bağlamında Türk-Sovyet Yakınlaşmasına Neden Olan Faktörler

Millî Mücadele hareketinin başlarında İngiltere olası bir Türk-Rus (Bolşevik) yakınlaşması ya da iş birliğini önlemek amacıyla Kafkasya'da bulunan Sovyet Rusya karşıtı grupları destekleyerek, bir "Kafkas Seddi" projesini gündeme getirmiştir. Her ne kadar teoride kalmış olsa da sözü edilen projenin temel amacı ya da amaçları; Sovyet etkisi ve rejiminin Kafkasya yoluyla Yakın ve Orta Doğu'ya yayılmasının engellenmesi yanında Hint yolunun güvenliğini de sağlamaktı. Bu strateji ile İngiltere muhtemel bir Türk-Sovyet iş birliğini etkisizleştirmekle kalmayacak, Sovyet Hükümetini güney sınırlarından Millî Mücadele hareketini ise doğudan ve batıdan kısıtlayacak

¹ Bülent Gökay, *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2006, 82.

² Millî Mücadele döneminde Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen yardımlar hususunda yapılan çalışmalar için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2013; Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*, 3/9, Çorum, (2006): 35-54; Toktamış Ateş, "Millî Mücadele'nin Mali Kaynakları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 1196-1199; Selda Kılıç, "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", *DTCF Dergisi*, 56/1, (2016): 124-143.

almış olacaktı.³ Zira Türkler, Batı Cephesinde İtilaf devletleri ve özellikle de İngiltere tarafından maddi ve manevi anlamda desteklenen Yunan ordusuna karşı savaşıyordu. Anadolu'da Yunan ordusunun batıdan doğuya doğru yayılmasının desteklenmesi ise sadece TBMM Hükümetini değil aynı zamanda Sovyet Hükümetini de tehdit etmekteydi. Yunan ordusunun bahsi geçen bölgede Türkleri mağlup etmesi sonraki süreçte Sovyet Hükümetinin güney sınırlarından düşman bir devlet tarafından kuşatılmasına neden olacak ve aynı zamanda güneye açılması ya da geçişi de engellenmiş olacaktı.

Türk ve Sovyet taraflarının birbirlerine yakınlaşması ya da iş birliği yapmaya eğilimli olmalarının her iki taraf için de mantıklı gerekçeleri vardır. Sovyet Hükümeti açısından Rusya sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türk nüfusu sözü edilen gerekçeler arasında yer almaktadır. Rusya'daki iç savaş sırasında İtilaf devletleri, Bolşeviklere (Sovyet temsilcileri-Kızılılar) karşı Çarlık Rusya'sı taraftarlarını (Beyazlar)⁴ desteklemekteydi. Sovyet temsilcileri kendi sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türkler ile Türkiye'deki Müslüman-Türklerin ortak etnik, dini ve kültürel bağlara sahip olduğunun bilincindeydi. Dolayısıyla gerek İtilaf devletlerine karşı müttefik kazanmak gerekse kendi sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türkleri kendi saflarına çekmek amacıyla TBMM Hükümeti ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.⁵ Bu kapsamda 1 Mayıs 1919 tarihinde Komünist Enternasyonal (III. Enternasyonal) aracılığıyla Türkiye'nin işçi ve köylülerine⁶ ve 13 Eylül 1919'da da Çiçerin tarafından yine Türkiye'nin işçi ve köylülerine emperyalist devletlere karşı birlik çağruları yapılmış ve başarı dileklerinde bulunulmuştur.⁷ Takip edilen bu politika ile bir yandan iç savaş sırasında kendi sınırları içerisinde bulunan Müslüman-Türklerin desteklerini almayı diğer yandan da Türklerin, Türk ve İslam âlemindeki prestijinden yararlanarak diğer Müslüman-Türk toplum ya da hükümetler arasında sempati kazanmayı amaçlamışlardı.⁸

Gerek TBMM Hükümeti temsilcilerinin gerekse Sovyet Hükümeti temsilcilerinin temel amacı İtilaf devletlerinin başat gücü olarak öne çıkan İngiltere ile kendi şartları çerçevesinde bir anlaşma imzalayabilmek ve uluslararası arenada bağımsız birer devlet olarak tanınırlık elde etmektir. İtilaf devletleri tarafından alenen tehdit edilen bu iki hükümet, sözü edilen devletlere karşı ortak paydada birleşmelerine rağmen taraflardan birinin diğerinden habersiz İngiltere ile anlaşarak kendisine cephe almasından endişe duymaktaydı. Daha çok Sovyet temsilcileri tarafından dile getirilen bu olasılık genel itibarıyla Kafkasya ile ilişkilendirilebilir. Zira Türkler İngiltere ile anlaşarak Sovyet Hükümetine karşı Kafkasya'da bir ittifak yapabiliirdi. Bu durum Sovyet temsilcilerinin üzerinde önemle durdukları bir husustur. Öte yandan böyle bir anlaşma olmasa dahi Türklerin İtilaf devletlerine karşı verdikleri mücadeleyi kaybetmeleri sonucunda Türkiye'de dolayısıyla da Kafkasya'da İngiltere'nin belirleyeceği bir siyasi yapı oluşacaktı. Bu durum sonraki süreçte hem güvenlik hem de ideolojik anlamda Sovyet temsilcilerinin aleyhine gelişim gösteren bir siyasi tablonun ortaya çıkmasına neden olacaktı.⁹

Rus arşiv belgelerine yansıyan yazışmalarda; Türkiye ve Kafkasya'da belirtilen bağlamda bir statükonun kurulmasının kendileri açısından son derece yıkıcı sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir.¹⁰ Bu nedenle Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine her ne olursa olsun askeri ve mali anlamda yardım gönderilerek bahsi geçen mücadelenin başarılı olmasının sağlanması gerektiği aksi halde güney ve güney doğu sınırlarında çok güçlü düşmanlar ile karşı karşıya kalabilecekleri aynı belgelerde ifade edilmektedir. Bu durumun ise ileride Türklerle yapacakları yardımın miktarından çok daha fazla harcama yapmalarına sebep olabileceği vurgulanmıştır.¹¹ Bütün bu olasılıkları analiz eden Sovyet temsilcileri TBMM Hükümeti temsilcilerine askeri ve mali anlamda destek vererek, onları kendi saflarına çekmeye çalışmıştır.

³ Bu kapsamda geniş bilgi için bkz. Ömer Erden, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/133, (2017), 133-143; Derya Çakıcı, Nurettin Çakıcı, "Kafkas Seddi Projesi ve Bolşevik Rusya'nın Bu Sedde Karşı Tutumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan*, Ed. Ahmet Köksal-Veysel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2022, 143-159.

⁴ Herbert George Wells, *Gölgeler İçinde Rusya*, Çev. Mert Morali, İstanbul: İthaki Yayınları, 2019, 60.

⁵ Nurettin Çakıcı, Hikmet Öksüz, "Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 16, 32, (2020): 717-746.

⁶ Fahir Armaoğlu, "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2, Ankara, 1970, 893-900.

⁷ Yuriy Veniaminoviç Klyuçnikov, Andrey Sabanin, *Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*, Çast 2, Moskva: İzdanie Litizdata NKİD, 1926, 384-387.

⁸ Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 727-728.

⁹ Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-Politiceskoy İstori (RGASPI) Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3. Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. (RGASPI, 159-2-57-3).

⁹ RGASPI, 159-2-57-3; Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 727-728.

¹⁰ RGASPI, 159-2-57-3.

¹¹ RGASPI, 159-2-57-3.

Türkler açısından bakıldığında, Türklerin öncelikli amacı İngiltere ile Misak-ı Milli kapsamında bir barış anlaşması imzalamaktı. Ancak İngiltere'nin Türklerin bağımsızlık şartları karşısındaki uzlaşmaz tavrı nedeniyle ilk etapta böyle bir anlaşma yapılamamıştır. Türkler, askeri zafer kazanmadan şartlarının kabul edilmeyeceğinin farkına varmış ve bu nedenle hem müttefik ya da müttefikler bulabilme hem de silah, cephane ve mali yardım arayışına girmiştir. Dönemin siyasi konjonktürü göz önüne alındığında, gerek aynı cepheye yani İtilaf devletlerine karşı mücadele etmesi gerekse bağımsızlık mücadeleleri için ihtiyaç duyulan askeri ve mali yardımların temin edilebileceği tek seçeneğin Sovyet Hükümeti olması sebebiyle Sovyet Hükümeti temsilcileri ile yakın ilişki kurulmak istenmiştir. Her ne kadar tarafların İtilaf devletlerine karşı iş birliği yapmak için hayati gerekçeleri varsa da Türkler Sovyet temsilcilerin pratikte izleyeceği dış siyasetten emin değillerdi. Zira onlar da –zayıf bir ihtimal olsa da- İngiltere ile anlaşarak Türkleri iki ateş arasında bırakabilirlerdi. O nedenle hem Sovyet Hükümetini kendi saflarına çekmek hem de onlar ile bir anlaşma imzalayarak, onlardan daha fazla askeri ve mali yardım sağlayabilmek için birtakım stratejik argümanlara vurgu yapmıştır.

TBMM Hükümeti temsilcileri sözü edilen kapsamda İtilaf devletlerine karşı verdikleri mücadelenin başarılı olamaması durumunda Sovyet Hükümetinin güney sınırlarından düşman kuvvetler tarafından tamamen kuşatılacağını ileri sürmekteydi. Ancak başarılı olmaları durumunda Boğazlar, güney sınırları ve Kafkasya'nın güvende olmasının yanında dost bir komşu kazanacaklarını Sovyet temsilcilerine hassasiyetle iletmıştır. Bu bağlamda sadece Anadolu'da değil, Yakın Doğu, Kuzey Afrika ve Hindistan'da da mücadele ettiklerini, sözü edilen bölgelerdeki toplumlar ile ortak dini ve kültürel bağlardan yararlanarak onları emperyalist devletlere karşı ayaklandırmaya teşvik ettiklerini dile getirmiştir.¹² İngiliz ve Fransız emperyalistlerine karşı direnen tek güç olduklarını belirten TBMM Hükümeti temsilcileri bu mücadeleleri ile Türkiye'nin, Kafkasya'nın, Yakın Doğu'nun, Orta Asya'nın ve Hindistan'ın İngilizlerin oyuncağı olmuş Hilafetin nüfuzuna girmesini engellediklerini ifade etmiştir.¹³ Dolayısıyla TBMM Hükümeti temsilcileri sözü edilen faktörleri dile getirerek, Sovyet Hükümeti temsilcilerinden destek istemiş ve onların güvenlik endişelerinden yararlanmaya çalışmıştır.

2. Taraflar Arasında Resmi İlişkilerin Kurulması

Türk ve Sovyet tarafları arasında ilk temas teşebbüsünün Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu sırada bir Sovyet heyetinin kendisine İtilaf devletlerine karşı ortak hareket edilmesi koşuluyla askeri ve mali destek sağlanacağı kapsamında bir görüşme ile başladığı bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.¹⁴ Türkler de silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım temin etmek amacıyla Sovyet temsilcileri ile temas kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Milli Mücadelenin henüz başlarında gerek Sovyet Hükümeti ile resmi ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamak gerekse Sovyet Hükümetinin askeri ve mali yardım olanaklarını öğrenmek maksadıyla Fuat Sabit Bey¹⁵ Moskova'ya, Ömer Lütfi Bey'in ise Bakü'ye gönderildiği bilinmektedir.¹⁶ Yine Milli Mücadele hareketi için silah, askeri teçhizat, cephane ve para temin edebilmek ve bu kapsamda araştırma yapmak için Halil (Kut) Paşa da Doğu'ya görevlendirilmiştir.¹⁷ Bütün bu gayri resmî girişimler bir yana taraflar arasındaki ilk resmi temas kurma girişiminin TBMM açıldıktan sonra vuku bulunduğu bir gerçektir. 26 Nisan 1920'de TBMM Hükümetinin emperyalist devletlere karşı Bolşevik Ruslar ile iş birliğinin kabul edildiği ve Bolşeviklerden askeri-mali desteğin

¹² RGASPI, 85-T-97-17; Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 727-728.

¹³ RGASPI, 85-T-97-17 arka sayfa.

¹⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul: Nokta Kitap, 2016, 260-262; Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 37; George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Çev. Enis Yedek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, 1979, 63; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, 28-40; Nurettin Çakıcı, Hikmet Öksüz, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme", *1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2020, 298-314.

¹⁵ Doktor Fuat Sabit Bey 1887'de Erzincan'da doğmuştur. Türk Ocağının kuruluş çalışmalarında yer almıştır. Sonraki süreçte Teşkilat-ı Mahsusa bünyesine dâhil olmuş olan Fuat Sabit, devlet adına gizli görevlerde de bulunmuştur. Milli Mücadelenin başlarında Bolşevikler ile temas kurmak amacıyla Moskova'ya gönderilmiştir. 1934'te Ağacıkoğlu soyadını almış fakat yaygın olarak Ağacıkoğlu'nun kısaltılmış hali olan Ağacık soyadını kullanmıştır. Fuat Sabit Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Ufuk Erdem, *Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Önemli Simalarından Doktor Fuat Sabit*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 1-11.

¹⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 80.

¹⁷ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2010, 227-230; Halil Paşa, Fuat Sabit Bey ile Bakü'de bir araya gelmiş ve buradan birlikte Moskova'ya hareket etmiştir. Bkz. Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 735.

istendiği “TBMM Hükümetinin Moskova Hükümetine Birinci Önerisidir” başlığını taşıyan ilk teklifname, taraflar arasındaki resmi ilişkilerin kurulmasının başlangıcını ifade etmektedir.¹⁸

Hükümetin kurulmasının ardından Dışişleri Bakanlığına getirilen Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında, Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, İbrahim Tali (Öngören) Bey, Lazistan Mebusu Osman Nuri (Özgen) Bey ve Seyfi (Düzgören) Bey’den oluşan heyet¹⁹ gerek resmi görüşmelerde bulunmak gerekse bir anlaşma imzalamak amacıyla Moskova’ya gönderilmiştir.²⁰ Moskova’da belirtilen bağlamda görüşmeler yapan TBMM Hükümetinin ilk resmi heyetinin girişimleri sonucunda bir anlaşma taslağı ortaya çıkmıştır. Parafe edilen anlaşma Sovyet heyetinin Ermenilere Muş, Van ve Bitlis’ten toprak verilmesi yönündeki talepleri nedeniyle imzalanamamış²¹ ve görüşmelere kısa bir süre ara verilmiştir. Fakat görüşmeler sırasında Sovyet Hükümeti tarafından gönderilecek olan yardımların ilk kısmının Osman Nuri Bey’le gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²²

TBMM Hükümeti temsilcileri gerek Sovyet Hükümetini bir anlaşma yapmaya yöneltmek gerekse onlardan askeri ve mali destek sağlamak amacıyla Doğu’da Ermenilere karşı bir askeri harekât başlatmış ve başarılı olmuştur. Harekâtın bir diğer amacı da Türk-Sovyet Hükümetleri arasında yer alan ve Türk-Sovyet sınırdaşlığının önünde engel oluşturan emperyalist devletler ile birlikte hareket eden grupları ortadan kaldırmaktır. Böylelikle Türk Sovyet Hükümetleri sınırdaş olacak ve gönderilecek olan malzemelerin transit sorunu da halledilmiş olacaktır. Ayrıca TBMM Hükümeti Kafkasya’ya doğru harekâta devam etme algısı yaratarak Sovyet Rusya Hükümetini anlaşma yapmaya zorlayacaktı. Öte yandan Doğu sınırının güvenliği sağlanacak ve buradaki kuvvetler Batı Cephesine aktarılabilirdi. Diğer taraftan Türk kuvvetlerinin Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde kazandığı zafer İtilaf devletlerinin barış önerileri ile TBMM Hükümetinin Londra Konferansına davet edilmesi Türklerin Sovyet Hükümetine karşı elini ve pozisyonunu güçlendirmiştir. Doğu harekâtı ile Sovyet temsilcilerinin Ermeniler lehindeki toprak isteklerinin etkisizleştirilmesi, İtilaf devletlerinin TBMM Hükümetine yaklaşma girişimleri ve İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele hareketi temsilcileri ile anlaşabilmek için Bilecik’te bir görüşme ayarlaması²³ Sovyet Hükümetini endişelendirmiştir. Özellikle Bilecik görüşmesi Sovyet temsilcilerinin yazışmalarında İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele temsilcilerini kendi safına çekme girişimi olarak değerlendirilmiştir.²⁴ Sözü edilen gelişmeler ve İtilaf devletlerinin Türkler ile anlaşma ihtimali nedeniyle Sovyet Hükümeti temsilcileri TBMM Hükümeti ile bir anlaşma yapılması için kesintiye uğrayan görüşmelerin hızlı bir şekilde tekrar başlamasını istemiştir.

Taraflar arasında gerçekleşen yazışmaların ardından Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet oluşturulmasına karar verilmiş ve Rıza Nur Bey ile Saffet (Arıkan) Bey heyete sonradan dâhil edilmiştir.²⁵ Bu sıralarda Moskova’ya büyükelçi olarak görevlendirilen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa beraberindeki elçilik heyeti ile Moskova’ya doğru yola çıkmıştır. 14 Aralık 1920’de Moskova’ya doğru yola çıkan ikinci Türk heyeti Kars’a ulaşmış ve burada elçilik heyeti ile buluşmuştur. Sovyet Hükümetinin Türkiye’ye elçi olarak görevlendirdiği Budu Mdivani de sözü edilen gelişmelerin yaşandığı sırada Kars’ta bulunmaktaydı. Türk heyetini ziyaret eden Mdivani edindiği izlenimleri, Türk heyetinin kendileri ile kabul edilebilir bir anlaşma yapmaya meyilli oldukları şeklinde Çiçerin’e yazmıştır.²⁶ 19 Şubat’ta Moskova’ya ulaşan heyet kendilerine ayrılan binaya yerleştikten kısa bir süre sonra Sovyet Hariciye heyeti ile müzakerelere başlamıştır.²⁷ Türk Heyeti Çiçerin’e Sovyet Hükümeti ile askeri ve siyasi çerçevede bir anlaşma imzalamak istediklerini iletmiştir. Çiçerin halkın ihtiyaçlarının karşılanması için ekonomik olarak iyi durumda olmadıklarından dolayı İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapacaklarını ifade etmiştir. Bu nedenle Türkler ile yapacakları anlaşmanın askeri bir ittifak mahiyeti taşıması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra İngiltere Sovyet temsilcilerinin kendi aleyhlerinde propaganda yapmalarını şartı ile bahsi geçen ticaret

¹⁸ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 318; Aleksandr Naumoviç Heyfets, *Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927*, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1968, 81; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979, 232.

¹⁹ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1.1-1-5, (10.05.1920). Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. BCA, 30-18-1-1.1-1-5, (10.05.1920).

²⁰ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, 141-143.

²¹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 163-164.

²² Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 171.

²³ İstanbul Hükümeti adına Tefik Paşa İstanbul ile Ankara Hükümetleri arasında ikiliğe son vermek için 5 Aralık 1920 tarihinde Bilecik’te bir görüşme yapılmıştır. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, 113-116.

²⁴ RGASPI, 85-T-97-149.

²⁵ Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, 58.

²⁶ RGASPI, 85-T-32-1.

²⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, 129.

anlaşmasını imzalayacaklarını belirtmiştir. Çiçerin ülkelerinin ekonomik anlamda zor durumda olması nedeniyle bu şartı kabul ettiklerini fakat kendilerine gizli bir şekilde yardım göndereceklerini Türk heyetine bildirmiştir.²⁸ Türk ve Sovyet heyetleri arasında yapılan müzakerelerden sonra literatürde Moskova Antlaşması olarak bilinen "Türkiye Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" 16 Mart 1921'de imzalanmıştır.²⁹

3. İkili Görüşmelerde Yardım Meselesi

Sovyet Hükümeti temsilcilerinin mali ve askeri yardım imkânlarını öğrenmek amacıyla önce Bakü'ye oradan da Fuat Sabit Bey ile Moskova'ya giden Halil Paşa, Moskova'ya ulaştığı gün Sovyet Hariciye Komiseri olan Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşmüştür. 16 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleşen görüşmede Halil Paşa, öncelikle Moskova'da Ankara'nın bir temsilcisi vasfı ile bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra Fuat Sabit Bey ile birlikte Sovyet heyetine Milli Mücadelenin amacını izah ederek, bu mücadelenin sürdürülebilmesi için onlardan silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım talep etmiştir. Halil Paşa her iki tarafın da aynı düşmana karşı savaştığını, bu durumun tarafları ortak hareket etmeye yönelttiğini vurgulamıştır. Üç saatten fazla süren görüşme sonunda Çiçerin Milli Mücadele hareketine gerek para gerekse silah ve cephane yardımı yapacaklarını dile getirmiştir.³⁰ Bu görüşmede Sovyet Hariciye heyeti 60.000 tüfek ve bu tüfeklere yeterli miktarda fişek vermeyi kabul etmiştir.³¹ Yine Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in görüşme ile ilgili Kazım Karabekir Paşa'ya yazdıkları mektuplarda 10'u ağır olmak üzere toplam 122 top göndermeyi kabul ettikleri ifade edilmiştir.³²

Halil Paşa henüz TBMM açılmadan önce görevlendirilerek Moskova'ya gönderilmişti. Sovyet Hariciye heyeti ile yaptığı görüşmede gerek mali gerekse askeri anlamda yardım sözü almıştır. Hatta kendisinin de eşlik ettiği birinci Sovyet sefaret heyeti ilk mali yardımı TBMM Hükümetine teslim edilmek üzere Eylül 1920'de Erzurum'a ulaştırmıştır.³³ TBMM açıldıktan sonra hükümetin kurulmasıyla Bekir Sami Bey başkanlığında ilk resmi Türk heyeti Moskova'ya gönderilmişti. Bekir Sami Bey heyeti de çeşitli başlıklar altında Sovyet Hariciye heyeti ile görüşmeler yapmıştır. Bunlardan biri de yardım konusudur. Bekir Sami Bey Moskova'daki temaslarında TBMM Hükümetinin silah, cephane, askeri teçhizat ve mali anlamda zor durumda olduğunu Çiçerin'e ileterek Sovyet Hükümetinden belirtilen bağlamda destek istemiştir. Bekir Sami Bey Heyeti Sovyet Hükümeti heyetinden mali olarak 8.000.000 altın ruble³⁴, silah ve cephane olarak ise 250.000 tüfek ve bunlara yetecek kadar mühimmat talep etmiştir.³⁵ Sovyet Hükümeti Bekir Sami Bey heyetine 5.000.000 altın ruble vereceklerini beyan etmiştir.³⁶ Bekir Sami Bey silah, cephane ve askeri teçhizatın az olmasından yakınan Sovyet Hariciye heyetine İtalya'da TBMM Hükümeti adına silah ve cephane alımı için bir kredi açmalarını önermiştir. Bu şekilde silah ve cephane temini sağlanmaya çalışılmıştır. Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiserliğinden 29 Eylül 1920 tarihinde Politbüroya yazılan belgede İtalya'dan silah alımı için 2.000.000 İtalyan lirası ayrılması gerektiği belirtilmiştir.³⁷

Sovyet Hükümetinden TBMM Hükümeti adına silah, cephane ve mali destek talep edenlerden biri de Enver Paşa'dır. Sovyet arşiv belgelerinde geçen bilgilere göre Enver Paşa Sovyet temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde Almanya'ya giderek oradan Milli Mücadele hareketi için silah ve cephane satın alabileceğini dile getirmiştir. Sovyet Hükümeti ise Almanya'dan satın alınan silah ve cephanelerin TBMM Hükümetine ulaştırılmasını üstlenmiştir. Bu kapsamda 29 Eylül 1920'de Dışişleri Halk Komiserliği Politbürodan Enver Paşa'nın Almanya'dan silah alımı için 10.000.000 Alman markı ayrılmasını istemiştir.³⁸

İkinci resmi Türk heyeti başkanı olarak Moskova'ya gönderilen Yusuf Kemal Bey'in Sovyet yetkilileri ile görüşmelerinde de üzerinde durulan en önemli konulardan biri yardım meselesiydi. Bu bağlamda sözü edilen görüşmelerde Yusuf Kemal Bey Sovyet Hariciye heyetinden 150.000.000 altın ruble istemiştir. Bu bilgi gerek Yusuf Kemal Bey'in anılarında gerekse Sovyet arşiv belgelerinde geçmektedir. Yusuf Kemal Bey 150.000.000

²⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 205.

²⁹ "Dogovor S Turtsiey", *Pravda*, 20 Marta 1921, 2; "Dogovor Mejdu Rossiey i Turtsiey", *İzvestiya*, 20 Marta 1921, 1; "Türk-Rus Muahedesi", *Hâkimiyeti Milliye*, 23 Mart 1921, 2.

³⁰ RGASPI, 159-2-57-1.

³¹ RGASPI, 159-2-57-3.

³² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 879-881, 891-892.

³³ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1959, 675.

³⁴ RGASPI, 159-2-57-34.

³⁵ RGASPI, 159-2-57-3.

³⁶ RGASPI, 159-2-57-6.

³⁷ RGASPI, 159-2-57-3.

³⁸ RGASPI, 159-2-57-3.

istememesine karşın Sovyet Hariciye heyeti 10.000.000 altın ruble vermeyi kabul etmiştir.³⁹ Türk heyetinin istediği miktar “...şüphesiz, doğu insanların istekleri böyledir...” denilerek Sovyet temsilcileri tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca Sovyet temsilcileri daha önce Bekir Sami Bey’in 8.000.000 altın ruble istediğini ve kendilerinin 5.000.000 altın ruble vermeyi kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.⁴⁰

Taraflar arasındaki gerek gayri resmi gerekse resmi görüşmelerde Sovyet Hükümeti temsilcileri İtilaf devletlerine karşı Milli Mücadele hareketine silah, cephane ve mali yardım yapacaklarını ifade etmiştir. Halil Paşa’nın Fuat Sabit Bey ile birlikte Mayıs 1920’de Çiçerin’le Moskova’da yaptıkları görüşmeden bir süre sonra bir Sovyet belgesinde “Mustafa Kemal Hükümeti”ne silah ve altın yardımı yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir. 28 Haziran 1920 tarihini taşıyan belgede Türklere yardım etmelerinin Doğu’ya yönelik politikalarında kendilerine büyük bir fayda sağlayacağı ve Türklere vaat ettikleri yardımların sevkiyatına bir an önce başlamaları gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴¹ Daha sonraki resmi müzakerelerde de Sovyet Hükümeti temsilcileri benzer vaatlerde bulunmalarına karşın yardım faaliyetlerini ağırdan almaktaydı. Bu durum üzerinde hem TBMM Hükümetinin İngiltere ile anlaşarak Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen silahları onlara karşı kullanmalarından endişe etmeleri hem de Türklerin İtilaf devletlerine karşı başarılı olup olmayacaklarından emin olamamalarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Fakat TBMM Hükümetinin askeri alanda kazandıkları başarılar ve İtilaf devletlerinin TBMM Hükümeti ile anlaşma teşebbüsleri, Sovyet Hükümeti temsilcilerini yardımların sevk edilmesinde daha hızlı davranmaya yöneltmiştir.

4. Yardımların Sevkiyatına Yönelik Yapılan Hazırlıklar

Sovyet Hükümetinin Milli Mücadele hareketine silah, cephane ve askeri teçhizat göndermeye karar vermesiyle birlikte bu malzemelerin sevkiyatının nasıl gerçekleştirileceği hususu gündeme gelmişti. Zira Mondros Mütarekesi hükümleri kapsamında Osmanlı deniz kuvvetlerine ait gemiler İtilaf devletlerinin denetimine girmişti. Dolayısıyla Milli Mücadele temsilcileri açısından hem güvenlik meselesi hem de sevkiyat için gerekli olan deniz taşıtları önemli bir sorun olarak öne çıkmıştı. Gerek İtilaf devletlerinin deniz kuvvetlerine ait gemilerin Karadeniz’de karakol faaliyetleri yürütmesi gerekse sevkiyat için ihtiyaç duyulan deniz taşıtlarının temin edilmesi meselesi nakliyat işlerini sekteye uğratabilirdi. Belirtilen meselelerin çözülmesi zaruri bir hal aldığından bir komisyon oluşturulması gündeme gelmişti. Bu amaçla Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından Türk sahillerine ulaştırılan malzemelerin Batı Cephesine nakledilmesinin de yine bu komisyon tarafından gerçekleştirileceği belirtilmişti.⁴² Böylelikle sevkiyat işlerinin güvenli ve organize bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır.⁴³

Deniz taşımacılığı örgütü sadece nakliyat işlerini yürütmekle değil aynı zamanda İtilaf kuvvetlerinin Karadeniz sahil şeridinde asker indirmesini engellemek ve nakliyatta kullanılacak önemli merkez limanların korunmasını ve güvenliğini sağlamakla da görevlendirilmişti. Sözü edilen faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan subay kadrosunun bir bölümü ise İstanbul’dan çağrılmıştır.⁴⁴ Silah ve cephane sevkiyatı temin etmek amacıyla kurulan ilk teşkilat 10 Temmuz 1920’de kurulan Umur-u Bahriye Müdürlüğüdür.⁴⁵ Milli Müdafaa Vekâletine bağlanan bu teşkilatın ismi 1 Mart 1921’de Bahriye Dairesi Reisliği olarak düzenlenmiştir.⁴⁶ Deniz taşımacılığını organize etmekle görevlendirilen bu teşekkülün sahil şeridinde gözetleme yapmak ve kurduğu istihbarat ağı ile düşman kuvvetlerinin durumundan haberdar olmaya çalışmak da faaliyetleri arasındaydı.

Sevkiyat işlerinin yürütülmesi amacıyla oluşturulan teşkilatlardan biri de 21 Eylül 1920’de kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesiydi. Bu teşkilat Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen malzemelerin Trabzon’a sevk edilmesini buradan da verilen talimata göre TBMM Hükümetine bağlı limanlara ulaştırmakla görevlendirilmişti.⁴⁷ Deniz taşımacılığında yeterli deniz taşıtının olmaması sebebiyle sivil ve ticari motorlardan da faydalanılmaktaydı.

³⁹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 216.

⁴⁰ RGASPI, 159-2-57-34.

⁴¹ RGASPI, 159-2-57-2.

⁴² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi (İSH), Kutu: 911, Gömlek: 91, Belge No: 1, 1 arka sayfa, (23.09.1920). Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. ATASE, İSH, 911-91-1, (23.09.1920).

⁴³ *İstiklal Harbi’nde Bahriyemiz*, Ed. Soner Polat, Ankara: Dz. İ. Grp. K.lığı Basımevi Amirliği, 2008, 46.

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Cilt 5, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964, 21.

⁴⁵ Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 73-74.

⁴⁶ Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşı’nda Denizcilğimiz*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1992, 72.

⁴⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, Cilt 4, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001, 359.

Fakat bu durum bazı kaçakçılık faaliyetlerine sebep olmaktaydı. Bunun yanında nakliyat işlerinin gizli tutulamaması, haberleşmenin zamanında ve düzenli bir şekilde yürütülememesi gibi olumsuzluklar nedeniyle Trabzon Kaçakçı Müfrezesinin askeri bir makama devredilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla 26 Ekim 1921'de Trabzon Kaçakçı Müfrezesi, Trabzon Nakliyatı Bahriye Müfrezesi ismi altında hizmet vermeye devam etmiştir.⁴⁸ Bu teşkilat görev ve yetki alanının genişlemesine paralel olarak 9 Şubat 1921'de Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığına dönüştürülmüştür.⁴⁹ Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı gerek Rusya'dan gönderilen gerek Doğu Cephesinden Batı Cephesine sevk edilecek malzemelerin gerekse Rusya'dan gönderildikten sonra Trabzon limanından diğer limanlara ulaştırılacak olan malzemelerin nakliyatını gerçekleştirmekle yükümlüydü. Bu nedenle Tuapse, Novorossiysk ve Batum deniz subaylıkları, 15. Kolordu Komutanlığı, Trabzon'daki 3. Kafkas Tümeni ve 13. Tümen Komutanlıkları ile koordineli bir şekilde çalışmıştır.⁵⁰

Milli Mücadele yıllarında silah ve cephane sevkiyatında faydalanılmak üzere oluşturulan teşkilatlardan bir diğeri de Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığıdır. 15 Ağustos 1920'de kurulan bu komutanlık Karadeniz sahil şeridinin güvenliğinin sağlanması, Samsun ve çevresindeki çeteler ile mücadele edilmesi kapsamında görevlendirilmiştir. Yine İtilaf devletlerinin Samsun ve çevresine yönelik yapacağı bir harekâta karşı bölgenin savunulması için yapılan planlamalarda 15. Kolordu Komutanlığı ile birlikte hareket etmiştir.⁵¹ Bu müfrezeye bir yandan sahil şeridinde kurulan gözetleme istasyonu vasıtasıyla düşman gemilerinin faaliyetlerini takip ederken diğer yandan da Samsun'a gelen malzemelerin Batı Cephesine aktarılmasını sağlamıştır. 22 Temmuz 1922 tarihinde lağvedilen bu müfrezeye Amasra Bahriye Komutanlığına devredilmiştir.⁵² Bunların yanı sıra Van Gölünün kuzeyinde bulunan Ernis'te de 1920 yılı ortalarında bir tersane kurulmuştur. Fakat Milli Mücadele sürecinde Batı Cephesinin önemine binaen bu tersanenin çalışmaları durdurularak, bünyesinde çalışan subaylar Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığına gönderilmiştir.⁵³ Sözü edilen teşkilatlar gerek İstanbul'dan silah, cephane ve askeri teçhizat kaçırılmasında gerek sahil şeridinin güvenliğinin sağlanmasında gerekse Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen yardımların Batı Cephesine nakledilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sovyet Hükümeti ile yapılan görüşmelerde yardım yapılmasına karar verilmesinden sonra TBMM Hükümetinin sevkiyatın başlatılmasına yönelik yaptığı hazırlıklardan biri de elbette ki gambot, motor, gemi kısacası malzeme sevk edilmesinde yararlanılacak deniz taşıtlarının temin edilmesiydi. Milli Mücadelenin başlarında TBMM Hükümetine bağlı olarak hareket eden iki gemi mevcuttu. Bunlar Aydın Reis ve Preveze gambotlarıydı. Esasen bu gemiler 1919 yılı başlarında Karadeniz'deki çetecilik ve eşkıyalık faaliyetlerini önlemek amacıyla İstanbul işgal kuvvetlerinin başındaki Amiral Calthorpe tarafından görevlendirilmişti. Fakat bunlar Milli Mücadele hareketine katılmış ve bu hareketin ilk gemileri olmuştur.⁵⁴ Milli Mücadele sürecinde sevkiyatın yürütülmesi için elde yeterli deniz taşıtı bulunmaması nedeniyle bir yandan Karadeniz'deki düşman gemilerine el konuluyor diğer yandan da İstanbul'da bulunan motor, vapur gibi deniz taşıtları gizli bir şekilde kaçırılarak Milli Mücadele hareketinin deniz gücü oluşturulmaya çalışılıyordu. Bunların yanında Milli Mücadele hareketine hizmet etmek isteyen İstanbul'daki bazı subaylar da mürettebatı oldukları gemileri kaçırarak Milli Mücadelenin deniz gücünün artırılmasına katkı sağlamaktaydı. Alemdar gemisinin TBMM Hükümetinin hizmetine girmesini bahsedilen manada değerlendirmek mümkündür.⁵⁵

Deniz taşımacılığı 26 Ekim 1920'de Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının teşkil edilmesiyle kurumsal bir hal almıştır. Malzeme nakliyatı Milli Müdafaa Vekâletinin hazırlamış olduğu deniz taşımacılığı talimatnamesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti tarafından görevlendirilen deniz taşıtları Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından yükledikleri malzemeleri yine vekâletin belirlediği yerlere ya da cephelere taşımaktaydı. Bu kapsamda Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı ve Trabzon limanının öne çıktığını söylemek gerekmektedir. Zira Türk Ordusunun Doğu

⁴⁸ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, 1962, 149-150.

⁴⁹ *İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*, 52.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, 29-30.

⁵¹ Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, 56.

⁵² *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, 22.

⁵³ *İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*, 63.

⁵⁴ Hikmet Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Milli Mücadeleye Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 67, (2006), 55-74.

⁵⁵ Alemdar adlı geminin TBMM Hükümetinin hizmetine girmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ruhi Develilioğlu, "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış", *Deniz Mecmuası*, 50/347, (1938), 54-55; Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", *Yakın Tarihimiz*, 1, (1962), 217-218; Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1987, 198-220.

Cephesinde kazandığı zaferden sonra Doğu Cephesi kapanmış ve buradan Batı Cephesine nakledilecek olan malzemeler Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı vasıtasıyla sevk edilmiştir.

Silah ve cephane sevkiyatına sorumluluk alanları olarak bakıldığında, Trabzon'un doğusu için merkez liman Trabzon ve sevkiyatla görevli komutanlık Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığıydı. Trabzon'un batısı için ise Ereğli Nakliyatı Bahriye Komutanlığı yetkilendirilmişti. Rusya'dan yüklenen malzemeler Trabzon'a getirildikten sonra burada önceden hazırlanmış depo ya da ambarlara boşaltılmaktaydı. Buradan da Milli Müdafaa Vekâletinin talimatına göre ihtiyaç duyulan bölgeye gönderilmekteydi. Silah, cephane, askeri teçhizat ve tıbbi malzemelerin Batı Cephesine ulaştırılmasında Samsun ve İnebolu limanları da büyük bir öneme sahipti. Sinop, Samsun ve çevresindeki Rum çetelerinin faaliyetleri sevkiyat işlerinin aksamasına neden olmaktaydı. Dolayısıyla sevkiyat daha güvenli olduğu düşünülen İnebolu limanı üzerinden Batı Cephesine aktarılmaktaydı.⁵⁶

5. Mali Yardımlar

Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ile Mayıs 1920'deki görüşmesinden sonra Politbüro tarafından Milli Mücadele hareketine altın ve silah yardımı yapılmasına karar verilmişti.⁵⁷ Yine Mustafa Suphi ile Mehmet Emin imzalı 15 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bir belgede Rusya Şuralar Cumhuriyetinin her ne olursa olsun Türkiye'ye yardım edeceği belirtilmiştir.⁵⁸ 27 Eylül 1920 tarihli başka bir Sovyet arşiv belgesinde de Türklerin İtilaf devletlerine karşı vermiş oldukları mücadelede başarılı olmalarının kendileri açısından son derece önemli olduğu vurgulanarak, Halil Paşa'ya söz verdikleri mali ve askeri yardımların gönderilmesine bir an önce başlanması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁹ Yardım yapılmasına karar verilmesinden sonra temas girişimlerine resmîyet kazandırmak adına taraflar arasında elçiliklerin oluşturulması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Sovyet Hükümeti Şalva Zuraboviç Eliava'yı 28 Haziran 1920'de Türkiye'ye büyükelçi olarak görevlendirmiştir.⁶⁰ Fakat Eliava hastalığından dolayı Türkiye'ye gelememiş yerine elçilik heyetinin birinci sekreteri Yan Yanoviç Upmal Angarskiy'in Eliava'ya vekâleten Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹ Buna mukabil TBMM Hükümeti de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak atamıştır.⁶²

Upmal Angarskiy'in Türkiye'ye görevlendirilmesinden sonra TBMM Hükümetine yapılacak olan mali yardımın ilk bölümünün elçilik heyeti ile gönderilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda Halil Paşa'nın da yer aldığı elçilik heyeti Upmal Angarskiy, 2 Kızıldoru erkânı harp zabiti ve 20 kadar asker ile 2 Temmuz 1920'de Moskova'dan Ankara'ya doğru doğru yola çıkmıştır.⁶³ Sonyel, İngiliz belgelerinden hareketle bu elçilik kafilesinin 50 kişiden oluştuğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Sefaret heyeti beraberinde 6 sandık içinde 500 kilo ağırlığında altın para, bir telsiz telgraf istasyonu ve Çiçerin tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan bir adet mektup getirmiştir.⁶⁵ Heyet 8 Eylül 1920 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır. Yanlarındaki altınların 200 kilo kadarı Doğu Cephesinin ihtiyaçlarının karşılanması için Erzurum'da bırakılmış, geriye kalanı ise Ankara'ya getirilmiştir. Fakat Ankara'ya getirilen altınların TBMM Hükümetine teslim edilip edilmediği tespit edilememiştir.⁶⁶ Erzurum'da bırakıldığı ifade edilen altınlar Sovyet Dış Politika belgelerinde 200,6 kg olarak belirtilmiştir.⁶⁷ Sözü edilen bu yardım Sovyet Rusya tarafından TBMM Hükümetine gönderilen ilk mali yardım olarak kabul edilmektedir.

Birinci ve ikinci resmi Türk heyetlerinin Rus mevkidaşları ile görüşmelerinin ardından TBMM Hükümetine gerek mali gerekse askeri yardımlar gönderilmeye devam edilmiştir. Bu kapsamda Bekir Sami Bey başkanlığındaki ilk resmi Türk heyeti Moskova'dayken gönderilen yardıma değinmek gerekmektedir. Bekir Sami Bey'in Sovyet Hariciye heyeti ile yaptığı görüşmenin kesintiye uğramasından sonra Yusuf Kemal Bey, taraflar arasında parafe edilen anlaşma taslağını Ankara'ya getirmek üzere Moskova'dan ayrılmıştır. Yusuf Kemal Bey anılarında 18 Eylül

⁵⁶ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 367.

⁵⁷ RGASPI, 159-2-57-1.

⁵⁸ ATASE, İSH, 911-130-1, (15.07.1920).

⁵⁹ RGASPI, 159-2-57-3.

⁶⁰ RGASPI, 159-2-57-2.

⁶¹ RGASPI, 85-T-7-14.

⁶² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1.1-18-12, (09.11.1920). Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. BCA, 30-18-1-1.1-18-12, (09.11.1920).

⁶³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, 931.

⁶⁴ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 83.

⁶⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, 931.

⁶⁶ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 513; T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Cilt 7, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975, 167.

⁶⁷ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675.

1920 tarihinde Trabzon'a vardığını ve yanında 1.000.000 altın ruble getirdiğini yazmaktadır.⁶⁸ Bekir Sami Bey'in Sovyet Hariciye heyeti ile müzakereleri sonucunda Sovyet Merkez Komitesi Türkiye'ye 5.000.000 altın ruble göndermeyi kararlaştırmıştı.⁶⁹ Dolayısıyla Yusuf Kemal Bey'in getirdiği 1.000.000 altın ruble belirtilen miktardan düşülmüş ve geriye kalan meblağ Yusuf Kemal Bey ile gönderilen paranın TBMM Hükümeti temsilcilerine güvenli bir şekilde ulaştıktan sonra gönderileceği Sovyet temsilcilerince belirtilmiştir.⁷⁰ Aynı tarihlerde yani 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru İbrahim Efendi adlı bir kurye zabitanın Rusya'dan Trabzon'a 1.000.000 altın ruble getirdiği görülmektedir.⁷¹ Gerek miktarın aynı olması gerekse paranın getiriliş tarihinin yakın olması sebebiyle bu meblağın Yusuf Kemal Bey'in getirdiği para olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Kazım Karabekir Paşa ordunun giderlerinin karşılanması için sözü edilen paranın Doğu Cephesine gönderilmesini istemiştir.⁷² Milli Müdafaa ve Maliye Vekilleri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa 1.000.000 altın rublenin Doğu Cephesine nakledilmesine karar verildiğini Kazım Karabekir Paşa'ya iletmiştir.⁷³

1920 yılının Kasım ayı sonları ve Aralık ayı başında Kazım Karabekir Paşa Milli Müdafaa Vekalatine yazdığı telgrafta Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından yapılan para yardımından söz etmiştir. Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilen para yardımına bir teşekkür yazısıyla cevap verdiğini Milli Müdafaa Vekâletine ileten Karabekir, telgrafta şu ifadelerle yer vermiştir: *"Gümrü'de Rusya İçtima-i Şura Cemahir-i Müttefikası vekili tarafından Rusya Cemahir-i Müttefikası namına Erzurum'daki askeri mektepleri ve sanayi gürbüzleri müessesesi için elli bin altın ruble ve Azerbaycan İçtima-i Şura Cumhuriyeti namına da vekil tarafından beş yüz adet yüzlük Osmanlı altını teberru edilmekle hükümetimiz namına tarafımdan teşekkürname yazıldığı maruzdur."*⁷⁴

TBMM Hükümeti adına silah ve cephaneye sevkiyatını organize etmekle Tuapse'de görevlendirilen Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey, 18 Aralık 1920'de Tuapse'den 1.500.000 altın ruble getirerek Trabzon'da fırka kumandanlığına teslim etmiştir.⁷⁵ Bu yardım 1920 yılı içerisinde Sovyet temsilcilerinin gönderdiği son mali yardımdır. 1921 yılı içerisinde TBMM Hükümetine yapılan ilk mali yardım Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilmiştir. TBMM Hükümetinin Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisinin 17 Mart 1921'de Sovyet Azerbaycan Hükümetinden mali yardım talebi üzerine TBMM Hükümetine 1.000.000 altın ruble yollanmıştır.⁷⁶

Sovyet ve Türk Hariciye heyetleri arasında yapılan müzakerelerden sonra taraflar arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın öncesi ve sonrasında yapılan görüşmelerin ardından Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin 1921 yılından başlamak üzere birkaç yıl boyunca Türkiye'ye yılda 10.000.000 altın ruble verileceğini Yusuf Kemal Bey'e iletmişti.⁷⁷ Belirtilen hususa bir parantez açmak gerekmektedir. Zira Çiçerin'in Yusuf Kemal Bey'e Türkiye'ye göndereceği 10.000.000 altın rublenin birkaç yıl boyunca mı yoksa birçok yıl boyunca mı verileceği açık değildir. Dahası Türk kamuoyunda bu paranın on yıl boyunca verilecek olduğu da gündeme gelmiştir. Bahsedilen husus Yusuf Kemal Bey'in anılarında şu ifadeler ile yer almıştır: *"Muahedeye bağlı olarak iktisadi kalkınmamıza bir yardım olmak üzere Türkiye'ye 1921'den itibaren birbirini ardınca birçok seneler yılda on milyon altın ruble verilmesine Sovyet Hükümetince karar verilmiş olduğunu Hariciye Komiseri Çiçerin şu mektupla bana bildiriyordu."*⁷⁸ Yusuf Kemal Bey'in anılarını kaleme aldığı eserin başka bir sayfasında ise bahsi geçen bilgi *"Çiçerin tarafından Türk Heyeti murahhasası reisine hitaben Rusya Cumhuriyet Hükümetinin 1921'den itibaren Türkiye'ye ihtiyacı iktisadiyesi için her sene altın olarak on milyon vereceğini mutazammın bir mektup alındı"* şeklinde geçmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle net bir bilgiye ulaşmak mümkün görünmemektedir. Gerek Türk gerek Rus arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda gerekse döneme tanıklık eden kişiler tarafından kaleme alınan hatıratlarda sözü edilen mali yardımın birkaç ya da birçok seneler yapılacağını açıklayan herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak hem Sovyet temsilcilerinin kendi

⁶⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 174.

⁶⁹ RGASPI, 159-2-57-6.

⁷⁰ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 175.

⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA) Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (02.10.1920).

⁷² CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (02.10.1920).

⁷³ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (06.10.1920).

⁷⁴ ATASE, İSH, 571-26-1. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa Milli Müdafaa Vekalatine gönderdiği yazıyı TBMM'ye de 1 Aralık 1920'de göndermiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi* Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 6, 14.12.1920, 357.

⁷⁵ CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (20.12.1920).

⁷⁶ A. Şamsutdinov, Y. A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul: Bilim Yayınları, 1. Baskı, 1979, 239.

⁷⁷ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 217, 219-220.

⁷⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 219.

⁷⁹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 217.

aralarındaki hem de Türk ve Sovyet temsilcileri arasındaki yazışmalarda 1921 yılı içerisinde Sovyet Rusya Hükümetinin vereceği 10.000.000 altın rubleye gönderme yapılmaktadır. Bu kapsamda 1921 yılı için Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye 10.000.000 altın ruble vermeyi kabul ettiği Çiçerin'in Sovyet Rusya Hükümetinin Kafkasya siyasi komiseri ve aynı zamanda Politbüro üyesi olan Orconikidze'ye yazdığı belgeden anlaşılmaktadır.⁸⁰

Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra Moskova'dan dönen Yusuf Kemal Bey ve arkadaşlarına TBMM Hükümeti adına 5.000.000 altın ruble verilmiştir. Bu paranın 1.000.000 altın rublesi Avrupa'dan silah ve cephane satın alınması için Saffet Bey ile Ali Fuat Paşa'ya bırakılmıştır.⁸¹ Kazım Karabekir Paşa, Yusuf Kemal Bey'in Moskova'dan getirdiği para ile ilgili olarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Yusuf Kemal Bey ile beş arkadaşının Karsa geldiği ve yanlarında toplam 4.000.000 altın ruble bulunduğunu yazmıştır.⁸² Yusuf Kemal Bey *Yakın Tarihimiz* adlı eserde kaleme aldığı yazıda Nisan 1921'den önce Sovyet Rusya Hükümetinin Türkiye'ye iki kez para gönderdiğini belirtmiştir. Bunlardan birinde Tuapse'den Trabzon'a 32.000 altın ruble getirilerek burada bulunan temsilciye teslim edilmiştir.⁸³

Sovyet Hükümeti temsilcileri Yusuf Kemal Bey'e verdikleri 5.000.000 altın rubleye 400.000 altın ruble daha eklemiştir.⁸⁴ Toplamı 5.400.000 altın rubleyi bulan paranın 240.000 altın rublesi Moskova'daki Türk elçiliğinin masrafları ve esir nakliyatında kullanılmak üzere elçiliğe iletilmiştir. Almanya'dan silah ve cephane alınması için TBMM Hükümetinin Moskova Ataşemiliteri olan Saffet Bey'e verilmiştir. Geriye kalan 4.000.000 altın ruble ise Yusuf Kemal Bey ve beraberindekiler ile Türkiye'ye gönderilmiştir.

İkinci İnönü Muharebesinde mağlup olan Yunan ordusunun geri çekilirken zarar verdiği halkın gereksinimlerine katkıda bulunmak için Sovyet Hükümeti Dışişleri Halk Komiserliği temsilcisi olarak Ankara'da bulunan Budu Mdivani, Hilali-i Ahmer'e "Sovyet Hükümeti ve halkı adına" 30.000 altın ruble bağış yapmıştır.⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa yazdığı mektupta yaptığı bağıştan dolayı Mdivani'ye teşekkür etmiştir.⁸⁶

TBMM Hükümeti bir taraftan silah, cephane ve para yardımı arayışlarını sürdürmekte diğer taraftan da diplomatik girişimlerini devam ettirmekteydi. Bu kapsamda Ali Fuat Paşa ve Çiçerin arasındaki görüşmelerden sonra Çiçerin Ali Fuat Paşa'ya Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin TBMM Hükümeti ile bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında konferansın Ankara'da gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁸⁷ Bu süreçte Mihail Vasilyeviç Frunze 9 Ağustos 1921'de Türkiye'ye olağanüstü yetkili bir temsilci olarak görevlendirilmiştir.⁸⁸ Frunze'nin görevlendirildiği sıralarda Türk birlikleri Sakarya nehrinin doğusuna çekilmekteydi. Böyle bir süreçte başkumandanlık yetkisine sahip bir temsilci Türkiye'ye gönderilerek, TBMM Hükümetinin yanında bulunduğu ve yalnız bırakılmadığı İtilaf devletlerine gösterilmek istenmiştir.⁸⁹

Mihail Vasilyeviç Frunze 1921 yılının Kasım ayı başlarında Harkov'dan Türkiye'ye hareket etmiş ve 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varmıştır.⁹⁰ Frunze, hatıralarında Türkiye'ye 1.000.0000 altın ruble getirdiğini ifade etmesine karşın⁹¹ Sovyet arşiv belgelerinde kendisine TBMM Hükümetine teslim edilmek üzere 1.100.000 altın ruble verildiği ifade edilmektedir.⁹² Frunze ve Yusuf Kemal Bey arasındaki müzakerelerin ardından taraflar arasında 2 Ocak 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması yapılmıştır. Öte yandan Frunze Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede mali, askeri ve teknik yardımların artırılması için Moskova'ya döndüğünde elinden geleni yapacağını

⁸⁰ RGASPI, 85-T-88-3.

⁸¹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 222.

⁸² ATASE, İSH, 611-104-6, (28.04.1921); ATASE, İSH, 611-104-5, (29.04.1921).

⁸³ Yusuf Kemal Tengirşek, "Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 4, 1962, 100.

⁸⁴ *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2005, 175.

⁸⁵ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 367.

⁸⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 397.

⁸⁷ Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*, 3/2, (2010), 21-57; Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, 31.

⁸⁸ Heyfets, *Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927*, 166.

⁸⁹ Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra", 33.

⁹⁰ M. V. Frunze, *Neizvestnoe i Zabitoe Publitsistika, Memuarı, Dokumentı, Pisma*, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1991, 201-223.

⁹¹ Frunze, *Neizvestnoe i Zabitoe*, 201.

⁹² RGASPI, 85-2-57-85.

Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.⁹³ Frunze Moskova'ya döndüğünde Türkiye'ye yapılacak yardımlara ilişkin raporunu Merkez Komiteye sunmuştur. Sözü edilen raporda öncelikle 1921 yılı için vaat edilen 10.000.000 altın rubleden geriye kalan meblağın hızlı bir şekilde Türkiye'ye gönderilmesi yer almıştır. Frunze silah, cephane, askeri ve tıbbi malzemelerin gönderilmesinin yanı sıra 1922 yılı içerisinde de TBMM Hükümetine 10.000.000 altın ruble daha verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁹⁴ Sözü edilen gelişmelerin ardından 1921 yılı için vaat edilen 10.000.000 altın rubleden kalan 3.500.000 altın ruble 1922 yılının Mayıs ayında TBMM Hükümetine teslim edilmiştir.⁹⁵

Sovyet dış politika belgelerinde 1920 ile 1922 yılları arasında TBMM Hükümetine 1921'de 6.500.000, 1922 yılının Mayıs ayında ise 3.500.000 altın ruble yani toplamda 10.000.000 altın ruble gönderildiği belirtilmiştir.⁹⁶ Görüldüğü üzere dış politika belgelerinde Sovyet Rusya Hükümeti tarafından 1920 yılında gönderilen ve Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilen mali yardımlara yer verilmemiştir. Dolayısıyla yapılan araştırma neticesinde Milli Mücadele sürecinde gönderilen mali yardımların toplamının 13.612.000 altın ruble olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁹⁷

6. Silah, Cephane ve Askeri Teçhizat Yardımları

Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki görüşmelerin ardından askeri malzemelerin belli bir plan çerçevesinde sevk edilmesi için Rusya'nın Tuapse limanı sevkiyat merkezi olarak belirlenmişti. Dolayısıyla gerek sevkiyat işlerini takip etmek gerekse konsolosluk vazifesini yapmak için Tuapse'ye temsilciler gönderilmiştir. Sovyet Rusya Hükümeti temsilcilerinin Tuapse'ye gönderdiği malzemelerin TBMM Hükümetine bağlı limanlara nakliyatını gerçekleştirmek üzere Lazistan Mebusu Osman Bey burada vazifelendirilmiştir.⁹⁸ Tuapse'de konsolos olarak ise Sabri Bey görevlendirilmiştir.⁹⁹ Bunların yanı sıra Tuapse'de Esliha Komisyonu Sevkiyat Subaylığı ve Novorossiysk'te Kıdemli Deniz Subaylığı teşkilatı kurulmuştur.¹⁰⁰

Tuapse ve Trabzon limanları arasında yapılacak olan sevkiyatın Trabzon limanı tarafını esasen buradaki Üçüncü Kafkas Fırkası yürütmekteydi. Kazım Karabekir Paşa 11 Eylül 1920'de Üçüncü Kafkas Fırkasına gönderdiği yazıda, 600 adet tüfek ile bir miktar mühimmat, 8 adet İngiliz topu ve 25 adet mitralyözün Tuapse'de hazır bulunduğunu ve bunların Osman Bey vasıtasıyla gönderileceği bilgisini vermiştir. Karabekir, bu bilginin çok gizli tutulması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.¹⁰¹

Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM hükümetine ilk silah ve cephane sevkiyatı 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru gönderilmiştir. İlk sevkiyat Tuapse'den Trabzon'a Rüsumat 4 No ve Gazal römorkörü ile yapılmış ve 22 Eylül 1920'den 1920 yılının Ekim ayı başlarına kadar Hayrettin motoru, Yıldız motoru, Turgut motoru, Şükran motoru gibi sivil motorlarla gerçekleştirilmiştir. Bu süreç içerisinde 895 adet alman mavzeri, 810 sandık cephane ve kasatura Trabzon'a sevk edilmiştir. 4 Ekim 1920'de Trabzon'a ulaşan Mebruke motoru da 858 adet tüfek 727 sandık mühimmat ve 1.108 adet kasatura getirmiştir. Yine 20 Ekim 1920 tarihinde 564 adet mavzer, 494 sandık cephane ve 586 adet kasatura Gazal römorkörü tarafından Tuapse'den Trabzon'a getirilmiştir. 4 Kasım 1920'de Rüsumat 4 No 632 adet mavzer tüfeği, 1.180 sandık cephane ve 615 adet kasaturayı Trabzon'a ulaştırmıştır. Aynı gemi 438 adet tüfek, 412 sandık cephane ve 378 adet kasatura getirerek Trabzon'da Fırka Komutanlığına teslim etmiştir.¹⁰² Trabzon'a ulaştırılan askeri malzemeler önce depolara indirilmekte ardından da ilgili birimce Batı Cephesine sevk edilmekteydi.

Rusya'dan yapılan ilk sevkiyata ilişkin bilgilerin birbirlerinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler* adlı eserde 21 Eylül ile 15 Ekim 1920 tarihleri arasında 2.815 İngiliz tüfeği ile 1.885 sandık İngiliz cephanesinin Trabzon'a sevk edildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰³ Bu kapsamda Müdafaa-i Milliye

⁹³ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 343-344.

⁹⁴ *Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923*, Moskva: İzdatelskiy Dom "Gumanitarniy", 2007, 156.

⁹⁵ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675; *İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg*, Cilt 1, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1980, 148.

⁹⁶ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, 3, 675.

⁹⁷ Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 291-294.

⁹⁸ RGASPI, 85-T-61-8; RGASPI, 85-T-95-49.

⁹⁹ RGASPI, 85-T- 61-42; RGASPI, 85-T-62-5; ATASE, İŞH, 912-56-1, (26.12.1920).

¹⁰⁰ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, (1962), 186-188.

¹⁰¹ Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Ankara: T. C. Deniz Basımevi, 1946, 32.

¹⁰² Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", 187.

¹⁰³ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, 167.

Vekili TBMM'ye yazdığı 14 Kasım 1920 tarihli belgede Tuapse'den 4.000'e yakın tüfek ve 5.000.000'a yakın tüfek mermisi gönderildiği fakat Trabzon'a ulaşan malzemelerin belirtilen sayının altında olduğu ifade etmiştir. Dolayısıyla silah ve cephane sayısındaki bu noksanlığın sebebi Üçüncü Fırka Kumandanlığından sorularak noksan olan malzemelerin bulunması gerektiği fırkaya bildirilmiştir.¹⁰⁴ Burada belirtilmesi gereken husus Sovyet Rusya Hükümeti tarafından Tuapse'ye gönderilen malzemelerin boşaltılması, Türkiye'ye sevk edilmek üzere tekrar yüklenmesi bu arada da nakliyat motor ya da gemiler gelene kadar hava şartlarından zarar görmemesi adına depo kiralanarak belli bir süre depolarda muhafaza edilmesi gerekmekteydi. Ayrıca nakliyatı yapacak olan motor ve gambot sahiplerine belli bir miktar ödeme yapılması gerekmekteydi. Bütün bunlar ise sevkiyat parasının yetmediği durumlarda gönderilen malzemelerden satılarak karşılanmakta dolayısıyla gönderilen malzemelerin sayısında bir noksanlığa sebep olmaktadır.

Taraflar arasında Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra gerek gönderilecek olan askeri malzemelerin sayısında gerekse malzemelerin gönderilme hızında artış yaşanmıştır. Askeri malzeme yardımları ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almasına karşın söz konusu bilgilerin birbirlerine yakın veriler içerdiğini de belirtmek gerekmektedir. Milli Mücadele sürecinde Sovyet Rusya Hükümeti tarafından gönderilen askeri malzemelere değinen Özalp 37.812 tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 200.573 top mermisi, 66 top ve 11 adet kamanın TBMM Hükümeti temsilcilerine teslim edildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵ Saray ise 45.181 tüfek, 52.599 sandık tüfek mermisi, 110 otomatik, 100 ağır otomatik tüfek, otomatik tüfeklere 1.123 sandık cephane, 9.520 adet kama, muhtelif çaplarda 96 top, 166.910 top mermisi ile yedek parça ve muhtelif miktarda askeri teçhizat gönderildiğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Konuya ilişkin bilgi veren Müderrisoğlu 37.812 tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 324 otomatik tüfek, 66 top ve 141.173 top mermisinin Türkiye'ye gönderildiğini dile getirmiştir.¹⁰⁷ Türk arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler başlıklı eserde 18 Eylül 1920 tarihinden 14 Haziran 1922 tarihine kadar Sovyet Rusya Hükümeti tarafından 43.374 muhtelif piyade tüfeği ile 53.042 sandık muhtelif piyade tüfeği mermisi, 18 sandık Rus piyade mermi fabrikası alet edevatı, 318 ağır ve hafif otomatik tüfek, 13 Rus bomba topu, 81 top, 159.043 muhtelif top mermisi, 83 sandık İngiliz 40 sandık Fransız el bombası, 200 Rus el bombası, 48 sandık Rus piyade mermi kovana, 60 sandık süvari kılıcı, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği ve 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü gönderildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁸

Rus arşiv belgeleri de TBMM Hükümetine gönderilen gerek mali gerekse askeri malzemeler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilere göre 1920 yılının sonlarına doğru 6.000 tüfek, 5.000.000'u aşkın tüfek mermisi ile 17.600 top mermisi gönderilmiştir. 1921 yılı başlarında Tuapse'de bulunan Osman Bey'e 4.000 el bombası, 1.000 adet bomba, 1.000 adet fünye, 1.000 adet tahliye borusu, 1.000 adet patlayıcı, 4.000 adet şarapnel ulaştırılmıştır. Yine 1921 yılında 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 otomatik tüfek, 54 top, 129.479 adet top mermisi, 20.000 gaz maskesi, 1.500 kılıç ve çok sayıda askeri teçhizatın TBMM Hükümeti temsilcilerine gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Sovyet Dış Politika belgelerinde askeri ve mali yardımların 1922 yılı içerisinde de devam ettiği belirtilmesine karşın gönderilen malzemelere yönelik bilgi verilmemiştir. Sovyet Dış Politika belgelerinde belirtilen bilgilerden hareketle Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümetine 39.275 tüfek, 327 otomatik tüfek, 62.986.000 tüfek mermisi, 54 top, 147.079 top mermisi, 4.000'er şarapnel ve el bombası, 1.000 adet fünye, 1.000 adet bomba, 1.000 adet tahliye borusu ve muhtelif miktarda askeri ve tıbbi malzeme göndermiştir.¹¹⁰ Daha öncede belirtildiği gibi bu belgelerde 1922 yılı içerisinde gönderilen malzemelere değinilmemiştir. Dolayısıyla burada yer alan bilgiler eksiktir. Bu yüzden *Türk İstiklal Harbi* isimli eserde belirtilen verilerin gönderilen malzemelere ilişkin gerçeğe daha yakın bilgiler içerdiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümeti temsilcilerinin talep etmiş olduğu silah, cephane ve askeri teçhizatların tamamını gönderememiştir. Zira Çiçerin Halil Kut Paşa ve Fuat Sabit Bey ile Mayıs 1920'deki görüşmelerinde 60.000¹¹¹ tüfek ve her bir tüfeğe 3.000 adet mermi, 10'u ağır olmak üzere toplam 118 adet top ile bunlara yetecek kadar top mermisi vermeyi kabul etmişti.¹¹² Öte yandan TBMM Hükümetinin Moskova elçisi Ali Fuat Paşa'nın

¹⁰⁴ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14.11.1920).

¹⁰⁵ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 219.

¹⁰⁶ Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul: Damla Neşriyat, 1990, 75.

¹⁰⁷ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın*, 219.

¹⁰⁸ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, 408.

¹⁰⁹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675.

¹¹⁰ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675.

¹¹¹ RGASPI, 159-2-57-3.

¹¹² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, 891-892; 879-881.

Sovyet Rusya Hükümeti askeri temsilcilerine iletiildiğini ifade ettiği listede yer alan askeri malzemelerin oldukça altında yardım gönderildiği görülmektedir.¹¹³ Bu kapsamda İbrahim Tali Bey ve Seyfi Bey'in Sovyet Rusya Hükümetinin Harbiye Komiseri Kamenev ile yaptıkları görüşmelerde talep ettikleri miktar ile gönderilen miktar arasında oldukça fazla bir fark bulunmaktaydı.¹¹⁴ Bu bilgilere karşın Milli Mücadele sırasında karşı karşıya kalınan şartlar göz önüne alındığında yani TBMM Hükümetinin gerek mali gerekse askeri teçhizat açısından kaynaklarının yetersiz olması Sovyet Rusya Hükümeti tarafından gönderilen yardımların değerini katbekat arttırmaktadır. 1920 yılının Eylül ayından itibaren gönderilmeye başlanan yardımların savaşlarda kullanıldığı ve Saffet Bey ile Nuri (Conker) Bey'in teşebbüsleri ile Almanya'dan satın alınan 29 adet uçağın 1922 yılının Temmuz ayı içerisinde Türkiye'ye getirildiği ve Büyük Taarruz'a yetiştirildiği bilinmektedir.¹¹⁵ Bu uçakların Türkiye'ye getirilmesine yine Sovyet temsilcilerinin yardım ettiğini ifade etmek gerekmektedir.

7. Diğer Yardımlar

Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen yardımların sadece silah, cephane ve askeri malzemelerden oluşmadığı bilinmektedir. Milli Mücadele sürecinde tıbbi malzeme¹¹⁶, koşum takımı ve yedek parçalar¹¹⁷, kazma-kürek¹¹⁸, elbiselik kumaş¹¹⁹, el arabası¹²⁰ ve cephane taşınmasında kullanılmak üzere cephane arabası gibi malzemeler de TBMM Hükümetine gönderilmiştir. Bu süreçte benzin, gaz yağı ve gres yağı¹²¹, da Türkiye'ye gönderilen malzemeler arasında bulunmaktaydı. Benzin ve gaz yağı gibi yakıtlar tarafların temsilcileri arasında gerçekleşen yazışmalarda geçmektedir. Bunlardan birinde Türkiye temsilcisi tarafından Sovyet Rusya Hükümetinin Kafkasya siyasi temsilcisi olan Orconikidze'ye yazılan yazıda Batı Cephesine aktarılmak üzere 3.000 pud¹²² benzin talep edilmiştir.¹²³

Sovyet Azerbaycan Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Mirza Davud Hüseyinov TBMM Hükümetine çektiği telgrafta Türk halkına samimiyetlerini göstermek adına 2 tank benzin ve 30 tank petrolün Türkiye'ye gönderileceğini yazmıştır. Ayrıca Tiflis'te bunlara 8 tank gaz yağı da dâhil edileceğini aynı telgrafta belirtmiştir.¹²⁴ Bu yardımın iki kardeş millet arasındaki dostluk bağlarını ve iş birliğini kuvvetlendireceğine de vurgu yapılmıştır.¹²⁵ 27 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet arşiv belgesine İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey'in sahil şehirlerindeki arpa, buğday ve tütün gibi ürünlerin Batum'a gönderilmesini ve bunların gazyağı ve benzin gibi yakıtlar ile takas edilmesini Sovyet temsilcilerinden talep ettiği yansımıştır. Bu kapsamda 28 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde TBMM Hükümetinin Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile bir ticaret anlaşması yapmak amacıyla Tiflis ya da Batum'a bir temsilci gönderecekleri ifade edilmiştir.¹²⁶

TBMM Hükümeti temsilcileri gaz yağı, petrol ve benzin temini için Rus limanlarına kömür göndererek, mukabilinde sözü edilen yakıtları tedarik etmek istemekteydi. Sovyet Rusya Hükümetinin tahıl ürünleri ve kömüre ihtiyaçları kendi aralarındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. 19 Temmuz 1921 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde Türkiye'den kömür satın alma olanağı bulunduğu dile getirilmiş ve Zonguldak'ta 10.000 tondan fazla kömürün yüklenmeye hazır olduğu Çiçerin'e bildirilmiştir.¹²⁷ Taraftarın temsilcileri arasındaki yazışmalardan sonra 1922 yılı başlarında Novorossiysk'e 85 ton kömür sevk edilmiş ve mukabilinde gazyağı, makine yağı ve benzin alınmıştır. Aynı yılın Ağustos ayında yine mukabilinde gaz yağı ve benzin alınmak üzere Sovyet Rusya Hükümeti adına Batum'a 100 ton kömür nakledilmiştir.¹²⁸

¹¹³ Ali Fuat Paşa'nın sözünü ettiği listede yer alan askeri malzemeleri için bkz. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 148.

¹¹⁴ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 77-78

¹¹⁵ M. Celaleddin Orhan, *Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001, 189.

¹¹⁶ ATASE, İSH, 1127-27-3, (28.09.1921).

¹¹⁷ RGASPI, 85-T-61-56, 57, 57 arka sayfa, 58, 58 arka sayfa.

¹¹⁸ ATASE, İSH, 1127-27-5, 7.

¹¹⁹ ATASE, İSH, 127-27-4 arka sayfa.

¹²⁰ ATASE, İSH, 1127-27-5 arka sayfa.

¹²¹ ATASE, İSH, 1127-27-5 arka sayfa.

¹²² 1 pud yaklaşık 16,38 kg'dır.

¹²³ RGASPI, 85-T-67-1.

¹²⁴ RGASPI, 85-T-65-1, 1 arka sayfa.

¹²⁵ RGASPI, 85-T-65-2, 2 arka sayfa.

¹²⁶ RGASPI, 85-T-56-1, 1 arka sayfa.

¹²⁷ RGASPI, 159-2-56-74.

¹²⁸ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, 79-84.

Tahıl ürünlerine olan ihtiyaçlarına yönelik Sovyet Rusya Hükümetinin Türkiye elçisi Natsarenus, Türkiye'den tahıl ürünü temin edebileceklerini merkeze gönderdiği yazıda dile getirmiştir.¹²⁹ Bu kapsamda Yusuf Kemal Bey durumdan haberdar olduktan sonra Rusya'daki açlığın giderilmesine katkı sunmak amacıyla Rusya'ya 60.000 pud tahıl gönderilmesi yönünde karar alındığını 18 Eylül 1921'de Natsarenus'a bildirmiştir.¹³⁰ Bu yardım miktarı Sovyet Dış Politika belgelerinde bakliyat ve tahıl olmak üzere 800 ton olarak ifade edilmiştir. Bunlardan başka yine açlık çekenler için 30 ton mısırın Rusya'ya gönderilmesinin kararlaştırıldığı Natsarenus'a iletilmiştir.¹³¹

Türk ve Sovyet Hükümetleri arasında gerçekleşen karşılıklı yardımların yanı sıra Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümetine eğitim alanında da yardım etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda TBMM Hükümeti adına Rus yüksekokullarında eğitim görmek amacıyla 100 kişilik burs tahsis edildiği ve bu sayısının sonraki süreçte arttırılabileceği 4 Mart 1922'de Karahan tarafından Ali Fuat Paşa'ya bildirilmiştir.¹³² Yine Stalin'e gönderilen bir yazıda savaş sonrasında Türklerin iktisadi anlamda da desteklenmeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹³³ Bunların yanında 22 Kasım 1922 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde Cemal Paşa'nın ailesine 5.000 altın ruble verilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir.¹³⁴

Sonuç

Mondros Mütarekesinin ardından İtilaf devletlerinin Türk topraklarını işgale başlaması sonucunda Türkler vatan topraklarını korumak amacıyla bir bağımsızlık mücadelesine yönelmiştir. TBMM Hükümeti bu mücadeleyi yürütmek için gerekli olan silah, cephane, askeri teçhizata ve mali açıdan desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Sovyet Hükümeti de hem İtilaf devletlerine hem de kendi ülkelerinde İtilaf devletleri tarafından desteklenen gruplara karşı bir savaş vermekteydi. Her iki tarafın da İtilaf devletlerine karşı savaşıyor olması Türk ve Sovyet Hükümetlerini ortak paydada birleştiren en önemli faktör olarak öne çıkmıştır.

TBMM Hükümeti temsilcileri ihtiyaçlarının karşılanması için konulan vergilerin yetersiz olduğu dolayısıyla bağımsızlık mücadelelerinin sürdürülebilmesi açısından bir dış yardımın gerekliliğinin farkındaydı. Bu kapsamda menfaatleri örtüşen ve kendilerine destek vermeye eğilimli olan Sovyet Hükümetine yaklaşılmış ve onlardan silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım talep edilmiştir. TBMM Hükümeti temsilcilerinin Milli Mücadele sürecinde Sovyet Hükümetine yaklaşmasını üç temel hedef ile izah etmek mümkündür. Bunlardan ilki Sovyet Hükümeti ile bir ittifak anlaşması yapılabileceği ve Sovyet ideolojisinin benimsenebileceği algısı yaratılarak, İngiltere'yi bağımsızlık şartlarını kabul etmeye yöneltmekti. İkincisi "ortak düşman" olarak görülen İtilaf devletlerine karşı diplomatik ve siyasi sahada destek sağlayabileceği bir müttefik kazanmak, üçüncüsü ise bağımsızlık mücadelelerini sürdürmek için ihtiyaç duydukları mali ve askeri yardımları temin edebilmektir.

Türk ve Sovyet Hükümeti temsilcileri arasında gerçekleşen müzakerelerin olumlu neticelenmesinden sonra TBMM hükümetine askeri ve mali olarak destek verilmesi kararlaştırılmış ve 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru ilk mali ve askeri yardım gönderilmiştir. Gönderilen yardımların TBMM Hükümetinin askeri olanakları ve mali yapısı içerisindeki payını tespit etmek güçtür. Ancak 1920-1922 yılları arasında Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen gerek mali gerekse askeri yardımların (silah, cephane, askeri teçhizat vb.) TBMM Hükümetinin Milli Mücadeleyi kazanmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Özellikle Moskova Antlaşmasından sonra mali ve askeri yardımların arttırıldığı ve hızlandırıldığı görülmektedir. Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen yardımlar, sıcak savaş sürecinde gerek Türk kamuoyunun gerek TBMM Hükümetinin gerekse Türk Ordusunun İtilaf devletlerine karşı diplomatik ve psikolojik anlamda avantaj elde etmesini sağlamıştır.

Mali ve askeri yardımlar gerek ulaşım koşulları gerekse TBMM Hükümetinin eksen değiştirme olasılıklarının önlenmesi için parça parça gönderilmiştir. Bu nedenle sözü edilen yardımlar TBMM Hükümetinin gereksinimlerinin zamanında karşılanması açısından yetersiz kalmıştır. Fakat gözden kaçırılmaması gereken husus şudur ki bu süreçte Sovyet Hükümeti de bir iç savaş içerisinde olduğundan mali problemler ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla dile getirdikleri yardımların tamamını gönderememişlerdir. Yardımların nicelik ya da

¹²⁹ RGASPI, 85-T-60-2.

¹³⁰ RGASPI, 85-T-56-75.

¹³¹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom 4, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1960, 355-356.

¹³² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR 1 Yanvary 1922 g. – 19 Noyabrya 1922 g.* (1961), Cilt 5, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961, 130-131.

¹³³ RGASPI, 159-2-57-86.

¹³⁴ RGASPI, 159-2-57-108.

nitelik olarak değerlendirilmesi TBMM Hükümetinin bir iç savaş içerisinde olduğu göz önüne alınarak yapılmalıdır. Dolayısıyla ordunun donatılması için gönderilen malzemelerin mali yardımlardan çok daha önemli olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Söz konusu yardımların önemini ihtiyaç duyulan silah, cephane ve askeri teçhizat yardımlarının o dönemde başka bir yerden tedarik edilememesi ile karşılaştırarak anlamak mümkündür.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoy İstorii (RGASPI)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Resmi Yayınlar

Dokümentı Vneşney Politiki SSSR. Cilt 3, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1959.

Dokümentı Vneşney Politiki SSSR. Tom 4, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1960.

Dokümentı Vneşney Politiki SSSR. 1 Yanvary 1922 g. – 19 Noyabrya 1922 g. (1961), Cilt 5, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961.

İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg. Cilt I, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1980.

TBMM Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2005.

Armaoğlu, Fahir. "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt 2, Ankara, 1970: 893-900.

Aslan, Yavuz. "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*. 3/2, (2010): 21-57.

Aslan, Yavuz. *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

Atabey, Figen. *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Ateş, Toktamış. "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 1196-1199.

Cebesoy, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2002.

Çakıcı, Derya, Nurettin Çakıcı. "Kafkas Seddi Projesi ve Bolşevik Rusya'nın Bu Sedde Karşı Tutumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan*. Ed. Ahmet Köksal-Veyssel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2022: 143-159.

Çakıcı, Nurettin, Hikmet Öksüz. "Bolşevik Rusların Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 16, 32, (2020): 717-746.

Çakıcı, Nurettin, Hikmet Öksüz. "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığı Altında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme", *1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum*. İstanbul, 2020: 298-314.

- Çakıcı, Nurettin. *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Çalışkan, Ülkü. "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*. 3/9, Çorum, (2006): 35-54.
- Develilioğlu, Ruhi. "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış", *Deniz Mecmuası*, 50/347, (1938): 54-55.
- Erdem, Ufuk. *Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Önemli Sımlarından Doktor Fuat Sabit*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Erden, Ömer. "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2/133, (2017): 133-143.
- Frunze, M. V., *Neizvestnoe i Zabitoe Publitsistika, Memuarı, Dokumentı, Pisma*. Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1991.
- Gökay, Bülent. *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*. Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Harris, George S. *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*. Çev. Enis Yedek. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baki, 1979.
- Hergüner, Mustafa. *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1992.
- Heyfets, Aleksandr Naumoviç. *Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927*. Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1968.
- Işın, Mithat. *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*. Ankara: T. C. Deniz Basımevi, 1946.
- İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*. Ed. Soner Polat. Ankara: Dz. İ. Grp. K.lığı Basımevi Amirliği, 2008.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Kılıç, Selda. "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", *DTCF Dergisi*. 56/1, (2016): 124-143.
- Klyuçnikov, Yuriy Veniaminoviç, Andrey Sabanin. *Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*. Çast 2, Moskva: İzdanie Litizdata NKİD, 1926.
- Müderrişoğlu, Alptekin. *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- Mütercimler, Erol. *Destanlaşan Gemiler*. İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1987.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 2, (1962): 186-188.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaşında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 1, (1962): 217-218.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaşında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 2, (1962): 149-150.
- Orhan, M. Celaleddin. *Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.
- Öksüz, Hikmet. "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Milli Mücadeleye Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*. 67, (2006): 55-74.
- Özalp, Kazım. *Milli Mücadele 1919-1922*. Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Perinçek, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Saray, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyet Politikası*. İstanbul: Damla Neşriyat, 1990.
- Sonyel, Salahi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Sorgun, Taylan. *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*. İstanbul: Destek Yayınevi, 2010.
- Şamsutdinov, A., Y. A. Bagirov. *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*. Çev. A. Hasanoğlu. İstanbul: Bilim Yayınları, 1979.
- Şimşir, Bilal N. *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*. Cilt 7, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975.

Tansu, Samih Nafiz. *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*. İstanbul: Nokta Kitap, 2016.

Tengirşek, Yusuf Kemal. "Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 4, (1962): 97-100.

Tengirşek, Yusuf Kemal. *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Tevetoğlu, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923. Moskva: İzdatelskiy Dom "Gumanitarniy", 2007.

Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı. Cilt 5, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923). Cilt 4, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.

Wells, Herbert George. *Gölgeler İçinde Rusya*. Çev. Mert Moralı. İstanbul: İthaki Yayınları, 2019.

Yerasimos, Stefanos. *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.

Sürelî Yayınlar

Hakimiyeti Milliye

İzvestiya

Pravda

Ek- 3: Türk Heyetinin Silah ve Altın Yardımının Yazılı Bir Anlaşma Kapsamında Yapılmasını İstedığı ve 150.000.000 Altın Ruble Talep Ettiğine Dair

10-го Марта 1921 года.

34

Товарищу С т а л т и н у.

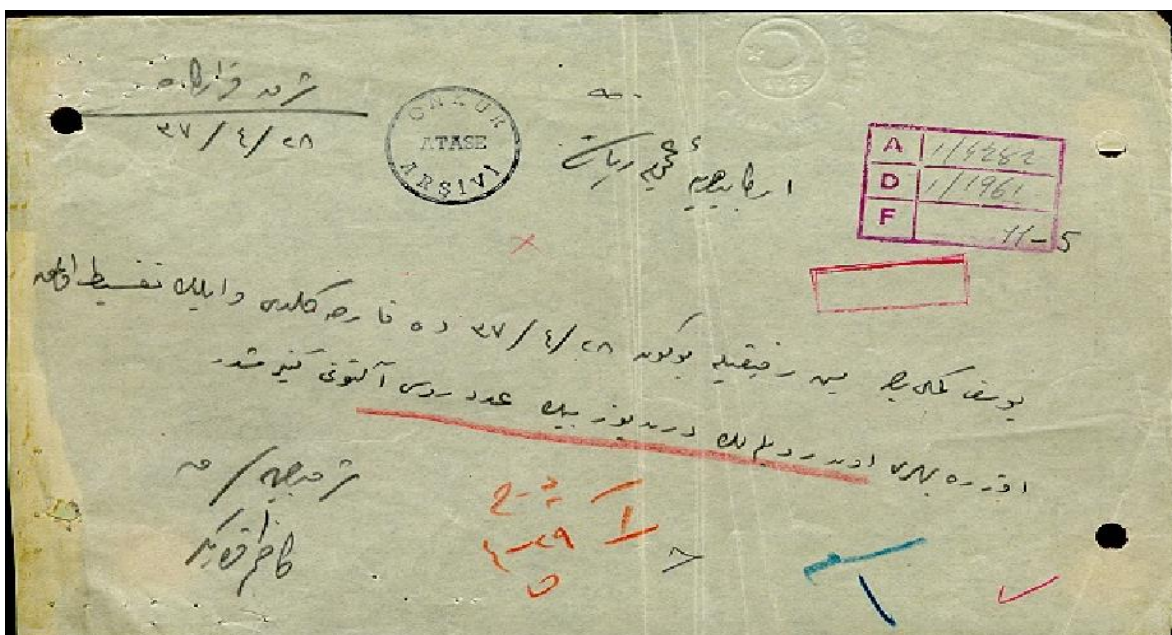
Уважаемый товарищ,

Турецкая делегация заявила, что имеет императивный мандат заключить письменное, а не устное соглашение об оказании ей нами помощи оружием и золотом. Раньше она об этом не упоминала, и, вспоминая все разговоры и переговоры с ней, я убежден, что она это придумала теперь.

Названная турками сумма в 150.000.000 рублей золотом есть, несомненно, запрос восточных людей. В прошлом году Бекирсамы настаивал на 8.000.000 рублей. Центральный Комитет согласился выдать 5.000.000 рублей золотом, из которых турки уже получили 3.000.000 рублей. И так, остается получить еще 2.000.000 рублей. Мы им об этих 2.000.000 руб. и вообще о цифре 5.000.000 до сих пор не говорили, а все время говорили лишь в общей форме, что еще скольконибудь будет оказана помощь. Для их бюджета это, конечно, ничтожная помощь. Ввиду того, что оружия мы можем дать очень мало, они настаивают на выдаче им большей суммы золотом, чтобы они сами могли приобретать оружие.

Кайнак: RGASPI, 159-2-57-34.

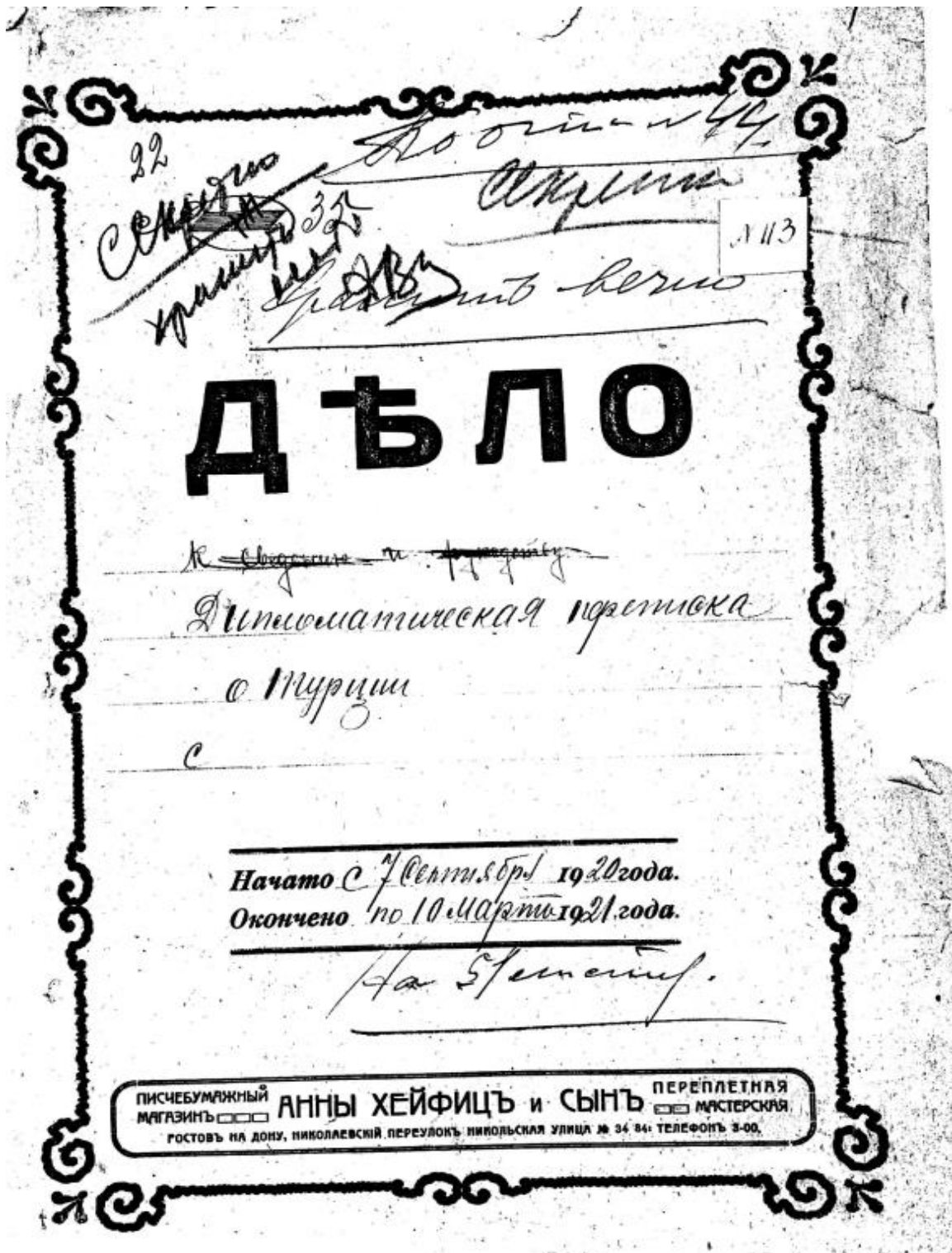
Ek- 4: Yusuf Kemal Bey ve Arkadaşları Tarafından Kars'a Her Biri On Rublelik Dört Yüz Bin Altın Ruble Getirildiğine Dair

Кайнак: ATASE, İSH, 611-104-6, (28.04.1337/1921); ATASE, İSH, 611-104-5, (29.04.1337/1921).

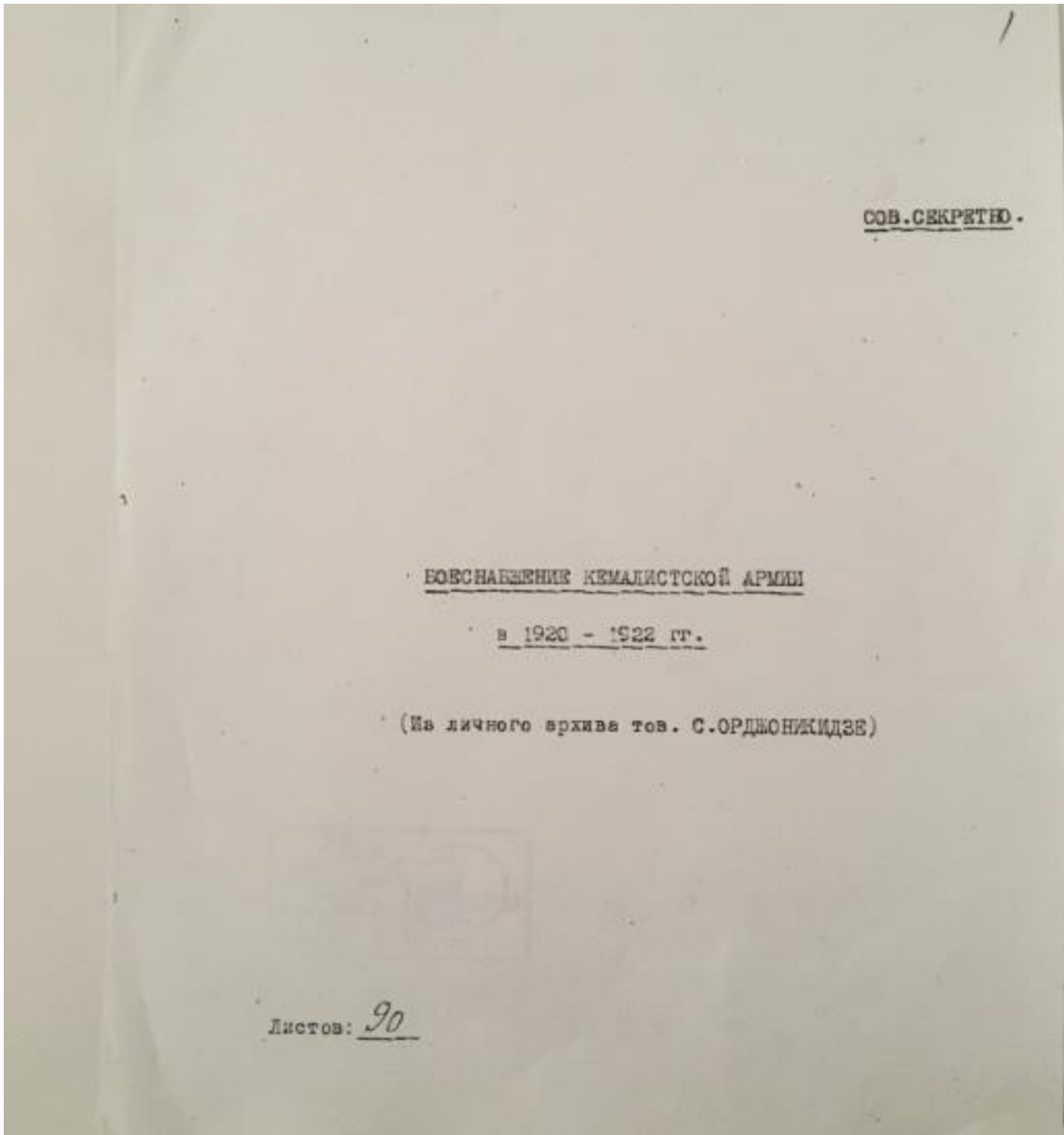

Ek- 5: Türkiye İle Yapılan Diplomatik Yazışmaları İçeren Belgelerin İlk Sayfası

Kaynak: RGASPI, 85.1-T-61-1.

Ek- 6: Gönderilmesi Planlanan ve Gönderilen Silah, Cephane ve Askeri Teçhizatları İçeren Belgelerin İlk Sayfası

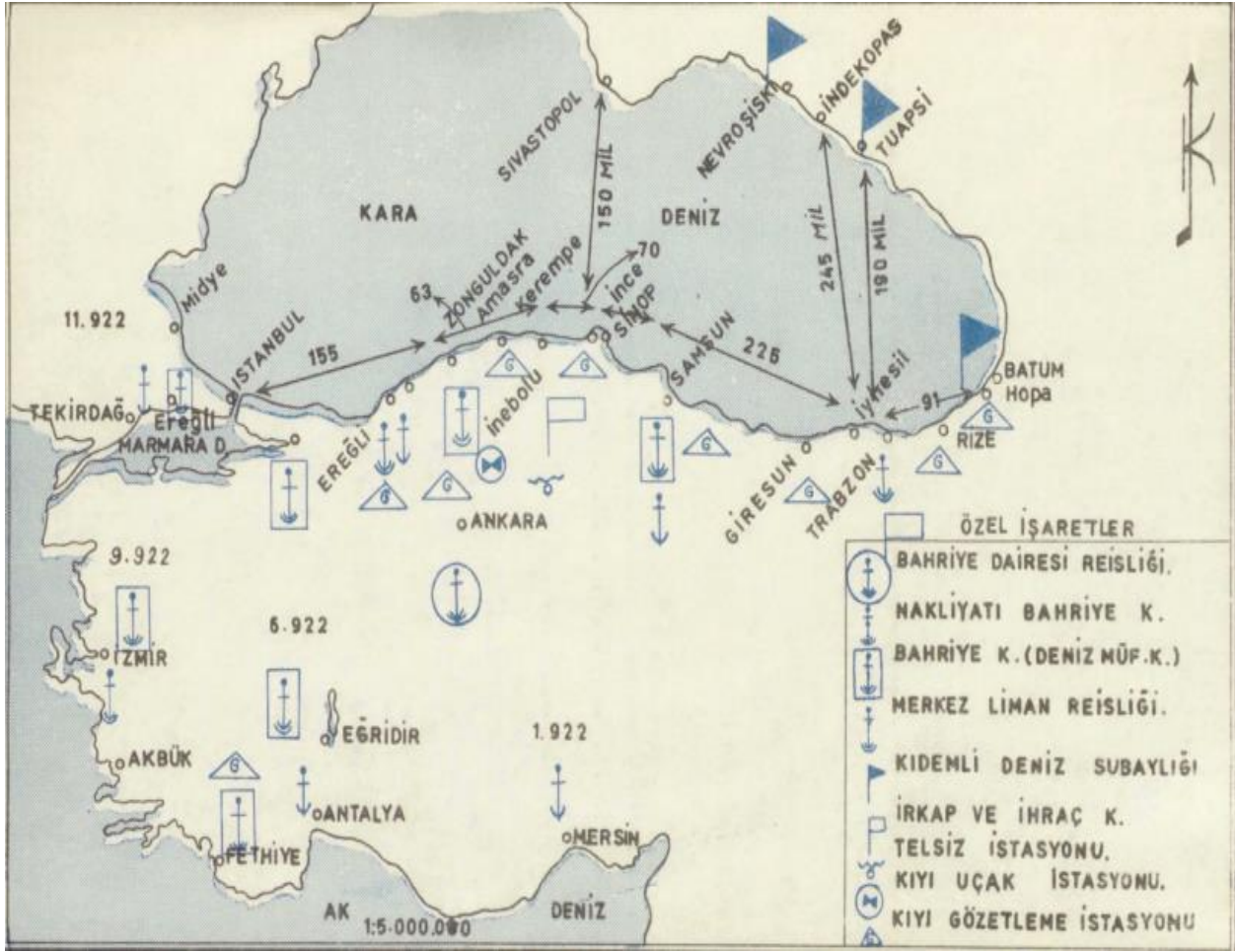

Kaynak: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 1

Ek- 8: Milli Mücadele Döneminde Türk Deniz Birlikleri ve Kurumları İle Sevkiyat Yapılan Rus Limanları: Nevroşiski (Novorossiysk) ve Tuapsi (Tuapse)

Kaynak: Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, 21.

MİZAH DERGİLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI CUMHURİYET TARİHİNİN İLK SEÇİM BOYKOTU

FIRST ELECTION BOYCOT IN COMPARATIVE REPUBLIC HISTORY THROUGH HUMOR MAGAZINES

ŞAKİRE ÇİMENLİ*

ÖZ

Halkın, monarkın egemenliğini alt edip kendi iradesini yönetime yansıtma mücadelesinin ilk ciddi emareleri her ne kadar 1789 yılında Fransa'da başlamışsa da kısa bir zaman sonra Avrupa'yı nihayetinde ise Osmanlı Devleti'ni etkisi altına almış ve Osmanlı tebaası Tanzimat Dönemi'nde ilk kez yerel düzeyde elde ettiği temsil hakkını Kanuni Esasi'yle genel düzeye taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nde benimsenmeye başlanan bu hak 1921 Anayasası'nda yer alan "*Hakimiyet bilâkaydû şart milletindir.*" maddesi ve sonrasında benimsenen Cumhuriyet rejimi ile daha da ileri bir menzile evrilmiş; lakin iç ve dış dinamiklerin etkisi ve 1946 yılına kadar yönetimin tek bir partinin elinde olması gibi nedenlerle tam olarak hayata geçirilememiştir. 1946'da kurulan partilerin ise hükümet icraatlarını yeren muhalif tavrı, yirmi üç yıldır iktidarda olan CHP tarafından benimsenmemiş ve CHP'nin egemen güç olma vasfını sürdürmek için baskın bir tavır geliştirmesine sebep olmuştur. İktidarın bu baskın tutumunu alt edip yeni konjonktürde kendine yer edinmek isteyen muhalefet, bunun tek yolunun yürürlükte olan yasaları değiştirmekten geçtiğini görmüş ve işe Seçim Kanunu'yla başlamıştır. Bu bağlamda muhalefet, iktidar ve kamu üzerinde baskı oluşturup Seçim Kanunu'nun tadil edilmesini sağlamak amacıyla 1947, 1948, 1949 yıllarında yapılan milletvekilliği ara seçimlerine girmeyerek Cumhuriyet tarihinin ilk sistematik ve koordineli pasif direnişine imza atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akbaba, Ara Seçimler, Karagöz, Mizah, Seçim Kanunu.

ABSTRACT

Although the first serious signs of the struggle of the people to overcome the sovereignty of the monarch and reflect their will to the administration started in France in 1789, it soon affected Europe and finally the Ottoman Empire; for the first time in the Tanzimat Period, Ottoman subjects carried their right of representation at the local level to the general level with the Kanuni Esasi. This right, which started to be adopted in the Ottoman Empire; With the article "Sovereignty is only the condition of the nation" in the 1921 Constitution, and the republican regime adopted afterwards, it has evolved to a further range; However, due to the influence of internal and external dynamics and the fact that the administration was in the hands of a single party until 1946, it could not be fully implemented. The oppositional attitude of the parties established in 1946, which criticizes the government's actions, could not be digested by the CHP, which has been in power for twenty-three years, and caused the CHP to develop a dominant stance in order to maintain its dominant power. The opposition, which wanted to overcome this dominant attitude of the government and take its place in the new conjuncture, saw that the only way to do this was to change laws in force and started with the Election Law. In this context, the opposition signed the first systematic and coordinated passive resistance in the history of the Republic by not participating in the parliamentary by-elections held in 1947, 1948, 1949 in order to put pressure on the government and the public and to ensure the amendment of the Election Law.

Keywords: Akbaba, By-Elections, Humor, Election Law, Karagöz.

* Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, sakircimenli@comu.edu.tr. ORCID: 0000-00017993-7995.

Extended Abstract

Although the first serious signs of the struggle to reflect the free will of the people to the administration through elections started in France in 1789, it soon affected Europe and finally the Ottoman Empire; and Ottoman subjects carried the right of representation, which they had obtained at the local level for the first time in the Tanzimat Period, to the general level with the Kanuni Esasi. Thus, for the first time in Turkish political life, the people became partners in the administration -through the Parliament of the Deputies- according to the provisions of the Legal Basis, which came to life with the proclamation of the Constitutional Monarchy.

This right, which was started to be adopted in the Ottoman Empire, evolved to a further range with the proclamation of the Republic in 1923, but due to the influence of internal and external dynamics and the fact that the administration was in the hands of a single party until 1946, it could not be fully implemented. The oppositional attitude of the parties established in 1946, which criticizes the government's actions, was not adopted by the CHP, which has been in power for twenty-three years, and caused the CHP to develop a dominant stance in order to maintain its dominant power. The opposition, which wanted to overcome this dominant attitude of the government and take its place in the new conjuncture, saw that the only way to do this was to change laws in force and started with the Election Law. In this context, the opposition signed the first systematic and coordinated passive resistance in the history of the Republic by not participating in the parliamentary by-elections held in 1947, 1948 and 1949 in order to put pressure on the government and the public and to ensure the amendment of the Election Law.

Since its establishment, the Democratic Party has based its biggest discourse on ensuring the security of the elections and envisaged the amendment of the election law within the establishment of this security. The DP showed its seriousness on this issue and one of its warnings to the government in the May 1946 Municipal Elections, which it did not enter as a protest because the government took the municipal elections forward by about four months and the general elections by one year, with the amendment made in the "Municipal Election Law". After this warning, the DP boycotted the by-elections held on April 6, 1947, taking into account the events that took place in the mukhtar elections held in February 1947, but in which the pressures of the government were felt. During the Hasan Saka Government, a regulation was made regarding the demand for amendment of the election law, which DP notables always brought up and kept warm. However, the absence of the principle of "judicial guarantee" in this regulation caused the opposition parties to protest the bill and not participate in the 17 October 1948 by-elections. The opposition once again expressed this demand with the "National Guarantee Pledge", which it accepted, and enabled the government to take this issue more seriously. In this context, although the government of Şemsettin Günaltay prepared a new election law and presented it to the opposition, the opposition parties did not participate in the 16 October 1949 by-elections in order to protest this bill, which they saw as incomplete and did not approve. The continuation of this protest attitude displayed by the opposition in the 1947 and 1948 by-elections, as well as in the 1949 mid-term elections, caused the government to enter the elections on its own once again and significantly undermine its prestige. This situation enabled the CHP to perceive that it would not be able to get out of this vortex unless it prepared a serious election law, and the CHP Parliamentary Group adopted the principle of "judicial guarantee" on December 6, 1949. Following these developments, the new election law draft, which was prepared by working for seven months and benefiting from the opinions of the opposition in this process, was submitted to the Grand National Assembly of Turkey on December 17, 1949, started to be discussed in the Assembly on February 7, 1950 and became law on February 16, 1950.

Giriş

1946'da kurulan Demokrat Parti, aynı yıl içinde yapılan genel seçimlerde iktidarın uyguladığı kanun dışı uygulamaların ve suistimallerin başlıca kaynağı olarak gördüğü Seçim Yasası'nda tadile gidilmediği müddetçe sonucun değişmeyeceğini fark etmişti. Bu nedenle muhalefet böylesi bir durumun bir kez daha tekrar edilmesini engellemek, iktidarla eşit koşullarda mücadele etmek için tek yolun akıl süzgecinden damıtılarak kurgulanan bir akıl oyunu ve bu oyunun kaderini belirleyen ulusun iradesini kazanmaktan geçtiğini idrak etmişti. Ancak ulusun iradesini ortaya koyduğu bu seçim oyununun öncelikli olarak objektiflikten, adaletten, eşitlikten uzak, insan hakları ve iradesiyle çelişik daha da önemlisi baskıya açık bir sahadan adil, eşit ve özgür iradeye dayalı bir zemine taşınması gerekmektedir. Hükümetin istenilen bu atmosferi tesis etmede isteksiz, gönülsüz ve yavaş hareket etmesi bu şartlar altında seçim yarışına girmeyi anlamsız bulan muhalefetin tepkisine akabinde ise 1946-1950 arasında yapılan ara seçimleri boykot etmesine neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde DP başta olmak üzere muhalefetin, iktidarın direncini kırarak yeni bir seçim kanununun yapılması ile sonuçlandığı 1947-1949 arası gerçekleşen milletvekilliği ara seçimlerini boykot etme ve yahut "ulus iradesi için ulus iradesini yok sayma" eylemi muhalefetin kendi doğrularını yılmadan inatla savunup iktidara benimsetmesi doğrultusunda anlamlı; halkın muhalefete bakış açısını şekillendirmesi bakımından ise önemli ve saygın bir adımdır.

Muhalefetin, 1950 genel seçimleri öncesinde başlattığı bu pasif direnişin Seçim Yasası'nın ıslah edilmesinde ve iktidarın değişmesinde katkısı olduğu kabul edilebilir bir gerçektir. Türk demokrasi tarihinde muhalefet mefhumunu ve gücünü yeniden tanımlayan bu karşı duruş, araştırmacıların şimdiye kadar derinlemesine inceleme yapmadıkları bir konu olmuştur. Türk halkının Tanzimat Dönemi'nde ilk kez tecrübe edinmeye başladığı kendi iradesini kullanma olgusuna tamamen ters olan bu pasif eylemi iktidar-muhalefet yanlısı mizah dergi karikatürleri üzerinden tematik ve kronolojik bir şekilde ortaya koyma düşüncesi ve bu tutumun nedenlerini açıklığa kavuşturma isteği araştırmanın temel amacını teşkil etmiştir. Ayrıca çok partili siyasal hayata geçiş evresinde sergilenen bu pasif direnişi sözcüklerin ötesinde çizgiler üzerinden göstergebilim ve söylem analizi yöntemlerinden istifade ederek ortaya koyma fikri ise konunun ele alınmasının diğer bir gayesini teşkil etmiştir. Zira simgeler, semboller, boyutlar, renkler... vb. gibi göstergeleri açık ve örtük anlamlarıyla ele alıp irdeleyen göstergebilimin¹ en önemli öğelerinden birini karikatürlerin oluşturması araştırmada bu yöntemin tercih edilmesinin nedenini oluşturmuşken; terimlerin sözdizimsel ve semantik² manasının ötesini ve içeriğini irdeleyen "söylem analizi" metodunun ise karikatür metinlerinin yorumlanması için uygun bir yöntem olduğu düşünülmüştür.³

Milletvekilliği ara seçimlerini iktidar-muhalefet eksenli karşılaştırmalı olarak ortaya koyma amacını benimseyen araştırma da iktidar yanlısı Akbaba ve Karagöz; muhalif kimliği ile de Mizah dergisinde karar kılınmıştır. İktidar yanlısı iki dergiden istifade edilmesinin sebebi Akbaba dergisinin yayın akışının zaman zaman kesintiye uğraması ve bu kesintilerin ancak Karagöz dergisi ile tamamlanabilmesidir.

Yayın hayatına 1922'de başlayan Akbaba dergisinin⁴ kurucularından Yusuf Ziya Ortaç'ın 1946⁵ ve 1950⁶ dönemlerinde Ordu'dan, Orhan Seyfi Orhon'un ise 1946 seçimlerinde Zonguldak'tan⁷ CHP Milletvekili olarak Meclis'e girdikleri düşünüldüğünde bu derginin tarafsız olduğunu söylemek mümkün görülmemektedir. Bununla birlikte Ali Fuat Bey'in 1908'de çıkarmaya başladığı⁸ Karagöz dergisinin ise 1935'te CHP tarafından satın alınıp iktidarın resmi yayın organı kimliğine dönüştürülmesi iktidar ile olan kimyasal bağına açıklar mahiyettedir.⁹ Öte

¹ Göstergebilim için ayrıntılı bakınız: Mehmet Rifat, *Göstergebilimin ABC'si*, İstanbul: Say Yay., 2009, 11; Pierre Guiraud, *Anlambilim*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Gelişim Yay., 1975; Fatma Erkman, *Gösterge Bilimine Giriş*, İstanbul: Alan Yay., 1987; Roland Barthes, *Göstergebilim İlkeleri*, Çev. Berke Vardar-Mehmet Rifat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

² Semantik/Anlambilimi için bkz. Yeşim Fettahoğlu, "Rakib Kelimesinin Semantik Analizi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 34 (2019).

³ Söylem analizi için bakınız: Halil Çelik- Halil Ekşi, "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27/27 (2013).

⁴ *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: Tercüman Yay., 1982, 513.

⁵ TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I.-1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, 495.

⁶ TBMM Albümü 1920-2010, Cilt II. -1950-1980, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, 589.

⁷ TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I.-1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, 509.

⁸ *Karagöz*, 28 Temmuz 1324-10 Ağustos 1908.

⁹ Turgut Çeviker, *Karikatürkiye Karikatürlerle Türkiye Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*, C: I, İstanbul: NTV Yay., 2010, 20.

yandan Ramiz Gökçe'nin 29 Ocak 1946'dan itibaren yayın hayatına kazandırdığı Mizah dergisi ise DP'ye sempati duyan muhalif dergiler arasındadır.¹⁰

Çok partili siyasal hayata geçiş evresinde muhalefetin milletvekilliği ara seçimlerinde sergilediği bu protest tavrın, Türk seçim tarihinin minimal bir kesitini oluşturması Türkiye'de seçim kültürünün gelişim evresini kısaca da olsa ortaya koyma ihtiyacını doğurmuştur.

1.1947 Yılına Kadar Yapılan Seçimler ve Türkiye'de Seçim Kültürü

Tarihsel bir evrimin sonucu olarak tecelli eden ve tüm demokratik toplumlarda siyasal hayatın vazgeçilmez bir ögesi olan seçim yönetenleri, yönetilenlerin belirlemesi anlamına gelmektedir.¹¹ Tarihsel bir düzlemde oluşan bu olgunun Türk tarihindeki ilk emareleri Tanzimat Dönemi'nde oluşturulan Muhassıllık Meclislerinde¹² görülmüştür. Bu meclislere din ayrımı gözetmeksizin bütün etnik unsurların girmesi Türk tarihinde mahalli demokrasi geleneğinin ve temsil ilişkilerinin doğmasını sağlamıştır.¹³ Osmanlı tebaası bu meclisler vasıtası ile ilk kez yerel düzeyde elde ettiği temsil hakkını 1876 yılında yapılan Kanuni Esasi ile genişleterek genel düzeye taşımıştır.¹⁴ 1876 Anayasası ile oluşturulan iki dereceli seçim sistemiyle belirlenen, her elli bin seçmene bir milletvekili olmak üzere vücuda getirilen-19 Mart 1877'den 28 Haziran 1877'e kadar yaşayan-¹⁵ Meclisi Mebusanın¹⁶ teşekkülü ile halk, 'ulus iradesini' ilk kez genel anlamda kullanarak devlet yönetimine ortak olmaya başlamıştır. 13 Aralık 1877'de açılan ve 13 Şubat 1878'e kadar yaşayan ikinci meclis ise Padişah II. Abdülhamit tarafından önce tatil sonrasında ise tehir edilmiştir.¹⁷ 1878 yılında kapatılan bu Meclis, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ilk kez birden fazla partinin katılımı ile gerçekleştirilen 1908 Genel Seçimleri ile yeniden açılmıştır.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yapılan bu genel seçimleri sırasıyla 1912, 1914 ve 1919 genel seçimleri takip etmiştir.¹⁹

Millî Mücadele esnasında ise Heyet-i Temsiliye'nin, İstanbul Hükümeti'ni zorlamasıyla açılan Mebusan Meclisi'nin İtilaf devletlerince dağıtılması, Ankara'da 23 Nisan 1920'den 1 Nisan 1923'e kadar yaşayacak olan olağanüstü yetkilere sahip Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını sağlamıştır.²⁰ Millî Mücadele'yi yürüten bu ilk meclisin feshi akabinde Tek Parti Dönemi'nde 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 olmak üzere beş genel seçim yapılmıştır.²¹

Ortaya konan tarihsel veriler dikkate alındığında Türk halkının yerel mahiyette Tanzimat Dönemi'nde tecrübe edinmeye başladığı "egemenlik" kavramının bir hayli eskiye dayandığı söylenebilir. Orijini son derece köklü olan ve halkın kendisini yönetimde var etme biçimi olarak tecelli eden bu demokratik hak arayışını halkın benimsediği, sahip çıktığı, önemsendiği yine bizzat halkın seçim evrelerinde gerçekleştirdiği etkinliklerden anlaşılmaktadır. İlk Osmanlı Mebusan Meclisi açılışının (19 Mart 1877) şehrin belli yerlerinden veyahut

¹⁰ Merve Ünver, *İstanbul'un 100 Mizah Dergisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Yüzleri Serisi, İstanbul: Dörtbudak Yay., 2016, 156-157.

¹¹ TBMM, *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, Ankara: TBMM Basımevi, 1982, 7.

¹² Muhassıllık Meclisleri: En basit ifade ile sancak merkezlerinde vergilerin tespitini, dağıtımını, tahsilini belirlemek için oluşturulan meclislere denir. Muhassıllık Meclisleri için ayrıntılı bakınız: Musa Çadırcı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)*, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağandan Ayrı Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985; Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2002; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2010; Perihan Hazel Kaya, "Tanzimat Reformunun Osmanlı Devleti'nin İdari ve Mali Yapısına Etkisi: Muhassıllık Teşkilatı Örneği", *Sayıştay Dergisi*, 32/120 (2001): 115-132.

¹³ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007, 65; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: AFA Yayıncılık, 1996, 90.

¹⁴ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27/79 (2011): 1.

¹⁵ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1979, 29-30.

¹⁶ İlk Meclisi Mebusan; 69 Müslüman, 46 Gayrimüslim olmak üzere 115 mebusan oluşmaktaydı.

¹⁷ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş Dergisi*, 39 (1999): 49; Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXXIII /3-4 (1967): 54 ve 58.

¹⁸ 1908'de kurulan Meclisi Mebusan'da; 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavutluk, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah olmak üzere 275 mebus bulunmaktaydı. Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", 59.

¹⁹ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: İletişim Yay., 1801; Kadri Unat, *Durmayaalm Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Genel Seçim Propagandaları*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016, 32.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, I. Yasama Yılı, C: 1, Birinci Birleşim, 23 Nisan 1920.

²¹ Unat, *İktidardan Muhalefete*, 72.

karakol gemilerinden toplar atılarak kutlanması,²²1908seçimlerinde sandıkların seçimin bitiminden sonra mahalleliler tarafından oluşturulan alaylarla, davul-zurna eşliğinde bayraklarla süslenmiş arabalarla belediye binasına taşınması bu önemseyişi kanıtlar mahiyettedir.²³

Osmanlı Devleti'nde başlayan bu anane TBMM döneminde gerçekleştirilen1923,²⁴ 1927,²⁵ 1931,²⁶ 1935,²⁷ 1939²⁸ ve 1943²⁹ seçimlerinde de benzer şekilde tekrar edilegelmiştir.³⁰ Tek Parti Dönemi'nde yapılan bu seçimlerde sandıkların Türk ve CHP bayrakları, halılar, defne dalları ile bezenmesi, kız çocuklarının beyaz elbiseler içerisinde gelin gibi süslenmeleri³¹reylerin davullar ve zurnalar eşliğindeki alaylar ile hükümet binasına taşınması³² Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan seçim kültürünün Cumhuriyet Dönemine mirası olarak açıklanabilir, lakin ananede dikkat çeken, bu geleneğin alelade bir kabul ediliştan ziyade korunup yaşatılması gereğini hissettirmesidir. Sandığın içinde olan reylerin halk nazırında yeni bir başlangıç, yeni bir dönem, yeni bir umut olarak görülmesi akla aynı manayı çağrıştıran evlilik merasimlerini getirmektedir. Nitekim yeni bir başlangıç, yeni bir hayat için davullar ve zurnalar eşliğinde süslenmiş arabalar ve konvoylarla baba evinden alınan gelinin, bu yeni yaşamı için yanında getirdiği en önemli serveti sandığıdır ve son derece kutsaldır. Sandık alaylarında da görülen bu benzer durumun yani sandığın mukaddes kabul edilmesi bir gelin gibi süslenmesi, davullar ve zurnalar eşliğindeki konvoylarla taşınması düğünlere yüklenen yeni bir başlangıç anlamıyla birebir örtüşmektedir. Her iki başlangıçta da geleceği şekillendirecek olan sandıktır ve bu nedenle de “düğün” gibi karşılanıp “düğün” ile metaforize edilmiştir.

Bir evlilik seremonisi edasıyla benimsenip kıymet verilen, ulvi ve kutsi kabul edilip sahiplenilen bu genel seçimlere giren tek parti CHP olmuştur. Bu genellik II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de meydana gelen iç ve dış dinamiklerin etkisiyle terkedilmeye başlanmıştır. Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında iki kez tecrübe ettiği ancak başarısızlıkla sonuçlandığı için ara verdiği çok partili siyasal hayatı deneyimlemek için savaş sonrasında bir kez daha harekete geçmiştir. Bu süreçte İsmet İnönü'nün,19 Mayıs 1945'te yaptığı “Gençliğe Hitap” konuşmasındaki ifadeleri³³ çok partili siyasal hayatın kurulması için itekleyici bir işlev görmüş ve bu konuşmanın ardından kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi (7 Temmuz 1945) olmuştur.

Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasından sonra Mecliste görüşülen “Çiftçiyi Topraklandırma Yasasına”³⁴ muhalefet ile başlayan CHP içindeki gerginlik; Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın CHP Meclis Grubuna verdikleri ve demokrasinin daha geniş bir şekilde uygulanması taleplerini içeren “Dörtlü Takrir” ile daha da sertleşmiş nihayetinde ise³⁵Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 'da DP'nin kurulması ile sonuçlanmıştır.³⁶

²² *Meclis-i Meb'usan 1293-1877 Zabıt Ceridesi*, Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Gazete Matbaası, 1939, 6.

²³ Tefvik Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, Ankara: V Yay., 1987, 7; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2010, 10.

²⁴ Bu etkinliklerin görselleri için bakınız: *Vakit*, 9-10-11-15 Haziran 1923.

²⁵ Bu etkinliklerin görselleri için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Temmuz ve 2 Ağustos 1927, *Milliyet*, 2 Eylül 1927, *Cumhuriyet*, 7-10-11-13-15 Ağustos ve 3 Eylül 1927.

²⁶ Bu etkinliklerin görselleri için bkz. *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1931; *Akşam*, 13 Nisan 1931.

²⁷ *Cumhuriyet*, 9-10 Şubat 1935; *Zaman*, 9-10 Şubat 1935.

²⁸ Bu etkinliklerin görselleri için bkz. *Cumhuriyet*, 16 Mart 1939; *Son Posta*, 16 Mart 1939; *Son Telgraf*, 15-16 Mart 1939; *Ulus*, 15-16 Mart 1939; *Vakit*, 15 ve 18 Mart 1939, *Yeni Asır*, 16 Mart 1939; *Yeni Sabah*, 16 Mart 1939.

²⁹ Bu etkinliklerin görselleri için bkz. *Son Telgraf*, 28 Şubat 1943; *Ulus*, 15, 18, 19,20 Şubat 1943; *Son Posta*, 16 Şubat 1943; *Vakit*,16 Şubat 1943.

³⁰ Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, 7; Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 10.

³¹ Bakınız: **Ek-1**.

³² Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, 74; Kemal Zeki Gençosman, *Altın Yıllar*, İstanbul: Hür Yay.,1981, 146; *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)*, C: 1, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2002, 94, 99 ve 100.

³³ İsmet Paşa'nın çok partili siyasal hayata geçişi teşvik eden konuşmasındaki bir kesit şöyledir: “Gençliğe Hitap” konuşmasındaki: “...En büyük müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yolundaki gelişmesinde devam edecektir.” *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, 1941-1960, 2. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998-1999,72; *Akşam*, 20 Mayıs 1946; *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1945; *Ulus*, 20 Mayıs 1946; *Vakit*, 20 Mayıs 1946.

³⁴ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu için ayrıca bakınız: TBMM Tutanak Dergisi, C. 18, Yetmiş İkinci Birleşim,11 Haziran 1945; *Resmî Gazete*, S: 6032, 15 Haziran 1945.

³⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, 74.

³⁶ *Akşam*, 8 Ocak 1946; *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1946; *Ulus*, 8 Ocak 1946; *Son Posta*, 8 Ocak 1946; *Tanin*, 8 Ocak 1946.

Genel Başkanlığını Celal Bayar'ın yaptığı DP,³⁷ Halk Partisi'nin 1947'de yapacağı seçimleri bir yıl öne almasından dolayı³⁸1946 genel seçimlerine ciddi hazırlık yapamadan girmiştir. Cumhuriyet tarihinin birden fazla partinin katılımı ile ilk kez gerçekleştirdiği genel seçimler olan, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti başta olmak üzere muhalefet partilerinin en fazla gündeme getirip değiştirilmesini istediği taleplerin; adli teminat, açık oy-gizli tasnif sistemi, çoğunluk esası,³⁹ memur tarafsızlığının sağlanması gibi hukuki düzenlemeler olduğu görülmüştür.

Bu düzenlemelerden seçmen oylarının çoğunu alanın siyasi erki ele geçirdiği, partilerin aldığı yüzdelik rey oranının mecliste karşılık bulmadığı “çoğunluk sisteminin” halkın temsil hakkını doğrudan kullanması önünde bir engel, azınlık oylarının hiçe sayılması konusunda ise büyük bir handicap olduğu ortadadır. Öte yandan seçmenin hangi fırkaya oy verdiğini herkesin görebildiği reylerin ise gizli sayıldığı “açık oy gizli tasnif” metodundaki hissedilen iktidar baskısının demokrasi ile bağdaşmadığı da herkesin malumudur.⁴⁰ Ayrıca idari amirlerin halka baskı yapmaları,⁴¹ bazı memurların subjektif tavırları,⁴² bir takım mülki ve idari yöneticilerin seçimlere müdahalede bulunmaları⁴³ gibi durumlar ise memur tarafsızlığının sağlanamadığını kanıtlar mahiyettedir.⁴⁴

Muhalefet cephesinin dillendirdiği ve değiştirilmesi için büyük gayret sarf ettiği bu hususların bir kısmı 10 Mayıs 1946'da toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda gündeme getirilmiştir. Kurultay sonrasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tek dereceli seçim sisteminin deneneceğini ilan etmiş, seçimlerin güvenli bir ortamda gerçekleştirilmesi için gereken tedbirlerin alınacağını belirtmiş ve devlet memurlarını seçimlere müdahale etmemesi konusunda ikaz etmiştir.⁴⁵ Bu gelişmeler akabinde 5 Haziran 1946'da Seçim Kanunu'nda değişikliğe gidilmiş; ancak tek dereceli seçim sistemi dışında muhalefetin en fazla gündeme getirip değiştirilmesi talebinde bulunduğu nispi temsil sistemi, gizli oy-açık sayım ilkesi ve adli denetim gibi istekleri dikkate alınmamıştır.⁴⁶

Muhalefetin sıraladığı taleplere 1946 Seçim Yasası tadilinde yer vermeyen -tek dereceli seçim sistemi hariç- ve bu yasa ile 1946 Genel Seçimlerine girip iktidar koltuğuna bir kez daha oturan CHP, bu seçimlerin “*baskın seçim*”, “*hileli seçim*”, “*açık oy gizli sayımla yapılan seçim*”⁴⁷ gibi sıfatlarla anılmasına neden olmuştur. 1946 Genel Seçimlerinin bu sıfatları bir kenara bırakıldığında, DP'nin bu seçimlerde 66 milletvekili çıkararak TBMM'ye girmesi, ilk kez birden fazla partinin mecliste temsili adına son derece önemlidir.⁴⁸ DP'nin 1946'dan 1950'ye kadar muhalif kimliği ile mecliste yer edinmesi ve bu evredeki protest kimliğiyle gerçekleştirdiği çalışmaları Türk demokrasi hayatı adına anılmaya değerdir. Nitekim Cumhuriyet tarihinin iktidar-muhalefet ilişkileri anlamında ilk ciddi sınavı olan bu dönemde DP'nin iktidara karşı yürüttüğü planlı,

³⁷ Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, 16; Cevat Nakı Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara: Ulus Basımevi, 1950, 45-46; Sina Akşin, “Demokrat Parti'nin Kurulması”, *Tarih ve Toplum*, 53 (1988): 269-271; *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1946.

³⁸ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi Yay., 2003, 14; Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın*, 19; Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000, 283-284; Eric Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 3. Baskı, 1998, 308.

³⁹ Çoğunluk sistemi için ayrıntılı bakınız: Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yay., 2003, 274; Ali Akyıldız, “Demokrasinin Sayılarla Sınava: Seçim Sistemleri”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7(2016):127-148; Selahaddin Eyyüp Ekmen-Muhammed Sabır Fırat, “Seçim Sistemlerinin Hükümetlere Etkisi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2 (2017): 461-474.

⁴⁰ Akyıldız, “Demokrasinin Sayılarla Sınava”, 137.

⁴¹ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954*, İstanbul: Doğu Matbaası, 1999, 43.

⁴² Halûk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları ve Demeçleri-Makaleleri*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yay., C. 3, 1991, 94.

⁴³ *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1946.

⁴⁴ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yay., 2004, 77- 81- 97- 102.

⁴⁵ BCA, 490. 01, 218.860, (10.05.1946).

⁴⁶ Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2012):105; Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları*, 109-110; Turan, *İsmet İnönü Yaşamı*, 280-285; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 308; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Yayınevi, 1995, 410; Cemil Koçak, “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, C: 4, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, 142-143.

⁴⁷ Ahmet Demirel, *Tek Parti'nin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yay., 2014, 480; F. Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar*, İstanbul: Milliyet Yay., C. 1, 1977, 323.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946; *Vakit*, 24 Temmuz 1946.

sistemli ve halka dönük politikasını ve iktidardan beklentilerini 1950 seçimlerine değin yılmadan, kararlı, ısrarlı, istikrarlı, bir şekilde dile getirmesi ve bu minval üzerine gerçekleştirdiği faaliyetleri sonraki yıllarda kurulacak olan partilere de emsal teşkil etmiştir.

1946 Genel Seçimlerinde yaşanan baskın tavrın⁴⁹ tekrar edilecek olmasının verdiği haklı telaş DP'nin muhalefet yıllarındaki tutum ve davranışlarını son derece etkilemiş ve egemen gücün seçim kanunundaki boşluklardan istifade ederek iktidarı bir kez daha ele geçirme endişesine sevk etmiştir. DP başta olmak üzere muhalif kanat böylesi bir durumun bir kez daha yaşanmaması için seçim emniyetinin sağlanmasını, idare mekanizmasının tarafsızlığının gerçekleştirilmesini içeren yeni bir seçim kanununun şart olduğunu dile getirmişlerdir. Muhalefet, talep edilen yasal düzenlemelere dikkat çekerek iktidarı hukuki değişiklik yapmaya zorlamak için 1946-1950 arasında yapılan Nisan 1947, Ekim 1948 ve Ekim 1949 aylarında gerçekleştirilen ara seçimlere katılmama kararı almıştır.⁵⁰ Muhalif kanadın esasında halk iradesini gerçek anlamda hayata taşımak için yaptığı ve nihayetinde ise CHP'nin seçim yasasında yasal düzenlemeler ile sonuçlandırdığı "sandığa gitmeme" eylemi son derece mantıklı, ses getirici, etkileyici bir eylem olduğu kadar Cumhuriyet tarihinin o ana kadar görmediği bir karşı duruştur.

Muhalefeti böylesi bir karşı duruşa iten ve "Hürriyet Misakı" ile "Milli Teminat Andı'nın" ilan edilmesine de neden olan başlıca hususu "Seçim Kanunu'nun" oluşturması, bu kanunun künyesine kısaca değinmeyi zaruri hâle getirmiştir.

2. Türkiye'de Seçim Kanunları ve Kanun Düzenlemeleri

Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanuni Esasi'nin yürürlüğe girmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde ve 1877'de yapılan ikinci seçimlerde "Talimatı Muvakkate'den (Geçici yönetmelik)", İstanbul için hazırlanan bir hükümet beyannamesinden ve Kanuni Esasi'den istifade edilmiştir.⁵¹ Bu düzenlemelerde yer alan yasal hükümler çerçevesinde yapılan seçimlerde iki dereceli seçim sistemi, basit çoğunluk yöntemi, gizli oy-açık tasnif esası uygulanmıştır.⁵² Bu ilkeler Türk tarihinde sonraki yıllarda yapılan seçim yasalarına da emsal teşkil etmiş ve ileriki yıllarda yapılan seçim yasaları bu zemin üzerine inşa edilmiştir.

Bu ilkeler üzerine inşa edilen ve 1908 seçimlerinde de uygulanan "İntihab-ı Mebusan Kanunu"⁵³ bazı değişiklikler çerçevesinde 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁵⁴ Cumhuriyetin ilk seçim kanunu olan 4320 numaralı "Mebus Seçimi Kanunu" 14 Aralık 1942'de yürürlüğe girmiştir.⁵⁵Yürürlüğe giren bu seçim kanunu: Nüfus defterlerini belediye yöneticileri ile muhtarların tanzim etmesi (Madde 4),⁵⁶ belediye başkanının reisliğinde kurulan teftiş heyetlerinin vilâyet daimî encümen üyeleri ile belediye meclisinin seçtiği azalardan oluşması(Madde 13),seçim heyetlerinin ekseriyetle köy muhtarları veya belediye reislerince oluşturulması (Madde 20),⁵⁷birkaç gün süren seçimlerde sandık anahtarlarından birinin merkezi idare tarafından atanan seçim kurulu reisinde diğerinin ise seçim heyeti azalarından birinde bulunması(Madde 25), reylerin açık (Madde 26 ve 27), rey tasnifinin ise gizli yapılması (Madde 29,30,32)⁵⁸ gibi hükümlerinin iktidarın baskısına ve kontrolüne açık, demokrasiden ise uzak olduğu meydandadır.

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı telaş, Tek Parti iktidarlarının baskın yapısı ve muhalefetin olmaması gibi sebeplerden dolayı ciddi anlamda bir eleştiriye tabi tutulmayan 1942 "Mebus Seçimi Kanunu", 1946 tarihinde yapılan "Milletvekili Seçim Kanunu" ile yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁹ 31 Mayıs 1946'da Mecliste tartışılan, 5

⁴⁹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 15.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 3-4 Nisan 1947; *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1948; *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1949.

⁵¹ Ülku Varlık-Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, İstanbul: Diğer Yay., 2001, 59-64.

⁵² Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", 1800.

⁵³ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin", 50.

⁵⁴ Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye", 20; 1942'de tadile tabii tutulan "Mebus Seçimi Kanunu'nun "maddeleri için ayrıntılı bakınız: *Resmî gazete*, S: 5285, 17.12.1942, 4152-4155.

⁵⁵ Mehmet Ö. Alkan, Bülent Tanör Armağanı, "Milli Şefli Tek Parti Dönemi'nde Seçimler", İstanbul: Oğlak Yay., 2006, 345.

⁵⁶ *Resmî gazete*, S: 5285, 17.12.1942, 4152.

⁵⁷ *Resmî gazete*, S: 5285, 17.12.1942, 4153.

⁵⁸ Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", 1801-1803; *Resmî gazete*, S:5285, 17.12.1942, 4154.

⁵⁹ Alkan, "Milli Şefli Tek Parti Dönemi'nde Seçimler", 345; Varlık- Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, 80-85.

Haziran 1946 tarihinde kabul edilip 6 Haziran 1946'da Resmî Gazetede yayımlanan 4918 sayılı yeni "Milletvekili Seçim Kanunu" esasında 1942 yılında yapılan seçim kanunundan çok da farklı bir değişime neden olmamıştır.⁶⁰

1946 Seçim Kanununda yer alan: Seçimlerin yargı güvencesi altında olmaması, seçimleri idare eden ve denetleyen seçim komisyonlarının ve seçim heyetlerinin belediye başkanları ve belediye meclis üyelerince teşkil edilmesi (Madde 14), reylerin açık oy- gizli tasnif usulüne göre verilmesi (Madde 24), hesaba katılan oy pusulalarının -komisyon üyeleri ve orada hazır bulunanlar önünde- yakılması (Madde 27),⁶¹seçmen listelerinin yörenin mülki amirlerince oluşturulan komisyonlarca belirlenmesi, oyların açık kullanmasıyla sandık kurullarının denetimine tabi bırakılması, tasnif işlemin gizli ve çoğunlukla memurlardan oluşan sandık kurullarınca yapılması⁶²gibi hükümleri 1942 yılında yapılan Seçim Kanunu hükümleriyle neredeyse aynıdır ve bağlamda da 1942 Seçim Kanunu'nun antidemokratik vasıflarıyla birebir örtüşmektedir. Lakin 1946 Seçim Yasası bu evrede çok partili siyasal hayata geçilmesi nedeniyle muhalefetin; antidemokratik niteliği, iktidara üstünlük ve ayrıcalık sağlayan özellikleri bakımından 1950 seçimlerine kadar amansız bir şekilde susmayarak mitinglerinde, konferanslarında, söyleşilerinde, demeçlerinde, meclis konuşmalarında, halka seslenişlerinde en fazla gündeme getirip eleştirdikleri ve değiştirilmesi yönünde büyük uğraş ve savaş verdikleri en önemli konu olmuştur.⁶³ Öyle ki DP henüz teşkilatlanma aşamasında dahi bu konuyla ilgili mücadele vereceğini programına aldığı: "Millî iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasî partilerin eşit haklara sahip bulunmalarına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, millî hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz." Madde 9; "Millet Vekilliği seçimlerinin tek-dereceli olmasını, seçim kanunumuzda, bu esası ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadıyla, değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz." Madde 10 ve "Devlet memurlarının, seçimlere iştirak dışında, hiçbir siyasî faaliyette bulunmaları ve siyasî partilere girmemeleri lüzumuna kaniyiz." Madde 11⁶⁴ile işaret etmiştir. Zira Ahmet Taner Kışlalı'nın: "Seçimlerin demokratikliği benzerler arasında değil, farklılar arasında olması ve her farklılığın kendini tanıtmada eşit olanaklara sahip olmasına bağlıdır."⁶⁵ gibi sahih tespitleri ile DP'nin programında belirttiği taleplerin son derece makul öte yandan da adil bir seçimin yapılabilmesinin tek yolu olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

DP belirttiği bu isteklerinden ödün vermeyeceğini 7 Ocak 1947'de toplanan Birinci Büyük Kongresi'nde Celal Bayar'ın; seçim emniyetinin sağlanması, anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, devlet başkanlığının tarafsız kılınması gibi sıraladığı⁶⁶ ve "Hürriyet Misakı" olarak benimseyip duyurduğu metin ile göstermiştir.⁶⁷ DP, siyasi bir nota mahiyetine büründürüp⁶⁸ ilan ettiği bu metin ile hükümeti adeta ihtar etmiştir.⁶⁹

⁶⁰ Bu yasa ile seçimlerin tek dereceli sisteme göre yapılması karara bağlanmıştır.

⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem, C: 2 3, Elli Yedinci Birleşim, 31.05.1946, 266-285; TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem, C:24, Elli Yedinci Birleşim, 05.06.1946, 39-48; *Resmî Gazete*, S: 6326, 6 Haziran 1946, 10701-10704.

⁶² Sadettin Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1995, 6-7; Çavdar, *Türkiye Demokrasisi Tarihi (1950-1995)*, 15.1946 Seçim Yasası'nda yer alan diğer maddeler için ayrıntılı bakınız: TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem, C: 23, Elli Yedinci Birleşim, 31.05.1946, 266-285; TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem, C:24, Elli Yedinci Birleşim, 05.06.1946, 39-48; *Resmî Gazete*, S: 6326, 6 Haziran 1946, 10701-10704

⁶³ Bu yasayı, yasada yer alan "oyların açık verilmesi" hükmünden dolayı eleştirenlerden biri Hikmet Bayur olmuştur. Bayur Mecliste "...Bu olmadıkça gerçek demokrasiyi kurduk demenin mânası yoktur. Binaenaleyh seçmen oy pusulasını zarfa korken kimse tarafından görülmeyecek bir yere girmelidir. Bu bir oda olabilir veyahut bir odada yapılmış üç dört bölme olabilir. ..." sözleriyle yasayı tenkit etmesinin yanı sıra antidemokratik olan bu durumun sonlandırılma için de gayet mantıklı bir çözüm önerisinde bulunmuştur. TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem, C:23, Elli Yedinci Birleşim, 31.05.1946, 275.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1946; *Demokrat Parti Programı*, Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1946, 3.

⁶⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Seçimsiz Demokrasi*, İstanbul: Çağdaş Yay., 1995, 10.

⁶⁶ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*,101; Şahingiray, *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri*,97; Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara: Liberte Yay., 2006, 274-275; Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 22-23.

⁶⁷ Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı için ayrıca bakınız: Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, Yay. Haz. Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yay., 1992; Taşkın Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, İstanbul: Şûle Yay., 2010; Cemal Anadol, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, İstanbul: Çetin Mat.,2003; İnan, *Muhalefet Yıllarında*; Refik Koraltan, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar DP'nin Kurucusu Anlatıyor*, Yayına Haz. Kamil Maman, İstanbul: Timaş Yay., 2013; Piraye Bigat Cerrahoğlu, *Demokrat Parti Masalı*, İstanbul: AD Yay., 1996; Kenan Öner, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.

⁶⁸ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, 107.

⁶⁹ *Kuvvet*, 13 Ocak 1947; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, 107.

3. Milletvekilliği Ara Seçimleri

3.1. 1947 Milletvekilliği Ara Seçimleri

DP, Seçim Yasası'nın değiştirilmesi konusundaki ciddiyetini ve hükümete ihtarlarından birini iktidarın "Belediye Seçim Kanunu'nda" yaptığı düzenleme ile belediye seçimlerini yaklaşık dört ay⁷⁰ genel seçimleri ise bir yıl öne alması⁷¹ nedeniyle protesto amaçlı girmedeği Mayıs 1946 Belediye Seçimlerinde göstermiştir.⁷²

Bu ihtardan sonra DP, 1947 Şubat ayında yapılan; lakin iktidarın baskılarının hissedildiği muhtarlık seçimlerinde yaşananları ve seçim emniyetinin sağlamaması gibi durumları göz önünde bulundurarak 6 Nisan 1947'de Tekirdağ, İstanbul, Kastamonu ve Balıkesir illerinde yapılacak olan ara seçimleri⁷³de boykot etme kararı almıştır.⁷⁴

Genel seçimlerden sonra seçilen milletvekillerinin herhangi bir nedenden dolayı yasama dönemini tamamlayamamasından kaynaklı boşa çıkan meclis sandalyelerini doldurmak için yapılan "ara seçime"⁷⁵ katılmayan DP, boş durmayıp İzmir, Gönen, Balıkesir, Kütahya, Bandırma, gibi yerlerde yaptığı mitinglerde iktidarı, seçim yasasını tadil etmediğinden ve seçimlerde sergilediği baskın tavırlarından dolayı eleştiriye tabi tutmuştur.⁷⁶

DP'nin meydanlarda iktidarı, halka şikâyet eden ve halk tabanında da karşılık bulan bu protest tavrı hükümet tarafından milleti, iktidara karşı kışkırtma eylemi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷ Karşılıklı kınamaların olduğu bu evrede Başbakan Peker'in, DP'yi adeta ikaz ettiği "İstiklal Mahkemeleri yasasının hâlâ yürürlükte olduğu" yönündeki nahoş söylemi, iktidar-muhalefet ilişkilerini iyiden iyiye gergin bir zemine taşımıştır.⁷⁸

Muhalefetin katılmayarak boykot ettiği CHP'nin ise tek başına girdiği Balıkesir, İstanbul, Kastamonu, Tekirdağ'da yapılan ara seçimlere DP, halkın yeteri kadar ilgi göstermediğini, katılımın son derece düşük olduğunu söylerken, CHP ise bu ithamları gazetelere verdiği demeçler ile yalanlamıştır.⁷⁹ Muhalefet kanadının girmeyerek protesto ettiği ara seçimleri, seçimlere rakipsiz ve tek başına katılan CHP namzetleri⁸⁰ kazanmıştır.⁸¹

⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem VII, Kırk Beşinci Birleşim, 29 Nisan 1946, 215-237.

⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, VII. Dönem VII, Kırk Beşinci Birleşim, 29 Nisan 1946, 216; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, 82.

⁷² *Akşam*, 9, 26-27 Mayıs 1946; *Cumhuriyet*, 9, 26-27 Mayıs 1946; *Ulus*, 9, 26-27 Mayıs 1946; *Vakit*, 9, 26-27 Mayıs 1946.

⁷³ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1947; *Ulus*, 6 Nisan 1947, *Akşam*, 6 Nisan 1947; *Vakit*, 6 Nisan 1947.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 4-5 Nisan 1947; *Ulus*, 4-5 Nisan 1947, *Akşam*, 4-5 Nisan 1947; *Vakit*, 4-5 Nisan 1947.

⁷⁵ Mustafa Ersönmez-Ünal Küçük, "Ara Seçimin Yetersizliği ve Temsilde Süreklilik Sorunu: Yedek Milletvekilliği Tartışmaları", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (2016):12.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 6, 8 Nisan 1947, *Akşam*, 6-7 Nisan 1947; *Vakit*, 6 Nisan 1947; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 115.

⁷⁷ *Ulus*, 4 Nisan 1947.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1947; *Ulus*, 2 Nisan 1947; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi IV*, Bilgi Yayınevi, 1999, 244-245.

⁷⁹ *Akşam*, 7 Nisan 1947; *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947; *Ulus*, 7 Nisan 1947; *Vakit*, 7 Nisan 1947.

⁸⁰ Dört şehirde yapılan 1947 milletvekilliği ara seçimlerine iştirak oranı bazı gazeteler göre şöyledir: İstanbul % 58-60, Balıkesir %70-85, Kastamonu %75, Tekirdağ %70-75. *Ulus*, 7 Nisan 1947; *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947, *Akşam*, 7 Nisan 1947, *Vakit*, 7 Nisan 1947.

⁸¹ *Cumhuriyet*, 7-8 Nisan 1947; *Akşam*, 7-8 Nisan 1947; *Vakit*, 7-8 Nisan 1947; *Ulus*, 7-8 Nisan 1947.

Karikatür 1: Akbaba, 16 Nisan 1947

Akbaba dergisinin 1947 milletvekilliği ara seçimlerine dair manşetine taşıdığı karikatürüne bakıldığında fırtınayla mücadele eden bir erkek görülmektedir.

Karikatürün yan anlamını daha net bir şekilde ortaya koymak için fırtınanın “seçim yarışını”, fırtınaya tutulan kişinin “DP Genel Başkanı Celal Bayar’ı”, rüzgâr/dolu edasıyla betimlenen sayfaların ise “CHP reylerini” sembolize ettiği belirtilmelidir. Ayrıca Karikatürün, Celal Bayar’ı, fırtına da iki eliyle zapt edemediği ters dönen şemsiyesiyle, uçan atkısıyla ve başından fırlayan şapkasıyla betimlemesi ise ara seçimlerde DP’nin başarısız olduğunu sezdirmeye yöneliktir.

Karikatürün ilk cümlesi olan: “*Seçimlere iştirak yüzde altmışı geçti...*” ifadesi iktidarın ara seçimlere dair dillendirdiği beyanattır. Karikatürün bu söylem ile 1947 ara seçimlerini protesto ederek girmeyen ve bu nedenle de katılım oranının son derece düşük olduğunu (%10 dolaylarında) ileri süren DP’nin iddialarını çürütmeyi hedeflediği söylenebilir.

Karikatürün ikinci söylemi olan “*Yağmurdan kaçarken, doluya tutuldum...*”tümcesinde yer alan “yağmurdan kaçarken, doluya tutulmak” deyiminin “güç bir durumdan kurtulayım derken daha kötü bir duruma düşmek”⁸² anlamına geldiği ve bu deyim ile de muhalefetin boykot ederek girmedeği, halka da girmemesi için çağrıda bulunduğu 1947 ara seçimlerinde DP’nin umduğunu bulamadığı ve yahut sukutu hayale uğradığı anlatılmaya çalışılmıştır.

⁸² <https://sozluk.gov.tr/Erişim.4.4.2023>.

Karikatür 2: Mizah, 4 Nisan 1947

Mizah dergisinin 1947 ara seçimlerini konu ettiği karikatüründe bir gelin ve damat göze çarpmaktadır.

Karikatürün yan anlamını daha iyi tahlil edebilmek için gelin çiçeği kurdelesinin “milletvekilliğini”, damadın şapkasının üzerinde yer alan “CHP” kısaltmasının ve ceketinde bulunan “altı ok” rozetinin “iktidarı” ve yahut iri cüssesi ile tanınan “Recep Peker’i” akla getirdiği ifade edilmelidir. Bir elinde beyaz eldiveni diğer elinde fötr şapkasıyla kendinden emin büyük adımlar atarak yürüyen damadın/Başbakanın mağrur tavrı, mutlu-mesut hali ara seçimleri iktidar partisinin kazanacağına işaret etmektedir.

1947 milletvekilliği ara seçimlerinin evlilik merasimi ile tasvir edildiği ve bu tasvirin esasında yeni bir şey olmadığı Osmanlı Devleti’nde halkın seçimlere bakış açısını yansıtan bir şölen, bir toy, bir düğün edasıyla yapılan “sandık alaylarını” hatırlattığı söylenmelidir. Nihayetinde karikatürün bu tarihi bilgiden hareketle evlilik ritüelinin çağrıştırdığı yenilenme, dirilme, tazelenme ve yeni bir başlangıç emareleri ile seçimleri özdeşleştirdiği söylenebilir. Lakin karikatürün, genellikle insanda olumlu hissiyat ve düşünce oluşturan bu özdeşliği gelin ve damadın burnu Kaf dağındaki edaları, hiç kimseyi umursamayan mağrur halleri ve bildiklerini okuyan tavırları ile zannedilenden farklı olarak menfi ve negatif bir gaye ile yorumladığı anlaşılmaktadır. Zira ara seçimlerde muhalefetin isteklerini, taleplerini, ihtarlarını görmezden gelip seçimlere tek başına giren CHP’nin, bu tavrını çizgilerle somutlaştıran karikatürün aynı zamanda “cemaat ne derse dersin imam bildiğini okur.” deyimini de akla getirdiğini söylemek gerekmektedir. Bununla birlikte kökeni İlk Çağ’a kadar dayanan günümüzde ise evlilik merasimlerinde bir gelenek haline gelen gelinin, nikâhtan sonra bekâr kişilere attığı ve yakalayan kişiye uğur getireceğine inanılan çiçek buketi⁸³ ile “milletvekilliği ara seçim yarışının” bütünleştirildiği beyan edilebilir. Ancak olumlu bir düşünceyi çağrıştıran bu bütünleştirmeden yola çıkan karikatürün, bir kez daha bu müspet bir algıyı menfi amaç çerçevesinde yorumladığı ara seçimlere yalnız ve rakipsiz giren CHP namzetlerinin seçimi kazanacak olmasını-gelin çiçeğini kapacakların- alaylı bir eda ile hicvettiği söylenebilir.

⁸³ Bahar Demir-Keziban Topbaşoğlu, “Türk ve Rus Halklarında Eskimeyen Gelenek: Düğün”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (2016): 12.

Karikatürün ilk cümlesinde yer alan: “*kendi kendine gelin güvey olanlar*” söyleminde “kendi kendine gelin güvey olmak” deyiminin ‘bir işi kendi başına olmuş bitmiş sayarak sevinmek’⁸⁴ anlamına geldiği ve bu kişinin de muhalefetin ihtarlarını dikkate almayıp seçimlere tek başına giren CHP olduğu anlaşılmaktadır. Karikatürün ikinci tümcesinde bulunan: “*Biz birbirimizi seçtik*” cümlesinin ise çok partili dönemde gerçekleşen tek partili seçimlerden biri olan 1947 ara seçimlerinde kendi çalıp kendi oynayan iktidarın, zafer nidalarını alaycı bir eda ile ele alıp yerdiği ifade edilebilir.

Her iki derginin de 1947 ara seçimlerine dair resmettikleri karikatürlere bakıldığında gerek çizimlere yükledikleri anlamın gerekse de vermek istedikleri mesajın farklı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda iktidar yanlısı Akbaba dergisinin hükümetle olan organik bağına sadık kalarak ara seçimleri muhalefetin boykot etme gerekçelerini görmezden gelerek CHP’nin bir zaferi olarak ilan ettiğine; muhalif kimyasıyla bilinen Mizah dergisinin ise ara seçimleri Halk Fırkası’nın bir oldu-bitti hareketi olarak değerlendirdiğine rastlanılmıştır.

3.2.1948 Milletvekilliği Ara Seçimleri

DP, seçim yasasındaki antidemokratik hükümler nedeniyle seçimleri protesto etme yöntemini 30 Mayıs 1947 de yapılan muhtarlık seçimlerinde de sürdürmüştür.⁸⁵ Ardından Celal Bayar, 18 Haziran 1948’de verdiği demeçte Seçim Kanunu’nun istenilen şekilde çıkmaması ve adli teminat sisteminin kabul görmemesi halinde 13 ilde yapılacak olan milletvekilliği ara seçimlerine girmeme konusunda partilileri ikna edeceğini dile getirmiştir.⁸⁶ İlerleyen aylarda ise Demokrat Parti, seçim kanundaki antidemokratik hükümlerin devam etmesi nedeniyle ara seçimlere girmeme kararını netleştirmiş⁸⁷ ve bu kararın gerekçelerini 22 Ağustos 1948’de Büyük Ege Mitinginin gerçekleştiği Çeşme’de halka izah etmiştir.⁸⁸ Hükümet, muhalefetin bu direncini kırmak amacıyla 8-9 Temmuz 1948’de Seçim Kanunu tasarısını Meclis gündemine taşıyarak yasallaştırmıştır.⁸⁹ Gizli oy-açık sayım ilkelerinin benimsendiği bu kanun düzenlemesinin en büyük eksiği Adnan Menderes’in dile getirdiği Seçim Kurul ve Komisyonlarının tarafsız olmaması meselesi idi ve bu noksanlığın giderilmesi için Menderes bu komisyonların “... *Mahallin en yüksek yargıcının veya onun tanzif edeceği diğer bir yargıcın başkanlığında kurulmasını...*” istemektedir.⁹⁰

Seçim Kanunu tadilinin adli teminattan yoksun olması nedeniyle DP’nin ve MP’nin boykot ettiği CHP’nin ise bir kez daha tek başına girdiği ara seçimler: Bolu, Erzincan, Ankara, Aydın, Giresun, İstanbul, Erzurum, Mardin, Malatya, Kastamonu, Tokat, Yozgat ve Ordu illerinde 17 Ekim 1948’de yapılmıştır. Ekim ayı içinde yapılan bu seçimlere katılımın⁹¹ son derece az olması,⁹² DP’nin sergilediği kararlı taviz vermeyen pasif; lakin etkin direnişinin artık halk nazarında da cevap bulduğunu gözler önüne serip ispatlamıştır.

⁸⁴ <https://sozluk.gov.tr/Erişim.4.3.2023>.

⁸⁵ *Akşam*, 22,31 Mayıs 1947; *Cumhuriyet*,22, 31 Mayıs 1947; *Ulus*, 22, 31 Mayıs 1947; *Vakit*, 31 Mayıs 1947.

⁸⁶ *Akşam*, 19 Haziran 1948.

⁸⁷ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1948; *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1948; *Son Posta*, 15 Ağustos 1948.

⁸⁸ *Akşam*, 23 Ağustos 1948; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1948; *Son Posta*, 23 Ağustos 1948; *Ulus*, 23 Ağustos 1948.

⁸⁹ Seçim Kanunu’nun tadile tabi olan: 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29, ve 34. maddeleri için ayrıntılı bakınız: *Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1948; TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 3. Yasama Yılı, Seksen Beşinci ve Seksen Altıncı Birleşim, 8-9 Temmuz 1948, 37-43; *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1948.

⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 3. Yasama Yılı, Sekseninci Birleşim, 2 Temmuz 1948,599.

⁹¹ İktidarın yayın organı olan *Ulus* gazetesi dahi katılım oranını şu şekilde ilan etmiştir: Ankara % 45; Aydın %27; Bolu %38; Erzincan %55; Giresun %45; İstanbul %20; Kastamonu %65; Mardin %28; Malatya %73; Ordu %47; Tokat %70; Yozgat%52. *Ulus*, 19 Ekim 1948.

⁹² *Akşam*, 18 Ekim 1948; *Cumhuriyet*, 18-19-22-23 Ekim 1948; *Ulus*, 18 Ekim 1948.

Karikatür 3: Karagöz, 22 Temmuz 1948

Karagöz dergisinin DP'nin girmeme kararı aldığı ara seçimlere dair resmettiği karikatüründe eşeğin üzerinde yer alan bir erkeğin köprüden geçmemek için direndiği gözlemlenmektedir.

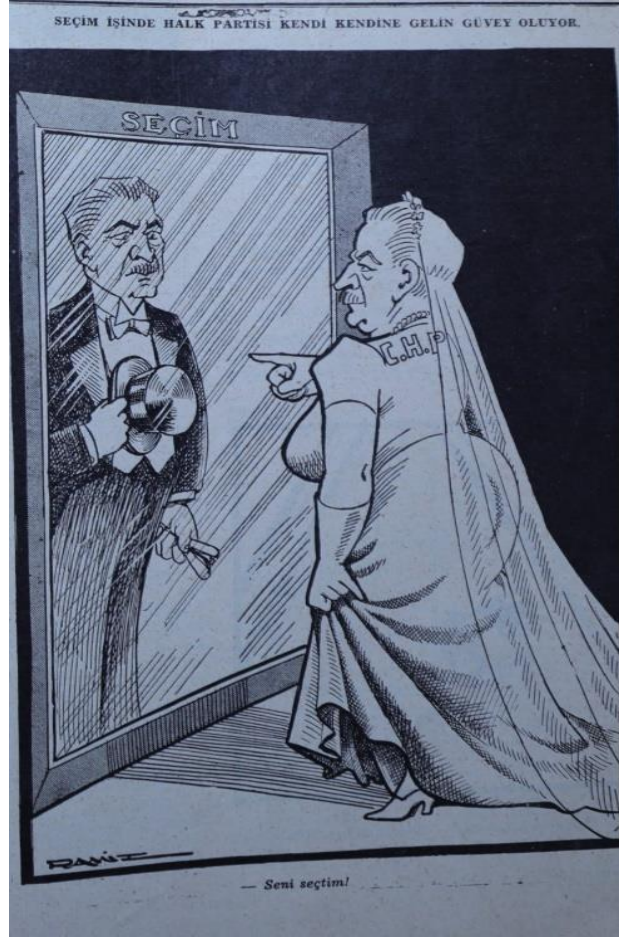
Karikatürün yan anlamını daha doğru bir biçimde ortaya koymak için eşeğin üstünde bulunan şapkalı, takım elbiseli, gözlüklü şahsın "Celal Bayar'ı", köprü'nün "iktidar yolunu", ışıldayan evin "iktidar makamını", köprü ayaklarının seçim kanunu tadilinde yer alan "gizli oy-açık sayım ilkelerini" sembolize ettiği söylenmelidir. Bu gösterge-denklik ilişkisinden hareket edildiğinde karikatürün, hükümetin yaptığı seçim kanunu düzenlemesini yetersiz ve eksik bulan, seçimlere girmek için "adli teminat" ilkesini şart koyan DP'nin tavrını anlamsız gördüğü beyan edilebilir. Ayrıca eşeğin köprüden geçmemek için inatla direnmesinin DP'nin seçimlerde sergilediği boykot kararına yönelik bir imayı sezdirdiği ve bu ima ile muhalefetin sergilediği tutumun gereksiz, hedefsiz, beyhude bir ayak diretmesinden başka bir şey olmadığı da hissettirilmek istenmiştir.

"Anarşi" yazılı temelin üzerine köprü'nün iki ayağında yer alan "gizli oy", "açık sayım" ilkelerinin bina edilmesi son derece anlamsal bir dizayna işaret etmektedir. Söz konusu ilkelerin hayata geçirilmesi ile seçim maratonunun eskisine nazaran daha emniyetli hâle getirildiği ve muhalefetin evvelki seçimler için dillendirdiği yolsuzlukların yapıldığı, kanunsuzlukların olduğu gibi suçlamaların son bulduğu söylenebilir.

Karikatürün söylem analizinin esasını Seçim Kanunu düzenlemesini yetersiz ve eksik bulup milletvekilliği ara seçimlerine katılmayan DP'nin tavrının şekillendirdiği telaffuz edilebilir. Celal Bayar'ın ifade ettiği: "Üç yıl evvel geçerken ödüm kopmuş, yüreğim ağızıma gelmişti. Bir daha bu köprüden geçmek istemem, kendime başka bir yol bulmalıyım..." cümlesinde "üç yıl evvel" olarak vurgulamak istediği tarihin "1946 Genel Seçimleri" olduğu açıktır. "Ödüm kopmuş, yüreğim ağızıma gelmişti. Bir daha bu köprüden geçmek istemem, kendime başka bir yol bulmalıyım." Tümcesi ise Bayar'ın, yeni Seçim Kanunu düzenlemesinin 1946 Genel Seçimlerinde yapılan uygulamaları ortadan kaldıracak nitelikte olmadığı endişesini anlatmaya yöneliktir.

Söylemin ikinci kesitinde Karagöz'e ait olan: "İktidara giden tek yol budur iki gözüm. Hele bir gözlerin kararırda dağları geçeyim, bayırları aşayım derken soluğu uçurumun dibinde bulursun... Şimdi köprü, üç yıl evvel geçtiğinden çok daha sağlam. Yeni destekler atıldı. İki başı sağlama bağlandı..." tümcesi yer almaktadır. Karagöz ifade ettiği

bu cümle ile iktidarın seçim kanununda yaptığı yasal düzenlemeleri yeterli ve tatmin edici bulduğunu, Bayar'ın gerçekleştirilen bu kanuni düzenlemelere rağmen hükümete güven duymayıp gayri meşru -ihtilal gibi- yollara saptığını iğneleyici bir dille ortaya koymuştur. Öte yandan "soluğu uçurumun dibinde bulursun..."tümcesinin ise muhalefetin, iktidar makamına gelmek için saptığı düşünülen bu yolu doğru ve akilane bulmadığı ve bu konuda muhalefeti adeta ikaz ettiği ileri sürülebilir.

Karikatür 4: Mizah, 1 Ekim 1948

Mizah dergisinin 1948 milletvekilliği ara seçimlerine yönelik manşetine taşıdığı karikatüründe damat ve gelin kisvesi içinde ayna da kendisi ile konuşan bir erkek gözükmektedir.

Karikatürün örtük anlamı için aynada kendiyse konuşan gelin ile damadın aynı kişi ve bu kişinin de CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ı simgelediği belirtilmelidir. Bir kişinin aynada kendisiyle konuşması esasında kişinin kendisini sorguladığı bir vicdan muhakemesidir ve bu anlamda yapıcı ve olumlu bir davranış biçimidir. Lakin karikatürde yer alan şahsın iki kimliğe bürünüp kendisiyle konuşması ise bu yapıcı ve olumlu davranıştan ziyade bir hastalık emaresidir. Bu emare de kişi kendini gerçekte olduğundan farklı zihinde tasavvur ettiği sanal ve ütöpik bir evrende görür. Tamamen gerçekten kopuk ve hastalıklı olan bu evrende yaşanan her şey kişinin zihninde oluşturduğu bir kurgudan ibarettir. Kişi yarattığı bu suni dünyada neyi nasıl görmek isterse o şekilde dizayn edip onun gerçekliğine inanır. Bu bağlamda ayna da kendi aksi ile konuşan Uran'ın çift karakterli kimyası onun gerçekte değil de düşsel bir alemde yaşadığına, ara seçimlerde muhalefetin sergilediği tavrı yok sayıp kendi yarattığı ve başarılı addettiği ütöpik bir alemde var olduğuna işaret etmektedir.

Karikatürün üst kısmında yer alan "Seçim işinde Halk Partisi kendi kendine gelin güvey oluyor." söylemi 1947 ara seçimlerinde kaleme alınan söylem ile aynıdır. Bir işi başkalarının görüşlerini ve kararlarını dikkate almadan oldu-bitti saymak anlamına gelen "kendi kendine gelin güvey olmak" deyişimiyle muhalefetin seçimlere katılmak için ileri sürdüğü elzem taleplerinin ve isteklerin iktidar tarafından karşılık bulmadığı ve yahut yok sayıldığı ima edilmiştir. Söylemin alt kısmında yer alan ve Hilmi Uran'ın aynadaki aksine hitaben söylediği "Seni seçtim!" ifadesi ara seçimlere tek başına giren ve seçimleri kazandığını ilan eden Halk Fırkası'nın tutumunu anlatmaya yöneliktir.

Ayrıca gerek seçimlere alternatifsiz giren gerekse de bu evrede yapılan seçimlerdeki adayları belirleyen CHP olduğu göz önüne alındığında seçmenlerin yaptığı tek şeyin iktidar partisinin belirlediği bu adayları onaylamaktan başka bir şey olmadığı da söylenebilir.⁹³

İktidarın yayın organı olan Karagöz dergisinin 1948 milletvekilliği ara seçimlerine dair resmettiği karikatürüne bakıldığında bu seçimleri protesto eden muhalefetin tavrını anlamaktan ziyade DP'nin bu konuda halkı bilinçlendirmek için yaptığı eylemleri hoş karşılamadığı hatta deyim yerindeyse bir "ihtilal hareketi" olarak algıladığı ileri sürülebilir.

Genellikle muhalif çizgide olan Mizah dergisinin ise 1947 ara seçimlerinde tercih ettiği görselin bir benzerini ve "kendi kendine gelin güvey olmak" deyimini 1948 ara seçimlerinde kullandığı görülmüştür. Derginin bu benzerlik ile iktidar partisinin bir şizofren edasıyla hareket ederek gerçekleri görmezden geldiğine ve sanal bir âlemde yaşadığına bir kez daha dikkat çekmeye çalıştığı telaffuz edilebilir.

3.3. 1949 Milletvekilliği Ara Seçimleri

Muhalefet, genel seçimler arifesinde Seçim Yasası'ndaki boşluklardan kaynaklı haklı kaygısını 20-25 Haziran 1949 tarihleri arasında yapılan DP İkinci Büyük Kongresi'nde⁹⁴ gündeme taşımış ve bu hususa yönelik nasıl bir politika takip edileceğini⁹⁵ 25 Haziran 1949'da kabul ettiği "Millî Teminat Andı" ile ortaya koymuştur.⁹⁶ Seçim özgürlüğüne yönelik işlenen suçları doğrudan ulusun takibine bırakmayı hedefleyen "Millî Teminat Andı"⁹⁷ ile DP, 1946 Genel Seçimlerinde yaşanan kanun dışı uygulamaların ve suiistimallerin bir kez daha yaşanması halinde halkı, iradesine sahip çıkması konusunda harekete davet etmiştir. Diğer taraftan Menderes'in:

"1946 seçimlerinin rezaletini bir hokkabaz oyunları ile oy sahtekarlığını önlemek ve bir daha bu memlekette bu çeşit oy hırsızlığına meydan vermemek üzere kalıcı ve güvenilir bir istemin yerine olmasını sağlayacak ile bütün yasal tedbirleri hayata geçirmek için meşru mücadelemizi sürdüreceğiz. Bundan sonraki kavgamız bu olacaktır millî iradenin önünde kimse duramaz aksi halde ne olabilir. Aksi halde 1946 seçimleri gibi bir olayla karşılaşıldığı taktirde oy sahibinin kişisel doğal hakkı ihlal edilmiş olacaktır ki bu durumda vatandaşın haksızlığa karşı direnme ve kendini koruma hakları saklı tutulacaktır..."⁹⁸

şeklinde andın kabul edilmesine dair sarf ettiği sözleri DP'nin böylesi bir yola neden başvurduğuna da açıklık getirmiştir.

Talep edilen hukuki düzenlemelerin gerçekleşmemesi durumunda ülkenin bir kaos ortamına sürükleneceği ihtiarını taşıyan, iktidarın ise halkı "ihtilale teşvik belgesi" olarak yorumlayıp "Millî Husumet Andı"⁹⁹ ismini verdikleri "Millî Teminat Andı" iktidara algılaması gereken mesajı vermiş ve hükümetin demokratik bir seçim yasası yapmasını hızlandırmıştır.¹⁰⁰ Bu bağlamda hükümet, bir bilim kurulu oluşturmuş ve oluşturulan kurulunun hazırladığı tasarı Eylül ayı başlarında siyasal partilerin görüşüne¹⁰¹ sunulmuştur.¹⁰² Ancak sunulan seçim tasarısını yetersiz ve eksik bulan DP, yeni seçim yasasının eksik yanlarına dikkat çekmek ve iktidar üzerinde baskı oluşturmak amacıyla 16 Ekim 1949 yılında; Bursa, Bitlis, Erzincan, Kastamonu, Manisa, Mardin, Tokat, Urfa, İçel, Kars, Muş ve İstanbul şehirleri olmak üzere 12 ilde 14 milletvekilliği için¹⁰³ yapılacak olan ara seçimlere girmeyeceklerini ilan etmiştir.¹⁰⁴

⁹³ Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", 1801-1803.

⁹⁴ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi*, 40; *Hürriyet*, 20 Haziran 1949.

⁹⁵ İnan, *Muhalefet Yıllarında*, 400.

⁹⁶ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İstanbul: Kaynak Yay., 1986, 273; Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 330.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1949; *Hürriyet*, 22 Haziran 1949.

⁹⁸ Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 71.

⁹⁹ *Akşam*, 27 Haziran 1930; *Ulus*, 30 Haziran 1949; F. Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 945; Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın*, 55-56; Oğuz Kaan, "Demokrat Partinin İkinci Kongresinde Kabul Edilen "Millî Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37 (2021): 517-520.

¹⁰⁰ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Derleyen: İsmet Bozdağ, İstanbul: Truva Yay., 2010, 136; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, 146-148; Alpaslan Öztürkci, *Siyasal Katılım ve İfade Özgürlüğü Bağlımlarında Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresi (20-25 Haziran 1949)*, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, (2019): 294-295.

¹⁰¹ DP'nin Seçim Kurulu'ndan istediği düzenlemeler kısaca şöyle sıralanabilir: Adli denetimin sağlanması, seçimlerde vazife alacak kişilerin tarafsız olmalarına dair yemin etmesi, seçimin her safhasının açık, rey verme işleminin ise gizli yapılması, seçimi isteyen kontrol edebilmesi, oy pusulalarının yakılmayarak saklanması. *Son Posta*, 14 Ekim 1949.

¹⁰² *Son Posta*, 11 Ekim 1949.

¹⁰³ *Ulus*, 11, 14, 15-16 Ekim 1949; *Son Posta*, 15-16 Ekim 1949.

¹⁰⁴ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi*, 43; *Ulus*, 11 Ekim 1949.

Karikatür 5: Karagöz, 20 Ekim 1949

İktidar-muhalefet ilişkilerinin bir hayli gerginleştiği bu evrede gerçekleşen 16 Ekim 1949'da ara seçimlerinde¹⁰⁵ iktidarın bitip tükenmeyen baskın kimyası, muhalefetin kararlı ve istikrarlı protest tavrı halka da tesir etmiş ve bu nedenle seçimlere katılım bir hayli düşük olmuştur.¹⁰⁶

Muhalefetin 1947, 1948 ve 1949 yıllarında milletvekilliği ara seçimlerinde sergilediği bu protest kimyası iktidarın, ulusal ve uluslararası saygınlığına büyük bir darbe vurmuş ve CHP'yi, yaklaşan 1950 Genel Seçimlerinde de böylesi bir boykota maruz kalabileceği endişesine sevk etmiştir. Bu ciddi endişe CHP Meclis Gurubu'nun 6 Aralık 1949'da "adli teminat" ilkesini kabul etmesini sağlamıştır.¹⁰⁷ Ancak yasanın meclisten geçmediğini göz önünde bulunduran ve yaklaşan seçimlerde nasıl bir yol izleyeceğini belirlemek isteyen DP, 7 Ocak'ta bir istişare toplantısı¹⁰⁸ düzenlemiş ve toplantı sonrasında iktidarın seçim arifesinde huzursuzluk yaratması halinde seçimlere girmeyeceklerini ilan etmiştir.¹⁰⁹ Bu gelişmeler üzerine iktidar, muhalefette görüşlerini alarak yeni bir seçim kanunu tasarısı hazırlamış ve hazırlanan bu tasarı 17 Aralık 1949'da TBMM'ye sunulmuştur.¹¹⁰ Gizli

¹⁰⁵ *Akşam*, 17 Ekim 1949; *Son Posta*, 17 Ekim 1949.

¹⁰⁶ İktidarın yayın organı olan *Ulus* gazetesi seçimlere iştirak oranını şu şekilde duyurmuştur: Bitlis %7, Bursa %54, Erzincan %60, İçel %29, İstanbul %19, Kars %75, Kastamonu %62, Manisa %48, Mardin %42, Muş %79, Tokat %73, Urfa %66. *Ulus*, 18 Ekim 1949; *Akşam*, 18 Ekim 1949; *Son Posta*, 18-19 Ekim 1949.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1949; *Zafer*, 7 Aralık 1949; *Akşam*, 7 Aralık 1949; *Yeni Posta*, 7 Aralık 1949.

¹⁰⁸ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 289.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, 7-10 Ocak 1950; *Zafer*, 7-10 Ocak 1950; *Akşam*, 7 Ocak 1950; *Yeni Posta*, 7 Ocak 1950; Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, C: 1, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004, 405; Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi*, 43.

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1949; Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007, 443.

rey- açık tasnif, adli teminat ilkeleri ile Yüksek Seçim Kurulu'nu inşasını öngören¹¹¹ kanun tasarısı 16 Şubat 1950'de TBMM tarafından kabul edilip yasallaşmıştır.¹¹² Muhalefet, 1946 yılından beri bıkmadan, azimle, inançla, sabırla, istikrarla sergilediği ara seçimleri boykot etme girişiminin neticesini bu kanun tasarısının yasallaşması ile almış ve hükümete bu konuda geri adım attırmayı başarmıştır.

Karagöz dergisinin 16 Ekim 1949'da yapılan milletvekilliği ara seçimlerini konu ettiği karikatüründe bir tavuk kümesi gözükmektedir.

Karikatürün örtük anlamını daha doğru tahlil etmek için kümesin üstünde bulunan tavukların "muhalefet partilerine-MP ve DP-" kümesin içinde kuluçkadan yeni çıkmış tavuk ile civcivlerin iktidar partisi olan "Halk Fırkası'na" denk geldiği söylenmelidir. Ara seçimleri ile kuluçkaya yatan ve yeni civcivler vücuda getiren tavuğu özdeşiren karikatürün, bu özdeşlik ile CHP'nin ara seçimlerde başarılı olduğunu vurgulamaya çalıştığı dillendirilebilir. Diğer taraftan MP ve DP olarak betimlenen tavukların kümesin dışından kümesi izler bir şekilde tasvir edilmeleri ise muhalefet partilerinin ara seçimlerde rutin bir şekilde tekrar ettikleri boykot kararına dair bir gönderiyi içermektedir.

Karikatürün söylem girizgâhında yer alan: "*Ara seçimler C.H.P'si için büyük bir başarı oldu.*" cümlesi milletvekilliği ara seçimlerini başka bir söze hacet bırakmadan CHP'nin zaferi olarak ilan ettiğini göstermektedir. Söylemin diğer bölümünde Karagöz'ün dillendirdiği: "*Hay maşallah hay... Cılık dedikleri yumurtalardan çıkan civcivlere bak; hepsi de anasının yavrusu!*" tümcesindeki vurgu "cılık yumurta"¹¹³ tabirinin açık adresinin iktidar partisi olduğu ayan-beyan ortadadır. Bu bağlamda söylemin işlevini yitiren, bozulmuş, başarısız olduğu ileri sürülen Halk Fırkası'nın kuluçkadan civcivler çıkararak- ara seçimleri kazanarak- bu iddiaları çürütmeye çalıştığı beyan edilebilir.

Söylemin bir diğer kısmında Hacivat'ın söylediği: "*Ya şu dam üstünde tüneyip durmadan gıdıklayan kısır tavuklara ne buyururlar!*" cümlesindeki "çoğalamayan manasına gelen "kısır" kelimesi ile yüksekçe bir yere konmak için kullanılan "tünemek" sözcüklerinin hedefi muhalefet partileridir. Söylem bu hedefiyle milletvekilliği ara seçimlerine katılmayan MP'nin ve DP'nin sergilediği protest tavrı anlamsız, faydasız, yoz bulup yermiştir.

Söylemin son bölümünde Karagöz'ün ifade ettiği: "*Onların cevher yumurtlamaktan kuluçka yatıp civciv çıkarmaya vakitleri mi kalıyor, a iki gözüm!?!...*" cümlesinde bulunan "Cevher yumurtlamak" ve "kuluçkaya yatmak" deyişleri önem arz etmektedir. "Kuluçkaya yatmak" çoğalmak, üremek gayesi ile yapılan bir hareket iken; "Cevher yumurtlamak" ise mühim şeyler söylediğini farz ederek saçmalamak¹¹⁴ anlamlarına gelmektedir. Kuluçkaya yatan tavuğun iktidar, cevher yumurtlayan tavukların ise muhalif kanat olduğu nettir. Karikatürün söyleminde yer alan ve son derece özenle seçilen bu deyimler ile muhalefetin üretmekten ziyade anlamsız, saçma/sapan, faydasız girişimlerde bulunmasına karşın; iktidarın üretmeye, gelişime, ilerlemeye dönük müspet atılımlar yaptığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

¹¹¹ Resmî Gazete, 21 Şubat 1950, S: 7438, 17801-17814; Erim, *Günlükler*, 416.

¹¹² *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1950; *Zafer*, 17 Şubat 1950; *Yeni Sabah*, 17 Şubat 1950; *Yeni İstanbul*, 17 Şubat 1950; *Son Posta*, 17 Şubat 1950; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2*, Yayına Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Turizm 1997, 1510; Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Hun Yay., 1978, 214; İnan, *Muhalefet Yıllarında*, 416-421.

¹¹³ <https://sozluk.gov.tr/>.Erişim 17.12.2022.

¹¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/>.Erişim 17.12.2022.

Karikatür 6: Mizah, 23 Eylül 1949

Mizah dergisinin 1949 milletvekilliği ara seçimlerine dair resmettiği karikatürüne bakıldığında gelinin ve damadın yer aldığı bir evlilik merasiminden hızlıca kaçan üç şahıs dikkat çekmektedir.

Karikatürde bulunan gelin ve damadında aynı şahıs olduğu ve bu şahsın CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a işaret ettiği açıktır. Mizah dergisinin, 1949 ara seçimlerini tuvale yansıtırken kullandığı seçimler ile evlilik ritüelini birleştirme yöntemini gerek görsel gerekse de söylem olarak bir kez daha-1947 ve 1948 ara seçimlerinde olduğu gibi- yenilediğini söylemek gereklidir.

1949 ara seçimlerine dair tasvir edilen karikatürde damat ve gelinin de aynı kişi yani Hilmi Uran olarak resmedilmesi "Kendi çalıp kendi oynamak." deyimini akla getirdiği gibi Uran'ın kimliği üzerinden Halk Fırkası'nın gerçek ile gerçek olmayana birbirinden ayıramayan marazlı haleti ruhiyesine de bir gönderi olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte düğün yerinden hızlıca uzaklaşan kişilerin DP ve MP gibi muhalefet partileri olduğu dillendirilmelidir. Muhalefet partilerinin düğün alanı olarak tasvir edilen seçim sahasını hızlıca terk etmeleri muhalefetin bir kez daha boykot ettiği, CHP'nin ise bir kez daha tek başına girdiği ara seçimlerde oluşan siyasi atmosferi ortaya koymaya yöneliktir.

Karikatürün söylem analizinin üst kısmında yer alan "CHP seçim yolunda:" ifadesinin açık adresinin 1949 ara seçimleri olduğu aşikardır. Karikatürün alt kısmında Hilmi Uran'a ait olan: "Biz kendi kendimize gelin güvey oluyoruz, buyurmaz mısınız?" tümcesinde yer alan 'kendi kendine gelin güvey olmak' deyişiyle mizah dergisi, CHP'nin daha önceki seçimlerde olduğu gibi (1947-1948 ara seçimleri) 1949 ara seçimlerinde de muhalefeti ve görüşlerini yok sayıp kendi başına karar alıp uyguladığını tazelemiştir.

Muhalefetin bir kez daha boykot ettiği Halk Fırkası'nın ise bir kez daha tek başına girdiği 16 Ekim 1949 milletvekilliği ara seçimlerini Karagöz ve Mizah dergilerinin tuvale aksettirme biçimlerinin iktidarla veyahut muhalefetle uyumlu olduğu ifade edilebilir. Bu minval doğrultusunda 1946-1950 yıllarında gerçekleşen ve medyanın yakın markajdan takip ettiği milletvekilliği ara seçimlerini Karagöz dergisinin hükümetle olan yapısal bağına sadık kalarak olayları görmezden geldiği; Mizah dergisinin ise muhalefet söylemleri doğrultusunda halk açısından ele alıp değerlendirdiği telaffuz edilebilir.

Sonuç

Bir toplumun, yönetme kudretini belli bir süreliğine seçimle tayin ettiği yöneticilere devrettiği demokrasi sisteminin esas unsuru “ulus egemenliği” dir. Bu unsurun uygulanmasında ise halkın iradesini gösterdiği “seçim” ve iradesini devrettiği “siyasi partiler” iki önemli mihenk taşıdır. Halktan en fazla oyu alan parti/partilerin iktidarı, azınlık oylarını alan partinin/partilerin muhalefeti belirlediği bu demokratik sistemde halk genel iradesi ile iktidara taşıdığı partiye/partilere yönetme gücünü, azınlıkta kalan parti/partilere ise iktidarı denetleme ve kontrol etme yetkisini devretmektedir. Lakin çoğunluğun desteğini arkasında hisseden ve bu kudretten dayanak alan egemen güç 1908’den beri uygulanan ananeye bağlı kalarak azınlığı/muhalefeti ve taleplerini yok sayıp monarşi sistemini sürdürme de ısrar etmiştir. Egemen güç bu üstünlük anlayışının verdiği özgüven ile gerçekleştirdiği icraatların, yaptığı yasaların sorgulanmasına dahi tahammül edememiştir. Ülke yönetiminde iktidar partisinin takındığı bu otoriter ve rakibini yok sayan edanın asıl hedefi oylarıyla muhalefeti vücuda getiren azınlık kesimidir ve bu tavrın farkında olan azınlık kesiminin savunucularının/muhalefetin ise bu sistemi değiştirmek için tek şansı, genel iradeyi ikna etmekten geçmektedir.

Bahsedilen bu durumun en iyi evren-örneklem ilişkilerinden birini 1946 Türkiye’si oluşturmaktadır. Nitekim 1923’den 1946’ya kadar rakipsiz ve tek başına iktidarda olan CHP’nin, uzun bir dönem yönetimi elinde bulundurmasının verdiği ayrıcalıkla bu esnada kurulan partileri yok saydığı, Seçim Yasası başta olmak üzere yürürlükte olan antidemokratik kanunların değiştirilmesi taleplerini ve isteklerini görmezden geldiği tarihi belgeler ışığında ayan-beyan ortadadır. Esasında bu durumun sadece bu evreye ait olmadığı II. Meşrutiyetten bu yana iktidarların, muhalefete yönelik geleneksel hazımsızlığının bir aksi sedası olduğunu da belirtmek gereklidir. Türk demokrasi tarihinde iktidarların takındığı bu hazımsız tavır 1946-1950 evredesin de DP başta olmak üzere kurulan muhalefet partileri içinde geçerlidir. CHP iktidarının bu evrede takındığı tavır muhalif kanadı harekete geçirip Cumhuriyet tarihinde o ana kadar görülmemiş bir protestoyu başlatmalarına sebep olmuştur. Muhalefetin, 1947 milletvekilliği ara seçimlerinde sergilediği ‘Ulus egemenliği’ için ulus iradesinin tecelli ettiği sandığa gitme eylemi iktidarın tutumunda büyük bir değişiklik olmaması nedeniyle 1948 ve 1949 ara seçimlerinde de tekrar edilmiştir.

Muhalefetin sergilediği iktidarın ise şimdiye değin görmediği ve yahut karşılaşmadığı bu etkin ve ses getirici pasif direniş işe yaramış nihayetinde hükümet, 16 Şubat 1950 yılında Seçim Yasasında istenilen düzenlemeleri hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Muhalefetin neden hayır dediğini bildiği ve bu nedenle de taviz vermeden inatla ve inançla neticeye ulaşana kadar sürdürdüğü bu protest tavır Türk demokrasi tarihinin şimdiye değin gördüğü ilk ciddi ve sonuç odaklı eylemi olup azınlık iradesinin iktidarı nasıl yola getirdiğine de müthiş bir emsal oluşturmuştur.

Öte yandan Türk tarihinin her devrinde basının sergilediği iktidar ve muhalefet eksenli iki kutuplu kimyası ara seçimlerde muhalefetin sergilediği bu boykot kararı içinde geçerliğini korumuştur. Zira azınlık iradesini temsil eden muhalefetin, çoğunluk iradesini temsil eden -ettiği ileri sürülen- iktidara karşı verdiği bu amansız kavgayı karikatürleriyle manşetlerine taşıyan Akbaba ve Karagöz dergilerinin hükümet yanlısı edası, muhalefetin protestosunu örtbas eden halleri iktidar ile olan bağları düşünüldüğünde şaşırtıcı gelmemektedir. Diğer taraftan Mizah dergisinin ise muhalefetin farklı ve ses getirici protestosuna, boykotun nedeni ve amacı olan ‘ulus iradesi’ adına sahip çıkıp destek vermesi de demokrasi adına kayda değerdir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

TBMM Arşivi ve Kütüphanesi

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmi Yayınlar

Ceride-i Resmîye

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

TBMM Tutanak Dergisi

Meclis-i Meb'usan 1293-1877 Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Ağaoğlu, Samet. *Siyasi Günlük*. Yay. Haz. Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yay., 1992.

Ahmad, Feroz-Turgay, Bedia. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Akkerman, Cevat Naki. *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*. Ankara: Ulus Basımevi, 1950.

Akşin, Sina. "Demokrat Parti'nin Kurulması" *Tarih ve Toplum*, 53 (1988): 13-15.

Akyıldız, Ali. "Demokrasinin Sayılarla Sınava: Seçim Sistemleri", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7 (2016): 127-148.

Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yay., 2004.

Alkan, Mehmet Ö, Bülent Tanör Armağanı. "Millî Şefli Tek Parti Dönemi'nde Seçimler", *Oğlak Yay.*, İstanbul, (2006): 345-389.

Alkan, Mehmet Ö.. "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş Dergisi*, 39 (1999): 48-61.

Anadol, Cemal. *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*. İstanbul: Çetin Matb., 2003.

Armağan, Servet. "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXXIII /3-4 (1967): 45-100.

Barthes, Roland. *Göstergebilim İlkeleri*. Çev. Berke Vardar-Mehmet Rifat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Barutçu, F. Ahmet. *Siyasi Anılar*. İstanbul: Milliyet Yay., C: 1, 1977.

Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*. Derleyen: İsmet Bozdağ, İstanbul: Truva Yay., 2010.

Bilgiç, Sadettin. *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*. İstanbul: Boğaziçi Yay., 1995.

Cerrahoğlu Bigat, Piraye. *Demokrat Parti Masalı*. İstanbul: AD Yay., 1996.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940). C: 1, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2002.

Çadircı, Musa. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)*. Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağandan Ayır Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Çavdar, Tevfik. "Müntehib-i Sani'den Seçmene". Ankara: V Yay., 1987.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Yayınevi, 1995.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*. Ankara: İmge Yayınevi, 1995.

Çelik, Halil- Ekşi, Halil. "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27/27 (2013): 99-117.

Çeviker, Turgut. *Karikatür Türkiye Karikatürlerle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923-2008*. C: I, İstanbul: NTV Yay., 2010.

Demir, Bahar-Topbaşoğlu, Keziban. "Türk ve Rus Halklarında Eskimeyen Gelenek: Düğün", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (2016): 1-18.

Demirel, Ahmet. *Tek Parti'nin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yay., 2014.

Demokrat Parti Programı. Ankara: TBMM Kütüphanesi,1946.

Efe, Ayla. *Muhassıllık Teşkilatı*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2002.

Ekmen, Selahaddin Eyyüp, Muhammed Sabır Fırat. "Seçim Sistemlerinin Hükümetlere Etkisi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7/2 (2017): 461-474.

Erim, Nihat. *Günlükler (1925-1979)*. C: 1, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004.

Erkman, Fatma. *Gösterge Bilimine Giriş*. İstanbul: Alan Yay., 1987.

Erkmen, Ayşe. "İki Dereceli Genel Seçimlerden Tek Dereceli Demokratik Seçimlere Yaşanan Süreç", *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, (2019): 608-622.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi Yay., 2003.

Ersönmez, Mustafa-Küçük Ünal. "Ara Seçimin Yetersizliği ve Temsilde Süreklilik Sorunu: Yedek Milletvekilliği Tartışmaları", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6(2016): 11-30.

Fersoy, Orhan Cemal. *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*. İstanbul: Hun Yay., 1978.

Fettahoğlu, Yeşim. "Rakib Kelimesinin Semantik Analizi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 34 (2019): 212-221.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

Gençosman, Kemal Zeki. *Altın Yıllar*. İstanbul: Hür Yay., 1981.

Goloğlu, Mahmut. *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*. İstanbul: Kaynak Yay., 1986.

İnan, Süleyman. *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yay., 2006.

İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi. Cilt: I, İstanbul: Tercüman Yay., 1982.

Kaan, Oğuz. "Demokrat Partinin İkinci Kongresinde Kabul Edilen "Milli Teminat Andı'nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/ 37(2021): 507-539.

Kaya, Perihan Hazel. "Tanzimat Reformunun Osmanlı Devleti'nin İdari ve Mali Yapısına Etkisi: Muhassıllık Teşkilatı Örneği", *Sayıştay Dergisi*, 2001, 32 (120): 115-132.

Kılçık, Halûk. *Adnan Menderes'in Konuşmaları ve Demeçleri-Makaleleri*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yay., C: 3, 1991.

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. C: 4, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Koraltan, Refik. *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar DP'nin Kurucusu Anlatıyor*. İstanbul: Yayına Haz., Kamil Maman, Timaş Yay., 2013.

Meclis-i Meb'usan 1293-1877 Zabıt Ceridesi. Toplayan: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakit gazete Matbaası, 1939.

Olgun, Kenan. "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27/79(2011): 1-36.

Ortaylı, İlber. *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007.

Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Öner, Kenan. *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.

Öztürkci, Alpaslan. "Siyasal Katılım ve İfade Özgürlüğü Bağlımlarında Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresi (20-25 Haziran 1949)", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, (2019): 287-299.

Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Rifat, Mehmet. *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yay., 2009.

Soysal, Mümtaz. *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1979.

Şahingiray, Özel. *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954*. İstanbul: Doğu Matbaası, 1999.

Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: AFA Yayıncılık, 1996.

TBMM Albümü 1920-2010. Cilt I. 1920-1950. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

TBMM, *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*. Ankara: TBMM Basımevi, 1982.

Tekeli, Şirin. "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 7, İstanbul: İletişim Yay., 1798-1824.

- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yay., 2003.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1973)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Tuna, Taşkın. *Adnan Menderes'in Günlüğü*. İstanbul: Şûle Yay., 2010.
- Turan, Şerafettin. *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi IV*. Bilgi Yayınevi, 1999.
- Türkgeldi, Ali Fuad. *Görüp İşittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2010.
- Unat, Kadri. *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Genel Seçim Propagandaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016
- Uran, Hilmi. *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007.
- Uzun, Hakan. "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 25 (2012): 101-139.
- Ünver, Merve. İstanbul'un *100 Mizah Dergisi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Yüzleri Serisi, İstanbul: Dörtbudak Yay., 2016.
- Varlık, Ülkü- Ören, Banu. *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*. İstanbul: Diğer Yay., 2001.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2*. Yayına Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Turizm, 1997.
- Zürcher, Eric. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yay., 1998.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

Hürriyet

Kuvvet

Milliyet

Son Telgraf

Tanin

Ulus

Vakit

Yeni Asır

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

Zaman

Dergiler

Akbaba

Karagöz

Mizah

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/Erişim> 17.12.2022.

EKLER

Ek-1: Galata İntihabat Rey Sandıkları

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), C: 1. İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, 94.

Ek-2: Karagöz Dergi Kapağı

No. 891 - yıl 39 - 3 Ocak Perşembe 1946 (KURULUŞ TARİHİ : 10 AGUSTOS 1906)

KARAGÖZ
TÜRKİYEİN EN ÇOK BASAN GAZETESİ

5 KURUS

İDAREHANESİ
İSTANBUL, Ankara caddesi
Acemilik Sokakı No. 7
Telgraf : İstanbul KARAGÖZ

Pazar ve Perşembe
Günleri Çıkar

ABONE SARTLARI:
Senelik 500
Türkiye
Ekonmi 800
6 Aylık 250
yoktur.

5 KURUS

İzmir Milli Kuruluşları
0 5 - 445 07 71 110

**Üç'ler
nasıl dağılmış?**

Moskovada toplanan üç büyük devletin Dışişleri Bakanları dağıldılar. Bir başlız gazetesi bu konferans için şunları yazıyor:

Iran devletini parçalamaya hareketini önlemek yolunda hiç bir ilerleme kaydedilmemiştir. Hiç bir İran murahhasının kendi davasını müdafaa etmek üzere Moskova'ya gitmesine müsaade edilmemiştir. Aynı yukarı bütün Amerikan kuvvetleri İran boşaltmış olduklarına göre, İranın bir kısmının tamamile ayrılması ihtimaline karşı koymak sadece İngiltereye düşmektedir.

Türkiye'ye gelince, bu meselelerin durumun bütününe bakılabilir. Çünkü şair harik Ankara hükümetini asla zayıflatmamış ve Kars ile Ardahan'da multatariyetçi bir hareket doğmasına imkân vermemiştir. Bilakis Rus isteklerinin Rusya kasımında yer almış olması Türk milletini hükümet etrafında birleştirmeğe başlıca bir seye yarayanmıştır.

Londrada, istenilen toprakların cebren ele geçirilmesi için bir Rus hareketi ihtimaline asla temas edilmemekte beraber Türkler bir karşı toprak bırakılmamak kararlarında muhalak görüldüğü gibi ısrar edecek olurlarsa, Rusya'nın bu gayelerine delambacı yollarla ulaşması için ne derece ileri gidecekleri meselesi Birleşmiş Milletler genel kurulunda İran ve Türkiye meselelerinin müzakere konusu teşkil edebilecekleri muhtemeldir.

**Bir karış toprağımızı
Bile kimseye vermeziz**

Türk toprakları üzerinde ileri sürülen yersiz istekleri red ve istekler hakkında duyulan nefreti bütün dünyaya bir here daha bildirmek için Antakya'da Cumhuriyet alanında kadın, erkek, şehirlî ve köylü 30 bin Antakyalının katıldığı bir miting yapılmıştır.

Mitingde söz alan hatipler tarafından her karşı Türk toprağının kanımızla sulanmadan düşmanlara bırakılmayacağını belirlen heyecanlı nutuklar söylenmiş, manzumeler okunmuş ve Milli Şef İsmail'in Hataylıların sarsılmaz bağlılığını bildiren bir telgraf çekilmesi coşkun alkışlar arasında kabul edilmiştir.

Mitinge iştirak eden otuz bin Antakyalı adına beş kişilik bir heyet Valiyi evinde ziyaret ederek Hataylıların bu asil duygularını kendisi vastasile Cumhuriyet hükümetine tebliğ etmiş en bilerece insan milli marşlar söyleyerek selamın bütün caddelerini başta dolandırmıştır.

Sesimizi dünyaya işittirecek milletiz..

**Karagöz - Ey Türk ülkesinin çelikten bekçisi.
Borazanını öttür, öttür de kulaklarına lâf girmeyen gafiller Türkü dinlesinler ve İstiklâl havamızın keskin sesini ölünceye kadar haykıracağımızı anlasınlar..**

Karagöz, 3 Ocak 1946.

Ek-3: Mizah Dergi Kapağı

Mizah, 19 Temmuz 1946.

Ek- 4: Akbaba Dergi Kapağı

Akbaba, 19 Mart 1947.

ADANA BASININDA TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ İLK SEÇİM DÖNEMİ

THE FIRST TURKISH MULTI-PARTY ELECTIONS IN THE ADANA PRESS

ASLI EMİNE ÇOMU*

ÖZ

1945 yılı ortasında büyük bir savaşın yorgunluğunu üzerinde taşıyan Türkiye Cumhuriyeti, dünyada hâkim olan yeniden doğuş atmosferinin etkisi altına girerek 22 yıllık tek parti rejimini değiştirmek için gerekli adımları atmaya karar vermiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla yaşıt olan Cumhuriyet Halk Partisi, daha önceki başarısız çok partili yaşam denemelerinden farklı olarak bu sefer kalıcı bir sistemin kurulmasının önünü açmıştır. Partinin içinden doğan Demokrat Parti ile çok partili hayat artık Türkiye Cumhuriyeti'nin bir gerçeği haline gelmiştir. Çok partili hayatın büyük bir hızla gelişmesi birçok farklı grupta şaşkınlık yaratmış ve adaptasyon sürecini zorlaştırmıştır. Bunun yanında değişim isteyen halk kitlelerini ise heyecanlandırmış ve siyasi hayata renk katmıştır. Makale, Türkiye Cumhuriyeti'nin dönüm noktalarından biri olan bu süreci 1940'lı yılların en gelişmiş ve müreffeh illerinden biri olan Adana üzerinden inceleyecektir. Ulusal ölçekte etkin yayın organlarıyla Adana, bu dönemin hareketli siyasi yaşamını anlamak için önem arz eden bir örnektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye geçişinin başlangıç yıllarında yaşadığı belirsizlik ve kaygının Adana gazetelerinin sayfalarına yansımaların mercek altına alınması da bu çalışmanın ana teması olarak belirlenip var olan literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1946 Seçimleri, Adana Basını, Çok Partili Sistem, Demokratikleşme, Muhalefet.

ABSTRACT

Bearing the fatigue of a great war in the middle of 1945, the Republic of Turkey, under the influence of the atmosphere of rebirth prevailing in the world, decided to take the necessary steps to change the 22-year-old single-party regime. The Republican People's Party, which is as old as the establishment of the Republic, unlike the previous unsuccessful multi-party life attempts, paved the way for the establishment of a permanent system. With the emergence of the Democrat Party from former cadres of the Republican People's Party, multi-party life has become the reality of the Republic. The rapid development of multi-party life stunned various groups and complicated the adaptation process. Moreover, it excited the masses and energized political discourse. This article aims to examine this historical turning point in Turkish history through Adana, a lively and prosperous province of the 1940s. Adana, with its nationally effective media organs, is a crucial example for understanding the dynamics of the period under discussion. It is also aimed to a trial to contribute to the existing literature by reflecting the uncertainty and anxiety experienced in the Republic Turkey on the pages of Adana newspapers during the transition to democracy.

Keywords: Adana Press, Democratization, Multi-party System, Opposition, The 1946 Elections.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aslicomu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9346-7475.

Extended Abstract

When the Turkish Republic was proclaimed on 29 October 1923, the main task was to achieve the transition from traditional imperial system to a modern nation state. An ambitious reform agenda and decisive steps to reshape internal and external structures of the state marked the birth of a new country. Democracy played a minor role during the first phase of the nation-building process, but it was felt as a deficiency over time. Concrete steps were taken towards democratization, which led to Turkey's short experience with multiparty democracy. After a short while, it was decided that it was too soon to establish opposition parties on grounds of impeding the reform process, which still remained fragile and incomplete.

The one-party rule continued during the rough years of the Second World War, which was an unexpected cataclysm that rocked the entire world. The end of the war was also accepted as the beginning of a new global order dominated by the United States's economic and military power. The Republican People's Party which had ruled the country for over twenty years, decided to make a significant and permanent change in the political system. It could be accepted as a cautious move, since the founders of the main opposition party, the Democrat Party, were former members of the Republican People's Party. They were part of the reform agenda pursued over the past two decades by the ruling party. Therefore, they were quite aware of its weaknesses and the threats it faced.

At the beginning, the Democrat Party was welcomed and greatly supported by the government and press. Celal Bayar, the leader of the party, was the last prime minister appointed by Mustafa Kemal Atatürk. Therefore, he appeared as the best candidate for the opposition. The tone of the opposition rhetoric was quite moderate and focused mostly on the need to advance necessary actions to improve upon the living conditions of people that were considered to be less than ideal. However, with time, the opposition had changed its stand and taken a more critical approach to government policies. This actually caused a serious reaction from the government authorities who were not used to such criticism. The opposition was blamed by the members of the Republican People's Party for going beyond the boundaries set by the government. This did not make the opposition take a step back. In contrast, the opposition raised the level of criticism, especially after the government's decision to advance elections, which started a serious contention between political parties.

Adana, as one of the major cities in Turkey in the 1940s, reflected this contentious election season quite well. Three existing local newspapers were published by the members of the Republican People's Party, who openly showed their support to the government. The establishment of the Democrat Party under the leadership of Celal Bayar was first welcomed by these newspapers by speaking highly of Bayar's personality. While in essence similar to the government's approach at the beginning, these newspapers tried to be cautious in their tone. Immediately after the verbal exchange between the government and the opposition during the election talks at the Turkish Grand National Assembly, these newspapers changed their attitude and took a more critical stance towards the Democrat Party. In an effort to discredit the opposition, these newspapers began to act together. In order to respond to rumors and speculation, the opposition began to publish its own newspaper, which made the atmosphere even more tense. This paper sheds light into this first multiparty election period through the lens of local newspapers published in Adana and reflect the reactions of two opposing groups and general population to election race.

Giriş

1945 yılına gelindiğinde Türkiye altı yıl süren ağır bir savaş bilançosuyla yüz yüze gelmiştir. Türkiye savaşa girmemesine rağmen dört tarafını saran çatışmalar nedeniyle her an tetikte kalarak büyük bir orduyu beslemek durumunda kalmıştır. Savaş yıllarının ağırlığı sadece halkta değil Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) içinde de kendini göstermiş ve parti içinde muhalif gruplar oluşmuştur.¹ Özellikle hayat pahalılığı, memurların yaşadıkları sıkıntılar, karaborsacılık ve vergi sisteminin işlevsizliği, muhaliflerin temel eleştiri noktalarını oluşturmuştur.² Bu muhaliflerin başında ise Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gelmektedir. Bu dört CHP milletvekili 7 Haziran 1945'te Meclis Grubuna "Dörtlü Takrir" sunarak bir liberalleşme hareketi amaçlamış ve vatandaşların hak ve hürriyetlerini anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanmalarını talep etmişlerdir. Fakat takrir reddedilmiş ama muhalif sesler susmamıştır. En sonunda Menderes, Koraltan ve Köprülü CHP Başkanlık Divanı tarafından parti hareket ve faaliyetlerine aykırı davranışlarda buldukları gerekçesiyle partiden uzaklaştırılmışlardır.³ Bu süreç Türkiye'nin kalıcı olarak çok partili sisteme geçişinin başlangıcını oluşturacaktır.

Bu dönemde basının ulusal çıkarlara hizmet etmede aracılık yapması beklenirken çıkar çatışması doğduğu dönemlerde basının sesi kesilmiştir.⁴ Özellikle İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde bizzat yönetim tarafından gönderilen makaleler ve gazeteler tarafından doğrudan basılmıştır. Gazetecilerin ve gazete sahiplerinin çoğu milletvekili olarak aktif siyasetin içinde yer almışlardır.⁵ Tek parti dönemi Adana basını bu durumu tamamıyla yansıtan örneklerden biridir. 1946 başında üç gazete, Türk Sözü, Yeni Adana ve Bugün, aktif CHP üyeleri tarafından çıkarılan gündelik yayın organlarıdır. Bunlara daha sonra Demokrat Partinin (DP) yayın organı olan Demokrat katılacaktır.

Bu yayın organlarından en eskisi olan Yeni Adana, Adana vilayetinde Fransız işgalinin başlamasıyla yayın hayatına başlamış ve Millî Mücadele döneminin ağır şartlarına rağmen yayın hayatına devam etmiştir. Adana'da Kuvâ-yi Milliye örgütlenmesinin başında yer alan Ahmet Remzi Yüreğir⁶ tarafından basılan gazete, varlığını hala sürdürmektedir. Gazeteciliğe Yeni Adana gazetesi ile başlayan Ferit Celal Güven ise 1923'te gazeteden ayrılarak Türk Sözü gazetesini kurmuştur. Güven ayrıca uzun dönem CHP milletvekilliği yapmıştır.⁷ Bugün gazetesinin sahibi Cavit Oral ise Jön Türk devrimi sonrası Adana'da İttidal gazetesini çıkaran İhsan Fikri Bey ile Adana Belediyesi eski başkanlarından Kasım Bey'in kızı Fatma Hanım'ın oğludur. Anne tarafından Ramazanoğulları'na mensup olan Oral, toprak zengini bir ailenin ferdi ve CHP milletvekilidir.⁸ Bütün gazeteler CHP'liler tarafından çıkarılıyor olmasına rağmen bu gazeteler arasında münakaşalar yaşanmış ve bunlar kamuoyunda olumsuz bir etki yaratmıştır. CHP Seyhan Bölgesi Müfettişi Denizli Milletvekili Abidin Ege tarafından bu gazeteler uyarılmış ve yapılan münakaşaların yerinde olmadığı özellikle belirtilmiştir. Bu uyarılar neticesinde Türk Sözü ve Yeni Adana arasında yıllardır süren husumet sona erdirilerek ortak hareket etme kararı alınmıştır.⁹

Bu makale 1946 yılının başından itibaren Adana basınında çok partili hayata geçiş sürecini özellikle DP'nin kuruluşunu ve teşkilatını oluşturması merkeze alınarak inceleyecektir. Gazetelerin çok partili hayata geçişten itibaren verdikleri tepkilerin yanında 1946 yılının yoğun seçim programının ve propaganda sürecinin de inceleneceği makalede özellikle Adana vilayeti üzerinde durularak Türkiye Cumhuriyeti'nin geçiş yaptığı bu yeni devrin basın organlarına yansımaları üzerine eğilecektir. Bu bakımdan 1946 yılı Adana gazetelerinin mercek altına alınmasıyla gerçek anlamda ilk muhalif çekişmelerin ortaya konulması hedeflenerek çok partili hayata yaklaşımın hem iktidar partisi taraftarı gazeteler üzerinden hem de muhalif bir yayın organı tarafından karşılaştırılmalı olarak yansıtılması amaçlanmaktadır.

¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, 18, 25.

² Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 25.

³ Rıfka Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınevi, 1979, 58, 62.

⁴ Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998, 76.

⁵ Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, 76-77.

⁶ *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Yay. Haz. Tiraje Zeynep Yüreğir, İstanbul: Terskule, 2022, 42.

⁷ Şeyda Özçelik, "Yeni harflerin Kabulü ve Adana Basınına Yansımaları: "Yeni Adana" ve "Türk Sözü" Gazetesi, *Turkish Studies*, 8/7 (2013), 400.

⁸ *Adana İttidal Gazetesi*, Yay. Haz. Ahmet Uçar, Kemal Erkan, Selman Soydemir, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 16-17.

⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-184-734-3,(25.1.1946).

Demokrat Parti'nin Kuruluşunun Adana Basınına Yansıması

DP'nin 7 Ocak 1946'da kurulmasının yankıları Adana gazeteleri tarafından ele alınarak tarafsız bir şekilde haber konusu yapılmıştır. Bu tarafsızlığın arkasındaki temel sebep ise Celal Bayar ile bağlantılıdır. Celal Bayar'ın 3 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmesiyle kuruluşunun temelleri atılan DP, uzun zamandır arzulanan muhalefet partisi modelini meydana getirmiştir. Bayar'ın kişiliği, Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından biri olması, inkılaplara ve rejime bağlılığı sistemde büyük değişiklikler yapılmadan çok partili sisteme geçişin yaşanmasına olanak sağlayacağı düşüncesi bu yaklaşımda etkili olmuştur.¹⁰ Aynı zamanda Adana basını ulusal basının yaklaşımını da takip ederek böyle bir tavır takınmayı uygun görmüştür.¹¹

Türk Sözü ve Yeni Adana gazeteleri DP'nin kuruluşunu gazetelerinden gayet saygılı ama yine de temkinli bir dille duyurmuş ve daha sonraki günlerde de partinin teşkilatlanması ile ilgili gelişmeleri okuyucularıyla paylaşmaya devam etmişlerdir.¹² Partinin kuruluşu üzerine Zeynel Besim Sun, Türk Sözü gazetesinde yayımlanan yazısında Milli Kalkınma ve Sosyal Demokrat Partilerinin de kurulduğunu dile getirerek bu partiler içinde en önemli muhalefet partisinin DP olacağını ifade etmiştir. Celal Bayar'ın kişiliğine de övgüde bulunarak "şahsiyetinin herkese ümit ve emniyet verdiğini" yazmış ve partinin yurdun her tarafında tutunmak ve çalışma imkânları aramak istemesini pek doğal bulmuştur. Yazara göre her partinin hedefi iktidar mevkiidir. Seçim kanunu henüz değişmemiş olmakla beraber siyasi hayatta yepyeni bir devrin açıldığı ise muhakkaktır.¹³

Zeynel Besim Sun, bir ay sonra bu sefer Yeni Adana'ya yazdığı makalede ise çok partili sisteme geçmeyi desteklediğini tekrar dile getirmiştir. Sun'a göre Türk hükümeti, çağdaş ileri milletlerin yolunda yürümek için çaba göstermelidir. Bu çabanın içinde gruplaşmanın da olduğunu kabullenip demokrasi adına her grubun aynı hedefe doğru ayrı ayrı yollardan gitmesinin normal olduğunu altını çizmiştir. Burada önemli olan insanların birbirine güvenmesidir. Bu güven ağının özellikle CHP'liler arasında olması gerektiğini de öne süren Sun, bu yeni partilerin CHP içinde bağlılığı arttırarak oluşacak birliğin çağdaş milletlerin seviyesine çıkmada bir elzem olduğunu dile getirmiştir.¹⁴

Bugün gazetesi de diğer gazetelerin yolundan giderek yeni partinin kuruluşunu destekler bir söylem geliştirmiş ve bu söylemini Celal Bayar'a yapılan övgülerle pekiştirmiştir. 13 Ocak'ta Cavit Oral'ın yazdığı makalede CHP'nin Atatürk tarafından kurulduğu hatırlatılırken partinin bugüne kadar memleketin geleceğini tayin etmede söz hakkına sahip tek siyasi parti olduğunu ama buna rağmen bütün Türk milletinin partiyi kucakladığını dile getirmiştir. Bu sevgiye karşılık CHP de millete yaptığı eşsiz ve sayısız eserlerle gerçekten bir inkılap partisi olduğunu emsalsiz bir biçimde ispat etmiştir. Partinin kurucuları bu sevgiye rağmen tek partili sistemden çıkmak için çaba göstermişler ama Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğinde olduğu gibi hayal kırıklığı yaşamışlardır. Fakat Cavit Oral'a göre DP'nin şansı daha yüksektir çünkü CHP hükümetinde başbakanlık yapmış kıymetli bir devlet adamı tarafından kurulmuştur. Celal Bayar'ın bu tarihi mesuliyeti üzerine almış olması memleket hesabına sevinilecek bir şey olması yanında gelecek için de bir garanti teşkil etmektedir. Hazırlanan parti programında hoş giden bir ihtiyatkârlık, yerinde bir temkin ve ağırbaşlılık vardır. Burada üzerinde durulan nokta ülkede particilik zihniyetinin henüz oturmamış olmasıdır ki Serbest Cumhuriyet Fırkası döneminde ülkenin iki düşman kutba ayrılması buna verilecek en güzel örnektir. Bu açıdan CHP'liler, DP ve diğer kurulmuş ve kurulacak olan partileri ciddiyetle karşılamalı ve particiliğin karşılıklı kin ve nifak sebebi olmadığını anlamak durumundadırlar. Memleketin ortak menfaati söz konusu olduğunda vatandaşlar farklı partileri destekleseler de aralarında kin doğmaz. Bunun için gazetelere büyük iş düştüğünü dile getiren Oral, gazetelerin asıl görevinin halkı aydınlatmak olduğunu hatırlatarak kendilerine yakışan ağırbaşlılıktan ayrılmamaları gerektiğini özellikle ifade etmiştir.¹⁵

Bugün gazetesi desteğini daha sonraki sayılarında da dile getirmiş ve DP'nin de aynı CHP gibi dış politikada bağımsızlık ve milli bütünlük esaslarını benimseyeceğini ifade etmiştir. Burada tek partili döneme gelecek eleştirileri saf dışı etmek için bu dönemin asla bir diktatörlüğe dönmediğinin altını çizilirken DP'nin kurulmasıyla demokrasinin önündeki en önemli eksikliğin tamamlandığı vurgulanmıştır. Partinin kuruluşu idare üzerindeki denetlemeyi sağlayarak millet ve memleket işlerinin açıkça konuşulması, ayrı partilere mensup olanlar arasında tartışma konusu yapılması, davaların aydınlanmasına yarayacağı gibi Türk vatandaşlarının kafa ve vicdan

¹⁰ Haydar Temür, *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, 71.

¹¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 30.

¹² "Demokrat Parti Kuruldu", *Türk Sözü*, 8 Ocak 1946, 1; "Yeni Parti Kuruldu", *Yeni Adana*, 8 Ocak 1946, 1.

¹³ Zeynel Besim Sun, "Yeni Parti Münasebetiyle", *Türk Sözü*, 9 Ocak 1946, 1.

¹⁴ Zeynel Besim Sun, "Siyaset Yollarında", *Yeni Adana*, 14 Şubat 1946, 1.

¹⁵ Cavit Oral, "Particilik Hayatı Başlarken", *Bugün*, 13 Ocak 1946, 1.

hürriyeti içinde yetişerek bir an önce siyasi olgunluğa kavuşmalarının da altyapısını hazırlayacaktır. Burada önemle üzerinde durulan nokta DP'nin programında küçük yorum farklılıklarıyla CHP'nin esas prensiplerini benimsemesi ve anayasaya tamamen bağlı kalmasıdır. Bu sebeple CHP'ye gönül verenler yeni kurulan partiyi temiz duygu ve asil bir ümitle karşılamaktadır.¹⁶

Bu olumlu yaklaşım zamanla yerini tedirginliğe bırakarak destekleyici söylem ise eleştirel bir havaya bürünmüştür. Yeni Adana'da yayımlanan bir makalede yeni partilerin demokrasi hayatı adına sevinçle karşılanacak hadiseler olmasına rağmen Türkiye'de bu iş olgunlaşmadan zayıf ruhlu insanların görünüşe ve cereyanlara kapılıp ciddi ve samimi işlerin dışına çıkarak suni meselelere teşebbüs etmeleri eleştirilmiştir. Yeni partilerin bu hızla kurulması eleştirilirken en hür ve demokratik ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de aktif iki partinin birbirleriyle yarıştığı altı çizilmektedir. Henüz olgunlaşmamış dimağlarda çok partili yaşamın bu kadar kısa sürede doğurabileceği sıkıntılar bir şekilde dile getirilirken Atatürk'ün kurduğu partinin ise her daim birinci sırayı muhafaza edeceğinden hiçbir şüphe duyulmadığı da vurgulanmıştır.¹⁷

Demokrat Partinin Adana'da Örgütlenmesi: Etkiler ve Karşılaşılan Zorluklar

Demokrat Parti Adana'da örgütlenmesini mart ayının başında tamamlamış ve resmi makamlara müracaat etmiştir.¹⁸ Doktor Bahri Erkam, Doktor Süleyman Kuntalp, Tüccar Ömer Başeğmez, Dökmeci Namık Yaman, Avukat Mustafa Nuri Tunç, Gazeteci Ahmet Saygan ve Tüccar Selâhaddin Karazincirli'den oluşan il müteşebbis heyetinin başkanlığına ise Doktor Bahri Erkam seçilmiştir.¹⁹ DP'nin il örgütlenmesi gazete sayfalarına gayet normal bir aktivite olarak yansırken bu teşebbüsün ayıp olmadığı ama parti tarafından çekingen davranmanın şüpheler uyandırdığı dile getirilmiştir. Bunun yanında muhalif partilerin o an için büyük bir rol oynamamasına rağmen iktidar partisini derli toplu olmaya zorladıkları için bu partiler faydalı bulunmuştur. CHP bu partilerden çekinerek adımlarını daha dikkatli atacaktır.²⁰

İl örgütlenmesini tamamladıktan sonra uygun bir bina bulana kadar geçici bir ofiste faaliyetlerini yerine getiren DP²¹ bütün gazetelere gönderdiği ilanla 23 Nisan 1946'da yeni binalarına geçeceklerini ve bu açılışa partinin kurucularından Fuat Köprülü'nün de katılacağını bütün Adanalılara duyurmuştur.²² Adana Valisi Akif Eyidoğan başta olmak üzere birçok bürokrat ve yöneticinin, gazetecilerin ve DP çevre il ve ilçe teşkilatlarının ileri gelenlerinin katıldığı açılış töreninde Fuat Köprülü bir konuşma yapmış ve bu konuşmada DP'nin bir husumet partisi olmadığını; dünyanın gidiş şartlarına göre partinin kurulduğunu dile getirmiştir. Ayrıca partilerinin Serbest Cumhuriyet Fırkasından farklı olduğunu vurgulayarak o fırkanın emirle kurulduğunu ve emirle kapandığını ama DP için böyle bir şeyin söz konusu bile olamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca yaptığı konuşmada "birtakım kendini bilmezler" olarak addettiği kişilerin partiye husumet gösterdiğini, tehditler savurur gibi tavır takındığını ileri sürerek "Bu kişilerin bu hallerine ancak gülünür!" diyerek sözlerini tamamlamıştır.²³

Yerel bürokrasinin tam kadro ile katılarak destek verdiği açılış töreni sorunsuz geçmiş ve karşılıklı iyi niyet temennileriyle son bulmuştur. İlişkileri geren asıl durum, açılıştan birkaç hafta sonra Fuat Köprülü'nün yabancı basın organlarına verdiği röportajla gerçekleşmiştir. Chicago Tribune ve New York Times gazetelerine konuşan Fuat Köprülü Adana Valisi Akif Eyidoğan'dan şikâyetçi olmuş ve DP'nin ocak açmasının vali tarafından engellediğini ifade etmiştir. Fuat Köprülü verdiği röportajda Türkiye hükümetini, memleketin politika hayatında gayri kanuni ve demokrasiye aykırı metotlara başvurmakla suçlayarak Anadolu'da birçok kasabalarda DP'nin faaliyetlerinin polis ve jandarma da dâhil olmak üzere hükümet makamları tarafından baltalandığını iddia etmiştir.²⁴ Köprülü'ye CHP'den tepkiler gelmiş ve hatta o dönem CHP milletvekili olan Nihat Erim, ortada hiçbir şey yokken bu kadar telaş ve kızgınlık göstermenin altında başka sebepler olduğunu ima ederek "DP'nin çok istediği ileri demokrasi kurulduktan sonra aile işlerini bile yabancılarla görüşmek zorunda kalınacağı" şeklinde bir olasılığı ortaya atmıştır.²⁵

¹⁶ Yavuz Abadan, "Türk Demokrasisi ve Yeni Parti", *Bugün*, 22 Ocak 1946, 1.

¹⁷ "Varan Beş", *Yeni Adana*, 22 Mart 1946, 1.

¹⁸ "Demokrat Parti Seyhan Teşkilatı", *Türk Sözü*, 12 Mart 1946, 1.

¹⁹ "Demokrat Parti İl ve İlçe Heyetleri Kuruldu", *Bugün*, 10 Mart 1946, 1.

²⁰ Zeynel Besim Sun, "Demokrat Parti Kurma Teşebbüsü", *Türk Sözü*, 7 Mart 1946, 1.

²¹ "Demokrat Parti Seyhan İli Müteşebbis Heyeti Başkanlığından", *Türk Sözü*, 20 Mart 1946, 3.

²² "Fuat Köprülü Dün Şehrimize Geldi", *Türk Sözü*, 20 Nisan 1946, 2.

²³ "Demokrat Parti", *Yeni Adana*, 24 Nisan 1946, 2.

²⁴ "Fuat Köprülü Hükümeti Şikâyet Etti", *Yeni Adana*, 16 Mayıs 1946, 1.

²⁵ "Fuat Köprülü Yeni Bir Beyanatta Bulundu", *Yeni Adana*, 17 Mayıs 1946, 1.

Yönetilen suçlamalara karşı ise Vali Akif Eyidoğan Bugün gazetesinden cevap vermiştir. Vali, DP'nin Adana İl Teşkilatının açılmasına kendisinin de katıldığını ama Akkapı Mahallesi'nde açılacak ocağın CHP'nin ocağıyla aynı binada bulunmasından dolayı ilk başta açılmamasına yönelik bir emir gönderilse de daha sonra bunun kanunsuz olduğu ifade edilerek emrin geri alınıp ocağın açıldığını ifade etmiştir. İl dâhilinde ne DP'nin ne de başka bir partinin herhangi bir şubesinin kanuni kuruluş ve açılışına mâni olunması için ne polise ne de jandarmaya hiçbir emir verilmediğini dile getiren Vali, bu durum için Amerikan gazetelerine başvurmanın oldukça tuhaf olduğunu belirtmiştir.²⁶

Tepkiler bununla da kalmamış ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde bu konuyla alakalı yazdığı makaleyi sütunlarına taşıyan Bugün gazetesi, olayın üstüne gitmeye devam etmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, Fuat Köprülü'nün memleketi yabancılara ve özellikle ülkenin düşmanı olarak nitelediği Gürcü profesörler, Moskova radyoları ve Ermeni papazlarına şikâyet ettiğini ve eğer kendisinin bir şikâyeti varsa bunu Türk kamuoyuna yapması gerektiğini yazmıştır. Bu hareketinden dolayı Fuat Köprülü'yü milli hissiyattan yoksun bir kişi olarak betimleyerek şikâyetin niteliğinin yetersiz olduğunu iddia etmiştir. Yalçın'a göre DP'nin ocak açması bir tek Adana'da engellenmiş olmalıdır ki diğer şehirlerde faaliyet gösteren ocaklar genel bir yasağın olmadığını göstermektedir.²⁷

Cavit Oral da konuya bizzat dâhil olmuş ve yayımladığı makalede Köprülü'nün verdiği beyanati bir memlekette demokrasiyi gerçekleştirme, particilik zihniyetini yayma ve yerleştirmenin görüldüğü gibi kolay bir iş olmadığını bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Köprülü gibi aydın ve tanınmış bir politikacının bile hissiyatına mağlup olabileceğinin altını çizerken bu hareketin DP'nin iktidarı hedeflediğinin bir işareti olduğunu ifade etmiştir. İktidarın her partinin arzusu olduğu gerçeğinin yanında bu partinin henüz birkaç aylık ömrüyle bu kadar büyük bir hamleye girişmesinin normal olmadığını da dile getirmiştir. DP'nin karşısında 25 yıldan beri kökleşmiş, ülkede büyük çapta inkılaplar başarmış ve başında Atatürk ve İnönü gibi müstesna liderlerin bulunduğu mağlup edilmesi güç bir parti vardır. Oral'a göre DP bu kadar ihtirasla hareket etmemeli ve demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarından olan iktidarı denetleme ve tenkit vazifesine yoğunlaşmalıdır. Partinin tabanı bu şekilde zamanla genişleyerek 5-10 sene içinde DP olgunlaşıp CHP'nin karşısına gerçek bir rakip olarak belirecektir. Gerçek muhalefetten anlaşılan mana tamamıyla budur.²⁸

Gelen tepkiler üzerine Köprülü kendini savunmuş ve röportaj verdiği gazetecinin²⁹ yabancı bir gazetede çalıştığını bilmediğini söylemiştir.³⁰ Fakat bu savunma yeterli bulunmamış ve daha sonra şiddetlenecek olan parti savaşlarının ilk aşamasını oluşturmuştur. DP'nin Cavit Oral'ın da yazısında dile getirdiği gibi çizilen çerçevenin dışına çıkması karşılıklı atışmaların dozunu arttırmış ve iktidar mücadelesi için iki partiyi karşı karşıya getirmiştir. Bu durum gelecek günlerin bir ön provası olarak kabul edilebilen önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1946 Yerel Seçimleri ve Parti Rekabeti

29 Nisan 1946'da TBMM'de o dönem İçişleri Bakanı olan Hilmi Uran söz alıp seçimlerin artık bir hafta ve kâfi gelmediği takdirde uzatılarak ikinci bir hafta dâhilinde yapılması hükmünü değiştirerek belediye seçimlerinin bir günde yapılması hükmünü getirdiklerini, seçimlerin pazar günü olacağını ve seçim esnasında vatandaşlar oy kullanırken partilerin temsilci buldurmasına olanak sağladıklarını dile getirmiştir.³¹ Bu değişikliğin yanında 1946'da yapılması gereken yerel seçimleri Eylül ayından Mayıs'a taşıyacaklarını açıklamış ve bunun sebebi olarak da olası bir genel seçimde bugünkü belediye heyetleri yerine yeni seçim kanunuyla belirlenecek belediye heyetlerinin görev almasının daha demokratik ve bugünün ihtiyacına daha uygun olduğu gösterilmiştir.³²

Meclisteki görüşmelerde söz alan DP kurucularından Adnan Menderes bu düzenlemeye itiraz etmiştir. Ona göre belediye meclis seçimlerinin erkene çekilmesi ve 1947'de yapılması gereken milletvekili seçimlerinin de bir yıl öne alınması yanlıştır. Siyasi alanda teşkilatlanma henüz ilk aylarını yaşamaktadır. Seçimlerin böyle bir zamanda yapılması ve yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın dahi esirgemek istenmesi millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar olarak karşıladığını ifade eden Adnan Menderes, bu durumun kamuoyundan

²⁶ "Valimiz Akif Eyidoğan'ın Bugün'e Yaptığı Demeç", *Bugün*, 17 Mayıs 1946, 1.

²⁷ Cahit Yalçın, "Bir Fena Vatandaş Örneği", *Bugün*, 19 Mayıs 1946, 1.

²⁸ Cavit Oral, "Normal Muhalefetten Anladığımız", *Bugün*, 21 Mayıs 1946, 1.

²⁹ Gazetecinin adı makalelerde belirtilmemiştir.

³⁰ Oral, "Normal Muhalefetten Anladığımız", *Bugün*, 21 Mayıs 1946, 1.

³¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 7, Cilt 22, Toplantı 3, 45. Birleşim, 29 Nisan 1946, 215.

³² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 7, Cilt 22, Toplantı 3, 45. Birleşim, 29 Nisan 1946, 215.

kaçmayacağını da sözlerine eklemiştir. Hala CHP harici siyasi partilerin matbuat türü baskılar ve kanuni engeller altında olduğunu dile getirirken memlekette gerçek ve ileri demokrasiye yer veren tedbirler alınmadıkça demokrasiyi aksatan kanunlar değişmedikçe ve milletin yeni seçime hazırlanması için belli bir zaman geçmedikçe seçimlerin yapılmasının çok hatalı bir hareket olduğunda ısrar ettiklerini ifade ederek sözlerini tamamlamıştır.³³ Bunun üzerine CHP adına söz alan Recep Peker, kürsüden DP'lilerin sesini duymaktan mutluluk duyduklarını dile getirerek inkılap partisi olan CHP'nin herhangi bir partinin yürüyüşünü engellemesinin mümkün olmadığını söyleyerek DP'nin kuruluşunu faydalı bulduklarını ve demokrat memleketlerdeki düşünceye sahip olmalarından dolayı da bunu desteklediklerini belirtmiştir. Bunun yanında Mayıs ayına taşınan yerel seçimlere partinin katılmasını ve sandık başında temsilciler bulundurmasını candan dilediğini ifade etmiştir.³⁴

DP'nin seçimlerin öne alınmasına verdiği tepki ve buna müteakip seçime katılma konusundaki meyilsiz tavrı Adana basınında yer bulmuş ve Bugün gazetesi; bu kanunun hazırlanmasında tamamıyla geniş, ileri ve demokratik bir zihniyetin hâkim olduğunu ileri sürerek muhalefete de yarayan bu karara muhaliflerin tamamıyla karşı çıkmasını şaşkınlıkla karşılamıştır. Burada önemli olan noktanın kanunun içeriği değil kanunun miadından evvel tatbik edilmesi olduğunu ileri sürmüştür. Bunun arkasında ise geçerli sebepler olduğunu vurgulayan gazete, iktidar partisinin bu kararı almasında "Dış politikada kuvvetli olmak ve seçmenleri kış aylarının zorluğundan kurtarmak etkili olmuştur." demiştir. DP'ye tavsiyesi bu karara uyararak teşkilatını tamamladığı yerlerde seçimlere girmesidir. Seçimleri boykot etmek tehlikelidir. Celal Bayar dış politikayı da göz önüne alarak daha yapıcı ve realist davranmalıdır.³⁵

Zeynel Besim Sun ise Türk Sözü'nde yazdığı makalede olaya farklı bir açıdan bakmış ve DP'nin seçime girip girmemesinden ziyade halkın seçime ilgi göstermesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁶ Daha önceki dönemlerde "tepeden inme usulüyle keyfe göre yapılan listeleri" halkın önüne koyanların artık yeni bir döneme girdiklerinin farkına varmalarının önemini vurgulayan Sun, 50,000 seçmeni olan Adana'da 3000-5000 kişinin seçime girmesinin bir fecaat olacağını dile getirmiştir. Burada CHP'nin çok partili dönemi başlattığının da altını çizen Sun, milletin siyasi rüştünü ispat ettiğini ve demokrasi hayatına layık olduğunu da sözlerine eklemiştir. Kafalarını ileri hayata ayarlama imkânını bulamayanların ve halkın doğrudan doğruya söz sahibi oluşuna akıl erdiremeyenlerin CHP'nin yeni partileri teşvik etmesine şaşırduklarını ama bunun demokratik hayatın bir gereği olduğunu söylemiştir. CHP içinde yer alanların hepsinin de bu yeni hayata uyması elzemdir. Bu yeni şartlarla hareket ederek halkın da seçimlere iştirak etmesi teşvik edilmelidir.³⁷

Yeni Adana ise seçimlerin vaktinden dört ay önce yenilenmesini demokrasinin bir tezahürü olarak değerlendirmiş ve bu kararı rejimin erişilmez eserlerinden biri olarak saymıştır. Erken seçim kararı gazeteye göre Kuvâ-yi Milliyecilik ruhuna benzemekte ve o dönemki başarıların da ani ve kati şekilde alınıp başarıya götürdüğünün altı çizilmektedir.³⁸ İnönü'nün demeçlerini de sütunlarına taşıyan gazete, Cumhurbaşkanı'nın Akşehir'de verdiği demeçte seçimin öne alınmasının sebebi olarak dünyanın belirsiz bir döneme girmesi sebebiyle Türkiye'nin hangi istikamette ve ne anlayışta olduğunu içerde ve dışarda belli etmesi gerektiği olarak vermiştir. Cumhurbaşkanı bu seçimde halkı seçime katılmaya davet etmiş ve "Eğer bizim takip edeceğimiz politikayı tasvip ediyorsanız bunu seçimlerde göstereceksiniz" demiştir.³⁹

Burada dikkat çeken nokta aynı Türk Sözü gazetesinde olduğu gibi CHP'lilerin artık çok partili sisteme geçtiklerinin farkına varmalarıdır. Yeni Adana da daha önce yapıldığı gibi dar bir çerçevede hazırlanan adaylara oy vermenin artık bitmesi mecburiyetinin ve yeni esaslara dayanan yeni seçim şartlarına riayet edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁰ Aynı zamanda seçmenlerin seçime alakasızlığı da tekrar vurgulanmış ve İnönü'nün seçime katılma çağrısına rağmen pek az seçmenin asılı listeleri incelediğini ve kendi adını aradığını belirten gazete, seçim işleriyle mesul olanların "bütün milletin şuurlu bir teşebbüsle bu vazifeyi yapmasını temin edecek bütün imkânları" hazırlaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹

³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 7, Cilt 22, Toplantı 3, 45. Birleşim, 29 Nisan 1946, 216.

³⁴ "Büyük Millet Meclisinde Tartışmalı Bir Oturum", *Türk Sözü*, 30 Nisan 1946, 1.

³⁵ Cavit Oral, "Belediye Seçimleri", *Bugün*, 3 Mayıs 1946, 1.

³⁶ Zeynel Besim Sun, "Hak'la Halk Bir Mefhumdur", *Türk Sözü*, 4 Mayıs 1946, 1.

³⁷ Sun, "Hak'la Halk Bir Mefhumdur", *Türk Sözü*, 4 Mayıs 1946, 1.

³⁸ Ahmet Remzi Yüreğir, "Belediye Seçimleri, Muhalifler ve Zümreciler", *Yeni Adana*, 2 Mayıs 1946, 1.

³⁹ "Milli Şefin Akşehirli Demeci", *Yeni Adana*, 6 Mayıs 1946, 1.

⁴⁰ Yüreğir, "Belediye Seçimleri", 1.

⁴¹ Mehmet Bakşı, "Günün Meselesi", *Yeni Adana*, 11 Mayıs 1946, 2.

DP, Celal Bayar'ın açıklamaları doğrultusunda partinin teşkilatının ilerlemesine meydan vermeden seçimleri yapma nedenini öne sürerek seçimlere iştirak etmemiştir. Bayar'ın söylemiyle daha müteşebbis heyetlerinin kurulmadığı vilayetlerin olması bu kararın alınmasında etkindir. Bunun yanında seçimlerin normal zamanında, yani eylülde, yapılması halinde ise hiçbir itirazda bulunmadan seçime katılma kararı alacaklarını açıklamıştır.⁴² Bunun yanında İnönü'nün Akşehir'de açıkladığı gibi ne iç politikada ne de dünya vaziyetinde esaslı bir değişim meydana gelmediği halde seçimlerin öne alınması ve bir nevi parti üzerinde bir emrivaki yaratılması da seçime girilmemesinin sebepleri arasında yer almaktadır. DP kurmaylarına göre CHP'nin amacı diğer partilerin ilerleyişini durdurmak ve bir dönem daha tek parti rejimini korumaktır.⁴³

Bugün gazetesi Celal Bayar başta olmak üzere DP'nin kurmaylarının yerel seçimleri protesto etme kararını Peyami Safa'nın Vakit gazetesinde yazdığı yazıyla cevaplamıştır. Peyami Safa makalesinde DP'nin tutarlı bir politikayı kurulduğu andan itibaren yürütemediğini, CHP'nin programının benzerini benimseyip ortaya bir farklı politika sunmadığını ve seçime hazırız söylemini başlatıp arkasından seçimleri protesto etmeye karar verdiklerini yazmıştır. Buradaki asıl nedenin ise DP'nin seçimlere girme cesaretini kendinde bulamamasına bağlayarak bu hareketin halk nezdinde partiye karşı güvenini sıfıra indirebileceğini iddia etmiştir.⁴⁴

Atışmaların devam etmesi üzerine Celal Bayar tekrar cevap vermek zorunda kalmış ve seçime girmeme sebeplerini tekrarlamıştır. Bayar, iştirak etmemelerinin arkasında memleketin iç idaresini itham etmek olmadığını, milli iradenin gereği gibi tecellisini engelleyen kanuni hükümler kaldırılmadan yani toplanma ve cemiyet kurma gibi hürriyetler teminat altına alınmadan özgür bir seçimden bahsetmenin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca partilerin teşkilatlanmalarını beklemeden seçime gidilmiş olmasını da tekrar ifade ederek seçim kararı alınırken kimsenin kendilerine danışmadığını yinelemiştir. Burada eleştirilen bir diğer nokta ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak CHP Genel Başkanlığına seçilmesidir ki Bayar burada tarafsızlığa vurgu yaparak anayasanın devlet başkanının sorumsuzluğu prensibini hatırlatmıştır.⁴⁵ Bu konu 1946 yılının yoğun seçim programında DP'nin itiraz edip eleştiri yaptığı en önemli mevzulardan biri olmaya devam etmiştir. 10 Mayıs 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı toplanmış ve "Değişmez Genel Başkan" unvanını taşıyan İsmet İnönü, "değişmez" vasfının kaldırılmasını teklif ederek partinin genel başkanlığına seçilmiştir.⁴⁶

DP'nin eleştirileri karşısında CHP taraftarı Adana basını ise savunmaya geçmiş ve İnönü'nün kişiliği, duruşu ve geçmişi üzerinden kurultayda alınan kararın arkasında durmuştur. Bu konuda Türk Sözü'nde bir yazı yazar Zeynel Besim Sun, her tarafından düşüklük fıskıran bir taarruzla karşı karşıya kaldıklarını söyledikten sonra DP'nin hiçbir ölçüye değer ve önem vermeksizin uluorta yürüdüğünü iddia etmiştir. İnönü'yü bu ayrı bir yere koyarak "özel hüviyetini milletin hüviyetine karıştırmış ve yüksek şahsiyeti cumhurbaşkanlığından büsbütün ayrı bir hususiyete kavuşmuş sayılı Türk büyüklerinden biri" olarak tanımlamıştır. İnönü'nün parti tartışmalarıyla çürütülemeyecek bir kişi olarak aynı Atatürk gibi Türk milletinin bir bayrak gibi taşıdığı ve taşıyacağı nadide şahsiyetlerden biri olarak olduğu yerde milletin ondan başkasına oy kullanmayı düşünmediğini ifade etmiştir. Bu hareketi demokrasinin katli olarak yorumlayan DP'lilere cevaben de varlığını devam ettiren beş siyasi partiyi göstermiştir.⁴⁷ Ferit Celal Güven de benzer şekilde DP'nin bu konuda çıkışını saygısız bir politika oyununa benzetmiş ve İnönü'nün bir devlet ve parti başkanı olmasının ötesinde "milyonlarca vatandaşın kendisine öteden beri büyük umutlarla ve inançlarla bağlı bulunduğu ve ötesi için de bir şeyler beklediği kuvvet" olarak tanımlamıştır. Bu kuvvetin CHP'nin başında bulunması mutlak suretle halkın isteğini yansıtmaktadır.⁴⁸

Beklenildiği üzere 28 Mayıs 1946'da gerçekleşen yerel seçimlere DP Adana'da katılmamış ama sandık görevlisi göndermiştir.⁴⁹ Seçim sonrasında ise parti Adana'da seçimlerin düzgün yapılmadığına dair resmi şikâyette bulunmuş ve bu şikâyetini bir broşür olarak 4000 nüsha bastırıp halka dağıtmıştır. Bunun üzerine Vali Akif Eyidoğan savunmaya geçmiş ve sandıkların boş olarak tüm sandık görevlilerine gösterildiğini ve daha sonra da mühürlendiğini ifade ederek hangi aşamada DP temsilcisinin sandıkları görmek istediğini anlamadıklarını ve seçime iştirak için söylendiği gibi kimseyi zorlamadıklarını belirtmiştir.⁵⁰ Yerel seçimlerle ilgili yolsuzluk iddiası

⁴² "Celal Bayar'ın Yaptığı İki Beyanat", *Bugün*, 7 Mayıs 1946, 1.

⁴³ "Demokrat Parti Belediye Seçimlerine Girmiyor", *Bugün*, 9 Mayıs 1946, 1.

⁴⁴ Peyami Safa, "Uzun Bir Tereddüdün Sonu", *Bugün*, 14 Mayıs 1946, 2.

⁴⁵ "İnönü'nün Nutku Karşısında Demokrat Parti Açıklama Yaptı", *Bugün*, 15 Mayıs 1946, 3.

⁴⁶ "İnönü CHP Genel Başkanlığına Seçildi", *Türk Sözü*, 4 Mayıs 1946, 1.

⁴⁷ Zeynel Besim Sun, "Demokrat Parti Yeni Beyannamesiyle Çıkmazların En Çıkmazına Girmiştir", *Türk Sözü*, 16 Mayıs 1946, 1.

⁴⁸ Ferit Celal Güven, "Demokrat Partinin Beyannamesi", *Türk Sözü*, 20 Mayıs 1946, 1.

⁴⁹ "Demokrat Parti Adana'da Belediye Seçimlerine Katılmamış Ama Sandık Görevlisi Göndermiş", *Bugün*, 28 Mayıs 1946, 2.

⁵⁰ "Vali Akif Eyidoğan'ın Demokrat Parti'ye Cevabı", *Bugün*, 28 Mayıs 1946, 1.

TBMM'ye de taşınmış ve Manisa Milletvekili Hikmet Bayur'un verdiği takrime karşı İçişleri Bakanı Hilmi Uran her seçimde hataların ve yolsuzlukların olabileceğini çünkü seçim sisteminin değişmiş olmasıyla da hata payının arttığını sözlerine eklemiştir. Bunun yanında seçime katılım oranının DP'nin girmemesine rağmen yüzde 64'e ulaştığını söyleyerek bunun şimdiye kadarki en yüksek oran olduğunu belirtmiştir. Bu tartışmayı gazetesine taşıyan Cavit Oral ise bu katılımın takdirle karşılanması gerektiğini ifade ederek Hikmet Bayur'un bu oranı yüzde 15 ya da 25'e çekmeye çalıştığını ve muhalefeti tenkit ederken bir yanda da hakikatleri de kabul etmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır.⁵¹

1946 Genel Seçimleri ve Adana Basını

Yerel seçimlerin hemen arkasından bu sefer TBMM'de milletvekili seçimi hakkında kanun tasarısı görüşülmeye başlanmıştır. Burada hedeflenen, seçim güvenliği ve vatandaş hukukunun genişletilmesidir. Tek dereceli yapılacak seçimlerin bir gün içerisinde bitirilmesi, seçmen defterlerinin altı gün askıda kalması ve seçim itirazlarının üç gün boyunca yapılabilmesi en temel değişikliklerdir.⁵² Milletvekilliği Seçimi Hakkında Kanun Tasarısı 5 Haziran'da mecliste kabul edilmiş⁵³ ve seçimin 21 Temmuz'da yapılması kesinleşmiştir. DP'nin ise milletvekili seçimlerine katılıp katılması yapılacak parti genel kongresinden sonra belli olmuş ve parti seçimlere katılma kararı almıştır.⁵⁴ Seçimden yaklaşık bir ay önce ise CHP ve DP milletvekili adayları seçim bölgelerine gitmeye başlayarak propaganda işlerine yoğunlaşmışlardır. Bu süreçte diğer bir muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi, genel merkezde yaptığı toplantı sonrası seçimlere katılmaya karar vermiştir.⁵⁵

Seçim yarışının başlamasıyla Yeni Adana sütunlarında bu seçimin önemini vurgulayarak "Asil ve kahraman Türk milleti şimdiye kadar tarihte emsaline rastlanmamış demokratça bir kanun ve karar gereğince büyük bir seçimin hazırlıklarına girişmiş bulunmaktadır." demiştir. Her ne kadar muhalif cepheden "Yazı hürriyeti yok!" sesleri gelse de istedikleri şekilde konuşmalarına imkân verildiğini iddia eden gazete, bu imkânları sağlayan iktidar partisine şükranlarını göndererek mertçe yarışma arzusunu dile getirmiştir.⁵⁶ Bunun yanında Cavit Oral, DP'nin seçime katılma kararını yerinde bularak demokrasi için bu katılımın gerekli ve yararlı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁷

Fakat seçim yaklaştıkça bu tavır değişmiş ve tartışmaların dozu daha da yükselmiştir. En başta gelen eleştiri konusu ise DP'nin propaganda yaparken kullandığı dildir. Bu dilin gerçekdışı olduğu vurgulanırken seviyesinin düşüklüğüne de gönderme yapılmıştır. Bu konuyla alakalı örneklerden birini Ferit Celal Güven gazetesine yazdığı makalede vermiş ve DP'nin kurucularının yaptıkları propagandada "İktidar mevkiine geleceğiz; pişman olacaklar." sözüne dikkat çekmiştir. Burada Güven'in ilk başta hatırlattığı husus DP'li liderlerin de CHP içinden çıktığı ve ortada bir pişmanlık varsa onların da pişman olacağıdır. Bunun yanında CHP'nin bu laflarla sinecek bir parti olmadığını da hatırlatarak partinin ana görevinin inkılap yürüyüşü olduğunu ve bu sorumluluğu bu işi taşıyamayacak kuvvette olanlara teslim edilemeyeceğini belirtmiştir. CHP'nin demokrasi yanlısı bir parti olarak parti ahlak ve prensipleri içinde hizmet eden bütün partilere saygı gösterdiğini fakat bunun dışında bu parti mensupları birtakım demagojilere sarak halkın huzurunu ve memleketin yüksek menfaatlerini incitecek zaafa düşürecek hafifliklere saptıkları zaman iyi niyetin bittiğini ifade etmiştir.⁵⁸

Buna benzer bir propaganda örneğini Bugün gazetesi Osmaniye'de seçim çalışmalarında bulunan DP'lilerin verdiği nutuklarla pekiştirmiştir. Osmaniye'deki DP mensuplarından biri kahve köşesi sohbetlerinde milletvekili seçimlerinde eğer karşı taraftan, yani iktidar tarafından, göreceklere herhangi bir tazyikte bunun karşılığını çok ağır ödeteceklerini çünkü birçok yabancı hükümetin gözünün bu seçimde olduğunu dile getirmiştir. Yapılacak hareketlerin bir karşılığının olacağı imasında bulunmak ise gazetede ters bir tepkiyle karşılanmış ve "Biz demokrat idareyi yabancıların işaretlerine göre mi ayarlayacağız?" sorusuyla bu tepki gösterilmiştir. Burada yapılmak istenen, propagandanın niteliksiz olduğunu bir kez daha öne çıkartmaktır.⁵⁹

⁵¹ Cavit Oral, "Bir Takrir Münasebetiyle", *Bugün*, 4 Haziran 1946, 1.

⁵² *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 57, Dönem 7, Cilt 23, Toplantı 3, 31 Mayıs 1946, 246.

⁵³ *TBMM Tutanak Dergisi*, 59. Birleşim 59, Dönem 7, Cilt 24, Toplantı 3,5 Haziran 1946, 39.

⁵⁴ "Demokrat Parti Bu Seçimlere Girecek", *Yeni Adana*, 7 Haziran 1946, 2.

⁵⁵ "Seçim Hazırlıkları", *Yeni Adana*, 19 Haziran 1946, 1.

⁵⁶ "Büyük Seçim, Bol ve Bulunmaz Hürriyetler", *Yeni Adana*, 20 Haziran 1946, 1.

⁵⁷ Cavit Oral, "Seçim Mücadelesine Başlarken", *Bugün*, 21 Haziran 1946, 1.

⁵⁸ Ferit Celal Güven, "Partimiz Vazifesinde ve İşinin Başında Kalacaktır", *Türk Sözü*, 26 Haziran 1946, 1.

⁵⁹ Hamdi Akalın, "Osmaniye Mektupları: Dertler Olaylar", *Bugün*, 25 Haziran 1946, 2.

Muhalefetin propagandasını “yalan sanatı” olarak tanımlayan Türk Sözü gazetesi ise muhaliflerin parolalarının yalan, iftira ve vaat olduğunu ve bunu tüm ülkede uyguladıklarını dile getirmiştir.⁶⁰ Bunun yanında verilen vaatlerin hiç gerçekçi olmadığını da vurgulayan gazete, DP milletvekili adaylarının “Toprak Kanunu’nu kaldıracacağız.” diye propaganda yaptıklarını ama bu kanunun köylüyü toprak sahibi yaptığını unuttuklarını yazmıştır. Ayrıca askerlik yapan köylülerin köylere döneceğini söyleyerek de gerçekten uzak vaatlerde bulduklarını, çünkü bu askerlerin sınırları koruduğunu ve savaş bitse de tehlikenin geçmediğini hatırlatmıştır. Sınırı bekleyen askerlere ihtiyaç olduğunu ifade eden gazete, kötü propagandanın meşru olamayacağını da altını çizmiştir.⁶¹ Aynı şekilde Mersin’de DP’ye mensup bazı kişiler küçük esnafları dolaşarak belediye seçiminin kanunsuz yapıldığını ve bu yüzden seçimin yeniden yapılacağını ileri sürerek esnaflara vaatlerde bulunmuştur. Bugün gazetesi bu vaatleri halkı aldatma çabası olarak yorumlayarak bu propagandanın Mersinliler tarafından hiç iyi karşılanmadığı şeklinde bir yorumda bulunmuştur.⁶²

Bu tarz bir propagandanın halk nezdinde geri teptiğini de iddia eden CHP taraftarı Adana basını ise Ankara Gölbaşı’nda köylülere nutuk veren DP’lilerin, “Biz hükümet sandalyesini devredeceğiz. Ondan sonra onlardan hesap soracağız. Onların zulmünden sizleri kurtaracağız. Elinizden şimdiye kadar alınan mallarınızı geri vereceğiz. Ekim fiyatlarını yükselteceğiz. Hayatı ucuzlatacağız. Köyün masraflarını biz yapacağız ve hiç vergi almayacağız.” şeklinde verdikleri nutku yayınlamıştır. Tutarsız diye nitelendirilen vaatlerin halk arasında hoşnutsuzluk yarattığını ve bunun sonucunda DP’den büyük çaplı istifalara neden olduğunu iddia etmiştir.⁶³ İstifa meselesi sadece propagandanın yanlışlığını göstermek için değil DP’nin yetersizliğini göstermede delil olarak da kullanılmış ve düzenli olarak Türkiye’nin farklı bölgelerinden DP’den istifa haberleri verilmiştir.⁶⁴

DP’nin seçim propagandasının içine dâhil ettiği konulardan biri de iktidar partisiyle eşit şartlar altında mücadele edememe ve önlerine sürekli set çekilmesi olmuştur. Buna örnek olarak gösterilen olaylardan biri ise Celal Bayar’ın şikâyeti üzerine gerçekleşmiştir. Bayar, Mersin’de yapacağı toplantıya valilik tarafından yasak getirildiğini söylerken Bugün gazetesi bu durumu şehre geç vakitte gelen Bayar’ın nutuk vermek arzusunda olmadığına bağlamış ve idari makamların böyle bir yasaklama getirmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine açıklama yapan Mersin Valisi Tefvik Sırrı Gür ise nutuk için önceden koyulan kurallara göre haber verilmediğini ve İçtimaat-ı Umumiye Kanunu’na uyulmadığını söylemiştir.⁶⁵

Bu yapılan ve niteliksiz olarak tanımlanan propagandanın arkasında ise DP’ye üye olan kişilerin vasıfsız olması gösterilerek bu kişilerin CHP kadrolarına alınmadığı için DP’ye gitmek durumunda kalanlar olduğu ima edilmiştir. Verilen listeye göre savaş yıllarında dalavereyle zengin olanlar, milletvekili olmak için yıllarca CHP’nin kapısını aşındıranlar, Toprak Kanunu’nun çıkmasıyla kendisinin ihtiyaçtan fazla topraklarını değeri mukabilinde hükümetçe satın alınarak bu toprakların köylülere dağıtılma kararına kızanlar, herhangi bir suiistimal ve şüpheli faaliyet üzerine işinden çıkarılıp hükümete küsenler, CHP’nin inkılapçı prensipleriyle uyuşmayanlar, işgal devrinde memlekete ihanet etmiş olanlar ve particiliği ve siyasi hayatı bir ticaret işi sananlar kendilerini farklı bir şekilde tanıtır muhalefette en güçlü gördükleri parti olan DP’ye başvurmuşlardır. Bu kişiler DP’nin iktidara gelme durumunda gerçek yüzlerini göstereceklerdir. Celal Bayar gibi akıllı başında ve memlekete hizmet etmiş birinin bu oyunlara karşı hazırlıklı olması şarttır. Çünkü bu durum, memleketi felakete sürükleme gücüne sahiptir.⁶⁶

Bu propagandalara karşılık olarak ise CHP Genel Sekreterliği parti teşkilatına yolladığı genelgede taşkınlık yapmanın yasaklandığını belirterek parti içinde uyuma dikkat çekmiştir. Partililerin birbiriyle çatışmasının yol açtığı zararlar üzerinde duran Ferit Celal Güven, Ankara’da toplanan DP Kongresine Adana’dan gelen murahhasın sözlerine yer vererek DP’nin Adana’da kuvvetini ve seçim şansını CHP içindeki ikiliğe borçlu olduğu ve parti içinde ne kadar kavga olursa bu durumun DP’nin seçilme ihtimalini o kadar yükselteceği iddiasını ortaya atmıştır. Bunun yanında CHP’nin bir hizmet partisi olarak 20 yıldır büyük işler başardığını ve bunu yaparken de vasıflı bir kadroyla hareket edildiğinin altını çizmiştir. Başlatılan işlerin tamamlanması için CHP’nin daha uzun süre iktidar mevkiini sıkı sıkı elinde tutmak zorunda olduğunu hatırlatarak bu zaruretin sadece iç politikanın işlevselliği için

⁶⁰ Ferit Celal Güven, “Muhalefetin Yalan Sanatı ve Saygısızlıkları”, *Türk Sözü*, 28 Haziran 1946, 1.

⁶¹ Nevzat Güven, “Kimse Hain Değildir”, *Türk Sözü*, 2 Temmuz 1946, 1.

⁶² “Demokrat Parti’nin Yeni Bir Propaganda Usulü”, *Bugün*, 3 Temmuz 1946, 2.

⁶³ “Seçim Propagandası”, *Bugün*, 4 Temmuz 1946, 2.

⁶⁴ “Demokrat Parti’den İstifalar Devam Ediyor”, *Yeni Adana*, 4 Temmuz 1946, 2.

⁶⁵ “Demokratların Malum Taktiklerinden Biri Daha”, *Bugün*, 2 Temmuz 1946, 2.

⁶⁶ Murat Sertoğlu, “Demokrat Partinin Lideri Olsaydım”, *Türk Sözü*, 29 Haziran 1946, 2.

olmadığına, aynı zamanda dış tehlikelerin önlenmesindeki önemine vurgu yapmıştır. Onun için her partili de bunu düşünüp ona göre hareket etmelidir ve kavgaları dışarı taşırmamalıdır. Ayrıca bu seçimin belediye seçimlerinden farklı olduğunu da hatırlatan Güven, karşılarında kazanma hırsıyla yanan bir parti olduğuna da dikkat çekmiştir.⁶⁷ Bu açıdan bakıldığında muhalif partiye koz vermemek için parti disiplininin taşıdığı önemi öne çıkartmıştır. CHP'nin sakin politikasının halkın dikkatinden kaçmayarak bir zaferi garantileyeceği de iddia edilmiştir.⁶⁸

CHP'nin DP'nin uyguladığı muhalefete karşı kullandığı bir diğer propaganda metodu ise Kuvâ-yi Milliyeci geçmişe vurgu yapmaktır. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nda aktif rol alan Ahmet Remzi Yüreğir bu yöntemi kullanarak okuyucularına 27 yıl önce düştükleri karanlık dönemden nasıl bir aydınlığa çıkartıldıklarını hatırlatmayı bir görev addedmektedir. Halkın geçmişin ıstıraplı günlerini, yaşadıkları dönemin müreffeh hayatıyla mukayese ettiklerinde Kuvâ-yi Milliyeci liderlerin ne kadar önemli olduklarını anlayacaklarını ve daha uzun süre görevde bulunmalarının gerekliliğini takdir edeceklerini yazan Yüreğir, partinin geçmişini İstiklal Mücadelesi 'ne bağlamış ve yollarına devam edeceklerini belirtmiştir. Ülkede medeni hamlelerle medeniyet eseri yaratıp ebedileşmiş abideler dikmiş eski Kuvâ-yi Milliyeciler ve yeni CHP'lilerin bu vatana yaptıklarını kadirşinas bir milletin inkâr edemeyeceğini ve temelsiz vaatlerden ziyade sayılı ve sabit eserlerin her zaman daha geçerli olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹ Burada vurgulanan, yapılan işlerin öne çıkarılması ve belirsiz vaatlerin yetersiz bulunmasıdır. CHP'nin önemini Ceyhan Halkevi'nde konuşma yapan Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Remzi Oğuz Arık'ın konuşmasıyla pekiştirmek isteyen Türk Sözü ve Yeni Adana gazeteleri Adanalı profesörün CHP için kullandığı "CHP yok edilmek istenilen Türk milletinin bütün dünyaya karşı çarpışmasından doğmuş bir partidir." sözünü sütunlarına taşımıştır. Bu konuşmada aynı zamanda tek parti savunmasına da yer vererek CHP'nin tek partili döneminin kendi neslini yetiştirmesi için gerekli olduğunu ama bundan sonraki dönemde farklı partilerin doğmasının doğal bir sonuç olduğunu vurgulamıştır.⁷⁰

Demokrat Gazetesinin Çıkışıyla Sertleşen Seçim Dönemi

"Halk için, halk tarafından, halka doğru" sloganıyla 28 Haziran 1946'da yayın hayatına başlayan Demokrat gazetesinin imtiyaz sahibi Lütfi Başeğmez ve neşriyat müdürü de Mustafa Nuri Tunç'tur. Genel seçimlerin tam öncesinde yayınlanmaya başlayan gazete CHP taraftarı basın organlarının yanında tamamıyla DP yanlısı bir tutum takınarak seçim tartışmalarını başka bir boyuta taşımıştır. Özellikle Adana gazetelerinin DP hakkında verdiği haberleri farklı bir açıdan vermeyi kendine şiar edinmiş olan gazete yapılan haberlere bakışı ve yansıtma biçimini değiştirmiş ve seçim dönemine hareket katmıştır.

Demokrat gazetesinin üzerinde durduğu ilk konu ise yine yapılan propagandalardır. Diğer gazetelerin yukarıda da görüldüğü üzere DP'yi eleştirmelerine karşı Demokrat da CHP'yi eleştirerek partinin propaganda yapmayı bilmediğini iddia etmiştir. Gazeteye göre tek parti sisteminin seçimlerinde daima ittifakla CHP kazandırıldığı için partinin ileri gelenleri çok partili ve mücadeleli bir seçimin nasıl olabileceğini düşünmemişler ve böyle bir vaziyette ne şekilde propaganda yapılmak lazım geldiğini hayallerinden bile geçirmemişlerdir. Fakat propaganda başlı başına bir ilimdir; gazetenin deyimiyle siyasette herhangi bir fikir ve kanaati tanıtip yaymak ilmidir ve öyle bir şekilde hazırlanmalıdır ki halk bunun propaganda olduğunu anlamamalıdır. Buna karşılık CHP'nin izlediği yol ise haber yaptıkları gazeteleri halka dağıtmak, diğer gazetelerin varlığını hesaba katmamak ve fikirleri yaymak için tenkide değil şiddete başvurmaktır. Bu propaganda olarak kabul edilmeyen metot gazeteye göre destek değil ancak tiksinti doğurur ve muhalefetin güçlenmesini sağlar.⁷¹

Bir diğer eleştirilen propaganda yöntemi ise hükümetin yaptığı işleri ilan etmesidir. Gazete özellikle o dönem başbakan olan Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmalarını sütunlarına taşıyarak "Demiryolları ve karayolları yaptık." şeklinde konuşan başbakanı eleştirmiştir. Burada üzerinde durulan nokta hükümetin hizmet etme zorunluluğudur. Hükümet halkın muhtaç olduğu hizmetleri vermekle mükelleftir. Bunun yanında bu kadar

⁶⁷ Ferit Celal Güven, "Partimiz ve Partililer", *Türk Sözü*, 29 Haziran 1946, 1.

⁶⁸ "Büyük Seçimde CHP'nin Büyük Zaferi Muhakkak", *Türk Sözü*, 14 Temmuz 1946, 1.

⁶⁹ Ahmet Remzi Yüreğir, "Dünün Müdafaa-i Hukukçuları Bugünün CHP'lileri", *Yeni Adana*, 3 Temmuz 1946, 1.

⁷⁰ "CHP Türk Milletinin Bütün Dünyaya Karşı Çarpışmasından Doğmuştur", *Türk Sözü*, 9 Temmuz 1946, 2. "Ceyhan Halkevinde Önemli Bir Konferans", *Yeni Adana*, 8 Temmuz 1946, 2.

⁷¹ Mümtaz Faik Fenik, "CHP Propaganda İşinde de Ters Yoldadır", *Demokrat*, 9 Temmuz 1946, 1.

konuşmaya rağmen gazete hala büyük eksiklerin olduğunu; örneğin eğitim sisteminin ve orman işletmelerinin çok iptidai durumda olduğunu dile getirmiştir.⁷²

Demokrat gazetesinin karşı çıktığı bir diğer husus ise iktidar partisinin devletin imkanlarını kullanarak seçim çalışması yapmasıdır. Gazete; vali, kaymakam, nahiye müdürü ve jandarma komutanlarının milletvekili seçimini etkileyecek şekilde mücadele etmelerini kanuna aykırı bularak bu bürokratların emirlerine verilen otomobilleri CHP'nin propaganda işlerine tahsis ettiğini iddia etmiştir. Bu otomobillerle aylarca ve hatta yıllarca gidilmeyen en uzak köylerin valilerle beraber CHP'li müfettişlerin gezdiklerini, devlet hizmetindeki telefonlarla gezilerin önceden bildirildiğini ve halka zorla bayrak astırıldığını yazan gazete, bu emre karşı çıkanların ise cezalandırıldıklarını ve tehditlere maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Bu ve benzeri baskılar gazeteye göre CHP propagandasının temelini oluşturmaktadır.⁷³ Bu şekilde kanunsuz işlere başvuran idare amirlerini istifaya tabi tutmanın bu rejimin esas vazifesi olduğunu da sözlerine ekleyen gazete bu gibi kimselerin bugün CHP'nin hesabına çalıştıkları gibi başka partiler hesabına da harekete geçebilecek, iktidar mevkiinin kulu kölesi olacak ve hatta iktidar partisinin verdiği emirler dışında daima idareyi politikaya alet edecek tıynet kimseler olduğunu iddia etmiştir. Bu kişilerin yaptıkları işlere ve başardıkları davalara güvenerek değil iktidar partisine yapışarak yükselmeye bakan garip mizaçlı kişiler olarak tanımlayıp bunlardan kimseye yarar gelmez denmiştir.⁷⁴

Gazete, seçim boyunca iktidar partisine hizmet eden bürokratlardan biri olarak da Adana Valisi Akif Eyidoğan'ı göstermiş ve Adana'da DP'nin seçim çalışmalarını baltaladığını ima ederek Adana DP Başkanlığının seçim nutukları vermek için şehrin bazı yerlerine kürsüler konulması yolunda vilayete müracaat ettiğini ama aradan üç gün geçmiş olmasına rağmen müspet ve menfi bir cevap gelmediğini belirtmiştir.⁷⁵ Bir diğer örneği ise Tarsus'ta yaşayan Hüseyin Baş adlı vatandaş üzerinden vermiştir. Tarsus kaymakamı Baş'ı DP'ye geçti diye jandarmayla makamına çağırması ve "DP'den ayrılmazsan seni karakola gönderir, ölünceye kadar dövürürüm. Doktordan da rapor aldırır; eceliyle ölmüş dedirtirim." iddiasını sütunlarına taşımıştır.⁷⁶

Buna ilaveten tek parti rejiminin de olumsuz yönlerine yoğunlaşan gazete köylü ve halkı CHP'den soğutan, ondan iten, ondan yüz çevirten CHP'ye karşı duyduğu adi bir düşmanlık değil; senelerdir çektiği ıstıraptır demiştir. Savaş döneminde artan fiyatların hala indirilemediğini ve hükümetin işçiye, memura ve halka hak ettiği hayat seviyesine uygun yaşamayı sağlayamadığını ifade etmiştir. Fakat buna rağmen israftan vazgeçemeyen hükümetin örneğin Mersin valisinin halk ve esnaftan topladığı 2 milyon liranın Halkevine harcadığını ileri sürmüştür. Bu örneği vererek halkın artık CHP'den bıktığını iddia etmiştir.⁷⁷ Demokrat, bunun yanında medeni bir devlet olarak artık geri kalmış tek partili idareden çıkmak gereğini de sürekli hatırlatarak bu seçimi bir bütün halinde ve bir millet ahengi içinde yurdu en ileri medeniyet seviyesine ulaştırma yarışına benzeterek yollarının Atatürk'ün yolu olduğunu da bir kez daha anımsatmıştır. Fakat bu yarışta haklarını kullanmaktan mahrum edilirlerse, yeni seçim kanununda siyasi hak ve hürriyetlere karşı işlenen suçlar için ağır cezalar konulduğunu hatırlatarak gerekirse kanuni yollara başvuracaklarını ifade etmiştir.⁷⁸

Eleştirilerle birlikte Demokrat gazetesi diğer yayın organlarıyla çokça çatışmış ve gazeteler arası ciddi bir söz dalaşı yaşanmıştır. Bunların başında Demokrat gazetesinde yazılarına rastlanan Mümtaz Faik Fenik gelmektedir. Türk Sözü gazetesi daha önce CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde yazılar yazan Fenik'in 1945 Eylül ayında yazdığı yazıyı yayınlamak için yazarın o dönem hükümetin yanında durmasını okuyucularıyla paylaşarak bu çelişkiyi açığa vurmuştur. Yayımlanan yazıda yazar savaş şartlarının ağırlığı tam olarak demokrasiyi yaşatmaya imkân tanımasa da Türkiye'nin her daim demokrat olarak her saldırıya göğüs gerdiği dile getirmiştir.⁷⁹ Bunun yanında yine Demokrat gazetesinde yazan Suat Atay Bugün gazetesi için "Hitlercilerin karargâhı" demiş ve Cavit Oral'ın Toprak Kanunu'na karşı çıkmasını okuyucularına hatırlatmıştır. Başka bir yayında Bugün gazetesinin demokrasinin Türkiye'de gerçekleşmesinin bir zaruret olduğunu yazarken DP'ye yapılan haksızlıkları görmezden geldiğini ve demokrasi isteğinin samimiyetsiz olduğuna vurgu yapmıştır.⁸⁰ Cavit Oral ise köşesinden Suat Atay'a cevap vermek zorunda olduğu için esef duyduğunu ama o kanunun sadece teferruatı üzerinde

⁷² "Başbakanın Seçim Nutku Münasebetiyle", *Demokrat*, 10 Temmuz 1946, 2.

⁷³ "Millet Hakimiyetine Dayanmayan Her Kuvvetin Sonu Hüsrandır", *Demokrat*, 11 Temmuz 1946, 2.

⁷⁴ Mümtaz Faik Fenik, "İdare Amirleri ve Seçim", *Demokrat*, 16 Temmuz 1946, 1.

⁷⁵ "CHP'li Adana Valisi Akif Eyidoğan'a Soruyoruz: Adana Türkiye Hudutları Dışında Bir Vilayet Midir?", *Demokrat*, 19 Temmuz 1946, 1.

⁷⁶ "Tarsus Kaymakamının Kanuna Karşı Hareketi", *Demokrat*, 17 Temmuz 1946, 2.

⁷⁷ Suat Atay, "Türk Milleti Ne İstiyor?", *Demokrat*, 14 Temmuz 1946, 1.

⁷⁸ "Demokrat Partililerle Bir Konuşma", *Demokrat*, 17 Temmuz 1946, 2.

⁷⁹ "Bunlardan Hangisi Yalan?", *Türk Sözü*, 12 Temmuz 1946, 1.

⁸⁰ Suat Atay, "Ha Şöyle Yola Gelin Baylar", *Demokrat*, 19 Temmuz 1946, 1.

durduğunu ve Celal Bayar'ın bir vatansever olduğunu ama Suat Atay gibi kişilerin partiyi zayıflattığını dile getirmiştir.⁸¹

Bu konulara ilaveten gündemdeki mevzular Demokrat gazetesi ve diğer CHP taraftarı yayın organlarında farklı işlenmiştir. Örneğin, İçişleri Bakanlığı'nın seçim öncesi illere bir tamim göndererek köylerde yapılmakta olan zehirleyici propagandaları önlemek üzere partiler adına gönderilen kimselerden hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir vesika alınması zorunluluğunu getirmiştir. Köylerde propaganda yapmak için 48 saat önce bir arzuhalle müracaat etmek ve izin almak gereğine Demokrat gazetesi milletvekili seçimi öncesinde muhalif partilerin halkla ve köylerdeki teşkilatları ile her türlü temas ve irtibatlarını kesme müdahalesi olarak yaklaşmış ve İçişleri Bakanlığı'nın böyle bir yetkisi olmadığını ve verilen kararın anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir.⁸² Buna karşılık Bugün gazetesi Demokratların bu kararı yanlış anladığını, bunu kişi özgürlüklerini ihlal eden bir karar olmaktan ziyade hiçbir partiyi temsil etmediği halde bazı kişilerin köylere yoğunlaşarak memleketin asayışı, yurdun güvenliği ve partilerin şeref ve haysiyetini kırıcı propaganda yapmaları üzerine böyle bir kararın alındığını açıklamıştır.⁸³

Bir diğer olayda ise seçim öncesi Osmaniye'de iki kardeş arasındaki bıçaklı kavga gündeme gelmiş; Yeni Adana ve Bugün gazeteleri bu kavgayı parti çekişmesine bağlamış ve DP'li olan kardeşin harmanda karşılaştığı CHP'li kardeşini yaraladığını yazmıştır.⁸⁴ Buna karşılık Demokrat gazetesi her şeyin parti meselesi yapılmasına karşı çıkararak olayın özünün çok farklı olduğunu dile getirmiştir. Gazeteye göre DP'li olan kardeş diğer kardeşi partisine üye yapmak istese de asıl mevzu iki kardeşin harmanı bölüşmemesidir. Bu kardeşler mahkemeye gidince olay parti meselesine dönüşmüştür.⁸⁵

Bunun yanında diğer gazetelerin DP'den istifa edenlerin çokluğuna dair yaptığı neşriyata da karşılık vermeyi ihmal etmeyen Demokrat gazetesi, düzenli olarak Adana basınında çıkan bu haberleri yalanlamanın yanında bu haberlerin tam tersinin doğru olduğunu yazarak asıl istifaların CHP içinde gerçekleştiğini ve partinin gün geçtikçe eridiğini iddia etmiştir. Örneğin, CHP Adana Akkapı Ocağı'ndan 72 kişinin istifa ederek DP'ye geçtiğini yazan gazete Türk Sözü gazetesinin 6 Temmuz'da yaptığı haberi yalanlayarak DP'den 270 kişinin istifa etmediğini bilakis 150 kişinin daha DP'li olduğunu yazmıştır.⁸⁶

Gazetelerin 1946 Genel Seçim Sonuçlarına Tepkileri

21 Temmuz'da yapılan seçimler sonrası CHP taraftarı yayın organları seçim sonuçlarını büyük bir sevinç ve gururla sütunlarına yansıtmış ve demokrasinin bir zaferi olarak yorumlamışlardır. Türk Sözü gazetesi seçim sonrası yaptığı haberde CHP'nin 396, DP'nin 62 milletvekili kazandığını ve 7 bağımsız milletvekilinin de meclise girdiğini yazmıştır.⁸⁷ Adana vilayetinde ise CHP yüzde 75 gibi bir oranla seçimi kazanmış ve hâlihazırda milletvekili olan Kemal Çelik, Cavit Oral, Kemal Satır, Sinan Tekelioğlu, Hilmi Uran, Ali Münif Yeğenağa ve Kasım Gülek tekrar seçilmiş ve Doktor Makbule Dıblan, Kasım Ener ve Ahmet Remzi Yüreğir ise CHP listelerinden ilk defa meclise girmişlerdir.⁸⁸

Aynı zamanda gazeteler genel seçimlerin Adana'da sorunsuz geçtiğini ve Adanalıların bu seçimde siyasi olgunluğa ulaştıklarının tam manasıyla belli olduğunu yazmışlardır. Bütün halkın sükûnet içinde oylarını kullandıkları da ifade edilmiştir.⁸⁹ Genel değerlendirmede ise ilk defa tatbik edilen tek dereceli seçimlerin kötü sonuçlar doğuracağını ve hatta şiddet olaylarına yol açacağını ifade eden gazeteler, bu kötü iddiaların gerçek olmadığını ve CHP hükümetinin tam hürriyet ve medeniyet kurallarına uygun olarak takınmış olduğu dürüst ve tarafsız tavırla hiçbir kavga yaşanmadan seçimin atlatıldığı dile getirilmiştir. DP'nin seçimde gösterdiği başarı ise milletin gösterdiği sempatiden ziyade iktidar partisinin demokrasi ve hürriyet prensiplerine tam sadakatle uyup tam tarafsızlık içinde hareket etmesine bağlanmıştır.⁹⁰

⁸¹ Cavit Oral, "Bugün'ün Büyük Bir Bahtsızlığı", *Bugün*, 17 Temmuz 1946, 1.

⁸² "Demokrat Parti Bu Beyanname ile İçişleri Bakanlığı'mı Anayasa Hükümlerine Karşı Gelmekle İtham Ediyor", *Demokrat*, 12 Temmuz 1946, 1.

⁸³ "Demokratların Yanlış Anladığı Bir Karar", *Bugün*, 12 Temmuz 1946, 1.

⁸⁴ "Demokrat Partisinden Birisi Halk Partisinden Olan Kardeşini Yaraladı", *Yeni Adana*, 11 Temmuz 1946, 2.

⁸⁵ "Her Şeyi Parti Meselesi Yapmayalım", *Demokrat*, 17 Temmuz 1946, 2.

⁸⁶ "Türk Sözü'nün Asılsız Bir Haberi, CHP'den İstifalar", *Demokrat*, 9 Temmuz 1946, 2.

⁸⁷ "Sonuç", *Türk Sözü*, 25 Temmuz 1946, 1.

⁸⁸ "CHP Ankara'da 20 Bin Adana'da %75 Fazlayla Kazandı", *Yeni Adana*, 22 Temmuz 1946, 1.

⁸⁹ "Adana'da Seçim Günü Nasıl Geçti?", *Yeni Adana*, 21 Temmuz 1946, 1.

⁹⁰ Ahmet Remzi Yüreğir, "Altı Ok'un Ezici Zaferi", *Yeni Adana*, 26 Temmuz 1946, 1.

Bu seçimlerde bütün gazete sahipleri seçim yarışına katılmış ve CHP listesinden milletvekili adayı olan Cavit Oral ve Ahmet Remzi Yüreğir meclise girmişlerdir. Bu seçimde Yeni Adana gazetesinin rahatsız olduğu tek konu ise Cavit Oral'ın gazetesinde Ahmet Remzi Yüreğir'e yeterince destek verilmemesi olmuştur. Gazetede "beyzadeler" olarak tanımlanan Oral ve ekibinin Ahmet Remzi Bey'in seçilmesini istemediğini ve "aristokrat geçinen zevat dürüst bir halk çocuğunu" çekemediği için böyle davrandığı iddia edilmiştir.⁹¹ Buna karşılık Bugün gazetesi ise Yeni Adana'da çıkan yazıya itiraz ederek Ahmet Remzi Bey'in aleyhinde çalışmadıklarını ifade ederek aynı partinin üyeleri olarak bu çirkin ve ayıp olarak niteledikleri neşriyatın arkasındaki menfaati sorgulamıştır.⁹²

Genel seçimlerin sadece ülke içinde takdir edilmesinin yanında dış basında da takdirle karşılandığını ifade eden gazeteler, yapılan haberleri sütunlarına taşımıştır. Türk Sözü gazetesi İngiliz Times gazetesinden alıntı yaparak Türk milletinin sükûnet ve tarafsızlık içinde tek dereceli seçimlerde oy kullandığını ve Atatürk'ün varisi olduğunu iddia eden iki partinin yarıştığını ifade etmiştir. Times'a göre bu seçimde CHP Anadolu köylüsünün oyunu alırken DP'yi büyük şehirlerdeki sınai ve ticari müessese sahipleri desteklemiştir.⁹³ Benzer şekilde Manchester Guardian'dan da haber yayınlayarak gazetenin, "CHP bu seçim imtihanından bütün kuvvetlerini muhafaza ederek ve zedelenmemiş olarak çıkmıştır." sözlerine yer vererek şimdikiye kadar gerek memleket dâhilinde ve gerek yabancı memleketlerde hükümetin kendisini tenkit edenlere bu seçimle cevap verdiğini belirtmiştir.⁹⁴ Sadece İngiliz basının değil aynı zamanda İsviçre basınının da seçimlere ilgi gösterdiğini yayınlayan gazeteler Gazette de Lausanne'da yapılan "21 Temmuz günü tam bir demokrasiye doğru giden Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir." şeklindeki seçim yorumunu okuyucularıyla paylaşmıştır.⁹⁵

Bugün gazetesi ise seçim sonuçlarına başka bir yönden yaklaşarak CHP'nin bu seçimi kazanmasının çok önemli olduğunu çünkü eğer kazanmasaydı Moskof Radyosu'nun sevinç çılgılığı atacağını iddia etmiştir. CHP'nin milli birlik partisi olduğu ifade edilerek partinin iktidardan çekilmesini ipi kopmuş bir gerdanlığın dağılmasına benzeterek milli camiaya vücut veren grupların parçalanıp birbirine düşmesine yol açacağı iddia edilmiştir. Buna karşılık DP bir muhalefet partisi olarak inkılabı küskün irtica unsurlarından, kızılardan, milli kelimesinden korkan kozmopolitlerden ve bir kısım azlıklardan ve faziletli, dürüst ama vatanın bugünkü milli birlik ihtiyacını sezemeyecek kadar gafil olanlardan oluşmaktadır. Eğer CHP seçimi kaybetseydi bu gruplar kanlı bir mücadeleye girerek birliği bozardı. Bu durum da Moskova'nın işine yarayacaktı.⁹⁶

Gazetede dış tehditlerin yanında hatırlatılan bir diğer husus ise seçimin CHP için bir sürpriz yarattığı gerçeğidir. Seçimin neticesinin bütün memleketi memnun ettiğini ifade etmesinin yanında gazete yeni kurulan bir partinin bu kadar kısa zamanda kazandığı başarıya dikkat çekmiştir. Bunun sebepleri arasında iktidar partilerinin genel olarak prestij kaybetmesi öne sürülürken CHP'nin de yaptığı hataları oturup düşünmesi gerektiğini ifade etmiştir. Burada CHP'nin yaptığı büyük inkılaplar hiç kimse tarafından ret ve inkâr edilmemeli derken gazete özellikle ticaret, ziraat, iktisat ve bayındırlık gibi işlerde halkı memnun edebilecek neticeler alamadıkları itiraf etmiştir. Burada önemli olan hakikatleri olduğu gibi görmektir.⁹⁷

Demokrat gazetesi ise seçim sonuçlarına çok farklı yaklaşmış ve seçimin ertesi günü yaptığı habere başlık olarak "Dünkü Seçimlere CHP'nin Zoru Hâkim Oldu" ifadesini kullanmıştır. Gazeteye göre Adana'da özellikle sandık başında ağız kavgaları yaşandığını ve birçok yerlerde bu durumun Demokratlar tarafından savcılığa şikâyet edildiğini belirtmiştir. Bu seçimde DP'lilere üvey evlat muamelesi yapıldığını öne sürerek seçimin aksiliklerle tamamlandığını ve seçim başlamadan çok önce sandık başları göğüsleri CHP rozetli ve pejmürde kıyafetli şehrin tanınmış sabıkaları ile abluka altına alınmış bulunduğunu iddia etmiştir. Seçim esnasında DP ve serbest aday mümessillerinin sandık başlarından uzakta bulundurulmaya zorlandığını, hatta kovulduğunu ve bazılarının ise dayak yediğini ileri sürmüştür.⁹⁸ Bunun yanında Ceyhan'da Yeni Adana muhabiri Hakkı Baysal'ın seçim bürolarını dolaşarak "DP sahtekârlar partisidir; bunlara rey vermeyiniz." dediğini de yazmıştır.⁹⁹

⁹¹ Orhan Remzi Yüreğir, "Seçimin Hikayesi", *Yeni Adana*, 23 Temmuz 1946, 1.

⁹² Cavit Oral, "Efendiler, Sevinç Delisi Olmayınız!", *Bugün*, 25 Temmuz 1946, 1.

⁹³ "Pazar Günü Yurtta Yapılan Seçimler Dışarda Müspet Yankılar Uyandırdı", *Türk Sözü*, 25 Temmuz 1946, 1.

⁹⁴ "21 Temmuz Seçimlerinin Yankıları Devam Ediyor", *Türk Sözü*, 28 Temmuz 1946, 1.

⁹⁵ "İsviçre Basını ve Seçimlerimiz", *Yeni Adana*, 26 Temmuz 1946, 1.

⁹⁶ Peyami Safa, "CHP Kaybetseydi", *Bugün*, 30 Temmuz 1946, 2.

⁹⁷ Cavit Oral, "Ortaya Çıkan Hakikatlar", *Bugün*, 31 Temmuz 1946, 1.

⁹⁸ "Dünkü Seçimlere CHP'nin Zoru Hâkim Oldu", *Demokrat*, 22 Temmuz 1946, 1.

⁹⁹ "Demokratlar Netice Ne Olursa Olsun, Seçimlere Kazanılmış Gözüyle Bakıyorlar", *Demokrat*, 22 Temmuz 1946, 1.

Sadece Adana vilayetinde değil ülkenin birçok il ve ilçesinde seçim yolsuzluğu yapıldığını ileri süren gazete, bunlardan da örnekler vermiştir. Gazetenin yaptığı haberlere göre Haymana'nın birçok köyünde seçim iki gün önce yapılmış ve DP mümessilleri bu köylere gittikleri zaman seçim mazbatalarının yapıp seçim kuruluna gönderildiğini öğrenmişlerdir. Oylar yakılmış ve DP mümessilleri bu oylardan bir kısmını alarak DP merkezine getirmişlerdir. Aynı durum Diyarbakır'ın bazı köylerinde de görülmüş ve buralarda da seçim bir gün önce yapılmıştır. Tokat'ın Niksar ilçesinde ve Kastamonu'nun bazı köylerinde de aynı durum mevcuttur.¹⁰⁰ Bir diğer örnekte ise jandarma komutanının Ayaş'ta sandığı boşalttığı ve sandığın içini CHP oy pusulaları ile doldurduğu iddia edilmiştir.¹⁰¹ Silifke'de ise vali ve belediye başkanının CHP propagandası yaptığını ifade eden gazete Mehmet Hatra adlı vatandaşın CHP'li Kiremithane sandığı başında valiye hitaben "Beyefendi, DP listelerini alıyoruz ve CHP pusulalarını veriyoruz. İstedığımız gibi muvaffak oluyoruz." şeklinde yaptığı konuşmayı da yayımlamıştır. Bu olay sonrası zabıt tutulmuş ve bu kişi tevkif edilmiştir.¹⁰² Demokrat'ın yorumlarından biri de seçimlerin sahte olduğu ve iktidarın halktan kuvvet almaması bilakis halka kuvvet uygulamasıdır. Köylerde CHP'nin üstünlük kazanmasının tek sebebinin ise jandarma zoru olduğunu söyleyerek köylüye zorla oy kullandırıldığını öne sürmüştür.¹⁰³

CHP taraftarı yayın organları seçimin üstünden fazla zaman geçmeden seçim haberlerinden uzaklaşıp günlük rutinlerine dönerken Demokrat gazetesi DP'nin itirazlarını yayınlarak seçim tartışmalarını canlı tutmayı başarmıştır. Demokrat'ın öne çıkardığı konulardan biri ise CHP'nin sandık mümessillerinden biri olan Talat İrden adlı şahsın yazdığı mektubun ifşası olmuştur. İrden, İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta Adana İstiklal Mahallesi'nde kurulan bir numaralı sandıkta DP %83 kazandığı halde onların reylerini yırtmak suretiyle de yüzde 58 gösterdiklerini itiraf etmiştir. Ayrıca seçimin 7'de bitmesine rağmen hükümet kuvvetlerinden yararlanarak gece 10'a kadar çalıştıklarını ve bu şekilde CHP'nin oylarını %80'e çıkardıklarını yazmıştır. İrden sadece kendi sandığında değil diğer sandıklarda da aynı şekilde çalışıldığını da ifade etmiştir.¹⁰⁴ Bu olayı sadece Bugün gazetesi sütunlarına taşımış ve Talat İrden'in mektubu hakkında haber yaparak İrden hakkında Cumhuriyet Savcılığı'nda tahkikat yapılmakta olduğunu ve onunla ifşa olan diğerlerinin de nezaret altına alındığını belirtmiştir. Adana Valisi de konuyla ilgili yorum yaparak Adana ilinin her tarafında milletvekili seçimlerinin tam hürriyet ve emniyet şartları altında yapıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁵

Ifşa edilen olaylardan müspet bir sonuç alamayan DP ise protesto mitingleri düzenlemiş ve Demokrat gazetesi de bunları okuyucularıyla paylaşmıştır. Adana Demokrat Parti İl İdare Kurulu Başkanlığı seçimlerde yapılan yolsuzlukları protesto etmek ve oy hakkının kutsallığını tüm dünyaya duyurmak için İnönü Meydanında 15 bin kişinin katıldığı bir miting yapmıştır.¹⁰⁶ Refik Koraltan mitingde "Aziz Adanalılar, hayatımız pahasına olsa, millete dayanarak hakkımızı aramak ve müdafaa etmek hususunda asla tereddüt etmeyeceğiz, yeter ki, millet yaşasın, millet var olsun." demiştir.¹⁰⁷ Bu miting sadece Bugün gazetesinde haber yapılmış ve okuyuculara bu toplantıyla ilgili genel bilgi verilmiştir.¹⁰⁸

Bir diğer miting ise Ankara'da yapılmış ve bu gösteriye ise 50 bin kişi katılmıştır.¹⁰⁹ Bu mitingi haber yapan Türk Sözü gazetesi ise olaya çok farklı yaklaşmış ve "DP'lilerin birkaç saatlik bağırıp çağırması hadisesiz geçti." şeklinde bir yorumla haberi yayınlamıştır. Katılımın az olduğunu vurgulamak amacıyla da 6-7000 kişinin katıldığını ve gelenlerin büyük bir kısmının da meraklı vatandaşlar olduğunu iddia etmiştir. Konuşma yapan kişileri de kötüleyerek din propagandası yapan ya da devlet memurlarına hakaret edenlerden oluştuklarına vurgu yapan gazete her ne kadar bu kişiler seçim sonuçlarına itiraz etseler de halkın bunlara destek vermediğini özellikle dile getirmiştir.¹¹⁰ Gazete ayrıca DP'lilerin kullandığı dili eleştirerek seçime itiraz etmeye değil ama bu kadar amiyane lisana karşı olduklarının altını çizmiştir. Bu kadar çirkin bir sövmeyi CHP gibi hizmetli bir partiye reva görülmesine bir anlam verilemediğini ve demokrasiyi halka bu dille anlatmanın kötü sonuçlar doğuracağı

¹⁰⁰ "Seçimler Bütün Yurtta Usulsüz Geçti", *Demokrat*, 22 Temmuz 1946, 2.

¹⁰¹ "CHP Kazanmak İçin Bütün Kozlarını Oynadı", *Demokrat*, 22 Temmuz 1946, 2.

¹⁰² "İçel'de Seçim", *Demokrat*, 22 Temmuz 1946, 2.

¹⁰³ Mümtaz Faik Fenik, "Son Seçimi Demokrat Parti, Milletvekillerini de CHP Kazandı", *Demokrat*, 3 Ağustos 1946, 1.

¹⁰⁴ "CHP'liler! Seçimi Nasıl Kazandığınızı Kendi Ağzınızdan Dinleyin", *Demokrat*, 24 Temmuz 1946, 1.

¹⁰⁵ "Vali Akif Eyidoğan'ın Gazetemize Yaptığı Beyanat", *Bugün*, 30 Temmuz 1946, 1.

¹⁰⁶ "Davet", *Demokrat*, 31 Temmuz 1946, 2.

¹⁰⁷ "Demokratların Dünkü Mitingi", *Demokrat*, 1 Ağustos 1946, 1.

¹⁰⁸ "Demokratların Dünkü Toplantısı", *Bugün*, 1 Ağustos 1946, 2.

¹⁰⁹ "Demokratlar Ankara'da Büyük Bir Miting Yaptılar", *Demokrat*, 4 Ağustos 1946, 1.

¹¹⁰ "Dün Ankara'da Yapılan Miting", *Türk Sözü*, 4 Ağustos 1946, 2.

konusunda uyarıda bulunmuştur.¹¹¹ Benzer bir eleştiri Yeni Adana gazetesinde de yayınlanmış ve tek dereceli seçimden memnun olunduğunu ama yapılan propagandalarda memleket ve millet selametinin göz ardı edildiği dile getirilmiştir.¹¹² Burada söylenmek istenen bir şekilde muhalif seslerin artık susması gerektiği ve muhalif grupların sonuçları kabul edip önlerine bakma zorunluluğudur. İktidar gücünü tekrar ellerine alan CHP'liler bu itirazların artık bir anlam ifade etmediğini ve gerçeklerle yüzleşmenin vakti geldiğinin altını çizmişlerdir.

Sonuç

1946 yılı Türkiye Cumhuriyeti için bir dönüm noktası olarak tek partili dönemin tamamen kapandığı ve çok partili döneme geçilerek muhalif grupların birbirleriyle çetin bir yarışa girdikleri bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu dönem, partililik zihniyetine alışık olmayan siyasetçi ve basın organlarının farklı tepkileriyle şekillenmiş ve muhalefete bakış açısı seçimlerin de araya girmesiyle oldukça çeşitlilik göstermiştir. İktidar partisi içinden çıkan ve zamanla hükümet politikalarına tamamıyla eleştirel bir bakış geliştiren muhalefet, ülkede çok partili dönemin çıraklık dönemini oluşturarak demokrasinin işlevsellik kazanmasına katkıda bulunmuştur. İktidar partisinin özellikle kendini destekleyen basın organlarıyla ortak hareket etmesi bu yeni dönemin yansıtılmasında da kendini göstermiştir. Adana bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'ni yansıtacak güzel bir örnek olarak çok partili hayatın nasıl yorumlandığını göstermek için oldukça fazla önem teşkil etmektedir. Hızla gelişen ve yerleşen çok partili hayatın başlangıcını bu vilayet üzerinden izlemek Türk siyasetindeki bu kilometre taşı anlamayabilmek açısından oldukça faydalı görülmektedir.

Çalışmanın inceleme dönemi olan 1946 yılı başında Adana'da var olan üç gazete, Türkiye Cumhuriyeti'nin daha önce yaşadığı çok partili denemelerden farklı olan bu süreci DP'nin kurulmasından itibaren dikkatle takip etmiş; yeni partiye önce temkin ve destekle ve daha sonraki dönemde ise uyarı ve nasihatle yaklaşmıştır. Muhalefetin hızla taraftar yakalaması ve propaganda dilinin sertleşmesi bu değişimdeki ana sebepler olarak öne sürülebilir. 1946 yılında hız kazanan siyasi gelişmeler ve özellikle erken seçim kararları gündemi meşgul etmiştir. Adana'da muhalefetin yayın organı olan Demokrat gazetesinin bu gündemin içine dahil olmasıyla partiler arası çekişme daha da şiddetlenmiştir. Tek partili dönemin siyaset anlayışının değişime uğramaya başladığı bu dönemi hükümet yanlısı ve muhalif gazeteler üzerinden okumak da incelenen dönemin dinamiklerini anlamada önem arz etmektedir. Çalışma da bu amacın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 7, Cilt 22, Toplantı 3, 45. Birleşim, 29 Nisan 1946.

TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 57, Dönem 7, Cilt 23, Toplantı 3, 31 Mayıs 1946.

TBMM Tutanak Dergisi, 59. Birleşim 59, Dönem 7, Cilt 24, Toplantı 3, 5 Haziran 1946.

Telif Eserler

Abadan, Yavuz. "Türk Demokrasisi ve Yeni Parti", *Bugün*, 22 Ocak 1946.

Adana İtidal Gazetesi, Yay. Haz. Ahmet Uçar, Kemal Erkan, Selman Soydemir. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Anıları, Yay. Haz. Tiraje Zeynep Yüreğir. İstanbul: Terskule, 2022.

Akalın, Hamdi. "Osmaniye Mektupları: Dertler Olaylar", *Bugün*, 25 Haziran 1946.

¹¹¹ S. Nalbandoğlu, "Muhalefette Demokrasi Edebiyatı Bu Mu?", *Türk Sözü*, 4 Ağustos 1946, 1.

¹¹² Refik Ahmet Sevengil, "Seçim Kavgasından Alınacak Dersler", *Yeni Adana*, 1 Ağustos 1946, 1.

- Atay, Suat. "Ha Şöyle Yola Gelin Baylar", *Demokrat*, 19 Temmuz 1946.
- Atay, Suat. "Türk Milleti Ne İstiyor?", *Demokrat*, 14 Temmuz 1946.
- Bakşı, Mehmet. "Günün Meselesi", *Yeni Adana*, 11 Mayıs 1946.
- Burçak, Rıfki Salim. *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*. Olgaç Yayınevi, 1979.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Fenik, Mümtaz Faik. "CHP Propaganda İşinde de Ters Yoldadır", *Demokrat*, 9 Temmuz 1946.
- Fenik, Mümtaz Faik. ". "İdare Amirleri ve Seçim", *Demokrat*, 16 Temmuz 1946.
- Fenik, Mümtaz Faik, "Son Seçimi Demokrat Parti, Milletvekillerini de CHP Kazandı", *Demokrat*, 3 Ağustos 1946.
- Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998
- Güven, Ferit Celal. "Demokrat Partinin Beyannamesi", *Türk Sözü*, 20 Mayıs 1946.
- Güven, Ferit Celal. "Muhalefetin Yalan Sanatı ve Saygısızlıkları", *Türk Sözü*, 28 Haziran 1946.
- Güven, Nevzat. "Kimse Hain Değildir", *Türk Sözü*, 2 Temmuz 1946.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Nalbandoğlu, S. "Muhalefette Demokrasi Edebiyatı Bu Mu?", *Türk Sözü*, 4 Ağustos 1946.
- Oral, Cavit. "Belediye Seçimleri", *Bugün*, 3 Mayıs 1946.
- Oral, Cavit. "Bugün'ün Büyük Bir Bahtsızlığı", *Bugün*, 17 Temmuz 1946.
- Oral, Cavit. "Efendiler, Sevinç Delisi Olmayınız!", *Bugün*, 25 Temmuz 1946.
- Oral, Cavit. "Normal Muhalefetten Anladığımız", *Bugün*, 21 Mayıs 1946.
- Oral, Cavit. "Ortaya Çıkan Hakikatlar", *Bugün*, 31 Temmuz 1946.
- Oral, Cavit. "Particilik Hayatı Başlarken", *Bugün*, 13 Ocak 1946.
- Oral, Cavit. "Seçim Mücadelesine Başlarken", *Bugün*, 21 Haziran 1946.
- Özçelik, Şeyda. "Yeni harflerin Kabulü ve Adana Basınına Yansıması: "Yeni Adana" ve "Türk Sözü" Gazetesi, *Turkish Studies*. 8/7 (2013): 393-413.
- Safa, Peyami. "CHP Kaybetseydi", *Bugün*, 30 Temmuz 1946.
- Safa, Peyami. "Uzun Bir Tereddüdün Sonu", *Bugün*, 14 Mayıs 1946.
- Sertoğlu, Murat. "Demokrat Partinin Lideri Olsaydım", *Türk Sözü*, 29 Haziran 1946.
- Sevengil, Refik Ahmet. "Seçim Kavgasından Alınacak Dersler", *Yeni Adana*, 1 Ağustos 1946.
- Sun, Zeynel Besim. "Demokrat Parti Kurma Teşebbüsü", *Türk Sözü*, 7 Mart 1946.
- Sun, Zeynel Besim. "Demokrat Parti Yeni Beyannamesiyle Çıkmazların En Çıkmazına Girmiştir", *Türk Sözü*, 16 Mayıs 1946.
- Sun, Zeynel Besim. "Hak'la Halk Bir Mefhumdur", *Türk Sözü*, 4 Mayıs 1946.
- Sun, Zeynel Besim. "Siyaset Yollarında", *Yeni Adana*, 14 Şubat 1946.
- Sun, Zeynel Besim. "Yeni Parti Münasebetiyle", *Türk Sözü*, 9 Ocak 1946.
- Temür, Haydar. *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.
- Yalçın, Cahit. "Bir Fena Vatandaş Örneği", *Bugün*, 19 Mayıs 1946.
- Yüreğir, Ahmet Remzi. "Altı Ok'un Ezici Zaferi", *Yeni Adana*, 26 Temmuz 1946.
- Yüreğir, Ahmet Remzi. "Belediye Seçimleri, Muhalifler ve Zümreciler", *Yeni Adana*, 2 Mayıs 1946.
- Yüreğir, Ahmet Remzi. "Dünün Müdafaa-i Hukukçuları Bugünün CHP'lileri", *Yeni Adana*, 3 Temmuz 1946.
- Yüreğir, Orhan Remzi. "Seçimin Hikayesi", *Yeni Adana*, 23 Temmuz 1946.

Sürelî Yayınlar

Bugün

Demokrat

Türk Sözü

Yeni Adana

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 153-173.

Geliş/Received: 16.06.2023

Kabul/Accepted: 13.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1315762

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN
TBMM VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESÂSİYE KANUNU
GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY AND 1921 CONSTITUTION FROM
ATATÜRK'S PERSPECTIVE

ENES DEMİR*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı toprakları, birçok cihetten işgal edilmiş; başkent İstanbul'un da resmen işgaliyle hükûmet işlevsiz bırakılmıştır. Bunun üzerine, Millî Mücadele Hareketi'nin öncülüğünde Ankara'da Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Kritik bir dönemde önemli görevler üstlenen TBMM, 20 Ocak 1921'de egemenliğin millete ait olduğunu resmileştiren Teşkilât-ı Esâsiye'yi yürürlüğe koymuş; böylece Cumhuriyet'e giden yolu da açmıştır.

Bu kapsamda makalede, Millî Mücadele'nin icra organı TBMM'nin üstlendiği fonksiyon ile hazırladığı Teşkilât-ı Esâsiye'nin yeri ve önemi, bu mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) perspektifinden ele alınmıştır. Böylece Millî Mücadele'de TBMM ve Anayasasının, Cumhuriyete giden yoldaki belirleyici etkisinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Yapılan çalışmayla bu iki önemli etkenin Türkiye'nin geleceğini şekillendirdiği ve ülkenin idaresini belirlediği görülmüştür. Nitel analiz yöntemiyle hazırlanan çalışmanın kaynaklarını Atatürk'e ilişkin başvuru eserleri ile bu alandaki literatür ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Cumhuriyet, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), TBMM, Teşkilât-ı Esâsiye.

ABSTRACT

After the First World War, the Ottoman lands were occupied from many sides and the government was rendered dysfunctional with the official occupation of the capital Istanbul. Thereupon, under the leadership of the National Struggle Movement, the Grand National Assembly (TBMM) was opened in Ankara on April 23, 1920. Thereafter, the Grand National Assembly (TBMM) was established in Ankara on April 23, 1920 under the leadership of the National Struggle Movement. Having assumed important tasks amidst this period of crisis, on anuary 20, 1921, the Grand National Assembly enacted the Organization-ı Esâsiye, which declared that sovereignty belonged to the nation, thus paving the way to the Republic.

In this article, the role and importance of the Grand National Assembly, the executive body of the National Struggle, and its contitution are discussed from the perspective of Mustafa Kemal Atatürk, the leader of this struggle, and its impact on the road to the Republic is presented. This study has proved that these two important factors shape the future of Turkey and determine the administration of the country. The sources of the study, which has been prepared using qualitative analysis, includes references on Atatürk and relevant literature in this field.

Keywords: Constitution, Mustafa Kemal Pasha (Ataturk), National Struggle, Republic, The Turkish Grand National Assembly.

* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Öğrencisi, tarihcienesdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2661-9421.

Extended Abstract

Since the 19th century, factors such as the Europe-centered change-transformation in every field and the nationalism movement that negatively affected multinational empires have made changes in state administrations obligatory.

The aforementioned developments and factors closely affected the Ottoman State in terms of its structure. As a reflection of this, the radical reform and modernisation activities that started in the Ottoman Empire as of the 19th century paved the way for the implementation of some changes in the state hierarchy and the establishment of new institutional structures with the Tanzimat. In this process, the Constitution and the Parliament were the two most important facts to be achieved. While the constitution expresses the limitations of a government in governing the country, it is also a social contract that determines the rights and freedoms of citizens and the set of rules they must abide by.

Some Ottoman statesmen also aimed to solve the internal and external problems of the Ottoman Empire by adopting a constitutional framework in the administration. In this context, the first constitution in the Ottoman Empire, the Kânûn-ı Esâsi of 1876, was prepared and the first legislative body, the Majlis-i Mebûsan, began to operate in 1877. Although this first constitutional monarchy experiment was interrupted after a short time, it was put into practice again in 1908 under the influence of the developments that took place. In the new period, some articles of the constitution were amended and the powers of the Sultan were restricted while the powers of the Parliament were increased.

However, an understanding of the need for the existence of the Parliament as a state legislature has developed. However, with the defeat of the Ottoman Empire in the war, the beginning of the occupations under the terms of the armistice and other negative factors left the state and the nation in a difficult situation, and the Parliament was closed. Nevertheless, in order to get rid of the occupation, a call was made for the reopening of the Majlis-i Mebûsan. The reopening of the Assembly undoubtedly also meant that the constitution, in other words, the current Kânûn-ı Esâsi, was in effect. However, the last Ottoman Majlis-i Mebûsan, which convened on 12 January 1920, had to be closed down once again with the official occupation of the capital, İstanbul, by the Allied Powers after adopting an important text such as Mîsâk-ı Milli, which was important for the liberation of the country and the nation. In fact, this occupation and closure led to the establishment of the Parliament and the Constitution in Ankara with a new function and qualifications.

As a matter of fact, the Grand National Assembly (TGNA), which opened in Ankara on 23 April 1920, assumed the administration of the country by electing a new government from within its own ranks and assumed extraordinary powers by taking the three powers of the legislature and the judiciary as well as the executive. The Grand National Assembly, acting in a constituent capacity, wanted to act within the framework of a constitution prepared by itself instead of the current Kânûn-ı Esâsi as a legal basis. Thus, the first constitution of the new parliament, Teşkilât-ı Esâsiye dated 20 January 1921, was promulgated. With the new constitution, the Assembly declared for the first time and unequivocally that sovereignty belonged to the nation unconditionally. While the assembly demonstrated that it had the authority to change the source of sovereignty, it confirmed on a legal basis that it governed the country on behalf of the nation and that the will of the nation was above all else. The proclamation of the Organisation-ı Esâsiye was the clearest manifestation of the Assembly's desire to govern the country within the constitutional framework.

As a result, the successful conduct of the National Struggle by the TGNA and the execution of the administration within the country within the framework of the Constitution of 1921 prepared the way for the Republic. Mustafa Kemal Pasha, the leader and guiding actor of this process, informed the public by making statements at every opportunity, from the importance and mission of the TGNA to the concept of national will put forward by the Constitutional Order, and emphasised the importance and purpose of these two powers. Thus, from his perspective, it is important to understand the contribution of the Grand National Assembly and the Constitution to the mental and actual change-transformation during the transition to the Republic. In this study, both the development process and the characteristics and actions of the TGNA and the Organisation of the Constitution from Mustafa Kemal Pasha's perspective are discussed, and it is aimed to reveal the subject within the framework of the cause-effect relationship on the basis of the events that took place.

Giriş

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde her alanda başlayan köklü reform ve modernleşme faaliyetleri, III. Selim'in Nizam-ı Cedit Hareketi sonrası II. Mahmud'la birlikte daha kararlı bir şekilde devam etmiştir. Bu çerçevede 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının ilan edilmesiyle getirilen halklarla daha sistematik bir şekilde icraatlar uygulamaya konulmuştur. Mezkûr süreçte Osmanlı Devleti bir yandan da çok uluslu yapıya sahip olması nedeniyle milliyetçilik akımının kendisi açısından olumsuz etkilerini minimize etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devlet adamları ve aydınları arasında meşruti idareye geçilmesi, modern bir anayasa hazırlanması ve meclisin açılması gündeme gelmiştir. Anayasaya ihtiyaç duyulmasının en önemli nedeni ise devletin işleyişine ana çerçevede yasal bir icraatla düzen vermek, çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı vatandaşlarının haklarını ve devletin görevlerini yasal bir zeminde ortaya koyarak vatandaşa güvence vermek olmuştur.¹ Nitekim Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti, merkez ve taşra idaresini yeniden ele almış; bir takım yapısal reformları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda merkezde idare ve yargı alanında meclisler tesis edilirken; 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ve 1871 tarihli İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizamnâmesi çerçevesinde ilk kez vilâyet idare meclislerini açmıştır. Danışma organı niteliğindeki bu meclislerde mahallî nüfusun dini ve etnik temsilcileri nüfus çoğunluğu nispetinde temsil edilmiştir.²

Burada Anayasa kavramından terminoloji, muhteviyat ve amaçsal bakımdan bahsetmek gerekirse; Anayasa hem devletin statüsünü ve yönetim normlarının sınırlarını belirleyen hem de vatandaşın haklarını tanımlayan ve uyması gereken kuralları saptayan hukuki kuralların bütünü olarak tanımlanabilir. Anayasanın temel fonksiyonu hak ve özgürlüklerin güvence altına alması; devleti sınırlayarak iktidarı kurallara bağlaması böylece keyfi yönetimi engellemeyi amaçlamasıdır. Bu özelliğiyle Anayasa, iktidara ve vatandaşın hak ve yetkilerini tanımlayan ve bu konudaki sınırları tespit eden yasal çerçeve metinlerdir. Toplumsal Sözleşmeler olarak da tanımlanmaktadır.³ Özetle ifade edecek olursak bir ülkede devlet ve miller arasındaki ilişkiyi kurallara bağlayan ana hukuki dayanak anayasadır.

Bu bağlamda monarşik bir yönetime sahip olan Osmanlı Devleti'nin Anayasal bir düzene geçmesi; yani padişahın yetkilerinin sınırlanması, yönetim erkinin gücü kullanmada sınırlama, denetleme gibi etkenleri ortaya çıkaracaktır. Dönemin Osmanlı aydınları ve bazı devlet adamları Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunların üstesinden gelmek için evvela işleyiş bozulan devlet yönetiminin düzeltilmesini; bunun da Anayasa hazırlayarak meşruti yönetime geçilmesini zaruri görmüşlerdir. Nitekim meşruti yönetime geçilmesi yönünde artık şartların olgunlaştığını ve umumi meclisin olduğu meşrutiyete dayalı bir idareye geçilmesinin zamanının geldiğini dile getirmişlerdir. Bu görüşleri benimseyen üst düzey devlet adamlarının organize ettiği bir darbeye Sultan Abdülaziz, 29 Mayıs 1876'da tahttan indirilmiştir. Hızlıca meşruti idareye geçilmek istense de tahta çıkartılan yeni padişah V. Murad'ın sağlık sorunları yaşaması bunu geciktirmiştir. V. Murad'ın üç aylık bir süre geçtikten sonra tahttan indirilmesi ve yerine Sultan II. Abdülhamid'in geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Tahta geçiş aşamasında Mithat Paşa'nın başını çektiği meşruti idareyi savunan ekip, taleplerini padişaha ön şart olarak sunmuştur. Abdülhamid'in olumlu görüş bildirmesiyle anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda üç aylık bir hazırlıktan sonra 23 Aralık 1876'da Kânûn-ı Esâsi ilan edilmiştir. 13 bölüm ve 119 maddeden oluşan bu anayasa, modern ilk Türk Anayasası olarak nitelendirilmektedir.⁴ Şüphesiz demokratik anlayış açısından zaafı olup padişahın geniş yetkilerini kullanmasına olanak verse de Osmanlı idari sisteminde anayasanın oluşturulması önemli bir adım telakki edilmelidir.

¹ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, 1986, 29-30; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2000, 41-120.

² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008, 408-434; M. Şükrü Hanioglu, "Meşrûtiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 388-391.

Meşruti idareye geçilmesiyle ilgili gelişmeler ve Osmanlı aydınlarının bu konudaki fikirlerine dair değerlendirmeler için bkz. Namık Sinan Turan, "Monark Hâkimiyetinden Hâkimiyet-i Milliyeye Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Politik Kültürde Egemenliğin Kaynağı Tartışmaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 47-71; Ayhan Ceylan, "Osmanlı Anayasacılığı ve 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na Yansımaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 118-131.

³ Ender Ethem Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2008): 504-516. Anayasa'nın içeriği ve niteliksel tanımı ve türlerine dair ayrıntılar için ayrıca bkz. Aynı yer, 511-523.

⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 124-149; Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Yenilenmiş 3. Baskı, 2006, 33-51; Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, 27-47; Mehmet Akif Aydın, "Kanûn-ı Esâsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 28-29.

Neticede Osmanlı Devleti'nde arada kesintiler olsa da yıkılışına kadar olan süreçte mutlakiyetten meşruti yönetime geçilmiştir.⁵ Anayasanın hazırlanıp Meclisin açılmasının kararlaştırılması, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte uğraştığı çok yönlü iç ve dış meselelerle de yakından ilişkili olmuştur. Bilhassa, milliyetçilik fikriyle hareket geçen birtakım Gayrimüslim ve azınlık unsurları devlete bağlamak, aynı zamanda Batılı büyük devletlerin bu bahaneyle Osmanlı içişlerine karışmasını engellemek amaçlanmıştır. Anayasa'nın gereği olarak 19 Mart 1877'de Meclis-i Mebûsan açılmasıyla yetkileri sınırlı sayılabilecek olsa da ilk Türk parlamentosu faaliyetlerine başlamıştır.⁶ 115 üyeden müteşekkil Meclis-i Mebûsan'ın yanı sıra Anayasa'ya göre -26 üyeden müteşekkil Meclis-i Âyan da kurularak yasama sistemi ikili bir yapıda teşkilatlandırılmıştır.⁷ Devlet yönetimini ve vatandaşların haklarını hukuki zeminde ortaya koyan Anayasanın ilanıyla devletin tüm vatandaşlara haklarını verme yönünde büyük bir adım attığını hem içeride hem dışarıda gösterilmesi önemli bir hedef olarak yorumlanabilir.

Bu ilk Anayasanın ortaya çıkardığı modelde Meclis-i Mebûsan üyeleri iki dereceli seçim sistemiyle halk tarafından seçilirken Meclis-i Âyan üyeleri padişah tarafından üst düzey veya tecrübeli devlet adamları arasından seçilmiştir. Fakat 93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) çıkması ve savaş ortamının yol açtığı olumsuzluklar, Gayrimüslim vekillerin ayrılıkçı tavırları ve Meclisin sağlıklı işleyememesi gibi nedenlerle Meclis-i Mebûsan, 13 Şubat 1878 tarihinde padişahın kararıyla süresiz tatil edilmiştir. Böylece ilk meclis yaklaşık 11 ay açık kalabilmiştir.⁸ Bununla birlikte bu sürecin Osmanlı siyasi ve idari hayatında, klasik dönemden moderniteye; monarşiden parlamenter sisteme geçiş bakımından önemli bir dönemli noktası olduğu değerlendirilmektedir.

Geçen 30 yıllık sürede Sultan II. Abdülhamid'in idaresine yönelik muhalefet artmış ve 1908 yılında İttihat ve Terakki yanlısı subayların Makedonya'da başlattığı hareket sonucu padişah tarafından Kânûn-ı Esâsi/Anayasa 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe konulmuştur. Yapılan seçimler sonucunda Meclis-i Mebûsan yeniden açılmıştır ki bu süreç II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁹ Bu süreç değerlendirildiğinde; vuku bulan siyasi, askerî ve dış politik hadiselerde yaşanan olumsuz sonuçların Anayasal düzen eksikliğinden kaynaklandığının düşünüldüğü; böylece Anayasanın yeniden yürürlüğe konularak iktidara düzen verilmek istendiği tespit edilmektedir.

İkinci defa işlerlik kazandığında Kânûn-ı Esâsi/Anayasa'ya, 21 Ağustos 1909 değişiklikleriyle meşrûti yönetimi ve meclisi güçlendirecek maddeler eklenmiş ve padişahın yetkileri azaltılmıştır.¹⁰ Böylece yasamanın yetkisi artırılmış; hükûmet padişah yerine Meclis'e karşı sorumlu olmuştur. Ayrıca kurulan partiler, Parlamento içinde ve dışında faaliyet göstermiş; 1914'e kadar aralıklarla icra edilen seçimler yapılmıştır.¹¹ Şüphesiz modern demokratik bir sistem olmasa da dönemine göre bu gelişmelerin son derece büyük kazanımlar olduğu izahtan varestedir.

1914 yılı sonlarında İttihat ve Terakki yönetiminde Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle ortaya çıkan seferberlik şartlarıyla bir yıl uzatma olarak savaşın sonuna kadar Meclis açık kalsa da işlevselliği sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Savaş'tan mağlup ayrılması sonrası Mütareke döneminde seçimler yapılamamış ve İtilaf devletlerinin de girişimiyle 21 Aralık 1918'de padişah tarafından bir kez daha tatil edilmiştir.¹²

Bu süreçte İtilaf devletleri işgallerini genişletirken Anadolu'da Millî Mücadele Hareketi başlamıştır. Mevcut şartlarda Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye ile 20-22 Ekim 1919'da Amasya Görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve Mebûsan Meclisi'nin yeniden açılması

⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat...*, 533-535.

⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 150-158; Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 33-34.

⁷ Ali Fuat Örenç, *Yakınçağ Tarihine Giriş (1789-1918)*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2011, 19; Mehmet Kaan Çalen, "1876 Kanun-i Esasî'ne Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzeni", *Millî Egemenlik ve Demokrasi*, Ed. Celalettin Vatandaş, Sezai Öztaş, Miray Özden, Ankara: TBMM Basımevi, 2022, 215-217.

⁸ Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 34-35; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 159-161.

⁹ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 77-82; Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 35-36; Örenç, *Yakınçağ Tarihine Giriş*, 153-154.

¹⁰ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 87-96; Aydın, "Kanûn-ı Esâsi", 28-29.

¹¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 175-186, 192-197; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 48-61; Hanioglu, "Meşrûtiyet", 191. Bu dönemdeki partilere ilişkin detaylar için bkz. M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006, 3-21.

¹² Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, 11-12; 67; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 62-64.

kararlaştırılmıştır.¹³ Burada Meclisin açılarak devletin Anayasa esaslı hükûmet etmesi çağrısının yapılması; yine maruz kalınan olumsuzlukların üstesinden Anayasa ve Meclis gibi iki önemli olgunun varlığıyla gelinebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Nihayetinde Millî Mücadele'nin devam ettiği ve Osmanlı Devleti'nin fevkalade zor günler geçirdiği bu süreçte yapılan seçimler sonucu, 12 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ı toplanmıştır.¹⁴ Meclisin yaptığı en önemli icraat, işgallere karşı çıkarak 28 Ocak 1920'de Misâk-ı Millî'yi kabul etmesi ve alınan kararı 17 Şubat'ta İtilaf devletlerine duyurmasıdır. Gerek bu ilan gerekse Anadolu'da Millî Mücadele'nin ivme kazanması yüzünden paylaşım planlarını uygulamakta zorluk çeken İtilaf devletleri, İngilizlerin teşvik ve ısrarıyla 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'u müştereken işgal etmiştir.¹⁵

Sonuç olarak Osmanlı modernleşmesi kapsamında 19. yüzyılda her alanda olduğu gibi siyasi alanda da önemli gelişmeler olmuş; bunların başında 1876'da ilk defa bir Anayasanın hazırlanıp Meclisin açılması yani meşruti monarşiye geçilmesi yer almıştır. Böylece moderniteyi benimseyen devlet adamları, Osmanlı yönetim erkinin bireysellikten keyfilikten çıkarak hukuki zeminde Anayasal sınırlılıklar içerisinde yönetilmesini amaçlamıştır. Kesintilerle de olsa 1920'ye kadar faaliyet gösteren Meclisin ve yürürlükteki Anayasanın etkisi sınırlı kalmıştır. Ancak Millî Mücadele döneminde açılacak Meclis'e ve oluşturulacak anayasaya öncülük ettiği ve zemin hazırladığı aşikârdır. Nitekim işgallerin gerçekleştiği kaotik süreçte Ankara'da teşkil edilen Büyük Millet Meclisinin fonksiyonu ve hazırladığı 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin içeriği yeni "Türkiye Devleti"ne giden yolda kritik iki adım olmuştur. Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün de Meclis ve Anayasa yönelik tutum ve söylemlerinin incelenmesinin, Cumhuriyet'e giden yolun anlaşılması bakımından önemli olacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda makalenin sınırlılığı kapsamında Atatürk'ün söylemleri Millî Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş aşamasıyla sınırlanmış; böylece hipoteze konu iki başlığın mevzubahis dönemdeki önemi ve gelişimiyle ne gibi gelişmelere kapı araladığının ve nihai olarak Cumhuriyet'e giden yoldaki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece Cumhuriyetin 100. yılına ulaşıldığı bu süreçte, konuya ilişkin detaylı bir incelemeyle meselenin daha iyi bir şekilde izahı hedeflenmiştir. Bu noktada Atatürk'ün süreci yönlendirici etkisi ve süreç yönetimi de ele alınmıştır.

Konuya dair kaynakçada da görüleceği gibi çeşitli araştırmalar bulunmakla beraber bu makalede, "TBMM" ve "Teşkilât-ı Esâsiye"nin Millî Mücadele'deki belirleyici rolü ve Cumhuriyet'e geçişteki etkisi, neden-sonuç ilişkisi içerisinde ve bu sürecin lideri Atatürk'ün penceresinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda dönemin politik, siyasi ve hukuki atmosferine bir bakış açısı sunulmuştur. Bu kapsamda TBMM ve Anayasa'nın ortaya çıkışı, icraat aşaması, etkisi ve kapsamına dair elde edilen veriler nitel analiz metoduyla incelenmiştir. Tespit edilen çıkarım ve değerlendirmeler üzerinden literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin İlanı

Büyük Millet Meclisinin Açılış Süreci ve Fonksiyonu

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un işgal edilmesi ve akabinde Meclis-i Mebûsan'a dahi baskın verilerek bazı mebusların tutuklanması karşısında Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal hızlıca reaksiyon alan harekete geçmiştir. Bu kapsamda, mülki ve askerî makamlara hitaben 19 Mart 1920 tarihli bir tamim yayımlayarak işgalle birlikte hükûmetin iş göremez hale geldiğini ve verdiği emirlere itibar edilemeyeceğini belirtmiş; bu yüzden seçimlerin hızlıca yeniden yapılmasını ve mebus seçilenlerin Ankara'da açılacak Meclis'e gelmelerini istemiştir.¹⁶ Bu arada 11 Nisan'da padişah tarafından yayımlanan İrade-i Seniyye ile Meclis-i Mebûsan feshedilmiştir.¹⁷ Nitekim kısa sürede Anadolu'nun işgal altındaki bazı vilayetleri dışında yapılan seçimler neticesinde yeni seçilen

¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Cilt 3, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1969, 1110-1112; Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, 199-219; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt II (III), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, 136-142.

¹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 14.

¹⁵ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul: Küre Yayınları, 5. Baskı, 2014, 159-166; Ünsal Yavuz, "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", *Belleten Dergisi*, 56/217, (Aralık 1992): 980-982. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt III, 11-14.

¹⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, Cilt 1, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1970, 413-423.

¹⁷ Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 63.

Mezkûr İrade-i Seniyye'de Meclisin, siyasi şartlar gereği zorunlu olarak feshedildiği ancak Kanun-ı Esâsî'nin ilgili maddesi gereğince 4 ay zarfında yeni toplanmasına karar verildiği belirtilmiştir. Ancak bu süre zarfında İstanbul'un işgal altında olmasıyla Hükûmetin fonksiyonunun kaybolması ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması neticesinde karada belirtilen husus hükümsüz kalmıştır.

mebuslar ile İstanbul'daki işgal güçlerinden takibinden kurtulabilen Meclis-i Mebûsan'daki vekillerin de iştirakiyle [Türkiye] Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanmıştır.¹⁸ Açılışını Sinop Milletvekili Şerif Bey'in yaptığı Meclisin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Meclisin açılışını tarihi bir vaka olarak duyurarak tehlikelere maruz kalan milletin varlığını ve geleceğini kurtarmak maksadıyla Ankara'da toplandığını ifade etmiştir.²⁰

Neticede Meclisin kuruluşuna dair 23 Nisan'da bir Heyet-i Umûmiye Kararnamesi yayımlanmıştır.²¹ Böylece halkın yeni temsilcilik makamı ve millî iradenin yeni dayanağı olacak Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Anadolu'daki Türk tarihinde yeni bir dönemin ilk adımının atıldığı ifade edilebilir.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan'da Meclisin ikinci toplantısında uzun bir konuşma yaparak Mondros Mütarekesi sonrası yaşananları özetlemiş ve İstanbul'un işgaliyle Meclis açılış sürecine kadar olan dönemi anlatmıştır. Meclisin, içinde bulunan son derece kaotik vaziyetin bir sonucu olarak ve milletin hâkimiyetinin tecelli etmesi salahiyetiyle fevkalade bir şekilde toplandığı ifade etmiştir.²² Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın milletin iradesini yansıtan Meclis-i Mebûsan'ın işgal nedeniyle çalışamayacak hale geldiğine; ancak bu iradenin asla engellenmeyeceğine ve Meclisin açılmasıyla bunun açıkça gösterildiğine dikkat çektiği görülmektedir.

Öte yandan Meclisin açılmasıyla İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükûmeti, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM'yi isyankâr bir girişim olarak ilan eden beyannameler neşretmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa imzalı "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyannamesi" başlığıyla kaleme alınan yazıda; Meclisin başkent dâhil memleketin işgal altında olduğu bir ortamda toplandığını; amacının da vatani işgalden halas ederek Padişah ve Halifeyi de tahakkümden kurtarmak olduğunu belirtme gereği duymuştur.²³ Bu bakımdan halkın, İstanbul'daki Hükûmetin olumsuz propagandasıyla Millî Mücadeleye karşı durmasının önüne geçilmek istendiği; halkın ve ülkenin bekası için TBMM'nin teşkil edildiği izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Nihayetinde Meclis ülke ve millet için var olduğu olgusu her şekil ve ortamda dile getirilmiştir. Gerçekten de Meclis'in açılmasıyla millî iradenin en kuvvetli irade, Kuvâ-yı Milliye'nin de en büyük kuvvet olduğu fikri benimsemiştir.²⁴ Bülent Tanör'e göre Meclis, Mütareke şartlarının ortaya çıkardığı olumsuz şartlar ve Meclis-i Mebusan'ın kapalı olması dâhil Osmanlı yönetim organlarının sağlıklı işleyememesi neticesinde ortaya çıkan bir yapı özelliğiyle yönetim boşluğunu dolduran ve tüm erkleri uhdesine alan bir müesses nizam olmuştur.²⁵

TBMM açıldığında, devletin başkenti İstanbul işgal altında bulunduğundan ve buradaki hükûmetin işgal güçlerinin tahakkümü altında bulunmasından dolayı iş göremez olması sebebiyle ülke yönetimine el konulduğunu bir kez daha deklare etmiştir. Bu kapsamda Meclis'te birtakım tartışmaların ardından 2 Mayıs 1920 tarihinde muhtelif işlerin Meclis namına icra edilmesi için her biri meclis içinden seçilen vekillerin (bakanlar) oluşturduğu İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu teşkil edilmiş; Meclis Hükûmet Sistemi olarak faaliyet gösteren bu yapıda kabine Meclise karşı sorumlu tutulmuştur.²⁶ Böylece İstanbul'da İşgal kuvvetlerinin denetimindeki işlevsiz olarak faaliyet gösteren hükûmetin yerine Anadolu'da özgür bir şekilde yönetme kabiliyetini haiz yeni bir hükûmet kurulmuştur.

¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Açıklamalı Dizin İle)*, Cilt III, (I-II), Ankara: ATAM Yayınları, 5. Baskı, 2006, 550; *Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Yay. Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Cilt 1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, 39-43.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, İçtima 2, Tarih 24.04.1920, 38.

²⁰ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, "Tarih Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi", 23 Nisan 1920, 1.

²¹ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 99.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt1, İçtima Senesi 1, İçtima 2, Tarih 24.04.1920, 8-30.

²³ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyannamesi", 28 Nisan 1920, 1.

²⁴ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, 230.

²⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 229-246.

²⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 262; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 230-239; İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 594-595.

Resim 1: TBMM'nin 23 Nisan 1920'deki açılışı ve 1920-1924 yıllarında kullanılan ilk Meclis binası - Anadolu Ajansı

4 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi teşkilatına ait kararlar da Meclisin millî iradeyi dayanak aldığı ve ülkeyi millet adına yönetme yetkisini deruhte belirtmiştir.²⁷ Kritik bir dönemde çalışmalarına başlayan TBMM'nin en önemli amacı, vatan topraklarının işgalden kurtarılarak tam istiklal elde edilmesi olmuştur. Bu kapsamda paylaşım projeleri ve işgal planlarına karşı çıkılarak son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde ilan edilen Misâk-ı Millî, TBMM'nin de aynen kabul ettiği ve kuruluş misyonu olarak tanımladığı en önemli hedefleri arasında yer almıştır.²⁸

Resim 2: TBMM'nin açılışında Mustafa Kemal Paşa ve diğer rical - Anadolu Ajansı

²⁷ *Atatürk'ün Tamim...*, 263; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 60-61.

²⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 448; *Atatürk'ün Tamim...*, 290; Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012, 189-194.

Bunu yaparken bir diğer ana hedef; yeni Hükûmetin otoritesini ülke genelinde egemen kılma ve ülkenin tek merkezinin TBMM olduğu düşüncesini benimsetme olmuştur. Bu çerçevede yasal düzenlemelerden iç güvenliği sağlamaya yönelik tedbirlere ve basının kullanılmasına kadar çeşitli adımlar uygulamaya konmuştur.²⁹ Tüm bu icraatlarıyla TBMM'nin, kurucu bir Meclis niteliğinde ve tek otorite olduğunu net ve tavizsiz bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.

Kısa süre içerisinde -İstanbul ve işgal altındaki yerler hariç- yurdun hemen her bölgesinde askerî ve idari otoriteyi kendisine bağlayan TBMM; toplumun çeşitli kesimlerinden temsilcileri vekil olarak bünyesinde barındıran, İstiklal Harbini yöneten ve bu süreçte yasama, yürütme ve yargı erklerini üzerine alan olağanüstü yetkileri haiz bir meclis olmuştur.³⁰ Bu yönüyle TBMM, Osmanlı Meclis-i Mebûsan'dan farklı olarak bütün yetkileri uhdesinde toplayan bir meclis özelliğindedir.³¹ Kanaatimize göre Mustafa Kemal Paşa da Meclis'in bu özelliğini mütemadiyen vurgulayarak Cumhuriyete giden yolda farkındalık oluşturmak istemiştir.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılışından iki gün sonra yayımladığı bir beyannamede TBMM'nin Anadolu'nun her köşesinden vekillerden teşekkül ettiğine dikkat çekerek³² Meclis'i halkın ülke sathındaki tek temsilcisi olarak nitelendirmiştir. Şüphesiz Meclis'in açıldığı dönemde, halkın tamamının desteğini arzu eden Mustafa Kemal Paşa; başkent İstanbul'un işgal, padişah ve halifenin esaret altında olması karşısında Meclis'in toplandığına dikkat çekmiş; Meclis de bu yönde iradesini açıklamıştır.³³ Bu bakımdan ilk etapta Mustafa Kemal Paşa ve vekillerin beyanatları, TBMM'ye meşruiyet kazandırmak için padişahın ve İstanbul'un işgalden kurtarılması misyonunu çerçevesinde olmuştur. Aşağıda da izah edileceği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin yegâne otorite olduğuna yönelik ve İstanbul'daki hükûmet ile padişahı hedef alan açıklamaları, ancak Meclis'in siyasi, idari, askerî ve dış politikada başarılı icraatlar göstermesiyle, yani Millî Mücadele'nin ilerleyen seyri içerisinde gerçekleşmiştir.

1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin İlanı ve Önemi

Olağanüstü şartlarda ve fevkalade yetkilerle çalışmalarını sürdüren TBMM'nin yönetsel açıdan şekil ve muhteviyatının belirsizliğini ortadan kaldırmak için yasal bir dayanağa ihtiyaç duyulmuştur.³⁴ Haddizatında Meclisin ilanından yeni Anayasa ilanına kadar olan süreçte Meclisin doğrudan Kanun-ı Esâsî'ye bağlı kalmadığı görülmektedir. Bu durum yönetsel anlamda ve özellikle de kanunların çıkartılmasında hukuki dayanak tartışmalarına neden olmuş ve yeni bir anayasa çalışmasını gündeme getirmiştir.³⁵ Ancak yeni anayasa teklifi dahi Meclis'te muhafazakâr ve inkılapçı vekiller arasında böyle bir ihtiyacın hangi çerçevede ortaya konulması gerektiğine dair tartışmalara sebep olmuştur.³⁶ Neticede Meclis'in, en büyük dayanağı olan millî iradeye ait olduğu yasal bir güvence altına alınmak istenmiştir. Zikredilen amaçlar doğrultusunda Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Eylül 1920'de Meclis'e bir hükûmet beyannamesi sunmuştur. Bu Beyanname aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin siyasi halkçılık programıdır. Böylece Meclis'te kurulan komisyon tarafından bir teşkilat kanunu hazırlanmasına dair çalışmalara başlanmıştır.³⁷ Anayasa hazırlanmasına ihtiyaç duyulması Meclisin hem Anayasal çerçevede ülkeyi yönetmek istemesi hem de anayasa yapan kurucu özelliğini ortaya koyma arzusunun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Yapılan çalışmalar ve Meclis'teki yoğun tartışmalar neticesinde 20 Ocak 1921'de TBMM'nin ilk anayasası mahiyetindeki Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kabul edilmiştir. Bu metin, TBMM'ye idari ve hukuki dairede tam bir meşrutiyet sağlayan 23 madde ve 1 ilave maddeyi ihtiva etmektedir.³⁸ Teşkilât-ı Esâsiye 85 numaralı kanun olarak 7 Şubat 1921'de Ceride-i Resmîye'de (Resmî Gazete) yayımlanmıştır. İlk 9 maddesinde genel esaslara, 10. maddede idari yapıya, 11-21. maddelerde vilayet, kaza ve nahiye başlıklarıyla taşra teşkilatı ve idaresine, 22-23.

²⁹ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 256-280; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 67-80.

³⁰ Anayasa, <https://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>. Erişim 12.02.2023.

³¹ Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 39.

³² *Atatürk'ün Tamim...*, 252.

³³ *Atatürk'ün Tamim...*, 254.

³⁴ Rıdvan Akın, "1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi", *I. Türk Hukuk Kongresi Tarihi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, 601.

³⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 246-250.

³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 104.

³⁷ İhsan Güneş, "Teşkilatî Esâsiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, (2020): 233; Akın, "1921 Teşkilât-ı Esâsiye...", 599.

³⁸ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 105-108; Zeki Çevik, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, (Mart 2012): 27-28.

maddelerde ise umum-i müfettişliklerle ilgili hususlara yer verilmiştir. Ek madde ise kanunun geçerliliğinin başlangıç tarihi ve istisnai durumları belirtmektedir.³⁹ Böylece TBMM'nin, devletin ve Türk milletinin geleceğinde yegâne otorite olduğunu hukuki bir zeminde gösterdiği ve idaresinde Anayasa çerçevesinde hareket etmeyi deklare ettiği değerlendirilmektedir.

Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edilmesi, önemli dış politik gelişmelerin yaşandığı bir dönemde olmuştur. Bu süreçte düzenlenecek Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri tarafından TBMM'nin yegâne otorite olarak dikkate alınmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki Hükûmetin başı Sadrazam Tevfik Paşa'ya yolladığı telgrafta; Padişahın bir Hatt-ı Hümayun yayımlayarak TBMM'nin milletin tek temsilcisi olduğunu beyan etmesini talep etmiştir. Ancak bu konuda Sadrazam Tevfik Paşa'dan beklediği yanıtı alamamış ve TBMM'nin üstlendiği fonksiyonu ve otoritesini izah etmek üzere Teşkilât-ı Esâsiye maddelerini gönderme kararı almıştır. Bu bağlamda Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun -en önemli gördüğü- ilk 10 maddesini, Sadrazam Tevfik Paşa'ya göndererek en başta zikredilen maddelerden, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve yönetim şeklinin de halkın kendini yönetme ilkesine dayandığını belirtilmiştir. Aynı şekilde yürütme ve yasamanın milletin gerçek temsilcisi olan meclisin uhdesinde olduğu ve Türkiye'nin Meclis tarafından idare edildiğini vurgulamıştır. Bunların yanı sıra Meclis seçimlerinin ne şekilde yapılacağı ve Meclisin çalışma şartlarına ilişkin maddeler ile her türlü iç ve dış politik kararın ancak Meclis tarafından belirlenmekte olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafın sonunda, saymış olduğu anayasanın temel maddelerine aykırı hareket etmeye yönelik imkân ve yetkisinin olmadığını Sadrazamın şahsına bildirmesi de oldukça önemlidir.⁴⁰ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, millî iradeye dayalı TBMM'nin ve onun hükûmetinin tek yetkili ve yasal kurum olduğunu; hazırladığı Teşkilât-ı Esâsiye'nin de yegâne geçerli hukuki metin olduğunu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun saltanat yönetiminden kopuşa yönelik somut açıklamalarının başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye yürürlüğe girdiğinde 1876'da ilan edilip 1908'de yeniden yürürlüğe konulan Kanun-ı Esasî yürürlükten kaldırılmamıştır. Fakat Meclis, çalışmalarında Kanun-ı Esasî'yi dikkate almamıştır.⁴¹ Bu yüzden yazılı kategoride ikinci olmasına rağmen Büyük Millet Meclisi nezdinde Teşkilât-ı Esâsiye ilk anayasa olarak kabul edilmektedir.

Neticede Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, millî egemenliği dile getiren ve yeni bir devlet yapısına -yani Cumhuriyete-atıf yapan en önemli hukuki metin hüviyetindedir.⁴² Bülent Tanör, Teşkilât-ı Esâsiye'nin 3. maddesindeki "*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur*" ifadesiyle yeni Türk devletinin zikredildiğine ve bu devletin egemenliğini millettten aldığına dikkat çekmiştir. Yine Tanör'e göre 1921 Anayasası, yeni bir devletin kurulduğunu bildirmekte, egemenlik hakkını kesin olarak millete vererek bütün erkleri kendisinde toplamakta; aslında Kanun-ı Esasî'nin varlık nedenini ortadan kaldırmaktaydı. Rejim ise adı konulmamış bir Cumhuriyet'ti."⁴³

Bir başka değerlendirmeye göre de TBMM'nin açılmasıyla millî egemenlik, fiili olarak yürürlüğe girmiş; Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile de yasal zeminde güvence altına alınmıştır.⁴⁴ Bir telgrafında Mustafa Kemal Paşa da bu hususu, "Teşkilât-ı Esâsiye egemenliğin millete ait olduğunu muhafaza altına aldığını kesin bir şekilde dile getirmiştir." şeklinde açıklamıştır.⁴⁵ Bir diğer ifadesinde de bu kanunla hükûmranlığının hukukten millete geçtiğini belirtmiştir.⁴⁶

Öte yandan Teşkilât-ı Esâsiye, modern anayasalarla karşılaştırıldığında yasama, yürütme ve yargı erkiyle ilgili ayırım ve hususlara tam anlamıyla yer vermemesi, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler içermemesi nedeniyle tam bir anayasa olarak nitelendirilmemektedir. Bu sava yönelik en önemli argüman Teşkilât-ı

³⁹ Resmi Gazete, "Kanunlar", 07.02.1921, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1T.pdf>, Erişim 13.02.2023; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 73-75.

Maddelerle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 252-267; Serdar Narin, "1921 Anayasası'nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi", *İzmir Barosu Dergisi*, 83/3, (2018), 85-96.

⁴⁰ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, 190-197.

⁴¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, 104.

⁴² Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 196-197.

⁴³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 258-259, 267.

⁴⁴ Deniz Güner, "Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı", *Millî Egemenlik ve Demokrasi*, Ed. Celalettin Vatandaş, Sezai Öztaş, Miray Özden, Ankara: TBMM Basımevi, 2022, 78.

⁴⁵ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 1252-1253.

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk 1920-1927*, Cilt 2, 9. Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Baskı, 1969, 689.

Esâsiye'yi kabul eden vekillerin bu metni yeni kurucu bir devlet anayasası olarak algılamadıkları ve mevcut şartların icabı olarak çıkarıldığını değerlendirmeleridir.⁴⁷

Bununla birlikte gerek Teşkilât-ı Esâsiye'nin hazırlanmasına öncülük eden Mustafa Kemal Paşa'nın perspektifinden ve gerekse hadiselerin gelişimi açısından değerlendirildiğinde Teşkilât-ı Esâsiye bir milat niteliğindedir ve millî egemenliğe geçiş yolunda TBMM'nin açılmasından sonra en önemli siyasi adım olmuştur.⁴⁸ Bir diğer yorumla 1921 Anayasası ile yeni devletin siyasi ve hukuki altyapısının ana esasları ortaya konulmuştur. Zira ilk defa, hâkimiyetin kaynağının ve egemenliğin hanedan yerine millete ait olduğu Anayasa'da deklare edilmiştir.⁴⁹ Millî Mücadele şartlarında bu adımın son derece önemli ve cesur bir adım olduğu; verilen mücadelenin millete güvenilerek topyekûn yapıldığını gösterdiği değerlendirilmektedir.

Nitekim Millî Mücadele'nin son bulduğu süreçte Teşkilât-ı Esâsiye'nin ve TBMM'nin hukuki varlığını daha da kuvvetlendiren nitelikte Meclis tarafından çıkartılan iki karar da milletin yegâne temsilcisinin TBMM olduğu bir kez daha hukuki zeminde teyit edilmiştir. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunun son bulup TBMM Hükûmetinin teşekkül ettiğine dair karar ile TBMM'nin hukuki hâkimiyetin hakiki temsilcisi olduğuna Heyet-i Umumiye kararlarıdır.⁵⁰ Bunun yanı sıra TBMM Anayasa çerçevesinde kanun koyucu yetkisiyle ihtiyaçlara göre muhtelif kanun tekliflerini de gündemine almıştır.⁵¹ Görüldüğü üzere tüm bu adımlar periyodik olarak dönemin iç ve dış siyasi ve askerî gelişmeleri ile idari ve hukuki gerekliliklere şekillenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da ifadesiyle Teşkilât-ı Esâsiye'de ilk ilan edildiğinde "*Cumhuriyet ifade eden hiçbir madde mevcut değildir.*" Ancak hazırlandığı dönemin ihtiyaçlarını karşılayan teşkilat ve idare esasları bulunmaktadır.⁵² Bu açıdan Teşkilât-ı Esâsiye'nin bir kurucu anayasa mahiyetinde değil de bir halkçılık ve hükûmet programı olarak hazırlandığı da ifade edilmelidir.⁵³ Şüphesiz devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu Teşkilât-ı Esâsiye'de yapılan değişiklikle resmileşse de⁵⁴ zikredilen durum ve Cumhuriyetin ilan edilmesi yeni ve kapsamlı bir anayasa yapılmasını (1924 Teşkilât-ı Esâsiye / 1924 Anayasası) gündeme getirmiştir.⁵⁵ Bu kapsamda 20 Nisan 1924'te 6 Bölüm ve 105 maddeden oluşan ve yeni yönetim şekli olan Cumhuriyet'in gereklerine uygun yeni Anayasa hazırlanmıştır.⁵⁶

Bir diğer husus Teşkilatı Esâsiye'nin ortaya çıkışında, muhakkaktır ki bir süredir yürürlükte olan meşruti yönetim anlayışı ve Kânûn-ı Esâsi etkili olmuş ve örnek teşkil etmiştir.⁵⁷ Ancak yeni anayasa hazırlanırken yürürlükte olan Kânûn-ı Esâsi'den herhangi bir madde alınmamasına dikkat edilmiş; yeni anayasa metninin orijinal olmasına özen gösterilmiştir. Bu hususta Meclis'te tartışmalar yaşanırken söz alan Mustafa Kemal Paşa, eski kanundan maddeler alındıkça onun hala yürürlükte olacağı anlamına geleceğine, hâlbuki Meclisin fevkalade yetkileri haiz kurucu meclis olduğuna ve istediği kanunu kaldırıp istediği kanunu koyabileceğine dikkat çekmiştir.⁵⁸ 1921 tarihli Teşkilatı Esâsiye'nin ilanını müteakip yaptığı değerlendirmede ise TBMM'nin açılmasıyla artık yeni bir Türk devletinin temellerinin atıldığını ve bunun Türk milletinin istiklal ve egemenliğini doğrudan ele alması anlamına geldiğini; ilan edilen anaysanın da bu nitelikleri haiz olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Sonuç olarak İstiklal Harbi'nin son derece kaotik ortamında milli menfaatleri tesis etmek için kurulan ve devrimci nitelikleri haiz TBMM'nin ilk anayasası olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kabul edilmiştir.

⁴⁷ Bu konudaki tartışma ve görüşler için bkz. Müzehher Yamaç, "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, (Kasım 2020): 208-212.

⁴⁸ Mustafa Budak, "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Kabulü Sürecinde İç ve Dış Siyası Gelişmeler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 97.

⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Getirdiği Yasama Anlayışı", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 3.

⁵⁰ Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 111-112.

⁵¹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Muamele Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/19-108-1.

⁵² *Atatürk'ün Tamim...*, 317.

⁵³ Bu konudaki kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Eren, "Kurucu İktidar Yetkisi Açısından 1921 Anayasası'nın Kabulü ve Uğradığı Değişiklikler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023, 156-158.

⁵⁴ Soysal, *100 Soruda Anaysanın Anlamı*, 42-43.

⁵⁵ Yamaç, "Türkiye Devleti'nin...", 215; Güner, "Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı", 82.

⁵⁶ Resmi Gazete, "Kanunlar", 24.05.1924, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/71T.pdf>, 30.07.2023; Tanör, *Osmanlı-Türk Anaysal Gelişmeleri*, 294-313; Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 127-151.

⁵⁷ Ceylan, "Osmanlı Anaysacılığı...", 132.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 7, İçtima Senesi 1, İçtima 1, Tarih: 20.01.1921, 327-334.

⁵⁹ Güneş, "Teşkilatı Esâsiye...", 243.

Maddelerinde; hükûmet şeklinin ne olduğu, TBMM'nin nasıl idare olunduğu ve yetkilerine dair tanımlamalar yapılmış; hâkimiyetin millete ait olduğu ve millî egemenliğin ve ülke idaresinin TBMM eliyle yürütüleceği hukuki olarak tespit edilmiştir.

TBMM ve Anayasa (Teşkilât-ı Esâsiye) Kavramları Üzerinden Mustafa Kemal Paşa'nın Verdiği Mesajlar

Şu ana kadar izah edildiği üzere Millî Mücadele'nin lideri olan ve bu süreçte Başkumandanlığını da üstlenecek Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılması ve akabinde Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Ana hedefi Cumhuriyet'e dayalı bir devlet yönetimi kurmak olan Mustafa Kemal Paşa,⁶⁰ bu hedefini gerçekleştirmek için içinde bulunduğu şartlara göre bir plan dâhilinde uygulamalarını hayata geçirmiş; açıklama ve bilgilendirmelerini de bu çerçevede yapmıştır. Bu girizgâhtan maada onun henüz, Samsun'daki Müfettişlik görevine gitmesinin ardından millî iradenin tecelli ettirilmesine yönelik beyanatlar vermeye başladığı, Millî Mücadele'nin önemli tamim ve kongrelerinde de bu hususların yer almasını sağladığı ifade edilmelidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçte yaptığı Meclis konuşmalarında da özellikle millî egemenlik, milletin meclisi gibi kavramları sıkça kullandığı; anayasayı da milletin egemenliği ele aldığını kanuni olarak tespit ettiğini ifade ettiği görülmektedir.⁶¹ Böylece adı geçen terminolojiyi ihtiva eden söylemleriyle ülke yönetimine ilişkin büyük bir değişim-dönüşümün başladığını vurgulamaya çalışmıştır.

Bu kapsamda Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalara bakıldığında ilk defa 22 Haziran 1919 tarihli yayımlanan Amasya Genelgesinde, "*Milletin geleceğini milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*" ifadesiyle millî irade ve egemenliğe atıf yapmıştır. Aynı şekilde kendisinin de Başkan olduğu Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli ilan edilen kararlarında, "*İstiklalin temini için millî iradeyi hâkim kılmak*" ifadesiyle hükûmetin millî iradeye tabi olması ve bir an evvel Meclisi açması çağrısı yapılmıştır. 11 Eylül 1919'da açıklanan Sivas Kongresi kararlarında da Meclisin açılması ve millî iradenin kesin olarak temin edilmesine yönelik çağrıya yer verilmiştir. Tüm bunlar, TBMM'nin kuruluşuna ve sonrasında bu ifadelerin resmi ve bağlayıcı bir norm olan anayasa ile hukuki bir zemine oturtulmasına dayanak teşkil etmiştir.⁶² Bu açıdan Mustafa Kemal'in perspektifinden TBMM ve anayasanın kavramlarının; bir yandan milli istiklalin sağlanması, diğer yandan da millî iradenin egemen olması bağlamında şekillendirildiği görülmektedir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı, akabinde de Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edildiği Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa, her fırsat ve ortamda bu iki kavramın önemini ve fonksiyonunun dile getirmiştir. Onun Meclise, idarecilere ve halka yaptığı hitaplarda, aynı zamanda yabancı ülke temsilciliklerine gönderdiği yazılarda, TBMM'nin meşruluk ve temsil makamı bunun dayanağının da Teşkilât-ı Esâsiye Anayasası olduğunun üzerinde önemle durması, ileride kurmak istediği Cumhuriyete ilişkin siyasi bir zemin hazırlama gayesinin açık bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim Meclisin açılışı sonrası 24 Nisan'da yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa; saltanatla ilgili olumsuz ifadeler kullanmamakla birlikte "*Millî sınır içindeki yönetimin milli egemenlik esaslarına dayanması*" gerektiğini dile getirmiş; devletin ve milletin bütünlüğünün ancak bu şekilde tesis edilebileceğini belirtmiştir.⁶³

30 Nisan 1920'te Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kurulduğuna dair Avrupa devletleri Hariciye Nezaretlerine Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen notada; İstanbul'un haksız işgali ile padişah ve halifenin esir telakki edilmesi üzerine millet adına Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğunu; başkent İstanbul işgal altında kaldıkça vatanın mukadderatını elinde bulunduracağını bildirerek işgal planlarına karşı olduğunu beyan etmiştir.⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, ilerleyen aylarda Tevfik Paşa ile Londra'ya gönderilecek heyet vesilesiyle bir görüşme gerçekleştirmiş; buna ilişkin TBMM'ye yaptığı (29 Ocak 1921 tarihli) bilgilendirmede, millî irade çerçevesinde Türkiye'nin mukadderatını elinde bulunduran tek meşru ve müstakil otoritenin Büyük Millet Meclisi olduğunu vurgulamıştır.

⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi sonrası bir özel konuşma sırasında Mazhar Müfit'e bu ifadeyi söylemiş ve yazdırmıştır. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1986, 128-132.

⁶¹ Sevda Mutlu, "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/90, (2014): 94-107.

⁶² *Millî Egemenlik Belgeleri*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Der. Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara 2015, 13, 20-21, 28-29.

⁶³ TBMM, "Atatürk'ün 24 Nisan 1920 Tarihli Meclisi Konuşmaları", https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d1yy1.htm, 31.07.2023.

⁶⁴ *Atatürk'ün Tamim...*, 261.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasında üzerinde durduğu önemli bir husus daha vardır: TBMM'nin milletin temsilcisi olarak İtilaf devletleri tarafından tek meşru yönetim olarak kabul edilmesi ve yapılacak olan uluslararası diplomatik toplantılara TBMM'nin davet edilmesi gerekliliğidir. Bu kapsamdaki talebi milletin ve devletin hakkını, hukukunu savunan ve temsil eden TBMM'nin uluslararası arena da muhatap alınması ve diplomaside tek merkezli hareket edebilmek adına bir an önce padişah (Sultan Vahdeddin) tarafından da resmen tanınması lüzumudur.⁶⁵ Bu ifadeleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin yurt içinde ve dışında bir an önce yegâne meşruiyet mekanizması olarak tanınması gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

Haddizatında İtilaf devletlerinin Londra'da düzenlenecek konferansa İstanbul Hükûmetini davet etmesi Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki girişimlerini hızlandırmıştır. Sadrazam Tevfik Paşa ile konferansta görevlendirilecek murahhaslara ilişkin telgraf yazışmasında da Teşkilât-ı Esâsiye maddelerini de yollayarak İstanbul Hükûmeti'nin TBMM'yi tanınması ve içerideki iki başlılığın ortadan kaldırılarak diplomatik görüşmelere yekvücut halinde TBMM'nin katılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶⁶ Ancak izah edildiği üzere İstanbul'un bu taleplere yanıt vermemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatlarında TBMM'nin fonksiyonunu överken İstanbul'u eleştirmeye başladığı takip edilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul nezdinde dikkat çektiği Teşkilât-ı Esâsiye üzerinden TBMM'nin önemine de sürekli vurgu yaptığı takip edilmektedir. Bu kapsamda Anayasa'nın 7. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi münasebetiyle 21 Şubat 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmasında; TBMM'nin çıkardığı ve esasında kendisinin anayasa koyucu bir yetkiye sahip olduğunu gösteren Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun, TBMM'nin millet adına karar veren tek meşru güç olduğunu hem içeride hem dışarıda açıkça gösterdiğini ifade etmiştir.⁶⁷

1 Mart 1921 tarihinde TBMM'nin ikinci toplanma yılının açılışında yaptığı konuşmada TBMM'nin istibdat içeren idari yönetim şartları altında kurulduğunu ve mevcut idari düzeni islah etmeye çalıştığını; bu çerçevede Teşkilât-ı Esâsiye'nin içeriğinin layıkıyla uygulanması sayesinde ihtiyaç duyulan gelişmenin peyderpey ortaya çıkacağını belirtmiştir. Aynı konuşmada TBMM'nin siyaset prensiplerinden biri olan halkçılığın, yani egemenliğin millete ait olduğunu ve bu durumun Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile resmen ortaya konulduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Aynı konuşmasında dikkat çekici bir nokta ise Teşkilât-ı Esâsiye'nin uygulanması halinde memleketin gelişimine büyük katkı sunacağını; bunun yeni bir İl İdaresi Kanunu ile desteklenmesi gerektiğine ilişkindir.⁶⁹ Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın Anayasa'nın önemli bir çerçeve sunmakla birlikte geliştirilip desteklenmesi lazım gelen noktalarının olduğunu tespit ettiği anlaşılmaktadır.

TBMM'nin açılışının 2. yıldönümü münasebetiyle (23 Nisan 1921) yayımladığı bir telgrafta; Meclis'in istiklal davasını temsil ve mücadele için kurulduğunu; böylesine ulvi bir amaç için toplanan Meclis'in kuruluş gününün milli bayram ilan edildiğini bildirmiştir.⁷⁰ Aynı gün Yenigün Muhabirine verdiği demeçte ise; TBMM'nin, Türkiye millî tarihinin yeni bir başlangıcı ve dönüm noktası olduğunu belirterek Meclis'i, -ışgale karşı mücadele eden-Türk milletinin büyük bir gayretle tesis ettiğini vurgulamıştır.⁷¹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın, bulunduğu her ortamda TBMM ve Anayasa'nın yeni bir devlet organları olduğu konusunda bir kamuoyu oluşturmaya gayret ettiği değerlendirilmektedir.

16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresini açarken yaptığı konuşmada da TBMM'nin hangi şartlarda ortaya çıktığına vurgu yaparak önemini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması nedeniyle düşmanların Türk milletini tamamen yok etmek istediğini; buna karşı Millî Mücadele'nin başladığını ve Millî namusu korumak için Ankara'da TBMM'nin açıldığı vurgulamıştır.⁷²

Sakarya Muharebesi zaferi sonrası TBMM'nin önemiyle ilgili dikkat çektiği bir diğer konu da Türk ordusudur. Mustafa Kemal Paşa İstiklal Harbi'ni yöneten ve iç isyanlarla mücadele eden ordunun "*TBMM ordusu*" olduğunu ifade etmiştir. Aynı beyanatında Meclisin misyon ve vizyonuna vurgu yapan Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin tam

⁶⁵ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 91.

⁶⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 95.

⁶⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 97.

⁶⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 99.

⁶⁹ TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 2. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d2yy1.htm, Erişim 01.08.2023.

⁷⁰ *Atatürk'ün Tamim...*, 311-312.

⁷¹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 443.

⁷² *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 252.

bağımsızlık ve istiklal prensiplerini esas alarak barışsever bir anlayış benimsediğini; barışın tesis edilmesi için de yoğun çaba gösterdiğini belirtmiştir.⁷³

Yine Azerbaycan'ın Türkiye nezdindeki Büyükelçisi İbrahim Abilo'ya verdiği 18 Ekim 1921 tarihli bir cevapta; Türk milletinin kendi egemenliğini bizzat idare etmek için büyük mücadeleler vererek TBMM'yi tesis ettiğini, TBMM Hükûmetinin de kayıtsız-şartsız millî egemenliği benimsediğini açıklamıştır.⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Vekile'nin (Bakanlar Kurulu) görev ve yetkilerini belirtir (1 Aralık 1921 tarihli) kanun teklifi münasebetiyle yaptığı açıklamada da Teşkilât-ı Esâsiye'de hâkimiyetin millette olduğu ve bunun hiçbir itiraz kabul etmeyeceği; dolayısıyla millî iradenin tecelli ettiği tek merciinin Meclis'e ait olduğu üzerinde durmuştur.⁷⁵ Ayrıca Teşkilât-ı Esâsiye'nin doğrudan doğruya Türk milletinin kalp ve vicdanının doğal bir yansıması olarak ortaya çıktığını ve milli hayatın gerçeklerine uygun olduğunu vurgulamıştır.⁷⁶ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın mütemadiyen dikkat çektiği nokta, milli irade ve milli egemenlik kavramları ile Meclis'in bu iradenin tecellîgâhı olduğuna ve Anayasa'nın da bunu hukukileştirdiğine ilişkindir.

TBMM Hükûmetinin benimsediği siyasete ilişkin nitelikleri de sıralarken TBMM'nin millet namına ve gerçeklere dayalı olarak kanunları hayata geçirdiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Bu konuşmasında dikkat çekici bir husus ise TBMM Hükûmetinin varlığının meşru olduğu ve bunun gerek Türk milleti gerekse tüm dünya tarafından tanındığını söylemesidir.⁷⁸

Aynı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye'nin yönetim şeklinin nasıl olması gerektiği de dile getirmiş; TBMM'nin hükûmet şeklinin en kabul gören yönetim sistemi olduğuna atıf yaparak bunun tarihte Roma, Atina, Sparta, Kartaca gibi pek çok devlette de görüldüğü üzere "Cumhurun idaresi" olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre böylesine önemli yetkileri haiz Büyük Millet Meclisinde görev alacak, yani milleti temsil edecek vekillerin de milletin takdirini kazanmış, temsil kabiliyetini haiz ehliyet ve liyakat sahibi kimseler olmaları gerekmektedir.⁸⁰

5 Aralık 1921 tarihli Adana'nın Fransız işgalinden kurtuluşu vesilesiyle yayımladığı beyannamede; TBMM Hükûmetinin bir halk idaresi olduğunu, memleket menfaatleri noktasında millet ve hükûmetin tam bir birliktelik içinde bulunduğunu belirtmiştir.⁸¹ Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın nazarında TBMM millete, millet de Meclise dayanak olmaktadır.

Anayasayla ilgili bir başka görüşünü ise Vakit Başyazarı Ahmet Emin Bey'e 1922 yılı ocak ayında verdiği mülakatta paylaşılan Mustafa Kemal Paşa, Teşkilât-ı Esâsiye'de belirtildiği üzere egemenliğin millete ait olduğunu, milletin bu egemenliğini ve millî iradeyi doğrudan kullanabileceğini, ancak esas itibariyle seçtiği vekilleri vasıtasıyla TBMM'de temsil edilmesinin kararlaştırıldığını vurgulamıştır.⁸²

Yine Meclis'in üçüncü toplanma yılı vesilesiyle yaptığı (1 Mart 1922 tarihli) açılış konuşmasında, hâkimiyetin her halükarda millete ait olduğunu ve bunun TBMM eliyle gerçekleştiğini; TBMM'nin idare ve politikasının esaslarının ise Teşkilât-ı Esâsiye'ye dayandığını ve bunun Mîsâk-ı Millî'nin 1. ve 5. maddelerinde de gösterildiğini bir kez daha dile getirmiştir.⁸³ Nitekim Meclis'te İcra Vekilleri Heyetinin seçilmesi,⁸⁴ Heyet-i Vekile Reisinin Vazife ve Mesuliyetlerinin düzenlenmesi gibi yönetsel ihtiyaca göre düzenlemeler yapılmıştır.⁸⁵ Böylece TBMM'nin

⁷³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 108-110.

Nitekim TBMM, Sakarya Muharebesi öncesi Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandan yetkisi; zafer sonrası da Gazilik unvanı ile Mareşallik rütbesi vermiştir. Bkz. *Atatürk'ün Tamim...*, 321, 337-338.

⁷⁴ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 253-254.

⁷⁵ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 111.

⁷⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 121-122.

⁷⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 116.

⁷⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 114.

⁷⁹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 124.

⁸⁰ *Atatürk'ün Tamim...*, 351.

⁸¹ *Atatürk'ün Tamim...*, 343.

⁸² *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 441.

⁸³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 127; TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 3. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/atatürk_konusma/1d3yy.htm, 01.08.2023

⁸⁴ Resmi Gazete, "Kanunlar", 07.02.1921, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1T.pdf>, Erişim 02.08.2023.

⁸⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 273-277.

yönetim alanında ana kılavuzunun Teşkilat-ı Esasiye olduğu ve bunun pozitif hukuktaki ana çerçeve olarak benimsendiği bir kez daha ortaya konulmuştur.

Fransız Yazar Claude Farrere'nin kendisini ziyaret etmek üzere İzmit'e gelişinde (18 Haziran 1922) Claude'a verdiği mülakatında üzerinde durduğu noktalar; TBMM'nin yeni Türkiye devletinin idaresini, milletin istiklalini ve devletin varlığını muhafaza etmek için üstlendiğine, bunu gerçekleştirmek için de var gücüyle çalıştığına ve tüm icraatlarının şeffaf olduğuna ilişkindir.⁸⁶

Büyük Taarruzun başarıyla sonuçlanması sonrası Mustafa Kemal Paşa İzmir'de bulunduğu sırada İktidam Muhabiri Yakup Kadri Bey'e verdiği röportajda ise TBMM ve onun ordusunun görevinin millî yemin olan Mîsâk-ı Millî şartlarını tesis etmek olduğunu ve bunun için çalıştığının bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁷ Büyük Zafer dolayısıyla yayımladığı telgrafta TBMM ordusunun büyük zaferi ve kabiliyeti hasebiyle Meclisi de tebrik etmiştir.⁸⁸

Teşkilât-ı Esâsiye'nin önemine, Büyük Zafer sonrası (18 Ekim 1922 tarihli) yaptığı bir açıklamada da dikkat çekmiş; bunun Türkiye devletinin, şekil ve mahiyetini belirleyen bir kanun olduğunu vurgulamıştır.⁸⁹ Görüldüğü üzere Millî Mücadele'nin seyri içerisinde siyasi ve askerî gelişmeler olumlu neticelendikçe Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir devlet olgusunu daha güçlü bir şekilde vurguladığı takip edilmektedir.

Yine Ekim ayında United Press Muhabiri TBMM'nin barış esaslarındaki önemli noktaların ne olduğunu sormuş; Mustafa Kemal Paşa da "Misâk-ı Millî" cevabını vermiştir.⁹⁰ Bu açıdan Misâk-ı Millî'nin Millî Mücadele/İstiklal Harbi'nin hedef programı olduğu göz önüne alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisin de bu programı belirleyip Türk ordusu eliyle icra etmeye çalışan Türk milletinin ana kurumu olduğuna atıf yaptığı ifade edilebilir.

Nitekim İstiklal Harbi'nin başarıyla neticelendirilmesi sonrası Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da öğretmenlerle gerçekleştirdiği (27 Ekim 1922 tarihli) buluşmada bu hususa şöyle değinmiştir. "...Türkiye devletinin yegâne ve hakikî mümessili yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir..."⁹¹ Bu sözleriyle Türkiye'nin ve Türk milletinin yegâne temsilcisinin TBMM olduğunu dile getirmiş; ayrıca Sevr'i imzalayan Osmanlı padişahı ve Hükûmetinin artık tarihe karıştığını belirterek bu konudaki tepkisini ortaya koymuştur.

Bu nutuktan birkaç gün sonra 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de icra edilen oylama ile Osmanlı saltanatı kaldırılmıştır.⁹² Mustafa Kemal Paşa, konuya dair TBMM'de yaptığı 1 Kasım 1922 tarihli konuşmada, Saltanatın kaldırılmasıyla Türkiye'yi idari bakımdan artık tamamen ve şüphesiz TBMM'nin temsil ettiğini belirtmiş; Hilafetle TBMM'nin bir arada bulunmasının da tarihsel süreç dikkate alındığında mümkün olabileceğine dikkat çekmiştir.⁹³ Aynı konuşmasında Türk milletinin kendi geleceğini tayin hakkını doğrudan ele alarak Büyük Millet Meclisi'ni kurduğunu; dolayısıyla milletin idaresi ve hâkimiyetinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu ve Türkiye'yi de TBMM'nin yönettiği kesin bir şekilde vurgulamıştır.⁹⁴ Nitekim Saltanatın kaldırılmasını müteakip TBMM'nin milletin tek temsilcisi olduğuna dair 308 Sayılı karar çıkartılmış; Teşkilat-ı Esasiye ile milletin zaten bütün egemenlik haklarını eline aldığı ve Osmanlı Devleti'nin tarihe intikal edip "Yeni ve millî bir Türkiye Devleti'nin" kurulduğu belirtilmiştir.⁹⁵ Bu Kanun, esasında şu ana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın perspektifinden açıklamalarıyla izah etmeye çalıştığımız TBMM ve Anayasa'nın, Cumhuriyete giden yoldaki etkisinin nihai bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Saltanatın kaldırılmasıyla Halifelik makamı devam etse de Mustafa Kemal Paşa, Halifeliğin TBMM'nin üstünde veya alternatifi olmadığını bilhassa vurgulamak istemiş; bu kapsamda Meclis tarafından Halife seçilen Abdülmecid Efendi'ye gönderdiği (19 Kasım 1922 tarihli) telgrafta; artık milletin geleceğini kendi eline aldığını ve hâkimiyetin bir şahıs yerine bütün halkı temsil eden seçilmiş vekillerden oluşan Meclis eliyle yürütüldüğünü;

⁸⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 262.

⁸⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 448.

⁸⁸ *Atatürk'ün Tamim...*, 363.

⁸⁹ *Atatürk, Nutuk Vesikalar*, 1237.

⁹⁰ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 452.

⁹¹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 267.

⁹² Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 429.

⁹³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 156.

Öyle ki Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiseri (Bakanı) Çiçerin, 8 Kasım 1922 tarihli TBMM'ye çektiği telgrafta; saltanatın kaldırılarak millî egemenliğin tesis edilmesinden dolayı tebriklerini iletmiştir. Bkz. *BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/197-350-2.

⁹⁴ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 158.

⁹⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 278-280; Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*, 76-83.

bu açıdan Meclis dışında herhangi bir hükûmetin olmadığını ve olmayacağını bildirmiştir.⁹⁶ Halifenin Meclis tarafından seçilmesi, Türkiye'de artık yegâne otoritenin TBMM olduğunu bir kez daha güçlü bir şekilde hem içeride hem dışarıda ortaya koymuştur.

Saltanatın kaldırılması münasebetiyle icra ettiği bir başka konuşmada Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin Türk milleti için ne kadar büyük bir kuvvet ve mutluluk ortaya koyduğunun Millî Mücadele'nin üç yılında açıkça görüldüğünü ve bundan sonra da Türkiye'nin TBMM ve Hilafet makamıyla daha iyi günler göreceğini dile getirmiştir.⁹⁷ Şu ana kadar zikredilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Nisan 1920'deki açıklışından itibaren her vesileyle TBMM'nin büyüklüğü ve önemi ile Teşkilât-ı Esâsiye'yi dayanak almasını vurgulamıştır. Nitekim Saltanatın kaldırılmasıyla Meclisin ülkeyi yöneten yegâne güç olduğu konusundaki tereddütler de ortadan kaldırılmış ve Cumhuriyet'e giden yolda önemli bir merhale daha geçilmiştir.

Saltanatın ilgasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin elde edilen başarılarıdaki önemine dikkat çekerek yeni sürecin de tek belirleyici aktörü olacağını hatırlattığı ve bu açıdan anayasal dayanağa da dikkat çektiği takip edilmektedir. Bu kapsamda 12 Aralık 1922 tarihinde Vakit Muhabirine verdiği demeçte, Anayasa'ya vurgu yaparak Türkiye'nin ve TBMM'nin bir hükûmet ve bir meclis tarafından idare edildiğini; Türkiye ve TBMM'nin mahiyetini anlayabilmek için Teşkilât-ı Esâsiye Anayasasının dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁸

Haddizatında TBMM, komuta ettiği Türk ordusu tarafından elde edilen askerî zafer sonrası, -Saltanatın varlığı devam ettiği bir ortamda- İtilaf Devletleriyle mütareke akdini tek başına yapmış, yanı sıra Doğu ve Güney Cephesi'ndeki mücadeleler sonrası Rusya, Fransa ve diğer devletlerle diplomatik anlaşma ve antlaşmalar imzalamış ve diğer diplomatik icraatları uygulamaya koymuş; saltanatın kaldırılmasıyla da uluslararası arenada (Lozan Konferansı) tereddütsüz bir şekilde Türkiye'nin meşru ve tek temsilcisi olarak telakki edilmiştir.⁹⁹

Dolayısıyla Millî Mücadele'nin askerî zaferi sonrası bir yandan dış politikada kalıcı barışa ulaşılması hedeflenirken iç politikada ise saltanatın boşluğunda Türkiye Devletinin yeni yönetim şekline yönelik fikri hazırlıklar da başlamıştır. Bu kapsamda sürecin lideri Mustafa Kemal Paşa Bursa'da yaptığı (22 Ocak 1923 tarihli) açıklamada; TBMM'nin yönetim şeklinin mutlakiyet, meşrutiyet ve Cumhuriyet yönetim modellerinden hiçbirine benzemeyip daha iyisi olduğunu; bunu ortaya koyan meclis anayasası Teşkilât-ı Esâsiye'nin de halkın her kesimi tarafından öğrenilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

İzmit'te, İstanbul Basın temsilcileriyle buluşmasında (16 Ocak 1923) Türkiye'nin mevcut vaziyeti ile memleketin kalkınması için hükûmetin yapmakta olduğu ve yapacağı işler hakkında verdiği demeçte ise Türkiye'nin yeni hükûmet şeklinin; Türk milletinin inkılap yaparak millî, somut ve gerçeklere dayalı olarak tesis ettiği TBMM Hükûmeti olduğunu ve TBMM'nin iki ana prensip olan tam istiklal ve millî egemenlik üzerinde şekillendiğini dile getirmiştir.¹⁰¹ Osman Akandere'nin tespitlerine göre Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda; yeni Türk Devletinin yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağına ve Hilafetin kaldırılacağına ve TBMM'nin de yeni seçimlere gideceğine yönelik ipuçları vermiştir.¹⁰²

Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu seyahati esnasında verdiği demeçte (18 Ocak 1923) de TBMM'nin sadece millete ait olup milletin seçtiği vekillerden oluştuğunu ve millete hizmet etmek için görev yaptığını ifade ederek Halife başta olmak üzere hiçbir kimsenin meclise tahakküm edemeyeceğine dikkat çekmiştir.¹⁰³ Zikredilen açıklamalarıyla bir yandan saltanatın ilgasından sonra yeni rejimin Cumhuriyet olacağının sinyalini veren Mustafa Kemal Paşa, yeni rejimin mutlak otoritesinin tesisi için halifelighin de kaldırılabilirliğine işaret etmiştir.

⁹⁶ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 1249-1251.

⁹⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 158.

⁹⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 455.

⁹⁹ *Atatürk'ün Tamim...*, 375-376, 380-381, 384. Nutuk'ta bu konuya temas eden Mustafa Kemal Paşa, TBMM ordularının kazandığı kesin zafer sonrası gerçekleşecek barış konferansında da Türkiye Devletini yalnızca TBMM Hükûmetinin temsil edeceğini açıklamıştır. Bkz. Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 1237.

¹⁰⁰ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 279.

¹⁰¹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 273.

¹⁰² Osman Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/1, (2001): 136.

¹⁰³ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 276.

Bu kapsamda onun, TBMM'nin Millî Mücadele'nin kazanılması ve Türk milleti için önemine dikkat çekerek Meclis dışında herhangi bir otoritenin olmadığı üzerinde daha çok durmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Nitekim Batı Anadolu seyahati kapsamında 25 Ocak 1923'te Alaşehir'e uğrayan Kemal Paşa burada yaptığı açıklamada, Türkiye'nin ve Türk milletinin istiklalini elde etmesinde en önemli etkenlerden birinin TBMM'yi teşkil etmesi olduğuna dikkat çekmiş; aksi takdirde ülkede Sevr Muahedesinin uygulanacağı vurgulamıştır.¹⁰⁴

30 Ocak 1923'te ise İzmir'de bulunduğu sırada gazetecilerle görüşen Mustafa Kemal Paşa, TBMM mensuplarının çalışkan ve bilgili kişilerden oluştuğunu ve eski Osmanlı Devleti ricaliyle karıştırılmaması gerektiğini belirtilerek TBMM üyelerinin özgün niteliklerini vurgulamıştır.¹⁰⁵ Ertesi günü yapılan bir toplantıda ise TBMM'nin kurulmasından ve varlığından duyduğu memnuniyeti belirterek Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını, yerine yeni bir Türk devleti ve onun hükûmeti TBMM'nin tesis edildiğini ve tüm bunların gerçekleşmesini bir talih/şans olduğunu ifade etmiş; aksi takdirde devlet ve milletin yıkımla karşılaşılacağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

5 Şubat 1923'teki Akhisar konuşmasında da TBMM Hükûmetinin en gerekli zamanda, meşru bir şekilde ortaya çıktığını ve İstiklal Harbi döneminde elde ettiği başarıyla görevini başarıyla yerine getirdiğini belirtmiştir.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresinde yaptığı açılış konuşmasında ise tam istiklali benimsemiş TBMM'nin millettten aldığı görev kapsamında milletin refahını ve mutluluğunu sağlamayı amaç edindiğini; Teşkilât-ı Esâsiye'nin de tereddütsüz bir şekilde milletin egemenliğini tespit ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸

TBMM'nin dördüncü toplanma yılı açılışında (1 Mart 1923) yaptığı konuşmada da geride bırakılan zorlu süreç ile mevcut duruma yönelik bir değerlendirme yapmıştır. Bu kapsamda Meclisin Millî Mücadele'de üstlendiği kritik görev ve sorumluluk ile Misâk-i Millî'ye olan bağlılığına vurgu yapmıştır. TBMM'nin kuruluşundan itibaren Misâk-i Millî'ye karşı çıkanlar nasıl hain olarak görüldüyse, millî iradeye ve hâkimiyete karşı olanlara da aynı gözle bakılacağını ve bunların cezalandırılacağını; zira millî egemenliğin Teşkilât-ı Esâsiye'de açıkça yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca geçmişten çok daha güçlü olduğunu belirtirken bunun gerçek nedenini; Misâk-i Millî ile egemenliği kayıtsız şartsız millete ait olduğunu tespit eden Teşkilâtı Esâsiye Kanunu olarak ifade etmiştir.¹⁰⁹ Bu bakımdan TBMM Anayasasının Türkiye'yi güçlü kılan bir etken olarak Mustafa Kemal Paşa penceresinde ne kadar önemsendiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın bu hitabında devam eden Lozan görüşmelerinde özellikle Misâk-i Millî'ye dâhil Musul meselesinde sonuna kadar mücadele edileceğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır. İlâveten millî iradeye dayanan yönetim sistemine karşı çıkanlara daha sert bir şekilde tedbir alınacağını belirterek saltanat ve halifelik yanlılarına mesaj vermiş olmalıdır.¹¹⁰ Böylece artık yeni devletin yönetim şekline somut göndermeler yaparak kurulacak Cumhuriyet idaresine yönelik kamuoyunu ısındırmaya çalıştığı değerlendirilmektedir.

Konuya ilişkin bir başka açıklamasında Meclis'in Halife'ye değil yalnızca millete ait olduğunu ve millettten aldığı yetkiyle görevlerini yerine getirdiğini belirtmiştir.¹¹¹ Mart 1923'daki Konya ziyareti esnasında Konya esnaf ve tüccarlarına yaptığı hitapta da TBMM'ye ve onun yönetim yapısına değinmiş; Türkiye'nin yeni yönetim şeklinin TBMM Hükûmet sistemi olduğunu, Bakanlar Kurulu'nun da Meclise karşı sorumlu olduğunu deklare etmiştir.¹¹²

Bu arada Nisan 1923'te Millet Meclisi seçimlere gitme kararı almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın seçim kararına dair yayımladığı 8 Nisan 1923 tarihli beyannamede; ülkeyi dağılmaktan kurtarmak maksadıyla millettten yetki alarak göreve başlayan Meclisin, milletin hâkimiyeti prensibiyle bir halk devleti ve hükûmeti kurduğunu belirtmesi,¹¹³ adı konulmamış Cumhuriyet idaresinde olduğunun ve bunun resmiyete döküleceğini habercisi olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, konumuzu ihtiva eden ilk TBMM yani kurucu Meclisin Millî Mücadele'nin gayesine ulaşması için kritik bir görev üstlendiğini ve elde edilen zaferle de misyonunu tamamladığını ifade etmiştir. Esasında

¹⁰⁴ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 280.

¹⁰⁵ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt III, 459.

¹⁰⁶ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 288.

¹⁰⁷ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 290.

¹⁰⁸ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 297; A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1971, 256.

¹⁰⁹ *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt I, 175.

¹¹⁰ TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 4. Yasama Yılına Açış Konuşmaları", https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d2yy1.htm, 01.08.2023.

¹¹¹ Turan, "Monark Hâkimiyetinden...", 82.

¹¹² *Atatürk'ün Söylev...*, Cilt II, 310.

¹¹³ *Atatürk'ün Tamim...*, 397.

Meclis'in yeni bir devlet kurma amacından ziyade devletin ve milletin istiklalini hedefleyen ve bunu millî egemenliğe dayalı olarak yapan bir hüviyette olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın nihai amacı ise askerî zafer elde edildiğine göre Cumhuriyete giden yolda daha inkılapçı radikal kararlar alabilecek bir Meclis yapısı oluşturmaktır.

Nitekim Seçim öncesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/Halk Partisinin (CHP) seçim çalışmalarına dair yayımladığı tamimde de yeni TBMM'nin, Türkiye'nin geleceği üzerinde katî ve hayati bir tesir oluşturacağından, vatandaşların bunun önemi ve bilincinde olmaları gerektiğini üzerinde durmuştur.¹¹⁵ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın, mevcut meclis yerine oluşturulacak yeni Meclisle Cumhuriyetin ilanı kararının alınmasını hedeflemiştir.

Şüphesiz hipotezimizde belirtildiği üzere TBMM, özellikle Lozan Antlaşması'nın hemen arifesinde oluşturulacak yeni Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın da işaret ettiği gibi Cumhuriyet'i kurarak Türkiye'nin geleceğinde hayati ve kesin bir değişim-dönüşüm yapacaktır.

Neticede yapılan seçimlerde büyük bir çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/Halk Partisi mebusları elde etmişti. Sonuçlara binaen Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin dördüncü toplanma yılının ikinci döneminin açılışında (13 Ağustos 1923) yaptığı hitapta, TBMM'nin millî irade ve egemenliği benimseyen, halkın kendi kendini yönetmesini esas alan bir yapı olduğuna temas etmiştir.¹¹⁶

Öte yandan bu süreçte Lozan görüşmeleri de tamamlanmış; imzalanan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile Osmanlı Devleti yerine yeni Türkiye Devletinin varlığı uluslararası olarak tanınmıştır.¹¹⁷ Dış politikanın yoğun gayretler içerisinde olduğu bu geçiş sürecinde Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da açıklamalarında işaretini verdiği üzere devletin yönetim şekli olan Cumhuriyet'in ilan edilmesi için şartların olgunlaşmasını beklemiştir.

Nihayetinde bir müddettir Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresiyle paylaştığı ve müzakerelerin gerçekleştiği rejimin ne olacağı hususu Meclis gündemine taşınmıştır. Bu meyanda 29 Ekim 1923'te TBMM'de Teşkilât-ı Esâsiye'nin bazı maddelerinde (1., 2., 4., 10., 11., ve 12. maddeler) değişiklik yapılmasına dair müzakere ve neticesindeki oylamayla devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹¹⁸ Böylece Anayasanın 1. maddesi özetle; hâkimiyetin devredilemez bir şekilde sadece millete ait olduğu ve Türkiye devletinin idare tarzının da halka mukadderatını belirleme yetkisi veren Cumhuriyet olduğu şeklinde güncellenmiştir. Bu vesileyle kürsüye gelerek söz alan Mustafa Kemal Paşa, Teşkilât-ı Esâsiye'nin bazı maddelerinin değiştirilmesiyle yeni Türkiye devletinin zaten tüm dünyada malum olan unvanının, yani Cumhuriyet idaresini haiz olduğunun tescillendiğini belirtmiştir.¹¹⁹ Bu açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın, zaten TBMM'nin açılması ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilan edilmesiyle saltanatın yerine adı konulmamış bir Cumhuriyet idaresine geçildiğini; alınan bu kararlar da bu durumun resmileştiğini beyan ettiği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanına ilişkin tebriklere verdiği 30 Ekim 1923 tarihli bir cevapta da Cumhuriyetin Türk milletinin kaderini ve geleceğini doğrudan kendi idaresine aldığını tespit ettiğini hatırlatmıştır.¹²⁰

Ve son olarak Cumhuriyetin kurulmasından sonra da bu defa Cumhurbaşkanı olarak demeçler veren Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül 1926'da Çankaya'daki bir kabulde Cumhuriyet idaresinin ve TBMM'nin Türk milleti için temel taşı bir kurum olarak hayati önemi haiz olduğunu dile getirmiştir.¹²¹

Sonuç itibarıyla Millî Mücadele döneminde TBMM'nin milli iradenin tecelli makamı olduğu; Teşkilât-ı Esâsiye'nin de milli irade olgusunu hukukileştirerek Cumhuriyetin ilanına giden süreçte bir dayanak olduğu ifade edilebilir.

¹¹⁴ Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", 134.

¹¹⁵ Atatürk'ün Tamim..., 410.

¹¹⁶ Atatürk'ün Söylev..., Cilt I, 178.

¹¹⁷ İleriş Kemal, *Lozan'ın Deşifresi*, Kripto Yayınları, Ankara 2018, s.51-52.

¹¹⁸ *İkdam Gazetesi*, "Büyük Türkiye Devletinin Şekli Hükümeti Cumhuriyettir", 30 Ekim 1923, S.9546, 1

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 8, İçtima Senesi 1, İçtima 43, Tarih: 29.10.1923, 90-100; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 283-285; Kili, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 119-120.

Teşkilât-ı Esâsiye'deki değişiklikler 4 Kasım 1923 tarihli resmi gazete yayımlanmıştır. Resmi Gazete, "Kanunlar", 04.11.1923, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/40T.pdf>, Erişim 17.02.2023.

¹²⁰ Atatürk'ün Tamim..., 421.

¹²¹ Atatürk'ün Söylev..., Cilt II, 371.

Sonuç

Osmanlı Devleti, çağdaşı birçok devlet gibi monarşi ile yönetilmiştir. Ancak 18. ve özellikle 19. Yüzyılda her alanda Avrupa merkezli olarak bir değişim-dönüşümün yaşanması, devlet yönetimlerine de etki etmiştir. Bu süreçte önemli bir belirleyici etken olan Fransız İhtilali (1789) ile bir yandan ulusçuluk belirgin ideoloji haline gelirken devletlerin maruz kaldığı problemler de artmıştır. Çok uluslu bir yapıya sahip olması hasebiyle Osmanlı Devleti de milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlere maruz kalmıştır. Eş zamanlı olarak birçok alanda yaşanan problemler ve alınan olumsuz neticeler, devletin yönetim organizasyonundan başlayarak bir düzenlemeye gidilmesine olan ihtiyacı artırmıştır. Batı'yı örnek alan devlet adamları, bu kapsamda iktidarın hak ve yetkilerini sınırlayan ve devletin hukuki bir zeminde tesis edilecek Anayasa ile yönetilmesi gerektiğini gündeme getirmişlerdir. Nihai amacın; devlet işleyişini düzenleyerek kötü gidişatı engellemek, iktidarı keyfi yönetimden vazgeçirmek ve bu bağlamda devletin keyfi bir şekilde yönetilmediğini içeride ve dışarıda ortaya koymak, vatandaşın sahip olduğu hakları güvence altına alarak ulusçuluk akımının menfi etkilerini engelleme esasına müteallik olduğu görülmektedir.

Zikredilen şartlarında altında ilk anayasa olan Kânûn-i Esâsi (1876) hazırlanarak yürürlüğe konmuş, müteakiben 1877'de Meclis-i Mebûsan'ın açılmasıyla meşruti monarşiye geçilmiştir. Türk siyasi hayatında ilk kez bir anayasa ile padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu sınırlama belli alanlarda olup Kânûn-i Esâsi'nin modern bir Anayasa özelliğine ve yetkilerine sahip olmadığı, Padişahın geniş yetkileri haiz olduğu dikkat alınmalıdır. Nitekim Meclisin 1878'de süresiz tatil edilmesiyle bu teşebbüs akim kalmıştır. Ancak Anayasanın ilanı ve Meclisin faaliyet göstermesiyle bu iki erkin artık yönetim hiyerarşisinde yer alacağı belli olmuştur. Nitekim 1908'de (II. Meşruiyet döneminde) Anayasanın daha demokratik özelliklere yürürlüğe girmesi ve faaliyetlerine yeniden başlamasıyla Meclisin yetkileri ve etkisinin de arttığı takip edilmektedir. Bu yönüyle ilk Anayasanın ilanı ve Meclis-i Mebûsan'ın faaliyet göstermesiyle başlayan sürecin önemli bir kazanım olduğu değerlendirilmektedir.

Bu ikinci dönemde; yasama yetkisinin arttığı Meclis-i Mebûsan'ın, hükûmetin kendisine karşı sorumlu olması dolayısıyla daha aktif bir fonksiyon üstlendiği ve 1914'e kadar olan dönemde yapılan seçimlerle faaliyetlerine etkin bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Lakin Birinci Dünya Savaşı'nın araya girmesi ve savaş sonunda yaşanan mağlubiyetle ağır şartları içeren bir mütarekeye maruz kalınması, Meclis'in siyasetteki etkisinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur.

İtilaf Devletlerince mütareke şartları bahane edilerek Anadolu'nun çeşitli cihetlerden işgal edilmesi; başkent İstanbul'un da fiili işgale uğraması, Meclisin Aralık 1918'de tatil edilmesine neden olmuştur. İşgallerin genişlemesiyle Anadolu'da bölgesel çapta başlayan direnişler, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde topyekûn Millî Mücadele Hareketi'ne dönüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı Amasya Tamimi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince düzenlenen Erzurum ve Sivas Kongreleriyle ilk defa millî iradeye vurgu yapılarak Meclis-i Mebûsan'ın yeniden açılması ve hükûmetin Meclis'e tabi olarak mütareke ve barış sürecini yürütmesi istenmiştir. Ancak Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin Millî Mücadele karşıtlığı nedeniyle bu konuda sonuç alınamasa da Ali Rıza Paşa Kabinesinin kurulmasıyla gerçekleşen Amasya Görüşmeleri çerçevesinde Meclis-i Mebûsan'ın yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla şu ana kadar bahsedildiği üzere 1876'dan başlayarak 1918'e kadar olan dönemde Meclis-i Mebûsan'ın Anayasa (Kânûn-i Esâsi) çerçevesinde varlık göstermesi, işgallerin olduğu en kaotik ortamda dahi Meclis'in, milletin ve ülkenin kurtuluşunu sağlayacak ana bir organ olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu açıdan zikredilen tarih aralığında Anayasal düzen ve Meclis'in, fonksiyonelliği tartışılmalı olsa da asırlardır monarşik bir yönetim anlayışı haiz olan devlet ve milletin zihniyet dönüşümüne önemli bir katkı sağladığı ve maruz kalan en menfi şartlarda dahi bir kurtarıcı olgu olarak benimsendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Nitekim işgallere karşı Anadolu'da Millî Mücadele ivme kazanırken Meclis-i Mebûsan da Amasya Görüşmelerinin bir sonucu olarak yapılan seçimlere göre 12 Ocak 1920'de yeniden toplanmıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ın en önemli icraatı ise İstiklal Harbi'nin esaslarını ortaya koyan Misâk-ı Millî'yi kabul etmesidir. Bu açıdan Meclis, kendisinden umulduğu üzere devletin ve milletin kurtuluşuna dair önemli bir belgeyi kabul ederek neden varlığına ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir.

Gelişmeler karşısında İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'u resmen işgal etmiş; Meclis-i Mebûsan'a baskın vererek bazı mebusları tutuklamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin yenilenmesiyle Ankara'da bir meclisin toplanacağını ve işgale uğrayan başkentten verilen emirler geçersiz sayılacağını ilan etmiştir. Böylece 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi (TBMM) çalışmalarına başlamıştır. Görüldüğü üzere

Meclis'in, tüm engellemelere rağmen şartlar ne olursa olsun devletin ve milletin geleceğini kurtaracak yegâne irade mercii olduğu fikri benimsenmiştir.

TBMM, bir devamı niteliğinde olarak varsayılsa da Meclis-i Mebûsan'dan önemli farklara sahiptir. En dikkat çekicisi, egemenliğin padişaha değil millete ait olduğunun kayıtsız şartsız ifade edilmesidir. Meclis'in tüm yönetim erklerini uhdesine alması da büyük ve radikal bir adım olmuştur. Üçüncü olarak ise Meclisin yeni devletin kuruluşuna giden yolu açması ve buna karar verecek yegâne merci olma fonksiyonunu üstlenmesidir.

Neticede TBMM'nin; vatanın bağımsızlığı ve milli egemenlik ülküsüyle son derece kaotik bir süreçte görev üstlendiği, bu yönüyle yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplayarak İstiklal Harbi'nin yönetici organı olduğu görülmektedir. Bu özellikleri haiz TBMM, 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esâsiye'yi ilan ederek meşrutiyetini yasal bir zemine oturtmuş; egemenliğin millete ait olduğunu hukukî olarak tespit etmiştir.

1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin ilanı devlet tarafından ilk defa hakimiyetin millete ait olduğu açık ve net bir şekilde ilan edilmiştir. Bu yasal kabulün, Türkiye'nin tamamıyla anayasal yönetime geçeceğine ve demokrasi çerçevesinde yönetileceğine dair son derece önemli bir gelişme olduğu değerlendirilmektedir.

1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye'nin hazırlanmasında vurgulanması gereken önemli iki nokta daha vardır: İlki TBMM'nin yönetsel açıdan bir anayasaya ihtiyaç duyması ve yürürlükteki anayasa olan Kânûn-i Esâsi'yi dayanak almak yerine yukarıda zikredilen üç ayırt edici özelliğinden ötürü kendi iradesiyle bir anayasa hazırlamak istemesidir. İkincisi ise başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclisi yönetenlerin, devletin anayasal sınırlılıklara sahip olması gereken ve iktidarı anayasal çerçevede yürütmeyi hedefleyen bir düşünce sistemini benimsemeleridir. Bu husus, Meclis nasıl devletin ve milletin kurtuluşunda ana icracı kurum olarak görülüyorsa Anayasa'nın da Meclisin yani iktidarın gücünü kullanırken bunu Anayasal bir dayanağa ve sınırlılığa dayandırma noktasındaki iradesini ortaya koyması hasebiyle büyük önem arz etmektedir.

Bir diğer önemli husus ise TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin, 1876'da Kânûn-i Esâsi'nin ilanı ve Meclis-i Mebûsan'ın açılmasıyla başlayan sürecin olgunlaşmış, gelişmiş bir merhalesi olduğuna ilişkindir. 1920'den itibaren Meclis ve Anayasa'nın muhteviyatı ve özelliği 1876-1920 periyondakinden büyük ölçüde ayrılsa da zikredilen sürecin ulaşılan seviyeye bir temel teşkil ettiği özellikle belirtilmelidir.

Tüm bu süreçleri yöneten TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa da Meclis'te, çeşitli yurtiçi gezilerinde veya heyet kabullerinde yaptığı konuşmalarda verdiği demeçlerde; TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye üzerinde sıkça durmuştur. Çalışmanın içeriğini ihtiva eden Millî Mücadele Dönemindeki açıklamaları incelendiğinde; TBMM'nin Türk milletinin istiklalini temin etmek için kurulduğunu; egemenliğin yalnız millete ait olup eski yönetimin geride kaldığını, Türk milletinin geleceğini artık TBMM eliyle yürüteceğini ve yeni bir devletin kurulacağını; tüm bunların dayanağının Meclis tarafından hazırlanan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye olduğunu mütemadiyen vurguladığı görülmektedir.

Sonuç olarak son derece kaotik ortamda teşkil edilen TBMM ve onun hazırladığı anayasa olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye'nin, yeni Türkiye Devleti'nin iki temel erki olarak Cumhuriyet'e giden yolu açtığı ve Türkiye'nin geleceğini şekillendirdiği tespit edilmiştir.

Bu sürecin ana aktörü olan Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'nin seyri içerisinde ve bir plan dâhilinde TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin devlet ve millet açısından önemi ve fonksiyonunu her fırsatta belirterek kamuoyunu bilgilendirdiği görülmektedir. Böylece Cumhuriyet'e geçiş aşamasında bu iki olgu üzerinden fikri ve fiili hazırlık yaptığı değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da döneme ilişkin meydana gelen hadiseler temelinde TBMM ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin özellik ve icraatları ele alınarak Millî Mücadele'den Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda belirleyici etkisi ve önemi ortaya konulmuştur. Cumhuriyetin 100. yılına ulaşılan bu süreçte (2023) konuya yeni bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA**Arşivler**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM, "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Yasama Dönemi (1920-1923) Açış Konuşmaları", <https://www.tbmm.gov.tr/ataturkun-meclis-acilis-konusmalari>

Telif Eserler

Akandere, Osman, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/1, (2001): 124-136.

Akın, Rıdvan. "1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi", *I. Türk Hukuk Kongresi Tarihi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) (Açıklamalı Dizin İle), Cilt I-II-III, Ankara: ATAM Yayınları, 5. Baskı, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atay, Ender Ethem, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2008): 503-550.

Aydın, Mehmet Akif. "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Getirdiği Yasama Anlayışı", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 3-19.

Aydın, Mehmet Akif. "Kanûn-ı Esâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001: 328-330.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Budak, Mustafa. "1921 Tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Kabulü Sürecinde İç ve Dış Siyasal Gelişmeler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 97-113.

Budak, Mustafa. *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları, 5. Baskı, 2014.

Ceylan, Ayhan. "Osmanlı Anayasacılığı ve 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na Yansımaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 117-135.

Çalen, Mehmet Kaan. "1876 Kanun-i Esâsî'ne Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzeni", *Millî Egemenlik ve Demokrasi*, Ed. Celalettin Vatandaş, Sezai Öztas, Miray Özden, Ankara: TBMM Basımevi, 2022: 215-226.

Çevik, Zeki. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, (Mart 2012): 27-38.

Eren, Abdurrahman. "Kurucu İktidar Yetkisi Açısından 1921 Anayasası'nın Kabulü ve Uğradığı Değişiklikler", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 151-158.

Güneş, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Güneş, İhsan. "Teşkilati Esâsiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, (2020): 233-256.

Güneş, İhsan. "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012: 593-596.

Hanioğlu, M. Şükrü. "Meşrûtiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004: 388-393.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1986.

Karaca, Taha Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

- Kemal Atatürk. *Nutuk 1919-1920*. Cilt 1, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1970.
- Kemal Atatürk. *Nutuk 1920-1927*. Cilt 2, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 9. Baskı, 1969.
- Kemal Atatürk. *Nutuk Vesikalar*. Cilt 3, Yay. Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, 1969.
- Kemal, İlteriş, Lozan'ın Deşifresi. Kripto Yayınları, Ankara 2018.
- Kili, Suna, A. Şeref, Gözübüyük. *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Yenilenmiş 3. Baskı, 2006.
- Küçük, Cevdet. "Mehmed VI", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003: 422-430.
- Millî Egemenlik Belgeleri*. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Der. Sefer Yazıcı, Ankara: TBMM Basımevi, 2015.
- Narin, Serdar. "1921 Anayasası'nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi", *İzmir Barosu Dergisi*, 83/3, (2018): 79-109.
- Mutlu, Sevda. "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/90, (2014): 83-114.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1971.
- Örenç, Ali Fuat. *Yakınçağ Tarihine Giriş (1789-1918)*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2011.
- Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. Yay. Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Cilt 1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994.
- Soysal, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, 1986.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2000.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt I-II-III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Turan, Namık Sinan. "Monark Hâkimiyetinden Hâkimiyet-i Milliyeye" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Politik Kültürde Egemenliğin Kaynağı Tartışmaları", *100. Yıl Perspektifiyle 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Millî Egemenlik*, Ed. Haluk Alkan, Ahmet Köroğlu, Ankara: TBMM Basımevi, 2023: 41-96.
- Yalçın, Durmuş vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012.
- Yamaç, Müzehher. "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, (Kasım 2020): 204-220.
- Yavuz, Ünsal. "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", *Bellefen Dergisi*, 56/217, (Aralık 1992): 963-984.
- Yücel, M. Serhan. *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İnternet Kaynakları

Anayasa, <https://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>. Erişim 12.02.2023.

Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmmnin-acilisi-kurtulus-mucadelesinin-en-onemli-safhalarindan-biri-oldu/2570721>. Erişim 18.02.2023.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E
TÜRKİYE'DE ÇOCUKLARA YÖNELİK HAYVANCILIK EĞİTİMİ
ANIMAL HUSBANDRY EDUCATION DIRECTED TO CHILDREN IN TURKEY
FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE REPUBLIC

FATMA EMEK* - DOĞAN DUMAN**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde nüfusun önemli bir bölümü hayvancılıkla uğraşmaktaydı. II. Abdülhamit döneminde ülkede hayvancılığa yönelik ıslah ve çoğaltma hız verilirken eğitim bu iş için kullanılmış ve hayvancılıkla ilgili bilgiler ilkokuldan itibaren çocuklara aktarılmaya başlanmıştır. Hazırlanan "Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya" dersinin konusu içerisine hayvancılıkla ilgili konular eklenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ülkede hayvancılığı geliştirmek için eğitim sisteminin yeni baştan inşa edilmesine çalışılmıştır. Siyasi idare daha da ileri giderek 1913 yılında gerçekleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel kongresinde, cemiyetin programına, vilayetlerin ihtiyaçlarına göre ziraat derslerinin eklenmesine karar vermiştir. Bu dönemde "Malumat-ı Medeniye", "Dürus-ı Eşya" ve "Ziraat" derslerinde hayvancılıkla alakalı konulara yer verilmiştir.

Cumhuriyet döneminde 1924, 1926 ve 1936 yıllarında eğitim müfredatlarında değişime gidilmiştir. Hayvancılığın anlatıldığı "Dürus-ı Eşya" dersinin yerini 1924 yılında "Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha", 1926 yılında ise "Hayat Bilgisi" dersi almıştır. Yine cumhuriyet döneminin ihtiyaçları doğrultusunda "Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye" dersinde hayvancılıkla alakalı konulara yer verilmiştir. 1927'de ortaokullara Hayvancılık, liselere ise "Nebati ve Hayvanî ve Fizyoloji" dersi eklenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Maarif Nezareti'nin onayı ile yayınlanan ders kitaplarındaki hayvancılıkla ilgili konuların içeriğine yer verilmiştir. Ayrıca hayvancılık konusunun dönemlerin eğitim müfredatları ve siyasi olayları içerisinde nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerinde okutulan ders kitapları, müfredat programları, süreli yayınlar ve ikinci el kaynaklar kullanılmıştır.

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, a significant part of the population was engaged in Animal husbandry. During the reign of Abdülhamit II, while breeding and reproduction for animal husbandry was accelerated in the country, education was used for this work and information about animal husbandry began to be transferred to children from primary school. Subjects related to animal husbandry have been added to the subject of the prepared "Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya" course. During the Second Constitutional Monarchy, an effort was made to reconstruct the education system in order to improve Animal husbandry in the country. The political administration went even further and decided at the general congress of the İttihat ve Terakki Cemiyeti in 1913 to add agricultural courses to the program of the Society according to the needs of the provinces. In this period, subjects related to animal husbandry were included in "Malumat-ı Medeniye", "Dürus-ı Eşya" and "Ziraat" course.

In the Republican era, changes were made in the education curricula in 1924, 1926 and 1936. In 1924, "Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha" took the place of the "Dürus-ı Eşya" lesson, in which animal husbandry was introduced and "Hayat Bilgisi" in 1926. Again, in line with the needs of there publican period, subjects related to animal husbandry were included in the "Musahabat-ı Ahlakiye and Malumat-ı Vataniye" course. In 1927, animal husbandry was added to secondary schools and "Nebati and Hayvanî and Fizyoloji" to high schools. Therefore, in this study, the content of the subjects related to animal husbandry in the textbooks published with the approval of the Ministry of Education is evaluated. In addition, it was tried to determine how the subject of animal husbandry was handled with in the educational curricula and political events of the periods. For this purpose, textbooks, curricula, periodicals and second-hand sources from the Ottoman and republican periods were used.

Keywords: Agriculture, Animal Husbandry Education, Children, Education, Textbooks.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Ders Kitapları, Eğitim, Hayvancılık Eğitimi, Ziraat.

* Dr., fatma-emek@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3492-9753.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, dogan.duman@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4662-9942.

Extended Abstract

The Ottoman Empire tried to continue its modernization project, which it implemented in many fields in the XIXth century, in the education system with the "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" in 1869. With the created regulation, many subjects such as the content of the courses and the duration of the training have changed.

Since one of the main sources of livelihood of the Ottoman society was animal husbandry, care was taken to provide basic and modern information about this field through textbooks starting from primary school. In this direction, during the reign of Abdülhamid II, theoretical and practical lessons were given in schools, and efforts were made to make the state's animal husbandry policy permanent and to carry out animal husbandry using modern methods in the future.

In line with the goals stated above, the "Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssihha", "Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya" and "Malumat-ı Fenniye ve Hıfzışhha" courses offered in primary schools and "Malumat-ı Fenniye ve Hıfzışhha" offered courses for one hour a week at İdadi's included topics related to animal husbandry. In primary school lessons, children are taught simple but detailed information about the benefits and care of domesticated animals for humans. In the secondary schools, on the other hand, more comprehensive information on animal husbandry was provided to students. In order for the children to be able to start their lives easily when they graduate, topics such as animal industry and farm management are included in the curriculum in detail.

In 1901, agriculture branches were opened in İdadi's to be taught from the fourth grade onwards. In the courses known as "Malumat-ı Ziraiye", children were taught animal care, breeding and reproduction, and epidemic diseases in line with the animal husbandry policy pursued during the reign of Abdülhamid II. However, student interest in agricultural branches was short-lived.

During the Second Constitutional Monarchy period, training on animal husbandry continued with the "Dürus-ı Eşya" course in the curricula of the Rüştiye's. Animal husbandry training continued with the "Dürus-ı Eşya" course in the curricula of the high schools. One of the important developments of this period regarding animal husbandry education was the use of Darümuallimat to train trained teachers in agriculture and animal husbandry to be employed in villages. Dairy farming, butter-making, cheese-making, poultry-making, beekeeping and sericulture were taught theoretically and practically in the mentioned educational institutions. Thus, taking steps to ensure that the villagers contribute to the national economy with their livestock assets.

Due to the extraordinary conditions of the War of Independence, there were no significant developments in agricultural and animal husbandry education. However, after the war is won, education activities were also brought to the agenda at the Turkish Economic Congress held in Izmir on February 17-March 4, 1923. With the decision taken at the congress, agricultural courses taught in village schools began to be applied. Thus, it was aimed to spread modern agricultural methods throughout the country, starting from the village. Accordingly, the administrators wasted no time in starting the preparation of new curricula.

In 1924, with the reorganization of the primary school curriculum, the "Tabiat Tetkiki-Ziraat-Hıfzıssihha" course replaced the "Dürus-ı Eşya" course. In Darümuallimin and Darümuallimat, "Hayvancılık" was taught in the fourth grade and "Ziraat" in the third grade. In high schools, narratives about animal husbandry were included in the "Tabiat" course. Thus, in accordance with the animal husbandry policy of the republican period, subjects such as animal care and the contribution of animal husbandry to the national economy were included in the lessons at every stage of education, from simple to difficult.

In 1926 and 1927, topics related to animal husbandry were taught in the "Hayat Bilgisi" course in the first, second and third grades, and in the "Tabiat" course in the fourth and fifth grades. In 1927, "Hayvancılık" was introduced in the first year of secondary schools and "Nebatî ve Hayvanî Fizyoloji" in the first year of high schools. The content of the "Yurt Bilgisi" course taught in primary schools also includes information on animal husbandry, which is seen as a source of national income. It is seen that these courses continued to be taught within the framework of the determined content until 1938, when the curriculum was changed.

One of the main reasons for the 1938 curriculum change was the idea of increasing children's knowledge, especially in agriculture and animal husbandry. This amendment also aimed to make agricultural courses in teacher training schools more practical. Because even though Turkey of that period was making a very serious effort to industrialize, a significant part of the population lived in rural areas and Turkey was still predominantly an agricultural country.

Giriş

Toplumsal değişim ve gelişimin en önemli araçlarından biri olan eğitim, içeriği, hedefi, yöntemi ve süresi ülkelerin sahip olduğu toplumsal, ekonomik ve siyasi politikalar içerisinde egemen güce göre şekillenir. Dolayısıyla eğitim, yaşanan dönemin politikaları içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda bir dönüşüm yaşar ve ülkenin sahip olduğu siyasi, ekonomi ve idari fikirlerini yansıtır.¹ Avrupa’da eğitimin dini kurumların tekelinden çıkarak devletlerin hegemonyası altına girmesi ve böylece milliyetçilik anlayışının baskın bir hale gelmesine XIII. yüzyıldan itibaren yaşanan siyasi, askeri, dini ve ekonomik birçok olay etkili olmuştur². XIX. yüzyılda gerçekleşen Fransız İhtilali ise “milli” eğitimi daha kapsamlı hale getirmiştir.³ Ayrıca eğitimin kurumlaşarak daha sistemli bir hale gelerek modernleşmeye başlaması da aynı döneme denk gelmektedir.⁴

Osmanlı Devleti’nin eğitim sistemi, bir müfredatı olmayan sıbyan mektebi ve medrese arasına sıkışmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında ülkede merkezi otoritenin güç kaybetmeye başlaması, savaşlarda ardı ardına alınan yenilgiler ve ekonominin bozulması siyasi idareyi bir çıkış yolu bulmaya sevk etmiştir. Ülke içerisinde birçok alanda yaşanan sıkıntılar eğitimi de yakından etkilemiştir. Medreselerin ihmal edilmesi sebebiyle bu kurumların eğitim sistemi dönemin koşulları içerisinde bozulmaya başlamıştır.⁵ Koçi Bey, hazırladığı ve IV. Murat’a sunduğu risalesinde, eğitimde yaşanan sorunları da göz önüne sermiş ve devletin bu duruma bir çözüm bulmasının yöntemini ise eğitim ile ilgi eski uygulamaların yeniden hayata geçirilmesi olduğunu savunmuştur.⁶

XIX. yüzyılda II. Mahmut ile beraber eğitim, kendi dinamikleri içerisinde modernleşmeye başlamıştır. 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayun ve 1856’da Islahat Fermanı’nın ilan edilmesiyle ülke yeni bir değişim süreci içerisine girmiştir. Bu fermanlarla alınan kararların halka benimsetilmesi ve yeni bir “Osmanlı milleti” yaratılması için eğitim önemli bir araç olmuştur. Osmanlı Devleti’nde eğitimin merkezi bir şekilde tek elden yapılması fikri XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu durumun en önemli sebebi Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı sonrasında Almanya ve Fransa gibi ülkelerin eğitim sistemini benimsemeye başlamış olmasıdır. Bu dönemde Avrupa’dan uzmanlar getirilerek yeni eğitim kurumları açılmış ayrıca buralarda yeni eğitim müfredatları ve ders kitapları kullanılmaya başlanmıştır. Böylece toplumda bir değişimin yaşanmasına uğraşılmıştır.⁷

1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modern eğitim kurumlarının ülkede açılması hızlanırken eğitimin kademelere ayrılması, eğitimin süresi, okutulacak dersler gibi birçok konu bu nizamname ile hayata geçirilmiştir.⁸ Okullarda gösterilecek derslerin içeriklerinin de ülkenin ihtiyaçlarına göre değişim göstermesi gerekmiştir. Osmanlı Devleti’nin ekonomisi ziraat üzerine kurulmuştur. Bu sebeple ziraat ve onunla yakından ilgili olan hayvancılığa dair bilgilerin genç kuşaklar tarafından öğrenilmesi ve günlük yaşamlarında bunları kullanmaları sağlanmalıydı. Böylece hayvancılıkla alakalı bilgilerin ilkokuldan itibaren çocuklara aşılması ve modern şartlar içerisinde uyguladıkları bilgilerle köylerini terk etmeyerek hayvancılığı devam ettirmeleri hatta daha ileri taşınmaları hedeflenmiştir.

Ülkede hayvancılığın gelişimine katkı sağlamak için derslerin içeriklerine bu alanla ilgili konular eklenmiştir. Bu örneklerden biri olan 1883 basımlı *Çocuklara Hediye* isimli ilkokul kitabında çocuklara, okulda öğretilen konu başlıklarından biri hayvancılık olmuştur. Bu başlık altında hayvanlar; dört ayaklı, kuşlar, balıklar, sürüngenler ve böcekler olarak beş kısma ayrılırken insana yararlı olarak görülen hayvanlar da kitapta ayrıca ele alınmıştır. Bu hayvanlar arasında yer alan öküz, tarlada tohum ekme, yük çekmek ve toprağı nadas etmek için kullanıldığından çiftçinin işine yarayan en önemli hayvan olarak tanıtılmıştır. Bu sebeple büyükbaşlar hakkında bir ilkokul çocuğuna oldukça detaylı olarak görünen bilgilere yer verilmiştir. Örneğin öküzün 3 yaşından 10 yaşına kadar durmadan çalıştığına 10 yaşından sonra ise gücünün artık azalmasıyla bu hayvanın yalnızca “boğazlamak” için beslendiği ifade edilmiştir. Sıcak havanın soğuk havaya göre hayvanı daha fazla rahatsız ettiği belirtilmiş ve hayvanları korumak için öküzlerin sıcaklarda çalıştırılmaması anlatılmıştır. Dışisine inek denildiği

¹ Ahmet Uysal, “Milli Eğitimin Ortaya Çıkışı”, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44 (2020), 748.

² Kemal Aytac, *Avrupa Eğitim Tarihi- Antik Çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, 90.

³ Edward H. Reisner, *Democracy and Nationalism in Education; Syllabus and Readings for a Course in History of Education from the French Revolution to the Present Time*, New York City: Teachers College, Columbia University, 1919, 3-10.

⁴ Detaylı bilgi için bakınız; David E. Cloyd, *Modern Education in Europe and the Orient*, New York: The Macmillan Company, 1917.

⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000-M. S. 2009*, Ankara: Pegem Akademi, 2009, 129-130; Seyfi Kenan, “Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 41 (2013), 15.

⁶ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972, 24-31.

⁷ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2010, 104-108.

⁸ *Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1869, 2-59.

ve bu hayvandan elde edilen süttten peynir, tereyağı, yoğurt ve kaymak yapıldığı söylenmiş, daha da detaya girilerek kara renk ineğin sütünün koyu ve güzel, etinin lezzetli olduğu gibi bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca köylülerin çoğunun inek besleyerek ve ondan elde ettikleri hayvansal ürünleri satarak geçindikleri anlatılmıştır. Böylece çocuklara ileride köylerini terk etmeden hayvan besleyerek geçimlerini kolaylıkla sağlayabilecekleri mesajı verilmeye uğraşmıştır.⁹

Çocuklara Hediye isimli kitapta ele alınan diğer bir hayvan beygirdir. Bu hayvanın en iyi cinslerinin Arabistan'da bulunduğu ifade edilmiştir. Hatta at yarışlarına da değinilerek Arapların yarış için besledikleri atlara gözü gibi baktıklarına, ot ve arpayı az yedirip hurma ve deve sütüyle besledikleri aktarılmıştır. Böylece çocuklara ileride sahip olacakları atlara mümkün olduğunca iyi bakmaları anlatılırken özellikle yarış atlarının kolay yetişmediği derslerde öğretilmeye çalışılmıştır. Arı başlığı altında arı kovanının yapısı, arıların balı nasıl topladığı detaylı şekilde aktarılırken ipekböceği başlığında, böceğin keşfedilme ve Bizans topraklarına kaçırılma hikâyesine, nasıl beslendiğine, kozanın nasıl oluştuğuna ve ertesi seneye kalacak olan ipekböceği tohumunun nasıl saklandığına ilişkin detaylı bilgilere yer verilmiştir. Son olarak çiftçilik başlığı altında hayvancılığa yer verilerek bir çiftliği idare edebilmek için "*bazı ilimlerin bilinmesi gerektiği*" ifade edilmiştir. Nasıl tarla ve çayırı sulamak, suyolları açmak için hesap bilinmesi gerekliyse çiftlikte beslenecek olan hayvanlara güzelce bakmak, bunların sayısını artırabilmek için de baytarlık bilmek gerektiği ilkokul seviyesindeki çocuklara basit bir anlatımla aktarılmıştır.¹⁰ Aynı zamanda derslerde hayvancılık sanayisine de değinilerek ileride bu alanda çalışacak olan çocukların daha ilkokul sınıflarında iken bilgilencilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada yukarıda verilen kitap örneğinden yola çıkarak eğitimin modernleşmesi sürecinde dönemin ders müfredatlarında ve kitaplarında hayvancılığa hangi ölçüde yer verildiğine, çocuklara yönelik verilen hayvancılık bilgilerinin neler olduğuna ve hangi yöntemlerle verildiğine değinilecektir.

1890-1907 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Hayvancılık Eğitimi

II. Abdülhamit yönetimindeki Osmanlı Devleti, ülkedeki bozulmuş hayvan ırkını düzeltmek için ıslah ve çoğaltım çalışmalarına hız vermiştir. Avrupa örnek alınmış ve birçok hayvan yetiştirme kurumu ülkede varlık göstermeye başlamıştır. Bu süreçte eğitim, halkı bilinçlendirmek ve devletin takip ettiği hayvancılık politikasını devam ettirmek için araçsallaştırılmıştır.

1892 yılında ilkokul çocuklarına Kıraat dersinde okutulan kitabın konularından biri hayvancılık olmuştur. Başlangıçta genel bilgiler verilirken sonrasında ayrıntılara girilerek evcilleştirilmiş hayvanlar hakkında bilgiler verilmiştir. Gerek karada gerekse suda yaşayan hayvanların insanlara faydalarına değinilerek kiminin etlerinin yendiği kiminin tüylerinden, derilerinden giysi, eşya yapıldığı, kiminin de gücünden yararlandığı anlatılmıştır. İnsanların "*bunların cümlesine hâkim olduğu*" vurgulandıktan sonra insan için önemli olan hayvanlara değinilerek koyunun etinin yendiği, yapağısının işlenerek eşya, derisinden meşin yapıldığı, süttünden kaymak, tereyağı ve peynir elde edildiği anlatılmıştır. Manda ve öküzün gücünün çift sürmede kullanıldığına, atın binek, yük ve araba çekmede insana yardımcı olduğuna değinilmiştir. Çocuklara verilen bilgiye göre dağlık ve taşlık arazilerde eşek ve katır oldukça elverişli iken çöllerde ise devenin çok kullanışlı olduğu belirtilmiştir. Kümes hayvanlarının etleri ve yumurtalarının yenirken tüylerinden eşya yapıldığı, arının, bal yapıp insanların ağzına tat verdiği, balığın ise insan için önemli bir gıda kaynağı olduğu gibi kılçıklarından da eşya yapıldığı anlatılmıştır.¹¹

1890'lı yılların çocuk dergilerinde hayvan cinslerine yönelik anlatılara yer verilmiştir. Bu anlatılardan biri at hakkında olup her yaştaki çocuğun anlayacağı düzeydedir. Buna göre at, en ağır yükleri taşıyan, arabaları çeken ve karşısına çıkan her türlü zorlukla mücadele eden cesur bir hayvandır. Dönemin önemli taşıma araçlarından biri olarak görüldüğü için "*At olmasa insan süratle bir mahale gideceği vakit ne yapar?*" şeklinde soru sorularak çocuklara atın insanlar için ne kadar önemli olduğu kavratılmaya çalışılmıştır.¹² Yine deniz, ırmak ve göl gibi zengin su kaynaklarına sahip olan Osmanlı Devleti'nde su ürünlerinin besin zincirinde daha fazla kullanılması bilincini çocuklarda güçlendirmeye yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu amaçla kısa hikâyelerle midye ve istiridyelerin denizlerde nasıl yaşadıkları, beslendikleri ve yakalandıklarında nasıl kolaylıkla kabuklarının açılıp

⁹ Esat, *Çocuklara Hediye*, İstanbul: Mecmua-i Havadis Matbaası, 1300, 16-40.

¹⁰ Esat, *Çocuklara Hediye*, 16-40.

¹¹ Muallim Naci, *Talimli Kıraat*, Birinci Kısım, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1310, 17-24.

¹² "At", *Çocuklara Mahsus Gazete*, 13, (8 Ağustos 1312), 5-6.

yenebileceği anlatılmıştır.¹³ Aynı dergide balıklar hakkında da yazılara yer verilmiştir. Özellikle balık yumurtalarının nasıl oluştuğu ve nasıl tüketildiği ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.¹⁴ Bir diğer hayvan anlatımı ise arı hakkında olmuştur. Anlatımda arı kovanlarının bazen sandık bazen de sepet kullanılarak yapıldığına, arıların kovan içerisinde çok kalabalık olmalarına rağmen işlerini düzenli bir şekilde yaptıklarına, yazın çiçeklerden topladıkları balların çoğunu insanın besin olarak tükettiğine değinilmiştir. Ayrıca yazıda arılara zarar vermeden kovandan hangi yöntemlerle bal alınması gerektiği çocuklara öğretilmeye çalışılmıştır.¹⁵

Örgün eğitim kurumlarından biri olan İdadilerde 1890'lı yıllarda haftada birer saat okutulan “Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha” dersinin müfredat programı doğrultusunda hazırlanan ders kitabında öğrencilere okul sonrası yaşama hazırlamak için hayvancılık sanayisi üzerine içeriklere yer verilmiştir.¹⁶ Dersin içeriği dönemin ilkokullarında verilen hayvancılık bilgilerine göre çok daha kapsamlıdır. Öyle ki bu içerik öğrencilerin okuldan mezun olduktan sonra iş kurlmalarını kolaylaştıracak niteliktedir. Konu anlatımında ilk olarak bir çiftliğin nasıl olması gerektiği üzerinde durulurken, sonrasında çift hayvanları olan beygir, öküz ve eşek hakkında bilgilere geçilmiştir. Beygirin insan için en gerekli olan hayvanlardan biri olduğu vurgulanarak beygirin süvarinin her emrine itaat eden, düşman karşısında ateşe göğüs verip hiçbir tehlikeden kaçmaması nedeniyle diğer hayvanlara göre daha takdire değer olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple de kitapta beygire diğer hayvanlardan daha fazla yer verilmiş renkleri, boy ve kuvvetleri detaylı şekilde anlatılmıştır. Hayvan ıslah ve çoğaltımının faydalarını ve hangi ırkın ne gibi işlerde kullanıldığını anlatmak için beygirler kullanım alanlarına göre sınıflara ayrılmıştır. Buna göre Felemenk ve Macar at ırkları kuvvetleriyle meşhur oldukları için ağır yük taşımada, araba çekmede kullanıldığına vurgu yapılırken, Arap atları ile onlardan ıslah ve çoğaltım yapılan İngiliz atlarının koşu ve binek için yetiştirildiği belirtilmiştir. Ayrıca Fransa'da at ıslahı üzerinde çalışılarak Arap ırkı at çoğaltılmaya çalışıldığına değinilerek çocuklara Avrupa'daki hayvancılık gelişmelerine dair bilgilerde aktarılmıştır. Sonrasında büyükbaş hayvanlar anlatılmıştır. Öküzlerin çift işlerinde kullanıldığına, eşeğin ise “*fakirin hayvanı*” olduğu vurgulanmış ve attan daha az kuvvetli olduğu ve hamallık işlerinde kullanıldığına yer verilmiştir.¹⁷

Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha ders kitabında mandıra binalarının ne gibi özellikler taşıması gerektiği ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Örneğin 150 koyun ve 500 kuzudan oluşan bir sürüde koyun için 1 m, kuzu için 75 cm'lik alanların olması, bunun için de 8 m genişliğinde ve 23 m uzunluğunda bir mandıra inşa edilmesi gerektiği anlatılmıştır. Koyun ırkları et ve yün yetiştiriciliği olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Rumeli topraklarında Kıvırcık, Anadolu topraklarında ise Karaman ırkı koyunlar yetiştirildiği ancak bunlarında yünlerinin değil de etlerinin iyi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca her ne kadar etleri iyi olarak düşünülse de bu ırkların hiçbirinin Avrupa'nın ıslah ve çoğaltım çalışmalarıyla elde ettiği koyunlar kadar büyüüp yağlanmadığı bilgisine yer verilmiştir. Ders kitabında değinilen konulardan biri de ülkedeki hayvancılık üretiminin azalma nedenleri olmuştur. Azalmanın sebebi olarak da çiftçilerin koyunculuktan yeterli gelir elde edememeleri üzerine mera arazilerini daha fazla gelir getiren tarıma açmaları olarak verilmiştir. Bunun sonucunda ise koyun miktarında azalma olmuştur. Çocuklara hayvan ıslah ve çoğaltımının önemi anlatılarak koyun miktarının ülkede yeniden artırılması öğütlenmiştir. Ders kitabında dünyadaki keçi ırklarından da bahsedildikten sonra Osmanlı Devleti'ndeki Ankara Tiftik keçisinin ekonomik değeri konusunda bilgi verilmiş sonrasında en büyük tiftik alıcısının Avrupa dokuma fabrikaları olduğu vurgulanmıştır. Fakat İngiltere ile rekabet edilememesi üzerine bu ırkın üretiminin ülkede azalmaya başladığına dikkat çekilmiştir.¹⁸

Ders kitabında kümes hayvanlarına da değinilmiş ve bir kümesin nasıl inşa edilmesi gerektiği çocuklara ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Örneğin 5 m uzunluğunda 4 m genişliğinde ya da 6.5 m uzunluğunda ve 3 m genişliğinde inşa edilecek bir kümeste 100 kadar tavuğun barınabileceği belirtilmiştir. Kümes hayvanlarından kazın yumurtasının iyi olmadığı halde pastacılıkta kullanıldığına, etinin, yağının ve tüyünün işe yaradığı anlatılmıştır. Ders kitabında yer alan konu başlıklarından biri de süthane ve süt ürünleri olmuştur. Süthanenin nasıl inşa edilmesi gerektiği anlatılırken, “*süthane demek temizlik demektir*” ifadesi ile de dönemin önemli

¹³ Ahmed Mithat, “Midyeler ve İstiridyeler”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, S: 69, (15 Mayıs 1313), 1-2.

¹⁴ Ahmed Mithat, “Balıklar”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, S: 72, (5 Haziran 1313), 1-2.

¹⁵ Ahmed Mithat, “Arılar”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, S: 70, (22 Mayıs 1313), 1-2.

¹⁶ *Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1316, 191, 281-282.

¹⁷ Salihpaşazâde Abdullah Mazhar, *Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1312, 30-38.

¹⁸ Salihpaşazâde Abdullah Mazhar, *Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha*, 40-46.

sorunları içerisinde yer alan süt ürünlerinin hijyen meselesi vurgulanmıştır. Ayrıca arı, ipekböceği hayvanın gıdasının temin edildiği çayır, sof, ipek ve debagat da ders kitabında anlatılan konular arasında yer almıştır.¹⁹

Kızlara yönelik açılan İnas mekteplerinin rüştiye kısmında 1898/1899 ders döneminin birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarında iki saat, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarında birer saat şeklinde okutulan “Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya” dersinin içeriğinde ehlileştirilmiş hayvanlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.²⁰ Dolayısıyla derslerde okutulmak için hazırlanan kitaplarda çiftlik başlığı altında çocukların kolaylıkla anlayabileceği şekilde çiftlikte yetişen koyun, keçi, inek, öküz, eşek, tavuk, horoz, hindi, ördek ve kaz gibi hayvanlardan bahsedilmiştir. Koyunların bulunduğu yere mandıra, sığır ve ineklerin olduğu yere ise ahır denildiği ifade edilmiştir. Sonrasında koyundan elde edilen süt ile tereyağı, yoğurt ve peynir yapıldığına, etinin lezzetli, yününün sıcak tutacak kumaşlara dönüştüğüne, sığırın kuvvetinden yararlandığına, atın insan için en çok işe yarayan hayvan olduğuna değinilmiştir. Arıların bal yaptığı ancak insanların onları önemsiz görerek öldürmeye çalışmasının ne kadar kötü bir şey olduğu çocuklara anlatılmaya çalışılmıştır.²¹

İnas mekteplerinin ikinci sınıflarında okutulan “Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya” dersinde hayvancılık sanayisi kız çocuklarına anlatılmıştır. Dersin konuları arasında süt, tereyağı ve peynir yapımı, yün ile ipek sanayisi yer almıştır.²² Beşinci sınıfta ise hayvanlarla ilgili daha bilimsel bilgilere değinilmiştir. Atın çiftçinin en kıymetli hayvanı olduğu, ırkına göre verdiği hizmetin değiştiği, yük taşımada ve savaş zamanı süvarinin binek hayvanı olarak kullanıldığı vurgulanmıştır. Eşeklerin ise insanın “*en eski hizmetkârı*” olduğu ve Osmanlı Devleti’nde Rumeli topraklarında yaygın şekilde kullanıldığı, öküzün üç yaşından sonra çalıştırılabileceği, en kuvvetli olduğu döneminin 5-9 yaş arası olduğu, 10-12 yaşından sonra gücünü kaybetmesi nedeniyle kasaplık olarak değerlendirildiği anlatılmıştır. Ankara Tiftik keçisinin tiftiklerinden kumaş dokunduğu, Rumeli’de Kıvırcık, Anadolu’da Karaman, Kızıl ve Dağlıç gibi kuyruklu koyunlar yetiştirildiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca kitapta balıklar, kümes hayvanları ve ipekböceği konuları da yer almıştır.²³

II. Abdülhamit döneminde eğitim alanındaki önemli adımlardan biri idadilerin mesleki eğitim veren kurumlar haline getirilmesi olmuştur. 1894 yılında bu yönde başlayan çalışmalar ancak 1901’de hayata geçirilebilmiştir. Böylece idadilere sanat, ticaret ve ziraat şubeleri eklenmiştir. Normal idadilerin dördüncü senesinde ziraat şubesinin mesleki dersleri gösterilmeye başlanmıştır. Ziraat şubesinin dersleri idadilerin altıncı yılına kadar devam etmiştir. Sınıflarda öğrencilere hayvan bakımı, hayvan ıslahı ve çoğaltımı gibi birçok konuda eğitim verilmiştir. İdadilerin eğitim müfredatında yapılan değişikliklerle hayvancılık konusunda derslerde öğretilen bilgilerin öğrenciler vasıtasıyla daha kolay bir şekilde halk arasında yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu sayede salgın hayvan hastalıklarından korunma, ıslah ve çoğaltım konusunda ülkede önemli bir adım atılmıştır.²⁴

İdadilerin Ziraat şubesinin ilk yılında okutulan “Malumat-ı Ziraiye” dersinde öğrencilere hayvancılık konusunda oldukça anlaşılır bir anlatımla detaylı bilgiler verilmiştir. Örneğin bu detayı beygir konusunda görmek mümkündür. Bu anlatıma göre beygir süvariye binek, mekkâre, hafif yük arabası, hafif koşum ve ağır koşum hizmetinde kullanılmak üzere beşe ayrılmıştır. Binek hayvanının daha çok ordu hizmetinde kullanıldığı, şose yolların ülkede az bulunması sebebiyle bozuk yollarda daha çok mekkâre ile nakliye hizmetlerinin yapıldığı vurgulanmıştır. Söz konusu hizmetlerin ülkede verilebilmesi bu hayvanların iyi şartlarda bakılmasına, ıslah ve çoğaltımının yapılmasına bağlı olduğu anlatılmıştır. Ders müfredatı içerisinde büyükbaş, küçükbaş, çoğaltım, ıslah, çiftlik, ahır, ağıl, ipekçilik, arıcılık, kümes hayvanları ve ziraatın gelişmesi için yapılan koza müsabakaları ile at koşuları da yer almıştır. Buradan mezun olan öğrenci yaşam içerisinde bir çiftçinin bildiğinden daha fazla bilgi ile donatılmış şekilde idadilerden mezun olmuştur.²⁵ Ancak idadilere eklenen şubelere öğrencilerin rağbet etmemesi sebebiyle şubelerin ömürleri çok uzun olamamış sadece üç yıl devam ettirilebilmiştir. 1904 yılında şubelerin kapatılmasına, verilen derslerin bir kısmının da idadilerin ders müfredatına alınmasına karar verilmiştir.²⁶

¹⁹ Salihpaşazâde Abdullah Mazhar, *Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha*, 47.

²⁰ *Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye*, 393, 414-416.

²¹ Ali Rıza, *Birinci Sınıflar İçin Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1316, 17-35.

²² Ali Rıza, *İkinci Sınıflar İçin Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1315, 10-43.

²³ Ali Rıza, *Beşinci Sınıflar İçin Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1316, 5-13, 36-76.

²⁴ Mehmet Ali Yıldırım, “II. Abdülhamid Devri Taşra İdadilerinde Mesleki Eğitim Denemesi”, *History Studies*, 5, (2014), 253, 255. 249-268.

²⁵ Faik ve Yuşa, *Malumat-ı Ziraiye*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1321, 206-260, 267-306, 335-364, 382-403, 424-427.

²⁶ Yıldırım, “II. Abdülhamid Devri Taşra İdadilerinde”, 257.

İttihat Terakki Döneminde Çocuklara Yönelik Hayvancılık Eğitimi

II. Meşrutiyet'in ilanı ülkede eğitim alanında birçok yeni adımların atılmasını sağlamıştır. İlkokul ders programlarına “Malumat-ı Medeniye” dersi eklenmiştir.²⁷ Hayvancılık konusu da basit anlatımlar ve resimler yoluyla bu dersin içeriğinde yer almıştır. İnsanlara yararlı hayvanlar başlığı altında hayvanların dişi ve erkek olarak nasıl ayırt edileceği ve isimlendirilecekleri anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca iyi bir cins inekten alınan süt miktarına, süttten yapılan yoğurt, peynir, kaymak ve tereyağına, ineklerin meralarda beslendiğine yer verilmiştir. Öküz kuvvetli bir hayvan olarak adlandırılmış ve tarlalarda saban ve pulluk çektirildiği, koşum arabasında kullanıldığı, güçten düşünce de kasaplık hayvan olarak değerlendirilip insanın et ihtiyacının giderilmesinde, derisinin ayakkabı yapımında ve iç yağının da mum yapımında kullanıldığı anlatılmıştır. Atın kuvvetine vurgu yapılmış, binek, yük, fayton çekiminde kullanıldığı gibi savaş alanının insandan sonraki en önemli canlısı olduğu vurgulanmıştır. Koyun sütünün diğer hayvanlara göre daha tatlı olduğu, yılda iki defa kırılarak insana kullanması için yün verdiği, Tiftik keçilerinin kullarından ipek gibi kumaşlar dokunduğu, iyi bir cins tavuğun yılda 280 civarı yumurta verdiği, dünyadaki tavuk ırklarının bazılarının eti, bazılarının ise yumurtası için yetiştirildiği bilgisi çocuklara verilmiştir. Böylece çocukların yaşamları içerisinde yer alan hayvanları yakından tanımaları hedeflenmiştir. Hayvana eziyet sorunu da dersin önemli konularından biri olmuştur. Kısa öğretici hikâyeler yoluyla bir hayvana eziyet etmenin kötü bir şey olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Anlatımda “Allahın cümle mahlûkatını acıyıp esirgemeliyiz...” “Allah böyle can yakanları sevmez...” “Merhametli çocuklar küçük karıncaları bile incitmezler. Hayvanlara daima iyi muamele ederler...” gibi ifadelerle yer verilerek eziyetin dini yönden de kötü bir şey olduğu çocuklara aktarılmıştır.²⁸

1908 yılında ilkokul ve rüştiyelerde okutulan diğer bir “Malumat-ı Medeniye” kitabında, hayvanın ülkenin önemli bir vergi kaynağı olduğuna yer verilmiştir. Küçükbaşlardan alınan ağnam vergisinin ödemelerinin her sene mart ayında başladığı, her bir koyun ve keçiden vilayetine göre yüz paradan beş kuruşa kadar vergi alındığı çocuklara öğretilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kendi tarlalarını sürmek için çiftçinin kullandığı öküz ve mandadan vergi alınmazken ticarete kullanılan öküz, manda, at, katır, eşek ve deveden ise yüz kuruşta iki buçuk kuruş vergi, ipek kozası veya ipek böceği tohumu üreterek ihraç edenlerden koza vergisi alındığına dair bilgilere yer verilmiştir. Hayvancılıktan sağlanan vergilerin derste anlatılmasıyla ileride hayvancılıkla uğraşabilecek çocukların ülkeleri için vatandaşlık görevlerini yaparak iyi bir vatandaş olmaları hedeflenmiştir.²⁹

Rüştiyelerin müfredatlarında yer alan “Dürus-ı Eşya” dersi ile hayvancılık üzerine verilen eğitimler devam etmiştir. Derslerde öğrencilere sütün ve tereyağının nasıl oluştuğu, içeriğinde neler olduğu, yayıklara konulan sütün tereyağına dönüşme süreci ve peynir yapımı konusunda bilgiler aktarılmıştır. Bazı yerlerde deve ve kısırak sütü kullanılsa da çoğunlukla koyun, keçi ve inekten süt alındığına, süt ve süt ürünlerinin bozulmamasının ancak süthane ile süt sağılan kapların hijyen şartlarını taşımasıyla mümkün olduğuna değinilmiştir. Dersin sonunda çocukların bilgilerini ölçmek için süt veren inekler hangileridir, onlara çok süt verdirmek için ne yedirirler, kaç türlü peynir gördünüz, aralarındaki fark nedir, her birinin nasıl ve nerede yapıldığını biliyor musunuz, hangi hayvanların etlerini yiyoruz, kasap etleri hangileridir, yumurtaları hangi hayvanlardan alırız? şeklinde gündelik hayatta karşılaştıkları konularla ilgili sorular sorulmuştur. Hayvancılıkla ilgili öğretilen diğer bir konu ise hayvanlardan elde edilen ve elbise, ayakkabı ile kalpak yapımında kullanılan deriler olmuştur. Derinin pösteki haline gelmesi için hangi aşamalardan geçtiği detaylı bir şekilde çocuklara anlatılmıştır. Ardından derilerin işlendiği debbağhaneler hakkında bilgi verilerek buraya gelen derinin hangi işlemlerden geçtiği hakkında bilgi verilmiştir. Koyunların yünleri, ipekböceği ve ondan elde edilen ipek de dersin konuları arasında yer almıştır.³⁰

II. Meşrutiyet dönemi yazar ve siyasi idarecileri ülkedeki ziraatı geliştirmenin yolunu eğitimde gördükleri için bu dönemde ilkokul ve köy okullarının müfredatlarında değişikliğe gidilmiştir. Böylece köy hayatında yaşamını sürdüren çocuğun dönemin çağdaş ziraat bilgilerini öğrenmesi ve büyüdüğünde kendi hayatında uygulamasının yolu açılmıştır. Bu da ilerisi için oldukça önemli bir konudur. Ülkedeki eğitim sisteminin yeni baştan inşa edilerek köylere ziraatı bilen öğretmenler yetiştirilmesi için Darülmualimatların kullanılması gündeme gelmiştir. Burada öğretmen adaylarına “Ziraat” dersi okutulsa da süreç içerisinde bunun yeterli olmadığı

²⁷ Özeldde bu ders, genel anlamda ise II. Meşrutiyet dönemi yurttaşlık eğitimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, Ankara: İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2016.

²⁸ Müstecabizâde İsmet, *Rehber-i İttihad*, İzmir: Köylü Matbaası, 1325, 29-34.

²⁹ Selanikli Faik, *Malumat-ı Medeniye*, Dersaadet: Karabet Matbaası, 1324, 55, 60; Hüseyin Hıfzı, *Malumat-ı Medeniye*, İstanbul: 1324, 15-16.

³⁰ Mustafa Satı el-Husrî, *Dürus-ı Eşya*, İstanbul: Şems Matbaası, 1329, 140-164.

anlaşılmıştır. Bu nedenle yeni bir düzenleme ile ders müfredatına teorik ve uygulamalı dersler eklenmesi ve hayvancılık konusunda eğitimler verilmesi gerektiği düşünülmüştür. Böylece Darümuallimatlarda okuyan öğrenciler Felemenk peynirinden Gravyere kadar her cins peynir yapma, hayvan yetiştirme gibi konularda uygulamalı eğitim alacak, mezun olunca da öğrendiği bilgileri köylerdeki insanlara aktaracaktır.³¹

1912 yılında "Dürus-ı Eşya" dersinde hayvanlar konusunda detaylı bilgiler verilmiştir. Bu derste ağır yükleri taşıyan ve arabaları çeken at, çoğu zaman kötü muamele gören ancak işe en çok yarayan eşek, çok kuvvetli olan katır ve öküz hakkında bilgiler verilmiştir. Keçinin fakirlerin ahırlarında ineğin yerini tuttuğuna, koyunun yapağı, eti ve sütüyle insana hizmet ettiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca insanın hayvanlara karşı onlara iyi bakmak, iyi beslemek, soğuktan, sıcaktan ve yağmurdan korumak gibi vazifeleri olduğu belirtilmiştir. Hayvanlara karşı yapılan eziyetin de kanunla yasaklandığı ifade edilmiştir. Deri, yün, süt ürünleri, yumurta, bal ve ipeği kapsayan hayvan sanayisi üzerinde de durulmuştur. Bu kitapta diğer birçok ders kitabından farklı olarak balıkçılıkla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Balık yetiştirmeye değinilerek her mevsimde karadan balık avlamaya izin verilse de balıkların boyutlarının küçük olduğu aylarda nehirlerde balık tutulmaması gerektiği çocuklara anlatılmıştır.³²

İttihat ve Terakki yöneticileri dönemin eğitim müfredatlarında değişimler yapılması için 1913 yılında harekete geçmiştir. İlk olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 yılındaki genel kongresinde bir adım atılmış ve cemiyetin siyasi programında yer alan eğitim başlığının 42. maddesi ile her vilayetin ihtiyacına göre ziraat, ticaret ve sanat derslerinin eğitim müfredatlarına eklenmesi kararlaştırılmıştır.³³ 1914 yılında ise "*Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı*" hazırlanmış ve 1924 yılında yenisi hazırlanana kadar kullanımda kalmıştır.³⁴ Ticari, Sanayi ve Zirai olarak şubelere ayrılan idadilerin ziraat sınıflarının birinci ve ikinci senelerinde haftada iki saat "Hayvancılık" dersi gösterilmiştir.³⁵

Öncesinde ilkokulların "Dürus-ı Eşya" dersinin müfredatında yer alan ziraat konuları 1914 yılıyla beraber birinci sınıftan başlayarak her yıl haftada iki saat olarak ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. "Ziraat" dersinin müfredatı içerisinde büyük ve küçükbaş hayvanlar, ipekböceği, arı, at ve kümes hayvanlarının yetiştirilmesine yer verilmiştir.³⁶ Sultaniyelerde de ziraat ve onunla bağlantılı olan hayvancılık konuları "Dürus-ı Eşya" dersi içerisinde birinci senede haftada üç, ikinci ve üçüncü senelerde ise haftada iki saat şeklinde okutulmuştur.³⁷ Eğitim müfredatının içerisine ziraat dersinin eklenmesinin temel amacı öğrenciyi ileride çiftçi olarak yetiştirmek değil onların zihinlerinde ziraata, hayvan bakımına karşı ilgi duyma düşüncesinin aşılması ve ziraatın az emek isteyen kısımları hakkındaki genel bilgileri uygulamalı olarak öğretilmesi olmuştur.³⁸

Osmanlı Devleti'nde Darümualliminlerde öğrencilere genel ziraat ve hayvancılık dersleri öğretilmiştir.³⁹ Bu derslerin önemli başlıklarından biri hayvancılık ve hayvancılığın sanayi ile uyumlu şekilde nasıl hareket edebileceğini göstermek olmuştur.⁴⁰ Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü bir dönemde Darümuallimatların ders müfredatları Darümualliminlerin müfredatlarına benzetilmeye çalışılmış, hayvancılık ve hayvansal ürünlerin hazırlanmasına yönelik sütçülük, tereyağcılık, peynircilik, tavukçuluk, arıcılık, ipekçilik dersleri eklenmiştir.

Hayvancılığın öğretilmesi için hazırlanan kitaplar, dönemin İzmir mebusu ve Darümuallimat Sanayi-i Ziraiye öğretmeni olan İhsan Onnik tarafından hazırlanmıştır. "Sütçülük, Tereyağcılık ve Peynircilik Zanaatları"nın anlatıldığı ders kitabı sütçülük ile başlamış ve sütün içeriği, ineğin cinsine göre süt miktarının artabileceği, süt veriminin hayvanın beslenmesi ile doğru orantılı olduğu öğretilmiştir. Ayrıca hayvanın kaldığı ahırların ve süthanelerin temizliği, sütün bozulması, muayenesi, yoğurt, tereyağı, kaymak, kefir ve peynir yapımları, yayık çeşitleri konusunda çocuklara bilgi verilmiştir.⁴¹ "İpekçilik" derslerinde böcekçiliğin tarihi, böceklerin cinsleri,

³¹ Ethem Nejad, "Darümualliminler- Ziraat- Askerler", C: 5, S: 122, *Sırat-ı Müstakim*, (23 Kânunuevvel 1326), 295.

³² İbnü'l-Âli, *Malumat-ı Fenniye ve Dürus-i Eşya*, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328, 51-52, 91-108.

³³ *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesi*, Bursa: Hilal Matbaası, 1330, 14.

³⁴ Erdal Aslan, "Osmanlı'nın "Mekatib-i İbtidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s. 48, (2011), 757.

³⁵ Ticarî, Sinaî, Zirai, Umumî Şubeleri Havi İdadilere Mahsus Müfredat Programı, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332, 58-59, 61.

³⁶ *Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330, 54-68.

³⁷ *Mekatib-i Sultaniye Ders Programı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331, 35-37.

³⁸ "İbtidailerde Ziraat Tedrisatı", *Tedrisat Mecmuası*, S: 23, (15 Şubat 1329), 39.

³⁹ *Darümuallimin İbtidailerine Mahsus Müfredat Programı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330, 68, 80-85.

⁴⁰ Hüseyin Kazım, *İlm-i Ziraat*, Dersaadet: Hilal Matbaası, 1332, 212-281.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Onnik İhsan, *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-Sütçülük, Tereyağcılık ve Peynircilik Zanaatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

beslenmesi, koza örme evreleri, kozadan ipek telinin nasıl çekildiği, ipekböceği hastalıkları ve hastaliksız tohumun nasıl elde edileceği anlatılmıştır.⁴² “Arıcılık” derslerinde kovanda arıların yaşamı, kovan türleri, oğul verme, bal, balmumu alımı, arı hastalıklarına yönelik konular işlenmiştir.⁴³ “Tavukçuluk” derslerinde kümeslerin inşası, temizliği, hayvanların beslenmesi, kuluçka ve yumurtaların muhafaza edilmesi üzerine anlatımlar yapılmıştır.⁴⁴

İhsan Onnik, ziraat derslerinin Darümuallimatların eğitim müfredatlarına eklenmesini oldukça önemli görmüştür. Derslerin teorik ve uygulamalı şekilde çocukların gözü önünde yapılarak sonuçlarının onlara gösterilmesini savunmuştur. Bu sayede çocuklarda ziraata karşı merak ve heves uyanacağı ve köy çocuklarının yaşadıkları yerleri terk etmeyerek aileleri gibi ziraatla uğraşmaya devam edeceğini ileri sürmüştür.⁴⁵ Dolayısıyla Darümuallimatlarda ziraat dersi alarak mezun olan öğretmen, mesleğini sürdürdüğü köylerde köy halkına ve öğrencilerine çeşitli peynirlerin yapımını, baldan, kümes hayvanlarından daha fazla nasıl verim alınabileceğini ve ipekböceği beslemenin yöntemlerini öğrenerek hayvan ve hayvansal ürün üretiminde artışa sebep olacağı muhakkaktır. Bu durum köylerin hayvancılıktan daha fazla para kazanmasına ve köy halkının hayvanına daha fazla önem vermesine yol açacağı gibi ülkenin köyden başlayarak kendi kendine yetebilen bir seviyeye gelmesini sağlayacaktır.

1920’lerden 1938’e Kadar Çocuklara Yönelik Hayvancılık Eğitimi

1920 yılının eğitim müfredatında yer alan “Sihhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye” dersinde insanlara fayda sağlayan hayvanların hangileri olduğu, süt ve süttten yapılan yoğurt, peynir, kaymak ve tereyağı ile kasaplık hayvanların etinin insanın temel gıda maddeleri olduğu anlatılmıştır. Ayrıca koyunun yününün, tiftik keçisinin tiftiğinin dokumada, derilerinin ayakkabı yapımında, kuvveti ile bilinen öküzün de tarlada sabanı çekerek insana yardımcı olduğunun üzerinde durulmuştur. İnsanların hayvanlara karşı olan sorumlulukları ise onlara iyi muamele etmek, eziyet etmemek, aç bırakmamak, erken dönemde yavrularından ayırmamak ve lüzumsuz yere kesilmelerinin önüne geçmek olduğu anlatılmıştır. Hayvancılık konularının çocukların zihinlerinde yer etmesi için de kısa hikâyeler kullanılmıştır. Hikâyelerde faydalı hayvanların özelliklerine yer verilerek çocukların bütün hayvanları sevmesi öğütlenmiştir. “Onlara iyi bakmazsak veya eziyet edersek şüphesiz büyük günah olur.” şeklinde dini kavramlara da yer verilerek çocukların hayvanlara eziyet etmelerinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.⁴⁶ 1922 yılındaki ilkokul dördüncü sınıf “Eşya ve Ziraat” kitabında, hayvancılık sanayisine değinilmiştir. Derslerde sütçülük, peynircilik, tereyağı, arıcılık ve ipekçilik üzerine detaylı anlatımlarda bulunulmuştur.⁴⁷

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir’de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi’nde görüşülen meseleler arasında ziraat ve eğitim de yer almıştır. Kongrede alınan kararlar doğrultusunda ilkokullarda ziraat dersinin uygulamalı olarak yapılmasına, köy okullarının beş dönümlük bahçesi içerisinde iki inek alabilecek ahır, kümesi, arılığı olacak şekilde inşa edilmesine ve burada ziraat dersinin teorik ve uygulamalı olarak gösterilmesine karar verilmiştir. Böylece çocukların köy ortamında alacakları ziraat dersleri ile modern çiftçiliği öğrenmeleri hedeflenmiştir. Tasarlanan bu örnek köy eğitim modelinin tüm köylere ulaşması devletin gücünü buraya aktarmasıyla başarılabildi. Kongrede bu tasarıya sanayi grubu çekimser oy kullanmışsa da diğer grupların oybirliğine varmasıyla kabul edilmiştir.⁴⁸

1923 yılında ilkokul ikinci sınıflara okutulan “Dürus-ı Eşya” dersinde, hayvanlar başlığı altında insana yararlı olan hayvanlara, ülkede bulunan Gerze, Denizli ve Hacı Kadın gibi tavuk ırklarına, doğal ve sanayi olarak ikiye ayrılan kuluçka yöntemlerine, arı ve ipekböceği yetiştirilmesi gibi konulara değinilmiştir. Önceki dönemlerden farklı olarak dikkat çeken başlıklardan biri balıklar olmuştur. İlk başta balıkların hep suda yaşadığı, bir balığın sudan çıkınca öldüğü ve balıkların insan gıdası için önemli olduğu gibi basit anlatımlara yer verilmiştir. Sonrasında daha detay anlatımlara geçilmiştir. Balıkların tuzlu ve tatlı su olarak ikiye ayrıldığı, tuzlu deniz balıklarının Uskumru, Kefal, Kalkan, Palamut, Mercan, Mersin, Ringa, Barbunya ve İzmirit, göl ve nehirlerde yaşayan tatlı su balıklarının Sazan ve Alabalık olduğu, bu balıklar içerisinde en iyi etleri olanlarının ise Kalkan,

⁴² Detaylı bilgi için bkz. Onnik İhsan, *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-İpekçilik Zanaatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Onnik İhsan, *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-Arıcılık Zanaatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Onnik İhsan, *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-Tavukçuluk Zanaatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

⁴⁵ Onnik İhsan, *Muallimlere Rehber: Mekatib-i İbtidaiyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli?*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331, 3, 5.

⁴⁶ Ahmet Cevat, *Sihhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye*, İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1336, 31-33.

⁴⁷ Mehmet Asım, Ahmet Cevat, *Anadolu Yavrusunun Kitabı Eşya ve Ziraat Dersleri*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338, 587-611.

⁴⁸ A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2020, 21-22.

Uskumru, Mercan, Barbunya ve İstavrit olduğu belirtilmiştir. Balıkların ya ipten örülmüş büyük ağlarla ya da olta ile avlanıldığına, çabuk bozulan bir ürün olan balığın zeytinyağı içerisinde fıçılarak, tuzlayarak ve açık havada kurutulması uzun süre muhafaza edilebileceğine yönelik verilen yöntemlerin her aşaması anlatılmıştır. Çocuklara bölüm başlığının sonunda yaşamlarındaki gözlemlerden de hareketle, “deniz balıkları mı yoksa tatlı su balıkları mı daha lezzetlidir? Balıklar uzun müddet taze olarak saklanabilir mi? Uzun müddet saklayabilmek için ne yapılır? Balıklar nasıl kurutulur? Bildiğiniz deniz balıklarını söyleyiniz” şeklinde sorular sorulmuştur.⁴⁹

Yukarıda bahsedilen yıldaki “Dürus-ı Eşya” dersinin başlıklarından biri nalbantlık mesleğidir. Basit cümleler ve fotoğraf ile nalbandın nasıl çalıştığı çocuklara anlatılmaya çalışılmıştır.⁵⁰ Diğer bir başlık ise haralar olmuştur. İlk önce haranın tanımı yapılarak buranın cins damızlık aygır ve kısrakların yetiştirilip çoğaltıldığı yerler olduğu, bir komisyon tarafından idare edildiği şeklinde kurum hakkında bilgiler verilmiştir. Akabinde atın ıslahı ve çoğaltımının halk arasında da yayılması için hükümetin mükâfat ve para vererek yardımda bulunduğu ve her sene düzenlenen at yarışlarının ıslah ve çoğaltım için oldukça önemli olduğu anlatılmıştır.⁵¹ Dönemin önemli sorunlarından biri olan hayvan ıslah ve çoğaltımının öneminin okul aracılığı ile küçük yaşta çocuklara öğretilmesi dikkate değerdir.

1924 yılında hazırlanan ilk mekteplerin ders müfredatında önceki yıllarda “Dürus-ı Eşya” adı ile okutulan dersin yerini “Tabiat Tetkiki-Ziraat-Hıfzıssıhha” dersi almıştır. Bu ders birinci ve ikinci sınıfta üç, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta iki saat şeklinde verilmeye başlanmıştır. Çocuğa yaşam ile alakalı olan bilgileri öğretmek için tasarlanan derste, ayrı mevsimlerde okulun dışında yaptırılacak gezilerde karşılaşılan hayvanların yaşayışları, gıdaları ve ekonomiye kattıkları değer anlatılmıştır. Dersin konu başlıkları arasında arı ve ipekböceğinin bulunduğu böcekler, deniz, göl ve nehirlerde yaşayan balıklar, hayvancılığın sanayiye etkisi içerisinde ise ipekli dokuma ve debbağat yer almıştır.⁵² Ayrıca ilkokul dördüncü sınıflarda okutulan “Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye” dersinde mezbahaya değinilmiştir. Mezbahe, şehir halkının tüketeceği sığır, koyun, keçi ve kuzu gibi hayvanların modern yöntemlerle, baytar ve doktorların gözetiminde kesimlerinin yapıldığı yer olarak tanımlanmıştır. Buraya getirilen hayvanların baytar ve doktor gözetiminden geçmesinin halk sağlığı açısından ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.⁵³ 1924 yılında Darümuallimin ve Darümuallimatların eğitim müfredatları içerisinde “Hayvancılık” dersi dördüncü sınıfta iki saat, “Ziraat” dersi üçüncü sınıfta iki, dördüncü sınıfta bir saat olarak verilmiştir.⁵⁴ Liselerde ise üç saat gösterilecek olan “Tabiat” dersinin iki saati hayvancılığa ve bir saati de bitkilere ayrılmıştır.⁵⁵

1926 ve 1927 yıllarında ilk mektepler ders müfredatında hayvancılıkla ilgili konular birinci, ikinci ve üçüncü sınıflardaki haftada dört saatlik “Hayat Bilgisi” dersinde, dördüncü ve beşinci sınıflarda haftada iki saatlik “Tabiat” dersinin içeriğinde yer almıştır.⁵⁶ Derste işlenecek konunun planı verilerek her hayvan ayrı başlıklar altında anlatılmıştır. Beygir başlığında ilk önce kökeninin Asya kıtasından geldiği, ırkları, Türklerin bu vahşi hayvanları yakalayarak evcilleştirdiği, binek ve koşum için kullanıldıkları hakkında bilgiler verilmiştir. Halkın hayvancılık konusunda eğitilmesiyle daha güzel ve nitelikli atlar yetiştirilebileceği ifade edilirken, at yarışlarına ve nal hakkında bilgilere değinilmiştir. Yerli üretim nalların çok iyi olmaması nedeniyle onun yerine Fransız ve Alman nallarının tercih edildiği gibi oldukça detaylı bilgilere yer verilmiştir. Koyun başlığında ülkedeki koyun ırkları çocukların görsel hafızalarında kalması için resimleriyle verilirken, keçinin de ekonomik değeri, ırkları yine fotoğraflarla kitapta yer almıştır. Sığırın insana olan faydaları, ülkede bulunan sığır ırkları, tavuk ve arıların beslenmesi, çoğalması konuları çocukların anlayabileceği şekilde oldukça detaylı şekilde verilmiştir. Ülkedeki mandıra ve ağıllar anlatılırken, buraların çok basit yöntemlerle toprak, taş, saz veya çalı çırpıdan yapıldığına değinilmiştir.⁵⁷

1927 yılı köy muallim mektebi müfredatında birinci ve ikinci sınıflarda haftada iki, üçüncü sınıfta haftada bir saat gösterilen “Hayatiyat-Hıfzıssıhha ve Ziraat” dersi ile ikinci ve üçüncü sınıflarda birer saat gösterilen “Yurt

⁴⁹ Ebu'l-Muhsin Kemal, *Yeni Usul Eşya Dersleri*, İstanbul: Necmi-i İstikbâl Matbaası, 1339, 57-71.

⁵⁰ Fuad Münir, *Eşya Dersleri*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339, 17, 35-36, 60.

⁵¹ Ebu'l-Muhsin Kemal, *Yeni Usul Eşya Dersleri*, 71.

⁵² *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul: Matbaayı Amire, 1340, 38-44.

⁵³ Orhan Fuad, *Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1340, 65.

⁵⁴ *İbtidai Darümuallimin ve Darümuallimatlara Mahsus Müfredat Programı*, İstanbul: Matbaayı Amire, 1340, 2-3.

⁵⁵ *Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*, İstanbul: Milli Matbaa, 1926, 7-27; *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927, 5.

⁵⁶ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul: Milli Matbaa, 1926, 7-27; *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927, 5.

⁵⁷ Hüviyet Bekir, Ali Haydar, *Hayat Bilgisi- Hayvanlar*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927, 10-69, 115-132, 297-313.

Bilgisi” dersinde hayvancılıkla ilgili konulara yer verilmiştir.⁵⁸ Ortaokulların ders müfredatında 1927 yılında yapılan değişikle birinci sınıflarına haftada iki saatlik “Hayvancılık”, liselerin ise birinci sınıflarına haftada üç saatlik “Nebatî ve Hayvanî Fizyoloji” dersi eklenmiştir.⁵⁹ Bu derste öğrencilere hayvanların fizyolojik yapıları ile ilgili bilgiler gösterilmiştir.⁶⁰

1928 yılında ilkokul dördüncü sınıflara okutulan “Yurt Bilgisi” dersinin içeriğinde “ziraatta tehlikeler” başlığı altında hayvan hastalıkları anlatılmıştır. Köylünün yağını, yoğurdunu, peynirini hayvanlardan sağladığı süttten, yününü koyundan kırarak sağlamakta olduğu belirtilirken, hayvanların ölmesi ya da hastalanıp verim kaybına uğraması durumunda köylünün yiyeceksiz ve giysisiz kalıp, tarlasını süremeyeceğine, arabasını sürecekt hayvanı bulamayacağına vurgu yapılmıştır. Hayvan hastalığının ve ölümünün sadece köylüye zarar vermeyip tüm toplumu etkilediği “köylünün hayvanı hastalanır ölürse hepimiz zarar görürüz” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca hayvanların milli servet olduğuna vurgu yapılmış ve hayvancılığın zarar görmesi durumunda onlardan elde edilen ürünlerin dışarıdan ithal edileceği, bu durum karşısında da Türk parasının dışarı gideceği ve ülkenin fakirleşeceği çocuklara anlatılmıştır.⁶¹ Kitapta hayvan hastalıkları karşısında köylülere düşen görevlerden de söz edilmiştir. Bu görevlerin ise; hastalık görüldüğü zaman hemen hükümete haber verme, baytar gelinceye kadar hasta olan hayvanı diğerlerinden ayırma, hatta hasta hayvanın yanında bulunan hayvanları da sağlam hayvanlarla karıştırmama olduğu ifade edilmiştir.⁶²

1930 yılında ilkokul üçüncü sınıfta haftada iki saat okutulan “Yurt Bilgisi” dersinde köylünün hayvanlarının onların en kıymetli varlıkları olduğu, ölümleri halinde “evladı ölmüş kadar üzüldüğüne”, hayvanların ekonomik kazanca katkı sağlamaları nedeniyle onlara iyi bakılması gerektiği bilgisine yer verilmiştir. Hayvan hastalıklarından korunmak için ahırlarda yılda bir kez badana yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ders kitabında hayvancılık eğitiminin önemine değinilerek, okullarda bu eğitimi görmeyenlerin hayvanlarında bir hastalık görüldüğünde kendi bildiği ilaçlarla tedavi etmeye çalıştığına, hasta hayvanı sağlamların yanından ayırmadığına, bunun sonucunda tüm hayvanların hastalıktan öldüğüne yer verilmiştir. Eğitim alanların ise hastalıklar karşısında ne gibi koruyucu önlemler alınabileceğini bildiği, bu sayede hayvanlarını kurtardığı anlatılmıştır. Ayrıca hayvanlara eziyet edildiğinde, dövüldüklerinde canlarının yandığına dikkat çekilmiş, onların da duyguları olduğu, çok çalıştırılınca yorulabilecekleri, bakımsızlıktan hasta olabilecekleri ve çocuk gibi bakıma ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir. “Hiçbir kimse oturduğu veya iradını aldığı bir evi yakar, yıkar mı? Böyle bir şey yaparsa ona deli derler. İşte hayvanlarına bakmayan onlara eza eden bir kimse de deli gibidir. Deliden beterdir. Delinin akli olmadığı halde belki hayvanlara karşı daha merhametlidir.” ifadeleri ile de bu sorunlar hakkında çocuklarda bir duyarlılık oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶³

Ders kitaplarında hayvan sahiplerinin ve çocukların sorumluluklarına yer verilirken aynı zamanda Cumhuriyet dönemi hükümetlerinin hayvan ırklarını ıslah etmek ve çoğaltmak, hayvanları salgın hastalıklardan korumak konusundaki çalışmaları hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Hükümetin ıslah ve çoğaltım amacıyla açılan resmi kurumlarda hayvan yetiştirildiğine vurgu yapılması buna örnek olarak verilebilir.⁶⁴ Liseler için hazırlanan tarih kitabında da 1931 yılına kadar hayvancılık konusunda neler yapıldığı hakkında da öğrencilere bilgi verildiği görülmektedir. Kitapta Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşları sonucunda köylülerin hayvansız kaldığı, hayvancılığı ayağa kaldırmak için meralara önem verildiği, sayıları azalan çift hayvanı sayısını artırmak için ıslah ve çoğaltım yapıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca ipekböceği yetiştirilen Bursa ve çevresinde dut fidanlarının dikiminin artırıldığı ve Gazi Çiftliği’nin hayvan yetiştirmedeki başarısı gururla ifade edilmiştir.⁶⁵

1934 yılında liselerin müfredat programında düzenlemeler yapılmıştır. Birinci sınıfta hafta iki saat olan “Nebatî ve Hayvanî Fizyoloji” dersi önceki yıllarda olduğu gibi çocuklara okutulmaya devam edilmiştir.⁶⁶ Yine 1936 yılında ilkokul müfredatında yer alan ve birinci sınıfta beş, ikinci sınıfta altı, üçüncü sınıfta yedi saat okutulan

⁵⁸ Köy Muallim Mektebi Müfredat Programı, İstanbul: Milli Matbaa, 1927, 3, 12-13, 26-32.

⁵⁹ Orta Mekteb ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927, 4-5.

⁶⁰ Detaylı bilgi için bakınız; Mehmet Emin, Ahmet Refik, *Hayvanat*, İstanbul: Amedi Matbaası, 1928.

⁶¹ Abdülbaki Gölpinarlı, *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Ahmet Kamil Matbaası, 1928, 61-62.

⁶² Ali Kami, *Yurd Bilgisi*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1928, 54-55.

⁶³ Ali Kâmi, *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1930, 3-4, 30-37, 108.

⁶⁴ *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, 11, 28.

⁶⁵ *TARİH IV*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, 277-285.

⁶⁶ *Lise Müfredat Programı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, 55-56.

“Hayat Bilgisi”; dördüncü sınıfta üç, beşinci sınıfta dört saat okutulan “Tabiat Bilgisi” derslerinde çocuklara yönelik evcil hayvanlarla ilgili genel bilgiler verilmiştir.⁶⁷

1937 yılında ilkokul dördüncü sınıf “Tabiat Bilgisi” dersinde çocuklara doğada bulunan ve insanlara faydası bulunan hayvanların nasıl yaşadıkları, nasıl beslendikleri öğretilmeye çalışılmıştır. Kitapta, hayvanlardan elde edilen gıdalara değinilerek ülkenin yumurta satışından gelir elde ettiği, en fazla yumurta ihracının İspanya, İtalya, Almanya ve Yunanistan’a yapıldığı, satışların ise yıldan yıla azaldığına yönelik istatistikî bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca süt ürünlerinde hijyen kuralları anlatılmış verimli ineklerden sağılan sütlerin insana hastalık bulaştırdığı, Anadolu’daki Kara sığırların yılda ortalama 400 kg, İsviçre ve Hollanda ve Almanya’da ise ineklerden yılda 3.000 kg süt alındığı anlatılmıştır. Ülkede bulunan ineklerin süt miktarının artırılması için neler yapılması gerektiği çocuklara öğretilmeye çalışılmıştır.⁶⁸

“Tabiat Bilgisi” dersinin konuları arasında yer alan giyinme başlığı altında çocuklara hayvanlardan elde edilen yün, ipek ve deriler hakkında bilgi verilmiştir. Balık konu başlığı da dersin konuları arasında yer almıştır. Denize kıyısı bulunan şehirlerde her yıl milyonlarca kilo balık avlandığına vurgu yapılmış, tüketilemeyen önemli bir miktarın da denize döküldüğüne değinilirken, buna karşı ne tür önlemler alınabileceği çocuklara anlatılmıştır. Örneğin tüketilemeyen fazla balıkların soğuk havalı vagonlarla Anadolu’ya sevk edilebileceği ve kıyı şehirlerinde balık konserve fabrikalarının kurulabileceği belirtilmiştir. “Tabiat Bilgisi” dersinde diğer derslerden farklı olarak süngercilik konusunda anlatımlara da yer verilmiştir. Süngerlerin denizden nasıl toplandığı anlatılmış ve sünger avcılığının daha çok Suriye, Yunanistan, Cezayir ve Adriyatik sahillerinde yapıldığına, Türkiye’de ise Ege ve Akdeniz kıyılarında süngerlerin bulunduğu ancak bunların avlanmasına pek fazla önem verilmediği çocuklara anlatılarak, her yerde bulunmayan bu süngerlerin toplanıp satılarak önemli bir gelir elde edilebileceği belirtilmiştir.⁶⁹

1938 yılında ilkokullarda okutulan “Hayat Bilgisi” dersinde evcilleştirilmiş hayvanlar anlatılarak ineklerin bol süt verdiği, etinin yendiği, derisinden kösele, boynuzlarından tarak, tırnaklarından tutkal, kemiklerinden bıçak sapı yapıldığı, hayvan gübrelerinin verimsiz toprakları güçlendirdiği anlatılmıştır. Bursa Uludağ civarındaki Merinos koyunlarının ve Ankara Gazi Çiftliği’ndeki Ankara keçilerinin ıslah edilmesi projelerinin nasıl başarıya ulaştırıldığı konusunda da bilgi verilmiştir.⁷⁰

Ortaokullarda 1938 yılında okutulan “Tabiat Bilgisi” dersinde zooloji bölüm başlığı altında hayvanların vücut yapıları ve beslenmeleri konusunda anlatımlara yer verilmiştir. Bölüm sonunda ise “Yurdumuzda Yaşayan Hayvanların Teknoloji ve Ekonomi Bakımından Faydaları” başlığı altında kasaplık ve sağmal hayvanlara değinilmiştir. Trabzon, Giresun, Ordu ve Sinop gibi Karadeniz sahillerinde Karayaka cinsi, Kütahya, Denizli, Aydın ve İzmir’i içine alan Ege bölgesinde Dağlıc cinsi, Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde ise Karaman cinsi koyun yetiştirildiği anlatılmıştır. Erzurum yaylalarında iri kuyruklu Mor ve Kızıl Karaman, Trakya ile Bursa’da kıvrıkcık koyunların meşhur olduğu, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale’nin Merinos koyunu yetiştirme bölgesi olarak ayrıldığı bilgisi aktarılmıştır. Tiftik keçisinin Ankara ve Eskişehir taraflarında, Trakya ve Batı Anadolu’da Bozkır ırkı sığırların, Orta ve Doğu Anadolu’da Yerli Kara ırkının, yine Doğu ve Kuzey Anadolu’da Şark Kırmızısı denilen sığırların yetiştirildiğine değinilmiştir. Manda ve develerin ülkenin her yerinde rahatlıkla bulunduğu, Ege bölgesindeki develerin çoğunlukla tek hörgüçlü, Güney ve Doğu bölgelerindekilerin ise çoğunlukla çift hörgüçlü develer olduğu anlatılmıştır. Atların ıslahı için aygır depoları ve haralar kurulduğuna ülkedeki önemli haraların Karacabey, Çifteler, Çukurova ve Sultansuyu olduğuna, yerli eşeklerin ıslahında kullanılmak için Kıbrıs cinsi eşekler satın alındığı bilgisine de yer verilmiştir.⁷¹ Böylece çocuklara ülkenin sahip olduğu hayvan ırklarının hangi bölgelerde yetiştirilirse onlardan daha çok verim alınabileceği öğretilmeye çalışılmıştır.

Ortaokullara okutulan başka bir “Tabiat Bilgisi” kitabında kümes hayvanlarına yer verilerek ülkenin her tarafında yerli tavuklar yetiştirildiği halde bunların düzgün kümeslerde barındırılmaması, beslenmelerine dikkat edilmemesi sebebiyle et ve yumurta verimlerinin düşük olduğu ifade edilmiştir. Yerli ırklardan yılda 60-70 yumurta alınırken ıslah edilmiş tavukların yerlilere göre iki misli yumurta verdiği anlatılmıştır. Balıklara da değinilmiş, taze olarak tüketildiği gibi tuzlanarak, konserve ve kurutulularak da değerlendirildiği belirtilmiştir.

⁶⁷ *İlkokul Programı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1936, 35, 111-124, 134-155.

⁶⁸ *Tabiat Bilgisi*, IV. Sınıf, İstanbul: Devlet Basımevi, 1937, 42-58.

⁶⁹ *Tabiat Bilgisi*, IV. Sınıf, İstanbul: Devlet Basımevi, 1937, 61-62, 111-113.

⁷⁰ Naime Halit, *Hayat Bilgisi-Hayvanlar Alemi- Memeli Hayvanlar ve Kuşlar*, C:1, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi, 1938, 43-44, 47-51.

⁷¹ *Tabiat Bilgisi I*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938, 67-72, 76-77, 82-84, 103-105.

İstanbul'da avlanan balıkların bir kısmının Yunanistan ve İtalya'ya ihraç edildiği, Karadeniz kıyısında avlanan Mersin balıklarının yumurtalarından siyah havyar, Manyas ve Ulubat göllerinde avlanan Sazan balıklarının yumurtalarından kırmızı havyar elde edildiği bilgisine yer verilmiştir.⁷²

1938 yılında çocukların tarım ve hayvancılık alanında daha fazla bilgi edinmelerini sağlamak için 1939 yılı eğitim döneminin müfredatında değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda öğretmen okullarında ziraat derslerinin uygulamalı şekilde gösterilmesi için okul binalarının uygun yerlere taşınmasına veya inşa edilmesine karar verilmiştir.⁷³ Fakat planlanan bu değişim hayata geçirilememiş, uygulamalı eğitim modeli ise ancak 17 Nisan 1940 tarihinde kurulan Köy Enstitüleri ile mümkün olabilmektedir.

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ve yirminci yüzyılın başlarında siyasi, askeri ve ekonomik anlamda çok büyük sorunlar yaşayan Osmanlı Devleti buna rağmen birçok alanda başlattığı modernleşme hareketini sürdürmüştür. Bu dönemde devleti yönetenler tarım ve hayvancılık konusunda da daha önce izlenen geleneksel politikaları terk edip modern yöntemleri hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu alandaki değişimin gereği olarak Osmanlı Devleti, uyguladığı hayvancılık politikasına halkın desteğini sağlayabilmek ve çocuklar aracılığı ile bu politikayı kalıcılaştırmak, aynı zamanda çocukları ileriki yaşamlarına hazırlayabilmek için “Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha” ile “Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya” derslerinde hayvancılıkla ilgili konulara yer verilmiştir. Hayvancılık ve ona bağlı olarak oluşan sanayi konusunda çocukları bilgilendirmek için öncelikle resmi eğitim kurumlarından yararlanılmıştır. Örneğin ilkokullar için hazırlanan ders kitaplarında hayvanların bakımı, üretim ve çoğaltımı, hastalıklardan korunma yolları konusunda ayrıntılı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu dönemde İdadilerde de vilayetlerin ihtiyaçlarına göre ziraat şubeleri açılmış fakat başarılı olunamamıştır. Başarısızlığın sebepleri olarak şubeye yeni eklenen sütçülük, tavukçuluk ve ipekçilik gibi derslerin daha önceden bu eğitimleri almamış öğretmenler tarafından verilmesi ve öğrencilerin ellerinde hayvancılık konuları ile ilgili yeterli materyalin sağlanamaması olduğu düşünülmektedir.

İttihat Terakki döneminde ekonomide uygulanmaya başlayan “milli iktisat” politikası çerçevesinde eğitim müfredatları da yeniden gözden geçirilmiştir. Bu doğrultuda Ziraat Ders'i'nin okutulması cemiyetin programına eklenmiştir. Parti programındaki değişiklikler kısa sürede devletin politikası haline getirilmiştir. Buna bağlı olarak kısa zaman içerisinde ilkokulların müfredatına ve öğretmen okullarına ziraatın gelişmesine yönelik dersler eklenmiştir. Bu derslere yönelik kitaplar hazırlanmış ve öğretmen okullarında okutulmaya başlanmıştır. Bu dönemde hazırlanan ders kitaplarına çağdaş ziraat bilgileri eklenmiş böylece çocuğun derste öğrendiği bilgileri ileriki yaşamında uygulayabilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca evcilleştirilmiş hayvanların bakımı, onlardan elde edilen kaynaklar, hayvanlara eziyet döneminin ders kitaplarının konuları arasında yer almıştır. Balkan ve Birinci Dünya savaşları İttihat ve Terakki Partisi'nin birçok alanda gerçekleştirmeye çalıştığı geniş kapsamlı değişim programının sekteye uğramasına neden olmuştur. Savaş koşulları doğal olarak eğitim alanında düşünülen değişimi de olumsuz etkilemiştir. Benzer koşullar Kurtuluş Savaşı sürecinde de devam etmiştir.

Neredeyse aralıksız denebilecek ve on yılı aşkın bir savaş süreci sonunda kurulan Cumhuriyet, bu yıkıcı savaşlar dizisinin etkisi ile özellikle ekonomi alanında önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen iç kaynaklar harekete geçirilerek bir yandan sanayileşme planları yapılmış, öte yandan modern tarım ve hayvancılık yöntemlerinin yaşama geçirilmesi için yoğun bir çalışma başlatılmıştır. Bu amaçla, ilkokuldan liseye kadar dönemsel olarak isimleri değişen “Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha” “Hayvancılık”, “Nebatî ve Hayvanî Fizyoloji” “Hayatiyat, Hıfzıssıhha ve Ziraat”, “Sıhhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye”, “Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye”, “Hayat Bilgisi”, “Yurt Bilgisi” ve “Tabiat Bilgisi” derslerinde hayvancılık ile ilgili konulara yer verilmiştir. Cumhuriyet dönemi ders kitaplarını önceki dönem kitaplarından ayıran ders içerikleri arasında ise hayvan ıslahı ve çoğaltımı için kurulan hayvan yetiştirme kurumları, hayvan hastalıkları, koruyucu sağlık uygulamaları ve nalbantlık mesleği gibi başlıklar yer almıştır.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu sanayileşme konusunda ilerleme sağlanmadan iktisadi alanda bağımsızlığın elde edilemeyeceğini biliyordu fakat bu mücadelenin çok zorlu ve uzun soluklu olduğunun da farkındaydı bu nedenle toplumun büyük kesiminin geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın modernize edilmesine öncelik vermiştir. Bu doğrultuda bazı yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılırken aynı zamanda eğitim müfredatlarında

⁷² *Tabiat Bilgisi II*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938, 96-99.

⁷³ Fatma Emek, *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2023, 125.

da değişime gidilmiş, genç kuşakların okul aracılığı ile eğitilmeleri ve bunun sonucunda tarım ve hayvancılıkla ülke ekonomisine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Öte yandan Amerika Birleşik devletlerinde başlayan ve kısa sürede öncelikle sanayileşmiş kapitalist ülkeleri etkileyen 1929 Dünya Ekonomi Krizi'nin olumsuz sonuçlarından olabildiğince az etkilenen için de tarım ve hayvancılığa öncelik verilmiştir. Özellikle bu süreçte okul aracılığı ile hayvancılığın çocuklara sevdirmesi, bu konuda merak uyandırılması önemsenmiştir. Böylece çocukların ileride tarım ve hayvancılığı meslek edinerek köy ve kasabalarını terk etmelerinin de önüne geçilmek istenmiştir.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate (Çok yazarlı makaleler için geçerlidir)	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Darülmualimin İbtidailere Mahsus Müfredat Programı. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330.

İbtidai Darülmualimin ve Darülmualimatlara Mahsus Müfredat Programı. İstanbul: Matbaayı Amire, 1340.

İlk Mekteblerin Müfredat Programı. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.

İlk Mekteblerin Müfredat Programı. İstanbul: Matbaayı Amire, 1340.

İlk Mekteblerin Müfredat Programı. İstanbul: Milli Matbaa, 1926.

İlkokul Programı. İstanbul: Devlet Matbaası, 1936.

Köy Muallim Mektebi Müfredat Programı. İstanbul: Milli Matbaa, 1927.

Lise Müfredat Programı. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.

Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı. İstanbul: Matbaayı Amire, 1340.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1869.

Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330.

Mekatib-i Sultaniye Ders Programı. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

Orta Mekteb ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesi. Bursa: Hilal Matbaası, 1330.

Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1316.

Ticarî, Sinaî, Ziraî, Umumî Şubeleri Havi İdadilere Mahsus Müfredat Programı. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

Telif Eserler

"At", *Çocuklara Mahsus Gazete.* S: 13, (8 Ağustos 1312), 5-6.

"İbtidailerde Ziraat Tedrisatı", *Tedrisat Mecmuası.* S: 23, (15 Şubat 1329), 39.

Ahmed Mithat. "Arılar", *Çocuklara Mahsus Gazete.* S: 70, (22 Mayıs 1313), 1-2.

Ahmed Mithat. "Balıklar", *Çocuklara Mahsus Gazete.* S: 72, (5 Haziran 1313), 1-2.

Ahmed Mithat. "Midyeler ve İstiridyeler", *Çocuklara Mahsus Gazete.* S: 69, (15 Mayıs 1313), 1-2.

Ahmet Cevat. *Musahabat-ı Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye.* İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1336.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000-M. S. 2009.* Ankara: Pegem Akademi, 2009.

- Ali Kami. *Yurd Bilgisi*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1928.
- Ali Kâmi. *Yurt Bilgisi*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1930.
- Ali Rıza. *Beşinci Sınıflar İçin Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1316.
- Ali Rıza. *Birinci Sınıflar İçin Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1316.
- Ali Rıza. *İkinci Sınıflar İçin Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia Dürus-ı Eşya*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1315.
- Aslan, Erdal. "Osmanlı'nın "Mekatib-i İptidaiye" sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S: 48, (2011), 749-777.
- Aytaç, Kemal. *Avrupa Eğitim Tarihi- Antik Çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Cloyd, David E. *Modern Education in Europe and the Orient*. New York: The Macmillan Company, 1917.
- Danışman, Zuhuri. *Koçi Bey Risalesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Ebu'l-Muhsin Kemal. *Yeni Usul Eşya Dersleri*. İstanbul: Necmi-i İstikbâl Matbaası, 1339.
- Emek, Fatma. *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2023.
- Esat. *Çocuklara Hediye*. İstanbul: Mecmua-i Havadis Matbaası, 1300.
- Ethem Nejad. "Darümualliminler- Ziraat- Askerler", C: 5, S: 122, *Sırat-ı Müstakim*. (23 Kânunuevvel 1326), 295.
- Faik ve Yuşa. *Malumat-ı Ziraiye*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1321.
- Fuad Münir. *Eşya Dersleri*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Ahmet Kamil Matbaası, 1928.
- Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2010.
- Hüseyin Hıfzı. *Malumat-ı Medeniye*. İstanbul: 1324.
- Hüseyin Kazım. *İlm-i Ziraat*. Dersaadet: Hilal Matbaası, 1332.
- Hüviyet Bekir, Ali Haydar. *Hayat Bilgisi-Hayvanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.
- İbnü'l-Ali. *Malumat-ı Fenniye ve Dürus-ı Eşya*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328.
- İnan, A. Afet. *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2020.
- Kenan Seyfi. "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları*. S: 41, (2013), 1-31.
- Mehmet Asım, Ahmet Cevat. *Anadolu Yavrusunun Kitabı Eşya ve Ziraat Dersleri*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338.
- Mehmet Emin, Ahmet Refik. *Hayvanat*. İstanbul: Amedi Matbaası, 1928.
- Muallim Naci. *Talimli Kıraat Birinci Kısım*. İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1311.
- Mustafa Satı el-Husrî. *Dürus-ı Eşya*. İstanbul: Şems Matbaası, 1329.
- Müstecabizâde İsmet. *Rehber-i İttihad*. İzmir: Köylü Matbaası, 1325.
- Naime Halit. *Hayat Bilgisi-Hayvanlar Âlemi-Memeli Hayvanlar ve Kuşlar*. C:1, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi, 1938.
- Onnik İhsan. *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-Arıcılık Zanaatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.
- Onnik İhsan. *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-İpekçilik Zanaatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.
- Onnik İhsan. *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-Sütçülük, Tereyağcılık ve Peynircilik Zanaatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.
- Onnik İhsan. *Kadınlara Amelî Sanayi-i Ziraiye Dersleri-Tavukçuluk Zanaatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.
- Onnik İhsan. *Muallimlere Rehber: Mekatib-i İbtidaiyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli?*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.
- Orhan Fuad. *Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye*. Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1340.
- Reisner, Edward H. *Democracy and Nationalism in Education; Syllabus and Readings for a Course in History of Education from the French Revolution to the Present Time*. New York City: Teachers College, Columbia University, 1919.

Salihpaşazâde Abdullah Mazhar. *Malumat-ı Fenniye ve Hıfzıssıhha*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1312.

Selanikli Faik. *Malumat-ı Medeniye*. Dersaadet: Karabet Matbaası, 1324.

Tabiat Bilgisi IV. Sınıf. İstanbul: Devlet Basımevi, 1937.

Tabiğat Bilgisi I. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Tabiğat Bilgisi II. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

TARİH IV. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Üstel, Füsun. "Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. 7. Baskı, Ankara: İletişim Yayınları, 2016.

Yıldırım, Mehmet Ali. "II. Abdülhamid Devri Taşra İdâdilerinde Mesleki Eğitim Denemesi", *History Studies*. 5, (2014), 249-268.

Yurt Bilgisi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.

Sürelî Yayınlar

Babalık

Çocuklara Mahsus Gazete

Sırat-ı Müstakim

Tedrisat Mecmuası

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 190-203.

Geliş/Received: 12.07.2023

Kabul/Accepted: 15.10.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1326674

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK BELEDİYELER KONGRESİ (24-28 EKİM 1935)

THE FIRST MUNICIPAL CONGRESS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE (24-28 OCTOBER 1935)

SONGÜL GÜNEŞ*

ÖZ

Cumhuriyetin ilanından 1930 yılına kadar yerel yönetimler alanındaki mevzuat ve kurumsal yapılanma Osmanlı Devleti'nden devralınan şekliyle yürürlükte kalmıştır. 1930 yılında uygulamaya konulan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile şehirlerin imar ve ihyası için geniş yetkiler ve yerel yönetimlere tanınan birçok hak ve görevlerle yeni bir safhaya geçilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde belediyeçilik alanında yapılan önemli faaliyetlerden biri de Belediyeler Kongresi'dir. 1935 yılının 24-28 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilen kongre, bir ilkti. Kongre, bütçesi 20.000 ve üzeri olan tüm belediyelerin başkan düzeyinde temsiliyle Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın öncülüğünde toplanan Belediyeler Kongresi'nde, belediyelerin faaliyetlerinde esasları belirlemek ve gelişimlerini sağlamak amacıyla, "imar", "hayat pahalılığı" ve "gelirler" başlıkları altında belediye başkanlarından oluşan komisyonlar teşkil edilmiştir. Komisyonlar, yürütülen müzakereler ve kolektif çalışmayla kongreye birer rapor sunmuş, tüm kentler için uygulanacak tavsiye niteliğinde görüş bildirmişlerdir. Komisyonların çalışmalarında Cumhuriyet döneminin belediyeçilik gelişimine dair ele alınan başlıklar, dönemin önceliklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, akademik araştırmalar, dönemin süreli yayınları ve resmi beyanlar dikkate alınarak Cumhuriyet tarihinde ilk kez icra edilen kongre ve Türk belediyeçiliği bağlamındaki konumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belediyeçilik, Belediyeler Kongresi, Cumhuriyet, Kentleşme, Şükrü Kaya.

ABSTRACT

From the proclamation of the Republic until 1930, the legislation and institutional structure in the field of local governments remained in force as taken over from the Ottoman Empire. With the Municipality Law No. 1580, which was put into effect in 1930, a new phase started with broad authority and many rights and duties granted to local governments for the development and restoration of cities. One of the important activities in the field of municipality in the Early Republican Period is the Congress of Municipalities. The congress, which was held between 24-28 October 1935, was a first. The congress was held in Ankara with the mayoral representation of all municipalities with a budget of 20,000 or more. In the Municipalities Congress convened under the leadership of Şükrü Kaya, the Minister of Interior at the time, commissions consisting of mayors were formed under the "headings of zoning", "cost of living" and "incomes" in order to determine the principles in the activities of the municipalities and to ensure their development. The commissions presented a report to the congress with the negotiations and collective work, and gave an advisory opinion to be implemented for all cities. In the work of the commissions, the titles on the development of municipalism in the Republic period are important in terms of showing the priorities of the period. In this study, its position in the context of congress and Turkish municipality, which was held for the first time in the history of the Republic, was examined by taking into account academic research, periodicals of the period and official statements.

Keywords: Municipality, Municipal Congress, Republic, Urbanization, Şükrü Kaya.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, songullgns@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6726-6802.

Extended Abstract

The modernization movement that began in the late Ottoman Empire brought about transformations in various fields, including local administrative institutions. This movement gained momentum following the declaration of the Republic. The Istanbul Municipality Law came into effect in 1877 and was revised in 1913, remaining in force until 1930. After the Turkish War of Independence, the infrastructure and urban development needs of war-torn cities were paramount, marking a period focused on the development of Anatolian cities. The 1580 Municipality Law, an initiative of the Republican administration aimed at reforming municipal governance, consisted of 9 chapters and 165 articles. After deliberation in the Grand National Assembly of Turkey (GNAT), it was officially adopted on April 3, 1930, and came into effect on September 1, 1930.

During a period marked by the deep impact of the global economic crisis, financial constraints were one of the major problems faced by both local and central authorities. In 1933, the government established the Municipalities Bank to address the financing issues of local governments. In 1935, under the leadership of Interior Minister Şükrü Kaya, who played a key role in drafting the 1580 Municipality Law, it was decided to hold a congress to discuss the issues of Turkish municipalities and propose solutions. A circular issued on July 17, 1935, announced that the congress would take place in the capital city, Ankara, from October 24 to 27, 1935, with representation from municipalities whose budgets exceeded 20,000 Turkish lira. As of 1934, there were 121 municipalities with budgets exceeding 20,000 lira in Türkiye. However, 128 municipalities, including 53 provincial municipalities, were invited to the congress. The first meeting took place on October 24, Thursday, with the participation of 117 delegates who had arrived in Ankara. During the first meeting, Prime Minister İsmet İnönü was elected as the chairman of the congress, while Recep Peker, the General Secretary of the Republican People's Party, and Cemal Tunca, a Member of Parliament from Antalya, were elected as vice-chairmen. The congress aimed to conduct three days of work, during which municipal mayors divided into committees at the Ministry of Interior's Provincial House to form working groups and prepare reports on "urban planning," "cost of living," and "revenues."

The Urban Planning Committee's report emphasized that urban planning until that time had often consisted of inadequate or unplanned efforts such as city lighting, sewage systems, water supply, roads, and school construction. It also stressed the need to curb uncontrolled urban expansion, which was hindered by the insufficient financial resources of municipalities. To address this, the report listed five main demands for city planning: determining the size of the area to be planned, the quantity and quality of work to be done in that area, the procurement of necessary technical requirements and tools, securing financial resources, and various proposals. Local administrations were primarily responsible for organizing markets and bazaars, which facilitated the distribution and transportation of essential goods. The Cost of Living Committee's report included requests such as toll collection on roads, revising the scale of the weighing tax, charging fees for rural guards, and fees for services related to local governance. The Revenues Committee identified 20 sources of taxation and income. Due to the severe financial difficulties faced by municipalities, the report from the Revenues Committee contained the most extensive and demanding proposals in the congress. During a period when the administration clashed with the endowments authority, this situation created both financial and urban planning problems. Therefore, both the Revenues and Urban Planning Committees raised the same issue in their reports. In addition to the group work, two experts gave lectures on urban planning during the congress.

Gerhard Kessler, a Sociology Professor at İstanbul University, delivered a lecture on "Primary Duties in Municipalities," followed by Professor Julius Hirseh, an Ordinary Professor of Public Health at İstanbul University, who spoke about "Some Health Issues Concerning Municipalities." Furthermore, a city tour in Ankara, which was being developed as an exemplary city under the Republican administration, was organized for the municipal mayors. The continuity of the congress, originally planned for 1937, could not be achieved. However, in the wake of Mustafa Kemal Atatürk's passing and the end of World War II, the Turkish Municipalities Association was established in this context, with the aim of safeguarding the rights and interests of Turkish municipalities. On July 17, 1945, the Turkish Municipalities Association was founded. This organization continues its activities today under the name "Turkish Municipalities Union" and regularly holds congresses as the umbrella organization for Turkish municipalities.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde yerel yönetimlerin idaresi kadı, muhtesip, mimarbaşı ve imam gibi birçok paydaş tarafından icra edilmekteydi. Ancak bu paydaşlar arasında kadı hiyerarşik olarak en üst idari pozisyona sahipti.¹ Modern anlamda yerel yönetim kurumları Tanzimat devrinde teşkil edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında başkent İstanbul başta olmak üzere taşrada belediye kurumları tesis edilmeye başlandı. Kırım Savaşı'nın ardından Batılı ülkelerle yoğun etkileşim, modern alt ve üst yapı hizmetlerinin yokluğunu belirgin hale getirdi ve modern belediye hizmetlerine olan talep ve çözüm arayışları hızlandı.² Öte yandan Osmanlı liman kentlerinin ticari münasebetleri sebebiyle kentlerde karantina ve konaklama tesislerinin yokluğu da kentsel hizmetlerin eksikliğini ortaya çıkaran bir başka etmendi.³ 1877 yılında Dersaadet Belediye Kanunu yürürlüğe girdi.⁴ Kanun, 1913 yılında revize edildi ve 1930 yılına kadar geçerliliğini korudu.⁵

Cumhuriyet dönemi Türk belediyeçiliğinin temelini oluşturan ve 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu'na göre belediye; *beldenin ve belediye sakinlerinin mahallî mahiyette müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmî bir şahsiyettir.*⁶ Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye topraklarında 389 belediye vardı. Bu belediyelerin 20'sinde düzenli içme suyu, 4'ünde elektrik tesisatı, 17'sinde mezbaha, 7'sinde spor sahaları, 29'unda park ve bahçeler, 90'ında düzenli pazar alanı mevcuttu.⁷ Bu tablo, ülkenin yerel yönetimler anlamında yapılacak modernizasyonun ve iyileştirmelerin gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu şehirlerinin işgal ve tahrip edilmesi; iktisadi, sosyal ve kültürel alanda artan ihtiyaçlara karşın şehirciliğe dair pek çok önemli yatırımın gecikmesine, birçoğunun da yapılamamasına sebep olmuştur. Cumhuriyet idaresi ise şehirleri Batılı standartlarda bir görünüme kavuşturma amacı güdüyordu.⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra toplanan ikinci meclis, 1924 yılında belediyelere ilişkin birçok kanunu yürürlüğe koydu. Bunlardan ilki, 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimler Kanunu'dur. Bu kanun, savaş yılları boyunca gelirleri azalan belediyeler için gelir kaynağı sağlanması amacını taşımaktaydı. Bir diğer önemli düzenleme de 486 Sayılı Umur-u Belediyeye Müteallik Ahkam-ı Cezaiye Kanunu'dur. Bu kanunla belediyelere ceza yetkisi tanınarak esnaf üzerindeki kontrolünü artırması hedeflenmiştir. Beledi nitelikteki suçlar tanımlanmasının yer aldığı 1 Mart 1926 tarihli 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu da belediyelerin gücünü arttıran bir başka düzenleme olmuştur. 1926 yılında çıkarılan 831 Sayılı Sular Kanunu, şehir sularının temini ve kamulaştırma hakkını belediyelere tanıırken, aynı yıl 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, vakıfların gücü azaltılmış ve nikah kıyma işlemi başta olmak üzere pek çok yetkiyle belediyeler güçlendirilmiştir.⁹ 31 Mayıs 1926'da yürürlüğe giren Kazanç Vergisine Munzam Vilayat idare-i Hususiyeleri ve Belediyeler Hisseleri Hakkında Kanun ile de belediyelere ek bir gelir kalemi oluşturulmuştur.¹⁰

Ülkede, yerel yönetimlerin ihtiyaç duyduğu mevzuat ve yasal altyapının oluşturulması için Cumhuriyetin ilanından 1930 yılına kadar geçen sürede beledi faaliyetlere ivme kazandırılması adına yapılan düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nden miras kalan belediyeçilik mevzuatına eklenme mahiyetindeydi. 1930 yılı ise Cumhuriyet idaresinin kendi belediyeçilik anlayışını oturtması bakımından bir dönüm noktasıdır.¹¹ 1929 yılında giren Vilayet İdaresi Kanunu, bir yıl sonra yasalacak olan belediye kanunu ile yerel yönetimlerin dönüşümünü sağlayan önemli gelişmelerden biridir.¹² 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 1933 yılında yürürlüğe giren 2290 sayılı Yapı Yollar Kanunu ve 2031 sayılı Belediyeler Bankası Kanunu, Erken Cumhuriyet döneminde şehirciliğin gelişimine dair ortaya konulan önemli

¹ Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011, 3.

² İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, 46.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, 273.

⁴ Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Şehremaneti" *Türk Belediyeçiliğinde 60 Yıl Uluslararası Sempozyumu Bildiri ve Tartışmalar*, Ankara: Metropol İmar A.Ş. 1991, 76.

⁵ Siddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler*, İstanbul: R. Zellik Basımevi, 54.

⁶ *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1930, S. 1471.

⁷ İlhan Tekeli, *Cumhuriyetin Belediyeçilik Öyküsü (1923-1990)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, 35.

⁸ Alim Arlı, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (2005), 292.

⁹ Tekeli, *Belediyeçilik*, 37-41.

¹⁰ Siddık Tümerkan, *Belediyeler*, 75.

¹¹ Nuray Ertürk Keskin, "1930: Muhalefet ve Belediyeler Yılı", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007.

¹² Nizam Önen ve Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, 535.

düzenlemelerdir.¹³ 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle belediyelere görev ve yetki bakımından pek çok hak tanımıştı. Ancak kanun demokrasi ve anayasanın eşitlik ilkesine aykırı bir yapıya sahipti. 1 Eylül 1930 tarihinde yürürlüğe giren kanun, 9 fasıl ve 165 maddeden oluşmaktaydı. Kanunun 8. faslı İstanbul ilinin yerel idaresine ilişkin çerçeveyi belirlemekte, 94., 95. ve 96. maddelerinde ise sadece Ankara ve İstanbul'da geçerli yasal düzenlemeler içermekteydi.¹⁴

1. Belediyeler Kongresi

1935 yılına gelindiğinde şehirlerin gelişimi ve çağın ihtiyaçları doğrultusunda ilerlemelerini sağlamak amacıyla ilk kez bir belediyeler kongresi düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Kongre, Ahmet Ağaoğlu'nun ifadesine göre Bakan Şükrü Kaya'nın fikrinden hareketle ortaya çıkmıştı.¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde uzun yıllar içişleri bakanlığı yapmış olan Şükrü Kaya¹⁶, yerel idarenin temel düzenlemelerinde de önemli kararların alınmasında ve icrasında kilit bir rol üstlenmiştir. Kaya, 17 Temmuz 1935 tarihinde tüm vilayetlere gönderdiği bir genelge ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 520 belediyesinin tamamının katılımı arzu edildiyse de bazı belediyelerin teşkilatlarının yetersiz oluşu sebebiyle yıllık bütçesi 20.000 lira ve üzeri olan belediyelerin katılacağı bir kongre düzenleneceğini duyurmuştu.¹⁷ Katılım sağlayacak tüm belediyelerin başkan düzeyinde temsil edilmesi ise önemli bir husustur. "Birinci Türk Uraylar Kurultayı"¹⁸ olarak adlandırılan kongrenin düzenlenme tarihi 24-27 Ekim 1935 tarihinin belirlendiği ifade edilmiştir. Bu tarihin seçilmesindeki gerekçe, 20 Ekim 1935 tarihinde ülke çapında nüfus sayımının yapılmış olacağı ve arzu eden belediye başkanlarına 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını Ankara'da izleme fırsatı vermektir.

Falih Rıfki Atay ise *Ulus* gazetesinde Belediyeler Kongresi münasebetiyle kaleme aldığı başyazısında, "Belediyelerden az olan geliri maaş ve ücretlere, verimsiz hizmetlere mümkün olduğu kadar az yedirerek, en büyük payı bayındırlığa ayırabilmek için bütün belediyeciler azim ve kararlı çalışmaları" hususunu dile getirerek yerel yönetimlerden kamuoyunun beklentisini ifade ediyordu.¹⁹

Kongre ile ilgili dikkat çeken bir nokta ise Cumhurbaşkanı Atatürk'ün söz konusu tarihlerde Ankara'da bulunmasına karşın Belediyeler Kongresi'ne iştirak etmemesidir.²⁰ Atatürk, TBMM'nin 1935 yılı açış konuşmasında ise kongreye ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: "Türk ülkesi için köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün şehirlerimizin birer genlik ve bayındırlık görevi olması önde tuttuğumuz amaçlardandır. Türk'e ev bark olan her yer sağlığın, temizliğin, güzelliğin, modern kültürün örneği olacaktır. Devlet kurumları yanında, doğrudan doğruya bu işlerle ilgili olan urayların bu görüş ve düşünüşle çalışmalarını istiyorum. Urayların devlet merkezinde toplanışı bu işin sonucu değil başlangıcıdır."²¹

Cumhurbaşkanı, kongrenin bir dönüm noktası olduğuna işaret ediyordu. Beledi faaliyetlere dair yapılacak olan kongre, köylerden şehir merkezlerine varıncaya dek yapılması gerekenlerin görüşüleceği önemli bir platform misyonuna sahipti.

¹³ Tekeli, *Belediyecilik*, 50.

¹⁴ *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1930, S. 1471. Kanunun 8. Faslı; "İstanbul'da Vilayet ve Belediyenin Birleşmesi" başlığını taşımaktadır. 94. 95. ve 96. maddeler ise İstanbul ve Ankara belediye idari kadrosunun İçişleri Bakanı'nın onayıyla atanması usulüne yönelik düzenlemelerdir.

¹⁵ Ahmet Ağaoğlu, "Uraylar Kongresi", *Belediyeler Dergisi*, 6 (1935), 10.

¹⁶ Şükrü Kaya, 1883 yılında İstanköy (Kos) adasında doğdu. İlköğretimini sırasıyla İstanköy, Midilli ve İstanbul'da tamamladı. II. Meşrutiyet idaresi tarafından hukuk eğitimi almak üzere Paris'e gönderildi. Birinci Lozan Konferansı'nda danışman olarak görev aldığı sırada İzmir Belediye Başkanlığı'na seçildi. 1923 yılında yapılan II. TBMM seçimlerinde Muğla Milletvekili oldu. 1924'te Tarım Bakanlığı, 1925'te Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1927-1938 yılları arasında İçişleri Bakanı olan Kaya, parti-devlet bütünleşmesi kapsamında 1936-1938 yılları arasında İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliği görevlerini bir arada yürüttü. 1959 yılında İstanbul'da vefat etti. Yakup Kaya, *Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, 3-7.

¹⁷ "Uraylar Kurultayı", *Belediyeler Dergisi*, 4-5, (1935), 8-9; Şükrü Kaya, "Genelge", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 9; "Belediyeler Kongresi", *Akşam*, 22 Teşrin-i Evvel 1935, 2.

¹⁸ Uray kelimesi, Erken Cumhuriyet yıllarında dile sadeleştirme hareketi kapsamında belediye kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935, 264.

¹⁹ "Uraylar Kurultayı", *Ulus*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 1-2.

²⁰ "Atatürk, 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi ve Nutuk'u okuyuşunun ardından günlük siyasetten giderek uzaklaştı. 1928 Harf Devrimi başlangıç olmak üzere kültür sorunlarına eğildi. 1928 sonrası iç siyaseti ve yönetimi büyük ölçüde İsmet İnönü'ye bıraktı. Orduyu Fevzi Çakmak'a teslim etmişti. 1932 yılından itibaren, Avrupa'daki genel gidişat doğrultusunda, kendisine "şef" denmesine karşın hiçbir zaman ülkeyi tek başına yönetmedi. Atatürk bundan böyle karizmatik kimliğiyle günlük siyasetin üzerindeydi." Zafer Toprak, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, 6.

²¹ "Kamutay'ın Beşinci Devresi" *Belediyeler Dergisi*, 6 (1935), 2-3; Kamutay kelimesi TBMM için kullanılmıştır. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Cep Kılavuzu*, 177.

1.1. Kongrenin açılışı ve programı

Belediyeler Kongresi'nin 24 Ekim Perşembe günü öğleden evvel saat 10.30'da Ankara Halkevi binasında başlatılması planlandı.²²

Kongrenin ana başlıkları ise şu şekilde belirlenmişti:

- 1- Şehirlerin bayındırlık faaliyetleri:
- 2- Hayat pahalılığı ile mücadele.
- 3- Belediye gelirleri ve bütçe sarf usulleri ve belediyelerin kat'i hesaplarının yapılma şekli ve tasdik usulleri hakkında etütler.

Bu dönemde Türkiye'de, 1934 yılı itibariyle bütçesi 20 bin lira ve üzeri olan 121 belediye mevcuttu.²³ Ancak kongreye çağırılan belediye sayısı, 53'ü il belediyesi olmak üzere 128 adetti.²⁴ 24 Ekim Perşembe günü, Ankara'ya ulaşan 117 delegenin katılımıyla ilk toplantı gerçekleştirildi.

İlk gün, açış söylevinin ardından kongre birleşimleri için bir başkan, üç asbaşkan ve iki sekreter seçilecektir. Bakan Şükrü Kaya'nın açış söylevinin ardından verilen takrirlerle kongrenin başkanlığına Başbakan İsmet İnönü, ikinci başkanlıklara da Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker ve Antalya Milletvekili Cemal Tunca seçilmişlerdir.²⁵ Asbaşkanlıklara ise Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ ve İzmir Belediye Başkanı Behçet Salih Uz seçilmişlerdir. Sekreterliklere de Bursa ve İzmit belediye başkanları seçildiler.²⁶ Başbakan İsmet İnönü, başkanlardan belediyelerin gelirleri hakkında izahat aldı.²⁷ Kongrenin açış söylevinde ise İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, belediye başkanlarına hitaben dünyada ilk şehrin Türkler tarafından kurulmuş olmasına karşın Türk şehirlerinin temel hizmetleri dahi yerine getirmekten mahrum bir halde bulunmasına işaret ediyor ve Atatürk'ün istediği biçimde şehirler için gerekli tedbirlerin alınmasını istiyordu:

"Sayın arkadaşlar;

Yüksek huzurunuzla ve izninizle Türkiye Urayları ilk kurultayını açıyorum. Dünyada ilk şehir ve ilk medeniyet Türkler tarafından kuruldu. Fakat bugün Türk şehirleri bakıma muhtaçtır. Rasyonel bir şehir kurabilmek için evvela bir plan lazımdır. Bugün 519 belediyemizin hiçbirinin tam bir planı yoktur. Bu 519 belediyemizin hiçbirinde ilim dairesinde şehrin ihtiyacını ve sihi ihtiyaçlarını tatmin edecek bir su teşkilatı ve şebekesi yoktur. Belediyelerimiz hala halkımızın en başlı zaruri gıdası olan ekmeğin, etin narhını esaslı bir karara bağlamış değillerdir. Biz belediyeleri bu kadar yoksul gördükse gösterdikse onların terakki tempolarını ideallerimizin revşine (yoluna) uyduramadığımız içindir. Arkadaşlar! Şehirlerimiz, bulunan ve bulacağınız tedbirlerle Atatürk'ün istediği tipte medeni şehirler olacaktır."²⁸

Kaya'nın ardından Başbakan İsmet İnönü kürsüye gelerek belediye başkanlarına bir konuşma yapmıştır.²⁹ Kongrenin toplandığı 1935 yılının Ekim ayında Türkiye'nin gündemi Cumhurbaşkanı Atatürk'e yapılan suikast girişimi idi. Bu minvalde tüm şehir meydanlarında büyük gösteriler düzenlenmiş ve kalabalıklar suikast girişimini lanetlemişlerdir.³⁰ Kongrenin ilk toplantısında Atatürk'e suikast girişimine dair bir telin telgrafı yazılması kararlaştırılmıştır. Kongre Başkanı ve Başbakan İsmet İnönü tarafından sunulan telgrafta;³¹ *"Büyük Atatürk'e, Bugün Ankara'da Halkevi'nde toplanan Türk Belediyeleri Birinci Kurultayı, yüksek ve eşsiz varlığınıza*

²² "Belediye Kongresi Açılıyor", *Akşam*, 23 Teşrin-i Evvel 1935, 2; "Belediye Kongresi", *Cumhuriyet*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 3; "Uraylar Kurultayı Bugün Açılıyor", *Ulus*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 1-3.

²³ "Uraylar Kurultayına Şarbayları Gelecek olan Uraylar", *Belediyeler Dergisi*, Eylül-Teşrin-i Evvel 4-5 (1935), 10; "Şarbay" kelimesi "belediye başkanı"na karşılık gelmekteydi. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Cep Kılavuzu*, 269.

²⁴ "Uraylar Kurultayına Çağırılan Uraylar", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 9.

²⁵ "Belediyeler kongresi Dün Toplandı", *Akşam*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 2; "Belediyeler Kongresi", *Cumhuriyet*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 1-7; "Uraylar Kurultayı", *Ulus*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 1-3.

²⁶ "Belediyeler Kongresi", *Cumhuriyet*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 7; "Uraylar Kurultayı", *Ulus*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 4.

²⁷ "Belediyeler Kongresi ve Nüfusumuz", *Haber Akşam Postası*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 2.

²⁸ "Kurultayın Açılışı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 14-20.

²⁹ Başbakan İnönü, konuşmasını sürdürürken 1935 yılı Türkiye nüfus sayımı neticelendiği bilgisi kendisine ulaşmıştır. İnönü gelen bilgiye ilişkin olarak; *Her sene artıyoruz. Birkaç sene sonra Türkiye nüfusu 20 milyonu bulacaktır* beyanında bulunmuştur. "Başbakan'ın Sözleri", *Akşam*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 2.

³⁰ "İstanbul, Büyük öndere Candan Bağlılığını Gösterdi", *Akşam*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 1-7; "İstanbul'un Hainlere Nefreti", *Cumhuriyet*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 1-7; "Başın İçin Başımız Fedai!", *Kurun*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 1-8; "Atatürk İçin Kötülük Düşünenler, Türkiye'nin Sesini Dinlesinler", *Ulus*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 1-5.

³¹ "Büyük Atatürk'e", *Akşam*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 2.

yapılmak istenilen suikasta karşı duyduğu derin nefret ve istikahı Halkevi'nin geniş salonunda derin akisler halinde yükseltmiş ve bu teessürün yüksek katınıza ulaştırılmasını benden dilemişlerdir. Saygılarımla arz ediyorum."

Cumhurbaşkanı Atatürk ise şu cevabı vermiştir: "*Kurultayın bana karşı gösterdiği ilgi ve sevgiyi bildiren telyazılarını aldım, çok duygulandım, teşekkürlerimi iletir, başarılar dilerim.*"³²

Kongreye Ankara ve İzmir illeri diğer bütün şehirler gibi birer belediye ile katılırken İstanbul, Pendik ve Kartal ile birlikte toplam üç belediye ile temsil edilmiştir. İlk günkü program böyle iken, belediye başkanları için kongrenin ikinci gününde bir gezi tertiplenmiştir. Öğleden sonra Ankara Belediye Salonu'nda bir araya gelmeleri ve otobüslere binerek şehrin müzeleri ve sergileri gezmeleri planlanan belediye başkanlarına gezinin sonunda da Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan tarafından bir çay ziyafeti verilmiştir. Kongrenin üçüncü gününde de komisyonların hazırlamış olduğu kararların tetkik ve müzakere edilmesi planlanmıştır. Tüm belediye başkanlarına üçüncü günün sonunda Bakan Şükrü Kaya tarafından bir ziyafet verilmesi planlanmıştır.

1.2. Komisyon çalışmaları

Komisyonların ilk toplantıda aralarından birer başkan ve ikişer sekreter seçerek müzakereye başlaması planlandı. "İmar", "Hayat Pahalılığı" ve "Gelirler" başlıklarını taşıyan komisyonlara üye seçiminin ardından, Vilayetler Evi'nde kendilerine ayrılan salonlarda toplantı yapmaya başlamışlardır. Bayındırlık Komisyonu'na, Ankara İmar Müdürü Semih Bey, Belediye Gelirleri Komisyonu'na İstanbul Hesap İşleri Müdür Yardımcısı Nail Bey, Hayat Pahalılığı Komisyonu'na da İstanbul Belediyesi Ekonomi İşleri Direktörü Asım Süreyya Ant'ın raportörlük yapmaları kararlaştırılmıştır. Belediyecilik alanında Türkiye'nin öncü ve en köklü teşkilatı olan İstanbul Belediyesi'nin kongrede de tecrübeli kadrosuyla önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmektedir. 24 Ekim Perşembe günü öğleden sonra başlanan komisyon çalışmalarına ertesi gün öğleye kadar devam edilmiş ve birer rapor hazırlamıştır. 25 Ekim Cuma günü öğleden sonra belediye başkanları, otobüslerle Ankara'da gezintiye çıkmışlardır. Başkent Ankara, Cumhuriyeti kuran kadroların özel önem verdiği bir yerdi.³³ Yoğun inşaa faaliyetlerine sahne olmakta, büyük bir dönüşüm geçirmekteydi. Merkezi hükümet, tüm kentlerin Ankara gibi modern bir görünüme sahip olmasını arzu ediyordu. Ulus-devlet temelinde inşa edilen yeni ülkenin örnek kentiydi. Bu yüzden Anadolu kentlerinin idarecileri tarafından incelenmesi önem arz ediyordu. Gezintinin ardından da Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan'ın ev sahipliğinde şehir lokantasında verilen ziyafete katılmışlardır. Bu ziyafete İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Saydam, Kültür Bakanı Saffet Arıkan ve ilgili bürokratlar da katılmışlardır.³⁴

Komisyonlar 26 Ekim Cumartesi günü sabahı, tekrar İçişleri Bakanlığı'nda kendilerine tahsis edilen dairelerde çalışmalarını devam ettirerek raporlarını tamamlamışlardır. Aynı gün öğleden sonra Ankara Halkevi'nde, iki Alman profesörü tarafından şehircilik ve şehirleri ilgilendiren sağlık hususlarına dair verilen iki konferansa katılmışlardır. Konferansların ardından kongrenin ikinci birleşimine geçilmiştir.

26 Ekim günü saat 16.00'da İzmir Belediye Başkanı Behçet Uz'un riyasetinde ikinci toplantı gerçekleştirilmiştir.³⁵ Kongrenin katipler ise Kemal Öz ve Cemal Bey idi. Behçet Uz başkanlığında toplanan toplantının gündemi, komisyonlar tarafından hazırlanan raporların okunması ve belediyelerden gelen telgrafların okunması olarak belirlenmiştir. Kongrenin 27 Ekim Pazar günü bitmesi planlanmış fakat komisyon raporlarının üzerine hararetli münakaşaların cereyan etmesinden dolayı kongre uzamıştır. Raporlar, komisyonlara geri verilmiş ve kongre çalışmaları 28 Ekim Pazar gününe sarkmıştır.

1.2.1. İmar Komisyonu

İmar Komisyonu, şehirlerin imar faaliyetlerine dair çalışmaların değerlendirilmesi, gelecek vizyonuna ilişkin görüş ve düşüncelerin paylaşılarak sorunların giderilmesi adına çözüm yolları bulmak amacıyla çalışmalarına

³² "Atatürk Kongreye Başarılar Diledi", *Haber Akşam Postası*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 3; "Uraylar Kongresi'nin Dünkü Toplantısı", *Tan*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 9; "Uraylar Kurultayı", *Ulus*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 3.

³³ Tansı Şenyapılı, 'Cumhuriyet'in 'Ankara'sı, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2006, 7.

³⁴ "Komisyonların Çalışması", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 25.

³⁵ "Kurultayın İkinci Toplantısı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 27.

başlamıştır. Komisyon başkanlığına, Adana Belediye Başkanı Turhan Cemal, katipliğe Samsun Belediye Başkanı Naşit Bey, raportörlüğe ise Ankara İmar Müdürü Semih Bey getirilmiştir.³⁶

24-25-26 Ekim tarihlerinde toplanan komisyonun raporu, kongrenin 26 Ekim Cumartesi günü yapılan ikinci birleşiminde raportör Semih Bey tarafından okundu. Bakan Şükrü Kaya, müzakereye geçilmeden söz alarak, raporun çok güzel hazırlandığını fakat imarla ilgili kanunlara ve hükümetin izlediği siyasete dair görüşlerini komisyonla henüz paylaşmadığını belirterek raporun komisyona iadesini teklif etmiştir. Kongre üyelerince Bakan Kaya'nın teklifi uygun görülmüş ve öneri kabul edilerek 27 Ekim Pazar günü yapılan üçüncü birleşimde raporun nihai hali kongreye sunulmuştur.³⁷

Raporda, bugüne kadar şehirlerin imarından anlaşılanın bazen plansız bazen de yetersiz planlarla şehirlerin ışıklandırma, kanalizasyon, su, yol ve okulların inşası olduğu, ayrıca şehirlerin kontrolsüz bir biçimde genişlemesinin önüne geçilmesi gerekliliğine işaret ediliyordu. Ancak, belediye gelirlerinin bu çalışma şekline imkân vermemesinden dolayı yeni gelir yolları aranmaktaydı. Bu anlamda, şehirleri imar edebilmek için öncelikli olarak imar edilecek sahanın büyüklüğü, bu sahada yapılacak işlerin miktar ve kaliteleri, gerekli fenni şartların ve araçların temini, maddi kaynakların temini talepleri yer almaktaydı.³⁸

Raporun müzakeresine geçildiğinde 56 üye, bayındırlık işlerinin belediyeler imar heyeti tarafından yapılmasını, 57 üye ise bayındırlık işlerinin birlik teşkilatı kurulmak suretiyle icra edilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir. Birlik kurulması için ise iki temel unsur vardır: Bunlardan biri, belediyelerin kendi aralarında yardımlaşması için birlik, diğeri de kredi bulmak için birliktir. 62 üye ise bayındırlık işlerinin şehirlerde bayındırlık cemiyetleri kurarak icra edilmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır.³⁹

Kongrenin üçüncü gününün birleşiminde müzakerelerin ardından oturumu yöneten Başkan Behçet Uz, raporu oylamaya sunmuş ve rapor nihai şekliyle İçişleri Bakanlığı'nın tetkikine sunulmak üzere kabul edilmiştir. Komisyon önerileri kongrede onaylandıktan sonra tavsiye niteliğinde olmakta ve şehirciliğe dair yerelin ihtiyaçlarının merkez tarafından gözlemlenip değerlendirilmesi imkânını da doğurmaktaydı.

1.2.2. Hayat Pahalılığı (Yaşayışı Ucuzlatma) Komisyonu

Temel ihtiyaç maddelerinin sevk ve temini ile üreticiyle tüketiciyi buluşturan çarşı-pazar gibi alanların düzenlenmesi yerel yönetimlerin başlıca görevleri arasındaydı. Halkın köylerde ürettiğini civar kasaba ve şehir merkezine ulaştırabilmesi, üretimin devamlılığı ve geçimin sağlanması için elzemdi. Kongrenin üç ana başlığından biri olan, hayat pahalılığı ile mücadele yollarını çözümlenmek için oluşturulan ve Yaşayışı Ucuzlatma adıyla teşkil edilen komisyonun başkanlığına Erzurum Belediye Başkanı Salim Altuğ, katipliğine Zonguldak Belediye Başkanı Hilmi Uluğ ve raportörlüğe de İstanbul Belediyesi İktisat Müdürü Asım Süreyya Ant getirilmişti.⁴⁰

Hayat Pahalılığı Komisyonu, kongreye üç sayfalık bir rapor sunmuştur. Raporun okunmasının ardından Bakan Kaya söz alarak, komisyonun et meselesini çözümüne dair herhangi bir öneri düşünüp düşünmediğini sormuştur. Bunun üzerine Komisyon Raportörü Asım Süreyya Bey, komisyonun mezbaha sayısının mali imkanlar nispetinde çoğaltılması önerisinde bulduklarını ifade etmiştir. Bakan Kaya ise, bu önerinin İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde uygulanabileceğini fakat küçük şehirler için herhangi bir çözüm önerisinde bulunup bulunmadıklarını sormuştur. Asım Süreyya Bey'in kısa cevabını yeterli görmeyen Bakan Kaya; *"İstanbul'da ekmeklerin pahalı ve karışık olmasını fırıncıların çokluğuna hamlediyorsunuz. İstanbul'da et meselesindeki karışıklığı da kasapların çokluğuna hamlediyorsunuz. Nasıl oluyor da İstanbul'da çokluk zarar verdiği halde küçük belediyelerde çokluğu tatbik ederek rekabet uyandırmak faydalı olacaktır? Ve bunlar ne diye rapora geçmemiştir?"* diyerek bu mütalaanın da rapora geçmesine taraftar olduğunu beyan etmiştir. Bakan Kaya'nın ardından söz alan

³⁶ Komisyon üye olarak, Amasya, Antalya, Aydın, Burdur, Çankırı, Denizli, Giresun, Kütahya, Manisa, Mardin, Mersin, Sinop, Tokat, Urfa, Van, Bartın, Bitlis, Buldan, Bor, Düzce, Keşan, Kilis, Merzifon, Nazilli ve Pendik belediyelerini temsilen belediye başkanları seçilmiştir. "Kurultayın Belediye Gelirleri Komisyonuna Seçilen Üyeler", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 22.

³⁷ "Uraylar Kurultayı Üçüncü Toplantısı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 71; "Uraylar Kurultayı", *Ulus*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 3; "Belediyeler Kongresi Dün İşini Bitir(di)", *Cumhuriyet*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 3.

³⁸ "Uraylar Kurultayı Üçüncü Toplantısı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 70-77.

³⁹ "Uraylar Kurultayı Bugün Açılıyor", *Ulus*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 3.

⁴⁰ "Komisyonların Çalışması", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 22-24. Çanakkale, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kartal, Kırklareli, Malatya, Muğla, Niğde, Zonguldak, Aksaray, Ceyhan, Ereğli, İskilip, Karaman, Lüleburgaz, Niksar, Turgutlu, Uşak ve Zile belediyelerini temsilen belediye başkanları katılmışlardır.

Edirne Belediye Başkanı Şerif Bey, ekmek meselesinin görüşülürken un meselesinin de ele alınmadığına dikkat çekmiş ve şehrinde bazı fabrikaların birlik oluşturarak belediyeye kafa tuttıklarını, halkı aç bırakmakla tehdit ettiklerini dile getirmiştir. Adapazarı Belediye Başkanı Ahmet Bey de Şerif Bey'in açıklamalarına katıldığını ve ekmek meselesinin çözülebilmesi için evvela un meselesini raporu da tekrar değerlendirilmek üzere komisyona iade edilmiştir.⁴¹

27 Ekim günü yapılan üçüncü birleşimde okunan raporun nihai hali ise şu şekilde idi: Raporda, İçişleri Bakanlığı'nın 2 yıl önce vermiş olduğu talimat çerçevesinde şehir ve kasabalarımızda açılan pazar yerlerinin olumlu sonuçlar doğurmasından duyulan memnuniyet ifade edildi. Bu vesileyle önümüzdeki yıllarda da yeni pazar yerlerinin çoğaltılmasında yarar sağlanacağı görüşüne varıldı. Ayrıca hükümetin temel ihtiyaç maddelerinin demir ve deniz yolu taşımacılığında uyguladığı indirim tarifelerinin fazlaştırılması ve aynı indirimlerin Şark demiryollarında da sağlanması hususunda hükümetten talepte bulunulması istendi. Komisyonun raporunda yer alan bir diğer husus ise, stokçuluk ve karaborsanın cezalandırılması için belediye encümenlerince ceza verilmesinin mümkün kılınması için kanuni mevzuatın oluşturulmasına dair hükümet nezdinde talepte bulunulmasına karar verildi. Temel ihtiyaç maddelerinden ekmek, et ve meyve sebzenin sevk ve tedarikine dair de birtakım önlemler dile getirildi. Ekmek için bütün yurttaki uygulanan narhın devamı uygun görüldü. Et fiyatlarının normal bir biçimde seyri için modern mezbahanelerin yararlı olduğu, ayrıca üretici ve tüketicinin korunması için fiyat dalgalanmalarını engellemek adına yeni mezbahalar kurulması gerektiği görüşüne varıldı. Bilhassa küçük kasabalarda üretilen yaş sebze ve meyvenin üretici tarafından şehirde muhafaza edilebilmesi için hangar vs. tesislerin inşa edilmesi ve haller tesis edilmesi talep edildi. Nakliye şirketlerinin belediyeleştirilmesinin de ürün fiyatlarının düşürülmesi noktasında yararlı olacağı görüşüne varıldı.⁴²

1.2.3. Gelirler Komisyonu

Cumhuriyet idaresinin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında ülkenin içinde bulunduğu iktisadi yoksunluk gelmekteydi. Millî Mücadele'nin hemen ardından toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda liberal ekonomi politikaları benimsendi. 1929 yılında ortaya çıkan dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi derinden etkilemiş ve kapitülasyonların kaldırılmasının ardından ülke ekonomisinin toparlanma aşamasına geldiği bir dönemde yaşanan durgunluk, devletçi politikaların uygulanmasına yol açmıştır.⁴³ İktisadi darboğaz, henüz düzenli gelir kaynaklarına kavuşmamış olan yerel idarelerin içinde bulunduğu zorlukları da had safhaya ulaştırmıştı. 1580 Sayılı Belediye Kanunu, yerel yönetimlerin öz kaynaklarıyla idare edilmesini sağlamak hedefini taşısa da iktisadi şartlar buna elverişli değildi.⁴⁴ Bu problemin idrakinde olan hükümet, 1933 yılında bir Belediyeler Bankası kurarak mali kaynak sağlamak için girişimde bulunmuştu. Öte yandan yerel yöneticiler de Ankara'ya gelirlerinin artırılması adına birçok taleple gelmişlerdi. Kongrenin üçüncü alt başlığı olan Gelirler Komisyonu başkanlığına, Eskişehir Belediye Başkanı Kâmil Topçu, katipliğe Ordu Belediye Başkanı Dr. Nazım Öztunç ve raportörlüğe İstanbul Belediyesi Hesap İşleri Müdür Yardımcısı Nail Bey getirilmiştir.⁴⁵

Belediye başkanları, bu komisyonda yeni vergi ve gelir kaynakları saptamıştı. Belediyelerin en önemli problemi olan mali güçlükler dolayısıyla organizasyonun en hacimli ve yüksek talepleri barındıran tebliği de şüphesiz Gelirler Komisyonu raporuydu.⁴⁶

Gelirler Komisyonu'nun belediyelerin gelirleri, gelirlerin en az maliyetle elde edilmesinin çözümleri, belediye kaynaklarının harcanma usulleri ve bütçelerin kat'i hesaplarının uygulanma biçimleri ile onay işlemlerine dair incelemeler yapmak maksadıyla çalışmaları tamamlanarak kongreye sunulmuş, müzakereler esnasında yeni teklifler ilave edilmiş ve bunlar hakkında da komisyonun düşünceleri arz edilmiştir. İl özel idarelerine aktarılan yol paralarının bir kısmının belediyelere verilmesi, vakıfların idaresinin belediyelere devri, toptan satılan eşyanın zaruri olarak belediye kantarı ile tartılması, bina ve kazanç vergilerinden belediyeye ayrılan payın oranının arttırılması talep ediliyordu. Raporda ayrıca, il özel idarelerinin belediyelere mali yardımda bulunması,

⁴¹ "Belediyeler Kongresi Dün İşini Bitir(di)", *Cumhuriyet*, 27 Teşrin-i Evvel 1935, 3; "Uraylar Kurultayının Üçüncü Toplantısı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 45.

⁴² "Uraylar Kurultayının Üçüncü Toplantısı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 45.

⁴³ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi, 1995, 299-300.

⁴⁴ Birgül Ayman Güler, "Belediyeleşme Süreci Hakkında", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 25, S. 3, (Eylül 2012), 73.

⁴⁵ "Komisyonların Çalışması", s. *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 22-24. Gelirler Komisyonu'na Balıkesir, Bolu, Çorum, Eskişehir, Isparta, Kars, Kırşehir, Konya, Ordu, Adıyaman, Akşehir, Alaşehir, Babaeski, Bafra, Biga, Boyabat, Çarşamba, Bolu, Erbaa, Ereğli, Ezine, Gemlik, Hopa, Menemen, Milas, Mudanya, Nevşehir, Nizip, Söke, Tarsus ve Ünye belediyelerini temsilen belediye başkanları katılmıştır.

⁴⁶ "Gelirler Komisyonu Raporu", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 49-53.

belediyelerin evleneceklerden harç alması, belediye kuruluşlarının maliyece vergiden muaf tutulması talep edilmiştir. Elektrik, su ve havagazı kullanımlarından belediyeler tarafından bir vergi alınması teklifi de müzakereler esnasında uygun görüldü. Raporun müzakeresi esnasında 65 üye, yol paralarından pay istemekte, 4 üye de kantar resminin yeniden tesis edilmesini önermektedir. 30 üye, kır bekçisi ücreti alınmasını, 47 üye ise muhtarlık işlemlerinden ücret alınmasını talep etmiştir.⁴⁷ Vakıflar idaresinin belediyelerle çatışmaya girdiği bir dönemde bu durum hem mali hem de imar sorunlarına sebep olmaktaydı. Bu sebeple gelirler ve imar komisyonları aynı talebi dile getirmişlerdir. Rapor görüşülürken, Mardin Belediye Başkanı Atif Bey, komisyon raporunun sorunların çözümü adına bir hazırlık mahiyetinde olduğunu ve İçişleri Bakanlığı'nın bu raporla belediyecilikte gelişmiş ülkelerin mevzuatından faydalanarak belediyelere yeni gelirler bulmak için çalışmasını teklif etmiştir. Bu teklif kongrede kabul edilmiştir.⁴⁸ Kongre neticesinde alınan kararların 1937 yılında CHP Meclis Grubu'nda değerlendirilmesine karşın önerilerin hayata geçirilmesi hususunda ilerleme sağlanamamıştır.⁴⁹

1.3. Şehircilik Konferansları

Belediyeler Kongresi'nin ikinci toplantısına geçilmeden önce 26 Ekim 1935 Cumartesi günü iki şehircilik uzmanı tarafından belediye başkanlarına birer konferans verilmiştir. İlk konferansı verecek olan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Gerhard Kessler, konferanstan bir gün önce, 25 Ekim Cuma günü Ankara'ya gelmişti.⁵⁰ Kessler, "Belediyecilikte Esas Vazifeler" başlığını taşıyan bir konferans vermiştir.⁵¹ Kessler konuşmasında, belediyeciliğe dair belli başlı vazifeleri şu şekilde sıralamıştır:

- 1-Gıda politikası
- 2-Ulaştırma politikası
- 3-Şehre su, gaz, elektrik verilmesi ve kanalizasyon ile temizlik işleri
- 4-Mesken politikası
- 5-Kredi politikası (emniyet ve tasarruf sandıkları)
- 6-Sosyal yardım politikası
- 7-Turizm politikası
- 8- Bütün bunların uygulanmasını sağlayacak olan en önemli madde ise mali politikadır.

Prof. Dr. Kessler'in ardından İstanbul Üniversitesi Hıfzısıhha Ordinaryüsü Prof. Dr. Julius Hirseh, "Belediyeleri Alâkadar Eden Bazı Sağlık Meseleleri Hakkında Düşünceler" adlı bir konferans vermiştir.

Hirseh, konuşmasına tarihte salgın hastalıkların toplumsal yaşama etkisinden söz ederek başlamış ve şehirlerde salgın hastalıklarla mücadele hususuna değinmiştir. Türkiye'de Sıhhat ve Muavenet Vekaleti'nin dar bütçesine rağmen salgın hastalıklarla mücadelede önemli ilerlemeler kaydettiğini, bu mücadelenin merkezi boyutta sürdürülmesinin başarıyı getirdiğini ifade etmiştir. Halkın sağlıklı beslenebilmesi için başta et ve süt olmak üzere gıda tedarikinin sıhhi koşullar içerisinde bulunmasının öneminden bahsetmiştir. Şehirlerde hava kirliliğinin önlenmesi ve sokak aydınlatmalarının nakil vasıtalarının kaza oranlarını düşürmedeki etkisine dikkat çekmiştir. Ayrıca gürültü kirliliğinin şehir insanının psikolojik bakımdan menfi etkisine değinmiştir. Prof. Dr. Hirseh, şehir kanalizasyonlarının ve içme suyu hatlarının sıhhi kontrollerinin muntazaman yapılmasının tifo vb. hastalıkları önlemede Frankfurt⁵² şehrinin örnek göstererek sayıca azaldığını ifade etmiştir. Bunların dışında belediyelerin halk sağlığını korumaya yönelik olarak umumi hamamlar inşa etmesinin gerekliliğine işaret etmiştir.

⁴⁷ "Uraylar Kurultayı Bugün Açılıyor", *Ulus*, 24 Teşrin-i Evvel 1935, 1-3.

⁴⁸ "Uraylar Kurultayı", *Ulus*, 25 Teşrin-i Evvel 1935, 1-4.

⁴⁹ Tekeli, *Belediyecilik*, 67.

⁵⁰ "Belediyeler Hakkında Konferans", *Akşam*, 26 Teşrin-i Evvel 1935, 2.

⁵¹ "Belediyecilikte Esas Vazifeler", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 88. Prof. Dr. Kessler'in Almanca olarak verdiği konferans, Asım Süreyya Ant tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁵² Frankfurt'ta 1866 yılında kanalizasyonların tesis edilmeye başlanmış ve 1874 yılında evlerin %21'inde kanalizasyon hattı mevcutken tifo hastalığından ölenlerin 100.000 nüfusta %80 oranında iken 1906 yılına gelindiğinde evlerin tamamının kanalizasyon hatlarına bağlı bulunduğunu, tifo kaynaklı ölüm vakalarının %3,6 oranına gerilediğini ifade etmiştir. "Belediyeleri Alakadar Eden Bazı Sağlık Meseleleri Hakkında Düşünceler", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 100.

Meskenlerin darlığının verem ve zührevi hastalıklarda hane halkına daha kolay bulaştırılabildiğini hususu ise Hrişeh'in değindiği bir başka konudur. Tek odalı evlerden daha geniş evler inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nihayetinde Hrişeh, genel sağlık ve sosyal yardım meselelerinin temini için mali yeterliliğin bir zaruret olduğunu ifade ederek sözlerini tamamlamıştır.

1.4. Kongrenin Kapanışı

Belediyeler Kongresi'nin son oturumu, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve ilgili bürokratların katılımıyla 28 Ekim Pazar günü yapıldı.⁵³ Komisyon raporlarının iadesi ile bir gün daha uzayan kongre, Başbakan İnönü'nün kapanış konuşması ile sona erdi. İnönü, konuşmasında başkanlara, istişare mekanizmasının işlemlerinden duyduğu memnuniyeti dile getiriyor ve belediyelerin vazifeleri hakkında direktifler veriyordu:

“Sayın arkadaşlar,

Birkaç günden beri yurdumuzun belediye vazifelerini dikkatli bir surette tetkik buyuruyorsunuz. Birçok belediyemizin şehir işleri cemiyetin yüksek işlerine ve cemiyetin vazifelerine faal bir surette iştirak şeklinde oluyor. Bundan çok memnunuz. ...Arkadaşlar, uyuşturucu maddeler gibi mücadelelerin bir kısmına da yakından alakadar ve vazifedar olmadığınız halde gene iştirak etmelisiniz. Bunun dışında hayat pahalılığı ile mücadelede yeni tedbirler almak vazifesini dikkatli bir surette ifa edeceğiz. ...Şüphesiz ki kolektif cemiyet nokta-i nazarından bağlı olduğumuz bütün muahedeler Cemiyeti Akvam ile aramızdaki taahhüt çerçevesi dahilindedir. ...Sizi yüksek şahıslarınızda temsil ettiğiniz milyonlarca vatandaş selamlamak bizim için değerli bir vazifedir.”⁵⁴

İnönü'nün söylevinin ardından Bakan Şükrü Kaya, ikinci kongrenin Ekim 1937'de yapılmak üzere kapandığını ifade etmiştir. Fakat bu temenni hayata geçirilememiştir. Kongrenin nihayete ermesinin ardından belediye başkanları şehir lokantasında Kaya'nın ev sahipliğinde bir ziyafette ağırlandı.⁵⁵

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk Belediyeler Kongresi, toplanış amacına uygun bir biçimde belediyelerin işleyişinde yaşanan aksaklıkların ortadan kaldırılması ve idari mevzuatta giderilmesi gereken noksanların istişare edilmesi ile sonuçlanmıştı. Fakat kongrede dile getirilen talep ve önerilerin ilerleyen dönemlerde ne ölçüde uygulamaya konulduğu meselesi şüphesiz dikkate değer bir husustur.

Yerel yönetimlerin en önemli sorunlarının yoğunlaştığı gelir yetersizliği, hayat pahalılığı ve imar alanlarında oluşturulan komisyonlar, bizzat sorunları yaşayanlar tarafından raporlara dökülmüştü. Önerilerin devleti yönetenler nezdinde ve devletin merkezinde dile getirilmiş olması, ilerleyen zamanlarda merkezi idarenin atacağı adımlar için yerel idarelerin talep ve beklentilerine de bir bakıma ışık tutmaktaydı. Osmanlı döneminden kalan vakıfların idaresi, ülkenin ihtiyaç duyduğu yapı stoku ve emlak geliri bakımından yerel yönetimler için hayati öneme sahipti. Bu sebeple komisyon çalışmaları esnasında hem imar hem de gelirler komisyonları, vakıf idarelerinin belediyelerin denetimine verilmesi adına görüş bildirmişlerdir.

Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden gelen belediye başkanları, 1935 yılında yapılan nüfus sayımının hemen ertesinde Ankara'da toplanmış ve Cumhuriyet idaresinin başkentini yakından inceleme fırsatı bulmuşlardı. Abidevi binaların birbiri ardına inşa edildiği başkent Ankara, ideal Cumhuriyet şehrinin somut bir örneğini teşkil ediyordu. Şüphesiz Anadolu şehirlerinin Ankara'dakine benzer şehircilik faaliyetlerine girişmesi, dönemin imkânları dikkate alındığında oldukça güçlü. Nihayetinde belediye başkanları, şehirlere ilişkin sorunlarını dile getirme ve müzakere etme fırsatı bularak Ankara şehir gezisi ve Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına dair izlenimleriyle şehirlere dönmüşlerdir.

İkincisi 1937 yılında yapılması planlanan kongrenin sürekliliği ise sağlanamamıştı. Atatürk'ün ölümünün ardından II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle de iç siyasi etkinliklerin azaldığı, dış meselelerin önem arz ettiği bir sürece girilmiştir. Savaşın bitiminden sonra bu alandaki ilk oluşum ve icraat, Türkiye belediyelerinin hak ve

⁵³ “Uraylar Kurultayı, İnönü'nün Güzel Söylevi ile Kapandı”, *Ulus*, 26 Teşrin-i Evvel 1935, 1.

⁵⁴ “Başbakan General İsmet İnönü'nün Söylevi”, *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), 83-85.

⁵⁵ “Uraylar Kurultayı, İnönü'nün Güzel Söylevi ile Kapandı”, *Ulus*, 26 Teşrin-i Evvel 1935, 4.

menfaatlerini korumak amacıyla, 17 Temmuz 1945 tarihinde kurulan Türk Belediyecilik Derneği idi. Söz konusu oluşum günümüzde Türkiye Belediyeler Birliği adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir.⁵⁶

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

Telif Eserler

Arlı, Alim. “Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6 (2005): 282-352.

Ayman Güler, Birgül. “Belediyeleşme Süreci Hakkında”, *Amme İdaresi Dergisi*, 25/3 (Eylül 2012): 71-92.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2013.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi. 1995.

Ertürk Keskin, Nuray. “1930: Muhalefet ve Belediyeler Yılı”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ed. Birgül Ayman Güler. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007.

Kaya, Yakup. *Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2018.

Oktay, Tarkan. *Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınları. 2011.

Önen, Nizam ve Reyhan, Cenk. *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2011.

Şenyapılı, Tansı. *Cumhuriyet’in ‘Ankara’sı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 2006.

Tekeli, İlhan. *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2009.

Toprak, Zafer, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Şehremaneti” *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslararası Sempozyumu Bildiri ve Tartışmalar*. Ankara: Metropol İmar A.Ş. 1991.

Toprak, Zafer. *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.

Tümerkan, Sıddık. *Türkiye’de Belediyeler*. İstanbul: R. Zelic Basımevi, 1946.

Türk Dil Kurumu. *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*. İstanbul: Devlet Basımevi. 1935.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Belediyeler Dergisi

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Kurun

Tan

Son Posta

Ulus

İnternet Kaynakları

<https://www.tbb.gov.tr/birligimiz/kurulus-ve-gorev/> Erişim 15.05.2021.

⁵⁶ <https://www.tbb.gov.tr/birligimiz/kurulus-ve-gorev/> Erişim 15.05.2021.

EKLER

Ek-1 Belediyeler Kongresi'nin aile fotoğrafı.

"Uraylar Kurultayı", *Belediyeler Dergisi*, Özel Sayı (1936), (kapak fotoğrafı).

Ek-2 Kongre müzakereleri esnasında çekilmiş bir fotoğraf.

Belediyeler Dergisi, Yıl 1, Özel Sayı (1936), 13.

Ek-3 Komisyonlar toplantı halinde.

Belediyeler Dergisi, Yıl 1, Özel Sayı (1936), 24-25.

Ek-4 Belediye başkanlarına şehircilik konferansları veren Alman uzmanlar.

Belediyeler Dergisi, "Belediyecilikte Esas Vazifeler", Yıl 1, Özel Sayı (1936), 88.

Belediyeler Dergisi, "Belediyeleri Alakadar Eden Bazı Sağlık Meseleleri"

Ek-5 Belediye Başkanları Ankara şehir gezisinde.

Belediyeler Dergisi, Yıl 1, Özel Sayı (1936), 26.

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 204-218.

Geliş/Received: 14.09.2023

Kabul/Accepted: 15.10.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1360622

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ASYA'NIN UYANIŞI VE DOĞU'NUN ÖNCÜLERİNDEN İKİ ÜLKE: TÜRKİYE VE HİNDİSTAN ULUSAL HAREKETLERİ TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

AWAKENING OF ASIA AND THE PIONEERS OF THE EAST: AN ANALYSIS IN THE LIGHT OF NATIONAL MOVEMENTS OF TURKEY AND INDIA

BAHAR İZMİR*

ÖZ

Türk Devrimi'nin uluslararası alandaki en büyük sonucu mazlum milletlere esin kaynağı oluşudur. Bu etkinin en fazla sirayet ettiği ülkelerin başında ise Hindistan gelmektedir. Hindistan'ın Türkiye'ye ilgisi 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren artmış, ilişkiler Hilafet motivasyonu üzerine inşa edilmişti. 20. Yüzyıldaki gelişmelerle birlikte ikili ilişkilerin yönü farklı alanlarda da iç içe geçti. Şöyle ki, 20. Yüzyılın başından itibaren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Hindistan, Osmanlı Devleti'nin ve Hilafetin geleceği için topyekûn bir çaba ortaya koydu. 1920 yılında kurulan Hint Hilafet Hareketi ilişkilerin ne denli iç içe geçtiğinin en somut örneğiydi. Nitekim bu hareket Osmanlı Devleti'ne yönelik maddî ve manevî desteği sembolize ederken aynı zamanda Hint Bağımsızlık Hareketi için Müslüman-Hindu dayanışmasının inşası adına bir milat teşkil etti. Neticede, Türk Devrimi ve bu kapsamdaki köklü reformlar Hindistan'a model olmakla kalmadı, aynı zamanda bağımsız Hindistan'ın oluşumuna bir temel teşkil etti. Bu bakımdan, Hindistan'ın ulusal hareketi her ne kadar bütünüyle kendisine has bir şekilde gelişse de Türk ulusal hareketiyle benzerlikler taşımaktadır. Bu denli uzak bir coğrafyada ve sömürge geçmişine sahip bir ülkenin Türk Devrimi'nden bu derece etkilenmiş olması incelenmeye değerdir. Bu doğrultuda, makale Türkiye ve Hindistan ulusal hareketleri temelinde bir değerlendirme yapmayı ve Doğu'nun öncüsü iki ülkenin modern devlet serüvenini mukayeseli olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Hindistan, Modern Devletler, Türkiye, Ulusal Kurtuluş Hareketleri.

ABSTRACT

The greatest international outcome of the Turkish Revolution was that it inspired oppressed nations. India is one of the countries where this effect has spread the most. India's interest in Turkey had increased since the last quarter of the 19th century and was built on the motivation of the Caliphate. With the 20th century developments, the direction of bilateral relations became intertwined in different areas. Namely, from the beginning of the 20th century, during the Tripoli War, the Balkan War and the First World War, India put forth an all-out effort for the continuation of the Ottoman Empire and the Khilafah. Founded in 1920, the Indian Khilafat Movement was the most concrete example of how intertwined the relations were. Indeed, while this movement symbolized material and moral support for the Ottoman Empire, it also marked a milestone for the construction of Muslim-Hindu solidarity for the Indian Independence Movement. In the end, the Turkish Revolution and its fundamental reforms not only served as a model for India, but also as a foundation for the formation of an independent India. In this respect, India's national movement has similarities with the Turkish national movement, even though it developed in its own unique way. The fact that a country with such a distant geography and a colonial past was so influenced by the Turkish Revolution is worth examining. Accordingly, this article aims to make a comparison and evaluation on the basis of the national movements of Turkey and India, and to analyze how these two countries, the pioneers of the East, were influenced by the Turkish Revolution.

Keywords: Caliphate, India, Modern States, Turkey, National Liberation Movement.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, bizmir@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6752-0786.

Extended Abstract

The process of building independent modern states in Turkey and India was shaped by the developments of the 20th century. Although in the first quarter of the century, the connections built between Indian Muslims and the Ottoman Empire were based on the motivation of Caliphate, the newly established Turkish State, built on secular foundations, served as a model for India. The Turkish Revolution and the reforms in Turkey greatly inspired Eastern states, including India. From the Turkish perspective, India was one of the countries that needed to liberate itself from colonial rule and achieve modernization and full independence. India aimed to mirror a similar anti-imperialist struggle that Turkey had once fought against Britain, making it a significant potential ally for the future.

Comparing Turkey and India, two countries that achieved complete independence through anti-imperialist struggles and aimed for Western-style modernization, is remarkable in many ways. The founding philosophies, methods, and leaders' visions of modern India, established 24 years after Turkey, bear significant similarities with Turkey. While Turkey never became a colony, India, on the other hand, was under British colonial rule for nearly 200 years. Despite the shared aspects in their modernization journeys, these countries also had distinct differences and unique characteristics. This comparative article of the national movements that led to the independence of these two countries is expected to contribute to the literature on Turkey-India relations.

Furthermore, the article aims to evaluate various aspects of the national movements of Turkey and India, pioneering nations in the East, comparing their similarities and differences. In this regard, archival sources from India's archives and periodicals were used to explore the Indian dimension of the study. As for Turkey, a rich literature was available. While there is extensive literature on Turkish modernization and the role model that the Turkish Revolution played for other revolutions, the same cannot be said for India. Additionally, instead of relying on empirical data regarding the independence and modernization processes of the two countries, an analytical perspective was preferred. Thus, the transformations and developments in the first half of the 20th century in these countries were interpreted through similarities and differences.

It is possible to state that there are commonalities and differences in the relationship between the two countries, and that they have influenced each other throughout their historical processes. Considering the unique conditions of each country, it is evident that the relationship is multi-layered and complex. Despite significant geographical and political differences between the two nations, a strong level of interaction is observed, indicating the depth of their relationship. This can be attributed to a shared perception of partnership constructed on religious, political, ideological, historical, and cultural foundations, as well as the motivations specified.

Furthermore, it is noteworthy that Turkey, which has never been under colonial status, and India, which remained a British colony (Crown Colony) for more than two centuries, share such a strong similarities. Additionally, considering that the fundamental basis of the relationship was built on the concept of Caliphate, the resemblance between independent India and the Republic of Turkey, especially in terms of principles, is meaningful. The visions of the leaders of independent India and the Republic of Turkey encompass significant similarities, incorporating comprehensive reforms that transformed their respective nations into modern states.

While the anti-imperialist aspect of the independence struggles in both countries shares similarities, the unique conditions of each nation necessitated different methods and approaches in conducting these struggles. Unlike India, during the years of the Turkish War of Independence, Turkey had to fight against invasions from multiple imperialist countries. One of the key factors that contributed to the success of this struggle was the existence of a state that had never been fully colonized, with deep-rooted traditions and experienced cadres. In the case of India, the preference for a passive policy in its struggle for independence was influenced by the lack of necessary military and civilian personnel due to the country's two centuries of colonial history.

The differences in the independence processes of India and Turkey, arising from these necessary conditions, resulted in distinct outcomes for both countries. Through the Turkish War of Independence, Turkey was able to establish a fully independent and unitary modern state. In contrast, India's unique conditions led to its independence being accompanied by partition. The founding fathers' visions of establishing independent and modern states overlapped in many aspects, leading to similar reforms that would shape the society in both countries. Moreover, within the framework of leadership and succession, both the independence struggle and the process of building a modern state influenced India in various ways.

Giriş

Türkiye ve Hindistan arasındaki ilişkiler köklü tarihî bir geçmişe dayanmakla birlikte bu ilişkilerin diplomatik bir ideolojik bir boyut kazanması 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşti. İki ülke arasında tesis edilen münasebetlerde Sünnî İslam dünyası açısından önemli bir yere sahip olan Halifelik kurumu etkili oldu. Bilhassa da II. Abdülhamit Dönemi'nin Panislamist politikalarıyla Halifenin nüfuzunun Osmanlı sınırlarının dışına taşınmak istenmesi, milyonlarca Müslümanın yaşadığı Hindistan'da karşılık buldu. Bu doğrultuda, 20. Yüzyılın başından itibaren ilişkiler siyasî, ideolojik ve diplomatik bir zeminde gelişmeye devam etti. İlişkilerin gelişmeye başladığı dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşları art arda kaybettiği ve artık çöküş sürecine geçtiği döneme tekabül etmekteydi. Söz konusu dönemde, İslam dünyasının geleceği Doğu'nun Batı'daki kalesi olarak görülen Osmanlı Devleti'nin kaderiyle özdeş görüldüğü için Hindistan Müslümanları maddî ve manevi her türlü yardımı esirgemedi. Bu doğrultuda, Millî Mücadele Dönemi'nde Hindistan halkı tarafından Türkiye'ye verilen maddi ve manevi destek ilişkileri daha ileri bir boyuta taşıdı. Söz konusu dönemden itibaren Hilafetin korunması ve Osmanlı Devleti'nin devamlılığı temelinde inşa edilen manevi ortaklık, ikili ilişkilerin çerçevesini çizdi.¹

Türkiye ve Hindistan'da bağımsız birer modern devletin inşası süreci 20. yüzyıldaki gelişmelerle şekillendi. Her ne kadar söz konusu yüzyılın ilk çeyreğinde, Hint Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasında inşa edilen bağlar Hilafet motivasyonuna dayansa da laik temeller üzerine inşa edilen yeni Türk Devleti, Hindistan için bir model teşkil etti. Bunda elbette ki Doğu devletlerine ilham olan Türk Devrimi ve Türkiye'de gerçekleşen reformların etkisi büyüktü. Türkiye açısından ise Hindistan, sömürge yönetiminden kurtulup modernleşmesi ve tam bağımsızlığını elde etmesi gereken ülkelerin başında geliyordu. Çünkü Hindistan, bir zamanlar Türkiye'nin İngiltere'ye karşı verdiği antiemperyalist mücadelenin bir benzerini ortaya koymakta, gelecek için ciddi bir müttefik potansiyeli taşımaktaydı.

Bu makalede, antiemperyalist bir mücadele neticesinde tam bağımsızlığını kazanan ve Batılı tarzda modernleşmeyi kendisine temel hedef edinen iki ülke olan Türkiye ve Hindistan'ın mukayese edilmesi pek çok açıdan anlamlıdır. Zira, kendisinden tam 24 yıl sonra kurulan modern Hindistan'ın kuruluş felsefesi, yöntemleri ve liderlerinin vizyonu Türkiye ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Hiçbir zaman bir sömürge yönetimi haline gelmeyen Türkiye ile neredeyse 200 yıl İngiliz sömürgesi olan Hindistan'ın modernleşme serüvenlerinde pek çok ortaklık bulunmakla birlikte, iki ülkenin kendine özgü farklılıkları ve karakteristik özellikleri de vardır. Tam bağımsızlıkla sonuçlanan iki ülkenin ulusal hareketlerinin mukayese edildiği bu çalışmanın, Türkiye-Hindistan ilişkileri literatürüne katkı sunması beklenmektedir.

Ayrıca bu makale, Doğu'nun öncülerinden olan Türkiye ve Hindistan ulusal hareketinin benzerlik ve farklılıklarını birçok açıdan ele almayı ve iki ülkenin modernleşme serüvenini mukayeseli bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda, çalışmanın Hindistan boyutuna dair veriler için söz konusu ülkenin arşivlerinden ve süreli yayınlarından istifade edildi. Türkiye için ise oldukça zengin olan literatür kullanıldı. Zira, Türk modernleşmesine ve Türk Devrimi'nin diğer devrimlere rol model teşkil etmesine dair oldukça geniş bir literatür bulunmaktayken, aynı şey Hindistan için söz konusu değildir. Bunun yanı sıra, iki ülkenin bağımsızlık ve modernleşme süreçlerine ilişkin ampirik veriler kullanılmak yerine, bu süreçlerin analitik bir bakış açısıyla ele alınması tercih edildi. Bu bakımdan, söz konusu ülkelerde 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan değişim ve dönüşüm benzerlikler ve farklılıklar üzerinden okunmaya çalışıldı.

1. Ortak Payda Antiemperyalizm ve Milliyetçilik: İki Ülkenin Bağımsızlık Hareketlerinin Benzeyen Yanları

Hint Ulusal Hareketi ve Türk Devrimi kendine özgü koşullar içerisinde gelişmiş olsa da birçok yönden benzer özellikler taşır. Bu özelliklerin başında da her iki ülkenin ulusal hareketlerinin milliyetçi bir karakter taşıması ve antiemperyalist mücadele vurgusunun öne çıkması gelir. Türkiye hiçbir zaman Hindistan gibi bir sömürge ülkesi

¹ Azmi Özcan, *Pan-Islamism Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, Leiden: Brill, 1997, 1-3; Aftab Kamal Pasha, *India and Turkey: Past and Emerging Relations*, Delhi: Academic Excellence, 2006; Muhammed Sadıq, *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018; Minault Gault, *The Khilafat Movement*, New York: Columbia University Press, 1982; Salim Cöhce, "Türk İstiklal Savaşı ve Hindistan Müslümanları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı: 37, 77; Rahman Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations: A Study of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748*, Delhi: Jayyad Press, 1989.

olmamış fakat Mondros Mütarekesi'nin akabinde² ülke emperyalist devletlerce dört bir yandan işgal edilmişti. Üstelik bu işgaller karşında pasifist bir politika izleyen İstanbul Hükümetleri işgallere boyun eğerek silahlı mücadeleyi reddetmişti. Ayrıca birçok aydın ve siyasetçi de İngiliz ya da Amerikan mandasını savunmakta ve bunun için dernekler kurmaktaydı.³ Bunun tam aksine Millî Mücadele taraftarları ise en başından silaha sarılarak işgallere karşı mukavemet göstermiş ve manda taleplerini düzenlediği kongrelerde kesin bir dille reddetmişti. Özetle Türk Millî Mücadelesi, bu mücadelenin önderi olan Mustafa Kemal Paşa'nın da ifade ettiği gibi "Ya istiklâl ya Ölüm!" düsturu temelinde şekillenmişti.

Türkiye'yi işgal eden devletler emperyalist olunca Millî Mücadele'nin bütün bileşenlerinin söylemlerinde antiemperyalist bir vurgunun ön plana çıkması da kaçınılmazdı. Üstelik bu vurgu, Millî Mücadele'nin haklılığı konusunda hem iç kamuoyunu ikna etmek hem de emperyalist ülkelerle mücadele eden bütün ulusların desteğini almak amacıyla en yüksek perdeden dile getirilmmişti. Nitekim Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluş amacını "...zavallı memleketi ve toprakları nameşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istilâya, parçalamağa çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çığnetmemek" olarak açıklamıştı.⁴ Yine o, 7 Temmuz 1922'de yaptığı bir konuşmada Türk Millî Mücadelesi'nin yalnızca Türk milleti için değil, ezilen bütün Doğu halkları için yapıldığını şu şekilde vurgulamıştı:

"Türkiye'nin bu günkü savaşımı yalnız kendi adına ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve önemli bir çaba harcıyor. Çünkü savunduğu, bütün ezilen ulusların, bütün Doğu'nun davasıdır ve bunu sonuna getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Doğu uluslarının, beraber yürüyeceğinden emindir."⁵

Türkiye'de Millî Mücadele'yi destekleyenler bu mücadeleyi antiemperyalist bir savaş olarak gördükleri gibi Hindistan'daki bağımsızlık hareketini emperyalizme karşı verilen bir mücadele olarak yorumladı. Örneğin Amasya Kadınlar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Asiye Remzi Hanım, 5 Ocak 1920 tarihinde kadınlara yönelik yaptığı bir konuşmada dünyadaki antiemperyalist mücadelelerin yanı sıra Hint Hareketi'ni şu şekilde takdir etmişti:

"Asırlarca ecnebi boyunduruğu altında inlemiş milletlerin izhar-ı mevcudiyet ile istiklallerini kazandıklarını tarih bize pek vazih gösteriyor. İşte Lehistan, Rus esaretinden kurtuldu. İşte Hindistan, İngiliz esaretinden kurtuluyor. İşte Mısır en aciz vaziyette esir iken hürriyeti için Britanya Hükümetiyle dilirane uğraşiyor. İki yüz bin kuvvetli Malta bile kendi adına muhtariyet temin ediyor. İrlanda hak ve hayat ve istiklali namına bir dakika mücadeleden geri durmuyor."⁶

He ne kadar Türkiye ve Hindistan bağımsızlık hareketi ortaya çıktığı koşulları bakımından farklılıklar taşısa da antiemperyalist vurgunun iki ülke için öne çıkan bir karakteristik olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda, Türkiye'de emperyalist işgal güçlerine karşı doğrudan bir savaş yürütülürken Hindistan Ulusal Hareketi'nde İngilizlerin tüm engelleme girişimlerine rağmen İşbirliğini Reddetme Hareketi, Sivil İtaatsizlik gibi yöntemler yine emperyalist bir ülke olan İngiltere'ye karşı devam eden istiklal mücadelesinin en somut örneğini teşkil etti. Nitekim 1930 yılındaki notlarında Hintli lider Jawaharlal Nehru, Hint İstiklâl Hareketi'ndeki Sivil İtaatsizlik ve İşbirliğini Reddetme Hareketi'nin açıkça devrimci ve antiemperyalist nitelikte olduğunu belirtmekteydi.⁷ Ayrıca Chandra Bose'nin de 1938 yılında yaptığı başkanlık konuşmasında ifade ettiği gibi Hint İstiklal Hareketi sadece İngiliz emperyalizmine karşı değil aynı zamanda dünya genelindeki emperyalizme karşı

² Mondros Mütarekesi ve ağır hükümlerine dair bakınız: Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C 2, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978; Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, Genel Kurmay Basımevi, 1962; Gotthard Jeaschke, "Mondros'a Giden Yol", *Bellekten*, Cilt: XXVIII, Sayı: 109, Ankara, 1964, 141-152. Yuluğ Tekin Kurat, "Bir İmparatorluğun Son Nefesi: Mondros", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 48, (Eylül, 1971), 38-43.

³ İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Amerikan Muhipleri Cemiyeti ve Wilson İlkelerine dair bakınız: Ali Karakaya, *Millî Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Başkent Matbaa: Ankara, 2001, s. 83-98; Kadir Kasalak, *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991; Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, İleri Basımevi: Giresun, 1972.

⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, 422.

⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, 44; Mustafa Albayrak, "Atatürk ve Anti-Emperyalizm", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5 (20), 1996, 357.

⁶ "Telgraf Haberleri", *İrade-i Milliye*, 12 Kânunusani 1920, 4

⁷ *NMML Archives/Jawaharlal Nehru Papers by Himself*/ F. No:221/ 5-6/ Ekim 1930 (Jawaharlal Nehru'nun Hint istiklal hareketinin yöntemlerine ilişkin notları).

da verilmiş bir savaşı. Bu nedenle, Hint İstiklal Hareketi emperyalizme karşı verilen mazlum milletlerin mücadelesini de simgeliyordu.⁸

İki ulusal hareketin bir diğer ortak karakteristiği Doğu medeniyetine mensubiyeti üzerine inşa edilen söylemdi. Şöyle ki hem Türkiye'nin hem de Hindistan'ın devrim süreçlerinde Asya medeniyeti vurgusu dikkat çekmekteydi. Bu doğrultuda, ortak medeniyet algısı üzerine inşa edilen duygudaşlık, iki ülkenin ulusal hareketini birbirine yaklaştıran ve karşılıklı etkileşimi arttıran bir rol üstlenmişti. Şöyle ki, Hint Ulusal Hareketi'nin argümanları açısından bakıldığında *İngiltere Batı, Türkiye ise Doğu'nun temsilcisi* olarak konumlanırken; Türk kamuoyu açısından ise Hindistan'ın İngiltere'ye karşı mücadelesi, Türk İstiklal Marşı'nda da ifade edildiği üzere "tek dışı kalmış canavar olan" Batı'ya karşı Doğu'nun tipik bir başkaldırısıydı.⁹ Aynı zamanda, Türk Millî Mücadelesi süresince, bu mücadelenin tüm Doğu milletleri adına yapıldığı ve Doğu'daki sömürge yönetimlerine karşı savaşıldığı ifade edilmişti. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, *Doğu'nun mazlum milletleri adına da savaşıldığını, Türk milletinin davasının tüm Doğu'nun davası olduğunu* belirtmişti.¹⁰ Yine, Türkiye açısından Hindistan'daki bağımsızlık mücadelesi "Doğu medeniyetinin sömürge yönetimlerine karşı haklı talepleri" şeklinde yorumlanırken; İngilizler, sömürgeci geleneği temsil eden "Batı", Hint halkı ise "Doğu'da uyanışın bir örneği" olarak tasvir edildi.¹¹ Söz konusu ortak medeniyet vurgusu I. Doğu Halkları Kurultayı gibi uluslararası platformlarda da ifade imkânı buldu. Nitekim 1920 yılında yapılan bu kurultayda Türkiye 235, Hindistan ise 14 delege ile temsil edildi.¹² Bu anlamda, Hint halkını Türk davasına destek için ortak bir çatıda birleştiren motivasyonun, "Batı toplumları karşısında zafer kazanan, bağımsız bir Doğu devleti figüründen" ileri geldiği söylenebilir.¹³ Bu bakımdan, Hint halkının çok-dinli/çok-kültürlü yapısına rağmen büyük oranda Türk davası etrafında birleşmesinde, bahsi geçen Doğu medeniyeti ortak paydasının katkı sunduğu söylenebilir.

İki ülkenin aydınlarının düşünceleri de Türkiye ile Hindistan arasında ortak medeniyet algısının inşa edilmesine hizmet etmişti. Hint milliyetçisi Annie Besant'ın da belirttiği gibi Türklerin savaşı, Hint halkı başta olmak üzere tüm Batı ve Doğu medeniyetinin bir savaşı haline gelmişti.¹⁴ Yine, Ünlü Hint aydını ve şairi Muhammed İkbâl, İslam dininin Hint Müslümanları arasında siyasî-dinî bir harekete evrilmesini, dönemin politik koşulları ve Türkiye'deki gelişmelerle ilişkilendirir.¹⁵ Basında da bu düşünceleri destekleyen yazı, haber ve yorumlara yer verilmişti. Örneğin, *Indian Patriot* gazetesi *Hindistan'ın Türkiye'de yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamayacağı ve Türkiye'de yaşanan dönüşümün bir Doğu ülkesi olan Hindistan'a da sirayet edeceğini* belirtmişti.¹⁶ Hint kamuoyunda, Türklerin mücadelesinin Doğu medeniyetinin bir savaşı olarak okunması gerektiği öne çıkarıldı.¹⁷

İki ulusal hareketin bir diğer ortak karakteristiği tarihsel süreçte gelişen savaşların ve neticelerinin, bağımsızlık savaşının kaderi açısından kritik bir önem teşkil etmesidir. Bu anlamda, Birinci Dünya Savaşı'nın iki ulusal hareket için de bir dönüm noktası olduğunun altını çizmek gerekir. Nitekim bu dönemde, iki ulusal hareketin

⁸ *NMML Archives*, Hint Ulusal Kongresi Tutanakları/17, 51. Oturum, Haripura, 19 Şubat 1938, (Shri Subhas Chandra Bose tarafından Hint Milli Kongresinin 51. Oturumunda Haripura'da yapılan başkanlık konuşması).

⁹ *NMML Archives*, Hint Ulusal Kongresi Tutanakları/17, 51. Oturum, Haripura, 19 Şubat 1938, (Shri Subhas Chandra Bose tarafından Hint Milli Kongresinin 51. Oturumunda Haripura'da yapılan başkanlık konuşması)

¹⁰ *Atatürk'ün Söylem ve Demeçleri*, Cilt II, 1922, 40.

¹¹ Sıklıkla Türk Millî Mücadelesinin tüm Doğu milletleri adına yapıldığı ve Doğu'daki sömürge yönetimleri adına da savaşıldığı ifade edilmiştir. Söylem ve Demeçlerinde Atatürk, Doğu'nun mazlum milletleri adına da savaşıldığını, Türk milletinin davasının tüm Doğu'nun davası olduğunu sıklıkla vurgular. Bkz: *Atatürk'ün Söylem ve Demeçleri*, Cilt I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, 42; "Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Hindistan", *Hâkimiyet-i Millîye*, 11 Şubat 1923, 1.; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, S.336-337.

¹² Zaur İsmayilov, *Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve Kafkasya'da Sovyet Etki Alanının İnşası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 66-67; Ali Alev, *Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri*, Koral Yayınları, İstanbul, 1990.

¹³ Habeeb G. İstifan, "Kemal as He Looks to the Mohammedan World", *The New York Times*, 17 Aralık 1922, 67; örneğin, Amerikan basınında yapılan bir değerlendirmede, Mustafa Kemal'in başarısının "tüm Batı ülkelerinin sömürgelerindeki iktidarını sarsacağı ve istiklal hareketlerini hızlandırıcı bir etki yapacağı" iddia edildi. Aynı zamanda, Mustafa Kemal'in Hindistan, Mısır gibi ülkelerde "yıkılan bir devletten bağımsız bir ulus devlet kuran adeta peygamber gibi bir lider" olarak görüldüğüne dikkat çekildi.

¹⁴ *NMML Archives*, Annie Besant Private Papers, Roll No 14, 79/ 20 Mayıs 1920, (Annie Besant tarafından kaleme alınan Hint Müslümanlarının Türklerin imzalayacağı anlaşmaya dair tutumunu ele alan yazı).

¹⁵ Muhammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Dodo Press, y.y, 2009, 181-182.

¹⁶ S.R., *Turkey and India or Our Indian Muslims A Question of the Present Crisis*, Londra, 1994, 3-35.

¹⁷ *The Scotsman*, 12 Mart 1924, 9. Türkiye'nin bağımsızlık hareketi Hindistan'da Doğu medeniyetinin uyanışının en önemli göstergelerinden biri olarak okunmuş ve yorumlanmıştı. Batı medeniyetinin Türkiye'ye yönelik paylaşım planları eleştirilmekte, Türkiye'de ulusal bilincin ve direnişin ortaya çıkışı takdir edilmekte ve bunun Asya milletlerine bir ideal teşkil ettiği belirtilmekteydi. Bu bakımdan Türkiye'nin istiklal mücadelesinin Hindistan'ın yanı sıra tüm Asya medeniyetine de bir örnek teşkil edeceği düşünülmekteydi. "Awakened Asia", *Muslim Outlook*, 11 Ekim 1927, 1.

yolları keşmiş ve karşılıklı etkileşimler artmıştı. Bu bakımdan, savaş yıllarındaki gelişmeler, Hint Müslümanlarının İngiliz yönetimine dair algısında önemli değişimleri beraberinde getirdi. Bunda, savaşta Osmanlı Devleti'nin koşulları ve İngilizlerin politikası da önemli bir rol oynadı.¹⁸ Osmanlı Devleti için ise Birinci Dünya Savaşı; büyük kayıpların, İmparatorluğun çöküşünün ve yeni bir dönemin habercisi olmuştu. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden sürecin savaş yılları ve sonrasındaki gelişmelerle olgunlaştığı açıktır. Gerek Türk-Hint ilişkilerinin gelişmesinde gerekse de Hint alt kıtasında İngiliz karşıtı duyguların güçlenmesinde savaş yılları oldukça belirleyici oldu. *The Hindu* gazetesinin ifadesiyle, *sömürge yönetimlerinde ulusal uyanışların başlamasında I. Dünya Savaşı bir milat olmuş, Asya'da yönetimlerin istiklal taleplerinin altyapısı güçlenmişti.*¹⁹ Buradan hareketle, gerek istiklal taleplerinin gerekse de modern devletin kuruluşuna giden sürecin hızlanması, savaş yıllarının getirdiği koşullarla mümkün olmuştur.

2. Amaç Aynı Yöntem Farklı: İki Ülkenin Bağımsızlık Hareketlerinin Ayrışan Yanları

İki ulusal hareketin tarihsel koşulları, söz konusu ülkelerin bağımsızlık mücadelesinin yöntemini birbirinden bütünüyle farklı ve kendine özgü kılar. Şöyle ki, Türkiye'de işgaller başlar başlamaz emperyalist ülkelere karşı silahlı bir mücadeleye girişilmiş ve bu silahlı mücadele başarıyla sonuçlanan İstiklal Harbi'ne dönüşürken, Hint toplumu bu başarıya şiddet içermeyen ve pasif direniş olarak nitelenen farklı yollarla ulaşmıştı.²⁰ Zira Millî Mücadele Anadolu'nun işgali sonrasında, önce yerel direnişler sonra ise düzenli ordu tarafından yönetilen silahlı mücadele ile kazanılmıştı. Bununla birlikte Türkiye'de de işgallere karşı pasif direnişin örnekleri olarak gösterebileceğimiz mitingler düzenlenmiş ve işgal kuvvetlerine protesto telgrafları çekilmişti.²¹ Ayrıca, İstiklal Harbi'ni yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da Anadolu topraklarını işgalden kurtarmak için bütün diplomatik yollar denenmiş, fakat bunlar sonuç vermemişti. Yine, Türkiye'de silahlı mücadele yerine diplomasi yoluyla emperyalist devletlerle uzlaşılabilmesini iddia edip savaşmayı reddeden, hatta farklı yöntemlerle savaşanlarla mücadele eden İstanbul Hükümetlerine rağmen, bu savaş vatan topraklarının müdafaası adına zaruri bir yöntem olarak ortaya çıkmıştı.²² Öte yandan, Hint Ulusal Hareketi, Swaraj (bağımsızlık) düşüncesi etrafında gelişen, şiddet içermeyen ve sivil itaatsizliği esas alan eylemlere dayanıyordu. *"Uğrunda ölmeyi göze alacağım birçok dava var ama uğrunda öldüreceğim hiçbir dava yoktur."* diyen Gandhi'nin en temel ilkesi şiddet içermeyen eylemler ve pasif direniş yöntemi olmuştu.²³ Bu noktada, Türk Millî Mücadelesi'nin önderi olan Mustafa Kemal Paşa'nın da "Savaş zarurî ve hayatî olmalıdır. Milletın hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça savaş bir cinayettir."²⁴ sözünü de akla getirerek, Türk milleti için İstiklal Harbi'nin bir ölüm-kalım mücadelesi olduğunu da belirtmek gerekir. Zira gerek işgalci Yunan ordusunun gerekse Fransız işgal kuvvetlerinin desteğini alan Ermeni çetelerinin Anadolu'da binlerce sivil Türkü katlettiği de bir vakiadır.²⁵ Buradan hareketle, her ulusal

¹⁸ *NMML Archives*, Indian National Congress Reports,, Amritsar, 34th Session, 27 Aralık 1919, (Hint Ulusal Kongresi Amritsar'da yapılan Pandit Motilal Nehru tarafından yapılan konuşma) Şöyle ki, Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilmesinden sonraki İngiliz politikası, Hint Müslümanlarının antiemperyalist duygularını uyandırmış ve Türkiye için İngilizlere karşı mücadele etme duygusunu güçlendirmişti. Bkz. *The Times of India*, 31 Ocak 1923, 13.

¹⁹ "Preparing for World Peace", *The Hindu*, 12 Kasım 1920, 1.

²⁰ *NMML Archives*, A.I.C.C 1, G-2/213/1931 (Kongre Partisinin 1931 yılı Sivil İtaatsizlik Hareketi hakkındaki raporları). Prepare for Coming Struggle For Freedom", *Hindustan Times*, 9 Mart 1929, 11; "Gandhi Fast Day Celebrations", *Indian Express*, 3 Ocak 1933, 2 Hint ulusal hareketinin yöntemleri için bakınız: Barbara D. Metcalf, Thomas R. Metcalf, A Concise History of Modern India, Cambridge University Press, Cambridge, 2006; Arthur D. Innes, A Short History of the British in India, Methuen and Co Ltd, London, 1915; Hermann Kulke, Dietmar Rothermund, Hindistan Tarihi, Çev. Müfit Günay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001; Peter Robb, *A History of India*, Hampshire: Palgrave Publishers, 2002.

²¹ Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede İstanbul Mitingler*, Yeni Matbaa: Ankara, 1975; Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 2002.

²² İstanbul Hükümetlerinin Millî Mücadeleye dair bakış açılarına dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş 1918-1919, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2021.

²³ Gandhi, otobiyografisinde kendi ifadesiyle satyagraha'nın nasıl ortaya çıktığını şu şekilde anlatır: "Biz Gujarati dilinde bu kavramı pasif direniş anlamında kullanırdık, İngilizcede de bu şekilde bir tanıma karşılık geliyordu. Sonra, Avrupalıların da katıldığı bir toplantıda kendi kendime bu kavramın, İngilizce karşılığının ne kadar dar olduğunu, esasında bu kelimenin zayıfın en güçlü silahı olarak kullanılabileceğini düşündüm. Tanımın İngilizce anlamı şiddeti ve nefreti de içine alıyordu, bunu düşündükten sonra Hint halkının kendi mücadelesini ve yönetimini ifade eden yeni bir kavram bulması gerektiğine karar verdim." Bkz: Mohandas. K. Gandhi, *An Autobiography or The Story of my Experiments With Truth*, çev. Mahadev Desai (Gujarati dilinden İngilizceye), Navajian Publishing House, Ahmedabad, t.y, 384.

²⁴ Bkz. *Atatürk'ün Söylem ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara, 2006; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

²⁵ Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu'daki mezalimi için bakınız: Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa Denizli 1919-1923*, Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara, 2006; Salim Gökçen, *Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri 1919-1923*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2006; Ermenilerin yaptığı mezalime dair bakınız: Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara, 1991; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları,

hareketin kendi tarihsel koşulları içerisinde ve zamanının ruhunu da hesaba katarak değerlendirilmesi gerektiği gerçeği, Hint ve Türk Ulusal Mücadeleleri üzerinden de görülebilir.

İki ülkenin modernleşme serüveninde en temel mukayese konularından bir diğeri de ulusal hareketin amacı noktasında ortaya çıkar. Ulusal hareketlerin temel amacının, elbette ki bağımsızlık idealini esas aldığı açıktır. Türkiye ve Hindistan'da modern devletin kuruluşuna giden süreçte de bu ideal doğal olarak öne çıkar. Türkiye'de Milli Mücadele yıllarında ayrılıkçı birtakım isyanlar baş göstermiş²⁶ ve İstanbul'daki Hükümetlerle bu hükümetlerin destekçileri Milli Mücadele'ye karşı çıkmışsa da halkın büyük bir çoğunluğu, mücadelenin önder kadrosu etrafında kenetlenmiş ve tam bağımsız üniter bir ulus devlet kurulabilmişti. Türkiye'de bunun başarılmasında nüfusun dinî açıdan görece homojen olmasının etkisi büyüktü. Hindistan'da ise tam tersine homojen değil heterojen bir dinî yapı söz konusuydu. Hindistan nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Hindularla Müslümanlar ayrı örgütlenmeler içerisinde, ayrı ayrı liderlerin etrafında birleşmişti. Bu doğrultuda, Hint Ulusal Hareketi İngiliz karşıtlığı temelinde sürerken, Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki Müslümanların ayrı bir İslam devleti *kurma talepleri* ortaya çıktı.²⁷ Bunda, büyük oranda Hindistan'ın dini ve kültürel bakımdan çok boyutlu yapısının, demografik çeşitliliğinin ve kendine has dinamiklerinin rol oynadığının altını çizmek gerekir.

Türk ve Hint Bağımsızlık Hareketleri açısından bir diğer ayırt edici nokta ise mücadele verilen emperyalist ülkelerin sayısıydı. Nitekim Hindistan'ın ulusal bağımsızlık hareketi tek bir emperyalist devlete yani İngiltere'ye karşı yürütülürken, Türkiye'de ise İngiltere, Fransa ve İtalya ile bunların emperyalist amaçları için Anadolu'da kullandığı Yunanistan ve Ermenistan'a karşı, hatta söz konusu bu iki devletin Anadolu'daki azınlıklarına karşı çok cepheli antiemperyalist bir mücadele verilmek zorunda kalındı. Bu durum, Türk Millî Mücadelesinin Hindistan'da olduğu gibi pasifist yöntemlerle değil de silah ve savaş yoluyla yürütülmesini belirleyen en temel etkenlerden birini teşkil etmekteydi.

İki ülkenin ulusal hareketinde öne çıkan farklılık kullanılan terminolojiye de yansımıştı. Şöyle ki, Hindistan'ın tarihi anlatısında bağımsızlığa giden süreç, Hindistan Bağımsızlık Hareketi, Hint Bağımsızlık Hareketi ve Ulusal Bağımsızlık Hareketi (National Independence Movement) şeklinde kavramsallaştırılır. Uluslararası literatürde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, kolonyal yönetimlere karşı ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri için "Ulusal Kurtuluş Hareketi" ifadesi kullanılmıştır. Türkiye için ise kendine has bir terminoloji ağırlık kazanmıştır. Resmî adı "Türk İstiklal Harbi" olmakla birlikte, hareketin millî niteliğine vurgu yapmak ve topyekûn mücadeleyi ifade etmek için, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1927 yılında söylediği *Nutuk*'unda da tercih ettiği, Millî Mücadele kavramı tercih edilmiştir.²⁸

Türkiye ve Hindistan'a dair bir diğer mukayese konusu ulusal hareketi örgütleyen kadroların sınıfsal karakteristiği ile kendisini gösterir. Zira, ulusal kurtuluş hareketleri, sosyolojik temelde toplumda belirli bir tabana karşılık gelir. Bu manada, Türkiye'de İstiklal Harbi'ni örgütleyen ve Cumhuriyeti kuran kadronun Osmanlı Devleti'nde aydın olarak tabir edilen askerî ve sivil bürokrasi içerisinde çıktığı görülmektedir.²⁹ Bununla birlikte, Milli Mücadele'ye toplumun her kesiminden katılım olmuştur. Türkiye'de Hindistan'daki kast sistemi gibi belirgin ve katı bir sınıfsal hiyerarşi olmadığı için Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ortaya koyduğu halkçılık ilkesi de tam manasıyla sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum yapısını öngörmektedir.³⁰ Hindistan'da ise ulusal talepler kolonyal yapı içinde görev yapan, Batı eğitimi alan, orta-üst sınıf aydınların öncülüğünde başlatılmıştır. Söz konusu aydınların öncülüğünde ortaya çıkan bağımsızlık talepleri, toplumsal ve sivil bir kesime doğru

Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1983; İsmet Binark, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara: 2001.

²⁶ Gerçekleşen ayrılıkçı isyanlar için bakınız: *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938 Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Haz. N. Bilal Şimşir, TTK Basımevi, Ankara 1991; *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, 2011.

²⁷ Hindistan'da Müslümanların bağımsızlık hareketi ve Pakistan taleplerine yönelik olarak bakınız: Yasmin Khan, *The Great Partition The Making of India and Pakistan*, Yale University Press, London, 2007; S. C. Bhatt, *The Great Divide: Muslim Separatism and Partition*, Gyan Publishing House, New Delhi, 1998, s. 99-101; K. H. Khurshid, *Memoirs of Jinnah*, Oxford University Press, Karachi, 1990, 43-44; Ayesha Jalal, *The Sole Spokesman Jinnah, The Muslim League and the Demand for Pakistan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, 57.

²⁸ Sabahettin Selek, *Millî Mücadele*, İstanbul: Örgün Yayınları, 2002, Cilt I, 1-25; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele: 1919-1922*, Ankara 1971-72, I-II; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1998, I-II.

²⁹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 67-117; Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul, 1965.

³⁰ Atatürk'ün halkçılık ilkesinin niteliği ve gelişimi açısından bakınız: Cezmi Eraslan, *Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları: İstanbul, 2003.

yayılmıştı. Bu açıdan, Hindistan'da ulusal talepler orta sınıf aydın kesimin önderliğinde toplumsal bir taban elde ederken, Türkiye'de askerî ve sivil bürokrasinin öncülüğünde gerçekleşmişti.³¹

Hindistan ve Türkiye'de ortaya çıkan ulusal bilinç siyasal, kültürel, dini ve toplumsal yapı çerçevesinde her toplumda kendine özgü bir şekilde gelişti. Şöyle ki, Millî Mücadele yıllarında dinî milliyetçi bir söylem hâkimdi. Bu manada, İslam dini toplumsal bütünleşmenin aracı olarak kullanıldı. Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilanından sonra yeni Türk Devleti'nin laik temeller üzerine inşa edilmesiyle birlikte, Türk milliyetçiliği daha seküler ve vatandaşlık temelinde tanımlanan bir milliyetçilik anlayışına evrildi.³² Hint ulusal kimliğinin oluşması ise Hindistan'ın dini ve etnik yapısından dolayı Türklerden farklı bir yol izledi. Hindistan'da ortaya çıkan ulus algısı, dini ve etnik farklılıklar nedeniyle tek bir kimlik üzerinden inşa edilmemiş, aksine dinî bakış açılarına ve yaşama biçimine dayanan bir yol izlemişti. Bu yönüyle, Hint ulusal kimliğinin oluşmasında din belirleyici bir unsurken, Cumhuriyet Dönemi'nde Türklerin ulus kimliği laik bir anlayış üzerine inşa edildi.

Türkiye Cumhuriyeti laik temeller üzerine inşa edilmiş, nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanlar teşkil ettiği için dinî temelli bir ayrılık gerçekleşmemişti, oysaki Hindistan'da durum tam tersine gelişti. Hindistan Bağımsızlık Hareketi laik bir temele oturmadığı gibi Hindistan'ın kurulması Pakistan Devleti'nin kurulmasıyla iç içe geçmiş, din esasına dayanarak bir millet tesis edilmiştir. Bu açıdan, Pakistan'ın inşa edilmesindeki temel unsurlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ve milliyetçilik anlayışının tam tersi bir örnek sergilemiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti laiklik ilkesini benimsemiş ve dinin devlet işlerini belirlememesi gerektiği ilkesinden hareket etmiştir. Bu açıdan Pakistan'ın kuruluşunu temellendiren ulus fikri sıklıkla tartışılmalı bir konu olmuştur. Örneğin, *Hindustan Times*'ta yapılan bir değerlendirmede Pakistan'ın kuruluş fikri ve milliyetçilik kavramı sorgulanmış, İslam'ın ilkelerine ters düştüğü ileri sürülmüştür.³³

3. Amaç Laik ve Modern Bir Devlet Kurmak: Karizmatik Liderlerin Benzeşen Vizyonları

Modern çağlarda gerçekleşen bütün devrimler karizmatik bir liderin ya da liderlerin etrafında örgütlenmiş, bu liderlerin düşünce dünyası ve vizyonu devrimin niteliklerini de büyük ölçüde şekillendirmişti. Bu açıdan bakıldığında, Türk Devrimi'nin de büyük ölçüde karizmatik bir lider etrafında örgütlenerek onun ideal devlet modeli üzerinden şekillendiği görülmektedir. Türk Devleti'nin kurucu kadroları arasında pek çok isim bulunmakla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk karizması ve siyasî/askeri yetenekleri sayesinde Şevket Süreyya Aydemir'in de belirttiği gibi "tek adam olmayı" başarabilmişti. Hindistan'da ise yine karizmatik lider olgusu görülmekle birlikte, sosyolojik yapısı gereği farklı toplumlar tarafından farklı karizmatik liderler benimsenmişti. Bu açıdan bakıldığında, Hintli Müslümanların önemli bir kesimi için lider pozisyonunda Muhammed Ali Cinnah dururken, Hindular, Müslümanların bir kısmı ve diğer dinî unsurlar açısından ön plana çıkan liderler Jawaharlal Nehru ve Mohandes K. Gandhi idi. Karizmatik liderlik tanımı bakımından³⁴, kitleleri harekete geçiren ve ulusal hareketi örgütleyen önderin Mahatma Gandhi olduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye ve Hindistan ulusal hareketinde bir diğer ortak yön, ulusal hareketin başarıya ulaşmasında karizmatik liderin rolünün belirleyici olmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk Millî Mücadelesi bunun tipik bir örneğidir. Her ne kadar Millî Mücadele'nin başında yerel liderler önemli bir rol üstlenmiş olsa da karizmatik lider figürü Türk ulusal hareketini birleştirip aynı ideale odaklayan kilit bir rol oynamıştı. Öte yandan, Hindistan için de aynı durum Gandhi için söylenebilir. Nitekim Hint ulusal hareketi süresince birçok lider ortaya çıkmakla birlikte, Gandhi gerek karizması gerekse farklı unsurları aynı ideal etrafında birleştirmesi bakımından Atatürk'le benzer yönler taşır.

İki ülkenin modernleşme rotasını belirleyen liderlerinin vizyonu birbiriyle örtüşen özellikler taşır. Nitekim Jawaharlal Nehru ve Mustafa Kemal Atatürk'ün inşa etmeye çalıştıkları devletlerin temel karakteristikleri birçok açıdan benzerlikler taşır. Örneğin, Hintli yazar Sumandra Bose, Nehru ve Atatürk'ün seküler vizyonunun

³¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967, 48-50; Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 10. Baskı, İletişim Yayıncılık: İstanbul: 2004, 152- 153.

³² Millî Mücadele Dönemi Türk Milliyetçiliğinin dinî karakteri için bakınız: Gülbeyaz Karakuş, "Türkiye'de Milliyetçi Kimliğin Dinî Temelleri", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 41, S. 2, 131-142; Cemil Koçak, *Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik*, Tanıl Bora (ed), İletişim Yayınları: İstanbul, 37-43.

³³ "The Role of Islam in Nationalism", *Hindustan Times*, 30 Aralık 1939, 9.

³⁴ Pfaff, Steven, "Nationalism, Charisma and Plebiscitary Leadership: The Problem of Democratization in Max Weber's Political Sociology", *Sociological Inquiry*, 2002, c. 72, sayı:1, 81-107; Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Çev. Hans Gerth ve C. Wright Mills, Oxford University Press, New York 1946; Anthony Giddens, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

benzerliğini, iki ülkenin anayasasından benzer örnekler sunarak ortaya koymuştur. Bose, anayasal ve demokratik rotasındaki benzerliğin yanı sıra, anayasayı şekillendiren entelektüellerin ve milliyetçilik anlayışının benzerlikler gösterdiğini ileri sürer. Bu doğrultuda 1926 yılında Medeni Kanun çıkarılırken Mahmut Esat Bozkurt tarafından yapılan bir konuşmada laikliğin önemi ve dinin siyasetten ayrılmasının gerekliliği ifade edilirken; aynı şekilde bağımsız Hindistan'ın anayasasının hazırlanmasına önemli bir katkı sunan Bhimrao Ramji Ambedkar da laikliği en önemli unsur olarak ele almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında laiklik Anayasanın değişmeyen ilk dört maddesiyle garanti altına alınmış, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti” olduğu hükmüyle ifade edilirken, 1947'de kurulan bağımsız Hindistan'ın tüm dinlerin ve farklılıkların garantisi konumunda olduğu Anayasa'da ifade edilmiştir.³⁵ Nitekim Hindistan'ın 1950 yılında yapılan ilk anayasasında, Hindistan seküler bir devlet olarak nitelendirilmese de çok-dinli kavramı kullanılmış, devletin her dine eşit mesafede durması gerektiği ilkesi esas alınmıştır.³⁶

Türkiye'de laik devlet anlayışına dayanan bir devlet kurulmuş, laiklik devletin altı temel ilkesinden biri olmuştur. Türk devriminin karakteristiği olan laiklik ilkesi Atatürk'ü örnek alan Hintli lider Nehru tarafından da uygulanmaya çalışılmış fakat Hindistan'ın çok dinli yapısı nedeniyle uygulanamamıştır. Fakat Hindistan'daki çoklu din yapısı ve diğer unsurlar dikkate alındığında laikliğin uygulanıp uygulanmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, esas dikkat çekilmesi gereken nokta bunun Hindistan'da uygulanmaya çalışılması ve Türk Devrimi'nin ilkelerinden ilham alınmış olmasıdır.³⁷

Türkiye ve Hindistan ulusal hareketinin bir diğer ortak yönü devrimci karakteristiğidir. Hindistan'daki milliyetçi fikirlerin³⁸ İngiliz karşıtı niteliği hareketin devrimci yönünü ortaya koyar. Zira ulusal devrim, var olan sömürge düzenini yıkıp, yerine bağımsız bir siyasî düzen kurmayı hedef alır. Bu bakımdan, Hindistan'da Müslüman ve Hinduların siyasî örgütlenmesiyle ortaya çıkan ulusal talepler, İngiliz sömürge idaresini yıkmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, 1885'te kurulan Hint Ulusal Kongresi, İngilizlerin desteğiyle kurulmuş olsa da kitlesel bir destek kazandığında İngilizler tarafından engellenmek istenmiş, ulusal hareket çeşitli müdahalelerle sindirilmeye çalışılmıştır.³⁹ “Özgürlüğümüz, gökten düşmeyecek, onu savaşıarak alacağız. Yeterli fedakârlığı gösterdiğimizde ve cesaretimizi ispatladığımızda, İngilizlerin bize özgürlüğümüzü vermek zorunda kalacak.” diyen Gandhi, ulusal hareketin başından itibaren devrimci bir ideal gütmüştür. Türk Devrimi'nin de en temel özelliklerinden birinin devrimci yönü olduğu açıktır. *Bütün millet, bütün dünya bilsin ki, en sonunda millet tam bağımsızlığının temin edildiğini görmedikçe, yürümeye başladığı yolda bir an durmayacaktır.*⁴⁰ Diyen Mustafa Kemal Paşa, her vesileyle Türk Millî Mücadelesinin devrimci niteliğine ve hedefine vurgu yapmıştır.

4. Türk Devrimi'nin Hint Ulusal Hareketine Tesirleri

İki ülkenin birbirine etkisi ve ulusal hareketin gidişatına yönelik tesirler iki ülke arasında kurulan çeşitli etkileşimler üzerinden okunabilmektedir. Bu anlamda, Türk Millî Mücadelesinin temel hedefinin, argümanlarının ve karizmatik liderinin Hint Ulusal Hareketi üzerinde önemli bir tesir bıraktığı; öte yandan Türkiye açısından ise Hint halkının bağımsızlık mücadelesinin büyük bir hayranlık ve içtenlikle desteklendiği görülür.

Türkiye ve Hindistan'ın mücadelesinde, ulusal hareket sürerken aynı paralelde kurulan etkileşimlerin önemine de burada vurgu yapmak gerekir. Nitekim Hint İstiklal Hareketi'nin antiemperyalist bir nitelik taşıyan ve 20.

³⁵ Bose, *Secular States, Religious Politics- India, Turkey and Future of Secularism*, 41-43. Bkz. Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches Vol. I, Delhi: Government of India, 1979; Hindistan anayasasında laiklik ve din özgürlüğü şu şekilde ifade edilir: “Freedom of conscience and free profession, practice and propagation of religion” Bkz. *The Constitution of India*, Government of India, New Delhi; *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Ankara: TBMM Basımevi, 2020, 19.

³⁶ Sumandra Bose, *Secular States, Religious Politics- India, Turkey and Future of Secularism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, 1-4. Ayrıca bkz. İhsan Tayhani, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli Laiklik”, *TİTE Dergisi*, S.43, Bahar 2009, 517-529; Ayrıca bkz. Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kırılma Yayınları, Ankara, 2004; Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara: TTK Basımevi, 1998.

³⁷ Türk Devrimi'nin Doğu milletleri üzerindeki yankıları için bakınız: Paul Genzton, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev. Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001; Barış Doster, *Atatürk, Türk Dünyası ve Mazlum Milletler*, Asikitap Yay, İstanbul, 2020; Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

³⁸ Hindistan bir İngiliz sömürgesi olmasına rağmen, öncelikle 1857 yılında İngiliz karşıtı başlayan ilk bağımsızlık talepleri, Hindu-Müslüman ayırt etmeden halkın desteğiyle İngiliz karşıtı bir tepkiyle büyüdü. Ulusal hareketin ilk adımı olarak nitelendirilen bu hareket, İngilizlerin deyimiyle az kalsın buradaki hâkimiyeti yitirecekleri bir noktaya gelmişti. Bkz. G. W. Forrest, *The Indian Mutiny 1857-1858* Vol III, Calcutta: Military Department Press, 1902, 426-432; Gellner Ernest, *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press, 1983.

³⁹ Bu nedenle, Hint Ulusal Kongresi oturumlarını İngilizlerin müdahalesinden korunmak için farklı şehirlerde yapmıştı.

⁴⁰ *Atatürk'ün Söylem ve Demeçleri*, Cilt II, 1923, 110.

Yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Anadolu'daki Millî Mücadele'den esinlenmemiş olması mümkün değildir. Aynı zamanda, Türk Ulusal Hareketi'nin Hindistan Ulusal Hareketi'nden çok önce gerçekleşmiş ve başarıyla sonuçlanmış olması da elbette bunda etkili olmuştur. Hintli yazar Muhammed Sadık'a göre Türk Millî Mücadelesi ve Devrimi, Hint toplumundaki sömürge karşıtı duyguyu belirginleştirmiş, böylelikle Hint Ulusal Hareketi henüz ilk aşamalarında olsa da sömürge karşıtı anlayış daha belirgin hale gelmişti.⁴¹ Bu doğrultuda, İstiklal Savaşı'nın antiemperyalist tonunun Hint toplumundaki sömürge yönetiminin sorgulanmasına giden sürecin önünü açtığı ya da en azından ilham kaynağı olduğu görülmektedir.

Karşılıklı etkinin ilk tezahürü Hindistan'da Mustafa Kemal Paşa'ya yönelmişti. Onun liderliğinin ve fikirlerinin, Hint alt kıtasını büyük ölçüde etkilediği ileri sürülebilir. Hindistan'daki Türkiye'nin karizmatik liderine yönelik bu ilginin tezahürleri, Hint Ulusal Hareketi'nin Hindu-Müslüman siyasî örgütlerinde, liderlerin söylemlerinde ve dönemin basınında açıkça görülür. Mustafa Kemal Paşa'nın karizmatik liderliği, kitleleri sürüklemesi, bağımsızlık mücadelesi, modern devletin kuruluşundaki rolü ve reformları büyük bir takdir görmüş, bağımsız Hindistan'da gerçekleştirilmesi gereken adımlarla özdeşleştirilmiştir.⁴² Bu doğrultuda, Hindistan'ın kurucu liderlerinin bazı noktalardan ondan esinlendiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa'yı *Doğu'nun büyük kurucusu* olarak nitelendiren Nehru, Ondan etkilendiğini kendi ifadesiyle şu şekilde belirtir:

"Kemal Atatürk ya da o zamanki adıyla Kemal Paşa benim gençlik günlerimin kahramanıydı. O sıralarda, bizler kendi özgürlük savaşımızın içinde uğraşıp duruyorduk! Ben de birçok arkadaşıyla birlikte, hapisten hapse atılıyordum. Tutukluysen bile, Kemal Paşa'nın Türkiye'yi yabancıların yönetiminden ve etkisinden kurtarmak için gösterdiği çabayı büyük bir ilgiyle izliyorduk. Yunanlıları Anadolu'da yendiğine ilişkin haberi hapisanede nasıl bir coşkunlukla karşıladığımızı ve kutladığımızı anımsıyorum. Daha sonra, yaptığı reformları okumuş ve çok etkilenmiştik. Bütün reformların Türkiye'nin toplumsal yapısına nasıl uygulanacağına ve uyacağına dair açık bir fikrimiz yoktu ama, K. Atatürk'ün Türkiye'ye modernizmi getirmesi beni büyük ölçüde etkilemiş ve ona karşı duyduğum hayranlığı arttırmıştı..."⁴³

Türk Ulusal Hareketi'nin Hint Ulusal Hareketi'ne ilham kaynağı oldu. Hint ve Türk belgeleri mukayeseli olarak incelendiğinde Türkiye'nin Hint Hareketi'ne tesirlerinin ideolojik, siyasî, sosyal ve kültürel pek çok alanı kapsadığı görülür.⁴⁴ Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi ve modern devletin kuruluşu, Hindistan'da önemli bir zihinsel kırılma yaratmış, Batı'ya karşı bir zafer kazanılabileceği algısını güçlendirerek ulusal hareketin meşruiyetini artırmıştır. Zira bu etkinin Hint Müslümanlarının yanı sıra Hindu liderler üzerinde de büyük bir tesir uyandırdığı görülür. Nitekim Muhammed İkbâl, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve reformlarının İslamiyet'in özünü çelişmediğini ifade etmiş, Halifeliğin anlamına yüklenen misyonun gerçekliğini yitirdiğini ileri sürmüştür. Muhammed İkbâl, Türkiye'nin laik ve modern cumhuriyetini takdir ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

"Bana göre, Türkiye'de olanlar gayet mantıklı ve gereklidir. Bu hususu tartışmaya bile lüzum yoktur. Zira Cumhuriyet rejimi ve Türkiye'nin değişimi İslam'ın hükümleriyle gayet uyumlu olmakla birlikte, aynı zamanda İslam dünyasındaki yeni güçler ve dinamikler düşünüldüğünde bir gereklilik haline gelmişti."⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babası Mustafa Kemal Paşa, ulusal hareketi örgütlemesi ve kazandığı askerî zaferlerin yanı sıra bağımsız bir devleti kurduktan sonraki adımlarıyla da Hindistan'a tesir etmiştir. Türkiye Millî Mücadelesinde askerî safhanın tamamlanmasından sonra demokratik bir yönetim modelinin benimsemesi ve Cumhuriyetin ilan edilmesi, Hindistan'da büyük bir başarı olarak görüldü. Örneğin, *Hindustan Times* gazetesi

⁴¹ Muhammed Sadık, *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, çev. Funda Keskin Ata, Ankara: TTK Yayınları, 2018, 11.

⁴² "The New Turkey Kemal's Achievements", *Muslim Outlook*, 18 Ekim 1927, 1; "Turkey of Today", *Hindustan Times*, 21 Nisan 1929, 2.

⁴³ Türkkaya Ataöv, *Hindistan Siyaset Yazıları*, Güzelış Ofset Ltd, Ankara, 2002, 12; Türkkaya Ataöv, "Hindistan'ı Düşünürken", *Vatan*, 18 Aralık 1977, 1; Jawaharlal Nehru'nun 3 Ekim 1963 tarihli bu konuşması için bakınız: Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India*, Penguin Books, New Delhi, 1981.

⁴⁴ Asya toplumlarında milliyetçiliğin yükselişine Doğu ülkelerinde yaşanan başarılı devrim hareketleri de önemli bir katkı sundu. Japonya'nın Rusya karşısındaki başarısı (1905), Jön Türk Devrimi (1908), İran Devrimi (1909) ve Çin devrimi (1911) Hint alt kıtasında milliyetçi fikirleri olumlu yönde etkiledi. Dünyadaki başarılı örneklerin yanı sıra Jön Türklerin fikirleri Hint milliyetçiliğini üzerinden doğrudan etkili oldu. Nemai Sadhan Bose, *The Indian National Movement An Outline*, Calcutta: Ananda Press, 1974, 58. İki ülke arasında kurulan ilişkilerin temelleri ve sömürge Hindistan ile kurulan ilişkilerle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Bahar İzmir, *Türkiye-Hindistan İlişkileri 1919-1947*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2022. Ayrıca bkz. Yalçın Kayalı, "Yeniden Asya Açılımı Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri", *Asya-Pasifik Çalıştay: Yeniden Asya Açılımı Çerçevesinde Fırsatlar ve Zorluklar Bildiriler Kitabı*, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Yayınları, (Ed. A. Merthan Dünder, Mehmet Özyay) 2022, 165-186.

⁴⁵ Muhammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Dodo Press, y.y, 2009, 184.

Mustafa Kemal'in yıkılmakta olan bir imparatorluktan modern bir devlet inşa ettiğini, kurucu liderin vizyonunun ulusal hareketin yönünü tayin ettiğini belirtmekteydi.⁴⁶

Türk Devrimi'nin Hindistan'a bir diğer etkisi Hindistan'ı oluşturan dinî unsurlar üzerinden okunabilir. Bu anlamda, elbette ki ortak din ve medeniyet algısıyla Türkiye'ye tutunan Hint Müslümanlarının algısındaki değişimler başta gelir. Özellikle 19. yüzyılın sonundan itibaren, Osmanlı Devleti ile Müslümanlar arasında inşa edilen ilişkiler statik kalmamış, konjonktürel dinamiklerle değişim göstermişti. Şöyle ki, dönemin koşulları ve İngilizlerin tutumu, Müslümanların zihinsel algısında ciddi kırılmaları beraberinde getirdi. Şöyle ki, Hint Müslümanlarının Mustafa Kemal'e, Halifeye ve İstanbul Hükümetine yönelik algısı, bu süreçte beklenenden farklı bir seyir izledi. Şöyle ki, Hint Müslümanlarının *kutsalları* ve genel kabuller savaş yılları ve sonrasında büyük bir değişime uğradı.⁴⁷ Örneğin, İngilizlerle ortak hareket eden İstanbul Hükümeti'ne karşı; bağımsızlık için savaşan Mustafa Kemal Hint Müslümanlarının doğal bir müttefiki haline gelmişti.⁴⁸ Dolayısıyla, Türkiye'deki ulusal hareketin yönünün, Hint Müslümanlarının genel kabullerini de derinden sarstığı ve bir değişime sevk ettiği söylenebilir.

Türk Millî Mücadelesinin başarısı, Hindistan'da bağımsız bir devlet fikrine olan inancı kuvvetlendirmiş, İstanbul ve Anadolu Hükümeti'ne yönelik ön kabulleri kırmıştır. Hint Ulusal Hareketi'ne örnek teşkil eden Türk Millî Mücadelesi, modern, laik ve özgür bir devlet mefhumunun mümkün olduğunu göstermiş, Hint Müslümanlarını da bağımsız bir devlet idealine yöneltmişti.⁴⁹ Jawaharlal Nehru'ya göre, Türkiye bağımsız ve özgür bir ülke olarak elde ettiği başarılarla Hint Müslümanlarına bir ideal sunmuştur.⁵⁰ Bu bakımdan, Türk Devrimi'nin tesirlerinin Hint Müslümanlarının zihinsel algısında ve genel kabullerinde önemli değişimler meydana getirdiği ileri sürülebilir.⁵¹ Elbette ki Hindistan'daki tüm Müslümanların aynı zihinsel süreçten geçtiği söylenemez. Zira Hindistan'da Pakistan'ı ortaya çıkaran ve İslam milliyetçiliğini geliştiren fikirlerin de zemini güçlenmekteydi. Fakat Hindistan bölündüğünde, bölünmeye karşı çıkan ve Hindistan'ın bağımsızlığı adına Hint Ulusal Kongresi ile ortak hareket eden önemli bir Müslüman nüfus da bulunmaktaydı.

Türk Devrimi'nin etkisi elbette ki yalnızca Hindistan'daki Müslümanlar ile sınırlı değildi. Nitekim Hindular da Türklere sempati duymuş, İşbirliği Yapmama Hareketi ile Türk Devrimi'ne destek vermişlerdir. Zira Millî Mücadele yıllarında gönderilen yardımların Hindu-Müslüman dayanışması ortaklığında tüm halktan temin edildiğini belirtmiştik. Yine, Türkiye'nin Hindular üzerindeki zihni etkisi, büyük oranda Hinduları temsil eden siyasi yapılar ve liderlerin söylemlerine yansımıştır. Örneğin, Hint Ulusal Kongresinin oturumlarında, Türkiye ve Mustafa Kemal'in kazandığı zaferlere sıklıkla atıf yapılmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin başarıları ön plana çıkarılmıştır. Buradan hareketle, Türk-Hint ilişkilerindeki ilk evrenin daha çok dinî ve siyasî saikler üzerinden şekillendiği, fakat Türkiye'ye yönelik bu desteğin Müslümanlarla sınırlı kalmayarak tüm Hint toplumuna sirayet ettiği görülür. Yine, bu doğrultuda Türk Devrimi'nin Hint toplumundaki Müslüman ve Hindu gibi ayrımları azaltarak, istiklal adına savaşıma yolunda bir olma duygusunu güçlendirmiş, ulusal hareketin kitlesel bir zemin kazanmasına katkı sunmuştur.

İki ülkenin istiklal mücadelesi birbirinden çok farklı süreçlerden geçerek ilerlese de ikisi de Cumhuriyet rejimini benimsemiştir. İki ülkede benimsenen cumhuriyet rejiminin toplumda ayırım gözetmeden eşit haklar ve eşit vatandaşlık ilkesini benimsediği görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de Saltanatın kaldırılıp Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesinin de Doğulu devletlerde ilan edilecek Cumhuriyet rejimlerine ve bu doğrultuda Hindistan'ın da bir Cumhuriyet olmasına dolaylı olarak tesir ettiği söylenebilir.

⁴⁶ What Modern Turkey Stands For", *Hindustan Times*, 1 Mart 1943, 1.

⁴⁷ *NMML Microfilm Archives*, Lord Montagu Private Papers, Mss Eur D 523, 25 Haziran 1920, (From Lloyd George to Montagu); *National Archives of India (NAI)*, Foreign and Political Department, External Files-Secret/34-X, 13 Mart 1924, (Türkiye'de Halifeliğin kaldırılmasına dair İstanbul Yüksek Komiserliğinden Hindistan Hükümetine gönderilen rapor). 542 "The Khilafat Problem", *Civil and Military Gazette*, 14 Mart 1924, 3.

⁴⁸ *NMML Archives/ Mevlâna Muhammed Ali Papers/ MOH-L 4433/ 28 Mayıs 1920*, (Hint Hilafet Komitesi adına Montagu'ya gönderilen Türkiye'deki Gelişmeler ve Halifelik üzerine yazı).

⁴⁹ N. Akmal Ayyubi, "Hindistan Türklere Neler Borçludur?", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, C. 2, S. 2-3, 278.

⁵⁰ Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India*, New Delhi: Penguin Books, 1981, 377.

⁵¹ Elbette ki Hindistan'daki tüm Müslümanların aynı zihinsel süreçten geçtiği söylenemez. Zira Hindistan'da Pakistan'ı ortaya çıkaran ve İslam milliyetçiliğini geliştiren fikirlerin de zemini güçlenmekteydi. Fakat Hindistan bölündüğünde, bölünmeye karşı çıkan ve Hindistan'ın bağımsızlığı adına Hint Ulusal Kongresi ile ortak hareket eden önemli bir Müslüman nüfus da bulunmaktaydı.

Sonuç

Sonuç olarak, iki ülke ilişkilerinin ortak yönleri ve farklılıklarının olduğu, tarihsel süreçte birbirinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda iki ülkenin kendine özgü koşulları düşünüldüğünde ilişkilerin çok katmanlı ve girift olduğu açıktır. Zira bu bakımdan iki ülke ilişkilerinin temellerinin pek çok alanda gelişerek güçlendiği ve en önemlisi de iki ülkenin gerek coğrafi gerekse de siyasi bakımdan bu denli farklı olmasına rağmen, güçlü bir etkileşim düzeyinin görülmüş olmasıdır. Bunda, dini unsurların yanı sıra siyasi, ideolojik, tarihsel ve kültürel temelde inşa edilen ortaklık algısının ve belirtilen motivasyonların etkili olduğu sonucuna varılabilir.

Yine, hiçbir zaman bir sömürge statüsünde olmayan Türkiye ile iki yüzyıldan fazla süre bir İngiliz sömürgesi (Taç Kolonisi) statüsünde bulunan Hindistan'ın bu denli ortaklık taşıması dikkate değerdir. Üstelik, ilişkilerin temel omurgasının Hilafet üzerine inşa edildiği de dikkate alınır, bağımsız Hindistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ve ilkeleriyle bu denli benzerlikler taşıması anlamlıdır. Bağımsız Hindistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin liderlerinin vizyonu, modern devleti dönüştüren reformları ve niteliği oldukça büyük benzerlikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu etki, Türk Devrimi'nin Doğu medeniyeti üzerinden bıraktığı genel etkiden çok daha fazlasını ifade etmektedir. İki ülkenin modern devlet sürecindeki bu benzerlikte, Hilafet motivasyonu üzerinden temellenen ikili ilişkilerin 1924 sonrasında farklı alanlarda da devam etmesinin etkili olduğu ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle, 1924 sonrasında Türk Devrimi ve reformları Hilafet motivasyonunun da ilerisine geçmiş, farklı parametrelerle kurulmaya ve iç içe geçmeye devam etmiştir. Bu anlamda, söz konusu etkinin Türk Devrimi'nin Hindistan'ın liderleri ve kurucu kadrosu üzerindeki bıraktığı etkiden ileri geldiği iddia edilebilir.

İki ülkenin bağımsızlık mücadelelerinin antiemperyalist yönü birçok açıdan benzeşmekle birlikte her ülkenin kendine özgü koşulları söz konusu mücadelenin farklı yöntem ve araçlarla yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye Millî Mücadele yıllarında Hindistan'dan farklı olarak birden fazla emperyalist ülkenin işgallerine karşı silahlı mücadele vermek zorunda kalmıştır. Bu mücadeleyi başarıya ulaştırmasındaki en büyük etkenlerden biri hiçbir zaman tam manasıyla sömürgeleşmemiş olan bir devletin köklü geleneklerine ve kadrolarına sahip olunmasıdır. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde pasifist bir politikanın tercih edilmesinin de ise ülkenin iki yüzyıllık bir sömürge geçmişine sahip olmasından kaynaklanan gerekli askerî ve sivil kadroların yokluğunun etkili olduğu düşünülmektedir.

Hindistan ve Türkiye'nin bağımsızlık süreçlerindeki farklılıklar zorunlu koşulların bir sonucu olmakla birlikte her iki ülkenin bu süreç neticesinde elde ettiği sonuçlar da farklılık arz eder. Nitekim Türk İstiklâl Harbi neticesinde tam bağımsız ve üniter bir modern devlet kurulabilmişken yine Hindistan'ın kendine özgü koşulları bağımsızlığı bölünmeyle birlikte getirmiştir.

Kurucu babalarının bağımsız ve modern bir devlet kurma vizyonları pek çok açıdan örtüştüğü için her iki ülkede gerçekleştirilen ve toplumun üstyapısını şekillendirecek olan reformlar da benzerlik gösterir. Bununla birlikte öncüllük ve ardıllık ilişkisi çerçevesinde gerek bağımsızlık mücadelesi ve gerekse modern devletin inşa süreci pek çok açıdan Hindistan'ı etkilemiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

National Archives of India (NAI)

Nehru Memorial Museum and Library (NMML) Archives

NMML Microfilm Archives

Resmi Yayınlar

The Constitution of India, Government of India, New Delhi.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, TBMM Basımevi, Ankara, 2020.

Telif Eserler

Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara: Kırılmaç Yayınları, 2004.

_____. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: 1998, I-II.

Albayrak, Mustafa. "Atatürk ve Anti-Emperyalizm", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5 (20), 1996.

Alev, Ali. *Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri*. İstanbul: Koral Yayınları, 1990.

Arıburnu, Kemal. *Millî Mücadelede İstanbul Mitingler*, Yeni Matbaa: Ankara, 1975.

Ataöv, Türkkaya. *Hindistan Siyaset Yazıları*, Ankara: Güzelış Ofset Ltd, 2002.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Cilt II, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.

Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Cilt I-II-III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Ayyubi, N. Akmal. "Hindistan Türklere Neler Borçludur?", *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, C. 2, S. 2-3.

Belgelerle Ermeni Sorunu, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1983.

Berkes, Niyazi. *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul. 1965.

Bhatt, S. C. *The Great Divide: Muslim Separatism and Partition*, Gyan Publishing House, New Delhi, 1998.

Binark, İsmet. *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara: 2001.

Bose, Nemai Sadhan. *The Indian National Movement An Outline*. Calcutta: Ananda Press, 1974.

Bose, Sumandra. *Secular States, Religious Politics- India, Turkey and Future of Secularism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Chatterjee, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World*. London: Zed Books, 1993.

Cöhce, Salim. "Türk İstiklal Savaşı ve Hindistan Müslümanları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XIII, Mart 1997, Sayı: 37.

Desai, A. R. *Social Background of Indian Nationalism*, Bombay: The Popular Press, 1948.

Doster, Barış. *Atatürk, Türk Dünyası ve Mazlum Milletler*. İstanbul: Asikitap Yay, 2020.

Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches, Vol. I, Delhi: Government of India, 1979.

Eraslan, Cezmi. *Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları: İstanbul, 2003.

Erol, Mine. *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, İleri Basımevi: Giresun, 1972.

Farooqi, Rahman. *Mughal-Ottoman Relations: A Study of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748*, Delhi: Jaiyad Press, 1989.

Forrest, G. W. *The Indian Mutiny 1857-1858*. Vol III, Calcutta: Military Department Press, 1902.

- Gault, Minault. *The Khilafat Movement*, New York: Colombia University Press, 1982.
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press, 1983.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, 2011.
- Genziton, Paul. *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. çev. Fethi Ülkü, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001.
- Giddens, Anthony. *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Gökçen, Salim. *Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri 1919-1923*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2006.
- Güngör, Celaleddin. *Sömürgeci Ulusa Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.
- Hobsbawm, E. J. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*. Çev. Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Innes, Arthur D. *A Short History of the British in India*. London: Methuen and Co Ltd, 1915.
- Iqbal, Muhammad. *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. Dodo Press, 2009.
- İnan, Afet. *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938 Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Haz. N. Bilal Şimşir, Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- İsmayilov, Zaur. *Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve Kafkasya'da Sovyet Etki Alanının İnşası*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Jalal, Ayesha. *The Sole Spokesman Jinnah, The Muslim League and the Demand for Pakistan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Jeaschke, Gotthard. "Mondros'a Giden Yol", *Belleter*, Cilt: XXVIII, Sayı: 109, 1964.
- Karakaya, Ali. *Millî Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Başkent Matbaa: Ankara, 2001.
- Karakuş, Gülbeyaz. "Türkiye'de Milliyetçi Kimliğin Dinî Temelleri", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 41, S. 2, 131-142.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- Kasalak, Kadir. *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991.
- Kayalı, Yalçın. "Yeniden Asya Açılımı Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri", *Asya-Pasifik Çalıştayı: Yeniden Asya Açılımı Çerçevesinde Fırsatlar ve Zorluklar Bildiriler Kitabı*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, A. Merthan Dünder; Mehmet Özyay (ed), 2022.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Khan, Yasmin. *The Great Partition The Making of India and Pakistan*, Yale University Press, London, 2007.
- Khurshid, K. H. *Memoirs of Jinnah*, Oxford University Press, Karachi, 1990.
- Koçak, Cemil. *Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed), İletişim Yayınları: İstanbul, 2002.
- _____. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Koloğlu, Orhan. *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Kulke, Hermann, Rothermund, Dietmar. *Hindistan Tarihi*. çev. Müfit Günay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001.
- Kurat, Yuluğ Tekin. "Bir İmparatorluğun Son Nefesi: Monduros", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 48, 1971, ss.38-43.
- Metcalf, Barbara D; Metcalf,Thomas R. *A Concise History of Modern India*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Mohandas. K. Gandhi, *An Autobiography or The Story of my Experiments With Truth*, çev. Mahadev Desai (Gujarati dilinden İngilizceye), Ahmedabad: Navajian Publishing House, t.y.
- Nehru, Jawaharlal. *The Discovery of India*, New Delhi: Penguin Books, 1981.

Öke, Mim Kemal. *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara, 1991.

Öktem, Niyazi, "Max Weber", *İstanbul Üniv. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1994, C. 54, Sayı: 1-4, 369-384.

Özalp, Kâzım. *Millî Mücadele: 1919-1922*. Ankara 1971-72, I-II.

Özcan, Azmi. *Pan-Islamism Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*. Leiden: Brill, 1997.

Pasha, Aftab Kamal. *India and Turkey: Past and Emerging Relations*, Delhi: Academic Excellence, 2006.

Pfaff, Steven, "Nationalism, Charisma and Plebiscitary Leadership: The Problem of Democratization in Max Weber's Political Sociology", *Sociological Inquiry*, C. 72, Sayı:1, 2002, 81-107.

Robb, Peter. *A History of India*, Hampshire: Palgrave Publishers, 2002.

S.R, *Turkey and India or Our Indian Muslims A Question of the Present Crisis*, Londra, 1994.

Sadıq, Muhammed. *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Selek, Sabahettin. *Millî Mücadele*. İstanbul: Örgün Yayınları, 2002, Cilt I.

Smith, Antony D. *Nationalism in the Twentieth Century*. Canberra: ANU Press, 1979.

Şahingöz, Mehmet. "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 2002.

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C. 2, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978.

Tayhani, İhsan. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli Laiklik", *TİTE Dergisi*, S. 43, Bahar 2009, 517-529.

Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa Denizli 1919-1923*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara, 2006.

Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, Genel Kurmay Basımevi, 1962.

Weber, Max. *From Max Weber: Essays in Sociology*. çev. Hans Gerth ve C. Wright Mills, New York: Oxford University Press, 1946.

Sürelî Yayınlar

Civil and Military Gazette

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Millîye

Hindustan Times

İrade-i Milliye

Muslim Outlook

New York Times

The Hindu

The Scotsman

The Times of India

Vatan

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 219-240.

Geliş/Received: 09.07.2023

Kabul/Accepted: 15.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1324821

(Araştırma Makalesi/Research Article)

CUMHURİYETÇİ GÜVEN PARTİSİ'NİN YAYIN ORGANI OLAN ATAYOLU DERGİSİ ÜZERİNDEN TURHAN FEYZİOĞLU'NUN ATATÜRKÇÜLÜĞÜNÜN ANALİZİ

ANALYSIS OF TURHAN FEYZİOĞLU'S ATATURKISM THROUGH ATAYOLU MAGAZINE, THE PUBLISHING ORGANIZ OF THE REPUBLIC GÜVEN PARTY

UMUT C. KARADOĞAN*

ÖZ

Dünyada başlayan bağımsızlık savaşlarının neticesinde kazanan ve kaybeden devletler olmuş, yeni düşünce sistemleri, ideolojiler doğmuştur. Söz konusu büyük savaşı veren milletlerden olan Türkler, yenilgiyi kabullenmeyerek mücadelelerine kaldıkları yerden devam etmiş ve cephede kazandıkları başarının bir benzerini masa başında da elde ederek yeni, millî ve üniter bir devletin temellerini atmışlardır. İşte bu mücadelenin liderliğini yapan Mustafa Kemal Paşa; kurulan devletin çağdaş dünya devletlerinde olduğu biçimde ilerlemesini, payidar kalmasını temin edebilmek amacıyla birtakım siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi girişimlerde bulunmuş ve bir Türk inkılabının başlangıcını gerçekleştirmiştir. Türk toplumunda da karşılık bulan bu uygulamaların ve düşünce sisteminin adlandırılması ise hareketin önderinin adıyla yapılmıştır. Bu çok yönlü bir düşünce sistemi kimileri tarafından ideoloji, kimileri tarafından düşünce sistemi, kimileri tarafından düstur olarak nitelendirilse de Cumhuriyet'in ilanının ardından ülke yönetiminin ve siyasetinin işlerliğinin ana maddesi olmuştur. 1930-1935 yılları arasında tanımlaması, sınırları, kaideleri tartışılmış, totaliter, dogmatik, demokratik, pragmatik mi olduğu tartışılmıştır.

Yaptığımız araştırmamızdaki amacımız ise Turhan Feyzioglu'nun kurduğu siyasi partinin yayın organı olan Atayolu dergisi üzerinden kendisinin algıladığı Kemalizm'in analizini yapabilmek ve dönem itibari ile oluşan diğer Kemalizm algılarını ifade etmeye çalışarak, "Kemalizm Düşüncesi"nin varlığını, dününü, bugününü tartışarak, sorunlarının çözümünde etkin bir yapı olup olmadığının tespitini yapabilmektir. Bu sebeple, "Türk İnkılabının fikri temellerini oluşturan Atatürkçülük, Mustafa Kemal Paşanın uygulamaları, söylemleri temel alınarak bütün şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürkçülük, Atayolu, Cumhuriyetçi Güven Partisi, İdeoloji, Turhan Feyzioglu.

ABSTRACT

As a result of the National Liberation wars that started in the world, there have been states that have won and lost, and new systems of thought and ideologies have emerged. Turks, who were one of the nations that fought the great war, did not accept defeat and continued their struggle from where they left off and they laid the foundations of a new, national and unitary state by achieving a similar success at the front. Founding leader of Türkiye's Mustafa Kemal Pasha, who led this struggle; It has made some political, social, cultural and economic initiatives in order to ensure that the established state progresses and maintains its standing as in the modern world states and realized the beginning of a Turkish revolution. The naming of these practices and thought system, which also found a response in Turkish society was made with the name of the leader of the movement. Although this multi-faceted system of thought is described as an ideology by some, a system of thought by some, and a maxim by others, it was fundamental of the functioning of the country's administration and politics after the proclamation of the Republic. Between 1930 and 1935, its definition, boundaries and rules were discussed, and it was discussed whether it was totalitarian, dogmatic, democratic or pragmatic.

Our aim in our research is to analyze the Kemalism understanding of Turhan Feyzioglu through Atayolu magazine, the publication organ of the political party founded by him and also other perceptions of Kemalism formed as of the period, discussing the existence, past and present of "Kemalism Thought", to determine whether it is an effective structure in solving its problems. For this reason, Kemalism, which constitutes the intellectual foundations of the Turkish Revolution, has been evaluated as a whole based on the practices and discourses of Mustafa Kemal Pasha.

Keywords: Atayolu, İdeology, Kemalism, Republican Trust Party, Turhan Feyzioglu.

Extented Abstract

Turhan Feyzioglu was elected as a deputy from Kayseri between the 12th and 16th terms and started the process of "political search" within the CHP with the understanding of the "Left of the Center", which was shaped since 1964 but announced to the public in 1965. The main theme of the process in which Turhan Feyzioglu was active in politics is the period in which he claimed that Atatürk's principles were abandoned by the Republican People's Party administration and that the party administration allowed other political parties to distort these principles and erase values. At the point of these criticisms, it has been discussed that each political party and its administrators have developed a unique sense of Kemalism, that values have changed over time, and that Feyzioglu's Kemalism is different from the others.

While going to the 18th congress of the CHP, Feyzioglu and his friends around whom he would follow the political path insisted on the views of the headquarters and the chairman, and Bulent Ecevit's active politics on the subject with the power he received from the chairman and his directing the CHP to the "Left of the Center" understanding caused unrest within the party. Turhan Feyzioglu's ties with his party, whose political dominance in the party was broken upon the possibility of Ecevit becoming the general secretary, came to the point of breaking. However, the fact that the leader of the party, Inonu, was included in the list of the dissidents in the list prepared due to the rational balance policy carried out in the process, has partially changed the situation. In the formation of the new party assembly, groups such as "Left of the Center", "Right of the Center" and "Middleists", according to the definitions of the newspapers of the period, dominated the CHP Board of Directors.

The Trust Party, which was officially founded with the participation of 52 senators and deputies (45 founding members) who resigned from the CHP on May 12, 1967, was officially established at the I. Great Congress held at the beginning of 1968; Turhan Feyzioglu was elected as the chairman and Ferit Melen as the vice chairman. The formation, which changed its name to the "National Trust Party" at the I. Extraordinary Grand Congress held on January 17, 1971, took place in the III. In the Grand Congress, they changed their name again and changed their name to the "Republican Trust Party".

Turhan Feyzioglu has always maintained his sensitivity in adhering to the characteristics of Atatürk expressed in the Constitution and the policies they aim to follow in the programs of all the parties he founded or took part in the establishment. It is a program described in the party program as realizing the indivisible integrity, independence, social justice and social security of the Republic of Turkey with its country and nation, and protecting the country from the threat of currents against Kemalism.

It is obvious that mass, local and all media elements have important duties in conveying the problems of the society to the ruling class, raising awareness on social identity, when it is desired to draw attention to a problem, presenting the events correctly and logically, and conveying the goals and values of social opinions. One of these duties was the "Atayolu" magazine, the publication organ of a political party.

Atayolu Magazine, which also sets an example for political parties, provides significant information about the economic, social and political events of the country, as well as providing information about the party or the individuals, government, institutions and organizations related to the party, unlike other newspapers and magazines. This journal basically aimed to serve the principles such as creating added value for the society, contributing to the democratic structure based on equal rights, and improving the sense of belonging in individuals.

In the study, the relevant articles and statements in the press organs of the period were search, as well as the media organ of the party founded by Feyzioglu. In addition, official correspondence, party programs and board decisions on the subject have also been evaluated in the study.

The point reached by the study was shaped, interpreted and applied according to the changing needs and conditions, even after the name of the six ideals idealized by Atatürk, which is described as "Kemalism". In this context, Kemalism did not have a definition or a single understanding or perception. Even those who have different ideological thoughts on political platforms have tried to present Kemalism as manifesto in order to convey their perspectives to the public.

Giriş

Turhan Feyzioğlu'nun, 1922 yılında Kayseri'de başlayan hayatı, babası Sait Azmi Feyzioğlu'nun da yörenin tanınan bir bürokrat ve siyasetçisi olması sebebi ile devamlı surette politik ortamlarda geçmiştir. Feyzioğlu'nun babası Sait Azmi Bey, öğretmenlik başta olmak üzere, avukatlık, hakimlik yapmış, ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nden iki dönem Kayseri milletvekili olmuş bir siyasetçidir.¹ Turhan Feyzioğlu da başlangıçta babası gibi eğitim hayatını tercih etmiş, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Fakültesinden 1942 yılında birincilik derecesiyle mezun olmuştur.²

Turhan Feyzioğlu daha öğrencilik yıllarında basın-yayın sektörü ile ilgilenmiş ve ilk olarak Galatasaray Lisesi'nde son sınıfta bir okul gazetesi çıkarırken, diğer tarafta Sait Aziz Bey'in çıkardığı Ata Yolu gazetesine yazılar yazmıştır. Üniversite yıllarının sonunda çıkardığı "İklim" adlı edebiyat ve düşün dergisiyle yayıncılık sahasında güçlü adımlarla ilerlemeye devam etmiştir.³ Bu arada akademik kariyer basamaklarını tırmanmayı ihmâl etmeyen Feyzioğlu, 1946 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve maliye bölümünde asistanlığa başladığı yıllarda ülkenin güncel sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Doçentlik sürecini tamamlamasının ardından İngiltere ve Fransa'da doktora sonrası eğitim maksadıyla çalışmalar yürüten Feyzioğlu, ülkesine döndükten sonra 1954 tarihinde kendisinin de kurucusu olduğu "Forum" Dergisi'nde yazı hayatına devam etmiştir. Yazı hayatı devam ederken akademik kariyerini de sürdüren Feyzioğlu, Türkiye'nin en genç Türk hukuk profesörü unvanında bu süreçte sahibi olmuştur.⁴

Siyasi kariyerinin başlangıcı yine Ankara Üniversitesi'nin akademik yıl açılış konuşmasını yaptığı zamana denk düşmektedir. 1956-1957 akademik yılındaki konuşma da "...öğretim üyelerinin politik tercihleri ya da ülke ve siyasi işleyişe yönelik eleştirilerin hürriyet, düşüncenin ifadesi, hakikatlerin topluma iletilmesi olarak algılanması gerektiğine yönelik..." açıklamaları dönemin politik çevrelerinde de etkili ses getirince⁵ hakkında soruşturma açılmıştır. Soruşturmanın neticesinde Bakanlık emrine alındığını öğrenen Feyzioğlu, görevinden istifa ederek akademisyenlik kariyerini noktalamıştır.⁶

Devlet ve milletin sorunlarıyla yakından ilgilenen Feyzioğlu, söz konusu sıkıntıların çözümü adına siyasete de girmeye karar verince, Cumhuriyet Halk Partisi'nden 1957 yılında (11. Dönem) Sivas milletvekili olarak hizmete başlamıştır. Feyzioğlu parti içerisinde yürüttüğü etkin siyaset neticesinde Parti Meclis Üyeliği ve Merkez Yönetim Kurulu üyeliği görevlerini üstlenmiştir. 1957-1960 yılları arasında yürüttüğü tesirli siyaset 27 Mayıs askeri müdahalesi ile kesintiye uğrayınca, siyasetten ayrılarak Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin rektörlük görevine getirilmiştir. Ancak "Millî Birlik Komitesi"nin 147 öğretim üyesine⁷ ilişkin aldığı "görevden uzaklaştırma" kararını yanlış bulunca görevinden istifa etmiştir.⁸ Feyzioğlu, II. Cemal Gürsel Hükümeti tarafından kendisine Millî Eğitim Bakanlığı görevi teklif edilince aklındaki bazı haksızlıkları çözümlenmek adına önemli bir fırsat olduğunu düşündüğü görevi kabul etmişse de bekledikleri gerçekleşmeyince bu görevden de ayrılmıştır.⁹ 1961 yılında çok partili siyasal yaşama dönülmesiyle birlikte CHP'nin askeriyenin de desteğini almasıyla birlikte 1964 yılına kadar İsmet İnönü'nün değişmez tercihlerinden birisi olmuştur. Bu dönemlerde devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.¹⁰ Feyzioğlu, 12-16. dönemler arasında ise Kayseri'den milletvekili

¹ Turhan Feyzioğlu, *Millet Yolunda*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975: 7.

² Feyzioğlu, *Millet Yolunda...*, 7-8; Gürkan Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 2. Cilt, S.6, 1966: 227.

³ Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 228; Feyzioğlu, *Millet Yolunda*, 8.

⁴ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı olması da aynı zaman dilimine rastlamaktadır. Tahir Kutsi Makal, *Siyaset Sahnesinden Çehreler*. İstanbul: İnanç Yayınları, 1987:13; Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 228.

⁵ Füzruzan Tekil, *Politika Asları*, İstanbul: Geçit Yayınları, 1973: 82; Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 228.

⁶ Makal, *Siyaset Sahnesinden*, 77.

⁷ Farklı unvanlardaki 147 üniversite öğretim üyesinin ki içlerinde Tarık Zafer Tunaya, Mina Urgan (İrgat), Yavuz Abadan, Fuat Başgil, Emin Bilgiç, Nusret Hızır ve Haldun Taner gibi toplum tarafından bilinen, saygı duyulan, sözü dinlenen isimlerde mevcuttu. Bu kişilerin kendilerini dahi savunmadan sadece üniversite içerisinde ihbarlar neticesinde görevden alınmaları Feyzioğlu, Suat Kemal Yetkin, Sami Onar Fikret Narter gibi rektörlerinde protestosuna ve istifalarına sebep olmuştu. Mehmet Ö. Alkan, "1960 Darbesi ve Üniversitelerde Tasfiyeler: 147'ler Olayı", *Toplumsal Tarih*, 286, (2017): 58. 62.

⁸ Bakır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 229-230.

⁹ Feyzioğlu, *Millet Yolunda...*, 10.

¹⁰ Bakır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 230.

seçilmiştir.¹¹ 1964'te şekillendirilen fakat 1965'te kamuoyuna duyurulmaya başlanan "Ortanın Solu"¹² kavramıyla birlikte CHP içerisinde bir "politik arayış" süreci de başlamıştır. Bu duruma Feyzioğlu, başlangıçta komünizmin önünü aldığı iddiasıyla destek dahi olmuştur. Fakat ilerleyen zamanlarda durumun hiç de sandığı gibi olmadığı, kendi ifadesi ile "içi boş bir slogan" olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu durumda parti içi muhalefet gruplarıyla da ister istemez yakınlaşan Feyzioğlu, 1966 yılından itibaren söz konusu ideolojiye karşı bayrak açanların liderliğini üstlenmiştir.¹³

Turhan Feyzioğlu'nu Cumhuriyet Halk Partisi'nden Ayrılmaya ve Parti Kurmaya Yönelten Sebepler

CHP'nin 18. kurultayına gidilirken artık Feyzioğlu ve etrafındaki siyasi yol yürüyeceği arkadaşları¹⁴ genel merkez ve başkanın görüşlerinde ısrarcı olmasıyla birlikte konuyla ilgili olarak Bülent Ecevit'in genel başkanından aldığı güçle yürüttüğü etkin siyaset ve CHP'yi "Ortanın Solu" anlayışına yöneltmesi parti içerisinde huzursuzluklara da sebep olmuştur. Ecevit'in genel sekreter olması ihtimaliyle beraber parti içerisindeki siyasi egemenliği Feyzioğlu tarafından kırılmamış, neticesinde partisiyle arasındaki bağ kopma noktasına gelmiştir.¹⁵ Ancak parti genel başkanı İnönü'nün süreçte yürüttüğü akılcı denge siyaseti sebebi ile hazırlanan çarşaf liste içerisinde muhalif isimlerinde yer alması durumu kısmen değiştirmiştir.¹⁶ Yeni parti meclisinin teşekkülünde dönemin gazetelerinin tanımlamalarına göre "Ortanın Solu", "Ortanın Sağı" ve "Ortaçılar" gibi gruplar CHP İdare Meclisine hakim olmuşlardır.¹⁷ Parti bildirisinde Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları "ortanın solu" kavramının kabul edilmemesi için çaba gösterecekleri de başarılı olamamışlardır.

CHP'deki parti içi muhalefet hareketi, 1967 yılındaki IV. Olağanüstü Kurultayı'nda da istediğini alamayacağını ve bu değişim rüzgârı karşısında daha fazla direnemeyeceklerini anlayınca Feyzioğlu liderliğindeki hareket;

¹¹ Murat Belge, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.IV, 1983: 999-1003.

¹² Bülent Ecevit'e göre ortanın solu; "İnsana üstünlük değerini veren, insanı maruz kaldığı ve kalacağı her türden baskı ve manialardan kurtarmak isteyen, insanlığın maddi ve manevi gücünü imkân dahilinde eşit biçimde kullanılmasına fırsat veren, insanlık onuruyla, özgürlükle, sosyal adalet duygusuyla asla bağdaşmayan hâl, usul ve yöntemleri benimsemeyen, maddi anlamda yoksulluğu, manevi anlamda eksikliğin sona ermesi noktasında gayret gösteren ve tüm insanlık adına toplumsal düzeni kişi onuruna göre tesis eden davranıştır." Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Bsk., 2009: 21-90. Ortanın Solu kavramını Türk kamuoyuna ilk tanıtan kişi Bülent Ecevit değil, İsmet İnönü'dür. Ayşe Güneş Ayata, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 50, S3, 1995: 82.

¹³ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976: 190-195; Feyzioğlu tarafından "Ortanın Solu", ideolojik anlamda partiyi daha fazla "sola" çekmenin bir formülü olarak değerlendirilmiştir. Bakır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 231-232. 9-12 Ağustos 1966 yılı itibariyle CHP'de resmî anlamda "ortanın solu" kavramının programa dahil edilmeye çalışılması muhalif grubun fizikî olarak şekil almasının da yolunu açmıştır. Hikmet Bila, *CHP'nin Tarihi (1919-1979)*, DMS Doruk Matbaası, Ankara, 1979: 409-410.

¹⁴ Milletvekilleri: Turhan Feyzioğlu (Kayseri Milletvekili), Orhan Öztrak (Tekirdağ Milletvekili), Emin Paksüt (Ankara Milletvekili), Süreyya Koç (Balıkesir Milletvekili), Turan Şahin (Muğla Milletvekili), Coşkun Kırca (İstanbul Milletvekili), Nurettin Ardıçoğlu (Elâzığ Milletvekili), Mazhar Basa (Rize Milletvekili), Himmet Erdoğan (Kütahya Milletvekili), Enver Güreli (Balıkesir Milletvekili), Hüseyin İnceoğlu (Gaziantep Milletvekili), Fenni İslimyeli (Balıkesir Milletvekili), Zarife Koçak (Bitlis Milletvekili), Atif Şohoğlu (Denizli Milletvekili), Mustafa Uyar (İzmir Milletvekili), İbrahim Aysoy (Mardin Milletvekili), Rafet Eker (Antalya Milletvekili), Şevket Râşit Hatipoğlu (Manisa Milletvekili), Hilmi İncesulu (Çorum Milletvekili), Hayri Başar (Eskişehir Milletvekili), Fethi Çelikbaş (Burdur Milletvekili), Ahmet Demiray (Amasya Milletvekili), İhsan Kabadayı (Konya Milletvekili), İrfan Solmaz (Tokat Milletvekili), Vefa Tanır (Konya Milletvekili), Cemal Yavuz (Bingöl Milletvekili), Kemal Beyazıt (Maraş Milletvekili), Mahmut Çetin (Urfa Milletvekili), Arif Ertunga (İzmir Milletvekili), Ruhi Soyer (Niğde Milletvekili), Bekir Tünay (Adana Milletvekili), Bahri Yazır (Bursa Milletvekili), Hüseyin Yılmaz (Gaziantep Milletvekili), Senatörler: Ferit Melen (Van), Fehmi Alpaslan (Artvin), Fehmi Baysoy (Erzincan), Sedat Çumralı (Konya), Nizamettin Özgül (Gaziantep), Necip Seyhan (Hakkâri), Muammer Obuz (Konya), Mehmet Pırılı (Hatay), Enver Bahadır (Hatay), Mustafa Dineli (Konya), Sakıp Hatunoğlu (Erzurum), Zeki İslam (Gaziantep), Ethem Karakapıcı (Urfa), Ahmet Onar (Konya), Abdülkerim Saraçoğlu (Mardin), Sami Turan (Kayseri) Durum, 4 Mayıs 1967: 134, 15-16; Durum, 18 Mayıs 1967: 136, 8, Tercüman, 13 Mayıs 1967; Gürkan Bozkır, *Türk Siyasal Hayatından Cumhuriyetçi Güven Partisi*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. VI, 15, (2007): 285.

¹⁵ "Feyzioğlu Konuşurken Salonda Kavga Çıktı", Cumhuriyet, 03 Nisan 1967: 1; "Öztrak Dün Satır'ın İzmir Konuşmasına Karşılık Verdi", Cumhuriyet, (11 Nisan 1967): 1; "B. Ecevit Genel Sekreter Oluyor", Cumhuriyet, (24 Ekim 1966): 1.

¹⁶ "CHP Kurultayı Açıldı", Milliyet, 19 Ekim 1966: 1; Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen, İsmail Rüstü Aksal, Emin Paksüt, Coşkun Kırca, Turan Şahin vb. *Kurultay'dan Notlar, CHP'ye Yeni Lider*, Milliyet, (22 Ekim 1966): 1; Cumhuriyet, "CHP Meclisi Karma Oldu", (23 Ekim 1966): 1,7.

¹⁷ "CHP Meclisi Karma Oldu", Cumhuriyet, 23 Ekim 1966: 1; Ortanın Solu, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye sosyolojisinin bir gerçeği olarak ortaya çıkmış, XX. yüzyılın kapitalizminin ülkeye dayattığı ithal ikameci yola uyum sağlama süreciyle birlikte ilkel tarım münasebetlerini tasfiye eden, köylüsüyle ve işçisiyle dönüşen, büyükşehirlerle göç eden toplumun kırsal kesiminin yaygın ve derin yoksulluğuyla ortaya çıkmıştır. Ayşe Güneş Ayata, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 50, 3, (1995): 82.

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Atatürk İlke ve İnkılaplarından uzaklaştığını ileri sürerek" kurultayın sonucunu dahi beklemeden milletvekili arkadaşlarıyla birlikte CHP'deki görevlerinden istifa ettiğini kamuoyuna duyurmuştur.¹⁸

CHP içerisinde "Sekizler"¹⁹ adıyla anılan bu muhalif grup, Turhan Feyzioğlu'nun liderliğinde ülkenin müreffeh, çağdaş bir memleket olması ve kalkınabilmesi için temelde gerekli olan islahatın, insan hak ve özgürlüklerine bağlı şekilde mevcut olan demokratik, laik anayasal düzeni bozmadan, sosyal adaletin ve toplum huzurunun gerçekleştirilebilmesiyle mümkün olacağını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra mevcut demokratik rejimin millî birlik ve beraberlik şartlarında toplumda kamplaşmalar yaratmaksızın, millî bir bilinç ile halkın tamamına sosyal dayanışma anlayışıyla hareket edilmesinin gerekliliğini savunmuşlardır. Mevcut dünya devletlerinin içerisinde bulunduğu konjonktürle daha cüretkâr biçimde mücadele edebilmek adına sosyal dayanışmanın yaygınlaştırılması ve tüm vatandaşların sosyal güvenlik ihtiyacının sağlanması hedefine ulaşmanın, temel amaçları olduğunu savunmuşlardır.²⁰

Bahsedilen söylemlerin neticesi olarak sekizler adıyla bilinen grup hızla yeni bir parti kurma faaliyetlerine başlamıştır.²¹ Partinin ideolojik duruşu "merkez" olarak tanımlanmıştır. Bunun sonucu olarak milliyetçi ve laik bir çizgide, Atatürk'ün belirlediği yolda ne aşırı sağa ne de aşırı sola saparak²² faşizme ve komünizme karşı siyasi bir duruş sergileneceği ülke kamuoyuna ifade edilmiştir.²³

12 Mayıs 1967 yılına gelindiğinde CHP'den istifa eden toplamda 52 senatör ve milletvekilinin katılımıyla (45 kurucu üye) resmen kurulan Güven Partisi,²⁴ 1968 yılının başı itibarıyla tertiplenen I. Büyük Kurultay'da; Turhan Feyzioğlu genel başkan, Ferit Melen ise genel başkan yardımcısı olarak seçilmiştir. 17 Ocak 1971 tarihinde yaptıkları I. Olağanüstü Büyük Kongre'de adlarını "Millî Güven Partisi" olarak değiştiren oluşum,²⁵ 3-4 Mart 1973 tarihindeki III. Büyük Kongre'de ise yine isim değişikliğine giderek adlarını "Cumhuriyetçi Güven Partisi" yapmıştır.²⁶

Turhan Feyzioğlu, kurduğu ya da kuruluşunda yer aldığı tüm partilerin programlarında takip etmeyi planladıkları siyaseti, Atatürk'ün Türk Anayasası'nda yer alan özelliklerine bağlı kalınması noktasındaki hassasiyetini her zaman vurgulamıştır. Parti programında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü, bağımsızlığını, sosyal adaleti ve sosyal güvenliğini gerçekleştirebilmek, ülkeyi Atatürkçülüğe aykırı akımların tehdidinden korumak olarak açıklanan bir programdır. Söz konusu programın devamında, iktisadi anlamda bir karma ekonomik düzen içerisinde devletin ve özel teşebbüsün iş birliğiyle çalışabildiği, kalkınma planlarının yapıldığı, adı geçen planların sağlıklı biçimde işleyebilmesi için büyük alt yapı (ulaşım, iletişim vb.) ve ağır sanayi yatırımlarının devlet eliyle tamamlandığı²⁷ anlayış benimsenmiştir. Fakat bunun haricindeki sair hizmetlerin anayasada da ifade edildiği biçimde özel teşebbüsün yaptığı bir yönetim modelini benimsediklerini ifade etmiştir.²⁸ Özel teşebbüs noktasında ise devletin, iş adamlarının yolunu açıp onlara destek olarak yasal ve mali tedbirleri almakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Kalkınma hususunda vatandaş, devletle birlikte mücadele etmeli ve bunu azim, kararlılık ve olabildiğince hızlı bir şekilde yapmalıdır. Yalnız söz konusu mücadele

¹⁸ Gürcan Bozkır, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Bülent Ecevit ve Ortanın Solu Düşüncesi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.4, S.11, (1995): 236; Milliyet, "CHP'deki Son Gelişmeler, Halk Partisi'ndeki Çatışma", (17 Ocak 1967), 1; "Ortanın Solu Ekibi, Karşı Gövde Gösterisi Yaptı", Cumhuriyet, (10 Nisan 1967): 1, 4.

¹⁹ Turhan Feyzioğlu, Turan Şahin, Ferit Melen, Süreyya Koç, Orhan Öztrak, Emin Paksüt, Fehmi Alparslan ve Coşkun Kırca'nın başını çektiği harekettir. Milliyet, "8'ler 58 imzalı Bildiri ile Ecevit Grubunu Suçladı.", (15.04.1967): 1; Milliyet, "Sekizler Broşürü Dün Yayınlandı", (23 Şubat 1967): 7; Kolektif, CHP, İlk Açıklama ve Bazı İthamlara Cevaplar, Ankara: Doğu Matbaacılık, 1967: 1-8.

²⁰ "Güven Partisinin Programı Açıklandı", Tercüman. 14 Mayıs 1967: 1; "Milliyetçilik En Güçlü Fikir Akımıdır", Milliyet. (15 Mayıs 1967): 1; "Sekizler-Genel Merkez Çatışması Son Safhada", Cumhuriyet. (15 Nisan 1967): 1-2, 7.

²¹ "48'ler Bugün Resmen Yeni Parti Kuracaklarını Açıkladılar", Tercüman. (2 Mayıs 1967): 1.

²² "Atatürkçü Uyanış Gerek" Atayolu. S.1, (1978): 8.

²³ "Feyzioğlu Milliyetçilik Temel Görüş Olacak", Milliyet. (3 Mayıs 1967): 1; Tercüman, "Yeni Parti Komünizm ile Mücadele Edecek", (3 Mayıs 1967), 1; Cumhuriyet, "Yeni Partinin İlkeleri Açıklandı", (3 Mayıs 1967): 1; Atayolu, "Komünizme Neden Karşısız", S.4, 1979: 9.

²⁴ "Güven Partisi Dün Kuruldu", Milliyet, (13 Mayıs 1967): 7.

²⁵ Durum, S:134, 4 Mayıs 1967: 15-16; Durum, 18 Mayıs 1967: 136, 8, Tercüman, 13 Mayıs 1967; Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi...", 285.

²⁶ Kongre başkanlığına Cumhuriyetçi Parti Genel Başkanı Adana Mebusu Kemal Satır getirilirken, 42. Kongredeki birleşmeye MGP'den 16 milletvekili, 11 senatör; Cumhuriyetçi Partiden 11 milletvekili ve 4 senatör; Bağımsız Halkçılar grubundan 17 milletvekili ve 5 senatör katılmıştır.

²⁷ "Karma Ekonomi Anlayışımız", Atayolu, S.1 (1978):1, 9; Atayolu, "CGP'nin Temel Görüşleri II", S. 3, (1979): 8.

²⁸ "CGP'nin Temel Görüşleri I", Atayolu, 1978: 1, 8-9; Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı, Ajans-Türk Matbaası Sanayii, Ankara, 1971: 11-34.

verilirken demokratik, adil bir hukuk rejimi esas alınmalıdır. Tüm bunlar yapılırken totaliter, baskıcı rejimlerin varlığına da karşı olunması gerektiği üzerinde durulmuştur.²⁹

Turhan Feyzioğlu'nun kurucusu olduğu Cumhuriyetçi Güven Partisi Türkiye'deki parti tipolojileri açısından değerlendirildiğinde, Duvager'in parlamento içerisinden çıkan parti tanımlamasına uyduğu gibi ideolojisi, parti disiplini, devamlılığı ile Neumann'ın demokratik sosyal bütünleşme partisi anlayışına da uymaktadır. Çünkü parti içerisinde yönetim kademelerinin parti içi disiplinin yürütülerek seçimle belirlenmiş olması, yönetimin örgüt üzerindeki etkinliği, parti kuralları ve buna sıkı bağlılık, devletin kurucu lideri ve onun ideolojisiyle özdeşleşme çabaları söz konusu parti algısına daha uygun düşmektedir. Ancak partideki yönetim kademelerinin zamanla değişmesine rağmen değişmeyen genel başkan olgusu, "lider partisi" tanımlamasına da örgütün uyduğunu gösteren bir diğer unsurdur.³⁰

Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin İdeolojisi Doğrultusunda Kurduğu Yayın Organı Olarak Atayolu Dergisi

Gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon gibi basın-yayın araçlarının toplumun genel kesimine değil de belli bir grubuna, zümresine veya dar bir bölgesine hitap etmesi bile mutlaka bir kamu hizmeti vazifesi gördüğünü göstermektedir. Çünkü toplumun sorunlarının yönetici zümreye ulaştırılmasında, toplumsal kimlik üzerindeki farkındalığın artmasında, bir soruna dikkat çekilmek istendiğinde, olayların doğru ve mantıklı sunulmasında, toplumsal kanaatlerin amaç ve değerlerinin aktarımında kitlesel, yerel, tüm basın unsurlarının önemli görevleri olduğu aşikârdır.³¹ İşte bu görevlerden birisini de siyasi bir partinin yayın organı olan "Atayolu" dergisi yapmıştır. Siyasi partilere de örnek teşkil eden Atayolu Dergisi, diğer gazete ve dergilerden farklı olarak partiye ilişkin ya da partiyle iltisaklı şahıs, hükümet, kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi verdiği gibi ülkenin içerisinde bulunduğu iktisadi, sosyal ve siyasi hadiseler hakkında da eleştirel düzeyde bilgilendirme yapmıştır. Bu dergi temelde toplum indinde bir katma değer oluşturmak, eşit haklara dayanan demokratik yapıya katkı sağlamak, bireylerde aidiyet bilincini geliştirmek gibi esaslara hizmet etmeyi hedeflemiştir.³²

Aralık 1978 yılından itibaren partinin özellikle de Turhan Feyzioğlu'nun siyasi görüşünün paylaşıldığı, toplumun güncel sorunlarının aktarıldığı, ülkenin Atatürk ilke ve inkılaplarından bilinçli bir biçimde uzaklaştırılmaya çalışıldığının izah edilmeye gayret edildiği Atayolu Dergisi, 1980 askeri darbesine kadar aylık olarak çıkan dergi hüviyetindeki yayındır. Aslında sözü edilen yayın organı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi'nin bir örneği gibi hareket etmiş, ülkede olup bitenlerle ilgili bilgi vermesinin yanı sıra muhalefet noktasında da zaman zaman sert eleştirilerin yapıldığı ve diğer taraftan devletin temel kuruluş prensiplerinin halka ısrarla hatırlatılmaya çalışıldığı bir parti enstrümanı olarak kullanılmıştır.

CGP'nin yayın organı olan Atayolu Dergisi, çoğu zaman 1938 yılında Hatay Cumhuriyeti döneminde çıkarılmaya başlanan ve imtiyaz sahibinin Mehmet Burç olduğu gazeteyle ve yine Antalya'da 1953 yılında yayın hayatına başlayıp imtiyaz sahiplerinin Ethem Ağva, Şevki Zaman, Mehmet Ali Gönen, Ömer Hakkı Göksoy, Hasan Abaloğlu, Mustafa Korkut olduğu Ata Yolu dergisiyle, bunun yanı sıra 1967 yılında kurucusunun Fedai Can olduğu bilinen Atayolu Gazeteleri ile imtiyaz sahibinin Ziya Güven Muğulkoç olduğu aylık fikir ve makale dergisi "Atayolu Dergisi" ile de karıştırılmaktadır.³³

Atayolu Dergisi, aylık çıkan bir parti yayın organı olup zaman zaman iki ayda bir çıktığı da olmuştur. Derginin imtiyaz sahibi, Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin Yönetim Kurulu adına Hayri Başar'dır. Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğünü yine aynı partinin Genel Sekreteri de olan Orhan Öztrak, Teknik Sekreterliğini ise Kemal Ararat yapmıştır.³⁴ Okuyucuyla buluşma biçimi abonelik sistemi olan söz konusu dergi, ilk sayısından 13. sayısına kadar 10 liradan, 13. sayıdan itibaren 20 liradan satışa sunulmuştur. Aboneliği yıllık olarak yapan dergi bedel olarak ilk yıl 120 lira, ikinci yılı için 200 lira talep edilmiştir. Söz konusu artışa sebep olarak da dergi yönetimi, abonelerine ve okuyucularına ülkenin içerisinde olduğu hassas siyasi ve iktisadi durumu göstermiştir. Abonelerine dergi bedelinin artışını, derginin 12. sayfasında dergi yönetim kurulunun kararı olarak iliştiirdikleri bir mektupla

²⁹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turhan-feyzioglu-1922-kayseri-1988-istanbul/> (Erişim tarihi: 21.05.2023).

³⁰ Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı, Ajans-Türk Matbaası Sanayii, Ankara, 1971: 11-34; Sigmund Neumann, *Toward a Theory of Political Parties World Politics*, Vol. 6, No. 4, 1956: 561; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Birleşim: 58, (25 Nisan 1973): 34-48.

³¹ Atilla Girgin, "Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik". İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2001: 142.

³² Suat Gezgin, *Türkiye'de Yerel Basın*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007: 178.

³³ "Künye", 25.02.1966, s.1; Atayolu (Hatay), "Künye", Atayolu (Çorlu), 04 Aralık 1945, 1; Sevilay Özer, *1950-1954 Genel Seçimlerinde Antalya*, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C.15, S.29, 2021: 278.

³⁴ Atayolu, "Dergi Künyesi", Atayolu, Aralık (1978): 2.

bildirmişlerdir.³⁵ 1979 yılı esas alındığında ulusal basından bir gazete 300 kuruştan, bir magazin dergisi ise 10 liradan satılmaktaydı. 1980 yılına ulaşıldığıdaysa 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının etkisi hissedilir hale gelmiş ve 1 dolar 70 liraya yükselirken, dergi fiyatları 3 katı artarak 30 liradan, günlük gazeteler de yine 10 liradan alıcı bulabilmiştir.³⁶

Dergi yönetiminin sürekli olmasa da bazı zamanlarda içeriğini daha geniş tutmak kaydıyla iki sayıyı birlikte çıkardığı da olmuştur. Bunun iki veya üç sebebinin olması muhtemeldir. Sebeplerden ilki, ülkenin içerisinde olduğu siyasi ve iktisadi bunalım nedeniyle piyasalarda oluşan enflasyonist baskı ki bu kâğıt fiyatlarına da tesir etmiştir. İkinci sebep, ülke gündeminin terörize edilmiş olmasıdır.³⁷ Çünkü dönem itibariyle terörize edilmiş şehirlerin sokaklarının dahi güvenli ve istikrarlı olmaması, insanların tüketim alışkanlıklarının ve sosyal davranışlarının da değişmesine neden olabilmektedir.³⁸ Üçüncü sebep ise yeterli gündem maddesinin olmaması durumudur ki dönemin şartları düşünüldüğünde bu sebebin çok geçerli olmadığı aşikârdır. Derginin fiziksel görünümüne bakılacak olursa dergi, üçüncü sınıf hamur kâğıt³⁹ olarak ifade edilen ve halk arasında da “saman” diye bilinen kâğıda basılmış, tabloid⁴⁰ ölçülerde bir yayındır.

40x27 cm ebatlarında renkli olarak çıkarılan derginin adı, ilk sayfasında koyu kırmızı renkte “ATAYOLU” olarak belirtilmiş ve söz konusu ibaresinin altında “Cumhuriyetçi Güven Partisinden Haberler” şeklinde bir başlık konulmuştur. Dergi adının sağında Atatürk'ün Afyon Kocatepe'de Ethem Tem tarafından çekilen fotoğrafının silueti,⁴¹ sol tarafında ise partinin logosu olan “koç” resmi ve bu resmin altında partinin yayın organı olduğunu ifade eden “CGP Yayın Organı” ibaresi bulunmaktadır. Bu ibarenin altında derginin çıktığı yayın aralığı ay veya aylar olarak verilmiş ve sayı kısmı bunların hemen altına yerleştirilmiştir. Derginin sayı haznesinin yanına ise değişen iktisadi şartlara göre abonelik ücreti yazılmıştır. İlk sayısı 20 sayfa kadar çıkan dergi, 4. sayısından itibaren 12 sayfa şeklinde standart bir sayıda çıkarılmaya başlanmıştır.

Gazetenin ilk sayfasında sol sütunda “Başyazı” başlığı altında Turhan Feyzioğlu'nun Atatürk'ün siyasetine, dünya görüşüne, iktisadi bakış açısına dayandırarak güncel konuları yazıya aldığı bir makalesi bulunurken, derginin ülkenin güncel gündemine ilişkin bir ana başlığı ve bunun etrafında küçük sütunlar hâlinde yerleştirilmiş mesaj ile ikaz tarzında yazılar yer almıştır. Derginin⁴² ilk sayısından itibaren ikinci sayfadaki konular sürekli değişmekle birlikte partinin siyasi görüşü, hükümet eleştirisi, ülkede konuşulan siyasi kararların eksik ya da yanlış tarafları, komünizm karşıtı ulusal veya uluslararası yazılar, farklı gazetelerden siyasi karikatürler ve 12. sayıdan itibaren Atatürk'ün bakış açısıyla günümüz politikalarının düzenlenmesinin mümkün olduğu üzerine yazılar yer alırken, 13. sayıdan itibaren sistematik küçük reklâmlar da alınmaya başlanmıştır.⁴³

3. sayfa genellikle Atatürk ile ilgili konulara ayrılırken, zaman zaman güncel ülke gündemine, hükümet eleştirilerine ve farklı gazetelerden köşe yazarlarının makalelerine ve bir defaya mahsus da kaybedilen bir

³⁵ Atayolu Dergisi Yönetim Kurulu Kararı, “Atayolu Dergisinin Yıllık Abonelik Bedelinin Bildirim İhbarnamesi”, 1979.

³⁶ Cumhuriyet Gazetesi 1 Ocak 1979'dan itibaren 300 liradan satılırken, 15 Ocak 1979 tarihinden itibaren 350 kuruştan satılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet, “Yeni Yılına Kutlu Olsun”, 1 Ocak 1979: 1; TV'de 7 Gün, “Nükhet Duru'nun Dönüşü”, S.35, 24 Ağustos 1979: 1; Milliyet, (1980): 1; Ses, “Haftanın Konuşu”, S.17, (27 Eylül 1980,) s.1; Milliyet, “1 Dolar=70 lira”, (25 Ocak 1980):1. 1979 yılında 16 katsayı, 1200 göstergeli bir memurun maaşı 28.800 lirayken, 1980 yılına ulaşıldığında aynı memurun maaşı katsayısı 25 olmak suretiyle 45.000 liraya yükseltilmiştir. <https://strateji.ogu.edu.tr/Storage/Strateji/Uploads/Maaş-Istatistikleri-Verileri.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

³⁷ “Geçim Derdi Çeken Yurttaşların Ümidi: CGP”, Sayı: 12, Atayolu Dergisi, 1979: 1; Sayı: 13, “Yine zam... Yine Pahallılık...”, Atayolu Gazetesi (1980): 1; “Anarşi Yenilecektir”, Atayolu Dergisi, 1979: 8.

³⁸ Fahri Özsungur-Seval Güven, “Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyal Faktörler ve Aile”, International Journal Of Eurasian Education And Culture (IJOEEC), 2017: 3, 137-139; Davut Ateş, Küresel Şehirde Güvenlik Sorunu ODTÜ Gelişme Dergisi, S. 36, (2009), 1-23.

³⁹ <https://www.onkamatbaa.com/kagit-terimleri-ve-ozellikleri/> (Erişim tarihi:21.05.2023).

⁴⁰ Standart olarak nitelendirilen ölçülerdeki bir gazetenin tam olarak ortadan katlanmasıyla meydana gelen 38x28 cm ebatlarındaki yayın şeklindedir. Söz konusu şekil genellikle dünya yayın sisteminde “bulvar gazetesi” tabiri ile bilinir. Türkiye'deki gazeteler tabloid ölçülerindeki yayınlarını genellikle hafta sonu çıkardıkları eklerinde ya da Bil'a bedel verdikleri dergilerinde kullanmaktadırlar. Bu ölçülerdeki yayınların en önemli özelliği, taşınma ve her ortamda okunmada kolaylık sağlamasıdır. Bekir Kirişcan, Babacan-Taşdemir-Günar Yağcılar Tonguç, “Tipografinin Gazetelerin Görsel Kimliği ve Güvenilirliği Üzerine Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz” SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, C.13 S:25, (2020): 104-106.

⁴¹ Fikret Otyam röportajı, “Ethem Tem”, Ulus, 4 Aralık 1960:1; Mehmet Özel, Atatürk, Milliyet Yayınları, 1992: 93.

⁴² Atayolu Dergisi'nin ilk sayısı, 20 sayfa olduğundan standart tasnifin dışında tutulmuştur. Çünkü bu minvalde dergi yönetimi bir daha yayın çıkarmamıştır.

⁴³ “Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları”, Atayolu, Sayı:13, (1980): 2; “Türkiye İş Bankası”, Atayolu, Sayı:14, (1980): 2; “Banka ve Gazete Reklamı”, Atayolu, (1980): 10, 14.

gazeteci hakkında yazıya⁴⁴ yer verildiği görülmüştür. 4. ve 5. sayfalar, derginin kendi bünyesindeki yazı işleri ya da sair gazetelerin yazarları tarafından kaleme alınan ve genelde partinin siyasi eleştirilerine, ülke gündeminde yaşanan güncel olgu ile olaylar hakkındaki CGP genel başkanı ve diğer yöneticilerinin görüşlerine yer verildiği makalelerin olduğu yerdir. 6. ve 7. sayfalar, ülkenin gündemine ilişkin hususlarda ülke matbuatında çıkan hemen her gazetenin hükümet, CHP ve özellikle de Bülent Ecevit aleyhtarı yazıların birlikte verildiği alan olmuştur. Bu sayfa, mezkûr dergi iki ayda bir çıktığında 8-9. sayfalara doğru kaydırılmıştır.

8. ve 9. sayfalarda parti içi gelişmelerin yanı sıra milletvekili olan siyasilerin meclis faaliyetleri, siyasi konuşmaları, Atatürk'e ilişkin memleket dâhilinde yürütülen faaliyetlere yer verilmiştir. 10. ve 11. sayfalarda halktan gelen parti faaliyetlerine ve Atatürk'ün devlet adamlığının, ülke için yaptığı faaliyetlerin kıymetinin halk tarafından teveccüh gördüğüne, Atatürk'ün yolunda ilerlemenin önemine binaen halkın gazeteye gönderdiği kısa telgraf, bilgi, mesaj ve siyasi çözüm ve eleştirel yazılara yer verilmiştir. 12. sayfada ise 1. sayıdan 7. sayıya kadar okuyucu mektuplarına, 9. ve 10. sayıya ise 14 Ekim 1979 seçimlerdeki milletvekili adaylarına ve parti tanıtımına ayrılmıştır. Fakat derginin 13. sayısında mevcut hâlden farklı olarak "basınımızdan" başlığı altında CGP hakkında ülke gazetelerinde yapılan haber, yorum ve görüşlere değer verildiği görülmektedir. Bu arada 8. sayıdan itibaren Feyzioğlu'nun düşünce sistemi bağlamında Atatürkçülük fikrinin ideolojik olarak aktarımı da yapılmıştır. Aynı sayfanın devamındaki alt sütunda "Abonelerimizin Dikkatine" başlığı, onun sağında "Gideceği Yer" ve solunda "ATAYOLU" başlığı altında yayın kurulu, imtiyaz sahibi, derginin adresi, telefon numarası, yurtiçi ve yurtdışı abonelik fiyatı, abonelik bedelinin yatırılacağı banka ve derginin basıldığı "Tercüman Gazetesi" tesislerinin bilgisi verilmiştir.

CGP'nin yayın organı; 1978 yılının aralık ayında ilk sayısını, Aralık 1979'da 12. sayısını çıkarmış olmasının yanı sıra 13. sayısından itibaren yayın aylarını belirtmekten vazgeçmiş, ardından da kısa bir süre sonra yayın hayatından çekilmiştir. Bunun sebebi ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi ortam yüzünden partilerin tesir alanlarının daralmış olmasıdır.⁴⁵ Derginin yazar kadrosuna bakıldığında genellikle parti yönetiminde olanların, derginin yazım odalarında yer aldıkları tespiti yapılmıştır. Buna göre ilk yazar olarak karşımıza çıkan isimler; Turhan Feyzioğlu (CGP Genel Başkanı, Bakan), Orhan Öztrak (Parti G. Sekreteri, Bakan), Ferit Melen (Cumhuriyet Senatör, Bakan, Parti Yöneticisi), Mehmet Necip Mirkelamoğlu (Şair, Milletvekili, Cumhuriyet Senatör), Baha Vefa Karatay (Şair, Yazar, Diplomat), Hamdi Özer (Asker, Cumhuriyet Senatör), Ahmet Hayri Başar (Kooperatif Başkanı, Milletvekili), Hasan Sami Turan (Eğitimci, Kızılay Başkanı, Cumhuriyet Senatörü), İbrahim Öztürk (Öğretmen, Akademisyen, THY, YSE (Yol-Su-Elektrik) Genel Müdürü, Sendika Başkanı, Bakan, Milletvekili), Şükran Baykal (?), Necip Öktem (Parti Yönetimi), Seyyid Faruk Önder (Baş Müfettiş, Kaymakam, Siyasetçi), Can Aşık (?), Hüseyin Hüsnü Tekişik (Öğretmen, Yazar) Ahmet Demiray (Eğitimci, Gazeteci, Yazar, Milletvekili)'dir. Bunun yanı sıra derginin genellikle 6, 7, 8 ve 9. sayfalarında farklı gazetelerin köşe yazarlarının makalelerine de yer verilmiştir.

Dergi, genellikle parti faaliyetleri olan kongre, miting, basın açıklamaları, genel merkez toplantıları, yönetimin ülke gündemine yönelik çeşitli kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütlerinde yaptıkları açıklama veya önerileri ile yine parti yönetimindeki siyasilerin basın-yayın organlarında çıkan demeçlerinin toplu hâlde verildiği bir mecraya olmuştur. Bunun yanında dergi, hemen her sayısının en az dörtte birini partinin ideolojisinin temel dayanağı olan Atatürkçülük üzerine bilgilendirme, açıklama, hatırlatma ve çağrılarda bulunmaya ayırmıştır. Yine dergi içerisinde Atatürk'ün muhtelif zamanlarda yaptığı konuşmalara, Nutuk adlı eserinden ülke gündemine dair benzer hususlar hakkındaki görüşlerine ve Atatürkçülük kavramı etrafında ülkenin toplanması gerektiğine ilişkin parti yönetiminin beyanatlarına yer verilmiştir.

Dergide işlenen diğer konular ise dönem itibari ile ülkenin içerisinde bulunduğu terör açmazı, enflasyon ve pahalılık, sağ-sol ideolojik çatışmaları ve bunun sebepleri, anarşiye karşı alınması gereken önlemler, hükümete "Atatürkçülük" üzerinden yapılan suhulete ve sükûnete yönelik çağrılar olmuştur.⁴⁶ Siyasi şiddetin tırmandığı 1974-1980 yılları⁴⁷ arası siyasal konjonktürdeki olaylar üzerinden ülkenin takip etmesi gereken siyasetin

⁴⁴ Abdi İpekçi'nin kaybı üzerine eleştirel bir yazı Atayolu, "Bir Basın Şehidinin Ardından", S. 3, (1979): 3;

⁴⁵ "Anarşi Vatandaşı Canından Bezdirirdi", Atayolu Dergisi, Sayı: 14, (1980): 1.

⁴⁶ "Milletimiz, Bayrağımız, Allah'ımız Birdir", Atayolu, (1979): 1, 2; "Karanlıktan Aydınlığa Atatürkçülük ile Çıkılacaktır", Atayolu, (1979): 3, 8; "CGP Barışa Çağırıyor", Atayolu, (1980): 1, 14; "Prof. Feyzioğlu: Güçlükler Karşılıklı Suçlama ve Partizanlıkla Aşılmaz", Atayolu, (1980): 6, 13.

⁴⁷ 1974'ten bu yana siyasal terör hadiselerinde sistematik bir artış görülmüştür. 1974 yılında bu sayı yılda 3 kişi ile sınırlı iken, 1975'te

“Atatürk'ün Yolu” olduğunu ifade eden yazıların, demeçlerin, söylemlerin ve açıklamaların özellikle Turhan Feyzioğlu tarafından sıklıkla yapıldığı tespit edilmiştir.⁴⁸

Dergi muhteviyatında farklı yerli ve yabancı menşeli gazetelerin önemli köşe yazarlarının ülkenin gündemine ilişkin yazılarının yanı sıra Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin yönetim kademesinin iktidarı eleştiren hususlarda söylediklerini karşılaştıracak ifadeleri de derginin sayfalarında yakın aralıklarla yer bulmuştur.⁴⁹

Atayolu Dergisi Özelinde Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçü Çizgisinin Analizi

Millî Mücadele yıllarında emperyalist güçler tarafından bir “çete” hareketi olarak görülen Anadolu'daki direniş mücadelesi ve onun lideri Mustafa Kemal'i, ilerleyen yıllarda sadece bir askeri harekâtın değil, aynı zamanda siyasi bir düşüncenin de lideri haline geldiğini elde ettiği başarılar neticesinde idrak eden emperyalist Avrupa, söz konusu askeri ve siyasi hareketi onu başarılı bir neticeye kavuşturanın adıyla anmak zorunda kalmıştır.⁵⁰

Millî Mücadelenin tamamlanmasının ardından Anadolu halkını bu seferde çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için mücadeleye başlayan Mustafa Kemal Paşa, topluma sunduğu umdelerle devletin ve halkın bekası adına takip edilmesi gereken yolları da kısmen tanımlamıştır. Bu düşünceden hareketle ilk defa Anadolu topraklarında “Kemalizm” kavramı Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihindeki İkinci Büyük Kurultayı'nda şifahi olarak kullanılmışsa da söz konusu kavram yazıya aktarılmamıştır. Adı geçen Kurultaydaki en önemli gelişmelerden biri de Mustafa Kemal Paşa'nın (1919-1927) yıllarındaki askeri, siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmelerini kaleme aldığı üç ciltten oluşan söylevi olmuştur.⁵¹

1927 yılından itibaren 1931 yılına kadar düzenli biçimde yapılan inkılaplar ve bunları gerekliliğinin halka aktarılması noktasında süren gayretlerin söylem haline getirilmesi görevi de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne vakfedilmiş ve kurum tarafından hazırlanan Cumhuriyetin tarihini anlatan “Tarih” adlı kitabın dördüncü cildinde şu ifadeler yer verilmiştir: “...yabancı yazarların Millî Reisin adına nispetle “Kemalizm” olarak adlandırdıkları Türk devrim hareketinin temel özellikleri dokuz ilkeye dayalı devlet sistemi, Türk toplumunun ihtiyaçlarına, tarihine, içtimai bünyesine tüm dünya sistemleri içerisinde en fazla uyan, en mükemmel sistemdir.”⁵² denilerek yeni devletin işleyiş esasları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu gelişmenin ardından yine Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda, Kemalizm'in düşünsel gelişimi açısından önemli bir eşik daha aşılmış ve parti yönetimi söz konusu toplantı öncesinde “Türk devrimi”nin temel ilkelerinin tamamlandığını farklı platformlarda ifade etmeye başlamış ve 15 Mayıs 1931 tarihindeki kurultaydan sonra da Kemalizm'in dört olan ilkesine devrimcilik ile devletçilik prensiplerinin de parti programına dâhil edilmesiyle ilkelerin altına çıkarıldığı Türk kamuoyuna duyurulmuştur. Bu sayede altı ilke partinin de sembolü haline gelmiş, “Altı Ok” simgesi ortaya çıkmıştır.⁵³ Üçüncü Kurultay'daki ilke sayısındaki artışında gösterdiği gibi Kemalizm başından itibaren hiçbir kurama bağlı olmamış, güncel yaşamın uygulamalarının neticesi ve bilimsel sınamaların ortaya koyduğu gerçekler doğrultusunda toplumsal ihtiyaçların neticesinde ortaya çıkmış bir ideolojidir.⁵⁴

Bu anlayışa göre Kemalizm'i oluşturan umdeler şu biçimde tanımlanmıştır. Cumhuriyetçilik, “millî hâkimiyet mefkûresini en iyi ve emin surette temsil ve tatbik eder bir devlet şekli olduğuna kanidir.”, Milliyetçilik, “Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi vasıta ile

27, 1976'da 82, 1977'de 231, 1978'de 832, 1979'da 1000 rakamının oldukça üzerine çıkmıştır. Atayolu, “Millî Görüş Atatürkçü Görüşür” (1979): 1, 14.

⁴⁸ “Ağırlaşan Sorunlar”, Atayolu, Sayı:3, (1979): 1.

⁴⁹ “Basında Bazı Yankılar”, Atayolu, Sayı:1, (1978): 3-4; “Artık Kimse CHP'nin Tutumunu Savunmuyor”, Atayolu, Sayı:3, (1979): 3-4; “Basından Tepkiler”, Atayolu, 3-6; “Basından Seçmeler”, Atayolu, (1979): 2, 5; “Basında Yolsuzluğun Yankıları”, Atayolu, S.6, (1979): 6-7; “Türk Basınından Yankılar”, Atayolu, (1979): 6-7; “Atatürkçülüğe Çağrı Kongresinin Yankıları”, Atayolu, (1979): 6-8; “Basınımızdan Yankılar”, Atayolu, (1979): 9-19; “Basınımızdan Seçmeler”, Atayolu, Sayı:11, 1979: 6-7; “Basınımızdan”, Atayolu, (1979): 6-7,12; Günün Yazısı, Afganistan Aynasındaki İğrenç Suratlar, Sözü Kısası, Rapor”, Atayolu, Sayı:13, (1980): 4-5,10,12.

⁵⁰ A. Afet İnan, *Tarihten Bugüne*, Ankara. 1970: 210; Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, (Konferanslar-Makaleler), (1935-1978), Ankara. 2003: 137; “Kemalizm”; Fransız yazar Michel Paillares'in 1922 tarihli “Lé Kémalisme devant les Alliés; l'entrée en scène du Kémalisme, le traité de Sévres, l'accord d'Angora, Vers la paix d'Orient adlı eserinde ilk defa kullanılmıştır. Mustafa Albayrak, “Kemalizm'in Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XVII, S.77, (2010): 310.

⁵¹ M. Kemal Atatürk, *Söylev ve Demeçleri*, (1919-1938), Ankara C. I, 2. Baskı, 1961: 152-154.

⁵² Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, İstanbul 1931: 187.

⁵³ Albayrak, “Kemalizm'in Düşünsel...”, 312.

⁵⁴ Albayrak, “Kemalizm'in Düşünsel”, 313.

müdafa eder." Halkçılık, "İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Yasalar önünde mutlak eşitlik prensibiyle hiç kimseye, sınıfa, zümreye, gruba, cemaat ya da tarikata üstünlük tanınamaz. Devletçilik, milleti müreffeh ve memleketi mamur hâle getirmek adına halkın umumî ve yüksek menfaatlerinin gereği tüm işlerde devletin alakadar olmasıdır. İnkılâpçılık," ilerlemek, değişmek, gelişmek prensiplerine sıkı bağlılık esasıyla hareket etmektir." Laiklik, dini düşünce ve fikirleri Devlet ile dünya işlerinden uzak tutarak milletin ilerlemesi, ilmi rehber edinmesi esasının kabul edilmesidir."⁵⁵

Sözü edilen kuramlar neticesinde, Kemalizm'in düşünce sisteminin belirli bir ilmi ve kuramsal çerçeveye tam anlamıyla kavuşmasını temin maksadıyla bilim çevrelerinde makaleler, kitaplar yazılmak suretiyle çabalar da başlatılmıştır. Bu çalışmaların en bilineni ve kayda değer olanı Kemalizm'in kuramsal çerçevesini oluşturmaya çalışan, bunun savunuculuğunu yapan Halkevleri Genel Merkezi ve onun 1932 yılında çıkardığı Ülkü Dergisi'dir. Dönemin Türkiye'si şartlarında geniş sayılabilecek bir kitleye ulaşan dergi, aydınların, bilim insanlarının yazılarına, siyasi görüşlerine yer vermesi sebebiyle politik-ideolojik bir kimliğe de sahiptir. Dergi, her yayınında Kemalizm'den bahsederek, ideolojinin geniş topluluklara aksettirilmesinde önemli görevler üstlenmiştir.⁵⁶

Kemalizm'in ideoloji şeklinde kurumsal bir yapıya ulaşmasını sağlayan faaliyetler arasında yine 1932 yılında yayın hayatına başlayan ve içlerinde Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki aydınlarında yazılar kaleme aldığı Kadro Dergisi vardır.⁵⁷ Dergi de daha çok sol tandanslı gençlerin üstlendikleri Kemalizm'in kuramcılığını yapma sorumluluğu, 1934 yılında derginin yayın hayatına kendiliğinden son vermesine kadar devam etmiştir.⁵⁸ Ama derginin Kemalizm ideolojisini kuramsallaştırma çabaları ilerleyen dönemlerde sair basın-yayın kurumlarına örnek teşkil etmeye devam etmiştir.⁵⁹

Türk halkının ideal toplum yapısına ulaşması noktasında kurumsal nitelik kazandırılma gayretlerinin devam ettiği dönemde Kemalizm'e ideolojik olarak son şeklinin verildiği toplantı, 9-16 Mayıs 1935 tarihli C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı'dır. Söz konusu kurultayda kadınların milletvekili görevini üstlenmiş olmaları kurultayın demokratik tabanını genişleten bir organizasyon olmasının⁶⁰ dışında, 13 Mayıs günü kurultayın beşinci gününde kabul gören parti programının giriş bölümünde yer verilen, "*Sadece birkaç yıllığına değil, gelecekte de geçerli olan düşüncelerimizin ana hatları parti programına açık biçimde ve toplu halde yazılmıştır. Partinin varlığını ortaya koyan tüm ilkeler (Kamâlizm)ile bağlantılıdır.*"⁶¹ Ülkenin genel işleyiş esasları ortaya konmuş, 5 Şubat 1937 tarihine gelindiğindeyse altı ilke Anayasaya dahil edilerek ideolojiye resmîyet kazandırılmıştır.⁶²

Kemalizm kavramının 1935 yılından sonra ideoloji biçiminde değerlendirilmesinde etkin unsurlardan birisi de Mustafa Kemal Atatürk'ün CHP'nin son ve Dördüncü Büyük Kurultayına katılmış olması, özellikle inkılapçılık ile devletçilik ilkelerinin uygulama esaslarının tartışıldığı noktada delegeleri takip etmesi olarak gösterilebilir. Söz konusu kurultayda özel teşebbüsün desteklenmesi, işçiler ve işverenler için grev ile lokavtın yasaklanması, toprak reformunun yapılması, üreticinin desteklenmesi, tüketici haklarının muhafazası, gericiyle etkin mücadele gibi hususlarda görüş birliğine varılmış olması, ayrıca kurultayda kabul edilen parti programında devletin temel prensiplerinin; "*Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, İnkılapçı ve Cumhuriyetçi*" olduğunun, "*Yönetim yetkisinin tek ve kullanım hakkının da Türk ulusunda*"⁶³ bulunduğu ifade edilmesi, Atatürk'ün söylenenlerle ilgili itirazının olmaması Kemalizm'in ideolojik kuramını daha da güçlendirmiştir.

CHP'nin parti programında da yer alan Kemalizm kavramı, dönem itibari ile değerlendirildiğinde parti ve devlet özdeşliğinin en belirgin göstergesi haline gelmiş, çok partili hayata geçinceye kadar da aynı anlayış devam etmiştir.⁶⁴ M. Celal Bayar, 8 Kasım 1938 tarihinde TBMM'de okuduğu hükümet programında Kemalist rejimle

⁵⁵ C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931: 31.

⁵⁶ "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğuşu ve Gelişimi", Ülkü Halkevleri Dergisi, C.V, S. 28, (Haziran 1935): 260-267.

⁵⁷ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge)

⁵⁸ Albayrak, "Kemalizm'in Düşünsel", 314.

⁵⁹ Doğan Avcıoğlu'nun Genel Yayın Yönetmenliğini yaptığı Yön Dergisi, bu etkileşimin en etkili unsurları arasındadır.

⁶⁰ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, 1935: 77.

⁶¹ C.H.P. Programı: (Onuncu Büyük Kurultayca onanmıştır), Ulus Basımevi, Ankara 1953: 1.

⁶² C.H.P.'nin Onuncu Büyük Kurultayı'nda "Kemalizm" ifadesi parti programından çıkarılarak, yerine "Atatürk Yolu" kavramı kullanılmıştır. C.H.P. Programı: (Onuncu Büyük Kurultayca onanmıştır), Ulus Basımevi, Ankara 1953: 45.

⁶³ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultay..., 73.

⁶⁴ İsmail Arar, *Hükümet Programları, Burçak Yayınevi*, İstanbul 1968: 83, 99; Kadri Kemal Kop, Millî Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları, Akay Kitapevi, Ankara 1945: 13-14.

ilgili olarak “*Millî menfaate uymayan, şahsî menfaat kabul etmeyen ve hiçbir zaman etmeyecek bir anlayıştır*”⁶⁵ diyerek devletin söz konusu ideolojiyi terk etmeyeceğinin de işaretini vermiştir.

Bu bağlamda kendisini Cumhuriyet ve devletle özdeşleştiren her kesimden bireyin, kendisine ait bir Kemalizm tanımı olmuştur. Bunlardan bazılarını ifade etmek gerekirse, Nusret Köymen, “*Bugün Türk münevverine düşen büyük vazifelerden biri Kemalizm’in ilmini yapmak ve politika üzerinde her müspet bilgi şubesinde çalışıldığı gibi, ilim metotlar ile çalışmaktır. Ancak bu surettedir ki, cemiyet kanunlarından faydalanma fennî olan politikayı bir “cemiyet mühendisliği haline getirebiliriz.”*”⁶⁶ derken, İsmet Giritli’de Kemalizm’i; “*bir çağdaşlaşma, yenileşme, medenileşme hareketinin ideolojisidir.*” biçiminde tanımlamıştır. Kemalizm ile ilgili Niyazi Berkes de “*Osmanlı’dan başlayarak iki yüz yıldan beridir sürdürülen çağdaşlaşma arayışlarının doğru yolunu bulması ve ona yönelmesidir.*” şeklinde düşüncesini aktarmıştır.⁶⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere söz konusu tarihi ve toplumsal olayı geleneksel Batının tekçi ideolojilerinin birine entegre etmeye çabalamak nafi bir gayretten öte bir faaliyet değildir. Zira Kemalizm, Pragmatist, Pozitivist ve Gerçekçi yapı da bir Plüralizmdir”. Burhan Asaf (Belge)’a göre Kemalizm denildiğinde, “*emperyalizme karşı bir isyan hareketi, bağımsızlığını elde etmemiş mazlum milletler için bir ışık, ideal ve yaşam kaynağı*”dır.⁶⁸ Bu anlamıyla Kemalizm, emperyalizmle olan mücadelesine hiçbir zaman fasıla vermemiş, mazlumun yanında olma, halkçı ve hakçı özelliğini her zaman muhafaza etme niteliğini sürdürmüştür.

Kemalizm; Sosyalizm, Faşizm ve Liberalizmden farklı nitelikte ve perspektifte bir ideolojidir. Kuramsal çerçeveye dayanılarak kurgulanmadığından, tarihsel bir alt yapısı olmasına rağmen değişmeyen öğretiye dayalı bir ideoloji değildir. Siyasal, iktisadi ve toplumsal koşulların değişimiyle meydana gelen sorunların çözümünde temel ilkelerinden ayrılmadan bilimsel anlayış ile çözümlenmesi gereğini öngörmüştür. Ulusal ve uluslararası özellikleri olan anti-emperyalist bir ideoloji olmakla birlikte ezilenlerinde yanında yer almayı görev bilir.⁶⁹ Avrupa medeniyetinin geçirdiği tecrübeleri, üzerinde yükseldiği değer yargılarını fark etmiş, izlediği düşünsel dünyayı anlamış ve bu minvalde kendi gerçekliğini ortaya çıkarmış bir ideolojidir. Bu anlamda “Marksizm’in Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’daki yönetim anlayışlarının alternatifi konumundadır.”⁷⁰ Toplumunu sınıflara, kamplara bölerek yarattığı çatışma ortamından faydalanarak varlığını sürdürmeye çalışan değil, uzlaşmayı, birleştirmeyi, zümre ya da cemaatleşmeyi reddeden bir anlayışla çağdaş dünyanın getiri olan demokrasi anlayışını hâkim kılmayı hedefleyen bir anlayıştır. Avrupa’daki aydınlanma çağıyla gündeme gelen fakat uzun yıllar gerçekleştirilemeyen insan haklarını, tüm sosyolojik ve uhrevi baskılara rağmen Anadolu coğrafyasında gerçekleştiren ideolojidir.⁷¹

Kemalizm olarak nitelenen Atatürk’ün idealize ettiği altı umde adı konulduktan sonra dahi değişen ihtiyaç ve koşullara göre biçimlenmiş, yorumlanmış ve uygulanmıştır. Bu bağlamda Kemalizm bir tanıma ya da tek anlayışa, algıya sahip olmamıştır. Siyasi platformlarda farklı ideolojik düşünce sahipleri dahi kendi görüşlerini halka aktarabilmek adına Kemalizm bir çıkış manifestosu olarak göstermeye çalışmışlardır.⁷² Bir başka ifade ile Kemalizm, Mustafa Kemal Atatürk’ün söylev, düşünce ve siyasi argümanlarından çıkarılmış, zamanın önemli demagog ve felsefecilerinin sistematik söylem haline getirmeye çabaladıkları bir kavram halini almıştır.⁷³ Bu umdeler partinin üçüncü ve beşinci Büyük Kongrelerinde dile getirilmiş, altı ok olarak simgeleştirilmiş ve İsmet İnönü’de sözü edilen altı umdenin yerleşmesi adına mücadele verdiklerini zaman zaman farklı platformlarda ifade etmiştir.⁷⁴

⁶⁵ Arar, *Hükümet Programları*, 83.

⁶⁶ Nusret Köymen, “*Kemalizm ve Politika Bilgisi*”, *Ülkü*, C. 7, S. 41, (Temmuz 1936): 321-324.

⁶⁷ İsmet Giritli, “*Kemalist İdeoloji ve Nitelikleri*”, *Bildiriler ve Tartışmalar, Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1984, 291-304.

⁶⁸ Albayrak, “*Kemalizm’in Düşünsel...*”, 328.

⁶⁹ Cem Alpar, “*Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm*”, *Bildiriler ve Tartışmalar, Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1984: 703-736.

⁷⁰ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981: 275.

⁷¹ Albayrak, “*Kemalizm’in Düşünsel*”, 342.

⁷² Hakan Uzun, “*Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları*”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IX, 2010: 20-21, 233-271,

⁷³ Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılı seçimleri çerçevesinde halka yayınladığı beyannamede; altı ilkenin tamamını sayarak, ülkenin ve partinin (CHP) üzerinde duracağı temel esasları belirlemiştir. Buna göre 1- Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir”. Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2000: 133; Uzun, “*Tek Parti Döneminde...*”, 246.

⁷⁴ C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931: 3; Uzun, “*Tek Parti Döneminde...*”, 249; C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931: 30.

Turhan Feyzioğlu, Atayolu Dergisi minvalinde Atatürkçülük çizgisini şu sözlerle ifade etmiştir; *“İrkçılıktan uzak, laiklik esaslarından kopmaksızın, sınıf çatışmalarından uzak, sosyal dayanışma ve adalet anlayışı içerisinde birlikte yaşamayı öngören bir milliyetçi anlayıştır.”*⁷⁵ Bu bağlamda kurguladığı dergisinin, Türk milletini mezhepsel, ırksal, sınıfsal olarak bölmeye kalkışanlara karşı en etkili savunma aracı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre *“Türk milleti insan onuruna ve millî karakterimize aykırı, kapalı esaret rejimlerinin pençesine memleketini düşürmemek için sonuna kadar inançla mücadelesini sürdürmek zorundadır.”*⁷⁶

Feyzioğlu, partisinin “Atatürkçülüğe Çağrı Kongrelerinde”, Meşrutiyet döneminin fikir akımı olan fakat daha öteye geçemeyen Türk milliyetçiliği fikrini ileri taşıyan, yaptığı siyasî, sosyal, kültürel, iktisadi çıkışlarla bunun çağdaş uygarlık esaslarıyla güçlendiren bir *“Millî Görüş”* ülküsünden de bahsetmiştir. *“Bugün içerisinde olduğumuz her alandaki bozukluklar, Atatürk ilkelerinden verilen ödünlerden ve ışıklı yolundan sapılmasından doğmuştur.”*⁷⁷ biçimindeki beyanatlarıyla da mevcut sözlerini doğrulamıştır.

Yine Feyzioğlu'na göre devletin içerisinde olduğu olumsuz durumun temel kaynağının Atatürk'ün yıllar evvel çizdiği genel prensiplerden ayrılmış olmanın sonucu olduğunu, sözü edilen sorunlardan kurtuluşun da yine Atatürk'ün değer yargılarına sıkı sıkıya bağlılıkla çözülebileceğinin üzerinde durmuştur. *“Binbir nifakla parçalanmak istenen Türk milleti, Atatürkçü düşüncüyü rehber edinerek ve en doğru yorumlayarak birlik ve bütünlüğünü koruyabilir.”* sözleriyle *“Atatürkçü Güç Birliği”* olarak tanımladığı siyasi çıkışı ortaya koymuştur.⁷⁸

“Atatürk'ün benimsediği ve inançla savunduğu millî ve manevi değerler tüm dünya milletlerinin ortak ideallerini benimseyen; ancak kaderlerini kendi milletinde gören tüm yurttaşlarını bir ağacın dalları gibi gören anlayıştır.” diyen Feyzioğlu'na göre, *“Türk toplumuna mensup her ferdin maddi ve manevi gelişmesini sağlamak; onu bilgi kültür ve refaha kavuşturmak Türk Devleti'nin amacıdır. Bu amaca ulaşmak için sosyal adaleti, güveni sağlayıcı tedbirler alınmalı; fakirlik, işsizlik, hastalık, cehalet, her türlü darlık ve yokluk ortadan kaldırılacaktır. Bu hedeflere sınıf kavgası ve demagojik kışkırtmalarla ulaşılamaz.”*⁷⁹ sözleriyle de iktisadi ve sosyal kalkınma modelinin ana kaynağının yine Atatürkçü anlayış olduğunun üzerini çizmiştir.

Feyzioğlu, ülkenin kurucu partisi başta olmak üzere hemen tüm siyasal hareketlerin en önemli yanlışlarını *“Atatürkçü yoldan sapmak”* şeklinde açıklamış, yeni ideolojiler (aşırı sağ-sol), mutasyona uğratılmış fikirler, görüşler ve anlayışların (ortanın solu) ülkeyi mevcut dönemden daha kötü bir duruma taşıyacağı uyarısında bulunmuştur.⁸⁰ Bu düşünceden hareketle *“devleti kemiren partizanlık kanserini yok ederek, devleti yeniden devlet vasıflarına kavuşturmak, idareye liyakatli, ehliyetli, devlete ve millete sadakati öğütleyen Atatürkçü görüşün gerçek yol”*⁸¹ olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca Feyzioğlu, Atatürk Türkiye'sinin rehber alması gereken anlayışı şu biçimde anlatmaya çalışmıştır: *“Avrupa medeniyetinden istifade etme yolunda hiçbir zaman özünü ve bağımsızlık idealini kaybetmeden, devletine sahip çıkarak, bir başka millete ait değer yargılarını bilinçsizce benimseme şeklinde değil, kendi milletinin has değerlerini sözü edilen Avrupa değerleriyle entegre ederek, milletinin diğer toplumlar karşısında yüceltilip ilerletilmesinin hedeflenmesidir.”*⁸²

Feyzioğlu'na göre Türk halkı, aydınıyla beraber millî kültür hazinelerini fark ederek sahip çıkmalı, onu yükseltip yüceltmeli ve yeni medeni dünyasını bu sağlam temeller üzerine inşa etmelidir. Onları anlayıp gelecek nesillere intikalini sağlamanın ise vatana, millete ve devlete yapılacak en kıymetli hizmet olacağı görüşündedir. Bunun yanı sıra yine milletin kültür hazinelerinin değerini bilmesi, Türkiye'nin dünya ile entegrasyona girmesine vesile olan inkılapları reddetmesi anlamına gelmediği gibi aksine daha sağlam olmalarına imkân vereceğini de ifade etmiştir.⁸³

Türkiye'nin idaresi hususunda ise Feyzioğlu, Atatürk'ün yolunu daha Sivas Kongresi'nde belirlediğini iddia etmektedir ki buradan önce aslında Erzurum Kongresi'nde *“devlet kurma”* durumundan ve yönetim biçiminden bahsedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta çıkardığı gazetenin adından başlayarak, Türk milletinin hak ettiği

⁷⁵ “Devlet ve Millet Bütünlüğünün İnançlı Savunucusuyuz”, Atayolu, Sayı:11, (1979): 8.

⁷⁶ “Atatürkçüler Birleşelim”, Atayolu, (1979): 9, 11; “Atatürkçülüğe Çağrı”, Atayolu, Sayı: 8, (1979):12.

⁷⁷ “Atatürkçü Gençliğin Sesi”, Atayolu, Sayı:8, (1979): 8. “Millî Görüş Atatürkçü Görüşdür”, Atayolu, Sayı: 14, (1979): 1, 12; “CGP'nin Temel Görüşleri II: Milliyetçi Sosyal Adalet”, Atayolu, Sayı: 3, (1979): 8.

⁷⁸ “Atatürkçü Güçbirliği Hareketi Türkiye'yi Bunalımdan Kurtaracak Yolu Gösteriyor”, Atayolu, (1979): 3, 8.

⁷⁹ “CGP'nin Temel Görüşleri II: Milliyetçi Sosyal Adalet”, Atayolu, Sayı: 1, (1979):9.

⁸⁰ “Acı olaylar Atatürkçü Yoldan Sapanların Eseridir”, Atayolu, Sayı:14, (1980): 8. “2 CHP'li Senatörün Şikâyeti”, Atayolu, Sayı: 2, (1979):3.

⁸¹ “CGP Barışa Çağırıyor”, Atayolu, Sayı:14, (1980): 1.

⁸² “Atatürkçüler El Ele”, Atayolu, Sayı:8, (1979): 2.

⁸³ “CGP'nin Temel Görüşleri II: Milliyetçi Sosyal Adalet”, Atayolu, (1979): 3, 8-9; “İşgüzar Nihayet İstifa Etti”, Atayolu, Sayı:6, (1979):1.

rejimin halkın egemenliğine dayalı sistem olduğunu belirtmiştir. Feyzioğlu'na göre Atatürk'ün kurduğu gazetelere verdiği adların hiçbiri tesadüfi değildir. Millî Mücadele'yi güçlü ve meşru temellere dayandıran, başka bir deyişle "millî egemenlik" esaslarına oturtan Mustafa Kemal, halkın gönlünde de doğru yerde oturmuştur.⁸⁴ Bu bağlamda 1979 seçimleri sonrasında TBMM tarafından seçilemeyişinin, halkın iradesine bırakılmayan durumdan kaynaklandığını ifade etmiştir. Feyzioğlu, "*Cumhurbaşkanı halk tarafından doğrudan doğruya seçilmesi mevcut Anayasa sisteminin, Cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki ilişkilerin değişmesiyle mümkündür. On gün içerisinde Anayasanın bir maddesini değiştirerek parlamenter sistemden Başkanlık Sistemine veya yarı başkanlık sistemine geçilemez.*"⁸⁵ şeklindeki sözleriyle millet iradesinin yönetim mekanizması söz konusu olduğunda yok sayılmasının ağır neticelerinin olabileceğini ifade etmiştir.

Feyzioğlu'na göre Atatürkçülük, çağdaş bir ideoloji olarak özgürlük ve bağımsızlığı tehlikeye girmiş bir ülkenin sınıfsal değil, ulusal bir başkaldırısı neticesinde ortaya çıkmıştır. Dünya üzerinde var olan sınıfsal yönetimlerin halkı özgürleştirmek yerine baskı altına alarak tek tipleştirdiğini, iktisadi anlamda daralttığını, sosyal anlamda körleştirdiği fikrini ortaya koymuş ve buna örnek olarak kurduğu ve kurguladığı sınıflar arasındaki kavgaların körüklenmesi esasına dayanan Marksist-Leninist anlayışı göstermiştir. Atatürkçülüğün ise millî bilincin uyandırılmasına, birlik ve beraberliğin güçlendirilmesine, sınıf kavramının ortadan kaldırılmasına ve toplumun her türlü fraksiyonel, uhrevi ayrımları reddetmesine dayandığını söylemiştir.⁸⁶

Atatürk halkçılığı bilindiği üzere sadece siyasal demokrasi anlamında değil, yeni bir sosyal ve ekonomik düzenin topluma verilmesi noktasında da bir düşünceyi ortaya koymaktadır. Sözü edilen bu halkçılıktaki temel maksat, iktisadi anlamda zayıf düşen toplumun alt tabakasının yaşam standartlarını yükseltebilmek adına çalışmalar yapmaktır. Bu mana da Atatürk'ün yapmış olduğu devrimlerin hepsi halkçılık idealinin zaten doğal sonucudur. Atatürk'ün ifadesine göre, "*Bizim hükümetimiz, ulusal iradeyi gerçekleştiren Halk Hükümeti'dir*" sözleriyle Türk köylüsünün gelişerek, kalkınmasını hedef göstermiş, çiftçinin iktisadi anlamda ilerlemediği sürece ülkenin de gelişip, kalkınabilmesinin imkân dahilinde olmadığını vurgulamıştır. "*Türk köylüsünü efendi yerine getirmediğe memleket ve millet yükselmez*" cümlesi bunun idealize edilmiş halidir.⁸⁷ Fakat 1931 yılındaki parti programında ortaya konan halkçılığa; "*sınıf yok, iş bölümü var*" biçiminde özetlenen anlayış tüm zümrelerin, çıkar çevrelerinin, meslek gruplarının, iş kollarının adı geçen ilke etrafında uyum içerisinde eritildiği Türk kamuoyuna aktarılınca, söz konusu umdenin aslında korporatist olmanın yanında anti-sosyalist bir uygulama modelini de temsil ettiği düşüncesi siyasal çevrelerde belirmiştir.⁸⁸

Bu düşünce yapısı sınıf ayrımını, menfaat gruplarını ve kurumlarını meşru görmeyen, toplumu bireyin önüne alan, bunu yaparken dev toplumu tek elden yöneten, ona ideolojik olarak nüfuz eden ve bu sebeplerle de farklılaşmanın pek yaşanmadığı, türdeş algıyla hareket etmekte yetinen bir toplum modelini ilk yıllarda dayatmış gibi görünmüştür. Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Atatürkçü halkçılık anlayışı, sosyolojik bir gerçeklik olan "sınıf" kavramının inkâr edilmesi değil, sadece Türk toplumu açısından değerlendirildiğinde, sınıf mücadelesinin gereksiz ve faydasız bir eylem olduğu açıklanmaya çalışan bir ilkedir.

Feyzioğlu'na göre Atatürkçü halkçılık ilkesi, Türk milletini sosyal adalet anlayışı içinde sınıfsal bir ayrıma sokmaksızın, tüm köylü, çiftçi, işçi, öğretmen, alim, esnaf, sanatkâr, sanayici, tüccar, asker, memur gibi meslek erbaplarını yani toplumun her ferdiyi Türk milletinin temel unsuru olarak kabul etmekte olup, sosyal adalet olgusu içerisinde, toplumun her ferdi ile ahenkli bir tarzda işbirliği yaparak, uyumsuzluklarını, uzlaşmazlıklarını bir ahlâk olgusu içerisinde çözebilmelerini öngören görüş" olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Feyzioğlu, "*Bu millet birdir, bütündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün yurttaşları eşittir, kardeştir. Doğu'da ve Batı'da yaşayanların tamamı aziz milletimizin öz evladı, bölünmez vatanın öz sahipleridir*"⁹⁰ diyerek Atatürkçülüğün milliyetçilik söyleminden anladığını ortaya koymuştur.

⁸⁴ "Atatürkçü Yolda İnançlı Atılım", Atayolu, Sayı: 7, (1979): 12.

⁸⁵ "Cumhurbaşkanının Seçimi Daha Ciddi ve Tutarlı Bir Yaklaşım ile Ele Alınmalıdır", Sayı:14, (1980): 7.

⁸⁶ "Atatürkçü Uyanış Gerek", Atayolu, Sayı:1, (1978): 1, 8; "CGP'nin Temel Görüşleri: Neden Komünizme Karşısız", S. 4, Atayolu, (1979): 8,9.

⁸⁷ Sedef Bulut, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkcilik-ilkesi/#>

⁸⁸ Çağdaş Görücü, "Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme" Çalışma ve Toplum Dergisi, C.3, S.54, 2017: 1342-1352.

⁸⁹ "CGP'nin Temel Görüşleri II: Milliyetçi Sosyal Adalet", Atayolu, (1979): 1, 9.

⁹⁰ "CGP: Milleti Böldürmeyeceğiz, Devleti Soydurmayacağız", Atayolu, (1979): 1,3,5.

Yine Feyzioğlu'na göre Atatürk, sosyal dayanışma anlayışının esaslarının belirlenmesine yönelik tespitlerini 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir'de tertip edilen Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında açık bir dille şu şekilde ortaya koymuştur: *“Bizim halkımız menfaatleri birbirinden ayrılır sınıflar halinde değil, tam aksine varlıkları ve çalışmalarının sonuçları birbirine gerekli olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin birbirlerine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?”*⁹¹ Bu bağlamda Atatürk, *“kollektivist bir ekonomik sistemin sorunlu olacağını, tüm hürriyetleri yok eden bir esaret rejimi doğuracağını görmüştür. Atatürk gelişmeye muhtaç bir ülke olan Türkiye’de, çeşitli alanlarda devlete düşen görevleri de gözden kaçınmamıştır. İktisadi kalkınmada, hür teşebbüssün ve devletin gücünden yararlanma sorumluluğunu fark etmiş, devlete düşen görevlerin belirlenmesinde peşin yargılardan veya sosyalist dogmalardan değil, kendi söylemiyle, “içinde yaşadığımız vatanın” gerçeklerinden ilham almıştır”*⁹² sözleriyle millî bir ekonomik sistemin varlığının ülkenin iktisadi kalkınmasında en etkili yöntem olacağını vurgulamıştır.

Söz konusu düşünceden hareketle tarih ve sosyoloji ilimleri manevi birlikteliklerin milletlerin ortaya çıkışlarında etkin bir rol üstlendiklerini iddia etmektedirler. Fakat bu uhrevi birliktelikler her zaman tek başına millet olabilme şuurunun yerine geçemez. Öte yandan, tek başına Atatürkçü inkılapçılık anlayış da toplumların mensubu olduğu manevi değerlerden uzaklaşmasını gerektirmez. Bu bağlamda Feyzioğlu'na göre *“Atatürkçü olmak gerçekçi, akılcı, çağdaş olmaktır. Millî ve tarihi köklerden ders alarak, ilme, fenne, akla ve gerçeklere dayanarak çağdaş uygarlığın üzerine yükselmeyi hedeflemektir.”*⁹³ diyerek manevi değerlerin şahısları ilgilendirdiğini, bunun devletin işleyişi ile bir ilgisi olmadığını ama toplumu birbirine yaklaştıran teamüllerden birisi olduğunu açıklamaya gayret etmiştir.

Atatürk'ün cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik anlayışı akılcı ve gerçekçidir. XX. yüzyılın başında Türk milletinin yaşadığı acı tecrübelerden dersini almış; Anadolu'yu, kurulması planlanan Türk devletini maceraya atacak, hayallere sürükleyecek, ütopyik yaklaşımlardan uzak durur, anlamsız girişimlere tevessül etmez. Feyzioğlu'na göre Atatürk, milletinin hayati menfaatlerini Panislamizm, Panturanizm gibi hayallere feda etmeyeceğini daha Millî Mücadele süresi içerisinde defalarca beyan etmiş, takip edilmesi gereken temel yolun Misak-ı Milli sınırları içerisinde bir Türk Devleti kurmak olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

Türkiye’de anarşinin en üst seviyede yaşandığı yıllarda, dış ve iç siyasi aktörler, insanları maksatlı olarak laik-anti laik, sağ-sol ile mezhepsel ve kültürel ayrımlara tabi tutmak suretiyle kutuplaştırmışlardır. CGP de bu süreçleri en yoğun yaşayan siyasal oluşumlardan birisidir. Feyzioğlu da özellikle devletin bütüncül yapısının muhafazasının “laiklik” anlayışına bağlı kalınmak suretiyle mevcut sıkıntıların aşılabileceğini Atayolu Dergisi’nde defalarca ifade etmiştir. Ona göre laiklik elbette inancın reddi, ibadet özgürlüğünün kabul görmemesi, dinî ritüellere saygı duyulmaması anlamına gelmemektedir. Lâiklik Feyzioğlu'na göre devlet yapısında şahısların din ve vicdan özgürlüğünün var olduğunun benimsenmesidir ki tüzel kişi olarak devletin zaten resmi dini olamaz. Laik devlet algısı, teokratik devlet düzeni ile bağdaşmadığı gibi dini değerleri yok saymayı resmî ideoloji hâline getiren Marksizm ile de bağdaşmaz. Bu düşünceden hareketle Feyzioğlu, *“Türkiye’nin kaderi partizanlıkla, maskeli komünistlikle, teokratik devlet heveskârlığıyla düze çıkamaz. Kurtuluş yolu Atatürkçü yoldur. Bunu bir defa daha inançla tekrarlamayı görev biliyoruz.”*⁹⁵ *“Biz manevi değerlerin, dini inançların daima yüksek tutulması, saygı görmesi lüzumuna inanıyoruz. Çağdaş olmak dinsiz olmak değildir. Laiklik her yurttaşın din, vicdan, ibadet hürriyetine tam saygı göstermektir.”*⁹⁶ diyerek özgür düşünce hakkındaki düşüncesini de açıklamıştır.

Feyzioğlu, bir milletin kalkınabilmesi, ilerleyebilmesi, çağdaşlaşabilmesi; bilimde, sanatta ve sporda aşama kaydedebilmesinin ancak Atatürk'ün akılcı ve bilimci yaklaşımı ile mümkün olabileceği görüşünü savunmuştur. Atatürk'ün sözleri ve icraatları ile milletimize hatırlattığı en büyük gerçeklerden birisi de budur. Atatürk hayalperest değil, gerçekçidir. İdealleri üzerine harekete geçen ve Türk milletini köle olmaktan kurtaran, ona

⁹¹ Atatürk, Mustafa Kemal, Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri İzmir Yollarında: Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzmir Seyahatleri Esnasında Muhtelif Mahallerde İrâd Buyurdukları Nutuklar ve Hasbihâller, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (İstihbarat Matbaası), Ankara, 1339: 103-126; “Karma Ekonomi Anlayışımız”, Atayolu, (1979): 1,9.

⁹² “Atatürkçü Uyanış Gerek”, Atayolu, Sayı:1, (1978): 8.

⁹³ “Atatürkçülüğe Çağrı”, Atayolu, Sayı:8, (1979):12.

⁹⁴ Mehmet Saray, Atatürk'ün Türklük ve Milliyetçilik Anlayışı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2022: 111-115, 136-137; “CGP'nin Temel Görüşleri”, Anayol, Sayı:9-10, (1979): 6.

⁹⁵ “Atatürkçü Uyanış Gerek”, Atayolu, Sayı:1, (1978): 8; “İktidarda partizanlık Muhalefette Yıkıcılık Anarşiyi Azdırmaktadır”, Atayolu, Sayı:12, (1980): 3.

⁹⁶ “Kurtuluş Yolu Atatürkçü Yoldur, Atayolu, Sayı:14, (1980): 5.

büyük bir yükseliş dinamizmi kazandıran, başarısının temelinde akılcı, bilimi esas alan bir tutumun olduğu ortadadır. Atatürkçülük, yurt ve dünya gerçeklerini çok iyi değerlendiren, çağdaş ilmin verilerine göre konuşan, sloganist ve peşin hükümlü yapılardan uzak duran, ayakları yere sağlam basan bir anlayıştır. Atatürk, Cumhuriyet'i kurarken eskinin hatalarını süzmüş, yapılan yanlışları doğru ve gerçekçi analizlerle tespit etmiş ve çözüm yollarını rasyonel ve akılcı bir tavırla ortaya koymuştur. Bu sayede kurduğu ülke, dünyadaki tüm ezilen milletlerin bağımsızlıklarını elde etmek adına ayağa kalkmalarında öncü görevi görmüş, kısa sürede ülkeyi milletler topluluğunun kıymetli bir mensubu hâline getirmiştir.⁹⁷ İşte bu Atatürkçü düşünce sistemiyle siyasi kariyerini temellendiren Feyzioğlu, ülkenin yönetim kademesinde olduğu yıllarda da söz konusu anlayışını taviz vermeden sürdürmüştür.

Feyzioğlu, Türk milletinin birleşmesini sağlayan bağları oldukça çeşitli, güçlü ve derin olduğunu da hemen tüm konuşmalarında ifade etmiştir. Bunlar ortak paydada değerlendirildiğinde devlet, tarih, kader, kültür, maneviyat, dil ve idealler şeklinde sıralanabilir şeklinde de bir düşüncesi vardır. Bununla bağlantılı olarak Feyzioğlu'na göre, her karışı birlikte savunulmuş "ortak vatan" algısı da Türk milliyetçiliğinin dokusunun oluşumunda son derece önemli bir yer tutar.⁹⁸ "Geleceğe güvenle bakabilmek, umutsuzluklardan sıyrılmak, millî birliği beraberliği yeniden pekiştirmek, anarşiyi, yokluğu, yolsuzluğu yenmek için Atatürkçü bakış açısına muhtacız"⁹⁹ görüşüyle de ülke yönetiminde egemen olması gereken idealist düşüncenin kimliğini yukarıdaki sözleriyle ortaya koymuştur.

Egemenliğin millette olduğu bir devlette, hükûmet sisteminin düzeninde elbette halkın kendi idaresini elinde tutması bir başka değişle demokratik bir anlayış içerisinde olmasını şarttır. Atatürkçü milli egemenlik anlayışı, soyut ve demokrasiden uzak bir egemenlik algısı değildir. Demokrasi kavramını gerçek ve geleneksel anlamda, özgürlükçü siyasî bir demokratik düşünce yapısı biçiminde kurgulamıştır.¹⁰⁰ Demokrasi, bir sosyal yardım mekanizması, iktisadi teşkilat yapısı veya maddi refah uygulaması değil, amacı milletin idare edenler üzerindeki denetimi vasıtasıyla siyasî özgürlüğü temin edebilmektir.¹⁰¹ Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyet yönetiminin kurucu ve destekçileri demokrasi kavramını birbirinden ayrı tasavvur etmemişlerdir. Cumhuriyeti demokrasi yönetimiyle bir düşünmek, halkın egemenliğinin kabul edilmesi anlamına gelmiş olsa da koşulların olgunlaşması, iç ve dış politik unsurların halkın politik kaygılarını olumsuz yönde beslemesi sebebiyle istenilen neticeler ilk yıllarda elde edilememiştir.¹⁰²

Feyzioğlu'na göre "Kemalizm siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel görüşleri diğer bütün sistemlerden farklı ve Türk milletinin ihtiyaçlarına en uygun görüşlerdendir. Millî, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yer alan ilkelere bağlıyız. Bu ilkeler milletimizin yaşayışına ve devlet organlarının işleyişine ışık tutması zorunludur. Bu temel ilkeler hiçbir sebeple ihmâl edilemez, taviz dahi verilemez. Atatürkçülük, millî şuru, kültürü, birlik ve beraberliği ileri seviyeye taşımak için çalışmak gerekir."¹⁰³ "Ülkenin ilerlemesi, muasır medeniyetler seviyesine erişmesi için yegâne çare olarak demokrasinin tüm değerleriyle ülke idaresine hâkim kılınması görüşünü savunuyoruz."¹⁰⁴ şeklindeki açıklamalarıyla Atatürkçülük prensipleri ile demokrasinin hiçbir zaman ters düşmeyeceğini de vurgulamıştır. Feyzioğlu'nun anlayışına uyarlandığında Atatürkçü demokrasi anlayışı; halkçılığı savunan,¹⁰⁵ Bolşevik, faşist, korporatist,¹⁰⁶ dikta yönetimi ve kapitalist politikaları reddeden,

⁹⁷ "Atatürk'ün Akılcılığı ve Bilimciliği", Atayolu, Sayı:12, (1980): 11; "Akılcı ve Gerçekçi Yola Girilmelidir", Atayolu, Sayı:4, (1979):10.

⁹⁸ Atatürk, "Biz Bolşevik ya da Komünist olamayız. Çünkü biz milliyetçiyiz" sözleriyle Türk devletin kuruluş felsefesinde yer alan anlayışı ortaya koymuştur. "Eski CHP-Yeni CHP, Atatürk Yolundan Sapan CHP Nereden Nereye Geldi?", Atayolu, Sayı:4, (1979): 4.

⁹⁹ "Atatürkçü Yolda İnançlı Atılım", Atayolu, Sayı:7, (1979):12.

¹⁰⁰ Ergun Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi," Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.V.14, (1989): 287.

¹⁰¹ A. Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000: 31, 406, 407

¹⁰² Anıl Çeçen, Atatürk ve Cumhuriyet, Tisa Matbaası, Ankara, 1981: 324-325

¹⁰³ "Atatürkçülüğe Çağrı", Atayolu, Sayı: 8, (1979): 1,12.

¹⁰⁴ "CGP'nin Temel Görüşleri II", Atayolu, Sayı: 3, 1979:6.

¹⁰⁵ Dönem itibarıyla siyaseten gelişen bir söylem olan "Halka rağmen halkçılık" kavramı genellikle halkın zamanlama olarak henüz kendini yönetebilecek seviyede bir bilince sahip olmadığını ifade eden anlayıştır. Demokrasi, eşit hakların elde edilmesi noktasında bir savunma pratiği olsa da halkın söz konusu bilince sahip olup olmadığını belirleyecek olan da bürokratik elitlerdir. Halkın sıkı cehaletine karşın, tahsilli ve yüksek seviye de eğitilmiş bürokratik elitler zaten bu hususta yegâne otorite konumunda bulunuyorlardı. İşte sözü edilen bu elit tabaka ülke içerisinde toplumsal anlamda çağdaşlaşmanın içselleştirildiğine kanaat getirdiklerinde siyasi olarak demokratikleşme sürecinin başlamasına karar vereceklerdir. Muammer Aksoy, Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997: 9, 32.

¹⁰⁶ Korporatizm, bir toplumu iş gücü (emek), tarım, güvenlik (askeri-kolluk kuvveti), üretim, bilim ya da lonca cemiyetleri biçiminde örgütlere ayırmak suretiyle şirket veya iş grupları tarafından ortak menfaatler doğrultusunda birleştirilmesini öngören kolektivist siyasi ideolojinin adıdır. Korporatizm, Latince "corpus" veya "insan vücudu" anlamından türetilmiştir. Paul A. Clarke- Joe B. Foweraker, "Encyclopedia of Democratic Thought." Routledge, New York, 2001: 113.

devletçi iktisadi politikaları benimseyen¹⁰⁷, bünyesinde yer yer sosyal demokratik eğitimleri barındıran,¹⁰⁸ halkı bütünleştirme gayretiyle hukuk devleti olma çabasından uzaklaşmayan,¹⁰⁹ demokratikleşme mücadelesini laiklik kavramıyla güçlendiren¹¹⁰ bir “tesanütçü”¹¹¹ anlayıştır.

Feyzioğlu'nun söylemlerinde de hissedilen en önemli eksiklerden birisi Türkiye’de takip edilen siyasal sistem içerisindeki en temel sıkıntının “demokratikleşme ve özgürleşme” meselesi olduğu hususudur. Bu sorunun tartışma konusu yapılmamasının başlıca sebebinin ise “doğu tipi iktidar” anlayışı olduğu fikrinin siyasilerde dahi egemen olmasıdır. “Doğu tipi iktidar” anlayışının karşısı da “Batı” tipi bir iktidar ve demokrasi” kavramıdır. Bu Doğu-Batı eksenindeki politik tartışmalar siyasal rejim farklılıklarını beraberinde getirince, Türkiye’de “Asya Tipi Üretim Modeli” tartışmalarının ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.¹¹² İşte bu “Ortanın Solu” düşüncesi de Türkiye’nin sorunlarının mevcut dönemle alakalı değil de yüzyıllardır süre gelen yapısal problemlere dayalı olduğu savından hareket edilmesi gerektiği düşüncesidir. “Doğu tarzı” iktidar algısında iki özellik vardır ki bunlardan ilki muhalifine karşı hoşgöründen uzak olmak, ikincisi de bürokrasi ve halkın birbirine sürekli uzak olmasıdır. Çünkü bu türden iktidar kavramlarında halkın tüm kesimleri reaya olarak kabul görmüştür.¹¹³ Mustafa Bülent Ecevit de “Ortanın Solu” görüşünü savunurken, Atatürk zamanında yaşanan sorunların temelinde bürokrasi ile halk arasında gizli bir çelişkinin var olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴ Atatürk’ün ardından radikalleşen bir bürokrasinin yapılan devrimlerin ileriye taşınmasına mâni olduğunu, mevcut sistemin getirisiyle söz konusu bürokrasinin imtiyazlı hâle geldiğini söyleyerek, Atatürk devrimlerine de atıfta bulunmuş, devrimlerin üst yapısının tamamlandığını, alt yapısının ise yetiştirilemediğinden bahsederek, mevcut sorunların bir kısmının devam ettiğini vurgulamıştır.¹¹⁵

Feyzioğlu, bu ilkelere uyulması noktasında özellikle dönemin CHP genel başkanını da sıkı biçimde eleştirmiş ve Atatürkçülüğün içini boşaltmaya çalışmakla suçlamıştır. Feyzioğlu’na göre Ecevit, söylemleri ve CHP’deki uygulamalarıyla Atatürk’ün ilkelerini deforme etmeye çabalamıştır. Sözlerinin ispatı için de Ecevit’in farklı ortamlarda yaptığı açıklamalara yer vermiştir. Örneğin Ecevit’i “Atatürk’ün gerçek bir devrimci olmadığını ve ortada gerçek anlamda bir devrim bulunmadığını ifade ederken şu söylemlere yer vermiştir; ...Döneminde Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik alt yapısının büyük ölçüde değiştirilemediği bir gerçektir. Devrimcilik biçimsel bir devrimcilik; halkçılık halka tepeden bakan bir patronajdan öteye geçememiştir.”¹¹⁶ “Gerçek devrim, alt yapı devrimidir. Ekonomik güce el değiştirten devrimdir ki bu anlamda ülkemizde bir devrim gerçekleşmemiştir.”¹¹⁷ sözlerine ilişkin olarak eleştirmiştir.

¹⁰⁷ Atatürk’ün “Devletçi” politikaları iktisadi anlamda komünist eğilimli çözümler önermemektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından da “devletçi” politikaların uygulanmaya devam etmesindeki esas sebep devrin iktisadi ve ekonomik, sosyal şartlarının bozuk olmasının etkisindedir. Fakat her zaman güncelliğini muhafaza etmiştir. Cemil Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Ed. S. Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000: 166-171.

¹⁰⁸ “Sosyal demokrasi” kavramı Türk halkındaki yaygın inanışına göre Kemalizm’in ve dolayısıyla CHP’nin siyasal konjonktürüyle doğrudan ilgilidir. Ortanın solu siyasal yaklaşımının Atatürkçülük kavramı ile arasındaki ilişki de tartışmalı olmakla birlikte ülkede sosyal demokrasi anlayışının yerleşmesi noktasında hassas bir aşamadır. Türkiye’de “komünizm ile mücadele” konusu içerisinde yürütülen siyasetin “Marksizm” benzeri ideolojilerden duyulan çekingenlik sebebiyle “sosyal demokrasi” Avrupa orijinli bir fikir olarak halka aksettirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Programı 1976, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1976, s. 5.

¹⁰⁹ Süleyman Kazmaz, “Atatürk Cumhuriyet ve Laik Hukuk”, Erdem, C. 11, S. 31, (1998): 117-138.

¹¹⁰ Dünya üzerinde siyaset ve sosyoloji bilimi üzerinde çalışma yapan pek çok bilim insanının ifadesine göre demokrasinin olmazsa olmaz şartı devletin yapısının laik olmasıdır. Hindistan Hamdard Üniversitesi’nden Prof. Arşi Han bunu başarabilen ender liderlerden birisinin Atatürk olduğuna vurgu yapmıştır. Özer Ozankaya, Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012: 399-406; “Atatürkçüler El Ele”, Atayolu, Sayı:8, (1979):2.

¹¹¹ Dayanışma, bireysellik veya korporatizm gibi farklı adlandırmalara sahip olan söz konusu kavram, Cumhuriyet Türkiye’sinde 1930’lu yıllardan itibaren devletin resmi söylemlerinde sıklıkla yer verdiği bir ideoloji halini almıştır. Liberalizmin bireyi önde tutan ve onun üretime katılımına değer veren anlayışının aksine bir alternatif sunan anlayış, ülke idaresinde uzun dönem etkisini muhafaza etmiştir. Mevcut söylem aslında her ne kadar demokrasi anlayışına mâni bir durum izlenimi verse de zamanın koşulları düşünüldüğünde Türkiye Cumhuriyeti’ne özgün bir değer kattığını da söylemek mümkündür. Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009: 253-267.

¹¹² Turan Güneş, Türk Demokrasinin Analizi, Yay. Haz. Hürşit Güneş, Agora Kitaplığı, İstanbul 2009: 30-33.

¹¹³ Turan Güneş, Araba Devrilmeden Önce, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983: 96-98.

¹¹⁴ Ecevit, *Ortanın...*, 30.

¹¹⁵ Ecevit, *Ortanın...*, 50.

¹¹⁶ Atayolu, “Atatürkçülük ve Ecevit”, S.2, (1979): 11; Ulus, (1 Kasım 1969): 1.

¹¹⁷ Ecevit bu sözleri ile yapılamayan bir toprak reformu hadisesinden söz etmektedir ki, 1973 yılında bununla ilgili bir kanun çıktıysa da 1978 yılında Anayasa Mahkemesinin aldığı kararla uygulanamamıştır. Ulus, (9 Kasım 1969): 1.

Bu sözlerin günümüzde farklı siyasal unsurlar tarafından aşırı politize edilerek kullanıldığı düşünüldüğünde, Feyzioğlu'nun eleştirilerindeki kısmî anlamda haklılık payı görülmele beraber Ecevit'in "Ortanın Solu" anlayışındaki temel maksadı, CHP'nin bir işçi sınıfı ya da toplumsal sınıflandırma kategorisi oluşturmasından ziyade halkın gelir seviyesi anlamında alt katmanlarında yer alan gruplarının radikal söylemler geliştirmelerinin önüne geçerek, mümkün mertebe sosyal adalet anlayışı içerisinde Atatürkçülüğün öngördüğü "sınıf ve imtiyaz" kavramından ayrılmış, kaynaşmış bir toplumu idealize edebilmektir.¹¹⁸ Buradaki hedeflenen sınıfların varlığını inkâr etmek yerine, sınıflar arası bir mücadele ortamının önüne geçebilmektir. Siyasi olarak sosyal adalete inanan siyasilerden kurulu bir yapının, iş çevrelerinden de alacağı destekle, işçi haklarının daha rahat ve tesirli savunulabileceğini iddia etmiştir. Çünkü toplum içerisinde sosyolojik olarak bir sınıf dahi olsa, kurulması düşünülen ideoloji de bu sınıf şuru yok edilmelidir.¹¹⁹

Ecevit'in analizlerinde yer alan bir diğer hususta dönem itibari ile ülkenin içerisinde geçtiği zorlu süreçleri görmezden gelerek yaptığı siyasal değerlendirmelerdir ki "46 ruhu" olarak tanımladığı bu dönemi özellikle tek partili yapıya eleştirel bakışla açıklamaya çalışmıştır. Ecevit'e göre sözü edilen iktidarın el değiştirmesi halkın değişime olan özleminin ve CHP siyasetine karşı tepkisinin bir tezahürüdür.¹²⁰ Burada Ecevit, Millî Mücadele dönemi Mustafa Kemal Paşasının halk desteğine mazhar olduğunu fakat Cumhuriyet'in kuruluşu ile CHP etrafında kümelenmeye başlayan bürokrasinin, ilerleyen zaman diliminde halktan koparak dar bir çevreye sıkıştığı eleştirisini yapmıştır. Ayrıca Ecevit, mensubu olduğu sol fraksiyonu "kendisini hiçbir sınıfa, gruba, zümreye ait görmeyen halkçılık" biçiminde tanımlarken, halkın üzerinde ve dışında bir aydın kadro ile yapılması planlanan devrim hareketinin de içerisinde olmayacaklarını, bunun bilinen Atatürkçülükle aralarına mesafe koymak olacağı iddiasında da bulunmuştur.¹²¹

Atatürkçülüğün eleştirisinin bir diğer boyutu da yerlilik fikrinin tam anlamıyla kavramsallaşmamış olduğu yönündedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan "Batılılaşma" algısı devleti tarihsel ve kültürel ekseninden uzaklaştırdığı eleştirisi sıklıkla yapılmıştır. Bu durumda devlet içerisinde yönetim kademesinde halka rağmen halk için çalışan bir "üstüncü" yönetim kademesinin egemenliğine evrilen her anlamda otoriter ve bir çeşit oligarşik yapının da oluştuğundan söz edilmiştir.¹²²

Feyzioğlu'na göre Atatürkçü bakış açısı öncelikli olarak memleketin her yanındaki sorunlarla mutlak ilgilenmesi öğütleyen bir anlayış olmasının yanı sıra dünyanın farklı bölgelerindeki rahatsızlıklara karşı da insan duyarlılığın oluşmasının şart olduğunu ifade eden bir düşünce tarzıdır. Bu düşünceden hareketle kendinden uzakta sandığın bir hadisenin bir gün gelip seni etkileyebileceğini, emperyalizmin yeryüzünden silineceği güne kadar tüm "mazlum milletler" ile mücadeleye devam edilmesinin Atatürkçü bakış açısının gereği olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç

1931-1935 yılları arasında bir ideoloji olarak ortaya çıkan ve günün şartlarına uygun olarak değişim gösterebilen Kemalizm ideali bir milletin varoluşunun temeli olarak kurucu unsur tarafından halka aktarılırken diğer yandan söz konusu idealin sürekliliğinin sağlanabilmesi için dinamik yapısını da muhafaza etmesi gerekiyordu. İşte bu sebeple Cumhuriyet'in kurulduğu günden günümüze gelinceye kadar her iktidar sahibi, bilim insanı, toplumun farklı kesimlerinden söz sahibi olanlar kendi Kemalizm algılarını oluşturmuşlardır. Turhan Feyzioğlu da adı geçen bu iktidar sahipleri içerisindeki en önemlilerden birisidir.

Bu arada "Kemalizm" bir ihtilâlcî hareket olmanın yanı sıra emperyalizme ve onun işbirlikçilerine karşı da bir savaş vermiş dünyada içte ve dışta mücadele yürüten tek ideolojidir. Dünya 'da hiçbir ideoloji ya da devrim hareketi Kemalizm gibi iki ateş ile sınanarak kendisine toplum indinde yer bulmamıştır. Cepheden başlayıp, Lozan Antlaşması ile devam eden, ardından Cumhuriyet'in ilanı ile ulusal kimliğinin temellerini atan ve bu sayede "ihtilâl" aşamasını tamamlayan, "halkçılık bildirgesiyle" siyasi, sosyal, iktisadi yapılanma sürecini başlatan yegâne harekettir. Kemalizm'in "ihtilâl" hareketiyle "devrim" hareketi iç içe geçtiğinden sürecin tarihlendirilmesi de oldukça güçtür. Bu anlamda Kemalizm birilerinin iddia ettiği gibi bir üstyapı hareketi değildir.

¹¹⁸ Fatih Yaşlı, "Halkçı Ecevit": Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980), Yordam, 2020: 13-14; Onur Alp Yılmaz, Türkiye'de Sosyal Demokrat Hareketinde İdeolojik Dönüşüm: Demokratik Sol Parti (1985-2004), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021: 60.

¹¹⁹ "İşçiler ve Partiler", Ulus, (19 Şubat 1961): 1.

¹²⁰ Bülent Ecevit, Atatürk ve Devrimcilik, İş Bankası Yayınları, 2015: 67-68.

¹²¹ Tanıl Bora, Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul 2017: 578.

¹²² Mustafa Çolak, Bülent Ecevit, İletişim Yayınları, İstanbul 2016: 196; İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İş Bankası Yayınları, İstanbul: 31-33, 296, 299.

Turhan Feyzioğlu, Türk siyasi hayatının değerli figürlerinden birisi olup devletin yönetim kademelerinde görevler üstlenmiş bir devlet adamı, bürokrat ve akademisyendir. Etkin siyasi hayatı CHP'den 1957 yılında Sivas milletvekili seçilmesiyle başlayan Feyzioğlu, parti ve dolayısıyla ülke yönetiminde de oldukça önemli makamlara kadar yükselmiştir. Ülke kamuoyunda ve parti kulislerinde CHP'nin birkaç yıl sonraki genel başkanlığına adı geçerken, partinin dönem itibari ile genel başkanı olan İsmet İnönü ve sağ kolu olarak isimlendirilen Bülent Ecevit'in siyasi hamleleri karşısında varlık gösteremeyerek öncelikle parti yönetiminden, ardından da partiden kendi isteği ile ayrılmak zorunda kalmıştır.

Sözü edilen ayrılığın başlangıcı 1967 yılına dayanmaktadır ki CHP'nin ideolojik olarak halkın ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kaldığının parti kurullarında dile getirilmeye başlanmasıyla dönemin CHP yönetimi, halka ulaşabilmek adına yeni bir vizyon olduğunu iddia ettiği "Ortanın Solu" akımını gündeme taşımıştır. CHP, yıllardır üzerine yaftalanan "halka rağmen, halk için" anlayışını söz konusu ideolojiyle birlikte "halk için, halkla beraber" anlayışına evirdiğini ve "tavanın" değil "tabanın" sesi olmayı hedeflediklerini ifade edince, Sağ-Kemalizm olarak da ifade edilebilecek bir siyasi görüş ortaya koyan Turhan Feyzioğlu gibi partinin bazı etkin isimleri (Sekizler Hareketi), "parti prensiplerinden, idealler ve ideolojiden kopmak" ile suçladıkları parti yönetimini kararlarından ısrarla döndürmek adına girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat Ecevit'in bu dönemde gazetelerde Atatürk Devrimleri hakkında yaptığı olumsuz yorumlar, parti içerisinde şiddetli bir muhalefet ile karşılanmış, hatta tenkit edilmiştir. Bir taraftan "Ortanın solu" söylemi diğer taraftan Atatürk'e karşı Ecevit'in söylemlerinin parti üst yönetimi tarafından tepki görmemesi, Feyzioğlu ve onun gibi düşünen partiyle iltisaklı kişilerin istifalarının da yolunu açmıştır. Yaşanan istifa, Feyzioğlu adına bir sondan ziyade başlangıç olmuştur.

İşte bu süreçte Turhan Feyzioğlu ile arkadaşlarının, Atatürkçü ideallere sıkı sıkıya bağlı bir siyasal oluşum kurma isteği kuvvetlenmiştir. Partinin kurulmasıyla birlikte hızla tüzük ve program hazırlama çalışmaları başlamış ve temel prensipler, Atatürk'ün ortaya koyduğu ideolojiler biçiminde belirlenmiştir. Bunun için kullandıkları slogan; "Ne aşırı sağ ne aşırı sol, Atatürkçü yol" şeklinde belirlenmiştir. Çünkü Feyzioğlu'na göre Atatürk, hiçbir zaman sola ya da sağa çark etmemiş, şahsına mahsus bir siyasi düşünce ortaya koymuştur ki bu fikirler, zaten ülkenin kurulmasını, iktisadi, sosyal ve kültürel olarak kalkınmasını temin etmiştir. Bu ideallerin ve ideolojinin terk edilmesi neticesinde ülke, siyasi ve iktisadi buhrana sürüklenmiş ve söz konusu ideallere dönülmediği takdirde memleketin yeniden düzene girmesinin mümkün olmayacağı görüşünü, partisinin yayın organı olan Atayolu Dergisi'nde defalarca ifade etmiştir.

Bu bağlamda Turhan Feyzioğlu'nun Kemalizm algısını Kadro veya Ülkü dergilerinin kendi anlayışları etrafında benimsedikleri sol veya sosyal demokrat bir çizgide değil, CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayında ortaya koyduğu idealler ölçüsünde kabul gören bir Kemalizm anlayışıyla hareket ettiğini söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Aslında siyasi partilerin ideolojilerini, ülkeleri adına plan ve projelerini ya da iktidarı eleştirmek adına basın yayın organlarını kullanmaları yeni bir faaliyet olmasa da tercih sebepleri değişkenlik göstermiştir. Feyzioğlu, Atayolu Dergisi'ni siyasi parti kurduğu ilk yıllarda değil de siyasi hayatının sonlarına doğru çıkarmıştır. Dergide mevcut yönetimi, ülkenin içerisinde olduğu terör sarmalını, iktisadi bozulmayı, eğitim sistemindeki aksaklıkları, toplumun içerisinde bulunduğu sosyolojik açmazları eleştirmenin yanı sıra bunların çözümünün, kurdukları siyasi partide ve onun Atatürkçü, Kuvva-i Milliye, milliyetçi, seküler, halkçı, sosyal adaleti temel alan programlarında olduğunu vurgulamıştır.

Atayolu Dergisi, Türk toplumuna Feyzioğlu ve Cumhuriyetçi Güven Partisi yöneticileri tarafından verilen bir manifesto niteliği de taşımaktadır. Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin dönem itibariyle Türk siyasi yaşamında oynadığı etkin rol düşünüldüğünde halk tarafından söz konusu manifestonun okunduğu anlaşılmaktadır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Atatürk, Mustafa Kemal. Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri İzmir Yollarında: Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzmir Seyahatleri Esnasında Muhtelif Mahallerde İrâd Buyurdukları Nutuklar ve Hasbihâller, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (İstihbarat Matbaası), Ankara, 1339, 103-126.

Atayolu Dergisi Yönetim Kurulu Kararı, 1979

Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı, Ajans-Türk Matbaası Sanayii, Ankara, 1971

Cumhuriyet Halk Partisi Programı 1976, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1976

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Birleşim: 58, 25.04.1973

Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931

Cumhuriyet Halk Partisinin Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı 1931

Cumhuriyet Halk Partisinin Programı: (Onuncu Büyük Kurultayca onanmıştır), 1953

Kollektif, CHP, İlk Açıklama ve Bazı İthamlara Cevaplar, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1967

Telif Eserler

Aksoy, Muammer. *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.

Albayrak, Mustafa. "Kemalizm'in Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVII/77, (2010): 31-314, 328, 348.

Alkan, Mehmet Ö. "1960 Darbesi ve Üniversitelerde Tasfiyeler: 147'ler Olayı", *Toplumsal Tarih*, 286, (2017): 58,62.

Alpar, Cem. "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", *Bildiriler ve Tartışmalar, Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1984.

Arar, İsmail. *Hükûmet Programları*. İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968.

Atatürk, M. Kemal. *Söylev ve Demeçleri (1919-1938)*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 1961.

Ateş, Davut. "Küresel Şehirde Güvenlik Sorunu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36, (2009): 1-23.

Ayata, Ayşe Güneş. "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50/3, (1995): 82.

Belge, Murat. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, Ankara: İletişim Yayınları, 1983.

Bila, Hikmet. *CHP'nin Tarihi (1919-1979)*. Ankara: DMS Doruk Matbaası, 1979.

Bora, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Bozkır, Gürcan. "Türk Siyasal Hayatından Cumhuriyetçi Güven Partisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, (2007): 285.

Bozkır, Gürcan. "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Bülent Ecevit ve Ortanın Solu Düşüncesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/11, (1995): 236.

Bozkır, Gürcan. "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasal Kişiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, II/6, (1996): 227-228, 285.

Cem, (İpekçi) İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.

Clarke Paul A.-Foweraker, Joe B. "Encyclopedia of Democratic Thought.", New York: Routledge, 2001.

Çeçen, Anıl. *Atatürk ve Cumhuriyet*. Ankara: Tisa Matbaası, 1981.

Çolak, Mustafa. *Bülent Ecevit*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Ecevit Bülent. *Ortanın Solu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2009.

Ecevit, Bülent. *Atatürk ve Devrimcilik*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.

Feyzioğlu, Turhan. *Millet Yolunda*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975.

- Gezgin, Suat. *Türkiye’de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007.
- Görücü, Çağdaş. “Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3/54, (2017): 1342-1352.
- Kansu, Aykut. “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, (Ed. A. İnsel), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Karal, Enver Ziya. *Atatürk ve Devrim, (Konferanslar-Makaleler 1935-1978)*. Ankara: ODTÜ Yay., 2003.
- Kazmaz, Süleyman. “Atatürk Cumhuriyet ve Laik Hukuk”, *Erdem*, 11/31, (1998): 117-138.
- Kili, Suna. *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1976.
- Kirişcan, Bekir-Taşdemir, Babacan-Tonguç, Gunnar Yağcılar. “Tipografinin Gazetelerin Görsel Kimliği ve Güvenilirliği Üzerine Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 13/25, (2020): 104-106.
- Koçak, Cemil. “Siyasi Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Ed. S. Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- Komisyon. *Tarih IV*, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. İstanbul: Maarif Vekilliği, 1931.
- Kop, Kadri Kemal. *Millî Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları*, Ankara: Akay Kitapevi, 1945.
- Köker, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yay., 5. Baskı, 2000.
- Köymen, Nusret. “Kemalizm ve Politika Bilgisi”, *Ülkü*, 7/41, (1936): 321-324.
- Girgin, Atilla. *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2001.
- Güneş, Turan. *Türk Demokrasisinin Analizi*. Yay. Haz. Hürşit Güneş, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009.
- Güneş, Turan. *Araba Devrilmeden Önce*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- İnan, Afet. *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- İnan, Afet. *Tarihten Bugüne*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1970.
- Makal, Tahir Kutsi. *Siyaset sahnesinden Çehreler*. İstanbul: İnanç Yayınları, 1987.
- Neumann, Sigmund. “Toward a Theory of Political Parties” *World Politics*, 6/ 4, (1956): 561.
- Tekil, Füzulan. *Politika Asları*, İstanbul: Geçit Yayınları, 1973.
- Özcan, Azmi. “Meşveret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2004.
- Özel, Mehmet. *Atatürk*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992.
- Oral, Fuat Süreyya. *Türk Basın Tarihi*. Ankara: Yeni Adım Matbaası, 1968.
- Ozankaya, Özer. *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Özbudun, Ergun. “Atatürk ve Demokrasi,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/14, (1989): 287.
- Özer, Sevilay. “1950-1954 Genel Seçimlerinde Antalya”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 15/29, (2021): 278.
- Özşungur, Fahri-Güven, Seval. “Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyal Faktörler ve Aile”, *International Journal Of Eurasian Education And Culture (IJOEEC)*, 3, (2017): 137-139.
- Saray, Mehmet. *Atatürk’ün Türklük ve Milliyetçilik Anlayışı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2022.
- Uzun, Hakan. “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX/20-21, (2010): 20-21, 233-271, 246,249.
- Ülken, Yüksel. *Atatürk ve İktisat*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Ülkü Halkevleri Dergisi, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Doğuşu ve Gelişimi”, V/28, (Haziran 1935): 260-267, 321-324.
- Yaşlı, Fatih. “Halkçı Ecevit”: *Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980)*. İstanbul: Yordam, 2020.
- Yılmaz, Onur Alp. *Türkiye’de Sosyal Demokrat Harekette İdeolojik Dönüşüm: Demokratik Sol Parti (1985-2004)*. Ankara: Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Sürelî Yayınlar

Atayolu

Cumhuriyet

Durum

Milliyet

SES

Tercüman

Ulus

Ülkü Halkevleri

İnternet Kaynakları

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkcilik-ilkesi/#> Erişim Tarihi: 26.06. 2023

<https://strateji.ogu.edu.tr/Storage/Strateji/Uploads/Maaş-İstatistikleri-Verileri.pdf> Erişim Tarihi: 15.06.2023

<https://www.onkamatbaa.com/kagit-terimleri-ve-ozellikleri/> Erişim tarihi: 21.05.2023

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turhan-feyzioglu-1922-kayseri-1988-istanbul/> Erişim tarihi: 21.05.2023

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, (73), s. 241-267.

Geliş/Received: 30.07.2023

Kabul/Accepted: 15.10.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1334809

(Araştırma Makalesi/Research Article)

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’SİNDE BAHÇE KÜLTÜRLERİ ARAŞTIRMALARI: “BÜYÜKDERE MEYVE İSLÂH İSTASYONU ÖRNEĞİ” (1928-1978) HORTICULTURAL CROPS RESEARCH IN REPUBLIC PERIOD TURKEY: “THE EXAMPLE OF FRUIT BREEDING STATION IN BÜYÜKDERE” (1928-1978)

NURULLAH KIRKPINAR*

ÖZ

Türkiye’de meyve ıslâhı araştırmaları ve kurumsallaşmaların başlangıcı, ülkede tarım sisteminin kurulmasının çok erken bir tarihi olan Cumhuriyet Dönemi ile örtüşmektedir. Bu yöndeki bilimsel araştırmalar, Türkiye’nin farklı iklim ve coğrafi özellikleri dikkate alınarak yurdun muhtelif yörelerinde “meyve ıslâh istasyonları” şeklindeki kurumsallaşmalar olarak hayata geçirildi. Bu noktada Türkiye’de ilk meyve ıslâh araştırma merkezi olan ve İstanbul’da kurulan Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, Türkiye’nin en öncelikli ve temel gereksinimini ifade eden bahçe kültürleri üzerinde yürüttüğü araştırmalarla bu sürece önemli katkılar sundu.

Bu çalışmada Türkiye’de bahçe kültürleri alanında yaşanan gelişmeler, 1928 yılında İstanbul’da kurulan Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu örneğinden yola çıkarak değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Araştırmada içerik olarak; Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu ve idaresi altında kurulan Pratik Bahçivanlık Okulu’nca eğitilen öğrencilerin yaptığı çalışmalar üzerinde durulmaktadır. Bu faaliyetler genel olarak meyve—sebze ve süs bitkileri fidanı yetiştirilmesine ek olarak, fidan korunması, bakımı ve satışını da ifade etmektedir. Kurumun öncülüğünde başlatılan çalışmalar, Pratik Bahçivanlık Okulu’nun işleyişi ve tüm bunların topluma ve çevreye olan etkileri, İstasyon aracılığıyla lansman amaçlı basılmış yazılı materyaller ve dönemin süreli yayınlarından elde edilen veriler ışığında incelenecektir. Bu materyallerden elde edilen bulgular neticesinde Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu gibi Türkiye’nin Sosyo-ekonomik ve kültürel tarihinde yer edinmiş mühim bir zirai kurumunun tanıtılması ve Türkiye’ye katkılarının araştırmacıların hizmetine sunulması amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

The beginning of fruit breeding research and institutionalization in Turkey coincides with the Republican Period, which is a very early date of the establishment of the agricultural system in the country. Scientific researches in this direction were implemented in the form of institutionalizations in the form of “fruit breeding stations” in various regions of the country, taking into account the different climatic and geographical characteristics of Turkey. At this point, Büyükdere Fruit Improvement Station, one of the first fruit breeding research centers in Turkey and established in Istanbul, made significant contributions to this process with its research on horticultural cultures, which express Turkey’s top priority and basic need.

In this study, it is aimed to evaluate the developments in the field of horticultural cultures in Turkey, based on the example of Büyükdere Fruit Improvement Station established in Istanbul in 1928. As the content of the research; The work done by the students trained by the Büyükdere Horticultural Station and the Practical Gardening School established under its administration is emphasized. These activities generally refer to the protection, maintenance and sale of seedlings, in addition to growing fruit-vegetable and ornamental seedlings. The studies initiated under the leadership of the institution, the functioning of the Practical Gardening School and the effects of all these on society and the environment will be examined in the light of the written materials published for the purpose of launching through the Station and the data obtained from the periodicals of the period. As a result of the findings obtained from these materials, it is aimed to introduce an important agricultural institution such as Büyükdere Horticultural Station, which has a place in Turkey’s socio-economic and cultural history, and to present its contributions to Turkey to the service of researchers.

Anahtar Kelimeler: Araştırma Geliştirme, Bahçe Kültürleri, Eğitim Öğretim, İstanbul Büyükdere, Üretim ve Ekonomi.

Keywords: Education Teaching, Horticultural Crops, İstanbul Büyükdere, Production and Economy, Research Development.

* Dr., nurullahkirkpinar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6540-9822.

Extended Abstract

The beginning of horticultural improvement efforts in Turkey coincides with the establishment of the agricultural system in the country during the Republican Era, which is quite an early period. These efforts constitute one of the first significant steps taken by a nation that had just emerged from long years of wars and aimed to create a new country on the lands it occupied, with the goal of improving agriculture, which was one of its most important sources of economic income. This bold move was carried out in an era where the spirit of the time emphasized the forefront of scientific knowledge and where every step necessary for rationalizing production was diligently and rapidly taken within the available means. Horticultural improvement efforts targeting garden crops have materialized at fruit breeding stations established in various regions of Turkey, taking into consideration the country's diverse climate and geographical characteristics. These stations have evolved over the years through various political and economic conditions, persevering to this day despite some losses and perhaps shortcomings, and have transformed into a structure that forms the cornerstone of agricultural research.

The study at hand examines the developments in the field of horticultural breeding during the Republican Period within the framework of the historical evolution of the Büyükdere Fruit Breeding Station, one of the first fruit breeding research centers. Despite its institutional records being quite scattered and lacking a specific system, this station, which is still active under the name of Büyükdere Nursery, is relatively rich compared to other research centers. These records not only hold value for agricultural scientists but also represent a hidden treasure for the examination of the characteristics of agricultural research specific to Turkey within the context of social sciences and particularly in the realm of science and technology studies. Indeed, this study has primarily emerged as a result of research based on the rich records of the station that have survived over time. In addition to this source material, among the resources utilized throughout the study, there is also an extensive and rich collection of periodicals that emerged in this field, possibly influenced by the importance given to agricultural development, starting from the early years of the Republic. These periodicals, issued by official or some private institutions, have not only reported on the developments occurring in their respective periods but have also created a platform where various perspectives on these developments converged. Thus, they have made it possible to present a clearer picture of the extent to which different ideological frameworks in their respective periods have influenced the formulation of agricultural policies.

Within the scope of the agricultural reform implemented in the Republican Era, the implementation of an agricultural policy based on agricultural product diversity, productivity, quality and standardization, and the transfer of knowledge in this field to the public were important for economic development policies. As a reflection of this situation, it was aimed to transfer the knowledge, findings and results obtained through the education-production and research-development and experimentation network established for the field of horticultural crops to the public. Within this skeletal structure specific to the field of horticultural cultures, the Büyükdere Fruit Improvement Station established in Istanbul ensured the sustainability of agricultural development and product diversity in the city center and its surroundings. In addition, the Station, which incorporated many functions such as education and training, was the active actor of the agricultural reform in the Marmara Region. At this point, the Station provided grafted fruit saplings and ornamental plants to the newly established breeding gardens and to the public through production activities, while the daily fresh fruits and vegetables obtained from the collection gardens were collected in cold storage and fresh fruits and vegetables were sold to the people in the vicinity. The station accepted orders for seedlings by mail and sold seedlings through its transportation warehouses. Thus, on the one hand, the Station fulfilled an important function by supporting the needs of the people and the city with the varieties of fruit saplings, vegetable seedlings and ornamental plants it developed and propagated, and on the other hand, it aimed to ensure a sustainable agricultural production that enabled collective production by supporting and encouraging producers to adopt rational production methods. In short, Büyükdere Fruit Improvement Station has become a leading institution in both horticultural education and fruit growing in Turkey. In this framework, the station land has always been important for the urban memory of Istanbul, and since the early years of the Republic, it has fulfilled a very important function as a promenade and then as a place of production that was included in urban life.

Giriş

Cumhuriyet’in ilk yıllarında zaman kaybedilmeden atılacak adımların başında, ihtiyaç duyulan iktisadî birikimin sağlanması ve daha ziyade kırsalda yaşayan üretici kesimin dünya pazarı ile ilişkisinin güçlendirilmesi amacıyla tarımsal ağ sisteminin kurulması geliyordu. Hükümetlerin tarımda rasyonel üretim, verimlilik ve kaliteyi esas alan ve bunları sistemli bir şekilde uygulamaya sokacak bir tarım reformuna ihtiyacı vardı. Tarım reformu kapsamında kırsaldaki üreticilere aktarılacak bilgiler için çeşitli ulaşım kanalları hazırlanmalı ve kırsal alan, rasyonel üretim merkezi haline getirilmeliydi. Fakat tarım reformu ve tarım endeksli bilimsel politikaların uygulamaya koyulabilmesi için yapılması lâzım gelen çalışmaların önünde birtakım güçlükler vardı. Türkiye iklim, coğrafya ve kültür ziraatı hususiyetleri bakımından geniş yelpazeli ürün çeşitliliğine sahip heterojen bir ülkediydi. Bu sebeple, tarım reformunun farklı bölgelerde denenmiş veya kabul edilmiş standart reçeteler kanalıyla aktarılabilmesi oldukça zordu. Tabii şartlar üzerinde bölgesel bilgi ve meyve gen kaynaklarının bir araya getirilmesi ve ülke yerelliklerine özgü tarım metotlarının geliştirilerek modernleştirilmesi amacıyla araştırmalar yapacak bir kurumsallaşmaya gereksinim duyuluyordu. Bu tarz kurumsallaşmalar, faaliyet gösterdikleri yörelerde bahçe kültürleri üretimindeki rasyonel üretim, verimlilik ve kalite gibi esasların artırılması için belirleyeceği politikalarla tabii şartların ve kültürel nüansların oluşturduğu engellerin üstesinden gelinmesinde önemli ölçüde rol alacaktı. Diğer taraftan çiftçi kesiminin eğitim ve üretim tarzı içinde oldukça iptidai üretim metotlarıyla kendi gereksinimlerini ancak karşılayabilen gelenekçi yapıyı ortadan kaldıracak; en yeni tarımsal metotların kırsala entegre edilmesini sağlayacak şekilde, halkın geniş bir bölümünü oluşturan üretici kesiminde zihinsel bir dönüşüm yaratılması; yani yapılacak bilimsel araştırmalarla elde edilen bilgi ve bulguların çiftçiler tarafından kolaylıkla kabullenmesini sağlayacak kanalların bulunması gerekiyordu. Uzun soluklu ve oldukça meşakkatli bir çalışmaya dayanan bu tarımsal dönüşümde, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren “meyve ıslâh istasyonu” ismiyle tesis edilmiş olan bilimsel araştırma merkezleri büyük mesuliyet üstlenecekti. Meyvecilik üzerine çalışmalar yapan bu kurumsallaşmalar, anıldıkları isim sebebiyle her ne kadar tarımsal araştırma—geliştirme faaliyetlerinin hususî bir birimine özgü araştırmaları yerine getirme amacı güdüyor gibi görünseler de özellikle kuruluş yıllarında, etki alanları ölçüğünde kırsaldaki tarımsal dönüşümün temel aktörlerinden biri olacak ve tarımsal eğitim—öğretim, araştırma—geliştirme ve sürdürülebilir üretimin bütününe ilgilendiren çalışmalarda bulunacaklardı.¹

Meyvecilik konusundaki araştırma—geliştirme kurumları ifa edecekleri bilimsel inceleme, tetkik ve araştırma faaliyetlerini belirli bir plân, program ve proje çerçevesinde, bilimsel bilgi ve bulguları esas alan uygulamaların yaygınlaştırılması ve çağdaş tarım metotlarının özümsemekle yerleşmesi için birer aracı olacaklardı. Böylece Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar tarımsal ve hayvansal üretimden, geleneksel ve oldukça iptidai metotlarla, sadece kendi geçimliliğini karşılamaya yönelik çalışmalarla yetinen ve ülke nüfusunun büyük bir kesafetini meydana getiren üretici grubunun, bilimsel bulgular doğrultusunda oluşturulmuş üretim metotlarını özümsemeleri ve dünya pazarını önceleyen yeni bir üretim tarzı içinde çalışmalarını mümkün hale gelecekti. Meyvecilik üzerine araştırma yapan kurumsallaşmalara, iki öncelikli görev düşüyordu. Bunlardan ilki, meyve ve sebze ürünlerindeki randımanın artırılması amacıyla evvelâ ülkedeki gıda (taze meyve ve sebze) probleminin giderilmesine yönelik araştırma yapmak. İkinci olarak meyvecilik konusundaki bu kurumsallaşmalar, sanayi üretimi ve dışsattım için talep edilen standart tipte çeşitlerin elde edilmesi ve çoğaltılması için çalışmalar yürütecekti. Tarım reformu kapsamında Türkiye’deki tarımsal—geliştirme sahası, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren bu problemleri çözmeye odaklanan bir devlet teşebbüsü olarak gelişim gösterecekti. Nihayetinde 1920’li yılların sonlarından itibaren kurulan ve farklı yelpazede araştırmalar yürüten meyvecilik kurumlarının etkinlikleri bir yandan bu faktörler üzerinde esaslandırılırken, diğer yandan da icra edecekleri plân, program ve işlerin seyri açısından, aynı zamanda bunların doğrudan etkilediği özneler olacaklardı.²

Araştırma—geliştirme şeklindeki bilimsel kurumsallaşmaların ortaya çıkışı, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren uygulanan tarım reformuyla faaliyet göstermeye başlamıştı. Tarım reformu kapsamında genç Türkiye Cumhuriyeti ekonomik bağlamda kalkınmayı hedefliyor, ziraatı ve çiftçileri her koşulda teşvik ediyordu. Avrupa’nın birçok ülkesine öğrenciler sevk ediliyor, çiftçiliğin tekâmülü, ilerlemesi ve çağdaşlaşması için emek sarf ediliyordu. Numune çiftlikler, fidanlıklar, tohum ıslâhı ve bahçe kültürleri alanında enstitüler kurularak çok önemli kalkınma hamleleri hayata geçiriliyordu. Zira Cumhuriyet’ten önce meyve ıslâh istasyonu şeklinde bir

¹ Nurullah Kırkpınar, *Türkiye’de Zirai Eğitim (1923—1963)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: 2022, 2-6.

² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya No: 30-10-0-0, Yer No: 201-372-15, (21.08.1933), 60-63; Bkz. H. Basri Aldoğan, “Bağcılık ve Meyvecilik Çalışmalarımız”, *Ziraat Dünyası*, Yıl: 1, Sayı: 11, (Aralık 1950), 1-2.

örgütlenmenin varlığı söz konusu değildi. Bu sebeple muhtelif bölgelerde, oldukça farklı bir maksat üzerine inşa edilen birçok araştırma merkezi bu süreçte ülke sathında bilimsel bilgi üretiminde bulunacak ve tarımın sağlıklı temellere oturması için yapılacak çalışmalarda birer öncü rolünü üstleneceklerdi. Bu bağlamda Cumhuriyet'in öncü kadrosu, Türkiye'de bilimsel araştırmaya dayanan metotlarla aşılı fidanlar üretme ve talep eden çiftçilere dağıtmanın yanı sıra, meyveleri seleksiyon ıslâhı ile çoğaltmak ve meyve genetik kaynaklarını koruma altına alarak gen havuzları oluşturmak için pek çok araştırma—geliştirme birimleri meydana getireceklerdi. Bunlardan ilk akla geleni Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'dur. Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, ülkenin gereksinimi olan aşılı meyve fidanları üreticiliğinde iklime ve coğrafi şartlara intibak sağlayan, bitkilere musallat olan arız ve hastalıklara karşı mukavemet gücü yüksek, verimli ve çeşitli cinslerde meyveler üzerinde araştırmalar yürütecekti.

İstanbul-Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nun Kuruluşu ve Tarihçesi

İstanbul—Kefeliköy ve Çayırbaşı yamacının eteklerinde yer alan ve asırlarca İstanbul halkı için önemli bir dinlenme alanı olan verimli çayırılık araziler,³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul İl Ziraat Müdürü Tahsin Dilek'in teklifi ve Atatürk'ün direktifleri ile 1928 senesinde Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nun merkezi yerleşkesi olarak tahsis edildi.⁴ Daha sonra tarım uzmanı İbrahim Fuat Tezcan ve İtalya'dan çağrılan bahçe kültürleri uzmanı Dr. Leopold de Bologna⁵ rehberliğinde, 1930 senesinde 65 dekarlık bir alanda "Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu" adı anılan kurumun temelleri atıldı. İstasyonda, köylü ve çiftçilerin iktisadi açıdan kalkınması ve refah düzeylerinin artırılması için ülkenin muhtelif yörelerinden toplanan yerli ve yabancı meyve türlerinin etüde tabii tutularak iyi vasıflı ve Türkiye iklimine intibak sağlayan yabancı meyve çeşitlerinin üretimi ve yaygınlaştırılması hedefleniyordu. Bu kapsamda bir taraftan iyi vasıflı ve çeşit meyve ağaçlarının dikimi yapılarak koleksiyon bahçesi kurulurken, diğer taraftan da aşılı fidanlar üretilmeye başlandı. 65 dekarla başlayan arazideki araştırma ve üretim faaliyetleri; 1940, 1950 ve 1965 yılları arasında kademeli bir şekilde büyütülerek 460 dekara çıkarıldı.⁶

Meyvecilik İstasyonu, önce Marmara Bölgesi ve dolaylarının; ardından da ülke sathında meyveciliğin gelişmesi ve yükselmesini sağlamak amacıyla faaliyet gösteriyordu.⁷ İstasyonun ilk çekirdeğini oluşturan gelişme, 1928 yılında kuruluş sürecinde Atatürk Dönemi'nin Ziraat Vekili Reşat Muhlis Erkmen'in büyük katkıları ile oldu. Diğer yandan 1930 sonrası süreçte İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ve Ziraat Müdürü Tahsin Dilek'in İstasyonun gerek fiziki gerekse araştırma kadrosunun gelişiminde büyük desteği görülüyordu. 1940—1950 arasında İstasyonun genişlemesi, çalışma imkânlarının artırılması ve daha nitelikli bir kurum haline gelmesinde bir diğer İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın önemli gayretleri oldu.⁸ 1950 yılı sonrasında İstasyonun çalışma yelpazesinin genişletilmesi, yurtdışındaki ülkelerle ilişkilerinin güçlendirilmesi ve dünyaya tanıtılması kısmında bir başka İstanbul Valisi ve Belediye Reisi olan Fahrettin Kerim Gökay, önemli rol oynadı.

Yarım asırlık tarihi boyunca Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nda görev yapan kişiler arasında kurucu müdür İbrahim Fuat Tezcan,⁹ müdür yardımcısı ve başasistan Cemal Koygun, meyvecilik şefi Şecaat Eken, meyvecilik

³ Faik Yaltrık, "Büyükdere Çayırı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 363-364.

⁴ Yunus Nadi, "İstanbul'da İki Eser: Büyükdere'de Meyvalı ve Meyvasız Ağaçlara Ait Sahalar", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1937, 1, 3; "Büyükdere Meyva Islâh İstasyonu", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, 2.

⁵ İtalyan meyvecilik uzmanı Dr. Leopold de Bologna, 1931—1937 yılları arasında 6 yıl süreyle Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nda görev yaptı ve İstasyonun gelişimine önemli katkılar sundu. İbrahim Fuat Tezcan, Şecaat Eken ve Cemal Koygun ile birlikte İstasyondaki ilk meyvecilik çalışmaları onun döneminde yapıldı. Bologna, bu çalışmaları ile yalnızca İstasyonun gelişimine katkı sunmakla kalmadı, Avrupa; bilhassa da İtalya ile olan temaslarda önemli bir rol üstlendi. Bkz. *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1967-1968)*, İstanbul: 1967, 71.

⁶ *T.C. İstanbul İli Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, İstanbul: Belediye Matbaası, 1949, 3-4; *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyva Islâh İstasyonu 1943 Yılı Broşürü*, İstanbul: S. Süreyya Bükey Basımevi, 1943, 3; *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyva Islâh İstasyonu 1938 Yılı Broşürü*, İstanbul: 1938.

⁷ Mevlüt Baysal, "Müesseselerimizi Tanıyalım: Büyükdere Meyve Fidanlığında Bir Gün", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 28, (16 İkinci Teşrin 1944), 82; İhsan A. Gökpınar, "Meyvecilik Enstitüsü", *Haber-Akşam Postası*, 25 Eylül 1935, 7; Ali Sâti İkinci, "Büyükdere Meyve Islah İstasyonu", *Son Posta*, 30 Mayıs 1944, 5.

⁸ Yunus Nadi, "Türkiye'mizde Meyveciliğin İslâhıyla Esaslaştırılması İmkânına Dair", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1937, 1, 7; Bkz. Kirpınar, *Türkiye'de Ziraat Eğitimi (1923—1963)*, 676-679.

⁹ Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu kurucu müdürü olan İbrahim Fuat Tezcan, 1896 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Yarbay Hayri Bey'dir. İbrahim Fuat Bey, gerek okul ve gerekse mesleki yaşamında bilgi ve görgüsüyle yer edinmiş mümtaz bir kişiliktir. Birinci Dünya Savaşı'nda Erenköy ve Bostancı'daki yedek subay talimğâhlarında birçok subay namzetleri yetiştirerek komutanlarının takdirini kazandı. Askerlikten sonra Atatürk'ün emri ile Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nun kuruluşunda görevlendirildi ve İstasyonun Avrupa çapında yer edinmesinde önemli rol oynadı. Hayatında çok faal ve canı tez bir insan olarak tanındığı için dönemin İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ tarafından kendisine

işleri uzmanı Münir Yalçın, ilaçlama ve araştırma çalışmalarıyla Emin Erentürk, muayene ve kabulü yapılan malzemeleri cins ve niteliklerine göre ayırma işleriyle Muharrem Berkal, asistan ve idare memuru Hamdi Şensu, bilgi—işlem memuru Nuri Mertkan, kâtip olarak ise Mehmet Seçen görev yaptı.¹⁰ 1961 yılında İbrahim Fuat Tezcan emekliye ayrıldıktan sonra İstasyon müdürlüğünü Cemal Koygun yürüttü. Müdür Cemal Koygun ile birlikte İstasyon idaresinde müdür yardımcısı olarak Emin Erentürk, asistan Hamdi Şensu, asistan Kenan Çağlayan, ayniyat muhasibi Muharrem Berkal, muamelât memuru Nuri Mertkan ve idare memuru olarak da Rafet Erkan görev yapmaya başladı.¹¹ Diğer taraftan yukarıda isimleri geçen görevlilerden başka İstasyon idari kadrosunda ayrıca 1 hesap memuru, 1 ayniyat memuru, 1 idare memuru, 1 kâtip, 6 seyyar teknik usta, 2 çiftçi ve arabacı, 2 şoför, 2 odacı, 1 korucu, demirci ve motorcu bulunuyordu. Gündelik işler için işe ve mevsime göre değişen miktarda yevmiye olarak çalışan 80 ile 140 arasında amele çalıştırılıyordu. İstasyonun müdüriyet bölümü kurumun yönetim işleri, eğitim programı ve meyve fidanlarının alım—satım işlerinin yerine getirildiği bir birimi ifade ediyordu. Öte yandan teknisyen, uzman kadroları ve çeşitli personeller kendilerine tahsis edilmiş olan bütün araç—gereçlerle üretim birimine yardımcı oluyorlardı. İstasyonun üretim ve etüt işleri için ayrılan kompleksinde garaj, marangozhane, takım odası, demirhane ve depolar gibi teknik bölümler yer alıyordu. Makinelerin bakım ve onarımının yanı sıra arazilerin ıslâh ve toprağın krizme edilmesi gibi gündelik işler bu birimlerde yapılıyordu.¹²

Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, İtalyan meyvecilik uzmanı Dr. Leopold de Bologna’nın hazırladığı plân ve programa göre tesis edildi. İlk dönemde İstasyon arazilerini oluşturan toprakların hazırlanması ve damızlık fidanların getirilmesi üzerinde duruldu. Bu noktada önce Türkiye, ardından da Avrupa’nın meyvecilik ve bağcılık alanında önde gelen yörelerinden getirilen damızlık fidanlar ile çok geniş bir ürün yelpazesinde koleksiyon bahçeleri oluşturuldu.¹³ Cumhuriyet’in ilk yıllarında meyvecilik ve bağcılık konusundaki örgütlenmeler daha ziyade 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren gelişme göstermişti. Bu yöndeki girişimlerde temel olarak Alman bilim insanı Prof. Dr. Walter Gleisberg tarafından Ziraat Vekâleti’ne sunulan “Türkiye Meyveciliği ve Bağcılığı Hakkında Umumî Rapor” başlıklı çalışmada önerilen model izlenmişti. Fakat Büyükdere’nin kuruluş hikâyesi bu modelin aksine İtalyan plân ve programına göre gelişim gösteriyordu. 1930’lu yılların ortalarında açılmaya başlayan diğer meyve ıslâh istasyonlarının aksine İtalyan Meyvecilik Uzmanı Dr. Leopold de Bologna, Büyükdere’nin kuruluşu, gelişimi ve sistemleştirilmesinde önemli rol oynuyordu. Nitekim Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu kurulduğu ilk günden itibaren İtalya ve Türkiye’deki birçok yükseköğretim kurumuyla kompakt bir ilişki içinde oldu. İstasyonun kurucu aktörlerinden biri olan İtalyan meyvecilik uzmanı Dr. Leopold de Bologna gibi İtalyan öğretim üyelerinin kurumdaki mevcudiyeti ve olumlu katkıları, İstasyonun çalışma yelpazesinin genişlemesi ve gelişim göstermesi açısından büyük önem taşıyordu. Zira kompakt ilişkiler Bologna ile kalmayacak ve İtalya’nın yükseköğretim kurumlarından davet edilen diğer öğretim üyelerinin sık sık gezileri ile bilimsel bilgi alış verişi güçlü bir hâl alacaktı. Diğer taraftan bu işbirliği çerçevesinde İstasyon müdürleri periyodik şekilde İtalya’ya fuar ziyaretlerine katılım sağlayacak, bu sayede meyvecilikteki zirai gelişmeler önemle takip edilecekti.

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’nin güç, zenginlik ve refahını artırmayı tarım reformunun odak noktasını ifade eden tarımsal kalkınmaya bağlıyordu. Tarımsal kalkınmada rantabilite, nitelik, standardizasyon ve bilişim ağının kurulması ancak tohum—fidan türlerinin ve toprağın ıslâhı çalışmalarıyla sağlanabilecekti. Bu durum kaliteli ve rasyonel üretim kadar dünya piyasasındaki rekabet edilebilirlik bakımından da büyük önem taşıyordu. Dolayısıyla Cumhuriyet’in tarımsal reform politikası ve ulusal refah, Atatürk’ün devletçilik, milliyetçilik ve özellikle de inkılapçılık ilkeleri ile doğrudan bağlantılıydı. Bu felsefenin bir ürünü olan İstasyon, İstanbul’un Büyükdere Çayırı olarak bilinen bölgesinde ve ülkedeki ilk meyvecilik araştırma kurumu olarak faaliyet gösteriyor ve Türkiye Cumhuriyeti’nin temel dinamiklerine uygun olarak çalışmalarını sürdürecekti.

“Tezcan” soyadı verildi. 1928—1961 yılları arasını kapsayan uzun bir sürede kurum müdürlüğünü yaptı ve gerek fiziki gerekse kadroların oluşumunda etkili oldu. Emekliliğinden sonra ölümüne kadar Yapı Kredi Bankası ziraat müşavirliği görevini yerine getirdi. 1972 yılında vefatı ile birlikte ziraat camiası yeri doldurulamayacak önemli bir değerini kaybetti. Bkz. *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1972-1973)*, İstanbul: Bayrampaşa Cezaevi Matbaası, 1958, 73-74.

¹⁰ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 93.

¹¹ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1967-1968)*, 70.

¹² *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1958-1959)*, İstanbul: 1958, 51; Bkz. Kırkpınar, *Türkiye’de Zirai Eğitim (1923—1963)*, 683-684; “Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, 2.

¹³ “Büyükdere Fidanlığı”, *Milliyet*, 7 Teşrinisani 1931, 3.

İstasyonun ilk kuruluş aşaması 1928 yılında, Tahsin Dilek'in teklifi ile Belediye Bütçesinden 18.000 lira verilmesiyle başladı. Fakat bu miktar yeterli gelmedi ve Muhittin Üstündağ'ın özel gayret ve çabalarıyla tahsisat 58.000 liraya çıkarıldı. 1931 yılına gelindiğinde Belediye'ye ait olan 6.5 dekarlık arazi üzerinde binaların yapımına başlandı ve damızlık koleksiyon bahçe kısımları ayrıldı. Burada Anadolu'daki çeşitli meyvecilik bölgeleri başta olmak üzere Avrupa ve Amerika'dan aşılı fidanlar getirildi. İlk fidanların üretimi 1930—1933, dağıtımı ise 1933 yılıyla birlikte başladı. Fidan üretim ve dağıtımları yıldan yıla giderek ve artarak devam etti.¹⁴ İlk kuruluş döneminde ise Sarıyer civarındaki Büyükdere Çayırı olarak bilinen araziler ilk önce uzun bir dava sürecinden sonra İstanbul Belediyesi tarafından istimlak edildi. İstimlak işlerinden sonra bu arazilerden yeterince fayda sağlanamadı. Daha sonra çayırın bir kısmı Aero Espresso olarak bilinen İtalyan Uçak Şirketi'ne 22.500 liraya devredildi. Diğer kısmı ise Büyükdere Meyve Fidanlığı için ayrıldı ve böylece İstasyonun temelleri atılmış oluyordu.¹⁵

İstasyonun inşa edilme gayesi; çiftçiye rehberlik ederek numune meyvelikler kurmak ve ıslah usullerini onlara aktarmak, dünyanın farklı muhitlerinde yetiştirilen her türlü meyve ağaçlarını etüt etmek, bu incelemelerde olumlu sonuç veren meyve fidanlarının yetiştirilerek çoğaltılması için uğraşmak, pratik olarak meyvecilik alanında bahçe uzmanı yetiştirmek ve istasyonun yönetim biçimini göstermekti. İstasyondaki her iş seksiyonu için birer asistan, ustabaşı ve çeşitli kategorilerde çalışan işçiler oluşturuluyor ve gündelik işler bu personeller tarafından yürütülüyordu. Diğer taraftan İstasyon, 1930—1943 yılları arasında 5 farklı bölüm altında çalışmalarını sürdürüyordu. Birinci şube; köy örnek meyvelikleri ve ıslahı, İkinci şube; Yurtdışından getirilen çeşitli meyve ağaçlarının meyvecilik ve fidancılık bakımından tetkiki, Üçüncü şube; iyi vasıflı meyve ve çeşitlerinin üretilmesi ve yaygınlaştırılması, Dördüncü şube; uygulamalı meyve bahçivani yetiştirilmesi ve bahçivanelik tatbikatları, Beşinci şube ise istasyonun idari ve muamelat işleriyle ilgileniyordu¹⁶. Fakat 1945 yılına gelindiğinde İstasyonun çalışma şekli ve bölümlerinde değişikliğe gidildiği görülüyordu. Buna göre, önceki dönemde 5 farklı bölüm altında çalışan kurum, 1945 yılı sonrasında 3 bölümde çalışmalarını sürdürmeye başladı. Teksir olarak adlandırılan şubede dünyanın dört bir yanından toplanarak etütleri bitirilen en iyi vasıflı meyvelerin mahsul verimi, hastalıklara karşı dayanıklılık gibi ticari ve teknik vasıfları, anaç üzerine aşılama, kök ve gövdelerin terbiyelerinin yapılması, tatbikat ve tecrübe mahiyetinde çiçek ve sebze işlerinde araştırmalar yürütmek ve iyi tohumluklardan üretilen sebze fidelerinin halka dağıtılması gibi faaliyetler yürütülüyordu. İslah Şubesinde yurtdışı ve yurtiçinden getirilen meyve çeşitleri üzerinde ayrı ayrı etütler yapılıyor ve bunlar arasında iyi sonuç alınan cinslerin seleksiyon yöntemi ile ıslah edilip çoğaltımı yapılıyordu. İslah şubesinin bir diğer görevi ise köylerde meyveciliğin gelişmesi ve ıslahı, yeni meyve bahçelerinin kurulması ve meyve ağaçlarına arız olan zararlılarla mücadele etmektir. Muamelat Şubesi, daha ziyade İstasyonun idari ve muhasebe işleri başta olmak üzere Pratik Bahçivani Yetiştirme Yurdu'nun öğretim programları, İstasyonun iase ve barınma gibi imkânları üzerinde çalışmalarını sürdürüyordu.¹⁷ İstasyonun çalışma programının 1945 yılından sonra değiştirilmesi de tesadüf değildi. Zira 1945 yılında Tarım Bakanlığı tarafından düzenlenen Bahçe Kültürleri Kurumlarının Birinci Teknik Toplantısında alınan kararlar, meyve ıslah istasyonlarının çalışma programlarının değiştirilmesi ve yeniden esaslandırılması noktasında etkili olmuştu.

İstimlak yapılan 65 dekarlık arazi üzerinde ilk çalışmalara başlandı. İstasyonun ilk kuruluş yıllarında meyvecilik uzmanı Bologna ve ustabaşı M. Ferrari'nin önemli çalışmaları oldu. 65 dekarlık arazinin tesviyesi ve krizme¹⁸ çalışmaları her iki uzman tarafından yürütüldü. Daha sonra sondaj yapılarak su arama işlerine başlandı ve sulama için çeşitli sulama kuyuları tesis edildi. İstasyonun idare binası, laboratuvar ve diğer müstemilâtinin mimari ve inşaat işleri İstanbul Belediye Fen Heyeti tarafından hazırlandı. Diğer yandan denize dik bir biçimde birbirine paralel iki yamacın eteklerine konumlanan arazinin tam orta kısmından akan Bakladere, Belgrad Ormanları'ndan doğan suyu denize aktarıyordu. Arazi ıslah ve krizme çalışmaları esnasında bentler ve havuzlar kuruluyor, kanaletlerle zemin suyu dereye drene ediliyor ve rezerv su imkânı sağlanıyordu. Çeşitli damızlıklar, yataklar kurularak, krizme çalışmalarıyla topraklar işlenmeye başlanıyor; seneler geçtikçe yeni araziler ıslah ile genişletilerek ve gereksinime göre bina yığılımı artırılarak yeni birimler

¹⁴ "Büyükdere Meyva İslah İstasyonu", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, 2.

¹⁵ "Büyükdere Çayırı", *Akşam*, 25 Nisan 1935, 3.

¹⁶ *Büyükdere Meyva İslah İstasyonu 1943 Broşürü*, 3; Bkz. Yunus Nadi, "Büyükdere Meyva Fidancılığı Vesilesiyle Türk Meyvacılığı", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1937, 1.

¹⁷ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyve İslah İstasyonu 1945 Broşürü*, İstanbul: Belediye Matbaası, 1945, 4; *T.C. İstanbul İli Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu 1946 Broşürü*, İstanbul: Belediye Matbaası, 1946, 3; İkinci, "Büyükdere Meyve İslah İstasyonu", 5.

¹⁸ Ekim-dikim dönemlerinde toprağın (alt-üst edilmesi) işlenmesi.

oluşturuluyordu.¹⁹ 1940 yılı itibariyle İstasyon arazisi 242 dekara yükseldi. 1945 yılında 8 dekarlık bir arazi daha istimlak edilerek, arazi varlığı 250 dekara çıkarıldı. Ancak bu alan üretme işleri için yeterli değildi. Bu sebeple ilk dönemlerde İstasyon arazisinin büyük bir kısmını oluşturan sazlık ve bataklık alanlarının ıslâhı üzerine çalışmalar yapıldı. Bu minvalde arazi ıslâh işleri kapsamında Büyükdere mevkiindeki çayırılık alanlar arasında İstanbul Belediyesi'ne ait olan parçadan temin edilen 65 dekarlık bir sahanın temizlenmesiyle yeni araziler eklendi. Daha sonra adı geçen arazi temizlenip kurutulup akabinde de meyvecilik ve fidancılık tekniğine en uygun şekilde hafriyat işleriyle drenaj sistemi kuruldu. Parsellenmiş yerin merkezinde lazım gelen bir idare binası, çalışma yerleri ve hangar inşa edildi. Bu süreç zarfında derenin 500 metrelik bir kısmı temizlenmiş; fidanlıkta 5 metre derinliğinde, 7 metre genişliğinde ve 80 metre uzunluğunda bir kanal açıldı. Yaklaşık 2 dekarlık bir alana tekabül eden bataklık kısmı dışarıdan çok miktarda toprak taşınmak suretiyle kurutuldu.²⁰ Daha sonra peyderpey eklenen araziler ile İstasyon arazisi 1962 yılında 360 dekara çıkarıldı. Çalışma yelpazesinin genişliği ve üretim miktarındaki artışa paralel olarak bilimsel etüt ve araştırmalar için yeni laboratuvarlar oluşturuldu. Laboratuvarlara meyve ağaçlarına musallat olan arızlara karşı zirai mücadele yöntemleri geliştirildi ve ilaçlar üretildi. Bu noktada meyve ağaçlarını hastalık ve zararlılardan korumak amacıyla Fumigatuar inşa edildi. Burada tahripkâr olarak görülen haşere, böcek ve bakteriler, kapalı bir ortamda gaz hâlde kimyasal maddeler verilerek boğuluyor ve meyveler korunuyordu. İstasyonda sulama tesisatı ve kanalları genişletildi ve çeşitli ekipmanları ile birlikte modern makine kullanımına önem verildi. Traktör, motorlu çapa makineleri ve pülverizatörler en önemli araç ve gereçler arasında yer alıyordu.²¹ 1965 yılında İstasyona 28610 metrekarelik bir arazi satın alınarak eklendi ve halka faydalı olabilmesi için imkânları genişletildi.²² 1968 yılına gelindiğinde sulama işlerinin daha iyi bir şekilde organize edilmesi için Bakladere üzerinde 2 adet su bendi yapıldı. Derin toprak altı suların istifade edebilmek amacıyla 1 adet suyu kuyusu açıldı ve kullanılmaya başlandı.²³

1930'lu yıllardan itibaren bir yandan kurumun altyapı çalışmaları oluşturulurken, diğer yandan da yurtdışındaki ülkelerle yürütülen bilimsel bağlantılar çerçevesinde meyvecilik sahasında öncül olan ülkelere çeşitli geziler düzenlendi ve meyvecilik etütleri yapılmaya başladı. Bu bağlamda İstasyon idaresine yurtiçi ve yurtdışında araştırma, tetkik ve inceleme seyahatleri düzenlemesi görevi verilmişti. Bu noktada 1937 yılında Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nun gelişmesini sağlamak ve Avrupa'nın meyvecilik bakımından önde gelen ülkelerinde incelemeler yapmak üzere İstanbul Ziraat Müdürü Tahsin Dilek ve İstasyon Müdürü İbrahim Fuat Tezcan'a Tarım Bakanlığı'nın 25.000 liralık tahsisatından 1500 liralık döviz verilmesi kararlaştırıldı.²⁴ Daha sonra İbrahim Fuat Tezcan'a 1943 yılında kurumdaki mesai saatleri dışında dışarıda yaptığı araştırma ve tetkikler için ayrıca aylık 50 lira ücret verildi. İlgili karar Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi ve Maliye Vekâleti'nin onayı üzerine İcra Vekilleri Heyetince kabul edildi.²⁵ İbrahim Fuat Bey'in gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında İstasyon dışında yaptığı araştırma ve tetkikler artınca buna paralel olarak ücretin artırılmasına karar verildi ve 15.07.1944 tarihli İcra Vekilleri Heyetince alınan karar gereğince normal maaşına ek olarak 100 lira ücret verildi.²⁶ İbrahim Fuat Tezcan tarafından yapılan araştırma, tetkik ve seyahatler artıkça verilen ek ücrette önemli değişiklikler oldu. Bu noktada yıldan yıla artan ek ücret miktarım 1946 yılına gelindiğinde 150 liraya ulaştı. İlgili karar, 3656 sayılı kanunun 22nci ve 4178 sayılı kanun 7inci maddelerine göre İcra Vekilleri Heyetince kabul edildi.²⁷

1948 yılına gelindiğinde bu kez yurt dışından yabancı uzman ve ustabaşı görevlendirildiği görülüyordu. Yurtdışından gelen yabancı uzmanlar İstasyondaki meyvelerin ıslâhı ve seleksiyonla çoğaltımı, aşılı meyve fidanı üretimi, meyvelerin ambalajlanması, korunması ve standardizasyonu gibi hususlarda teknik destek

¹⁹ "Vilâyet Fidanlığı: Mütihazası ve Ustabaşı İşe Başladı", *Son Posta*, 27 Kânunuevvel 1931, 2; "Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, 2.

²⁰ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 18-21; Baysal, "Büyükdere Meyve Fidanlığında Bir Gün", 83-84.

²¹ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1961-1962)*, İstanbul: 1961, 3-4.

²² *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1960-1961)*, İstanbul: Öğüt Matbaası, 1960, 3-4; *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1962-1963)*, İstanbul: Öğüt Matbaası, 1962, 3; *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1963-1964)*, İstanbul: Öğüt Matbaası, 1963, 3-4; *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1965-1966)*, İstanbul: 1965, 3.

²³ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1968-1969)*, İstanbul: 1968, 3.

²⁴ *BCA*, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 80-95-18, (23.11.1937).

²⁵ *BCA*, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 103-68-6, (11.09.1943).

²⁶ *BCA*, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 106-50-17, (15.07.1944).

²⁷ *BCA*, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 111-58-17, (14.09.1946).

sunuyordu. Uzmanlar bir yandan İstasyonun koleksiyon bahçesi ve laboratuvarlarında meyve çeşitleri üzerinde deneme, üretim ve çoğaltım işlerinde çalışırken, diğer yandan bahçıvanlık okulu öğrencilerine Avrupa'daki en yeni meyvecilik, bağcılık, çiçekçilik, zeytincilik, bağ ve meyve ağacı budanması ve zararlılarla mücadele yöntemlerini gösteriyordu. Bu konuda bilgi alışverişinin yapıldığı en etkili ülke İtalya'ydı. İtalyan vatandaşı olan Moncini Arazio ile Disparati Renzonnino, İçişleri Bakanlığının 16.02.1948 tarihli kararı üzerine Büyükdere Meyve İslâh İstasyonu'nda çalıştırılmak üzere görevlendirildi.²⁸ 1950 yılına gelindiğinde meyvecilik çalışmaları için duyulan ihtiyaç üzerine yeni bir uzman getirilmesi kararlaştırıldı. İtalyan vatandaşı olan Fedi İdeaale'nin İstasyon bünyesinde 3 yıl süreyle çalıştırılmasına karar verildi. İlgili karar, 18.04.1950 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul edildi.²⁹ 1952 yılında buna İtalyan vatandaşı Fedi Fernando isimli meyvecilik uzmanı eklendi. İlgili karar, 25.09.1952 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul edildi.³⁰ 1953 yılına gelindiğinde daha önce görevlendirilen Fedi İdeaale'nin göstermiş olduğu başarılı çalışmalar ve bunun İstasyona olan müspet tesirleri üzerine İcra Vekilleri Heyeti kendisini 21.05.1953 tarihinde yeniden 3 yıl süreli olarak görevlendirdi.³¹ 1955 yılında bu isimlere yine İtalya'dan Ulisse Pugelli ile Marino Nannini eklendi. İlgili karar İcra Vekilleri Heyetince 06.09.1955 tarihinde onaylandı ve kararnamesi çıkarıldı.³² 1957 yılına gelindiğinde ikinci kez olmak üzere daha önce İstasyonda görevlendirilen Fedi Fernando'nun gösterdiği yararlıklar üzerine İcra Vekilleri Heyeti, adı geçen meyvecilik uzmanının 3 yıl süreyle çalıştırılmasına karar verdi ve ilgili karar 25.05.1957 tarihinde onaylandı.³³ Aynı yıl içerisinde daha önce iki kez görevlendirilen meyvecilik uzmanı Fedi İdeaale'nin görev süresi uzatıldı ve kendisine 3 yıl daha süre verilerek İstasyondaki çalışmalarını sürdürmesi kararlaştırıldı.³⁴

1940 yılından itibaren İstasyonun çalışma yelpazesinin genişlemesi üzerine 80 dekarlık bir arazi daha istimlak edildi. Böylece arazi varlığı 242 dekara yükseldi. 1945 yılında 8 dekarlık bir arazi istimlak edilerek arazi varlığı 250 dekara çıkarıldı. İstimlak işlerine paralel olarak toprak ıslâhı ve drenaj çalışmaları yapıldı. Arazilerin kolaylıkla sulanabilmesi için sulama kanalları, havuz ve kuyular inşa edildi, arazilerin kültür ziraatı işlerine göre taksimatı yapıldı, arazi içinde bulunan yabancı ot ve zararlı maddeler temizlendi ve toprakların kalitesinin artırılması için gübreleme gibi işler yapıldı. İnşaat ve tamirat işleri kapsamında işçilerin iaşelerinde kullanılan erzakların muhafaza edilmesi ve korunması için 1939 yılında 115 metre ebatlarında bir adet modern ambar inşa edildi. Damızlık ağaçlardan alınan meyvelerin muhafaza edilmesi ve numune olmak üzere dış tesirlerden korunması amacıyla muhafaza odası yapıldı. İşçilerin ikamet ve konaklamaları için tesis edilen barakalar; kuruma kurs görmek üzere gelen ordu mensupları sebebiyle daha müsait bir hale getirildi. Ustabaşlarının kuruma bağlılıklarını sağlamak, kendilerinden daha fazla verim elde etmek ve bu ustaların geçinmelerine küçük bir katkı sunmak amacıyla sebze bahçesinde ve depo yakınlarında dört adet küçük ahşap ev yapıldı. Ayrıca İstasyona ait arazilerin biri üzerinde olan bakımsız evin tamirat ve onarım işleri tamamlanarak oturabilecek hale getirildi. Fidan ambalajlarında kullanılan otların muhafazası için yaptırılan hangarın arka kısmına ekleme yapılarak genişletildi. Kış mevsiminde açık havada fidan siparişlerinin hazırlanması, soğuk havalarda çok zor olacağı için fidan satış yeri, tohum saklama ve katlama odaları, zirai âlet ve makinelerin korunması için motorhane ve garaj inşa edildi. Aynı dönem içinde önceden yaptırılan pansiyon binası ihtiyacı karşılayamadığı için buna ek olarak öğrenci oturma odası yapıldı ve memur yemekhanesi mutfak ile genişletildi. İstasyonda yetiştirilip halka dağıtılan sebze fidelerinin daha fazla ve daha erken yetiştirilmesini temin etmek için beton yastıklar inşa edildi. İlaçlama çalışmaları için bir adet Fumigatuar ile uygun tipteki meyvelerin kurutulması amacıyla meyve kurutma fırını yapıldı. Yaz mevsiminde kurak zamanlarda su ihtiyacının temini için istasyon arazisi içinden geçen Bakla deresi üzerinde bir baraj inşa edildi.³⁵ Diğer taraftan İstanbul il merkezi, ilçeleri ve köylerinde örnek meyvelikler tesis edilmeye başlandı. Yalova, Şile, Silivri, Çatalca, Bakırköy ve Üsküdar ilçelerinde 20 adet meyvelik ve cevizlik kuruldu. Meyve saklama odasının birinci kısım inşaatı tamamlanarak çalışmaya başladı. Köseoğlu Haralamboz arazisine doğru 40 dekarlık bir saha T.C. Ziraat Bankası'ndan satın alındı ve istasyon arazisine katıldı. 1941 yılında Sofya Ali Bey veresesinden 33.565 metre arazi istimlak edildi ve Mahmut Muhtar Paşa veresesinden Bilezikçi Çiftliği'ne ait 18.289 metre arazinin istimlâki için girişimde bulunuldu. 1942 yılında arazi istimlak işlerinden ziyade inşaat ve tamirat işlerine önem verildi. İlk önce sulama

²⁸ BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 115-99-18, (09.03.1948).

²⁹ BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 122-37-1, (18.04.1950).

³⁰ BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 130-71-17, (25.09.1952).

³¹ BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 132-39-8, (21.05.1953).

³² BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 140-80-14, (06.09.1955).

³³ BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 146-27-18, (25.05.1957).

³⁴ BCA, Dosya No: 30-18-1-2, Yer No: 146-27-19, (25.05.1957).

³⁵ *Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu (1938-1948)*, 19-21.

havuzları ve kuyular yapıldı. İlaçlama çalışmaları için gerekli olan hafriyat ve ilaçlama âletleri temin edildi. 1943 yılında sebze bahçelerinde ustalar için ahşap bir ev inşa edildi ve fidanların ambalajlama işlerinde kullanılan otların muhafazası için bir hangar yapıldı. 1944’de fidan satış yeri, tohum silosu, motorhane ve garajın yapımı ile depo yakınlarında iki adet usta evinin yapımı tamamlandı. 1945’te Nazik Binti ve Taşçı Artin uhdelerindeki 8700 metre arazi istimlak edilerek istasyon arazisine katıldı. 1946’da ilaçhane ve Fumigatuarın yapımı tamamlandı ve çalışmaya başlatıldı. 1947’de işçilerin istirahatlerini temin etmek için yatakhane ile oturma yeri, kantin ve koğuş inşa edildi. İtalya’dan getirilen iki yabancı uzmanın ikametleri için bir çatı altında iki kısımdan meydana gelen bir ev yapıldı. 1948’de ise örnek mahiyette çalışmalar yapılması amacıyla bir adet meyve kurutma fırını inşa edildi.³⁶

İstasyon idaresi yurt dışında meyvecilikle ilgili gelişmeleri yakından takip edip meyve bahçelerinde tetkik çalışmalarını sürdürürken, yurtiçindeki meyvecilik bölgelerine sık sık araştırma seyahatleri düzenliyordu. Bu kapsamda Tarım Bakanlığı meyvecilik ve bağcılık işleri şube müdür Necati Bey, çaycılık birimi organizatörü Zühtü Bey ve Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu müdürü İbrahim Fuat Bey’den oluşan bir heyet; Giresun, Rize, Trabzon ve Karadeniz’in diğer illerinde yer alan meyvecilik mıntıklarının tetkik ve etüt etmek amacıyla araştırma gezisine çıkmışlardı. Heyet, Karadeniz ve civarında yer alan meyvecilik bahçelerinde incelemeler yaptıktan sonra İstanbul Şile’ye geçecek ve bir fındık bahçesinin tesisi işiyle ilgileneceklerdi. Heyet, daha sonra bu bölgelerde yaptığı tetkik, etüt ve bilimsel araştırmaları bir rapor şeklinde hazırlayacak ve sonrasında Tarım Bakanlığı’na sunacaktı.³⁷

Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu’na Cumhurbaşkanı, Başbakan, Tarım Bakanı ve yurtdışından meyvecilik uzmanları ile birçok saygın isim başta olmak üzere vali, belediye başkanı, il ziraat müdürleri gibi pek çok kişi ziyarette bulunuyordu. Bunlar arasında akla ilk gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar’dı. Cumhurbaşkanı Bayar, 1955 yılı içinde İstasyonu ziyaret etmiş ve çalışmaları bizzat yakından takip etmişti.³⁸ Cumhurbaşkanı sıfatıyla bir diğer ziyaret Cevdet Sunay tarafından yapıldı. Cumhurbaşkanı Sunay, 14 Ağustos 1970 günü İstasyonu ziyaret ederek çalışmaları bizzat yakından incelemiş ve izlenimlerini paylaşmıştı.³⁹ İstasyonu sık sık ziyaret edenler arasında İstanbul Vali ve Belediye Reisi Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay da bulunuyordu. Vali Gökay, İstanbul Adliyesinden oldukça kalabalık bir grupla İstasyonu ziyaret etmiş ve bu güzel eseri İstanbul’un dört bir yanına tanıtmaya gibi bir görev üstlenmişti.⁴⁰ Yurtiçinden ziyaretçiler arasında Tarım Bakanları olarak Reşat Muhlis Erkmən ve Cavit Oral, İsmet İnönü’nün eşi Mevhibe İnönü, İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar, Cumhuriyet Halk Partisi Sinop Milletvekili Ahmet Muhtar Acar gibi pek çok isim yer alıyordu.⁴¹ Yurt dışından ise Afganistan kralı Muhammed Zahir Şah, kurumu ziyaret eden ve inceleme yapan isimler arasında yer alıyordu. Yurt dışından gelerek Büyükdere’yi ziyaret eden bir diğer isim İtalya Ziraat Nazırı Emilio Colombo’ydu. Colombo’ya ziyaretleri esnasında Ziraat Vekâleti müsteşarı İbrahim Sargut eşlik etmiş ve güzide eserin dünyaya tanıtılmasında etkili olmuştu. İtalya bir meyvecilik ülkesi olması sebebiyle Büyükdere’yi ziyaret eden en öncelikli ülkeler arasında yer alıyordu. İtalya’dan pek çok saygın isim ziyaretler gerçekleştiriyor, kurumdaki çalışmaları yakından takip ediyor ve iki ülke arasında bilgi alışverişi sağlanıyordu. Toskana bölgesinden gelen Zirai Mücadele Müfettişi Dr. Danesi, Büyükdere’yi ziyaret etmekle kalmıyor; erik ağaçları başta olmak üzere birçok meyve cinsi üzerinde deneme ve etüt çalışmaları yürütüyordu.⁴² İstasyonu yurtdışından meyvecilik uzmanları da yakından takip ediyordu. Bunlar arasında İtalya’nın University of Florence Agriculture Institute öğretim üyesi ve meyvecilik uzmanı Prof. Dr. Singnor Morettini yer alıyordu. İstasyonun koleksiyon bahçeleri, yetiştirilen meyveler, laboratuvarlarda yapılan çalışmalar ve pratik bahçivanlık yurdundan yetiştirilen öğrencileri tetkik eden Prof. Dr. Morettini, kurum hakkında oldukça kapsamlı bilgi edinmiş ve kendisinde olumlu izler bırakmıştı.⁴³ Bu gelişmeler, Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu’nun İtalya başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ile kurduğu bilimsel bağların; genç Cumhuriyet’in üretim ekonomisine, barışa ve dış dünyaya dönük aydınlanmacı taraflarını gösteriyordu.

³⁶ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 22-23.

³⁷ “Karadeniz Sahillerinde Meyvecilik Tetkikleri”, *Akşam*, 27 Ekim 1945, 3.

³⁸ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1954-1955)*, İstanbul: 1954, 1.

³⁹ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1970-1971)*, İstanbul: 1970, 1.

⁴⁰ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1953-1954)*, İstanbul: 1953, 41.

⁴¹ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 1-2, 14.

⁴² *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1957-1958)*, İstanbul: 1957, 3, 9, 11.

⁴³ *T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1958-1959)*, İstanbul: 1958, 1.

Nitekim 1935 yılında Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nu gezen Tarım Bakanı Reşat Muhlis Erkmen güzide bağ ve bahçelerin, çalışma imkânlarının kendisinde uyandırdığı izlenimi şöyle aktarıyordu:⁴⁴ “*Meyvecilik enstitüsünü gezdim. Bu müesseseye iyi ve geniş bilgi ve yorulmaz savaşı bir eseridir. Başlangıç ve az zamanda ilerleme yolunda atılan adımlar müessesenin âtisi için himmetli ve kuvvetli ümitler veriyor. Bu güzel müesseseyi kuran, işleten ve yaşatanlara teşekkürler eder ve muvaffakiyetler dilerim...*” Tarım Bakanı Reşat Muhlis Erkmen'in de vurguladığı gibi İstasyon, yaptığı müspet işlerle kısa bir zaman dilimi içerisinde gerek İstanbul'un gerekse Türkiye'nin en seçkin kuruluşlarından birisi haline gelecekti. İstasyonun bu derecede önem kazanmasında ve ilerlemesinde şüphesiz en etkili isimler arasında İstanbul Valisi ve Belediye Reisi olarak görev yapan Muhittin Üstündağ, Lütfi Kırdar ve Fahrettin Kerim Gökay yer alıyordu. Kentin idari ve mülki idarecileri, İstasyonun kuruluşundan itibaren genişlemesi, tekâmülü ve dünyaya eklemleme sürecinde önemli ölçüde tesir etmiş ve kurumun gereksinimi olan destek ve yardımları esirgememişlerdi. Nitekim İstasyon, oluşturduğu zengin meyve koleksiyonu ve genetik kaynakları ile günümüzde Türkiye'nin muhtelif bölgelerine ek olarak ekseriyeti Avrupa'dan ithal edilen 450 tip ve cinsine ait oldukça geniş yelpazede süs bitkisi koleksiyonunu bünyesinde barındırıyordu. İstanbul İl Özel İdare Müdürlüğü bünyesinde ve meyve bir fidanlığı olarak çalışmalarına sürdüren kurum, 1980 yılı sorasında farklı isimler altında çalışmalarını devam ettirdi. 1985 yılından sonra da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Büyükdere Fidanlığı adı ile çalışmalarını sürdüren kurum, daha sonra kapatılarak kaderine terk edildi.

İstasyonun Eğitim—Öğretim, Araştırma—Geliştirme ve Üretim—Dağıtım Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yurdun hemen her bölgesinde meyve üretimi yapılsa da Türkiye'nin meyve çeşitliğinde önde gelen kentleri arasında Amasya, İzmit, Niğde, Kastamonu, Tokat, Erzincan, Antep ve Malatya gibi iller ön sıralarda yer alıyordu. Bu illerde kârlı bir uğraş olarak yapılan meyvecilik, ülkeye iktisadi dinamizm kazandıran en önemli ürünler arasında yer alıyordu. Öte yandan her yörenin iklim ve zemin yapısının farklı oluşu, o yörede yetiştirilen meyveyi farklı kıldığından aynı türde birçok meyveye değişik isimler veriliyordu. Bu kapsamda ilk meyvecilik araştırma kurumu olan Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, fidan yetiştirilmesi için yurtiçi tohumluk ihtiyacını Amasya, Kastamonu—Küre, Tokat, Malatya, Edirne, İzmir ve Bursa gibi Türkiye'nin meyvecilik bakımından en önemli kentlerinden karşılıyordu. Türkiye'nin meyvecilik bölgelerinden getirilen tohumluklar, İstasyonun damızlık koleksiyon bahçelerinde üretiliyor ve ülkenin dört bir yanına dağıtım yapılıyordu. İstasyon idaresi, yurtdışındaki meyvecilik araştırma kurumlarını da yakından takip ediyor; bilimsel bilgi alışverişine önem veriyor ve sık sık araştırma seyahatleri gerçekleştiriyordu.⁴⁵ Bu konuda 1934 yılında İstanbul Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu idaresi İbrahim Tezcan rehberliğinde Samsun'dan yola çıkarak Amasya, Tokat ve oradan Orta Anadolu illerinin başında gelen Sivas ve Ankara'ya inceleme—araştırma gezileri yapıyor; yerli meyve ağaçlarının yapısını etüt ediyordu. Yaptığı incelemeler neticesinde yerli elma çeşitlerinin iyileştirilebilmesi ve meyve çeşitleri üretiminin çoğaltılması amacıyla bir koleksiyon bahçesi kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine İbrahim Fuat Bey'in hazırladığı rapor doğrultusunda 1935 yılında Tokat İl Özel İdaresi tarafından ilk numune fidanlığı kuruldu. Bahsi geçen fidanlık 1944 yılına kadar faaliyete devam etti. Tokat Sulu Ziraat Deneme İstasyonu'nun temellerini oluşturan bu oluşum, ilk yılda ürettiği 15.000 damızlık meyve fidanını ücretsiz olarak Tokatlılara dağıttı.⁴⁶ Tokat'ta fennî meyveciliği geliştirmek için İstanbul Büyükdere Meyve İstasyonu'ndan erken olgunlaşan yabancı menşeli şeftali türleri getirildi ve koleksiyon bahçesi kuruldu.⁴⁷ ABD'nin ünlü şeftali yetiştiricisi J. H. Hale tarafından geliştirilip üretimi yapıldığı için “Hale Şeftalisi” olarak bilinen iri şeftali, dünya şeftali türleri arasında ilk sıralarda yer alıyor, aşılınmış fidanları ilk kez Türkiye'de Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'na getirilerek etüt çalışmalarına başlanıyordu. Bu çalışmalar neticesinde İstasyon tarafından İtalya'dan ithal edilen 6 çeşit Hale şeftalisi fidan dikiminin ikinci ve üçüncü yılında meyve vermeye başladı ve Karamürsel, Samsun ve Adapazarı'nda bu tür şeftaliler üzerinde çalışmalar yürütüldü.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı sebebiyle iktisadi ve gündelik hayatın her aşamasında büyük sarsıntıların hâsıl olması ve iktisadi yapının geri kalmış, dışa bağımlı, yapısal kırılmalı ve nihayetinde savaşın olumsuz tesirlerinin

⁴⁴ Gökpinar, “Meyvecilik Enstitüsü”, 7.

⁴⁵ T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1973-1974), İstanbul: Bayrampaşa Cezaevi Matbaası, 1973, 3.

⁴⁶ “Tokat'ta Numune Bahçesi”, *Akşam*, 17 Nisan 1935; “Tokat'ta Yapılan Güzel Bir İş”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1935; “Tokat'ta Halka Fennî Meyvecilik Usulleri Öğretiliyor”, *Akşam*, 3 Nisan 1939.

⁴⁷ B.C.A. Dosya No: 30-10-0-0, Yer No: 158-112-9, (02.09.1941); Bkz.: Kırkpınar, *Türkiye'de Zirai Eğitim (1923—1963)*, 640.

⁴⁸ Cemal Koygun, “Meyve Bahçvanlığı; Hale Şeftalisi”, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 44, (16 Temmuz 1945), 377-378.

gidererek artış göstermesi, halk üzerinde mühim rol oynamıştı. 1939 senesinde İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkışı, bir iktisadi bunalım yaşanmasına sebebiyet vermiş, halkın önemli bir kısmı bu iktisadi çöküntüden olumsuz etkilenmişti.⁴⁹ Savaşın başlangıcından itibaren alınan önlemler ve uygulanacak olan zirai seferberlik politikasıyla birlikte çiftçi kesiminin askeri birliklere katılması, hem Türk ordusunun beslenmesi problemi ortaya çıkartıyor hem de ülkede iktisadi krizden kaynaklı olarak ortaya çıkan işe sorunun yaşanmasına neden oluyordu. Bunun üzerine sorunun çözümü noktasında Tarım Bakanlığı ve Hükümet yetkilileri, “en az iki misli ürün” parolasıyla bir tarımsal ekim seferberliği başlattı. 1942 yılından itibaren tarımsal üretimi artırma ve ekim seferberliğine katılma konusunda Tarım Bakanlığı çiftçilere sebze, meyve ve hububat tohumluğu ile tarım âlet ve makineleri yardımında bulundu. Öte yandan tohum ıslâhı ve bahçe kültür istasyonları, üretim çiftlikleri, zirai kombinalar ve umûmi müfettişlikler gibi örgütlenme yapılarıyla ülke topraklarının mümkün olduğu mertebe sürülüp ekilmesi sağlanmaya çalışıldı. Gündelik hayatın bir parçası olan ev, çiftlik, site yerleşkeleri ve okul gibi yerleşim birimlerinde çiçek gibi süs bitkileri yerine sebze ve meyve yetiştirilmesi önerildi. Sürdürülebilir tarımsal üretimi artırmak için birçok çalışma yapıldı ve üretime doğrudan tesir eden bahçe kültürleri kurumları faaliyete geçirildi. Halkın kendi arazilerinde gıda gereksinimlerinin bir bölümünü de olsa kendilerinin karşılaması gerektiği üzerinde durularak üreticilerin zirai seferberliğe katılması sağlandı, hatta bu konudaki uygulamalar yurdun dört bir yanında teşvik edildi. Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu rehberliğinde Tarım Bakanlığı’na bağlı çeşitli araştırma kurumları tohum, fide, teknik bilgi konusunda vatandaşlara destek oldu; alınan önlemlerle ekimi yapılmayan arazilerin üretime katılması sağlanarak birim alandan maksimum seviyede ürün elde edilmek istendi. Bu yönde savaş yıllarında bahçelik arazilerde daha ziyade besleyici gıda mahsulleri yetiştirilmesi için halk teşvik edildi ve bilgilendirici konferanslar verildi. Diğer taraftan İstanbul Ziraat Müdürlüğü İstasyondan halka sebze fidesi dağıtmak için önemli tedbirler aldı. Dağıtım yapılan bu fidelerin bahçelere dikilmesi, böylelikle sürdürülebilir tarımsal üretimin artırılması hedeflendi.⁵⁰ Savaş yıllarında sürdürülebilir üretimi artırma çabaları bütün canlılığıyla sürerken tarımsal seferberlik politikası içinde bahçe kültürleri ziraatının da büyük rol oynadığını dikkate alan ilgili tarımsal kuruluşlar geniş ölçekte faaliyete geçiyorlardı.⁵¹ Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu’nda oluşturulan 100 dekarlık bir alanda krizme çalışmaları yapılarak meyve yerine domates, patlıcan, biber ve lahanaya gibi kışlık ve yazlık sebzeler ekilmesi kararlaştırıldı.⁵² İstasyon ayrıca halka dağıtımını yapmak üzere sebze fidesi yetiştirmeye başladı ve Tarım Bakanlığı tarafından yurtdışından getirilen tohumlukların da çeşitli illere dağıtılacağını duyurdu.⁵³ İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar bilhassa kent merkezinde halkın fazla miktarda taze sebze tükettiğini, yoksul ve orta gelirli ailelerin sebze yiyerek beslendiğini anımsatarak sebze tarımının yaygınlaştırılması için bahçe uzmanları başta olmak üzere çiftçi ve diğer üreticilere her türlü kolaylığın sağlanmasını istiyordu.⁵⁴

Yurtdışı araştırmaları ve seyahatleri bakımından ise İstasyon müdürü İbrahim Fuat Bey, ilk önce 1937 yılında İtalya’ya gönderilerek yüksek ziraat enstitüsünde staj gördü. Staj süresi yaklaşık 8 ay kadar sürdü. Daha sonra buradaki stajını başarıyla tamamlayan İbrahim Bey, Büyükdere Fidanlığı’nın esaslı bir şekilde ıslâh edilmesi işleriyle ilgilendi. Bu bilimsel bilgi alış verişi aynı zamanda İbrahim Bey ve Büyükdere’nin kapılarının Avrupa’ya açılışı anlamına geliyordu. Zira bu eğitimin ardı sıra İtalya’ya ve İtalya’dan Büyükdere’ye pek çok ziyaret olacak ve kültürel ilişkiler geliştirilecekti.⁵⁵ Bu bağlamda İtalya’ya yapılan ziyaretlerden birisi 1947 yılında gerçekleşti. İtalya’ya seyahat eden kurum müdürü İbrahim Tezcan, bu gezisini iki maksat üzerine yapmıştı: Bunlardan birincisi İstasyon bünyesindeki bahçıvanlık okulu ile Ankara için getirilecek uzman bahçıvan temin edilmesi ve fidancılık sahasında son ve yeni bilimsel gelişmeleri tetkik ederek fidan çoğaltımı, budama usulleri ve aşı işlerinde etütlerde bulunmak. İbrahim Tezcan’a bu araştırma gezisinde İtalya’nın meyvecilik alanında ün kazanmış bilim insanları arasında yer alan Dr. Leopold de Bologna ile Dr. Signor Dane Raffaello refakat etmişti. 1947 senesi ilkbaharında İstanbul’dan yola çıkan İbrahim Tezcan, buradan doğrudan Napoli’ye geçmiş ve burada yaklaşık 300 dekar büyüklüğündeki meyve bahçelerini tetkik etmişti. Bu fidanlık, daha ziyade turuncgiller üzerine araştırma ve yetiştirme çalışmaları yapan bir kurumdu. Napoli’deki tetkiklerinin ardından Roma’ya geçerek 3 gün süreyle burada kalan İbrahim Tezcan, Roma Türkiye Elçiliği ve Ticaret ataşesiyle temaslarını sürdürdü. Bilimsel amaçlı yapılan bu temaslar sonucunda Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu için davet edilmesi

⁴⁹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Homer Kitapevi, 2007, 52.

⁵⁰ *Vatan*, 10 Şubat 1942.

⁵¹ *Ulus*, 15 Şubat 1942.

⁵² *Tan*, 17 Şubat 1942.

⁵³ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1942.

⁵⁴ *Tan*, 21 Şubat 1942; *Vatan*, 21 Şubat 1942.

⁵⁵ “Büyükdere Fidanlığının Islâhı”, *Cumhuriyet*, 23 Birincikânun 1937, 2.

düşünülen 2 kişilik bahçe uzmanı ile biri İstanbul, diğeri de Ankara belediyeleri bahçelerinde çalışacak ile uzman için anlaşma yapmak mümkün hale gelmişti. İtalyan meyvecilik uzmanları geldikten sonra Büyükdere bahçıvanlık okulunun takviyesine çalışılacaktı. Bunun yanı sıra İbrahim Tezcan, İtalya'nın coğrafi ve meyvecilik bakımından çeşitlilik arz eden mıntıklarında özellikle meyve fidanlarının teksir edilmesi konusunda bu yenilikleri tetkik etmişti. İnceleme yapılan mıntıklarda daha önceki yıllarda kalem aşısıyla 50 aşı yapılabilmesi mümkünken, elde edilen araştırmalarda bulunan yeni aşı yöntemleriyle 100 aşı yapılabilmekte ve oldukça iyi sonuçlar alınabildiğini gözlemlemişti. Roma'dan sonra araştırmalar için Sardinya'ya gidilmiş, burada diğery meyvecilik ve bağcılık mıntıklarına kıyasla zeytinlikler gezilmişti. Öte yandan Floransa ziyaretleri esnasında birçok meyvecilik uzmanıyla temaslarda bulunuldu ve bahçe kültürleri konusunda bilimsel araştırma projeleri yürüten profesörlerle uzun uzadıya görüşüldü. İbrahim Fuat Tezcan tarafından Floransa'da inceleme yapılan kuruluşlar içerisinde entomoloji (böcek bilimi) ve sıcak iklim nebatları (Trablusgarp ve dolaylarında yetiştirilen nebatlar) birimleri yer alıyordu. Ziyaretler esnasında meyvecilik uzmanlarından bahçe kültürleri eğitimi, meyve fidanlarını budama ve koruma yöntemleri hakkında bilgiler almış, meyveciliğin pratik ve teorik en yeni bilgi ve buluşları hakkında incelemeler yapmıştı. İbrahim Bey, Floransa'daki incelemelerinden sonra Pistoia ve Peşya'da yer alan zeytin ve fidan çoğaltım usullerini 20 gün müddetle tetkik etmişti. İtalya'daki araştırma gezisi dönüşünde Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu için, Türkiye'de henüz yetiştirilemeyen sebze fidesi ve meyve fidanı tohumlukları getirdi. 1947 tarihli İtalya gezisi, İbrahim Fuat Bey'de olumlu intibalar uyandırmıştı. Nitekim bu gezi esnasında edinilen en yeni bilgi, bulgu, metot ve uygulamalar, 1950'li yıllardan itibaren Büyükdere'nin genişleyip tekâmül göstermesinde mühim bir adımı oluşturacaktı. Zira Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'nda hazırlanan plâna göre; yılda 150.000 aşılı meyve yetiştirebilecekti.⁵⁶

İstasyonda aşılı fidan yetiştirme çalışmaları, en öncelikli faaliyetler arasında yer alıyordu. Bu noktada birçok meyve çeşidinin aşılı fidan üretimi yapıldığı gibi aşılı kalemler yetiştiriliyor, gerekli olan aşı kalemleri 5 yıl süreyle pomolojik⁵⁷—fenolojik⁵⁸ sınıflandırma ve etüde tabi tutuluyor; ülke iklim ve coğrafya şartlarına intibak edenler çoğaltılıp halka dağıtımı ve satışı yapıyordu. Meyve fidanı ve aşılı kalem haricinde bahçe, park, yol, cadde, sokak ve büyük kent meydanlarının süslenmesi ve tanzim edilmesinde kullanılmak üzere aşılı ve aşısız pek çok süs fidanı ve ağaççıkların yetiştirilmesi üzerinde de duruluyordu. Yetiştirilen meyve fidanlarından şeftali çeşitleri 1, diğery meyve fidan çeşitleri ise 2 yaşında satışı sunuluyordu. Öte yandan İstasyon, damızlık fidan alıcılarına her türlü kolaylık sağlıyordu. Mektup vasıtasıyla yapılacak fidan siparişleri kabul ediliyor, bedeli ödenen fidanlardan ayrıca %10 oranında İstanbul'a nakliye, %10 oranında kök ambalajı, %20 oranında tam ambalaj ücreti alınmak suretiyle nakliye ambarları aracılığıyla alıcının adresine teslim yapılabilirdi.⁵⁹ Satışa çıkarılan fidanlar sağlıklı, çeşitlerini ifade eden etiketi ve ilaçlanmış bir şekilde alıcılara gönderiliyordu. İstasyon arazisinin 50 dekarı damızlık meyve ağaçlarına ayrılmıştı. 1973 yılı itibarıyla İstasyonda 50 çeşit şeftali, 70 çeşit erik, 23 çeşit kayısı, 18 çeşit kiraz, 8 çeşit vişne, 70 çeşit elma, 40 çeşit armut 6 çeşit ayva üzerinde üretim çalışmaları yapıyordu.⁶⁰

1928—1945 yılları arasında meyve ıslâh istasyonu olarak faaliyet gösteren kurum, Ziraat Vekâleti tarafınca 17.09.1945—02.10.1945 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Meyvecilik Teknik Toplantısı'nda alınan karar gereğince diğery meyve kurumları gibi bahçe kültürleri istasyonu adını aldı. Teknik toplantıya Büyükdere adına müdür İbrahim Fuat Tezcan katılım sağladı. Toplantıda tohum üretme kurumları tesis edilene kadar damızlık fidanların hangi kurumlar aracılığıyla dağıtılacağı tespit edildi. Buna göre; Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu'na Kızılcık, Akdiken ve Gladiçya türlerinde birinci derece sorumlu üretim görevi veriliyordu. Öte yandan Büyükdere, Elma meyvesinde dış piyasa için İngiliz, Cidagot ve Amasya; iç piyasa için Ferik, Amasya, Gürcü ve Stark Stark; Erik çeşitlerinde her türlü yemeklik erik cinsleri başta olmak üzere Köstendil, Formoza, Damar, Kaliforniya; Şeftali çeşitlerinde Mayıs Çiçeği, Amisden, Üneda, Triyomfolisyo, Edirne, Karmen, Belofjorciya, Uzunoğlu, Erlielberta, Hale; Kiraz çeşitlerinde Kütahya ve Macar vişneleri, Parlak Kara, Turfanda

⁵⁶ "Büyükdere Fidanlığı", *Akşam*, 16 Haziran 1947; *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1950.

⁵⁷ Latince "pomum" (meyve) ve "logy" kelimelerinin birleşiminden oluşan botanik dalıdır. Özellikle yetişen meyvelere, yetiştirmedeki kültür tekniklerine ve meyve ağaçlarındaki fiziksel çalışmaları inceler. Meyve çeşitlerinin belirli özelliklerini dikkate alarak birbirinden ayırt etmeye çalışır.

⁵⁸ İklim gidişatına bağlı olarak aynı bitkinin gelişme safhalarının zamanı ve süresi bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bu gelişme safhalarına fenolojik safhalar denilmektedir. Bu safhaların tespiti için yapılan gözlemlere de fenolojik rasatlar denir. Asmalarda kış gözlerinin uyanmasından yaprak dökümüne kadar olan safhalar "fenolojik gelişme safhaları" olarak tanımlanmaktadır.

⁵⁹ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 5-6.

⁶⁰ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1973-1974)*, 4.

Kara, Karabodur, Elifli, Sultani, Napolyon, Macesse ve Belladipistovya türlerinin üretimini yapacaktı. İstasyon ayrıca İstanbul bölgesinin çeşitli fidan ihtiyacını karşılama, diğer bölgeler için standart tip fidan yetiştirme, yerli ve yabancı meyve çeşitlerinden aşı kalemi ve damızlık fidanı üreterek isteklilere dağıtma görevini yerine getirecekti.⁶¹ 1945'lerden itibaren Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu adıyla çalışmalarını yürüten kurum, Marmara Bölgesi'nde en önemli fidan üretim yeri olarak hizmet veriyordu. Meyve Islâh İstasyonu, bu dönemde İstanbul'un kuzey kesiminde Sarıyer sınırları içinde yer alan birkaç araziye istimlâk ederek arazi miktarını 350 dekara çıkarmıştı. 350 dekarlık arazinin 140 dekarı meyveli fidanların üretilmesine, 70 dekarı süs fidanı yetiştirilmesine, 70 dekarı damızlık ağaçlara çelik tohum yatak ve yastıklara, kalan 70 dekarı ise yollara, su havuzlarına, müstemilat ve numune tarlalarına ayrılmıştı.⁶² Bu bağlamda gerek yurtiçinden ve gerekse yurtdışından getirilen meyve çeşitleri ile tohumluk üretimine başlandı. İstasyonda yetiştirilmesi yapılan meyve tohumluk çeşitlerinin miktarı ve bunlardan elde edilen yabancı fidan adedinin 10 yıllık özü aşağıdaki tabloda ifade edildiği gibidir:

Yıllar	Ekilen Tohumluklar (kg)	Elde Edilen Yabanî Fidan Sayısı	Dikimi Yapılan Çelik Sayısı
1939	1.163.050	132.900	17.549
1940	1.256.240	105.200	19.100
1941	1.180.880	91.995	8.000
1942	709.450	122.793	28.000
1943	797.800	104.115	44.200
1944	831.220	72.902	37.900
1945	1.307.400	141.285	42.550
1946	1.293.290	128.225	46.400
1947	1.055.450	148.750	90.100
1948	—	—	—
Toplam	9.594.780	1.048.195	333.799

Tablo 1: Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu Tohum Üretim Miktarı (1939—1948)

Kaynak: *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 4

İstasyonda yetiştirilen ve çoğaltılan fidanlar aşılı meyve fidanları, tohumdan ve çelikten yetiştirilen yabancı fidanlar (bunlar pratik bahçıvan yetiştirme yurdu öğrencilerinin tetkik ve etütleri için önemlidir), çit fidanları, yaprağını döken yahut dökmeyen ağaçlama ve bol sanayi fidanları, aşılı veya çelikten yetiştirilmiş köklü süs fidanları olmak üzere gruplandırılırdı. Buna göre İstasyonda yetiştirilen meyve fidanlarının çoğaltma oranlarının (%) yüzde olarak karşılığı şöyledir: %75 oranında çoğaltılanlar elma, armut, ayva, şeftali, kayısı erik, kiraz ve vişne meyveleridir. %20 oranında çoğaltılanlar kestane, fındık, ceviz, incir, zeytin, dut, Frenk üzümü, Bektaşiüzümü, ahududu ve badem meyvesidir. %5 oranında çoğaltımı yapılanlar muşmula, üzve, zerdali, kızılçık, nar, Trabzon hurması, hünnap, ipek böceği için dut, çiçek meyvesi, alıç, okka gülü, iğde, çitlembik, kocayemiş, kaymak ağacı ve vişnap gibi meyvelerdir. Ambalaj, çit ve süs ağaçları grubunda söğüt ve türleri, selvi ve türleri, gladiçya, maklora, kara diken, akdiken, ligustrum, ispiyriye, ilgın, taflan, şimşir, süsleme için gül, süsleme işleri için narenciye, kanada kavağı ve top akasya yer almaktadır. Pratik Bahçıvan Yetiştirme Yurdu öğrencilerinin uygulamalı dersleri ve etüt çalışmaları için ise atkestanesi, ihlamur ve çeşitleri, mazı ve çeşitleri, hatmi, çınar, meşe, akça ağaç, kara ligustrum, hanımeli, dişbudak ve türleri, teşbih ağacı, safora, akasya ve türleri, katalpa, kriptomerya, huş, gürgen, kayın, kavak ve türleri, manolya, berberis, gülbrişim, erguvan, sarısalkım, leylak, kartopu, fil burnu, filbahri, lagerstromiya, palmiye ve türleri, mahonya, defne, loryaman ve konifer gibi türler tatbikat için kullanılmaktadır.⁶³

⁶¹ T.C. Tarım Bakanlığı, *Bahçe Kültürleri Kurumlarının 1945 Yılı Birinci Teknik Toplantısı Kararları*, Ankara: Doğu Matbaası, 1946, 3-17.

⁶² *7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955*, İstanbul: Belediye Matbaası, 1956, 129-136.

⁶³ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 4-5.

Yıllar	Fidan Üretim Miktarı
1933	11.456
1934	20.581
1935	25.546
1936	37.538
1937	40.959
1938	42.230
1939	50.283
1940	70.739
1941	80.445
1942	104.234
1943	92.694
1944	98.741
1945	115.607
1946	50.124
1947	111.021
1948	—
Toplam	952.198

Tablo 2: Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu Fidan Üretim Miktarı (1933—1948)

Kaynak: *Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu (1938-1948)*, 6; *Büyükdere Meyva Islâh İstasyonu 1943 Broşürü*, 3

İstasyonda meyve çeşitleri ve ıslâhı işleri çalışmaları için 50 dekarlık bir arazi oluşturuldu. Bu koleksiyon bahçesinde yer yıl iç ve dış pazar açısından oldukça rağbet gören meyve çeşitlerinin zenginleştirilmesine yönelik çalışmalar yürütüldü. Bu bağlamda 1939 yılında İtalya'dan ayva üzerine aşılı 13 çeşit armut fidanı ve istasyondaki yabanî erik çeşitlerinin aşılınması için çeşitli türlerde erik aşısı kalemi getirildi. İtalya'dan getirilen armut fidanları etüt parsellerine dikildi ve erik aşısı kalemlerinin de yabanî eriklere aşısı yapılmasına başlandı. İstasyona getirilmiş ve etüt parsellerine dikilmiş olan meyve fidanı çeşitleri doğrudan çoğaltım çalışmalarında kullanılmıyordu. Bunlar üzerinde önce 5 yıllık pomolojik ve fenolojik müşahedeleri içeren tetkikler yapılıyor ve bu 5 yıllık periyod sonrasında ülkenin iklim şartlarına, ağacın gelişme biçimine, çiçeklenme, meyve bağlama, meyvelerin olgunlaşma ve hastalıklara karşı dayanma kabiliyetleri inceleniyordu. Bu işlem sonrasında seçilen damızlık fidanlar çoğaltılmaya ve dağıtılmaya hazırlanıyordu. Damızlık meyve ağaçları üzerinde bahçe kùltürleri alanındaki bilimsel çalışmalara uygun olarak bakım, budama, tımar, hastalıklarla mücadele üzerindeki çalışmalar bizzat Pratik Bahçıvan Yetiştirme Yurdu öğrencileri tarafından yapılıyor. Ayrıca İstasyonda teknolojik çalışmalara da önem veriliyor; tecrübe ve tetkik denemeleri, meyve kurutma yöntemleri, şurup, şarap, marmelat ve reçel yapımı gibi işler üzerinde duruluyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa ülkeleri ile olan temaslar kesilmişse de savaş sonrasında diplomatik ilişkilere paralel olarak bilimsel bilgi alışverişi yeniden sağlandı. 1947 yılında İtalya ile yeniden kurulan temaslarla 66 çeşit aşılı meyve fidanı, aşısı ve kök denemesi yapılmak üzere 7 çeşit yabanî meyve fidanı ve 94 çeşit muhtelif süs bitkileri getirildi. Böylece İtalya'dan getirilen meyve fidanları ile İstasyonun damızlık koleksiyonları bir hayli zenginleşmiş oluyordu. 1948 yılına gelindiğinde İstasyonda 35 çeşit kayısı, 95 çeşit erik, 12 çeşit vişne, 27 çeşit kiraz, 52 çeşit şeftali, 104 çeşit elma ve 112 çeşit armut yetiştiriliyor ve bu çeşitler üzerindeki etüt çalışmalarına devam ediliyordu.⁶⁴ İstasyon İstanbul ve civarındaki yerleşimler başta olmak üzere ülke genelinde her yıl meyveli—meyvesiz on binlerce fidan dağıtımı yapılıyordu. Fidanların ağaca dönüşmesine ve ülke meyveciliğinin gelişmesine vesile olan kurumun dağıttığı meyveli—meyvesiz fidan sayıları Tablo—3'te görüldüğü gibi her yıl artış gösteriyordu. Bu

⁶⁴ *Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu (1938-1948)*, 7.

doğrultuda Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu tarafınca dağıtımı yapılan fidan sayıları ve bunların yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer aldığı gibidir:

Yıllar	Meyveli	Meyvesiz—Süs	Meyveli—Aşı	Meyvesiz—Aşı	Çiçek	Sebze
1933	11.456	—	—	—	—	—
1934	20.581	—	—	—	—	—
1935	23.546	—	—	—	—	—
1936	40.284	—	—	—	—	—
1937	31.698	2.622	—	—	—	—
1938	28.883	11.262	—	—	—	—
1939	32.761	15.563	—	—	—	—
1940	43.979	21.693	—	—	—	—
1941	49.468	27.555	—	—	—	—
1942	57.812	45.101	—	—	—	384.180
1943	55.225	35.285	—	—	—	498.049
1944	57.310	38.417	—	—	—	507.982
1945	59.024	54.807	—	—	—	376.730
1946	31.792	16.211	—	—	—	314.710
1947	66.923	40.754	—	—	—	265.020
1948	30.469	54.867	1.470	—	—	215.595
1949	78.819	84.598	3.057	—	—	223.200
1950	75.679	90.156	—	—	—	170.000
1951	74.949	95.655	6.745	39	—	150.000
1952	79.360	86.382	3.845	95	—	200.000
1953	59.297	120.007	3.926	92	—	180.000
1954	96.896	211.701	11.462	90	—	240.000
1955	72.061	192.166	3.194	100	—	237.000
1956	92.178	200.682	5.348	182	—	371.000
1957	76.665	265.494	2.464	434	—	352.000
1958	68.994	198.644	2.203	725	—	313.000
1959	68.241	191.037	4.739	837	—	124.200
1960	71.920	186.399	6.372	2.725	—	98.275
1961	73.692	183.561	5.984	3.715	18.801	89.830
1962	58.598	154.413	6.144	4.209	22.550	122.735
1963	62.336	188.776	14.716	3.773	29.565	79.332
1964	59.473	209.715	8.982	4.873	33.460	95.752
1965	72.866	205.051	11.523	4.978	30.434	117.115
1966	50.338	174.197	5.327	5.950	26.855	262.535
1967	57.465	177.439	10.038	3.905	27.278	215.920
1968	49.462	193.252	8.055	4.472	23.020	207.060
1969	54.239	261.805	15.452	6.021	29.425	156.990
1970	59.917	178.158	5.980	6.206	29.063	23.070
1971	48.803	166.933	6.188	6.888	37.960	37.790
1972	70.668	240.051	2.889	6.630	39.040	27.045

Tablo 3: İstasyon Tarafından Dağıtılan Fidan Sayısı, Cinsi ve Yıllara Göre Dağılımı (1933—1972)

Kaynak: *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1973-1974)*, 4, 75; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı: 1949-1953*, Cilt: 10, 41; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı: 1951-1955*, Cilt: 11, 63; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı: 1955-1959*, Cilt: 13, 75; İkinci, "Büyükdere Meyva Islah İstasyonu", 5.

Tablo—3'te görüldüğü üzere Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, 1933 yılından itibaren kendi koleksiyon bahçesinde yetiştirdiği meyveli—meyvesiz, süs, çiçek, meyveli aşı kalemi ve meyvesiz aşı kalemi türlerinde olmak üzere birçok çeşitte fidan üretimi ve dağıtımını yaptı. Kurumun 1933—1972 yılları arasında üretim dağıtımını yaptığı fidan sayısı toplamda 14.121.004 adetti. Bunun önemli bir kısmını sebze fidesi üretimi, meyvesiz süs fidanları ve meyveli damızlık fidanlar oluşturuyordu. Sebze fidesi üretiminin yıllara göre yetiştirilmesi diğer iki türe kıyasla daha geç başlamasına karşın dağıtım miktarı 6.655.875 adet ile en yüksek orana sahip olmuştu. Keza meyvesiz süs fidanları da aynı şekilde meyveli fidan dağıtımından yaklaşık 4 yıl sonra üretilmeye başlamasına rağmen, dağıtılan fidan sayısı açısından 4.620.409 adet ile ikinci sırayı oluşturuyordu. Bunlara mukabil olarak meyveli fidan dağıtımını aynı dönemde toplamda 2.274.227 adet, meyveli aşı kalemleri 156.103 adet, meyvesiz aşı kalemleri 66.939 adet ve mevsimlik çiçek bitkileri 347.451 adet, çim güzeli ise 7.264 m²'dir. Yukarıda isimleri geçen türlerde ve dönemde yapılan dağıtım ve satışlarda kurum 10.064.869 lira kâr elde etmişti.

Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, dünyadaki teknolojik gelişme ve eğitim programlarını da yakından takip ediyordu. Meyveleri kurutma, marmelat, reçel, şurup ve şarap yapımı için oluşturulan gıda muhafaza ve kıymetlendirme laboratuvarlarında halkın kolayca, ucuz ve kaliteli mahsul alabilmesinin yolları gösteriliyordu. Böylece halkın elindeki taze sebze ve meyvelerini nasıl kıymetlendireceği öğretiliyordu. Bu işler, pratik olarak uygulamalı eğitimler yoluyla destekleniyordu. Bu amaçla İstasyon bünyesinde Pratik Bahçıvanlık Yetiştirme Yurdu⁶⁵ tesis edilmişti. Pratik Bahçıvanlık Yurdu'nda meyvecilik, bağcılık, sebzecilik, umumi tarla ziraatı, çiçekçilik, ziraat sanatları, yurt bilgisi ve hesap—hendeseyle dair bahçe kültürleri uygulamalarının bütünü bünyesinde barındıran dersler veriliyordu. Öğrenciler bu alanlara ait dersleri hem teorik hem de uygulamalı olarak görebiliyordu. 1936 yılında açılan Pratik Bahçıvanlık Yurdu'nda meyveliklerin tesisi, tımarı, hastalık ve zararlılarla mücadele gibi çeşitli bilgilere vakıf olan, bizzat öğrenme—yapma metoduyla yetişen kalifiyeli teknik elemanlar yetiştiriliyordu. Yetişen öğrenciler mezun olduktan sonra edindikleri pratik bilgilerle gerek resmi kurumlarda ve gerekse özel işletmelerde bahçıvan olarak istihdam ediliyorlardı. Bu yönüyle İstasyon, yalnızca bir meyvecilik kurumu vasfına sahip olmaktan çıkıyor; Marmara Bölgesi halkının ve çiftçilerinin bizzat gözleriyle görüp uygulayabilecekleri eğitim—üretim fonksiyonunu yerine getiren öğrenme mekânı görevini yerine getiriyordu. Yurt öğrencileri yılın ilk altı ayında günde iki saat; öteki altı aylık süresinde ise günde bir saat okuma ve yazma gibi teorik dersleri içeren öğretim programına tabi tutuluyordu. Ders saatleri haricinde diğer çalışma ve tetkiklerini tarlada bedenen çalışmak suretiyle yerine getiriyorlardı. Yurdu'nun öğretim programı kuramsal olmaktan ziyade uygulamalı; yani iş—uygulama esasına dayalı bir yapıya sahipti. Bunun yanı sıra İstasyonda yapılamayan tetkik ve tecrübeler, İstanbul ve civarındaki diğer araştırma—geliştirme kurumlarında gösteriliyordu. Bu şekilde oldukça nitelikli bir eğitim süzgecinden geçen Türk gençleri, iyi bir şekilde yetiştirilerek meyvecilik sahasında aranılan birer teknik elemana dönüşüyorlardı. İstasyon öğrencilerin eğitimlerine büyük önem veriyor ve onların donanımlı bir şekilde yetişmesi için gerektiğinde yurtdışından uzmanlar getiriyordu. Bu kapsamda yurt öğrencilerinin yetiştirilmesi ve meyvecilikte Avrupa ülkelerindeki teknik bilgiyle donatılması için 1948 yılında İtalya'da iki yabancı uzman—ustabaşı getirildi. Bu ustabaşılardan biri meyvecilik, diğeri ise çiçekçilik alanlarında uzmanlık kazanmışlardı. Bu sebeple bizzat sahada yer alan bu uzmanlardan faydalanan öğrenciler donanımlı bir bahçıvan olarak yetiştiği gibi İstasyonun öğretim ve yetiştirme işleri de belirli bir sisteme kavuşmuş oluyordu.⁶⁶

Pratik Bahçıvan Yetiştirme Yurdu'na başvuracak adaylarda 13—17 yaşlarında,⁶⁷ ilkokul mezunu, sağlıklı ve ziraat işlerinde çalışmaya elverişli olunması gibi temel şartlar aranıyordu. Başvuru esnasından öğrencilerin Türk olması ve iyi hal sahibi olduğunu gösteren belgeleri sunması gerekiyordu. Adaylar, Mart ayı sonuna kadar ve Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu idaresi yahut İstanbul İl Teknik Ziraat Müdürlüğü'ne bir resmi dilekçe ile başvuru yapabiliyordu. Öğretime her yıl 1 Mart tarihinde başlanırdı. Başvuru sırasında nüfus kâğıdı, ilkokul diploması, sağlık raporu, adli sicil kaydı ve 6 adet vesikalık fotoğraf gibi belgeler isteniyordu. Adayların bir devlet hastanesi tarafından sağlık raporu ile ziraat işlerinde çalışabileceği açıkça onaylanması gerekiyordu. Kabul edilen öğrenciler beraberinde iki kat iç çamaşırı, iş elbisesi, bir çift terlik, bir çift ayak ve yüz havlusu, yeterli miktarda çorap ve mendil getirecekti. Yurt öğrencilerinin iışeleri, çamaşırlarının yıkanması, yatacak

⁶⁵ Okul, 1936 yılında "Meyve Bahçıvanı Yetiştirme Yurdu" adıyla açıldı. Sonraki dönemlerde süs bitkileri, seracılık ve sebzecilik konularıyla ilgili birimlerin eklenmesiyle okulun adı "Pratik Bahçıvan Yetiştirme Yurdu" olarak değiştirildi.

⁶⁶ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 8; *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1935, 2.

⁶⁷ Öğrencilerin yaş aralığı ilk dönemde; yani (1936-1948 sürecinde) 15-20 civarındandır. 1960'lı yıllara kadar bu şekilde alım yapılmış ve muhtemelen 1960'lı yıllardan sonra yaş aralığı 13-17'ye düşürülmüş olmalıdır. Bkz. *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 8.

yerleri, yıllık bir kat yazlık ve bir kat kışlık elbise, yağmurluk gömlek, üçer kat iç çamaşırı ve çorap, yazlık ve kışlık ayakkabılar ise kurum tarafından temin ediliyordu. Pratik Yetiştirme Yurdu, öğrencilerine pratik eğitim ve iş uygulamaları karşılığında belirli bir yevmiye veriyordu. Öğrencilerin ziraat işlerinde gösterecekleri ehliyet ve kabiliyete göre yevmiyeleri bir miktar artırılabilirdi. Öğrencilerin yiyecek ve barınmalarını kapsayan gündelik faaliyetleri için yatakhane, dersane ve banyo gibi birimler yer alıyordu. Yapılan sınavlarda başarılı olmak şartıyla 3 yıllık eğitim sonrasında öğrencilere bahçıvan ustası diploması veriliyordu. Teorik ve uygulamalı derslerde iyi derecede başarı gösteren öğrencilere öğretmenler kurulu kararı ile kurum bünyesinde 2 yıl staj yapabilmek imkânı sunuluyordu. Staj sonrasında başarılı olan öğrencilere bahçıvan ustabaşı diploması veriliyordu. Yurt öğrencileri idare tarafından belirlenen yönetmeliğe uymak zorundaydı ve herhangi bir şekilde aykırı faaliyette bulunan öğrencilere cezai işlem uygulanırdı. İstasyondaki gündelik işler ve uygulamalı eğitimler, usta statüsündeki işçiler nezaretinde yürütülüyordu. Bahçıvanlık Okulu binası içerisinde bir adet dersane, yemekhane, misafirhane ve 75 kursiyer kapasiteli yatakhane birimlerini ifade eden bina, arazinin orta aksında konuşlanmıştı. Sabahın erken saatlerinde bahçede toplanan öğrencilerin sayısı tespit edildikten sonra arazinin çeşitli bölgelerine dağılımları yapılıyordu. İstasyonun koleksiyon bahçeleri, krizme yapılacak sahalarda veya öğretim programına göre uygulamalı birimlere yönlendirilerek güne başlıyorlardı. Uygulamalı birimler çiçek—fide seraları, laboratuvar, fumigatuar⁶⁸, tohumhâne, ilaçhâne ve mahzenler gibi meyvecilik konusunda özelleşmiş alanları içeriyordu. Diğer taraftan gün boyunca İstasyon arazilerinde çalışan öğrenciler akşam dersi için dershanede örgün teorik eğitim alıyordu. Pratik eğitimler ise damızlık fidanlar üzerinde yapılıyordu. Bu işlemler için öğrenciler tarım ve bahçecilik uzmanları eşliğinde tohum, fide, çöğür ve fidan evrelerini takip ediyor; aşı, böcek, zararlı ve çeşitli hastalıklarla mücadele ve budama metotlarını pratik olarak öğrendikleri bir süreci kapsıyordu. İstasyon, kursiyer ve stajyerlerin gündelik yaşama ve bahçecilik mesleğine intibaklarını sağlamak için eğitim—üretim işbirliğine dayalı sıkı bir ilişki kuruyordu. Bu yönden Büyükdere çiftlik kompleksi koleksiyon bahçeleri, seralık alanlar ve süs bitkileri için oluşturulmuş birimlerle donatılmıştı. Dolayısıyla oluşturduğu kültürel birikim ve ziraat kültürü ile Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, gerek İstanbul ve gerekse Türkiye için hakiki bir eğitim—öğretim ve üretim—dağıtım ortamı sağlıyordu. Yetiştirdiği öğrenciler, Marmara Bölgesi’nin çehresini değiştirecek çalışmalara imza atıyordu. Nitekim İstasyon, 1936—1972 yılları arasında 15’i çırak, 20’si kalfa, 242’si usta ve 29’u ustabaşı olmak üzere Bahçıvanlık Okulu ve Pratik Yetiştirme Yurdu’ndan toplamda 306 kişi mezun ederek ülke ziraatına nitelikli insan gücü bakımından önemli katkılar sunuyordu.⁶⁹ Bu konuda 1938 yılında İstasyonu ziyaret eden Akşam gazetesi yazarı Hikmet Feridun Es, bahçıvanlık okulundaki izlenimlerini şöyle aktarıyordu:⁷⁰

“İstasyonun bir köşesinde bahçıvan mektebi... Talebe başta aşağı köylü çocukları idi. Hepsi tarlada çalışıyor, nazari ders bitmiş ve şimdi ameli ders görüyorlardı. Vakıa, bazılarının ayaklarında çarıklar vardı. Fakat yüzlerinde okumuş insanların ifadelerini taşıyorlardı. Birine yaklaştım, bu tam köylü çocuğu idi. Sordum: Okuma yazma biliyorsun değil mi? Tabii... Bir senelik talebeyim... Daha ne kadar okuyacaksın? Bir sene daha.. Mektep iki sene... Onu biraz daha söyletmek için: Bu mektebe ne fikirle geldin? Dedim. Baban bahçıvan değil mi? Bahçıvanlığı ondan öğrenemez miydin? Bu sualime şaşmış gibi yüzüme baktı. Yalnız babam değil, babamın babası da bahçıvanmış... Fakat onlardan gördüklerimle kalacak değilim. Bugün bahçıvanlık çok değişti. Babadan görme, babadan kapma bilgiler ile işler yürümüyor. Bugün topraktan kabil olduğu kadar çok mahsul almak lâzım... Bunu da insana mektep öğretiyor... Ben bir sene burada okuduktan sonra köye döndüm. Öyle ağaç budama öğrenmişim ki babam hayran oldu. Bana: Kırk senelik bahçıvanım, ben böyle budama görmemişim... dedi. Ona kendi bildiğim usulleri öğrettim. Mektebi bitirince köy döneceğim. Orada bahçelerimiz var. Burada öğrendiklerimle çok iş yaparım” diyordu.

Feridun Es, gördükleri karşısında duyduğu hayranlığı böyle dile getiriyordu. Ardından bahçıvanlık okulunda yaptığı incelemelerde öğrencilerin kütüphanede işlerini bitirdikten sonra kitap okuduklarını, köy çocuklarının yemek salonunda çatal bıçak kullanarak yemek yemesini öğrendiklerini, akşam yatmadan etüt, sabahleyin kalkınca da ilk önce jimnastik sporlarını yaptıklarını ifade ediyordu. Koleksiyon bahçelerini gezerken dünyanın birçok yerinden getirilen nefis meyvelerin tadına bakıyor, yapılan etüt çalışmalarını inceliyordu. Gördüğü eşsiz

⁶⁸ Fumigasyon, bir tür zararlılardan korunma metodudur. Zararlı olduğu düşünülen haşere, böcek ve bakteriler kapalı bir ortamda gaz haldeki kimyasal maddeler verilerek boğulur. Fumigasyon tehlikeli bir operasyondur ve genellikle fumigasyonun gerçekleştirecek işletmelerden resmi sertifika gibi yasal gereksinimler istenir. Fumigatuar ise doğal olarak bu işlemlerin yapıldığı laboratuvara verildiği bir isimdir.

⁶⁹ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 8; *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1935, 2; *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1973-1974)*, 4-6; *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1962-1963)*, 3-4; Baysal, “Büyükdere Meyve Fidanlığında Bir Gün”, 85; İkinci, “Büyükdere Meyve Islah İstasyonu”, 5-6.

⁷⁰ Hikmet Feridun Es, “Köy Çocukları Bahçıvan Mektebinde Nasıl Okuyorlar?”, *Akşam*, 11 Kânunuevvel 1938, 5, 11.

güzellik karşısında edindiği izlenimlerini kamuoyuna sunuyor ve İstasyonun tanıtılmasında önemli bir görevi yerine getirmiş oluyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan üretim ve iase sıkıntısı sebebiyle Türk ordusundan yararlanılma yoluna gidildi. Birçok ordu mensubu buldukları yerleşimlerde üretim seferberliğine katıldı ve öncü birer çiftçi olarak köylerde sürdürülebilir tarımsal üretimi artırmaya gayret gösterdi. Sürdürülebilir tarımsal üretimi sağlama amacıyla bu ordu mensuplarına yönelik çeşitli kurslar açıldı. Bu bağlamda 1942 yılında İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın talebi, Orgeneral Fahrettin Altay'ın özverili çalışmaları ve desteği ile Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu'na sayısı 60 bulan ordu birliği gönderildi. Ordu mensupları sürdürülebilir tarımsal üretimi artırmak amacıyla Büyükdere'de açılan bağcılık, bahçecilik ve zirai mücadele kursuna katılarak bilgi sahibi oldu. Ordu mensupları bizzat tarlada, bağ ve bahçede uygulamalı olarak eğitim aldı ve İstasyondaki gündelik işlerin yerine getirilmesinde önemli görevleri yerine getirdi. Kurs sonrasında iyi yetişen ordu mensuplarına ehliyetname verildi ve gittikleri yörelerde rehber çiftçi olarak sürdürülebilir tarımsal üretimi artırarak birim alandan maksimum verim artışı alınması sağlandı.⁷¹ Böylece gerek İkinci Dünya Savaşı ve gerekse sonraki yıllarda çok sayıda ordu mensubu bu eğitimlerden geçti. Kurslarda öğrenim gören öğrenciler kendi yerleşimlerine döndüklerinde kırsal kalkınmanın sağlanması ve köylülerin tarımsal bilgiyle donatılması aşamasında önemli rol oynadı.

1960'lı yıllara gelindiğinde İstasyonun arazi varlığı 360 dekara çıkarıldı. Bu dönemde İstasyonun, damızlık fidan yetiştirmek ve dağıtmak amacıyla tesis ettiği numune bahçesinde bulunan yerli meyve tür ve çeşitlerine ait ağaç sayısı 90, yabancı kökenli ağaç sayısı da toplamda 238 adetti. Türkiye'de yetiştirilmekte olan Amerikan ve İtalyan kökenli meyve türlerinden Amisten, Bel of Jorjo, Demirtaş, Di Massalombarda, Hale, Golden Elberta, Erli Elberta, Vaddel, Slappey, Golden Elberta Kling, Hacı Ömreoğlu, Halberta, Hanriyet, İsfahan Yarması, Carmen, Kırmızısı Tüysüz, Cromel October, Mayflower, Marellona, Redbayrt, Sanguinyo, Sapanca, Sarı Tüysüz, Sarıpapa, Stark Haç Kling, Trionfo, Toskino Nowember, Üneda, Victor, Vaddel, Yeşil Türbe, Slappey, Red Haven, South Haven, Stark Sure Crop vs. gibi nefis şeftali türleri; Amasya, Ankara, Ferik, Gürcü, Hüryemez, Renet dö Kanada, İstirinkenka, Mayıs Renet, Permandore, Calvi Lezans, Kalkan Delen, Roma Bote, Steymerd, Golden Delicious, Stark Star, Stark King, Early Red Bird, Yilper Apfel gibi elma çeşitleri; William, Diel Butter Bierne, Beurre Hardy, Akçe, Ankara, Bergamot Esperen, Göksulu, İğnesi, Kantartopu, Kieffer, Küre, Mustafabey, Samanlı Akçe, Üstündağ gibi çok lezzetli kışlık armut türleri; Albardak, Can, Formoza, Mürdüm, Santa Roza, Formoza ve Anna Spath gibi nefis ve kokulu erik çeşitleri; İmrahor, Komüne, Luizet, Stella, Şam, Turfanda, Pes dö Nnacy, Pavyot, Yerl İzmir, Muhittinbey gibi kayısı çeşitleri; Beykoz Vişnesi, Kısık, Kütahya, Macar, Tekirdağ, Vişnap gibi vişne çeşitleri; Altın, Ekmek, Gevrek, Havan, Limon, Şeker Gevrek, Taş, Portugal gibi ayva çeşitleri; Taş bademi, Pabuç bademi, Diş bademi, Santora, Furaculyo, Racelle, Sakız bademi gibi badem çeşitleri; Patlıcan inciri, Yediveren, Kavak inciri, Pembe kavak, Sultan Selim, Lop incir gibi incir çeşitleri; Yağlı veya tombul fındık, Sivri fındık, Palas fındığı, Kara fındık, Badem fındığı gibi fındık çeşitleri; Beykoz ve uzun gibi ceviz çeşitleri; Tatlı nar, Ekşi nar, Balkutusu, Çekirdeksiz gibi nar çeşitleri; Ekşi kara, Tatlı karası, Musa dutu, İncedayı ekşisi gibi dut çeşitleri gibi mahsuller yer alıyordu. Dolayısıyla yukarıda isimleri geçen meyve çeşitlerinin yetiştirilmesine, bilhassa bu çeşitlerin her birinin memlekette yayılmasında Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu büyük hizmeti yerine getiriyordu⁷². Tarımsal faaliyetlerdeki bu değişim, damızlık üretimlerinin yoğunlaşması ve uzun soluklu süreçte halk nezdinde ilgi ve talebin artmasına paralel olarak satışa yönelik üretimi de beraberinde getiriyor ve bu durum önemli bir değişim sürecini tetikliyordu.

İstasyonda rasat, hastalıklarla mücadele, tecrübe, tesviye ve halkın elindeki bahçelerde tatbikat işleri üzerinde çalışmalara da önem verildi. Koleksiyon bahçelerindeki meyve çeşitlerinin vasıflarını tayin ve yapılan etütlerin sağlıklı olup olmadığını temin etmek amacıyla rasat işleri üzerinde önemle duruldu. Rasathane, haşereler, rutubet, yağış, nem, havanın açık yahut kapalı olması gibi hususları tayin ve tespit edecek ve rasat araç—gereçleriyle meyve türlerinin etüt zamanlarını belirleyecekti. Hastalıklar ve ağaçlara musallat olan arızlara karşı zirai mücadele işleri bir diğer çalışma alanını oluşturuyordu. Hastalıklarda mücadelede kullanılmak üzere

⁷¹ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 10.

⁷² *Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu 1945 Yılı Broşürü*, 69-74; Ali Sâti Ekinci, "Zirai Müesseselerimizi Tanıyalım: Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu", *Çiftlik*, Yıl: 3, Sayı: 32, (Aralık 1962), 20; Lütfü Devci, "Meyve Bahçesi: Yeni Bulunan Bazı Amerikan Şeftali Çeşitleri Hakkında", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Cilt: 25, Sayı: 101, 1948, 5-6; Cemal Koşgun, "Meyve Bahçesi: Yazlık Elma Çeşitleri", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Cilt: 27, Sayı: 127, (Eylül 1950), 202-203; Gökpinar, "Meyvecilik Enstitüsü", *Haber-Akşam Postası*, 25 Eylül 1935; Örneğin Büyükdere Bahçivanlık Yurdu, 1943 yılında 20 öğrenciye teknik meyvecilik, ağaç budama ve aşılama yöntemleri doğrultusunda eğitim vermiş ve mezun etmişti. Bkz. H. Bedrettin Ülgen, "Meyve Fidanlığı Islâh İstasyonu", *Vakit*, 18 Ağustos 1943.

yeni ilaçlar, İstasyonun meyve ağaçlarında tecrübe ediliyor ve bunların hastalıklar üzerindeki tesirleri araştırılıyordu. Imperial Cihemical Industry Ltd, Sandoz, D.D.T ve Geigy gibi ilaç şirketlerinin piyasaya sürdükleri ilaçlar hastalıklarda mücadelede kullanılıyor ve tesirleri üzerinde çalışmalar yapıyordu. Bu deneme ve araştırmalarda elde edilen bulgular ve ilaçların hastalıklar karşısında gösterdiği tesirden alınan olumlu neticeler halka tavsiye ediliyordu. Böylece halka, hastalıklarla mücadele yöntemleri ve ilaçlarının tesirleri hakkında bilgi veriliyor; ilaçlama şekilleri bizzat öğretiliyor ve kaliteli—taze ve organik mahsul alan çiftçilerin emeği kıymetleniriliyordu. Öte yandan İstasyon, halka zirai mücadele yöntemlerini göstermek ve bizzat benimsemelerini sağlamak amacıyla hususi bahçelere gönderdiği ustalar vasıtasıyla ilaçlama tatbikatı yapıyordu. Bu yönde Erenköy Zirai Mücadele İstasyonu ile işbirliği çalışmaları yapılıyor ve bu surette halkın bilmediği meyve budama, gübreleme ve ilaçlama gibi teknik işler uygulamalı olarak gösteriliyordu. Halkın bilgi ve görgüsünü artıran bu çalışmalar, meyvecilikte seferberlik başlatılmasında etkili oluyor ve teşvik edilen çiftçiler bahçelerine dört elle sarılıyordu. Meyve ağaçlarının meyve bağlamasında çok büyük fayda sağladığını ortaya koyan İstasyon idaresi, bir adet aralık tesis ediyor; bal arılarının yaptığı tesir kurs, konferans ve bahçe günleri aracılığıyla halka anlatılıyordu.⁷³ İstasyonda çeşitli türlerden meyve üretimi, damızlık fidan yetiştirilmesi ve dağıtımının yanı sıra köylü ve üreticilere yönelik meyvecilik hakkında somut bilgiler de veriliyordu. Bu bilgilerin içeriği fidan dikim usulleri, bakımı, budanması ve hastalıklara karşı mücadele yöntemleri üzerineydi. İstasyon yönetimi, bir yandan çeşitli kurslar tertip ederek fennî meyve yetiştiricilik esaslarını köylünün ve üreticilerin ayağına götürürken; diğer yandan da halkın kolayca ulaşabileceği zirai yayım hizmetleri (gazete, dergi, broşür vs.) vasıtasıyla en temel meyve yetiştirme bilgilerini üreticinin imkânına sunuyordu. Örneğin bu hususta İstasyonun Başasistanı olan Cemal Koygun, çiftçilere en somut meyve ve fidan yetiştirme usulleri, fidan bakımı, budama ve hastalıklarla mücadele etme yolları, yabancı menşeli meyvelerin tanıtılması vs. yöntemleri göstermek gibi önemli bir görev üstlenmişti. Koygun, zirai yayım ve eğitim hizmeti sunan birçok yayın organı aracılığıyla çiftçi yahut köylüye yönelik gerçek bilgiler sunuyor ve çeşitli zirai yayımlar kanalıyla onların problemlerine çözüm üretiyordu.⁷⁴

İstasyon meyvecilik işlerini belirli bir düzene oturtuktan sonra sebzeçilik faaliyetlerine de gereken önemi veriyordu. İstanbul başta olmak üzere Marmara Bölgesi halkının günlük taze sebze üretimine duyduğu ihtiyaç ve kaliteli sebzeler yetiştirilmesi İstasyona böyle bir görev biçiyordu. Bu surette ilk olarak Pratik Bahçıvan Yetiştirme Yurdu öğrencilerine çeşitli sebzelere ait teorik ve uygulamalı bilgi verilmesi ile işe başlandı. Öğrencilere iş tatbikatı amacıyla yetiştirilen sebzeler, daha sonra İstasyonda çalışan işçiler için kullanılmaya başlandı. İstanbul ve civarından artan talep üzerine sebze yetiştiriciliği giderek genişledi ve halka ucuz ve kaliteli sebzeler dağıtılmaya başlandı.⁷⁵ 1942—1948 yıllarında İstasyonda yetiştirilip halka dağıtılan sebze fidelerinin türler bazında dağılımı Tablo—4'te yer aldığı gibidir:

⁷³ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 11-12.

⁷⁴ Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Şeftali Bahçelerinin Kurulması", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 25, Sayı: 104, 1948, 77-79; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Hangi Şeftali Çeşitlerini Dikelim ve Üretelim?", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 25, Sayı: 105, 1948, 101-102.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Şeftali Ağaçlarının Hastalıkları: Şeftali Bahçesi Kuracaklara Kısa Öğütlerim", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 107, 1949, 152-155.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Frenk Üzüümü ve Yetiştirilmesi", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 110, (25 Nisan 1949), 222-223; Cemal Koygun, "Sebze Bahçıvanlığı: Cıkorya (Cicorya) Nedir ve Nasıl Yetiştirilir?", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 111, (Mayıs 1949), 255.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçesi: Kayseri'de Yetiştirilmesi İstenilen Armut Çeşitleriyle Diğer Sorulara Cevabım", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 113, (Temmuz 1949), 302-306.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Meyveliklerin Yabancı ve Zararlı Otlardan Kurtarılması", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 59, (10 Mart 1946), 103-105.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Kurulacak Meyveliklerde Ağaçlara Verilecek Aralıklar", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 61, (10 Nisan 1946), 155-156.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Yeniden Kurulacak Olan Meyveliklerde Dikilecek Fidan Yerlerinin İşaretlenmesi, Sıraların Doğruluğu ve Dikim Usulleri", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 63, (10 Mayıs 1946), 206-208.; Cemal Koygun, "Bağcılık ve Üzümcülük: Çardak Asmaların Yetiştirilmesi ve Bakımı", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 68, (20 Ağustos 1946), 321-325.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Ceviz Fidanlarının Yetiştirilmesi ve Ceviz Koruluklarının Kurulması", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 73, (Kasım 1946), 415-417.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Meyve Fidanlarında Çoban Aşısı Nasıl Yapılır?", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 24, Sayı: 86, (Mayıs 1947), 186-187.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Elma Ağacı Nasıl Yetiştirilir?", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 24, Sayı: 87, (Haziran 1947), 206-208.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Meyve Fidanlarının Çoğaltılması", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 24, Sayı: 100, 492-496.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçıvanlığı: Durgun Göz Aşısı Nasıl ve Ne Zaman Yapılır?", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 21, Sayı: 23, (1 Eylül 1944), 549-551.; Cemal Koygun, "Meyve Bahçesi: Erik Bahçeleri Nasıl Kurulur?", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sayı: 26, (16 Ekim 1944), 40-41.; Cemal Koygun, "Bağcılık: Bursa'nın Çağlayan Köyünde Kurulan Bağlarda Kollu Asmaların Teşkili, Budama ve Bakım İşleri", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sayı: 30, (16 Aralık 1944), 125-128.

⁷⁵ Lütfi Arif Kenber, "İstanbul Sebzeçiliği Nasıl Kurtarılır?", *Tan*, 21 Eylül 1936, 7; Yunus Nadi, "Büyükdere Meyva Fidanlığı Vesilesiyle Türk Meyvacılığı", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1937, 1, 3.

Yıl	Domates	Biber	Patlıcan	Lahana	Karnabahar	Kereviz	Toplam
1942	87.700	67.230	177.360	18.515	5.675	27.700	384.180
1943	248.039	80.970	82.085	61.675	13.730	11.550	498.049
1944	265.385	105.977	96.730	27.225	6.265	6.100	507.682
1945	127.620	95.785	113.543	39.780	—	—	376.728
1946	217.760	38.090	16.810	35.050	—	7.000	314.710
1947	97.390	34.074	89.785	43.770	—	—	265.019
1948	81.160	55.910	35.910	22.840	9.125	11.200	216.145

Tablo 4: Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu Sebze Fidesi Dağıtımı.
Kaynak: *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 14-15.

Tablo—4'te görüldüğü üzere kurum, meyve üretiminin yanı sıra sebzeçilik çalışmalarında İstanbul kent merkezi başta olmak üzere, kentin yakın çevresinde bulunan yerleşimler için büyük bir yer tutuyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sarsıcı etkisinin sürdüğü bir dönemde, oluşturduğu sebzelikler ve bahçeler ile başta kent merkezi olmak üzere İstanbul'un yakınlarında yer alan diğer yerleşkelere günlük taze sebzelerin sevk edilip tüketilmesini sağlıyordu. İstanbul ve civarındaki bu sebzeliklerin gerekli tohumluk ve fideleri büyük ölçüde kurum tarafından karşılanıyordu. Kuruluş oldukça geniş yelpazede patlıcan, pırasa, bezelye, lahana, marul, kıvırcık, kereviz, fasulye, sakızkabağı, salatalık, dereotu, banya, kırmızıturp, şalgam, pazı, ıspanak, pancar, kınakına, kır domates, sırik domates ve biber gibi sebzeliklerin tohumlarını kentlilerin hizmetine sunuyordu. Öte yandan domates, biber, patlıcan, lahana, karnabahar ve kereviz fideleri yetiştirilip İstanbul'un kırsal kesimlerindeki sebzelikleri olan köylülere satıyordu⁷⁶. Ancak İstasyonun varoluş gayesi daha ziyade, yurdun dört bir yanında meyveciliği geliştirmek üzere kaliteli meyve fidanı yetiştirmek üzerine olmuştu. Sebze üretimleri, daha ziyade İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan zirai seferberlik politikası ile ilgiliydi. Dolayısıyla İstasyonda genel anlamda Türkiye'nin çeşitli meyvecilik mıntıklarından toplanan yerli ve yabancı meyve cinsleri etüt edilmiş, iyi vasıflı ve Türkiye'nin iklimine elverişli olan meyve çeşitleri seçilmişti. 1950'li yıllara gelindiğinde İstasyon İstanbul'un kent merkezindeki meydan, park ve bahçeleri için gerekli olan süs bitkileri fidan gereksinimini karşılama konusunda da görev üstlenmişti. İstasyon meyve ve sebzeçiliğin yanı sıra süs bitkileri grubunda ülkenin çeşitli yörelerine ek olarak ekseriyeti Avrupa'dan ithal edilen 450 cins ve çeşit ile geniş bir yelpazede süs bitkisi gen havuzuna sahipti.⁷⁷

İstasyonda zirai mücadele çalışmaları kapsamında birçok hastalık ve zararlı ile mücadele ve ilaçlama çalışmaları yürütülüyordu. Bu bağlamda sıklıkla görülen hastalık, haşere ve zararlılar arasında şu arızlar yer alıyordu. Elma Göz Kurdu, Armut Göz Kurdu, Elma Pamuklu Biti, Yaprak Bitleri, Armut Filiz Arısı, Armut Yaprığı Piresi, Elma Yaprığı Piresi, Armut Kaplanı, Püseron, Karpokapsa, Psylla, Ergin Ve Larfları, Tetranychus, Tırtıl, Destereli Arılar, Elma İç Kurdu, Erik İç Kurdu, Kiraz Sineği, Akdeniz Meyve Sineği, Kabuklubitler Veya Koşniller, Yazıcı ve Kabuk Böcekleri, Sülük Kurdu, Ağ Kurdu, Kırmızı Ağaç Kurdu, Sarı Ağaç Kurdu, Fidan Dip Kurdu, Karıncalar. Meyve ve ağaçlarına zarar veren mantarlar arasında ise Glok Hastalığı, Çil Hastalığı (Yaprak Delen), Monilya, Armut Benek, Pas, Külleme, Kurşun, Elma Benek, Kanser, Sarılık, Zamk ve Ökse otu hastalıkları yer alıyordu. Bu zararlı hastalıklar ve meyve ağaçlarına musallat olan zararlılara karşı İstasyon laboratuvarlarında yapılan tetkikler neticesinde çeşitli ilaçlar hazırlanıyor ve kullanılıyordu. Bu ilaçların isimleri şöyledir: Bordo Bulamacı, Kurşunlu ve Arsenikli Bordo Bulamacı, Arsenikli Melâs, Tütün Suyu Mahlülü, Sabunlu Tütün Suyu Mahlülü, Sabun Suyu Mahlülü, Acı Ağaç Mahlülü, Kara Boya, Poli Sülfür Mahlülü, Ovicide Mahlülü, Winterwach Mahlülü, Karbolineum Mahlülü, Albolineum Mahlülü, Gesarol Mahlülü, Agrocide 3, Liquid Agrocide 3, Agrocide Wetable Powder Mahlülü, Derriphytan Mahlülü, Nicophytan Mahlülü, Nicotox Mahlülü, Mazot ve Yağ Mahlülü, Ostiko.⁷⁸

⁷⁶ 7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955, 131.

⁷⁷ Faik Yaltrık, Asuman Efe ve Adnan Uzun, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park, Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, 160-161.

⁷⁸ *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 66-77; *Büyükdere Meyva Islâh İstasyonu 1943 Broşürü*, 37-48; *Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu 1945 Broşürü*, 51-63.

Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu tarafından gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de örnek köy meyvelikleri projesidir. Kurum, İstanbul ilinin iklim ve coğrafi şartlar bakımından meyveciliğe uygun olması sebebiyle bölgedeki meyve üreticileri ve köy halkına fennî meyvecilik işlerini öğretmek, meyve fidanlarının bakım, budama ve tımar işlerini bizzat örnek fidanlıklar vasıtasıyla halka aktarmak ve onları meyveciliğe teşvik etmek; nihayetinde başta bölge olmak üzere ülke meyveciliğini kalkındırmak amacıyla köy örnek meyve fidanlıkları uygulamasını hayata geçirmişti. 1941 yılında İstasyon meyve islâh şefi ve asistanları öncülüğünde İstanbul İl Ziraat Müdürlüğü ile başlatılan tetkiklerde meyve üretimine elverişli köylerde “Köy Örnek Meyvelikleri” adıyla meyvelikler kuruldu. Bu meyveliklerde her mevsimde yapılması lazım gelen bütün teknik ziraat işleri, İstasyonun seyyar teşkilâtı ve köylülerin yardımıyla yapılıyordu. Köylüler, bilhassa bu işlerde uygulamalı olarak bizzat çalışarak meyveliklerin tesisi, toprak hazırlamaları, fidan dikimleri, ağaç budanması, ilâçlanması ve gübrenmesi hususlarında bilgi ve görgülerini artırmaları sağlanmaya çalışılıyordu. Ayrıca bu işlerle ilgili bizzat İstasyon tarafından görevlendirilen meyvecilik uzmanı, meyveciliğe ait teorik bilgileri köylülere konferanslar yoluyla öğretiliyordu. Bu doğrultuda 1948 yılında Yalova’nın Kılıç Bucağı civarında Menengiç sahasında yapılan tetkiklerde 400 ile 500 dekar arasında bir alanın bitkinin genişçe bir şekilde yetiştirilebileceği belirtiliyordu. Daha sonra Menengiç sahasında yapılan tetkiklerin neticeleri bir rapor halinde Ziraat Vekâleti’ne sunulmuş; 1938 yılı sonrasında Gaziantep Bahçe Kültürleri İstasyonu’ndan getirilen Antep fıstığı aşısı kalemleriyle Menengiçler üzerine durgun göz aşısı yapıldı. İstasyon tarafından 1940—1942 yılları arasında tesis edilen köy örnek meyvelik alanları, köylerin isimleri ve bulunduğu bölgeler, meyvelik türü, tesis edildiği tarih ve alanı (m²) olarak Tablo—5’te yer aldığı gibidir:

İlçe Adı	Örnek Meyvelik Köyü	Meyvelik Türü	Tesis Tarihi	Sahası (m ²)
Bakırköy	Kocasinan	Cevizlik	1941	9627
	Yenibosna	Cevizlik	1940	29970
	Firuz	Meyvelik	1940	3759
Silivri	Selimpaşa	Meyvelik ve Cevizlik	1941	11038
	Ortaköy	Meyvelik	1940	4255
	Büyükkılıçlı	Meyvelik	1941	2994
Çatalca	Mimarsinan	Meyvelik	1940	3712
	Ovayenice	Meyvelik	1940	5992
	İzzettin	Meyvelik	1940	3632
	Tepecik	Cevizlik	1940	4000
Yalova	Kadıköy	Meyvelik	1942	9936
	Gökçedere	Meyvelik	1941	1148
	Çiftlik	Cevizlik	1942	2000
	Aşağı Kocadere	Meyvelik	1942	2349
	Çınarcık	Meyvelik	1942	4313
	Koru	Cevizlik	1942	2500
Şile	Karamandere	Cevizlik	1940	6540
	Yaylalı	Cevizlik	1940	5000
	Teke	Meyvelik	1940	1260
	Öbeyli	Meyvelik	1940	1200

Tablo 5: Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu Köy İşleri ve Köy Örnek Meyvelikleri.

Kaynak: *Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948)*, 13.

Yarım asırlık bir sürede, bu ve benzeri konularda yaptığı çalışmalarla Türkiye’nin güzide kurumlarından birisi haline gelen Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, 1930’lu yıllardan itibaren sürekli gelişerek, değişerek ve bütün dünyanın ilgisini üzerine çekerek muhteşem bir güzelliği ve dokusunu korudu. Bu yarım asırlık zaman dilimi içerisinde yalnızca Türkiye’nin değil, aynı zamanda dünyadaki pek çok doğaseverin mekânı haline geldi. Cumhuriyet Dönemi öncesinde mütevazı bir köy durumunda olan Büyükdere, Meyve Islâh İstasyonu’nun yaptığı müspet çalışmalar sayesinde büyüüp gelişti ve kent kimliği kazandı. Böylece zamanla İstanbul halkı için bir mesire yeri haline dönüşerek zihinlerde önemli izler bıraktı. Diğer taraftan mezun olan öğrenciler, Tarım Bakanlığı’na bağlı resmi kurumlar başta olmak üzere tarım alanında faaliyet gösteren özel sektör alanlarında görevlendiriliyor, eğitim—üretim sürecinde aldıkları bilgileri harmanlayarak gittikleri her yerde farklarını ortaya koyuyorlardı. Bu farkındalıkla yetişen öğrenciler, bir yandan kendi aile ekonomilerinin

temelini oluştururken, diğer yandan da ülke iktisadi yapısına da artı değer katan çalışmalara imza atıyorlardı. Zira Büyükdere Meyve Islâh İstasyon bünyesinde kurulan bahçıvanlık okulu ve yetiştirme yurdu, Türkiye’de bu alandaki tek örneği teşkil ediyordu.

Sonuç

Türkiye’nin tarım reformu ve politikaları doğrultusunda yetiştiricilik faaliyetlerinin geliştirilmesi adına kurulan Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu ve Pratik Bahçıvan Yetiştirme Okulu, gerek Türkiye ve gerekse İstanbul kent tarihi için önemli bir yere sahipti. Meyve Islâh İstasyonu ve okulun önemi, yeni Türk Devleti’nin izlediği kalkınma politikalarıyla iki farklı yönde açıklanabilir. Bunlardan ilki dönemin tarım reformu ve politikaları ile ifade edilebilir. İstasyon, Türkiye’nin mahallî meyve ve nebat üretimini halka özendiren, kendi kendine yetebilen ve cihan pazarında tutunabilen bir kurum olma gayreti içerisinde ülkenin dışa bağımlılığını reddeden ve Atatürk’ün tarımda verimlilik, kalite ve standardizasyon politikasını esas alan bir araştırma ve eğitim kurumu olma özelliğini göstermektedir. Nitekim İstasyonun geliştirdiği meyve çeşitleri ve üretimleri ülkenin ihtiyaçları ile paralel olarak şekillendi ve İstasyon, âdeta oluşturduğu koleksiyonlarla Türkiye’nin meyve genetik kaynakları ve gen havuzuna dönüştü. Diğer taraftan yeni kurulan bahçelere damızlık fidan temin etti, İstanbul’un meydan, park ve bahçelerinin süs bitkisi ve ağaççık ihtiyacını karşılayarak kent ölçeğinde, gelişim sürecine önemli katkılar sağladı. Bunu yalnızca üretimle değil, aynı zamanda yetiştirdiği nitelikli insan gücüyle de destekledi ve kentin ihtiyacı olan kalifiyeli personel temini noktasında önemli bir fonksiyonu yerine getirdi. İkinci olarak İstasyon dönemin eğitim politikaları bağlamında değerlendirildiğinde; iş, uygulama ve yapma metoduyla bir öğretim programına sahip olan Pratik Bahçıvan Yetiştirme Okulu desteğiyle tarım reformu ve rasyonel eğitim—üretim işbirliğine dayalı bir eğitim anlayışı sundu. Bu gelişmeler kapsamında, İstasyon ekseriyeti civar yerleşim ve kentlerden gelen Türk çocuklarını "yetiştirerek" üretim yapan bireylere dönüştürdü. Bu dönüşüm, bahçıvanlara yönelik bir öğretim kurumu vasıtasıyla, ülkenin kültürel dönüşüm sürecine önemli ölçüde tesir etti. Zira İstasyon, yetiştirdiği bireyleri memleketlerine göndererek hem kendi bahçelerini kurabilmelerini sağlıyor hem de bağlı oldukları yerleşim birimlerinde rehber çiftçi olmaları için verilen çabaları destekliyordu. Öğrenme ve üretme metoduyla yaşadıkları bölgenin sakinleri ve şehirlilerin de toprakla olan yakınlığını güçlendirmeye, çiftçilerin donanımlı birer üreticiye dönüşmesini desteklemeye, onları teşvik ederek ve ödüllendirerek kurumsal bir yapı oluşturmuş oluyordu.

Cumhuriyet Dönemi’nde uygulamaya konulan tarım reformu kapsamında tarımsal ürün çeşitliliği, verimlilik, kalite ve standardizasyonu esas alan bir tarım politikasının uygulanması ve bu alandaki bilgilerin halka aktarılması, iktisadi kalkınma politikaları açısından önem arz ediyordu. Bu durumun bir yansıması olarak sadece İstanbul’da değil, ülkenin pek çok yöresinde devlet tarafından koleksiyon bahçeleri, meyvecilik, bağcılık ve sebzeçilik alanlarını içeren araştırma—geliştirme enstitüleri kuruldu. Bahçe kültürleri alanı için oluşturulan bu eğitim—üretim ve araştırma—geliştirme ve deneme ağı ile birlikte elde edilen bilgi, bulgu ve sonuçların halka aktarılabilmesi amaçlandı. Bahçe kültürleri alanına özgü bu iskelet yapısı içerisinde İstanbul’da kurulan Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu vasıtasıyla kent merkezi ve dolaylarında tarımsal kalkınma ve ürün çeşitliliğinin sürdürülebilmesi sağlandı. Bunun yanı sıra eğitim—öğretim gibi birçok işlevi bünyesinde barındıran İstasyon, tarım reformunun Marmara Bölgesi’ndeki aktif aktörü durumundaydı. Bu sebeple İstasyon 1930’lu yıllardan itibaren İstanbul’un çevresel ve sosyal gelişimine önemli katkılar sundu. İstasyonda üretim etkinlikleriyle yeni tesis edilen damızlık bahçelere ve halka aşılı meyve fidanı ve süs nebatları temin edilirken koleksiyon bahçelerinden elde edilen günlük taze meyve ve sebzeler, soğuk hava depolarında toplanıyor ve civarındaki halka taze meyve ve sebze satışları yapılıyordu. İstasyon mektup yoluyla fidan siparişi kabul ederek nakliye ambarları vasıtasıyla fidan satışları yapıyordu. Böylece İstasyon bir yandan geliştirdiği ve çoğalttığı meyve fidanı, sebze fidesi ve süs bitkileri gibi çeşitleriyle halkın ve kentin gereksinimlerine destek vererek önemli bir fonksiyonu yerine getirirken, diğer yandan da üreticilerin rasyonel üretim metotlarını benimsemesini destekleyip teşvik ederek kolektif üretime imkân sağlayan sürdürülebilir bir tarımsal üretim sağlamayı hedefliyordu.

Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, kısa bir zaman dilimi içerisinde yürüttüğü etkinliklerle başta İstanbul olmak üzere dünya ölçeğinde tanınır bir araştırma kurumu haline geldi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında zirai seferberliğin uygulandığı bir süreçte İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Lütfü Kırdar’ın direktifiyle meyve ve sebze fideleri üreterek karşılıksız olarak halkın hizmetine sunulmaya başlandı. İstasyonun dağıtımları seneler bazında değişim göstermekle beraber, senelik yaklaşık 350.000 adet aşılı meyve fidanı, sebze fidesi ve süs nebatları üretimi; ortalama 40.000 kilograma erişen meyve ve sebze üretimi ile tane ağırlığı 900 gram gelen armutları,

lezzetli ve erikleriyle dünya çapında ün saldı. Ayrıca ürettiği 300'e yakın meyve türünü dünyanın birçok ülkesiyle buluşturdu. Öte yandan kurumun içinde yer alan havuz ve koleksiyon bahçeleri, gerek İstasyon sakinleri gerekse devletin önde gelen şahısları için önemli bir buluşma ve ağırlama ortamı sağlıyordu. Yurtdışından gelen birçok önemli şahıs burada ağırlanıyor, oluşturulan tarım kültürü dünya kamuoyuna tanıtılıyordu. Bu konuda İstasyona birçok ziyaret gerçekleşiyor ve her bir ziyaretçi gördüğü eşsiz manzara karşısında kalakalıyordu. Diğer taraftan İstanbul'da yapılan basın mensuplarına ait birçok toplantı ve davet için kullanılan havuz başı, İstasyon sakinleri tarafından da merasim ve özel günlerde bir sosyalleşme ve buluşma mekânı olarak önemli fonksiyonu yerine getiriyordu. Bu yönüyle İstasyon, toplumsal hayat, dostluk ilişkileri, iş arkadaşlığı, öğretmen—öğrenci, idareci—memur ilişkilerinin ötesinde koskocaman bir aile resmi çiziyordu. İstasyon içerisinde yer alan Dışbudaklı yolu, palmetli ağaççıkları, havuz başı meydanı ve lezzetli meyveleri ile tüm İstanbul halkının dilinde olan sevilen bir uğrak yeri idi. Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu, yaptığı çalışmalar ile Türkiye'de hem bahçivanlık eğitiminde hem de meyvecilikte önde gelen bir kurum haline geldi. Bu çerçevede İstasyon arazisi her dönem İstanbul'un kent belleği için önem arz ediyor; Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren başta mesire daha sonra da kent yaşamına dâhil olan bir üretim mekânı olarak çok önemli bir işlevi yerine getiriyordu.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

T.C. İstanbul Vilâyeti Meyva Islâh İstasyonu 1938 Yılı Broşürü. İstanbul: 1938.

T.C. İstanbul İli Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu (1938-1948). İstanbul: Belediye Matbaası, 1949.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyva Islâh İstasyonu 1943 Yılı Broşürü (1943). İstanbul: S. Süreyya Bükey Basımevi, 1944.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu 1945 Broşürü. İstanbul: Belediye Matbaası, 1945.

T.C. İstanbul İli Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu 1946 Broşürü. İstanbul: Belediye Matbaası, 1946.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1953-1954). İstanbul: 1953.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1954-1955). İstanbul: 1954.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1957-1958). İstanbul: 1957.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1958-1959). İstanbul: 1958.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1960-1961). İstanbul: Ögüt Matbaası, 1960.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1961-1962). İstanbul: 1961.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1962-1963). İstanbul: Ögüt Matbaası, 1962.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1963-1964). İstanbul: Ögüt Matbaası, 1963.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1965-1966). İstanbul: 1965.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1967-1968). İstanbul: 1967.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1968-1969). İstanbul: 1968.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1970-1971). İstanbul: 1970.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1972-1973). İstanbul: Bayrampaşa Cezaevi Matbaası, 1958.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1973-1974). İstanbul: Bayrampaşa Cezaevi Matbaası, 1973.

T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu Fidan Satış Kataloğu (1978-1979). İstanbul: Bayrampaşa Cezaevi Matbaası, 1978.

T.C. Tarım Bakanlığı (1946), *Bahçe Kùltürleri Kurumlarının 1945 Yılı Birinci Teknik Toplantısı Kararları*. Doğuş Matbaası, Ankara.

T.C. İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, *7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955 (Belediye İşleri)*. İstanbul: Belediye Matbaası, 1956.

İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı: 1949-1953*. Cilt: 10, İstanbul: Belediye Matbaası, 1955.

İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı: 1951-1955*. Cilt: 11, İstanbul: Belediye Matbaası, 1956.

İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı: 1955-1959*. Cilt: 13, İstanbul: Belediye Matbaası, 1961.

Telif Eserler

Aldoğan, H. Basri, "Bağcılık ve Meyvacılık Çalışmalarımız". *Ziraat Dünyası*, Yıl: 1, Sayı: 11, 1950: 1-2.

Baysal, Mevlüt, "Müesseselerimizi Tanıyalım: Büyükdere Meyve Fidanlığında Bir Gün". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 28, 1944: 82.

Deveci, Lütfü, "Meyve Bahçesi: Yeni Bulunan Bazı Amerikan Şeftali Çeşitleri Hakkında". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Cilt: 25, Sayı: 101, 1948: 5-6.

Ekinci, Ali Sâti, "Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu". *Son Posta*, 30 Mayıs 1944, 5.

Ekinci, Ali Sâti, "Zirai Müesseselerimizi Tanıyalım: Büyükdere Bahçe Kùltürleri İstasyonu". *Çiftlik*, Yıl: 3, Sayı: 32, 1962: 20.

Es, Hikmet Feridun, "Köy Çocukları Bahçivan Mektebinde Nasıl Okuyorlar?". *Akşam*, 11 Kânunuevvel 1938, 5, 11.

Gökpinar, İhsan A., "Meyvecilik Enstitüsü". *Haber-Akşam Postası*, 25 Eylül 1935, 7.

Kenber, Lütfi Arif, "İstanbul Sebzeçiliği Nasıl Kurtarılır?". *Tan*, 21 Eylül 1936, 7.

Kırkpınar, Nurullah, *Türkiye'de Zirai Eğitim (1923—1963)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir: 2022.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Durgun Göz Aşısı Nasıl ve Ne Zaman Yapılır?". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 21, Sayı: 23, 1944: 549-551.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçesi: Erik Bahçeleri Nasıl Kurulur?". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sayı: 26, 1944: 40-41.

Koygun, Cemal, "Bağcılık: Bursa'nın Çağlayan Köyünde Kurulan Bağlarda Kollu Asmaların Teşkili, Budama ve Bakım İşleri". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sayı: 30, 1944: 125-128.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı; Hale Şeftalisi". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 44, 1945: 377-378.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Meyveliklerin Yabancı ve Zararlı Otlardan Kurtarılması". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 59, 1946: 103-105.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Kurulacak Meyveliklerde Ağaçlara Verilecek Aralıklar". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 61, 1946: 155-156.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Yeniden Kurulacak Olan Meyveliklerde Dikilecek Fidan Yerlerinin İşaretlenmesi, Sıraların Doğruluğu ve Dikim Usulleri". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 63, 1946: 206-208.

Koygun, Cemal, "Bağcılık ve Üzümcülük: Çardak Asmaların Yetiştirilmesi ve Bakımı". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 68, 1946: 321-325.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Ceviz Fidanlarının Yetiştirilmesi ve Ceviz Koruluklarının Kurulması". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 23, Sayı: 73, 1946: 415-417.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Meyve Fidanlarında Çoban Aşısı Nasıl Yapılır?". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 24, Sayı: 86, 1947: 186-187.

Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Elma Ağacı Nasıl Yetiştirilir?". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 24, Sayı: 87, 1947: 206-208.

- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Şeftali Bahçelerinin Kurulması". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 25, Sayı: 104, 1948: 77-79.
- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Hangi Şeftali Çeşitlerini Dikelim ve Üretelim?". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 25, Sayı: 105, 1948: 101-102.
- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Şeftali Ağaçlarının Hastalıkları: Şeftali Bahçesi Kuracaklara Kısa Öğütlerim". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 107, 1949: 152-155.
- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Frenk Üzümü ve Yetiştirilmesi". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 110, 1949: 222-223.
- Koygun, Cemal, "Sebze Bahçivanlığı: Cıkorya (Cicorya) Nedir ve Nasıl Yetiştirilir?". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 111, 1949: 255.
- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçesi: Kayseri'de Yetiştirilmesi İstenilen Armut Çeşitleriyle Diğer Sorulara Cevabım". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 26, Sayı: 113, 1949: 302-306.
- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçesi: Yazlık Elma Çeşitleri". *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Cilt: 27, Sayı: 127, 1950: 202-203.
- Koygun, Cemal, "Meyve Bahçivanlığı: Meyve Fidanlarının Çoğaltılması", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl: 24, Sayı: 100, 492-496.
- Metinsoy, Murat. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Homer Kitapevi, 2007.
- Nadi, Yunus, "Büyükdere Meyva Fidancılığı Vesilesiyle Türk Meyvacılığı". *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1937, 1.
- Nadi, Yunus, "İstanbul'da İki Eser: Büyükdere'de Meyvalı ve Meyvasız Ağaçlara Ait Sahalar". *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1937, 1, 3.
- Nadi, Yunus, "Türkiye'mizde Meyvacılığın İslâhıyla Esaslaştırılması İmkânına Dair". *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1937, 1, 7.
- Ülgen, H. Bedrettin, "Meyve Fidanlığı İslâh İstasyonu", *Vakit*, 18 Ağustos 1943.
- Yaltırık, Faik, "Büyükdere Çayırı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt: 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993: 363-364.
- Yaltırık, Faik, Efe, Asuman ve Uzun, Adnan, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park, Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Çiftlik

Haber Postası-Akşam

Son Posta

Tan

Ulus

Vakit

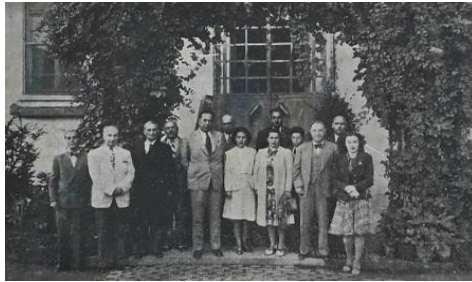
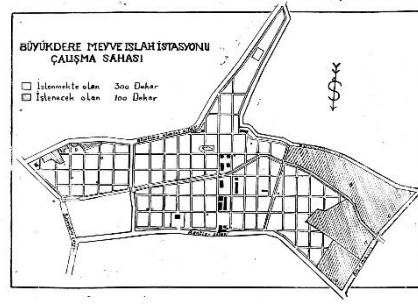
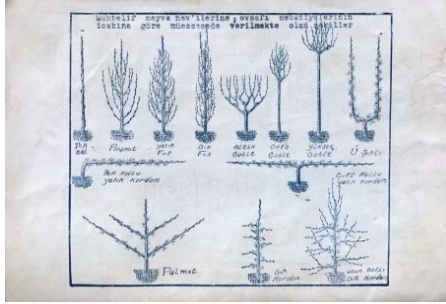
Vatan

Ziraat Dünyası

Ziraat ve Ticaret Gazetesi

EKLER⁷⁹

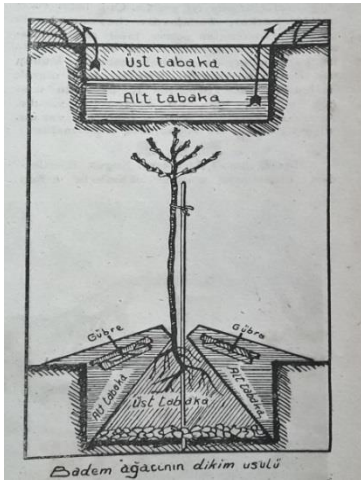
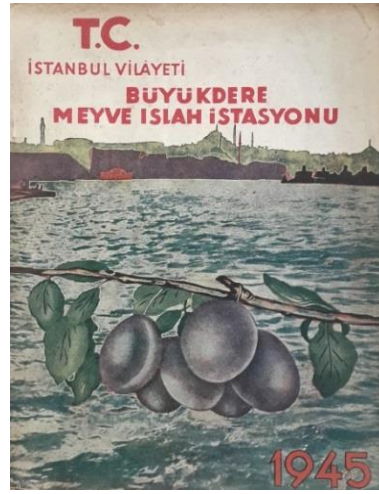
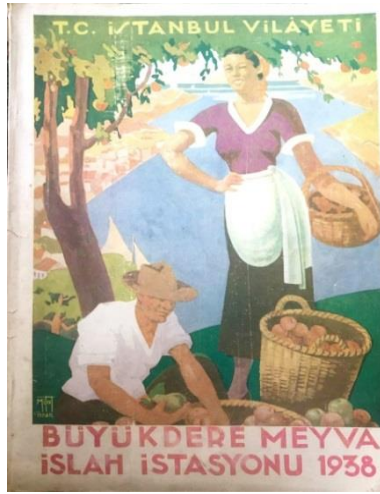
Ek—1

⁷⁹ Ek kısmında yer alan görseller, çalışma içerisinde yer alan T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyve Islâh İstasyonu başlıklı kayıtlardan elde edilmiştir.

Ek—2

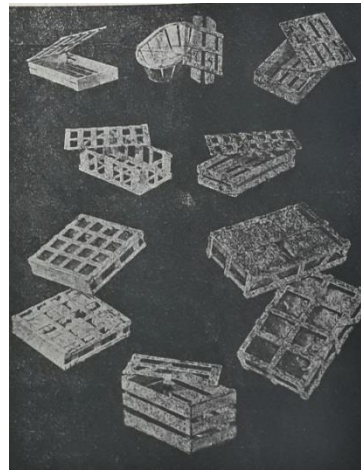
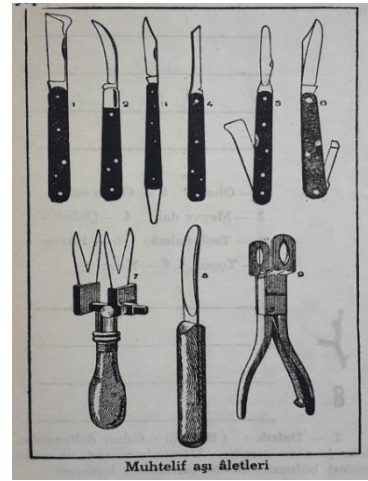
CH No: 60 Vazn No: 33

T.C. İSTANBUL İLİ
Büyükdere Fidanlık Müdürlüğü
ALTIYLA ALTIYLA

İsmi: *Tarık Girişken*
Adresi: *[illegible]*

Boy	CİNESİ	Sembeli	Adet	Lira	Et
	<i>Almaz</i>		1	15000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şifliçik</i>		1	15000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şifliçik</i>		1	15000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şifliçik</i>		2	30000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şifliçik</i>		1	15000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şifliçik</i>		1	15000	
	<i>Şimşir</i>		1	15000	
	<i>Şifliçik</i>		1	15000	

Tutarı: *13.20000*
28.4.45
Bodellî tahsil edilmiştir. Makbuz no: 346899

Ek—1 ve Ek—2'de T.C. İstanbul Vilâyeti Büyükdere Meyve İslâh İstasyonu yıllık broşür kapakları, İstasyon yerleşkesi ve genel görünümü, üretme sahalarının dekar cinsinden dağılımı, Pratik Bahçivanlık Okulu öğrencileri, zirai mücadele çalışmaları, istasyona yapılan ziyaretler, istasyon idaresi, meyvecilikte kullanılan çeşitli aşı âletleri, fidan dikim usulleri, meyve ağaçlarının budanması, Tarık Girişken isimli bir üretici tarafından satın alınan meyve fidan listesi ve tutarını içeren makbuz tutanağı ile istasyon tarafından meyvelerin korunması ve satışı sırasında kullanılan ambalajları içeren görseller yer almaktadır.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 268-286.

Geliş/Received: 27.06.2023

Kabul/Accepted: 09.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1320364

(Araştırma Makalesi/Research Article)

II. DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA ÇIKAN KISA ÖMÜRLÜ İSLAMCI BİR DERGİ: DOĞAN GÜNEŞ (1947-1948)

A SHORT-LIFE ISLAMIC MAGAZINE AFTER WORLD WAR II: DOĞAN GÜNEŞ (1947-1948)

ÖMER FARUK KIRMIT*

ÖZ

İslamcı düşüncenin yayılmasında, İslamcı dergiler lokomotif görevini üstlenmişlerdir. 1946 tarihinde çok partili yaşama geçildikten sonra 1946-1950 aralığında yayımlanan pek çok dergiden biri olan "Doğan Güneş" dergisinin genel olarak incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı derginin karakteristik özelliklerini ortaya koyarak, temel nitelikleriyle tanıtmaktır. Hangi konulara değinerek, neleri ön plana çıkardığını belirlemektir. Doğan Güneş dergisi, 16 Ağustos 1947 tarihindeki ilk sayısı ile İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır. Ağustos 1947-Mart 1948 tarihleri arasında toplamda 10 sayı neşredilmiştir. Dergide, araştırma konusu çerçevesinde malzeme/doküman inceleme yöntemi kullanılmış ve derginin bütün sayıları bu şekilde incelenmiştir.

Doğan Güneş Dergisi, 7 ay gibi çok kısa bir zaman sürmüş, kendini yeteri kadar tanıtamamış ve kendine has bir okuyucu kitlesi oluşturamamıştır. Dergide, siyasiler ve muhafazakâr düşüncedekiler şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, derginin yayımlandığı süreç içinde çekinmeden ele aldığı konuları cesur bir şekilde yazması yönüyle, kendinden sonra gelen İslamcı dergilere rol model olduğu söylenebilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çıkan Doğan Güneş, 1950 sonrası İslamcı hafızanın temellerini meydana getiren yapı taşlarından biri olmuştur.

ABSTRACT

Islamist magazines have taken on the role of locomotive in the spread of Islamist thought. The subject of the study is the general examination of the "Doğan Güneş" magazine, which is one of the many magazines published between 1946-1950 after the transition to multi-party life in 1946. The aim of the study is to introduce the characteristics of the journal with its basic features. It is to determine which subjects are mentioned and what they bring to the forefront. Doğan Güneş Magazine started its publication life in Istanbul with its first issue on 16 August 1947. A total of 10 issues were published between August 1947 and March 1948. In the journal, the scanning method and the material document analysis technique were used within the framework of the research subject and all the issues of the journal were examined in this way.

Doğan Güneş Magazine lasted for a very short period of 7 months, failed to promote itself sufficiently and failed to create a unique readership. Politicians and conservative thinkers were severely criticized in the magazine. As a result of the study, it can be said that the magazine served as a role model for the Islamist journals that came after it in terms of its courageous writing on the issues it dealt with without hesitation during the period it was published. Doğan Güneş, which was published after World War II, became one of the building blocks that laid the foundations of the post-1950 Islamist memory.

Anahtar Kelimeler: Doğan Güneş Dergisi, İnönü Dönemi, İslamcı Dergiler, İslamcılık, II. Dünya Savaşı.

Keywords: Doğan Güneş Magazine, İnönü Period, Islamist Magazines, Islamism, World War II.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı F.E.F. Tarih Bölümü, omer.kirmit@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1219-2647.

Extended Abstract

The first issue of Doğan Güneş Magazine was published on August 16, 1947, and each issue was 16 pages, half the size of a newspaper. The magazine was not published at regular intervals; at first it was published every two weeks, then once a week, then once a month, and sometimes once every two months. The magazine was published for a total of 10 issues and the last issue was published in March 1948. The general purpose of Doğan Güneş Magazine was stated as trying to gain the consent of Allah and to serve first the Muslim Turkish nation, then the entire Muslim world and then humanity in order to achieve this high goal.

The owner and editor-in-chief of the magazine is Mustafa İlık. The magazine is based in Istanbul. Its editor-in-chief is Mahmud Cevdet Sezer. Mahmut Cevdet Sezer, Muharrem Fevzi Togay, Adil Ali Dağlıklı, Memduh Siret, İbrahim Sezer and Haydar Bommate wrote articles in each issue of the magazine. Münir Derman, Hacı Hamdi Elazami, Hafız Tevfik, Mehmet Cemal Ögüt, Cihad Vural, Hüseyin Atay, A. Şükrü Kılıç, İsmet Zeki Eyüpoğlu, Salih Şeref, Mehmet Behçet and Hafız Mehmet Emin also published articles in the magazine.

Doğan Güneş is a "religious, political, scientific and moral" magazine, as stated on its cover. In its content, both Islamic and political developments were presented together. Among the information related to Islam, topics such as Islamic history, religious education, siyar, basic catechism information, etc. were covered. In terms of political developments, the magazine mainly criticized the recent history, criticized the CHP, anti-secularism, the danger of communism, the issue of religious education, the misunderstanding of westernization, etc. The magazine also closely followed the current domestic and foreign political developments of the period.

Although different sections were included in each issue of the magazine, sections such as "Inspiration of the Week", "Waves of Excitement", "Western Philosophical Breakthroughs", "Faces of Islam", "Keys to the Unseen", "Criticism and Analysis" were fixed sections in each issue of the magazine. The mention of important philosophers under the heading of Western Philosophical Breakthroughs was a significant development for its time.

The Republican People's Party was criticized in the magazine, but the discourse was developed on the misuse of the 6 arrows rather than the CHP itself. In addition to this, the discourse on secularism and how it is understood in Turkey is also discussed. Although the magazine's discourse was critical of Atatürk, the Republic and the reforms, it maintained a distant and cautious stance. The tolerance in the religious sphere after the 1947 Congress had a great impact on the magazine's criticism of politicians and the development of radical discourses. Atatürk could not be criticized for fear of the public, but İsmet İnönü, the President of the period, was excessively denounced and insulted.

In such a magazine, it is noteworthy that many people known as Islamists and respected by the society were criticized directly or indirectly. Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Rıza Doğrul, Musa Carullah are some of them. The magazine clearly reflects the comfort given by the developments regarding freedom of religion and conscience after 1945. For this reason, the magazine neither tried to be influenced by the government nor feared government pressure. It did not hesitate to criticize both politicians and religious figures directly and indirectly. In fact, the limits were pushed by making outrageous remarks about them. Although the magazine pushed the boundaries and got involved in politics, it can be said that it made great efforts to create religious and national consciousness in the society.

Despite all this, the editor-in-chief of the magazine, Mahmud Cevdet Sezer, complained in a memoir 30 years later that Doğan Güneş was published during a period when the country was going through religious turmoil, but that it was closed after 10 issues, and that the public did not read it. In any case, Doğan Güneş, which was published after World War II, became one of the that laid the foundations of the post-1950 Islamist memory.

Giriş

İslamcılık; "XIX-XX. yüzyılda İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların bütününe ihtiva eden bir düşünce ve hareket" olarak tanımlanmaktadır.¹

Tarihsel süreç içinde İslam Dünyasında, Türkiye'de ve Batıda, İslamcılık kavramı aynı paralelde gitmemiştir. Batı dünyasında, 17. yüzyıl sonlarında ilk defa İslamisme (Islamism-ing-) ifadesine rastlanılmıştır. İslamcılık kavramı Batı içerisinde bilhassa Fransa'da kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Batıda, 18. ve 19. yüzyıllarda İslam dini ile eş anlamlı olacak bir şekilde yapılan anlatımlarla yaygınlaşmıştır. Bu kavramın her ne kadar Batıda farklı kullanımları olsa da meşhur Batılı yazarların, konuşma ve çalışmalarında genel olarak İslamizmi tercih edip benimsemeleriyle, bu durum yerleşmiştir.²

Türkiye'de ise İslamcılık her ne kadar 1860'lardan itibaren başlasa da asıl 1870'den sonra İttihad-ı İslam ismiyle Osmanlı Devleti'nin siyasi düşüncesi olmuştur. İslamcılığın bir fikir hareketi olarak ortaya çıkması ise II. Meşrutiyet'ten sonra olmuştur.³ Hatta II. Meşrutiyet dönemi düşünce dünyasında en etkili akım olarak görülmektedir. Bunda İslamcılığın kamu hukukuyla ilgili kurumlar üzerinde daha fazla durmasının etkisi vardır. Ayrıca Osmanlı'nın topraklarının büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturması ve aynı zamanda Padişahın da halife olması durumu, İslamcılığın geniş kitlelere yayılmasına ve İslamcı düşünceye sahip sadrazamlar, şeyhülislam ve nazırların da çoğalması, bu akımın siyasi olarak da güçlenmesine yol açmıştır. Bu dönemde İslamcılarının neşriyat faaliyetlerinde de ön plana çıkmış ve bu durum diğer akımlardan daha etkili olmasının önünü açmıştır.⁴

İslamcılığın bir fikir hareketi olarak zikredilmesi, ilk çıkışından 40 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu da II. Meşrutiyet Dönemi'nde 27 Ağustos 1908 tarihinde Sırât-ı Müstakîm'in yayın hayatına başlamasıyla vuku bulmuştur. Başyazarlığını Mehmet Akif (Ersoy) yapmıştır. Akif'in de içinde bulunduğu pek çok sayıda İslamcı yazar, sadece Osmanlı coğrafyasıyla değil, bütün İslam âlemiyle ilgili gelişmeleri de konu edinerek, yazılarında yer vermiştir.⁵

Bu dönemde İslamcı süreli yayınlarda da adeta büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. Öne çıkanları şöyle sıralamak mümkündür: *Beyanü'l-Hak*, *Ceride-i İlmiye*, *Ceride-i Sufiye*, *Cihan-ı İslam*, *el-İslam*, *el-Medaris*, *el-Mirsad*, *Hayrül-Kelam*, *Hikmet*, *İrşadü'l-Müslimin*, *İslam Dünyası*, *İslam ve Ulum*, *İ'tisam*, *İttihad-ı İslam*, *Kelime-i Tayyibe*, *Maşrık-i İrfan*, *Medrese İtikadları*, *Mikyas-ı Şeriat*, *Muhibban*, *Rehber-i Vatan Sada-i Hak*, *Sebilürreşad*, *Sırat-ı Müstakim*, *Tasavvuf*, *Tearüf-i Müslimin ve Volkan*.⁶ Ayrıca cemiyetlerin kurulması da kolaylaşmış ve İslamcı düşünceye sahip kişiler tarafından Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye kurulmuştur. 1908'den sonra dini düşünceyi yaymak amacıyla teşkilatlanmış, ilk ideolojik cemiyet olmuştur.⁷ Bürokraside bulunanlarla aydın İslamcı kişiler de yeni Meşrutiyet yönetimini benimsemişlerdir. Büyük şehirlerdeki hem ilmiye sınıfı hem de tarikat çevreleri bu yönetime sıcak bakmışlar ve hızlı bir biçimde dâhil olmuşlardır.⁸ II. Meşrutiyet Dönemi'nde ön plana çıkan İslamcı kişilerin; Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Said Halim Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Babanzade Ahmed Naim, Mehmed Akif (Ersoy), Ahmet Hamdi (Akseki), Seyyid Bey, M. Şemsettin (Günaltay), Ferit Kam, İzmirli İsmail Hakkı ve Elmalılı Hamdi (Yazar) olduğu görülmektedir.⁹ Ne İslamcılık ne de diğer fikir akımları olsun, Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtaramamıştır.¹⁰

İslamcılık; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu ideolojisi olamamış ve özellikle 1925-1945 arası dönemde bir uyku süreci yaşamıştır. Bu süreçte, daha sonraki dönemlerde İslamcılığın siyasal ve eylemsel ufkunu büyük

¹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Cilt 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 17.

² Mehdi Mozaffari, "What Is Islamism? History and Definition of a Concept", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8(1), Mart 2007, 17-19.

³ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, 15.

⁴ Abdurrahman Yalçı, "Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında İslamcılık Tartışmaları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(16), 2021, 519-520.

⁵ Ahmet Çetintaş, "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), Nisan 2018, 320.

⁶ Şeref Göküş, "II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarla Aile ve Çocuk Eğitimi", *Artuklu Akademi*, 7 (1), 2020, 103.

⁷ Halis Ayhan, "Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye", *DİA*, Cilt 7, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 332.

⁸ İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, 99.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Cilt 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017; Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

¹⁰ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1998, 12.

oranda belirleyebilecek ve etkileyecek bir mayalanma dönemi de demek mümkündür. Bu dönemde oluşan/oluşturulan hafıza, sonraki dönemlerde kullanabilecek ideolojik düşüncenin oluşmasını sağlamıştır.¹¹

1930'lu 1940'lu yıllarda İslamcılık düşüncesi laikliğin de etkisiyle siyasete dâhil edilmemiş, zayıflamıştır. İslamcılık tamamen dışlanmamış, varlığını devam ettirebilmiştir.¹² Bu dönemde İslam, siyasal olarak soyutlanmış, kamusal alanın dışına taşınmış ve sadece halkın inanç ve ibadet alanına dâhil olmuştur.¹³ Bir süre sonra dinin lehine olan bir takım yeni gelişmeler ortaya çıkmış ve manevi değerlere olan ilgi artmıştır.¹⁴ II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeniden şekillenmeye başlamış, Türkiye'de bu havadan etkilenmiş ve 1945'ten sonra çok partili yaşama geçilmiştir. Bütün bunların etkisiyle devlet tarafından, dini düşüncenin ve dini yayıncılığın üzerindeki baskılar kaldırılmış, dini eğitim alanında pek çok yenilik ortaya çıkmıştır.¹⁵

Dini yayıncılık alanında ise Türkiye'de İslamcı dergilerin sayısında büyük bir artış görülmüştür. Hakka Doğru (1945), Selâmet (1947-1948), Hakyol (1947), Müslüman Sesi (1948-1967), Büyük Dava (1950), Serdengeçti (1947-1962) ve Yeşil Nur (1949-1953) bunlardan bazılarıdır. Bu dergilerden bazıları düzenli yayımlanmamış, aralıklarla yayın hayatını sürdürmüşlerdir.¹⁶ Doğan Güneş Dergisi de bu dönem çıkan, 1947-1948 aralığında yayın hayatını devam ettiren bir mecmuadır.

Türkiye'de İslamcı düşüncenin seyri, 5 dönemde incelenmiştir. Buna göre Doğan Güneş Dergisi, yayımlandığı 1947-1948 tarihleri itibarıyla üçüncü dönem içinde yer almaktadır. 1943-1960 tarihleri arasında kapsayan 3. Dönemde, özellikle 1946'dan sonra çok partili yaşama geçmenin de etkisiyle, İslami yayıncılık tekrar yükselişe geçmiştir. Bu dönemde yayımlanan dergiler bakıldığında, belirgin özellik olarak, temel dini bilgilerle, ilmi ve ahlaki öğelere daha fazla yer verilmeye çalışılarak, bu zamana kadar din eğitiminden yoksun geçen süredeki zaman kaybı telafi edilmeye çalışılmıştır.¹⁷ Doğan Güneş Dergisi'ne de bakıldığında böyle olduğu görülmektedir. İlmi ve ahlaki konular ön planda tutulmuş, halkın din nokta-i nazarından nasıl olması gerektiğine dair anlatımlar mevcuttur.

Doğan Güneş, yayımlanmaya başladığı dönem itibarıyla incelenmeye değer bir dergidir. Çalışmanın amacı, Doğan Güneş Dergisi'ni genel olarak tanıtmaktır. Doğan Güneş Dergisi, 10 sayı yayımlanmasına ve İslamcı dergiler içinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, dergi hakkında hiç bir akademik çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın önemi, dergiyi tanıtmak ve yeni akademik çalışmaların başlangıç noktası oluşturulabilmektir.

1. Doğan Güneş Dergisi'nin Karakteristik Özellikleri

Doğan Güneş Dergisi'nin ilk sayısı 16 Ağustos 1947'de yayımlanmış, sayfaları yarım gazete boyutlarında olmak üzere, her sayı 16 sayfa halinde çıkmıştır. Dergi, düzenli aralıklarla yayımlanmamış, ilk başlarda iki haftada bir, sonra haftada bir akabinde ayda bir bazen iki ayda bir neşredilmiştir. Dergi, toplamda 10 sayı olarak yayımlanmış ve son sayısının Mart 1948'de neşredildiği görülmüştür.¹⁸

Doğan Güneş Dergisi, yayımlanmasının genel amacını; Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmak, bu yüksek gayeye ermek için önce Müslüman Türk milletine sonra ise bütün Müslümanlığa akabinde de insanlığa hizmet etmek

¹¹ Ertuğrul Meşe, "1960 Öncesi Dergilerde Antikomünizm", *"İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, Ed. Lütfi Sunar, Cilt II, Limit Ofset, 2018, 323.

¹² Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 236-237.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, 119.

¹⁴ Haldun Gülalp, "Modernization Policies and Islamist Politics in Turkey", In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Edited by Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba, Publications on the Near East, Seattle: University of Washington Press, 1997, 60.

¹⁵ Mehmet Erken, "1923-1960 Yılları Arası Türkiye'de İslami Yayıncılık", *"İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, Ed. Lütfi Sunar, Cilt 1, Limit Ofset, 2018, 44.

¹⁶ Doğan Duman, "Türkiye'de İslamcı Yayıncılık", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı. 4, 1994, 80.

¹⁷ Elif Gül Özdemir, *Türkiye'de İslamcı Dergilerde İhvan-ı Müslimin Hareketinin Algılanış Biçimleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum, 2022, 10.

¹⁸ Derginin niçin 10 sayı yayımlandıktan sonra kapatıldığına dair cevabı, kurucusu ve başyazarı Mahmud Cevdet Sezer, 1980 sonrasında Türkiye'ye gittiğinde, Doktor Ali Kemal Bey'le Konya'da görüşürken vermiştir: "Yarım asra yakın bir ömrü nafîle ibadetlerle geçirdim. Belki eser vermek daha iyi idi. Fakat Doğan Güneş'i, o kötü günlerde ve ihtiyacın en çok olduğu bir zamanda çıkardığımda bile fazla bir alâka görmemişti. Bizim millet ne hikmetse okumuyor..." diye, şikâyetinde bulunmuştur. M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-3*, 6. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, 230-231.

olarak dile getirmiştir.¹⁹ Derginin hedef kitlesi önce Müslümanlar sonra ise bütün insanlıktır. Cihanşümul bir gaye taşıdığı söylenebilir.

Ayrıca derginin bütün dünyaya hitap etme arzusuyla, diğer İslamcı dergiler arasında yazılı olmayan bir bağın da olduğu görülür. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse Doğan Güneş'ten 4 ay önce ilk sayısı yayımlanan Serdengeçti'de²⁰ kendisini bir zaman dilimiyle sınırlandırmaz ve hatta "Bizlere muayyen bir siyasetin mukadderat çizgisi gibi değişmeyen sınırlarını ezberlettiler. 'İşte vatanımız burasıdır' dediler. Tarih 19 Mayıs 1919'da başlıyor, vatan doğuda Kars, batıda Edirne arasında sıkışıp kalıyordu... Tarihin büyük şuru kulaklarımızda uğulduyor, coğrafya gözümüze batıp duruyordu. Çok eski büyük bir millettik. Bunu ispata hacet yok!" denilmiştir.²¹ Doğan Güneş Dergisi de kendisini belirli bir tarihle sınırlandırmamış ama bunu net bir şekilde dile getirmemiştir. Sadece bütün dünya insanları diye belirtilmiştir.

1940'lı yıllardan sonra yayımlanan İslamcı dergilerin isimlerinde ağırlıklı olarak, dini referanslara göndermeler yapılmıştır. Dergiler, her yayımlanan sayılarında, "dini, ahlaki, ilmi, edebi" vb. gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu ifadelerle yeni konjonktürel düzende temkinli yol almak istemişlerdir.²² Doğan Güneş Dergisi'nin de bu formata uyduğu görülmektedir. Üzerinde "dini, müstakil, siyasi, ilmi" olduğuna dair ibareler yer alır. *Dergi üzerindeki bu ibare, Aralık 1947'de yayımlanan 8. sayıdan itibaren "dini, siyasi, ilmi, ahlaki" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca diğer sayılarda görülmeyen, Şubat 1948'de yayımlanan 9. sayıyla, Mart 1948'de yayımlanan 10. sayının üzerinde; "Sözle olmaz vatanseverlik, bak, Böyle davaya bin delil ister. Bütün eğlencen ızdırıp olacak, Kan döker, can verir seven mutlak"* şeklinde bir dördlük de yer almaktadır.

Doğan Güneş Dergisi'nin, 16 Ağustos 1947 Cumartesi günü yayınlanan ilk nüshasında Takdim yazısında "yolu ve amacı" ifade edilmiş; derginin hususiyetleri, iş ve fikir hedefi olarak, ikiye ayrılmış ve şu şekilde dile getirilmiştir:

"[Doğan Güneş], putperestlik, şehvete düşkünlük ve ahlaksızlık gecesinin, korkunç bir kabus halinde, üzerine çöktüğü çevrede, asırlarca önce ansızın yükselen İslamiyet ışığının remzidir; bu mukaddes ve muhteşem doğuşun ilahi feyzinden ilham ve kuvvet almaya çalışacaktır. Müessisler bu teşebbüsleri ile yalnız Allah'ın rızasını kazanmaya çalışacaklardır. Bu yüksek gayeye ermek için Müslüman Türk Milletine, bütün Müslümanlığa, nihayet insanlığa hizmet için nefisini vakfedecektir. İlk adımlarımızla şu iki hedefe olanca hizımızla varmaya koyulacağız: 1- iş, 2- fikir.

1- İş hedefimiz

A- Mecmuanın geliri milyonları milyarları aşsa da bütün bu servet santimine varıncaya kadar yalnız hayır işlerine harcanacaktır. Bunu temin için ilk hamlede müessisler, koydukları sermayeyi çekecektir. Sonra bütün aboneler davet edilerek seçilecek bir heyete "Doğan Güneş'in nesi varsa hepsi olduğu gibi devredilecektir. (Bu kararımızın hukuki şeklinin gelecek sayımızda neşredeceğiz.) Müessisler hizmetlerinden istifade edebilir bir halde bulundukça, aynı çalışma seviyesindeki herhangi bir kimseden herhangi bir fark iddiasına kalkmaksızın emeklerinin değeri neyse yalnız onun ücretini alabileceklerdir.

B- (Doğan Güneş) sade bir mecmua halinde kalmayacak, yarın ilim, fen, iktisat, hukuk vs. gibi sahalarda müesseseler kurup işletecektir. 1- İktisat sahasındaki faaliyet şu iki mihver etrafında dönecektir. 1-Faizsiz kredi ve sermaye sağlamak. II- Bugünkü hayatı en az yüzde 50 ucuzlatmak. 2- Hukuk: adalete susayan cemiyetimizde herkesin gözleri kapalı bir halde başvurup, işini havale edebileceği "dava ve danışma odaları" açmak. 3- İlim: ahlak, iş ve bilgide örnek adam yetiştirmek gayesini güden okullar kurmak. 4- Fen: çekirdekten başlayarak meydana getirilecek her müessesede hakim endişe (iş çırpıştırı vermek) değil, titiz bir sanat zevki olacaktır. Biliyoruz: eser elle tutulur, gözle görülür bir hale gelmedikçe bu saydıklarımızın hiç değilse büyük bir kısmına (hayal!) denecek. Fakat unutmamalı ki en mücessem ve müşahhas hakikatlerin

¹⁹ "Takdim", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 1, 16 Ağustos 1947, 2.

²⁰ Serdengeçti Dergisi: Osman Yüksel Serdengeçti tarafından ilk sayısı 20 Nisan 1947'de çıkmıştır. 1947-1962 yılları arasında, fasılalarla toplamda 33 sayı çıkan dergi, logosunun altında büyük harflerle "Allah'a, millete, vatana koşanların dergisi" ve "Hakka tapar, halkı tutar" sözlerine yer vermiştir. Başyazarının Osman Yüksel Serdengeçti'nin olduğu dergi, İslamcı/milliyetçi bir çizgide yayın hayatını sürdürmüştür. Dönemin tanınmış simalarından olan; Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa, Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil vb. gibi kişiler de yazılar yayımlamıştır. Dergide, genellikle CHP eleştirisi yapılmış, CHP'nin geçmişte dine karşı olan tutumu, derginin genel karakteristik özelliğini oluşturmuştur. <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/28/serdengecti> (E. T. 18.08.2023)

²¹ Osman Yüksel Serdengeçti, "Kanlı Balkanlar", *Serdengeçti Dergisi*, Sayı 1, Nisan 1947, 8.

²² Ahmet Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinde Okumak", *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitlenme*, Ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, 12-13.

başlangıçları hayaldir ve bu programımıza (hayal!) diyenlerden şu noktalarla ayrılıyor: a- sefahat ve eğlence düşmanınız. b- kazanç ve şehvet kölesi değiliz. c- devlet kuşu bize baykuştan daha cazip değildir.

2- Fikir hedefimiz

A- İslam ve Türk fikir aleminin gün görmemiş ve el değmemiş ölmez eserlerini dilimize çevirmek: Bu arada Gazali, İbnü'l Rüşd, Hocaşade'nin basmakalıp değil, tahlili şerhli olarak (*Tehâfütü'l-Felâsife*)'lerinin, Farabi'nin (*Fusûsu'l-Hikem*)'ini, Fahreddin Razi'nin (Gaybın Anahtarları) tefsiri kebirini zikredebiliriz.

B- Bir asırdan beridir aldığımız Batının müspet ilim ve felsefelerinde hala tufeyli ve kısır kalışımızın sebeplerinin başında gelen basmakalıp öğrenme adetini kökünden kazımak.

C- Yazarak ve muhabir göndererek bütün yeryüzündeki başlıca Müslüman bilginlerin yazı yardımını sağlamak.

Ç- Her müessesese gibi hukuk müessesesinin de vasıta ve cemiyet saadetinin gaye olduğu davasını şiddetle savunarak bugün bütün Türk milletini muzdarip eden ve İstanbul Üniversitesi'nde yabancı profesörler tarafından da ilim kürsüleri üzerinden (Droit Canonique – kilise ve Hristiyan hukuku) olduğu resmen ilan ve itiraf edilen kısımlarından cemiyetimizi kurtarmaya çalışmak.

D- Fikir dünyamızda ağırbaşlı, nezih, safatasız, ilmi kalem münakaşaları için örnekler vermek.

İşte Doğan Güneş'in mahrek yörüngesinin ana hatları. Tevfik'ini isterse Hüda rehber eyleyler."²³

Derginin sahibi ve yazı işleri müdürü Mustafa İlık'tır. Dergi İstanbul menşelidir.²⁴ Her sayının son sayfası en alt kısımda sahibi ve neşriyatı idare eden kişinin Mustafa İlık olduğu belirtilmiştir. Derginin ilk sayısı Sinan Matbaası ve Neşriyat Yayınevinde, 8. sayısı Çopuroğlu Matbaasında, 9. sayısı Yeniçağ Matbaasında basılmış ve diğer sayıları ise Kenan Matbaasından çıkmıştır. Derginin ilk sayısından son sayısına kadar fiyatı sabit kalmış ve 25 kuruş olmuştur.

Derginin başyazarı Mahmud Cevdet Sezer'dir.²⁵ Sezer:

Doğan Güneş'i çıkarır, o şiirleri yazarken, manen çok zengin idim. Çok iyi hâller kazanmış, pek az şaire müyesser olacak hâller görmüş idim. Yatsı namazından sonra evradımı, ezkârımı yapar, bir Fatiha, üç İhlâs, Kul Eüzü'leri okur, Peygamber Efendimiz'in ruhuna, enbiyayı kiramın, âlinin, ashabının, şüheda, suleha, evliya ve asfiyânın rûhlarına bağışladıktan sonra yazacağım şiir hakkında düşünmeye başladım. Hayatımda görmediğim şeyler olur, kafiyeler âdeta karşıma dizilirlerdi. Geçen günlerde, hissime hayalime gelip giden şiir, o gece yazılıverirdi..."²⁶

Derginin içinde her sayıda farklı bölümlere yer verilmişse de; Haftanın İlhamı, Heyecan Dalgaları, Batı Felsefesi Çığırları, İslamiyet'in Çehreleri, Gaybın Anahtarları, Tenkit ve Tahlil gibi bölümler derginin her sayısında yer alan sabit bölümler olmuştur. Doğan Güneş, üzerinde de belirttiği gibi "*dini, siyasi, ilmi, ahlaki*" bir dergidir. İçeriğinde, hem İslami hem siyasi gelişmeler bir arada verilmiştir. İslam'la alakalı bilgilerden; İslam Tarihi, din eğitimi, siyer, temel ilmihal bilgileri vb. gibi konular işlenmiştir. Siyasi gelişmelerden ise başta yakın tarih eleştirisi olmak üzere CHP yergisi, laiklik karşıtlığı, komünizm tehlikesi, din eğitimi meselesi, batılılaşmanın yanlış anlaşılması vb. gibi konulara değinilmiştir. Dergi dönemindeki aktüel iç ve dış siyasi gelişmeleri de yakından takip etmiştir.

Derginin her sayısında; Mahmut Cevdet Sezer, Muharrem Fevzi Togay, Adil Ali Dağlıklı, Memduh Siret, İbrahim Sezer ve Haydar Bommate²⁷ yazı kaleme almıştır. Dergide, bunların dışında; Münir Derman, Hacı Hamdi

²³ "Takdim", Doğan Güneş Dergisi, Sayı 1, 16 Ağustos 1947, 2.

²⁴ <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/13/dogan-gunes> (E.T. 19.05.2023)

²⁵ Mahmud Cevdet Sezer, Bağdat'ta doğmuş, 17 yaşına kadar orada tahsil görmüş, Arapçayı ve Fransızca'yı çok iyi düzeyde öğrenmiştir. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde okumuş, felsefe ve psikoloji muallimiydi. 1947'de Doğan Güneş Dergisi'ni çıkarmıştır. Dönemin siyasileriyle sorun yaşadığı için, 1949'da Türkiye'den Medine'ye gitmiştir. Bu nedenle kendisini "*Ben, inkılap tufanı içine katılıp da perişan olanlardanım...*" diye tanıtmıştır. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-3*, 221-22. Şair ve yazar olarak bilinen, İslamcı çevrede saygı duyulan Ali Ulvi Kurucu'nun da hocasıdır. Kurucu, Mısır'dan Medine'ye döndükten sonra, şiirde hocası Mahmud Cevdet Bey olmuştur. Ona şiirlerini yazıp göndermiş ve beğenisine sunmuştur. Alim Kahraman, "Ali Ulvi Kurucu", *DİA*, Cilt 26, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 457. Fıkıhçı kimliğiyle tanınan Prof. Dr. Hayreddin Karaman, kaleme aldığı İki Din Mazlumunu adlı eserinde de bahsettiği iki kişiden biri Mahmut Cevdet Sezer'dir. Karaman, bu eserde Mahmut Cevdet Bey'i bir din mazlumunu olarak nitelendirmiş ve devletin uyguladığı din politikalarıyla onun hayatını cehenneme çevirdiğinden bahsetmiştir. Detaylı bilgi için Bkz: Hayreddin Karaman, İki Din Mazlumunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

²⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-3*, 222.

²⁷ Doğan Güneşte, Haydar Beyin soy ismi Bommate olarak yazılmıştır. Fakat kaynaklarda Bammate olarak tespit edilmiştir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Haydar Bammate", *DİA*, Cilt 5, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 48-49.

Elazami, Hafız Tevfik, Mehmet Cemal Ögüt, Cihad Vural, Hüseyin Atay, A. Şükrü Kılıç, İsmet Zeki Eyüpoğlu, Salih Şeref, Mehmet Behçet ve Hafız Mehmet Emin'in de yazılar yayımladığı görülmüştür. Dergide sadece bir takma isimli yazar görülmüştür. Elkifah ve Elfakir takma adını kullanan İsmail Raif, bazen elkifah bazen de elfakir adıyla yazılarını yayımlamıştır.

Aslında derginin yazar kadrosunu iki grupta toplayacak olursak; birinci gruba derginin kurucu kadrosu girmektedir. Mahmut Cevdet Sezer, Muharrem Fevzi Togay, Adil Ali Dağlıklı, Memduh Siret, İbrahim Sezer ve Haydar Bommate bu kadrodadır. Bu yazarlar, yazdıkları yazılarla ve ele aldıkları konularla derginin ideolojik çerçevesini biçimlendirmiştir.

2. Derginin İçeriği ve Yer Alan Konular

Doğan Güneş, her ne kadar İslami bir dergi olsa da dinî gün ve geceler, Kandil geceleri ve Ramazan ayına dair önemli zaman dilimleri kutlanmamış ve ilgili sayıda yazılar kaleme alınmamıştır. Bunun tek istisnası Hac ibadetine dair yazılar olmuştur. Sadece bu yazılara yer verilmesine neden olarak; uzun yıllar gerek ekonomik gerek siyasi meselelerden dolayı Türkiye'de Hacca gitmenin yasaklanması ve 1947'de²⁸ tekrar serbest bırakılmasını göstermek mümkündür.

"Hac Farızası ve Hacılar" adlı yazıda Türkiye'de hacca giden Müslümanların hepsine uğur olsun denilirken, Cumhuriyete yönelik eleştiriler de yapılmıştır. İlginç olan ise Atatürk'ün Türk Tarih Tezi'ne atıf yapılmış, Türklerin insanlık tarihinde ilk millet olduğu yazılmıştır. Türkiye'nin siyasi hadiselerinden dolayı Müslüman Türklerin hacca gitmekten men edildiği belirtilmiştir. Burada tarihi kayıtlarda böyle bir şeyin olduğuna dair, hakkında herhangi bilgi bulunmayan bir konu iddia edilmiştir. Güya, Türklerin hacca gitmesine, Mısır radyolarında uzun uzun yapılan yayınlardaki zorlamanın vesile olduğu vurgulanmıştır.²⁹ Derginin burada devletin ihmalkârlığını vurguladığı söylenebilir.

Dergide, hacca gitmek meselesine önem verilmiş ve bu durum çeşitli yönden ele alınmıştır. 1948 tarihinde Türkiye'den 7000 bin kişinin hacca gideceği belirtilerek, bunların gidiş geliş yerleri arasında düzenli bir sistem kurulamadığından ve zor bir hac yolculuğu geçirdiklerinden bahsedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak, yeni devlet kuran milletlerin bile hac yolcularına en büyük hizmeti sunup, gidiş-gelişlerinde azami istirahatlerini temin ederken; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu meseleyi ihmal etmesinden yakınılmıştır.³⁰ Dergi hacca gidiş gelişini kolaylaştıran bazı önerilerde bulunmuştur. Türk deniz işletmecilerinin bu dönemde seferber edilerek hem hacıların seyahati kolaylaşacak hem de milli servet içeride kalacaktır.

Dergide, bazı dini konuların farklı yayınlarda toplumun önce gelen ilim adamları tarafından yanlış anlatılmasına yönelik eleştirilerde vardır. Dergide yer alan bir yazıda Prof. Fındıkoğlu'nun, bu sene hacca gidecek olan hacı adayların, kabarık bir yekun ödeyeceklerine değinmesinden yakınılmış; muhafazakar ve mazbut ahlak sahibi olan bu kişinin farz olan ibadeti sadece iktisadi yönden ele alarak, manevi yönünü anlatmaması durumu tenkit edilmiştir. Mehmet Kaplan'da³¹ aynı konuda takındığı tavır yüzünden eleştirilmiştir. Kaplan, seçkin bir ilim ve fikir adamı olarak nitelendirilmesine rağmen, onun, hac ibadetini cemiyetin bir *refoulement* (baskı) hareketi diye izah etmesi *zühul* olarak ifade edilmiştir. Dergide, Kaplan'ın farz olan hac ibadetini, hacıların isteyerek değil de sırf toplumun baskısından dolayı yaptıklarına dair keleme aldığı yazı eleştirilmiştir.³²

Dergi, yeri geldiği zaman diğer İslami yayınların da müspet yönden reklamını yapmıştır. Okurlarına, Bizim Türkiye Mecmuası'nın 1. ve 2. sayılarının yayımlandığı duyurulmuş ve mecmuanın, memleketin en seçkin fikir

²⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No:26, Dosya No:151, Gömlek No: 30.

²⁹ "Hac Farızası ve Hacılar", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 4, 10 Eylül 1947, 56.

³⁰ İbrahim Sezer, "Türkiye Hacıları", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 9, Şubat 1948, 141,143.

³¹ Mehmet Kaplan (1915-1986); Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde doğdu. İlkokul, orta ve lise öğrenimini Eskişehir'de tamamlamıştır. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Şubesi'nden mezun olmuş ve aynı yıl M. Fuad Köprülü'nün asistanı olarak Türkiyat Enstitüsü'ne alınmıştır. Köprülü'nün siyasete atıldığı için üniversiteden ayrılmış, onun yerine XIX. Asır Türk Edebiyatı Kürsüsünün başına Ahmet Hamdi Tanpınar getirilmiştir. Kaplan da Tanpınar'ın asistanı olarak, 1942'de doktorasını vermiştir. 1944'te doçentliğe, 1953'te ise profesörlüğe yükselmiştir. Kaplan; Hareket, Gençlik, Çığır, İnkılâpçı Gençlik, İstanbul, Bizim Türkiye, Yeni Sabah, Komünizme Karşı Mücadele, Hisar, Türk Yurdu, Çağrı, Türk Düşüncesi, Yol, Türk Kültürü, Milliyet, Büyük Türkiye, Bayrak, Türk Edebiyatı, Tercüman, Millî Kültür, Kaynaklar ve Türk Dili başta olmak üzere 100'e yakın gazete ve dergide deneme, makale, tercüme kaleme almıştır. Uzmanlık alanı yeni Türk Edebiyatı olmasına rağmen edebiyatın bütünüyle ilgilenmiş ve bu konuda çok sayıda eser meydana getirmiştir. Zeynep Kerman, "Mehmet Kaplan", *DiA*, Cilt 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 349-351.

³² Mahmut Cevdet, "Yanlış Düşünceler", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 9, Şubat 1948, 131.

ve ahlak şahsiyetleri tarafından çıkarıldığı belirtilmiştir. Okurlara, milliyet ve iman temasının ön plana alınarak hazırlanan bu mecmuayı, temin edip, okumaları tavsiye edilmiştir.³³

Dergide, yapılan hatalar gözden kaçan eksiklikler bir sonraki sayıda düzeltildiği görülmüştür. Bir sayıda, mesul müdürün adı unutulduğu için, sonraki sayıda belirtilmiş; bu unutulmanın herhangi bir taraftan gelebilecek kötü yorumlara imkân verilmemesi istenilerek, okuyuculardan özür dileriz denilmiştir.³⁴ Dizgi basım hatalarından da kaynaklanan yanlışlıklar/eksiklikler de sonraki sayıda düzelterek okuyuculardan özür dilenilmiştir. 2. sayıda görülen dizgi yanlışlıklarının 3. sayının en son sayfasında neler olduğu yazılarak doğruları verilmiştir: 2. sayfanın başlığındaki istidadı, itikadı olarak; 9. sayfadaki 1. notta kant kelimesi kanıt olacak; 9. sayfanın sondan 3. satırındaki diyor kelimesi, diyor, dediğini gördüm olacak...³⁵ Dergide, sadece yapılan hatalar ve eksiklikler için değil ilgili sayının daha önce belirttikleri zamanda yayımlanmadığı için de özür dilenilmiştir. 4. sayının yayımlanmasının tahmin edilmeyen birçok zorlayıcı sebeplerin bir araya toplanmasından dolayı, 1 gün geciktiği belirtilerek okuyuculardan özür dilenilmiştir.³⁶ Bütün bu özür dilemeler dikkate alındığında Doğan Güneş Dergisi'nin hem doğru bir yayıncılık çizgisi benimsediği hem de okuyucularına değer verdiği söylenebilir.

Dergide az da görüle bazı devlet kurumlarına çeşitli nedenlerden dolayı açık mektup yazılmıştır. Bu mektuplarda ya eleştiri yapılmış ya da bazı tekliflerde bulunulmuştur. Bunlardan biri de "Yüksek Türk Adliyesi ve Kahraman Türk Ordusu Mümessillerine Açık Mektup" başlıklı yazıdır. Bu yazıda komünist unsurların devlet hizmetinde, Türk milletini can evinden vurarak, vatani temelinden yıkmaya hazırlanan telkinlere devam ettikleri konu edilmiştir. Bundan dolayı komünistlerin hem devletten hem de parlamentodan bir an önce tasfiye edilerek, temizlenmesi gerektiği söylenerek, Türk ordusuna şu çağrıda bulunulmuştur:

"Ey kahraman Türk ordusu ve ey asil ve faziletli Türk adliyesi, yüksek mümessilleri: vatan tehlikedir. Sizler, bütün Türkler, hepimiz, bütün dünya bu müthiş hakikati görüyoruz. Hangi kabus tarihimizin en çok ihtiyaç gösterdiği şu son derece nazik günlerde, Türk milletinin hakiki mümessilleri, bilgi, fazilet, tecrübe, liyakat, feragat ve bin bir insani meziyet sahibi evlatlarını Türk parlamentosundan uzak tutuyor? Büyük Türk milletini bu acıklı durumdan, Türk vatanını bu müthiş tehlikeden yalnız siz kurtarabilirsiniz. Ey kahraman, asil, faziletli Türk evlatları! 18 milyon Türk kalbi yaşlı ve gözleri yaşlı sizden medet umuyor! Türk vatanını ve Türk milletini kurtarınız."³⁷

Dergiye, okurlardan gelen mektuplar da önemsenmiş ve yer verilmiştir. Bir mektupta; Selâmet Mecmuası'nın 18. sayısının 8. sayfasında Fil Suresi'nin Arapça harflere değil de Latin alfabesiyle yazılması konu edinilmiştir. Okuyucu bu durumun canını sıktığını belirterek, Kur'an'ın kendi elfazıyla yazılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca burada bazı kişilerle yapılan röportajda; resim ve musikinin cami içlerine sokulmaya çalışılıp, camiye çıplak kadın resimleriyle ve her türlü tezyinata taraftar olunduğu ifade edilmiştir. Okuyucu, Doğan Güneş'in cami kürsülerine, minber ve minarelerine hoparlör konulması fikrinin, cami içine güzel sanatlar diye her türlü gayr-ı meşru şeylerin sokulmasından daha iyi bir fikir olduğunu söylemiştir.³⁸ Doğan Güneş Dergisi'nin okuyucularının, gündemi takip ettiği, dini meselelere hassasiyet gösterdikleri ve bilinçli olduğu söylenebilir.

II. Meşrutiyet döneminde İslamcıların çok tartıştığı konuların başında; İslam dini terakkiye mani bir din midir değil midir? Müslümanlar, Batıdan niçin geri kaldı? Batılılar neden ilerlediler vb. gibi konular gelmektedir.³⁹ Doğan Güneş Dergisi, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e de intikal eden ve neredeyse 1950'li yıllara kadar süren "İslamiyet terakkiye mani midir?" tartışmalarına da değinmiş, dönemin en önemli sorunlarında olan gericilik ve ilerçilik kavramlarına dair yer yer kavramsal anlatımlar yapılmıştır. Sonucunda ise İslam dininin terakkiye engel olmadığı ifade edilmiştir.

Dergide, dönemin, İslami söylem merkezli gündelik tartışmalara da yer verilmiştir. Türk milletinin en çok kullandığı ve en çok benimsediği kelimenin Allah olduğu belirtilmiştir. Hangi meşum kuvvetin, bu mukaddes Türk kelimesini, Türkçenin bu her kelimededen fazla öz malı olan Allah kelimesini; cedlerimizden, ibadetlerimizden, kalbimizin terennümlerinden, ruhumuzun hariminden atmaya kimin cüret edebileceği dile

³³ "Bizim Türkiye Mecmuası", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 146.

³⁴ "Hoş Görülmeyen Bir Hata", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 152.

³⁵ "Geçen Sayımızda Görülen En Mühim Dizgi Yanlışlarını Şöyle Düzeltiniz", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 3, 3 Eylül 1947, 48.

³⁶ "İtizar", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 4, 10 Eylül 1947, 63.

³⁷ Memdut Siret, "Yüksek Türk Adliyesi ve Kahraman Türk Ordusu Mümessillerine Açık Mektup", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 8, Aralık 1947, 125,127.

³⁸ İsmail Raif, "İlmi Hadise ve Hareketler", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 6, 1 Ekim 1947, 83-84.

³⁹ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020, 26.

getirilmiştir. Ey Türk milletinin mukaddeslerine uzanan ahmak kendine gel diyerek bu kişi eleştirilmiştir.⁴⁰ Görüldüğü üzere dergi, İslami söylemlerin zarar görmesini en aza indirme gayreti taşımaktadır. Bu yazınsal metinde kimi kast ettiği görülürse de dinle sorunu olan kişilerle dönemin siyasetini kastettiği söylenebilir. Ayrıca “Ey Türk milletinin mukaddeslerine uzanan ahmak kendine gel” denilerek bu insaf ve merhamete gel çağrısı yapılmış ve Allah kelimesine dokunulmaması istenilmiştir.

Türkiye, 1 Kasım 1928 tarihinde Arap alfabesini kaldırarak, yerine Latin alfabesini kabul etmiştir. Harf inkılabı okur-yazarlık oranını artırmış ve Cumhuriyet’in yeni neslinin artık yeni bir ideolojiyle büyümesinin ilk saç ayağından birini oluşturmuştur.⁴¹ Bu durumun ister istemez bir dönem Cumhuriyet’in, selefi olan Osmanlı’yla da kültürel bağıni sekteye uğrattığı söylenebilir. Osmanlı Devleti’nden intikal eden geleneksel-Sünni anlayış çerçevesinde yazılan eserler, yeni nesiller tarafından okunamamış ve bunların Latin alfabesine aktarılması da uzun bir zaman almıştır. İşte bundan dolayı Doğan Güneş Dergisi kendisine bir misyon edinmiş ve yeni nesillerin geleneksel-Sünni muhtevalı eserlerden haberdar olması için bu eserlerden bazı kısımları Latin alfabesine çevirerek her sayısında yer vermiştir. Bunlar dergide, Gayba İnananları İnanmayanlardan Ayıran Kesin Söz ve Gaybın Anahtarları başlıklı bölümlerde verilmiştir. Kesin Söz adlı bölümde genel olarak Mustafa Sabri ve eserlerinden; Gaybın Anahtarları başlıklı bölümde ise genel olarak Fahrettin-i Razi ve eseri Tefsir-i Kebir’den çeviriler, açıklamalar yapılmıştır. Dergide bu kişileri ve eserleri çeviren, açıklamalar yapan yazarların Memduh Siret ile Mahmud Cevdet olduğu görülmüştür. Ayrıca ara ara geleneksel-Sünni muhtevalı eserlerden bazıları da okuyuculara belirli şartları sağlama karşılığında ücretsiz verilmiştir.

Burada şu noktaya da dikkat çekmek gerekir. Gayba İnananları İnanmayanlardan Ayıran Kesin Söz başlığı altında Mustafa Sabri Efendi ve eserlerinden bahseden, Latin alfabesine aktaran kişinin Memduh Siret olduğunu söylemiştik. Dergi bir bütün halinde incelendiğinde ve Memduh Siret’in diğer yazıları okunduğunda, onun açık bir şekilde Cumhuriyet’e muhalif olduğu görülür. Bu nedenle onun Mustafa Sabri Efendi ve eserinden iktibas yapması, bilinçli bir tercihtir. Muhafazakâr toplumun reflekslerine tercüman olunarak, mukaddesatçı hafıza dinç tutulmak istenilmiştir. Çünkü Mustafa Sabri, bilindiği üzere Şeyhülislamlık görevinde bulunmuş, Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadele hareketine karşı çıkmıştır. Milli Mücadele hareketi aleyhine karşı kaleme aldığı yazılar ve nutukları meşhurdur. Cumhuriyet’in ilanından sonra 150’likler listesine dâhil edilmiş ve bir daha Türkiye’ye dönmek üzere yurt dışına gitmiştir.⁴² Yurtdışındayken İslami bir gazete çıkarmış ve burada da Mustafa Kemal Paşa’yı ve Cumhuriyeti kötü gösteren yazılar yayımlamıştır. İşlediği konulardan bazıları: laiklik meselesi ve hilâfetin lağvı, Lozan’da verilen ödümler, İngilizler ile Kemalistler arasında yapılan işbirliği olmuştur.⁴³ Mustafa Sabri anti Kemalist’tir. Bu durumu her ne kadar eleştirsek de Mustafa Sabri metodu ve yolu Doğan Güneş’in çizgisine uygundur. Dönemin anlayışından ve tepki çekmek istememesinden dolayı, o gün sadece Mustafa Sabri’nin eserinden bahsedilerek, onun unutturulmak istenmediği söylenebilir. Ayrıca Mustafa Sabri her ne kadar Cumhuriyet’e muhalif de olsa yaşadığı dönemde pozitivist, materyalist ve ateist akımların etkisi gittikçe yaygınlaşmaktaydı. O da bunların önüne geçmek ve halkı aydınlatmak için pek çok eserler vermiştir. İşte saydığımız bu iki nedenden dolayı, Memduh Siret’in Mustafa Sabri’yi tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Antikomünizm; 1917 Ekim ayında vuku bulan Bolşevik Devrimi’nden sonra, komünist ve komünist olmayan sol akımlara karşı çıkan, kapitalist ve muhafazakâr güçler tarafından başlatılmış bir harekâttir. Antikomünizm, 1945 yılından itibaren yani Soğuk Savaş’ın başlarında propaganda ve basın-yayın yoluyla bütün dünyaya yayılmıştır. Soğuk Savaş dönemiyle birlikte Türkiye’de komünizm “Moskof” un yeni yüzü olarak görülmüş ve din ve millet düşmanı olarak algılanmıştır. İslamcı, muhafazakâr ve milliyetçi çevrelerde antikomünizme karşı bir ortaklık görülmüştür. Bu ortaklık, devletle aynı dili konuşarak barışmaya çalışmak olarak tezahür etmiştir. Fakat bununla birlikte İslamcılarının dillendirdiği antikomünizm, en başta dini alanı korumak olarak şekillenirken, akabinde tek parti dönemini eleştirmek amacıyla dolaşımda tutulmuştur. Bu özelliğiyle antikomünizm, tek parti döneminde merkezden uzak tutulmaya çalışılan milliyetçi, muhafazakâr ve dindar kesimlerin önemli yaşam kaynaklarından olmuştur. Aynı zamanda bu kesimlerin devletle/iktidarla

⁴⁰ Adil Ali Dağhık, “Türk Milletinin En Ziyade Kullandığı, Türkçenin En Çok Benimsediği Kelime”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 5, 17 Eylül 1947, 70.

⁴¹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 107-108.

⁴² Mustafa Sabri Efendi hakkında, detaylı bilgi için Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Mustafa Sabri Efendi”, *DİA*, Cilt 31, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 350-353; Ali Sarıkoyuncu, “Şeyhülislam Mustafa Sabri’nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşı Tutum ve Davranışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 8, 1997, 788-812.

⁴³ Orhan Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması 1919-1938 İslâm’a Etki İslâm’dan Tepki*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1995, 250-255.

barışmasının önünü açan yollardan birini de sağlamıştır. İslamcılık, günümüzde sağ siyaseti büyük oranda belirlediği gibi, özellikle 1945'ten sonra üretimine katıldığı antikomünizmden hala vazgeçmemiştir. Çünkü Türk sağına ruhunu veren İslamcılık için komünizm, dini yıkacak en büyük düşman olarak görülmektedir.⁴⁴

Doğan Güneş Dergisi'nde, komünizm din ve devletin bekası için çok tehlike görülmüş ve bununla mücadele edilmesi için gayret sarf edilmiştir. Bu nedenle hem toplumda hem de İslami kesimde komünizme karşı savunma mekanizmasının geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu nedenle dergide dikkat çeken diğer bir husus ise komünizmle yapılan mücadele olmuştur. 3 şeyin Türk milletini can evinden vurmak için işbirliği yaptığı belirtilerek, bunlar: komünistlik, masonluk ve genç Hristiyan derneği olarak sıralanmıştır. Bunlar ifrit ve sinsi Türk düşmanı olarak nitelendirilmiştir.⁴⁵ Dergide, hem komünistliği niçin reddettiklerinin ilmi temelleri hem de komünizmle Bolşevizm arasındaki benzerlikler şöyle açıklanır: *"Komünizmin ve onun Moskof şekli olan Bolşevizm'in insanlığın yüzünü kızartan ve temiz bir çevreye bulaşan bir levs gibi bütün insani kıymetleri kirleten iğrenç tarafları 'tarihi maddecilik' adındaki nazariye dayanır. Bu nazariye, kısaca insanı, mesela köpek gibi basbayağı bir hayvan sayar. Yani insan ona göre sadece yiyen, içen, giyinen ve barınan bir mahluktur..."*⁴⁶ Bu açıklamada, derginin, komünizm ve Bolşevizm arasında bir fark görmediği, birbirine benzer olduğu, her ikisinin de ortak öğeleri kullanarak bir fikir birliğinin olduğu söylenebilir.

Dergide, komünizmin, Türk toplumu üzerinde yoğun manipülator etki oluşturduğuna yönelik eleştiri yapılırken, bundan oldukça endişelenildiği de görülmektedir. Nitekim 8. sayının ilk sayfasında Korkunç Hakikat başlığı altında durumun artık gittikçe kötüleştiğine dair tespitlerde bulunmaktadır. Türk cemiyetinin baş döndürücü bir hızla komünistliğe doğru yol aldığı belirtilerek başlanan yazıda, bu ispat edilmeye çalışılmaktadır. *"Hepimiz 18 milyon Türk, gözlerimiz kapalı, her dakika karşımıza çıkıverecek fırtınalara hazırlıksız, meçhul ufuklara doğru ilerliyoruz. Nereye? Ey Türk milleti nereye gidiyorsun"* diye sorularak, herkesin mukaddes ihtiras ateşi olarak belirtilen paraya yani maddeye taptığı ifade ediliyor. İktisadi kıymetin her kıymetten üstün tutulduğu ve iktisat müessesesinin bütün müesseselere hâkim olduğu belirtilmektedir. Buradan, komünistlik ve tarihi maddeciliğin güttüğü davanın, gizli bir el tarafından Türk cemiyetinin kanına, eline ve imanına da aşılandığı söylenmektedir. Türk milletine bir çağrı yapılarak; bu elin sahibi içimizde yaşamaktadır, birlik olup, onun yakasına yapışıp hesap soralım, can evimize kast eden bu düşmanın hakiki niyetini açığa çıkararak yüzündeki perdeyi parçalayalım denilmektedir. Dergide, Türk ve Müslümanların saadetinden, vatan sevgisinden başka bir endişe taşımadıkları belirtilerek; komünistlik mücadelesini aydınlatılınca kadar, şiddetle mücadeleye devam edeceklerini, siyasi bir ihtiras gütmeyen, para, kazanç şiddet ve nefreti ret edecekleri vurgulanmıştır. Türk milletini komünizme doğru sürüklemeye çalışan büyük ve müthiş düşmanı ortaya çıkarmak istemektedir.⁴⁷ Doğan Güneş'in, komünizm yazıları incelendiğinde bu kavramı ağırlıklı olarak, din bağlamı çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Dergide, komünizm karşısında panzehir olarak İslam dinine sıkıca sarılma teması ön plana çıkmıştır. Komünizmin, iman ve sosyo-ekonomik düzeni değiştirmesine yönelik eleştiriler dikkat çekmektedir. Derginin, bütün bu söylemlerinden yola çıkarak komünizm imgesinin, düşman olarak kurgulandığı söylenebilir.

Dergi yazarları tarafından, İslamcı olan fakat kendileri gibi düşünmeyen kişiler de eleştirilmiştir. Bundan o dönem yaşayan İslami gelenekten gelen ve İslamcı olarak bilinen kişiler de payına düşeni almıştır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı yapan Ahmet Hamdi Akseki⁴⁸ ile mütercim Ömer Rıza Doğrul⁴⁹, dergide en çok

⁴⁴ Meşe, "1960 Öncesi Dergilerde Antikomünizm", 323-325.

⁴⁵ "Üç Başlı İfrit", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 4, Aralık 1947, 50.

⁴⁶ "Komünistliği Reddedişimizin İlmi Temelleri Var", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 5, 17 Eylül 1947, 79.

⁴⁷ "Korkunç Hakikat", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 8, Aralık 1947, 114.

⁴⁸ Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951); Din âlimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Diyanet İşleri Başkanı'dır. Akseki'nin Sülles (Güzelsu) nahiyesinde doğmuştur. 14 yaşına geldiğinde babası Ödemiş'te, Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi'ne vermiştir. Orada Gerçekli İsmail Hasib Efendi ile Aksekili Hacı Mustafa Efendi'den Arapça, Farsça, akaid, fıkıh, tefsir ve hadis dersleri okumuştur. 1908 sonrasında yazı hayatına başlamıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde yazı, vaaz ve konferanslarıyla Anadolu harekâtını desteklemiştir. Akseki, 1939'da Diyanet İşleri reis muaviniğine getirilmiştir. M. Şerafettin Yaltkaya'nın ölümü üzerine 1947'de Diyanet İşleri Başkanı olmuştur. Görevdeyken, 9 Ocak 1951 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşamış, bir Türk toplumunun uğradığı sosyal ve kültürel değişikliği yakından takip etmiştir. Pek çok sayıda verdiği eser ve makalelerinde bu konularda isabetli teşhis ve tahlillerde bulunmuştur. Süleyman Hayri Bolay, "Ahmet Hamdi Akseki", *DİA*, Cilt 2, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, 293-295.

eleştirilen kişilerin başında yer almaktadır. Akseki'nin Ramazan Hutbesi eleştirilerek, hiç kimsenin bu hutbeyi tahlil ve tenkide yavaşmadığı, kendilerinin Allah rızası için bu eleştiriye yaptıkları belirtilerek yazıya başlanmıştır. Burada ya bu hutbenin baştanbaşa savsaklanarak hazırlanıldığı söylenilmiş ya da Akseki'li bilgiçlik satmakla itham edilerek aslında onun bilgisizliğini ortaya koyduğu ifade edilmiştir.⁵⁰ Sonraki sayıda ise Akseki'nin Selamet Mecmuası'nın 8. sayısında çıkan bir yazısı eleştirilerek onun, mutezile mezhebinden sayılması gerektiğine dair ima yapılmıştır.⁵¹ Aksekili, Mutezile mezhebinden olmakla itham edildikten sonra, bir sonraki sayfada İslam Dininde Fırkalar başlığı altında Mevakif Şerhi'nden Mutezile fırkasıyla ilgili yerler tercüme edilerek aktarıldığı görülmüştür.⁵² Bu çeviriye yapan da aynı yazar Mahmut Cevdet'tir. Yazar, Akseki'yi okuyuculara Mutezile'den olduğunu inandırmaya çalıştığı söylenebilir. Hâlbuki Aksekili, Türkiye'de İslamcılık düşüncesine yön veren en etkili isimlerden biridir.

Dergide eleştirilen diğer bir kişi ise Ömer Rıza Doğrul'dur. O, ne garp ne şark ilimlerini bilmemekle ve sureti haktan görünerek hem kalemiyle hem de başkalarına ait eserleri yayınlanmasından dolayı Türk milletinin akidesini bozmakla itham edilmiştir. Doğrul'dan; papalığın yazdırdığı ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın tercüme ettiği, içerisinde İslam dinine uymayan ifadelerin olduğu, Hz. Muhammed'e iftiraların atıldığı Muhammed adlı eseri niçin yayınladığı sorulmuştur. Bu ve benzeri kişilerin eserlerini yayınlayıp, okuyucuların kafasını karıştırmamasından dolayı vicdan azabı duymuyor musunuz da denilmiştir.⁵³ Bir sonraki sayıda Doğrul'a yönelik eleştiriler yine devam etmiş; o, akaid, kelam fıkıh, hadis ilimlerini okuyamaz ve anlayamaz denilerek, diğer gazeteciler gibi ansiklopedi malumatını aşamadığı söylenilmiştir. Eğer Doğrul'un bu dini ilimleri bildiğini iddia ediyorsa, Halep ordaysa arşın burada atasözü kullanılarak, kozlarımızı paylaşalım denilmiştir. Dini bütün Müslümanlara da çağrı yapılarak, bu ve benzeri kişilere, yayınlara temkinli davranmalı gerektiği hatırlatılmıştır.⁵⁴

İslamcı dergiler kendilerini öz, milli olarak değerlendirirken bilhassa komünist ve mason olarak gördükleri kişiler ötekileştirilir. Bu durum Doğan Güneş'te de aynıdır. Bu nedenle dergide daha ileri gidilerek Doğrul'un mason ve komünist olduğuna dair bağlantılar kurulmuştur. Bu iddiayı güçlendirmek için ise sayfa altı dipnotta, masonlar yeminli oldukları için masonluklarını inkâr edemezler. Eğer öyle değilse Doğrul, mason ve komünist olmadığını söylesin, bu sözü daha ağızından duymadık diyerek⁵⁵ kendince bir akıl yürütmüştür.

Hem diğer İslamcı dergilerde hem de çevrede Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki ile *Selâmet* dergisi başyazarı Ömer Rıza Doğrul'un böyle aşırı şekilde eleştirilerek, olmadık şeylerle itham edilmeleri çok tepki çekmiştir. Bu kişiler "*İslâm dinini bütün saffet ve samimiyeti ile açıklamaya çalışan, kara taassubu ve kara kuvveti ortadan kaldırmak için bir ömür sarf ederek muvaffak olan ve en nihayet hakiki İslâm'ın doğuşuna yardım etmekle çalışmalarının bahtiyar bir neticeye vardığını gören İslâm ve Türk muharrirleri ve mütefekkirleridir.*" İslamcı Selâmet Dergisi, Türkiye'nin neşriyat hayatında en tanınmış olan Akseki ile Doğrul'a yöneltilen bu saldırıyı "*kızıl münafıklık*" olarak nitelendirmiştir. Hatta Selâmet Dergisi, bu iki sahsa hakaret eden yazıyı yayımlayan dergi sahiplerini de Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da kurulan Teali İslâm Cemiyeti'yle bir tuttuğu görülür.⁵⁶

Dergide, diğer eleştirilen bir İslam alimi ise Musa Cârullah (1875-1949) olmuştur. Fakat Akseki ve Doğrul'la yapılan aşırı ve katı eleştiri yapılmamış, mesafeli ve temkinli bir tutumla söylem geliştirilmiştir O, Tatar alimi ve

⁴⁹ Ömer Rıza Doğrul (1893-1952); İslam dini ile ilgili yazıları ve yayınları ile tanınan müellif, gazeteci ve mütercimdir. Aslen Burdurlu olup, ailesi Mısır'a yerleşmiş ve kendisi de Kahire'de doğmuştur. 1915'te İstanbul'a gitmiş ve Türk basın hayatına *Tasvir-i Efkâr*'da yayımladığı yazılarla girmiştir. Mehmed Akif'in kızı Cemile Hanım'la evlenmiştir. 1940 tarihinde Eşref Edip, İsmail Hakkı İzmirli ve Kâmil Miras'la İslâm-Türk Ansiklopedisi'ni çıkarmış ve bu ansiklopedide pek çok sayıda madde ve makale yazmıştır. 1947-1948 yılları arasında, yazarları arasında Türk ve İslâm dünyasının önemli isimlerinin de bulunduğu, dinî-fıkıfî muhtevalı haftalık Selâmet Mecmuası'nı çıkarmıştır. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçilerek, Meclis'e girmiştir. Doğrul, döneminin Türk aydınları arasında, İslam dininin taassuba düşmeden incelemiş ve bu incelemeleri sonucunda pek çok çeşitli eserler vermiştir. Başta Türkiye olmak üzere dünyadaki bütün Müslümanların çeşitli siyasî ve sosyal problemleriyle yakından ilgilenmiştir. Mustafa İsmet Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", DİA., Cilt 9, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 489-492.

⁵⁰ Mahmut Cevdet, "Akseki'nin Ramazan Hitabesi", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 1, 16 Ağustos 1947, 13.

⁵¹ Mahmut Cevdet, "Ahmet Hamdi Akseki'li Mutezileden midir?", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 2, 27 Ağustos 1947, 29.

⁵² Mahmut Cevdet, "İslam Dininde Fırkalar", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 2, 27 Ağustos 1947, 30.

⁵³ Memduh Siret, "Ömer Rıza Doğrul'a Üç Soru Soruyoruz", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 1, 16 Ağustos 1947, 16.

⁵⁴ Memduh Siret, "Ömer Rıza'nın Telkine Çalıştığı Akide", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 2, 27 Ağustos 1947, 29.

⁵⁵ Memduh Siret, "Masonların Yazdıkları", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 5, 17 Eylül 1947, 77,80.

⁵⁶ Asım Öz "Hassas Bir Muhalefet Politikası Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler", "*İslam'ı Uyandırmak*" *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, Editör: Lütfi Sunar, Cilt II, Limit Ofset, 2018, 73-74.

düşünürüdür. O, Buhara, İstanbul, Mısır, Hicaz, Hindistan ve Şam gibi İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerinde İslami ilimleri tahsil etmiştir. Cârullah, Müslümanların en önemli meselesinin toplumsal, ekonomik ve siyasî problemler olduğunu ifade ederek, bunları halletmeleri gerektiğini, bunun da ilk yolunun medreseleri ıslah etmekten geçtiğini belirtmiştir. Cârullah'ın da içinde bulunduğu ceditçiler hareketi yenilikçi bir akımdır. Medreselerde eski usul eğitim-öğretim metoduna karşı çıkmışlar ve buralarda seküler bilimlerle ilgili kitapların okutulması, bu eğitim kurumlarının batılılaşması gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁷ Cârullah, hastalığı sebebiyle, 1947 tarihinde Hindistan'dan Kahire'ye oradan ise İstanbul'a geçerek tedavi görmüştür. Fakat İstanbul'un havası kendisine iyi gelmemiş ve tekrar Kahire'ye dönmüştür.⁵⁸ Dergide Musa Cârullah'ın Türkiye'ye gelmesinden bahsedilerek, onun buradaki bazı tavırları eleştirilmiştir. Dergi Musa Cârullah'ı eleştirirken, diğerlerine nazaran daha dikkatli bir üslup kullanmıştır. Eleştirmeye başlamadan önce, Türkiye'ye hoş geldiniz denilerek, onun gazetecilere verdiği demeç değerlendirilmiştir. O, bu demeçte dinde bu güne kadar alışa gelinen usul ve kaideleri değiştirmekle itham edilerek, Cemaleddin Efgâni'yle birlikte anılmış, *ona pek benzeyen hareketli bir hürriyet havası* olduğu söylenmiştir.⁵⁹ Görüldüğü gibi dergi, dinde modern usullerinin kullanılmasına karşıdır. Hareketli bir hürriyet havası benzetmesi yapması da bunu doğrulamaktadır.

Doğan Güneş'te, döneminde yayımlanan gazete ve dergilerde ele alınan dini, kültürel ve sosyal konulara da değinilmiş ve bu durum dergi de bazı bölümler altında eleştirilmiştir. Mesela kör bir şekilde Batılılaşmayı savunan Kazım Nami'nin, Millet Mecmuası'nın 82. sayısında yayımlanan yazısı, hem masonluğu hem de fuhşu müdafaa ettiği için tenkit edilmiştir.⁶⁰

Dergide, felsefeye ve felsefik eserlere de yer verilmiştir. İnönü Döneminde, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in önderliğinde 19 Mayıs 1940'da Tercüme Bürosu kurulmuştur. Batı dillerinden yüzlerce eser bu tarihten itibaren çevrilmeye başlanmıştır. Fransızcadan 210, Almandan 90, İngilizceden 65 eser çevrilmiştir. Farklı batı dilleri dâhil edildiğinde 604 tane eser çevrilmiştir. Bununla birlikte Arapça ve Farsçadan da pek çok eser çevrilmiştir.⁶¹ Doğan Güneş Dergisi de bu çeviri seferberliğinden etkilenmiş olacak ki, her sayısında yazar Adil Ali Dağlıklı tarafından, Batı Felsefesi Çığırını bölümünde onlarca bilim ve ilimde öne çıkmış Batılı kişilere yer vermiştir. Bunlar arasında Thales, Heraklit, Pisagor da anlatılmış fakat ağırlıklı olarak Sokrates, Eflatun, Aristo, Anaksimandre Parmenides, Ampedokl vb. gibi felsefeci kişilere yer verilmiştir. Tabii olarak bu bölümde Batılı felsefeciler ve eserleri tanıtılmıştır. Dergi, felsefeye ayrı bir önem vermesinden dolayı bu yönüyle döneminde diğer İslamcı yayınlardan ayrıldığını söylemek mümkündür.

Dergide, modernleşme çabalarına karşı direnç gösterilen bazı örnekler görülmüştür. Dini hayatını kolaylaştıran yeniliklere pek açık değildir. O dönem henüz camilerde kullanılmayan hoparlör sistemine dair yazı kaleme alınmıştır. İstanbul'da bir radyo ve hoparlör acentesinin sırf maddi bir ticaret gayesiyle, İstanbul'da bir selatin camisine, bedava radyo ve hoparlör sistemi kurmak istemesi eleştirilmiştir. Daha önceki sayısında buna *makinalaşmış ibadet* adı verilmiştir. Eğer izin verilirse, diğer bütün cami ve mescitlerin de aynı sistemi kurdurmak isteyeceği belirtilerek, din ibadetinin gösterişli makinalarla yapılmasının manevi değerini sıfıra indireceği söylenmiştir. Maymun gibi her gördüğümüz taklit etmeye çalışmayalım diyerek de bu sistemi isteyenlere uyarıda bulunulmuştur.⁶²

3. Atatürk'e, Cumhuriyete, CHP'ye ve İnkılaplara Bakış

Derginin bütün sayıları incelendiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ten çok az bahsedilmiştir. Bu anlatımlarda ise mukaddesatçı tarih anlatımının emareleri görülmektedir. Fakat Atatürk'ün şahsı eleştirilirken temkinli bir muhalif dil kullanılmıştır. Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da İstiklal Harbi'ni başlattığına değinilmiş, 25 yıllık süreç içerisinde de bütün İslam ülkelerinde batılılaşmanın hız kazandığı öne sürülmüştür. Bu batılılaşmada Türkiye'nin de olduğu söylenmiş; halifenin hudut dışına çıkarılması ve laiklikle ilgili kanunun kabul edilmesi örnekleri verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye için pek çok sahada iyilikler yaptığı söylenmesine rağmen kendisi için mevki temin ettiği yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı inkılapların

⁵⁷ Mustafa Şentürk, "Musa Cârullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: "Tarihü'l-Kur'ân Ve'l-Mesâhif" Adlı Eseri Bağlamında", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 48, 2012, 257-258.

⁵⁸ Ahmet Kanlıdere, "Musa Cârullah", *DİA*, Cilt 31, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 214-215.

⁵⁹ Mahmut Cevdet, "Hoş Geldiniz", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 5, 17 Eylül 1947, 72.

⁶⁰ Mahmut Cevdet, "Yanlış Düşünceler", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 9, Şubat 1948, 131.

⁶¹ Gürsel Aytac, "Türkiye'de Edebi Çeviri Etkinliği", Ed. Öner Yağcı, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 347-349.

⁶² İbrahim Sezer, "Din Propagandası", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 6, 1 Ekim 1947, 86.

Müslümanların dini hislerini incittiğinin altı çizilmiştir. Devletin bazı yüksek şahsiyetlerinin, Müslümanların manevi kıymetlerine karşı az hürmet eden, patavatsızlıklarda bulunulduğundan yakınılmıştır. Bu durumun Müslüman ülkelerin Türkiye'ye karşı olan sevgisini azalttığından ve Türkiye'nin manevi nüfuzuna zarar verdiği vurgulanmıştır.⁶³

Dergide, Atatürk'ün şahsına karşı temkinli bir muhalif dil kullanılırken, bu üslubun İnönü'nü karşısında terkedildiği görülür. İkinci Abdülhamid'in Şerrü'l Halefine⁶⁴ başlıklı bir şiir kaleme alınarak, İnönü'nün ağır bir şekilde eleştirilir:

Sana ey gözleri kör, kendi sağır çingene taç
Hep açız, söylüyorum hancısı aç, yolcusu aç
Ne? Silinmiş mi fazilet, yüreğinden duygu
Batı ahlakına baştanbaşa uymuş mu Doğu
Aç kalınmışsa ne var? Ülke sürünmüşse ne gam?
Yine sen keyfine bak, zevkine, aldırma Paşam
Bilirim sence masal Tanrı, ibadette günah
Ölmeden bulmayacaksın, göreceksin iflah
Türk'e kurmuşsa sefalet yolu üstünde pusu
Ona yetmez mi -bulunmazsa bir ekmek- iki su
Devletin malı denizdir yemeyenler ne olur
Olamaz gözdelerinden bu muhakkak duyulur

...

Okların saçma, bütün gözdelerin oklara yay
Köleyiz hep sana milletçe, hemen ülke saray
Bu ölüm okları saplandı derinden derine
Milletin kalbine saplandı, gören gözlerine
Rüzgarın perdesi yurdumda uzun bir feryat
Kaplamaş ufkumu baştan başa bir kanlı kanat
Dedemin türbesi çiğnendi; ne korkunç eyvah!
Çiğneyen nefesine tapmış da sayılmıştı ilah.

...

Sanki geçmişte ne var? Her ne ki geçmişi bırak
Hepsi boş ülkülerin, dehre uyup zevkine bak
Yeni mabuda, yalan perdeli kıymetlere tap
Dayanan sırtına destek görünen yerlere tap....

Şiire bakıldığında daha başlığından itibaren Doğan Güneş'in de diğer İslamcılarda olduğu gibi anti CHP algısının, İnönü özelinde, hiddetli bir şekilde olumsuz olarak beyitlere dökülmüş halidir. Yazar artık İnönü eleştirisi yapmamış, onu tahkir ve tezyif ederek, sınırları hayli zorlamıştır. Daha önce örtük olarak eleştirilen İnönü'nün, artık bu şiirle tedrici bir biçimde yerildiği görülmektedir.

Doğan Güneş Dergisi'nde, politik bir dille kaleme alınan, İki Devir Arasında Mukayese adlı yazıda II. Abdülhamit devriyle CHP dönemi kıyaslamaya çalışılmış ve bir örnek üzerinden bu durum net bir şekilde verilmiştir:

"Çok şiddetli bir kış olmuştu. Karlar insan boyunu aşmış, sokak kapıları ardına, kardan, buzdan setler meydana gelmişti. O zaman kömürcüler fırsat bu fırsat diye kömürün kara okkasını 10 paradan 20 paraya çıkarmışlardı. Bu haber yıldırım hızıyla suretiyle saraya aksederek, II. Abdülhamit'i heyecana düşürmüştü. Rahmetli hünkar, derhal harekete geçerek sağa sola emirler yağdırmaya başlamıştı. Bir iki saat geçmeden bütün kömürcü dükkanı ve mağazalara el konulmuş, mühürlenmiş bulunuyordu. Ertesi gün sabahtan itibaren bütün kömürcü dükkânlarından hükümet eli ile her eve ikişer çuval kömür ve bir koyun budu ihsanı şahne dağıtılmıştı. Bu fıkrayı dinlerken, ister istemez İkinci Dünya Harbi'nin birinci yılında, odunların İstanbul'da,

⁶³ "İslamiyet'in Çehreleri", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 3, 3 Eylül 1947, 43.

⁶⁴ Memduh Siret, "İkinci Abdülhamid'in Şerrü'l Halefine", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 8, Aralık 1947, 128.

ansızın 3 liradan 6 liraya çıktığını ve belediyenin bu fiyat yükselmesini nasıl hararetle bir lisanla müdafaa ettiğini, fakir fukaranın sızılıtlarına nasıl kulak tıkadığını hatırlamaya koyuldular. Kim bilir belki de yavruları o gün tarih dersinde CHP Cumhuriyetinin iyilikleri ve İstibdat devrini kötülükleri hakkında üstelik bir sürü masal dinlemişlerdi.”⁶⁵

Burada da CHP karşıtı tavır sergilemiştir. Daha ilginç olanı ise derginin, istibdat devrinden *mesut günler* olarak bahsetmesidir. Geçmişe özlem duyulmuş, hikayeye bu özlem meşrulaştırılmış ve meşrulaştırılan döneme mesut günler denilerek, nostaljik çıkarım yapılmıştır.

Derginin bütün sayıları göz önünde tutulduğunda Tek Parti Dönemi'ne ağır eleştiriler getirilmesine rağmen, bu eleştirilerde ağırlıklı olarak İnönü dönemine atıf yapılmıştır. Burada şu akla gelmektedir: Atatürk'ün direkt olarak eleştirmekten çekinilmesidir. Bundan dolayı tezyif ve tahkirler daha çok kendi dönemlerindeki İnönü CHP'sine olmuştur.

Dergide, CHP düşmanlığı, ağırlıklı olarak CHP ilkeleri üzerinden verilmiştir. “Siyasi bir intihar” başlıklı yazıda CHP ağır bir şekilde eleştirilmiştir. CHP'nin tereddidi ettiği ve bütün tereddidi eden cihazlar gibi bütününün hayatını kurtarmak için ortadan çekilip silinmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁶ Derginin bu söylemi dönemine göre oldukça radikaldir. Derginin, çok partili yaşama geçildikten sonra yaşanan yumuşak ortamı radikal ve cesur söylemlerle abartılı ifadeler kullandığı söylenebilir. Benzer söylemlere dönemin diğer İslamcı yayınlarında rastlanmaması ve Doğan Güneş'in CHP ile polemige girmeye çalışması şaşırtıcıdır.

Dergide, CHP'nin altı ilkedden hiçbirine uygun olmadığı örneklerle açıklanmıştır. Cumhuriyetçilik ilkesi için, demokrasi vazifesini bugüne kadar başaramamış ve fert veya zümre istibdadı yerine amme hâkimiyetini ikame edememiştir denilmiştir. Hala bir zümre altında ıstırap çekiyoruz diye CHP kastedilerek, adı var ama kendi olmayan ilkenin uygulanmadığından şikâyet edilmiştir. CHP'nin halkçı da olmadığı; milletvekillerinin nahiye ve köylere kadar gidip, halkın derdini dinlemekten ve ihtiyaçlarını incelemekten istinkâf edip tenezzül etmedikleri örneği üzerinden anlatılmıştır. Devlet adına girilen her iktisadi işin sonucunda hazineden çok büyük israfa yol açtığı belirtilerek; yerli mallar hikâyesiyle pek çok CHP gözdesinin milleti değil de kendi cebini düşündüğü örneği verilerek, CHP'nin devletçi de olmadığı anlatılmıştır. Türk milliyetçiliğinin iki umdesi olduğu biri lisan ötekinin ise tarih olduğu belirtilmiştir. Türk lisanının karıştırılarak, uydurmaların katıldığı ve artık öz Türk çocuklarının bile Türkçeyi anlamadığı söylenmiştir. Tarihe gelince de maziye hakaret edilerek büyük kahramanlara sövüldüğü belirtilmiştir. 25 yılda tarih ders kitaplarının renkten renge girdiği ve Türk düşmanlarının bile tarihe bu kadar hakaret etmediği vurgulanmıştır. Buna dayanarak CHP'nin milliyetçi de olmadığı ifade edilmiştir. CHP'nin laiklik nazariyesinin ya körü körüne ya da su-i niyetle göstererek taklit ettiği ve mabetlerimizde Allah-u Ekber denmesini yasaklayarak Türkçe olan Tanrı ismini laik olduğu için uygulamaya koyduğu belirtilmiştir. Yüz senedir beri yapılan inkılapların gayesi keyfi idareden ve cehaletten kurtarmaktır. Fakat 25 senedir, eski istibdat idaresinden biraz daha şiddetli bir idarenin olduğu söylenmiştir. CHP'nin inkılaplarla alay etti denilerek CHP'nin inkılapçı da olmadığı dile getirilmiştir. ⁶⁷ Derginin 25 yılı ısrarla vurgulaması, Tek Parti Dönemi'nde yaşanan gelişmelere dönük olaylara atıf yapmak içindir. Böylece Doğan Güneş'in de diğer İslamcı dergiler gibi CHP eleştirisi üzerinden örtük olarak Cumhuriyet eleştirilmiş ve alternatif bir tarih kurgusu oluşturmaya çalışmıştır. Dergi CHP düşmanlığından dolayı yukarıda II. Abdülhamit devrindeki istibdat dönemini, mesut günler olarak ifade etmiş ve CHP yönetiminden daha iyi olduğuna gönderme yapmasına rağmen; burada ise istibdat idaresinin kötü olduğunu kabul etmiş ve CHP'nin istibdat idaresinden daha sert olduğu vurgulanmıştır. Dergi yazdıklarıyla tenakuza düşmüştür.

“Alçak” başlığıyla kaleme alınan yazıda anti CHP düşmanlığının farklı meseleler altında devam ettirildiği görülmektedir. Yazıya daha başlar başlamaz CHP ve Bolşeviklerin vatan ve milleti sattığına dair alametler sıralanır. Bir avuç mülteci Müslüman ve Türk kardeşlerimizin⁶⁸ (Başbakan Şükrü) Saraçoğlu tarafından Moskof'a teslim edildiği ve İnönü'nün de bunu tasdik ettiği belirtilerek, böyle bir şeyin nasıl kabul edildiğinden yakınılmıştır. Ayrıca yazıda Köy Enstitüleri'ne dair bazı iddialarda bulunulmuştur. Köy Enstitüler, Bolşevik

⁶⁵ “İki Devir Arasında Mukayese”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 154.

⁶⁶ “Siyasi Bir İntihar”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 8, Aralık 1947, 127.

⁶⁷ “Siyasi Bir İntihar”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 8, Aralık 1947, 116.

⁶⁸ Yazıda açık bir şekilde belirtilmemiş ama burada tarihte Boraltan Köprüsü Katliamı ya da Boraltan Faciası diye bilinen ve Türkiye'ye sığınan 195 Azerbaycan kökenli kişilerin Sovyet askerlerine teslim edilerek, anında kurşuna dizilmesi olayına atıf yapıldığını söylemek mümkündür. Detaylı bilgi için Bkz. İsmail Köse, “Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 93, 2016, 149-186.

ocağına benzetilmiş ve burada aile, millet, tarih, ahlak ve mukaddes düşmanlığı aşılandığı söylenmiştir. Daha da ileriye gidilerek buraların, Bolşeviklerin Türkiye’de ileri karakolları olduğunun altı çizilmiştir. Köy Enstitüleri’nin MEB. Bakanı Hasan Ali Yücel zamanında açıldığından dolayı⁶⁹, o suçlanmış ve ihanet etmekle itham edilmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in Bolşeviklerin kulu ve kölesi mevkiinde olduğunun altı çizilmiştir. Bütün bunların arkasında ise CHP’nin *mülevves yüzünün* olduğu söylenmiştir.⁷⁰

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Köy Enstitüleri üzerinden hedef alınmıştır. O, Türkiye’nin geleceğini, tarihini, milli bünyemizi ve milli kıymetleri bilmemekle itham edilmiştir. Böyle birinin bu görevde bulunmasından duyulan üzüntü dile getirilmiştir. O, sefih ve cahil biri olarak da nitelendirilmiştir. 35 bin öğretmen ve milyonlarca talebenin nefret ettiği ve Türk milletinin de lanet ettiği Hasan Ali Yücel’den hesap sorulması istenilmiştir. Bu adamın elini kolunu sallayarak daha fazla aramızda gezmesine daha ne kadar dayanacağız denilerek, onun şahsı üzerinden polemige devam edilmiştir.⁷¹ Bu eleştirilere bakılarak Köy Enstitüleri’nin, dönemin dindar kesimi üzerinde derin izler bıraktığını söylemek mümkündür.

4. Derginin Din Eğitime Bakışı

Cumhuriyet Halk Partisi’nin 7. Olağan Kurultayı, 17 Kasım 1947 tarihinde Ankara Halkevi salonunda toplanmıştır.⁷² Kurultayda konuşulup tartışılan en önemli meselelerden birisi din eğitimiyle ilgili olmuştur. İmam hatip okullarıyla bir ilahiyat fakültesinin açılması konusu da gündeme alınmıştır.⁷³ Nihayetinde, ilgili komisyon; *“İmam-Hatip Okullarından başka, bir de yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İslam İlahiyat Fakültesi kurulması lüzumlu görülmüş ve kabul edilmiştir”* diyerek, bir tavsiye sunmuştur.⁷⁴ Dergi, bu meseleyi gündeme getirerek, TBMM’de kabul edilen bir kanunla, bir İlahiyat Fakültesi’yle Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı imam-hatip mektebinin kurulmasının kabul edildiğini yazmıştır. Dergide, her ne kadar bu kanun kabul edilse de gerçekleşmeyeceğini belirten söylemler vardır. Bu durum, tatbikata geçildiği zaman gösterilecek iyi niyete bağlıdır, yaşayan görür denilerek ifade edilmiştir.⁷⁵

CHP Milletvekili İbrahim Arvas, Meclis’e, 1948 tarihinin Ocak ayında, CHP’li 20 milletvekili adına; bir İlahiyat Fakültesi’yle İmam-hatip okullarının yeniden açılması hakkında kanun tasarısı vermiştir.⁷⁶ Arvas, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu’na, niçin vermiş olduğu yasa teklifinin meclis gündemine alınmadığına dair sözlü bir soru önergesi vermiştir. Banguoğlu ise bu soru önergesini şu sözlerle cevaplamıştır:

“Efendim Van Milletvekili arkadaşımız İbrahim Arvas’ın ileri sürdükleri Türk- İslam İlahiyat Fakültesi açılması hakkındaki kanunu tasarısı skolastik bir zihniyetin ifadesidir. İmam- Hatip Okulları ile din dersi okutulması konusundaki kanun teklifleri de aynı konuda Ortaçağ zihniyetinin gereğidir. Biz modern ve çağdaş bir devlet kurduk artık bu gibi zihniyetlerin bizde yeri olmamalıdır. Dolayısıyla kendilerine şunu ifade etmek isterim ki biz bu okulları açamayız. İslam enstitülerini fakültelerini açamayız... İmam-Hatip Okullarını da açamayız. Okullarda din dersleri okutamayız. Bu böyle biline.”⁷⁷

Banguoğlu’nun hem bu cümlelerinden hem de başka bir konuda sarf ettiği sözlerinden dolayı, Doğan Güneş Dergisi’nin Tenkit ve Tahlil bölümünce şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.⁷⁸

“Banguoğlu”na diye başlık konulan bu eleştiri yazısına, sizin ve partinizin zerre kadar namusunuz, bir damla şerefimiz ve izzeti nefsiniz varsa, şu yazdıklarımıza cevap veriniz diyerek başlanmıştır. CHP döneminin, 1000 yıllık Müslüman Türk tarihinin en karanlık günleri olarak anılacağı belirtilerek, sizin gibi hatiplerin 25 senedir

⁶⁹ Meclisten, Köy Enstitüleri’nin kurulmasına dair kanun 17 Nisan 1940 tarihinde geçmiştir. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, 17 Nisan 1940, 70-99. O dönem Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel olduğu için, dergide hedef alınmıştır.

⁷⁰ “Alçak”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 146.

⁷¹ Mahmud Cevdet, “Türk Milletinin Değeri”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 151

⁷² “Kurultay İnönü’nün Nutku ile Açıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Kasım 1947, 1; “CHP Kurultayı İnönü’nün Nutku ile Açıldı”, *Son Posta Gazetesi*, 18 Kasım 1947, 1.

⁷³ Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, Güz 2012, 127,130.

⁷⁴ İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1964, 62-64.

⁷⁵ “Bizde Din Öğretimi”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 153.

⁷⁶ Jaschke Gotthard, *Yeni Türkiye’de İslamlik*, Çev. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972, 76.

⁷⁷ Zeynep Nevzatoglu, *Basında Din Eğitimi-Öğretimi Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 53.

⁷⁸ İbrahim Sezer, “Banguoğlu’na”, *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 157-159.

böyle ötüp durduğunu görmekteyiz denilmiştir. Banguoğlu'na; bir komisyon teşkil edilmiş, raportörlüğüne de siz getirilmişsiniz, bu kadar açık hakikatleri Türk milletinin karşısında inkar etmeye utanmıyor musunuz? Türkiye'de inkılaplar gerçekleştirilmeden önce Ortaçağ taassubu vardı diyorsunuz. 25 senedir, tarihimize, kahramanlarımıza, dilimize yaptığınız hakaretler yetmez gibi şimdi de Türk ve İslam tarihine yapılan hizmetleri inkar ediyorsunuz diyerek sorular sorulmuştur. Hatta 1923-1948 arasında geçen 25 yıllık dönem çok sık dile getirilmiş ve bu dönem milli musibet devri olarak adlandırılmıştır.⁷⁹ Aynı söylemlerin sadece Doğan Güneş'te değil dönemin diğer İslamcı dergilerinde de yer bulduğunu söylemek mümkündür. Yayımlanma tarihleri aynı ay olan Selamet Dergisi'nde de Banguoğlu'nun bu tavrına dair yapılan eleştiriler, ilgili sayılarda detaylı biçimde ele alınmıştır.⁸⁰

Doğan Güneş'in sayıları incelendiğinde, özellikle okullarda verilmesi gereken din eğitimi meselesiyle çok ilgilenmediği görülmüştür. Dergi, toplumu din nokta-i nazarından eğitmeyi kendisine misyon edindiği için bu mesele üzerinde çok eğilmediği söylenebilir.

5. Derginin Müslüman Ülkelere Bakışı

Türkiye'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra İslam ülkeleriyle ilgili yazıların ve çalışmaların sayısında hayli artış görülür. İslamcı-milliyetçi dergiler, İslam âlemi analizleri yaparak, Müslümanların bir ve beraber olması fikrini birlikteliği fikrinin tekrar ön plana taşımışlardır. Bu dergiler, Türkiye ve diğer İslam ülkelerinin birbirleriyle sıkı işbirliği yapmalarının yararlarına işaret etmiştir. Hem milli hem de İslami unsurların aynı potada eritilerek sömürgecilere ve komünistlere karşı bir mukavemet oluşturulacağına vurgu yapmıştır.⁸¹

Doğan Güneş Dergisi, daha ilk sayıdan itibaren sadece Türkiye'de değil dünyanın diğer yerlerinde yaşayan Müslümanlarla alakadar olmuştur. Her sayıda Haftanın Siyasi Hadise ve Hareketleri başlığı altında, genellikle yazar Muharrem Feyzi Togay tarafından, İslam coğrafyasındaki güncel gelişmeler ve meseleler hakkındaki haberlere yer verilmiştir. Dergi, Türkiye'yi, yeryüzündeki bütün Müslümanların, başı sıkışınca, koşup sığındığı, *hürriyet kabesine* benzetmiştir.⁸² Diğer üzerinde durulan bir konu ise Balkanlar olmuştur. Rusya'nın Balkanları slavlaştırmaya yönelik politikalar izlediğine dikkat çekilmeye çalışılan bir yazıda Yunan Makedonya'sı ile Yugoslavya'yı slavlaştırarak, Ege denizine inmeye ve Batı Anadolu'yu tehdit altına almak istenildiği belirtilmiştir. ABD, Rusya'nın bu planını görmüş ve BM'ye daima Balkanlarda kalacak bir heyet oluşturulmasını istemiştir. Rusya, bu kararı veto etmiştir.⁸³ Yunanistan'ın Batı Trakya'da Müslüman Türklere hala eziyet ederek tamamen imha etmesine yönelik hareketlerde bulunduğu belirtilmiştir. TBMM'ye bir çağrı yaparak, Yunanistan'ın Lozan Muahedesi 'ne aykırı hareket ettiklerine dair protesto etmesi istenilmiştir.⁸⁴

Bunun dışında şu başlıklarla Müslüman dünyasına ait bilgiler verilmiştir: Irak'ta Dini Eğitim⁸⁵, Irak Halkını Tanıyalım⁸⁶, Bugünkü Endonezya Ne Haldedir...⁸⁷ Bazı sayılarda da dünyada yaşayan Müslümanlara ait bilgiler Haftanın Siyasi Hadise ve Hareketleri bölüm başlığı altında değil İslam Âleminde Akisler bölümünde verilmiştir. 7. sayısı buna örnektir. Bu başlık altında, derginin tüm sayıları içinde Müslüman ülkelere dair en detaylı malumat verilmiştir. Âliye'de Arap Devletleri Murahhasları, Lübnan, Suriye, Merakiş (Merakeş), Batı Trablus, Pakistan hakkında bilgiler verilmiştir.⁸⁸ Derginin, İslam ülkeleri hakkında haberlere yer vermesi yönüyle, diğer İslamcı dergilerle de ortak noktasının bulunduğu söylenebilir.

Doğan Güneş Dergisi, 1947-1948 tarihleri arasında yayımlanmıştır. 1947'de ise Hindistan ve Pakistan bağımsızlıklarını kazanmıştır. Fakat o tarihten itibaren iki ülke arasında Keşmir'in kime ait olduğu meselesine dair silahlı mücadele başlamıştır. Dergide bu meseleye ehemmiyet verilmiş ve Keşmir özelinde Pakistan haklı bulunmuştur. Pakistan'ın haklı görülmesinde tabi olarak Müslüman olmasının etkisi olduğu söylenebilir.

⁷⁹ İbrahim Sezer, "Banguoğlu'na", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 10, Mart 1948, 157-158.

⁸⁰ Sadık Albayrak, *Şeriat'ten Laikliğe Türkiye'de İslamcılık Batıcılık Mücadelesi*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1997, 268-270.

⁸¹ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 1995, 186.

⁸² "Türkiye, Yekpare Türklük Ailesinin Malıdır", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 6, 1 Ekim 1947, 82.

⁸³ Muharrem Fevzi Togay, "Balkanları Slavlaştırmak Teşebbüsü", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 1, 16 Ağustos 1947, 4.

⁸⁴ "Yürekler Acısı", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 2, 27 Ağustos 1947, 4,13.

⁸⁵ "Irak'ta Dini Eğitim", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 4, 10 Eylül 1947, 52.

⁸⁶ Mahmut Cevdet, "Irak Halkını Tanıyalım", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 4, 10 Eylül Ağustos 1947, 60,63-64.

⁸⁷ "Bugünkü Endonezya Ne Haldedir", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 5, 17 Eylül 1947, 67.

⁸⁸ "İslam Âleminde Akisler", *Doğan Güneş Dergisi*, Sayı 7, 1947, 100,108,112.

Sonuç

Doğan Güneş, bir İslamcı dergidir. Dergi, ağırlıklı olarak geleneksel bir tutum sergilemiştir. Hemen hemen her sayısında Mustafa Sabri Efendi'nin eserlerinden tercüme yapılmış, İslam alimi Musa Cârullah'ın Türkiye'de gazetecilere verdiği demecin eleştirilmesi ve camilerde hoparlör uygulamasına karşı çıkılması vb. gibi durumlar geleneksel olduğuna örnektir. Doğan Güneş, üzerinde belirtildiği gibi dini, siyasi, ahlaki, ilmi ve edebi bir dergi olduğu görülmüştür. Bütün Müslümanlara hitap etmeyi ilk sayısından itibaren amaçladığını söylemesine rağmen bunun böyle olmadığı görülür. Fakat dergi her sayısında belirttikleri kurallara uymuş ve Haftanın Siyasi Hadise ve Hareketleri başlığı altında bütün dünyada yaşayan Müslümanlara dair haberler yapmıştır. Hatta Türkiye, yeryüzündeki bütün Müslümanların, başı sıkışınca, koşup sığındığı, "hürriyet kabesi"ne benzetilerek, İslam dünyasının başı konumunda görülmüştür.

Derginin içinde her sayıda farklı bölümlere yer verilse de; Haftanın İlhamı, Heyecan Dalgaları, Batı Felsefesi Çıgırları, İslamiyet'in Çehreleri, Gaybın Anahtarları, Tenkit ve Tahlil gibi bölümler derginin her sayısında yer alan sabit bölümler olmuştur. Batı Felsefesi Çıgırları başlığı altında önemli filozoflardan ve eserlerinden bahsedilmesi, dönemine göre oldukça önemli bir gelişmedir. Derginin toplumsal konulara duyarlı olduğu görülür. Özellikle Türk toplumunda baş gösteren komünizme tehdidine karşı ağır eleştiriler yapılarak, halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Komünizm, düşman olarak görülmüş, halkın bu düşmana karşı hep birlikte mücadele etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Fakat dergide görülen önemli bir eksiklik de kadına yönelik hiçbir yazının olmamasıdır.

İslamcılık, her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde kurucu rolü oynamamışsa da 1945'ten sonra yaygınlaşan İslami dergiler, görünür alanda olmayan İslamcılığı tekrar görünür hale getirmişlerdir. Hatta örtük olarak iktidarı eleştirmişler ama temkini de elden bırakmamışlardır. Bu tutum Doğan Güneş'te de görülür. Dergide CHP eleştirisi yapılmış fakat direk CHP'nin kendisi değil 6 okun yanlış manada kullanıldığına dair söylem geliştirilmiştir. Bunun dışında laiklik söyleminin ne anlama geldiğine ve Türkiye'de nasıl anlaşıldığına dair kafa yorulmuştur.

Derginin siyasetçileri eleştirmesi ve radikal söylemler geliştirmesinde, 1947 Kurultay'ı sonrasında dini alanda yaşanan hoşgörünün büyük etkisi vardır. Derginin, bazı anlatımlarında mukaddesatçı tarih anlatımının emareleri görülmektedir. Cumhuriyete ve inkılaplara karşı eleştirel bir dil kullanılmasına rağmen, mesafeli ve temkinli bir duruş sergilenmiştir. Toplumdan çekinildiği için Atatürk'ü aşırı eleştirmekten çekinildiği göze çarpmaktadır. Atatürk'ün şahsı eleştirilirken temkinli bir muhalif dil kullanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da İstiklal Harbi'ni başlattığına değinilmiş; onun Türkiye için pek çok sahada iyilikler yaptığı söylenmesine rağmen kendisi için mevki temin ettiği yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı inkılapların Müslümanların dini hislerini incittiğinin altı çizilmiştir. Atatürk'e karşı gösterilen bu temkinli eleştiri, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye karşı gösterilmemiş, o aşırı şekilde tezyif ve tahkir edilmiştir.

Böyle bir dergide, İslamcı olarak bilinen ve toplum nezdinde saygı duyulan pek çok kişinin dolaylı veya direkt eleştirilmesi dikkat çekmektedir. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, Selamet Dergisi başyazarı Ömer Rıza Doğrul ve İslam alimi Musa Cârullah bunlardan bazılarıdır. Dergide 1945 yılından sonra yaşanan din ve vicdan özgürlüğüne dair gelişmelerin verdiği rahatlık açık şekilde görülür. Bu nedenle dergi ne iktidarın etkisine girmeye çalışmış ne de iktidar baskısından korkmuştur. Dolaylı ve direkt olarak hem siyasetçiler hem de dini kişiler eleştirilmekten çekinilmemiştir. Hatta bunlar hakkında ileri giden sözler sarf edilerek sınırlar zorlanmıştır. Zira dergi her ne kadar sınırları zorlasa ve siyasete dâhil olsa da toplumda dini ve milli bilincin oluşmasında büyük gayret sarf ettiği söylenebilir.

Bütün bunlara rağmen derginin başyazarı Mahmud Cevdet Sezer, 30 yıl sonra bir anısında; Doğan Güneş'i, ülkenin dinen sancılı süreçler yaşadığı dönemde çıkardıklarını fakat 10 sayı sonra kapandığından bahsederek, halkın okumadığından yakınmıştır. Her ne olursa olsun, II. Dünya Savaşı'ndan sonra çıkan Doğan Güneş, 1950 sonrası İslamcı hafızanın temellerini meydana getiren yapı taşlarından biri olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Resmi Yayınlar

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi.

Telif Eserler

Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çev. Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Albayrak, Sadık. *Şeriat'ten Laikliğe Türkiye'de İslamcılık Batıcılık Mücadelesi*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1997.

Arvas, İbrahim. *Tarihi Hakikatler*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1962.

Aytaç, Gürsel. "Türkiye'de Edebi Çeviri Etkinliği". Ed. Öner Yağcı. *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 347-349.

Çetintaş, Ahmet. "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 11, Sayı 56, 2018. 311-354.

Duman, Doğan. "Türkiye'de İslamcı Yayıncılık". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt II, Sayı 4, 1994. 77-94.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-3*. 6. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

Erken Mehmet. "1923-1960 Yılları Arası Türkiye'de İslami Yayıncılık", *"İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*. Ed. Lütfi Sunar. Cilt 1. Limit Ofset, 2018. 29-50.

Gotthard, Jaschke. *Yeni Türkiye'de İslamlik*. çev. Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.

Göküş, Şeref. "II. Meşrutiyet Dönemi İslamcı Çizgideki Süreli Yayınlarda Aile ve Çocuk Eğitimi". *Artuklu Akademi*. Cilt 7, Sayı 4, 2020. 99-124.

Gülalp, Haldun. "Modernization Policies and Islamist Politics in Turkey", In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Edited by Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba, Publications on the Near East, Seattle: University of Washington Press, 1997, 52-63.

Kara, İsmail. *İslamcılarının Siyasi Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. Cilt I. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Karaman, Hayreddin. *İki Din Mazlumu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Kılıç, Selami. *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1998.

Koloğlu, Orhan. *Türk Çağdaşlaşması 1919-1938 İslâm'a Etki İslâm'dan Tepki*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1995.

Koroğlu, Ahmet. "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinde Okumak", *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitlenme*. Ed. Vahdettin Işık, Ahmet Koroğlu ve Yusuf Enes Sezgin. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016. 5-40.

Köse, İsmail, "Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt 32. Sayı 93. 2016. 149-186.

Meşe, Ertuğrul. "1960 Öncesi Dergilerde Antikomünizm", *"İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*. Ed. Lütfi Sunar, Cilt II, Limit Ofset, 2018, 323-349.

Mozaffari, Mehdi. "What Is Islamism? History and Definition of a Concept". *Totalitarian Movements and Political Religions*. 8(1). Mart 2007, 17-33.

Nevzatoğlu, Zeynep. *Basında Din Eğitimi-Öğretimi Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2006.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Öz, Asım, "Hassas Bir Muhalefet Politikası Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler". *"İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*. Ed. Lütfi Sunar, Cilt II, Limit Ofset. 2018, 5-99.

Özdemir, Elif Gül. *Türkiye'de İslamcı Dergilerde İhvan-ı Müslimin Hareketinin Algılanış Biçimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Çorum, 2022.

Safa, Peyami. *Türk İnkılabına Bakışlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.

Sarıkoyuncu, Ali. "Şeyhülislâm Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkıpları Karşıtı Tutum ve Davranışları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt 8. 1997. 788-812.

Sitembölükbaşı, Şaban. *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkışafı (1950-1960)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 1995.

Şentürk, Mustafa. "Mûsâ Cârullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: "Tarîhu'l-Kur'ân Ve'l-Mesâhıf" Adlı Eseri Bağlamında". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 48. 2012, 257-268.

Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Uzun, Hakan, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XII/25. Güz 2012, 101-139.

Yalçı, Abdurrahman. "Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında İslamcılık Tartışmaları". *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 8/16. 2021, 513-535.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Doğan Güneş

Selamet

Serdengeçti

Son Posta

Ansiklopediler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İnternet Kaynakları

<https://katalog.idp.org.tr/dergiler/13/dogan-gunes> Erişim 19.05.2023

<https://katalog.idp.org.tr/dergiler/28/serdengecti> Erişim 18.08.2023

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 72 (2023), s. 287-304.

Geliş/Received: 30.08.2023

Kabul/Accepted: 13.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1352693

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ATATÜRK DÖNEMİNDE MİLLİ BAYRAM KUTLAMALARINDA SİNEMA: ANKARA ÖRNEĞİ

CINEMA IN NATIONAL DAY CELEBRATIONS IN THE PERIOD OF ATATURK: THE CASE OF ANKARA

MERYEM ORAKÇI*

ÖZ

Atatürk döneminde önem verilen ve gelişmesi istenen alanlardan biri sinema olmuş ve sinema yeni rejimin ve devrimlerin yerleştirilmesinin bir aracı olarak görülmüştür. Film izleyicisi olmak için okuma yazma bilmek gerekmemesi, eğitimsiz kitlelere de ulaşabilmesi sinemayı ön plana çıkarmıştır. Diğer yandan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Mücadele'nin önemli dönüm noktaları milli bayram olarak kabul edilmiş ve bu bayramların kutlanması birçok yönden bir fırsat olarak görülmüştür. Milli bayramlarda ortak acılardan geçildiği ve ortak bir mücadele yürütüldüğü vurgulanarak, milli birlik ve beraberlik hissini yerleşmesi istenmiştir. Yine bu günler vesilesiyle halkın kaynaşması ve bayramların her kesim tarafından benimsenmesi hedeflenmiştir. Başkent Ankara'da büyük kutlama törenlerinin organize edildiği Atatürk döneminde, imkanlar dahilinde sinema da kutlama programlarına dahil edilmiştir. Özellikle Millî Mücadele dönemine, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimine yönelik çekilen sayılı filmin, bayramlarda daha kalabalık bir kitleye ulaşması istenmiştir. Bu amaç özellikle Ankara Halkevinin sinema faaliyetiyle hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada milli bayram kutlamalarında; Ankara sinemaları ve Halkevinde gösterilen filmler ve hazırlanan özel programların yanı sıra kutlamaların filme alınması gibi farklı yönlerden sinemanın rolü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Atatürk Dönemi, Halkevi, Milli Bayram, Sinema.

ABSTRACT

Cinema was one of the areas that were given importance and wanted to be developed during the Atatürk period, and cinema was seen as a tool for the establishment of the new regime and revolutions. The fact that it is not necessary to know how to read and write to be a movie audience and that it can reach uneducated audiences has brought cinema to the fore. On the other hand, in the Republic of Turkey, which was established after the War of Independence, the important turning points of the National Struggle were accepted as national holidays and the celebration of these holidays was seen as an opportunity in many ways. It was emphasized that common pains were passed and a common struggle was carried out during national holidays, and the feeling of national unity and solidarity was desired to be established. Again, on the occasion of these days, it is aimed to bring people from all classes together and to adopt the holidays by all classes. During the Atatürk period, when great celebration ceremonies were organized in the capital Ankara, cinema was included in the celebration programs within the possibilities. Particularly during the National Struggle period and the development of the Republic of Turkey, it was requested that the limited number of films made reach a larger audience during the holidays. This aim has been tried to be realized especially with the cinema activity of Ankara People's House. In this study, the role of cinema in different aspects such as the films shown in Ankara cinemas and the People's House and the special programs prepared in the national holiday celebrations, as well as the filming of the celebrations, are discussed.

Keywords: Ankara, Atatürk Period, Cinema, National Holiday, People's House.

* Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, orakci@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2264-6032.

Extended Abstract

The concept of National Holiday was born with the concepts of nationalism and nation state. Holidays, which are intended to keep national consciousness and common memory alive, gave their first examples during the Second Constitutional Period. In the period of the Republic of Turkey, which was established after the National Struggle, a new historical and national consciousness was born. National holidays played an important role in feeding this consciousness, and 19 May, 23 April, 30 August and 29 October, which were the turning points of the War of Independence, were accepted as national holidays. Great celebrations were organized to make these days happen with enthusiasm and with the participation of people from all social classes.

On the other hand, cinema, which is seen as a means of entertainment, was accepted as an effective way to educate the public and place the revolutions made during the Atatürk period. The fact that it is not necessary to know how to read and write to be a cinema audience has brought cinema to the fore, and cinema has been seen as an effective tool in reaching people who are past school age. In this direction, cinema was also used in national holidays where people from all social classes came together. It is aimed to raise the national feelings of the people with the films about the War of Independence or the works that the young republic has accomplished in a short time.

In this study, the role of cinema in the national holiday celebrations in the Atatürk period will be discussed. Since the ceremonies attended by state officials and foreign guests, especially President Atatürk, were held in the capital Ankara, the celebrations in Ankara were larger than in other cities. Cinema was also included in the detailed programs from time to time. Even from this period, the tradition of making the cinema a part of the celebrations on national holidays has emerged. Movies with the phrase "in honor of the feast" were shown in Ankara cinemas, and the cinemas started to make special holiday programs. Especially after the forming of the Ankara People's House, the free and open-air screenings reached large audiences.

At the same time, the celebrations in Ankara were filmed in some years. At this point, Ankara People's House has undertaken an important task. Ankara People's House, which was the central People's House because it was in the capital, made cinema studies and primarily screened the national holidays in Ankara. Films shot in Anatolia were shown in People's Houses in order to convey the message of how strong and developed the Republic of Turkey was all over the country. Cooperation has also been made with foreign filmmakers to produce more professional films that show Turkey's development and the point it has reached. In the study, two films shot jointly with Soviet filmmakers were mentioned and these films were again brought to the public during national holidays.

However, despite being the capital city, Ankara was behind Istanbul in terms of movie theater and technical facilities. In Ankara, where there were only two cinemas and People's House cinema, the desired level of efficiency could not be obtained from the cinema. However, despite all the inadequacies, cinema has managed to turn into a celebration practice.

In our study, research works dealing with cinema studies during the Atatürk period and annual activity booklets of the People's House, including cinema data, were used. Certainly, the press of the period, which conveyed the programs of the movie theaters and the holiday celebrations in a lively way, was the most important source.

Giriş

Milli bayramlar, Fransız ihtilaliyle birlikte doğmuş, ihtilalin gerçekleştiği gün 14 Temmuz 1790'dan itibaren kutlanmıştır.¹ Bu bayram, Fransız İhtilalinin etkisiyle parçalanan imparatorluklardan doğan ulus devletler için bir emsal teşkil etmiştir. Ortak geçmişi, bağımsızlık mücadelesini milletin hafızasında canlı tutmak için, her ulus devlette, tarihin dönüm noktaları milli bayram olarak kutlanmaya başlamıştır. Sadece bir zümreye değil, milletin tümüne ait olan milli bayramlar, milletin ortak hafızasını canlandırarak milli birlik ve beraberliğin oluşmasını besleyen önemli unsurlardan biri olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde kabul edilen ilk milli bayram 23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) ilan edilen II. Meşrutiyet olmuştur. Bu olaydan birkaç ay sonra bayram olarak kutlanması mecliste gündeme gelmiştir. Görüşmeler sonucunda, 5 Temmuz 1909'da "Her Sene 10 Temmuz tarihinin Ayad-ı Resmiye-i Osmaniyyeden Addine Dair Kanun" hazırlanmış ve 1909'dan itibaren II. Meşrutiyetin ilan edildiği 10 Temmuz günü milli bayram kabul edilmiştir.² Bu bayramla birlikte, Osmanlı Devleti'nde milli bayram olgusu doğmuş, resmi dairelerin tatil olması ve bayraklarla donatılması, gece aydınlatma yapılması gibi kutlama pratikleri ilk defa ortaya çıkmıştır.³

Osmanlı'da başlayan milli bayram geleneği Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, hatta üniter yapıda bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçek anlamını bulmuştur.⁴ Millî Mücadelenin dönüm noktaları, Cumhuriyetin ilk yıllarında meclis tarafından milli bayram kabul edilerek kutlanmaya başlamıştır. Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan tarihi, diğerlerinden farklı olarak henüz Milli Mücadele devam ederken, 23 Nisan 1921'de milli bayram olmuştur.⁵ 23 Nisan'ın bir çocuk bayramına dönüşmesi Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu gerçekleşmiştir. 23 Nisan'daki kutlamalarda savaşta ebeveynlerini kaybetmiş kimsesiz çocuklar için yardım toplanmış ve çocuklar tarafından cemiyet yararına satış yapılmıştır. Çocukların ön plana çıkması üzerine 23 Nisan, 1925 yılında "Çocuk Günü", 1926'dan itibaren ise "Çocuk Bayramı" olarak adlandırılmıştır.⁶ 1929'da "Çocuk Haftası" adıyla çeşitli etkinliklerle 23-29 Nisan arasında kutlanmıştır.⁷ 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul edilen "Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" ile 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü "Ulusal Egemenlik Bayramı" adını almıştır.⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği 30 Ağustos 1922'de gerçekleşen Başkomutan Meydan Muharebesi, ilk olarak iki yıl sonra 30 Ağustos 1924'te kutlanmıştır.⁹ Dolayısıyla önce gayri resmi olarak kutlanan 30 Ağustos tarihi, 1 Nisan 1926'da çıkarılan kanunla "Zafer Bayramı" kabul edilmiştir.¹⁰ Diğer yandan 1925 yılında kurulan Tayyare Cemiyeti, 30 Ağustos'u takip eden 31 Ağustos gününü "Tayyare Bayramı" kabul etmiştir. Ancak yapılan değişikliklerle savaş uçaklarının önemini topluma anlatmak ve tanıtmak için Zafer Bayramı ile aynı gün kutlanmaya başlamıştır. Bundan dolayı 30 Ağustos "Zafer ve Tayyare Bayramı" olarak adlandırılmıştır. Fakat

¹ Ahmet İlyas, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 16, Güz 2018, 202.

² Bengül Salman Polat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 2007, 28. Aynı günlerde mecliste Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun da kutlanması tartışılmış ancak resmi olarak bayram kabul edilmemiştir. Buna rağmen 1913 yılından itibaren Türk Ocağı ve aydınlar öncülüğünde 30 Aralık tarihi İstiklal-i Osmani olarak kutlanmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Uzun, "Türk Yurdu'nda 1913 Yılı İstiklal-i Osmani Günü Kutlamaları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:1 (Mart 2009), 128-141.

³ Filiz Çolak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da Milli Bayram Tartışmaları", *Osmanlı İstanbul'u V- V. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürcan, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018, 803.

⁴ Kadri Unat, "Türk Devrimi'nin Görsel Sunumu: Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü Afişleri", *13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Tarih Araştırmaları*, Ed. Nevim Tüzün, Ankara: İKSAD Yayınevi, 2021, 215-217.

⁵ Salman Polat, *Milli Bayram Olgusu*, 41.

⁶ Mücahit Özçelik, "23 Nisan Çocuk Bayramı'nın Ortaya Çıkışı ve 1922-1929 Yılları Arasında 23 Nisan Kutlamaları", *Gazi Akademik Bakış*, Yıl: 2011, Cilt:5, Sayı: 9, 266.

⁷ Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyet Türkiyesi'nin İlk Çocuk Haftası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 75, Yıl: 2009, 472.

⁸ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502739.pdf (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023.)

⁹ İlk kutlamada Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanımla birlikte katıldığı büyük bir program yapılmış ve Meçhul Asker Abidesi ve heykelinin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 12, Sayı: 16, Bahar 2014, 89-114.

¹⁰ Vehbi Tanfer, "Atatürk'ün Türk Milleti'ne Armağan Ettiği Bayramlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım 1997, 1050.

1935 yılında kabul edilen “Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” içerisinde 30 Ağustos, sadece Zafer Bayramı olarak yer almış ve zamanla Tayyare Bayramı olarak da kutlanması terkedilmiştir.¹¹

Türkiye'nin Cumhuriyet rejimine geçtiği 29 Ekim tarihi, tıpkı 30 Ağustos gibi resmi bayram olmadan önce 1924'te yurtiçi ve yurtdışı temsilciliklerde devlet töreniyle kutlanmıştır.¹² 1925 yılında ise “Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun” ile milli bayram olarak kabul edilmiştir.¹³

Kronolojik olarak bakıldığında Milli Mücadele dönemindeki ilk önemli gelişme, Atatürk'ün de Nutuk'ta giriş yaptığı tarih olan 19 Mayıs 1919'dur. Ancak 19 Mayıs tarihi, Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen milli bayramların aksine önce yerel düzeyde kutlanmaya başlamıştır. Atatürk'ün Samsun'a çıktığı günü 1926 yılında “Gazi Günü” adıyla önce Samsun halkı kutlamış, ancak bu mahalli bayramın ulusal bir bayrama dönüşmesini istemişlerdir.¹⁴ Bununla ilgili bir sonraki gelişme 1935 yılında İstanbul Amatör Futbol Ligi takımlarından Güneş Kulübü'nün 19 Mayıs'ın “Atatürk Günü” olarak kutlanması teklifi olmuştur. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı bu teklifi karara bağlamış ve ilk olarak 1935 yılında yurt çapında kutlamalar gerçekleşmiştir.¹⁵ 1936 yılında ise Cumhuriyet Halk Fırkasına bağlı olan Türk Spor Kurumu'nun önerisiyle 19 Mayıs “Spor ve Gençlik Bayramı” olarak kabul edilmiştir.¹⁶

Diğer yandan sinema da tıpkı milli bayramlar gibi halkın milli hislerini yükseltmenin ve tarihini canlı tutmanın bir yolu olarak görülmüştür. Sinema izleyicisi olmak için eğitilmiş olmanın gerekmemesi, okuma-yazma bilmeyenlerin de bu sanatı algılayabilmesi, sinemanın önemli bir propaganda aracı olarak ön plana çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyetin ilk zamanlarından itibaren yaşanan toprak kayıpları, savaşlar, iç ve dış sorunlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni milli birlik ve beraberliği vurgulayan propaganda araçlarına yöneltmiştir.¹⁷ Böylece sinemanın halk üzerindeki etkisi, İttihat ve Terakki'yle birlikte fark edilmiş ve bundan faydalanmaya yönelik ilk adımlar atılmıştır.

Milli bayramlar ve sinema gibi ayrı iki konuda Osmanlı döneminde atılan adımlar, Cumhuriyet döneminde ileriye taşınmış, her ikisinin de ulus-devlet inşasında halk üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilmiştir. Atatürk döneminde milli bayramların coşkuyla ve her kesimden halkın katılımıyla gerçekleşmesi için büyük kutlamalar organize edilirken, Milli Mücadele dönemine veya genç cumhuriyetin kısa zamanda başardığı işlere yönelik gösterilen filmlerle halkın milli duygularını yükseltmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada Atatürk dönemindeki milli bayram kutlamalarında sinemanın rolü Ankara özelinde ele alınacaktır. Başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere, devlet yetkililerinin, yabancı misafirlerin katıldığı törenler başkent Ankara'da yapıldığı için, Ankara'daki kutlamalar diğer şehirlere göre daha büyük olmuştur. Bu dönemde teknik imkanlar doğrultusunda sinemanın kutlama programlarının bir parçası haline dönüşmeye başlaması ve Ankara'daki büyük kutlamaların filme alınması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler makalemizde dönemin basını, Ankara Halkevi'nin sinemayı da içeren yıllık faaliyet kitapçıkları ve araştırma eserler ışığında ele alınacaktır.

İttihat ve Terakki'den Atatürk Dönemine Türk Sineması ve Sinemaya Bakış

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim vatandaşların çektiği belge filmlerle ilk örneklerini veren sinemanın, halkı etkileme ve propaganda gücü erken bir dönemde keşfedilmiştir. Osmanlı Donanmasını güçlendirmek amacıyla kurulmuş bir yardım cemiyeti olan Donanma Cemiyeti 1909 yılında sinemaya yönelmiş ve milli duyguları yükseltme amacıyla askeri belge filmler çekmiştir.¹⁸ I. Dünya Savaşı öncesinde sinema, İttihat ve Terakki liderlerinin dikkatini çekmiş, sinemanın propaganda amacıyla kullanılması için harekete geçilmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar tarafından Yeşilköy'e yapılan Ayastefanos Anıtı, halka yapılan çağrı sonucu

¹¹ Yücel Öztürk, “30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar”, *History Studies*, Volume 10, Issue 9, December 2018, 233.

¹² Tanfer, “Atatürk'ün Türk Milleti'ne Armağan Ettiği Bayramlar”, 1051.

¹³ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300628.pdf. Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2023.

¹⁴ Dursun Ali Akbulut, “Samsun'un “Gazi Günü” Ya da 19 Mayıs”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 33, 1995, 775.

¹⁵ Hakan Uzun, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, 111.

¹⁶ Uzun, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram”, 112.

¹⁷ Özde Çelikkemel-Thomen, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda”, *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*, vol.2, June 2010, 2.

¹⁸ Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, 82.

askeri birliklerle beraber yıkılmış ve İttihat ve Terakki'nin isteğiyle yedek subay Fuat Uzkınay tarafından filme alınmıştır.¹⁹ Aynı yıl Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'ya yaptığı bir seyahatte ordu içerisinde bir sinema dairesi olduğunu görmüş ve Osmanlı ordusu içinde de kurulması için emir vermiştir. 1915 yılında kurulan Merkez Ordu Sinema Dairesi; cephelerdeki birliklerin durumu ve askeri manevralar gibi orduyla ilgili aktüel filmler yapmıştır.²⁰ Ancak yine de sinemadan propaganda açısından istenilen düzeyde faydalanılamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde Türk sineması yarı askeri cemiyetlerin yapım faaliyetleriyle gelişme göstermiş, ilk kurmaca Türk filmleri Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve ardından Malul Gaziler Cemiyeti tarafından çekilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin sinema aletlerini alan Malul Gaziler Cemiyeti, işgallere karşı düzenlenen protestoları da filme almıştır.²¹ Mütareke döneminde Türk sineması adına önemli bir gelişme yaşanmış, ilk özel yerli film yapım şirketi kurulmuştur. Kemal ve Şakir (Seden) kardeşler tarafından kurulan Kemal Film, Millî Mücadele'nin son safhasına dair belge filmler çekmesinin yanı sıra 1922-1924 yılları arasında Muhsin Ertuğrul yönetmenliğinde altı kurmaca film yapmıştır.²² Bunlardan biri Halide Edip Hanım'ın romanından uyarlanan *Ateşten Gömlek* filmi olmuştur. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından millî duyguların yüksek olduğu bir dönemde çekilen film, Millî Mücadele'yi konu alması ve Müslüman-Türk kadının beyaz perdede görünmesi gibi açılardan birçok ilki barındırmıştır.

Kemal Film'in 1925'te film yapımını bırakması üzerine 1929'a kadar Türkiye'de yerli film yapılmamıştır. 1929'da Türkiye'nin ikinci yerli film yapım şirketi olan İpek Film kurulmuş ve yine Muhsin Ertuğrul yönetmenliğinde 1928-1938 yılları arasında 10 film çekilmiştir. İpek Filmle birlikte önemli bir gelişme yaşanmış ve Türkiye'de sesli sinemaya geçilmiştir. Bu gelişme özellikle sinemanın, okuma yazma bilmeyen ve dolayısıyla filmlerdeki ara yazıları okuyamayan kitleye ulaşmasında faydalı olmuştur. 1932'de İstanbul'da sesli film stüdyosunun kurulmasının ardından tamamı yerli sesli filmler yapılmıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye'de sinema, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında askeri cemiyetler ve özel teşebbüslerle gelişmiştir. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, sinemanın eğitim ve yapılan devrimlerin yerleştirilmesinde fayda sağlayacağına inanmış, sinemanın gücünün farkında olmuşlardır. Atatürk döneminde sıkça vurgulanan "halk terbiyesi" idealinin araçlarından biri de sinema olarak görülmüştür. *"Memleketin şive, mezhep ve medeniyet itibarıyla birçok parçalara ayrılan zümrelerini bir içtimai vücut ve millet haline yoğurma, fertlerin düşünüş, duyuş ve isteyişini bütün milletin mefkuresine uygun bir tarzda işleyerek ruhu yetiştirme* olarak tanımlanan²³ halk terbiyesi için sadece okullar yetersiz kalmış, özellikle yetişkinler için okul dışı yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur:

"Filmin hakiki vazifesi ucuz eğlenceden ziyade ucuz terbiye ve tedristir. Sesli filmin icadından sonra bu sahada hudutsuz imkanlarla karşı karşıya bulunuyoruz. Yeni bir sanat karşımıza çıkıyor. Bunun bedii kaideleri henüz yazılmamış olmakla beraber tedris vasıtası olmak hususundaki kudreti fevkaladedir. Film ile büyük kütleleri terbiye mümkündür. O laboratuvarlarda ve tabiatta güçlük ve seyrek yapılabilen tecrübeleri önümüze koyuyor. Tetkik ve tespit vazifesine kusursuz olarak ifa ve istenildiği kadar tekrar ediyor. Bir aletin pek karışık olan yapılışını, bulaşık hastalıkların yayılışını, uzak memleketlerin güzelliklerini istediğimiz yerde ve istediğimiz zaman gösterebiliyoruz. Millî kıyafetleri tabii ve tarihi hatıraları istikbal için kurtarıyor. Harpleri, inkılap hadiselerini, merasimi film canlandırıyor."²⁴

Sinema, 1 Kasım 1928'de gerçekleştirilen Harf Devrimi'nin yerleştirilmesinin vasıtalarından biri olarak da görülmüş ve bu devrimin başarısındaki payı bazı milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Harf Devriminden yaklaşık iki hafta sonra İstanbul'da bulunan film şirketlerinin sahipleri Milli Eğitim Bakanlığı'na geçiş sürecinde ellerindeki Arap alfabeli altyazılı filmleri göstermelerinin bir mahzuru olup olmadığını sormuşlardır. Maddi gerekçeler ve kısa sürede yeni Türk harfli altyazılı filmler hazırlamalarının zor olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, bu konuda taviz verilmeyeceğini ve Arap alfabeli filmlerin gösterilmesinin kesinlikle yasak olduğu cevabını vermiştir.²⁵ Bu yazışmadan iki yıl sonra eski İstanbul Milletvekili

¹⁹ Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2013, 51.

²⁰ Yalçın Lüleci "Merkez Ordu Sinema Dairesi Nedir? Devlet Bu Daireyi Neden Kurmuş ve Sonrasında Neden Kapanmıştır?", *40 Soruda Türk Sineması*, Hazırlayan: Mesut Bostan, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018, 32.

²¹ Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1960, 234.

²² Rekin Teksoy, *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2005, 472.

²³ Hamit Zübeyr, "Halk Terbiyesi Vasıtaları", *Ülkü*, sayı 2, 152.

²⁴ Hamit Zübeyr, "Halk Terbiyesi Vasıtaları", 158.

²⁵ Serdar Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaseti*, İstanbul: Elips Yayınları, 2005, 32.

Süreyya İlmen, sinemaların bir eğlence yeri gibi görülmesinin yanlış olduğunu belirtmiş ve yeni harflerle hazırlanan filmlerin basından daha ziyade halkı eğittiğini dile getirmiştir:

“Tiyatro ve sinemaların alemlerine medeniyete bilhassa halkın terbiyeyi içtimaiyesine ve tehzihi ahlakına ettikleri hizmet gayri kabili inkardır. Maarife ettikleri hizmet ise pek büyüktür. Bu husus son harf inkılabımızda sinemalarımızın matbuattan ziyade hizmetleri sebkat etmiştir. Gazetelerimizin yevmiye kırk elli bin kariine mukabil sinemalarımız Umum Türkiye’de en aşağı yevmiye yarım milyon halka yeni harflerin okunmasını öğrenmişlerdir... Binaenaleyh tiyatro ve sinemalar maarifin bir şubesi addedilerek maarife edilen muavenet kadar tiyatro ve sinemalara muavenet etmek farzdır.”²⁶

İlmen tarafından Harf Devrimin yerleştirilmesinde sinemanın rolü bu sözlerle ortaya konulmuştur. Atatürk döneminde sinemanın eğitici tarafının kullanılmasına bir diğer örnek, Cumhuriyetin 10. yılında Ankara’dan Samsun’a giden Seyyar Terbiye Sergisi’dir. 6 kişilik ekiple yola çıkan trende Başmüfettiş Doktor Celal Bey, Sadri Ertem, Maarif Vekaleti Mektepler Müzesi Müdürü İsmail Hakkı Bey ve Umumi Müfettiş Reşat Şemseddin Bey yer almış ve bu isimler gittikleri yerlerde uzmanlık alanlarında halkı bilgilendirmişlerdir.²⁷ Sergi Kırıkkale, Yerköy, Fakılı, Kayseri, Sarioğlan, Şarkışla, Sivas, Yıldızeli, Zile, Turhal, Amasya, Havza, Ladik, Kavak ve Samsun olmak üzere 15 noktada durmuştur. Bu istasyonlarda yeni eğitim teknikleri tanıtılmış, konferanslar verilmiştir. Öğretmenler dışında halka da demiryolu politikası, laiklik gibi konularda meraklarını giderecek konuşmalar yapılmıştır. Sergi sırasında on binden fazla kitap ücretsiz dağıtılmıştır. Ancak okuma-yazma bilmeyen halkın da bu sergiden faydalanabilmesi için sinemaya başvurulmuştur. Uğranan yerlerin coğrafi durumuna, geçim kaynaklarına göre bilgilendirici filmler gösterilmiş; sulak bölgelerde sudan faydalanma yolları, ormanlık yerlerde ise ormanların korunmasına dair filmler sunulmuştur.²⁸ 45 gün faaliyet gösteren sergi 10 binden fazla kişiye ulaşmıştır.²⁹

Cumhuriyet Halk Fırkasının 9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde gerçekleşen Dördüncü Büyük Kurultayında sinemayla ilgili olarak önemli bir karar alınmıştır. Parti programınının 51. maddesinde radyonun milletin kültürel ve siyasal eğitimi için değerli bir araç olduğu belirtilmiş ve kuvvetli verici istasyonların kurulması kararı alınmıştır. Radyonun ardından sinemaya geçilmiş ve *sinemanın ulusa faydalı olmasının iş edileceği* ifade edilmiştir.³⁰ Alınan bu kararı *Ulus* gazetesindeki köşesinde değerlendiren Yaşar Nabi Nayır, sinemanın kültürden az pay almış vatandaşlar için, okul, gazete ve kitabın yapamayacağı kadar büyük işler başardığını yazmış ve kurultayda alınan bu kararı isabetli bulmuştur. Bu kararla birlikte halka aşılacak istenen bilincin, hoparlör ve beyaz perde yoluyla iletileceğini belirtmiştir. Ancak Nayır’a göre, sinema işleri radyoya göre daha büyük zorluklar içermektedir. Çünkü film ihtiyacımızı kendi stüdyolarımızda karşılamak mümkün değildir. Bundan dolayı öncelikli olarak yapılması gereken, dışarıdan alınan filmleri prensipler ve sanat değeri açısından kontrolden geçirmektir. Aynı zamanda yabancı filmler kadar ilgi görececek Türk filmlerinin yapılması ve bunların sayısının her yıl çoğalması için çalışılması gerekmektedir.³¹ Gerçekten de sinema alanındaki tüm gelişmelere rağmen, Türkiye’de halka sunulması istenen tarzda film yapımı faaliyeti sınırlı kalmıştır.

Atatürk döneminde sinemanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri de sıkça tartışma konusu olmuştur. Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin kurucusu ve başkanı ve Kırklareli Milletvekili olan Fuat Umay; 1926, 1928 ve 1935 yıllarında çocukların sinemaya girişlerinin kısıtlanmasıyla ilgili yasa önerisi vermiştir.³² Fuat Umay’ın teklifleri yasaya dönüşmemiş, ancak 1937’de başta çocuklar gözetilerek bir başka kanun çıkarılmıştır. 10 Şubat 1937 tarihinde TBMM tarafından “Öğretici ve Teknik Filimler Hakkında Kanun” kabul edilmiş ve bu kanunla sinemalarda esas filminden sonra teknik veya öğretici bir filmin gösterilmesi zorunlu olmuştur.³³ Bu kanuna uymayan sinema sahiplerine verilecek ceza da kanunla belirlenmiştir. Devlet tarafından halkın teknik bilgilerini yükseltmesi

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 24, Yirmi ikinci in’ikat, Sıra No: 36, 1.

²⁷ “Seyyar Terbiye Sergisi Samsun’dan Geçerken”, *Akşam*, 19 Haziran 1933, 10.

²⁸ “Seyyar Terbiye Sergisi”, *Hakimiyet-i Milliyet*, 7 Haziran 1933, 6.

²⁹ “Seyyar Terbiye Sergisi Faaliyetine Nihayet Verdi”, *Son Posta*, 5 Haziran 1933, 8.

³⁰ C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, 83.

³¹ Yaşar Nabi Nayır, “Düşünüşler: Parti Programında Kültür İşleri”, *Ulus*, 17 Mayıs 1935, 4.

³² Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde*, s.130. Ayrıca bkz: Serdar Öztürk, “Sinemanın Çocuklar üzerindeki Etkileri: Dr. Fuat Umay Bey’in Yasa Teklifleri Çerçevesindeki Tartışmalar (1926-1941)”, *Kültür ve İletişim*, 2004, 7 (1), 49-70.

³³ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703122.pdf. Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2023.

amacıyla teknik filmler getirilmiş, sinemaların yanı sıra Halkevleri'ne verilen bu filmler seyyar makinelerle kasaba ve köylere ulaştırılmıştır.³⁴

Cumhurbaşkanı Atatürk de sinemanın sağlayacağı faydaları her fırsatta dile getirmiş ve toplumun eğitilmesinde önemli bir işlevinin olduğunu vurgulamıştır. Atatürk, Türkiye'de sinemaya gereken önemin verilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek, barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetlerinin veçesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımalarını temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz.*³⁵

Atatürk, Türkiye'de sinema alanındaki özel teşebbüslerin gelişimini sağlayacak bazı önemli adımlar atmıştır. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce kadınların da erkeklerle beraber sinemada film izlemelerinin yolunu açmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1923'te İzmir'de Ankara Sinemasını işleten Cemil Filmer'in sinemasına misafir olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın sinemaya geleceğini öğrenen İzmirli sokakları doldurmuştur. Çoğunluğu kadın olan vatandaşların arasından sinemaya giren Mustafa Kemal Paşa, sinema salonunda sadece erkeklerin bulunduğunu kadınların yalnızca salı günleri özel bir matine gelebildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine yaverine dışarıya çıkarak kadınları da sinemaya davet etmelerini istemiştir. Böylece ilk defa Şubat 1923'te kadın ve erkekler birlikte film izlemişlerdir.³⁶ Atatürk'ün emriyle yaşanan bir başka gelişme, 1932 yılında gerçekleşmiştir. Atatürk, Opera Sinemasında sinemacıların dertlerini dinlemiş ve sinema sahiplerinden yüzde 33'lük vergiden dolayı, sinema salonlarının boş olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, halkın sinemadan yararlanması ve sinemacılığın gelişmesi için vergilerin düşürülmesi emrini vermiştir. Bu emirle vergiler yüzde 10'a indirilmiştir.³⁷

İleride bahsedileceği üzere Milli Mücadele'yi konu alan az sayıda film olması; bazı milli bayramlarda halka sunulacak milli filmlerin bulunamamasına ve özel programlar yapılamamasına yol açmıştır. Bu eksikliğin bilincinde olan Atatürk, Milli Mücadele dönemini anlatan filmleri desteklemiş hatta oyuncu olarak yer almıştır. Bunlardan biri, 1932 yılında Muhsin Ertuğrul yönetmenliğinde çekilen ve Milli Mücadele'yi konu alan *Bir Millet Uyanıyor* filmidir. Filmin senaryosu Nizamettin Nazif'in aynı adlı esere dayanmıştır. Senaryoyu inceleyen Atatürk, hikâyeyi beğenmiş ve gerektiği takdirde kendisinin de rol alacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Çankaya Köşkü'nde çekimler yapılmıştır. Atatürk, TBMM'de yaptığı bir konuşmayı o günkü kıyafetlerini giyerek kamera önünde tekrarlamıştır.³⁸ *Zafer Yollarında* Atatürk'ün kendi isteğiyle rol almak istediği bir başka film olmuştur. Fuat Uzkınay, 1922'de Büyük Taaruz'dan İzmir'in kurtuluşuna kadar dört kısımlık bir film çekmiştir. Bazı komutanların çekim sırasında emirlerindeki askerleri seferber ettiği *Zafer Yollarında* filmi³⁹, 1930'larda tekrar ele alınmış ve genişletilmiştir. 1934'te bu filmi izleyen Atatürk, filmi yeterli bulmamış ve bir komisyon film üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Filmin durumunu soran Atatürk'e, kendisinin bulunduğu sahnelerin fotoğraflardan oluştuğu cevabı verilmiştir. Bunun üzerine Atatürk kendisinin memnuniyetle bu filmde rol alabileceğini söylemiş hatta bunu "milli bir vazife" olarak gördüğünü dile getirmiştir.⁴⁰ Ancak sağlığının bozulması üzerine bu tasarı hayata geçmemiştir.

³⁴ "Yeni Bir Kanun", *Ulus*, 19 Sonkanun 1936, 3.

³⁵ Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*, İstanbul: Dizi Yayınları, 1970, 3. Aynı zamanda Atatürk bir izleyici olarak da sinemayı yakından takip etmiştir. Zaman zaman Ankara ve İstanbul sinemalarında kendisine ayrılan localarda yeni gösterime giren filmleri izlemiştir. 19 Mayıs 1931'de Yeni Sinemada Charlie Chaplin'in *Şehir Işıkları* filmi izleyen Mustafa Kemal Paşa, filmi çok beğenmiş ve bütünlüğünün bozulmaması için ara verilmesini istememiştir. Salondan çıkarken beraberinde bulunanlara Charlie Chaplin gibi sinemacıların dünyanın büyük adamları olduğunu ve insanlığın ilerlemesine yardımcı olduklarını söylemiştir. Ali Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, 67.

³⁶ Cemil Filmer, *Hatıralar*, İstanbul: Emek Matbaacılık, 1994, 125-126.

³⁷ Cemil Filmer, sinemacılıktan vazgeçmek üzereyken bu vergi indirimiyle birlikte kazançlı bir dönem başladığını yazmaktadır. Devam eden iki yıl içerisinde sinemasının yanındaki hani, iki ev ve büyük bir arsa alabildiğini belirtmiştir. Filmer, *Hatıralar*, 150.

³⁸ Mustafa Gökmen, *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*, İstanbul: Denetim Ajans, 1989, 45.

³⁹ Güvemli, *Sinema Tarihi*, 238.

⁴⁰ "Ben hayattayım, Milli Mücadeleye ait bütün evrakım, kılıcam, çizmem halihazırda mevcut olduğuna göre çağırıldığınızda bana düşen vazifeyi yapmadım mı? Böyle bir teklif karşısında kalsam, memnuniyetle kabul eder, bir artist gibi filmde rol alırım hatıraları canlandırırım. Bu milli bir vazifedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını ispat etmek hatıra bırakmak ancak bu filmle mümkün olacaktır.", Esra Biryıldız, "Atatürk ve Sinema", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 7, Temmuz 1994, 252.

Atatürk Döneminde Ankara Sinemaları ve Milli Bayram Programlarında Sinema

Atatürk döneminde Ankara'daki milli bayram kutlamalarında sinemanın rolü, Ankara'nın sahip olduğu imkanlar doğrultusunda gelişmiştir. Cumhuriyet döneminde, Osmanlı döneminden gelen gelenekle sinemanın başkenti İstanbul olmaya devam etmiştir. Cumhuriyet yıllarında kurulan film yapım dağıtım şirketlerinin İstanbul'da faaliyet göstermelerinin yanı sıra İstanbul sinema salonu sayısı açısından da üstün bir konumda olmuştur. Dolayısıyla başkent Ankara'da film gösterecek sinema salonu konusunda sıkıntı yaşanmıştır.

Ankara sinemalarının tarihçelerine bakıldığında, Ankara'nın ilk sinemasının Birinci Meclisin karşısında bulunan Millet Bahçesi'nde yer alan Milli Bahçe Türk Şirketi Sinema ve Tiyatrosu olduğu görülmektedir.⁴¹ 1924'te *Sinema Yıldızı* dergisinde Nureddin İbrahim tarafından kaleme alınan bir yazıya göre, Ahmet Hilmi Bey'in sahibi olduğu sinema Mimar Vedat Tek'in eseridir. Nureddin İbrahim, sinema ve tiyatro binasının oldukça şık olduğunu, tavanda Türk tarzı süslemeler bulunduğunu yazmaktadır. Müzik, İstanbul'un birinci sınıf sinemaları derecesinde olduğundan, halkın çoğu müzik dinlemek için gelmektedir. Ancak Nureddin İbrahim, Ankara yerlilerinin sinemaya ilgi göstermediklerini, sinemaya gelenlerin İstanbullular olduklarını ve İstanbulluların hiçbir filmi kaçırmadıklarını yazmıştır.⁴² Yazıya göre 1924'te Ankara'nın ikinci sineması Cebeci civarında bulunan Karacabey Hamamı sinemasıdır. Ancak fotoğrafçı Mahir Bey ve ortaklarının idare ettiği sinemada gösterilen filmlerin, diğer sinemadaki gibi ilgi çekici olmadığını ifade etmiştir.⁴³

1926 yılında Ankara'da üç sinema daha açılmıştır. Bunlardan ilki Mart 1926'da faaliyete başlayan Türk (Ocağı) Sinemasıdır.⁴⁴ Ancak 1930'lar boyunca Ankara'nın sinema ihtiyacını karşılayacak olan sinemalar takip eden aylarda art arda açılan Yeni Sinema ve Kulüp Sineması olmuştur. Yeni Sinema, Anafartalar Caddesinde Taşhan'ın yanında bulunan iki katlı binada 23 Mayıs 1926'da açılmıştır.⁴⁵ 16 Ağustos 1929'da Yeni Sinemada büyük bir yangın çıkmış ve bina ahşap olduğundan yangın kısa sürede büyümüştür.⁴⁶ Yeni Sinemanın sahipleri İş bankasından yüklü bir kredi alarak açtıkları sinemayı bu yangının ardından işletememiş ve borçlarına karşılık İş bankasına bırakmışlardır. İş bankası 1932 yılında Ankara Sinema İşleri Limited Şirketi'ni kurmuş ve Yeni Sinema ile birlikte bahsedilecek olan Kulüp (Halk) Sineması ve Sus Sinemasını bünyesinde toplamıştır.⁴⁷ Dönemin tanıkları Ankara'nın en lüks sineması olarak adlandırdıkları Yeni Sinemada film seyretmenin bir seçkinlik göstergesi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Yeni Sinema, 1929'daki yangının ardından betonarme olarak inşa edilmiş ve Ankara gazetelerine yangın tehlikesine karşı tercih edilmesi gereken sinemanın Yeni Sinema olduğuna dair ilanlar verilmiştir.⁴⁹ Yeni sinemada, sinema dışında da programlar yapılmıştır. Bunlardan biri Ankara Palas'ta uzun süre sahne alan Rus dansçı Valeria Ellanskala'nın sinema programına ilaveten Yeni Sinemada da yer almasıdır.⁵⁰ Yine Ankara'da tiyatro salonu sıkıntısı yaşandığından İstanbul'dan gelen tiyatro kumpanyaları da Yeni Sinemada sahne almıştır. 14 Nisan 1937-16 Nisan 1937 tarihleri arasında İstanbul Şehir Tiyatrosunun temsililerine ilgi çok büyük olmuş, hatta izdiham yaşanmıştır.⁵¹ Yeni sinemada daha çok orijinal dilinde Fransız filmleri gösterilmiştir.

Yeni Sinemadan bir ay sonra⁵² Ulus'ta bulunan Tabarin Bar'ın yanında Kulüp Sineması açılmıştır.⁵³ Sinemanın 1931-1932 yıllarında müdürlüğünü, daha sonra Ankara Halkevinde sinema memuru olacak olan Kenan Bey (Erginsoy) yapmıştır.⁵⁴ Kulüp Sinemasıyla birlikte Ankara'da sinema yayıncılığı başlamış, 1927'de bir bülten

⁴¹ Necati Tonga, "Cumhuriyet Ankarası'nın Devraldığı Edebi Miras: Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Ankara'daki Edebiyat Hayatı ve Edebiyat Mahfilleri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 204, 2 (2), 198.

⁴² Nureddin İbrahim, "Ankara'da Sinema Hayatı", *Sinema Yıldızı*, 13 Temmuz 1340, Birinci Sene, Numara 4, 15.

⁴³ Nureddin İbrahim, Ankara'da Sinema Hayatı, 15.

⁴⁴ Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, 62.

⁴⁵ Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, 63.

⁴⁶ "Ankara'da Yangın- Yeni Sinema ve bar yandı", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1929, 1.

⁴⁷ https://yavuziscen.blogspot.com/2021/05/blog-post_73.html. Erişim Tarihi 7 Ağustos 2023.

⁴⁸ İnal Karagözoğlu, *Ankara'da Sinemalar Vardı*, İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2004, 14.

⁴⁹ "Hayatını yangından çiğerlerini teneffüs edilmiş pis havadan korumak isteyenler Yeni Sinemaya gitmelidirler. Çünkü: 1- Yeni Sinema binası kamilen betonarmedir. Binaenaleyh yangın tehlikesi yoktur. 2- Elektrikle müteharrik tecdidi hava makinelerile mücehhezdir. Her zaman içerideki hava değiştirilir". Bkz. *Hakimiyeti Milliye*, 4 Mayıs 1931, 6.

⁵⁰ *Ulus*, 24 Mart 1937, 8.

⁵¹ "Baba Temsili için sayın halka ilan", *Ulus*, 14 Nisan 1937, 3.

⁵² Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, 64.

⁵³ Karagözoğlu, *Ankara'da Sinemalar Vardı*, 14.

⁵⁴ T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 384-1625-2, (9.07.1941).

şeklinde *Kulüp Sineması Dergisi*,⁵⁵ 1935 yılında ise gelecek filmlerin tanıtıldığı ve sinemaya dair duyuruların paylaşıldığı *Sinema Alemi* dergisi haftada iki kez yayımlanmaya başlamıştır.⁵⁶ Eylül 1936'da sinemanın ismi değişmiş ve Halk Sineması olmuştur. Yeni Sinemaya göre daha ucuz olması ve Türkçe filmler göstermesi nedeniyle Ankara halkı tarafından daha çok tercih edilmiştir. Bundan dolayı sinemanın çok ucuz seanslarının çocukları devamsızlığa sevk ettiği doğrultusunda eleştiriler olmuştur.⁵⁷

Atatürk döneminde Ankara'da açılan son sinema Sus Sineması olmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumuna ait olan Çocuk Kurumu Sineması 20 Nisan 1938'de Ankara Sinema İşleri Limited Şirketi'ne kiralanmış⁵⁸ ve böylece şirketin sinema sayısı üçe çıkmıştır. Daha çok aile filmlerinin gösterildiği Sus Sineması⁵⁹, 28 Ekim 1938'de açılmıştır. Sinemada gösterime giren ilk film Shirley Temple'ın *Radjo Kraliçesi* filmi olmuştur.⁶⁰

Bunların dışında Ankara'da genellikle Haziran-Ekim ayları arasında yazlık sinemalar da faaliyet göstermiştir. Atatürk dönemindeki yazlık sinemalardan bazıları şunlardır: Şehir Bahçesi Yazlık Sineması, Yazlık Sakarya Sineması, Yeni Doğan Aile Bahçesi Sineması, Tan Sineması, Halkevi Açık Hava Sineması.⁶¹

Atatürk döneminde başkent Ankara'da sinema alanında birtakım gelişmeler olmasına rağmen, yine de İstanbul'la kıyaslanamayacak durumda olduğu görülmektedir. 1931 yılında İstanbul'da 35 sinema varken, Ankara'da 1920'lerin başından beri açılan sinemalardan sadece Yeni Sinema ve Kulüp Sineması kalmıştır.⁶² Dolayısıyla Ankara'nın artan nüfusuna karşın mevcut sinemalar ihtiyacı karşılamamıştır. Bu durum aynı dönemde yayımlanan bir gazeteye şöyle yansımıştır:

“Ankaralıların en büyük derdi eğlence yerlerinin azlığı ve hemen hemen yokluğudur... Ankara'da bir Yeni ve bir de Halk sineması olmak üzere iki sinema vardır. Bu sinemalardan ikisi arasındaki mesafeyi 100-200 metre kadar bir şey ya var ya yok. Fakat bir de her gün biraz daha genişleyen Ankara'yı düşünün... her iki sinema bir şirket halinde idare edildikleri için fiyatlar kaç olursa olsun gitmeye, gösterilen filmi de ne olursa olsun görmeye mecburuz. Tıpkı aşevlerinde tabldottan alan müşteriler gibi...Evlerimiz Cebeci'de, Demirlibahçe'de bile olsa buraya gelmeye mecburuz. Hele Türkçe sözlü veya tanınmış bir artistin filmi gelirse biletler bir gün evvelden satın alınır. Telefon o gün akşama kadar işler. Odacılar, kapıcılar saatlerce sinema gişeleri önünde baylarına bilet almak için nöbet beklerler. Hemen her Cumartesi Pazar günleri Halk sinemasının önü bilet gişesinden karşı kaldırımdaki İş Bankasının önüne kadar çoluk çocuk, asker, başı bozuk doludur... bilet almak öyle her babayiğidin kârı değildir. Ailenin en iri yarısı, en çok pazusuna güvenen kimse parayı eline alır, “ya medet” diye o kalabalığın içine şöyle bir dalar...”⁶³

Dolayısıyla Ankara'da sinemanın sağladığı imkanlardan İstanbul'da olduğu gibi faydalanmak mümkün olmamıştır.

Ankara'da sinemanın milli bayram kutlamalarının bir parçasına dönüşmesi ileride bahsedileceği üzere Ankara Halkevi'nin kurulmasıyla olağan hale gelecektir. Diğer yandan bayramlarda gösterilecek milli olayları konu alan yerli filmlerin olmaması da sinemanın rolünün kısıtlı kalmasında etkili olmuştur. Bundan dolayı bayram programı yapan sinemalar, filmlerin bayram ile ilgili olmasından ziyade, seyircilerin beğenileri doğrultusunda olmasına önem vermişlerdir. Örneğin 23 Nisan 1927'de Kulüp Sinemasında bayram şerefine ibaresiyle özel bir program yapılmış ve üç film gösterilmiştir. Ancak bu filmlerin biri macera ve diğer ikisi dans sahnelerinin olduğu vurgulanan eğlence filmleridir.⁶⁴ 30 Ağustos 1927'de ise *Elektrikli Adam* isiminde bir film gösterilmiş ve bayram olduğu için akşam matinesi uzatılmıştır.⁶⁵ Aynı gün Türk Sinemasında meşhur yazar Jules Verne'nin kitabından uyarlanan *Mathias Sandorf* filmi gösterilmiştir. Filmin Zafer Bayramı münasebetiyle iki gün gösterileceği

⁵⁵ Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, 64.

⁵⁶ “Sinema Alemi”, *Sinema Alemi*, Sayı:1, 14 Eylül 1935, 1.

⁵⁷ Bu eleştirilerden biri üniversiteli bir genç tarafından *Ulus* gazetesine iletilmiştir. Bu genç, Ankara'daki Halk Sinemasının ucuz sabah seanslarını ellerinde çantalarıyla öğrencilerin doldurduğunu ifade etmiştir. Çocukların yaşlarına uygun olmayan bu filmlere giderek okullarında devamsızlık yaptıkları şikayetinde bulunmuştur. Bkz. “Halk Sineması”, *Ulus*, 17 Birinciteşrin 1936, 3.

⁵⁸ “Kiralık Sinema Binası”, *Ulus*, 20 Mart 1938, 10.

⁵⁹ Karagözoğlu, *Ankara'da Sinemalar Vardı*, 46.

⁶⁰ *Ulus*, 28 Ekim 1938, 12.

⁶¹ Sinema isimleri *Hakimiyeti Milliye* ve *Ulus* Gazetelerinden derlenmiştir.

⁶² Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde*, 89.

⁶³ “Ankara'da Eğlence Yerleri”, *Kurun*, 15 Ocak 1938, 13.

⁶⁴ *Hakimiyeti Milliye*, 23 Nisan 1927, 5.

⁶⁵ *Hakimiyeti Milliye*, 30 Ağustos 1927, 5.

duyurulmuştur.⁶⁶ Yeni Sinemada ise aynı gün Tayyare Bayramı olarak da kutlandığından, Tayyare Cemiyeti menfaatine tüm gece özel bir program yapılacağı ilan edilmiştir. Bando mızıkâ, incesaz, piyano dinletilerinden sonra 22.00'de film gösterilmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla yukarıda belirtildiği gibi Ankara sinemalarında bayramlar için özel programlar yapılmasına rağmen, doğrudan Milli Mücadeleye, Türkiye'deki gelişmelere yönelik filmler gösterilmemiştir.

Ankara'da bir milli bayramda konusunu Türk tarihinden alan bir film gösterilmesi ilk defa 30 Ağustos 1932'de gerçekleşmiştir. Filmin öncesinde Ankara'da tüm gün devam eden görkemli kutlamalar yapılmıştır. "Büyük Zafer ve Tayyare Bayramı" için şehir merkezi bayraklarla donatılmış ve özellikle Esnaflar cemiyetinin Hacıbayram caddesindeki binası çeşitli esnaf cemiyetlerinin farklı renklerdeki bayraklarıyla dikkat çekmiştir. Milli Mücadele'nin çeşitli safhalarını simgeleyen binlerce kişinin katıldığı bir alay oluşturulmuş⁶⁸ ve Millet Meclisinin alt tarafındaki meydanda hem askeri hem de bir resmi geçit yapılmıştır. Halkın oldukça ilgisini çeken ve alkışlarla izlenen geçitten sonra, akşam saatlerinde fener alayı düzenlenmiştir. Tayyare Cemiyeti tarafından şehir bahçesinde müzik, orta oyunu gibi çeşitli eğlenceleri içeren bir program düzenlenmiştir. Tüm gün süren kutlamaların ardından aynı akşam Kulüp Sinemasında film gösterimi yapılmıştır. Bu film *Çanakkale* isimli İngiliz filmidir.

Orijinal ismi *Tell England* isimli film, Türkiye'de *Çanakkale* adıyla gösterime girmiştir. Film, Çanakkale Savaşı'nı tarafsız bir gözle ele almıştır. Opera Film şirketi tarafından ithal edilen filme, Ziya Şakir tarafından bazı sahneler yazılmıştır. Ziya Şakir, Refik Kemal Arduman, Adalet Cimcoz ve Ferdi Tayfur tarafından oynanan bu kısımlar filme eklenmiştir. Bu yerli sahnelerle birlikte filmin ismi ve afiştaki Türk oyuncular filmin yerli yapım olduğu izlenimini uyandırmıştır.⁶⁹ Atatürk'ün de İstanbul'da, Opera Sinemasında izlediği film,⁷⁰ 1932 yılının Zafer Bayramı kutlamasının parçası olmuştur. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi filmin tanıtımını şu şekilde yapmıştır:

"Bugün bu gece Kulüp Sinemasında Türk'ün en büyük zaferi 30 Ağustos günü muhterem seyircilerine bir hizmette bulunmayı bir vazife telakki eden Kulüp Sineması bu şerefli günü tesit gayesiyle bütün cihanı Türk satvetine imana mecbur bırakan tarihin en şerefli sayfası Çanakkale 1914-1918 filmini takdim ediyor. Türklük için şerefli bir devreyi yaşatan bu filmi herkesin seyretmesi lazımdır."⁷¹

Görüldüğü üzere filmin tanıtımı da bir Türk filmi olduğu intibasını uyandırmaktadır. Tanıtımda filmin, dünyaya Türk'ün gücünü gösteren ve Türklüğün şerefli bir sayfası olan Çanakkale Savaşı'nı anlattığı yazılmıştır. Sinemanın da 30 Ağustos'u kutlayan halka bir "hizmet" olarak bu filmi seçtiği dile getirilmiştir.

1933 yılındaki 30 Ağustos kutlamasına bakıldığında bu defa Millî Mücadele'yi anlatan yerli bir filmin bulunduğu görülmektedir. 1932 yılında İpek Film tarafından, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun senaryosunu yazdığı ve Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Bir Millet Uyanıyor* adlı film yapılmıştır. Akbaşı cephaneliğinden Anadolu'ya silah kaçırılmasıyla başlayan filmde Mustafa Kemal Paşa otomobile binerken, İstanbul'un İtilaf askerleri tarafından işgal ve tahliyesine dair önceden alınmış görüntüler kullanılmıştır.⁷² İlk sesli Türk filmlerinden biri olan filmde, Çankaya Köşkünde Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma yaptığı bir sahne de yer almıştır. Nizamettin Nazif, filmin senaryosu için Nutuk'u ve dönemin gazetelerini incelemiş ve birçok görüşme yapmıştır. Filmde figüranlık yapanlar Kurtuluş Savaşı'na katılanlardan seçilmiştir.⁷³

Ankara'da 30 Ağustos 1933 günü bayram kutlaması sabah saatlerinde başlamıştır. 9.30'da Ankara Halkevi tarafından düzenlenen ve Milli Mücadele sırasında kadın erkek, genç yaşlı birlik olduğunu simgeleyen bir alay

⁶⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1927, 5.

⁶⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1927, 5.

⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin verdiği bilgiye göre, resmi geçidin en başında Ankara Demirciler Cemiyeti başkanı yürümüş; arkasındaki otomobilde hücum hazırlanmış vaziyette bir manga asker yer almıştır. Arkadan gelen kamyonunda bir torna tezgâhı ve önünde mermi kovani torna eden bir esnaf ve seygar bir telefon santralıyla haberleşmeyi sağlayan bir görevli bulunmuştur. Üçüncü kamyonunda eski kılıçları keserek süngü yapan üç usta, dördüncü kamyonunda demirci ve bakırcı ustaları, beşinci kamyonunda omuzlarında on beş santimlik mermiler taşıyan iki kadın, altıncı kamyonunda askerler için çamaşır diken, çorap ören yaşlı kadınlar yer almıştır. Bu kamyonu bir kağıt, çiftçilerin bulunduğu bir kamyon ve Hilal-i Ahmer'in kamyonu yer almıştır. Geçitteki son otomobilde ise Atatürk'ün büstü ile Hürriyet ve Cumhuriyeti temsil eden bir kız bulunmuştur. Bkz: "Ankara'da Zafer Bayramı", *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1932, 6.

⁶⁹ Ali Özüyar, *Gazi'nin Sineması*, 50.

⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak 1932'de filmi izlemiş ve beraberinde Recep Zühtü, Kılıç Ali, Seryaver Rüşühi, Bükreş Sefiri Hamdullah Suphi beyler ve diğer maiyeti yer almıştır. ("Gazi Hz.", *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1932, 1.)

⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1932, 8.

⁷² "Bir Millet Uyanıyor", *Vakit*, 8 Aralık 1932, 6.

⁷³ "Bir Millet Uyanıyor Filmi Nasıl Yapılıyor", *Vakit*, 25 Ağustos 1932, 7.

Samanpazarı'ndan hareket etmiştir. Hakimiyet-i Milliye meydanına gelen alay, belediye tarafından hazırlanan büyük bir çelengi Atatürk heykeline koymuş ve burada Demirciler Cemiyeti Başkanı tarafından bir konuşma yapılmıştır. Daha sonra TBMM önünden yürüyen alay, tören sahasında yerini almıştır. Binlerce kişinin katıldığı törende yapılan konuşmaların ardından düzenlenen geçit törenine iki uçak filosu eşlik etmiştir. Akşam 20.00'de ise bir fener alayı düzenlenmiş ve Ankara ışıklandırılmıştır. *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi gece yarısından sonra bile Ankara halkının sokaklarda bayramı kutlamaya devam ettiğini yazmaktadır.⁷⁴ İşte akşam saatlerinde bayram için ışıklandırılan Kulüp Sinemasında özel bir program yapılmış ve *Bir Millet Uyanıyor* filmi gösterilmiştir:

Bugün Bu Gece,
Türk filimcilik sanayiinin ilk muazzam eseri Bir Millet Uyanıyor.
Türk kahramanlığını gösterir fevkalade film,
Zafer Bayramı münasebetiyle.⁷⁵

Filmin tanıtımında filmin Türk filmi olduğu özellikle vurgulanmıştır. Film sadece 30 Ağustos akşamı değil, Zafer bayramı haftası boyunca 27-31 Ağustos tarihleri arasında gösterilmiştir. Dolayısıyla Milli Mücadele dönemini konu alan yerli yapımların çekilmesi bayram kutlamalarında sinemaların milli filmler gösterdiği özel programlar yapmasını sağlamıştır.

1937 yılındaki bayram kutlamaları öncesinde, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin gelişimini anlatan Türk-Sovyet iş birliğiyle bir film yapılmıştır. Atatürk'ün daveti üzerine Ünlü Rus yönetmen Esther Shub, 1934 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Atatürk, başarılı belgesel çalışmaları bulunan Shub'tan Türkiye'nin modernleşme aşamalarını anlatan bir belgesel çekmesini istenmiştir. Şah Rıza Pehlevi'nin 1934'teki Türkiye ziyareti gibi önemli gelişmeleri görüntüleyen Necati Kemal Çakus da çekilecek belgeselin yapımcılarından biri olarak Shub ile birlikte Anadolu'da çekimler gerçekleştirmiştir. Belgeselin iç mekân çekimleri ve Türkçe seslendirmesi Halil Kamil'in sahibi olduğu HA-KA film stüdyosunda yapılmıştır.⁷⁶ Türkiye'nin son 30 yılını eski görüntülerle birleştirerek anlatan belgesel *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* adıyla, Şubat 1937'de İstanbul'da gösterime girmiştir. Ankara'da ise resmi bayram olarak ilk defa kutlanacak olan 19 Mayıs 1937'de gösterilmiştir.

1936'da resmi bayram kabul edilen 19 Mayıs'ın, 1937 yılında Ankara'daki kutlamaları oldukça görkemli bir şekilde gerçekleşmiştir. Ankara'daki tüm binalar ve ulaşım araçları bayraklar, kırmızı-beyaz kurdeleler ve defne dallarıyla süslenmiştir. Belediye tarafından büyük caddelere spor ve gençlik hakkında veciz yazılar asılmıştır. Atatürk'ün Samsun'da karaya ayak bastığı saat olan 7'de 21 pare top atışı yapılmış; fabrikalar ve trenler düdüklarını, otomobiller kornalarını bir dakika çalmışlardır.⁷⁷ Gündüz, Ankara stadyumunda 20 bin kişi toplanmıştır. Yaklaşık 2 bin öğrencinin aylarca süren hazırlıkları sonucunda saat 15'ten itibaren kız ve erkek öğrencilerin idman hareketleri başlamış, güreş ve atletizm yarışları yapılmıştır. Akşam ise Halk Sinemasında uzun süredir beklenen *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* filmi gösterilmiştir. Filmin basında yer alan tanıtımlarından birinde, diğer milletlerle kıyaslandığında geç kalmakla birlikte, sonunda Türkiye'nin gelişimini anlatan bir film yapmış olmanın gururu vurgulanmaktadır:

Yunanlılar 26 senelik Yunanistan filmini yaptılar
Sovyetler 100 gün filmini yaptılar
İtalyanlar Kara Gömlekliler filmini yaptılar
Almanlar Azmin Zaferi filmini yaptılar
Bulgarlar yetmiş senelik Bulgaristan filmini yaptılar
Biz de yaptık: Türk İnkılabında Terakki Hamleleri.⁷⁸

Halk sineması filmi *Türkçe sözlü ve şimdiye kadar ilk defa çevrilen büyük milli film* tanıtımıyla Ankaralıları sunmuştur.⁷⁹ Aynı zamanda film, sadece bayram günü değil tüm bayram haftası gösterilmeye devam etmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi Atatürk döneminde "sinema ve çocuk" çok tartışılan bir konu olmuş, sinemanın çocukların eğitimi için kullanılması, çocuklara zararlı olabilecek yapımların kısıtlanması gibi konular sık sık

⁷⁴ "En Büyük Gün", *Hakimiyeti Milliye*, 30 Ağustos 1933, 1.

⁷⁵ *Hakimiyeti Milliye*, 30 Ağustos 1933, 8.

⁷⁶ Ali Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema-Erken Cumhuriyet Döneminde Sinemanın Politik Gücü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, 76.

⁷⁷ "Ankara Stadında Yapılan Bayram", *Ulus*, 20 Mayıs 1937, 1.

⁷⁸ *Akşam*, 15 Şubat 1937, 4.

⁷⁹ *Ulus*, 19 Mayıs 1937, 6.

gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda “Çocuk haftası” olarak kutlanan 23-29 Nisan günleri arasında kutlama programlarının önemli bir kısmı çocukları eğiten filmler olmuştur.

1933 yılının çocuk haftasında, Sinema İş Şirketi, Ankara'nın iki sineması olan Kulüp ve Yeni sinemaları sabah 10 ve 10 buçukta birer matine için çocuklara tahsis etmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından bu matinelerde gösterilmek üzere dokuz eğitici film seçilmiş ve bu filmler İpek Film Şirketinden ücretsiz temin edilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti, iki kuruluşa da çocuklara bu fırsatı ücretsiz sundukları için teşekkür etmiştir.⁸⁰ Ankara Maarif Müdürlüğü tüm ilk ve orta okul öğrencilerinin bu filmleri görebilmeleri için bir program hazırlamıştır.

1935 yılının çocuk bayramında ise Kültür Bakanlığı çocukların izleyebileceği filmleri belirlemiş ve yine Kulüp Sineması ile Yeni Sinema, bu filmleri bir seans ücretsiz göstermiştir. Eğitim müdürü Bahri Bey tüm öğrencilerin bu imkândan faydalanabilmesi için bir program oluşturmuştur.⁸¹ Aynı şekilde planlanan 1936 Çocuk Haftası kutlamasında ise Kültür direktörü Rahmi Bey programı hazırlamış ve bu yıl lise öğrencileri de ücretsiz programa dahil edilmiştir.⁸² 1937 ve 1938 yıllarında da Kulüp ve Yeni Sinema'nın kapıları bayram haftalarında öğrencilere ücretsiz olarak açılmıştır.⁸³

Cumhurbaşkanı Atatürk ve diğer devlet yetkililerinin katıldığı, en özenli ve programlı törenlerin yapıldığı başkent Ankara'daki bayram coşkusunun, ülkenin diğer köşelerinde de gösterilmesi istenmiş ve Ankara'daki bayram kutlamaları filme alınmıştır. Maarif Vekaleti'nin girişimiyle yapılan bu filmlerden biri *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filmidir. Cumhuriyetin 10. yılında Milli Eğitim Bakanlığı Sovyet Rusya'dan davet edilen sinemacılar Türkiye'nin on yılda yaşadığı gelişmeyi gösteren bir film yapmasını istemiştir.⁸⁴ Sergey Yutkeviç idaresindeki sekiz kişilik sinema heyeti Cumhuriyetin 10. Yıldönümü kutlamalarının yanı sıra, İstanbul ve Anadolu'dan farklı görüntüler almıştır. Görüntüler Rusya'da montajlanmış ve Maarif Vekaleti adına 2 bin metrelik bir film yapılmıştır.⁸⁵ İstanbul'da 23 Nisan 1934'te ilk gösterimi yapılan filmde cumhuriyetin 10. Yıldönümü kutlamalarını izlemek için Ankara'ya gelen Kurtuluş Savaşı gazisi bir köylüye, bir kız öğrenci eşlik etmiş ve Ankara'nın yeni kurumlarını ona göstermiştir. Filmde aynı zamanda yerel oyunlar, kurumların eski halleriyle kıyasları, Ankara ve İstanbul manzaraları, kutlamalara katılmak için gelen Sovyet heyetin karşılanması yer almıştır.⁸⁶ Ancak filmin Ankara görüntülerinde ağırlıklı olarak 10. yıl kutlamaları bulunmaktadır. 1937 yılında ise Ankara Şehir Stadında yapılan ve yirmi bin kişinin katıldığı 19 Mayıs kutlaması da filme alınmış ve dört gün sonra Ankara sinemalarında gösterime girmiştir.⁸⁷

Türkiye'nin dış ilişkileri de bayram kutlamalarında gösterilen filmlerin seçiminde etkili olmuştur. 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Paktı, 1938 yılına gelindiğinde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Paktı canlandırmak isteyen Türkiye birtakım girişimlerde bulunmuş, Balkan Devletlerine üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Yugoslavya'ya gitmişlerdir.⁸⁸ Buna karşılık, 1938 yılındaki 19 Mayıs kutlamalarına Yugoslavya Harbiye ve Bahriye Bakanı General Mariç katılmıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile stadyuma gelen Mariç, yüzlerce öğrencinin çeşitli spor gösterilerini, atletizm yarışı ve uçakların gösteri uçuşlarını Atatürk'ün yanında izlemiştir.⁸⁹ Aynı gün ve 20 Mayıs akşamı Yeni Sinemada bayrama özel ve gündemde olan Türkiye-Yugoslavya ilişkileri doğrultusunda bir film gösterilmiş, Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Belgrad ziyaretlerine dair görüntüler verilmiştir.⁹⁰

⁸⁰ “Bedava sinema”, *Hakimiyeti Milliye*, 14 Nisan 1933, 5.

⁸¹ Memleket ve çocuklarımız iki büyük bayramı coşkunca kutladılar”, *Ulus*, 24 Nisan 1935, 6.

⁸² “Çocuk haftasının kutlama programı hazırlandı”, *Ulus*, 18 Nisan 1936, 1.

⁸³ “23 Nisan Bayramını kutlamaya hazırlık”, *Ulus*, 21 Nisan 1937, 2. Ayrıca bkz. “Çocuk haftasının üçüncü günü de eğlenceli geçti”, *Ulus*, 26 Nisan 1938, 2.

⁸⁴ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, 70.

⁸⁵ “Büyük Bayramda Ankara'da Çevrilen Film”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1933, 3.

⁸⁶ “Türkiye'nin Kalbi Ankara”, *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Mart 1934, 6. Bu film birçok internet adresinden izlenebilmektedir. Bunlardan biri için bkz: <http://webtv.ankara.edu.tr/video/turkiyenin-kalbi-ankara>. Erişim tarihi: 1 Ağustos 2023.

⁸⁷ *Ulus*, 23 Mayıs 1937, 8. Atatürk döneminde Sovyet Rusya ile sinema alanındaki iş birliğine dair bkz. Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, 21-104.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadri Unat, “İkinci Dünya Savaşı Öncesindeki Güvenlik Endişesi Temelli Türk Dış Politikası Bağlamında Celal Bayar'ın Belgrad ve Sofya Ziyaretleri (9-13 Mayıs 1938)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 28, Yıl: 2021: 334-352.

⁸⁹ “Yüz bine yakın Ankaralı 19 Mayıs'ı fevkalade tezahürle kutladı”, *Ulus*, 20 Mayıs 1938, 8.

⁹⁰ Gösterilen film *Başvekil Celal Bayar ve Hariciye vekili Dr. Aras'ın Belgrad seyahati mufassal intibaları* adını taşımaktadır. *Ulus*, 20 Mayıs 1938, 8.

Ankara Halkevi'nin Sinema Çalışmaları ve Milli Bayramlar

1930'ların başına gelindiğinde Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimlerin halka ulaşamadığı anlaşılmıştır. Atatürk zaman zaman yaptığı seyahatlerde halkı yoklamış, devrimlerle ilgili sorduğu sorulara aldığı cevaplar halkla olan kopukluğu göstermiştir.⁹¹ Bundan dolayı rejimin ve devrimlerin yerleşmesini sağlayacak, halk ve aydın arasındaki kopukluğu giderecek bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuş ve 19 Şubat 1932'de Halkevleri açılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı olan Halkevleri, partiye kayıtlı olmayan halka da açık olmuş hatta daha çok bu kitleleri eğitmeyi hedeflemiştir. "Halk terbiyesi" ve millet birliğini sağlamak için okullar yetersiz görüldüğünden, Halkevlerinin bu açığı kapatacağı düşünülmüştür.⁹² Halkevleri halkı cumhuriyetin yeni değerleri çerçevesinde eğitmek, yapılan atılımları göstermek, sağlık, tarım gibi konularda bilinçlendirmek için sinemayı da yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla, Halkevlerinin sinema imkanlarına sahip olabilmesi için birtakım düzenlemeler yapılmış ve sinema makinelerinden alınan gümrük vergisi kaldırılmıştır.⁹³

Halkevlerinin önem verdiği bir başka konu Milli Bayramlardır. Milli Bayramların halk terbiyesi üzerinde büyük bir etkisi olduğu düşünülmüş; halkın bayram kutlamalarında sınıf farkı gözetmeksizin yer almasının hissi birliği perçinleyeceği, memur-halk arasındaki kopukluğu gidereceğine inanılmıştır.⁹⁴ Milli Bayramların kutlanmasıyla ilgili Dil, Tarih, Edebiyat komitesi faaliyet göstermiştir. Komite, halkın bayramlara katılması için çalışmış ve bayramlarda Türk devriminin büyüklüğünün ve Atatürk'ün dehasının vurgulanmasını sağlamış; bu doğrultuda gençlerin konuşma yapmalarını teşvik etmiştir.⁹⁵

Başkent Halkevi olması nedeniyle birincil konuma sahip olan Ankara Halkevi,⁹⁶ 14 il merkeziyle birlikte 19 Şubat 1932 tarihinde açılmıştır. Açılışa TBMM başkanı Kazım Paşa, milletvekilleri ve binden fazla kişi katılmıştır. Faaliyete başlayan Ankara Halkevi; Dil, Edebiyat ve Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil İşleri, Spor, İçtimai Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Müzeler ve Sergi İşleri ve Köycüler şubelerinden oluşmuştur.

Halkevi Açık hava Sinemasında toplanan Ankaralıları. (Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı, 51.)

Ankara Halkevinin açılmasıyla birlikte Halkevi sineması da açılmıştır. Ücretsiz film gösterimlerinin yapıldığı sinemaya büyük bir ilgi olmuştur. Özellikle Ankara Halkevi'nin önünde kurulan açık hava sinemasına halkın katılımı yıldan yıla artmıştır. Ankara Halkevinin 1935-1936 faaliyet raporunda açık hava sinemasının Ankara Halkevi için en kuvvetli propaganda vasıtası olduğu belirtilmiştir.⁹⁷ Açık hava sinemasında ülkedeki önemli

⁹¹ Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, 87

⁹² "Dün Halkevi Açıldı", *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Şubat 1932, 1.

⁹³ "Dün kamutayda boğazların durumu görüşüldü", *Ulus*, 12 ilkteşrin 1935, 5.

⁹⁴ Nusret Kemal, "Milli Bayram ve Halk Terbiyesi", *Ülkü*, Sayı:9, Cilt:2, Birinciteşrin 1933, 249.

⁹⁵ *Ankara Halkevi 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı 1937-1938*, Ankara: Ulus Basımevi, 1938, 15.

⁹⁶ Çeçen, *Halkevleri*, 136.

⁹⁷ *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936, 15.

gelişmelere yönelik aktüel filmler ve eğitici filmler gösterilmiştir. Bunlardan biri 1935 yazında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti sırasında Cumhuriyet Halk Partisi sinema memurları tarafından çekilen filmidir.⁹⁸ *Ülkü* dergisine göre Ankara halkı büyük bir merakla filmi izlemiş ve her akşam 2-3 bin kişi toplanmıştır.⁹⁹ Halkevi rejisörlerinden Münir Hayri, 1935 yazında Ankara Halkevinin açık havada yaptığı bu programlarda 156 bin kişinin toplandığını yazmaktadır. Halkın programlardan memnun olduğunu ve bundan dolayı saatlerce ayakta durarak filmleri takip ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁰ Halka gösterilen filmler CHP'den, Sağlık Vekaletinden ve Ziraat Enstitüsü'nden alınmıştır. Film aralarında sağlık gibi toplumsal konularda konferanslar verilmiş, seçme plaklar çalınmış ve radyo merkezi Halkevinin hoparlörüne bağlanarak halka dinletirilmiştir.¹⁰¹

Ankara'da bulunan sinemalara çoğunlukla Ankara dışından gelen memurlar gitmiş, Ankara'nın yerlileri sinemaya ilgi göstermemiştir.¹⁰² Bundan dolayı Ankara Halkevi sinemaya gelmeyen halka ulaşmak için seyyar sinemayı şehrin farklı yerlerine taşımıştır. Kahvehaneler, toplantı yerleri gibi yerlerin yanı sıra belediye hanına da sinema götürülmüş, temizlik işçilerine faydalı filmler gösterilmiştir.¹⁰³ Ankara Halkevi'nin Köycülük şubesi ise sinemayı Ankara köylerine götürmüştür. 1937 yılının ilk iki ayında 417 kilometrelik bir gezi yaparak Ankara'nın 12 köyüne giden Köycülük şubesi, kitap ve okul malzemesi dağıtırken diğer taraftan eğitici filmler göstermiştir.¹⁰⁴

Halkevinin ücretsiz sinema olanağı özellikle milli bayramlarda ön plana çıkmıştır. Halkevinin hazırladığı milli bayram programları içerisinde çoğunlukla sinema da yer almıştır. Örneğin; 30 Ağustos 1932'de yapılan kutlama törenindeki konuşmaların, şiirlerin ardından seyircilere bir önceki sene Dumlupınar'da meçhul askerin mezarında yapılan törenin görüntüleri verilmiştir.¹⁰⁵

Halkevi'nin milli bayramlarda yaptığı film gösterimleri, Ankara sinemalarındaki programlardan daha fazla kişiye ulaşması açısından önemlidir. Hem ücretsiz olması hem Açık hava sinemasına halkın koltuk sayısı sınırlaması olmadan katılabilmesi seyirci sayısını artırmıştır. Özellikle yaz günlerinde, 30 Ağustos kutlamalarında Halkevi'nin önündeki açık hava sinemasında büyük bir kalabalık toplanmıştır. Bu bayramlardan biri 1935 yılının 30 Ağustos günüdür. Toplanan kalabalığa önce hoparlörlerle konferans verilmiş ardından film gösterimine geçilmiştir. Halkevi tarafından bayram için seçilen film Ordu Film Merkezinin yaptığı *Utku* olmuştur.¹⁰⁶

1935 yılının 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı haftası boyunca Halkevi önünde bayram programı yapılmıştır. 26 Ekim 1935'te Halkevi meydanına bir halk kürsüsü ve radyo konmuş, üç gün boyunca birçok kişi burada konuşma yapmış ve hoparlörlerden verilen konferansları dinlemiştir. Akşamları ise Halkevinin çay salonunda milli oyunlar ve dansların olduğu bir program yapılmış, "Yanık Efe" isimli piyes gösterilmiştir. Bu etkinliklerin yanı sıra açık hava sinemasında milli filmler gösterilmiştir.¹⁰⁷ 1936 ve 1937 yıllarında da Cumhuriyet Bayramı kutlaması programlarında açık hava sinemasında film gösterimi yer almıştır.¹⁰⁸ 23-29 Nisan arası çocuk haftalarında da Halkevi tarafından özel bir program yapılmış ve Halkevinde çocuk balosu düzenlenmiştir. Çocukların konuşmalarının, danslarının ardından çocukları çok eğlendiren ve bu nedenle birkaç kez tekrar eden çocuk filmleri gösterilmiştir.¹⁰⁹

Ankara Halkevi sinema gösteriminin yanı sıra, Ankara ve diğer Halkevlerinde göstermek için film yapım işine de girmiştir. Daha önce Kulüp sinemasının müdürlüğünü yapan Kenan Erginsoy, Cumhuriyet Halk Partisi adına önemli olayları filme alan Necati Çakus ve Münir Hayri Egeli Halkevi'nin sinema ekibi içerisinde yer almışlardır.¹¹⁰ Halkevinin operatörleri tarafından ülkenin doğal güzellikleri, fabrika, baraj gibi yerlerin açılması, sergiler, fuarlar,

⁹⁸ "Ankara halkevi halk için hazırladığı açık hava sineması bu akşamdan başlayarak 4 gün sürecek olan İran şahının memleketimizi ziyareti büyük filmi gösterilecektir. Filmin gösterilmesine saat 8:30 ta başlanacak ve bir saat sürecektir. Haftada halk için 2 veya 3 defa bu gibi filmleri halka parasız gösterecek ve sinema gösterecek günleri de gazete ile 1-2 gün önce bildirecektir. Herkes çok güzel çevrilmiş olan bu filmi görmelidir." "Halkevi meydanında parasız sinema", *Ulus*, 28 Temmuz 1935, 4.

⁹⁹ "Ankara, Bolu, Balıkesir, Diyarbakir, Isparta Halkevleri Nasıl Çalışıyorlar", *Ülkü*, Sayı 30, 1935, 478.

¹⁰⁰ Münir Hayri, "Sinema ve Eğitim", *Ülkü*, sayı 36, 1936, 430.

¹⁰¹ *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 384793 Yurddaşı Çatsı Altında Topladı*, Ankara: Ulus Basımevi, 1937, 48.

¹⁰² Nureddin İbrahim, Ankara'da Sinema Hayatı", 15.

¹⁰³ "Halkevinde Konferanslar", *Ulus*, 21 Nisan 1938, 2.

¹⁰⁴ "Ankara Halkevinin dört günlük bayramda çalışmaları", *Ulus*, 1 Mart 1937, 2.

¹⁰⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1932, 6.

¹⁰⁶ "Büyük bayramımızı nasıl kutlayacağız", *Ulus*, 30 Ağustos 1935, 1

¹⁰⁷ Cumhuriyet Bayramı'nı nasıl kutlayacağız", *Ulus*, 26 İlkteşrin 1935, 2. Hangi filmlerin gösterildiği bilgisine ulaşamamıştır.

¹⁰⁸ "Cumhuriyet Bayramı nasıl kutlanacak", *Ulus*, 27 Birinciteşrin 1936, 5. "Cumhuriyetin 14 yıldönümünü Ankara'da kutlama programı", *Ulus*, 28 Birinciteşrin 1937, 1.

¹⁰⁹ "Halkevinde çocuk balosu çok güzel doldu", *Ulus*, 24 Nisan 1936, 2.

¹¹⁰ Özgür Adadağ, Halkevlerinde Sinema Faaliyetini Yaygınlaştırma Çabaları ve Sınırlılıklar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII/1, 2022, 8.

yabancı devlet adamlarının Türkiye ziyaretleri, Atatürk ve İnönü'nün gezileri, CHP kurultayları gibi olaylar filme alınmıştır.¹¹¹ Bunların yanı sıra Halkevi filmlerinin önemli bir kısmı Ankara'daki milli bayram kutlamalarını konu almıştır.¹¹² Bu filmler bayramdan sonraki günlerde Ankara ve diğer şehirlerdeki Halkevlerinde gösterilmiştir. Aynı zamanda Ankara sinemalarında da programa dahil edilmiş, esas filmden sonra halka sunulmuştur.¹¹³ Bunlardan biri Cumhuriyetin 12. yıldönümünde 29 Ekim 1935'te filme alınan bayram kutlamasıdır. Bu film sonraki günlerde Ankara sinemalarında ve Halkevinin açık hava sinemasında sunulmuştur.¹¹⁴

Atatürk döneminde sinemanın halkı etkileme gücü anlaşılmalı olmasına ve sinemanın yaygınlaştırılması doğrultusunda adımlar atılmasına rağmen istenen gelişme sağlanamamıştır. Halkı sinemayı da kullanarak eğitmesi istenen Halkevlerine sağlanan vergi muafiyetleri, ücretsiz temin edilen filmler de arzu edilen başarıyı getirmemiştir. 1937 yılına gelindiğinde Türkiye'deki Halkevlerinin sayısı 167'ye ulaşmış olmasına rağmen, bunlardan sadece 13'ünde sinema makinesi bulunması sinemanın etkisinin sınırlı kaldığının bir göstergesidir.¹¹⁵ Dolayısıyla Anadolu'nun değişik yerlerindeki halkın milli birlik duygusunu pekiştirmek, milli heyecan aşlamak için filme alınan Ankara'daki bayram kutlamaları çok az yerde gösterilebilmiştir.

Aynı şekilde Milli bayramların kutlama programlarına sinemanın da dahil edilmesi çabaları başkent Ankara'da dahi beklenen sonucu vermemiş, sinemadan istenilen düzeyde faydalanmak mümkün olmamıştır. Milli bayramların en coşkulu ve programlı kutlandığı 1930'larda, Ankara'daki sinemaların ve Halkevinin özel film gösterimi yapmadığı birçok bayram bulunmaktadır. Örneğin 19 Mayıs 1936 akşamı Halkevinde yapılan törende bir konferansın ardından tiyatro oyunları sergilenmiştir. Aynı akşam Yeni Sinemada *Akşam Güneşi* ve Kulüp Sinemasında *Gizli Yuva* adlı aşk ve komedi filmleri gösterilmiştir.¹¹⁶ Yine 29 Ekim 1937'de ve 30 Ağustos 1938'de Halkevi ve Ankara sinemalarında bayram için özel bir film sunulmamıştır.¹¹⁷ 1938 yılındaki 23 Nisan'da sinemanın bayram kutlamasında yer almamasının eksikliği *Ulus* gazetesine şu satırlarla yansımıştır:

"Milli hakimiyet bayramı günü başlayan çocuk haftasının ihdas edilmiş olması sosyal kazançlarımızdan biridir. Halkevlerindeki toplantılar, radyolardaki neşriyat çocuklarımızın hislerine ve zekalarına hitap ederek beklenen faydayı gittikçe daha geniş ölçüde verecektir. Böyle sayılı günlerimizde sinemadan iyice istifade edemediğimizden dolayı teessür duymakta haklı görülmeliyiz. İstiklal mücadelesini gözlerimizde de yaşatacak filimleri bekliyoruz."¹¹⁸

Dolayısıyla milli bayram günlerinde Milli Mücadele dönemini anlatacak bir film gösterilemiyor olması ve bu konuda film üretiminin olmaması 1938 yılında da devam eden bir sorun olmuştur.

Sonuç

Milli Mücadele yıllarının dönüm noktaları olan tarihler, Atatürk döneminde TBMM tarafından milli bayram kabul edilmiş ve ilk kutlamalar başlamıştır. Bu kutlamalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni değerlerinin ve millet bilincinin yerleşmesi ve güçlendirilmesi için fırsat olarak görülmüştür. Özellikle 1930'larda başkent Ankara'da büyük kutlamalar yapılmış ve bu kutlamalar farklı sınıfları bir araya getirmiştir.

Başta Atatürk olmak üzere, devlet yetkilileri sinemanın gücünün bilincinde olmuş ve Türkiye'de sinemanın gelişmesi ve yaygınlaşması için çaba göstermişlerdir. Özellikle sinemanın eğitici ve etkileyici yönünden faydalanmak istenmiştir. Başkent Ankara'da milli bayramlar büyük törenlerle kutlanırken, bu kutlamalara zamanla sinema da dahil olmuştur. Ancak sinemanın bayram programlarında yer alması imkanlar doğrultusunda gelişme göstermiştir. 1920'lerin sonunda Ankara'da iki sinema olmasına rağmen, milli konulu film üretimi olmadığından bu tarzda filmler gösterilememiştir. Ancak yine de "bayram şerefine" ibaresiyle özel programlar

¹¹¹ Adadağ, "Halkevlerinde Sinema Faaliyetini Yaygınlaştırma Çabaları", 6. Ayrıca bkz: "Yarın 32 halkevi daha açılıyor", *Ulus*, 22 Şubat 1936, 1.

¹¹² Özde Çeliktemel-Thomen, Halkevleri'nde Eğitici Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Eğitim, Propaganda (1923-1945), *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:2, Yıl: 2015, 62.

¹¹³ 19 Mayıs 1937'de Ankara Şehir Stadyumunda yapılan kutlamalar hemen ertesi gün Ankara sinemalarındaki programlara ilave olarak *19 Mayıs münasebetiyle sureti mahsusada çevrilen Gençlik ve Spor filmi* adıyla gösterilmiştir. *Ulus*, 20 Mayıs 1937, 6.

¹¹⁴ "Halkevinde müzik ve sinema", *Ulus*, 3 İllkanun 1935, 3. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına dair TRT 2 televizyonu tarafından hazırlanan "Tarihin Ruhunu" programı için bkz.

<https://www.youtube.com/watch?v=q6BrezsXm0&list=PL0gMcF5aNGrOfhR110cJ5izAv7VUBdUuj&index=20>. Erişim tarihi 15 Ağustos 2023.

¹¹⁵ Özgür Adadağ, Halkevlerinde Sinema Faaliyetini Yaygınlaştırma Çabaları ve Sınırlılıklar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII/1, 2022, 6.

¹¹⁶ *Ulus*, 19 Mayıs 1936, 8.

¹¹⁷ *Ulus*, 29 Ekim 1937, s. 15; *Ulus*, 30 Ağustos 1938, 12.

¹¹⁸ N. Baydar, "1Gün İçin: Haftanın ilk günü", *Ulus*, 24 Nisan 1938, 5.

yapılmış, halkın beğenisi doğrultusunda yabancı filmler gösterilmiştir. Böylece doğrudan milli hisleri besleyecek filmler olmamasına rağmen, sinema bayram kutlamalarının bir parçası haline gelmeye başlamıştır.

1930'larda çekilen *Bir Millet Uyanıyor*, *Türkiye'nin Kalbi Ankara*, *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* gibi filmlerle birlikte, bayram akşamlarında Ankara sinemalarında gösterilecek bayramın ruhunu yansıtan filmler doğmuştur. Özellikle 1932'den sonra Ankara Halkevinin sinema ekibi tarafından çekilen aktüel ve milli bayram kutlamalarına dair filmler sinemalardaki bayram programlarını zenginleştirmiştir. Yine Ankara'da iki sinema olmasından dolayı geniş kitlelerin bu programlardan faydalanamaması durumu, Halkevi Açık hava sinemasıyla değişmiştir. Halkevi önündeki meydana kurulan Açık hava sineması özellikle milli bayramlarda büyük kalabalıkları bir araya getirmiştir. Dolayısıyla milli duyguları yükseltecek olan filmlerin daha çok sayıda Ankaralıya ulaşması sağlanmıştır.

Görüldüğü üzere Atatürk döneminde iki önem verilen konu, milli bayram kutlamaları ve sinema, iç içe geçmişler, birbirlerini beslemişlerdir. Milli bayramlar filme alınırken, bu filmler bayram haftalarında gösterilmiştir. Atatürk döneminde bayramlarda milli filmler gösterilmesi kutlamanın bir kolunu oluşturmuştur. Ancak teknik yetersizlikler, aktüel filmler dışında yapılan kurmaca filmlerin sayılı kalması istenen verimin alınamamasına neden olmuştur. Aynı zamanda Ankara'nın başkent olmasına rağmen sinema salonu sayısının İstanbul'un çok gerisinde kalması nedeniyle de seyirci sayısı kısıtlı kalmıştır. Ancak tüm bu imkansızlıklara rağmen Atatürk döneminde sinema, milli hislere hitap edecek bir araç olarak görülmüş ve bayram programlarına dahil olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Resmi Yayınlar

C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

TBMM Zabıt Ceridesi.

Telif Eserler

Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı, Ankara: Ulus Basımevi, 1936.

Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 384793 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı, Ankara: Ulus Basımevi, 1937.

Ankara Halkevi 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı 1937-1938, Ankara: Ulus Basımevi, 1938.

Adadağ, Özgür, "Halkevlerinde Sinema Faaliyetini Yaygınlaştırma Çabaları ve Sınırlılıklar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII/1, 2022: 1-25.

Akbulut, Dursun Ali, "Samsun'un "Gazi Günü" Ya da 19 Mayıs", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 33, 1995: 1-8.

Beyoğlu, Süleyman, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Biryıldız, Esra, "Atatürk ve Sinema", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 7, Temmuz 1994: 251-256.

Çeçen, Anıl, *Halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.

Çolak, Filiz, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da Milli Bayram Tartışmaları, *Osmanlı İstanbul'u V- V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürcan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2018: 785-809.

Çeliktemel-Thomen, Özde, "Halkevleri'nde Eğitici Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Eğitim, Propaganda (1923-1945)", *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:2, Yıl: 2015: 49-75.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda", *Kurgu Online International Journal od Communication Studies*, vol.2, June 2010: 1-17.

Filmer, Cemil, *Hatıralar*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1994.

Hamit Zübeyr, "Halk Terbiyesi Vasıtaları", *Ülkü*, Cilt:1, sayı 2, 1933: 152-159.

Gökmen, Mustafa. *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*. İstanbul: Denetim Ajans, 1989.

Güvemli, Zahir, *Sinema Tarihi*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1960.

İlyas, Ahmet, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 16, Güz 2018: 201-215.

Karagözoğlu, İnal. *Ankara'da Sinemalar Vardı*. İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2004.

Lüleci Yalçın, "Merkez Ordu Sinema Dairesi Nedir? Devlet Bu Daireyi Neden Kurmuş ve Sonrasında Neden Kapanmıştır?", *40 Soruda Türk Sineması*, Hazırlayan: Mesut Bostan, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018: 30-33.

Münir Hayri, "Sinema ve Eğitim", *Ülkü*, sayı 36, 1936: 428-430.

Nureddin İbrahim, Ankara'da Sinema Hayatı, *Sinema Yıldızı*, Birinci Sene, Numara 4, 13 Temmuz 1934: 15.

Nusret Kemal, "Milli Bayram ve Halk Terbiyesi", *Ülkü*, Sayı:9, Cilt:2, Birinciteşrin 1933: 245-252.

Özçelik, Mücahit, "23 Nisan Çocuk Bayramı'nın Ortaya Çıkışı ve 1922-1929 Yılları Arasında 23 Nisan Kutlamaları," *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:5, Sayı: 9, Yıl: 2011: 265-284.

Özön, Nijat, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2013.

Öztürk, Serdar, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset*, İstanbul: Elips Yayınları, 2005.

_____, Serdar, "Sinemanın Çocuklar üzerindeki Etkileri: Dr. Fuat Umay Bey'in Yasa Teklifleri Çerçevesindeki Tartışmalar (1926-1941)", *Kültür ve İletişim*, 7 (1), 2004: 49-70.

Öztürk, Yücel, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, Volume 10, Issue 9, December 2018: 231-244.

Özuyar, Ali, *Hariciye Koridorlarında Sinema-Erken Cumhuriyet Döneminde Sinemanın Politik Gücü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

_____. *Gazi'nin Sineması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Polat, Bengül Salman. *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: 2007.

Sarıkaya, Makbule, "Cumhuriyet Türkiye'si'nin İlk Çocuk Haftası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 75, Yıl: 2009:465-494.

Sayılır, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 12, Sayı: 16, Bahar 2014: 89-114.

Şener, Erman, *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*, İstanbul: Dizi Yayınları, 1970.

Tanfer, Vehbi, "Atatürk'ün Türk Milleti'ne Armağan Ettiği Bayramlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım 1997, 1039-1052.

Teksoy, Rekin, *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2005.

Tonga, Necati, "Cumhuriyet Ankarası'nın Devraldığı Edebi Miras: Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Ankara'daki Edebiyat Hayatı ve Edebiyat Mahfilleri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 204, 2 (2):184-202.

Unat, Kadri, "Türk Devrimi'nin Görsel Sunumu: Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü Afişleri", *13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Tarih Araştırmaları*. Ed. Nevim Tüzün, Ankara: İKSAD Yayınevi, 2021, 207-256.

Unat, Kadri, "İkinci Dünya Savaşı Öncesindeki Güvenlik Endişesi Temelli Türk Dış Politikası Bağlamında Celal Bayar'ın Belgrad ve Sofya Ziyaretleri (9-13 Mayıs 1938)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 28, Yıl: 2021: 334-352.

Uzun, Hakan, "Türk Yurdu'nda 1913 Yılı İstiklal-i Osmani Günü Kutlamaları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:1 (Mart 2009):128-141.

_____, "Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010: 109-125.

İnternet Kaynakları

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502739.pdf
(Erişim tarihi: 20 Temmuz 2023.)

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300628.pdf
(Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2023.)

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703122.pdf
(Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2023)

<https://www.youtube.com/watch?v=q6BrezsXm0&list=PL0gMcF5aNgrOfhR110cJ5zAv7VUBdUuj&index=20> (Erişim tarihi 15 Ağustos 2023.)

<http://webtv.ankara.edu.tr/video/turkiyenin-kalbi-ankara> (Erişim tarihi: 1 Ağustos 2023)

https://yavuziscen.blogspot.com/2021/05/blog-post_73.html, (Erişim Tarihi 7 Ağustos 2023.)

Sürekli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

Kurun

Sinema Alemi

Sinema Yıldızı

Son Posta

Ulus

Ülkü

Vakit

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 305-320.

Geliş/Received: 08.07.2023

Kabul/Accepted: 13.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1322900

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET'İN İLÂNI VE AVUSTRALYA BASININA YANSIMALARI

THE DECLARATION OF THE REPUBLIC IN TURKEY AND ITS REFLECTIONS ON THE AUSTRALIAN PRESS

ORHAN ÖZCAN*

ÖZ

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde hazırlanan anayasa değişikliği teklifinin 29 Ekim 1923'te kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. İkinci Dönem TBMM'de kabul edilen cumhuriyet, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda attığı en önemli adım olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, Türk kamuoyunda olduğu üzere uluslararası basında da geniş biçimde yer almıştır. Çalışma, Avustralya basınında Ankara'nın başkent olması ve Türkiye'de Cumhuriyetin ilanına yer vermiştir. Araştırma, Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edileceği söylentilerinin başladığı 29 Eylül 1923 tarihinden 29 Ekim 1923'te Türkiye'de Cumhuriyetin kabulü ve sonrasındaki haberlere yer vermiştir. Çalışmada, araştırma yöntemi olarak kaynak taraması, sınıflandırma, çözümleme, tenkit ve sentez sırası izlenmekle birlikte 29 Eylül-2 Kasım 1923 tarihleri arasında Avustralya basınında elli farklı gazete ve yetmiş beş habere yer verilmiştir. İlgili haberler, duyuru ve yorum kategorileri altında Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ve sonrası olmak üzere iki farklı çerçevede değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The proclamation of the Republic in Turkey took place with the adoption of the constitutional amendment proposal prepared under the leadership of the great leader Mustafa Kemal Atatürk on 29 October 1923. The republic adopted in the Second Term of the Turkish Grand National Assembly has been the most important step Turkey has taken toward modernization. The proclamation of the Republic of Turkey was widely covered in the international press as well as in Turkish public opinion. The study covers the news in the Australian press from 29 September 1923, when rumors of the proclamation of the Republic in Turkey began, to 29 October 1923, when the Republic was proclaimed in Turkey and its aftermath. In the study, following a research method literature review, classification, analysis, criticism, and synthesis, seventy-five news from fifty different newspapers were included in the Australian press between September 29 and November 2, 1923. The news items were evaluated under the categories of the announcement and comment in two different frameworks the proclamation of the republic in Turkey and its aftermath.

Anahtar Kelimeler: Advocate, Ankara'nın Başkent Olması, Avustralya Basını, Barrier Miner, Cumhuriyetin İlanı, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti, Western Argus.

Keywords: Advocate, Ankara's Becoming the Capital, Australian Press, Barrier Miner, Mustafa Kemal Atatürk, Proclamation of the Republic, Republic of Turkey, Western Argus.

* Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi, dorukefeorhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0398-7184.

Extended Abstract

The declaration of the Republic in Turkey, which constituted a turning point in Turkish history immediately after the victory of the War of Independence, played an important role in the history of Turkey, its immediate region, and the world. In order to provide a comparable study, the Australian Press Archive was analyzed in this study. The study examines the news about the proclamation of the republic in Turkey in the Australian press between 29 September and 2 November 1923. The aim of the study is to evaluate the declaration of the Republic in Turkey and its place and importance in the international press, especially in the Australian press. The study includes the records of the Australian press archive published in the Australian press before and after the proclamation of the Republic in Turkey and the research and review works in the literature on the subject. The news content in the Australian press about the proclamation of the Republic in Turkey was included in the study in chronological order. In the conclusion section, quantitative data on the news in the Australian press on the subject are given and the comments in the news content are evaluated.

The news about the proclamation of the republic in Turkey in Australian public opinion has been categorized into two sections. The first section is the news published in the Australian press before the proclamation of the Republic in Turkey. On 29 September 1923, the news on the subject was published, and it continued from 1 October onwards and was completed on 12 October 1923. In the second category, after the proclamation of the Republic in Turkey on 29 October 1923, the first news item was published on 30 October 1923, the news items published in October continued on 31 October 1923 and the news items on the subject were completed on 2 November 1923. In the Australian press, there was news on 8-9 October 1923 that Ankara would become the capital of Turkey, and on 16 October 1923 that Ankara became the capital.

In the study, while seventy-five news items about the proclamation of the Republic in Turkey were included in the Australian press, fifty different newspapers covered the issue in the Australian press between 29 September 1923 and 2 November 1923. Thirteen news items about the proclamation of the republic in Turkey were announced to the readers in thirteen different newspapers after the proclamation of the republic, eleven in October and two in November. Considering that sixty-two news items were published in the Australian press before the proclamation of the republic, it was determined that the news items published before the proclamation of the republic were more than the news items published afterward.

The news in the Australian press about the proclamation of the Republic in Turkey was reported on 29 September 1923 based on an interview conducted by the Wiener Neue Freie Presse newspaper published in Austria. The news about the proclamation of the republic in Turkey in the Australian press was first published in fourteen newspapers on 29 September 1923, based on Vienna and London sources. In October, the first news on the proclamation of the republic in Turkey was published on 1 October, and rumors about the proclamation of the republic were reported until 12 October. The first and only news in the Australian press after the proclamation of the republic in Turkey was published in the News Newspaper on 30 October 1923, and the proclamation of the republic was announced to its readers by other newspapers in the Australian press on 31 October 1923. The last news about the proclamation of the republic in Turkey was published in the Lithgow Mercury on 2 November 1923.

Considering the number of news items and newspapers in the Australian press on the proclamation of the republic in Turkey, we can say that the Australian public's interest in the proclamation of the republic in Turkey is high. When the contents and coverage styles of the news items in the Australian press are analyzed, it is seen that the news items about the proclamation of the Republic in Turkey, which is in line with the chronology, are about Ankara becoming the capital, the proclamation of the Republic, Atatürk becoming the President and İsmet Pasha becoming the Prime Minister. The news items are in the nature of announcements and evaluations. The news items in the nature of announcements had the feature of informing the public by including short and clear information and constituted the majority of the news items in the Australian press. On the other hand, although the number of news items in the nature of commentary is low, they are of the nature of news items that contain historical and future-oriented predictions about Turkey. There were no news items in the form of interviews on the subject.

Giriş

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı; anlayışı, idealleri, sistemi farklı bir devletin doğuşunu müjdelerken modern dünyayla Türkiye arasında açılmış mesafeyi kapatarak Türk milletini muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmayı amaçlamıştır. Cumhuriyet, anlayış değişimi gibi son derece zor bir sosyal inkişâbı gerçekleştirmenin ilk adımı olmakla birlikte Atatürk’ün en büyük başarısı ve Türk milletinin Atatürk önderliğinde gerçekleştirdiği en büyük inkişâbı olmuştur.¹ Cumhuriyetin ilanı, Türk toplumunu çağdaşlaştırmayı hedefleyen Türk devriminin en önemli eşiğidir. TBMM’nin açılması ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla ortaya konmuş yeni devletin, tamamlanmamış isminin resmî olarak verilmesidir. Uluslararası platformda ise Türk toplumunun, cumhuriyet gibi erdemli bir yönetim modelini beceremeyeceği algısının kırılması ve Türk devletinin modern devletler statüsüne geçiş yapmasıdır.

Atatürk, her aşamada uğruna mücadele verdiği yeni rejim ve inkişâplar için gerekli zemini hazırlamış, mevcut kadrolarla milletin geleceğini yönlendirecek köklü değişimlerin yapılamayacağını görmüştür. Bu düşünceden hareketle Atatürk, her işte meşru olma ve milletle beraber hareket etme prensibini uygulamaya koymuştur. Ekim 1922-Ağustos 1923 tarihleri arasında vatandaşlarla yaptığı görüşmelerde² zorlu mücadeleler vererek başarıya ulaşmış Türk ulusunun, uygar milletlerin yönetim şekli olan cumhuriyetle yönetilmesine karar vermiştir. Atatürk’e göre; Türk milletinin karakterine ve âdetlerine en uygun olan bu yönetim şekli, milletin insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi demektir.³ Cumhuriyet, milletvekillerinden oluşan meclisi ve sınırlı zaman için seçilmiş devlet başkanıyla millî egemenliğin korunup gözetilmesinin garantörüdür. Demokrasi prensibinin en çağdaş ve mantıkî uygulamasını sağlayan hükümet şeklidir. Atatürk, 1924’te Cumhuriyeti şu sözlerle değerlendirmiştir. *Millî egemenlik öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, taç sahipleri mahvolur. Milletlerin tutsaklığı üzerine kurulmuş kurumlar her tarafta yıkılmaya mahkumdur.*⁴ Atatürk, 1933’te cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir. *Biz cumhuriyeti kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır* ifadesine yer verirken *Cumhuriyetçiyiz* diyor ve Cumhuriyet, *devlet şekli olarak millî egemenliğe dayanan sistemin demokratik usullerin gelişmesine bağlı olarak işlemesini öngörür* sözlerine yer vermiştir.⁵ Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Atatürk, Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun idare şeklinin, Cumhuriyet olduğuna dikkat çekmiştir.⁶

Bağımsızlık Savaşı’nın kazanılmasından hemen sonra Türk tarihinin dönüm noktasını teşkil eden Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı; Türkiye, yakın bölgesi ve dünya tarihi açısından önemli bir rol oynamıştır. Bu öneme rağmen Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanının yabancı basındaki yansımaları üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır.⁷ Karşılaştırılabilir bir çalışma sunabilmek amacıyla çalışmada, Avustralya basın arşivi incelenmiştir. Çalışma, 29 Eylül-2 Kasım 1923 tarihleri arasında Avustralya basınında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile ilgili haberleri ele almıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ve uluslararası basın, özelde Avustralya basınında yeri ve önemini değerlendirmektir. Diğer yandan, belirtilen tarihler arasında Avustralya kamuoyuna yansıyan haberleri, yerli ve yabancı kaynaklar çerçevesinde karşılaştırmaktır. Çalışma, Avustralya basınında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı öncesi ve sonrası yayınlanmış Avustralya basın arşivi kayıtlarına ve literatürde konuyla alakalı

¹ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, 421,431.

² *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, 175; *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, 287-343; Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul, 2003, Kumsaati Yayınları, 197-220; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 395-406.

³ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, 91.

⁴ A. Âfetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Sadeleştirerek Yay. Haz. Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, 44,47.

⁵ A. Afetinan, *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, Yenigün Yayınları, Ankara, 1998, 44, 122.

⁶ Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, 320-321; Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, 186.

⁷ Mümin Yaşarov İsov, “Bulgar Basınında Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, Çeviren: Serkan Cömertel, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı:1, (2016), 103-143; Aslı Yurdigül, Banu Erdoğan Çakar, “Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği”, *SUTAD*, 47, (2019), 273-294; Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Avustralya Basınında Türkiye’de Milli Egemenlik 1920-1924”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı: Milli Egemenlik Özel Sayısı, (2020), 86-106. Türkiye’de cumhuriyetin ilanına yönelik Türk basını üzerinde önemli bir çalışma için Bkz. Ramazan Tosun, “Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:12, (2002), 99-107. Yine Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanına yönelik Türk basını üzerine yapılan diğer çalışmalar için Bkz. Nurettin Güz, “Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı”, *Selçuk İletişim*, Yıl:1999, Cilt:1, Sayı:1, 3-12; Tülay Alim Baran, “İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:44, (1999), 627-643; Zeki Arıkan, “Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, (1985), 959-976.

yer alan araştırma ve inceleme eserlere yer vermiştir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı hakkında Avustralya basının da yer alan haber içerikleri kronolojik sıra izlenerek çalışmada yer almıştır. Sonuç bölümünde ise konu hakkında Avustralya basınında yer alan haberlerle ilgili nicel verilere yer verilmiş ve haber içeriğinde yer alan yorumlar da değerlendirilmiştir.

Yerli literatürde Avustralya basınında cumhuriyetin ilanına yer veren tek araştırma, Esra Sarıkoyuncu Değerli’nin “Avustralya Basınında Türkiye’de Milli Egemenlik 1920-1924”⁸ isimli çalışmasıdır. Esra Sarıkoyuncu Değerli’nin çalışması, Avustralya basını ve *millî egemenlik* bağlamında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı, saltanat ve halifeliğin kaldırılması konularını ele almıştır. Çalışmada, Avustralya basınında TBMM’nin açılışı ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yer almadığı dile getirilirken Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı hakkında haberlerin ise *yorumsuz haberlerle geçiştirildiği* ifade edilmiştir. Bununla birlikte Esra Sarıkoyuncu Değerli, Avustralya kamuoyunun Avustralya’yı doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilediğini düşündüğü, saltanat ve hilafetin kaldırılması konularına ilgi gösterdiğini iddia etmiştir.⁹ İlgili çalışmada, Avustralya basınında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı öncesi yoğun bir şekilde yer verilen haberlere yer verilmemiş¹⁰ olması bahsi geçen sonuca ulaşılmasına neden olmuştur. Halbuki Avustralya basınında, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı öncesi ve ilanı ile ilgili, büyük bir bölümü duyuru mahiyetinde, çok fazla haber yapılmıştır.

Cumhuriyet Fikri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanına Giden Süreç

Cumhuriyet kelimesi, yabancı literatürde Latince *Res Publica*’dan türetilmiş bir kelime olmakla birlikte Fransızca *La République* ve İngilizce *The Republic* kelimeleriyle ifade edilir. Türkiye’de cumhuriyet fikri ve anlamı bakımından değerlendirecek olursak *cumhur* kelimesi; Arapçada *halk, topluluk, büyük kalabalık* anlamlarına gelmekle birlikte kavramın cumhuriyet olarak kullanımı Osmanlı Devleti dönemine aittir. İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti’nde Venedik Cumhuriyeti için Venedik Cumhuriyeti ifadesi kullanıldığını belirtir. Bununla birlikte İlber Ortaylı ve İhsan Güneş, cumhuriyet fikrinin Fransız İhtilali sonrası günümüzdeki manasında kullanıldığını ifade ederken Osmanlı entelijansında bu fikrin nadir görüldüğünü hatta İttihatçılar arasında cumhuriyet fikrine dair bir emare görülmediğini ifade etmişlerdir. Falih Rıfki Atay, Atatürk’ün Çankaya’da kendisi ve güvenilir bazı gazetecilerle bulunduğu bir akşam yemeğinde Fransız İhtilali’ni okumakta olduğunu söyleyerek *république* kelimesinin Türkçe karşılığının *cumhuriyet* olduğu üzerine bazı notlar aldığını ifade etmiştir. Falih Rıfki Atay, cumhuriyet fikrinin dönemin entelektüelleri arasında ne kadar yer tuttuğunu izahı açısından Çankaya isimli kitabında sorar. *1923’ün o haftalarında Büyük Millet Meclisinde Cumhuriyetçilik akımı var mıydı? Hayır* cevabını verir. Diğer yandan İsmet İnönü, cumhuriyet fikriyle alakalı askerlik hayatı içinde ve belirli tecrübelerden geçtikten sonra düşünmeye başladığını ifade ederken esasen cumhuriyet fikrinin, Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke devrinde ortaya çıktığına dikkat çeker.¹¹ Bu bakımdan değerlendirildiğinde cumhuriyet fikrinin, Türkiye’de Cumhuriyet ilan edilene kadar Türk toplumunda henüz ne anlama geldiği bilinmemektedir.

Diğer yandan Atatürk’ün zihninde cumhuriyet düşüncesi, gençlik yıllarından itibaren yer etmiş¹² ve tarihsel süreçte gelişimini 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta

⁸ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Avustralya Basınında Türkiye’de Milli Egemenlik 1920-1924”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı: Milli Egemenlik Özel Sayısı, (2020), 86-106.

⁹ Değerli, “Avustralya Basınında Türkiye’de Milli Egemenlik 1920-1924”, 86.

¹⁰ Bkz. Değerli, “Avustralya Basınında Türkiye’de Milli Egemenlik 1920-1924”, 96. E. Sarıkoyuncu Değerli, 30-31 Ekim ve 2 Kasım 1923 tarihinde haber yapılan sekiz gazeteye yer vermiştir. Bkz. Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Avustralya Basınında Türkiye’de Milli Egemenlik 1920-1924”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı: Milli Egemenlik Özel Sayısı, (2020), 86-106.

¹¹ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik, İstanbul, 2018, 282-283; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye’nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, 16-17; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yay.*, Ankara 2010, s.316; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2017, 154; Nuri Köstüklü, “Cumhuriyetçilik”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, 271-275; Falih Rıfki Atay, *Çankaya-Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, 376; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 421; İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, 175-176; E. Semih Yalçın, “Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:44, (1999), 567; Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, 2003, İstanbul,444; İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997, 101-145,148-225; İhsan Güneş, “Cumhuriyet’in İlanı”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi:18.05.2023).

¹² Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 320. Yzb. Mustafa Kemal, 1908’de Meşrutiyet ilan edildiğinde Selanik Askerî Kulübünde arkadaşları Kazım Köprülü (Özalp), Nuri (Conker) ve Fethi (Okyar) ile sohbet ederken II. Meşrutiyetle yapılan inkılabın eksik kaldığını ve devrimin şahsen tamamlayacağını o günlerde söylemiştir. Afet İnan’a ilgili hadiseyi 1937’de anlatmış ve o gün arkadaşı Nuri Conker’in Yzb. Mustafa Kemal’in görev dağılımına gülerek bütün *bu işlerin içinde sen ne olacaksın?* sorusu üzerine *Ben mi? Ben de sizleri o makamlara koyabilen olacağım* cevabını verdiği kayıt altına alınmıştır. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yeni Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2021, 98-99. İhsan Güneş, Mustafa Kemal’in Sofya Ataşemiliteriyken *Devletin esasını cumhuriyet ilkelerine göre hazırlamak gerekir* dediği ve

...Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak¹³ ifadesinde belirttiği üzere Kurtuluş mücadelesine başladığı andan itibaren amacının cumhuriyet olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ulaştıktan sonra Sadrazamlığa yazdığı raporda (Samsun Raporu), ... *millet birlik olup hakimiyet esasını ve Türk duygusunu bir tutmuştur* ifadesine yer vererek cumhuriyeti tanımlayan *millet iradesine* vurgu yapmıştır. Atatürk, 20 Temmuz 1919'da Erzurum'da Mazhar Müfit'in *hükümet şekli ne olacak* sorusunda *açıkça söyleyeyim: Şekli Hükümet zamanı gelince, cumhuriyet olacaktır* cevabıyla cumhuriyet kelimesini ilk kez telaffuz etmiştir. Cumhuriyetin temel ilkesi, *ulusal egemenlik* ilk kez Amasya Genelgesinde dile getirilirken nasıl uygulamaya geçileceği Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenmiştir. Millî Mücadele başladığı günden itibaren millî irade, millî hâkimiyet kavramları üzerinde durulmuş, genelge ve kongreler ilgili temel çerçevesinde gerçekleştirilmiş¹⁴ ve nihayetinde 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi,¹⁵ millî irade ve hakimiyet prensibiyle açılmıştır. Yeni devlet, ulusal egemenlik ilkesine dayalı, adı açık biçimde belirtilmemiş, başkanı seçilmemiş halk hükümetinden oluşan bir cumhuriyettir. Millî iradenin üzerinde başka hiçbir kuvvet olmadığını ifade eden kanunların uygulanması, saltanatın kaldırılması ve tüm bu gelişmeler sonucunda devletin yönetim biçiminin cumhuriyet olacağı aşikardır. Cumhuriyet, sistem olarak millî mücadele döneminde kurulduğu ve millî mücadele sonrası yapılan inkılaplarla desteklendiği halde, zamanı geldiğinde telaffuz edilmiş ve ilân edilmiştir.¹⁶

Egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir¹⁷ ve Atatürk, 1927'de meclis komisyonunda hakimiyetin elde edilmesini şu sözlerle dile getirmiştir: *Hakimiyet ve saltanat hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilmez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır.*¹⁸Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre de *Egemenlik*

meşrutiyetle devlet sorunlarının çözülemeyeceğini öngördüğünü belirtir. Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

¹³ Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*, Editör: Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2020, 9; Değerli, "Avustralya Basınında Türkiye'de Milli Egemenlik 1920-1924", 91.

¹⁴ Anadolu'daki kongrelerin sonucunda gerek İstanbul hükümeti gerekse dış basın Anadolu'da bir cumhuriyetin oluştuğunu görmektedir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Ali Rıza Paşa'nın Ahmet Paşa'yı ziyaretinde Mustafa Kemal Paşa'yı kötüleyen sözler sarf ettikten sonra *Cumhuriyet yapacaklar Cumhuriyet!* diye bağırarak bahsederken aslında Osmanlı sarayında Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyeti kuracağını keşfeden kişi olduğunu söyleyebiliriz. Gotthard Jaschke, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı Atatürk Devriminin Başlangıcı", <https://belleten.gov.tr/tam-metin/1292/tur#r4> (Erişim Tarihi:22.05.2023); Arıkan, "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", 959. The Times Gazetesi, Sivas'taki Kongreye ilgili "Sivas'taki Anadolu Cumhuriyeti" ifadesini kullanmıştır. Arıkan, "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", 959. Hükümet bunalımından sonra Refet Paşa'nın İstanbul Kalamış'ta bulunan köşkünde toplanan Rauf (Orbay), Refet (Bele), Dr. Adnan (Adıvar), Ali Fuat (Cebesoy) arasında Fethi Bey'in istifası üzerine değerlendirme yaparken Ali Fuat Cebesoy, *Cumhuriyetin İlanının arifesindeyiz* demiştir. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, 183.

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi için Erzurum'da bulunduğu günlerde Mazhar Müfit Bey'le sohbetinde; *Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır* ifadesine yer verirken Kurtuluş Savaşı'ndan sonra cumhuriyetin ilanını müjdelemiştir. Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, 35,131. Zafer Toprak, Cumhuriyet fikrinin 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın "Mütareke'den Meclis'in açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi olaylar hakkındaki" meclis konuşmasının yanı sıra 1 Aralık 1921'de "Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyeti hakkındaki teklif müzakere ve münakaşası münasebetiyle" başlıklı konuşmasında Cumhuriyetin kurucu felsefesinin omurgasını oluşturduğunu ifade etmiştir. Zafer Toprak, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 18.

¹⁶ Ramazan Tosun, "Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:12, (2002),100-102; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Der Yayınları:87, İstanbul, 2013, 209; Ayşe Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara 1999, 67; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, 74; Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 285; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 421-422; Jaschke, "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı Atatürk Devriminin Başlangıcı", <https://belleten.gov.tr/tam-metin/1292/tur#r4> (Erişim Tarihi: 22.05.2023); Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi:18.05.2023). Türk milletinin iradesini mücadelenin dayanağı ve hareket noktası olarak belirleyen Mustafa Kemal Paşa, 21-22 Haziran 1919'da yayımladığı Amasya Tamiminde *Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır* ifadesine yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas (4-11 Eylül 1919) kongrelerinde de *Milli iradeyi hâkim kılmak esastır* kararı alınmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) nin açılmasıyla millî egemenlik, meclis ve hükümet düzeyinde temsil edilmiştir. 25 Nisan 1920'de mecliste kabul edilen bir önergeyle *TBMM'nin üzerinde hiçbir kuvvetin olmadığı* ilkesi benimsenmiştir. 1921 Anayasası, egemenlik hakkını kayıtsız şartsız millete vererek sonraki anayasal düzenlemelerde, temel anayasal kural haline gelmiştir. Bu anayasal tutum, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasına ve 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanına neden olacaktır. Değerli, "Avustralya Basınında Türkiye'de Milli Egemenlik 1920-1924", 91.

¹⁷ Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 97; Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 9; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 59; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 423. Hükümet bunalımının çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı 29 Ekim 1923'de M. Kemal Paşa'nın Cumhuriyetin ilanı edilmesini önermesi üzerine Abdurrahman Şeref Bey de 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununda belirtilen hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu ifade eden maddenin Cumhuriyet rejimini işaret ettiğine dikkat çekmiştir. Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 545-546; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 421-422.

¹⁸ Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 424-425.

*kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim biçimi halkın kendi kaderini doğrudan doğruya ve eylemli olarak yönetmesi esasına dayanır. Türkiye devletinin hükümet biçimi Cumhuriyettir.*¹⁹ Kısaca Cumhuriyet, devlet başkanının seçimle belirlendiği bir sistem olmakla birlikte bir yönetim şekli olarak halkın, kendi kendini yönetmesidir.²⁰

Millî Mücadele kazanıldıktan sonra I. Meclis'te yer alan ve Mustafa Kemal Paşa'nın bazı silah arkadaşları,²¹ Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefeti²² kuvvetlendirmeye başlamışlardır. 2 Aralık 1922'de üç milletvekili, meclise milletvekili seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırlarında doğmuş olmak ya da başka bir yerden gelmiş olsa bile beş yıldır sürekli aynı yerde ikamet etmiş olmak şartı getiren ve Mustafa Kemal Paşa'yı siyaset dışı bırakma amacı taşıyan bir öneri sunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın buna cevabı son derece sert olmuş ve *bizi öldürmedikçe, bizim kafamızdaki cereyanı boğmadıkça, başladığımız inkılab-ı teceddütkârane (yenilikçi devrim) bir an bile durmayacaktır*²³ ifadesine yer vererek inkılâpların devam edeceğine dikkat çekmiştir.²⁴ 1 Nisan 1923'te I. Meclis dağılma ve seçim kararı alırken 11 Ağustos 1923'te II. Meclis açılmış, meşrutiyet taraftarı ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif olan kişiler,²⁵ halifelik ve saltanat taraftarlığını sürdürmüşlerdir. 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, 9 Umdeyi (İlke) ilan ederken 24 Temmuz'da Lozan Antlaşmasıyla diplomatik başarı kazanılmış, cumhuriyetin ilanını gerçekleştirecek II. Meclis, 11 Ağustos 1923'te yeniden açılmıştır. Diğer yandan 9-11 Eylül 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın genel başkanlığında Halk Fırkası kurulurken²⁶ adım adım cumhuriyetin ilanına giden süreç tamamlanmaktadır.

Cumhuriyetin ilânını hazırlayan son gelişmeler ise *Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı anayasa değişikliği, Rauf Bey'e devlet reisliği makamını kuvvetlendireceğine dair verdiği söz, yabancı basına (Viyana gazetesi, Wiener Neue Freie Presse) verdiği demeç*²⁷ ve *hükümet bunalımı* olmuştur. İlk olarak Mustafa Kemal Paşa, özel kalemi Hasan

¹⁹ Turan, Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938), 13.

²⁰ *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, Editör: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2005, 173; Ali Güler, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkar Araştırma Dizisi, Ankara, 2003, 186.

²¹ Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele, Dr. Adnan Bey, Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, 183. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, II. Mecliste gizli ve muhalif bir grubun olduğunu öğrendiğini belirtir. Rauf (Orbay), hükümetin başındaki kişi olmasına rağmen İsmet (Paşa)'yı Lozan zaferinden sonra Ankara'da karşılamayacağını ve seçim bölgesi Sivas'a gideceğini beyan etmesi üzerine M. Kemal Paşa bu şekilde davranmasının doğru olmadığını kendisine iletmiştir. Rauf Bey'de İsmet Paşa'yı karşılamamakta ısrar edince M. Kemal Paşa Rauf Bey'e hükümet başkanlığından ayrılmasını söylemiştir. Ayrıca *hükümet başkanlığından ayrılırken sizden rica ederim devlet başkanlığını güçlendiriniz* ifadesini kullanmıştır. Rauf Bey, *dediğinizi yapacağım kesin olarak güveniniz cevabından* Mustafa Kemal Paşa'nın anladığı Rauf Bey'in hilafet makamını düşünmesidir. Bu fikri destekleyen pek çok gerekçe vardır. Öncelikle Rauf Bey'in verdiği cevapta *cumhuriyeti kast etmediğini* beyan etmiştir ayrıca halife Abdülmecit ile İstanbul'da görüşmüş, kendisine iltifatını Allah'ın lütfu addetmiş, Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey, Kazım Karabekir İstanbul'da Mondros Antlaşması ve Kars'ın kurtarılışını hatırlatan afişler bastırarak hilafeti destekleyen beyanatlarda bulunurken Refet Paşa ayrıca İstanbul'un payitaht kalmasını destekleyen açıklamaları yanı sıra hilafet lehinde desteğini dile getirdiğini belirtir. Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet ilanından önce gizli muhalefet olarak belirttiği grup Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey, Kazım Karabekir olmakla birlikte hilafet yanlısı cumhuriyet karşıtı olduklarını ima eder. Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 536-542.

²² Atatürk, o günlerde Nutuk'ta muhalif grubu şu sözlerle tanımlamıştır: *Mecliste, bizim görüş ve faaliyetlerimizle müşareket (ortaklık) aramaya lazım görmeksizin müstakilen ve gizli çalışan bir hizip (grup) belirdi*. Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 539; Süreyya Aydemir, *Tek Adam (Mustafa Kemal 1922-1938) (Cilt III)*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010, 138.

²³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 183; Cengiz Akseki, "Atatürk Yöntemlerinde Yöntem I: Ortam ve Lider", *Belgi Dergisi*, Sayı:3, (2012), 284.

²⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, 487-492; Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 182-183.

²⁵ Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 395-433; Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 537-541. Ali Rıza Soyak eserinde gizli faaliyetlerde bulunan ve istişare yerine birtakım şahsi hislere kapılarak Fırka Umumi Reis (Parti genel başkanı) ve İcra Vekillerini (bakanlar kurulu) yıpratmaya çalışan muhalif bir hizbin varlığından bahseder. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 181. İsmet İnönü; Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay), Kazım (Karabekir) isimlerini işaret eder. İnönü, *Hatıralar*, 163-185. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif kişilerden olan Ali Fuat Cebesoy, Atatürk'ün demokratiği ve cumhuriyete olan bağlılığı hakkında Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001, 289-296.

²⁶ Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 537-543; Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 183; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, 341; *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, 176; Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, 169-170; Özhan Uluatam, *Geçmiş Bakmak: Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi 1920-2000*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, 40; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 422. Cumhuriyetin ilanı meselesi, ilk defa ciddi anlamda 9-10 Eylül 1923'de TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın odasında ele alınmış ve M. Kemal Paşa, "Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur" şeklinde bir taslak hazırlamıştır. Yalçın, "Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler", 572. 8 Ekim 1923'te Yunus Nadi, Yeni Gün Gazetesinde *Cumhuriyet idaremez tasrih ve yakında ilan olunacaktır* ifadesini kullanmıştır. Arıkan, "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını", 962.

²⁷ Hamza Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:19, Sayı:56, 2003, 435-448; Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Türkçesi: Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2017, 455; Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, 341; Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 183; Yalçın, "Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler", 571; Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı", 446; Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, 171; Arıkan, "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını", 961; Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 445;

Rıza (Soyak)'ı Temmuz 1923'te yanına çağırarak müsvedde hazırladığı notları temize çekmesini ve Adliye Vekili Seyit Bey'e teslim etmesini istemiştir. Atatürk'ün verdiği notlarda, 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye'de yer alan devletin şekline dair kanunlardaki değişiklikler vardır. Kanun değişikliğine önerilen maddeler ise şöyledir: Türkiye devletinin hükümet şekli, cumhuriyettir. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Türkiye Cumhurbaşkanı, devletin reisidir. Başbakan, Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri tarafından seçilir. Bir başka önemli gelişme ise Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Eylül 1923'te²⁸ *Wiener Neue Freie Presse* muhabiri Hans Lazar'a verdiği demeçtir. Mustafa Kemal Paşa, yabancı basına verdiği ilgili demeçte ilk defa *cumhuriyet* kelimesini yabancı kamuoyuna açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bahsettiği üzere *bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak*²⁹ diye bahsettiği cumhuriyet fikrini, Millî Mücadele sonrası uygulamaya koymuştur. Avusturya gazetesine verilen demecin özetinde, Türkiye'de cumhuriyetin kurulacağı ve Ankara'nın başkent olacağı açıkça ifade edilmiştir. Demecin bir özeti, İkdam gazetesinde Mecdi (Sayman) Bey tarafından çok kısa bir süre sonra yayınlanarak Türk kamuoyu da cumhuriyetin ilan edileceğinden haberdar edilmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin ilân edileceğiyle ilgili haberler gerek yabancı gerekse yerli basında büyük yankı uyandırmıştır.³⁰

Cumhuriyetin ilanına kadar önemli gelişmeler yaşanmıştır. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanırken 2 Ekim 1923'te İtilaf Kuvvetleri İstanbul'dan ayrılmış ve 6 Ekim 1923'te Türk ordusu İstanbul'a girmiştir. Ankara, 13 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oy birliğiyle onaylanarak Türkiye Devleti'nin başkenti olmuştur. Böylece mevcut rejimin isminin de bütün açıklığıyla belirtilmesi ve yeni devlet başkanının seçilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Muhalefetin yoğun baskısı sonucunda 27 Ekim 1923'te başta Ali Fethi (Okyar) Bey olmak üzere bakanlar kurulunun istifası³¹ ve 27-28 Ekim 1923'te TBMM'nin güvenini kazanacak bir kabine listesinin oluşturulamaması "hükümet bunalımı" olarak isimlendirilen sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, hükümet bunalımı üzerine 28 Ekim akşamı Çankaya'da arkadaşlarıyla³² akşam yemeği sonrası "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz" diyerek güvendiği arkadaşları arasında görev dağılımını yapmıştır. 29 Ekim 1923 Pazartesi günü meclise gelen Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, birlikte hazırladıkları tasarıyı meclise sunduktan sonra saat 20.30'da "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında cumhuriyet ilân edilmiş, aynı gece tüm yurttan 101 pare

Tosun, "Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu", 103; Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi:18.05.2023).

²⁸ Andrew Mango, Utkan Kocatürk, İhsan Güneş ve Zeki Arıkan, Viyana gazetesine verilen demecin 27 Eylül 1923'te verildiğini ifade ederken Sina Akşin, demecin tarihini 24 Eylül, Hamza Eroğlu ise 22 Eylül 1923 olarak vermiştir. Lord Kinross, Viyana'da yayınlanan gazetenin ismini verir ancak tarih vermemiştir. E. Semih Yalçın ve Ramazan Tosun, demecin tarihini 22 Eylül 1923 olarak belirtmiştir. R. Tosun, Viyana gazetesine verilen demecin yankılarının Türk basınında yer alan Akşam gazetesinde yayınlanma tarihi olarak 24 Eylül 1923 olduğunu belirtir. Bu nedenle ilgili demecin *Wiener Neue Freie Presse*'de yayınlanma tarihinin 22 Eylül 1923 olma ihtimalini güçlendirir. Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Türkçesi: Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2017, 455; Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, 341; Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 183; Yalçın, "Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler", 571; Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 446; Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 171; Arıkan, "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını", 961; Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 445; Tosun, "Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu", 103; Yalçın, Akbiyık, Akbulut, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 425; Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi:18.05.2023).

²⁹ Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 11; Tosun, "Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu", 103; Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi:18.05.2023).

³⁰ Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı", 446; Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 178-186; Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 170; Tosun, "Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu", 101-107; Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 445; Aslı Yurdigül, Banu Erdoğan Çakar, "Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği", *SUTAD*, 47, (2019), 273-294; Mümin Yaşarov İsov, "Bulgar Basınında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", Çeviren: Serkan Cömertel, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı:1, (2016), 103-143; Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023); "Cumhuriyetin İlanı", <https://isteataturk.com/g/icerik/Cumhuriyetin-ilani/193> (Erişim Tarihi: 28.04.2023); "Türkiye Halk Cumhuriyeti", <https://journocom.tr/cumhuriyet-bayrami-gazeteler-29-ekim> (Erişim Tarihi: 28.04.2023). Yerli basında, Viyana gazetesine verilen demeç ve cumhuriyetin ilanına yönelik 24 Eylül 1922'de Tevhid-i Efkâr gazetesi, *şekli hükümetimiz cumhuriyet mi olacak* diye soran bir başlıkta değerlendirilmelerini sunarken Akşam gazetesi aynı gün *Mustafa Kemal Paşa'nın pek mühim beyanatı* başlığı altında haber yapmıştır. Hakimiyet-i Milliye gazetesi 27 Eylül 1923'te "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun iki maddesi bir kelimeye hülâsa: Cumhuriyet başlığın altında haberleştirmiştir. "Basında Cumhuriyetin İlanı", <https://journocom.tr/cumhuriyet-bayrami-gazeteler-29-ekim> (Erişim Tarihi:25.04.2023).

³¹ Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 541; İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler: Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, 314-316; Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 181.

³² Kemalettin Sami, (Deli) Halit (Karsıalan) Paşa, Kazım (Özalp), Fuat (Bulca), Ruşen Eşref ve İsmet (İnönü), Ali Fethi (Okyar) 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'da akşam yemeğinde misafir olarak bulunmaktaydı. Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 536; İnönü, *Hatıralar*, 176; Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 458; Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 174; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 158; Yalçın, "Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler", 574-575; Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

top atışıyla kutlanmıştır. Yeni devletin yönetim biçiminin ismi de böylece verilmiştir.³³ Anayasa değişikliğini kabul eden meclis, oybirliğiyle 29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Paşa'yı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçerken 30 Ekim 1923'te İsmet (İnönü) Paşa, ilk Başbakan ve aynı gün Fethi (Okyar) Bey'de TBMM başkanı seçilmiştir.³⁴

29 Eylül-29 Ekim 1923'te Avustralya Basınında Türkiye Hakkında Yayımlanan Haberler

Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanına yönelik ilk haber, 29 Eylül 1923'te yayımlanırken Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edileceğine dair haberler, 12 Ekim 1923'e kadar Avustralya gazetelerinde sıkça yer almıştır. 29 Eylül 1923'te pek çok Avustralya gazetesi, *Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği söylentilerinin olduğunu* gazete sütunlarında paylaşmıştı.³⁵ *Daily Telegraph* Gazetesi, *birkaç gün önce Ankara, Türkiye'de Cumhuriyeti ilân edeceğini*³⁶ ve ilk Cumhurbaşkanı'nın Mustafa Kemal Paşa olacağını okuyucularına duyurmuştur.³⁷ Avustralya basınında, haberin kaynağı olarak bazı gazeteler, Londra'yı gösterirken bir kısmı ise Viyana işaret etmiştir. Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türkiye'de Cumhuriyet'in ilân edildiği yönünde haberler, 1 Ekim 1923'den itibaren yapılmaya başlanmıştır.³⁸

Advertiser Gazetesi, 1 Ekim 1923'te "Türkiye Bir Cumhuriyet" başlıklı haberinde Viyana'da bir muhabirin Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği üzerine bir haber yapıldığını belirtmiştir. 28 Eylül 1923 tarihli Londra'dan iletilen haberde, Viyana'dan iletilen habere göre; Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği söyleniyor. Son zamanlarda, Ankara'da yeni devletin hükümet biçimiyle ilgili tartışmaları devam ediyor. Parti, son günlerde cumhuriyetçi bir yönetim şekli önerdi ve Mustafa Kemal, cumhurbaşkanlığı için en güçlü adaydır ifadesine yer vermiştir.³⁹

³³ Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 491-551; Gâzi Mustafa Kemal, *Yarım Cumhuriyeti İlan Edeceğiz (Söylev'den Günümüz Türkçesiyle)*, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, Ankara, 1998, 10-28; Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, 377-381; Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 97-98; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 201-203; Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, 342-343; Nurettin Güz, "Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı", *Selçuk İletişim*, Cilt:1, Sayı:1,(1999), 8; Arıkan, "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", 962-965; Yalçın, "Cumhuriyetin İlanında Emegi Geçenler", 568,573; Uluatam, *Geçmiş Bakmak: Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi 1920-2000*, 40-41; Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 537-544; Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", 11-18; Aydemir, *Tek Adam (Mustafa Kemal 1922-1938) (Cilt III)*, 135; Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 169-181; Turan, *Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)*, s.13-14; Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 183; Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 447; Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 457-458; Gencer, Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, 209-211; *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, 176; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 154-160. İlber Ortaylı, 1923 meclisinin 286 milletvekiline sahip olduğunu cumhuriyet oylamasında 158 üyenin evet dediğini, diğerlerinin çekimser kaldığını belirtir. Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 543; Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 289; Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 447; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 159; Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, 343-344; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 429; Arıkan, "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", 968, 969; "Cumhuriyetin İlanı", <https://www.atam.gov.tr/duyurular/cumhuriyetin-ilani> (Erişim Tarihi:23.01.2023); Güneş, "Cumhuriyet'in İlanı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/> (Erişim Tarihi:18.05.2023). İsmet Paşa 30 Ekim 1923'te Başbakanlık görevine 166 Mebusun oybirliğiyle güvenoyu almıştır. Aynı gün Fethi Bey Meclis Başkanlığına 158 Mebusun katıldığı seçimde 151 oy alarak seçilmiştir. Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 430.

³⁴ Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 547-551; Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 459; Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 447-448; Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 186; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 159-160; Uluatam, *Geçmiş Bakmak: Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi 1920-2000*, 41; Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, 344. 9 Ekim 1923'te Malatya Milletvekili İsmet Paşa ve on dört arkadaşının imzalarıyla yeni devletin başkentinin Ankara olması için meclise önerge sunulmuş ve 13 Ekim 1923'te oybirliğiyle kabul edilmiştir. Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 538-539; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 425.

³⁵ "Turkey" "A Republic Rumored", *Daily News*, 29 September 1923, 1,6; "Turkey", "Rumored Republic", *Goulburn Evening Penny Post*, 29 September 1923, 2; "Is a Turkey Republic?", *Herald*, 29 September 1923, 7; "Turkey", "Rumour of Republic", *Maitland Daily Mercury*, 29 September 1923, 7; "Rumor From Vienna", "Turkey has Republic", *News*, 29 September 1923, 1; "Turkey a Republic", "According to Rumor", *Saturday Journal*, 29 September 1923, 1.

³⁶ "Summary", *Daily Telegraph*, 29 September 1923, 1.

³⁷ "Turkish Republic", "Kemal First President", *Kalgoorlie Miner*, 29 September 1923, 5; "Turkey", "To be Proclaimed a Republic", *Mercury*, 29 September 1923, 9; "Turkey May be Republic", *Recorder*, 29 September 1923, 1; "General Cable News", *Sydney Morning Herald*, 29 September 1923, 15; "Turkey a Republic", *Tweed Daily*, 29 September 1923, 5; "Turkey a Republic", "Rumor in Vienna", "Kemal as President", *Telegraph*, 29 September 1923, 8; "General Cable News", *West Australian*, 29 September 1923, 11.

³⁸ "A Republic in Turkey", *Albany Despatch*, 1 October 1923, 2; "Turkey", "Republic Proclaimed", *Daily Telegraph*, 11; "Republic in Turkey", *Northern Star*, 1 October 1923, 5; "A Premature Report", *Queensland Times*, 1 October 1923, 5; "Turkish Republic Rumored", *Recorder*, 1 October 1923, 1; "Turkey", "Republic Mooted", *West Australian*, 1 October 1923, 7; "The Near East", "A Turkish Republic", *Northern Miner*, 2 October 1923, 3; "Turkish Politics", *Northern Miner*, 3 October 1923, 4; "Turkey", "Rumor of Republic", *Maitland Weekly Mercury*, 6 October 1923, 12; *Nor-West Echo*, 6 October 1923, 7.

³⁹ "Turkey a Republic", "A Vienna Rumor", *Advertiser*, 1 October 1923, 10.

Benzer bilgiler, Avustralya basınında yer alan pek çok gazetede de farklı başlıklar altında yer bulmuştur.⁴⁰ Avustralya gazetelerinden *Lithgow Mercury*, diğer gazetelerden farklı olarak aynı haberin doğruluğunu Ankara'ya dayandırarak bildirmiş ve birkaç gün içinde Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edileceği, Mustafa Kemal Paşa'nın da ilk cumhurbaşkanı olarak seçileceğini belirtmiştir.⁴¹ Viyana, Londra ve Ankara'ya dayandırılarak Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edileceği ve ilk cumhurbaşkanının Mustafa Kemal Paşa olacağı üzerine Avustralya basınında yapılan haberlere, 29 Eylül 1923-5 Ekim 1923 tarihleri arasında sıklıkla yer almış hatta bazı gazeteler Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiğini dahi ifade etmişlerdir.

8 Ekim 1923'te *Brisbane Courier* Gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının altında *Türkiye'nin kurtarıcısı Mustafa Kemal başkanlığında olan Ankara Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilân edecek. Türkiye'nin küllerinden yeniden doğması ve dünya siyasetinde yeniden güç haline gelmesi, Kemal'in sayesinde* ifadelerine yer vermiştir.⁴² *Daily News* Gazetesi, Büyük Britanya'da yayın yapan *Exchange Telegraph Company*'nin (Londra) İstanbul muhabinine dayandırarak verdiği haberinde, çoğunluk Partisi'nin (Halk Fırkasını kastederek) Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki altı saatlik toplantının ardından Türk Devletinin yeni adının, *Türkiye Cumhuriyeti ve Ankara'nın başkent olmasına*⁴³ oybirliğiyle karar verdiğini belirtmiştir.⁴⁴ 8-9 Ekim 1923'te Avustralya gazetelerinde yer alan haberin içeriğinden anlaşılacağı üzere Türkiye'de sadece cumhuriyetin ilan edilmeyeceği aynı zamanda başkent de değişeceğinin bilgisi verilmiştir. 9 Ekim 1923'te İsmet Paşa'nın başkanlığında meclise sunulan bir önergeyle Ankara, 13 Ekim 1923'te başkent olmuştur.⁴⁵ Avustralya kamuoyunda Ankara'nın başkent olacağı ve Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edileceğine dair haberler, 8-9 Ekim 1923'te okuyucularına duyurulmuştur.

Telegraph Gazetesi, 8 Ekim 1923'te "Türkiye Bir Cumhuriyet" başlıklı yazısında Türkiye'nin cumhuriyet ile yönetileceğini belirtirken Türkiye'yle ilgili tarihi ve geleceğe vurgu yapan değerlendirme içerikli önemli bir haber yayınlamıştır. 12 Ekim'de aynı haber içeriğine *Week* Gazetesi de yer verirken iki gazete;

"Türkiye'de iktidarda olan Mustafa Kemal'in partisi, bu ülkenin bir cumhuriyet olmasına karar vermiştir. Başta Büyük Britanya, Fransa ve Rusya olmak üzere önde gelen yabancı devletler için Türkiye'nin nasıl yönetileceğinden çok, işlerin dünyanın geri kalanını rahatsız etmesine ve iyi dostları birbirleriyle savaşa sokmasına izin verip vermeyeceği önemlidir. Türkiye'nin son altmış ya da yetmiş yıllık tarihi, her zaman Türkiye'nin lehine olmayan ve onu ustalıkla yönetmenin kaydına sahne olmuştur. İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya'nın devlet adamları, (Türkiye hakkında) pek çok deneyimle öğrenilmiş notlar kaleme aldılar ancak tüm bildikleri Türkiye korkusuyla ifade edilebilirdi. Sultan ne yapacaktı? Her ülke, diğer ülkelerin birleşip kendisini dışarıda bırakacağından korkuyor gibi görünmekteydi. Türkiye hakkındaki endişelerin sonucu, Lozan Konferansı'nda olduğu gibi çok yakın bir zamanda bile görüldü. Türk delegeleri, Türkiye'nin esenliğiyle ilgili her türlü araştırmanın ve geleceğiyle ilgili kaygıların, Türk halkını düşünmekten değil, esas olarak diplomasiden kaynaklandığını yeterince iyi biliyorlardı. Türkiye, bir cumhuriyet olarak diplomatik arenaya "kendi başına" girerse ve başkalarının oyunlarına piyon olmayı reddederse Balkanlar'da ve çevresinde büyük bir gelişme şansı vardır."⁴⁶

⁴⁰ "Turkey", "Proclaiming in Turkey", *Bundaberg Mail*, 1 October 1923, 5; "Turkey A Republic", *Examiner*, 1 October 1923, 5; "Turkish Government", "Republic Probable", *Kalgoorlie Miner*, 1 October 1923, 5; "Republic of Turkey", *Mercury*, 1 October 1923, 7; "General Cables", *Argus*, 1 October 1923, 9; "Turkish Republic", *Sunraysia Daily*, 1 October 1923, 3; "Republic of Turkey", "Discussion at Angora", *Telegraph*, 1 October 1923, 7; "An Explanation", *West Australian*, 1 October 1923, 7; "President Kemal", *Cairns Post*, 2 October 1923, 5; "Republic in Turkey", "Kemal as President", *Daily Mercury*, 2 October 1923, 5; "Reporter Republic for Turkey", *Northern Standard*, 2 October 1923, 3; "Angora Government", *Recorder*, 2 October 1923, 2; "New Turkish Constitution", *Albany Advertiser*, 3 October 1923, 3; "Turkey", "The New State", *Morning Bulletin*, 3 October 1923, 7; "President Kemal", *Northern Herald*, 3 October 1923, 7; "Turkish Politics", *Northern Miner*, 3 October 1923, 4; "Turkey", *Western Mail*, 4 October 1923, 27; "British and Foreign", *Week*, 5 October 1923, 15; "Turkey", *Capricornian*, 6 October 1923, 15; "Turkey a Republic", *Chronicle*, 6 October 1923, 28;

⁴¹ "Earlier Cables", *Lithgow Mercury*, 1 October 1923, 2; "Miscellaneous", *Richmond River Express and Casino Kyogle Advertiser*, 1 October 1923, 5; "Sporting", *Braidwood Review and District Advocate*, 2 October 1923, 5; "Turkish Republic", *Western Argus*, 2 October 1923, 28; "British and Foreign News", *Western Mail*, 4 October 1923, 28; "Here and There", *Longreach Leader*, 5 October 1923, 10; "International", *Queenslander*, 6 October 1923, 31.

⁴² *Brisbane Courier*, 8 October 1923, 5.

⁴³ 16 Ekim 1923'te *Advocate* Gazetesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 20 çekimsere oya karşı çoğunluğun reyinin Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin Ankara olması lehinde oy verdiğini haber yapmıştır. "Angora, Capital of Turkey", *Advocate*, 16 October 1923, 1; "Turkey's New Capital Angora Chosen", *Ballarat Star*, 16 October 1923, 1.

⁴⁴ "Turkey", "The Republic", "Angora Decision", *Daily News*, 8 Ekim 1923, 5; "The Turkish Republic", *Examiner*, 8 Ekim 1923, 5; "The New Capital of Turkey", *Leader*, 8 October 1923, 2; "Summary", *Sydney Morning Herald*, 8 October 1923, 1; "Turkish Republic", *Advocate*, 8 October 1923, 1; "Republic of Turkey", *Goulburn Evening Penny Post*, 9 October 1923, 4; "Turkey", "Republic Proclaimed", *Morning Bulletin*, 9 October 1923, 8.

⁴⁵ Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 456.

⁴⁶ "Turkey a Republic", *Telegraph*, 8 October 1923, 6; "Turkey a Republic", *Week*, 12 October 1923, 3.

ifadesine yer vermiştir. İlgili ifadelerden anlaşılacağı üzere Türkiye hakkında gerçekçi bir yaklaşımla ifade edilen değerlendirmede geçen yetmiş yılda Türkiye korkusu üzerine yazılmış istihbari bilgiler ve diplomatik savaşlar çerçevesinde Türkiye'nin aleyhine gelişmeler yaşandığını belirtirken Türkiye'nin yeni rejimiyle uluslararası arenada, güçlü devletlerin oyunlarına gelmeden ve bağımsız bir politika izlemesi halinde yakın coğrafyasında etkin bir güç haline gelebileceği öngörüsünde bulunulmuştur. Bahse konu yorum, öngörülemeyen tehditlerin değiştiği bir süreci işaret ederken Türkiye'nin yeteneğine bağlı olarak güç potansiyelini sorgulamış ve ittifakların Makyavelist ya da pragmatist tutumuna dikkat çekmiştir. İlgili değerlendirme, Türkiye'de henüz yeni rejimin ilan edilmesi üzerine söylentilerin Batı kamuoyunda yapıldığı bir dönemde, yeni Türkiye ve rejimin Batıda uyandırdığı etkinin yorumlanması açısından değerlidir.

9 Ekim 1923'te *Barrier Miner* Gazetesi "Milletlerin Resmi" isimli yazısında;

"Türkiye, resmin diğer yüzünü gösteriyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilk cumhurbaşkanı olarak cumhuriyet elbisesini tercih ederek eski imparatorluk paltosunu çıkarmanın eşğinde olduğu bildiriliyor. Milliyetçi lider, ününü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Küçük Asya'daki faaliyetleri sırasında Genç Türklerin ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğine borçludur. İktidara gelişi, biraz Napolyonvari bir havadadır. Gazete, bu benzetmeyi daha da ileri götürerek cumhurbaşkanlığından diktatörlüğe ve nihayetinde sultanlığa ulaşması şaşırtıcı olmayacaktır ifadesine yer veriyor. Türkiye, kaybettiği toprakların yasını tutuyor ve bir lideri olmadan kaybolan halk, özellikle de fanatizm ve İslami gücün yeniden canlanması vaadiyle alevlenirse, kendi seçimlerini körü körüne takip edecektir. Genel olarak bakıldığında, cumhuriyetçilik tıpkı viski gibidir ancak sonradan edinilmiş bir zevke ya da oluşması ve alışılması zaman alan bir alışkanlığa sahip olanlar için kabul edilebilir görünmektedir. İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, yavaş yavaş edinildiğinde ve ölçülü bir şekilde uygulandığında ulusal sistem değişime alışır ve kendini yeni halifelığe adapte eder"⁴⁷ değerlendirmesini yapmıştır.

Öte yandan *Barrier Miner* Gazetesi ise yakında Türkiye'de cumhuriyetin ilan edileceği ancak ilk cumhurbaşkanı seçilmesi öngörülen Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe yönünde yorumda bulunmuştur. Haberin devamında, Türkiye'de uygulanacak cumhuriyetin bazı Batı devletlerinde (İsviçre, ABD) olduğu üzere hızlı bir biçimde gelişmeyeceği ve Türkiye toplumunun alışma ya da içselleştirmede sorunlar yaşayabileceğine dair izlenimlere işaret edilmiştir. Gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği elde etmesini, İttihat Terakki Cemiyetine borçlu olduğunu ya da Napolyonvari bir şekilde yönetime hâkim olduğu yönünde ilgisiz benzetmeler yaparak açıklarken Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe ya da halife olabileceği gibi asılsız tahminlerde de bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin toplumsal, politik ve tarihi olarak imparatorluğun kaybettiği toprakları (Balkan ya da Arap coğrafyası), yeniden elde etmek gibi bir maceraya sürüklenebileceği ve bu düşüncenin de (milliyetçi) bir radikalizm ya da İslamiyet'in yeniden canlandırılması fikrinden kaynaklanabileceği öngörüsünde bulunarak cumhuriyetin ilanı sonrası Türkiye hakkında olabilecek tehditlere de hazırlıklı olunması uyarısında bulunmuştur. Türkiye hakkında bu tip Batı tarzı değerlendirmeler, Türkiye'nin kalıtsal potansiyeline ya da Batı için risklere dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Avustralya Basınında 29 Ekim 1923 Sonrası Yayınlanan Haberler

Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edileceğine dair yer alan haberler, 12 Ekim 1923'te son bulmuştur. Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanından bir gün sonra Avustralya Basını bu konuyu yeniden gazete sütunlarına taşımıştır. Nitekim 30 Ekim 1923'te *News* Gazetesi, 29 Ekim tarihli Reuters'in verdiği bilgiye dayandırarak yayınladığı haberinde, *Ankara Meclisi'nin devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğuna karar verdiğini ve oybirliğiyle Mustafa Kemal'i cumhurbaşkanı seçtiğini* haber yapmıştır.⁴⁸ Gazete, Avustralya basınında Türkiye'de cumhuriyet rejiminin kabul edilmesine yönelik *ilk haber yapan gazete* olmasının yanı sıra Eylül ayından itibaren dünya basınında Türkiye'de Cumhuriyetin ilân edileceğine dair yer alan haberlerin gerçekleştiğini Avustralya kamuoyuna açıklamıştır. Aynı içeriğe sahip haber, 31 Ekim 1923'te Avustralya basınında yer alan diğer gazetelerde de yer almıştır.⁴⁹ *Daily News*, *Daily Standard*, *Geralton Express*, *West Australian* ve *World* gazeteleri de İstanbul'a dayandırdıkları haberde, *Ankara'dan gelen telgrafa göre Büyük Millet Meclisi'nde*

⁴⁷ "Picture of Nations", *Barrier Miner*, 9 October 1923, 2.

⁴⁸ "Republic in Turkey", "Kemal Elected President", *News*, 30 October 1923, 7.

⁴⁹ "Turkey a Republic", "Kemal Pasha President", *Age*, 31 October 1923, 11; "Republic in Turkey", *Daily Telegraph*, 31 Ekim 1923, 4; "Turkey a Republic", *Examiner*, 31 October 1923, 4; "Turkey a Republic", "Mustapha Kemal First President", *Maryborough Chronicle*, *Wide Bay and Burnett Advertiser*, 31 October 1923, 5.

çoğunluğa sahip partinin cumhuriyeti ilân ettiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olduğunu bildirmiştir.⁵⁰

31 Ekim 1923'te News, Reuters'e (30 Ekim 1923 tarihli) dayandırarak verdiği haberinde;

"İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevini kabul ettiği ve kabine kurmayı taahhüt ettiğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın (Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki Ordular Başkomutanı) Yunanlılara karşı kazandığı askerî başarıların ardından Ankara Hükümeti, 2 Kasım 1922'de kendisine olağanüstü yetkiler verildiğini ve saltanatın kaldırıldığını ilan etti. Sultan VI. Mehmet, padişah/halife (İslam'ın ruhani lideri) olarak görevden alındı ve kuzeni Abdülmecid Efendi, halkın temsilcileri tarafından halifelğe seçildi. Mustafa Kemal Paşa, Ankara Meclisi'ni (TBMM) ve milliyetçiler tarafından kurulan sorumlu bakanlığı hayata geçirdi. Çanakkale'de General Liman Von Sanders'in emrinde görev yapmış ve savaştan sonra kendi birlikleriyle milliyetçi hareketin çekirdeğini oluşturmuştur. Halkın hayal gücü, Mustafa Kemal Paşa'ya gerçek etkisiyle orantısız bir siyasi konum atfetmektedir. Kemal Paşa'nın dış işlerine karışmak için ne eğitimi ne de eğilimi vardır. Bir politikacı olarak kendi millet meclisini kontrol etmekte zorlandığı bilinmektedir. Her şeyin ötesinde o, büyük bir asker ve samimi bir vatansverdir. İsmet Paşa, Kemal Paşa'nın ordusunun kurmay başkanıydı ve Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etti. Söylendiğine göre burada (Lozan'da) Earl Curzon ve Yunan temsilci Venizelos'la boy ölçüşecek kadar başarılı olmuştu."⁵¹

diye belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda askerî bir deha olarak başarılı olduğu konusunda tarihsel bir özet sunulan haberin ayrıntısında saltanatın kaldırılarak saltanat ve halifeliğin birbirinden ayrıldığı ve Abdülmecid Efendi'nin halife olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın tüm bu başarılı askerî ve politik başarılarla birlikte TBMM ve dolayısıyla Türk milletinin siyasi lideri olduğu ancak büyük bir asker ve vatansver olarak Mustafa Kemal Paşa'nın dış politika eğitimi almaması ve eğilimi olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte dış politika eğitimi almamış olmasına rağmen asker bir şahsiyet olarak İsmet Paşa'nın gerek Büyük Britanya'nın Lozan'da temsilcisi olan Lord Curzon gerekse Yunanistan'ın temsilcisi Venizelos'a karşı Lozan'da başarılı bir dış politika yürüttüğü ayrıca belirtilmiştir.

Avustralya basınında Kasım ayında Türkiye'de Cumhuriyetin ilanına yönelik iki haber yayınlanmıştır. 1 Kasım 1923'te *Daily Standard* Gazetesi, Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in ilk yaptığı yasa olarak, İsmet Paşa'yı yeni kabineyi kurması için görevlendirdiği ve İsmet Paşa'nın da bu daveti kabul ettiği bildirilmiştir.⁵² Böylece Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın ilk siyasi icraatının İsmet Paşa'yı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olarak görevlendirdiğine dikkat çekilmiştir. *Lithgow Mercury* Gazetesi, 2 Kasım 1923'te *Ankara Millî Meclisi'nde (TBMM) Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı (Cumhurbaşkanlığı) altında Türkiye'de cumhuriyetin ilan edildiği* haber yapılarak⁵³ Avustralya basınında Türkiye'de cumhuriyetin ilanına dair yapılan son haberde yayınlanmıştır.

Sonuç

Avustralya kamuoyunda Türkiye'de cumhuriyetin ilanına dair haberler, iki bölümde kategorize edilmiştir. İlk bölüm, Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı öncesi yayınlanan haberlerdir. 29 Eylül 1923'te konuya ilişkin yapılan haberler, 1 Ekim'den itibaren devamlılık arz etmiş ve 12 Ekim 1923'te tamamlanmıştır. İkinci kategoride ise 29 Ekim 1923'te Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı sonrası ilk haber, 30 Ekim 1923'te yapılmakla birlikte Ekim ayında yapılan haberler 31 Ekim 1923'te devam etmiş ve konuya ilişkin haberler, 2 Kasım 1923'te sonlanmıştır. Avustralya basınında, 8-9 Ekim 1923'de Ankara'nın başkent olacağı ve 16 Ekim 1923 tarihinde de Ankara'nın başkent olduğu üzerine haberler yayınlanmıştır. Çalışmada, Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyetin ilanıyla ilgili yetmiş beş habere yer verilirken 29 Eylül 1923-2 Kasım 1923 tarihleri arasında Avustralya basınında elli farklı gazete konuyu haber yapmıştır.⁵⁴ İlgili gazetelerin tamamı ulusal basında yer

⁵⁰ "Turkey", "Republic Proclaimed", *Daily News*, 31 October 1923, 7; "Turkey a Republic", "Mustapha Kemal First President", *Daily Standard*, 31 October 1923, 5; "Turkey a Republic", "Mustapha Kemal First President", *Geraldton Express*, 31 October 1923, 3; "Turkey", "Republic Proclaimed", *West Australian*, 31 October 1923, 7; "Affairs in Turkey", "Republic Proclaimed", "Mustapha Kemal President", *World*, 31 October 1923, 5.

⁵¹ "Turkish Republic", "Kemal to Form Cabinet", "Ismet Pasha President", *News*, 31 October 1923, 8.

⁵² "Turkish Republic", "Ismet Pasha to Form Cabinet", *Daily Standard*, 1 November 1923, 5.

⁵³ "Cable News", *Lithgow Mercury*, 2 November 1923, 6.

⁵⁴ World, Albany Despatch, Queensland Times, West Australian, Advocate, Recorder, Week, Western Mail, Brisbane Courier, Lithgow Mercury, Sydney Morning Herald, Longreach Leader, Queensland Herald, Albany Advertiser, Richmond River Express and Casino Kyogle Advertiser, Nor-West Echo, Barrier Miner, Cairns Post, Northern Herald, Daily Telegraph, News, Northern Star, Goulburn Evening Penny Post, Mercury,

almakla birlikte önemli bir kısmı yüksek tirajlı gazetelerdir.⁵⁵ Türkiye’de cumhuriyetin ilan edilmesi hakkında Ekim ayında on bir ve Kasım ayında iki olmak üzere cumhuriyetin ilanından sonra on üç farklı gazetede, on üç haber okuyucuya duyurulmuştur. Avustralya basınında cumhuriyetin ilanından önce altmış iki haberin yapıldığı göz önüne alındığında, cumhuriyetin ilanı öncesi yapılan haberlerin, sonrası yapılan haberlere oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun temel nedeni, Avustralya ve dünya basınında yer alan Türkiye’de Cumhuriyetin ilanına yönelik haberlere dair yüksek beklentili söylentilerin 29 Ekim 1923’te gerçekleşmiş olması olarak gösterilebilir. Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı ile ilgili Avustralya gazetelerinin haber ve başlıkları, çoğunlukla Londra kaynaklı olmasından dolayı birbirine benzer ve birbirini destekler niteliktedir.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ilgili Avustralya basınında yer alan haberler, Avusturya’da yayınlanan *Wiener Neue Freie Presse* gazetesinin yaptığı röportaj üzerine 29 Eylül 1923’te haberleştirilmiştir. Avustralya basınında Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edileceği üzerine haberler, Viyana ve Londra kaynağına dayandırılarak ilk defa 29 Eylül 1923’te on dört gazetede⁵⁶ yer verilmiştir. Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edileceğine yönelik Ekim ayında ilk haber, 1 Ekim tarihinde yayınlanmakla birlikte 12 Ekim’e kadar cumhuriyetin ilanına yönelik söylentiler haberleştirilmiştir. Türkiye’de cumhuriyetin ilanından sonra Avustralya basınında ilk ve tek haber, 30 Ekim 1923’te *News Gazetesinde* yayınlanmış ve cumhuriyetin ilanına yönelik Avustralya basınında yer alan diğer gazeteler tarafından 31 Ekim 1923’te okuyucularına duyurulmuştur. Türkiye’de Cumhuriyetin ilanına dair son haber, 2 Kasım 1923’te *Lithgow Mercury* gazetesinde yayınlanmıştır. Niceliksel açıdan Avustralya basınında, Mustafa Kemal Paşa’nın cumhurbaşkanı olacağı, cumhuriyetin ilanı ve cumhuriyetin ilanı söylentilerine dair haberler, temelde Viyana merkezli yapılmış olsa da genel olarak haberler Londra (Reuters) kaynaklı okuyuculara duyurulmuştur. *Daily Telegraph* (29 Eylül 1923) ve *Lithgow Mercury* (1 Ekim 1923) gazeteleri olmak üzere sadece iki gazete, Ankara’yı cumhuriyetin ilanına yönelik haberin kaynağı olarak göstermiştir. Bununla birlikte *Daily News* (8 Ekim 1923), *Examiner* (8 Ekim 1923), *Sydney Morning Herald* (8 Ekim 1923), *Advocate* (8 Ekim 1923), *Goulburn Evening Penny Post* (9 Ekim 1923), *Morning Bulletin* (9 Ekim 1923) gazeteleri, cumhuriyetin ilan edileceği ve Ankara’nın başkent olacağı üzerine Ankara hükümetinin resmî yaptığı açıklamaya dayandıran haberler yapmışlardır. Genel olarak Avustralya gazetelerinin konuya ilişkin haber kaynakları, Viyana, Londra ve İstanbul olmasının yanı sıra Ankara’nın resmî açıklamalarına dayandırılan haberlere de yer verilmesi Türkiye’de cumhuriyetin ilanına yönelik Avustralya basınında tarafsız bir yayıncılık anlayışı izlediğini söyleyebiliriz.

Avustralya basınında, Türkiye’de cumhuriyetin ilan edileceği söylentileri ya da cumhuriyetin ilanına yönelik haberlerin dışında Türkiye ve cumhuriyet olgusu temelinde az da olsa bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. 8 Ekim 1923’te *Telegraph* “Türkiye Bir Cumhuriyet” başlıklı yer alan haberinde, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde Türkiye’nin politik olarak cumhuriyeti tercih ettiğini ve Lozan’da önemli bir diplomatik başarı elde ettiğine vurgu yapmış, Batı’nın son yetmiş yılda Türkiye aleyhinde yanlış bir politika ürettiğine değinmiştir. Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye’nin izleyeceği bağımsız politikalarıyla bölgesel bir güç haline gelebileceğine vurgu yapılmıştır. Aynı başlık altında bir başka Avustralya gazetesi olan *Week* de 12 Ekim 1923’te aynı değerlendirmeleri manşetlerine taşıyarak Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile muhtemel değişimleri işaret etmiştir.

9 Ekim 1923’te *Barrier Miner Gazetesi*, Türkiye’de cumhuriyetin ilanı sonrasında muhtemel gelişmeler hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Gazete, askerî bir lider olarak Mustafa Kemal Paşa’nın bağımsızlık savaşını kazanmasıyla birlikte politik liderliği de elde ettiğini ve elde ettiği bu gücü, İttihat Terakki’ye borçlu olduğu yönünde bir değerlendirme yaparken tahminen asker olması nedeniyle Napolyonvari bir şekilde yönetime hâkim olduğu yönünde alakasız bir benzetme ve değerlendirmede bulunmuş, Türkiye’de cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla birlikte ilk cumhurbaşkanı seçilmesi tahmin edilen Mustafa Kemal Paşa’nın (saltanatın kaldırılmasından dolayı), halife olabileceği bu nedenle diktatörleşebileceği değerlendirmesini yapmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de uygulanacak cumhuriyet rejiminin, İsviçre ve ABD’de de olduğu üzere çabuk yerleşmeyeceği ve Türkiye’de yeni rejimin, sorunlara neden olabileceği üzerine izlenimlere işaret edilmiştir.

Telegraph, *Daily Mercury*, *Northern Standard*, *Northern Miner*, *Examiner*, *Leader*, *Morning Bulletin*, *Capricornian*, *Maitland Weekly Mercury*, *Advertiser*, *Bundaberg Mail*, *Kaloorlie Miner*, *Sunraysia Daily*, *Western Argus*, *Chronicle*, *Daily News*, *Ballarat Star*, *Age*, *Maryborough Chronicle*, *Wide Bay and Burnett Advertiser*, *Daily Standard*, *Geralton Express*, *Maitland Daily Mercury*, *Saturday Journal*, *Tweed Daily*.

⁵⁵ *Sydney Morning Herald*, *Queensland Times*, *West Australian*, *Advocate*, *Recorder*, *Week*, *Western Mail*, *Brisbane Courier*, *Queenslander*, *Herald*, *Albany Advertiser*, *Barrier Miner*, *Northern Herald*, *Daily Telegraph*, *News*, *Northern Star*, *Mercury*, *Telegraph*, *Daily Mercury*, *Northern Standard*, *Northern Miner*, *Examiner*, *Leader*, *Morning Bulletin*, *Western Argus*, *Chronicle*, *Daily News*, *Ballarat Star*, *Age*, *Maryborough Chronicle*, *Wide Bay and Burnett Advertiser*, *Daily Standard*, *Geralton Express*.

⁵⁶ *Daily News*, *Daily Telegraph*, *Goulburn Evening Penny Post*, *Herald*, *Kaloorlie Miner*, *Maitland Daily Mercury*, *Mercury*, *News*, *Recorder*, *Saturday Journal*, *Sydney Morning Herald*, *Tweed Daily*, *Telegraph* ve *West Australian* gazeteleridir.

Cumhuriyetin ilanıyla yeni sorunsal alanın, düşünsel olarak radikalizm ya da İslamiyet'in yeniden canlandırılması fikri üzerinden yeniden Osmanlı coğrafyasını elde etmek üzere saldırgan bir dış politika üretebileceği ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin bir maceraya sürüklenebileceği üzerine olmuştur. Siyasal açıdan Türkiye'de yeni kurulmuş bir cumhuriyetin, Batı'yı neden bu ölçüde korkuttuğu ya da temelde neden olumsuz değerlendirmelerin yoğun bir biçimde Avustralya basınında yapılmış olduğu düşündürücüdür.

Avustralya basınında Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı üzerine yapılan haber ve gazete sayısı dikkate alındığında, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı hakkında Avustralya kamuoyunun ilgisinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Avustralya basınında yer alan haberlerin içerikleri ve ele alış tarzları incelendiğinde, Türkiye'de Cumhuriyeti'nin ilanı ile ilgili kronolojiyle uyusmakla birlikte Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyetin ilanı, Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olması ve İsmet Paşa'nın Başbakan olmasıyla ilgili haberler çalışmada yer almıştır. Haberler, duyuru ve değerlendirme niteliğindedir. Duyuru niteliğindeki haberler, kısa ve net bilgilere yer vererek kamuoyunu bilgilendirme özelliği taşımış ve Avustralya basınında konuyla ilgili haberlerin büyük bir kısmını teşkil etmiştir. Diğer yandan yorum niteliğinde yer alan haber sayısı az olmakla birlikte Türkiye'ye dair tarihsel ve geleceğe dönük öngörülerini barındıran haber niteliğindedir. Konuyla ilgili röportaj niteliğinde bir habere yer verilmemiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Âfetinan, A. *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Sadeleştirerek Yay. Haz.: Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Afetinan, A. *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*. Ankara: Yenigün Yayınları, 1998.

Afetinan, Ayşe. *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*. Yenigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara: 1999.

Akseki, Cengiz. "Atatürk Yöntemlerinde Yöntem I: Ortam ve Lider". *Belgi Dergisi*, Sayı: 3, (2012), 265-293.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Arıkan, Zeki. "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, (1985), 959-976.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal. *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*. Editör: Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2020.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*. Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Atay, Falih Rıfki. *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-. İstanbul: Sena Matbaası, 1980.

Aydemir, Süreyya. *Tek Adam (Mustafa Kemal 1922-1938) (Cilt III)*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Editör: Temuçin Faik Ertan, İstanbul: Siyasal Kitabevi, 2017.

Cebesoy, Ali Fuat. *Bilinmeyen Hatıralar*. Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2001.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu. "Avustralya Basınında Türkiye'de Milli Egemenlik 1920-1924". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: Milli Egemenlik Özel Sayısı, (2020), 86-106.

Eraslan, Cezmi. *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*. İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2003.

Eroğlu, Hamza. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 56, (2003), 435-456.

Eroğlu, Hamza. *Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Savaş Yay., 2010.

Gencer, Ali İhsan. Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları:87, 2013.

Güler, Ali. *Atatürk ve Cumhuriyet*. Ankara: Türkar Araştırma Dizisi, 2003.

Güneş, İhsan. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler: Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012.

Güneş, İhsan. *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1997.

Güz, Nurettin. "Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı". *Selçuk İletişim*, Cilt: 1, Sayı: 1, (1999), 3-12.

İsov, Mümin Yaşarov. "Bulgar Basınında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı". Çeviren: Serkan Cömertel, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı:1, (2016), 103-143.

İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi. Editör: Cemil Öztürk, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2005.

İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. Yeni Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2021.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. 2. Kitap. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.

Kansu, Mahzar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Kemal, Gâzi Mustafa. *Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz (Söylev'den Günümüz Türkçesiyle)*. Ankara: Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, 1998.

Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Kinross, Lord. *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2003.

Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2007.

Kocatürk, Utkan. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Köstüklü, Nuri. "Cumhuriyetçilik". *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Jaschke, Gotthard. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı Atatürk Devriminin Başlangıcı". <https://belleten.gov.tr/tammetin/1292/tur#r4> (Erişim Tarihi: 22.05.2023).

Mango, Andrew. *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*. Türkçesi: Füsün Doruker, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2017.

Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Ortaylı, İlber. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik, 2018.

Tosun, Ramazan. "Cumhuriyetin İlanından Kamuoyu". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:12, (2002), 99-107.

Toprak, Zafer. *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013.

Uluatam, Özhan. *Geçmişe Bakmak: Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi 1920-2000*. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001.

Yalçın, E. Semih. "Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 44, (1999), 567-602.

Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut, vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Yurdigül, Aslı, Banu Erdoğan Çakar. "Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği". *SUTAD*, 47, (2019), 273-294.

Sürelî Yayınlar

"Affairs in Turkey", "Republic Proclaimed", "Mustapha Kemal President", *World*, 31 October 1923, p.5.

"A Republic in Turkey", *Albany Despatch*, 1 October 1923, p.2.

"A Premature Report", *Queensland Times*, 1 October 1923, p.5.

"An Explanation", *West Australian*, 1 October 1923, p.7.

"Angora, Capital of Turkey", *Advocate*, 16 October 1923, p.1.

"Angora Government", *Recorder*, 2 October 1923, p.2.

- "British and Foreign", *Week*, 5 October 1923, p.15.
- "British and Foreign News", *Western Mail*, 4 October 1923, p.28.
- Brisbane Courier*, 8 October 1923, p.5.
- "Cable News", *Lithgow Mercury*, 2 November 1923, p.6.
- "Earlier Cables", *Lithgow Mercury*, 1 October 1923, p.2.
- "General Cable News", *Sydney Morning Herald*, 29 September 1923, p.15.
- "General Cable News", *West Australian*, 29 September 1923, p.11.
- "Here and There", *Longreach Leader*, 5 October 1923, p.10.
- "International", *Queenslander*, 6 October 1923, p.31.
- "Is a Turkey Republic?", *Herald*, 29 September 1923, p.7.
- "New Turkish Constitution", *Albany Advertiser*, 3 October 1923, p.3.
- "Miscellaneous", *Richmond River Express and Casino Kyogle Advertiser*, 1 October 1923, p.5.
- Nor-West Echo*, 6 October 1923, p.7.
- "Picture of Nations", *Barrier Miner*, 9 October 1923, p.2.
- "President Kemal", *Cairns Post*, 2 October 1923, p.5.
- "President Kemal", *Northern Herald*, 3 October 1923, p.7.
- "Republic in Turkey", *Daily Telegraph*, 31 October 1923, p.4.
- "Republic in Turkey", "Kemal Elected President", *News*, 30 October 1923, p.7.
- "Republic in Turkey", *Northern Star*, 1 October 1923, p.5.
- "Republic of Turkey", *Goulburn Evening Penny Post*, 9 October 1923, p.4.
- "Republic of Turkey", *Mercury*, 1 October 1923, p.7.
- "Republic of Turkey", "Discussion at Angora", *Telegraph*, 1 October 1923, p.7.
- "Republic in Turkey", "Kemal as President", *Daily Mercury*, 2 October 1923, p.5.
- "Reporter Republic for Turkey", *Northern Standard*, 2 October 1923, p.3.
- "Rumor From Vienna", "Turkey has Republic", *News*, 29 September 1923, p.1.
- "Summary", *Daily Telegraph*, 29 September 1923, p.1.
- "Sporting", *Braidwood Review and District Advocate*, 2 October 1923, p.5.
- "The Near East", "A Turkish Republic", *Northern Miner*, 2 October 1923, p.3.
- "The Turkish Republic", *Examiner*, 8 October 1923, p.5.
- "The New Capital of Turkey", *Leader*, 8 October 1923, p.2.
- "Turkey", "Republic Mooted", *West Australian*, 1 October 1923, p.7.
- "Turkey", "The New State", *Morning Bulletin*, 3 October 1923, p.7.
- "Turkey", *Western Mail*, 4 October 1923, p.27.
- "Turkey", *Capricornian*, 6 October 1923, p.15.
- "Turkey", "Rumor of Republic", *Maitland Weekly Mercury*, 6 October 1923, p.12.
- "Turkey a Republic", "A Vienna Rumor", *Advertiser*, 1 October 1923, p.10.
- "Turkey", "Proclaiming in Turkey", *Bundaberg Mail*, 1 October 1923, p.5.
- "Turkey", "Republic Proclaimed", *Daily Telegraph*, p.11.
- "Turkey A Republic", *Examiner*, 1 October 1923, p.5.

- "Turkish Government", "Republic Probable", *Kalgoorlie Miner*, 1 October 1923, p.5.
- "Turkish Republic Rumored", *Recorder*, 1 October 1923, p.1.
- "Turkish Republic", *Sunraysia Daily*, 1 October 1923, p.3.
- "Turkish Republic", *Western Argus*, 2 October 1923, p.28.
- "Turkish Politics", *Northern Miner*, 3 October 1923, p.4.
- "Turkey a Republic", *Chronicle*, 6 October 1923, p.28.
- "Turkey", "The Republic", "Angora Decision", *Daily News*, 8 Ekim 1923, p.5.
- "Turkey a Republic", *Telegraph*, 8 October 1923, p.6.
- "Turkish Republic", *Advocate*, 8 October 1923, p.1.
- "Turkey", "Republic Proclaimed", *Morning Bulletin*, 9 October 1923, p.8.
- "Turkey a Republic", *Week*, 12 October 1923, p.3.
- "Turkey's New Capital Angora Chosen", *Ballarat Star*, 16 October 1923, p.1.
- "Turkey a Republic", "Kemal Pasha President", *Age*, 31 October 1923, p.11.
- "Turkey a Republic", *Examiner*, 31 October 1923, p.4.
- "Turkey a Republic", "Mustapha Kemal First President", *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*, 31 October 1923, p.5.
- "Turkish Republic", "Ismet Pasha to Form Cabinet", *Daily Standard*, 1 November 1923, p.5.
- "Turkey", "Republic Proclaimed", *Daily News*, 31 October 1923, p.7.
- "Turkey a Republic", "Mustapha Kemal First President", *Daily Standard*, 31 October 1923, p.5.
- "Turkey a Republic", "Mustapha Kemal First President", *Geraldton Express*, 31 October 1923, p.3.
- "Turkey", "Republic Proclaimed", *West Australian*, 31 October 1923, p.7.
- "Turkish Republic", "Kemal to Form Cabinet", "Ismet Pasha President", *News*, 31 October 1923, p.8.
- "Turkey" "a Republic Rumored", *Daily News*, 29 September 1923, p.1,6.
- "Turkey", "Rumored Republic", *Goulburn Evening Penny Post*, 29 September 1923, p.2.
- "Turkish Republic", "Kemal First President", *Kalgoorlie Miner*, 29 September 1923, p.5.
- "Turkey", "Rumour of Republic", *Maitland Daily Mercury*, 29 September 1923, p.7.
- "Turkey", "To be Proclaimed a Republic", *Mercury*, 29 September 1923, p.9.
- "Turkey May be Republic", *Recorder*, 29 September 1923, p.1.
- "Turkey a Republic", "According to Rumor", *Saturday Journal*, 29 September 1923, p.1.
- "Turkey a Republic", *Tweed Daily*, 29 September 1923, p.5.
- "Turkey a Republic", "Rumor in Vienna", "Kemal as President", *Telegraph*, 29 September 1923, p.8.

İnternet Kaynakları

- <https://isteataturk.com/g/icerik/Cumhuriyetin-Ilani/193> (Erişim Tarihi: 28.04.2023).
- <https://www.atam.gov.tr/duyurular/cumhuriyetin-ilani> (Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- <https://journo.com.tr/cumhuriyet-bayrami-gazeteler-29-ekim> (Erişim Tarihi: 28.04.2023).
- <https://journo.com.tr/cumhuriyet-bayrami-gazeteler-29-ekim> (Erişim Tarihi: 25.04.2023).

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 321-347.

Geliş/Received: 15.02.2023

Kabul/Accepted: 23.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1251480

(Araştırma Makalesi/Research Article)

KARİKATÜRLERDE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

FREE REPUBLICAN PARTY IN THE CARICATURES

MUSTAFA SAMUR*

ADNAN SOFUOĞLU**

ÖZ

Türkiye'nin çok partili hayata geçme isteğinin bir sonucu olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir. Bu çalışmada SCF'nin kuruluşundan kendisini kapatmasına kadar geçen süre Cumhuriyet, Milliyet, Akşam ve Son Posta gazetelerindeki karikatürler üzerinden takip edilmiştir. Böylece dönemin siyasi olayları ile siyasal kişileri karikatürler üzerinden incelenerek farkı bir bakış açısı sunulmak hedeflenmiştir. Cumhuriyet gazetesinde tespit edilen karikatürlerden biri hariç dokuz tanesi Ramiz (GÖKÇE) imzası ile gazete yer almıştır. Akşam gazetesindeki karikatürlerden bir tanesi hariç diğer sekiz tanesi Cemal Nadir tarafından çizilmiştir. Milliyet gazetesindeki karikatürlerden ikisi hariç diğer dört tanesi Togo (KOZMA) tarafından resmedilmiştir. Son Posta gazetesindeki karikatürlerden hepsi imzasız olarak Son Posta gazetesinde yer almıştır. Çalışmada yer alan gazetelerden Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerindeki karikatürlerin ana temalarının benzerlik gösterildiği görülmektedir. Buna karşın Son Posta gazetesindeki karikatürlerin ise SCF ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın aynı sınıf ve fikriyatı temsil ettiği üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türk basınında yer alan karikatürler, SCF'nin kuruluşu, İzmir mitingi, 1930 Belediye Seçimleri ve SCF'nin kapatılması gibi genel hususlar üzerine çizildiği gibi her gazetenin de temsil ettiği düşünceye göre resmedildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazete, Kamuoyu, Karikatür, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk Milli Basını.

ABSTRACT

Being founded as a result of the desire of Turkey for a transition to a multi-party system, Free Republican Party was followed closely by Turkish press. In this study, the process starting from the foundation of Free Republican Party to its closing itself was followed upon the caricatures in the newspapers Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, and Son Posta. Consequently, the article aims to presenting a different perspective by analyzing the political incidents and political figures based on the caricatures. Except for one of the cartoons found in Cumhuriyet newspaper, nine of them were published in the newspaper with the signature of Ramiz (GÖKÇE). Except for one of the cartoons in the Akşam newspaper, the other eight were drawn by Cemal Nadir. Except for two of the cartoons in Milliyet newspaper, the other four were illustrated by Togo (KOZMA). All of the cartoons in the Son Posta newspaper were published in the Son Posta newspaper as unsigned. It was seen that the main themes of the caricatures in the newspapers Cumhuriyet, Milliyet and Akşam, which are within this study, showed similarities. On the other hand, it was witnessed that the caricatures in Son Posta newspaper the caricatures Free Republican Party and Cumhuriyet Halk Fırkası (Republican People's Party) represented the same class and ideas. It was concluded that the caricatures in Turkish press were drawn about general issues such as the foundation of SCF, İzmir demonstration, Municipal Elections in 1930 and the closing of SCF, they were drawn based on the ideas which the newspaper represented as well.

Keywords: Caricature, Free Republican Party, Newspaper, Public Opinion.

* Öğr. Gör. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, mustafasamur@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1893-8086.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, adnans@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6967-5482.

Extended Abstract

In 1930, Gazi Mustafa Kemal Pasha asked the Paris Ambassador, former prime minister and his close friend Ali Fethi (OKYAR) Bey to establish a liberal party named as Free Republican Party. Concluded that Fethi Bey was involved in political life and served as the Prime Minister during the Terakkiperver Cumhuriyet Party is another point that should be underlined when this task was offered to Fethi Bey. Accepting this task Fethi Bey presented the letter, which would be used as the party program in the future, to Gazi Mustafa Kemal Pasha, and he officially established Free Republican Party, the second opposition party in Türkiye after applying to the Governorship of İstanbul officially to establish his party on 12th of August 1930. The Turkish press closely followed the period from the founding of the Free Republican Party to its closure, and they included cartoons heavily during this process. The cartoon interpreted and evaluated the political, social, cultural and economic events of the period using drawings as a column, generally with a humorous point of view. In this sense, a cartoon sometimes depicted a subject which was meant to be told by writing for pages by using only a drawing. Therefore, cartoons not only were able to reach illiterate people but also visually conveyed the subject to people from all segments of life, whether relevant or irrelevant. As the cartoons, especially those dealing with political people and events are also the study area of history science, they are called political cartoons.

In this study, the cartoons in the newspapers Cumhuriyet, Milliyet, Akşam and Son Posta were scanned from the establishment of the Free Republican Party till its dissolution. Except for one cartoon found in Cumhuriyet newspaper, nine of them were published in the newspaper under the signature of Ramiz (GÖKÇE). Except for one cartoon, the other eight were drawn by Cemal Nadir in Akşam newspaper. Except for two cartoons in Milliyet newspaper, the other four were illustrated by Togo (KOZMA). All the cartoons in Son Posta newspaper were published in the newspaper as unsigned. It is seen that the ideas which were supported by the main themes and drawings were similar, especially in the cartoons in the newspapers Cumhuriyet, Milliyet and Akşam. On the other hand, while Son Posta newspaper emphasized its impartiality in this process, it is seen that the cartoons in the newspaper focused on the fact that the Free Republican Party and the Republican People's Party represented the same class and idea initially. It is witnessed that while the cartoons in Turkish press were drawn on general issues such as the establishment of the Free Republican Party, the İzmir rally, the 1930 Municipal Elections and the closure of the Free Republican Party, each newspaper depicted them based on the idea it represented. In this study, after giving general information about the foundation of the Free Republican Party firstly, the cartoons in the newspapers were analyzed by also including the opinions of the Free Republican Party. So, the study aims to present the political events and political figures of the period from a different point of view by analyzing the cartoons in the relevant newspapers. When we evaluate the cartoons in our study in general; Ramiz Gökçe, the illustrator of the newspaper Cumhuriyet, considered the establishment of the Free Republican Party as an indicator of the Republic and supported this process in his illustrations. However, he included cartoons that supported İsmet Pasha when Fethi Bey, the leader of the Free Republican Party criticized İsmet Pasha government's railroad policy. He also created illustrations indicating that the program of the Free Republican Party was left hanging and that it was impossible to implement it. Ramiz interpreted the 1930 Municipal Elections as a great success of the Republican People's Party in his cartoons. The cartoons in Milliyet newspaper were drawn by Kozmo Togo. He also interpreted it as an old-fashioned idea that the Free Republican Party criticized the railroad policy of the İsmet Pasha government. Furthermore, he evaluated the 1930 Municipal Elections as a victory of the Republican People's Party. While Cemal Nadir, the cartoonist of the Akşam newspaper, supported İsmet Pasha's railroad policy in his drawings, he drew attention to the confusion of the citizens in the 1930 Municipal Elections, unlike other newspapers that were close to the government. In addition, Nadir created illustrations regarding that it was impossible to put Fethi Bey's rhetoric into practice, who considered İsmet Pasha to be a politician that actualized his words. It is seen that the cartoons in Son Posta newspaper supported the criticisms of the Free Republican Party on railroads. The newspaper also included cartoons emphasizing that the Republican People's Party started a reform initiative as a result of the criticism by Fethi Bey, but it was very difficult for these reform initiatives to be successful. All the newspapers in our study illustrated the closure of the Free Republican Party as a funeral ceremony in their cartoons.

To conclude, the establishment of the Free Republican Party and the events following it was evaluated based on the views of the cartoons in Cumhuriyet, Milliyet, Akşam and Son Posta newspapers and the Turkish press. In this study, the document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. In addition, literature, archive documents, journals, memoirs and periodicals were used.

Giriş

Türk basını, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan kendisini kapatmasına kadar geçen süreyi yakından takip etmiş ve bu süreçte karikatürlere de yoğun bir şekilde yer vermiştir. Karikatür, genellikle mizahı bakış açısı ile dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olaylarını çizgilerle anlatmıştır. Ayrıca karikatürler yaşanan olaylar sonucunda farklı ya da eleştirel bakış açılarını ön plana çıkaran çizimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliği göz önüne alındığında karikatür, sayfalarca yazılarak anlatılmak isteneni tek bir çizimle anlatabilmektedir.¹ Bu bağlamda karikatür, bu alanlarla ilgili ya da ilgisiz her kesimden insana ulaşabilme özelliğine sahiptir.² Siyasal kişileri ve gelişmeleri konu edinen bu karikatürler tarih biliminin de konusu olarak siyasi karikatür adını almaktadır.³ Siyasal karikatürler ele aldığı güncel haberleri gazetenin ve gazetede yer alan köşe yazılarının bakış açısı ile çizildiği de görülmektedir.⁴ Bu çalışmada da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan kendisini fesih edinceye kadar geçen süre içinde Cumhuriyet, Milliyet, Akşam ve Son Posta gazetelerindeki karikatürler taranmıştır. Cumhuriyet gazetesinde tespit edilen karikatürlerden biri hariç dokuz tanesi Ramiz (GÖKÇE) imzası ile gazete yer almıştır. Akşam gazetesindeki karikatürlerden bir tanesi hariç diğer sekiz tanesi Cemal Nadir tarafından çizilmiştir. Milliyet gazetesindeki karikatürlerden ikisi hariç diğer dört tanesi Togo (KOZMA) tarafından resmedilmiştir. Son Posta gazetesindeki karikatürlerden hepsi imzasız olarak gazetede yer almıştır. Özellikle Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerinde yer alan karikatürlerde, ana tema ve çizgiler aracılığı ile destek verilen fikirlerin benzerlik gösterildiği görülmektedir. Buna karşın Son Posta gazetesi bu süreçte tarafsız olduğunu vurgularken gazetede karikatürlerin SCF ile CHF'nin aynı sınıf ve fikriyatı temsil ettiği üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türk basınında yer alan karikatürler, SCF'nin kuruluşu, İzmir mitingi, 1930 Belediye Seçimleri ve SCF'nin kapatılması gibi genel hususlar üzerine çizildiği gibi her gazetenin de temsil ettiği düşünceye göre resmedildiği görülmektedir. Çalışmada öncelikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması hakkında genel bilgiler verildikten sonra çalışmada yer alan gazetelerdeki karikatürler gazetelerin SCF hakkındaki görüşlerine de yer verilerek değerlendirilmiştir. Böylece gazetelerde yer alan karikatürler analiz edilerek dönemin siyasi olayları ile siyasi kişileri farkı bir bakış açısı ile sunulmak hedeflenmiştir. Ayrıca Cumhuriyet, Milliyet, Akşam ve Son Posta gazetelerinin SCF'nin kurulması sonrasındaki yayın politikasını belirlemek adına karikatürlerin altına ilgili gazetelerde yer almış haber ve köşe yazılarına da yer verilmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi (ABALIOĞLU), Milliyet gazetesinden Siirt Mebusu Mahmut (SOYDAN), Akşam gazetesinden Necmeddin Sadık (SADAK) ve Son Posta gazetesinden M. Zekeriya (SERTEL) Beylerin yazılarına da ulaşılmıştır.

1930 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı Paris Büyükelçisi, eski başbakan ve yakın arkadaşı Ali Fethi (OKYAR) Bey'den kurmasını istemiştir. Fethi Bey'in siyasi hayatın içinde olması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası döneminde Başbakanlık yapması, bu görevin Fethi Bey'e teklif edilmesinde ayrıca altı çizilmesi gereken bir husustur. Fethi Bey bu görevi kabul ederek ileride parti programı olarak da yararlanacağı mektubu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuş⁵ ve 12 Ağustos 1930 yılında partisini kurmak için İstanbul Valiliği'ne resmen başvurarak Türkiye'nin ikinci muhalefet fırkası olan SCF'yi resmen kurmuştur.⁶ SCF'nin programı on bir maddeden oluşmaktadır. Bu program, bizzat Ali Fethi Bey tarafından oluşturulmuş, Genel Sekreter Nuri (CONKER), Reşit Galip, Tahsin (UZER) Beyler, tarafından kontrol edildikten sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa, programın sadece 5. maddesine "Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır" ve XI. Maddesine "siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilinin müdafaa edileceği" dair

¹ Deniz Yengin, "İletişim Aracı Olarak Karikatürde Komik Şiddet Kullanımı", *III. Uluslararası İletişim Kongresi, Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu*, Mayıs 2010, 336.

² Bülent Akbaba, Togay Seçkin Birbudak, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmaji", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı/2, (2009), 1253.

³ Hale Öğdü, *Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 16.

⁴ Hıfza Topuz, *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1997, 13.

⁵ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 173, Bkz. Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019.

⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0. 435-1804-2, (14.09.1930).

eklemeler yapmıştır.⁷ Programın son hali ise Ahmet Ağaoğlu tarafından üzerinde çalışmalar yapılarak 27 Ağustos 1930 tarihinde yayımlanmıştır.⁸

SCF programının ilk maddesi “Serbest Cumhuriyet Fırkası; cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir.” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bu maddenin devamında hürriyet ve masumiyet haklarının önemi üzerinde durulmuştur.⁹ SCF’nin programının ikinci maddesi “Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergilerin daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.” şeklinde yer almıştır. SCF’nin eleştirdiği en önemli konulardan bir tanesi Türkiye’de hükümetin uyguladığı mali programın halktan ağır vergiler aldığına dair husustur. Bu bakımdan vergi ve mali sistemi fırkanın programında yer almıştır. Üçüncü madde, “Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük Nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.” şeklinde yer almıştır. Fırka büyük teşebbüslerinin maliyetinin yalnız bir nesle ödetilemeyeceğini vurgularken hükümetin şimendifer politikasına değindiği görülmektedir. Dördüncü madde, “Fırka, paramızın kıymetini biran evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.” fırka programında yer almıştır. Beşinci madde, “Fırka vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahidir. Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde feriklerin kuvveti gayri safi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder. Liman inhisarı kaldırılacaktır.” şeklinde yer almıştır. SCF, köylünün ve çiftçiye ucuz faizle kredi sağlanarak destek verilmesini; böylece köylünün ve çiftçinin tefecinin elinden kurtulacağını fırka programının altıncı maddesinde yer vermiştir. SCF tarafından programın yedinci maddesinde, Teşvik-i Sanayi’nin öneminden bahsedilmiş; sekizinci ve dokuzuncu maddelerde “rüşvet ve suiistimal” ile mücadele edilmesi vurgulanmış; onuncu maddede Türkiye’nin harici politikasının dostluk üzerine kurulması ayrıca Cemiyeti Akvam’a dâhil olmak için mesai harcanması gerektiğine yer verilmiş; on birinci madde de ise tek dereceli seçim sistemi ve Türk kadınına siyasal hakların verilmesi üzerinde durulmuştur.¹⁰ SCF’nin programı hakkında Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi (ABALIOĞLU) Bey, “Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi” başlıklı yazısında SCF’nin Cumhuriyetin ve fikir hürriyetin güçlenmesi için bir ihtiyaç olduğunu ancak parti programının çok kısa olması eleştirmiştir.¹¹ Bu eleştiriye 1 Eylül 1930 yılında aynı gazetede Ahmet Ağaoğlu cevap vermiştir. Ağaoğlu, parti programın kısa ve uzun olmasından ziyade icraatın nitelikli ve adaletli olmasının daha önemli olduğuna değinmiştir.¹²

SCF’nin nizamnamesi ise Ahmet Ağaoğlu tarafından hazırlanmış ve 27 Ağustos 1930 tarihinde yayımlanmıştır. Nizamnamenin birinci kısmında, SCF’nin laik ve Cumhuriyetçi, Teşkilatı Esasiye Kanununa bağlı olduğu vurgulanırken umumi esaslar üzerinde durulmuştur.¹³ Ayrıca SCF’ye “siyasî ve medenî hukuktan mahrum edilmemiş kötü şöhretle tanınmamış, vatana karşı hıyanetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabul etmiş olan her Türk vatandaş fırkamıza programını benimsemek şart ile girebilir.” maddesine yer vererek partiye kimlerin üye olabileceği hususuna açıklık getirilmiştir. Üçüncü kısımda, fırka teşkilatı, köy ve mahalle ocakları, nahiye ocakları, kaza teşkilatı, vilayet teşkilatı, merkez ocağının nasıl olması gerektiğine yer verilmiştir. Üçüncü kısımda parti kongrelerinin nasıl yürütüleceği üzerinde durulmuştur. Son kısımda ise parti için gerekli kurallara yer verilmiştir.¹⁴

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın talimatı ile fırkaya Kütahya vekili Nuri (CONKER) Bey, Erzurum vekili Hasan Tahsin (UZER) Bey, Aydın vekili Reşit (GALİP) Bey, Kars vekili Ahmet (AĞAOĞLU) Bey, katılan isimler olmuştur.¹⁵ Ayrıca Bursa vekili Senih (HIZIROĞLU) Bey, Ankara vekili Talât (SÖNMEZ) Bey, Elazığ vekili Nakiyüddin (YÜCEKÖK) Bey, Bilecik vekili Rasim (ÖZTEKİN) Bey, İstanbul vekili Ali Haydar (YULUĞ) Bey, Sinop vekili Refik İsmail (KAKMACI) Bey, İstanbul vekili Süreyya (İLMEN) Bey, Şebinkarahisar vekili M. Emin (YURDAKUL) Bey, Kocaeli

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: 1859-1952*, İstanbul: Arpa Yayınları, 1952, 622.

⁸ Çetin Yetkin, *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, 104.

⁹ BCA, 490-1-0-0.435-1804-2-28, (14.09.1930).

¹⁰ BCA, 490-1-0-0.435-1804-2, (14.09.1930).

¹¹ Yunus Nadi, “Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930, 1.

¹² Muhalefet Ne Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1930, 2.

¹³ Bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2021.

¹⁴ BCA, 490-1-0-0.435-1804-2-74-69, (14.09.1930).

¹⁵ BCA, 490-1-0-0.435-1804-2-74-81, (14.09.1930).

vekili İbrahim Süreyya (YİĞİT) Bey ayrıca yeni kurulan fırkaya üye olan isimlerdir.¹⁶ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kardeşi Makbule (ATADAN) Hanım da SCF'ye üye olmuştur.¹⁷ Bu mebuslar Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yakın kişiler olmasına rağmen hükümetin birtakım politikalarına da eleştiren kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişiler arasında hükümetin ekonomik politikalarını eleştiren en belirgin kişi Ahmet Ağaoğlu olduğu görülmektedir.¹⁸ Fethi Bey, SCF'nin her yerde teşkilatlanmasının gereği duymadığını açıklarken ülkenin neredeyse her yerinden telgrafların gelmesiyle fikrini değiştirdiği söylenebilir. Yeni fırka lideri teşkilatlanmak için ilk önceliği İzmir ve bölgesine verdiği görülmektedir.¹⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile SCF İzmir'de miting yapmaya karar vermiştir. Fethi Bey henüz İzmir'e girmeden önce kamuoyunda, Fethi Bey'in İzmir'de İsmet Paşa'nın şimendifer politikası ve Sivas nutkuna cevap vereceği, ayrıca fırka programını açıklayacağına dair haberler yayımlanmaya başlamıştır. SCF'nin İzmir'de gerçekleştirmek istediği mitingin İzmir Valisi Kazım (Dirlik) Paşa tarafından durdurulmak istenmesi üzerine Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuş, Gazi'den "*Belli ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Sen nutkunu söyleyeceksin. Asayişin sağlanması için Başbakan, İçişleri Bakanı, İzmir Valisi gereken tedbirleri almakla yükümlüdürler*" şeklinde cevabını almıştır.²⁰ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile Fethi Bey, İzmir'de konuşma yapabilmıştır. Ancak SCF'nin bu mitingi esnasında CHF ile SCF taraftarları arasında istenmeyen olaylar yaşanmıştır.²¹

İzmir mitinginden sonra SCF ile CHF'nin karşı karşıya geldiği en önemli konulardan biri Türk Ocakları olmuştur. Türk milli basınına da yansıyan bu tartışmada CHF, Türk Ocakları'nı kendine ait bir yer olarak görmüş ve SCF üyelerinin Türk Ocağı'na giremeyeceğine dair iddialarda bulunmuştur.²² Yaklaşan belediye seçimleri ve Türk Ocakları'nın birçok yerde şubesinin olması CHF'nin bu tavrını özetleyebilir. İleride Türk Ocakları'nın önce tamamen Halk Fırkası'na bağlanması ve sonrasında kapatılması sürecinde yaşanan olayların belli oranda etkili olduğu söylenebilir.²³ SCF ile CHF'nin karşı karşıya kaldığı diğer bir konu ise ekonominin kötüye gidişi ve vergilerin fazlalığı meselesidir. Fethi Bey'in vergilerle ilgili açıklaması üzerine CHF Genel Sekreteri Erzurum Mebusu Saffet Arıkan, karşı fırka müfettişine yazı yazmıştır. Saffet Bey, SCF'nin, parti programında vergilerin azaltılacağını belirtmesinin halk tarafından çok yanlış anlaşıldığı için bazı yerlerde vergilerin ödenmesinde düşüslere neden olduğunu vurgulamıştır.²⁴ Ekonomi ile ilgili SCF'nin eleştirileri demiryolları, inhisar meseleleri ile devam etmiştir. Yeni fırka, demiryollarının yapılmasının önemini kabul ederken bir ülkenin halka böyle ağır bir yük yüklemeye hakkının olmadığını devamlı vurgulamıştır.²⁵ Yeni fırkanın inhisarların uzun süreli yabancı şirketlere devredilmesinin ülke içinde fiyatların artmasına ve tekelin oluşmasına zemin hazırladığı yönündeki eleştirileri dile getirdiği görülmektedir.²⁶ İsmet Paşa, yeni fırkanın bu eleştirilerine, Mecliste yaptığı konuşmasında cevap vermiştir. Başvekil, öncelikle demiryollarının yapımının önemine vurgu yapmış ve inhisarları ise devlet hazinesine gelen önemli bir gelir kalemi olduğunu söylemiştir.²⁷ İki fırkanın karşı karşıya geldiği en önemli olay ise 1930 Belediye Seçimleri olmuştur. Seçimler yaşanırken birtakım olaylar çıktığı gibi iki fırka da birbirlerine ağır ithamlarda bulunmuşlardır. SCF Mecliste 2 Ekim 1930'da idare amirlerinin usulsüzlükler yaptığına dair itirazda bulunmuşlardır. Hatta Fethi Bey bu duruma Meclis konuşmasına yer vermiştir. Fethi Bey, İçişleri Bakanlığına bağlı polis ve jandarmanın seçim esnasında yaşanan olaylara müdahale etmediğini, oy kullanmak isteyen vatandaşların hakkının korunamadığını belirtmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise yaşanan olaylarda bakanlığının kayıtsız kalmasının imkânsız olduğunu ancak SCF'nin içinde "gericiler, adli suçlular ve saltanatçılar" olduğunu iddia etmiştir.²⁸ Mecliste bu tartışmalar yaşanırken SCF'nin kapatılacağı haberleri yayımlanmaya başlayınca, fırka yetkilileri Yarın gazetesinde bu haberlerin yalan olduğunu belirten şu demeci;

¹⁶ BCA, 490-1-0-0.435-1804-2-74-81, (14.09.1930).

¹⁷ Çetin Yetkin, *Türk Demokrasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004, 39.

¹⁸ Ahmet Yusuf Yılmaz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019, 82.

¹⁹ "Fırka Ordu Değildir", *Son Posta*, 16 Ağustos 1930, 1.

²⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1995, 103.

²¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 302.

²² Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Partisi Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 11/65, (1999), 16.

²³ Güneş, "Serbest Cumhuriyet Partisi Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset", 17.

²⁴ BCA, 490-1-0-0.435-1804-2-7, (14.09.1930).

²⁵ Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 200.

²⁶ *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930, 1.

²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 21, Devre 3, Birleşim 84, 2 Ekim 1930, 34.

²⁸ Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 319.

“Türkiye’de demokrasinin yaşaması ve hayat bulması için vücuda getirilen Serbest Cumhuriyet Fırkasını son günlerde bir takım haris emellere sahip bazı şahıslar tarafından lekelemek istenilmiştir ve isteniliyor. Kör zihniyetli ve müstebit kafalar muntazam bir şekilde doğar ve bu yeni ve canlı memleket teşekkülünün önüne engeller çıkartmak gafletinde bulunuyorlar. Yegâne gayeleri memleketi istismar etmek olan bu mideciler tabiatı ile Serbest Cumhuriyet Fırkasının yaşaması ve memlekette sarsılmaz bir hale gelmesini istemezler. Bugün Serbest Cumhuriyet Fırkasını öldürmek için ne lazımsa yapmak istiyorlar ve yapıyorlar. Her taraftan çirkin hücumlara ve iftiralara maruz kalan Serbest Cumhuriyet Fırkası daha kuvvetli bir imanla mücadelesine devam edecektir. Serbest Fırka teşkilâtının lağvedileceği hakkında çıkartılan ve bazı hükümet gazetelerinin sütunlarında yer bulan haber tamamen uydurmadır.”²⁹

şeklinde vermiştir. Parti teşkilatının bu haberine karşın Gazi Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya geleceğini düşünen Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde karar alarak 18 Kasım günü partisini feshettiğini şu şekilde demeci;

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri’nin teşvik ve tasviyiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı tesis etmişim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatı ile teşkil edeceğim firkanın Gazi Hazretleri’ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Hâlbuki tahakkuk eden şekle göre firkanızın katiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini firka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Cumhuriyet Halk Fırkası’nın feshini karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim.”³⁰

ile duyurmuştur. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci muhalif fırkası kısa bir süre varlığını sürdürdükten sonra firka yönetimin kararı ile kendisini feshederek faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi Karikatürlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet gazetesinde SCF ile ilgili olarak on adet karikatür tespit edilmiştir. Bu karikatürlerden biri hariç dokuz tanesi Ramiz (GÖKÇE) imzası ile Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasında sağ alt köşede yer almıştır. Karikatürler, SCF’nin kuruluşunu, kurulduktan sonra yeni fırkaya mebusların ve azaların geçişini, CHF’nin şimendifer siyasetini, SCF’nin programını, 1930 tarihli Belediye Seçimlerini ve SCF’nin kendini feshedişini ana tema olarak aldığı görülmektedir. Ayrıca karikatürlerin altına Cumhuriyet gazetesinden haberlere ve gazetesinin başyazarı Yunus Nadi’nin yazılarına yer verilmiştir.

Karikatür 1: Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930, 1.

²⁹ Yarın, 17 Kasım 1930, 1.

³⁰ Yarın, 18 Kasım 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan ilk karikatür Ramiz imzasıyla başlıksız olarak okurun karşısına çıkmıştır. Ramiz, karikatüründe SCF'nin kurulmasını ana konu olarak çizmiştir. Ramiz karikatüründe Türkiye Cumhuriyeti'ni, tek kanatlı bir peri kızına benzetmiştir. Karikatürde, Ali Fethi Bey'in İsmet Paşa'ya tek kanatlı peri kızını göstererek, bu perinin bir kanada daha ihtiyacının olduğunu anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Buna karşın İsmet Paşa'nın ise bir eli cebinde bir elinin çenesinde dikkatlice Fethi Bey'i dinlediği anlaşılmaktadır. Peri kızının tek kanadında Halk Fırkası yazdığı, ancak tek kanatla yükselemediğini ve Cumhuriyetin arşa çıkması için bir kanada daha ihtiyacı olduğu işlenmiştir. Cumhuriyet gazetesi, SCF'nin kurulması sonucunda Türkiye'nin çok partili hayata geçmesini hem karikatürlerle hem de köşe yazıları ile desteklemiştir. Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi Bey, "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi" başlıklı yazısında SCF'nin Cumhuriyetin ve fikir hürriyetin güçlenmesi için bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.³¹ Ayrıca Fethi Bey'in "Hepimizin Hedefinin Cumhuriyeti Yükseltmektir" sözleri ile Cumhuriyet gazetesinde yer alan karikatürün örtüştüğü görülmektedir.³²

Karikatür 2: *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, 1.

Ramiz imzası ile Cumhuriyet gazetesinde yer alan ikinci karikatürde SCF'nin kuruluşunun halk tarafından nasıl karşılandığı resmedilmiştir. Ramiz'in karikatüründe iki kişi resmedilirken bunlardan birinin yeni fırkanın kuruluş haberini mutluluk ve sevinçle karşıladığını, diğer kişinin ise bu kişiye şaşkınlıkla baktığı görülmektedir. Karikatürde yer alan alt metinde, yeni fırkanın kurulmasının sevinçle karşılandığı ancak insanların bu fırkanın niçin kurulduğunu henüz bilemediği anlatılmaktadır. Cumhuriyet gazetesi Fethi Bey'in teşkilata başlamak üzere İstanbul'a geldiğini, yeni kurulacak fırkanın İstanbul'da bir şubesini açacağını umumi merkezinin ise Ankara'da olacağını ilk sayfadan okuruna iletmiş ve taşrada Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girmek için pek çok müracaat olduğunu yazmıştır.³³ SCF'nin teşkilatlanma sürecinin yeni başlamasına rağmen vatandaşların yeni kurulan fırkaya üye olmaları sürece olumlu baktıklarının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

³¹ Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930, 1.

³² "Fethi Bey Muvaffakiyetten Emin", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930, 1.

³³ "Fethi Bey Muvaffakiyetten Emin", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930, 1.

Karikatür 3: *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930, 1.

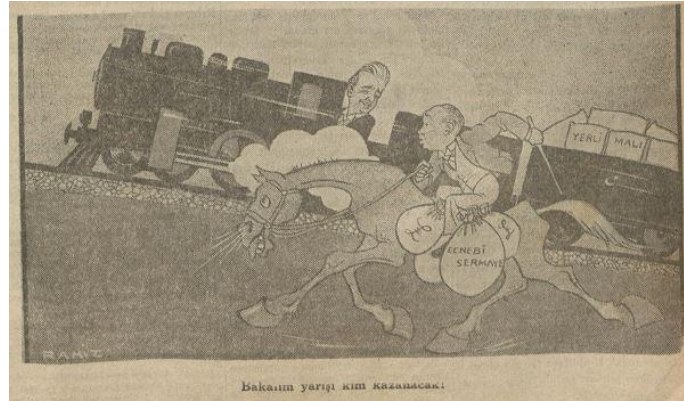
Cumhuriyet gazetesinde yer alan üçüncü karikatür, “Üç mebus daha yeni fırkaya girdi” başlığı altında Ramiz imzasıyla gazetede yer almıştır. Ramiz, SCF'nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile yeni kurulan partiye geçişleri karikatüründe ana tema olarak işlenmiştir.³⁴ Karikatürde Fethi Bey'in yeni fırkayı kurmasıyla CHF'ye mensup milletvekillerin tek tek SCF'ye geçişleri çizim yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır. Karikatürde İsmet Paşa'nın sulayıp büyüttüğü ağaç, Meclise benzetilirken ağacın meyveleri ise milletvekili olarak resmedilmiştir. İsmet Paşa'nın yıllarca yetiştirdiği vekillerin Fethi Bey tarafından toplanması Fethi Bey'i mutlu ederken İsmet Paşa'nın bu duruma şaşıracağı el ve yüz ifadesinden belli olmaktadır.

³⁴ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle fırkaya Kütahya mebusu Nuri (CONKER) Bey, Erzurum mebusu Hasan Tahsin (UZER) Bey, Aydın mebusu Reşit (GALİP) Bey, Kars mebusu Ahmet (AĞAOĞLU) Bey, katılan isimler olmuştur. Ayrıca Bursa mebusu Senih (HIZIROĞLU) Bey, Ankara mebusu Talât (SÖNMEZ) Bey, Elazığ mebusu Nakiyüddin (YÜCEKÖK) Bey, Bilecik mebusu Rasim (ÖZTEKİN) Bey, İstanbul mebusu Ali Haydar (YULUĞ) Bey, Sinop mebusu Refik İsmail (KAKMACI) Bey, İstanbul mebusu Süreyya (İLMEN) Bey, Şebinkarahisar mebusu M. Emin (YURDAKUL) Bey, Kocaeli mebusu İbrahim Süreyya (YİĞİT) Bey ayrıca yeni kurulan fırkaya üye olan isimlerdir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kardeşi Makbule (ATADAN) Hanım da SCF'ye üye olmuştur. Bkz. Çetin Yetkin, *Türk Demokrasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, 39, BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0., Yer Bilgisi: 435.1804.2.74.81., Tarih: 14.09.1930.

Karikatür 4: *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesinin yer alan dördüncü karikatür, “Yeni fırkaya her gün binlerce aza yazılıyormuş” başlığı altında Ramiz imzasıyla çizilmiştir. Karikatürde, SCF’nin teşkilat yapısını oluşturmak için aza arayışı ana tema olarak resmedilmiştir. Fethi Bey, SCF’yi kurduktan sonra başlangıçta her yerde teşkilatlanma gereği duymadığını açıklarken ülkenin neredeyse her yerinden telgrafların gelmesiyle fikrini değiştirdiği söylenebilir. Yeni fırka lideri teşkilatlanmak için ilk önceliği İzmir ve bölgesine vermiştir.³⁵ Bu bağlamda karikatürde SCF adlı küçük bir tekne ile Ali Fethi Bey’in kollarını sıvayarak yolcu toplamaya çalıştığı ve tekneye yön veren motorunun kontrolünün ise Ahmet Ağaoğlu’nda olduğu görülmektedir. Karikatürde SCF isimli teknenin küçüklüğü ve dalgalarda sabit durabilmesi için Ali Fethi Bey’in mücadelesi görülmektedir.

Karikatür 5: *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesindeki beşinci karikatür “Bakalım yarışı kim kazanacak!” açıklaması ile Ramiz tarafından çizilmiştir. Ramiz, karikatüründe İsmet Paşa hükümetinin uyguladığı şimendifer politikası ana konu olarak işlemiştir. Karikatür, İsmet Paşa hükümetinin şimendifer politikasını yüceltirken buna karşın SCF’nin lideri Fethi Bey’in programında yer alan “Ecnebi Sermayesi” neticesinde yaşadığı zorluğu çizimlerle anlatılmak istenmiştir. Ramiz, çizimlerinde tren ile atın yaraşamayacağını anlatmıştır. Bu bağlamda İsmet Paşa, trenin lokomotifinde kendinden emin bir şekilde hareket ederken trenin vagonunda Türk Bayrağının simgesi olan Ay ve Yıldızın çizildiği ayrıca vagonda yerli malı ürünlerin taşındığı görülmektedir. Ali Fethi Bey ise at üstünde elinde kırbaç ile trene yetişmek için yoğun bir mücadele gösterdiği resmedilmiştir. Ayrıca atın eyerinin üstündeki çuvalların üzerinde ecnebi sermayesi ve İngiliz para birimi olan sterlinin simgesine yer verilmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, “Şimendiferler” başlığı yazısında tren yapılmasının gerekliliği hususunda İsmet Paşa ile Fethi Bey’in aynı görüşe sahip olduğunu hatta iki fırkanın da vatan müdafaası ve gerek memleket iktisadi için şimendiferin önemli olduğunu ve inşaat giderlerinin ise harici sermaye ile değil öz sermaye ile yapılması gerektiğini ikisinin de savunduğunu yazmıştır. Nadi, başlangıçta Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın

³⁵ “Fırka Ordu Değildir”, *Son Posta*, 16 Ağustos 1930, 1.

şimendifer politikasının harici sermaye ile tamamlanabileceği düşüncesinin zamanla değişerek milli sermaye ile şimendifer yapılmasının çok doğru olduğu düşüncesine ulaştığını vurgulamıştır.³⁶

Karikatür 6: *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesindeki altıncı karikatür, “Kâbus” başlığı altında Ramiz tarafından çizilmiştir. Karikatürde SCF'nin lideri Fethi Bey'in şimendifer politikasını eleştirilmesine karşın İsmet Paşa'nın başarısı çizgilere yansımıştır. Ramiz, İsmet Paşa'yı trenin lokomotifini resmederken İsmet Paşa'nın iki yumruğunu da sıkarak ve kaşları çatık bir şekilde Ali Fethi Bey'in rüyalarına kâbus gibi girdiği görülmektedir. Ali Fethi Bey'in ise rüyasından korku ile uyandığı “Yarabbi, sen beni altında kalmaktan muhafaza et...” sözleriyle anlaşılmaktadır.

Karikatür 7: *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, 1.

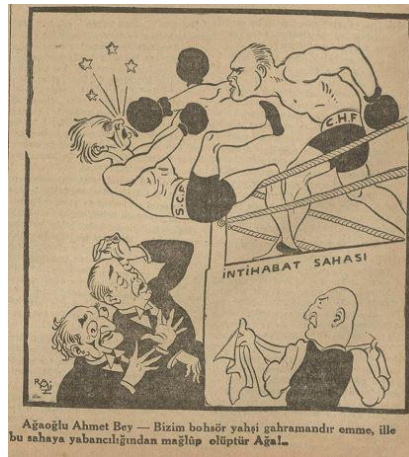
Cumhuriyet gazetesindeki yedinci karikatür, “Fethi Bey'in Hediye'leri” başlığı altında Ramiz imzasıyla okura ulaşmıştır. Ramiz karikatüründe, Fethi Bey'in fırka programında ve söylemlerinde yer alan ifadeleri eleştirmiştir. Çizer, Fethi Bey'in “refah gelecek, inhisar kalkacak, vergiler azalacak” şeklindeki söylemlerinin balon gibi havada uçtuğunu yazmıştır. Ramiz, İsmet Paşa'nın şimendifer siyasetinin gözle görüldüğünü ve Sivas'a kadar vardığını vurgularken Fethi Bey'in söylemlerinin temelini olmadığını bundan dolayı sadece çocukların inananarak mutlu olacağını vurgulamıştır.

³⁶ Yunus Nadi, “Şimendiferler”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, 1.

Karikatür 8: *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan sekizinci karikatür, “İntihap sandığı içinde bir münazaa” başlığı ile imzasız bir şekilde çizilmiştir. Karikatür CHF ile SCF arasında yaşanan 1930 Belediye Seçimleri değerlendirilmiştir. Karikatürde kilitli seçim sandığı içinde iki kişi çizilmiştir. Çizer, Halk Fırkası’nı ve Serbest Fırka’yı insana benzetmiştir. Üzerinde H.F. yazısı bulunan kişinin seçim sonucundaki mutluluğu yüzüne yansırken üzerinde S.F. yazan kişinin sandıkta çok küçük yer kapladığı nerdeyse diğer kişinin ayakları altında ezilmek üzere olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesi belediye seçimleri sonrasında “İntihabatı Halk Fırkası Kazandı” başlıklı haberinde sandıkların dün gece açıldığını Halk Fırkası’nın yüzde yetmişden fazla seçmenden rey aldığını yazmıştır.³⁷

Karikatür 9: *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesindeki dokuzuncu karikatür, Ramiz imzasıyla gazetede yer almıştır. Ramiz, 1930 yılı SCF ve CHF arasında yaşanan Belediye Seçimlerini çizgileri ile kendi penceresinden anlatmaya çalışmıştır. Ramiz, yaşanan belediye seçimlerini bir boks mücadelesine benzetmiştir. Çizerin boks ringinde iki kişiyi çizdiği görülmektedir. Bu kişilerden iri ve daha kuvvetli olanın kuşağında CHF yazarken diğerinin kuşağında SCF yazmaktadır. “İntihabat Sahası” yazan ringin üstünde yapılan mücadelede CHF kuşaklı boksörün sağ kroşesiyle nakavt ettiği görülmektedir. Ayrıca bu kişinin kafasından aldığı yumruk darbesi ile ringden düşmek üzere olduğu görülmektedir. Fethi Bey ve Ahmet Ağaoğlu bu mücadeleyi ringin aşağısında ve yakından şaşkınlıkla izlediği görülmektedir. Karikatürde yer alan SCF’nin koçunun ise kızgın bir surat ifadesiyle Fethi Bey’e ve Ahmet Ağaoğlu’na bakarken elinde havlu atmak üzere olduğu görülmektedir. Cumhuriyet gazetesi, “Ufak tefek Hadiseler Oluyor” başlıklı haberinde seçimlerin çok çetin geçtiğini ama oyların dörtte üçünü Halk Fırkası’nın aldığını belirtmiştir.³⁸

³⁷ “İntihabatı Halk Fırkası Kazandı”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1930, 1.

³⁸ “Ufak tefek Hadiseler Oluyor”, *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1930, 1.

Karikatür 10: *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930, 1.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan onuncu karikatür, “Ne kendi eyledi rahat ne halka verdi huzur. Yıkıldı gitti cihandan dayansın ehli kubur.” ikiliği altında Ramiz imzasıyla iki aşamalı olarak çizilmiştir. Çizer, SCF’nin siyasi yaşamdaki kısa süren ömrünü karikatüründe çizgilerle anlatmıştır. Ramiz ilk karikatüründe Fethi Bey’in elinde yükselttiği S.C. yazan bir çocuk çizerken, yanındakilerin bu duruma çok sevindiğini resmetmiş ve bu bölümü “bir varmış...” kelimeleri tamamlamıştır. Ramiz, yan yana verdiği ikinci karikatüründe üzerinde S.C. yazan bir tabuta yer vermiştir. S.C.’nin doğumuyla mutlu olan bu kişileri S.C.’nin tabutunu omuzladıkları görülmektedir. Bu bölümü ise “Bir yokmuş...” açıklaması ile tamamlamıştır. Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi, SCF’nin kendisini feshetmesini “Nasıl İnfisah Etti?” başlığı ile kösesine taşımıştır. Nadi, Fethi Bey’in “Gazi Hz.’nin H. Fırkasının Reisi iken memlekette başka bir fırka teşkil olunamayacağı fikri” hakikatte karşılığının olmadığını asıl nedenin SCF’nin kendi erkânının beceriksizleri yüzünden idare edilemeyip feshettiklerini vurgulamıştır. Nadi, SCF’nin lideri Fethi Bey’in partisini kapatma kararı verdikten sonra kararını bildirmek için Çankaya’ya Gazi’nin yanına giderek Gazi’ye bilgi verdiğini aktarmıştır. Yazar, yeni fırkanın Gazi’nin emirleriyle vücut bulduğunu fırkanın fesih edilmesinde ise Gazi’nin bilgisinin olup olmadığını bilinmediğini, SCF’nin kapanması ile milletin sinesinde ve tarihte hazin ve acı bir hatıradan başka bir şey bırakmadığını yazmıştır.³⁹ Yunus Nadi’nin SCF’nin kapatılması hakkındaki yazılarına “Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür!” başlıklı yazısı ile devam ettiği görülmektedir. Nadi, siyasi bir fırka kurmak kadar fesih edilmesinin de çok mühim ve ehemmiyetli bir iş olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Fethi Bey’in bu fırkayı fesih ederken fırka sevk edememek kusurundan doğan anarşinin vaziyet olarak memleketin huzur ve sükûnun bozma ihtimalini ileri sürerek fesih etmesi gerektiğini, Gazi’ye karşı muhalefet yapılmaz düşüncesini dile getirmesinin bir hata olduğunu yazmıştır.⁴⁰

³⁹ Yunus Nadi, “Nasıl İnfisah Etti?”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930, 1.

⁴⁰ Yunus Nadi, Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür!”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1930, 1.

Milliyet Gazetesi Karikatürlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası

Milliyet gazetesinde SCF ile ilgili olarak altı karikatür tespit edilmiştir. Bu karikatürlerden ikisi hariç diğer dört tanesi Togo (KOZMA) imzası ile Milliyet gazetesinin ilk sayfasında sağ alt köşede yer almıştır. Karikatürler, CHF'nin şimendifer siyasetini, SCF'nin programını, 1930 tarihli Belediye Seçimlerini ve Blok meselesini ana tema olarak aldığı görülmektedir. Ayrıca karikatürlerin altına Milliyet gazetesinden haberlere ve gazetesinin başyazarı Siirt Mebusu Mahmut Bey'in yazılarına yer verilmiştir.

Karikatür 1: *Milliyet*, 1 Eylül 1930, 1.

Milliyet gazetesindeki ilk karikatür “Söz ve iş farklarından” başlığı altında Togo imzasıyla gazetede yer almıştır. Togo karikatüründe İsmet Paşa hükümetinin hayata geçirdiği şimendifer politikasını çizimleriyle desteklediği görülmektedir. Çizer karikatüründe, trenin hızlı ve düz bir şekilde yola devam ettiğini gösterirken buna karşın kağının yolunun zikzaklı olduğunu çizmiştir. Togo kağının üzerine SCF lideri Fethi Bey’i oturmuş ve kağının yanında ise Ahmet Ağaoğlu’nu ayakta çizmiştir. Karikatürün alt metninden de anlaşıldığı gibi tren ile kağının yarışmasının olanaksızlığı çizimlere yansımıştır. Bu bakımdan Milliyet gazetesinin başyazarı ve sahibi Siirt Mebusu Mahmut Bey’in, “Şimendifer Politikası” başlıklı yazısında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın bir türlü şimendifer politikasını anlayamadığını vurgularken İsmet Paşa’nın Sivas nutkundaki “Milli devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet, milli müdafaa, milli siyaset meselesi, asırların muhassalası olan milli istiklalin muhafazası meselesidir...” sözlerine köşesinde yer vermiştir. Bu sözlerle karşılık olarak Fethi Bey’in “Demiryollarının gerek vatan müdafası gerek iktisadi noktai nazardan faydasını inkâr etmek asla hatırımızdan geçmemiştir. Bizim iddiamız, demiryollarının gayet ağır şartlarla yapılmakta olmasıdır.” sözlerine yer verirken Fethi Bey’in Türkiye’de şimendiferin ihtiyaç olduğunu kabul ettiğini ama iktisadi sarsıntından yakındığını vurgulamıştır. Yazar, İsmet Paşa’nın şimendifer konusunda tuttuğu yolun isabetli olduğunu vurgulayarak yazısını tamamlamıştır.⁴¹

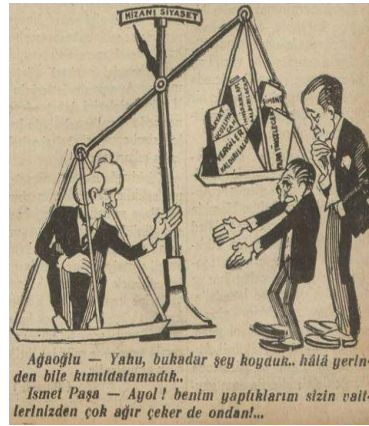
⁴¹ Siirt Mebusu Mahmut, “Şimendifer Politikası”, *Milliyet*, 19 Eylül 1930, 1.

Karikatür 2: *Milliyet*, 4 Eylül 1930, 1.

Milliyet gazetesindeki ikinci karikatür, “S.C. Fırkası lokantasında” başlığı altında Togo imzası ile karşımıza çıkmaktadır. Togo karikatüründe, SCF lideri Fethi Bey’in bir türlü fırka programını hazırlayamamasını konu edinmiştir. Çizer, fikrini bir lokantada ortaya koymaya çalışmıştır. Karikatürde Ali Fethi Bey aşçı, Ahmet Ağaoğlu ise yardımcısı olarak çizilmiştir. Fethi Bey’in önündeki tencerenin üzerine SCF yazılmış ve tencereden dumanlar çıkmasına rağmen bu yemeğin bir türlü ortaya çıkmamasının sabırsızlıkla yemeği bekleyen kişiyi karamsarlığa ittiği görülmektedir. Kısacası çizer, yeni fırka kurulmasına rağmen halkın beklediği fırka programının açıklanmaması nedeniyle bu durumun vatandaşları umutsuzluğa sürüklediğini çizimlerle anlatmaya çalışmıştır. Siirt Mebusu Mahmut Bey, “Karşı Karşıya” başlıklı köşe yazısında yeni fırkanın SCF’nin gazetelerinde bazen çok mübalağalı iddiaların yazıldığını ve iki gün sonra ortaya atılan bu iddiaların asılsız olduğunun ortaya çıkmasıyla yeni fırkaya bel bağlamak isteyenlerin gönüllerinde ümitsizliğin sevk ettiğini vurgulamıştır.⁴²

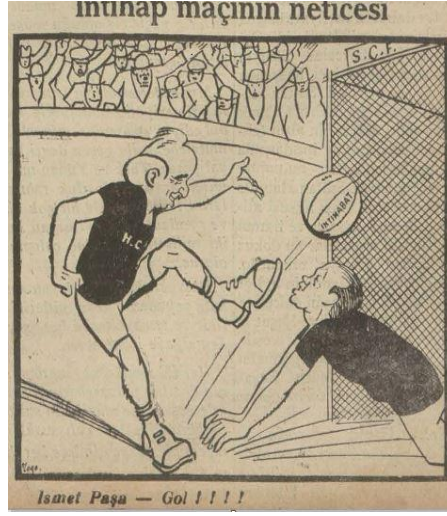

Karikatür 3: *Milliyet*, 2 Teşrinievvel 1930, 1.

Milliyet gazetesinde yer alan üçüncü karikatür, “Mizanı Siyaset” adlı terazinin altında imzasız bir şekilde yer almıştır. Çizer karikatüründe SCF lideri Fethi Bey ve Ahmet Ağaoğlu’nun birçok vaatte bulunmasına rağmen İsmet Paşa’nın terazide daha ağır geldiğini anlatmak istemiştir. Terazideki bu duruma SCF lideri Fethi Bey ve Ahmet Ağaoğlu’nun şaşırması çizimlere yansırken İsmet Paşa’nın sözden çok icraat yaptığını çizgilerle ve alt metinde iddia etmiştir. Bu bağlamda Siirt Mebusu Mahmut Bey, “Yeni Fırka ve Vergiler” başlıklı yazısında yeni fırka mücadelesinde vergi meselesinin fırka için mihver olduğunu, aslında Fethi Bey’in vergilerin ağır olduğunu söylerken hangi vergileri ile ilgili tadilat ve tenzilat yapmak istediğini açıklamadığını yazmıştır. Hükûmetin en önemli politikalarından bir tanesinin köylüyü rahatlatmak olduğu yazarken, Fethi Bey’in köycülük üzerine bir açıklamasının olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca muhalefet mevkiinde bulunan bir fırkanın “vergi sistemlerimiz kötüdür, vergileri indireceğiz, inhisarı kaldıracacağız...” sözlerini söylemenin kolay olduğunu lakin halkın anlayış

⁴² Siirt Mebusu Mahmut, “Karşı Karşıya”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1930, 1.

kudretinin ve icra kabiliyetinin çok kuvvetli olduğu için bu sözleri ölçebileceğini bundan muhalefetin daha samimi olması gerektiğine değinmiştir.⁴³

Karikatür 4: *Milliyet*, 20 Teşrinievvel 1930, 1.

Milliyet gazetesindeki dördüncü karikatür, “İntihap maçının neticesi” başlığı altında Togo imzası ile okura ulaşmıştır. Karikatürde 1930 Belediye Seçimlerini İsmet Paşa’nın kazanması işlemiştir. Togo, yaşanan belediye seçimlerini bir futbol maçına benzetmiştir. Karikatürde intihabat yazılı futbol topuna İsmet Paşa’nın vurarak SCF yazılı kaleye yani Fethi Bey’e gol attığı görülmektedir. Bu gol neticesinde seyircinin (halkın) sevinerek İsmet Paşa’yı desteklediği çizgilerle anlatılmıştır. Bu bağlamda Milliyet gazetesi 1930 tarihli Belediye Seçimlerini, “Serbest Fırka Ne Yapacağını Şaşırıldı!” başlıklı haberinde değerlendirmiştir. Gazete, halkın belediye seçimlerinde yaşasın Gazi diye bağırıldığını ve halkın akın akın CHF’ye rey verdiğini, seçime valiliğin herhangi bir müdahalesinin olmadığını aktarmıştır.⁴⁴ Milliyet gazetesi, bu haberin takibinde “Serbestçiler Dün Birçok Hadiselere Meydan Verdiler” başlıklı haberinde dünkü seçimlerin pek gürültülü olduğunu zabitanın olayları yatıştırdığını olay çıkaranların elebaşlarının yakalandığını okuruna iletmiştir.⁴⁵ Milliyet, “İntihaptan Zaferle Çıktık!” başlıklı köşe yazısında belediye seçimlerini Halk Fırkası’nın kazandığını yazmıştır.⁴⁶

Karikatür 5: *Milliyet*, 21 Teşrinievvel 1930, 1.

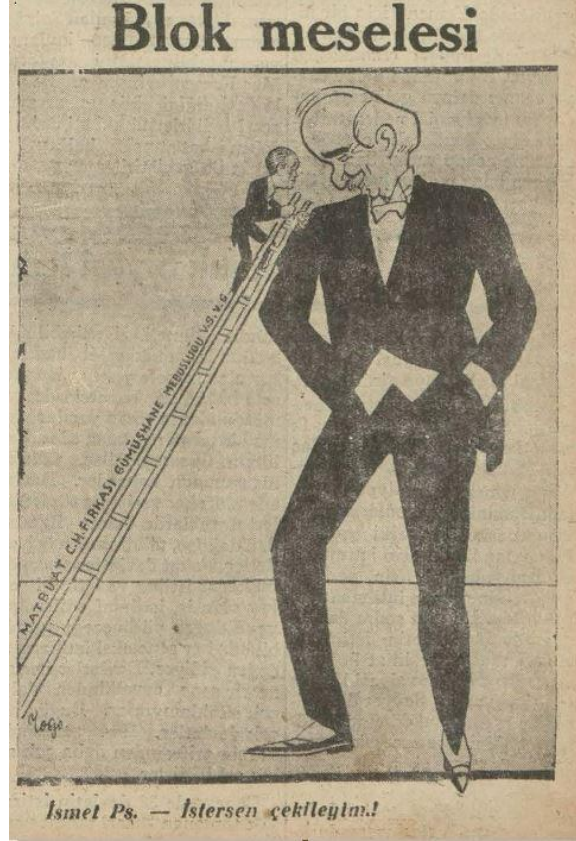
⁴³ Siirt Mebusu Mahmut, “Yeni Fırka ve Vergiler”, *Milliyet*, 19 Eylül 1930, 1.

⁴⁴ “Serbest Fırka Ne Yapacağını Şaşırıldı!”, *Milliyet*, 7 Teşrinievvel 1930, 1.

⁴⁵ “Serbestçiler Dün Birçok Hadiselere Meydan Verdiler”, *Milliyet*, 11 Teşrinievvel 1930, 1.

⁴⁶ “İntihaptan Zaferle Çıktık!”, *Milliyet*, 19 Teşrinievvel 1930, 1.

Milliyet gazetesindeki beşinci karikatür, alt metin açıklamasından da anlaşılacağı üzere 1930 tarihli Belediye Seçimlerini konu almıştır. Bu karikatürün gazetede imzasız bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Karikatürde belediye seçimlerinin CHF'nin kazandığı işlenmiştir. Çizer, belediye seçimlerini fırtınalı bir denize benzetmiştir. Bu fırtına sonucunda SCF'nin flamasını taşıyan tahta geminin fırtınaya dayanamayarak çökmek üzere olduğunu, buna karşın demirden yapılmış CHF'nin gemisinin dalgaları aşarak ilerlediği görülmektedir. CHF'nin gemisinin kaptanı olarak çizilen İsmet Paşa'nın ise SCF'nin gemisinin çöküşüne tebessüm ile baktığı surat ifadesinden anlaşılmaktadır.

Karikatür 6: *Milliyet*, 14 Teşrinisani 1930, 1.

Milliyet gazetesinde yer alan altıncı karikatür, "Blok Meselesi" başlığı altında Togo imzasıyla çizilmiştir. Togo, 1930 tarihli Belediye Seçimlerinden sonra Fethi Bey'in Gümüşhane Mebusu olarak Meclise katıldığını belirtmiştir. Çizer, iki fırkanın bir blok olarak beraber hareket etmesi haberlerini çizgilerle anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Togo'ya göre Fethi Bey'in vekil olarak birtakım matbuatı arkasına alsa da İsmet Paşa ile ancak merdiven aracılığı ile boy ölçülebileceğini resmetmiştir. Ayrıca çizer, Fethi Bey'in bu özelliklere sahip olmasında İsmet Paşa'nın omuz vererek bu sürece destek olduğunu, İsmet Paşa'nın omzunu çektiği an Fethi Bey'in üzerine çıktığı merdivenin çökeceğini çizgiler aracılığı ile ifade etmiştir. *Milliyet* gazetesi, "Fethi Bey Mebus Oluyor mu?" başlıklı haberinde, hükûmetin Meclisin fevkalade toplantısında Bern sefaretine tayin edilen Gümüşhane mebusu Cemal Hüsnü Bey'in mebusluktan istifa ettiğini, Fethi Bey'in Gümüşhane mebusu olacağını, CHF Umumi Reisi Gazi'nin Halk Fırkası vekillerinden Fethi Bey'e rey vermesini istediğini de yazmıştır.⁴⁷

Akşam Gazetesi Karikatürlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası

Akşam gazetesinde SCF ile ilgili olarak dokuz tane karikatür tarafımızca tespit edilmiştir. Bu karikatürlerden bir tanesi hariç diğer sekiz tanesi Cemal Nadir imzası ile Akşam gazetesinin ilk sayfasında sağ alt köşede yer almıştır. Karikatürler; CHF'nin şimendifer siyaseti, SCF'nin programını ve söylemi, CHF'den mebusların SCF'ye geçişi, 1930 tarihli Belediye Seçimlerini, CHF'nin ıslahat çalışmaları, SCF'den istifalar ve SCF kendisini fesih etmesi ana

⁴⁷ "Fethi Bey Mebus Oluyor mu?", *Milliyet*, 9 Eylül 1930, 1.

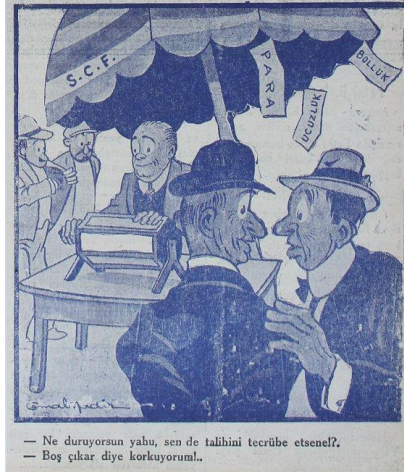

tema olarak aldığı görülmektedir. Ayrıca karikatürlerin altına Akşam gazetesinden haberlere ve gazetesinin başyazarı Necmeddin Sadık Bey'in yazılarına yer verilmiştir.

Karikatür 1: Akşam, 19 Ağustos 1930, 1.

Akşam gazetesinde yer alan ilk karikatürde İsmet Paşa'nın uyguladığı şimendifer politikasına destek verildiği görülmektedir. Karikatürde büyük bir trenin raylarda hızlı bir şekilde yol aldığı çizilirken bu trenin lokomotifindeki makinist olarak İsmet Paşa'nın olduğu görülmektedir. Çizer, çok hızlı giden trenin önüne SCF flaması ile Fethi Bey'in atlayarak treni durdurmak istediğini çizmiştir. Bunun üzerine Makinist olan İsmet Paşa trenin camından kafasını ve kolunu çıkararak söylediği; "Durmaya vakit yok, yoldan çekil ezilirsin!" sözlerine yer verilmiştir. Akşam gazetesi başyazarlarından Necmeddin Sadık "İzmir Nutku" başlıklı yazısında İsmet Paşa hükümetinin uyguladığı şimendifer politikasına da değinmiştir. Sadık, Fethi Bey'in, "Demiryollarının gerek vatan müdafaası gerek iktisadî noktai nazardan faydasını inkâr etmek asla hatırımızdan geçmemiştir." Sözlerine yer vererek demiryolları yapımını desteklediğini yazmıştır. Necmeddin Bey, Fethi Bey'in demiryolları yapımının pahalılığından yakındığını, hükümeti rakamlarla, vesikalarla, mukayeselerle, demiryolunun bir kilometresinin kaçta çıkabileceğini ve hükümetin ne kadar para verdiğini, bu paranın ne kadar miktarının israf olduğunu izah etmesini beklediğini aktarmıştır.⁴⁸

Karikatür 2: Akşam, 26 Ağustos 1930, 1.

Akşam gazetesinde yer alan ikinci karikatür, Cemal Nadir imzası ile okuruna ulaşmıştır. Cemal Nadir, karikatüründe SCF'nin söylemlerini konu edinmiştir. Karikatürde, SCF şemsiyesinin altında Fethi Bey'in çekiliş yaptığı görülmektedir. Bu çekilişe vatandaşların büyük bir merakla baktığı görülürken, yapılan çekilişte vaat edilenlerin boşa çıkma endişesi, vatandaşlar arasındaki diyaloglara yansıdığı karikatürün alt metninde çizer tarafından ifade edilmektedir. Çizer karikatürün açıklama metninde ise Fethi Bey'in söylediği "bolluk, ucuzluk ve para" söylemlerinin hayata geçme olasılığının şansa bağlı olduğunu vurgulamıştır. Milliyet gazetesinden Necmeddin Sadık, bütün dünya memleketlerini sarsan bu buhranın Türkiye'de de etkili olduğunu ve Fethi Bey'in

⁴⁸ Necmeddin Sadık, "İzmir Nutku", Akşam, 9 Eylül 1930, 1.

bunlara nasıl çareler düşündüğünü söylemesi gerektiğini yazmıştır. Bunlara rağmen Fethi Bey'in bazı vergilerin ağır olduğunu, liman inhisarının ve petrol inhisarının hayat pahalılığında amil olduğunu söylemekle yetindiğini vurgulamıştır. Yazar, Fethi Bey gibi yüksek bir devlet adamından ve bilhassa fırkasının esasını iktisadiyat istinat ettiren bir muhalif liderden daha esaslı fikirler, daha müspet vaatler beklediğini yazmıştır.⁴⁹

Karikatür 3: *Akşam*, 27 Ağustos 1930, 1.

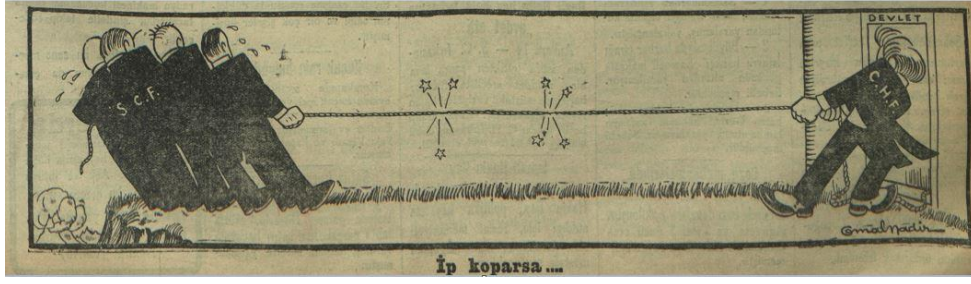
Akşam gazetesinde yer alan üçüncü karikatür, “Yeni Fırka Faaliyette” başlığı altında Cemal Nadir imzasıyla ilk sayfada yer almıştır. Cemal Nadir, karikatüründe SCF'nin kurulması ile birlikte CHF'ye mensup bazı vekillerin SCF'ye geçişini konu edinmiştir. Nadir, SCF'nin lideri Fethi Bey'i sırtında SCF yazan bir heybe ile eskici kılığında çizmiştir. Fethi Bey'in, Halk Fırkası levhası asılı binanın önünde “eskileri alıyorum” şeklinde bağırmasıyla, Halk Fırkası camından Ahmet Ağaoğlu olduğu anlaşılan bir kişiyi Fethi Bey'e uzattığı görülmektedir.

Karikatür 4: *Akşam*, 7 Teşrinievvel 1930, 1.

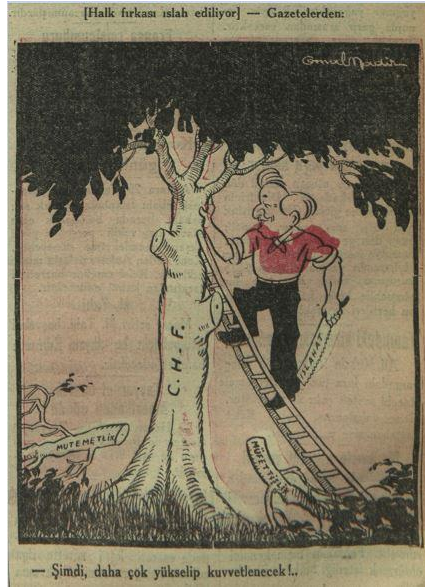
Akşam gazetesinde yer alan dördüncü karikatür, Cemal Nadir imzasıyla gazetede yer almıştır. Cemal Nadir, karikatüründe 1930 tarihli Belediye Seçimlerini konu edinmiştir. Nadir, vatandaşların hangi fırkaya oy vereceği konusunda şaşırıldığını, sandık önündeki vatandaşla anlatmaya çalışmıştır. Karikatürde oy kullanmak için bir elinde kalem ve bir elinde oy pusulası ile gelen vatandaşın bir elinin SCF tarafından diğer elinin ise CHF tarafından tutularak oy kullanamaz hale geldiği çizilmiştir. Oyunu kullanma hususunda zorluk çeken bu vatandaşa “elini vicdanına koy, reyini istediğine ver!” denilmesinin anlamsız olduğunu çizgilerle ifade edilmek istenmiştir.

⁴⁹ Necmeddin Sadık, “İzmir Nutku”, *Akşam*, 9 Eylül 1930, 1.

Karikatür 5: *Akşam*, 16 Teşrinievvel 1930, 1.

Akşam gazetesindeki beşinci karikatür, “İp koparsa” açıklamasının üstünde Cemal Nadir imzasıyla gazetenin ilk sayfasında yer almıştır. Cemal Nadir, bu karikatürü diğerlerinden farklı bir şekilde yani yatay dikdörtgen şekilde çizmiştir. Karikatür SCF’den Fethi Bey dâhil toplam dört kişiye karşı CHF’den İsmet Paşa’nın tek başına ip çekme mücadelesi anlatılmaktadır. Karikatürde ipin iki yerden incelendiği ve kopmak üzere olduğu görülmektedir. Nadir, SCF lideri Fethi Bey’in ve fırka mensuplarının uçurumun ucunda zor durumda olduğunu hatta soğuk terler döktüğünü, buna karşın İsmet Paşa’nın tek başına devleti arkasına alarak rahat bir şekilde mücadele ettiğini resmetmiştir. Çizer, ipin kopması durumunda Fethi Bey’in ve arkadaşlarının uçurumdan aşağı düşeceğini, buna rağmen İsmet Paşa’nın devlet kapısından içeri gireceğini anlatmıştır. Ayrıca İsmet Paşa’nın tuttuğu ipin ucunun devlet kapısının altından içeri doğru uzandığı görülmektedir. Karikatür, bu bağlamda analiz edildiğinde SCF ile CHF arasındaki gerginleşen münakaşalar, gergin bir ip karşılaşması ile anlatılırken ilişkilerin diğer deyişle ipin kopmak üzere olduğu çizimlerle görsel olarak resmedilmiştir.

Karikatür 6: *Akşam*, 26 Teşrinievvel 1930, 1.

Akşam gazetesindeki altıncı karikatür, “Halk Fırkası ıslah ediliyor” başlığı altında Cemal Nadir imzası ile gazetenin ilk sayfasında yer almıştır. Cemal Bey, CHF’de yaşanan ıslahat girişimini karikatürde anlatmaya çalışmıştır. Nadir, büyük bir çınar ağacının gövdesine CHF yazarak Halk Fırkasını bir ağaca benzetmiştir. Merdiven yardımı ile İsmet Paşa’nın ağaca çıkarak ağacı budadığı görülmektedir. İsmet Paşa’nın elindeki testerenin üzerinde “İSLAHAT” yazarken kestiği dalların birinde “MUTEMETLİK” diğerinde ise “MÜFETTİŞLİK” yazdığı görülmektedir. Nadir, karikatürün altında “Şimdi daha çok yükselip kuvvetlenecek!” açıklamasına yer vererek görselini anlamlandırmak isteyen okura yardımcı olmuştur.

Karikatür 7: *Akşam*, 4 Teşrinisani 1930, 1.

Akşam gazetesindeki yedinci karikatür, “Yeni fırkadan istifalar devam ediyor” başlığı altında Cemal Nadir imzası ile gazetede yer almıştır. Nadir, SCF’den ayrılışları “Keskin sirke, küpüne zarar!” ifadesi ile anlatmaya çalışmıştır. Nadir, üzerinde SCF yazan her tarafı çatlamış bir testi çizerken bu çatlaklardan insanların çıkmaya çalıştığını resmetmiştir. Testinin üstünde sadece kafaları gözükün üç kişi çizilmiştir. Bu kişilerden birisinin Fethi Bey, diğerinin Ahmet Ağaoğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler sinirlendikçe testinin çatlağı görülmektedir. Cemal Nadir’in, bu karikatürünü SCF henüz kapanmadan yaklaşık on üç gün önce çizmesi ise yeni fırkadaki durumu gözler önüne sermektedir. SCF’nin gerçekleştirdiği İzmir mitinginden sonra, tartışılan en önemli konulardan birisi Aydın mebusu Reşit Galip Bey’in SCF’den istifa etmesi olmuştur. Bu süreçte Reşit Galip SCF’den istifa etmiş ve CHF’ye hemen katılmamıştır. Galip’in, bağımsız bir vekil olarak çalışacağını belirtmesi üzerine Türk basınında yeni bir fırka kurulma ihtimalinin haber konusu olduğu görülmektedir.⁵⁰

Karikatür 8: *Akşam*, 5 Teşrinisani 1930, 1.

Akşam gazetesindeki sekizinci karikatür, Cemal Nadir tarafından “Ağustos böceği ile karınca” yazısının üstünde çizilmiştir. Karikatürde Fethi Bey, SCF yazan ağacın üstünde ağustos böceğine benzetilerek çizilmiştir. Fethi Bey, ağacın üstünde şarkılar söylerken altında karıncaya benzetilen İsmet Paşa’nın yoğun bir şekilde çalıştığı görülmektedir. Karınca şeklindeki İsmet Paşa’nın ellerinde üstünde “Yerli Malı, Şimendifer ve Tasarruf” yazan yiyecekleri yuvasına taşıdığı çizgilerle anlatılmıştır. Nadir, Fethi Bey’in hükümeti eleştirmesine rağmen çözüm önerilerinin olmadığını, buna karşın İsmet Paşa’nın elle tutulur gözle görülür icraatlar yaptığını çizgilerle anlatmaya çalışmıştır.

⁵⁰ “Yeni Bir Fırka Mı?”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1930, 1.

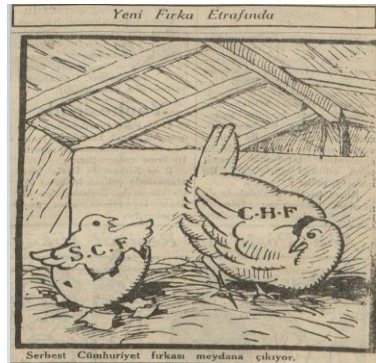

Karikatür 9: *Akşam*, 20 Teşrinisani 1930, 1.

Akşam gazetesindeki dokuzuncu karikatür, “Fethi Bey’in Tekrar Hariciye İşleri ile Meşgul Olmayacağını Söylüyor” başlığı altında Cemal Nadir tarafından çizilmiştir. Karikatür, SCF’nin kendisini feshetmesi ve sonrasında yaşananları konu almaktadır. Karikatürde SCF yazan tabutun içine kefen giydirilmiş Fethi Bey çizilirken, Fethi Bey’in tabutun kapağını yarım açıp eliyle Paris’i işaret ettiği görülmektedir. Tabutun önünde defin işlemi yapmak için bir hoca ve mezarıcı çizilmiştir. Cenazeye dört kişinin omuz verdiği görülürken sağ baştaki kişinin Ahmet Ağaoğlu olduğu anlaşılmaktadır. Tabutun sağ tarafında elinde su testili bir kişinin gözyaşlarını mendille silmesi resmedilmiştir. Bu kişinin hemen arkasında kısa boylu, kısa pantolonlu, gözlüklü ve kulağının üstüne bir kalem sıkıştırmış, yalın ayaklı kişi görülmektedir. Yarın gazetesinden Arif Oruç olduğu anlaşılan kişinin cenazeyi durdurmak için koştugu görülmektedir. Akşam gazetesi, “Serbest Fırka Neden Dağıldı?” başlıklı haberde fırkanın iyi idare edilemediği için dağıtıldığını yazmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, teşekkür ettiği zaman çok memnun olduklarını Mecliste iki fırkanın mevcudiyetinin her iki tarafı daha iyi çalışmaya sevk edeceğini ümit ettiklerini aktarmışlardır.⁵¹ Akşam gazetesi, “Feshedilen Fırkada Tasfiye” başlıklı haberinde SCF’nin bütün şubelerinin kapatıldığını, defterlerin merkeze gönderildiğini sadece merkez ocağının henüz açık olduğunu yazmıştır.⁵²

Son Posta Gazetesi Karikatürlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası

Son Posta gazetesinde SCF ile ilgili olarak yedi karikatür tespit edilmiştir. Bu karikatürlerden hepsi imzasız olarak Son Posta gazetesinin ilk sayfasında sağ alt köşede yer almıştır. Karikatürler; SCF’nin kurulmasını, şimendifer politikasını, CHF’nin ıslahat çalışmalarını, SCF’nin kendisini feshetmesi konularını ana tema olarak aldığı görülmektedir. Ayrıca karikatürlerin altına Son Posta gazetesinden haberlere ve gazetesinin yazarı M. Zekeriya Bey’in yazılarına yer verilmiştir.

Karikatür 1: *Son Posta*, 11 Ağustos 1930, 1.

Son Posta gazetesindeki ilk karikatür, “Yeni Fırka Etrafında” başlığı altında çizilmiştir. Karikatür, SCF’nin kuruluşunu ana tema olarak resmetmiştir. Karikatürde üzerinde CHF yazan bir tavuk ve kendi yumurtası içinden çıkan üstünde SCF yazan bir civcive yer verilmiştir. Üzerinde CHF yazılı annenin kendi yumurtasından SCF yazan bir civcivin çıkmasına şaşkınlıkla baktığı görülmektedir. Son Posta gazetesinden M. Zekeriya’nın köşe yazılarında bahsettiği “CHF ve SCF aynı fikri ve sınıfı temsil ediyor”, düşüncesi çizgilerle karikatüre yansımıştır. M. Zekeriya

⁵¹ “Serbest Fırka Neden Dağıldı?”, *Akşam*, 19 Teşrinisani 1930, 1.

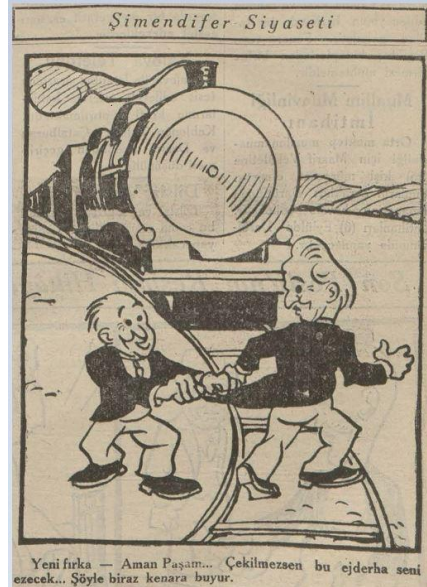
⁵² “Feshedilen Fırkada Tasfiye”, *Akşam*, 20 Teşrinisani 1930, 1.

ikinci yazısında “Yeni Fırkanın Manası” adı ile gazetede yer almıştır. Zekeriya, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Cumhuriyet Halk Fırkası’nın içinden çıktığını aktarmış; bu bakımdan fırkanın teşekkülü aslında Halk Fırkası’nın kendi kendisini tenkit ettiğini ve kendi kendisini beğendirmesi gerektiği anlamına geldiğine değinmiştir.⁵³

Karikatür 2: *Son Posta*, 13 Ağustos 1930, 1.

Son Posta gazetesinde yer alan ikinci karikatür, “Hararetlı Bir Boks Maçı” başlığı altında çizilmiştir. Karikatürde üzerinde “Serbest Cumhuriyet” yazan bir kişinin aynanın karşısına geçerek kendisine yumruklar salladığı ve aynanın karşısındaki silüetinin ise değiştiği görülmektedir. Çizer, SCF ile CHF’nin aynı zemin ve fikriyatın eseri olduğunu karikatür aracılığı ile anlatmaya çalışmıştır. M. Zekeriya ilk önce “Üçüncü Bir Fırkaya İhtiyaç Vardır” başlıklı köşe yazısında bu sorunun cevabını aramıştır. Yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın da Halk Fırkası ile aynı fikir ve sınıflara hitap ettiğini, fakat Türkiye’nin 14 milyon nüfusun dörtte üçünün çiftçilikle uğraştığını ve şimdiye kadar bu sınıfın ihtiyaç ve menfaatlerini müdafaa eden bir fırka teşekkül edilmediğini aktarmıştır.⁵⁴

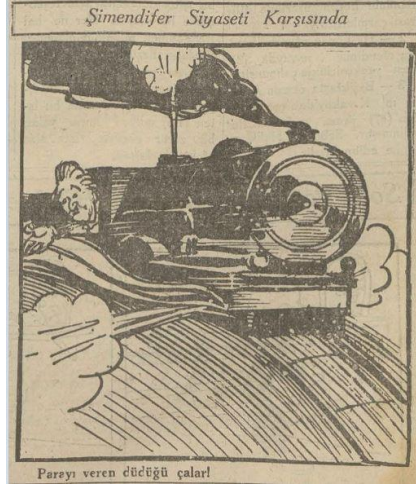
Karikatür 3: *Son Posta*, 14 Ağustos 1930, 1.

Son Posta gazetesinde yer alan üçüncü karikatür, “Şimendifer Siyaseti” başlığı altında çizilmiştir. Karikatürde İsmet Paşa’nın şimendifer politikasını eleştirdiği görülmektedir. Çizer, karikatüründe İsmet Paşa’nın tren tarafından ezilmesini engellemek için Fethi Bey’in İsmet Paşa’yı ceketinden çektiğini çizgilerle anlatmaya çalışmıştır. Çizer, karikatürün altında Fethi Bey’in “Aman Paşam... Çekilmezsen bu ejderha seni ezecek... Şöyle biraz kenara buyur.” sözüne yer vererek kendi düşüncesini desteklemiştir. Son Posta gazetesi yazarı M. Zekeriya, “Şimendifer Siyasetinin Hataları” başlıklı yazısında ise İsmet Paşa’nın şimendifer siyaseti etrafında müthiş

⁵³ M. Zekeriya, “Yeni Fırkanın Manası”, *Son Posta*, 11 Ağustos 1930, 3.

⁵⁴ M. Zekeriya, “Üçüncü Bir Fırkaya İhtiyaç Vardır.”, *Son Posta*, 16 Ağustos 1930, 3.

propagandalar yapıldığına değinmiştir. Yazar, şimendifer politikasının iki yüzünün olduğunu yazmıştır. Madalyanın bir tarafına bakılırsa İsmet Paşa'nın da şimendifer siyasetini tasdik edenlere hak verilebileceğini fakat madalyanın diğer tarafından bakıldığında şimendifer siyasetinin hatalarını da görebileceğini iddia etmiştir. Zekeriya bu hatları ise tren politikasının ekonomik zorluklarına bağlayarak devlet hazinesinden fedakârlık yapmak gerektiği üzerinde durmuştur. Yazar, şimendifer inşaatı programının üç, dört sene gibi kısa bir zamana sıkıştırılmaması gerektiğini ve şimendifer inşaatında kabul edilen kısa vadeli istikraz sisteminin ve şimendifer malzemesinin kâmilten hariçten getirilmesinin döviz ihtiyacını arttırdığını belirtmiştir.⁵⁵

Karikatür 4: *Son Posta*, 1 Eylül 1930, 1.

Son Posta gazetesinde yer alan dördüncü karikatür, "Şimendifer Siyaseti Karşısında" başlığı altında çizilmiştir. Karikatürde, buhar çıkartan ve düdük çalan bir tren çizilmiştir. Trenin lokomotifinden başını çıkarmış kişinin ise İsmet Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Karikatürün altında "Parayı veren düdüğü çalar!" açıklaması yapılmıştır. Karikatürde İsmet Paşa hükümetinin şimendifer politikasının ekonomik olarak halka ağır yük getirdiği ve vatandaşların kullanması içinde pahalı olduğu vurgulanmıştır.

Karikatür 5: *Son Posta*, 2 Teşrinievvel 1930, 1.

Son Posta gazetesinde yer alan beşinci karikatür "Eski Fırkada Islahat" başlığı altında çizilmiştir. Karikatürde SCF'nin eleştirileri sonucunda İsmet Paşa'nın CHF'de ıslahat girişiminde bulunması çizgilerle anlatılmıştır. Karikatürde kapısında CHF yazan iki katlı binanın özellikle ikinci katı çökmesin diye üzerinde ıslahat yazan iki tane tahta yardımı ile desteklendiği görülmektedir. Karikatürde CHF yazan binanın temeline göre üst katının sağa doğru yattığı görülmektedir. Karikatürde İsmet Paşa'nın elinde keser, önünde testere ile binanın tadilatını yaptığı

⁵⁵ M. Zekeriya, "Şimendifer Siyasetinin Hataları", *Son Posta*, 2 Eylül 1930, 3.

görülürken Fethi Bey'in bir elinin cebinde İsmet Paşa'ya "Dostum! Bunu yıksan da yerine benim yaptığım gibi yepyeni bir bina çıksan daha iyi değil mi? Bu bina rüzgâra dayanmaz, iki gözüm." şeklinde akıl verdiği görülmektedir.

Karikatür 6: *Son Posta*, 19 Teşrinisani 1930, 1.

Son Posta gazetesinde yer alan altıncı karikatür, "Musalla Taşında" başlığı altında çizilmiştir. Karikatürde SCF'nin kendi kendini fesih etmesi ana konu olarak çizgilerle işlenmiştir. Karikatürde cami avlusu önünde musalla taşı üstünde, üzerinde SCF yazan bir tabut görülmektedir. Tabutun önünde bir camii hocası ve yanında cenaze namazını kılmak için bekleyen iki kişi resmedilmiştir. Hocanın cenazeyi defnetmeye gelenlerin sadece iki kişi olmasına şaşkınlık içinde baktığı görülmektedir. Çizer, SCF'nin kendisini kapatması sonucunda fırka mensubu üyelerinin ve taraftarların birden sayısının azaldığını iddia etmiştir. Son Posta gazetesinden M. Zekeriya, "Serbest Fırka'nın Hataları" başlıklı yazısında bir fırka yaşayabilmesi için muayyen fikirlere ya da sınıflara ihtiyacı olduğunu bu iki temelden mahrum olan bazı fırkaların sadece gündelik ihtiyaçlarına cevap verebileceğini ve ihtiyaç geçince yasamasına lüzum kalmadığını ya da başka bir fırkaya iltihak ettiğini aktarmıştır. Yazar, bu noktadan baktığında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın birçok hatalar yaptığını vurgulamıştır. Yazar, bu hataları ise; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programının daha çok beyannameye benzemesi, fırkanın teşkilat yapmayarak fikirlerle kalıcı olmaya çalışması, müstakil bir gazetesinin olmaması, bugünün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışması olarak sıralamış ve bazılarının düzeltilebileceğini bazılarının ise fırkayla tesirinin kalıcı olacağını yazmıştır.⁵⁶

Karikatür 7: *Son Posta*, 24 Teşrinisani 1930, 1.

⁵⁶ M. Zekeriya, "Serbest Fırka'nın Hataları", *Son Posta*, 23 Teşrinievvel 1930, 3.

Son Posta gazetesindeki yedinci karikatür, "H.F. Teşkilatı" başlığı altında çizilmiştir. Karikatürde CHF ıslahat programına yer verilmiştir. Karikatür, CHF yazan büyük bir geminin S.F. yazan karabulutlar arasından karaya zor çıkması çizgilerle anlatılmıştır. Karikatür aracılığı ile CHF kendi içinde başlattığı ıslahat programına değinirken SCF'nin kendi kendini fesih etmesine rağmen CHF tedbir amaçlı ıslahat programını devam edeceğini konu edinmiştir.

Sonuç

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan kendisini kapatmasına kadar geçen süre, Türk basınında yer alan karikatürlerle de yoğun olarak takip edildiği görülmektedir. Karikatürler bu süreçte döneme ışık tutan bir çizginin yanı sıra adeta bir köşe yazısı gibi betimleme sunmuştur. Karikatürleri genel olarak değerlendirdiğimizde Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerinde yer alan karikatürlerde CHF'nin ve İsmet Paşa hükümetinin yoğun bir şekilde çizgilerle desteklendiği görülmektedir.

Çalışmada yer alan Cumhuriyet, Akşam ve Milliyet gazetelerindeki karikatürlerin SCF'nin kuruluşunu ortak duygu ve temennilerle desteklediği görülürken Son Posta gazetesinde yer alan karikatürlerin SCF'nin CHF'nin benzeri ve aynı sınıfı temsil ettiğine yönelik çizildiği görülmektedir. Hatta Son Posta gazetesinden M. Zekeriya yeni kurulan SCF'nin, CHF'nin bir benzeri olduğunu bundan dolayı yeni bir fırkaya ihtiyaç olduğu üzerine yazılar yazdığı görülmektedir. Karikatürlerdeki en belirgin diğer bir ayırım ise belediye seçimleri üzerine çizildiği görülmektedir. Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerindeki karikatürlerde seçimleri CHF'nin rahat bir şekilde kazandığı üzerine çizilirken Akşam gazetesi karikatür seçmenin çok kararsız olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca yeni fırkanın kurulmasıyla Türk basınının ve karikatürlerin ekonomi ve tren yolu yapımı tartışmalarına dahil olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerinin İsmet Paşa hükümetinin uyguladığı şimendifer politikasını desteklerken Ali Fethi Okyar'ın ekonomik söylemlerinin temelini olmadığı üzerine çizildiği gibi Okyar'ın vergilerin ağır olmasından yakınmasına rağmen kendisinin ekonomik bir programının olmadığını ve hangi vergileri kaldıracağına ya da hangi vergilerde düzenlemeler yapacağına dair bir açıklamasının bulunmadığına vurgu yapmıştır.

Cumhuriyet gazetesi çizeri Ramiz, SCF'nin kuruluşunu Cumhuriyetin bir göstergesi olarak görmüş ve çizgileri ile bu sürece destek vermiştir. Ancak SCF'nin lideri Fethi Bey'in, İsmet Paşa hükümetinin şimendifer politikasını eleştirmesinde İsmet Paşa'yı destekleyen karikatürlere yer vermiştir. Ayrıca SCF'nin programının havada kaldığını ve hayata geçirilmesinin imkânsız olduğuna dair çizgiler kaleme almıştır. Ramiz, 1930 tarihli Belediye Seçimlerini karikatürlerinde CHF'nin büyük bir başarısı olarak yorumlamıştır. SCF'nin kendisini feshetmesini ise çok az kişinin katıldığı bir cenaze merasimi olarak görmüştür.

Milliyet gazetesi çizeri Togo'da SCF'nin şimendifer eleştirisini çağın gerisinde bir düşünce olarak karikatürlerinde yorumlamıştır. Ayrıca 1930 tarihli Belediye Seçimlerini CHF'nin bir zaferi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Togo, "Blok Meselesini" değerlendirirken SCF'nin siyasi varlığının İsmet Paşa'nın müsaade etmesi sayesinde olduğuna dair çizimler yapmıştır.

Akşam gazetesi çizeri Nadir, İsmet Paşa'nın şimendifer politikasını çizimleri ile desteklerken CHF'den SCF'ye geçişleri Halk Fırkası'nın eskileri olarak değerlendirmiştir. Nadir, hükümete yakın diğer gazetelerden farklı olarak 1930 tarihli Belediye Seçimlerinde vatandaşın kafasının çok karıştığına dikkat çekmiştir. Ayrıca CHF'nin ıslahat girişimini başarılı bir girişim olarak yorumlamıştır. Nadir, İsmet Paşa'nın söylediklerini hayata geçiren bir siyasetçi olarak değerlendiren Fethi Bey'in söylemlerinin hayata geçmesinin imkânsız olduğuna dair çizimler yapmıştır. Nadir, SCF'yi kendisini fesih etmesini bir cenaze merasimi olarak görmüş ve bu töreni durdurmak isteyen kişi olarak Yarın gazetesinden Arif Oruç olduğunu gösteren karikatüre yer vermiştir.

Son Posta gazetesindeki karikatürlerde SCF'nin kuruluşunu CHF'nin bir benzeri olarak yorumlayan karikatürlere yer vermiştir. Gazetede karikatürlerin SCF'nin şimendifer eleştirilerine yoğun destek verdiği görülmektedir. Bu bağlamda Şimendifer yapım maliyetinin çok olduğuna dair karikatürlere yer vermiştir. Son Posta'daki karikatürlerde CHF'nin halktan uzaklaştığı ve halka tepeden baktığı için halkı anlayamadığına vurgu yapan çizimler gazetede yer almıştır. Gazete ayrıca CHF'nin Fethi Bey'in eleştirileri neticesinde ıslahat girişimine başladığını ama bu ıslahat girişimlerinin başarılı olmasının çok zor olduğunu vurgulayan karikatürlere yer verilmiştir. 1930 tarihli Belediye Seçimleri hakkında çizimler gazetede yer almıştır. Gazete SCF'nin kapatılışını diğer gazetelerde olduğu gibi cenaze merasimi olarak vermiştir.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate (Çok yazarlı makaleler için geçerlidir)	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Abaloğlu, Yunus Nadi, “Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür!”, Cumhuriyet. 20 Teşrinisani 1930.

Abaloğlu, Yunus Nadi, “Nasıl İnfisah Etti?”, Cumhuriyet. 18 Teşrinisani 1930.

Abaloğlu, Yunus Nadi, “Şimendiferler”, Cumhuriyet. 10 Eylül 1930.

Abaloğlu, Yunus Nadi. “Yeni Fırkanın Umumi Telâkkisi”, Cumhuriyet. 17 Ağustos 1930.

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2021.

Akbaba, Bülent ve Togay Seçkin Birbudak. “Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Özel Sayı, Cilt 2, (2009): 1253 – 1274.

Güneş, Günver. “Serbest Cumhuriyet Partisi Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset”, Tarih ve Toplum Dergisi, Cilt 11, Sayı 65, (1999): 11-16.

Koçak, Cemil. *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Okyar, Ali Fethi. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019.

Öğdü, Hale. *Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Sadak, Necmeddin Sadık, “İzmir Nutku”, Akşam. 9 Eylül 1930.

Sadak, Necmeddin Sadık, “İzmir Nutku”, Akşam. 9 Eylül 1930.

Sertel, M. Zekeriya, “Serbest Fırka’nın Hataları”, Son Posta. 23 Teşrinievvel 1930.

Sertel, M. Zekeriya, “Şimendifer Siyasetinin Hataları”, Son Posta. 2 Eylül 1930.

Sertel, M. Zekeriya, “Üçüncü Bir Fırkaya İhtiyaç Vardır.”, Son Posta. 16 Ağustos 1930.

Sertel, M. Zekeriya, “Yeni Fırkanın Manası”, Son Posta. 11 Ağustos 1930.

Soydan, Mahmut, “Karşı Karşıya”, Milliyet. 31 Ağustos 1930.

Soydan, Mahmut, “Şimendifer Politikası”, Milliyet. 19 Eylül 1930.

Soydan, Mahmut, “Yeni Fırka ve Vergiler”, Milliyet. 19 Eylül 1930.

Topuz, Hıfzı. *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1997.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler: 1859-1952*. İstanbul: Arpa Yayınları, 1952.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, , 1995.

Yengin, Deniz. “İletişim Aracı Olarak Karikatürde Komik Şiddet Kullanımı”, III. Uluslararası İletişim Kongresi, Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu. (2010), 336 – 342.

Yetkin, Çetin. *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

Yetkin, Çetin. *Türk Demokrasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004.

Yılmaz, Ahmet Yusuf. *Serbest Cumhuriyet Fırkası*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

UNDERSTANDING THE LAUSANNE CONFERENCE ON ITS 100th ANNIVERSARY: A CONCEPTUAL ANALYSIS

100. YILDÖNÜMÜNDE LOZAN KONFERANSI'NI ANLAMAK: KAVRAMSAL BİR ANALİZ

TEMUÇİN F. ERTAN* - ÇAĞLA D. TAĞMAT**

ABSTRACT

Lausanne Conference is a process which began on November 1922, continued in two parts and resulted with the treaty signed on July 24, 1923. There are several researches and memories about Lausanne Conference and Lausanne Treaty. Particularly in research sources there are some inconsistencies and random preferences about using the basic terms. Whereas Lausanne Conference and Lausanne Treaty are on the field of interests of not only history science but international relations, political science and international law. Thus one should be advertency while using the terms about the subject. With this study it is aimed to contribute to solve the problems about the approach of terminology in the context of the literature of the period with a unique expression. For that matter, it will be offered to the researchers to make a conceptualization not in the perspective of personal choices but according to the period of the conference.

During this work, the official reports of the Lausanne Conference and the letter of agreement will be the main sources. Also the correspondences during the conference will be analyzed and the used terms are going to be mentioned. Especially the telegrams between Ankara and Lausanne will be checked over. Also the topics talked during the conference and the diplomatic expressions will be stated. By the way the extensive and correct usages of the terms that took place both during conference and agreement letter will be argued and will be responded according to the analyzed datas. If there are new terms that didn't used before an originality analysis will be done.

Keywords: Entente Powers, GNA Government, İsmet Paşa, Lausanne Treaty, Lausanne Conference, Terminology.

ÖZ

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'de başlayan, iki dönemde gerçekleşen ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imza ile sonuçlanan bir süreçtir. Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması ile çok sayıda yerli ve yabancı anı ve araştırma bulunmaktadır. Özellikle araştırma eserlerde konuyla ilgili temel kavramların kullanılmasında tutarsızlıklar ve rastgele tercihler söz konusudur. Oysa Lozan Konferansı ve sonunda imzalanan Antlaşma, tarih bilimi kadar, uluslararası ilişkilerin, siyaset bilimin ve devletler arası özel ve genel hukukun da ilgi alanındadır. Bu nedenle kavramların kullanılmasında özen gösterilmesi gereklidir. Bu çalışmayla Lozan Konferansı'nı ve Lozan Antlaşması'nı dönemin literatürüne uygun ve özgün söylem çerçevesinde ele alıp, terminoloji konusundaki yaklaşım sorunlarının giderilmesine katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Böylelikle araştırmacının, kişisel tercihleri çerçevesinde değil de Lozan Konferansı'nın gerçekleştiği döneme uygun bir kavramlaştırma yapması önerilecektir.

Söz konusu çalışma sırasında Lozan Konferansı tutanakları ve antlaşma metni temel kaynak olarak kullanılacaktır. Lozan Konferansı sırasındaki yazışmalar da incelenecek ve kullanılan ifadeler aynen yansıtılacaktır. Lozan-Ankara arasındaki telgraflar gözden geçirilerek gönderilen talimatlar incelenecektir. Lozan'da gündeme gelen konular ve kullanılan diplomatik söylem aslına uygun olarak sunulacaktır. Lozan'da hem görüşmelerde hem de antlaşma metninde geçen terimlerin yaygın kullanımı ile doğru kullanımı tartışılacak ve verilere dayalı olarak cevap verilecektir. Ayrıca yeni birtakım kavramlara da rastlandığında özgünlük analizi de yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsmet Paşa, İtilaf Devletleri, Lozan Antlaşması, Lozan Konferansı, TBMM Hükümeti, Terminoloji.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tfertan@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8782-7355.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tagmat@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9047-0131.

Introduction

The signing of the armistices effectively ended the First World War. It was now time for the definitive classification of the victors and vanquished of the war, and the process of negotiating treaties based on the sanctions to be imposed on the vanquished began.

At the Paris Peace Conference, which occupied the world agenda for nearly a year, France focused on the heavy sanctions to be imposed on Germany, while Italy prioritized settling accounts with Austria over the Adriatic coast. At the same time, Japan's problem was the establishment of an international order that would give it as much power as possible in the Far East and the Pacific as a reward for its participation in the war. For the United States, the Wilson Principles were the key to its influence in world politics. In this context, the US was disappointed in the conference negotiations, while Britain, the world's biggest dominant power at the time, made joint or solo initiatives with France on the Middle East, in addition to sharing Germany's colonies with France outside continental Europe.

The Ottoman Empire was left to the end to sign the Peace Treaty. After more than 600 years of existence, the dissolution of this multinational and multi-religious centralized empire seemed to be quite a challenge for the Entente Powers. The internal and external elements who wanted a share of the inheritance of this deep-rooted empire, whose borders extended from the Caucasus to the Mediterranean, from the Black Sea to the Red Sea and from the Iranian border to Thrace, entered into a great competition. The fact that the estate was so rich and large brought along debates on the issue of sharing. Despite the secret treaties signed during the First World War, this sharing problem remained unresolved. During the period of intense rivalry between France and Britain in the Middle East, in the Mediterranean and the Aegean, Italy was experiencing uneasiness in the face of Greek aspirations. For Italy, the support that a small state like Greece received from its other allies, especially Britain, seemed to be an important problem.

However, successive political developments such as the declaration of the national Pact, the official occupation of Istanbul and the opening of the Grand National Assembly in Ankara caused the Entente Powers to take more concrete steps for a treaty with the Turks. At a time when the preparations for the convening of the new parliament in Ankara had reached the final stage, the negotiations started by the representatives of the Entente states in San Remo on April 18, 1920 and ended on April 26. Here, a text constituting the basis of the Treaty of Sèvres was adopted and presented to Tevfik Pasha, the representative of the Ottoman Empire, on May 11. With the signing of the Treaty of Sèvres by the representatives of the Ottoman Government on August 10, 1920, the treaties to be applied to the losers of the First World War were completed.¹

In constitutional regimes, governments are the main executive power that signs political treaties. However, the signed treaties must also be ratified by the parliament in order to be implemented. The Treaty of Sèvres was ratified by the Sultanate Council convened by the Sultan since the Ottoman Parliament had been dissolved at the time. This approval created a controversial situation both in terms of time and authority. Since the text of the Treaty of Sèvres was ratified on July 22, 1920, before the treaty was signed, this ratification was considered problematic in terms of time. On the other hand, in terms of authority, the Sultanate Council was not a parliament; it did not consist of representatives elected by the people. In this respect, it was obvious that the Sultanate Council did not have the authority to ratify a political treaty that had been signed or would be signed.² These two circumstances rendered the Treaty of Sèvres a legally stillborn treaty.

The End of the Turkish National Independence Struggle

On the other hand, it soon became clear that the Treaty of Sèvres was a stillborn document in practice as well as in law. Because many provisions in the Treaty of Sèvres were related to Anatolia and the Ottoman Government, which signed this treaty, had almost no authority in these lands. During this period, the main power in Anatolia that reflected the will of the nation was the Grand National Assembly. In its meeting held on August 19, 1920, the

---

¹ For details of the Treaty of Sèvres, see Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt I. 1959, 525-691.

² In 1909, Article 7 was amended as follows: "However, in the conclusion of treaties that are related to peace, trade, abandonment and annexation of land, and to the law and personality of the subjects of the Ottoman Empire, and that require state expenditure, the approval of the General Assembly is required. In the event of a change in the delegation of the vice-chancellor at a time when the General Assembly is not in session, the responsibility arising from the change will belong to the delegation of the council."

Grand National Assembly rejected the Treaty of Sèvres in its entirety and declared the signatories and ratifiers traitors and expelled them from citizenship.³

With the signing of the Treaty of Sèvres by the representatives of the Ottoman Government and its subsequent rejection by the Turkish Grand National Assembly, a new situation emerged in the eyes of the Entente Powers. The parties now had two completely opposite documents in their hands. The Treaty of Sèvres in the hands of the Entente and the Misak-ı Milli (National Pact) in the hands of the Government of the Turkish Grand National Assembly.

The years 1921 and 1922 were characterized by the Allies' attempts to force the Turkish side to accept the Treaty of Sèvres through the two aforementioned routes. However, with each passing day, the Allies' hopes of getting the Turkish Grand National Assembly to accept the Treaty of Sèvres through the Greek army diminished. While the First and Second Battles of İnönü led the Allies to try diplomacy, the Greek advance in the Battle of Kütahya-Eskişehir turned into a short-lived hope that "the Greek army will succeed!". However, two successive defeats of the Greek army, first in the Battle of Sakarya and then during the Great Offensive, left the Entente powers with only one option, realizing that they could no longer force the Turks to accept Sèvres. That is, to replace Sèvres with a new draft peace treaty, almost completely revamped.

As far as the Turks were concerned, the unequivocal victory over the Greek army meant that the doors were closed to proposals that preserved the essence of Sèvres. This situation led to the necessity of throwing away the Armistice of Mudros, which was the source of Sèvres. On October 11, 1922, this was accomplished with the Mudanya Armistice. The Greek army was forced to withdraw completely from Eastern Thrace after Anatolia. This situation showed that the precondition of armistice and peace that the Government of the Turkish Grand National Assembly had given to the Entente States in 1922 had been fulfilled.⁴ Thus, the Turkish side prevented the Greek army from staying in Anatolia and Thrace longer than it should have in the face of a possible stalemate that might arise during the peace negotiations.

After it became clear that Sèvres, which had been the basis for the Armistice of Mudros, would no longer be realized, the parties began to exchange notes for a new peace treaty. The Turkish Grand National Assembly, which had definitively prevented the Ottoman Government from participating in the peace negotiations by abolishing the Sultanate, was entitled to sit at the negotiating table as the only power representing the Turks within the framework of the principles of National Pact.

The Beginning of the Lausanne Conference and the Status of the Turkish Delegation

The Lausanne Conference began on November 20, 1922 with the opening speeches at the Monbenon Casino. In the opening ceremony, the Swiss President Monsieur Habb, as the host, made a speech of goodwill and welcome to all delegations, followed by a speech by the British representative Lord Curzon, officially on behalf of all delegations participating in the conference and de facto only on behalf of the Entente. İsmet Pasha also took the floor, although he was not in the programme, and delivered a speech in which he accused the Entente Powers and showed how much the Turks deserved a just peace.⁵ One day later, the negotiations began.

While the Entente Powers were represented by two delegates each at the Lausanne Conference, the Turkish side had three delegates. The reason for this was that after two delegates were elected in the Turkish Grand National Assembly, it was deemed necessary to send an expert representative for financial matters. For this reason, Hasan Bey, the former Deputy Minister of Finance, was chosen as the third delegate and this was accepted by the Allies at the very beginning of the negotiations. In many studies, the Turkish Delegation, or the Turkish Executive Delegation as it was called at the time, is described as consisting of only three members. However, İsmet Pasha

³ In this meeting, the proposal sent by Kazım Karabekir Pasha, the Commander of the Eastern Front, to the Assembly by telegram was accepted by the General Assembly: This telegram was as follows: "*To the National Assembly Presidency in Ankara; We have seen in the agency that three stateless, unscrupulous rascals have signed the peace treaty on behalf of a few people who, like themselves, have nothing to do with the nation and the homeland. I declare that we pledge to continue our national struggle with greater determination and faith. I submit and propose that the persons whose names are known and who voted for the signature of this cruel treaty, which extinguished the life and existence of Turkey, in the Council of Sultanate, which we have heard about the formation of in Istanbul, and those who signed the treaty, be charged with treason and be sentenced in absentia, and that the names of these stateless people be announced and publicised to be cursed everywhere.*" *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 3. Cilt, 333.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Cilt II, 1973, 751-767.

⁵ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1943, 64-65; Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul, İkinci Kitap, 1933, 12-16.

was appointed as the first, Dr. Rıza Nur Bey as the second and Hasan Bey as the third delegate, and many advisors were also assigned to accompany these three main representatives. In this context, the Turkish delegation to Lausanne should not be understood as only three people. The delegation consisted of 25 people, including İsmet Pasha.⁶ On the other hand, the fact that Turkey was represented by three delegates was also reflected in the text of the treaty signed after the conference, and while the other states had two signatures in the treaty dated July 24, 1923 three representatives signed on behalf of the Turkish side.

When the areas of specialisation of İsmet Pasha, Dr. Rıza Nur and Hasan Bey are taken into consideration, it is understood that the three main commissions established at Lausanne were actually known before the start of the conference and an assignment was made accordingly. İsmet Pasha was appointed to the commission on land, borders and the Straits chaired by the British representative Lord Curzon, Dr. Rıza Nur to the commission on foreigners and minorities chaired by the Italian representative Marquis Garroni, and Hasan Bey to the commission on economic and financial affairs chaired by the French representative Barrere.⁷ However, as in the case of the Entente, delegates from the Turkish side attended the meetings of the commissions they were not in charge of and represented their countries.

The Problem of Naming the Conference

The negotiations at the Lausanne Conference started on November 21, 1922, one day after the opening ceremony, and after the representatives took their seats, the negotiations on the internal rules of procedure (by-laws) of the conference began.

The first article of the by-laws was organised as follows:

"The Conference, convened at the invitation of France, Great Britain and Italy and with a view to establishing peace in the Orient, is composed of the duly authorised representatives of the states between which peace has been prejudiced since 1914 and the representatives of the United States of America.

"During the discussion of the procedure for the administration of the Straits, the conference will also include the representatives of the states which, by virtue of their coastal position on the Black Sea, have been invited to participate in the discussion." "Other States having an interest in the organisation of oriental affairs may take part in the discussion in order to express their views in writing or orally on matters directly relating to them."⁸

İsmet Pasha objected to the fact that the representatives of the Entente States started the negotiations with the title "Regulations of the Conference on Eastern Affairs" and explained the articles of the regulations. İsmet Pasha said: "The name given to the conference is not correct. It is more correct to call it the Charter of the Lausanne Conference, not the Charter of the Conference on Eastern Affairs. It is necessary to write the states represented by the delegates according to the notes between the Allies and Turkey and to show the issues they were invited to negotiate. Russia, Ukraine and Georgia must be present at the negotiations on the Straits regime. On the other hand, let me declare that the Turkish delegation of negotiators is not authorised to negotiate with the states not mentioned in the points I have mentioned".

With this speech, İsmet Pasha objected to two approaches of the Allies. Firstly, to the deepening of the conference in terms of subject matter, and secondly, to its expansion in terms of the number of states or geography... This situation revealed that the Turkish side wanted to negotiate with the Allies only according to the results of the National Struggle, and that it wanted to do so with as limited a number of states as possible. A conference on Eastern affairs meant that almost all the problems left over from the Ottoman Empire would be on the agenda. The Turkish side was not prepared for such a deep negotiation. In fact, the provisions in the directive given to the delegation by the government clearly showed this. The GNA, which had only a few years of history, was questionable in its knowledge and ability to solve centuries-old problems.

On the other hand, the Turkish delegation only wanted to negotiate with the states it had faced during the First World War and the War of Independence. It did not want to deal with the states that had seceded from the Ottoman Empire or other states that had somehow sided with the Entente in the First World War. The Turkish

---

⁶ Karacan, *Lozan Konferansı*, 41.

⁷ Karacan, *Lozan Konferansı*, 71; Bilsel, *Lozan*, 19.

⁸ Karacan, *Lozan Konferansı*, 69-70.

side aimed to realise the National Pact and leave the negotiations without further elaborating and diversifying the conference.

İsmet Pasha's objection regarding the name of the conference was partially accepted. The name of the conference, which constituted the first section of the regulation, was accepted as "*Lausanne Conference on Near Eastern Affairs*" without much discussion.⁹

From this point of view, the conference had partially deepened and had reached a situation that would go beyond the geography of the war with the issues concerning the First World War. İsmet Pasha was able to partially prevent the deepening of the issues by having the term "Near East" accepted instead of "East". This approach, in other words, "partial satisfaction", which emerged at the very beginning of the conference, would remain in place for the nine months of the negotiations and would be reflected in the treaty signed on July 24, 1923. "Partial satisfaction" would also pave the way for an evaluation that precluded the determination of absolute success or failure.

However, the phrase "Lausanne Conference on Near Eastern Affairs" was not included in the peace treaty signed on July 24, 1923. The text of the Treaty of Lausanne was approved by the Turkish Grand National Assembly in the form of "*Laws on the Acceptance of the Lausanne Peace Treaty*".¹⁰

From this point of view, while the negotiations held in the process leading to the treaty became official under the name of "Lausanne Conference on Near Eastern Affairs", the name of the treaty signed on July 24, 1923 has gone down in history as the Lausanne Peace Treaty.

The Ankara Government or the Government of the Grand National Assembly of Turkey?

During the negotiations in Lausanne, the Turkish side was represented by the delegation of the Government of the Grand National Assembly of Turkey. On November 1, 1922, as a result of the abolition of the Sultanate and the elimination of the duality in representation, only the representatives of the Government of the Turkish Grand National Assembly participated in the negotiations in Lausanne. Both during the negotiations and in the text of the treaty, the term Turkey was used for the Turkish side. When Turkey was mentioned, the Government of the Grand National Assembly of Turkey was meant.

In the meantime, especially in some research works and second-hand sources in Turkish literature the term Ankara Government is used. It is terminologically more correct to use the term Ankara Government to refer to the Government of the Grand National Assembly of Turkey, which was a separate political entity from the Ottoman Government in the period before the abolition of the Sultanate. In this way, the distinction between the Government of Istanbul and the Government of Ankara for the period before November 1, 1922 will also emphasise the political distinction during the National Struggle. On the other hand, it can be said that the most accurate expression for the entire National Struggle is "*Government of the Grand National Assembly of Turkey*" and "*Ottoman Government*".

In this context, the expression "Ankara Government" for the periods after November 1, 1922 is actually a popular discourse, not an academic one. Of course, it is understood what is meant, but the expression of the Executive Board of Deputies in Lausanne should be the Government of the Grand National Assembly of Turkey or Turkey. Because there is now only one political entity that has the ability and authority to represent the Turkish side: It is the Government of the Grand National Assembly of Turkey.

⁹ Seha Meray (Çeviren), *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Birinci Takım, Cilt I, Kitap 1, İkinci Baskı, 1993, 7; Karacan, *Lozan Konferansı*, 70; Bilsel, *Lozan*, 18. In his memoirs, İsmet Pasha states that the name of the conference was proposed as the "*Conference on Oriental Affairs*" and that the name was changed as a result of his objection. İsmet Pasha does not mention that the name of the conference was accepted as "*Lausanne Conference on Near Eastern Affairs*". İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Kitap, 1987, 61.

¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, II. Devre, I. Cilt, 284.

War Indemnity¹¹ (Reparation)¹² or Repair Costs?

As mentioned above, the Lausanne Conference covered both deeper issues than expected and a wide geographical area. Among these, financial issues were also discussed in a very deep and broad manner. During the negotiations, there were disputes and discussions between the Entente Powers and the Government of the Grand National Assembly of Turkey on the issue of war indemnity and between the Government of the Grand National Assembly of Turkey and Greece on the issue of repair costs.

In the researches on Lausanne, both issues are often described with the term war indemnities. However, war indemnities and repair costs are not synonymous concepts, and they are etymologically different terms.

Also War indemnity is a broader concept than repair cost. Although the repair cost is also a kind of war compensation, it is not exactly the same as war indemnity in terms of the way it is claimed.

The Entente Powers demanded war indemnity, which they had previously demanded from the Ottoman Empire and had included as a provision in the Treaty of Sèvres, from the Government of the Turkish Grand National Assembly at Lausanne. The Entente Powers made such a demand because they considered the Government of the Grand National Assembly of Turkey as the true heir and continuation of the Ottoman Empire. However, the Turkey of the Treaty of Sèvres and the Turkey of Lausanne are different.¹³ Although the Western states insistently used the term Turkey in both the Treaty of Sèvres and Lausanne, there are serious differences in terms of the structures, functioning and sensitivities of both governments.

First of all, war indemnities are a payment demanded by the victors from the defeated party as part of the methodology of punishment. This is why the Ottoman Empire, the loser of the First World War, was asked for war indemnity and this demand was included in the text of the treaty (Treaty of Sèvres). However, the Government of the Grand National Assembly of Turkey did not see itself as the loser of the First World War, but as the victor of the National Struggle. For this reason, it refused to pay war indemnity to the Entente Powers, and on top of that, it demanded a repair fee, which is a type of war indemnity, from Greece, which it had gained military superiority on the Western Front -which it had registered with the Mudanya Armistice-. In short, during the Lausanne negotiations, the Government of the Grand National Assembly of Turkey demanded indemnities from the Greek Government for the damage it had caused by burning and destroying Anatolia and endeavoured to include this in the text of the treaty.

In Tarih IV (History IV), written during Atatürk's reign, the conceptualisation of the subject is correctly stated. While listing the problems that arose between Turkey and Greece at the conference, the following statement was made: "*The only issue between Greece and Turkey that was not resolved in the first part of the conference was the repair of the destruction caused by the Greek armies in Western Anatolia and Eastern Thrace*".¹⁴

It was observed that the correct concept was also used in a recent textbook work. In the work titled Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, while explaining the subject, the term "repair issue" was used and it was stated that Greece made a demand from Turkey regarding the occupation expenses. As a result, it was stated that Turkey gave up its demand for repairs in return for Karaağaç.¹⁵

On the other hand, in a comprehensive political history book, the term "repair cost" is not mentioned at all, and the subject is described in the term "compensation claim" without further elaboration.¹⁶

In another work on Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, while giving information about the Treaty of Lausanne, the title "War indemnity" was used and under it the following statement was made: "*Turkey was not to pay war indemnity to any state due to the First World War. Greece was to leave Karaağaç to Turkey as*

¹¹ Indemnity is a protection against damage or loss, especially in the form of a promise to pay for any damage or loss that happens. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/indemnity?q=indemnity>

¹² Reparation is money that is paid by a country that has lost a war, for the damage, injuries, etc. that it has caused. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/reparation?q=reparation>

¹³ For a comparative analysis of the Treaties of Sevres and Lausanne see Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, (2016), 21-37.

¹⁴ *Tarih IV*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1934, 127.

¹⁵ Abdullah İlgazi (Ed.), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayinevi, 2010, 191-193.

¹⁶ Rifat Üçarol, *Siyasi Tarih (1914-2014)*, İstanbul: Der Yayınları, 2. Cilt, 2019, 181-182.

war indemnity for the damages caused during its occupation of Western Anatolia."¹⁷ In the aforementioned study, Turkey's compensation problem with both the Entente Powers and Greece was generally glossed over with the term "war indemnity".

Hamza Eroğlu, who originally specialised in Interstate Law, included both the terms indemnity and repair in his work, which has been reprinted in many editions. While explaining the provisions of the Treaty of Lausanne, Eroğlu made the following statements under the title of War indemnity.

"d) War indemnity:

This issue, which was formerly referred to as war indemnity, emerged under the name of repairs during the First World War. It is necessary to analyse the issue between Turkey and the victors of the 1918 War on the one hand and Turkey and Greece on the other.

aa- The victors of the First World War demanded repairs from us due to the First World War, and in addition to this, they also added the costs of occupation and the damages and losses of their own bases. Five million gold coins, which were pledged from Germany during the war, and the cost of the navy ordered to England during the war years, were not given to us when they were in their possession and were kept for repairs. This scourge, which was a major financial burden on the defeated states that entered the general war, was avoided with great success, leaving no debt to the future, only the amount that was not actually in our possession...

bb- In the Lausanne Peace Treaty, Greece was recognised as having failed to observe the laws and customs of war and was held responsible, and was obliged to repair the damage caused by the acts of the Greek army and administration during their unjust occupation of Anatolia. Turkey, taking into account Greece's financial situation arising from the continuation of the war and its consequences, renounced all claims for repairs on the condition that Karaağaç and its neighbourhood be left in Turkey. The issue of repairs was a problem that could hardly be resolved between Turkey and Greece in the second period of the Lausanne Conference."¹⁸

Although some studies and textbooks use the term war indemnity, as stated above, since war indemnity is a broader concept, it is considered appropriate to prefer the term repair cost, which has a narrower meaning and can better explain the subject.

In the translated work of Seha Meray, who translated the minutes of the Lausanne Conference into Turkish, the subject is explained with the expressions repair and indemnity, and even the French equivalent "indemnities" is added to clarify the concept used.¹⁹

Moreover, Article 59 of the Lausanne Peace Treaty reads as follows: "*Greece recognises the obligation to repair the damage caused by the actions of the Greek army or administration in Anatolia in violation of the laws of war. Turkey, on the other hand, taking into account the financial situation of Greece resulting from the continuation of the war and its consequences, hereby waives all claims of any kind against the Greek Government in respect of repairs.*"²⁰

When this provision is analysed, it is clearly seen that the term "repair cost" is used, not "war compensation".

In the same article in the French text of the treaty, which is also reflected in the *Düstur*/code of laws, the expression *réparer*, which is the French equivalent of the word repair, is used. In the original French text of the Treaty, other expressions such as repair, repairat, etc. are described with the words *réparer* or *réparation*.²¹ On the other hand, compensation is used as the French equivalent of the word compensation.²²

¹⁷ Cemil Öztürk (Editör), *İmparatorluktan Ulus Devlete, Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007, 178

¹⁸ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 1990, 159-160. On the other hand, although it is seen that Hamza Eroğlu uses a terminology compatible with the thesis of this study, his evaluations on the issue of war indemnities between the Entente and Turkey are open to discussion. However, since this is not the main subject of this study, the details of the issue will not be discussed.

¹⁹ Meray, *Lozan Tutanakları İkinci Takım, Cilt I, Kitap I*, 205.

²⁰ *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, İstanbul, 1931, 60.

²¹ *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, 60, 71, 79, 128, 138, 140, 211.

²² *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, 211, 215, 240, 241.

Conceptualisation Related to Other Subjects

If we start with the borders, no distinction was made in the Lausanne negotiations and the treaty such as south, north, east and west. The negotiations on borders and the arrangements reflected in the treaty were made within the framework of the country. Once we look at the treaty in general, it is understood that Turkey was the centre of attention. This situation is also clearly seen in the provisions related to the borders. Namely; the provisions in Article 2 of the Treaty of Lausanne, which reads "*The frontiers of Turkey from the Black Sea²³ to the Sea of Islands are hereby fixed*", were made in detail with Bulgaria and Greece separately, with Turkey as the centre and the Black Sea as "Firstly with Bulgaria...; Secondly with Greece..."²⁴

In Article 3 of the Treaty, after the words "The frontiers of Turkey from the Mediterranean Sea - which is written in the Treaty as Bahriseft - to the Iranian frontier have been determined as above", separate arrangements were made as "Firstly with Syria...; Secondly with Iraq..."²⁵

As can be seen, direction was not taken as a basis in the arrangements concerning the borders. In practice, all of Turkey's borders, east, west, south and north, were discussed and included in the treaty as provisions. However, as stated above, border arrangements were made not on the basis of direction, but on the basis of statehood.

Moreover, Atatürk, while talking about the borders in the Treaty of Lausanne in a comparative manner in the Nutuk, explained the subject with expressions such as Thrace Border, Izmir District, Syria Border, Iraq Border, Caucasus Border, Straits District, not on the basis of direction.²⁶

When the Treaty of Lausanne is carefully analysed, another issue that is sometimes misconceptualised is the non-Muslim minorities living within the borders of Turkey. In almost every part of the Treaty, the term *ekalliyet* -or *akalliyet*- was not used alone. The term non-Muslim minority is used in almost all of the text. While the term non-Muslim minority was used in the provisions concerning the minorities in Turkey, only the word *ekalliyet* was used when referring to the minorities in Greece. However, Turks living in Greece were referred to as Muslims. For example, while the name of the agreement on the exchange, which was reached on 30 January 1923, was "The Agreement and Protocol on the Exchange of Turkish-Greek Residents", the first and second articles, which constitute the essence of the subject, did not include the word "Turkish".²⁷ On the other hand, the first paragraph of Article 3 of the agreement reads as follows: "*Greeks and Muslims who have left the land whose Greek and Turkish inhabitants are subject to mutual exchange as of 18 October 1912 shall be deemed to be included in the exchange provided for in Article 1*". As can be understood from this, Turks are meant by the term Muslims in Western Thrace.²⁸ This shows that the minority in Western Thrace is considered on the basis of ethnicity, not religion. On the other hand, among the minorities in Turkey mentioned in other provisions above, only the non-Muslim elements are mentioned on the basis of religion. In fact, when the discussions on population exchange at Lausanne are examined, it is seen that each Turkish and Greek side - the Allies generally supported the Greek thesis - aimed to expand and contract in their own favour, both geographically and in terms of the number of exchanges.

In the meantime, when an evaluation of the participating states is made, although it seems that eight states signed the Treaty of Lausanne, there are actually two parties in the essence of the treaty. On the one hand, the British Empire, France, Italy, Italy, Japan, Greece, Romania, Greece, Romania and the Serbo-Croat-Slovenian State signed

²³ Although the French text of the Treaty of Lausanne refers to the Aegean Sea, the Turkish side translated this sea as the Sea of Islands and presented it as such in the text submitted to the Parliament. *TBMM Zabıt Ceridesi*, II. Devre, I. Cilt, 112-113.

²⁴ *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, 20.

²⁵ *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, 20-21.

²⁶ *Nutuk*, Cilt II, 751-766.

²⁷ ARTICLE 1 - From May 1, 1923, the compulsory exchange of Turkish subjects of the Greek Orthodox religion residing in Turkish territory and Greek subjects of the Muslim religion residing in Greek territory shall commence. The aforesaid persons shall not be able to settle in Turkey or in Greece without the authorisation of the Turkish and Greek Governments in their respective countries.

ARTICLE 2 - The exchange described in Article 1 shall not extend to the following population: a) Derseadet Greek population;
b) Muslim inhabitants of Western Thrace

The Greek inhabitants of Derseadet shall be deemed to be all Greeks who resided in the basin of Derseadet Şhremaneti, which was threatened in accordance with the 1912 law, before October 30, 1918. The Muslim inhabitants of Western Thrace shall be deemed to be all Muslims residing in the area to the east of the line of demarcation established in 1913 by the Treaty of Bucharest. *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, 205-206.

²⁸ This was also stated by the Greek representative Caclamano during the discussions. Caclamano stated that there was no question of exchange for Muslim Albanians. Meray, *Lozan Tutanakları*, Birinci Takım, Cilt I, Kitap 2, 345.

the Treaty, while Turkey was a signatory state on the other.²⁹ This alone shows that Lausanne, which appears to be a multilateral treaty, is actually a bilateral political document. Another element that draws attention here is that in memoirs and research works in Turkey, it is stated that Britain was one of the states that participated in the Lausanne Conference and signed the treaty. However, the state represented at Lausanne by Lord Curzon in the first period and Horace Rumbold in the second period was not Britain, but the British Empire. This representation is clearly seen both in the opening ceremony and in the closing signature ceremony.

Conclusion

The Lausanne Conference began on 20 November 1922 with the opening speeches, and the following day the negotiations began with the formation of the commissions and the discussion and adoption of the rules of procedure. The name of the talks was the Lausanne Conference on Near Eastern Affairs according to the rules of procedure adopted on the first day, and the parties were generally referred to as Turkey and the Allies, or as the Government of the Turkish Grand National Assembly and the Greek Government. For this reason, the use of the term "Government of the Grand National Assembly of Turkey" or "Ankara Government" for Turkey during the Lausanne Conference was not terminologically correct.

On the other hand, during the negotiations, the borders of Turkey were discussed on a state-centred or geographical region basis and were written into the text of the treaty in this way. In other words, the south was expressed as the borders of Bulgaria, Greece, Syria and Iraq, not the north, east and west. While the Entente Powers demanded war indemnity from Turkey and gave up on it, Turkey demanded a repair fee, which is a type of war indemnity, from Greece in return for the destruction it had caused during its occupation of Anatolia and Thrace. In return for Karaağaç, Greece gave up this demand. Although war indemnity and repair compensation are intertwined concepts, they do not have exactly the same meaning.

The Lausanne Conference was a process that started on 20 November 1922, took place in two periods and ended with the signature on 24 July 1923. There are many domestic and foreign memoirs and researches on the Lausanne Conference and the Treaty of Lausanne. Especially in research works, there are inconsistencies and random preferences in the use of basic concepts related to the subject.

This study is a preliminary study on the fact that the Lausanne Conference has a terminology and to what extent this terminology is reflected in the research works. The Lausanne Conference and the treaty signed at the end of it are in the field of interest of international relations, political science and private and general law between states as well as historical science. For this reason, care should be taken in the use of concepts.

Author Contribution Rate/Yazar Katkı Oranı	The authors contributed equally to this study/Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.
Grant Support and Acknowledgement/Finansal Destek ve Teşekkür	The author declared that this study has received no financial support/Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest/Çıkar Çatışması	The author has no conflict of interest to declare/Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

REFERENCES

Official Publications

Düstur

TBMM Zabıt Ceridesi (Minutes of the Grand National Assembly of Turkey)

Books

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk* Cilt I-II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

²⁹ *Düstur*, 3. Tertip, 5. Cilt, s. 16.

Bilsel, Cemil. *Lozan*. İkinci Kitap, İstanbul: 1933.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959.

Eroğlu, Hamza. *Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi, 1990.

Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, (2016).

İlgazi, Abdullah (Editör). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2010.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Kitap, 1987.

Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1943.

Kurat, Yuluğ Tekin. *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1986.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2003.

Meray, Seha (Çeviren). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Birinci Takım, Cilt I, Kitap 1, İkinci Baskı, 1993.

Öztürk, Cemil (Editör). *İmparatorluktan Ulus Devlete, Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Potyemkin Vladimir ve diğerleri. (Çeviren. Atilla Tokatlı). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*. İstanbul: May Yayınları, III. Cilt, 1979.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2007.

Tarih IV. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1934.

Türkgeldi, Ali Fuad. *Görüp İşittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., II. Baskı, 1951.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1914-2014)*. İstanbul: Der Yayınları, 2. Cilt, 2019.

Web Sites

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/indemnity?q=indemnity> Date of Access, June 10, 2023.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/reparation?q=reparation> Date of Access, June 10, 2023.

ATATÜRK TARAFINDAN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NE MİRAS BIRAKILAN ÇANKAYA ARAZİSİNİN HAZİNEYE SATILMASI OLAYI

THE EVENT OF THE SALE OF ÇANKAYA LAND TO THE PUBLIC PURSE WHICH LEGATED BY ATATÜRK TO REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

KADRİ UNAT*

ÖZ

27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, önce Ziraat Mektebinde, ardından da Gar Müdürlüğü Direksiyon Binasında ikamet etti. Fakat İstasyondaki bina Atatürk'ün çalışma ve dinlenmesi için yetersiz kalınca uygun bir konut arayışı içine girildi. Daha sakin bir ortamda yaşamasını sağlamak amacıyla da Çankaya bağlar bölgesinde bulunan bağevi, Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin organizasyonu ile Ankaralılar tarafından satın alınarak Mustafa Kemal Paşa'ya armağan edildi. Böylelikle yeni yaşam yeri olarak söz konusu dönemde Ordu Köşkü, günümüzde ise Çankaya Köşkü olarak isimlendirilen yapıya yerleşti. Takip eden yıllarda köşkün arazisine komşu arazileri de satın alan Atatürk, Çankaya'da yer alan mal varlığını Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) bıraktı. Ancak parti yönetimi, bu araziye 24 Ekim 1949'da hazineye (devlete) sattı.

Bu çalışma, Atatürk'ün CHP'ye bıraktığı Çankaya Köşkü arazisini, bununla ilgili satış işleminin detaylarını, bu satıştan dolayı Demokrat Parti iktidarında başlatılan inceleme neticesinde Maliye Müfettişi Lütfü Kamu tarafından hazırlanan raporu, konunun partiler arası ilişkilere nasıl yansıdığını ve nasıl sonuçlandığını konu edinmektedir. Böylelikle söz konusu satış işlemiyle ilgili mevcut soru işaretlerinin giderilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi, Çankaya Köşkü Arazisi, Demokrat Parti, Lütfü Kamu.

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha, who came to Ankara on December 27, 1919, resided first in the Agricultural School and then in the Steering Building of the Station Directorate. However, when the building in the station was insufficient for Atatürk to work and rest, a search for a suitable residence was started. In order to enable him to live in a quieter environment, the vineyard house located in the Çankaya Bağlar region was bought by the people of Ankara with the organization of Mufti Rıfat Börekçi and presented to Mustafa Kemal Pasha. Thus, Atatürk settled in the building called Ordu Mansion in the said period and Çankaya Mansion today as his new living place. In the following years, Atatürk bought the neighboring lands of the mansion and left his property in Çankaya to the Republican People's Party (RPP). However, the RPP administration sold this land to the treasury (state) on October 24, 1949.

This study deals with the Çankaya Mansion land that Atatürk left to the RPP, the details of the sale transaction, the report prepared by the Finance Inspector Lütfü Kamu as a result of the investigation initiated under the Democratic Party government, how the issue reflected on the relations between the parties and how it resulted. Thus, it is aimed to contribute to the elimination of existing question marks regarding the said sale transaction.

Keywords: Atatürk, Çankaya Mansion Land, Democratic Party, Lütfü Kamu, Republican People's Party.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, unat@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0200-8463.

Extended Abstract

Mustafa Kemal Pasha, who resided in many different places during the war and left Sivas on December 18, 1919, arrived in Ankara on December 27, 1919. Thus, Ankara became the center and headquarters of the War of Independence. Atatürk resided in Ankara, first at the Agricultural School and then at the Steering Building of the Station Directorate. However, when the building in the station was insufficient for Atatürk to work and rest, a search for a suitable residence was started. The vineyard house, known as Kasapoğlu Mansion, was purchased with the initiatives of Mufti Rifat Börekçi and presented to Mustafa Kemal Atatürk on May 30, 1921 by the Ankara Municipality, in order to enable him to live in a quieter and more peaceful environment. Thus, as the new living place, Ordu Mansion in the said period and today Çankaya Mansion settled in the structure. In the following years, Atatürk bought the neighboring lands of the mansion and left his property in Çankaya to the Republican People's Party (RPP). However, the RPP sold this land to the treasury on October 24, 1949.

During the study, no clear information could be obtained as an answer to the question of why. However, some inferences can be made to answer the question of why, based on the discussions on the subject during the 1949 budget negotiations and the inspection report of the Finance Inspector Lütfü Kamu on the subject. For example, in the debate that took place during the 1949 budget negotiations, the phrase "an ordinary property claim of a person" in Ahmet Tahtakılıç's statements as follows: "It is not right for the People's Party to confront the State with the mentality of a personal property claim by the people because I am going to sell my land," was inherited by the RPP. It can be concluded that the RPP administration has put the issue on its agenda in case there is a claim on the remaining land by an unnamed person or in case of a claim that will create a security weakness for the Çankaya Mansion.

The sale of the Çankaya land took place during the RPP rule, as can be understood from the above information. However, as it is known, the DP won the general election of May 14, 1950 and a new era began for Turkey. Because the roles had changed with the election and the founding party of the country, RPP, was in opposition. For the DP, it was time to settle accounts with the former government, and the first example of this was the examination of the land sale in 1949.

The review process regarding the sale of the land started with the order of the Ministry of Finance dated September 16, 1950. The report prepared by the Finance Inspector Lütfü Kamu, who was appointed by the Inspection Board to carry out the examination pursuant to this written instruction, after three months of meticulous and comprehensive work, was presented to the Ministry of Finance on December 21, 1950, together with 62 attached documents.

Report; it consists of items such as "The curriculum of the real estates sold", "Applications made by the People's Party to the Ministry of Finance", "The copy of the purchase transaction" and "The matter that is considered corrupt and worthwhile by the inspectorate".

At the end of the report, it is stated that due to all these processes and practices, illegal acts, irregularities and crimes have been committed, but these are within the scope of the Amnesty Law of July 14, 1950. This means that no penal sanction is/cannot be applied to the RPP or the party members and bureaucrats involved in this process.

Although it is the natural right of the RPP administration to decide to sell the lands, it can be stated that this issue has been taken into consideration for two reasons. The first reason is the political reckoning between the RPP and the DP. The second reason is the reason, method and timing of selling the lands.

Giriş

Atatürk, Milli Mücadele yıllarında savaş koşullarından dolayı birçok farklı yerde ikamet etti. Bunlar arasında Samsun Mıntıka Palas Oteli, Havza Mesudiye Oteli, Erzurum Kongresi'nin toplandığı ve 3 Ekim 1984 itibariyle Atatürk Evi olarak müzeye dönüştürülen konak ile Sivas Kongresi'nin toplandığı ve 2 Eylül 1919-18 Aralık 1919 tarihleri arasında Milli Mücadele'nin karargâhı olarak kullanılan konak, Kayseri'deki İmamzade Raşit Ağa Konağı, Hacıbektaş'taki Çelebiler ailesine ait ev ile Bala'nın Beynam köyünde yer alan Veli Çavuş'a ait ev ilk akla gelenlerdir.¹

Samsun'a ulaştığı ilk günlerde Anadolu'nun en güvenilir yeri olarak Sivas'ı gören Mustafa Kemal Paşa, bu şehri Milli Mücadele'nin merkezi yapmayı düşünmemişti. Bundan dolayı karargâhı Sivas'tan Ankara'ya taşımayı kararlaştırdı.² Ancak bu düşüncesini silah arkadaşlarına kabul ettirmek için bir hayli mesai harcadı. Nihayetinde bu konuyla ilgili kesin karar, 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta gerçekleşen ve Komutanlar Toplantısı olarak da bilinen toplantıda alındı.³ Toplantıda Eskişehir'e doğru hareket edileceği ve Seyitgazi'nin karargâha dönüştürüleceği ifade edilmekle birlikte,⁴ Ankara'ya gidileceği bilgisi güvenlik nedeniyle gizli tutulmuştu.⁵

İşte bu ortamda 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyeleri, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaştı.⁶ Böylelikle Ankara, Kurtuluş Savaşı'nın merkezi ve karargâhı oldu.⁷

Ankara, söz konusu yıllarda kale içi ve onun eteklerinde kurulu küçük bir Orta Anadolu kasabası görünümündeydi.⁸ Yerleşim alanı kale ile bugünkü Ulus Meydanı arasında uzanmaktaydı.⁹ Kaleden güneye ve kuzeye doğru inen evler, iki katlı, kerpiç duvarlı, çatılı ve damları kiremitle örtülü evler çoğunlukta idi. Şehir daracık sokaklı, köhne ahşap evli ve bol minareli bir görünüme sahipti.¹⁰ Şehirde Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü, Hacı Bayram Camii, Abidin Paşa Köşkü ve Ziraat Mektebi gibi taş binaların dışında dikkati çeken bir yapı bulunmamaktaydı.¹¹

Kinross, Kurtuluş Savaşı yıllarının Ankara'sını şu şekilde tasvir etmektedir:

"... Anadolu yaylasının göğsünde... yükselmiş bir çift tepeden başka bir şey değildi. Tepelerden birinin üstünde, Türklerin sayılı çarpışmalarına sahne olmuş eski Ankara Kalesi'nin yıkık duvarları yükseliyordu. Kalenin sırtlarıyla çevresi ve içi, zikzaklı yokuşlar ve gübre yığınları arasında tavşan yuvasına benzeyen, ama içinde insanların yaşadığı dam dama, kafes kafese yıkık dökük kerpiç evlerle doluydu. O sıralarda Ankara'da, gıcirtılı kağnılar dışında tek taşıt aracı olan köhne at arabaları, yağmurun bol olduğu bu mevsimde, taşları çamurla kaplı yokuşlara güçlükle tırmanabiliyorlardı. Savaş sırasında bütün bir kesimini yok eden büyük bir yangından sonra nüfusu yirmi bine inmişti. Kaleden çepeçevre çıplak ve ağaçsız bir ova görülüyordu. Burası kışın kar altında kalır, yazında güneş altında kavrulurdu. Tek tük bir iki kuyu ve yağmur yağdığı günler dışında, su yüzü görünmezdi. Biraz uzaklardaki alçak, sarp, dalgalı, renksiz sıradağlar yöreyi çevrelerdi. Ankara kışın bataklık haline gelen geniş, boş bir araziden öteye geçememişti..."¹²

Buna rağmen Ankara, coğrafi konumu, demiryolu ve telgraf ağlarına sahip olması ve 20. Kolordu Komutanlığı'nın burada bulunması gibi nedenlerle stratejik öneme sahip bir yerleşim yeri olarak öne çıkmaktaydı. Tüm bu faktörler Atatürk'ün Ankara'yı karargâh olarak tercih etmesinde etkili oldu.¹³

Nitekim Ankara, bu özelliklerinden dolayı 1919'un hemen başlarında diğer iller gibi kısmen de olsa işgale maruz kalmıştı. İngilizler, Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine istinaden Anadolu'da bulunan bütün demiryollarına el koymuş ve bu çerçevede Eskişehir ve Ankara istasyonlarını da işgal etmişti. Bu bağlamda Aralık 1919'da İstanbul'dan yola çıkan İngiliz askerleri, Ankara'daki İstasyon binasını karargâh olarak belirlemiş, Saman

¹ *Atatürk Evleri*, Yay. Haz. Birnur Koral vd., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2007, 13-26.

² Mustafa Kemal, Atatürk, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Der. Nimet Arsan, Cilt: IV, Ankara: ATAM Yay., 1991, 98.

³ Uluğ, İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1975, 51.

⁴ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989, 57.

⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara: TTK Yay., 1988, 500.

⁶ Hakan Uzun, "Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Başlarında Kırşehir'e Gelişi", *CTAD*, Yıl: 2, Sayı: 3, (Bahar 2006), 65.

⁷ Lord Kinross, *Atatürk*, Çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 19. Baskı, 2007, 241.

⁸ Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, 2020, 220.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest Mamboury, *Ankara Gezi Rehberi*, Çeviri Kurulu: Çağrı Eroğlu vd., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2014.

¹⁰ Semen Ivanovich Arolov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1967, 73.

¹¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Bir Liselinin Milli Mücadele Anıları*, İstanbul: Varlık Yay., 1971, 31-32.

¹² Kinross, *Atatürk*, 263.

¹³ Cemil Özgül, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 28, Mart 1994, 138-139.

pazarı, Cebeci ve Demirlibağçe civarındaki bağlara yerleşmişti. Bu gelişmelere tanıklık eden Şapolyo durumu şöyle aktarmaktadır:

"Bir sabah İngiliz kuvvetleri Ankara İstasyonu'nu zapt etmişti. İstanbul'dan gelen bir tren 2 bölük kadar (150) İngiliz askerini çıkardı... İngiliz Komutanı Yüzbaşı Withall idi. Karargâhını istasyonda kurmuştu... İskoçyalı bir bölük Cebeci'de Demirlibağçe yakınma yerleşti. İngilizlerden sonra Ankara'ya bir takım Faslı subaylar da geldi. Bunlardan sonra bir miktarda Fransız askeri gelerek şehir bahçesinde bulunan barakalara yerleştiler. Bunlardan sonra F. D'Esperey Kurmay Yüzbaşı Buazo adında birini Ankara'ya gönderdi... Buazo Samanpazarı yakınındaki Kurşunlu Camii yanında Kalef adında bir Yahudinin evini kiraladı. Karargâhını da Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı binanın (Cumhuriyet Müzesi) Taşhan tarafına bakan cephesindeki ilk odayı yapmıştı... Bu yapının üstünde Fransız bayrağı bulunuyordu."¹⁴

1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'da İkamet Ettiği Yerler

27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşan Atatürk ve Temsil Heyeti üyeleri, şehrin ileri gelenleri başta olmak üzere Seymenler, esnaf loncaları, öğrenciler ve Kuvayı Milliye birlikleri tarafından coşkulu bir törenle Dikmen sirtlarında karşılandı.¹⁵

1.1. Ziraat Mektebi

Atatürk, 27 Aralık 1919 ile 23 Nisan 1920 tarihleri arasında Kalaba Köyü sınırları içerisinde yer alan ve Osmanlı Devleti tarafından tarımı geliştirme projesi kapsamında öğrenci yetiştirmek amacıyla 1908'de inşa edilmiş olan Ziraat Mektebi'nde ikamet etti. Ziraat Mektebi, bu süreçte Temsil Heyeti tarafından hem ikametgâh hem de karargâh olarak kullanıldı. Burada kurulan bir telgrafhane vasıtasıyla bütün yurtla temas sağlandı.¹⁶ Atatürk'ün çalışma ve dinlenme odası ile Temsil Heyeti üyelerinin odaları Ziraat Mektebi'nin ikinci katındaydı. Yunus Nadi, Milli Mücadele ile ilgili hayati kararların alındığı Ziraat Mektebi'ni şu şekilde tasvir etmektedir:

"... Ziraat Mektebi'ne girilince alt katta ve sağda sıra ile karşılıklı üç-dört oda vardır. Bunun birisi Hayati Bey'in kalem odası idi. Biri şifre odası idi. Biri yatak odası ve diğeri telgraf merkezi idi. Şifreli şifresiz her türlü muhabere muamelelerinde Hayati Bey'e iki veyahut üç genç muavenet (yardım) ediyordu, o kadar. Yukarıya çıktığımızda sağ taraf koridorlarında sıralanan odalardan birinci Recep (Peker) Bey'in odası vardı. Bu odada Recep Bey'in yatağı ve masası vardı. Bilâhare orada kendisine yatak arkadaşı olarak Hüsrev Bey inzimam etmişti... Sonradan Sıhhiye Vekili olan Doktor Refik Bey'de orada Ziraat Mektebi karargâhında idi."¹⁷

Temsil Heyeti'nin Ziraat Mektebi'ndeki ilk günleri çok yoğun bir çalışma ortamı içerisinde geçti. Kısa bir süre sonra toplanacak olan Mebusan Meclisi'ne yönelik hazırlıkların yanı sıra Kurtuluş Savaşı ile ilgili pek çok sorun burada çözümlendi. Yeni seçilen ve Meclis'e katılmak üzere İstanbul'a gitmekte olan mebuslarla Atatürk arasındaki görüşmeler Ziraat Mektebi'nde gerçekleşti. "Misâk-ı Milli", Atatürk tarafından Ziraat Mektebi'nde kaleme alındı. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin kuruluş hazırlıkları ve Anadolu Ajansı'nın kurulması da burada kararlaştırıldı.¹⁸

1.2. Gar Müdürlüğü Direksiyon Binası

TBMM'nin açıldığı 1920 yılının nisan ayı, Ziraat Mektebi'nde oldukça sıkıntılı geçti. Anadolu'da ortaya çıkan isyanlar Ankara'ya kadar yaklaşmıştı, hatta Ziraat Mektebi çevresinde geceleri kimliği belirsiz kişiler görülmeye ve silah sesleri duyulmaya başlanmıştı.¹⁹ Atatürk de bu gelişmeler üzerine Ziraat Mektebi'nden ayrılmak suretiyle konum itibarıyla daha merkezi bir yerde bulunan Ankara İstasyonu'ndaki Gar Müdürlüğü/Direksiyon Binası'na yerleşti.²⁰

Atatürk, Bağdat Demiryolu inşası sırasında demiryolu idaresinin yönetimi için 1892'de inşa edilen bu binada, Çankaya'daki köşke taşınmaya kadar kaldı. Dolayısıyla burası Atatürk tarafından hem ikametgâh hem de çalışma ofisi olarak kullanıldı. Köşeleri taş dekorlu ve iki katlı olan, taş malzemedeki inşa edilen yapının çatısında bulunan saçaklar dekoratif bir görünüme sahiptir. Düşey dikdörtgen pencereler üzerindeki özgün kilit kemerler ile hareketlenen cephede, girişin üzerinde küçük üçgen bir alınlık bulunmaktadır. Yapının merkezini oluşturan giriş

¹⁴ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Rafet Zaimler, 1958, 245-246.

¹⁵ Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı...", 222.

¹⁶ Şeref Erdoğan, *Ankaram*, Ankara: Aklan Matb., 1965, 125.

¹⁷ Yunus Nadi Abalıoğlu, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, 90.

¹⁸ Aysal, "Mustafa Kemal Paşa'nın...", 367-368.

¹⁹ Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1994, 144.

²⁰ Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, 160.

kapısı ve iki katta yer alan pencereler asıl yapıdan daha önde tutulmuştur. Yapının sağ tarafında, asıl yapıya bitişik olarak inşa edilmiş, aynı mimarî özellikleri gösteren tek katlı ek bir bina bulunmaktadır. Bu bina, birçok olaya şahitlik etmiş olması hasebiyle tarihi öneme sahiptir. Milli Mücadele ile ilgili olarak alınan çok sayıda kararın dışında, TBMM'nin kurulmasına bu binada karar verildi ve Atatürk, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünü ilk defa burada dile getirdi.²¹ Fransa ile 21 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın görüşmeleri de bu binada yapıldı. Ancak burası, ihtiyaçları karşılama konusunda yetersiz kalınca uygun bir konut arayışına girildi.

1.3. Bağevi/Çankaya Köşkü

Atatürk'ün daha sakin ve huzurlu bir ortamda yaşamasını sağlamak amacıyla Kasapoğlu Köşkü olarak bilinen bağevi, Ankara Müftüsü Rifat Börekçi'nin girişimleriyle satın alınarak, Ankara Belediyesi tarafından 30 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Atatürk'e armağan edildi.²²

Yerel mimari bir üslûpla kesme taştan iki kat olarak inşa edilen köşkün 1876'da yapıldığı düşünülmektedir. Ağaçlar arasında ve kuzeyinde Ankara'ya hâkim bir teras bulunan bağevi, dikdörtgen planlı, küçük bir yapıydı. Zemin katında ortası fıskiyeli, sekizgen bir havuzu ve iki yanında birer odası olan merkezî bir taşlık, aynı plana sahip üst katta ise bir orta hol ve iki oda bulunmaktaydı.²³

Atatürk'ün 1923'te Latife Hanım ile evlenmesinden sonra ailenin günlük yaşamı ve Atatürk'e daha sağlıklı çalışma ortamı yaratabilmek için yetersiz olan bağevinin büyütülmesi çalışmalarına başlandı. Mimar Vedat Tek tarafından hazırlanan ve 1924'te tamamlanan projeye göre bağevinin güney cephesine bitişik, tüm bina boyunca uzanan, batı ucu yarım sekizgen bir kule ile biten iki katlı yeni bir bölüm eklendi. Bu bölümün alt katı yemek salonu ve servis mutfağı; üst katı ise banyo, yatak odası ve Latife Hanım için çalışma odası olarak düzenlendi. Bu katta daha önce yatak odası olarak kullanılan bölüm yeniden düzenlenerek geniş bir kütüphane ve çalışma odası haline getirildi. Bunların yanı sıra zemin kattaki girişin önüne rüzgârlık yapıldı ve elçi kabul odası olarak düzenlenen oda, yarım sekizgen biçimli bir çıkma ile genişletildi. Bağevi döneminde taşlıkta bulunan havuz kaldırılarak giriş holü olarak düzenlendi. Çalışmalar sırasında Köşk'ün doğu tarafına mutfak ve çamaşırılık da içeren tek katlı yeni bir bina eklendi ve bu bina bir servis merdiveni ile Köşk'e bağlandı. Bu düzenlemelere bağlı olarak ortaya çıkan statik problemleri çözmek ve konfor koşullarını iyileştirmek amacıyla 1926 yılında yeni onarımlar yapılarak yapıya kalorifer tesisatı döşendi. Aynı dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi evlatları için çamaşırhane ve mutfak bölümünün üzerine 6 oda ve banyodan oluşan yeni bir kat eklendi. 1930'da ise üst kattaki kuleli bölüm Atatürk için ikinci bir çalışma odası olarak yeniden düzenlendi ve Atatürk, yeni Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün tamamlandığı 1932'ye değin kadar 11 yıl boyunca burada ikamet etti.²⁴

"Pembe Köşk" olarak bilinen ve inşasına 1931'de başlanan ikinci Cumhurbaşkanlığı Köşkü ise 1932'de tamamlandı. Atatürk, Haziran 1932'de bu köşke taşındı ve çalışmalarını burada sürdürmeye başladı. Böylece Çankaya, yakın dönem Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarının cereyan ettiği ve ülke siyasetine yön veren kararların alındığı bir mekân haline geldi.

2. Atatürk'ün Çankaya Köşkü Arazini Cumhuriyet Halk Partisi'ne Miras Bırakması

Ankaralılar tarafından 1921'de kendisine hediye edilen Çankaya Köşkü arazisi, Atatürk'ün özel mülküydü.²⁵ Takip eden yıllarda köşkün arazisine komşu olan başka araziler de satın alan Atatürk, Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarını bazı şartlara bağlı kalınması kaydıyla kurucusu olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) vasiyet etti.

Bizzat Atatürk tarafından 5 Eylül 1938'de Dolmabahçe'de el yazısıyla kaleme alınan vasiyetname, Sulh Hukuk Hâkimi Osman Selçuk başkanlığında, Makbule Hanım, Adalet Bakanı Hilmi Uran, İçişleri Bakanı Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı, bazı milletvekilleri, hâkimler ve avukatlar huzurunda 28 Kasım 1938'de açıldı. Vasiyetname şu şekildedir:

²¹ *Atatürk Evleri*, 28.

²² Murat Bardakçı, *Atatürk'ün Mutfağı*, İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2022, 51.

²³ *Atatürk Evleri*, 30.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0/1-6-16.

²⁵ Bardakçı, *Atatürk'ün Mutfağı*, 51.

“Dolmabahçe 05 - IX - 1938

Pazartesi

Malik olduğum bütün nukut ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi C. H. Partisine atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1. Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.
2. Her seneki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz, Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.
3. S. Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.
4. Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.
5. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.
6. Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.”

K. ATATÜRK²⁶

Vasiyetname, 28 Kasım 1938'de Ankara Üçüncü Sulh Mahkemesi ve 31 Mart 1939'da da Yargıtay tarafından onaylanmak suretiyle uygulamaya konuldu. Böylelikle Çankaya arazisi, CHP'nin mülkü olarak tescillenmiş oluyordu.²⁷ Hilmi Uran'ın aktardığına göre, CHP'ye miras kalan Çankaya'daki gayrimenkuller, Küçük Köşk, CHP Genel Sekreterinin oturması için tahsis edilen köşk ve araziden oluşmaktaydı.²⁸ Burada dikkat çeken nokta, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne ait herhangi bir bilginin yer almamasıdır. Bunun nedeni, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün daha önceki dönemde kamulaştırılmış olmasıydı. Dolayısıyla Atatürk'ün vasiyeti Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü kapsamamaktaydı.²⁹ İsmet İnönü başkanlığındaki CHP, arazi sınırları içinde bulunan ve Makbule Hanım'a kaydı hayat şartıyla tahsis edilen, fakat Makbule Hanım'ın oturmaya rağbet göstermediği Camlı Köşk'ün de intifa (kullanım) hakkını 20 bin lira karşılığında satın aldı.³⁰ Böylelikle arazinin tamamı, CHP'nin kontrolüne geçmiş oldu.

3. Çankaya Köşkü Arazisinin Hazineye Satılması: Neden, Nasıl ve Ne zaman?

Çalışma esnasında neden sorusunun yanıtı mahiyetinde net bir bilgiye ulaşılamadı. Bununla birlikte 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında konuyla ilgili yaşanan tartışmaların ve Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun konuyla ilgili teftiş raporunun satır aralarından hareketle neden sorusuna cevap mahiyetinde birtakım çıkarımlarda bulunulabilir.

Mesela aşağıda detaylı olarak ele alınacak olan ve 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmada Ahmet Tahtakılıç'ın *“... ben arsamı satacağım diye, lâalettayin bir şahsın mülkiyet iddiası haleti ruhiyesiyle Halk Partisinin Devletin karşısına çıkması doğru değildir”*³¹ şeklindeki ifadelerinde geçen *“lâalettayin bir şahsın mülkiyet iddiası”* ibaresinden, CHP'ye miras kalan arazi üzerinde ismi belirtilmeyen birileri tarafından hak iddia edildiği veya hak iddia edilmesi durumunda Çankaya Köşkü açısından güvenlik zafiyeti yaratacak durumların yaşanması ihtimaline karşı CHP yönetiminin konuyu gündemine aldığı sonucuna ulaşılabılır. Bunun yanı sıra Lütfü Kamu'nun teftiş raporunda tespit ettiği ilk yazışmada yer aldığını ve aynen aktardığını belirttiği, *“C. H. Partisinin tasarrufu altında bulunduğu, herhangi bir suretle başka ellerin tasarrufuna geçmesi düşünülemez olan bu arsanın üzerindeki binalarla beraber hazineye devri tabii ve zaruri görüldüğü...”*³² şeklindeki ifadede yer alan

²⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/269-808-1.

²⁷ Bardakçı, *Atatürk'ün Mutfağı*, 52.

²⁸ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Yay. Haz. Cem Çobanlı, Pınar Güven, İstanbul: İş Bankası Yay., 2007, 278-279.

²⁹ Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün kamulaştırması, 1930'lu yıllarda Hariciye Vekâleti tarafından gündeme getirildi. Buna göre Hariciye Vekâleti, Türkiye'yi ziyaret eden yabancı misafirleri, millet ve hükümetin şerefi ile orantılı olacak şekilde kabul ve ağırlamak için, Atatürk'ün Çankaya'da yaptırdığı, resmî kabul ve ziyaretlerde kullanılacak salonları bulunan köşkün satın alınmasını öneriyordu. Bunun üzerine Köşk, 12 Mayıs 1935'te kamulaştırıldı. Gültekin Kamil Birlik, *“Atatürk'ün Mal Varlığı”*, *Bellekten*, Cilt: 78, Sayı: 282, Ağustos 2014, 788.

³⁰ Uran, *Hatıralarım*, 279.

³¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 16, Toplantı: 3, Birleşim: 49, 22 Şubat 1949, 869.

³² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-1-0-0/87-549-11, 2. Raporun tamamı için bkz. **EK 2**

“herhangi bir suretle başka ellerin tasarrufuna geçmesi düşünülemez” ibaresi de yukarıdaki sonuca ulaşılmasını desteklemektedir.

Makalenin ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan teftiş raporundaki detaylardan anlaşılacağı üzere CHP yönetimi, Atatürk'ten miras kalan Çankaya arazisini hazineye satmayı 1947'nin sonları veya 1948'nin başlarında gündemine almış gibi görünmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili CHP Genel Sekreterliği ile Maliye Bakanlığı arasındaki ilk yazışma 21 Nisan 1948 tarihlidir.

Dahası konuyla ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki yazışmalar devam ederken 1949 yılı bütçe tasarısında Maliye Bakanlığının Milli Mülkler İşleri bölümünde yer alan kamulaştırma ve satın alma giderlerinin bir önceki yıla göre 2 milyon lira artırılmak suretiyle 2 milyon 700 bin liraya çıkarılması teklif edilecekti.³³ Önemli oranda bir bütçe açığı ve borçlanmaya gidilmesi durumu söz konusuyken kamulaştırma için bu tür bir rakamın teklif edilmesi, hem Bütçe Komisyonunda hem de Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında Genel Kurulda hararetli tartışmalara neden oldu. İstanbul milletvekili Ahmet Tahtakılıç, konuyu tartışmaya açmak suretiyle, bu giderlerin takip eden yıla, yani 1950'ye bırakılması gerektiğini teklif etti. Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Eşref Dizdar ve Hüseyin Ulusoy arasında bütçe görüşmeleri sırasında konuyla ilgili yaşanan diyalog şu şekildedir:

AHMET TAHTAKILIÇ: Kamulaştırma diye 2 700 000 liralık rakam için mazur görmenizi rica ederim, bir masraf ki, bu masraf zaten komisyonda uzun uzadıya müzakere mevzuu oldu, bu masrafı gelecek seneye bırakmak dururken; programa bağlanmış bulunan Devlet Demiryolları inşaatı, köprü inşaatı ve bunların işletmesine müessir masraflardan Hükümet tenzilât teklifinde bulunur ve 'bu kabul edilirse; bizim "bu işi niçin gelecek yıllara bırakmıyoruz" teklifimiz reddedilirse, bu, iki bakımdan kabili izah değildir. Birisi Devlet anlayışı, birisi de bizzat Halk Partisi zaviyesinden kabili izah değildir. Arkadaşlar; kamulaştırılması mevzuubahis olan arsalarından birisi biliyorsanız ki, Çankaya Köşkünün...

AHMET OĞUZ: %18'ini teşkil eder.

AHMET TAHTAKILIÇ (Devamla): Arkadaşımızın ifade ettiği gibi % 18'ini teşkil eden arazinin istimlâki.

AHMET OĞUZ: Mütebakisi gelecek senelere.

EŞREF DİZDAR: Buradan söyle, oradan ne bağıryorsun?

AHMET TAHTAKILIÇ (Devamla): Arkadaşlar, geçmiş devirlerde parti ve Devlet bir arada mütalâa edildiği zaman, bu köşkün arsasının partiye ait olması veya partiye intikal etmesi ve şimdi de Devlete satılması lâzım geldiği münakaşasını ortaya atmak, aslında Halk Partisi namına doğru bir keyfiyet değildir. Biz memleket talihinin nasıl geliştiğini ve Halk Partisi malları ile Devlet emvalinin nasıl meydana geldiğini, hattâ intikaller bertaraf, Halk Partisinin varlığını teşkil eden müesseselerin doğrudan doğruya Devlet, belediye, hususî idare imkânlarından hâsıl olduğunu açıkça biliyoruz. Bu tarihî hakikate rağmen artık bugün ben arsamı satacağım diye, lâalettayin bir şahsın mülkiyet iddiası haleti ruhiyesiyle Halk Partisinin Devletin karşısına çıkması doğru değildir.

HÜSEYİN ULUSOY: Hakını kullandı.³⁴

Buradan anlaşılacağı üzere, tasarıda Çankaya Köşkü arazisi ifadesi geçmemekle birlikte, söz konusu arazinin kamulaştırılacağı ve bundan dolayı Maliye Bakanlığı bütçesinin kamulaştırma ve satın alma kısmına yüksek bir gider tutarı eklendiği anlaşılmış durumdadır. Bu durum, ciddi bir bütçe açığının söz konusu olduğu bir ortamda muhaliflerin konuyu tartışmaya açmasını ve kamulaştırma işleminin 1950'ye ertelenmesini teklif etmelerini beraberinde getirdi. Takip eden günlerde konu yine gündeme getirilecekti. Bu sefer de Sinop milletvekili Suphi Batur, 2 milyon 500 bin liralık kamulaştırma giderinin detaylarıyla ilgili açıklama beklediğini ifade etti. Ancak Bütçe Komisyonu Sözcüsü Muammer Eriş'in, bu paranın istimlak edilecek araziler için kullanılacağı şeklindeki yanıtı tatmin etmemiş olacak ki, Batur ısrarla, hangi arazilerin kamulaştırılacağını sordu. Muammer Eriş de TBMM ile Cumhurbaşkanlığı Köşkünün bulunduğu sahada istimlak edilecek arazi karşılığını verdi. Fakat Batur,

³³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 16, Toplantı: 3, Birleşim: 48, 21 Şubat 1949, 167. Aslında Hükümet, Maliye Bakanlığı adına kamulaştırma ve satın alma giderleri için 2 milyon 700 bin lira teklif etmişti, fakat Bütçe Komisyonunda bu rakam 2 Milyon 500 bin liraya düşürüldü ve bütçede bu şekilde yer buldu. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 16, Toplantı: 3, Birleşim: 48, 21 Şubat 1949, 125; *1949 Yılı Bütçe Kanunu*, Resmi Gazete, 1 Mart 1949, Sayı: 7144, 389.

³⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 16, Toplantı: 3, Birleşim: 49, 22 Şubat 1949, 869.

diyalogun seyrinden anlaşıldığı üzere ısrarcı davranarak “*Yani Halk Partisine ait olan arazi*” cümlesini kurmak suretiyle meseleyi kayda geçirmiş oluyordu.³⁵

Bütçe görüşmeleri sırasında yaşanan bu tartışmalar, Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldikten kısa bir süre sonra arazi satışıyla ilgili başlatılacağı incelemenin habercisi olarak değerlendirilebilir.

CHP yönetimi, bu tartışmalara rağmen kamulaştırma düşüncesinden vazgeçmeyerek Çankaya arazisini 24 Ekim 1949'da ve 1 milyon 772 bin 260 lira 50 kuruş karşılığında hazineye (devlete) sattı.³⁶ Bu bedelin dönemin ekonomik koşullarındaki karşılıklarına bakmak, konuyla ilgili fikir edinilmesine yardımcı olabilir.

Mesela CHP'nin bu işlemi gerçekleştirdiği sırada külçe altınının gramı 6,1 lira; Cumhuriyet altını 37,9 lira; Reşat altını da 44,14 liraydı. Söz konusu parayla 290.534,508 adet külçe altın; 46.761,4908 adet Cumhuriyet altını; 40.150,8949 adet Reşat altını alınabiliyordu.

Bardakçı'nın tespitlerine göre de satış işleminin gerçekleştiği 1949'da bütçe giderleri 1 milyar 371 milyon 871 bin 627; gelirler ise 1 milyar 251 milyon 802 bin 894 lira idi, dolayısıyla da 120 milyon 72 bin 733 liralık açık bulunmaktaydı. Bu açığın 1 milyon 772 bin 260 lira 50 kuruşu CHP'ye gayrimenkul satış bedeli olarak ödenmişti.³⁷ Bu tutar, bütçe açığının yaklaşık olarak yüzde birine tekabül ediyordu.

4. Demokrat Parti'nin Arazi Satışına Yönelik Başlattığı İnceleme ve Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun Raporu

Çankaya arazisinin satış işlemi, yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere CHP iktidarı döneminde gerçekleşti. Ancak bilindiği üzere 14 Mayıs 1950 genel seçimini DP kazandı ve Türkiye için yeni bir dönem başladı. Aslında sadece Türkiye için değil, CHP ve DP için de yeni bir dönem başlamış oluyordu. Zira seçimle birlikte roller değişmişti ve ülkenin kurucu partisi CHP, muhalefetteydi. “Devri-i sabık yaratmayacağız” diyen DP için ise sabık iktidar ile hesaplaşma zamanı gelmişti ve bunun ilk örneği de 1949'da gerçekleştirilen arazi satışıyla ilgili inceleme oldu.

Bu arada CHP'nin mal varlığına yönelik ilk kamuoyu paylaşımı da arazi satışıyla ilgili teftişle eş zamanlı olarak, 25 Eylül 1950'de Maliye Bakanı Halil Ayan tarafından yapıldı. Halil Ayan, “*Gerek hükümet ve mahalli idarelerden verilen paralarla temin edilmiş, gerek Türk ocaklarından devralınmış gayrimenkuller çıkarılırsa CHP'nin elinde fazla bir gayrimenkul kalacağını zannetmiyorum*” şeklindeki ifadeleriyle CHP'ye ve ona bağlı olan Halkevlerine yönelik bir çalışmanın DP tarafından yürütüldüğünün işaretini veriyordu.³⁸ Buradan hareketle DP'nin CHP'ye yönelik olarak düğmeye bastığı değerlendirmesinde bulunulabilir. Nitekim Ağustos 1951'de Halkevleri ile Halkodaları kapatılacak, Aralık 1953'te çıkarılan “CHP'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun” ile de CHP'nin malları hazineye aktarılacaktı.³⁹

Arazinin satışıyla ilgili inceleme süreci de Maliye Bakanlığı'nın Teftiş Kurulu Başkanlığı'na hitaben 16 Eylül 1950 tarihli ve 11 sayılı yazılı talimatına istinaden başladı. Teftiş Kurulu'nun bu yazılı talimata istinaden görevlendirdiği Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun, üç aylık titiz ve kapsamlı bir çalışmanın sonunda hazırladığı rapor, 62 adet ilişik belge ile birlikte 21 Aralık 1950'de Maliye Bakanlığı'na sunuldu. Ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 30-1-0-0/87-549-11 fon ve yer numaralı dosyada sadece 16 sayfalık rapor yer almaktadır. Sözü edilen 62 adet ilişik belgenin ise sadece listesi dosyada yer almaktadır.

Dört maddeden oluşan raporun konusu şu şekildedir:

“Çankayada cumhurbaşkanlığı köşkü ve müstemilatının kâin bulunduğu arazi ile köşkün emniyet sahasını teşkil ettiği kabul olunan mıntukanın ve üç parça binanın 1949 senesinde 1.772.260,50 lira bedelle C. H. partisinden hazineye satılmasına ait muamelât üzerinde yapılan tetkikat”

³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 16, Toplantı: 3, Birleşim: 51, 24 Şubat 1949, 590.

³⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-2/120-72-5. Bkz. EK 1

³⁷ <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1371477-cankaya-koskunun-arazisini-devlete-satan-chp-yolsuzlukla-suculanmis-ama-suclama-1950de-cikartilan-af-fa-girmisti> Erişim: 01.04.2023.

³⁸ Fevzi Çakmak, “Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması”, *History Studies*, Volum 7, Issue 3, September 2015, 2.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, “Halkevleri ve...”, 10-15.

Maddeleri ise; “Satılan gayrimenkullerin müfredatı”, “Halk partisi tarafından maliye bakanlığına yapılan müracaatlar”, “Satın alma muamelesinin sureti cereyanı” ile “Müfettişlikçe yolsuz ve şayanı dikkat görülen hususat” şeklindedir.⁴⁰

“**Satılan gayrimenkullerin müfredatı**” başlıklı birinci maddede, gayrimenkullerin içeriği ve rakamsal detayları tespit edilmiş durumdadır. Buna göre; ada numarası 155 olan ve sekiz parselden oluşan eski köşk ile eski köşk arsası, camlı köşk ile camlı köşk arsası, bağ yeri ve yaverler dairesi ile diğer arsalar toplamda 440.733 metrekareden oluşmaktaydı. Satış bedeli de 1 milyon 772 bin 260 lira 50 kuruş olarak belirlenmişti.⁴¹

Raporun “**Halk partisi tarafından maliye bakanlığına yapılan müracaatlar**” maddesiyle birlikte de konunun gündeme gelme şekli ele alınmak suretiyle CHP Genel Sekreterliği tarafından Maliye Bakanının bizzat şahsına hitaben farklı tarihlerde üç satış teklifi mektubu yazıldığı tespit edilmiş durumdadır.

Rapora göre 21 Nisan 1948 tarihli birinci mektupta yer alan teklif şu şekildedir:

“İmar müdürlüğünün 260 pafta, 1955 ada, 37 parselinin muhtevi olduğu ve üzerinde Cumhurbaşkanlığı eski ve köşklere müstemilatının mebni bulunduğu 211.196 metrekare arsa ve binaların çaplı tasarruf vesikası gereğince C.H. partisinin tasarrufu altında bulunduğu, herhangi bir suretle başka ellerin tasarrufuna geçmesi düşünülemez olan bu arsanın üzerindeki binalarla beraber hazineye devri tabii ve zaruri görüldüğü, binalar ile beraber arsanın müştereken tayin edilecek bilirkişilere tesbit ettirilecek değer karşılığında hazineye devri hususunda muamelenin yapılmasına müsaade buyurulması.”⁴²

26 Nisan 1948 tarihli ikinci mektupta 946.220 metrekareden oluşan 2 numaralı parselin; 21 Haziran 1949 tarihli üçüncü mektupta ise Cumhurbaşkanlığı Köşkünü ve müstemilatını da içinde bulunduran ve 7577 metrekareden oluşan alan 36 numaralı parselin, kullanım hakkı Makbule Atadan’dan satın alınan köşk ve 3687 metrekare araziden oluşan 38 numaralı parselin, 4145 metrekareden oluşan 42 numaralı parselin ve Eski köşk ile Yaverler Dairesini içine alan 37 numaralı parselin Bakanlık tarafından takdir edilecek bedellerle satın alınmasının teklif edildiği belirlenmektedir.⁴³

“**Satın alma muamelesinin sureti cereyanı**” başlıklı üçüncü maddede ise konunun Maliye Bakanlığına intikal etmesinden sonra yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Buna göre satın alma süreci şu aşamaların sonucunda gerçekleşmişti:

- Maliye Bakanlığı’nın 27 Kasım 1948 tarihli 16892 sayılı yazısında, Ankara Defterdarlığının 2 numaralı parselden ayrılarak alınacak olan kısmın kadastro memurlarına ölçtürülerek genişliğinin tespit edilmesini, 37 numaralı parselde bulunan bina ve tesislerin isimlerini de ihtiva edecek şekilde bir harita hazırlanmasını ve bu arazilere metrekare bazında fiyat belirlenmesini talep etmiş.
- Ankara Defterdarlığının oluşturduğu heyet tarafından hazırlanan raporda 211.196 metrekareden oluşan 37 numaralı parselde köşk ve müstemilatı bulunduğu için o dönemin piyasasına göre her bir metrekaresine 2 lira, 2 numaralı parselden ayrılarak alınacak 218.812 metrekarelik arazinin üzerinde önemli yapı bulunmaması ve konum olarak arka tarafta kalması gibi nedenlerle her bir metrekaresine 1,5 lira ödenmesi uygun görülmüş.
- 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 28’inci maddesine istinaden Ankara Defterdarlığında kurulan bir komisyon, 13 Aralık 1948 tarihli ve 1 sayılı kararında, heyet tarafından belirlenen fiyatlamayı uygun bulmuş ve bu durum Maliye Bakanlığına bildirilmiş.
- Öngörülen fiyatlamasının Maliye Bakanlığına bildirilmesi üzerine Bakanlık, CHP’nin bu konuda bilgilendirilmesini istemiş. Bunun üzerine de Ankara Defterdarlığı ile CHP İdare Heyeti Muhasip Üyesi arasında doğrudan temas kurulmuş ve parti tarafından uygun görülecek fiyatlamasının, Ankara Belediye mensuplarından seçilecek olan yeni bir heyet tarafından yapılması gerektiği ileri sürülmüş. Akabinde de Defterdarlıktan Belediye Başkanlığına yazılan 15 Aralık 1948 tarihli yazıya istinaden Belediyede belirlenen 3 muhammin tarafından yeniden fiyatlama yapılmış. 17 Aralık 1948 tarihli bu yeni değerlendirmeye, raporda ifade edildiği şekliyle “takdiri kıymet raporu”na göre, 37 numaralı parselin her bir metrekaresi için 3,5 lira, 2 numaralı parselin her bir metrekaresi için de 1,25 lira fiyatlama yapılmış ve Defterdarlığa bildirilmiş.

⁴⁰ BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 1.

⁴¹ BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 1.

⁴² BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 3.

⁴³ BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 3-4.

- Ancak komisyon, 18 Aralık 1948 tarihli 2 sayılı kararında, ilk fiyatlamayı değiştirmek için herhangi bir neden bulunmadığı gerekçesiyle Belediye tarafından belirlenen bu yeni fiyatlamayı kabul etmemiş. Buna gerekçe olarak da Çankaya Köşkü arazisi civarında bulunan 1955 ada, 11 parsel numaralı arsanın 2 lira bedelle arttırmaya konulmasına rağmen bu arsaya talip çıkmamış olması ve 37 numaralı parselin mevcut durumu itibarıyla fazla kıymet arz etmesine rağmen, bunun genel bütçeden yapılan harcamalarla meydana gelen imardan kaynaklanıyor olması gibi tespitlerde bulunulmuş.
- Kurumlar arası yazışmaların seyrinden anlaşıldığına göre bu karar, Ankara Defterdarlığı tarafından Maliye Bakanlığına elden verilmiş. Bakanlık da bu kararı dikkate almamış bu konudaki düşüncesini Defterdarlığa bildirmemiş. Nitekim Maliye Bakanlığı, Defterdarlığın ilk fiyatlamayı bildirdiği 13 Aralık 1948 tarihli kararına karşılık olarak 16 Mayıs 1949'da cevap yazmış. Bu yazıda yeni bir fiyatlama yapılması ve oluşturulacak komisyonda -takdiri kıymet komisyonu- parti temsilcisinin de bulundurulması istenmiş. Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere, daha önce uzman kişiler tarafından (Defterdarlıkta kurulan komisyon) iki defa fiyatlama yapılmıştı. Dolayısıyla Maliye Bakanlığı, raporda geçen haliyle, "tecahül" ederek bunlardan hiç bahsetmemiş veya görmezden gelmiş ve yeni bir fiyatlama talep etmiş.
- Defterdarlık da Ankara Belediyesine yazdığı yeni bir yazıyla gayrimenkullerin "kıymet takdiri için" yeniden üç muhamminin belirlenmesini talep etmiş. Belediye tarafından belirlenen muhamminler (bunlar ikinci fiyatlamaya yapan kişilerdir) de CHP temsilcisiyle birlikte inceleme yaparak, önceki incelemeleri esnasında belirledikleri 3,5 ve 1,25 liralık fiyatlamayı yine kabul etmişler.
- Maliye Bakanlığı bu gelişmelerden sonra 2 Temmuz 1949 tarihli yazısında Ankara Defterdarlığından 36 numaralı parselin, 37 numaralı parsel üzerinde bulunan Eski Köşk ve Yaverler Dairesi, 38 numaralı parsel üzerinde bulunan köşkün ve 42 numaralı parseli teşkil eden bağ yerinin de CHP'den satın alınacağını bildirmiş ve buralarında fiyatlandırılarak bildirilmesini talep etmiş. Bunun üzerine Belediye tarafından belirlenen 3 muhammin tarafından söz konusu gayrimenkuller için de fiyatlama yapılmış ve Bakanlığa bildirilmiştir.

Burada incelemeyi yürüten Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun dikkat çektiği kısım, Defterdarlık komisyonunun baypas edilmiş olmasıdır. Önceki iki değerlemede komisyon kararı bulunmaktayken, bu seferki değerlendirme raporu komisyonda görüşülmeden ve karara bağlanmadan direkt Maliye Bakanlığına gönderilmiş. Nitekim Maliye Bakanlığında Ankara Valiliğine yazılan 17 Eylül 1949 tarihli 14658 sayılı yazıda, muhamminler heyetinin raporuna istinaden herhangi bir işlem ve ödeme yapılamayacağı, dolayısıyla da Defterdarlıkta oluşturulan yetkili komisyonda karar alınarak, kararın Bakanlığa bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

- Bu gelişme üzerine 20 Eylül 1949'da toplanan yetkili komisyon, Belediye muhamminleri tarafından belirlenen fiyatlamayı kabul etmek suretiyle 1.772.260,50 liranın muhammen bedel olarak kabulüne oy birliğiyle karar vermiş. Karar, Ankara Valiliğinin 24 Eylül 1949 tarihli yazısıyla Maliye Bakanlığına bildirilmiş ve satış bedelinin yüksek olması hasebiyle bu gayrimenkullerin pazarlıkla satın alınması hususunda Bakanlar Kurulu kararı alınması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴ Maliye Bakanlığı da Başbakanlığa yazdığı 8 Ekim 1949 tarihli yazıda gayrimenkullerin detaylarını, belirlenen muhammen bedeli ve yasal zaruretleri bildirerek, satış bedelinin ödenebilmesi için Bakanlar Kurulu kararı alınması gerektiğini bildirmiş. Bakanlar Kurulu da bu yönde aldığı 13 Ekim 1949 tarihli kararı Ankara Valiliğine bildirmiş.⁴⁵

Nihayetinde Defterdarlık komisyonu, 24 Ekim 1949 tarihli toplantısında satın alma işlemini karara bağlamış ve bu işlem, Ankara Valisi tarafından da onaylanmış. Böylelikle gayrimenkuller satın alınmak suretiyle hazine adına tapu kayıtlarına geçilmiş ve satış bedeli CHP'ye nakit olarak ödenmiş.⁴⁶

Aslında teftişin can alıcı kısmı buradan itibaren başlamaktadır. Zira tüm bu süreci detaylı bir şekilde inceleyen Müfettiş, "**Müfettişlikçe yolsuz ve şayanı dikkat görülen hususlar**" şeklindeki dördüncü maddede gayrimenkullerin hazineye satışında yasalara aykırı ve usulsüz olarak nitelediği bazı işlemlerin yapıldığını iddia etmektedir. 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun konuyla ilgili hükümleri ve İmar Müdürlüğünden elde edilen bilgiler referans alınarak yürütülen teftiş neticesinde raporda öne çıkan tespitler şu şekildedir:

⁴⁴ 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 46. maddesinin F fıkrasına göre söz konusu gayrimenkullerin pazarlıkla satın alınmalarının mümkün olmakla birlikte muhammen bedelin 50 bin lirayı geçmesi sebebiyle Bakanlar Kurulu kararı gerekmektedir. *BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 9.*

⁴⁵ *BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 9-10.*

⁴⁶ *BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 10.*

- Satış işleminin gelişim aşamalarından da anlaşılacağı üzere CHP'nin gayrimenkulleri hazine tarafından 2490 sayılı Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanununa göre pazarlık usulüyle satın alınmış. Oysa satın alma işleminin yasal mevzuata göre tespit edilen muhammen bedel üzerinde gerçekleşmesi gerekiyordu. Çünkü CHP'nin isteğiyle Maliye Bakanlığında verilen şifahi ve tahriri emirlerle satın alınacak gayrimenkullere ikinci ve üçüncü defa fiyatlandırma yapılmış ve sonuç olarak ilk fiyatlamada belirlenen muhammen bedele nazaran 36 ve 37 numaralı parseller 262.091 lira fazla bir bedelle satın alınmış.

2490 sayılı Kanunun 15. maddesine göre, satın alınacak gayrimenkullerin muhammen bedelini uygun göreceği şekilde belirlemek sadece Defterdarlıkta kurulan komisyona aittir. Komisyonun belirlediği bedelin CHP tarafından yeterli bulunmayarak, Belediye muhamminleri tarafından yeni bir fiyatlandırma talep etmiş olması, yasaya aykırıdır. İkinci ve üçüncü defa muhammen bedel tespit edilmesi kanun hükümlerine aykırıdır.

Bu gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir meşru neden bulunmamasına rağmen, CHP'nin talebi üzerine Maliye Bakanlığında Defterdarlığa verilen telefon emriyle Belediye muhamminlerine ikinci ve üçüncü defa fiyatlandırma yaptırılmış ve nihayetinde Defterdarlıkta kurulan komisyonun defterdar haricindeki eski üyelerinin katılmadığı toplantıda Belediye muhamminleri tarafından yapılan yeni fiyatlandırma kabul edilmiş ve satış işlemi gerçekleşmiş. Bu durum Maliye Bakanlığında Ankara Defterdarlığına yapılan baskı ve verilen emirler sonucunda 36 ve 37 numaralı parsellerin 262.091 lira fazla bedelle satın alınmış olduğunu göstermekte, aynı muhamminlerin CHP'den satın alınan diğer gayrimenkuller için belirledikleri bedellerin de doğruluğu hakkında şüphe uyandırmaktadır.

CHP'nin satış işleminin gerçekleştiği tarihte iktidar partisi olması, satış tekliflerinin parti tarafından özel olarak Maliye Bakanlarının şahıslarına yapılmış olması ve 1949 yılı bütçesine bu yerlerin CHP'den satın alınması için özel surette ödenek konulmuş olması, satın alma işlemiyle bizzat Maliye Bakanlarının bizzat meşgul olduğunu göstermekte, bu işte Maliye Bakanlığında birinci derecede ilgili ve sorumlu memur olan Milli Emlak Genel Müdürü'nün de Bakanların isteklerine engel olmadığı, verilen emirleri uyguladığı anlaşılmış durumdadır.⁴⁷

- İmar Müdürlüğünden alınan bilgiye göre de 2 numaralı parselden ayrılarak 228 parsel numarası verilen 218.812 metrekare arazi Ankara'nın imar planına göre şehrin imar sınırları dışındadır. Yine İmar Müdürlüğünden alınan bilgiye göre 37 numaralı parselin 95.625 metrekarelik kısmı imar ve inşaat sahası içinde, geriye kalan 115.571 metrekarelik kısım ise imar sınırları içinde fakat inşaat sahası dışındadır. İmar Müdürlüğünden alınan bu bilgilere göre şehrin imar sınırları dışında kalan 2 numaralı parselden müfrez arazinin tamamının inşaat arsası olarak bir kıymeti mevcut değildir. Bu durumda 2 numaralı parselin satın alınan kısmı tarım arazisi olarak değerlendirilmeli ve buna göre fiyatlandırma yapılmalıydı. 37 parsel numaralı arazinin şehir planına göre inşaat sahası haricinde kalan 115.571 metrekarelik kısmının da inşaat arsası olarak bir kıymeti mevcut değildir. İnşaat sahası dâhilinde bulunan kısmının da özel kullanıma mahsus inşaatla müsaade olunamayacağı İmar Müdürlüğünün yazısında bildirilmektedir.

Buna göre gerek satış tarihinde gerekse bugün hususi şahıslar tarafından inşaat arsası olarak herhangi bir suretle kullanılması mümkün olmayan bu araziye sıradan bir arsa gibi günün rayiç fiyatlarına göre kıymet takdir edilerek satın alınması doğru değildir. 36, 42 ve 38 parsel numaralı araziler de aynı durumdadır. Söz konusu gayrimenkullerin hazine tarafından satın alınması sırasında muhammen bedel tespit edilirken bu cihet dikkate alınmamış.

Ayrıca 37 parsel numaralı arazinin her bir metrekaresine Belediye muhamminleri tarafından 3,5 lira kıymet takdir olunurken, arazi üzerinde meyveli, meyvesiz ağaçlar bulunduğu nazarı dikkate alınarak fiyatlandırma yapılmış durumdadır. Hâlbuki bu arazi TBMM saymanlık kayıtlarına göre 1930-1950 yılları arasında 1.679.020 lirası inşaat, 598.482 lirası bahçe masrafı olarak hazine tarafından karşılanan 2.277.502 lira ile ağaçlandırılmış, yollar ve binalar yapılmak suretiyle de imar edilmişti. Hazinesinden karşılanan harcamalarla meydana gelen kıymet artışından sonra, bugünkü vaziyete göre muhammen satış bedeli takdir edilmesi doğru değildir.

Nihai olarak arazilerle ilgili olarak belirlenen muhammen bedellerde:

⁴⁷ BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 9-12.

- ✓ Bu arazilerin hususi eşhas tarafından herhangi bir suretle inşaata tahsis edilmesinin mümkün olmadığı,
- ✓ Arazilerin Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün sahası dâhilinde bulunduğu veya emniyet sahasını teşkil ettiği,
- ✓ Arazilerin Hazine tarafından milyonlarca lira sarf olunarak imar edilmiş bulunduğu göz önünde bulundurulması gerekirdi.⁴⁸

Raporun sonunda bütün bu süreç ve uygulamalardan dolayı yasalara aykırı davranıldığı, usulsüzlükler yapıldığı ve suç işlendiği, fakat bunların, 14 Temmuz 1950 tarihli Af Kanunu kapsamına girdiği ifade edilmektedir. Bu da CHP'ye veya bu sürece müdahil olan partilere ve bürokratlara herhangi bir cezai müeyyide uygulanmadığı/uygulanamayacağı anlamına gelmektedir.

Sonuç

Atatürk'ün CHP'ye vasiyet ettiği Çankaya Köşkü arazisi, kuşkusuz hem maddi hem de manevi bağlamda kıymetliydi. Özellikle de arazinin Atatürk tarafından kurucusu olduğu CHP'ye bırakılması manevi açıdan bu kıymeti artırmaktadır. Böylelikle bu durum, herkes tarafından bilinmek ve kabul edilmekle birlikte, CHP'nin Atatürk'ün mirasçısı oluşunu tescillemiş oluyordu. CHP yönetiminin bu arazileri satma kararı alması, doğal hakkı olmakla birlikte, bu meselenin iki nedenden dolayı incelemeye alındığı ifade edilebilir.

Birinci neden CHP ile DP arasındaki siyasi hesaplaşmadır. Diğer bir ifadeyle 1946-1950 yılları arasındaki CHP-DP ilişkilerinin, sağlıklı bir zeminde işlememiş olmasıdır. Bundan dolayı "devri sabık yaratmayacağız" diyen DP, 14 Mayıs 1950 genel seçimiyle iktidara geldikten kısa bir süre sonra eski defterleri, bu konuyla açmaya başladı ve bu durum arazi satışının teftiş edilmesi sonucunu doğurdu. Bu bağlamda konunun DP tarafından gündeme alınması ve teftişe konu olması, partiler arası siyasi çekişmelerin bir sonucudur. Aynı zamanda DP'nin bu girişimi, CHP'ye yönelik izleyeceği siyasetin önemli bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu incelemeyle neredeyse eş zamanlı olarak CHP'nin bütün mal varlıkları ve Halkevleri ile Halkodaları da incelemeye alınmıştı. Bu eş zamanlı girişimlerin, tesadüf eseri ortaya çıktığını söylemek pek de mümkün görünmemektedir.

İkinci neden ise arazilerin satılma gerekçesi, yöntemi ve zamanlamasıdır. Metinde de ifade edildiği üzere, çalışma neticesinde arazilerin satılma nedenine kesin olarak ulaşılamadı. Ancak 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmaların ve Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun konuyla ilgili hazırladığı raporun satır aralarında yer alan, arazilerin Çankaya Köşkü'ne komşu olması ve birilerinin hak iddia etmesi sonucunda buraları sahiplenmesi neticesinde köşk açısından güvenlik zafiyeti oluşturacağı endişesiyle satışın gündeme gelmiş olması, pek de gerçekçi bir neden olarak görünmemektedir. Zira arazilerin hazineye satışı sırasında fiyatın arttırılması için izlenen yasalara ve mevzuata aykırı muameleler, satış işlemi usulsüzlükler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zamanlama açısından da büyük bir bütçe açığının bulunduğu 1949 yılında CHP'nin ısrarcı davranması, soru işaretlerini arttırmaktadır.

Bu mesele, CHP ile DP arasındaki siyasi çekişmenin bir sonucu olarak teftişe konu olmuşsa da incelemeyi gerçekleştiren Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun görevini layıkıyla yerine getirdiği ve konuyu siyasi çekişmelerin dışında kalmak suretiyle hakkaniyetli olarak inceleyerek rapor hazırladığı ifade edilebilir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

⁴⁸ BCA, 30-1-0-0/87-549-11, 12-13.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Abaloğlu, Yunus Nadi. *Ankara'nın İlk Günleri*. İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

Adıvar, Halide Edip. *Türk'ün Ateşle İmtihani*. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1994.

Arolov, Semen Ivanovich. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*. Çev. Hasan Ali Ediz. İstanbul: Burçak Yayınevi, 1967.

Atatürk Evleri. Yay. Haz. Binnur Koral, Ömer Özgün, Haydar Dönmez. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Bas., 2007.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*. Der. Nimet Arsan. Cilt IV, Ankara: ATAM Yay., 1991.

Aysal, Necdet. "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, 2020, 215-229.

Bardakçı, Murat. *Atatürk'ün Mutfağı*. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2022.

Baykal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.

Birlik, Gültekin Kamil. "Atatürk'ün Mal Varlığı", *Belleten*. Cilt 78, Sayı 282, Ağustos 2014, 757-801.

Çakmak, Fevzi. "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", *History Studies*. Volum 7, Issue 3, September 2015, 1-21.

Erdoğan, Şeref. *Ankaram*. Ankara: Aklan Matb., 1965.

İğdemir, Uluğ. *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1975.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II. Ankara: TTK Yay., 1988.

Kinross, Lord. *Atatürk*. Çev. Necdet Sander. İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 19. Baskı, 2007.

Mamboury, Ernest. *Ankara Gezi Rehberi*. Çeviri Kurulu: Çağrı Eroğlu vd. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2014.

Özgül, Cemil. "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt 10, Sayı 28, Mart 1994, 137-156.

Şapolyo, Enver Behnan. *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Rafet Zaimler, 1958.

Uran, Hilmi. *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. Yay. Haz. Cem Çobanlı, Pınar Güven. İstanbul: İş Bankası Yay., 2007.

Uzun, Hakan. "Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Başlarında Kırşehir'e Gelişi", *CTAD*. Yıl: 2, Sayı: 3, (Bahar 2006), 59-76.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Bir Liselinin Milli Mücadele Anıları*. İstanbul: Varlık Yay., 1971.

İnternet Kaynakları

<https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1371477-cankaya-koskunun-arazisini-devlete-satan-chp-yolsuzlukla-suclanmis-ama-suclama-1950de-cikartilan-affa-girmisti> Erişim 01.04.2023.

EKLER

EK 1. Çankaya Köşkü Arazisinin Hazineye Satışıyla İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

KARAR

Karar sayısı
3
9944

Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşkü ve müstemilâtının mebni bulunduğu Kadastro nun 1955 adasınının 37 parselini teşkil ediyen 211196 metrekairelik arsa ile eski köşk, Yaverler dairesi gibi binalar ve aynı kadastro adasınının 2 parselinden emniyet sahası olarak ifraz edilen 218812 metrekairelik arazi ve 36 parselinde 7577 metrekairelik arse ile aynı adanının 38 ve 42 parsellerini kaplıyan ve Camlıköşk adıyla maruf bulunan bina ve bağ yerinin yetkili komisyon tarafından takdir edilen 1.772.260,50 lira bedelle pazarlıkla satın alınması; Maliye Bakanlığının 12/10/1949 tarihli ve 3261/415/15784 sayılı yazısı üzerine, 2490 sayılı kanunun 46 ncı maddesinin (F) fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunun 13/10/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>J. Ginnaltay</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Amice</i>	Devlet Bakanı <i>C. S. Vural</i>	Adalet Bakanı <i>Karaduman</i>
Millî Savunma Bakanı <i>...</i>	İçişleri Bakanı <i>E. Ziya</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. Sarı</i>	Maliye Bakanı <i>S. Aray</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. Bayraktar</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. Ulu</i>	İktisadi ve Ticaret Bakanı <i>Karaduman</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>...</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>B. B. B. B.</i>	Tarım Bakanı <i>...</i>	Ulaştırma Bakanı <i>...</i>	Çalışma Bakanı <i>...</i>
			İşletmeler Bakanı <i>...</i>

030 18 01 02 120 72 5

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-18-01-02/120-72-5.

EK 2. Çankaya Köşkü Arazisinin Hazineye Satışıyla İlgili Maliye Müfettişi Lütfü Kamu'nun Teftiş Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
T. C.
MALİYE TEFTİŞ KURULU

Sayı
3

BASİT RAPOR

Maliye müfettişi : Lütfü Kamu
Servisi : Tetkikat

RAPORUN MEVZUU

Çankayada cumhurbaşkanlığı köşkü ve müstemilâtının kâin bulunduğu arazi ile köşkün emniyet sahasını teşkil ettiği kabul olunan mintakanın ve üç parça binanın 1949 senesinde 1.772.260,50 lira bedelle C.H. partisinden hazineye satılmasına ait muamelât üzerinde yapılan tetkikat.

16 sayfa

030	01			87549/11
-----	----	--	--	----------

1949 — Damga Matbaası

1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Maliye Teftiş Kurulu BASIT RAPOR Sahife (1)

Maliye bakanlığına.
(Teftiş kurulu başkanlığı.)

16/9/950 tarihli 11 sayılı yazı karşılığıdır:

Çankayada cumhurbaşkanlığı köşkü ile müstemilâtının kâin bulunduğu arazinin, bu arazi üzerindeki binaların ve köşkün emniyet sahasını teşkil ettiği kabul olunan mintakanın, yani ceman 440.733 metrekare arazi ile üç parça binanın 1.772.260,50 lira bedelle 1949 senesinde cumhuriyet halk partisi tarafından hazineye satılmasına ait muamelât tetkik edilmiştir. Tetkikat neticeleri satılan gayri gayri menkullerin müfredatı, halk partisi tarafından maliye bakanlığına yapılmış olan müracaatlar, satın alma muamelesinin sureti cereyanı, müfettişlikçe yolsuz ve şayanı dikkat görülen hususat başlıkları altında aşağıya kayıt olunmuştur:

1- Satılan gayri menkullerin müfredatı.

1.772.260,50 lira bedelle satılmış olan gayri menkuller şunlardır:

Gayri menkulün cinsi.	Ada numarası	Parsel numarası.	Mesahai sathiyesi (Metrekare)	beher metre kare için takdir edilen kıymet	Bedel olarak ödenen para(lira)	izahat
Eski köşk	1955	37	-	-	350.000,00	
{ Eski köşk arsası.	"	"	211.196	3,50 lira	739.186,00	
Camlı köşk	"	38	-	"	290.500,00	(882 metre dahil)
{ Camlı köşk (arsası.	"	"	2.805	5,00 "	14.025,00	
bağ yeri	"	42	343	5,00 "	1.715,00	(6996 (84480 (hisse
Arsa	"	36	7.577	3,50 "	26.519,50	
"	"	2	218.812	1,25 "	273.515,00	
{ yavarlar (daresi	"	37	"	-	76.800,00	
Toplam			440.733		1.772.260,50	lira

030 01 87 549 11

2- Halk partisi tarafından maliye bakanlığına
yapılmış olan müracaatlar.

Mevzuu bahis gayri menkullerin hazinece satın alınması hususunda muhtelif tarihlerde cumhuriyet halk partisi tarafından maliye bakanlarının şahıslarına yapılan müracaatlar ve bu müracaatların mahiyeti:

1 - C.H.P. genel sekreterliği imzasile ve (özeldir) kaydile maliye bakanının bizzat şahsına gönderilen 21/4/1948 tarihli mektupla ilk satış teklifi yapılmıştır. Bu mektupta aynen (imar müdürlüğünün 260 pafta, 1955 ada, 37 parselinin muhtevi olduğu ve üzerinde Cumhurbaşkanlığı eski ve yeni köşkları ile müstemilâtının mebnî bulunduğu 211.196 metrekare arsa ve binaların çaplı tasarruf vesikası gereğince C.H.P. partisinin tasarrufu altında bulunduğu, her hangi bir suretle başka ellerin tasarrufuna geçmesi düşünülmeyen olan bu arsanın üzerindeki binalarla beraber hazineye devri tabii ve zaruri görüldüğü, binalar ile beraber arsanın müştereken tayin edilecek bilirkişilere tesbit ettirilecek değer karşılığında hazineye devri hususunda gereken muamelenin yapılmasına müsaade buyurulması) bildirilmiştir. (Merbut: 1)

11- Genel sekreter imzasile (özeldir) kaydile yine maliye bakanının şahsına yazılmış olan, dosyada mevcut bulunan, satın alma işleminin tesriini talep eden 23/5/1949 tarihli bir mektuptan anlaşıldığına göre halk partisi 260 pafta, 1955 ada ve 2 numaralı parselin muhtevi bulunduğu 946.220 metrekare arsanın da satın alınmasını 26/4/1948 tarihli mektubu ile talep etmiştir. (bu mektup dosyada mevcut değildir.) (merbut: 2)

111- Genel sekreter imzasile (özeldir) kaydile maliye bakanına gönderilmiş olan 21/6/1949 tarihli diğer bir mektupla:

a) Cumhurbaşkanlığı köşk ve müstemilâtının tam içersinde kalması cihetile 1955 ada, 36 parsel numaralı 7577 metrekareden ibaret olan arazinin;

b) Aynı pafta ve aynı ada üzerinde kâin olup intifaı Atatürk tarafından kardeşi Makbule Atadan'a terk edilen 38 numaralı parseldeki köşk ile 42 numaralı parselde mukayyet bağ yerinin cumhurbaşkanlığı köşk ve müstemilâtının tam hariminde ve geçidi de hazinece alınmak istenilen köşk arazisi içinde bulunduğu , bu yerin intifa hakkının bedelli halk partisi tarafından Makbule Atadan'a ödenmek suretile satın

DEĞER ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Maliye Teftiş Kurulu

BASIT RAPOR

Sahife (3)

alınip alâkasının kesildiği, tamamen cumhuriyet halk partisinin uhde tasarufuna geçtiği bildirilerek bu yerlerin de, yani 38 numaralı parselde mevcut bulunan bir köşkle 3687 metrekare arazinin ve 42 numaralı parselde mukayyet 4145 metrekare arazinin;

e) 37 numaralı parselde mevcut bulunan, Atatürk'den partiye intikal eden ve hazinenin hiç bir alâkası bulunmayan eski köşk ile halen yaverlerin oturduğu musakkafların;

Takdir edilecek bedellerle satın alınması ve bunların hali asli vaziyetlerinin göz önünde bulundurularak kıymet takdir edilmesi, bu işlerin biran evvel intağ olunması rica edilmiştir. (Merbut: 3)

1V- Son olarak C.H.P. genel sekreterliğinden Ankara valiliğine yazılan 24/10/1949 tarihli bir istida ile gayri menkullerin satın alınması hususunda yapılacak pazarlığa ve parti adına **takrir** vermeğe genel idare kurulundan bir zatın yetkili olduğu bildirilmiştir. (Merbut: 4)

3- Satın alma muamelesinin sureti cereyanı.

Halk partisi tarafından vaki olan satış teklifleri üzerine maliye bakanlığınca yapılan tetkikatda cumhurbaşkanlığı köşkü ile müştemilâtının mebnî bulunduğu 37 parsel numaralı mahallin muhtelif eşhasdan satın alınmak suretile büyük Atatürk'ün uhdesine geçtiği ve ölümünden sonra vasiyeti mucibince üçüncü Sulh hukuk mahkemesinin 938/95 sayılı ilâmı ve temyiz mahkemesinin 31/Mart/1939 tarihli, 1040/31 sayılı kararile C.H. partisine intikâl ettiği, kadastroda da bu suretile parti adına tescil olunduğu tesbit edilmiştir.

Büyük Atatürk 5/9/1938 tarihli vasiyetnamesinde (....çankayadaki menkul ve gayri menkul emvalimi cumhuriyet halk partisine .... terk ve vasiyet ediyorum.) demektedir.

37 parsel numaralı mahallin haricinde kalan 38,42,36,2 parsel numaralı yerlerin ne suretile halk partisine intikâl ettiği maliyece tesbit olunmamıştır. Müfettişliğe yapılan tetkikatta 2 parsel numaralı arazi müstesna olmak üzere diğerlerinin Atatürk tarafından hususi eşhasdan satın alındığı, 946.220 metrekare mesa^{si} sathiyedeki 2 parsel numaralı mahallin de arazi mevattan imar ve ihya suretile Atatürk'ün uhde tasarrufuna geçtiği ve halk partisine intikal ettiği anlaşılmıştır.

Yalnız şu noktayı kaydetmek lazımdır ki 37 parsel numaralı mahal üzerinde kâin bulunan ve ayrıca tapuya raptedilmeksizin hazineye satılan binalardan 76.800 lira bedelle satılmış olan, yaverler dairesi

namile maruf bina, bina vergisi tahriri esnasında hazine namına yazılmıştır. Bu binanın hakikatte hazine tarafından yaptırılmış olup olmadığına dair resmî bir kayıt bulunamamış, yalnız tadil masrafı olarak hazinece bir miktar sarfiyat yapıldığı anlaşılmıştır. Kadastro krokilerine göre bu bina hazineye ait değildir. Bu hususda malûmat sahibi bulunmaları mümkün olan kimselerden yapılan soruşturmada binanın hazine tarafından yapılmadığı beyan edilmiştir. Satış sırasında bu nokta tetkik olunmamıştır.

Maliye bakanlığından Ankara defterdarlığına yazılan 27/11/1948 tarihli 16892 sayılı yazıda 1955 numaralı adanın 2 numaralı parselden ifraz edilerek alınacak kısmın kadastro fen memurlarına ölçtürülerek mesahasının tayin olunması, aynı adanın 37 numaralı parselinde mevcut bina ve tesislerin isimlerini de gösterecek şekilde bir haritanın tanzimi ve 2 numaralı parselden ifrazen alınacak arazi ile 37 numaralı parseli teşkil eden arazinin metrekaresine kıymet takdir ettirilmesi bildirilmiştir. (Merbut: 5)

Ankara defterdarlığınca teşkil olunan bir heyet tarafından 13/12/1948 tarihli takdiri kıymet raporu ile 37 parsel numaralı 211.196 metrekaare arsanın üzerinde köşk ve müstamilâtının bulunması hasabile biraz kıymet bulduğu, bugünkü alım ve satım rayicine göre beher metrekaresine 2 lira, 2 numaralı parselden satın alınmak üzere ifraz olunan 218.812 metrekaare arazinin üzerinde ehemmiyetli bina bulunmaması ve adanın arka kısmına isabet etmesi dolayısıyla beher metrekaresine 1,5 lira kıymet takdir edilmiştir. (Merbut: 6)

2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanununun 28 inci maddesine göre Ankara defterdarlığında kurulan yetkili komisyonun 13/12/1948 tarihli 1 sayılı kararile takdir olunan bu kıymetlerin haddi lâ-yıkta olduğu kabul edilmiş ve keyfiyet 13/12/1948 tarihli 12332/5 sayılı yazı ile bakanlığa bildirilmiştir. (Merbut: 7,8). Bu karar hakkın da bakanlıktan Ankara defterdarlığına yazılmış olan ve bakanlığın düşüncesini gösteren her hangi bir yazı mevcut değildir.

Ancak mezkûr komisyonun dosyada mevcut bulunan 18/12/1948 tarihli 2 sayılı diğer bir kararı (Merbut: 10) mündericatından anlaşıldığına göre takdir olunan kıymetlerin bakanlığa bildirilmesi üzerine, bakanlıkca (partinin bir uzvunun da malûmattar edilmesine işaret olunmuş, defterdarlık tarafından parti idare heyeti muhasip üyesile telefonla ve bizzat temaz edilmiş, neticede, partice takdir edilecek değerlerin belediyeden seçilecek muhamminler tarafından yapılması lüzumu) ileri sürülmüştür. Defterdarlıktan Ankara belediyesi başkanlığına yazılan 15/12/1948 tarihli 52/1402 sayılı yazı üzerine belediyece tayin olunan 3 muhammin tarafından yukarıda zikrolunan gayri menkullere ikinci defa olarak kıymet takdir edilmiştir. Tanzim olunan 17/12/1948 tarihli takdiri kıymet raporuna göre (37 numaralı parseli teşkil eden arazi üzerinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar mevcut ise de arazinin

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Maliye Teftiş Kurulu BASİT RAPOR Sahife (5)

genişliği göz önünde tutularak beher metrekaresine 3,5 lira, 2 numaralı parselden ifraz olunan ve emniyet sahasını teşkil eden arazi boş bulunması dolayısıyla beher metre karesine 1,25 lira tahmin ve takdir) olunmuştur. (Merbut:9)

Buna göre 37 numaralı parselin beher metre murabbaina evvelce takdir edilen kıymete nazaran bu defa 1,5 lira fazlasıyla 3,5 lira, 2 numaralı parselden ifraz olunan kısmın beher metrekaresine 25 kuruş noksanıyla 1,25 lira kıymet takdir edilmiş bulunmaktadır. Her iki arazi birlikte nazarı itibare alınır ise ikinci defa belediye muhamminlerince yapılan takdiri kıymet birinciye nazaran 262.091 lira fazladır.

Yukarıda zikrolunan 18/12/1948 tarihli 2 sayılı komisyon kararında halk partisinden satın alınacak arazinin kıymeti hakkında bazı mütalâalar dermeyan olunarak ikinci defa belediye muhamminlerince yapılmış olan takdir kabul edilmemekte ve birinci tahmini değiştirmek için bir sebep bulunmadığına karar verilmektedir. Ezcümle kararda şöyle deniliyor:

1 - Bu semtte hazinenin malı olan 1955 ada, 11 parsel numaralı arsa 2 lira muhammen bedelle arttırmaya konulduğu halde talip çıkmamıştır.

11- Cumhurbaşkanlığı köşkünün sahası dahilinde bulunan ve eşhasa ait olan 1955 ada ve 46 parsel numaralı yer sahibinin rızası ile metrekaresi 40 kuruştan, aynı adanın 34 parsel numaralı yeri de yine sahibinin rızası ile 150 kuruştan 1940 yılında hazineye satın alınmıştır.

111- 1955 adanın 37 numaralı parseli bugünkü durumu itibarile bir kaç kuruş fazla bir kıymet arz ediyorsa, bunun da genel bütçeden yapılan masrafla meydana gelen imardan doğma bir kıymet artışı olduğu neticesine varılmış ve bu bakımdan evvelce 13/12/1948 tarihli 1 sayılı kararla 37 numaralı parselin beher metre murabbai için takdir edilen 2 lira ile, 2 numaralı parselin müfrez kısmının beher metre murabbaina takdir edilen 1,5 liranın değiştirilmesini mucip bir sebep olmadığına karar verildi.

Ankara defterdarlığında kurulmuş olan selâhiyetli komisyonca ittihaz olunan mezkûr 2 numaralı 18/12/1948 tarihli kararın bir sureti bakanlık millî emlak genel müdürlüğünde tesis edilmiş olan dosyada da mevcuttur. Fakat kararın bakanlığa gönderilmesine ait bir yazı mevcut değildir. Bu vaziyetten anlaşılıyor ki karar Ankara defterdarlığına bakanlığa elden verilmiştir. Bakanlık bu kararı nazarı itibare almamış ve bu husustaki düşüncesini defterdarlığa bildirmemiştir.

Aradan beş aydan fazla bir zaman geçtikten ve bu esnada bahsolunan muameleler cereyan ettikten sonra birinci defa takdir olunan kıy-

metlerin bakanlığa bildirilmesine mütedair bulunan 13/12/948 tarihli 12332 sayılı yazıya cevap olarak bakanlık makamından Ankara defterdarlığına gönderilen 16/5/949 tarihli 6997 sayılı yazıda (.... 1955 adanın 37 numaralı parseli ile aynı adanın 2 numaralı parselinden ifraz edilecek kısmın hazinece satın alınması adı geçen partice talep edilmektedir.) denilerek(bahis konusu yerlere acele kıymet takdir ettirilmesi ve takdiri kıymet komisyonunda parti mümessilinin de bulundurulmasının temini ve alınacak neticenin bildirilmesi) istenmiştir.(Merbut: 11)

Halbuki yukarıda kayıt olunduğu ve hile bakanlık tarafından 27/11/1948 tarihli 16892 sayılı yazı ile verilen emirle bu yerlere 16/5/1949 tarihinden evvel iki defa ehlihibre vasıtasıyla kıymet takdir olunmuş; ehlihibrenin takdir ettiği kıymetler hakkında kanunen selâhiyetli komisyonca kararlar ittihaz olunmuştur. Birinci defa beher metrekaare için takdir edilen 2 ve 1,5 lira kıymetler komisyonca haddi lâyük bulunmuş, ikinci defa takdir olunan 3,5 ve 1,25 lira kıymetler ise komisyonca muvafık görülmemiş ve birinci defa takdir olunan kıymetlerin değiştirilmesini icap ettiren esbabı mucibe mevcut olmadığına karar verilmiştir. Bakanlıkca bu muamelelerden tecahül edilerek, bunlardan hiç bahs olunmadan, satın alınacak arazi için kıymet takdir ettirilmesi hususunda Ankara defterdarlığına yeniden mezkûr 16/5/949 tarihli 6997 sayılı yazı gönderilmiş bulunmaktadır.

Bakanlık makamının mezkûr yazısı üzerine kıymet takdiri için 3 muhammin tayin edilmesi tekrar belediye başkanlığına bildirilmiş ve tayin olunan muhamminler (bunlar ikinci tahmini yapan kimselerdir.) hal partisi mümessili ile birlikte tetkikat yaparak satın alınacak yerlere üçüncü defa kıymet takdir edilmiş ve ikinci tahmin sırasında konulan 3,5 ve 1,25 lira kıymet bu defa da kabul edilmiştir.(Merbut: 12)

Belediye muhamminlerince takdir olunan bu kıymetlere ait raporun bir sureti bakanlığa gönderilmiştir.(Merbut: 13).Şu cihet şayanı dikkat bulunmaktadır ki birinci defa ehlihibrece takdir olunan kıymetler hakkında selâhiyetli komisyonca bir karar verilerek bunların haddi lâyükde bulunduğu kabul edildikten, ikinci defa takdir olunan kıymetler yine selâhiyetli komisyonca tetkik olunarak şayanı kabul bulunmadığına karar verildikten sonra kararların birer sureti tahmin raporlarıyla birlikte bakanlığa gönderilmiş olduğu halde üçüncü defa takdir edilen kıymetler hakkında komisyonca hiç bir karar verilmeksizin yalnız tahmini kıymet raporunun bir sureti bakanlığa gönderilmekle iktifa edilmiş ve bundan sonra, satın alınacak diğer gayri menkuller için belediye muhamminlerince takdir olunan kıymetler hakkında da aynı suretle hareket olunmuştur. Yani selâhiyetli komisyonca bir karar ittihaz olunmadan yalnız tahmin raporları bakanlığa gönderilmiştir.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Maliye Teftiş Kurulu BASİT RAPOR Sahife (7)

Bu hâlden istihraç olunması icap eden mana Ankara Defterdarlığı'nın ve salâhiyetli komisyonun belediye muhamminlerince takdir olunan kıymetlerin doğruluğuna kani bulunmamasıdır. Nitekim yukarıda bahis olunan 18/12/948 tarihli 2 sayılı kararda bu cihet açıkca kayıt olunmaktadır. İleride bahsedileceği üzere ancak bakanlık makamından verilen 17/9/949 tarihli 14658 sayılı emirden sonradır ki belediye muhamminlerince takdir olunan kıymetler salâhiyetli komisyondan geçirilmiş ve muhammen bedel olarak kabulü muvafık görülmüştür.

Bakanlık makamından Ankara defterdarlığına yazılan 2/7/949 tarihli 10596 sayılı yazı ile (1955 adanın 36 parselini teşkil eden 7577 metrekare arsanın, 37 numaralı parsel üzerinde bulunan eski köşk ile yaverler dairesinin, intifa hakkı Atatürk'ün hemşiresi Makbule Atadan'dan alınan 38 numaralı parsel üzerindeki köşk ile 42 numaralı parseli teşkil eden bağ yerinin de halk partisinden satın alınacağı, bu yerlere de kıymet takdir ettirilerek sonunun bildirilmesi) istenmiştir. (Merbut: 14). Belediyece intihap olunan 3 muhammin (evvelce tahmin yapan kimselerdir.) tarafından mezkûr yerlere işbu raporun baştarafında satış bedeli olarak gösterilen kıymetler takdir olunmuş ve takdiri kıymet raporlarının birer sureti bakanlığa gönderilmiştir. (Merbut: 15,16)

Maliye bakanlığından Ankara valiliğine yazılan 6/9/949 tarihli 13868 sayılı yazıda (camlı köşkün kâin bulunduğu parseli teşkil eden 3687 metrekare arsa kıymetinin camlı köşk için takdir edilmiş olan 290.500 lira bedele dahil bulunup bulunmadığının tesbit edilmesi) istenmiştir. (Merbut: 17) . Bu hususta belediye muhamminlerince (aynı şahıslar) tanzim olunan raporda köşkün mebni bulunduğu 882 metrekare yerin mezkûr kıymete dahil olduğu bildirilmiş, bu miktarın haricinde kalan 2805 metrekare yerin beher metrekaresine de bugünkü rayice göre ayrıca 5 lira takdir edilmiştir. Raporun bir sureti defterdarlıkca bakanlığa gönderilmiştir. (Merbut:18,19)

Bakanlık makamından Ankara valiliğine yazılan 17/9/949 tarihli 14658 sayılı yazıda (yetkili komisyonun kararı olmadan, muhamminler heyetinin raporuna müsteniden hiç bir muamele ve tediyede bulunulamayacağı'nın tabii olduğu) kayıt edilerek (raporlarda bahsolunan kıymetlerin komisyonca muvafık bulunup bulunmadığı hakkında alınacak kararın gönderilmesi bildirilmiştir.) (Merbut:20)

Bakanlık makamının bu yazısı üzerine salâhiyetli komisyonca, 20/9/1949 tarihinde, halk partisinden hazinece satın alınacak mevzu bahis gayri menkullerin hepsi hakkında belediye muhamminlerince takdir edilmiş bulunan ve raporun başlangıcında satış bedeli olarak kaydedilen ve ceman 1.772.260,50 liraya balığ olan kıymetlerin muhammen bedel olarak kabulüne ittifakla karar verilmiştir. Keyfiyet Ankara valiliğinin 24/9/949 tarihli 8028/5 sayılı yazısıyla maliye bakanlığına bildirilmiş

ve muhammen bedel 1.772.260,50 liraya baliğ olduğu cihetle bu gayri menkullerin pazarlıkla satın alınması hususunda bakanlar kurulundan karar istihsalı istenmiştir. (Merbut: 21,22)

Maliye Bakanlığından Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine yazılan 8/10/949 tarihli 15572 sayılı yazı ile, halk partisinin hazinece satın alınmasını teklif ettiği gayri menkuller arasında bulunan camlı köşk ile bağ yerinin satın alınmasında bir lüzum ve zaruret bulunup bulunmadığı sorulmuş, cevaben alınan 15/10/949 tarihli 3/4952 sayılı yazıda (bahsa konu camlı köşk ve müstemilâtı ile bağ yerinin cumhurbaşkanlığı köşkü ve müstemilâtının bulunduğu saha içinde olduğu, devlet elinde bulunmasının zaruri görüldüğü) bildirilmiştir. (Merbut: 23,24)

Maliye bakanlığından başbakanlığa yazılan 12/10/949 tarihli 15784 sayılı tezkerede (çankayadaki cumhurbaşkanlığı köşkü ve müstemilâtının kâin bulunduğu, kadastronun 1955 numaralı adasının 37 numaralı parselini teşkil eden 211.196 metre-karelik arsa ile eski köşk ve yaverler dairesi gibi binaların, aynı adanın 2 numaralı parselinden emniyet sahası olarak ifraz edilen 218.812 metre-karelik arazinin, yine aynı adanın 38 ve 42 numaralı parsellerini teşkil eden camlı köşk adı ile maruf bulunan bina ve bağ yerinin Atatürk'den halk partisine in-tikâl eylediğinin anlaşıldığı, bahis mevzuu 37 numaralı parsel üzerine devlet reisinin ikamet ettiği köşk de dahil olmak üzere hazinece 25 den fazla bina yaptırılmış olduğundan burasının ve mezkûr parsel haricinde kalan, camlı köşk diye anılan mahallin satın alınmasının cumhuriyet halk partisi tarafından teklif olunduğu, camlı köşk ile bağ yerinin satın alınmasında bir lüzum ve zaruret bulunup bulunmadığının cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğinden sorulduğu ve alınan cevapta burasının giriş kapısının hemen yanında olması, devlet reisinin ikame-tine tahsis olunan köşkün hariminde bulunması dolayısıyla satın alınma-sının zaruri olduğunun bildirildiği, 37 numaralı parseldeki hazine du-rumunun medenî kanun hükümlerine göre gayrin arsası üzerine inşaat ya-pan bir kimsenin durumuna benzediği cihetle vaziyetin islâh edilmesinin hükümetce de muvafık görüldüğü ve 1949 bütçesine bu yerlerle du-rumu buna müşabih yerlerin satın alınması için tahsisat konulmuş oldu-ğu, mezkûr bina ve arsalar cumhurbaşkanlığı köşkü ve müstemilâtı ola-rak kullanılacağına nazaran 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanununun 46 ıncı maddesinin F fıkrası gereğince pazarlıkla satın alın-malarının mümkün olduğu ve muhammen bedelin 50.000 lirayı geçmesi sebe-bile bu maddenin son fıkrası gereğince pazarlığın bakanlar kurulu ka-rarile icrası icap ettiği) kayıt olunarak (salâhiyetli komisyon tara-fından takdir olunan 1.772.260,50 lira üzerinden bu yerlerin pazarlıkla satın alınması hususunda bakanlar kurulundan muktazi kararın istih-

sal edilmesi) istenmiştir.(+)

Bakanlar kurulunun 13/10/949 tarihli toplantısında muktazi karar ittihaz edilip Ankara valiliğine tebliğ olunmuştur.

Ankara defterdarlığında kurulan salâhiyetli komisyonun 24/10/949 tarihli toplantısında mevzu bahis gayri menkullerin muhammen bedel olan 1.772.260,50 liraya pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiş, halk partisinin yetkili mümessili de buna muvafakat etmiş ve satınalma muamelesi Ankara valisi tarafından da tasdik olunmuştur. Gayri menkuller hazine adına tapuya kayıt olunup bedeli olan para cumhuriyet halk partisine ödenmiştir.

4-Müfettişlikce yolsuz ve şayanı dikkat görülen hususlar.

1-Satış muamelesinin yukarıda arzolunan tarzı cereyanından da anlaşılacağı üzere halk partisinin gayri menkulleri hazinece 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanununun hükümlerine göre pazarlık suretile satın alınmıştır.

Burada hemen şu noktayı kaydetmek lâzımdır ki 1949 yılı bütçesinin kamutayda müzakeresi sırasında Sinop millet vekili Suphi Batur tarafından sorulan bir suale karşı bütçe komisyonu sözcüsü tarafından verilen cevapta (Riyaseticumhur köşkünün bulunduğu sahanın istimlak yolu ile) alınacağı kayıt olunmuştur. Fakat tatbikatta istimlak yoluna gidilmemiş , kanunî imkân mevcut bulunduğu için pazarlıkla satın alınmıştır.

2490 sayılı kanunun 15 inci maddesi hükmüne göre satın alınacak gayri menkuller için bu kanunun 28 inci maddesinde yazılı komisyonlar tarafından borsa, ticaret odası, belediye veya fen adamlarından ve ehli hibreden tahkik edilmek, veya işin icaplarına göre bu teşekküllerden her hangi birisine tesbit ettirilmek suretile, satın alma bedelinin esas olmak üzere bir muhammen bedel takdir olunması lâzımdır.

Halk partisince ilk defa satışı teklif olunan iki parça gayri menkul için de, yani kadastronun 1955 numaralı adasının 37 numaralı parselini teşkil eden 211.196 metrekare arazi ile aynı adanın 2 numaralı parselinden emniyet sahası olarak ifraz edilen 218.812 metrekare arazi için bakanlıktan, salâhiyetli daire olan Ankara defterdarlığına verilen 27/11/948 tarihli emir üzerine defterdarlıkca teşkil olunan bir hey'et tarafından tetkikat yapılarak kıymet takdir olunmuş ve (+) Millî emlak genel müdürlüğü dosyasında mevcut bulunan 12/10/949 tarihli 15784 sayılı yazının suretinde 36 parsel numaralı mahallin zikredilmemiş bulunduğu görülmektedir. Bakanlar kurulunun kararında bu yer de dahildir.

salâhiyetli komisyonca bu kıymet haddi lâyıhta görülüp muhammen bedel olarak kabul edilmiş, keyfiyet maliye bakanlığına bildirilmiştir.

Buna göre satınalma muamelesinin kanun hükümlerine göre tesbit edilen bu muhammen bedel üzerinden icra olunması icap ederdi. Fakat muamele bu şekilde cereyan etmemiş, halk partisinin talebile, bakanlıktan verilen şifahi ve tahriri emirlerle satın alınacak gayri menkulle-re ikinci ve üçüncü defa tekrar kıymet takdir ettirilmiş ve neticede bahis konusu olan iki parça gayri menkul ilk defa tesbit olunan muhammen bedele nazaran 262,091 lira fazla bir bedelle satın alınmıştır.

Satın alma muamelesinin tarzı cereyanı kısmında da kayıt olunduğu üzere hadise şu şekilde cereyan etmiştir:

Bakanlıktan verilen emir üzerine kanun ahkâmı dairesinde salâhiyetli komisyonca tesbit edilen muhammen bedeller hakkında bakanlık mütalâasını tahriren bildirmemiştir. Ancak dosyada mevcut bulunan evrak mündericatinâ ve eski Ankara defterdarından alınan izahata göre (Merbut: 26, Sahife: 2) (+) komisyon kararının bakanlığa gönderilmesinden sonra (millî emlak genel müdürü defterdara telefon etmiş, bu telefonda komisyon kararının dayandığı bilirkişi raporunu imza edenlerin tanınmış kimseler olmadığını; takdiri kıymetin belediyeden tayin edilecek bilirkişiler tarafından yapılması lâzım geldiği ileri sürülerek takdir edilen bedelin cumhuriyet halk partisine kabul edilmediğini ve binaenaleyh belediyeden seçilecek muhamminlere kıymet takdir ettirilmesini ve takdiri kıymet sırasında bir parti mümessilinin de bulundurulmasını) söylemiştir.

Bunun üzerine belediyeden tayin olunan muhamminlere ikinci defa kıymet tesbit ettirilmiştir. Belediye muhamminlerinin tesbit ettikleri kıymet ilk defa yapılan tahmine nazaran 262,091 lira fazladır. Fakat kanun hükmüne göre muhammen bedeli tesbit etmekte yegâne salâhiyetli merci olan komisyon halk partisinin talebile ikinci defa takdir olunan bu kıymetleri muhammen bedel olarak kabul etmemiş ve ilk defa yapılan tahmini değiştirmek için bir sebep bulunmadığına karar vermiştir.

Bakanlık bu kararı nazarı itibare almadığı gibi bu husustaki düşüncesini de salâhiyetli daire olan Ankara defterdarlığına bildirmemiştir; bilâkis aradan beş ay kadar bir zaman geçtikden sonra bu zamana ^{hadar}hiç bir muamele yapılmamış da satın alma işine yeniden bağlanıyormuş gibi mevzubahis iki parça gayri menkul hakkında kıymet takdir

(+) Eski Ankara defterdarından alınan izahat eklidir. (Merbut: 26). Defterdar mesul bir memur olması itibarile bu işde kendisinin her hangi bir kusuru bulunmadığını gösterecek şekilde beyan ^{da} bulunmaktadır.

ettirilmesi için 16/5/949 tarihinde Ankara defterdarlığına yeni bir yazı göndermiştir.

Bunun üzerine belediye muhamminleri (aynı şahıslar) üçüncü defa kıymet takdir etmiş ve evvelce tahmin ettikleri kıymetleri bu defa da kabul etmişlerdir.

Bakanlıktan verilen diğer bir emirden sonra belediye muhamminlerince takdir olunan kıymetler salâhiyetli komisyondan geçirilmiş ve evvelce muvafık görülmeyip reddedildiği halde bu defa muhammen bedel olarak kabul edilmiştir. Yalnız şu nokta ayrıca şayanı kayıttır ki belediye muhamminlerinin takdir ettikleri kıymetleri haddi lââyıkda görmeyip reddeden komisyonun defterdardan başka diğer iki azası bu toplantıya iştirak etmemiş, yeni azalar gelmiş ve bu suretle karar istihsal edilmiştir.

2490 sayılı kanunun 15 inci maddesi hükmüne göre satın alınacak gayri menkullerin muhammen bedelini münasip göreceği şekillerle tayin etmek salâhiyeti kanunun 28 inci maddesinde bahsölenen komisyonlara aittir. Komisyon muhammen bedeli tesbit ettirerek haddi lââyık olarak kabul ettikten sonra, halk partisinin bu kıymetleri kabul etmeyip belediyece tayin olunacak muhamminlere yeniden kıymet tesbit ettirmeyi istemesi kanunun hükmüne aykırıdır. Ancak pazarlık safhasında satıcı tahmin olunan bedelle malını satmaktan imtina edebilir, bu takdirde de hazinece istimlâk yoluna müracaat olunurdu. İkinci ve üçüncü defa muhammen bedel tesbit edilmesi kanun hükümlerine muhaliftir.

Görüldüğü ki meşru bir sebep yok iken, halk partisinin talebi üzerine bakanlıktan defterdarlığa verilen telefon emriyle belediye muhamminlerine ikinci defa kıymet takdir ettiriliyor, muhammen bedeli tesbit etmekte selâhiyetli komisyon, kararında açık olarak belediye muhamminlerinin takdir ettiği kıymetleri muhammen bedel olarak kabul etmiyor, fakat bakanlık bu kararı nazarı itibare almıyor, bilâkis verdiği emirle üçüncü defa kıymet takdir ettiriyor, komisyonun defterdardan gayri eski azaları toplantıya iştirak etmiyor, bu suretle belediye muhamminlerince takdir olunan kıymet komisyonca muhammen bedel olarak kabul ediliyor ve gayri menkuller bu bedellerle hazinece satın alınıyor.

Bu vaziyet maliye bakanlığından Ankara defterdarlığı üzerine yapılan tazyık ve verilen emirler neticesi mevzuu bahis iki parça gayri menkulün 262.091 lira fazla bedelle satın alınmış olduğu göstermektedir, aynı muhamminlerin halk partisinden satın alınan diğer gayri menkuller için takdir ettiği kıymetlerin doğruluğu hakkında da şüphe uyan dırmaktadır.

Bakanlık millî emlak genel müdürü geçirmiş olduğu kalb hastalığı dolayısıyla mezunen İstanbulda bulunduğu için satış muamelesinin bakanlığa taallük eden kısmı hakkında kendisinden izahat ve malûmat alınamamıştır. (Merbut: 30,31,32)

Satıcının o tarihdeki iktidar partisi olması, satış tekliflerinin partice, özel olarak maliye bakanlarının şahıslarına yapılması ve 1949 yılı bütçesine bu yerlerin halk partisinden satın alınması için hususi surette ödenek konulmuş bulunması, satın alma muamelesile maliye bakanlarının bizzat meşgul olduğunu göstermekte, bu işde bakanlıkta birinci derecede ilgili ve mesul memur olan millî Emlak genel müdürünün de bakanların isteklerine mani olamadığı, verilen emirleri icra ettiği anlaşılmaktadır.

Bu muamelede mevcut görülen suç 5677 sayılı 14/7/1950 tarihli af kanununun dairi şumulüne girmektedir.

11- Satılan gayri menkuller arasında bulunan ve mesahai sathiyeleri büyük miktarlara baliğ olan, 2 numaralı parselden ifraz olunup 228 parsel numarası verilen 218.812 metrekare arazi ile 37 numaralı parseli teşkil eden 211.196 metrekare arazinin Ankara şehri imar plânına göre vaziyeti hakkında müfettişlikce Ankara imar müdürlüğünden alınan 9/11/1950 tarihli 6861 sayılı yazıda 2 numaralı parselden müfrez kısmın plâna göre şehrin imar hududu haricinde bulunduğu bildirilmektedir. (Merbut: 33)

Aynı yazıda 37 numaralı parseli teşkil eden arazinin 95.625 metrekarelik kısmının imar ve inşaat sahası içinde, mütebaki 115.571 metrekarelik kısmının da imar hududu içinde fakat inşaat sahası dışında kaldığı bildirilmiş ve (ancak 37 numaralı parselde reisicumhur köşkü ve müştemilâtı binaları bulunduğu cihetle bu parselin her iki kısmında da özel ikamete mahsus inşaat izin verilmesinin mümkün olmayacağı, bu yerin tafsilatlı imar plânı yapılırken heyeti umumiyesinin bu maksada tahsisi suretile bir tek imar parseli halinde birleştirilmesinin uygun olacağıının mütalâa edilmekte olduğu) ilâve edilmiştir.

İmar müdürlüğünün verdiği bu malûmata göre şehrin imar hududu haricinde kalan ve esasen arazi mevattan ihya suretile hususi tasarrufa geçmiş bulunan 2 numaralı parselden müfrez arazinin tamamının inşaat arsası olarak bir kıymeti mevcut değildir. Burayı bir ziraat arazisi olarak nazarı itibara almak lâzımdır. (+)

(+) 1937-1938 senelerinde yapılan arazi vergisi tahriri esnasında, hazineye 273.515 lira bedelle satılmış olan 2 numaralı parselden müfrez 218.812 metrekare yere tarla olarak 559 lira, 26.519,50 lira bedelle satılan 36 parsel numaralı 7.577 metrekare yere de yine tarla olarak 24 lira kıymet konulmuştur.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
Maliye Teftiş Kurulu

BASİT RAPOR

Sahife (13)

Aynı suretle 37 parsel numaralı arazinin şehir plânına göre inşaat sahası haricinde kalan 115.571 metrekarelik kısmının da yine inşaat arsası olarak bir kıymeti mevcut değildir. İnşaat sahası dahilinde bulunan kısmında da hususî ikamete mahsus inşaata müsaade olunamayacağı imar müdürlüğünün yazısında bildirilmektedir.

Buna göre gerek satış tarihinde, gerekse bu gün hususî şahıslar tarafından inşaat arsası olarak her hangi bir suretle kullanılması mümkün olmıyan bu araziye lâlettayin bir arsa gibi günün rayiç fiyatlarına göre kıymet takdir ettirilerek satın alınması doğru değildir. 36,42 ve 38 parsel numaralı araziler de aynı durumdadır. Mevzuu bahis gayri menkullerin hazinece satın alınması sırasında muhammen bedel tesbit edilirken bu cihet nazarı itibare alınmamıştır.

Diğer taraftan 37 parsel numaralı arazinin beher metrekaresine belediye muhamminleri tarafından 3,5 lira kıymet takdir olunurken, arazi üzerinde (meyveli, meyvesiz ağaçlar bulunduğu) nazarı dikkate alınarak kıymet konulmuştur. Halbuki bu arazi büyük millet meclisi saymanlık kayıtlarına göre 1930-1950 seneleri arasında 1.679.020 lirası inşaat, 598.482 lirası bahçe masrafı olarak hazineden sarfolunan 2.277.502 lira ile ağaçlandırılmış, yollar ve binalar yapılmak suretile imar olunmuştur. Hazineden yapılan masraflarla meydana gelen kıymet artışından sonra, bugünkü vaziyete göre muhammen satış bedeli takdir edilmesi doğru değildir.

Buna göre bahis konusu olan arazinin hazinece halk partisinden satın alınması sırasında, muhammen bedel tesbit edilirken, bu arazinin yukarıda verilen izahatla tebarüz ettirilen mahiyeti, hususî eşhas tarafından her hangi bir suretle inşaata tahsis edilmesi mümkün olmadığı arazinin cumhurbaşkanlığı köşkünün sahası dahilinde bulunduğu veya emniyet mıntakasını teşkil ettiği, hazine tarafından milyonlarca lira sarfolunarak imar edilmiş bulunduğu ve vüsatı gözönünde bulundurularak satış bedeline esas olan muhammen bedelin takdir olunması icap ederdi.

Keyfiyet arz olunur. 21/12/1950

Maliye Müfettişi
Lütfü Kamu

L. Kamu

14

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 386-404.

Geliş/Received: 14.09.2023

Kabul/Accepted: 15.10.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1360643

(Araştırma Makalesi/Research Article)

MUHALİF BASININ PENCERESİNDEN ÖNCESİ VE SONRASIYLA BÜYÜK TAARRUZ

THE GREAT OFFENSIVE BEFORE AND AFTER FROM THE PERSPECTIVE OF THE OPPOSITION PRESS

HAKAN YAŞAR*

ÖZ

Millî Mücadele Dönemi'nde, 26 Ağustos 1922'de, Türk Ordusunun genel saldırısıyla başlayıp 18 Eylül 1922'de işgalci Yunan ordusunun Anadolu'yu tamamen terk etmesiyle sonuçlanan Büyük Taarruz, Türk İstiklâl Harbi'nin en önemli safhalarından birini teşkil eder. Zira Büyük Taarruz, Yunan işgaline son vererek İstiklâl Harbi'nin kesin bir askerî sonuca ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığında kazanılan 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi onun Millî Mücadele içerisindeki liderliğini pekiştirmiştir. Şimdiye kadar Büyük Taarruz'u siyasî ve askerî açıdan ele alan çalışmalarda kaynak olarak daha çok Millî Mücadele'yi her açıdan destekleyen gazete ve dergiler kullanılmış, muhalif basının söz konusu sürece ilişkin tutumu bütüncül olarak çok fazla ele alınmamıştır. Bu çalışmada ise pek çoğu işgal kuvvetleri tarafından desteklenen ve Millî Mücadele'ye muhalif olan gazete ve dergilerin penceresinden Büyük Taarruz ele alınmaktadır. Muhalif basının öncesi ve sonrasıyla Büyük Taarruz'u nasıl değerlendirdiğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, bahsedilen gazete ve dergilerin Büyük Taarruz'la birlikte Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya dair bir yayın politikası değişikliğine gidip gitmediğini de ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydede, Büyük Taarruz, Islahat, Peyam-Sabah.

ABSTRACT

During the National Struggle Period, the Great Offensive, which started on August 26, 1922 with the general attack of the Turkish Army and ended on September 18, 1922 with the complete departure of the occupying Greek army from Anatolia, constitutes one of the most important phases of the Turkish War of Independence. Because the Great Offensive put an end to the Greek occupation and brought the War of Independence to a definitive military conclusion. In addition, the August 30th Battle of the Commander-in-Chief, which was won under Mustafa Kemal Pasha's command, reinforced his leadership in the National Struggle. Until now, the studies on the Great Offensive from a political and military perspective have mostly used newspapers and magazines that supported the National Struggle in every aspect as sources, and the attitude of the opposition press towards the process in question has not been dealt with in a holistic manner. This study, on the other hand, deals with the Great Offensive from the perspective of newspapers and journals, many of which were supported by the occupation forces and opposed to the National Struggle. Aiming to determine how the opposition press evaluated the Great Offensive before and after, this study also tries to reveal whether these newspapers and magazines changed their editorial policy regarding the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha with the Great Offensive.

Keywords: Aydede, Great Offensive, Islahat, Peyam-Sabah.

* Dr Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, hyasar81@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1183-1569.

Extended Abstract

The press not only serves to convey the desires and wishes of the people to the leaders but also plays a crucial role in shaping public opinion. In this context, the press stands as both the voice and the source of the public. Particularly during extraordinary periods marked by political and military upheavals, the press is used both as an information and a source of misinformation. One such extraordinary period in Turkish history is the era known as the "Armistice" or the "National Struggle," which spans from 1918 to 1922. This period encompasses unique political, military, and socio-cultural dynamics, characterized by years of war and chaos.

During the years 1918-1922, Anatolia witnessed occupations and civil war. While there was a government in Istanbul, the Grand National Assembly of Turkey, which would establish the Republic of Turkey, was established in Ankara, and this Assembly abolished the monarchy. The events of this period created a fertile environment for the publication of periodicals and especially newspapers. Following the signing of the Armistice of Mudros, although some were published only for a single issue, a total of 764 periodicals were published within the borders of Turkey. Among these, 539 were published in Turkish or in Turkish along with one or more foreign languages, and 225 were published in non-Turkish languages.

The National Struggle Period coincided with a period of rise for the Anatolian press, both quantitatively and qualitatively. Numerous periodicals supporting or opposing the National Struggle were launched, often engaging in conflicts or compromises with censorship, local authorities, occupation forces, administrative, and military authorities. Some of them had long lifespans, while others could only publish for a few months or issues. Both organizations in favor of the resistance and those tied to the political structure and formations supporting the monarchy and the Sublime Porte established their own publications. When it comes to the press of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha and the leading cadre of the National Struggle played a significant role. This cadre deemed the press essential for conveying the struggle both domestically and internationally and for countering the propaganda of the press supporting the Istanbul Governments and the occupation forces against the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha, who was well aware of the influence of the press in shaping public opinion, actively used the press during the National Struggle. Immediately after the Armistice of Mudros (November 1, 1918), he and his close friend Fethi (Okyar) Bey established the *Minber* newspaper, and he personally wrote many editorials.

The newspapers and magazines of that period can be analyzed in two main categories: Istanbul and Anatolian press, considering their quality, structure, legal regulations related to the press, polarization, and conflicts. Additionally, the press of that period can be roughly divided into those supporting the National Struggle and those opposing it. Among the newspapers and magazines that supported the struggle, despite censorship and all kinds of pressures from the occupation forces and the Istanbul Governments, were prominent publications like *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam*, *Vakit*, *İkdam*, *İleri*, *Yeni Gün*, and *Sebilürreşat* in Istanbul.

Similar to the Istanbul press, the Anatolian press can be examined under two main categories. The first category included those who opposed the imperialist occupations and supported the struggle. In Anatolia, 82 newspapers and magazines supporting the National Struggle have been identified. Despite facing challenges such as limited printing resources and shortages of printers, paper, ink, and spare parts, these newspapers and magazines wholeheartedly supported the National Struggle until the end.

The number of newspapers and magazines opposing the National Struggle was relatively much smaller, and this study focuses on the Great Offensive through the lens of these newspapers and magazines, some of which were supported by occupation forces and some by the Istanbul Governments and were critical of the National Struggle for various reasons. This study aims to determine how the opposition press and journalists evaluated the process leading to the Great Offensive and the events that occurred during the war. Furthermore, the article also questions whether the opposition press underwent any changes in its publishing policy regarding the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha after the Great Offensive victory. Some of the newspapers and magazines opposing the National Struggle were published in languages like Armenian and Greek; however, for this study, those published in Ottoman Turkish were used as sources. Additionally, the article is based on news and columns

published in Peyam-Sabah and Aydede newspapers in Istanbul and Islahat newspaper in Izmir, as other opposition newspapers and magazines were either closed down or their collections did not reach the present day.

This study aims to deal with the Great Offensive from the perspective of newspapers and journals, many of which were supported by the occupation forces and opposed to the National Struggle. Aiming to determine how the opposition press evaluated the Great Offensive before and after, this study also tries to reveal whether these newspapers and magazines changed their editorial policy regarding the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha with the Great Offensive.

GİRİŞ

Basının halkın istek ve dileklerini yöneticilere duyurmanın yanı sıra kamuoyu oluşturma işlevi de vardır. Bu bağlamda basın, kamuoyunun hem sesi hem de kaynağı durumundadır.¹ Özellikle siyasî ve askerî açıdan birtakım olağanüstülüklerin yaşandığı dönemlerde basın, enformasyon kaynağı olarak işlev gördüğü gibi dezenformasyon kaynağı olarak da kullanılmaktadır. İşte bu olağanüstü dönemlerden biri de Türk tarihinde “Mütareke” veya “Millî Mücadele” olarak adlandırılan zaman dilimidir. 1918-1922 yıllarını kapsayan söz konusu dönem; siyasî, askerî ve sosyo-kültürel açıdan kendine özgü dinamikleri olan, savaş ve kaos yıllarını içermektedir. Dönemin olağandışı şartları hemen her şeyi olduğu gibi Türk basınına da derinden etkilemiş; gazete ve dergilerinin pek çoğu yayın ilkelerini siyasî gelişmelere göre şekillendirmiştir.

1918-1922 yılları arasında Anadolu’da işgallerin yaşandığı ve iç savaşın meydana geldiği yıllardır. Bu süreçte ayrıca İstanbul’da bir hükümet varken Ankara’da da Türkiye Cumhuriyeti’ni kuracak olan Türkiye Büyük Millet Meclis’i açıldı ve söz konusu Meclis saltanatı kaldırdı. Bu dönemde yaşananlar süreli yayınların ve özellikle de gazetelerin neşredilmesi için verimli bir sera ortamı oluşturdu. Nitekim Mondros Mütarekesi’ni müteakiben Türkiye sınırlarında kimi sadece tek bir sayı dahi yayımlanmış olsa da toplam 764 süreli yayın neşredildi. Bunların 539’u Türkçe ya da Türkçenin yanı sıra bir veya birden fazla yabancı dilde, 225’i ise Türkçe dışı dillerde yayımlandı.² Millî Mücadele Dönemi aynı zamanda Anadolu basının yükseldiği, nicelik ve nitelik olarak geliştiği yıllara tekabül etmekteydi. Söz konusu yıllarda Millî Mücadele’den yana ya da bu mücadeleye karşı pek çok süreli yayın; sansürle, yerel yöneticilerle, işgal kuvvetleriyle, idarî ve askerî makamlarla çatışarak ya da uzlaşarak yayın hayatına atıldı. Bunlardan kiminin ömrü yıllarca sürerken kimi ise birkaç ay ya da sayı neşredilebildi. Gerek direnişten ve mücadeleden yana örgütlenmeler, gerekse saltanat ve Babîliye bağlı siyasal yapı ve oluşumlar kendi yayın organlarını çıkardı. Millî Mücadele basını denince ilk akla gelen bazı gazete ve dergiler de bu dönemde yayın hayatına başladı.³ Bu gazetelerin çıkışında Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele’nin önder kadrosunun rolü büyüktü. Söz konusu kadro, basını mücadelenin yurtiçi ve yurtdışına duyurulması, İstanbul Hükümetleri ve işgal kuvvetlerini destekleyen matbuatın Millî Mücadele aleyhindeki propagandasının akim kılınması için elzem olarak görmüştü. Kamuoyu oluşturmada basının etkisini çok iyi bilen ve Millî Mücadele’de de basını etkin bir şekilde kullanacak olan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından (1 Kasım 1918) yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey ile *Minber* gazetesini çıkaracak; birçok başyazısını da bizzat kendisi yazacaktı.⁴

Dönemin gazete ve dergileri; niteliği, yapısı, basına ilişkin yasal düzenlemeler, basındaki saflaşma ve çatışmalar vb. yönlerden İstanbul ve Anadolu basını olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir.⁵ Bunun yanı sıra söz konusu dönemin basını en kaba tasnifle Millî Mücadele’yi destekleyenler ve bu mücadeleye muhalefet edenler olarak da ikiye ayrılabilir. İstanbul’da neşredilip sansüre tabi tutulup, İşgal kuvvetlerinin ve İstanbul Hükümetlerinin her türlü baskısı karşısında oldukça zor şartlar altında bu mücadeleye destek veren gazete ve dergilerin başında *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam*, *Vakit*, *İkdam*, *İleri*, *Yeni Gün* ve *Sebilürreşat* gelmekteydi.

Tıpkı İstanbul basını gibi Anadolu basınına da iki temel başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki emperyalist ülkelerin işgallerine karşı çıkıp mücadeleye taraftar olanlardı. Anadolu’da Millî Mücadele’ye taraftar

¹ Zekai Güner, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu: Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 6-7.

² Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını: Direnişin ve Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, 131.

³ Kocabaşoğlu, Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 4-5.

⁴ Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992, 20.

⁵ M. Bülent Varlık, “Mütareke ve Millî Mücadele Basını” *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1200.

olan 82 gazete ve dergi tespit edilmiştir.⁶ Söz konusu gazete ve dergiler, çoğu kez basit baskı araçlarıyla çalışıp matbaacı, kâğıt, mürekkep ve yedek parça sıkıntısı çekmesine rağmen Millî Mücadele'yi sonuna kadar desteklemiştir.⁷

Millî Mücadele'ye çeşitli gerekçelerle muhalefet eden gazete ve dergilerin sayısı ise görece çok daha azdı. Bu çalışmada da bir kısmı işgal kuvvetleri, bir kısmı ise İstanbul Hükümetleri tarafından desteklenen; türlü gerekçelerle Millî Mücadele'ye muhalif olan gazete ve dergilerin penceresinden Büyük Taarruz ele alınmaktadır. Muhalif basının Büyük Taarruz'a giden süreci ve savaş esnasında yaşananları nasıl değerlendirdiğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, muhalif basının ve gazetecilerin zaferden sonraki durumunu da ele almaktadır. Ayrıca makalede, muhalif basının Büyük Taarruz'la birlikte Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya dair bir yayın politikası değişikliğine gidip gitmediği sorgulanmaktadır. Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazete ve dergilerin bir kısmı Ermenice ve Rumca gibi dillerde yayımlanmış olmakla birlikte çalışmada Osmanlı Türkçesiyle neşredilenler kaynak olarak kullanıldı. Bunun yanı sıra makale, diğer muhalif gazete ve dergiler ya kapandığı ya da koleksiyonları günümüze kadar ulaşmadığı için İstanbul'da yayımlanan *Peyam-Sabah* ve *Aydede* ile İzmir'de çıkarılan *Islahat* gazetelerinde neşredilen haber ve köşe yazıları üzerine bina edildi.

1. İttihat ve Terakki Muarızlığından Millî Mücadele Karşıtlığına: Muhalif Basına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine 30 Ekim 1918'de oldukça ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi imzalandı. Akabinde iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası kendini feshetti ve fırkanın önde gelen isimleri yurtdışına çıktı. Böylece bir devir kapandı. Bir yandan devletin içinde bulunduğu iktisadî buhran hüküm sürerken diğer yandan da İtilaf Devletleri'nin işgalleri başladı. Hâl böyle iken yakın dönemde yaşanan bütün yenilgilerin, acı ve kötülüklerin müsebbibi olarak görülen İttihatçılar için adeta bir cadı avı başlatıldı. Bir devr-i sabıkın yaratıldığı bu dönemde, İttihatçılar adeta şeytanlaştırılırken İstanbul'da neşredilen gazete ve dergilerin bir kısmı da buna destek verdi. İstanbul'da yayınlanıp İttihat ve Terakki karşıtı olan gazeteler arasında Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin'in *Hadisat'ı*, Mevlanzade Rifat'ın önce *İnkılâb-ı Beşer'i* ve daha sonra *Serbesti'si*, Abdullah Cevdet'in *İctihad'ı*, Sait Molla'nın *Yeni İstanbul'u*, Soysalioğlu İsmail Suphi'nin *Söz'ü*, Refi Cevad'ın *Alemdar'ı* ve Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı *Sabah'ı* vardı.⁸ Bunlardan Süleyman Nazif, *Hadisat'* da kaleme aldığı yazılarda İttihat ve Terakki'yi; altı asırlık koca bir devleti üç beş senede dağıtan, "gafil", "ahmak", "dalalet içinde bulunan", "sersem", "hain topluluğu" olarak görmekte ve Osmanlı Devleti'nin perişan bir duruma düşmesine neden olan cürümlerin neredeyse tamamını bu fırkanın işlediğini ileri sürmekteydi.⁹ *Alemdar* gazetesi de sütunlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları için; "mikrop", "zehirli sülük", "utanmaz herifler", "yılanlar", "melun herifler", "habis İttihatçılar", "cebîn" (korkak), "haşarat", "katiller güruhu", "eşkıya" gibi hakaretamiz ifadeleri sıkça kullanılmaktaydı.¹⁰ Said Molla ise gazetesi *Türkçe İstanbul'da* İttihatçı düşmanlığını, "İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif her fırka ve ferde muhabbetle" bakmaya ve "eşkıya-yı şen'iyeye" diye nitelediği İttihatçıların "fevc fevc (bölük bölük) darağaçlarında asılmasını görmek ruhumu şad edecek" diyecek kadar ileri götürmüştü.¹¹

Mütareke Dönemi'nin başlangıcındaki İttihat ve Terakki muarızlığı bir müddet sonra Kuvayımillîye, Millî Mücadele ve doğal olarak Mustafa Kemal Paşa karşıtlığına dönüşecekti. Üstelik bu karşıtlığı meşrulaştırmak amacıyla Millî Mücadele taraftarlarına da İttihatçı yaftası yapıştırmak istenecekti. Örneğin *Alemdar* gazetesi 22 Nisan 1920 tarihli bir haberinde, İttihatçıların Anadolu'da "Kuvayımillîye" adı altında cinayetler işlediğini, bunların aslında "kuvva-yı gayrı millîye çeteleri" olduğunu iddia etmekte ve bu haber için "Kemalilerin Tenkili (tepelemesi, sindirilmesi)" başlığını kullanılmaktaydı.¹² *Alemdar* yine aynı tarihli bir başka haberinde "Hırstan, sefil ve hissî menâfi düşüncesinden gözleri kararmış olan Kemalî eşkıyası" diye yazarak Kuvayımillîye'yi sadece menfaatleri için çalışan haydutlar diye suçlamıştı.¹³ *Peyam-Sabah'tan* Refik Halid'e göre ise İttihatçılar, Rus

⁶ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 361.

⁷ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, 127.

⁸ Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 6.

⁹ Cihat Taşçı, *Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları (1 Nisan 1335-23 Haziran 1335/1919)*, *İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, 18.

¹⁰ Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 137.

¹¹ Fatih Mehmet Sancaktar, *Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, 67.

¹² "Anadolu'da Vaziyet – Kemâlilerin Tenkili", *Alemdar*, 22 Nisan 1920, 1.

¹³ "Mukadderatımız Tayin Ediyor-Mühim İstihbarat", *Alemdar*, 22 Nisan 1920, 1.

tehdidine karşı ülkeyi Almanların kucağına atmıştı ve şimdi ise Yunan tehdidine karşı Kuvayımillîye adı altında Bolşeviklerin kucağına atmaktaydı.¹⁴ Yani Refik Halid'e göre Kuvayımillîye eşittir İttihatçılıktı. Millî Mücadele'ye muhalif olan İstanbul gazetelerinden buna benzer birçok örnek bulmak mümkündür.

Anadolu'da neşredilen gazete ve dergilerin büyük çoğunluğu Millî Mücadele'yi desteklerken söz konusu mücadeleye muhalefet edip halkı Kuvayımillîye'ye, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra da onun ordularına karşı kıskırtan gazeteler de yok değildi. Söz konusu gazeteler daha çok İtilaf Devletleri'nin işgali altındaki bölgelerde neşredilmekte ve onların amaçlarına hizmet etmekteydi. Örneğin Fransa'nın Çukurova'yı işgalinden sonra Adana'da 5 Aralık 1918'de çıkarılmaya başlanan *Ferdâ* gazetesi, işgalcilerle iş birliği yapmış ve Kuvayımillîye, TBMM ve Millî Mücadele aleyhine çalışmıştı.¹⁵ Yine Adana'da neşredilen ve Fransız işgal kuvvetleriyle iş birliği yaparak Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazetelerden biri de Giritli Hüseyin İlhami tarafından çıkarılan *Adana Postası*'ydı. Üstelik Hüseyin İlhami, Fransızların hizmetinde çalıştığını gazetesinde açıkça yazmaktaydı.¹⁶

Yayın politikası nedeniyle "Gâvurcu" olarak da adlandırılan *İrşad*, 1920 yılı Ağustos ayı ortalarında Yunan işgali altındaki Balıkesir'de, Yunan komutanlığının kontrol ve himayesi altında yayımlandı. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Kuvâ-yı Millîye'ye en ağır hakaretleri eden, işgal kuvvetlerini dost göstermek için her çareye başvuran bu gazetenin imtiyaz sahibi Kadızade Hulusi, yazı işleri müdürü ve başyazarı da Ömer Fevzi'ydı. 1919 Eylülünde Trabzon'da *Selamet* adlı bir gazete çıkararak Erzurum ve Sivas Kongresi çalışmalarını kötüleyen Ömer Fevzi, Kuvayımillîye tarafından yakalanacağını anlayarak Balıkesir'e gelmiş ve burada *İrşad*'ı çıkarmıştı.¹⁷ Bunların dışında Yunan işgali altında Bandırma'da yayınlanan *Adalet* de işbirlikçilerin yayın organlarından.¹⁸ Yine 1919'da İzmir'de yayınlanan *Köylü ve Islahat*, Kastamonu'da *Zafer*, Mudurnu'da *Kürsi-i Millet* ve Bandırma'da *Adalet* Millî Mücadele'ye muhalefet etmekteydi.

Başlangıçta Kuvayımillîye'ye daha sonra ise Ankara Hükümetine muhalefet eden gazete ve dergilerin akıbeti Millî Mücadele'nin başarısıyla yakından ilgiliydi. Şöyle ki, Ankara Hükümetinin siyasî ve askerî başarılarına paralel olarak söz konusu gazete ve dergiler birer birer kapanmaya başladı. Bilhassa Türk ordusunun işgalci Yunan ordusuna karşı kazandığı Sakarya Zaferi, söz konusu gazete ve dergilerin bir kısmı için yayın hayatlarının sonu oldu. Örneğin Fransızlar Çukurova'yı boşalttığı anda onların destekçileri olan *Adana Postası* ve *Ferda* gazeteleri kendiliğinden kapandı. Böylece Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazete ve dergilerin çok azı Büyük Taaruz'un başladığı döneme kadar yayın hayatını sürdürebildi. Üstelik bunlardan sadece birkaçının koleksiyonları günümüze ulaştı. Bu çalışmada da koleksiyonları mevcut olan muhalif gazete ve dergilerden istifade edildi. Söz konusu gazete ve dergiler hakkında daha ayrıntılı bilgi verecek olursak:

Peyâm-Sabah:¹⁹ Neşredilmeye başlandığı günden itibaren Millî Mücadele'ye muhalefet edip bu mücadelenin önderlerini kimi zaman hakarete varan ifadelerde eleştiren *Peyam-Sabah*, bu özelliğiyle tarihe "*en keskin Millî Mücadele karşıtı gazete*" olarak geçti.²⁰ Gazeteye bu unvanın verilmesinde Ali Kemal'in yazıları büyük rol oynadı. Ali Kemal'in çıkardığı *Peyam* gazetesi ile Mihran Efendi'nin çıkardığı *Sabah* gazetesi 1 Ocak 1920 tarihinde birleşerek bir müddet *Peyam-Sabah* adıyla yayın hayatına devam etti. *Peyam-Sabah* gazetesinin ortak yayımlanma süreci 14 Eylül 1922'de sona erdi ve bu tarihten sonra *Sabah* gazetesi Mihran Efendi'nin imtiyazında yayın hayatına devam etti. Genel olarak Millî Mücadele'ye muhalif yazılarla ön planda olan ve toplamda 965 sayı neşredilen gazetenin başyazarı Ali Kemal'di.²¹ Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesinde Maarif Nâzırı (3 Mart 1919), ikincisinde ise Dahiliye Nâzırı (19 Mayıs 1919) olan Ali Kemal, aynı zamanda İngiliz mandası taraftarı olarak İngiliz Muhipleri Cemiyeti Merkez Kurulu üyesi oldu. Kuvayımillîye aleyhindeki yazıları sebebiyle talebeler

¹⁴ Refik Halid, "Anlamıyorum, Anlamayacağım", *Peyam-ı Sabah*, 2 Ağustos 1921, 2-3.

¹⁵ *Ferdâ* gazetesi ve Millî Mücadele Dönemi yayın politikasına dair ayrıntılı bilgi için bakınız: İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete 'Ferda'", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2009), 158-174.

¹⁶ Hüseyin Hilmi, "Kervan Geçer!", *Adana Postası*, 22 Mayıs 1921, 3.

¹⁷ İnuğur, *Basın Yayın Tarihi*, 362.

¹⁸ Varlık, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", 207.

¹⁹ Gazetenin ismi farklı araştırmacılar tarafından "Peyam-Sabah" veya "Peyam-ı Sabah" olarak iki farklı şekilde verilmektedir. Bununla birlikte Hadiye Yılmaz "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu Gazete "Peyam-Sabah mı" "Peyam-ı Sabah" mı?" başlıklı çalışmasında gazetenin isminin Peyam-Sabah olması gerektiğini gerekçeleri ile ortaya koymuştur. Bu nedenle biz de Payam-Sabah ismini tercih ettik. Yılmaz'ın makalesi için bakınız: Hadiye Yılmaz, "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu Gazete "Peyam-Sabah" mı "Peyam-ı Sabah" mı?", *Müteferrika*, 46, (Kış, 2014), 190.

²⁰ Hadiye Yılmaz, "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu", 190.

²¹ Zehra Nur Yüksel, *Refik Halid Karay'ın Peyâm-Sabah Gazetesindeki (11327-897/11534-1104) Yazıları Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 1.

tarafından istifaya zorlanıncaya kadar Darülfünundaki derslerine devam eden Ali Kemal, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından linç edilerek öldürüldü.²²

Peyam-Sabah gazetesinin yazarları arasında Ali Kemal'in dışında Abdullah Zühtü, Refik Halid (Karay), Halit Ziya (Uşaklıgil), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ali Rıza, Cenap Şahabettin, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Halide Edip (Adivar), Hasan Bedrettin ve Zeki Megâmiz gibi isimler vardı. Bununla birlikte başyazar Ali Kemal dışındaki isimler genellikle siyaset dışı konularda yazmaktaydı.²³ Yani İttihat ve Terakki'yi, Millî Mücadele'yi ve bu mücadeleyi yürütenleri hedef alan yazılar büyük ölçüde Ali Kemal'in kaleminden çıkmaktaydı. Bu nedenle düşman hesabına çalıştığı belirtilen diğer bazı gazetelerle birlikte *Peyam-Sabah*'ın da Anadolu'ya sokulması yasaklandı.²⁴

Aydede: Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümetine karşı muhalif yayın yapan gazetelerden bir diğeri de ilk sayısı 2 Ocak 1922'de çıkan *Aydede* idi. *Aydede*, on ayı bulmayan ömrü ve 90 sayısıyla Mütareke ve Millî Mücadele Dönemi'nin son günlerinde adından en çok söz ettiren mizah gazetesiydi. 8 Kasım 1922 tarihinde son sayısı yayınlanan *Aydede*'nin sahibi ve 78. sayıya kadar sorumlu müdürü Refik Halid (Karay) iken 78-90. sayılarda ise sorumlu müdür Kâzım İsmail Bey'di. Tabloid boyda, dört sayfa olarak neşredilen *Aydede*'nin zengin bir yazar-çizer kadrosu vardı. Başyazarın tamamını "Aydede" imzasıyla Refik Halid yazmış, ayrıca "Kirpi" ve Refik Halid imzasıyla pek çok yazı da kaleme almıştı.²⁵

"Ezeli ve müfrit bir muhalif olan Refik Halid'in *Aydede*'si, "İttihatçılık", "Bolşeviklik" gibi saplantılar nedeniyle Millî Mücadele'yi kavrayamamış, başından sonuna kadar muhalefetini sürdürmüştü. Ancak bunu, *Peyam-Sabah*, *Alemdar* ya da *Türkçe İstanbul*'un hakaretimiz dili ve üslubuyla değil, kendine özgü "mizahî" ya da bir tür "siyasî hiciv" diliyle yapmıştı. Bu farklı üslup, Refik Halid'i kurtarmayacak, 150'lilikler listesine alınacak ve on beş yıldan fazla bir süre yurt dışında yaşayacaktı. Ayrıca *Aydede*, tüm yazar ve çizerleriyle değil daha ziyade Refik Halid, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve karikatürist Ahmet Rıfkı'nın yazı ve çizgileriyle, Millî Mücadele'yi yürütenlere yönelik en ağır eleştirileri yapmış; derginin çok zengin olan diğer yazar ve çizerleri "suya sabuna dokunmayan" bir yol izlemişlerdi.²⁶

İslahat: Hasan Duman'ın İzmir basın tarihinin "insana en fazla acı ve utanç veren gazetesi" olarak tanımladığı *İslahat*,²⁷ 10 Kasım 1918'de neşredilmeye başlandı. Gazetenin sahibi ve başyazarı İzmirli Avukat Sabitzade Emin Süreyya, yazı işleri müdürü ise Mahmut Tahir'ül Mevlevi idi. Türk ordusunun İzmir'e girdiği günden bir gün öncesine, yani 8 Eylül 1922'ye kadar yayımlanan *İslahat*, toplam 1.187 sayı çıktı. Gazetenin sahibi ve başyazarı olan Emin Süreyya Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası İzmir Şubasının yönetim kurulu üyesi olduğu gibi gazete de adeta söz konusu fırkanın yayın organı gibi hareket etmekteydi.

İzmir'in işgaline kadar İttihat ve Terakki Fırkası düşmanlığı gazetenin başlıca yayın politikası olurken bu tarihten sonra Yunan çıkarlarını savunan ve işgal ordusuyla iş birliği güden bir anlayış benimsendi. Sabitzade Emin Süreyya, *İslahat*'taki yazılarında bir yandan Yunanistan'ın İzmir'i işgaline İttihat ve Terakki'nin yanlış politikalarını gerekçe gösterirken diğer yandan da işgal sürecinde Yunanlılar, Rumlar ve Türklerin bir arada yaşayabileceğini savunarak Yunanlılarla iş birliği içinde hareket etmişti.²⁸

2. Muhalif Cephe Değişen Bir Şey Yok: Büyük Taarruz'un Hazırlık Evresinde Muhalif Basının Tutumu

Türk Ordusu, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan Ordusuna karşı galibiyet elde edince dış politikada Ankara Hükümetinin lehine bir dizi gelişme yaşandı. Büyük Taarruz'a giden süreçte yaşanan en önemli olayların başında Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması gelmekteydi. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile Fransa, Ankara Hükümetini resmî olarak tanıdı. Türkiye'nin güney sınırlarının belirlenmesinde önemli bir yeri olan Ankara Antlaşması sonrası Fransızlar Antep ve Çukurova bölgelerini boşaltarak Suriye'ye çekildi ve bir miktar savaş malzemesini

²² Mustafa Uzun, "Ali Kemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, 405-406.

²³ Burak Kodal, *Peyam-ı Sabah (11306-11786 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, XIII.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110.9.1.11/29/45.

²⁵ Kocabaşoğlu, Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 141-142.

²⁶ Kocabaşoğlu, Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 143.

²⁷ Duman, *Osmanlı Türk Süreli Yayınları*, 395; Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler, Dergiler*, İzmir: APİKAM Yayınları, 2019, 160.

²⁸ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, 160-161.

Türk Ordusuna bıraktı.²⁹ Ayrıca Fransızların Adana'yı boşaltması üzerine burada onlarla iş birliği yaparak Millî Mücadele aleyhine neşriyatta bulunan *Adana Postası* ve *Ferda* gazeteleri de kendiliğinden kapandı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu büyük bir zafer kazanmış olmasına rağmen muhalif basının Ankara Hükümetine karşı tavrında önemli bir değişiklik olmadı. Bu doğrultuda müzmin muhalif Ali Kemal'in de TBMM Hükümetinin politikalarına ve Millî Mücadele'ye karşı tutumu aynıydı. 13 Ekim 1921 tarihli yazısında Ali Kemal, Ankara Hükümetinin savaşı önelediğini iddia ettiği politikalarını eleştirerek her zaman yaptığı gibi Millî Mücadele'yi yürütenleri İttihatçılıkla itham etmekte ve bunların İzmir'in işgalini savaşmak için fırsat olarak gördüğünü belirtmekteydi.³⁰

Ali Kemal'le birlikte *Payam-Sabah*'ta yazan Refik Halid de Sakarya Zaferi ve sonrasında yaşananlara atıfta bulunduğu 19 Ekim 1921 tarihli yazısında "... ben Ankara siyasetinin sağlamlığına kolay kolay iman edemeyeceğim... Öyle unvan tevcihi, madalya tevzi, zafer tesidi, mehterhane takımı teşkili, nalbant mektebi tesisi gibi işler salabete (dayanıklılığa), sağlamlığa misal olamaz! Kabil değil ben memleketin istikbal ve hayatını Ankara siyasetine bağlayıp rahatıma bakamam" demektedir.³¹ Refik Halid bu yazısında TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilen mareşal rütbesi ve gazi unvanını da küçümsemekteydi. Bu minvaldeki bir başka yazısında ise "... marifet iyi bir harp yapmaktan ziyade iyi bir sulh yapmaktır. Binaenaleyh Kuvayımillîye rüesası arzu olunur ki sulhu yapsınlar. Buna muvaffak olsunlar..." "... ne harp gazileri gördük, nice harpler kazandık fakat sulhu kazanamadık" diye yazmaktaydı.³²

Refik Halid, 2 Ocak 1922'de çıkarmaya başladığı mizah gazetesi *Aydede*'de de "Kirpi" ve "Aydede" rumuzlu yazılarıyla eleştirilerinin dozunu hiç azaltmadan sürdürdü. Daha derginin ilk sayısında yayınladığı "Meslek Bahsi" başlıklı yazısında "Millicilik" olarak nitelediği Millî Mücadele taraftarlığına karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymaktaydı:

-İttihatçılığı mı seversin İtilafçılığı mı, deseler o akıllı deve gibi:

-Allah üçünün de hakkından gelsin! diyeceğim. Malum üçüncüsü de Millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen seferlerle yeknesak yaşamak da sanki hoş bir şey mi? İttihatçılık yokuş, İtilafçılık iniş ise Millicilik de çöl, düzlük, ovardır. İşte bu hikmete mebnidir ki Aydede akıllı veya akıllanmış deve gibi bu üç yola da hevesiz, bu üç gidişten ve yürüyüşten de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebî, mizahî yani nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek ne onu, ne bunu, ne ötekini benimsemeyecek, her yolun kabahatini yüzüne vuracak, hülasa hiçbir şahsın, hiçbir deveci ile hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak... Binaenaleyh ona:

-İttihatçılık mı seversin, yoksa İtilafçılık mı diyecek olurlarsa, yokuştan, iniştan ve sonu gelmez çölden bahsedilmiş gibi vereceği cevap şu olacaktır:

-Üçünün de hakkından Allah gelsin! Üçünü de Allah ıslah etsin!"³³

Görüldüğü üzere Refik Halid, hem itttihatçılığı, hem itilafçılığı, hem de "Millici" olarak isimlendirdiği Millî Mücadele'nin yönetici kadrosunu eleştirmekteydi. Çünkü, Refik Halid'e göre, Milliciler İttihatçıların devamı niteliğindedir.

Sakarya Savaşı sonrası Ankara Hükümeti, millî menfaatlere aykırı düşecek bir barış antlaşmasının gerçekleştirilmemesi için diplomatik faaliyetlerine son vermemişti. Bu doğrultuda bir yandan orduyu taarruza hazırlarken diğer yandan İtilaf Devletleri'nin tutumlarını öğrenmek için öncelikle Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'i Avrupa'ya gönderdi. Yusuf Kemal Bey, maiyetindeki heyetle 7 Mart 1922 tarihinde Marsilya'ya ulaştı. Heyet daha sonra Paris'e giderek 13 Mart'ta General Gourand ve 14 Mart'ta da Fransa Başbakanı Raymond Poincare ile görüştü. Ardından Londra'ya giderek Lord Curzon ile bir mülakat gerçekleştirdi. Bu sırada 22 Mart'ta Yusuf Kemal Bey'in Paris'e döndüğü gün kentte toplantı halinde olan İtilaf Devletleri'nin Dışişleri Bakanları, Yunanistan ve TBMM Hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu. Bununla birlikte Paris Konferansı,

²⁹ Ankara Antlaşması için bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994,120-136.

³⁰ Ali Kemal, "Hakiki Mesul Biziz", *Peyam-Sabah*, 13 Teşrinievvel/Ekim 1337/1921, 1.

³¹ Aydede, "Acaba Sağlam Mı", *Peyam-Sabah*, 19 Teşrinievvel/ 1337/1921, 2.

³² Aydede, "Sulh Gazisi", *Peyam-Sabah*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1337/1921, 2.

³³ Aydede, "Meslek Bahsi", *Aydede*, 2 Kanunusani/Ocak 1338-1922, 1.

müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarını gidermeye dönük bir girişim olmaktan öteye geçemedi ve mütareke teklifi de Yunanistan'ın kabul etmesine rağmen sonuçsuz kaldı.³⁴

TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri nezdinde diplomatik temaslarda bulunurken *Peyam-Sabah*'tan Ali Kemal bilindik eleştirilerini sürdürmekteydi. 20 Şubat tarihli "Uyutmak, Avutmak" başlıklı yazısında Ali Kemal, Ankara'nın Moskova'ya güvenerek Avrupa'ya sırtını döndüğünü, oysaki mevcut durum karşısında Türklerin tek çaresinin İtilaf Devletleri'yle iyi ilişkiler kurmak olduğunu belirtmekteydi.³⁵ Bundan sonraki yazılarında da İttihatçılar ve onların devamı olarak gördüğü Ankara Hükümetini ve destekçilerini iş bilmezlikle, zorbalıkla, kendi ikbal kaygıları ve şahsî hırsları yüzünden ülkeyi ateşe atmakla itham etmekteydi. Ali Kemal'in eleştirilerinden Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler de nasibini almaktaydı.³⁶ Yusuf Kemal Bey'in İtilaf Devletleri nezdindeki temalarına da değinen Ali Kemal, İtilaf Devletleri'nin Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracağını iddia etmekteydi.³⁷ Ona göre, İzzet Paşa ve Yusuf Kemal'in Paris seyahatlerinden sonra Sevr Antlaşması'nın bazı noktalarında değişiklik yapılacağı anlaşılmıştı. Lakin Türk Devleti'ni İttihatçıların temsil etmesi durumunda hiçbir yol kat edilemezdi. Oysaki en başından beri devleti Bâbüâli temsil etmiş olsaydı bugünlere gelinmezdi.³⁸ Ali Kemal, bundan sonraki yazılarında da Ankara Hükümetini eleştirmeye devam etti. Takıntı derecesinde İttihat ve Terakki karşıtı olan Ali Kemal, Nisan-Mayıs 1922'deki yazılarında da sözü bir şekilde İttihatçıların "melanetlerine" oradan da Ankara Hükümetinin yanlış bulduğu politikalarına getirmekteydi.³⁹

Refik Halid ise *Aydede*'deki "*Tehlikesiz Üç Cephe*" başlıklı yazıda Anadolu'daki "Millicilerin" bir kısmının savaşmak yerine türlü bahanelerle, halihazırda yoksul ve bitkin olan Anadolu halkının parasını yemekte oldukları ithamında bulunmaktaydı.⁴⁰ Bununla birlikte *Aydede*'nin bütün yazar ve çizerleri "Millicilere" karşı değildi. Söz konusu gazeteden sadece Refik Halid ve Rıfki, Millî Mücadele'ye karşı kalemlerini kullanmıştı. Hatta *Aydede*'nin yazarlarından Yusuf Ziya (Ortaç) gibi kimi yazarlar, *Güteryüz* gibi Millî Mücadele yanlısı yayınlarda da yazmaktaydı.⁴¹

Ankara Hükümetinin Yusuf Kemal Bey aracılığıyla yürüttüğü barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca İtilaf Devletleri nezdinde son bir defa diplomatik bir girişime karar verilerek Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey Avrupa'ya gönderildi. Fethi Bey, Antalya Limanı'ndan hareket ederek İtalya'ya gitti ve İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer ile görüştü. Ardından 18 Temmuz'da Fransa'nın Marsilya Limanı'na ulaşan Ali Fethi Bey, 23 Temmuz günü Başbakan Poincare ve Franklin Bouillon ile görüşerek, "*TBMM Hükümeti'nin askerî bir zafer kazanabileceğini, ancak kan dökmekten çekindikleri için diplomatik bir çözüm aradıklarını*" belirtti. Ardından 3 Ağustos'ta Londra'ya gitti. Ancak, Başbakan Lloyd George veya Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşemedi. 11 Ağustos'ta Dışişleri Müsteşarı Lord Long ile görüşen Fethi Bey, Boğazların askerden arındırılması, azınlıkların korunması için yeni bir projenin hazırlanması ve Edirne'deki Türk-Yunan sınırının Edirne'den Meriç Nehri'ne çekilmesi gibi konularda ortak bir anlaşma yolu aradı ancak bir sonuç alamayarak temalarına son verdi.⁴²

Fethi Bey'in İtilaf Devletleri nezdindeki diplomatik temalarına *Peyam-Sabah*'ta geniş yer verildi. Ali Kemal, 10 Ağustos 1922 tarihli yazısında Ankara'dakilerin Yunanlıları denize dökmeyi vadederek Türk milletine türlü sıkıntılar yaşattıktan sonra şimdi ise "... bütün ümid-i necatlarını (kurtuluş ümitlerini) Londra'da ve sairede

³⁴ Resul Babaoğlu, "Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyar) Londra Misyonu Örneğinde Millî Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu", *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu, 11-12 Eylül 2019*, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan-Hasan Dinçer, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021, 351.

³⁵ Ali Kemal, "Uyutmak, Avutmak", *Peyam-Sabah*, 20 Şubat 1922, s.1.

³⁶ Ali Kemal'in söz konusu eleştirileri için bakınız: Ali Kemal, "Yine Harp Afeti Mi?", *Peyam-Sabah*, 10 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Ektiğimizi Biçeceğiz", *Peyam-Sabah*, 11 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Çuval Çuval Söz", *Peyam-Sabah*, 14 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Fikrimizin Eri Olmalıyız", *Peyam-Sabah*, 15 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Muhitimizin Son Vaziyeti", *Peyam-Sabah*, 16 Mart 1922/1338, 1.

³⁷ Ali Kemal, "Vaziyet Tavazzuh Etti", *Peyam-Sabah*, 26 Mart 1922/1338, 1.

³⁸ Ali Kemal, "İki Müşkül Nokta", *Peyam-Sabah*, 27 Mart 1922/1338, 1.

³⁹ Söz konusu yazılar için bakınız: Ali Kemal, "Siyasette Kin", *Peyam-Sabah*, 1 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Vaziyet Nedir?", *Peyam-Sabah*, 4 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Aynı İğfal Aynı Tezvir", *Peyam-Sabah*, 10 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Ne Cevab Verdiler", *Peyam-Sabah*, 14 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Ankara ve Sulh", *Peyam-Sabah*, 23 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Bâbüâlinin Cevabı", *Peyam-Sabah*, 1 Mayıs 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Zorbalar ve İttihad", *Peyam-Sabah*, 12 Mayıs 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Ne Hak, Ne Hakikat, Ne Siyaset Var!", *Peyam-Sabah*, 16 Mayıs 1922/1338, 1.

⁴⁰ *Aydede*, "Tehlikesiz Üç Cephe", *Aydede*, 17 Nisan 1338/1922, 1.

⁴¹ Özgün Nil Dümen, *Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: Aydede ve Güteryüz (1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019, 52.

⁴² Resul Babaoğlu, "Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in...", 352-360.

alttan alta siyasî müzakerelerde” aradığını ileri sürmekteydi.⁴³ Ali Kemal, iki gün sonraki yazısında da mevcut durumdan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını suçlamakta ve onların kıyımları nedeniyle daha önceden düşman yalnızca Yunanistan iken düvel-i muazzamadan bazılarının da Osmanlı Devleti’ne hasım olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre eğer Baâbîâli hükümetlerine uyulmuş olsa durum şimdikinden bin kat daha iyi olurdu. “Harb, harb diye düşmanın ekmeğine yağ sürdükten” sonra, Fethi Bey’i Londra’ya göndererek alttan alta başka çareler aramak “ba’de harabi’l-Basra”ydı. Yani ülke harap olduktan sonra bir işe yaramazdı.⁴⁴ Ali Kemal’in bu yazısının yayınlandığı gün gazetesi de İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon’un Fethi Bey’i kabul etmediğini yazmaktaydı.⁴⁵ Gazetenin bundan sonraki sayılarında da Fethi Bey’in Avrupa’daki diplomatik temaslarının başarısızlıkla sonuçlandığını belirtilip bunun sonuçları üzerine değerlendirmeler içeren haberler yayınlanmaya devam etti.⁴⁶ İzmir’deki Yunan işbirlikçisi *Islahat* da TBMM’nin diplomatik temaslarına ve bunların başarısız olduğuna değinmekteydi.⁴⁷

TBMM Hükümetinin girişmiş olduğu bu son diplomatik temaslardan da bir sonuç alınamayınca mütareke ve barış antlaşması imzalanmasının yolları kapandı ve tekrar silahlı mücadelenin yolu açıldı. Aslında Sakarya Savaşı’ndan sonra Ankara Hükümeti bir yandan diplomatik temaslarını sürdürürken diğer yandan da ordunun eksiklerini gidermeye çalışmaktaydı. Bu noktada Türk ordusu, Yunan ordusu ile mukayese edildiğinde ciddi bir para, asker ve silah eksikliği vardı. Ülkede silah ve cephane imâl edilemediği için harp araç-gereçleri dışarıdan temin ediliyordu. Ancak, dışarıdan askerî ekipman temin edebilmek savaşın başından beri çok zordu. Zira silah satın alınabilecek ülkelerin çoğu Yunan ordusunu destekliyordu. Ayrıca Almanya, İtilaf Devletleri tarafından denetlendiği için buradan da silah temin etmek zordu. Rusya ise, ancak kendi ordusunun ihtiyaçlarını temin edebilecek kapasiteye sahipti.⁴⁸ Bu doğrultuda Türk ordusunun silah gücünü arttırmak için öncelikle Anadolu’nun imkânları zorlandı. İstanbul’daki depolardan silah ve cephane kaçırıldı. Ayrıca İtalya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinden silah satın alındı ve Rusya ile Türkistan’dan yardım sağlanmaya çalışıldı. Taarruz hazırlığı sırasında orduda eğitime büyük önem verildi. Tatbikatlar yapılarak ordu savaşa hazırlandı. Subay ve erlerin yetiştirilmesi için ordu ve kolordu merkezlerinde çeşitli kurslar düzenlendi.⁴⁹ Bütün bu hazırlıklar gizlilik içerisinde yapılırken Mustafa Kemal Paşa, düzenli olarak cephe hattına yaptığı gezilerle ordunun genel durumunu ve harekât hazırlığını yerinde inceledi.⁵⁰

Haziran 1922 tarihi itibarıyla bir taarruz için hazırlığını büyük ölçüde tamamlamış olan Ankara Hükümeti, askerî disiplini sağlama almak için Batı Cephesi komuta kademesinde önemli değişiklikler yaptı. I. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa görevden alınarak yerine Mirliya Nurettin Paşa getirildi. Başkumandanlık süresi 20 Temmuz’da olağanüstü yetkileri kaldırılmak şartıyla uzatıldı. Uzun süredir devam eden askerî malzeme sevkiyatı sonucunda Türk ordusunun asker gücü Yunan ordusununkiyle hemen hemen eşitlendi. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası hem itibarı sarsılan hem de morali bozulan Yunan ordusunun durumu ise hiç iyi değildi. Dış desteği azalan Yunan ordusunun Büyük Taarruz öncesi İstanbul’u işgal etmek gibi çılgınca bir girişimde bulunması ve İzmir ile çevresinde muhtariyet ilan etmesi gibi girişimleri uluslararası kamuoyunda itibarını daha da azalttı.⁵¹

Türk ordusu bir taarruz için hazırlıklarını sürdürürken *Peyam-Sabah* gazetesi de Temmuz 1922’den itibaren Yunanlıların yeni bir taarruz hazırlığında olabileceğine dair haberler yayınlamaya başladı.⁵² 2 Temmuz tarihli haberde Yunan Meclisinin, Anadolu’da bir taarruz konusunda henüz bir karara varamadığı belirtilirken⁵³ 4

⁴³ Ali Kemal, “Nereye Gidiyoruz?”, *Peyam-Sabah*, 10 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁴ Ali Kemal, “Aynı Hata, Aynı İnad?”, *Peyam-Sabah*, 12 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁵ “Curzon Fethi Bey’i Kabul Etmedi?”, *Peyam-Sabah*, 12 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁶ Söz konusu yazılara örnek olarak bakınız: “Fethi Bey’in Londra’da Muvaffakiyetsizliği”, *Peyam-Sabah*, 13 Ağustos 1922/1338, 1; “Fethi Bey Paris’e Avdet Etti”, *Peyam-Sabah*, 14 Ağustos 1922/1338, 1; Fethi Bey’in Londra’ya Azimetini”, *Peyam-Sabah*, 15 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁷ Söz konusu yazılara örnek olarak bakınız: *Islahat*, 26 Temmuz 1338/1922, 1; *Islahat*, 11 Ağustos 1338/1922, 1.

⁴⁸ Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, Ankara: TTK Basımevi, 1998, 225.

⁴⁹ Fahri Belen, “Büyük Taarruz”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 28, (Ağustos 1986), 55.

⁵⁰ Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevralarında Süvari Kolordusu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 20/58 (Mart, 2004), 203.

⁵¹ Zeki Arıkan, “Büyük Taarruz Öncesi Türkiye’nin Durumu”, *X. Millî Egemenlik Sempozyumu*, “Büyük Taarruz ve Sonuçları”, Afyon: 7 Mayıs 1996, 37.

⁵² Hadiye Yılmaz, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014, 227.

⁵³ “Taarruz mu? Kısmen Ricat Mı?”, *Peyam-Sabah*, 2 Temmuz 1922/1338, 1; Benzeri bir haber için bakınız: “Atina’da Müzakerat Henüz Neticelenmedi”, *Peyam-Sabah*, 3 Temmuz 1922/1338, 1.

Temmuz'da Yunanlıların üç güne kadar harbe ya da sulhe karar vereceği iddia edilmekteydi.⁵⁴ Ayrıca 17 Ağustos tarihli bir haberinde Atina gazetelerine atfen Yunan Hükümetinin bir taarruz hazırlığında olduğunu, yeni askerlerin silah altına alınıyor olmasının da buna işaret ettiğini belirtmekteydi.⁵⁵ Bu haberin yayımlandığı gün, Mustafa Kemal Paşa ise gizli bir şekilde Konya'ya hareket etti. 24 Ağustos'ta Başkumandan ile Batı Cephesi Karargâhı Şuhut'a geldi ve ertesi gün Kocatepe'ye ulaştı. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Nurettin Paşa, 26 Ağustos 1922 tarihinde Kocatepe'deki mevzilerinde taarruz için hazır bulunmaktaydı.⁵⁶

3. Dengeler Değişirken: Büyük Taarruz ve Muhafif Basın

26 Ağustos 1922'de saat 05.00'da başlayan top ateşiyle Büyük Taarruz da başlamış oldu. Türk ordusunun taarruza başladığını bilmeyen Ali Kemal, aynı gün "*Düşmandan Düşmana*" başlıklı yazısında Millî Mücadele'yi "*faydasız bir cidal*" olarak nitelemekteydi.⁵⁷ Yine aynı tarihte İzmir'de neşredilen *İslahat* gazetesinde ise Şark'ta sulhun nasıl sağlanabileceğine dair yazılar yayınlamaktaydı.⁵⁸ *İslahat*'ın 27 Ağustos'ta yayımlanan başka bir haberinde ise Yunanistan ve Türkiye arasında kalıcı bir barışın nasıl sağlanabileceği sorgulanmaktaydı.⁵⁹

İzmir gazeteleri gibi İstanbul basını da Büyük Taarruz'un başlangıcından haberdar olamamıştı. Bunun sebebi taarruz öncesinde Ankara Hükümetinin kontrolü altındaki bölgelerle işgal altındaki yerler ve yabancı ülkelerle iletişimin tamamen kesilmesi idi. Ankara Hükümeti, haberleşme yasağını 25 Ağustos'ta bütün memurlara duyurmuş ve Anadolu'ya giriş çıkışı yasaklamıştı. Ayrıca Anadolu'dan harice hiçbir haber verilmeyecekti. Bu doğrultuda İstanbul-Anadolu arasındaki telgraf haberleşmesine son verildiği gibi Anadolu'da bulunan gazetelerin özel muhabirlerinin telefonları da kesilmişti. Haberleşme yasağı ancak Yunan ordusu kesin olarak yok edildikten sonra 2 Eylül'de kaldırıldı.⁶⁰

Türk ordusu, Yunan cephesini yarıp hızla ilerlerken Ali Kemal cephesinde henüz değişen bir şey yoktu. Nitekim Ali Kemal, 28 Ağustos tarihli "*Siyasette Mantık*" başlıklı yazısında Ankara Hükümetini, mantıksızca aldığı kararların önünü sonunu düşünmemekle itham etmekteydi. Ali Kemal'e göre Ankara Hükümeti, kurulduğu tarihten itibaren İzmir ve Edirne için Yunanlılarla savaşmayı tek seçenek olarak görmüştü. İtilaf Devletleri'nin vasıtasıyla da olsa bu sorun barış yoluyla çözülebilirdi. Ayrıca o, Ankara Hükümetinin samimiyetsizliğini, bütün Anadolu'ya hükmetmesine rağmen, "*mukavemet, müdafaa, kuvvet*" adına hiçbir netice elde edememesine bağlamaktaydı. Yazısının ilerleyen bölümlerinde Ali Kemal eleştirilerini daha da sertleştirmekteydi:

"Şimdiye kadar içeride ve dışarıda hiçbir başarı sağlayamadıkları gibi İzmir'den denize dökmeyi taahhüt ettikleri düşmanı adeta elleriyle, delaletleriyle Eskişehir'e yani Anadolu'nun göbeğine kadar getirdiler, yerleştirdiler, bir seneden ziyadedir öylece bıraktılar, bir zamandır da bir masaldır tutturdular, sulh müzakerelerine girişmek için adeta can atıyorlar... Ankara iptidadan içtihat-ı ceng-i civanesinde samimi olsaydı şimdi böyle mi hareket ederdi?"⁶¹

Ali Kemal'in yukarıdaki yazısının yayımlandığı gün *Peyam-Sabah*'ta, Yunan kaynaklarına dayanarak verdiği "*Harekât-ı Askeriye Hakkında Menabî Haberleri*" başlıklı yazısında Atina'ya davet edilen Hacı Anesti'nin cephedeki askerî durum hakkında izahatta bulunmak üzere Atina'ya gittiğinden bahsedilmekteydi. Ayrıca Yunan Başkomutanlığından -gerçeğe aykırı olarak- verilen bilgiye göre Menderes üzerinde Yunan ordusunun karşı taarruza geçtiği ve Türklerin bütün bir hat boyunca geri püskürtüldüğü iddia edilmekteydi.⁶² Yine aynı gün *İslahat* gazetesi de İstanbul Hükümetinin Venedik Konferansı için hazırlık yaptığını belirtmekte⁶³ ve Türk-Yunan barışının nasıl sağlanabileceğine dair yazılara yer vererek⁶⁴ Eylül'de, Venedik'te bir sulh konferansının toplanacağı belirtmekteydi.⁶⁵ *İslahat*, İzmir Rum basınının temsilcilerinden *Amaltia*'nın "*İsrar Edelim*" başlıklı yazısından alıntı yaparak Ankara Hükümetinin Batı Anadolu'nun tahliye edilmesi hususunda ısrarcı olduğunu iddia etmekteydi. Haberin devamında ise "*iki yüz bin Yunan süngüsü parlıyor*" denildikten sonra Yunan

⁵⁴ "Atina'da Harb veya Sulh Kararı", *Peyam-Sabah*, 2 Temmuz 1922/1338, 1

⁵⁵ "Yunanlılar Taarruz Edecekler mi?", *Peyam-Sabah*, 17 Ağustos 1922/1338, 1.

⁵⁶ Sarısamam-Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", 274-275.

⁵⁷ Ali Kemal, "Düşmandan Düşmana", *Peyam-ı Sabah*, 26 Ağustos 1338/1922, 1.

⁵⁸ "Şark Sulhu Etrafında", *İslahat*, 26 Ağustos 1338/1922, 1; "Şark Sulhu ve İngiliz Fransız İhtilafı", *İslahat*, 26 Ağustos 1338/1922, 2.

⁵⁹ "Şark Sulhu ve İngiliz Fransız İhtilafı", *İslahat*, 26 Ağustos 1338/1922, 2.

⁶⁰ Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 38.

⁶¹ Ali Kemal, "Siyasette Mantık", *Peyam-Sabah*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶² "Harekât-ı Askeriye Hakkında Menabî Haberleri", *Peyam-Sabah*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶³ "Venedik Sulh Konferansı", *İslahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁴ Söz konusu yazılar için bakınız: *İslahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁵ "Venedik Konferansı Eylül'de", *İslahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

ordusunun nihaî amacını yerine getirmeden Anadolu'dan çekilmeyeceği ileri sürülmekteydi.⁶⁶ Oysaki taarruzun ikinci günü Yunan ordusu ciddi bir yenilgi almış ve Afyon işgalden kurtarılmıştı.

Peyam-Sabah, 30 Ağustos tarihinde cepheden birtakım muğlak haberler verirken⁶⁷ Ali Kemal aynı tarihte neşredilen "*En Kestirme ve En Doğru Yol*" başlıklı yazısında, "*Rivayetler muhtelif, mevaridler ve muhabereler münkati olsa da hadisatın tarz-ı cereyanı gösteriyor ki Anadolu'da harp ve ateş yeniden tutuştu. Kuvayımilliyeye ciddi bir taarruza başladı...*" diye yazmakta ve Türk ordusunun başarılarına dair haberlere ihtiyatla yaklaşmaktaydı.⁶⁸

30 Ağustos 1922'de, daha sonradan "Başkomutan Meydan Muharebesi" adı verilen ve Yunanlıların "*Ali Veran Savaşı*" olarak adlandırdıkları⁶⁹ savaşta Yunan ordusu asıl kuvvetleriyle imha edilmişti. Bunun ardından Türk birliklerine, yok edilen bu ordunun sayıları binleri bulan kaçakları ile Uşak'a doğru çekilen dağıntık birliklerinin toparlanarak herhangi bir hatta tutunmasına engel olmak ve Yunanlıların Eskişehir Grubu'nu da yakalayarak mağlup edebilmek için şiddetle İzmir'e yürüme emri verildi.⁷⁰

Türk ordusunun 30 Ağustos'taki büyük zaferi, Ali Kemal'in yazılarında da belirgin bir şekilde hissedilmeye başlandı. Nitekim Ali Kemal, Başkomutan Meydan Muharebesinden bir gün sonra kaleme aldığı "*İçtihadımız*" başlıklı yazısında İzmir ve Edirne'yi işgal eden Yunanistan'ın mütareke sonrasında bir araç olarak kullanıldığını ve bu süreçte barışın siyaset yoluyla sağlanabileceğini savunanlar olduğu gibi, Ankara'da meclisi toplayanların en başından beri savaş yoluyla Anadolu'nun kurtulabileceğine inandığını belirtmekteydi. Bu anlayışa saygı duyulması gerektiğini ifade eden Ali Kemal, savaş yolunu tercih edenlere muhalif olanlara da saygı gösterilmesini beklemekteydi.⁷¹ Yani Ali Kemal, daha önce en ağır şekilde eleştirdiği ve hatta türlü gerekçelerle suçlayıp hakaret ettiği "Millicilerden" kendisi ve kendisi gibi düşünenlerin fikirlerine saygı gösterilmesini istemekteydi.⁷² Anlaşılan Ali Kemal'in yazılarındaki üslup değişikliği *Aydede*'nin de dikkatini çekmişti. Zira gazetenin 31 Ağustos 1922 tarihli sayısındaki bir karikatürde "*Zafer Temin Edilince (Peyam) Sahibinin Alacağı Tavır*" başlıklı bir karikatürde Ali Kemal, Büyük Taarruz zaferle sonuçlandığında Mustafa Kemal'in önünde diz çöküp hayatı için yalvarır şekilde karikatürize edilmişti.⁷³ Bu durum *Aydede*'nin Büyük Taarruz itibarıyla mevcut tutumunu değiştirerek muhalif basına muhalefet etmeye başladığının da açık bir göstergesiydi.

Peyam-Sabah, ilk defa 31 Ağustos'ta "Büyük Taarruz" ifadesini kullanıp⁷⁴ savaşın gidişatına, Avrupa kamuoyunun Büyük Taarruz'a bakış açısına ve Yunan ordusunun durumuna dair haberler ve resmî tebligatlar yayımlarken⁷⁵ Ali Kemal, Büyük Millet Meclisine ve Millî Mücadele'ye dair yazılarında daha belirgin bir üslup değişikliğine gitmekteydi. Nitekim, 1 Eylül tarihli "Taarruz Münasebetiyle" başlıklı yazısında, Türk ordusunun başarıları karşısında şimdiye kadar ki siyasetini izah etmek ihtiyacı hissetmiş, milletin ve ülkenin menfaatleri adına sulh istemesinin yanlış anlaşıldığını belirtmişti. Yine aynı yazısında "... *Şayet umduğumuz ve dilediğimiz gibi ordularımız o düşman-ı merdudun bu mübarek ve muazzaz Türk topraklarından kovmaya muvaffak olur Afyonkarahisar'ının istirdadı ile başlayan silsile-i zafer Eskişehir, Kütahya, Uşak vs. tebşir ile tevali ve tahakkuk eylerse elbette öyle bir konferansta vaziyetimiz evvelce olduğu gibi zayıf olmaz*" demekteydi.⁷⁶ Bu yazıda dikkat çekici olan daha önce başıbozuklukla, haydutlukla itham ettiği TBMM ordularından "ordularımız" diye bahsetmesiydi. Ali Kemal bir sonraki gün yayınlanan yazısında ise Millî Mücadele yanlılarının ve dolayısıyla Ankara Hükümetinin ülkenin kurtuluşu için tuttuğu yolun doğru olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştı.⁷⁷ Ayrıca

⁶⁶ "Rumca Matbuat-ı Mahalliye", *Islahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁷ Söz konusu haberler için bakınız: "Taarruz Devam Ediyor", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1; "Mutaarrız Kuvvetlerin Miktarı", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1; Anadolu'da Hâl-i Harb", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁸ Ali Kemal, "En Kestirme ve En Doğru Yol", *Peyam-ı Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, 466.

⁷⁰ *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz, (1-31 Ağustos 1922)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, 282-283.

⁷¹ Ali Kemal, "İçtihadımız", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1.

⁷² Ali Kemal, "İçtihadımız", 1.

⁷³ Rıfkı, "Zafer Temin Edilince (Peyam) Sahibinin Alacağı Tavır", *Aydede*, 31 Ağustos 1338/1922, 1.

⁷⁴ "Büyük Taarruzun Hariçte Tesirâtı", *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1.

⁷⁵ Söz konusu yazılar için bakınız: "Büyük Taarruzun Hariçte Tesirâtı", *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1; "Bulgar Matbuatı ve Anadolu Taarruzu", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1; "Yunan Kıtaatının Anadolu'ya Sevkî", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1; "Taarruz Hakkında Son Haberler", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1; "Millî Taarruz ve İngiliz Matbuatı", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1; "İzmir'de Bir Şura-yı Harp Toplandı", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1; "Mukabil Yunan Taarruzu Teyid Etmedi", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338/1922, 1.

⁷⁶ Ali Kemal, "Taarruz Münasebetiyle", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1.

⁷⁷ Ali Kemal, "Vaziyetimiz", *Peyam-ı Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1.

gazetesi *Peyam-Sabah*'ta yayımlanan haberler de en başından beri Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerden çok da farklı değildi.⁷⁸

Türk birlikleri, 1 Eylül 1922'de Eskişehir ve Uşak'ı geri alarak ilerlemeye devam etmekteydi. Buna karşın *Islahat* gazetesi bir gün sonraki "*Harb Devam Ediyor*" başlıklı haberinde Türklerin Anadolu'da ordularını bir araya toplayarak güçlendirdiklerini ve takviye kuvvetlerinin Yunan Hükümetini endişeye düşürmediğini belirtmekteydi. Yine aynı haberde Yunan ordusunun, Yunan Hükümetinin davasını Kuvayımilliyeye kabul ettirinceye kadar harbe devam etme amacında olduğunu ifade edilmekteydi.⁷⁹ *Islahat* gazetesinin belirttiğine göre Yunan Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın bir devlet tarafından teçhiz edildiğini ve bu nedenle savaşın eşit şartlarda gerçekleşmediğini ileri sürerek müttefiklerinden İstanbul'a karşı serbest harekette bulunmayı talep edecekti.⁸⁰

3 Eylül'de *Peyam-Sabah*, Türk ordusunun 31 Ağustos tarihli resmî tebliğini yayınlayıp Kütahya, Gediz ve Banaz'ın geri alındığını duyurmaktaydı.⁸¹ Gazete bundan sonra da Türk ordusunun ve TBMM'nin resmî bildirimlerini yayınlamaya devam edecek ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına hitaben yayınladığı ve "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*" tarihî emrini de içeren tamimi neşredecekti.⁸²

Türk ordusunun nihai zaferinin yaklaşmakta olduğu günlerde Ali Kemal ise kazanılan zaferden duyduğu mutluluğu ifade etmekte ve fakat asıl zaferin yine diplomasi yoluyla sağlanabileceğini belirtmekteydi. Ayrıca Yunan ordusunun çekilirken Türk, köy, kasaba ve şehirlerinde gerçekleştirdiği mezalime de değinip bu acıların telafisinin mümkün olmadığını ifade etmekteydi.⁸³ Her ne kadar Ali Kemal, daha önceki yazılarında da Millî Mücadele'ye ve Ankara Hükümetinin politikalarına neden muhalefet ettiğini açıklamaya çalışsa da başlangıcından itibaren Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler Ali Kemal'e yönelik eleştirilene sürdürmekteydi. Örneğin *Hakimiyet-i Milliye*, "*Ali Kemal ve onun mülhem olduğu (İlham aldığı), istinad ettiği (dayandığı) menbaalar (kaynaklar) Sevr Muahedenamesini imzalayarak, bizi daima irade-i milliyenin hilafına hareket etmeye, ecânibde istinadgâh (yabancılar da dayanak) aramağa, ecânibin taht-ı himayesinde (himayesi altında) saadet dilenmeğe çağırıyorlardı...*"⁸⁴ diyerek Ali Kemal'e eski yazılarını hatırlatmaktaydı. Ali Kemal ise 6 Eylül tarihinde "*Cevabımız*" başlıklı yazısında kendisine yöneltilen eleştirilere şu şekilde cevap vermektedir:

"... Biz hiçbir zaman karaya kara beyaza beyaz demekten çekinmedik, içtihaden bize samimi muhalif olanların da haklarını teslim eyeriz. Tâ İzmir'den Eskişehir'e kadar ilerlemesine sebebiyet verildikten sonra Yunan'ın o muazzez Türk yurtlarına böyle aylarca hatta senelerce bırakılmasına kızıyor, hatta kan ağlıyorduk. Bu hak yerini bulmaya başladı... Ama bu sefer o içtihadımızda yanılıyormuşuz, dünyanın inkılabına yakından agah olmadığımız için devletlerin garp ve şarkta vaziyet-i siyasiye vesairelerindeki tahvili göremez imişiz..."⁸⁵

Peyam-Sabah'da Ali Kemal kendini savunmaya çalışırken *Islahat*'da da ilk defa Yunan ordusunun yenilgisi ve sonuçlarına dair haberler yer almaya başlamıştı. Nitekim gazete 6 Eylül'deki sayısında, İzmir Metropoliti Hrisostomos'un Fransa'nın İzmir Konsolosluğuna giderek "*memleketin geçirdiği vahim vaziyeti*" konsolosa izah ettiğini ve konsolosun da asayişin muhafazası için gerekli tedbirin alındığını belirttiğini yazmaktaydı. Bu haber, işgal güçleriyle iş birliği içerisinde olan İzmir Rumları arasındaki paniği yansıtmaları bakımından önemlidir. Yine aynı haberde Yunan askerî memurları tarafından konsoloslukların gelişmelerden zamanında haberdar edilmemiş olmaları eleştirilmekteydi.⁸⁶ Başka bir haberde ise İzmir'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslarının toplantı yaparak mevcut durumu görüştüğü belirtilmektedir.⁸⁷

Türk ordusunun hızla ilerleyerek işgal altındaki şehirleri bir bir kurtarması ve Yunan ordusunun perişan durumu artık gizlenemeyecek haldeydi. Bu nedenle *Islahat* gazetesi de mağlubiyetin boyutları ile Yunanistan'da yarattığı

⁷⁸ Söz konusu haberlere örnek olarak bakınız: "Eskişehir İstirdad Edildi", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1; "Yunan Ahval-i Dahiliyesi", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1; "Dünkü Dua", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1.

⁷⁹ "Harb Devam Ediyor", *Islahat*, 2 Eylül 1338/1922, 2.

⁸⁰ "Düvel-i Müttefike Nezdinde Bir Tespit", *Islahat*, 2 Eylül 1338/1922, 2.

⁸¹ "31 Tarihli Tebliğ-i Resmî", *Peyam-Sabah*, 3 Eylül 1338/1922, 1.

⁸² Söz konusu resmî tebliğler için bakınız: "1 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmî", *Peyam-Sabah*, 4 Eylül 1338/1922, 1; "Mustafa Kemal Paşa'nın Orduya Tamimi", *Peyam-Sabah*, 5 Eylül 1338/1922, 1; "Tebliğ-i Resmî", *Peyam-Sabah*, 6 Eylül 1338/1922, 1.

⁸³ Ali Kemal'in söz konusu yazıları için bakınız: Ali Kemal, "Zavallı Türk Toprakları", *Peyam-Sabah*, 3 Eylül 1338/1922, 1; Ali Kemal, "Niçin Böyledir?", *Peyam-Sabah*, 4 Eylül 1338/1922, 1; Ali Kemal, "Feci Hatalar", *Peyam-ı Sabah*, 5 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁴ "Başkumandan Paşa Hazretlerinin Hitabnâmeleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁵ "Ali Kemal, "Cevabımız", *Peyam-Sabah*, 6 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁶ "İzmir'de Vaziyet", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁷ "Konsoloshanelerde", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

tesirleri sütunlarına taşımaktaydı. Ayrıca birçok haberde Türk ordusunun ilerleyişi karşısında İzmir'deki Yunan vatandaşları ile Rumların yaşadığı endişeyi tasvir etmekteydi. Bu nedenle *Islahat*'ın son birkaç sayısı dahi Yunan işgal kuvvetlerinin ciddi sansürüne uğramıştı.

7 Eylül 1922 tarihli *Islahat* gazetesi Yunan ordusunun yaşadığı ağır yenilgi üzerine İzmir'de ve Yunanistan'da yaşanan gelişmeleri Atina'dan alınan telgraflar ve Rum matbuatına dayanarak vermektedir. Buna göre; "Kuvayimilliyeye tarafından işgal olunan mahallerden kaçan" 500 muhacir Pire'ye çıkmıştı.⁸⁸ İzmir'deki Yunan Millî Bankası, 6 Eylül itibarıyla gişelerini kapatmış ve bütün banka çalışanlarını Atina'ya gönderme kararı almıştı.⁸⁹ "Hükümetin vaziyetinin buhranlı olmadığına dair bütün teminatına rağmen "Asya-yı Sugra (Anadolu) Seferi"nin ahvali İzmir'e gelenlerden haber alınmış ve bu hâl hükümet aleyhine fırtınalar kopartmıştı. Bütün matbuat, fırka farkı gözetilmeksizin hükümetin aleyhindeydi ve bütün Atina matbuatı hükümetin istifasını talep etmekteydi.⁹⁰ Ayrıca ortaya çıkan bir şayiye göre, Yunan Kabinesi kendisini istifaya mecbur hissetmekteydi ve İzmir'de de Yunan Hükümetinin istifası istenmişti.⁹¹

Islahat'ın yine 7 Eylül'de İzmir'de Rumca neşredilen *Kozmos* gazetesinden aktardığı "Muhtariyet Meselesi" başlıklı yazı ise oldukça dikkat çekiciydi. Söz konusu yazıda "Yunan Hükümetinin müşkülattan kurtarılması için" İzmir'de "muhtariyeti hemen ilan edelim" denilmekte ve "muhtariyet komitesinin" derhal toplanması gerektiği belirtilmekteydi. Yine aynı yazıda, yerli jandarma birliği kuruluncaya kadar Yunan ordusunun asayişini temin etmesi ve muhtariyeti uluslararası arenada kabul ettirinceye değin de Yunanistan'ın bu muhtar devleti takviye etmesi istenirken, muhtariyet komitesinin de ilk iş olarak bütün Hıristiyan âleminden maddî ve manevî yardım istemesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁹²

Türk birliklerinin artık İzmir'in kapılarına dayandığı 8 Eylül'de yayınlanan *Islahat*'ın son sayısında ise İzmir'deki konsolosların Yunan harbiye nazırına bir nota vererek asayişin temini için ne yapıldığını sorduklarını belirtmekteydi. Ayrıca Yunan Başkumandanlığı tarafından alınan önlemler sayesinde şehirde emniyetin temin edildiği ifade edilerek asayişin sağlanması için getirilen yabancı ülke askerlerine gerek kalmadığı ileri sürülmekteydi.⁹³ Oysaki bu haberin yayınlandığı gün Yunanlılar şehri tahliye etmeye başlamıştı ve İzmir'in kesin olarak elden çıkacağı anlaşıldığından şehrin yönetimi İtilaf Devletleri'nin konsoloslarına teslim edilmişti.⁹⁴

8 Eylül 1922'de *Islahat*'ın son sayısı yayınlanırken aynı gün Ali Kemal de Ankara İstiklal Mahkemesinin kendisini yazı yazmaktan meneden kararını eleştirmekteydi.⁹⁵ Türk ordusunun İzmir'e girdiği 9 Eylül'de yayınlanan "Türk'ün Bayramı" başlıklı yazısında ise düşmanın askerî tarihte eşine ender rastlanacak şekilde hezimete uğratılmasına her Türk gibi kendisinin de sevindiğini belirtmekteydi.⁹⁶ Ali Kemal'in *Peyam-Sabah*'taki son yazısı 10 Eylül 1922 tarihinde yayınlandı. Söz konusu yazıda Ali Kemal, aslında muvafık ya da muhalif fark etmeksizin bütün Türklerin ortak amacının devletin kurtuluşunu temin etmek olduğunu ancak muhaliflerin bunu siyasetle elde etmek istediklerini belirtmekteydi: "... İtiraf etmeliyiz ki, Anadolu'nun son zaferleri kuvvetimize, kılıcımıza dayanarak dava-yı millimizi, hakk-ı hayat ve istiklalimizi kazanmak içtihadının, velev pek büyük fedakârlıklarla olsa da vehle-i ulada tahakkuk ettiğini gösterir gibidir." demek suretiyle Ankara Hükümetinin "hakkını teslim eden" Ali Kemal, başından beri savaş yanlısı olanların istenilen şartlarda bir barış antlaşmasını temin etmeleri halinde kendilerini memnun etmekle kalmayıp muhalif duygularını kırıp parça parça edeceklerini belirtmekteydi.⁹⁷

4. Bir Devrin Sonu: Zaferden Sonra Muhalif Basının Durumu

Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanmasıyla Millî Mücadele'nin askerî safhası sona ermiş ve İzmir'in alınmasından sonra bütün ülkede kutlamalar yapılmaya başlanmıştı. Başından beri Millî Mücadele'yi destekleyen gazete ve dergiler günlerce zaferin büyüklüğünden ve detaylarından bahsederek kutlamalara dair ayrıntıları

⁸⁸ "Muhacirler Pire'de", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁹ "Yunan Milli Bankası", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁰ "Atina'da Vaziyet", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹¹ "Matbuatın Talebi", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹² "Rumca Matbuat-ı Mahalliye", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹³ "İzmir'de Vaziyet", *Islahat*, 8 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁴ Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, 95.

⁹⁵ Ali Kemal, "Hüccet-i Mahkûmiyetimiz", *Peyam-Sabah*, 8 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁶ Ali Kemal, "Türk'ün Bayramı", *Peyam-Sabah*, 9 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁷ Ali Kemal, "Gayeler Bir İdi ve Birdir", *Peyam-Sabah*, 10 Eylül 1922, 1.

sütunlarına taşıyıp zaferin sevincine ortak olurken⁹⁸ muhalif gazete ve gazeteciler için durum çok daha farklıydı. Zira Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdikten sonra *Islahat* gazetesi bir daha yayınlanmadı. Kurulduğu tarihten itibaren Millî Mücadele aleyhine yayınlar yapan ve Ankara Hükümetinin "*hain ve çapulculardan*" olduğu propagandasını yapan *Islahat* gazetesi yazarı Sabitzade Emin Süreyya bu tutumunu Ağustos 1922'ye kadar sürdürdü.⁹⁹ Zaferin ardından 10 Eylül 1922'de tutuklanarak İzmir 1. Divan-ı Harb-i Askerisi tarafından yargılanan Emin Süreyya idama mahkum edildi¹⁰⁰ ve Kasım 1922'de idam kararının infazı gerçekleştirildi.¹⁰¹ İşgal yıllarında Yunanlılarla işbirliği yapan bir diğer İzmir gazetesi de *Köylü*'ydü. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü olan Mehmet Refet, işgalden sonra gazetesini ve kalemini Yunan çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladı ve Millî Mücadele'ye karşı en ağır yazıları yayınlamaktan çekinmedi. Refet, İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün önce gazetesini kapatıp Midilli'ye kaçsa da¹⁰² İzmir Divan-ı Harbi tarafından düşmanla işbirliği yapma suçundan zanlı olarak giyaben yargılandı.¹⁰³ Bundan sonraki süreçte Bakanlar Kurulunun 1 Haziran 1924'teki toplantısında yüzelliliklerin sonuncusu olarak listeye alındı. Eşi, üvey oğlu ve üvey kızının 1927'de İzmir'e dönmesine İçişleri Bakanlığınca izin verildi. Kendisi de yüzelliliklerin bağışlanmasından sonra İzmir'e döndü ve birkaç yıl sonra öldü.¹⁰⁴

Millî Mücadele'nin askerî safhasının devam ettiği dönemde, bu mücadeleye muhalefet eden gazeteciler, Ankara Hükümetinin politikalarını destekleyen gazete ve dergiler tarafından eleştirilmekle birlikte zaferden sonra bunlara karşı eleştirilerin dozu daha da sertleşti. Bu süreçte oklar doğal olarak Ali Kemal ve gazetesi *Peyam-Sabah*'a çevrildi. *Vakit* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde Ali Kemal aleyhine yazılar neşredilirken yine Milli Mücadele'yi destekleyen gazetelerden *Adana Postası* da neşrettiği "Ali Kemal Tebdil-i Din Ediyor Galiba" ve "Ermeni Ali Kemal'den Daha Nâmûslu Çıktı" başlıklı yazılarıyla kamuoyunu Ali Kemal aleyhine tahrik etmekteydi.¹⁰⁵ Ali Kemal aleyhindeki tahrik ve tazyikler sonuç vermiş olacak ki *Peyam-Sabah*, 11 Eylül 1922 tarihli nüshasında "*Bir İzah*" başlıklı haberiyle "bir parti gazetesi" olan *Peyam* ile hiçbir ilişkisinin kalmadığını okuyucularına duyururken kendisinin bağımsız bir şekilde haber yaptığını vurguladı.¹⁰⁶ Gazetenin 15 Eylül 1922 tarihli nüshası ise artık *Sabah* gazetesi olarak yayın hayatına devam edeceğini okuyucularına aktardı. Aynı tarihli sayıda "*Hamaset ve Siyaset*" başlıklı isimsiz bir başyazı yer almaktaydı. Bu yazıda, Türk ordusunun başarısı ve Millî Mücadele'nin haklılığı dile getirilerek Yunan siyaseti eleştirilmekteydi. Ancak İtilaf Devletleri'nin Türkiye üzerinde yürüttüğü politikalara yine eleştiri yoktu.¹⁰⁷

Ali Kemal, *Peyam-Sabah*'ın başyazarlığından çıkarılıp *Sabah* yayın hayatını tek başına sürdürmeye başladığında kendi gazetesi olan *Peyam*'ı tekrar neşretmedi. Bununla birlikte Ali Kemal'e dair basındaki tepkiler dinmek bir yana daha da sertleşti. Örneğin mizah dergisi *Güleryüz*, 9 Kasım 1922 tarihinde yayınladığı bir karikatürde Ali Kemal ile Refik Halid'i bir Millici tarafından aynı yatakta silahla basarken gösteren ve "Kaçamayanlar nasıl kapana tutuldular!" açıklamasının yer aldığı bir karikatür yayınladı.¹⁰⁸ Dümen'e göre söz konusu karikatür bilerek ya da bilmeyerek mütareke basınına lince davet etmekteydi.¹⁰⁹ Hakkında basında çıkan yazıların ne kadar tesiri olduğunu tespit etmek mümkün olmasa da bundan kısa süre sonra Ali Kemal linç edilecekti. Şöyle ki *Peyam-Sabah*'ın kapanmasından sonra Ali Kemal'in *Peyam*'ı tekrar çıkarmaya çalıştığı ve yurtdışına kaçma düşüncesinde olduğuna dair çeşitli görüşler olsa da o, 5 Kasım'da İstanbul'da tutuklandı.¹¹⁰ Bundan sonra yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te 6 Kasım'da halk tarafından linç edilerek öldürüldükten sonra asıldı.¹¹¹

⁹⁸ Büyük Taarruz'un kamuoyundaki yankıları ve gerçekleştirilen kutlamaların ayrıntıları için bkz. Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, 196-216.

⁹⁹ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, 162.

¹⁰⁰ Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987, 458.

¹⁰¹ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, 162.

¹⁰² Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 191.

¹⁰³ Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987, s.458.

¹⁰⁴ Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 191.

¹⁰⁵ Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, 86.

¹⁰⁶ "Bir İzah", *Peyam-ı Sabah*, 11 Eylül 1338/1922, 1.

¹⁰⁷ "Hamaset ve Siyaset", *Sabah*, 15 Eylül 1338/1922, 1.

¹⁰⁸ *Güleryüz*, 9 Teşrinisani/Kasım 1338/1922, 4.

¹⁰⁹ Dümen, *Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını*, 437.

¹¹⁰ Yılmaz, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, 248.

¹¹¹ "Ali Kemal Ceza-yı Sezasını Buldu", *Yeni Gün*, 7 Teşrinisani/Kasım 1338/1922, 1; "Ali Kemal İzmit'te Halk Tarafından Linç Edilmiştir", *Vakit*, 8 Teşrinisani/Kasım 1338/1922, 1; Ali Kemal'in yakalanması ve linç edilme hadisesine dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Yılmaz, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, 248-256.

Büyük Taarruz sonrası yaşanan gelişmeler, Millî Mücadele'ye türlü gerekçelerle muhalefet eden kesimleri tedirgin etmişti. Zira zaferden sonra Anadolu'daki Yunan işgal kuvvetleri tamamen temizlenmiş, Mudanya Mütarekesi imzalanmış, saltanat kaldırılmış ve Ankara Hükümeti barış antlaşması için toplanacak olan konferansa davet edilmişti. Bu süreçte TBMM ve onun hükümeti artık ülkede tek söz sahibi haline gelmişti. Tüm bu gelişmelerden sonra Millî Mücadele'ye muhalefet etmekten başka birçok noktada birleşmeyen muhalif isimlerden bazıları İngiliz Büyükelçiliğine sığınmış ve İngiltere'nin desteği sayesinde, Dedeoğlu, Pire, Malta ve İskenderiye gibi çeşitli liman kentlerine gönderilmişti.¹¹² Ayrıca birçok muhalif gazeteci, yaşanan gelişmelerden oldukça tedirgindi ve Ali Kemal'in linç edilmesi bu tedirginliği daha da artırmıştı. Tedirgin olan gazetecilerden biri de şüphesiz Refik Halid'di ve tedirgin olmak için haklı sebepleri vardı. Zira o, gerek *Alemdar* ve *Peyam-Sabah*'ta gerekse *Aydede*'deki yazılarıyla Millî Mücadele ve Ankara Hükümetine açıktan muhalefet etmişti. İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra *Aydede*'de yazmaya devam eden Refik Halid, 14 Eylül 1922 tarihli yazısında Millî Mücadele'ye hiçbir katkı sağlamadan İstanbul'da zevküsefa içinde olan gençlerin zaferden sonra kutlamalar için İzmir'e gitmesini eleştirmekte ve asıl kutlama yapması ve eğlenmesi gerekenlerin Millî Mücadele'nin cefasını çekenler olduğunu belirtmekteydi.¹¹³ Ayrıca Refik Halid, ülkedeki gelişmeleri yakından izlemekteydi ve *Aydede*'de kaleme aldığı yazılarda yurtdışına gideceğinin sinyallerini vermekteydi.¹¹⁴ Onun bu kararını öne çekmesine ise Ali Kemal'in linç edilmesi ve hakkında tutuklama kararı çıkartılması etkili oldu. Bazı muhalif isimlerle birlikte İngiliz Büyükelçiliğine sığınan Refik Halid, 9 Kasım'da İstanbul'u terk ederek Beyrut'a gitti.¹¹⁵ Böylece *Aydede* de Refik Halid'in gittiği gün neşredilen 90. sayısıyla yayın hayatının ilk evresini tamamlamış oldu. Yüzellilikler affedildikten sonra tekrar ülkeye dönen Refik Halid, 1948 yılında *Aydede*'yi tekrar çıkarmaya başladı.

İstanbul'dan kaçan diğer muhalif gazeteciler arasında Rıza Tevfik, Mihran Efendi, Refi Cevat gibi tanınmış isimler de vardı. Son muhalif gazetecilerin de yurtdışına çıkmasıyla birlikte "mütareke basını" adına bir dönem de kapanmış oldu.

Sonuç

Türk tarihinin en önemli evrelerinden biri olan Millî Mücadele Dönemi, aynı zamanda Anadolu basınının yükseldiği, nicelik ve nitelik olarak geliştiği yıllara tekabül etmekteydi. Söz konusu yıllarda Millî Mücadele'den yana olan ya da bu mücadeleye muhalefet eden birçok gazete ve dergi yayın hayatına atıldı. Mondros Mütarekesi imzalanıp İttihat ve Terakki yönetimi sona erdiğinde Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ve bu süreçte yaşanan bütün acıların sorumluluğunu söz konusu fırkaya yükleyen gazete ve dergilerin hemen hepsi Millî Mücadele'ye de muhalefet edecekti. Zira bu gazete ve dergilere göre "Kuvvacı" veya "Millici" olarak niteledikleri kadrolar da aslında İttihatçıydı.

Millî Mücadele'ye muhalif olan gazete ve dergilerin yayın politikalarını Sakarya Zaferi de değiştirmede. Bu dönemin en önemli muhalif gazeteleri İstanbul'da neşredilen *Peyam-Sabah* ve *Aydede* idi. Söz konusu gazetelerin başyazarları olan Ali Kemal ve Refik Halid, Türk ordusu 30 Ağustos 1922'de işgalci Yunan ordusunu ağır bir yenilgiye uğratıncaya kadar muhalif tavırlarından vazgeçmedi. Söz konusu gazetecilerin Millî Mücadele'ye muhalefet gerekçeleri -en azından kendi yazdıkları kadarıyla- İttihatçıların devamı olarak gördükleri Millicilerin kendi şahsî hırs ve menfaatleri için Anadolu halkını ateşe atmalarıydı. Onlara göre Anadolu halkına zulmedip padişahın emirlerine itaat etmeyen Kuvvacılar birer asi ve şakiydi. Üstelik onlar, siyaset ve diplomasi yolu dururken silaha sarılarak İtilaf Devletleri'ni kızdırıp Yunan ordusunun Anadolu içlerine kadar ilerlemesine sebep olmuştu. Kimi zaman Millî Mücadele'yi yürüten kadroları Bolşeviklere hizmet etmekle de itham eden söz konusu gazetecilere göre ülkenin kurtuluşunun silahla sağlanması mümkün değildi. Bu fikirleri, Büyük Taarruz'un Türk Ordusunun kesin bir zaferiyle sonuçlanacağı anlaşılıncaya kadar da değişmedi.

Ali Kemal, Refi Cevat, Refik Halid ve Sait Molla gibi isimlerin Millî Mücadele yıllarında yazdıkları karşıt yazı ve izledikleri tutum, daha sonradan pejoratif anlamda kullanılan "mütareke basını" tabirinin ortaya çıkmasına da sebep oldu. Burada mütareke basınından kastedilen ise çoğu kez Türkiye'ye hasım olan ülkelerin hesabına

¹¹² Sebahaddin Muşcı, *Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 48.

¹¹³ *Aydede*, "Nakş-ı Ber Âb-Beyler Bu Taraftan", *Aydede*, 14 Eylül 1338/1922, 1.

¹¹⁴ Söz konusu yazı için bakınız: Refik Halid, "Politika Seyahâtleri", *Aydede*, 8 Eylül 1338/1922, 2.

¹¹⁵ Bayram Aslantaş, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003, 87.

çalışarak basın yoluyla onların amaçlarına hizmet eden gazete ve gazetecilerdi. Oysaki Mütareke ya da Millî Mücadele yıllarında neşredilen gazete ve dergilerin büyük bir çoğunluğu Millî Mücadele'yi türlü zorluklara rağmen desteklemişti. Ayrıca gaye ve yöntem bakımından Millî Mücadele'ye muhalefet eden basın da homojen değildi. Şöyle ki, Yunanistan ve Fransa'nın işgali altındaki bölgelerde çıkarılan *Islahat*, *Köylü*, *Ferdâ* ve *Adana Postası* gibi gazeteler doğrudan işgalci devletlerin amaçlarına hizmet edip onların yönlendirmeleriyle hareket ederken *Peyam-Sabah* ve *Aydede* gibi İstanbul'da çıkarılan gazeteler için durum biraz daha farklıydı. Söz konusu gazetelerin Millî Mücadele'ye muhalefeti, en azından görünürde, mücadelenin kadroları ve yöntemiyle ilgiliydi. Yani bu gazeteler mücadelenin diplomasi yerine savaşla yürütülmesine karşıydı. Bununla birlikte söz konusu gazete ve gazetecilerin Milli Mücadele'ye karşı takındıkları hasmane tutum ve bu mücadeleyi yürütenlere karşı hakarete varan eleştirileri işgal güçlerinin amaçlarına hizmet etmişti.

Yakın dönem Türk tarihinin en önemli kırılma noktalarından birini Millî Mücadele'nin askerî açıdan son safhasını oluşturan Büyük Taarruz teşkil etmektedir. Zira söz konusu taarruzla kazanılan mutlak zaferle birlikte Yunan işgal güçleri bütün bir ülkeden çıkarıldığı gibi Türkiye'nin uluslararası arenada tam bağımsız bir ülke olarak tanınmasını mümkün kılan Lozan Barış Antlaşması da bu başarının getirisiydi. Büyük Taarruz aynı zamanda Millî Mücadele'ye muhalefet eden basın açısından da bir devrin sonu oldu. Zaferden sonra Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazete ve dergiler ya kendiliğinden kapandı ya da kapatıldı. Ayrıca muhalif gazetecilerin çoğu bir yolunu bulup yurtdışına kaçarken bir kısmı ise yargılanıp cezalandırıldı.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi

Telif Eserler

Ali Kemal, "Feci Hatalar", *Peyam-Sabah* 5 Eylül 1338/ 1922.

_____, "Taarruz Münasebetiyle", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922.

_____, "Zavallı Türk Toprakları", *Peyam-Sabah*, 3 Eylül 1338/1922.

_____, "Cevabımız", *Peyam-ı Sabah*, 6 Eylül 1338/ 1922.

_____, "En Kestirme ve En Doğru Yol", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922.

_____, "En Kestirme ve En Doğru Yol", *Peyam-Sabah*,30 Ağustos 1338/1922.

_____, "Muhalefetin Ruh-ı Nezihî", *Peyam-Sabah*, 7 Eylül 1338/1922.

_____, "Niçin Böyledir?", *Peyam-Sabah*,4 Eylül 1338/ 1922.

_____, "Türk'ün Bayramı", *Peyam-Sabah*, 9 Eylül 1338/1922.

_____, "Ankara ve Sulh", *Peyam-Sabah*, 23 Nisan 1922/1338.

_____, "Aynı Hata, Aynı İnad?", *Peyam-Sabah*, 12 Ağustos 1922/1338.

_____, "Aynı İğfal Aynı Tezvir", *Peyam-Sabah*, 10 Nisan 1922/1338.

_____, "Bâbiâlinin Cevabı", *Peyam-Sabah*, 1 Mayıs 1922/1338.

_____, "Çuval Çuval Söz", *Peyam-Sabah*, 14 Mart 1922.

_____, "Düşmandan Düşmana", *Peyam-Sabah*, 26 Ağustos 1338/1922.

_____, "Ektiğimizi Biçeceğiz", *Peyam-Sabah*, 11 Mart 1922.

- _____, "Fikrimizin Eri Olmalıyız", *Peyam-Sabah*, 15 Mart 1922.
- _____, "Gayeler Bir İdi ve Birdir", *Peyam-Sabah*, 10 Eylül 1922.
- _____, "Hakiki Mesul Biziz", *Peyam-Sabah*, 13 Teşrinievvel/Ekim 1337/1921.
- _____, "Hüccet-i Mahkûmiyetimiz", *Peyam-Sabah*, 8 Eylül 1338/1922.
- _____, "Hüccet-i Mahkumiyetimiz", *Peyam-Sabah*, 8 Eylül 1338/1922.
- _____, "İçtihadımız", *Peyam-ı Sabah* 31 Ağustos 1338/1922.
- _____, "İki Müşkül Nokta", *Peyam-Sabah*, 27 Mart 1922/1338.
- _____, "Muhalefetin Ruh-ı Nezih", *Peyam-Sabah*, 7 Eylül 1338/1922
- _____, "Muhitimizin Son Vaziyeti", *Peyam-Sabah*, 16 Mart 1922/1338.
- _____, "Ne Cevab Verdiler", *Peyam-Sabah*, 14 Nisan 1922/1338.
- _____, "Ne Hak,Ne Hakikat, Ne Siyaset Var!", *Peyam-Sabah*, 16 Mayıs 1922/1338.
- _____, "Nereye Gidiyoruz?", *Peyam-Sabah*, 10 Ağustos 1922/1338.
- _____, "Siyasette Kin", *Peyam-Sabah*, 1 Nisan 1922/1338.
- _____, "Siyasette Mantık", *Peyam-Sabah*, 28 Ağustos 1338/1922.
- _____, "Taarruz Münasebetiyle", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922.
- _____, "Türk'ün Bayramı", *Peyam-Sabah*, 9 Eylül 1338/1922.
- _____, "Uyutmak, Avutmak", *Peyam-Sabah*, 20 Şubat 1922.
- _____, "Vaziyet Nedir?", *Peyam-Sabah*, 4 Nisan 1922/1338.
- _____, "Vaziyet Tavazzuh Etti", *Peyam-Sabah*, 26 Mart 1922/1338.
- _____, "Vaziyetimiz", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922.
- _____, "Yine Harp Afeti Mi?", *Peyam-Sabah*, 10 Mart 1922.
- _____, "Zorbalar ve İttihad", *Peyam-Sabah*, 12 Mayıs 1922/1338.
- _____, "İçtihadımız", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922

Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 137.

Arıkan, Zeki, "Büyük Taarruz Öncesi Türkiye'nin Durumu", *X. Milli Egemenlik Sempozyumu, "Büyük Taarruz ve Sonuçları"*, Afyon:7 Mayıs 1996, 20-38.

_____, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1.

Aslantaş, Bayram, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003.

Aydede, "Tehlikesiz Üç Cephe", *Aydede*, 17 Nisan 1338/1922.

_____, "Acaba Sağlam Mı", *Peyam-Sabah*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1921.

_____, "Meslek Bahsi", *Aydede*, 2 Kanunusani/Ocak 1338/1922.

_____, "Nakş-ı Ber Âb-Beyler Bu Taraftan", *Aydede*, 14 Eylül 1338/1922.

_____, "Sulh Gazisi", *Peyam-Sabah*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1921.

Babaoğlu, Resul, "Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyay) Londra Misyonu Örneğinde Milli Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu", *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu*, 11-12 Eylül 2019, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan-Hasan Dinçer, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021, 347-366.

Bakar, Bülent, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 11/ 22, (2010), 127-166.

Belen, Fahri, "Büyük Taarruz", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 28, (1986).

- Berber, Engin, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987
- Berber, Engin, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987
- Bige, Yavuz. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Büyük Taarruz (1-31 Ağustos). Türk İstiklal Harbi*. Cilt 2, 6. Kısım-2. Kitap.
- Çakmak, Fevzi, "Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012, Cilt 2, Uşak: Atatürk Araştırma Merkezi, 1113-1142.
- Duman, Hasan. *Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*. Cilt I, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2000.
- Dümen, Özgün Nil. *Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: Aydede ve Güleriyüz (1922)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Dümen, Özgün Nil. *Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güleriyüz*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Erdem, Nilüfer. *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Ersaydı, Alper. *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007,
- Görgülü, İsmet. *Büyük Taarruz*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992.
- Güner, Zekai. *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu: Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Güvenbaş, Sehernaz, "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32, (2020), 121-176.
- Hüseyin Hilmi, "Kervan Geçer!", *Adana Postası*, 22 Mayıs 1921.
- İnuğur, Nuri. *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.
- İslam, İbrahim, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete 'Ferda'", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2009), 158-174.
- Karay, Refik Halit. *Aydede (1922)*. Yay. Haz. Mustafa Apaydın, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2013.
- Kocabaşoğlu, Uygur-Aysun Akan. *Mütareke ve Millî Mücadele Basını: Direnişin ve Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Kodal, Burak. *Peyam-Sabah (11306-11786 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019
- Muhçı, Sebahaddin, *Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Oymak, Alparslan, "Refi Cevat Ulunay'ın Eleştirmenliği", *Turkish Studies*, 9/6 (2014): 827-841.
- Özalp, Kazım. *Millî Mücadele (1919-1922)*. Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- Refik Halid, "Anlamıyorum, Anlamayacağım", *Peyam-ı Sabah*, 2 Ağustos 1921.
- Rıfki, "Zafer Temin Edilince (Peyam) Sahibinin Alacağı Tavrı", *Aydede*, 31 Ağustos 1338/1922.
- Sancaktar, Fatih Mehmet. *Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Sarısaman, Sadık, "İyonya Muhtar İdaresi'nin Türk Basınına Yansımaları", *Kuruluş ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, 26-28 Eylül 2012, Yay. Haz. Murat Alper Parlak, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 79-96.
- Sarısaman, Sadık, Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, 9/25, (Mart 2016), 269-310.
- Sevinçli, Efdal. *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler, Dergiler*. İzmir: APİKAM Yayınları, 2019.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya*. Cilt IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.

Taşcı, Cihat, *Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları (1 Nisan 1335-23 Haziran 1335/1919)*, *İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, 18.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Tunç, Ahmet. *Alemdar Gazetesine Göre İstiklâl Savaşı'nda İç Politika (1919-1921)*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Türk İstiklal Harbi. II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz, (1-31 Ağustos 1922), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Türk geldi, Ali Fuat. *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1948.

Türkmen, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgili Manevralarında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 20/58 (Mart, 2004), 203-230.

Tüzün, Dilek. *Türk Basın Hayatında Muhalif Bir Tavrı: Alemdar Gazetesi (1919-1921)*. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Uğur Üçüncü. *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Uzun, Mustafa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 405-408.

Varlık, M. Bülent, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1200-1210.

Yılmaz, Hadiye, "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu Gazete "Peyam-Sabah" mı "Peyam-ı Sabah" mı?", *Müteferrika*, 46, (Kış, 2014).

_____, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.

Yüksel, Zehra Nur. *Refik Halid Karay'ın Peyâm-Sabah Gazetesindeki (11327-897/11534-1104) Yazıları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Sürelî Yayınlar

Adana Postası

Aydede

Güleryüz

Hakimiyet-i Milliye

Islahat

Peyam-ı Sabah

Sabah

Vakit

Yeni Gün

ATATÜRK DÖNEMİ KILIK KIYAFET DÜZENLEMELERİ VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ATATURK ERA DRESS CODE REGULATIONS AND THEIR EFFECTS ON SOCIETY

TUNCAY YILDIRIM*

ÖZ

Kılık kıyafet; insanların tutum ve davranışları üzerinde önemli bir göstergedir. Mevsim koşulları, yaşanan yer, dini inançlar, kültür ve iklim kılık kıyafeti etkileyen en önemli unsurlardır. Ayrıca, kılık kıyafet insanların, statüsünü, cinsiyetini, uyruğunu, coğrafyasını, ait olduğu toplumu, medeniyetini, inancını, his ve fikirlerini de ortaya koymaktadır.

Atatürk; Türkiye Cumhuriyeti'ni inşa ettikten sonra toplum düzenini değiştiren köklü inkılapları hayata geçirmiştir. Bunlardan biride kılık kıyafet inkılabıdır. Kılık kıyafet inkılabının amacı toplumu çağdaşlaştırmak, dış görünüşü ile de modernleştirmek olduğu kadar bu dönemde kıyafetteki karmaşayı da ortadan kaldırmaktır. Atatürk gerçekleştirdiği inkılapları, Osmanlı İmparatorluğunu geri bıraktıran doğu zihniyetini değiştirmek için araç olarak kullanmıştır. Kılık kıyafet inkılabının halka benimsetilmesi de bunun bir örneğidir. Zihniyetin değiştirilmesi insanların tutum ve davranışlarının yani kültürel değerlerinin değiştirilmesi demektir. Kültür değişiminde ise kimliğin, özgünlüğün ve bütünlüğün değiştirilmemesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada; eski Türklerden Atatürk döneminin sonuna kadar geçen sürede kılık kıyafette yapılan reformlar, değişiklikler, çıkarılan kanunlar ve yöntemler ile bu inkılap gerçekleştirilirken kişi ve toplum üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Batılılaşma, Kılık Kıyafet, Kültür, Modernleşme, Şapka, Psikoloji, Sosyoloji.

ABSTRACT

Clothing is an important indicator of people's attitudes and behaviors. Seasonal conditions, place of residence, religious beliefs, culture and climate are the most important factors affecting clothing. In addition, clothes reveal people's status, gender, nationality, geography, society, civilization, beliefs, feelings and ideas.

After building the Republic of Turkey, Atatürk implemented radical revolutions that changed the social order. One of them is the dress code revolution. The aim of the dress code revolution is to modernize and contemporize the society with its appearance as well as to eliminate the confusion in clothing in this period. Atatürk used his revolutions as a tool to change the eastern mentality that pushed the Ottoman Empire back. The adoption of the dress code reform by the public is an example of this. Phenomenon. Changing the mindset means changing people's attitudes and behaviors, in other words, their cultural values. In cultural change, importance is attached to not changing the identity, authenticity and integrity.

This study aims to examine the reforms, changes, laws and methods made in the dress code from the Ancient Turks to the end of Atatürk's era, and the psychological and sociological effects on the individual and society during the realization of these reforms.

Keywords: Atatürk, Culture, Dress Code, Hat, Modernization, Psychology, Sociology, Westernization.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, yildirimtuncay1965@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0003-2290-1822.

Extended Abstract

Clothing is a constantly developing and renewing process with human history and social structure. Climate, geography, natural conditions, religious beliefs, cultural values are the factors that affect clothing. Ancient Turks; due to their nomadic lives, chose their costumes as comfortable to use. When the sources related to clothing are examined, it is seen that the clothing styles of the Ancient Turks and Seljuks were similar. Due to the many nationalities within the Ottoman Empire, clothing was a means of segregation in social, economic life and religion, and more importantly, an element of identification. As a natural consequence of the multi-nationality of Ottoman society, there was no unity of dress.

The Ottoman Empire first made changes in military clothes during the period of Selim III (1789 – 1807) within the scope of westernization and modernization. Sheets were banned during the reign of Abdulhamid II in order to maintain the order in the state and on the grounds that Muslim women wearing black burqa of thin fabric resembled Christian women in mourning. During this period of the Ottoman Empire, clothing and hats came to the fore as a factor of modernization among Muslims, and discussions on this issue continued until the first years of the Republic.

After Mustafa Kemal Atatürk founded the Republic of Turkey, he took action to solve the issue of clothing, which is considered the indicator of a civilized society. Atatürk decided to go on country trips in order to convince the people. Upon an invitation, he started his first trip from *Kastamonu*, one of the rural cities where it was difficult to accept innovations. During his trips to the country, he personally gave a civilized appearance to the public by wearing a hat and held chat meetings with various public segments and public speeches in open spaces. At the end of this process, Atatürk enacted the "Hat Law" in 1925 and the "Law on the Non-Wearing of Certain Clothing" in 1934. Thus, he both adapted the costume to contemporary clothing and arranged the clothes of the clergy.

What were the effects of the Dress Code Revolution on the Individual and Society?

It was welcomed especially by the people living in big cities (most of them) and by those who advocated westernization. An attitude was taken against the fez by those who were pleased, fezes were torn and burned. Stores were attacked to buy hats. The hat was quickly adopted by women, and students in girls' schools began to wear standardized hats. However, it was not so easy for people living in conservative cities and rural areas to accept the hat. Due to the low literacy rates of the people living in these regions and their inability to follow the means of communication of the time, there were difficulties in informing and justifying them. By those who did not embrace the Revolution; Protests against the "Hat Law" were organized in Sivas (November 14), Kayseri (November 22), Erzurum (November 24), Rize (November 25), Maraş (November 26) and Giresun (December 4).

The reaction of minorities can be summarized as follows: While Armenians, Jews and Greeks residing in Turkey reacted positively to the regulation of the dress code for religious officials, especially Greece reacted negatively. Catholics also reacted negatively, while Protestants reacted more moderately. The great leader Atatürk considered the issue of dress code as a matter of culture and mentality and believed that a change in culture and mentality in the western sense would pave the way for modernization, development, free thought and creativity.

To achieve this goal, Atatürk observed the Turkish society and recorded in his memory the impressions and examination results regarding their behavior. When he realized that it was time for revolutions, he applied the effective methods of social psychology, such as *persuasive communication and fear-inducing communication* techniques. The fact that he activated the Courts of Independence and enacted various laws against the reactions is seen as fear-oriented communication, and the fact that he traveled around the country wearing a hat and made speeches to the public is seen as persuasive communication.

It should be considered normal to have some positive or negative effects on society after every revolution. While realizing this revolution, Atatürk, as always, took into consideration the public interest. He prioritized the national interest of the country. He took whatever steps needed to be taken in line with the goal of raising the country above the level of contemporary civilization.

In this study, the revolutions, changes, laws and methods enacted in the period from the Ancient Turks to the end of Atatürk's period are discussed, and the psychological and sociological effects on the individual and society while this revolution is being carried out are discussed.

Giriş

Kılık kıyafet hususu insanlık tarihiyle birlikte sürekli gelişme gösteren ve yenilenen bir süreçtir. İklim, coğrafya, tabiat şartları, dini inanışlar, kültürel değerler kılık kıyafeti etkileyen unsurlardır. Kılık kıyafet; insanların mevkiini, cinsiyetini, milliyetini, bölgesini, ait olduğu toplumu, medeniyetini, inanç, duygu ve düşüncesini de ortaya koymaktadır. Kıyafetteki değişimler, toplumlar tarafından dinin ve kültürün değişimi olarak algılanmıştır.¹

Kılık kıyafetimizin, hem kendi psikolojimiz hem de diğer insanların bizi nasıl algıladıkları üzerinde etkileri vardır. Kıyafetlerimiz; bizi kuvvetli hissettirdiği, özgüvenimizi artırıcı rol oynayabildiği gibi ezik ve öz saygısı düşük insanlar olarak da gösterebilir. İnsanların hangi kıyafeti giyeceği veya giymeyeceği konusunda çeşitli şemaları ve düşünce kalıpları mevcuttur. Bu şemaların ve kalıpların oluşmasında din ve kültür ritüelleri ile yaşadığı aile, toplum ve çevre önemli bir yere sahiptir. Şemaların ve kalıpların değiştirilmesi hem zor hem de zaman alıcıdır. Ayrıca, giyim kuşamımızın hem kendi düşüncelerimizi ve davranışlarımızı yönlendirmede hem de diğerlerinin bize karşı düşünce ve davranışlarını belirlemede olumlu ya da olumsuz etkilere sahip olduğu çeşitli psikolojik araştırmalarla ortaya konmuştur. Manalı anlamlar yüklediğimiz kılık kıyafetimiz Türklere nasıl bir gelişme göstermiştir?

Eski Türkler; göçebe yaşamlarından dolayı kılık kıyafetlerini kendilerine özgü rahat kullanımlı olarak seçmişlerdir. Bir külot, bel üstüne giyilen kaftan, çapan, şapan ya da çarpıt denilen bir çeşit hırka, ceket, palto ve ayağa giyilen çizme ve çarık eski Türklerin tercih ettikleri kıyafetlerdir. Kadınların ise şalvar (pantolon), cepken ve ayakkabı (çarık) ile başlıkları bulunmaktadır.²

Kıyafetle ilgili kaynaklar incelendiğinde; Eski Türklerin ve Selçukluların giyim tarzlarının benzer olduğu görülmektedir. Selçuklularda kadını erkekten ayıran en mühim faktörün kadınların başlarına başörtüsü olsun diye bürüncük ve yaşmak takmaları olmuştur.³

Osmanlı Devleti'nde giyim-kuşam, toplum yaşamının bir ifadesi olarak düşünülmüştür. Her kıyafetin kumaşı ve renginin, bir manası vardır. Bu nedenle Osmanlı'da Hıristiyanların yaşam şekilleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri hususuna özen gösterilmiştir. Gayrimüslimlerin kıyafetleri Divan-ı Hümayundan çıkan hükümlerle belirlenmiş, onlarda bu hükümlerin belirlediği giyim kuşam dışında elbise giyememiş, aksi halde cezalandırılmışlardır. Ayrıca, Gayrimüslimlerin giyim kuşamları da birbirinden farklılık göstermiştir.⁴

Kılık kıyafet Osmanlı Devleti bünyesinde birçok milleti barındırması nedeniyle sosyal, ekonomik yaşam ve din alanında bir ayırıştırma aracı ve bundan daha önemlisi bir kimlik belirleme unsuru olmuştur. Osmanlı toplumunun çok milletli olmasının doğal bir sonucu olarak bir kıyafet birliği de söz konusu değildir. Saray farklı, halk farklı, azınlıklar farklı çeşitli statü grupları farklı, dini gruplar farklı giyinmektedir. Deyim yerindeyse tam manası ile bir kıyafet anarşisi ve karmaşası mevcuttur.

Batı ile rekabet edemeyen Batı karşısında on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren kan kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti bu durumdan kurtulmak amacıyla Batılılaşma çabalarına hız vermiştir. Bu kapsamda; Üçüncü Selim (1789 – 1807) dönemiyle birlikte kılık kıyafet mevzuunda ilk olarak askerî kıyafetlerde değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde askerlere *şubara* ismi verilen dar paçalı, üstü geniş bir pantolon ve uzun mintanlar giydirilmiştir. Üçüncü Selim'den sonra İkinci Mahmut (1808 – 1839) askerî birliklere ve memurlara yeni bir kıyafet ve başlık giydirmiştir. Buna göre askerlerin kıyafetleri Batı'da da kullanılan ceket, pantolon, fes ve ayakkabı olarak da potin kabul edilmiştir. İkinci Mahmut'un yapmış olduğu bu değişiklik özellikle şeyhülislam ve ulema tarafından hoş karşılanmamıştır ve İkinci Mahmut'a bu nedenle "*Gavur Padişah*"⁵ lakabını takmışlardır.

¹ Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2007, 1.

² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 5, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, 9-101.

³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 9-116.

⁴ Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, 1-15.

⁵ Necdet Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22 (2011): 3-32.

İkinci Mahmut'un ilk kez Batılı kıyafeti kabulünden sonra İkinci Abdülhamid (1876 – 1909) zamanında da kıyafette değişiklikler yapılmıştır. Devlette düzen ve asayiş sağlamak amacıyla ve ince kumaştan siyah çarşaf giyen Müslüman kadınların matem tutan Hıristiyan kadınlara benzediği gerekçesiyle çarşaf yasaklanmıştır.⁶

Balkan Savaşlarından sonra Kafkaslar, Adalar ve Balkanlardan Anadolu'ya göçmen olarak gelenlerin kıyafetlerinin farklı olması, kıyafette tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Ayrıca bu dönemde kadınlarda çalışmaya başlayınca geleneksel giysiler yerine daha pratik ve rahat kullanımlı giysiler benimsenmiş, çarşaf ve peçe kullanımı giderek azalmıştır. Bu nedenle İttihat ve Terakki Partisi, Türk Ocakları ile kadın kıyafetini yeniden düzenlemeye karar vermiştir. Kadın kıyafeti konusunda tesettürden yana olan Enver Paşa, 1916 Ekim'inde kuruluş hazırlıklarına başlanılan Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu için düzenlenen talimatnamede, kadın işçilerin şalvar, ceket ve başörtüsü taşımaları ve uzunca bir elbise giymelerini şart koşmuştur. Bu arada Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle Güney Cephelerine sevk edilen askeri birliklerin "kabalak" isimli başlığı giymelerini zorunlu tutmuş ve bu başlığın adına "Enveri" adı verilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu bu süreç içerisinde kılık kıyafet ve şapka Müslümanlar arasında modernleşme faktörü olarak ön plana çıkmış, bu konu hakkındaki tartışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin sürmüştür. Nihayet Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın şapka ve kılık kıyafet inkılaplarını çok önceden tasarlamış olduğuna dair anılarına burada değinmek yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, 1908 Meşrutiyet'inde İttihat ve Terakki Partisi tarafından teşkilat sorunlarının çözümü için Trablusgarp'a gönderilmiştir. Bindiği gemi Sicilya'ya uğramış ve orada uzun bir müddet durmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa üzeri açık bir arabayla gezintiye çıkmıştır. Başında fes olduğunu gören Sicilyalı çocuklar arabaya limon kabuğu fırlatmışlar ve Mustafa Kemal Paşa çocukların bu edepsizliğinden daha çok Türk kafasının böyle yabani bir başlığa neden mecbur olduğuna kızmıştır.⁸

Diğer bir anısı ise 1910 yılında Fransa'daki *Picardi Manevralarında*⁹ Silahlı Kuvvetler namına orada bulunmak için Binbaşı Selahattin Bey ile Paris'e gitmek için yola çıkmışlardır. Tren Belgrat İstasyonu'nda beklerken Selahattin Bey orada bulunan ve seyyar satıcılık yapan çocuklardan bir şeyler almak istemiş, satıcı çocuklar da fesi ile alay etmişlerdir.¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın başından geçen bu olaylar; giyim kuşamın, toplumların sosyal ve kültürel özelliklerini yansıttığını ve bir iletişim aracı olduğu gerçeğini anlamasına neden olmuştur. Nitekim bu yaşantıların Cumhuriyet döneminde yapılan giyim kuşam düzenlemelerinin psikolojik ve sosyolojik fikri kaynağını teşkil ettiği kafasında bunu planladığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı; Cumhuriyetin 100. yılında bulunduğumuz bu yılda, Türkiye'deki çağdaşlaşma sürecinin bir kısmını incelemek suretiyle karşılaşılan zorluklara karşın elde edilen hedefleri gündeme taşıyarak bizlere emanet edilen İlke ve İnkılâpların değerini ortaya koymak ve idamesinin sağlanmasında ki duyarlılığı artırmaktır. Çalışmada ayrıca, bu inkılâbın toplumsal etkileri de ele alınmıştır. İnkılabın gerçekleşmesi öncesi, esnası ve sonrası dönemin gazeteleri, konuyla ilgili meclis zabıtları ve çeşitli yazarlara ait tarih kitapları ile tezler ve makaleler incelenmiştir. Konunun psikolojik ve sosyolojik boyutuyla ele alınması sebebiyle tarih bilimine ilgi duyanlar için ilgi çekecek bir kaynak olacağını ummaktayız.

Kılık kıyafet ve şapka devrimine giden süreç nasıl bir seyir izlemiştir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu'ya Davet Edilmesi

Kastamonu, Mustafa Kemal'i Sivas'ta iken tanımış ve Kastamonulular için Mustafa Kemal'i görmek büyük bir tutku haline gelmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal'i görmeye ve onu Kastamonu'ya davet etmeye bir heyet gönderilmiştir. İlk giden heyet kendisiyle Mustafa Kemal'in rahatsızlığı nedeniyle görüşmemiştir. Daha sonra Kastamonulular, 8 Ağustos 1925 yılında dokuz kişilik ikinci bir heyet göndermişlerdir. Mustafa Kemal Kastamonu halkının kendisine karşı besledikleri bağlılık duygusunu görünce ilk seyahatini Kastamonu'ya yapacağını belirtmiştir.

⁶ Arğ, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, 23-24.

⁷ Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", 3-32.

⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2012, 500.

⁹ Picardi Manevraları: 12-18 Eylül 1910'de Fransa'nın Picardi bölgesinde yapılan bir tatbiktir. Kolağası Mustafa Kemal ve Binbaşı Selahattin Bey Osmanlı Devleti'nin gözlemcisi olarak manevralara katılmışlardır.

¹⁰ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 4.

23 Ağustos 1925'te başlayan ve 9 gün süren gezinin ilk gününde Mustafa Kemal, Çankaya'dan Nuri Conker, Fuat Bulca ve maiyeti ile birlikte Kastamonu'ya hareket etmiştir ve ilk olarak Çankırı'ya uğramıştır.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, akşamüzeri Kastamonu'ya gelmiştir. Geceyi Kastamonu'da geçirmiş ertesi sabah ilk önce Kastamonuluları temsilen Belediye Reisi heyeti ile Halk Partisi heyetini kabul etmiş, Kastamonuluların gösterdiği alakadan çok memnun kalmıştır. Daha sonra kışla hastane ve kütüphaneye uğramış ve kitap dolaplarını boş gören Mustafa Kemal Paşa 500 lira vererek kitap alınmasını istemiştir. Kütüphanede sarık hakkında bir konu açıldığında düşüncelerini *sarığı her önüne gelen sarmamalı, yetkililer ise ancak görevleri arasında sarmalıdır.*" sözleriyle belirtmiştir.¹²

Mustafa Kemal Paşa, kütüphaneden sonra belediyeye geçmiş burada ilçe heyetlerini kabul etmiştir. İnebolu heyetinin başında olan Mustafa Selim İmece, kendisini İnebolu'ya davet etmiştir. Mustafa Kemal de zaten İnebolu'ya gelmek istediğini ve orada bol bol konuşacağını belirtmiştir.

Bu sırada Kastamonu esnafının belediye binasına geldiğini duyan Mustafa Kemal, esnafın yanına giderek onlarla sohbet etmeye başlamıştır. Bu arada bir terziyi yanına çağırarak, ona eliyle orada bulunan şalvarlı, cübbeli esnafı göstererek *"şalvarlı elbiseler mi ucuz, yoksa beynelmilel son kıyafet mi?"* diye sormuştur. Terzi, *"beynelmilel elbiseler daha ucuzdur"* diye cevap vermiştir. Bunun üzerine *"İşte görüyorsunuz ya bu elbiseler ucuzdur, sadedir. Giydikleriniz ise daha pahalıdır. Beynelmilel elbisenin bir kumaşından bir elbise ile birlikte bir de serpuş yaparsınız."* demiştir. Başka bir esnaftan da fesini göstermesini istemiş, fesin altından takke çıkması üzerine, Atatürk burada; bu başlıkların her birinin maliyeti ve düşünce ve anlayışımızın medeni olması konusunda halkın anlayacağı şekilde bir konuşma yapmıştır.¹³

Mustafa Kemal, Hükümet Konağı'nda misafirlerini kabul ederken Müftü'ye kıyafetin tarihçesini sormuştur. Bu arada, Müftü Efendi de sarığını çıkarmış, başını açmıştır. Daha sonra Müftü kisvenin İslamiyet'teki şeklini, menfaat ve ihtiyaca tabi olduğunu, cübbenin hangi tarihte kimler tarafından ne amaçla giydirildiğini izah etmiştir.¹⁴ Müftü, bir din adamının şartlar dahilinde elbisesini değiştirebileceğini *"Ateşperestlerden alınan inek, yeni sahibine sütünü sağdırmazsa adamın ateşperest kıyafetine girebileceğine"* dair sözü ile açıklamıştır. Müftü'nün bu sözlerle bir din adamının elbisesini şartlar dahilinde değiştirmesinde dince bir mahzuru görülmediğini ifade etmesi gayet önemlidir. Mustafa Kemal, burada Müftü'nün sözlerini dikkatli bir şekilde dinlemiş, buradan İnebolu'ya hareket etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu Türk Ocağı'nda Şapka Hakkında Yaptığı Konuşma

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu'ya gitmek üzere Kastamonu'dan ayrılmıştır. 27 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu Türk Ocağı'nda ilk önemli nutkunu söylemiştir. Türk Ocağı'nda ilk olarak Mustafa Selim İmece tarafından bir konuşma yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa bu konuşmadan toplumun yapılacak devrimlere hazır olduğunu anlamış İnebolu'da bir konuşma yapmıştır. Şapka Kanunuyla ilgili olan bu önemli konuşmasında; Türk halkının medeni olduğunu vurgulamış, ancak kıyafetimizin milli, medeni ve beynelmilel olmadığını belirtmiştir. Karşı çıkanları da cahil ve gafil olarak nitelemiştir. Turan kıyafetinin de bizim için uygun olmadığını belirtmiş, çağdaş ve medeni kıyafetin Türk milletine uygun bir kıyafet olduğunu fesin Yunan, cüppenin ise Bizans geleneğinden geldiğini ancak bunların giyilmesine kimsenin itiraz etmediğini ifade ederek karşı çıkanların savunduğu fikirleri boşa çıkarmıştır.

Bu tarihi nutkun en önemli cümlelerinden biri *"Bu serpuşun adına şapka denir."* cümlesidir. Burada Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin çağdaşlaşmasının bir gereklilik olduğunu anlatarak halkın desteğini almak istemiştir. Nitekim İnebolu'dan sonra Kastamonu'ya tekrar hareket edecek ve bir konuşmada orada yapacaktır. 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nda önemli bir konuşma yapmıştır. Buna göre medeniyet yolundan ilerlemenin ne kadar önem arz ettiğini ve değişikliklerin halk için yapıldığını belirtmiştir. Özellikle bu nutkunda; yapılan ve yapılmakta olan inkılâpların amacının Türk milletini medeni ve modern bir toplum haline getirmek olduğunu, kıyafetin de bir zihniyet meselesi ve gerçeğe ulaşmak

¹¹ Mehmet Baytımur, Aziz Demircioğlu, Hasan Çelikoğlu, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, Ankara: Topraksu Kartografya Müdürlüğü, 1982, 31.

¹² Baytımur, vd., *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, 41.

¹³ *Atatürk'ün Söyle ve Demeçleri*, C. II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, 216.

¹⁴ Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, 26-27.

için bir araç vazifesi gördüğünü belirtmiş ve bu gerçeği kabul edemeyenlere karşı sert önlemler alınacağı mesajını vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmalarından da anlaşılacağı üzere medeni olmak, çağdaşlaşmak, uygar olmak ve muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak için ne gerekiyorsa yapılması (içerisinde giyim kuşamın olması) gerektiğini Kastamonu gezisi sırasında halka anlatmıştır. Özetle; gezi boyunca hem halkın fikirlerini almış hem de kendi fikirlerini halka anlatarak onları aydınlatmayı amaçlamıştır.

Aslına bakılırsa Mustafa Kemal Paşa kıyafeti değiştirerek veya şapka giydirerek insanların zihinlerini değiştiremeyeceğinin farkındadır. O'nun asıl yapmak istediği şey bir *kültür şoku* meydana getirerek yapılan inkılâbın insanlar üzerinde anlamlandırılmasını ve yorumlanması sağlamak ve kişilerin şemalarını, kodlarını değiştirmektir. Atatürk; kişilerdeki bu değişimle siyasal ve toplumsal alanda aklın ve bilimin dinin yerine geçeceğine ve toplumun modernleşeceğine inanmıştır. Kültür şoku, kültürde değişimin bir yöntemidir. Büyük önder Atatürk, devrimleri halka benimsetmek ve toplumu dönüştürmek maksadıyla kültür şoklarına ve zorunlu kültür değişimine zaman zaman başvurmuştur. Bu inkılâpları yaparken de karizmatik ve kurtarıcı kişiliğini öne çıkarmış, yapmış olduğu geziler ve söylemlerle halkı bu kısa zamanda değişime hazırlamaya çalışmıştır. Yani halkla hep iç içe olmuştur. Kanımızca; bu değişime hazırlama çabası büyük şehirlerde büyük oranda amacına ulaşırken kırsalda yaşayan halkta iletişim noksanlığı ve eğitim eksikliği gibi marjinal sebeplerle maksadına tam olarak ulaşabildiğini söyleyemeyiz. Bu bölgede yaşayan halkın, çoğu zaman inkılâplardan ya haberi olmamış ya da çok geç haberi olmuştur.

Kastamonu'dan sonra 31 Ağustos 1925¹⁵ günü Çankırı'ya da uğrayan Mustafa Kemal Paşa burada İskilip'ten gelen heyeti kabul etmiş ve sözü burada da giyim kuşama getirerek Diyanete mensup; başkan, müftü ve imamların kıyafetlerine dokunulmayacağı mesajı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu bu konuşmalar ve aldığı destekler "*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*" çıkacağına bir işaretiydi. Nitekim Çankırı'dan Ankara'ya dönen Mustafa Kemal gider gitmez hemen hazırlıklara başlayacaktır. Hatta 1 Eylül 1925 tarihinde Ankara'ya dönmeden önce İnebolu'da iken Başbakan İsmet (İnönü) Bey'e kendisini karşılamaya gelenlerin şapka giymesi hakkında bir telgraf çekmiştir. Bu telgraf doğrultusunda İsmet Bey ve Ali (Çetinkaya) Bey şapka giymiştir. Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi) Bey ise sarığı elinde başı açık bir şekilde karşılamıştır. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam isimli kitabında bunları "*İlk Şapkahılar*"¹⁶ olarak belirtmektedir.

Şapka Kanununun Kabulü (25 Kasım 1925)

Kılık kıyafet ve şapka konusunda ortamın şekillenmesini müteakip Şapka İktisası konusundaki kanun teklifi 16 Teşrinisani (Kasım) 1925 tarihinde Konya Milletvekili Refik Bey ile rüfekası tarafından Meclise getirilmiş, söz konusu kanun teklifi; 25 Kasım 1925 tarihinde görüşülmeye başlanmış ve kabul edilmiştir.¹⁷ Kanunun gerekçesinde; Türkiye'nin modern devletler arasına girmesi için şapkanın önemi vurgulanmış ve serpuşun bu milletler arasında ayırıcı bir unsur olarak görüldüğü belirtilmiştir.

Şapka Kanunu'nun görüşüldüğü bu aşamada Bursa Mebusu Nurettin Bey kanunun çıkmasına muhalif olmuştur. Nurettin Bey, konuşmasında zorla şapka giydirmenin Teşkilat-ı Esasiye'ye ve Türklerin hürriyetlerine taarruz olduğunu savunmuştur. Nurettin Paşa'nın görüşlerinin ana temaları ise; kanunun kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığına tezat oluşturması, halkın onayı alınmadan yapılması, halkın ve milletvekillerinin memur olmaması ve kıyafetin kanunla belirlenemeyeceği ve bu nedenle çıkacak kanunun anayasaya aykırı olduğu iddialarıdır.

Nurettin Bey'in tavrına ilk itiraz Konya Mebusu Refik Bey'den gelmiştir. Refik Bey konuşmasında; şapka inkılâbının çağdaş ve bağımsız bir memleket olmak için ivedilikle kabul edilmesi zorunluluğunu belirtmiş ve bu konuda kuvvetli bir adım atıldığını vurgulamıştır.

Refik Bey'den sonra Adliye Vekili Mahmut Esat(Bozkurt) Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Antalya Milletvekili Rasih Bey, Kütahya Milletvekili Ragıp, İzmir Milletvekili Mustafa Necati, Afyonkarahisar Milletvekili İzzet Ulvi ve Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Beyler de söz alarak konuşma yapmışlar ve ardından oylamaya geçilmiştir.

¹⁵ Baytimur, vd., *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, 115.

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, 234-235.

¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 19, Birleşim 9, 16 Ekim 1925, 124-125.

Öneri Bursa Milletvekili Nurettin Bey ile Siverek Milletvekili İhsan Ergani Bey'in olumsuz oylarına karşılık büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.¹⁸

25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı Kanun üç maddeden oluşmuştur. Birinci madde ile; TBMM üyeleri, idare heyeti ve memurlara şapkayı giyme zorunluluğu getirilmiştir. Maddenin sonuna; "Türkiye halkının genel başlığının şapka olduğu ve hilafında hareket edenleri hükümet men eder" ibaresi ek olarak konulmuştur. İkinci madde de kanunun yayımını müteakip yürürlüğe gireceği, üçüncü maddede ise; yürütme yetkisinin İcra Heyeti Vekillerince yapılacağı belirtilmiştir.

Bu kanun; yukarıda da anlatıldığı gibi kadınların giyimleri hakkında bir hüküm içermemektedir. Söz konusu kanun, teklif esnasında memur ve vekillerle sınırlı iken, görüşmeler esnasında Türkiye halkı denilerek genelleştirilmiştir.

Nitekim Şapka İktisası Hakkında Kanun 28 Kasım 1925 tarihinde Resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve bu vesile ile uluslararası bir kılık kıyafet kabul edilmiş ve çağdaşlaşma yolunda yeni bir adım atılmıştır. Bu kanunun çıkarılmasıyla kıyafetin din demek olduğuyla ilgili düşüncelerin değişmesi ve toplumun eski kıyafetlerden kurtularak çağdaş bir görünüme kavuşması amaçlanmıştır. Şapka bir başlık taklidi değil, özgür fikir ve düşüncenin timsali olarak kabul edilmiştir.

Atatürk; yukarıda da anlatıldığı gibi çeşitli yaşantı ve faaliyetleriyle (gözlem¹⁹ yöntemiyle) halkını analiz etmiştir. Türk milletini geri bıraktıran tutum²⁰ ve davranışları tespit ettikten ve bunların temel nedenlerini kavradıktan sonra nasıl değiştirebileceği konusunda çareler aramıştır. Harekete geçmek için ise acele etmemiş uygun zaman ve koşulların oluşmasını beklemiştir. Bu uygun zaman ise Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan ve Cumhuriyet kurulmasından sonra oluşmuştur. Psikoloji biliminde tutum ve davranışlar *Sosyal Etki*²¹ ile değişir kuralı vardır. Atatürk'ün söz konusu bilimsel kuralı, tutum ve davranışları değiştirmek amacıyla kullandığına şahit oluyoruz. Bu bağlamda Atatürk'ün özellikle Sosyal Etki'nin "*İknaya Yönelik İletişimler* ile *Korku Yaratan İletişimler*." metodlarını aktif olarak kullandığı görülmektedir. Halka yapılan söylemler, şapkalı görüntüler ve gezilerle *iknaya yönelik iletişimi*, çıkarılan kanunlardan ve verilen cezalardan ise *korku yaratan iletişim* metodunu kullandığını anlıyoruz. Atatürk'ün icraatlarının sonucuna bakıldığında, her iki metodu başarılı bir şekilde uyguladığı ve bir *Sosyal Psikolog* gibi hareket ettiği söylenebilir.

Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Meclis Görüşmeleri ve Din Adamlarının Durumu

Şapka Kanunu kabul edildikten sonra eksik kalan hususlardan biri de din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesidir. Nitekim 3 Aralık 1934 yılında 2596 "*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*" ile din adamlarının kıyafetleri düzenlenmiştir.

Kanun görüşüldüğü gün Muş Milletvekili Hakkı Kılıç Bey yaptığı konuşmada özetle; kanunun gerekliliğinden bahsetmiş, kanunun hurafeleri önlemek için çıktığı vurgusunu yapmış ve müftülüğün kaldırılmasını savunmuştur. Ayrıca, kanunun şapka kanunu ile beraber çıkmasının daha iyi olacağı kanaatini taşıdığını belirtmiştir.

Hakkı Kılıç Bey'den sonra söz alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ise; inkılâbın gereği olarak kanunun çıktığını, Cumhuriyetin ve devletin bekasının doğrudan bu kanunu ilgilendirdiğini, milletin menfaatlerinin ve maddi gerçeğin bu kanunun çıkmasını zorunlu kıldığından bahsederek laik devlet vurgusu yapmıştır.²²

Bu sırada Isparta Milletvekili İbrahim Bey, "*Cumhuriyet inkılâbımızın mana ve mefhumunu, Kılıçoğlu Hakkı'dan dinlersek, hepimiz cayır cayır yanarız. Amma Devletimizin samimî ve yüksek ricalinin ağızından dinlediğimizde ki bunda Şükrü Kaya da dahildir o vakit ellerimizi değil, bütün canımızı veririz.*"²³ şeklinde Hakkı Kılıç Beyin müftülük makamı hakkındaki sözlerine katılmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Vekili Şükrü Kaya

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 224-225.

¹⁹ Gözlem, *Sosyal Psikoloji* araştırma yöntemlerinden biridir. Elliot Aranson, Timoty D. Wilson, Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2012, 113.

²⁰ Tutum: Kişinin diğer insanlar nesnelere ve fikirlere yönelik kalıcı değerlendirmeleri. Aranson, vd., *Sosyal Psikoloji*, 410-411.

²¹ Sosyal Etki: Diğer insanların söylediklerinin, eylemlerinin ya da yalnızca varlıklarının, düşüncelerimiz, duygularımız tutum ya da davranışlarımız üzerinde yarattığı etki. Aranson, vd., *Sosyal Psikoloji*, 30.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt 25, Birleşim 11, 3 Aralık 1934, 76.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, 76 - 77.

Bey tekrar söz alarak, “Lâiklik hakkında söylenen iki arkadaş arasında geçen bahse gelince: Her halde lâiklik ve inkılâba merbutiyetin hassasiyetinin yüksek bağlılığından ileri gelmiştir. Ben de arkadaşları olmak itibariyle bundan sevindiğimi arz etmek isterim.”²⁴ sözleriyle laikliğe duyulan bağlılıktan memnun olduğunu belirtmiştir.

Bu konuşmalardan sonra sıra maddelerin okunmasına gelmiştir. 8 maddeden oluşan kanun her maddesi ayrı ayrı okunarak oylanmış ve kabul edilmiştir.²⁵ Bu kanunun birinci maddesi kanunun yayımından altı ay sonra, yedinci madde ile, diğer madde hükümlerinin kanunun yayımı ile yürürlüğe gireceği, sekizinci madde ile de kanunun yürütmesinin İcra Vekilleri heyetince yapılacağı belirtilmiştir.

Bu kanunla din adamlarının mesleki kıyafetleri yalnız dini merasimler sırasında giyebilecekleri, başka zamanlarda sivil kıyafet kullanacakları kararlaştırılmıştır. Normal hayatta din adamlarının da dini kıyafetlerini çıkarmalarıyla birlikte ulus bilincinin geliştirilmeye çalışıldığı bu dönemde bireylerin görünümünün de bir olması sağlanmıştır. Ayrıca, bu kanunla dini simgelerin birer sömürü aracı olarak kullanılmasının engellenmesi istenmiştir.

Kanuna göre; bütün din adamlarının, görevleri haricinde bu kıyafet ve kisveleri taşımaları yasaklanmıştır. Ancak bazı istisnalarda öngörülmüştür. Bunlardan biri, her din ve mezhepten ancak uygun görülecek olan bir şahsa, meslekî görev haricinde bu kıyafetleri giymesi için, geçici olarak izin verilebileceğidir. Bu yasa ile diğer dernek, kulüp gibi toplulukların da giyim kuşamlarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Peçe ve Çarşaf Konusunda Yapılan Değişiklikler

Kadınların peçe ve çarşaf giyimi konusu diğer düzenlemelerden farklı olarak öncelikle 1935 yılı başlarında yerel yönetimler tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Öncelikle peçe ve çarşafın Adana’da (16 Mart 1935’de), Ordu’da (29 Nisan 1935’de), Sungurlu’da (10 Temmuz 1935’de) yasaklandığı görülmektedir.²⁶

16 Mayıs 1935 tarihinde bu konu TBMM’de görüşülmesi için teklif verilmiş ancak bu konuyla yerel yönetimlerin ilgilenmesi gerektiği kabul edilerek görüşme reddedilmiştir.²⁷ Bunun üzerine 22 Temmuz 1935 yılında tüm valiliklere bir genelge gönderilerek çarşaf, peçe ve üstlük giyiminin önlenmesi istenerek tüm tedbirlerin alınması emri verilmiştir.²⁸

Söz konusu tamim doğrultusunda illerde çeşitli yasaklamalar getirildiği görülmüştür. Aydın Belediyesi, 14 Ağustos 1935 tarihinde alınan bir kararla bu tür giysilerle sokağa çıkan kadınların cezalandırılacağını bildirmiştir. 2 Ağustos 1935 tarihinde Zile’de, 17 Ağustos 1935’de Konya’da, 27 Ağustos 1935’de Afyon’da, 4 Kasım 1935’de Maraş’ta, 29 Ekim 1935’te Çorum’da, 13 Kasım 1935’te Afyon’da bu giysilerin kullanımı yasaklanmıştır.²⁹

Bu uygulamalara ilk tepki Mersin’den gelmiş ve halk belediyenin önünde protesto gösterilerine başlamıştır. Diğer illerde de bu tür tepkiler başlayınca belediyeler bu uygulamadan taviz vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine hükümet bu uygulamada birlik sağlanması amacıyla 1937 yılında “Peçe, Çarşaf ve Peştamal Yasağı Hakkında Tamimi” adıyla bir genelge yayınlamıştır. Bu genelge de; uygulamaların kadının medeni haklarını vermek için yapıldığı, asayiş ve emniyetin bozulmasına müsaade edilmemesi gerektiği, peçe ve çarşafın ceza içerdiği belirtilmiştir.

Bu tarihten (1937) sonra peçe ve çarşaf gibi kıyafetlerle görülenlerin adreslerini şehirlerde, ilçelerde görevlendirilen personel tespit ederek, mahallin en büyük mülkiye amirine (İllerde Vali, İlçelerde Kaymakam) bildirecek ve bunlar il idaresi kanunu gereğince beş liradan-yirmi beş liraya kadar para cezasıyla cezalandırma yönüne gidilecektir.³⁰ Bu konu kanun maddesi ile düzenlenmediğinden Atatürk’ün ölümünden sonra gevşetilmiş bir müddet sonra da uygulanmamıştır.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, 78.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, 77.

²⁶ Turgut Sönmez, 1925 – 1961 Yılları Arasında Türkiye’de Giyim ve Kuşam ile İlgili Düzenlemeler ve Tepkiler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, 6-107.

²⁷ “Meclis Görüşmeleri”, Vakıf, 17 Mayıs 1935, 3.

²⁸ Sönmez, 1925 – 1961 Yılları Arasında, 107.

²⁹ Sönmez, 1925 – 1961 Yılları Arasında, 108.

³⁰ Sönmez, 1925 – 1961 Yılları Arasında, 109-110.

Kılık Kıyafet İnkılâbının Birey ve Toplum Üzerinde Etkileri

Kılık Kıyafet İnkılâbı, Doğu ve Batı medeniyetlerinin farkını ortaya koyan tipik bir toplumsal olgudur. Doğu medeniyetlerinde geleneksel Kapalı Toplum özellikleri Batı toplumlarında ise Sanayi (Modern) Toplumu özellikleri etkendir. Batı medeniyetinde toplumsallaşma yüzyıllara sâri bir zamana yayılarak gerçekleşmiş ancak Doğu medeniyetinde ise toplumsallaşma belirli kalıpların içinde kalmış gerçekleşme imkânı bulamamıştır. Osmanlı bu durumu fark ettiğinde batı toplumlarından çok geride olduğunu görmüştür. Bilindiği üzere ülkemizde batılılaşma 1839 Tanzimat (Açık toplum özelliklerine geçiş) ile başlamış kapalı toplum olması nedeniyle de doğal olarak yavaş yavaş gelişme göstermiştir. Batı medeniyeti ile arasındaki bu farkın kapanması ancak kültür şokları ile olacağı gerçeğini yönetenler zaman zaman görmüş fakat çeşitli sebeplerle (I. Dünya Savaşı, halkın eğitim noksanlığı vb.) bunu hayata geçirememişlerdir.

Kimilerinin iddia ettiği gibi vuku bulan devrimler tepeden inme oldubitti ile yapılmış da değildir. Bunun örneklerinden biride kılık kıyafet inkılâbıdır. Bu inkılâp; Osmanlı Sultanı Üçüncü. Selim ile başlamış Atatürk ile hız kazanmıştır. Vereceğimiz aşağıdaki örnek kıyafet inkılâbının tepeden inme yapılmadığını ve fikri alt yapısının olduğunu göstermek açısından çarpıcıdır. Osmanlının içinde bulunduğu müşkül durumdan çıkmak için her yönüyle Batı'ya benzemek gerektiğini düşünen *Baticılık* akımının öncülerinden Kılıçzade Hakkı tarafından, 1912 yılında *İçtihat* dergisinde, *Pek Uyanık Bir Uyku* başlığı ile bir makale kaleme alınmıştır. Bu makalede özetle;

“Fes tümüyle kaldırılıp, yerine yeni bir başlık kabul edilecektir. Kadınların kılık kıyafetlerine müdahale edilmeyecektir. Kadınlar ve kızlar aynı ortamda bulunacaklar, evlilikte görüclük usulüne son verilecektir. Kızlar için yeni okullar ve Tıbbiye açılacaktır. Tekke, zaviye ve türbeler kaldırılacaktır. Medreseler kapatılacak, sarık kullanmak ve cübbe giymek sadece yüksek âlimlere ait bir hak olacaktır. Şer’i mahkemeler kaldırılacak, Nizamiye Mahkemeleri geliştirilecektir. Mecelle de kaldırılacak, Avrupa’dan yeni medeni kanun alınacak ve aile hukuku buna göre düzenlenecektir. Osmanlı’nın kullandığı alfabe kaldırılacak, yerine yeni bir alfabe kabul edilecektir.”³¹ İfadeleri yer almıştır.

Kılık kıyafet inkılâbına tepkileri ülkede yaşayan *halkın büyük bir bölümü ve azınlıklar* nasıl karşılamıştır? sorusuyla ele alacak olursak; her iki kesimde de karşı çıkanlar ve memnuniyetle karşılayanlar doğal olarak olmuştur.

Halkın Büyük Çoğunluğunun Tepkisi: Özellikle büyük şehirlerde yaşayan halk (çoğu) ve baticılığı savunan kesimlerde memnuniyetle karşılanmıştır. Memnun olan kesim tarafından fese karşı bir tavır alınmış, fesler yırtılmış yakılmıştır. Şapka almak için mağazalara hücum edilmiştir. Hakimiyet-i Milliye gazetesinde şapkanın nasıl giyileceğine ve nasıl selam verileceğine dair haberlere yer verilmiştir.³² Şapka kadınlar tarafında süratle benimsenmiş, kız mekteplerinde öğrenciler standart tip şapkalar giymeye başlamıştır.³³ Gazeteler yardımcı olmak maksadıyla kadınlara şapkalarını nasıl belirlemeleri ve giyerken nelere dikkat etmeleri gerektiği hususunda yol göstermiştir.³⁴ Özellikle şapkanın halk tarafından benimsenmesinde basının önemli rolü olmuştur (İstanbul’da yayınlanan Cumhuriyet, İdam ve Ankara’da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye gazeteleri ve yerel gazetelerin çoğu özellikle Kastamonu’da yayınlanan Açık söz gazetesi şapkanın adaptasyonunda aktif çalışmışlardır). İllerin ileri gelen insanların şapkalı resimleri gazetelerde yer almıştır. Gazetelerde, şapka medeniyetin timsali olarak işlenmiş dini ritüelle ilgisi olmadığı her fırsatta vurgulanmıştır. Atatürk’ün yurt gezilerinde şapka giymesi gazetelerde de inkılâba uymayı teşvik edici haberlere yer verilmesi şapka giyilmesini kolaylaştıran etmenler olmuştur.

Ancak muhafazakâr şehirlerde ve kırsal kesimlerde yaşayan halkın şapkayı kabul etmesi o kadar da kolay olmamıştır. Bu bölgelerde yaşayan halkın okuma yazma oranlarının düşük olması zamanın iletişim araçlarını takipte ki noksanlıkları gibi nedenlerle bilgilendirme ve gerekçelendirme de zorluklar yaşanmıştır. İnkılâbı benimsemeyenler tarafından;

³¹ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, 33-35.

³² “Şapka ile Selam”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1925, 2.

³³ “Din ve Kıyafet”, *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1925, 2.

³⁴ “Fes Ziynet Eşyası Addolunuyor”, *İdam*, 27 Eylül 1925, 2.

Sivas'ta (14 Kasım), Kayseri'de (22 Kasım), Erzurum'da (24 Kasım), Rize'de (25 Kasım), Maraş'ta (26 Kasım) ve Giresun'da (4 Aralık) "Şapka Kanuna" karşı eylemler yapılmıştır.³⁵

Bu eylemlerin nedenleri şöyle sıralanabilir;

- Halk tarafından fesin ve sarığın dini bir unsur ve sembol olarak algılanması,
- Menfaati sarsılan çevrelerce "Din elden Gidiyor" propagandası ile halkın devlete karşı kıskırtılması (Kadınlara kötü muamele yapılacağı ve yüzlerinin açılacağı, Müslümanların Kutsal Kitabı *Kur'an-ı Kerim'in* kalkacağı, dul kadınların teşhir edileceği gibi asılsız haberler),
- Şapka ile ibadetin nasıl yapılacağı konusunda belirsizlikler (Şapkanın siperinin yere teması ile alnın yere değmesini önleyeceği ve namazın *Allah* tarafından kabul edilmeyeceği düşüncesi),
- Şapkanın pahalı ve şapka alacak maddi gücün olmaması,
- Şapkanın *gavur icadı* olarak algılanması,
- Yeniliklere karşı oluşturulan mahalle baskısı.

Şapka devrimine karşı ilk olay 14 Kasım'da Sivas'ta hükümete karşı küçültücü sözlerin duvarlara yapıştırılmasıyla meydana gelmiştir. Sivas'ta meydana gelen bu olayda kolluk kuvvetleri; bildiriyle ilgisi olan (hazırlayan, yapıştıran ve düşünce birliği yapmış olanlar) şahıslarla birlikte şehrin bütün muhtarlarını tutuklamıştır.³⁶

Kayseri'de (22 Kasım'da) din istismarı yapan Nakşibendi tarikatına mensup Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört dostunun halkı sarık sarmaya davet etmesi ve aslı olmayan haberlerle halkı kıskırtması nedeniyle tepkilere neden olmuştur. Bu olay üzerine Kayseri'ye 24 Kasım Salı günü gelen *Ankara İstiklâl Mahkemesi*, Şapka Kanuna muhalefetten ilk yargılamasını yapmıştır. Mekkeli Ahmet Hoca ile dört yol arkadaşını idama mahkûm etmiş ve 300 kişiyi de tutuklamıştır.³⁷

İstiklâl Mahkemelerinin devreye girmesi, halkta korku ve panik başlatmış ve toplumsal gerilime neden olmuştur.

Erzurum'da (24 Kasım) halkın bir kısmı çarşığı işgal edip şapka giyilmesine ve tekkelerin kapatılmasına tepki vermiş Vali'lik konağı önünde "Biz *gavur istemeyiz*" diye naralar atarak gösteri yapmışlardır. Bu olay sonrası ilk olarak gösteriye önyak oldukları bilinen 27 kişi tutuklanmıştır. Bu hadiseyi daha önce casusluk yaptığı bilinen, genel aften yararlanarak çıkmış ve içlerinde bazı şeyhlerin de bulunduğu şahısların çıkardığı tespit edilmiştir.³⁸ Olay üzerine Erzurum'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiş ve *Ankara İstiklâl Mahkemesi* 13 kişiyi yargılayarak idama mahkûm etmiştir.³⁹

Rize'de de benzer bir olay yaşanmıştır. 1925 yılının 25 Kasım günü Rize'nin Güneysu ilçesinde Ulucami İmamı Şaban Hoca ile Muhtar Yakup Ağa ve arkadaşları çevre köy halkını Ulucami önünde toplanmaya çağırarak gelenlerin bir kısmı Şapka Kanunu'nun yalnızca protesto edileceği zannıyla bir kısmı ise daha sonra çıkacak olayı beklercesine silahlarıyla gelmiştir. Toplanma alanında Şapka Kanunu'nun verdiği rahatsızlık dile getirilerek halk hükümet karşı kıskırtılmıştır. Gale yana gelenler, eşkıyaların da verdiği destekle Güneysu karakolunu basmış ve altı jandarmayı rehin almıştır.⁴⁰ Bu olaylar üzerine *Ankara İstiklâl Mahkemeleri* üyeleri, Erzurum'daki yargılamaları tamamlayıp Rize ayaklanmasını araştırmak ve tahkikat yapmak üzere Rize'ye gelmiştir. 11 Aralık'ta Mahkeme çalışmalarına başlamış 12-13 Aralık'ta yapılan 143 kişinin yargılanması neticesinde; 8 kişi idam edilmiş, 14'ü on beş, 22'si on, 19'u da beş yıl hapse çarptırılmıştır. Ayrıca bu yargılamalarda 80 kişinin de beraatına karar verilmiştir.⁴¹

26 Kasım'da Maraş'ta İbrahim Hoca adında biri camide ahaliyi topladıktan sonra hükümet merkezine karşı bir gösteri yapmak teşebbüsünde bulunmuştur. Fakat aynı gün olayın faileri tutuklanarak İstiklal Mahkemesine gönderilmiştir.⁴²

³⁵ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-23, 1923-1927*, İstanbul: Zeus Kitabevi, 2009, 406.

³⁶ "İsmet Paşa Hazretleri Nutku", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1925, 2.

³⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eapka_Devrimi- Erişim 20.07.2023.

³⁸ "İnkılâp ve İrtica", *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Kasım 1925, 1-2.

³⁹ Murat Aksoy, *Başörtüsü, Türban: Batılılaşma, Laikleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, 23.

⁴⁰ "İrticai Hareketlerin Hudud-ı Tesirleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Aralık 1925, 1.

⁴¹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 346.

⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 20, Birleşim 23, 12 Kasım 1925, 109.

4 Aralık'ta Giresun'da da Şeyh Muharrem isminde bir hoca topladığı halkla birlikte hükümet karşıtı protestolarda bulunmuş ancak hadise kısa süre içinde bastırılmıştır.⁴³ İstiklal mahkemelerine sevk edilen ve yargılanmaları sonrasında asılan isyancılar hakkında kimi yerlerde bazı rakamlar verilmesine rağmen İstiklal Mahkemelerinin dosyaları tam olarak açılmadığından ne kadar isyancı asıldığı bilinmemektedir. TBMM tutanaklarında da asılanlar hakkında bir rakam verilememektedir.

Şapka Kanununun çıktığı dönemde en fazla tartışılan kişi, şapka inkılâbına karşı çıktığı ve halkı kıskırttığı düşüncesiyle Ankara İstiklâl Mahkemesinin kararı ile idam edilen İskilipli Atif Hoca'dır. Atif Hoca, şapka konusundan beraat etmesine karşın devrimlere karşı muhalifliği nedeniyle İstiklâl Mahkeme'since mahkûm olmuş ve asılmıştır.⁴⁴ Rize'de; isyana katılan silahlı kişilerin karakolu basmaları, Atif Hoca'nın yazdığı "*Frenk Mukallitliği ve Şapka*"⁴⁵ adlı broşür ile ilişkilendirilmiş ve asılmasının gerekçesi olmuştur. Atif Hoca, bu olayların tetikçisi ve kıskırtıcısı olarak görülmüştür.

Kılık Kıyafet inkılâbının toplum üzerinde birçok etkisi söz konusudur. Batı medeniyeti ile Doğu medeniyetinin kültürel değerleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklılaşmadan dolayı etkileşimde zorlaşmaktadır. Bunun birçok örneğini verebiliriz. 1970'lerden sonra Avrupa ülkelerine giden Türk işçileri halen Avrupa yaşamına uyum sağlayamamış hatta ikinci nesilde bile sorunlar yaşandığı gözlenmektedir. Her ne kadar gerekli olsa da kültürel değerlerin kısa sürede bir topluma empoze edilmesi çok da sağlıklı olamamaktadır. Avrupa ülkelerinde işçi olarak çalışan Türk vatandaşlarının çoğu kendisini ötekileştirilmiş gibi görmektedir.⁴⁶

Kılık kıyafet inkılâbına toplum tam olarak hazırlanamadığından halkın tamamı tarafından benimsenmemiş çeşitli illerde görüldüğü gibi protestolar yaşanmış, bazı kırsal kesimlerde de benimsemeyen halk sırf ceza almamak için şehirlere gelirken kanuna uymuş, köyüne kasabasına döndüğünde kendi yaşantısına devam etmiştir. Toplumda doğal olarak benimseyenler, benimsemeyenler ayrımı ortaya çıkmış bu husus ise özellikle benimsemeyen kesimde psikolojik travmalara neden olmuştur.

Kanuna uymadığından ceza alan kimi insanların yakınları kendi hayat güvenliğinden endişe ederek soyadını değiştirmiş, kimi başka illere göç etmiş kimi ise ülkeyi terk etmiştir. Bu insanların devlete olan bağlılıkları ile hukuk ve adalete olan güvenleri sarsılmış, ruh hallerinde mutsuzluk ve umutsuzluk hâkim olmuştur.⁴⁷

İnkılâba direnç gösteren grup kendini dışlanmış, inançlarından koparılmış, kimliğinin değiştirildiği hissine kapılmıştır. Korku, kaygı bozuklukları ve hayal kırıklığı yaşamıştır.

Toplumda görülen hızlı değişimler toplumun genel kesimi üzerinde de çeşitli etkiler göstermiştir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir; Özellikle yeni hayata uyumda güçlük çeken gençler arasında intihar olayları, fuhuş, içki, kumar vb. kötü eylemlerde ve toplumsal düzeni bozan genel ahlâka aykırı yayınlarda belirgin artışlar olmuştur. Bireyler travma sonrası stres bozuklukları yaşamıştır. Bu değişimle ortaya çıkan yeni yaşam anlayışı ve bu yaşama uyum sürecinin neden olduğu travmalar, yazar Zafer Toprak'ın "*Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*" adlı eserinde çarpıcı bir şekilde ortaya konulmuştur.⁴⁸

Fesin ve sarığın dini bir imge olarak görülmesi ve kullanılmasından çok siyasi bir mana yüklenmesi şapka inkılâbının yapılmasını zorunlu kılmıştır. Halk çok uzun yıllar sarık fesi kullanmış, şapkayı sadece harp ettiği milletin askerinin başında görmüştür. Halkın eğitim seviyesi göz önüne alındığında tepki göstermesini benimsememesini doğal karşılamak gerekir. Bir kültür şoku ile anlam yükledikleri değer ve inançlarının yok olduğunu sanmaları psikolojilerini olumsuz etkilemiştir. Ancak gerçek öyle değildir. Din ile şapkanın, sarığın,

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 20, Birleşim 23, 109.

⁴⁴ Orhan Koloğlu, *İslam'da Başlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, 96.

⁴⁵ Fatih Camii müderrislerinden Atif Hoca, 12 Temmuz 1924 tarihinde yazmış olduğu risalesinde şapkanın küfür olduğunu ve giyilmesinin İslam dini için uygun olmadığını yazmıştır. Atif Hoca yine bu risalesinde, "*Büyük fıkıh alimlerinin çoğunun, inancı olmayanlara mahsus ve onların kıyafet alameti olan şapkayı bir zaruret olmadan ve kendi arzusu ile giyinmek küfürdür, düşüncesinde olduklarını, fakat bazı fıkıhçıların da kafir milletlere ait olan şapkayı kendi arzusu ile giyen bir Müslüman onlara benzermiş ve onları taklit etmiş olduğu için günahkar olursa da kafir olmaz.*" şeklinde yazmıştır. Atif Hoca yazmış olduğu bu risale nedeniyle İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış, kitaptan dolayı beraat etmiştir. Ancak halkı isyana teşvik nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından 4 Şubat 1926 tarihinde idam edilmiştir. Ankara 2 İstiklal Mahkemeleri belgeleri tam olarak açıklanmadığından Atif Hoca'nın isyan davası hakkında ayrıntı bilgi edinemiyoruz. Atif Hoca'nın idamı hakkında bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

⁴⁶ Yakınlarının birçoğu Avrupa'da İşçi olan benim şahsi gözlemlerimdir.

⁴⁷ Gökhan Taşkın, *İstiklâl Mahkemeleri ve Rize'deki Yargılamalar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, 44.

⁴⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

fesin bir ilgisi olmadığı aşikârdır. Bu yüzyıllar boyunca devam etmiş bir algıdır. Algıların değiştirilmesi ise kolay olamamaktadır. Atatürk tarafından bu yanlış algının değiştirilmesinde iknaya yönelik iletişimi *basın yoluyla ve yurt gezileriyle*, korkuya dayalı iletişimi ise *İstiklâl Mahkemeleri ve çıkarılan kanunlarla* etkin olarak kullandığı görülür. İnkılâpları yapıldığı zaman ve dönemin koşulları içinde değerlendirmek gerekir. Ülkenin bulunduğu durum bir kültür şokunu gerekli kılmıştır. Bugüne baktığımızda, bu şokları yaşamayan bazı Doğu medeniyetine dahil ülkelerde halen kadınların araç kullanmadığı, stadyumlarda maçlara gidemediği, kadınların başını açtığına ceza aldığı görülmektedir. Hiçbir adım atmadan değişimi beklemekte hayalcilikten öte gidememek demektir. Her ne kadar inkılâplar toplumda ve kişiler üzerinde çeşitli travmalar yaratsa da kamu yararı düşünüldüğünde bu inkılâpların yapılmasının halkın yanlış algılarının değiştirilmesinde hayati ve gerekli olduğu aşikârdır.

Azınlıkların Tepkisi: Şapka Kanununun kabulünden sonra olduğu gibi *“Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine”* dair çıkarılan kanuna azınlık kesiminden karşı çıkanlar veya bu kanunu memnuniyetle karşılayanlar olmuştur. Bu konuda önemli bir değerlendirme Türk Ortodoks temsilcisi Papa Eftim’den gelmiştir. Papa Eftim kanun daha çıkmadan önce dini kisve ve layihadan sevinçle bahsederek aslında papazların cüppe ve külah giymelerini emreden dini bir buyruk yoktur demiştir.

Kanun çıktıktan sonra kanunu uygulamak adına camilerde dini kisveyi muhafaza edilecek dolaplar yapılmaya başlanmıştır.⁴⁹

5 Aralık 1935 tarihli Türk Sözü gazetesinde dini kisve kanununun yerinde bir kanun olduğunu belirterek, *“Yurttaşlar arasında herhangi bir üstünlük veya ayırt anlayışını gösteren ağa, paşa, bey, beyefendi ve hazretleri gibi sözlerin kaldırıldığı gün hoca, papaz ve hahamların başka bir kılıkla dolaşmaları, onların aramızda aşağı yukarı üstün bir ayrı seçi görmeleri ve o kılıkla bizden ister istemez sanki bir saygı dileniyormuş gibi görünmelerini doğrusu hiç de uygun olmuyordu.”*⁵⁰ şeklinde yazmıştır.

Cumhuriyet gazetesinde kisve kanununun yerinde bir kanun olduğunu ancak daha 1910’da İstanbul’dan Fransa’ya giden papazların orada melon şapkalı oldukları ve Osmanlı İmparatorluğu içinde giydikleri cübbelerini ve takkelerini Fransa’da giymediklerini ve dolayısıyla bu kanunla ruhanilerin rahat olduğu yazılmıştır. Ayrıca siyasi liderin bir içtima yaptıklarından ve İstanbul rahiplerinin sevinç içinde olduğu bahsedilmiştir. Kanunun çıkmasındaki psikolojik sebepleri şu şekilde açıklamıştır: *“Dini elbiseler yalnız mabetlerde giyilirse manevi kıymet ve nüfuzları daha kuvvetli olur. Birer vatandaşı olan hocalar ve rahipler, medeni cemiyet içine medeni kisve ile karışarak garip vaziyetlerden kurtulmuş olurlar. Caminin de kilisenin de kutsi mana ve nispeti sokaklarda dolaştırılıp suiistimal edilmez.”*⁵¹

Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun hakkında Yunanistan’da aleyhte yazılar yazılmaya ve yayınlar yapılmaya başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye’deki gazetelerde de Yunanistan’ın bu tavrı eleştirilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet gazetesinde; *“Meğer Yunanlı dostlarımız hele Yunan gazetecileri papaz cübbesine ne kadar aşıkarmış! Papazlar yalnız papazlar değil, Türkiye’de kendi kisvelerini, mabetlerinin içinde giyecekler diye bir kanun yaptık. Atina’da kıyamet koptu. ...Yunanlar kendi memleketlerinde bu aşk ve hürmeti istedikleri kadar gösterebilirler fakat laik Türkiye’nin dahili işlerine karışmasınlar.”*⁵²

Zaman gazetesinde Yunan gazetelerinde kanun hakkında yazılanların Türk-Yunan dostluğunu tehlikeye düşürecek nitelikte olduğunu, papazların mabet dışındaki kıyafetlerine bu kadar önem vermenin Ortodoksluğun dört arşın bezden ibaret olduğunu ilan etmek olacağını bunun da mantıksız olduğu belirtilmiştir.⁵³

Atina’da yayınlanan gazetelerin olumsuz yayınları İstanbul’da yaşayan Rumlar tarafından memnuniyetsizlik meydana getirmiştir. İstanbul’da yaşayan Rumlardan bazıları bu konuda yüksek makamlara telgraf çekerek bu olaylardan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir.⁵⁴

⁴⁹ “Cübbe Gürültüsü Diniyor!”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934, 3.

⁵⁰ Naci Akverdi, “Ruhani Kılık”, *Türk Sözü*, 5 Aralık 1934, 3.

⁵¹ “Kıyafet Kanunu Lüzumsuz Asabiyet Uyandırdı”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1934, 1.

⁵² “Cübbe Aşkı”, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934, 3.

⁵³ Ebüzziya Zade, “Yunanlıların Lüzumsuz Telaşı”, *Zaman*, 7 Aralık 1934, 1-2.

⁵⁴ “Cübbe Gürültüsü Diniyor! İstanbul Rumları Bu İşte Bizimle Birlikte” *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1934, 1-3.

Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde Yunanistan'ın tavrına karşılık bir yazı yazmıştır. Bu yazıda; Rum patriğinin ve Yunan gazetelerinin serzenişlerinin yersiz olduğunu, iki ulus arasındaki sağlam dost bağlarına zarar verdiğini belirterek "Bu densizliğe bakılarak insanın yirminci yüzyıl uygarlık çağında olmadığı sanacağı gelir. Bir urba üstünde bu kadar gürültü, bir bardak suda fırtınaya bile benzemeyen çok saçma bir yaygaradır..."⁵⁵ İfadelerine yer vermiştir.

Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'deki Ermeni ve Rum Patrikhaneleri de bu konuda toplantılar düzenlemiş ve Fener Patrikhanesi'nde yapılan toplantıda sokakta giyilecek sivil elbise hakkında fikirler tartışılmıştır.⁵⁶ Tartışmalar sonucunda Ermeni papazlar kıyafet kanunu gereği kilise dışında sivil gezmeyi kabul etmiş, yalnız patriğin kilise dışında şimdiki kıyafetle gezeceğine karar verilmiştir.⁵⁷

Süryani Patrik vekili de kıyafete getirilen kuralı hemen uygulamaya başlamış ve sivil giyinerek meslektaşlarına örnek olmuştur.⁵⁸

Beyoğlu'ndaki Saint Antuvan Kilisesi Katolik Başpapazı da kanun hakkında kendilerinin bu kanunun uygulanmasında Türk vatandaşlarına iyi bir örnek olmak istediklerini söylemiştir.⁵⁹

Basında yer alan diğer bir haber ise Fransız rahip ve rahibeler hakkındadır. İbadethanelerin dışında ruhani kıyafetle gezmeyi yasak eden kanunun çıkarılması üzerine Katolik Frerlerin (Manastıra bağlı tarikat üyeleri) bir kısmının Türkiye'de kalıp kıyafetlerini değiştirecekleri söylenirken bir kısmının da Türkiye'yi terk edeceklerine dair haberler çıkmıştır. Rahibelerin hepsinin Türkiye'den ayrılacağı ve Japonya ile Çin'e gideceği idarelerindeki okulların da kapatılacağı söylenmiştir. Bu konuda Cumhuriyet gazetesi muhabiri Çukur bostan Rahibeler Manastırı'nda bir röportaj yaparak Rahibelere gidip gitmeyeceklerini sormuştur. Rahibeler, bu soruyu şu şekilde cevaplamıştır: "Evet hepimiz gideceğiz. Yalnız henüz kat'i emir almadık. Paris'te bulunan dini reislerimizden ve askerlerden farkımız yok. Büyüklerimiz ne emrederlerse harfiyen ifa etme mecburiyetindeyiz. Büyüklerimiz bizi Japonya'ya, Çin'e, Amerika'ya gönderebilir. Onların talimatı ile mekteplerimizin durumu belli olacak."⁶⁰

Fransız Büyükelçiliği bu konuda Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak ruhanilerin 1934 tarihli kanunun hükümlerine uyamayacaklarını, bu yüzden Türkiye'yi terk etmek zorunda kalacaklarını ve burada bulunan Fransız okullarının kapanmak zorunda kalacağını yazmışlardır. Bunun üzerine Türkiye, Fransızlara özel bir mukavele olamayacağı, onların da yerli kurumlar olduğu ve Türk Kanunlarına bağlı bulunduğu elçiliğe bildirilmiştir.⁶¹

Özetle; Türkiye'de ikamet eden Ermeni, Musevi ve Rumlar, din görevlilerinin kıyafetlerinin düzenlenmesine olumlu bir şekilde yaklaşırken özellikle Yunanistan bu konuda olumsuz tepki göstermiştir. Katolikler de olumsuz bir durum olarak karşılarken Protestanlar daha ılımlı karşılamıştır.

Sonuç

Türk Devrimi geniş çaplı bütüncül bir uyanış ve yenilik hareketinin adıdır. Amacı ise bağımsız, egemen ve çağdaş bir devlet yaratmaktır. Bu amaca ulaşmak maksadıyla milleti batı medeniyetine, kültürüne, zihniyetine götüren bir seri toplumsal değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden biride kıyafet devrimidir. Kıyafet, Doğu kültürünü Batı kültüründen ayıran dış özelliklerin en önemlisi olarak görülmektedir.

Kılık kıyafet konusunu büyük önder Atatürk; kültür ve bir zihniyet meselesi olarak değerlendirmiş, batılı anlamda kültür ve zihniyet değişikliğinin, modernleşmenin, kalkınmanın, hür düşüncenin ve yaratıcılığın önünü açacağına inanmıştır.

Aslında Cumhuriyete gelene kadar kılık kıyafet ile ilgili bir takım yenilik ve reform girişimleri olmuş ama eski ve yeninin birlikte kullanılması, dini ve kültürel ritüellerin baskın etkisi nedeniyle Türk halkı çağdaş bir dış çehreye kavuşamamıştır. Gerçekçi bir gözle değerlendirildiğinde Atatürk'ün topluma yerleştirmek istediği şeyin

⁵⁵ Yunus Nadi, *Cumhuriyet Gazetesi*, "Ruhani Giyimleri Kanunu ve Rum Papazları", 8 Aralık 1934, 1-2.

⁵⁶ "Yine Patrik İşi", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1925, 1.

⁵⁷ Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, 103.

⁵⁸ "Bugün de bu" *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1934, 3.

⁵⁹ Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, 107.

⁶⁰ "Bütün Ecnebi Rahibeler Türkiye'yi Terk Ediyorlar", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1935, 1.

⁶¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, 58.

kiyafeti değiştirmekten ziyade tutum ve davranışları, kùltürü yani zihniyeti değiştirmek taassubun yerine akli ve bilimi öne çıkarmak olduğu görùlür. Atatürk'e göre bu gerçekleştirildiği zaman çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak ve tam bağımsız olmak çok daha kolaylaşacaktır.

Bu hedefe ulaşmak amacıyla Atatürk, inkılâpları gerçekleştirmeden önce Türk insanını gözlemlemiş, davranışlarından edindiği izlenimleri ve ölçümleri beynine kaydetmiştir. Yüzyıllardır süregelen yanlış olarak değerlendirdiği algıların (taassup) değeriminin zor olacağının farkına varmıştır. İnkılâpların zamanı geldiğini anladığında ise sosyal psikolojinin etkili metotlarından *İknaya yönelik iletişim* ve *korku yaratan iletişim* tekniklerini uygulamıştır. Kılık kıyafet ve şapka inkılabı konusu da böyle olmuştur. Tepkilere karşı İstiklâl Mahkemelerini devreye sokması ve çeşitli kanunlar çıkarması *korkuya yönelik iletişim*, şapkalı olarak yurt gezilerine çıkması ve halka konuşmalar gerçekleştirmesi ise *İknaya yönelik iletişim* olarak görùlmektedir.

Bu inkılâp gerçekleştirilirken *korku yaratan iletişimlerinin* toplum üzerinde birçok olumsuz etkisi olmuştur. Çeşitli sebeplerle(Eğitim eksikliği, iletişim eksikliği vb.) toplum inkılabı tam olarak hazırlanamadığından özellikle halkın kırsalda yaşayan bölümü tarafından protestolar yaşanmıştır. Toplumda doğal olarak benimseyenler, benimsemeyenler ayrımı ortaya çıkmış bu husus ise özellikle benimsemeyen kesimde psikolojik travmalara neden olmuştur. Kanunlara karşı gelerek ceza alan kimi insanların yakınları kendi hayat güvenliğinden endişe ederek soyadlarını değeritirmiş, kimi başka illere göç etmiş kimi ise ülkeyi terk etmiştir. Bu insanların devlete olan bağlılıkları ile hukuk ve adalete olan güvenleri sarsılmış, ruh hallerinde mutsuzluk ve umutsuzluk hâkim olmuştur. İnkılâba direnç gösteren grup kendini dışlanmış, inançlarından koparılmış, kimliğinin değeritirildiği hissine kapılmıştır. Korku, kaygı bozuklukları ve hayal kırıklığı yaşamıştır.

Kùltür şokları ve değerişimler toplumun genel kesimi üzerinde de çeşitli olumsuz etkiler göstermiştir. Özellikle yeni hayata uyumda güçlük çeken gençler arasında intihar olayları, fuhuş, içki, kumar vb. kötü eylemlerde belirgin artışlar ve toplumsal düzeni bozan genel ahlaka aykırı yayınlar da artışlar olmuştur. Bireyler travma sonrası stres bozuklukları yaşamıştır.

Her devrimden sonra toplumda bazı olumlu veya olumsuz etkilerin olması normal karşılanmalıdır. Bu inkılâbı gerçekleştirirken Atatürk, her zaman olduğu gibi kamu yararını gözetmiştir. Ülkenin âli menfaatini öncelemiştir. Ülkeyi muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma hedefi doğrultusunda hangi adım atılması gerekiyorsa o adımı atmıştır.

Atatürk, işte bu hedefe ulaşmak için birer adım olan 1925 yılında "*Şapka Kanunu*", 1934 yılında "*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair*" kanunları çıkarmıştır. Böylece, hem kılık kıyafeti çağdaş giyime uygun hale getirmiş hem de din adamlarının kıyafetlerini düzenlemiştir. Bu devrim, ülke tarihinde laiklik ve modernleşme açısından çok önemli bir yere sahiptir.

Atatürk, kılık kıyafet ve şapka inkılâbını başarıya ulaştırırken diğer inkılâplarda olduğu gibi halkı gözlem yoluyla betimlemiş psikoloji biliminin metotlarını kullanarak halkın şemalarını ve olumsuz düşünce kalıplarını değeritmeyi de amaçlamıştır. Bunun yanında milletin öz kimliği ve ulusal dili ve tarihinin zedelenmemesine özen göstermiştir.

Bu inkılâpları gerçekleştirmekle Atatürk'ün; çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkacak, *demokratik, laik, sosyal bir hukuk* devleti yaratmayı hedeflediği söylenebilir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA**Resmi Yayınlar**

TBMM Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Aksoy, Murat. *Başörtüsü, Türban: Batılılaşma, Laikleşme ve Örtünme*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Akverdi, Naci, "Ruhani Kılık", *Türk Sözü*, 5 Aralık 1934.

Aranson Elliot, Wilson, D. Timoty, Akert, M. Robin. *Sosyal Psikoloji*. Çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2012.

Arığ, Ayten Sezer. *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C. II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2012.

Aybars, Ergün. *İstiklâl Mahkemeleri 1920-23, 1923-1927*. İstanbul: Zeus Kitabevi, 2009.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.

Aysal, Necdet, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22 (2011-Bahar).

Baytimur Mehmet, Demircioğlu, Aziz, Çelikoğlu, Hasan. *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*. Ankara: Topraksu Kartografya Müdürlüğü, 1982.

İmece, Mustafa Selim. *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.

Kocatürk Utkan. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Koloğlu, Orhan. *İslam'da Başlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.

Nadi, Yunus, "Ruhani Giyimleri Kanunu ve Rum Papazları", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt 5, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Safa, Peyami. *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996.

Soysal İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Sönmez, Turgut. *1925 - 1961 Yılları Arasında Türkiye'de Giyim ve Kuşam ile İlgili Düzenlemeler ve Tepkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

Taşkıran, Gökhan. *İstiklâl Mahkemeleri ve Rize'deki Yargılamalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

Toprak, Zafer. *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

Turan, Şerafettin. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Zade, Ebüzziya, "Yunanlıların Lüzumsuz Telaşı", *Zaman*, 7 Aralık 1934.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Türk Sözü

Vakit

Zaman

İnternet Kaynakları

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eapka_Devrimi-. Erişim 20.07.2023.

ATATÜRK YOLU DERGİSİ YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

Atatürk Yolu Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, **Atatürk Yolu Dergisi Makale Şablonu** (<https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23325>) kullanılarak hazırlanmalıdır. Çift taraflı kör hakemlik uygulaması gereği, makale şablonunda yazarın/ yazarların kimlik ve iletişim bilgilerine yer verilmemelidir.

NOT: Yazılar, makale şablonuna aktarılırken, "Biçimlendirmeyi Birleştir" seçeneğinin tercih edilmesi, şablonun tasarımının korunması konusunda kolaylık sağlayacaktır.

Makale; **Öz, Abstract, Giriş, Bölümler, Sonuç, Kaynakça ve Ekler** şeklinde düzenlenmelidir. Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan Türkçe makaleler için ayrıca İngilizce genişletilmiş özet (**Extended Abstract**) talep edilir. **Extended Abstract**, makalenin amaç, yöntem ve sonucunu içermeli ve 600-800 kelimedenden oluşmalıdır.

NOT: **Extended Abstract**, [başvuru sırasında gerekli değildir](#).

ÖNEMLİ NOT: **Dergimize gönderilen yazılar 10 bin kelimeyi aşmamalıdır.**

KAYNAK VE REFERANS GÖSTERME YÖNTEMİ

Atatürk Yolu Dergisi, kaynak gösterme yöntemi olarak Chicago Manual of Style kullanır. Dergiye gönderilen yazılar, söz konusu yöntemle uygun olarak hazırlanmalıdır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları gerekmektedir.

Ayrıntılı bilgiye http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html adresinden ulaşılabilir. Aşağıda verilen örnekler, Chicago Manual of Style yönteminin dergimize uyarlanmış halidir.

ÖRNEKLER:

ID: İlk dipnot **SD:** Sonraki/kısa dipnotlar **K:** Kaynakça

NOT 1: Sonraki/kısa dipnotlarda "a.g.e. (adı geçen eser)" kısaltması ile "aynı yer" ifadesi kullanılmamalıdır. Yerine eser ismi uzunsa kısa olarak verilmelidir. Örnekler aşağıda yer almaktadır.

NOT 2: Dipnot numaraları, metin içinde, varsa noktalama işaretlerinden hemen sonra verilmelidir.

Kitap (tek yazarlı):

ID: Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, 241.

SD: Ertan, *Kadrocular*, 241. (Eser ismi uzunsa kısaltılmalıdır.)

K: Ertan, Temuçin Faik. *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Kitap (iki yazarlı):

İki yazarlı eserlerde, dipnotlarda her iki yazar da belirtilmelidir. Kaynakçada ise birinci yazarın soyadı ve adından sonra ikinci yazar virgülle ayrılarak ad-soyad sıralamasıyla yazılmalıdır.

ID: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2010, 55.

SD: Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 55.

K: Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2010.

Kitap (çok yazarlı):

Çok yazarlı eserlere verilen kısa dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına ve diğerleri anlamında "vd." kısaltması kullanılır. Kaynakçada ise yazarlar iki yazarlı kitap örneğinde olduğu gibi açık olarak yazılmalıdır.

ID: Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun, Mustafa Toker, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*, Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019, 65.

SD: Ertan, vd., *Milli Mücadele Yıllarında*, 65.

K: Ertan, Temuçin F., Hakan Uzun, Mustafa Toker. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*. Cilt I. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.

Kitap (çeviri):

İD: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK, 9. Baskı, 2004, 78.

SD: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 78.

K: Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: TTK, 9. Baskı, 2004.

Kitap (yazarla birlikte yayıma hazırlayanı veya derleyeni varsa):

İD: Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986, 113.

SD: Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 113.

K: Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*. Der. İsmet Bozdağ. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986.

Kitap (yazarı yok/belli değil, yayıma hazırlayanı veya editörü varsa):

İD: *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*, Yay. Haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014, 58.

SD: *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*, 58.

K: *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*. Yay. Haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.

Kitap Bölümü (editörlü):

İD: Hakan Uzun, "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*, Ed. Fatma Bıkmaz, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017, 209-222.

SD: Uzun, "Atatürk Döneminde", 221.

K: Uzun, Hakan. "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*. Ed. Fatma Bıkmaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017: 209-222.

Dergi Makalesi (basılı):

İD: Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Atatürk Yolu Dergisi*, 67 (2020), 41-74.

SD: Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin", 41.

K: Aysal, Necdet. "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Atatürk Yolu Dergisi*. 67 (2020): 41-74.

Dergi Makalesi (elektronik):

Eğer makalenin DOI numarası varsa eklenmeli ve erişim tarihi belirtilmelidir.

İD: Kadri Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*, 16/2 (2021), 773-787, doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164, Erişim 16.06.2021.

SD: Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü", 773.

K: Unat, Kadri. "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*. 16/2 (2021): 773-787. doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164. Erişim 16.06.2021.

Gazete Makalesi:

İD: Mümtaz Faik Fenik, "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*, 15 Ağustos 1945, 1.

SD: Fenik, "Dünya Harbi Bitti", 1.

K: Fenik, Mümtaz Faik. "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*. 15 Ağustos 1945.

Ansiklopedi Maddesi:

İD: Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1422-1435.

SD: Akşin, "İttihat ve Terakki", 1422.

K: Akşin, Sina. "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1422-1435.

Tez:

ID: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017, 147.

SD: Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten*, 147.

K: Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem. *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

Arşiv Belgesi:

Yararlanılan arşiv belgesi, ilk dipnotta açık olarak verilmeli, kaynakçada ise yalnızca arşivlerin isimleri "Arşivler" başlığı altında belirtilmelidir.

ID: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

SD: BCA, 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

K: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Web Sayfası:

ID: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Erişim 16.06.2021.

SD: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Erişim 16.06.2021.

K: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Erişim 16.06.2021.

NOT: Kaynakça'ya eklenecek olan eser türleri aşağıdaki sırada ve başlıklar altında düzenlenmelidir:

Arşivler

Resmi Yayınlar

Telif Eserler (Kitap, kitap bölümü, makale, sempozyum bildirisi, ansiklopedi maddesi, gazete makalesi, tez, sözlük gibi yayınların tümüne bu başlık altında yer verilmelidir.)

Sürelili Yayınlar

İnternet Kaynakları

Sözlü Tarih Görüşmeleri

NOT: Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU PRINCIPLES ON THE WRITING RULES

Manuscripts sent to the Journal of Atatürk Yolu for publication should be prepared using the **Article Template** (<https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23325>). Due to double blind peer review, the identity and contact information of the author(s) should not be included in the manuscript template.

The manuscript should be arranged as **Abstract, Introduction, Chapters, Conclusion, Bibliography** and **Appendix**. Extended Abstracts are also requested for Turkish articles after the evaluation process is approved. **Extended Abstract** should contain the purpose, method and conclusion of the article and should consist of 600-800 words.

NOTE: **Extended Abstract** is not required during submission.

REFERENCES AND BIBLIOGRAPHY

References should be in accordance with Chicago Manual of Style. Authors are required to edit footnotes and create bibliography based on the examples below.

Detailed information is available at http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html. The examples given below are the adaptation of the Chicago Manual of Style method to the Journal of Atatürk Yolu.

EXAMPLES:

FF: First footnote **SF:** Subsequent/short footnotes **B:** Bibliography

NOTE: In the subsequent/short footnotes "ibid (mentioned work)" or any abbreviation like this should not be used. If the title of the reference is long, it should be shortened. Examples are below.

Book (one, two or more authors):

FF: Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, 241.

SF: Ertan, *Kadrocular*, 241.

B: Ertan, Temuçin Faik. *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

FF: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 55.

SF: Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 55.

B: Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

FF: Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun, Mustafa Toker, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*, Vol. I, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019, 65.

SF: Ertan, et al, *Milli Mücadele Yıllarında*, 65.

B: Ertan, Temuçin F., Hakan Uzun, Mustafa Toker. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*. Volume I. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.

Book (if there is a translator/editor in addition to the author):

If there is an editor, then one should cite it as "Ed." instead of "Trans." in footnotes; as for the bibliography "Edited by" instead of "Translated by".

FF: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Trans. Metin Kıratlı, Ankara: TTK, 9. Edition, 2004, 78.

SF: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 78.

B: Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Translated by Metin Kıratlı. Ankara: TTK, 9. Edition, 2004.

Book Chapter:

FF: Hakan Uzun, "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*, Ed. Fatma Bıkmaz, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017, 209-222.

SF: Uzun, "Atatürk Döneminde", 221.

B: Uzun, Hakan. "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*. Edited by Fatma Bıkmaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017: 209-222.

Journal Article:

FF: Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Journal of Atatürk Yolu*, 67 (2020), 41-74.

SF: Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin", 41.

B: Aysal, Necdet. "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Journal of Atatürk Yolu*. 67 (2020): 41-74.

Journal Article (electronic):

FF: Kadri Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*, 16/2 (2021), 773-787, doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164, Accessed 16.06.2021.

SF: Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü", 773.

B: Unat, Kadri. "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*. 16/2 (2021): 773-787. doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164. Accessed 16.06.2021.

Newspaper Article:

FF: Mümtaz Faik Fenik, "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*, 15 August 1945, 1.

SF: Fenik, "Dünya Harbi Bitti", 1.

B: Fenik, Mümtaz Faik. "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*. 15 August 1945.

Encyclopedia Entry:

FF: Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Vol. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1422-1435.

SF: Akşin, "İttihat ve Terakki", 1422.

B: Akşin, Sina. "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Volume 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1422-1435.

Thesis or Dissertation:

FF: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, PhD Diss., Ankara University Institute of Turkish Revolution History, 2017, 147.

SF: Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten*, 147.

B: Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem. *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*. PhD Diss., Ankara University Institute of Turkish Revolution History, 2017.

Archive Document:

FF: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

SF: BCA, 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

B: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Website Content:

FF: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak-> Accessed 16.06.2021.

SF: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak-> Accessed 16.06.2021.

B: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak-> Accessed 16.06.2021.

NOTE: The types of works to be added to the Bibliography should be arranged in the following order and under these headings:

Archives

Official Publications

Copyright Works

Periodicals

Internet Resources

Oral History Interviews

NOTE: **Appendix** should be indicated at the end of the manuscript, a short information about the content of the document should be included and the resource of the document should be written in accordance with scientific citation rules below the appendix.